PATRIMONIUL CULTURAL DE IERI – IMPLICAȚII ÎN DEZVOLTAREA SOCIETĂȚII DE MÂINE

CULTURAL HERITAGE OF YESTERDAY – CONTRIBUTION IN THE DEVELOPMENT OF TOMORROW'S SOCIETY

Mihai Jomir, *Casa în care a locuit Alexei Mateevic*i (1990)
Iraida Ciobanu, *Capela bulgară* (2021)
Mihai Mungiu, *Casa Mariei Bieșu din Chișinău* (2008)
Natalia Procop, *Moara Roșie* (2020)

Supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique"
(Iași, redactor-șef dr. habil. Nicoleta Vornicu), Volumul V, Iași-Chișinău, 2023
Editor dr. hab. Liliana Condraticova

„Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine” (ediția a VIII-a), Iași-Chișinău, Academia de Științe a Moldovei, Centrul Mitropolitan de Cercetări TABOR, Iași, Universitatea de Stat din Moldova, 26-27 septembrie 2023.
Ediția a VIII-a a Conferinței științifice internaționale este organizată în cadrul Programului de Stat 20.80009.0807.19. „Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii” (director de proiect dr. hab., prof. univ. Aliona Grati), Universitatea de Stat din Moldova.

Volumul V „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine” (editor dr. hab. Liliana Condraticova) este un supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” din Iași (editor-șef profesor, dr. habil. în studiul artelor Nicoleta Vornicu). Toate articolele volumului V au fost supuse recenzării și recomandate pentru tipar în ședința comitetului științific și organizatoric din 19 septembrie 2023.

Comitetul științific/organizatoric: dr. hab. Liliana Condraticova (AȘM, USM – președinte), profesor, dr. habil. Nicoleta Vornicu (Centrul Mitropolitan de Cercetări TABOR, Iași – co-președinte), mem. cor. Svetlana Cojocaru (AȘM), dr. hab. Aliona Grati (USM), dr. Natalia Procop (AȘM, USM), dr. hab. Aurelia Hanganu (USM), dr. Marius-Adrian Nicoară (Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare, Buzău), dr. Larisa Sadovei (UPS „Ion Creangă”), dr. Marina Miron (USM), dr. Ludmila Cojocaru (USM, MNIM), dr. Diana Dementieva (USM), dr. Cristina Bibire (Centrul Mitropolitan de Cercetări TABOR, Iași), dr. Maria Geba (Iași), dr. hab. Halyna Ivashkiv, dr. hab. Olena Fedorciuk (Institutul de Etnologie al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei, or. Lviv), dr. Mirela Fernanda Zaltariov (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni”, Iași), Livia Sîrbu (MNIM), dr. hab. Rodica Ciobanu (USM), dr. Ekaterina Cojuhari (IPC), dr. Liliana Platon (UTM), dr. Ludmila Bacumenco-Pîrnău (Iași), dr. Tudor Branișteș (AȘM), Anatolie Povestca (MNIM), dr. hab. Alina Ferdohleb (USMF „Nicolae Testemițanu”).

Editor și redactor științific: Liliana Condraticova
Design, concept, copertă, procesare imagini: Liliana Condraticova
Idee și concept conferință, editare volum și rezumate: Liliana Condraticova & Nicoleta Vornicu
Coperta 1: *Colina Măzărachi*. Autor Alexei Șciusev, 1947, hârtie, acuarelă. MNIM, FB-20756-17.

Descrierea Camerei Cărții
„Patrimoniul cultural de ieri – implicaţii în dezvoltarea societăţii de mâine”, conferinţă ştiinţifică internaţională (2023; Chişinău), ediția a VIII-a. Patrimoniul cultural de ieri – implicaţii în dezvoltarea societăţii de mâine = Yesterday’s cultural heritage – contribution in the development of tomorrow’s society: Conferinţă ştiinţifică internaţională consacrată Zilelor Europene ale Patrimoniului / com. șt.:/org.: Liliana Condraticova (președinte), Nicoleta Vornicu (co-președinte) [et al.]. Iași–Chişinău, 26-27 septembrie 2023.
Supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” (Iași, România), volumul V, 2023, 618 p. Bibliografie în subsol.

ISSN 2558 – 894X

© 2023, Liliana Condraticova & autorii

MARCĂM ÎMPREUNĂ ZILELE EUROPENE ALE PATRIMONIULUI CULTURAL, AVÂND ÎN ANUL 2023 TEMA CONSILIULUI EUROPEI *LIVING HERITAGE* – PATRIMONIUL VIU

„Cine sunt eu, cine eşti tu, cine e dânsul?
Zilele trec, zilele vin... Ce va rămâne?”
Dumitru Matcovschi, *Bucurați-vă prieteni*

Anul 2023 este Anul European al rezilienței prin cultură, Anul European al educației și formării. Patrimoniului cultural îi revine o deosebită importanță în educarea tinerilor și în dezvoltarea durabilă a societății. An de an, începând cu 1954, în luna septembrie, în cele 50 de țări semnatare ale Convenției Culturale Europene, sunt marcate Zilele Europene ale Patrimoniului. Republica Moldova se raliază practicilor statelor europene în vederea protejării, promovării și valorificării patrimoniului cultural. În anul 2023, Consiliul Europei a ales ca temă *Living heritage*, adică Patrimoniul viu, revenindu-ne sarcina majoră de a identifica, proteja și de a valoriza patrimoniul cultural.

Suntem responsabili fiecare dintre noi de modul de gestiune al acestui tezaur moștenit ce îl vom transmite generațiilor care vin. Ne-am asumat conștient această responsabilitate – cercetători, cadre didactice, muzeografi, conservatori, restauratori, specialiști în promovarea turismului din Republica Moldova, România, Ucraina – de a identifica piese de patrimoniu material și imaterial, de a studia, pașaportiza și de a pune în valoare, subliniind caracterul transdisciplinar și unificator al patrimoniului cultural. Anume tezaurul cultural ne-a unit pe toți, specialiști de toate vârstele din mai multe domenii ale științelor sociale, economice, umanistice și arte, științelor exacte și inginerești, științelor medicale, fiecare aducându-și contribuția pe domeniul său de competență. În acești cinci ani, de la prima ediție din septembrie 2019, pornind de la entuziasmul ce ne caracterizează și dorința de a pune umărul împreună pentru a salva patrimoniul cultural, am reușit să organizăm opt ediții ale conferinței și să editām cinci volume de materiale inedite și foarte prețioase pentru conservarea, restaurarea și muzeificarea patrimoniului, pentru păstrarea memoriei vii despre oameni, localități, tradiții și obiceiuri.

Prin ce este semnificativă ediția din 2023?

La cea de-a VIII-a ediție, conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine” încearcă să răspundă la întrebările reputatului poet, dramaturg Dumitru Matcovschi: „Cine sunt eu, cine eşti tu?”.

Pornind de la întrebarea „Ce va rămâne?”, am inițiat, încă la începutul anului 2019 (a se vedea prima ediție https://www.youtube.com/watch?v=oqxLTsZYgGQ), această conferință științifică pentru a căuta împreună răspunsurile la întrebările ce ne frământă. Ideea, conceptul organizării conferinței aparține integral subsemnatei și doamnei Nicoleta Vornicu, dr. habil, profesor. Sub auspiciile revistei „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” din Iași (redactor-șef Nicoleta Vornicu) sunt editate rezumatele comunicărilor și cele cinci volume ale contribuțiilor autorilor. Sunt mândră că acest parteneriat, bazat pe entuziasm (căci sursele financiare alocate sunt minime), pe energia și dorința noastră de a veni cu un instrument valoros în identificarea, protejarea, restaurarea, promovarea, valorificarea patrimoniului cultural, s-a materializat într-o frumoasă și eficientă colaborare de durată. Cu timpul, Academiei de Științe a Moldovei, Centrului Mitropolitan de Cercetări TABOR (Iași) și Institutului European pentru Cercetări Multidisciplinare (Buzău)

s-au alăturat Universitatea de Stat din Moldova, Institutul de Etnologie (or. Lviv) al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei, Biblioteca Națională a Republicii Moldova, agenții, instituții de învățământ, muzee naționale și alte instituții din Republica Moldova și de peste hotare. În anii 2020–2023, conferința s-a înscris în Programul de Stat „Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii" (director de proiect dr. hab., prof. univ. Aliona Grati), finanțat de Agenția Națională pentru Cercetare și Dezvoltare. Pentru următorii ani, algoritmul desfășurării conferinței va rămâne intangibil: ediția din februarie va fi consacrată Zilei internaționale a femeilor în cercetare, iar cea din septembrie va avea loc în contextul Zilelor europene ale patrimoniului.

Revenind la ediția din 26-27 septembrie 2023, precizez că în cea de-a 580-a zi războiului agresiv al Rusiei în Ucraina, am desfășurat conferința în Ziua internațională pentru eliminarea totală a armelor nucleare, marcată anual la 26 septembrie, reconfirmând susținerea noastră pentru poporul ucrainean care luptă pentru suveranitate, independență și integritate teritorială, pentru aspirația de integrare a Ucrainei în spațiul european. De la începutul războiului din Ucraina, 24 februarie 2022, oamenii din Republica Moldova, implicit cercetătorii științifici, cadre didactice, precum și autoritățile naționale și autoritățile publice locale, și-au deschis larg inimile și casele pentru a ajuta pe cei care au fost nevoiți să-și părăsească casele.

Războaiele sunt o amenințare directă pentru identitatea noastră culturală și națională. Din păcate, nu toate obiectele beneficiază de protecția UNESCO. Centre istorice ale orașelor ucrainene, lăcașuri de cult, muzee, școli, teatre, biblioteci sunt bombardate și distruse nemilos. Pacea este o condiție esențială pentru dăinuirea patrimoniului cultural. Mesajul nostru ține de construcția păcii, încrederii, bunăstării, iar pacea poate fi restabilită doar după terminarea războiului declanșat de Rusia în Ucraina independentă și suverană, care luptă pentru viitorul nostru comun european!

Este semnificativ că în cadrul Zilelor Europene ale Patrimoniului, pentru a sensibiliza și încuraja lumea să se implice în protejarea patrimoniului cultural pentru generațiile actuale și viitoare, Ministerul Culturii desfășoară Forumul cultural „Patrimoniul național arhitectural: provocări, realizări și perspective", în cadrul căruia Casa de arhitecți din Germania, câștigător al concursului internațional de idei, prezintă proiectul. Amintim că Filarmonica Națională „Serghei Lunchevici" din Chișinău a ars în urma unui incendiu din 24 septembrie 2020, aflându-se actualmente la etapa restabilirii.

La 26 septembrie marcăm Ziua Europeană a Limbilor și cu această ocazie felicităm Biblioteca Națională a Republicii Moldova, care pe parcursul anilor se alătură frumoasei inițiative europene pentru a promova diversitatea culturală și lingvistică, a încuraja învățarea limbilor străine la orice vârstă. Adresăm felicitări și colegilor de la Institutul Patrimoniului Cultural care organizează conferința științifică cu participare internațională.

În contextul Zilelor Europene ale Patrimoniului mai multe instituții au de spus un cuvânt greu în valorificarea tezaurului cultural. Așa, la 27 septembrie, de Ziua Mondială aTurismului marcată începând cu 1979, Muzeul Național de Artă al Moldovei organizează simpozionul industriei turismului „Dezvoltarea reziliență și durabilă în pofida provocărilor". Precizăm că la din 2 august 2023, la Chișinău a fost creat Oficiul Național al Turismului, cercetătorii fiind disponibili de a oferi din cunoștințele și practica acumulată în acest domeniu important pentru promovarea Republicii Moldova pe plan extern, dar și local.

Pentru patrimoniul cultural credem că există actualmente oportunități reale de a se dezvolta și de a se integra în spațiul european. Vorbim despre patrimoniul viu, despre memorie și respect pentru înaintașii noștri și mentorii de azi, care au adus la timpul său contribuții substanțiale în promovarea valorilor naționale în țară și peste hotare.

Prin ediția din septembrie 2023 aducem un omagiu binemeritat și Elenei Bontea, artist plastic remarcat printr-o traiectorie creatoare originală și care a păşit la 10 noiembrie în tagma nononagenarilor, devenind un simbol al artei plastice basarabene. Amintim că familia Elenei Bontea a fost deportată la 5 iunie 1949, iar memoriile sale sunt cutremurătoare. În creația sa artistul plastic totdeauna a cântat frumusețea plaiului natal, tradițiile populare, liniștea și armonia pe care le poate oferi doar pacea pe pământ.

Această ediție este și despre poetul Dumitru Matcovschi la zece ani de la trecerea în eternitate (26 iunie 2013), prozator, publicist, dramaturg, membru titular al Academiei de Științe a Moldovei, un adevărat simbol al mișcării de renaștere națională din Basarabia. Emoțiile libertății și independenței ne-au umplut de mândrie și speranță sufletele, cântecele pe versurile lui Matcovschi interpretate de Doina și Ion Aldea-Teodorovici înscriind o pagină semnificativă în patrimoniul țării.

Promovarea, păstrarea și valorificarea patrimoniului cultural se referă nemijlocit și la cea de-a 105-a aniversare de la Unirea Basarabiei cu România, act istoric votat de Sfatul Țării la 27 martie 1918. Mai multe subiecte au fost abordate în cadrul conferinței științifice „105 ani de la Unirea Basarabiei cu România. Unde-s doi puterea crește", ce a avut loc la 27 martie 2023, la Chișinău, cu suportul Primăriei Buzău și susținerea necondiționată a Primarului domnului Constantin Toma, iar materialele publicate le puteți accesa pe pagina revistei de știință „DIALOGICA" (https://dialogica.asm.md/arhivarevistei/Dialogica/Dialogica_13_2023.pdf), lansată tot de Zilele Europene al Patrimoniului în cadrul conferinței științifice internaționale.

Pentru moștenirea culturală un loc aparte revine consemnării a 95 de ani de la dezvelirea, la 29 aprilie 1928, a monumentului lui Ștefan cel Mare și Sfânt, operă a sculptorului Alexandru Plămădeală; 65 de ani de la deschiderea Aleii Clasicilor Literaturii; 205 ani de la inițierea lucrărilor de amenajare a Grădinii Publice, în prezent Grădina Publică „Ștefan cel Mare și Sfânt; 160 de ani de la instalarea gardului de fontă a Grădinii Publice „Ștefan cel Mare și Sfânt", care a fost proiectat de arhitectul Alexandr Bernardazzi, dar și 40 de ani de la fondarea, în 1883, a turnătoriei de fontă a lui Stepan Serbov / Ștefan Sârbu.

Ne amintim că acum 205 ani, în 1818, a avut loc prima reprezentare teatrală din Basarabia în Casa Krupenski, considerat primul teatru din Basarabia; 50 de ani în urmă, prin Dispoziția Consiliului de Miniștri din 1973, a fost creat *Dendrariul*, o atracție importantă pentru chișinăuieni și oaspeții capitalei. 45 de ani în urmă, la 16 septembrie, a fost inaugurată Sala cu Orgă, reamenajând clădirea Băncii Orășenești. Acum 30 de ani a avut loc prima ediție a expoziției *Saloanele Moldovei* la Centrul Expoziţional al Uniunii Artiştilor Plastici din Republica (actualmente Centrul Expozițional „Constantin Brâncuși"). De trei decenii avem în circulație moneda națională – leul moldovenesc. Și cunoaștem foarte bine că moneda, alături de imnul național, drapelul, stema țării, sunt veritabile tezaure care ne călăuzesc și ne îndeamnă în mișcarea de eliberare națională, în lupta pentru afirmarea suveranității și independenței Republicii Moldova.

În anul 2023, proclamat de Ministerul Culturii drept An al Culturii Ucrainene, consemnăm faptul că la 22 martie am marcat 30 de ani de la deschiderea Ambasadei Ucrainei în Moldova cu sediul în Chișinău.

Totodată, la 28 septembrie, este Ziua Internațională a Dreptului de a Ști, ce reprezintă încă un motiv de a sublinia necesitatea și dorința omului de a fi la curent cu informațiile veridice, iar dreptul de a ști este consfințit prin Constituție. Avem dreptul de a ști, dar avem și obligația de a împărtăși din cunoștințele acumulate. Și în această ordine de idei cea de-a VIII-a ediție a Conferinței științifice internaționale „Patrimoniul cultural de ieri – implicații

în dezvoltarea societății durabile de mâine" este un model viabil și eficient pentru a disemina informațiile și experiențele cercetătorilor, cadrelor didactice, muzeografilor, atât ale tinerilor, cât și ale seniori experimentați.

La lucrările conferinței din 26-27 septembrie 2023 s-au înscris cu 98 de comunicări peste 110 de participanți din Republica Moldova, România, Ucraina. Pentru Ucraina și Republica Moldova, care au obținut în 2022 statutul de țară-candidat pentru aderare la Uniunea Europeană, este de neprețuit experiența României în procesul de salvgardare și punere în valoare a patrimoniului cultural. Lucrările conferenței se desfășoară în următoarele secțiuni: *Arta și mitopoetica orașului în context național și internațional; Conservarea şi restaurarea patrimoniului cultural – experienţă şi bune practice* (organizată traditional la Iași)*; Patrimoniul etnologic: de la necunoaștere la valorizare culturală; Arta populară decorativă aplicată: probleme de cercetare, reprezentare și valorificare a artefactelor autentice* (organizată la Lviv); *Orașul Bălți: istorie, patrimoniu, memorie; Patrimoniul istoric și educațional; Probleme de lingvistică și literatură. Provocări actuale; Alexei Șciusev: arhitect istoric și teoretician al artei; Arheologia azi: probleme și soluții; Design interior: istorie și modernitate; Sănătate* (https://www.youtube.com/watch?v=niCnqNCl5cY.).

De fiecare dată, ne întrebăm dacă acțiunile noastre sunt suficiente sau ce putem face pentru a ne păstra și promova patrimoniul, luând în considerare caracterul său multidisciplinar. Trăim împreună vremuri memorabile, accesul la informație, la arhive, ne permite să reevaluăm, să reconsiderăm rolul personalităților în istoria și cultura poporului nostru. Conferința de anul acesta este și despre oameni, specialiști în diferite domenii, care au pus umărul la dezvoltarea istoriei, literaturii, artelor, la creșterea satelor și orașelor și astfel vom vedea un altfel de Alexei Șciusev, de exemplu, nu doar om politic controversat, dar un arhitect căruia îi revine planul de reconstrucție a Chișinăului (distrus de sovietici fiind detonate sute de kg de explozibil pentru a distruge autenticitatea urbei), pe care l-a transpus cu atâta dragoste în picturile sale. Discuțiile noastre sunt și despre cum să nu repetăm greșelile predecesorilor noștri, dar și cum sa reparăm greșelile pentru o dezvoltare durabilă a societății.

Manifestarea științifică este despre patrimoniul cultural, patrimoniul viu, despre oamenii care cercetează, descriu, analizează, restaurează piesele de patrimoniu. Este despre fidelitatea și atmosfera pe care noi am creat-o împreună, uniți sub flamura patrimoniului. Conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine", de-a lungul celor opt ediții, a devenit un model de onestitate și legământ, prin care specialiștii profesioniști de la diferite instituții de cercetare, de învățământ superior, muzee, agenții și-au luat angajamentul de a păstra și valorifica patrimoniul cultural al Republicii Moldova ce a păşit cu demnitate pe calea integrării europene.

Volumul V editat cu ocazia Zilelor Europene ale Patrimoniului însumează 69 de articole concentrate în jurul ideii patrimoniului – vorbim de istorie, cultură, limbă și literatură, artă plastică și arhitectură, restaurare și conservare, design interior, dar și sănătatea populației, care este temeiul dezvoltării durabile a societății. Articolele publicate în română, engleză, ucraineană sunt rodul muncii noastre pe diferite subiecte și au ca scop să întregească tabloul de ansamblu al evoluției patrimoniului cultural al țării.

Prin artă, știință, prin patrimoniul cultural transmitem împreună valorile libertății, speranța păcii. De noi depinde să știm cine suntem și ce va rămâne după noi pentru a fi transmis celor care ne vor urma.

Dr. hab. Liliana Condraticova
Secretar științific general al AȘM
Președinte al Comitetului organizatoric/științific

Conferința științifică internațională „PATRIMONIUL CULTURAL DE IERI – IMPLICAȚII ÎN DEZVOLTAREA SOCIETĂȚII DURABILE DE MÂINE” 26-27 septembrie 2023, ediția a VIII-a

The International Scientific Conference on 26 September, 2023 “CULTURAL HERITAGE OF YESTERDAY – CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF A SUSTAINABLE SOCIETY OF TOMORROW”, 8th edition

Organizator/Organizers and parteneri/partners: Academia de Științe a Moldovei; Centrul Mitropolitan de Cercetări Științifice TABOR (Iași, România); Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare (Buzău, România); Universitatea Liberă din Berlin, Germania; Institutul de Etnologie al Academiei Naționale de Științe din Ucraina (Lviv); Universitatea de Stat din Moldova; Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale; Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”; Muzeul Național de Istorie a Moldovei / Academy of Sciences of Moldova; TABOR Metropolitan Center for Scientific Research (Iasi, Romania); European Institute for Multidisciplinary Research (Buzau, Romania); Freie Universität Berlin, Germany; Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv); State University of Moldova; Information Society Development Institute; The National Museum of History of Moldova; “Ion Creangă” State Pedagogical University.

Conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine”, ediția a VIII-a din 26-27 septembrie 2023 este desfășurată în contextul Zilelor europene ale patrimoniului cultural. The international scientific conference “Yesterday’s cultural heritage – implications for the development of tomorrow’s sustainable society”, the 8th edition of September 26-27, 2023, is held in the context of the European Cultural Heritage Days.

26 SEPTEMBRIE 2023
ora 10.00, Sala Azurie a AȘM
Deschiderea conferinței
Moderator dr. hab. Liliana CONDRATICOVA

Lucrările conferinței au fost transmise de Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale (www.youtube.com/watch?v=niCnqNCl5cY)

A se vedea mai multe informații despre conferință: Svetlana Micu, *Zilele Europene ale Patrimoniului Cultural consemnate la Academia de Științe a Moldovei*, https://asm.md/zilele-europene-ale-patrimoniului-cultural-consemnate-la-academia-de-stiinte-moldovei; revista „AKADEMOS”, nr. 3, 2023, pp. 14-15, http://akademos.asm.md/files/14-15.pdf

MESAJE DE SALUT DIN PARTEA ORGANIZATORILOR

Mem. cor. al AȘM Svetlana COJOCARU, Președinte a.i. al Academiei de Științe a Moldovei

Dr. în istorie Virgiliu PÂSLARIUC, Vicepreședinte al Comisiei parlamentare Cultură, educație, cercetare, tineret, sport și mass-media

Vadim IAȚCHEVICI, Director general interimar al Agenției Naționale pentru Cercetare și Dezvoltare

ȘEDINȚA PLENARĂ

Dr. hab. în studiul artelor Liliana CONDRATICOVA (Academia de Științe a Moldovei, Universitatea de Stat din Moldova), ***Sediul central al Academiei de Științe a Moldovei: clădire de valoare istorică, arhitecturală și memorialistică*** / *The headquarters of the Academy of Sciences of Moldova: a building of historical, architectural and memorial value*

Doctor of Historical Sciences, E.S. Theofil RENDIUK (Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology M.T. Rylsky, National Academy of Sciences of Ukraine), ***Rolul deosebit al Republicii Moldova în acordarea sprijinului Ucrainei în condiţiile invaziei actuale a Rusiei*** / *The special role of the Republic of Moldova in providing support to Ukraine under the conditions of the current Russian invasion*

Mem. cor. al AŞM, dr. hab. în studiul artelor Mariana ŞLAPAC (Institutul Patrimoniului Cultural; USM), ***Arhitectul Nicolae Mertz – portret de creaţie*** / *Creative portrait of the architect Nicolae Mertz*

Alina OSTAPOV (Ministerul Culturii; Universitatea Tehnică a Moldovei), ***Reconstrucția Chișinăului prin prisma corespondenței arhitectului-academician Alexei V. Șciusev*** / *The reconstruction of Chișinău through the correspondence of architect-academician Alexei V. Şciusev*

Lansarea revistei „DIALOGICA”, supliment nr. 1, 2023, consacrat împlinirii a 105 ani de la Unirea Basarabiei cu România – prezintă dr. hab., prof. univ. Aliona GRATI (redactor-șef al revistei „DIALOGICA”, director Program de Stat, director Școala Doctorală Științe Umansitice și ale Educației, USM), **dr. în istorie Adrian-Marius NICOARĂ** (Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare, Director al Centrului de Ştiinţe Istorice şi Arheologie, Buzău, România)

Lansarea volumului 23, anul 2022 „Conservarea și restaurarea patrimoniului cultural” / „Conservation and restoration cultural heritage” – prezintă dr. habil. în arte vizuale, prof. Nicoleta VORNICU (Director al Centrului Mitropolitan de Cercetări TABOR, Iași; Expert Ministerul Culturii, România)

Lansarea volumului V „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine" (Iași-Chișinău, 2023), supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique" din Iași, editor-șef, profesor, dr. habil. în arte vizuale Nicoleta Vornicu **– prezintă dr. în științele educației Larisa SADOVEI** (director Școala Doctorală Științe ale Educației, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă")

Lansare de carte – autor dr. în istorie Marina MIRON „Omul în casă – Casa în viața omului. Casa tradițională a bulgarilor din Republica Moldova ca parte a patrimoniului cultural" (Chișinău: Editura Bons Offices, 2023, 316 p.+il.:, redactor științific dr. în istorie Diana NICOGLO).

Vernisarea Expoziției „Scuarul Șciusev: Concurs de proiecte", realizată în contextul reabilitării scuarului Casei Memoriale „Alexei Șciusev", Sala Aurie a AȘM (26 septembrie – 8 octombrie 2023) – prezintă Anatolie POVESTCA, Șef filială Casa Memorială „Alexei Șciusev" din Chișinău

SECȚIUNEA

Arta și mitopoetica orașului în context național și internațional /
The art and mythopoetics of the city in the national context and international

Desfășurată la Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova
Moderatori dr. hab., prof. univ. Aliona GRATI, dr. Diana DEMENTIEVA

Dr. hab. în filologie, prof. univ. Aliona GRATI (USM), ***Vizitele monarhilor la Bălți sau despre poveștile unui oraș onorat*** / *The Monarchs' Visits to Balti or About the Stories of an Honored City*

Dr. în istorie, prof. univ. Ioan OPRIȘ (Universitatea „Valahia" din Târgoviște, România), ***Marcu Beza și Harta – argument diplomatic*** / *Marcu Beza and the Map – diplomatic argument*

Dr. hab. în istorie Elena PLOȘNIȚA (Muzeul Național de Istorie a Moldovei), ***Patrimoniul memorial. Aspecte teoretice și practice de valorificare*** / *Memorial heritage. Theoretical and practical aspects of capitalization*

Dr. în studiul artelor Natalia PROCOP (AȘM; USM), ***Lacurile Chișinăului în pictura de șevalet*** / *The lakes of Chisinau in easelet painting*

Dr. în istorie Marius-Adrian NICOARĂ (Centrul de Ştiinţe Istorice şi Arheologie, România), ***Orașul Buzău protector al creatorilor de patrimoniu național, de la Școala de Zugravi de subțire la pictori consacrați*** / *The city of Buzău protector of the creators of national heritage, from school of thin painting to established painters*

Dr. în aeronautică Viorel GHEORGHE (Comisia de Istorie a Orașelor din România, România), ***Orașele Vechiului Regat și timpul liber în secvențe memorialistice*** / *Cities of the old Kingdom and leasure time in memoir sequences*

Prof. univ. dr. Daniel DUMITRAN (Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia, România), ***Între ortodoxie și integrare culturală: monumentele funerare din cimitirul evreiesc din Alba Iulia*** **/** *Between Orthodoxy and Cultural Integration: The Funeral Monuments in the Jewish Cemetery in Alba Iulia*

Dr. în istorie Mircea TĂNASE (Fundația Mareșal „Alexandru Averescu", Buzău, România), ***Petre Antonescu – un mare arhitect român. 150 de ani de la naștere (1873–1965)*** **/** *Petre Antonescu – a great Romanian architect. 150 years since the birth (1873–1965)*

Dr. în studiul artelor, prof. univ. Ana SIMAC (Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Chișinău), ***Valorificarea identității naționale în vestimentația contemporană*** / *Capitalizing on national identity in contemporary clothing*

Dr. în științele educației Ludmila MOKAN-VOZIAN (Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Chișinău), ***Arta în societatea contemporană: valori și influențe*** **/** *Art in contemporary society: values and influences*

Dr. în filologie Rodica GOTCA (USM), ***Structuri arhetipale în imaginarul poetic chișinăuian*** / *Archetypal Structures in the Chisinau Poetic Imaginary*

Dr. în filologie Elisaveta IOVU-MACARI (USM), ***Imaginea orașului Cahul în însemnările de călătorie străine*** / *The Image of the City of Cahul in Foreign Travel Notes*

Dr. în filologie Diana DEMENTIEVA (USM), ***Teme și motive în legendele contemporane ale Chișinăului*** **/** *Themes and Motifs in the Contemporary Legends of Chisinau*

Doctorand Valeria SURUCEANU (Muzeul de Istorie a Orașului Chișinău), ***Cooperarea internațională în protejarea și consolidarea patrimoniului cultural în contextul conflictului transnistrean*** **/** *International cooperation in protecting and strengthening cultural heritage in the context of the Transnistrian conflict*

Dr. în studiul artelor Rodica URSACHI (UPS „Ion Creangă"), ***Universul obiectual al atelierului de creație refractat în pictură prin ochiul magic al artistei Valentinei Rusu-Ciobanu*** **/** *The object universe of the creative studio refracted in painting through the magical eye of the artist Valentina Rusu-Ciobanu*

Alina RUSU (Radio România, Chișinău), ***Necesitatea politicii memoriale pentru o societate democratică*** / *The necessity of memorial politics for a democratic society*

SECȚIUNEA

Conservarea şi restaurarea patrimoniului cultural – experienţă şi bune practice / Conservation and restoration of cultural heritage – experience and best practices

Desfășurată la Centrul Mitropolitan de Cercetări TABOR Iași, România
Moderator dr. habil., prof. Nicoleta VORNICU

Dr. habilitat în arte vizuale, profesor Nicoleta VORNICU (Centrul Mitropolitan de Cercetări T.A.B.O.R, Iași, România; Expert Ministerul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național), **dr. în biochimie Cristina BIBIRE** (Centrul Mitropolitan de Cercetări T.A.B.O.R, Iași, România; Expert Ministerul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național), ***Expertiza științifică în sprijinul datării picturii de la catapetesma bisericii Petru și Pavel, Mânastirea Cetățuia, Iași*** / *The scientific expertise in support of the dating of the painting from the catapetesma of the Peter and Paul church Cetățuia Monastery, Iași*

Restaurator Oana Mihaela CĂPĂȚÎNĂ (Complexul Muzeal Național „Moldova" Iași, România, Expert Ministerul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național), **dr. în inginerie chimică Maria GEBA** (Complexul Muzeal Național „Moldova" Iași, România; Expert Ministerul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național), ***Analizarea și conservarea-restaurarea unui document de secol XVII, din timpul celei de a doua domnii a lui Ștefan Tomșa (II)*** / *Analysis and preservation-restoration of a document of the XVII century, from the time of the second reign of Stephen Tomșa (II)*

Dr. în istorie Elena CHIABURU (Universitatea „Al.I. Cuza" Iași, România; Expert Ministerul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național), ***O raritate bibliofilă: Bucoavna imprimată la Chișinău în anul 1836*** / *A bibliographic rarity: Bucoavna printed in Chișinau in 1836*

Muzeograf Mihai-Alex OLTEANU (Muzeul Mitropolitan Iași, România), ***Obiecte din patrimoniul Muzeului Mitropolitan Iași datate în perioada păstoririi Mitropolitului Veniamin Costachi*** / *Objects from the heritage of the Iași Metropolitan Museum dated during the pastorate of Metropolitan Veniamin Costachi*

Conservator Simona Violeta GHEORGHE (Muzeul Olteniei, Craiova, România), ***Restaurarea si conservarea a doua amfore din epoca bronzului*** / *Restoration and conservation of two amphora dated bronze age*

Dr. în istorie Arcadie M. BODALE (Arhivele Naționale din România, Iași), ***Lucrări de întreținere și de restaurare a Palatului domnesc din Iași în a doua treime a secolului al XIX-lea /*** *Maintenance and Restoration Works to the Royal Palace of Iasi in the Second Third of the 19th Century*

Conservator Claudia LUPU (Muzeul Național al Marinei Române, Constanța; Expert Ministerul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național), ***Aspecte ale stării de conservare a trei documente și problematica restaurării lor*** / *Aspects of the state of conservation of three documents and the issue of their restoration*

Restaurator Remus Ioan POPA (Complexul Muzeal Național „Moldova" Iași, România; Expert Ministerul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național), **Muzeograf II practican George Lucian VASILIU** (Complexul Muzeal Național Neamț) ***Intervenții de abordare estetică asupra unei icoane lipovenești*** / *Aesthetic approach interventions on a lipovean icon*

Dr. în istorie Geanina IONESCU (Centrul ASTRA pentru Patrimoniu, Complexul Național Muzeal ASTRA, Sibiu, România; Expert Ministerul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național), ***Restaurarea picturii pe lemn din interiorul Bisericii din Vința. Provocări și realizări*** / *Restoration of the wood painting inside the Church in Vința. Challenges and achievements*

Dr. ing. Cătălin ONUȚU („Gheorghe Asachi" Technical University of Iași, Romania), **Dr. ing. Dragoș UNGUREANU** („Gheorghe Asachi" Technical University of Iași, The Academy of Romanian Scientists, Bucuresti, Romania), ***Replicating Heritage Architectural Elements within the BIM Framework through Laser Scanning, 3D Modeling, and 3D Printing with Cementitious Materials***

Restaurator Ligia Otilia TEODOR (Centrul de Cercetare și Restaurare-Conservare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova" Iași, România; Expert Ministerul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național), ***Aspecte privind degradările specifice ale materialului arheologic din os și corn*** / *Aspects of specific degradations of bone and horn archaeological material*

Dr. în istorie Alexandrina MUSTEA-CUȚUI (Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, România; Expert Ministerul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național), ***„Casa Lateș" din Muzeul Arta lemnului, Câmpulung Moldovenesc: starea de conservare*** / *„The Lateș House" from the Wood Art Museum, Campulung Moldovenesc: state of preservation*

SECȚIUNEA
Patrimoniul etnologic: de la necunoaștere la valorizare culturală / Ethnological heritage: from ignorance to cultural valorization
Desfășurată la Chișinău, Academia de Științe a Moldovei
Moderator dr. Marina MIRON

Dr. hab. în istorie Alina FELEA (Institutul de Istorie, USM), ***Foile de zestre ale fiicelor de boieri din Țara Moldovei (sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea) – element important al patrimoniului*** / *Dowry sheets of boyar's daughters from the Principality of Moldova (XVIII-th century – the beginning of XIX-th century) – an important element of the heritage*

Doctor of Historical Sciences, E.S. Theofil RENDIUK (Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology M.T. Rylsky, National Academy of Sciences of Ukraine), ***Масова еміграція з України: історія та сучасність*** / *Mass emigration from Ukraine: history and present*

Dr. în istorie Valentin ARAPU (Institutul Patrimoniului Cultural), ***Valorificarea patrimoniului etnocultural în cercetarea problemei rolului descântătoarelor în contextul medicinei populare: sinteze ale documentării de teren realizate în comuna Borca, județul Neamț (5-6 august 2023)*** / *Valuation of ethnocultural patrimony in the research of the problem of the role of the enchantresses in the context of folk medicine: synthesis of the field documentation carried out in Borca commune, Neamt county (5-6 August 2023)*

Dr. în istorie Diana NICOGLO (IPC), ***Reprezentarile despre sărăcie și bogăție (bazate pe operele de ficțiune ale găgăuzilor)*** / *Representations of poverty and wealth (based on the works of fiction of the Gagauz).*

Doctorand Ana ISCHIMJI (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), ***Meșteșugul prelucrării pieilor și blănurilor în localitățile din sudul Basarabiei*** / *The craft of processing hides and furs in the localities of southern Bessarabia*

Panel *Народне декоративно-ужиткове мистецтво: проблеми дослідження, репрезентації та обліку автентичних артефактів / Arta populară decorativă aplicată: probleme de cercetare, reprezentare și valorificare a artefactelor autentice*
Desfășurată la Institutul de Etnologie (Lviv) al Academiei Naționale de Științe din Ucraina
Moderatori dr. hab. Olena FEDORCHUK, dr. Ekaterina KOJUHAR

Кандидат історичних наук Валентина СУШКО / Valentyna SUSHKO (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського Національної Академії Наук України / Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology M.T. Rylsky, National Academy of Sciences of Ukraine), ***Маркери традиційної культури як національні символи українців*** / *Markers of traditional culture as national symbols of Ukrainians*

Кандидат історичних наук Олександр КОЛОМИЙЧУК / Olexandr KOLOMYICHUK (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України), ***Ритуальні бешкети на Галицькій Бойківщині: сакральний простір традиційної культури*** / *Ritual beshkets in the Galician Boykiv region: sacred space of traditional culture*

Докторка мистецтвознавства Галина ІВАШКІВ / Halyna IVASCHIV (Інститут народознавства НАН України (Львів), ***Керамічні вази: функціональне приначення, форма, декор*** / *Ceramic vases: functional purpose, form, decor*

Доктор педагогіки Катерина КОЖУХАР / Katerina COJUHARI (Інститут культурної спадщини / Institute of Cultural Heritage), ***Маланка Кодр із вуст Тетяни Попа*** / *Lightning Coder from the mouth of Tatyana Popa*

Доктор історичних наук Виктор КОЖУХАР / Victor COJUHARI (Інститут культурної спадщини / Institute of Cultural Heritage), ***Внутрішня міграція українців у контексті загальних міграційних процесів у Республіці Молдова*** **/** *Internal migration of Ukrainians in the context of general migration processes in the Republic of Moldova*

SECȚIUNEA
Orașul Bălți: istorie, patrimoniu, memorie /
The city of Balti: history, heritage, memory
Desfășurată la Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți
Moderator dr. Ludmila D. COJOCARU, dr. hab. Nicolae ENCIU

Muzeograf Ludmila DOBROGEANU (Muzeul de Istorie și Etnografie din mun. Bălți), ***Activitatea „Astrei” basarabene (anii '20 – '30 ai secolului al XX-lea). Studiu de caz: Căminul cultural „Astra” din com. Copăceni, jud. Bălți /*** *The activity of the Bessarabian „Astra” (20s – 30s of the 20th century). Case study: „Astra” Cultural house from Copăceni commune, Bălți county*

Dr. hab. în istorie Nicolae ENCIU (Institutul de Istorie, USM), ***Ancheta sanitară a Ministerului Sănătății și Asistenței Sociale din toamna anului 1938 în orașul și județul Bălți. Obiective și realizări /*** *The sanitary investigation of the Ministry of Health and Social Assistance from the autumn of 1938 in the city and county of Bălți. Goals and Achievements*

Doctorand Ana MOLCOSEAN (Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației, USM), ***Teatrul Scala – perla culturală a Bălțiului interbelic /*** *The Scala Theater – the cultural pearl of interwar Bălți*

Muzeograf Mariana MIHALEVSCHI (Muzeul de Istorie și Etnografie din mun. Bălți), ***Slobozia Bălților – de la „moșie mănăstirească” la cartier orășenesc /*** *Slobozia Bălților – from „monastic property” to urban district*

Dr. în istorie Lidia PĂDUREAC (Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți), ***Institutul Învățătoresc din Bălți în retrospectivă istorică (1945–1953) /*** *The Teachers Institute from Bălți in historical retrospective (1945–1953)*

Muzeograf Radu MARANDIUC (Muzeul de Istorie și Etnografie din Sângerei), ***Aspecte istorice ale relațiilor dintre orașele Bălți și Sângerei /*** *Historical aspects of the relationships between the cities of Bălți and Sângerei*

Muzeograf Valentina ANTOCI-LISNIC (Muzeul de Istorie și Etnografie din mun. Bălți), ***File din istoria comunității lipovenești a orașului Bălți /*** *Pages from the history of the Lipovan community of Bălți*

Dr. hab. în studiul artelor, prof. cerc. Tudor STAVILĂ (USM), ***Orașul Bălți în artele plastice /*** *The city of Bălți in the fine arts*

Doctorand Ana ISCHIMJI (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), ***Prelucrarea pieilor și blănurilor în localitățile din nordul Republicii Moldova*** **/** *The processing of hides and furs in the localities of the north of the Republic of Moldova*

Dr. în istorie Marina MIRON (USM), ***Traseul turistic „Bălți interbelic: oameni, cultură, arhitectură”*** / *Touristic route „Balti interwar: people, culture, architecture”*

Dr. în istorie Ludmila D. COJOCARU (USM; Muzeul Național de Istorie a Moldovei), ***Cultura promovării imaginii orașului Bălți: perspective interdisciplinare*** **/** *The culture of promoting the image of the city of Bălți: interdisciplinary approaches*

SECȚIUNEA

Patrimoniul istoric și educațional / Historical and educational heritage

Desfășurată la Chișinău, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”

Moderatori dr. Larisa SADOVEI, dr. hab. Alina FELEA

Dr. hab. în istorie Igor CERETEU (Institutul de Istorie, USM), ***Patrimoniul bibliofil din biblioteca Mănăstirii Vărzărești*** **/** *The bibliophile heritage from the library of the Vărzărești Monastery*

Elena PINTILEI (Biblioteca Națională a Republicii Moldova), ***Cotropirea rusească a Basarabiei de Sud (1878) și deznationalizarea românilor basarabeni*** **/** *The Russian annexation of Southern Bessarabia (1878) and the denationalization of Bessarabian Romanians*

Dr. hab. în științe politice Constantin MANOLACHE (Biblioteca Științiică „Andrei Lupan”, USM), ***Activitatea academicianului Tatiana Gheideman (1903–1995) în contextul cercetărilor botanice în RSS Moldovenească (1946–1991)*** / *The activity of the academician T. Gheideman (1903–1995) in the context of botanical research in the Moldavian SSR (1946–1991)*

Dr. în filologie, profesor universitar Carmen-Maria BOLOCAN (Universitatea „A.I. Cuza”, Iași, România), **profesor, dr. Pavel LUNGU** (Seminarul Teologic Ortodox Veniamin Costachi, Mănăstirea Neamț), ***Teme religioase în poezia lui V. Voiculescu – o perspectivă contemporană*** **/** *Religious themes in the poetry of V. Voiculescu – a contemporary perspective*

Dr. în științele educației Larisa SADOVEI (UPS „Ion Creangă”), ***Considerente praxiologice de dezvoltare a curriculei universitare în perspectiva comunicării pedagogice instituționale*** / *Praxeological considerations for the development of the university curriculum in the perspective of institutional pedagogical communication*

Doctorand Svetlana BASAMALERCĂ (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), ***Măsuri de eradicare a epidemiilor în RSS Moldovenească. Repere arhivistice*** / *Measures to eradicate epidemics in the Moldavian SSR. Archivistic documentary*

Maria ZINOVII (USM; Agenția Națională a Arhivelor, Chișinău), ***Gulagul și dimensiunea sa economică*** / *The Gulag and its Economic Dimension*

Andrei NICOLESCU (Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu" de la Chișinău), ***Contextul intern și internațional al relațiilor militare româno-franceze din perioada 1930–1936*** / *The internal and international context of the Romanian-French military relations from the period 1930–1936*

Doctorand Felicia HAIDU (UPS „Ion Creangă"), ***Perspective de identificare a factorilor ce influențează manifestarea comportamentului agresiv la conducătorii auto în trafic*** / *Perspectives of identifying the factors that influence the manifestation off aggressive behavior in drivers in traffic*

SECȚIUNEA
Probleme de lingvistică și literatură. Provocări actuale / Problems of linguistics and literature. Current challenges
Desfășurată la Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova
Moderator dr. hab., prof. univ. Iraida CONDREA

Dr. hab. în filologie, prof. univ. Iraida CONDREA (USM), ***Chișinăul anilor '50 în memoralistica lui Ion Druță*** / *Chisinau of the 50's in the Memoirs of Ion Druță*

Dr. hab. în filologie Aurelia HANGANU (USM), ***Aspecte referitoare la funcționarea limbii române în Universitatea de Stat din Moldova în anii 1988–1989*** / Aspects relating to the functioning of the romanian language in the State University of Moldova in the years 1988–1989

Doctorand Irina LUPAȘCO (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), ***Metodele și instrumentele de cercetare a istoriei literaturii*** / *The methods and tools of literary history research*

Lector universitar Marta SEVERIN (Universitatea „Dunărea de Jos" din Galați), ***Imaginarul acvatic în lirica lui Gheorghe Grigurcu*** / *The Aquatic Imaginary in the Lyrics of Gheorghe Grigurcu*

Doctorand Nadejda ALBU (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), ***Cezar Baltag – poetul anilor '60*** / *Cezar Baltag – the Poet of the 60s*

Doctorand Eugenia CIUMAȘ (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), ***Imaginea femeii în scrisorile de dragoste ale lui Leonid Dimov*** / *The Image of the Woman in Leonid Dimov's Love Letters*

Doctorand Alina MANOLI (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), ***Poezia lui A.E. Baconsky prin prisma conceptelor estetice de fantastic și parabolic /*** *The Poetry of A.E. Baconsky in Terms of Aesthetic Concepts of Fantastic and Parabolic*

Doctorand Stella TĂRÎȚĂ (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), ***Particularități semantice ale limbajului diplomatic /*** *Semantic particularities of the diplomatic language*

SECȚIUNEA
Alexei Șciusev: arhitect istoric și teoretician al artei /
Alexei Șciusev (Shchusev): architect, art historian and theorist
Desfășurată la Chișinău, Academia de Științe a Moldovei
Moderator: dr. hab., prof. univ. Anatol PETRENCU

Dr. hab. în istorie, prof. univ. Anatol PETRENCU (USM), ***Alexei Șciusev – un arhitect talentat, dar controversat /*** *Alexei Șciusev – a talented but controversial architect*

Dr. în studiul artelor Alla CEASTINA (USM), ***А.В. Щусев – художник-архитектор (1873–1949). К 150-летию рождения Мастера /*** *A.V. Shchusev – The artist-architect A.V. Shchusev (1873–1949). To the 150th anniversary of the birth of the Master*

Anatolie POVESTCA (Casa Memorială „Alexei Șciusev'' din Chișinău), ***Alexei Șciusev (re)văzut prin prisma talentului de arhitect și artist plastic /*** *Alexei Șciusev (re)seen through the lens of architect and plastic artist talent*

Dr. în arhitectură, dr. în filosofie, prof. univ. Augustin IOAN (Universitatea de Arhitectură şi Urbanism „Ion Mincu" din Bucureşti, România), ***MausoLenin – Poligonul de testare a realismului socialist /*** *MausoLenin – The testing ground of socialist realism*

Dr. în arhitectură Aurelia CARPOV (Uniunea Arhitecților din Republica Moldova), ***Alexei Șciusev și Konstantin Melnikov – experiențe și destine comparate /*** *Alexei Shciusev and Konstantin Melnikov – compared experiences and destinies*

Arhitect Mihail ORLOV (Uniunea Arhitecților din Republica Moldova), *Materialele Planului General al Chișinăului, păstrate în biblioteca Uniunii Arhitecților din Republica Moldova /*

SECȚIUNEA
Arheologia azi: probleme și soluții / Archeology Today: Problems and Solutions
Desfășurată la Chișinău, Muzeul Național de Istorie a Moldovei
Moderatori Livia SÎRBU, dr. Vasile IARMULSCHI

Sergiu BODEAN (Universitatea „Ștefan cel Mare" din Suceava, România / Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală), **Ion NOROC** (IPLT „Mihai Eminescu", or. Bălți), ***Date preliminare referitoare la așezarea cucuteniană de la Glinjeni - La Glinjenii Noi*** / *Preliminary data regarding the Cucutenian settlement from Glinjeni - La Glinjenii Noi*

Eugen MISTREANU (MNIM), ***Piese litice din piatra șlefuită in mediul gumelnițean de nord-est*** / *Lithic pieces of polished stone in the north-eastern Gumelnita area*

Livia SÎRBU (MNIM / Universitatea „Valahia" din Târgoviște, România), ***Modul de viață al comunităților de tip Chișinău-Corlăteni de pe promontoriul de la trinca: trăsături generale și particularități*** / *The way of life of the Chisinau-Corlăteni communities on the Trinca promontory: general features and particularities*

Dr. în istorie Vasile IARMULSCHI (Universitatea Liberă din Berlin, Germania / MNIM), ***Morminte cu arme din epoca romană timpurie din regiunea carpato-nistreană*** / *Early Roman weapon graves in the Carpatho-Dniester region*

Alexandru RUSNAC (USM), ***Istoricul cercetărilor arheologice noninvazive de pe teritoriul Republicii Moldova*** / *The history of noninvasive archaeological research on the territory of the Republic of Moldova*

Eugenia GOLBAN (MNIM), ***Valorificarea colecțiilor de patrimoniu prin educarea tinerei generații*** / *The valorization of heritage collections by educating the younger generation*

Ana Maria RUSNAC (MNIM), ***Revelând Trecutul: Strategii pentru valorificarea artefactelor arheologice din colecțiile permanente din cadrul MNIM*** / *Revealing the Past: Strategies for Valorizing Archaeological Artifacts from Permanent Collections at NHMM*

Sorin ȘCLEARUC (MNIM), ***Unele aspecte privind promovarea patrimoniului arheologic muzeal în rețelele de socializare*** / *Some aspects regarding the promotion of museum archaeological heritage in social networks*

Doctor în istorie Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU (Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Chișinău / Institutul de Arheologie, Academia Română-Filiala Iași), ***Mărturii arheologice privind obținerea varului în Moldova în perioada medievală și premodernă*** / *Archaeological evidence regarding the production of lime in Moldova in the medieval and pre-modern period*

SECȚIUNEA
Design interior: istorie și modernitate / Interior design: history and modernity
Desfășurată la Chișinău, Universitatea Tehnică a Moldovei
Moderator dr. Liliana PLATON

Dr. în studiul artelor Liliana PLATON (UTM), ***Designul interior în renovarea Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală din Republica Moldova*** / *The interior design in the renovation of the National Museum of Ethnography and Natural History from the Republic of Moldova*

Masterand Cristina MUSTEAŢĂ (UTM), ***Necesitatea integrării designului biofilic într-un spațiu interior*** / *The need to integrate biophilic design into an interior space*

Asistent Stela PLĂMĂDEALĂ (UTM), ***Designul interior în spații rotunde*** / *Interior design in round spaces*

Doctorand Inga MAŢCAN-LÎSENCO (UTM), ***Vitrinistica unităților comerciale de giuvaiergerie din secolul al XXI-lea*** / *Showcase of 21st century commercial jewelery establishments*

Asistent Elena ZAGAEVSCHI (UTM), ***Sticla în interior, Decuparea decorativă*** / *Glass in interior design, Decorative trim*

Magistru Ludmila MALARCIUC (Colegiul de arte plastice „Al. Plămădeală"), **magistru Doina ANTONI** (Colegiul de artă plastice „Al. Plămădeală"), ***Design interior: Metodologia proiectării interiorului conceptual*** / *Interior Design: Conceptual Interior Design Methodology*

Asistent Alexandr COZACENCO (UTM), ***Inteligenta artificială în designul interior*** / *Artificial intelligence in interior design*

Asistent Elena ZAGAEVSCHI (UTM), ***De la generație la generație*** / *From generation to generation*

Asistent Elena MADAN (UTM), **Asistent Mihai STAMATI** (UTM), ***Mobilierul tradițional basarabean și moștenirea culturală aplicată în designul interior contemporan*** / *Traditional bessarabian furniture and cultural heritage in contemporary interior design*

Asistent Iurie ŢURCAN (UTM), ***Valorificarea spațiilor neutilizate ca plus-valoare confortului interior*** / *Utilizing unused spaces as added value to interior comfort*

SECȚIUNEA
Sănătate: Condiție de bază pentru prosperarea societății /
The health: basic condition for the prosperity of societ
Desfășurată la Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”, Chișinău
Moderator dr. Alina FERDOHLEB

Cercetător științific Tatiana GHELIMICI (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. hab. în științe medicale Iulianna LUPAȘCO** (USMF), **cercetător științific Gheorghe HAREA** (USMF), **medic ordonator Tatiana BURDA** (Spitalul Clinic Republican „Timofei Moșneaga”), **medic ordonator Mariana OUȘ** (Spitalul Clinic Republican „Timofei Moșneaga”), **masterand Daniella LUPAȘCO** (USMF), ***Evaluarea unor indici A statutului imuno-inflamator la pacienții obezi cu infecția SARS-COV2*** **/** *Evaluation of some indices of immuno-inflammatory status in obese patients with SARS-COV2 infection*

Masterand Daniella LUPAȘCO (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. hab. în științe medicale, Om Emerit Vlada-Tatiana DUMBRAVA** (USMF), **dr. hab. în științe medicale Iulianna LUPAȘCO** (USMF), **dr. în științe medicale Inna VENGHER** (USMF), **cercetător științific Elena BEREZOVSCAIA** (USMF), ***Analiza instrumentelor de evaluare a particularităților statutului nutrițional*** **/** *Analysis of the assessment tools of the particularities of the nutritional status*

Cercetător științific, coordonator al proiectului ”PhageLand”, dr. în științe medicale Alina FERDOHLEB (USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Particilaritățile calității vieții legate de sănătate a populație în țările cu venituri mici și medii în corelația cu utilizarea neargumentată ale preparatelor antibacteriene*** **/** *The particularities of the quality of life related to the health of the population in low- and middle-income countries in correlation with the unjustified use of antibacterial preparations*

Volumul V „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine” (editor Liliana Condraticova) este un supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” (Iași, România, editor-șef, profesor, dr. habil. în studiul artelor Nicoleta Vornicu), editat în cadrul Programului de Stat „Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii” (dr. hab., prof. univ. Aliona Grati) desfășurat la Universitatea de Stat din Moldova în anii 2020–2023.

Seria de cinci volume „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine” a fost apreciată cu Medalia de Argint a Agenției de Stat pentru Proprietatea Intelectuală și Premiul Special al Forului Inventatorilor Români (Iași, România) în cadrul Expoziţiei Internaţionale Specializate „INFOINVENT” 2023, ediția a XVIII-a (https://infoinvent.md/virtual-stands/)

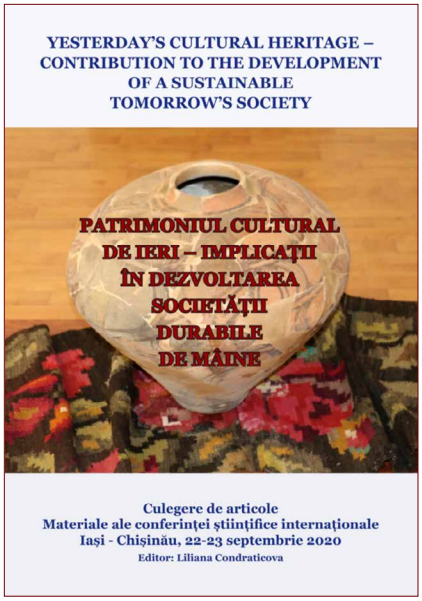

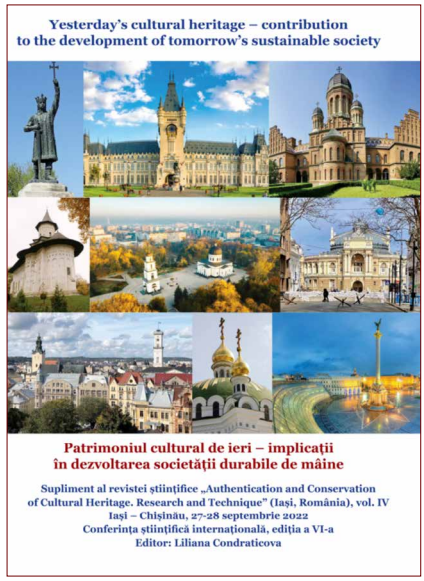

IMNUL, DRAPELUL, STEMA ȘI SIGILIUL CA SIMBOLURI IDENTITARE ALE UNUI STAT[1]

Anthem, flag, coat of arms and seal as identity symbols of a state

DOI 10.5281/zenodo.8397436
CZU:929.6

Igor ȘAROV
Dr. în istorie, profesor universitar
Rector al Universității de Stat din Moldova
Email: igorsarov@yahoo.com

Summary. The anthem, the flag, the coat of arms and the seal represent the identity symbols of a state, expressing its sovereignty, independence, territoriality, history and culture. Not only every country, but also every political regime had its panoply of symbols, meant to justify, confirm and preserve its power. Throughout history we will witness not only a change of regimes, which, most of the time, were bloody, with many human sacrifices, but also a real war of their symbols. In the case of national anthems, we note that they reflect, in their lyrics and tradition, the struggle for independence of the people, the struggle for sovereignty.

Keywords: anthem, flag, coat of arms, seal, symbol, heritage, identity, state, history, culture, independence.

Imnul, drapelul, stema și sigiliul reprezintă simbolurile identitare ale unui stat, ce exprimă suveranitatea, independența, teritorialitatea, istoria și cultura acestuia. Nu doar fiecare țară, dar și fiecare regim politic a avut panoplia sa de simboluri, menite să-i justifice, confirme și prezerveze puterea. De aceea, pe parcursul istoriei vom asista nu doar la o schimbare de regimuri, care, de cele mai multe ori, au fost sângeroase, cu multe jertfe umane, dar și la un adevărat război al simbolurilor acestora. Pentru a exemplifica, voi readuce în fața Dvs. un singur caz, pe care-l știe toată lumea încă de pe băncile școlii: distrugerea din temelie a temutei închisori Bastilia, în timpul Revoluției franceze, care era un simbol al absolutismului monarhic. Demolarea acesteia a semnificat ruperea definitivă de trecutul absolutist al Franței și nașterea unei societăți de oameni liberi, ai căror deviză națională a devenit Liberté, Égalité, Fraternité.

Și în cazul imnurilor naționale, observăm că acestea reflectă, în versurile și tradiția lor, lupta de independență a poporului, lupta pentru suveranitate[2]. Același spirit mobilizator

[1] Discurs susținut la 28 iulie 2023, la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, în cadrul celebrării în premieră în Republica Moldova a Zilei Naționale a Imnului României.

[2] *Simbolurile Republicii Moldova*. Silviu Andrieș-Tabac [et al.]; coord. și red. șt. Silviu Andrieș-Tabac; Acad. de Ştiinţe a Moldovei, Inst. publ. „Encicl. Moldovei". Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2011; Viorel Cosma, *De la cântecul zaverei la imnurile unităţii naţionale. Contribuţii la istoria cântecului patriotic (1821–1918)*, Timișoara: *Facla*, 1978; Vasile Oltean, *Imnul naţional „Deşteaptă-te, române!". Scurt istoric*, Brașov, 2001; Valeriu Popovschi, *Drapelul, imnul şi stema Republicii Democratice Moldoveneşti*, in: „Destin românesc", 1994, nr. 4; Legea cu privire la Imnul de Stat al Republicii Moldova (Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 45-46/555 din 17.08.1995); https://www.presedinte.md/rom/hymn; Silviu Andrieș-Tabac, *Simbolurile statului*, https://www.moldova-independenta.md/simboluri (consultat 28.08.2023).

îl apreciem atât în versurile imnului românesc, cât și în cel francez (*La Marseillaise*) sau american. Imnul devine o formă de nesupunere, de afirmare a dreptului de suveranitate, este un element mobilizator care unește oamenii în jurul unei idei: independența țării. Pentru a înțelege mai bine, vom recurge la un exemplu din actualitate, cel al războiului pe care-l duce Ucraina împotriva agresiunii rusești. Pe toate canalele de comunicare dăm de exemple de interpretare a imnului Ucrainei[3].

Toate aceste exemple vin să ne confirme ideea că simbolurile statale sunt simbolurile unei comunități de oameni liberi, uniți într-un corp cetățenesc, gata să-și apere libertatea, pentru că nu există și-o însușește: de a-și apăra țara și de a nu-și precupeți eforturile pentru prosperitatea ei.

[3] Liliana Condraticova, *Ziua Imnului Național al României celebrată în premieră în Republica Moldova*, https://asm.md/ziua-imnului-national-al-romaniei-celebrata-premiera-republica-moldova (consultat 27.08.2023).

Sursa foto: Jurnal.md / Nadejda Roșcovanu

Mișcarea de renaștere națională de la sfârșitul anilor ’80 a vizat, în primul rând, dimensiunea culturală și sfera identității. În acest sens, distanţarea simbolică de epoca anterioară a constituit prioritatea perioadei inițiale de independenţă a Republicii Moldova. Se poate, astfel, vorbi despre tentative de „decomunizare simbolică” a spațiului public, exprimate prin:

• eliminarea majorității monumentelor din epoca sovietică, în special din principalele centre urbane.

• „reconceptualizarea” spațiului public prin schimbarea denumirii străzilor (în special, în capitală) și renunțarea la nomenclatorul cu încărcătură ideologică comunistă.

• revizuirea radicală a programelor educaționale din sfera științelor socioumane și încercările de reformare a domeniului educației.

„Deșteaptă-te române!” a fost și imnul național al Republicii Moldova în perioada anilor 1991–1993[4].

Fragmentarea și dispersarea opoziției anticomuniste pe parcursul anilor 1991 și 1992, dar, mai ales, conflictul transnistrian, au blocat efectiv timidele eforturi de decomunizare și „distanțare față de trecut” inițiate în anii 1990 și 1991. Aceste procese erau accentuate de apatia și indiferența crescândă a electoratului dominat de puseuri „nostalgice”, pe măsură ce euforia emancipatoare se estompa, fiind înlocuită de degradarea economică și incertitudinea politică a acelei perioade.

[4] Ziua Națională a Imnului României celebrată în Republica Moldova, https://rlive.md/ziua-nationala-a-imnului-romaniei-in-republica-moldova/; Ziua Națională a Imnului României, sărbătorită la Chișinău, https://tvrmoldova.md/article/21326ea89f4588c4/ziua-nationala-a-imnului-romaniei-sarbatorita-la-chisinau.html; Ziua Imnului Național al României, celebrată pentru prima dată la Chișinău, https://www.jurnal.md/ro/news/ab8d420cafc1d8e1/fotoreportaj-ziua-imnului-national-al-romaniei-celebrata-pentru-prima-data-la-chisinau.html (consultat 15.08.2023).

„Competiţia simbolică" din interiorul sferei publice (în special, din sfera politică) s-a manifestat în mod deosebit de puternic în legătură cu problema identitară. Distanţarea simbolică de trecutul comunist a îmbrăcat, în Moldova postsovietică, forma recuperării discursului naţional românesc, iar chestiunea identităţii etnice a populaţiei majoritare a devenit principalul criteriu de departajare a forţelor politice din Republica Moldova. Potenţialul de polarizare și instrumentalizare politică a „chestiunii naţionale" a devenit evident în cadrul campaniei pentru alegerile parlamentare din 1994, când s-a produs resuscitarea, la nivel politic, a „proiectului moldovenist". Spre deosebire de „moldovenismul" practicat în perioada sovietică, „noul moldovenism" se definea prin opoziţie cu proiectul panromânesc, dominant (cel puţin sub aspect simbolic) în primii ani de după independenţă. Evenimentul fondator al „noului moldovenism" a fost Congresul „Casa Noastră – Republica Moldova", desfășurat pe 5 februarie 1994 cu contribuţia și sub egida directă a autorităţilor.

Dincolo de retorică și manipularea referinţelor istorice, congresul din februarie 1994 a „constituit începutul unei ideologii oficiale a statului moldovean" perpetuată de viitoarele guvernări și radicalizate în perioada 2001–2009. Alegerile din 1994 au consfinţit și ascensiunea unor grupări ultraconservatoare, adepte ale „restauraţiei" totale a vechiului regim, fie și într-o formă atenuată și cosmetizată (Partidul Socialist și Mișcarea „Unitate-Edinstvo"). Într-un asemenea context, eforturile de „răsturnare simbolică" a moștenirii comuniste au fost, în mare parte, inversate (de exemplu, prin renunţarea la imnul „Deșteaptă-te, române" sau prin introducerea sintagmei „limba moldovenească" în noua Constituţie, adoptată în iulie 1994).

Totuși, nu se poate vorbi despre o revizuire radicală a rezultatelor mișcării de emancipare de la sfârșitul anilor '80. Mai curând, s-a încercat elaborarea unui nucleu al „mitologiei naţionale moldovenești" care ar fi contribuit la consolidarea unei „statalităţi" separate, disociate în mod radical de proiectul naţional românesc.

BUZĂU – BUSOLA ORAŞULUI PROIECT DE BUNĂ PRACTICĂ LA CURBURA CARPAȚILOR

Buzău – City Compas good practice project at the curvature of the Carpaties

DOI: 10.5281/zenodo.8384546
CZU: 908(498-21)

Marius-Adrian NICOARĂ
Doctor în istorie, Membru asociat al Academiei Oamenilor de Ştiinţă din România,
Membru al consiliului de cercetare ştiinţifică al Institutului European pentru Cercetări Multidisciplinare, Directorul Centrului de Ştiinţe Istorice şi Arheologie
Email: nicoarama@yahoo.com

Summary. Buzău City Compass is a project to identify, preserve and restore the cultural heritage of the Municipality of Buzău.

The first stage consisted in identifying and documenting a series of 150 objectives that are the subject of this program. Then a website was built that hosts all these identified heritage landmarks, with descriptions in Romanian, English and French. In addition to written descriptions and photos of the landmark, audio guides are also available in the same three languages. The website is published and can be consulted by following the link https://buzauopen.ro/pat/ or https://buzauopen.ro/pat/toate-obiectivele/.

The website is only half of the project. The other half consists of applying to each of the landmarks a 30×40 cm uv-printed white Plexiglas plate containing the name of the objective, a short description and a QR code that, if scanned with a mobile phone, will direct the user to the landmark page on the aforementioned website, where you will be able to read or listen to the entire history of the objective in three languages.QR technology is combined with green energy and facilitates easy access to information, including people with locomotor disabilities and the disabled.

Keywords: Buzău City Compass, identification, preservation and restoration of cultural heritage in the Municipality of Buzău, 150 objectives, descriptions in Romanian, English and French, photos, audio guides, website, QR code, QR technology, green energy.

Un proiect inspirat de *Societatea durabilă* a lui Lester R. Brown (ce a creat în 1974 „Worldwatch Institute” și este promotorul unor serii de studii, materializate în rapoartele anuale privind progresele pe calea structurării unei societăți durabile: „Starea lumii” sau „Semne vitale”) a inspirat proiectul *Buzău City Compass (Buzău Busola Orașului).*

Prin studiile sale el urmăreşte evoluţia conflictului dintre civilizația industrială și mediul ambiant și menționează corelat aspecte ca:

– tendința de epuizare a resurselor naturale de energie, de materii prime și de hrană;
– consumarea resurselor regenerabile într-un ritm superior capacității lor de regenerare;
– deteriorarea fizică și poluarea unor factori vitali de mediu: apă, aer, sol;
– importanța reciclării deșeurilor.

Deci, o societate durabilă el apreciază că o societate care își modelează sistemul economic și social astfel încât resursele naturale globale și sistemele de suport ale vieții să fie menținute. În acest context păstrarea patrimoniului cultural, a creaţiei contemporane şi diversităţii culturale ca premisă a coeziunii şi solidarităţii locale, regionale, naţionale şi

europene, este menţionată în mod expres în Strategia pentru Dezvoltare Durabilă a Uniunii Europene/UE şi se regăseşte în principalele documente politice ale Uniunii Europene

Cultura poate fi considerată ca fiind întregul complex de caracteristici distinctive de natură spirituală, materială, intelectuală şi emoţională, care caracterizează o societate sau un grup social. Ea include nu numai artele şi literatura, ci şi moduri de viaţă, drepturi fundamentale ale persoanei, sisteme de valori, tradiţii şi credinţe.

Dezvoltarea durabilă în cultură presupune: practici şi instrumente libere şi diverse de acces la educaţie şi cunoaştere, la tezaurul cultural al propriei naţiuni şi al umanităţii în ansamblu, la toate resursele care pot dezvolta creativitatea şi spiritul inovator; asigurarea şansei fiecăruia de a deveni producători de cultură, depăşind astfel statutul de simpli consumatori de divertisment; aplicarea principiilor dezvoltării în egală măsură asupra patrimoniului cultural cât şi asupra capitalului natural; conservarea resurselor moştenite de care trebuie să beneficieze şi generaţiile următoare; o continuă informare și specializare a factorilor de decizie în domeniul culturii; asigurarea schimburilor interculturale. De aceea se încurajează, elaborează, lansează, coordonează, evaluează şi promovează inclusiv proiecte culturale specifice pentru a difuza cultura românească în lume prin organizarea unor seminarii, conferinţe, spectacole şi alte activităţi culturale specifice pentru a înlesni comunicarea între valori şi culturi umaniste din România şi alte ţări care împărtăşesc idealuri comune şi, de asemenea, promovează, susţine şi diseminează prin programe comunicaţionale multimedia, valorile civice, culturale şi economice performante ale României.

Importantă este asigurarea comunicării cu instituții guvernamentale și nonguvernamentale din țară și/sau din străinătate, în sprijinul atingerii țintelor unei politici culturale durabile. De asemenea, organizaţiile non-guvernamentale/ONG-urile pot asigura consultanță de specialitate în generarea unor strategii culturale, precum și realizarea unor programe pilot de dezvoltare durabilă în domenii diverse ale culturii. Proiectul buzoian a ţintit dezvoltarea unui index informatic cultural al societăţii durabile, adaptat circumstanţelor societăţii moderne româneşti. El poate atrage un index dezvoltat la nivel regional şi elaborarea unuia naţional. Cadrul general de care a ţinut seama proiectul *Buzău City Compass (Buzău Busola Orașului)* pentru cercetare aplicată, este, aşadar, în concordanţă cu strategiile și politicile ţărilor Uniunii Europene/UE, fiecare ţară fiind responsabilă de propriile politici în domeniul culturii. Rolul Comisiei Europene este de a le ajuta să facă față provocărilor cu care se confruntă: impactul trecerii la era digitală, schimbarea modelelor de guvernanță culturală și necesitatea de a promova inovarea în sectorul cultural și creativ. De altfel, se consideră că cultura joacă un rol-cheie în economiile europene, precum și în relațiile Uniunii Europene cu partenerii internaționali (a se vedea cadrul strategic al Uniunii Europene pentru cultură).

Sprijinirea patrimoniului cultural

Moștenirea culturală îmbogățește viața individuală a cetățenilor și joacă un rol cheie în crearea și consolidarea capitalului social al Europei. Patrimoniul cultural european beneficiază de o serie de politici, programe și finanțări ale Uniunii Europene.

Valoarea socio-economică a culturii

Respectarea și promovarea diversității culturii europene este de o importanță deosebită pentru Uniunea Europeană, așa cum se precizează în tratatele sale. Prin urmare, cultura în Uniunea Europeană este recunoscută și pentru valoarea sa socio-economică mai largă, care trebuie susținută și care, în schimb, contribuie la coeziunea, incluziunea și bunăstarea societăților și comunităților noastre.

Stimularea egalității de gen și a diversității

După cum se recunoaște, în Planul de lucru pentru cultură pentru anii 2019–2022, egalitatea de gen este un pilon al diversității culturale, iar cultura are un rol cheie în combaterea stereotipurilor și în promovarea schimbărilor societale.

Măsurarea impactului pozitiv al culturii

Având în vedere importanța culturii pentru Uniunea Europeană, este esențial ca Europa să dispună de date exacte privind contribuția socio-economică și rolul culturii pentru a sprijini elaborarea politicilor, precum și pentru a sprijini investițiile în sectorul cultural.

Moștenirea culturală a Europei este un mozaic bogat și divers de expresii culturale și creative, o moștenire de la generațiile anterioare de europeni și o moștenire pentru cele viitoare. Include situri naturale, construite și arheologice, muzee, monumente, opere de artă, orașe istorice, opere literare, muzicale și audiovizuale, precum și cunoștințele, practicile și tradițiile cetățenilor europeni. Moștenirea culturală îmbogățește viața individuală a cetățenilor, este o forță motrice pentru sectoarele culturale și creative și joacă un rol în crearea și consolidarea capitalului social al Europei. Este, de asemenea, o resursă importantă pentru creșterea economică, ocuparea forței de muncă și coeziunea socială, oferind potențialul de revitalizare a zonelor urbane și rurale și de promovare a turismului durabil.

În timp ce politica în acest domeniu este în primul rând responsabilitatea statelor membre, a autorităților regionale și locale, UE se angajează să protejeze și să consolideze patrimoniul cultural al Europei printr-o serie de politici și programe. Moștenirea culturală a Europei este susținută de o serie de politici, programe și finanțări ale Uniunii Europene, în special programul Europa Creativă. Politicile Uniunii Europene în alte domenii care țin cont din ce în ce mai mult de moștenire, de la cercetare, inovare, educație, mediu, schimbări climatice și politici regionale până la politici digitale. În consecință, finanțarea pentru patrimoniul cultural este disponibilă în cadrul Orizont 2020, Erasmus+, Europa pentru cetățeni și Fondurile structurale și de investiții europene.

Statele membre ale Uniunii Europene urmăresc colaborarea politică în domeniul patrimoniului cultural prin intermediul Consiliului de miniștri pentru educație, tineret, cultură și sport și prin metoda deschisă de coordonare. În desfășurare din 2019, grupul de experți al Comisiei privind patrimoniul cultural oferă consiliere cu privire la modul de implementare a politicilor UE pentru patrimoniul cultural. Acesta implică statele membre, țările asociate, rețelele europene de patrimoniu cultural, organizațiile societății civile și organizațiile internaționale, precum și instituțiile UE.

Cadrul european de acțiune privind patrimoniul cultural

Una dintre cele mai importante caracteristici la nivelul UE este Cadrul european de acțiune privind patrimoniul cultural (2018), care reflectă configurația comună pentru activitățile legate de patrimoniu la nivel european. Se bazează pe eforturile Anului European al Patrimoniului Cultural 2018, pentru a surprinde și a extinde succesul său pentru a asigura un impact de durată. Cadrul stabilește un set de patru principii și cinci domenii principale de acțiune continuă pentru moștenirea culturală a Europei:

4 principii cheie

- Holistic
- Mainstreaming/integrat
- Elaborarea politicilor bazate pe dovezi
- Cu mai multe părți interesate

5 domenii de acțiune continuă

- o Europă incluzivă: participare și acces pentru toți

- o Europă durabilă: soluții inteligente pentru un viitor coeziv și durabil
- o Europă rezistentă: salvgardarea moștenirii pe cale de dispariție
- o Europă inovatoare: mobilizarea cunoștințelor și a cercetării
- un parteneriat global mai puternic: consolidarea cooperării internaționale

Buzău City Compass (Buzău Busola Orașului) este un proiect de identificare, conservare ***şi*** restaurare a patrimoniului cultural din Municipiul Buzău, fiind totodată un furnizor de servicii pentru turiştii şi nou-veniții în orașul de la Curbura Carpaților.

Proiectul personalizează cunoașterea oraşului Buzău, prin facilitarea înţelegerii culturii şi civilizaţiei buzoiene, subsecvente cadrului general al României şi Uniunii Europene, de înțelegere a acestora beneficiind de experiența informatică, prin prezentarea într-o primă etapă a 150 de obiective aparţinând patrimoniului cultural din oraş, apoi în cea de-a doua etapă a încă 50 de asemenea ţinte de interes pentru turişti. Noua structură informatică implementează conceptul cultural mai bine, mai rapid şi mai uşor.

Entuziasmul este dat de legătura dintre noul mod de prezentare a orașului și a personalităților sale, implicit de crearea și aplicare a modelelor informatice. Rețeaua și cunoștințele extinse prezentate în limba română şi alte două limbi de circulaţie mondială (engleză şi franceză) sporesc accesul la informaţie şi putem spune că *vorbesc de la sine*.

Primăria Municipiului Buzău a iniţiat acest proiect prin care se doreşte promovarea cu succes şi punerea în valoare a obiectivelor culturale din oraş, iniţiind un proiect de leadership intercultural în zona de sud-est a României şi de ce nu de crearea de echipe culturale locale de înaltă performanță. Proiectul asigură facilitarea interculturală pentru integrare internațională ușoară eventual prin fuziuni de turism cultural cu alte state din Europa şi lucrul împreună cu oameni din alte culturi și țări.

S-a plecat de la premisa prin care cultura poate face din cetăţenii oraşului beneficiarii diversităţii ca resursă strategică. S-a recurs astfel la dezvoltarea unor soluții inteligente precum implementarea acestui proiect pentru provocările interculturale de astăzi. Se urmăreşte atingerea rapidă a unui prag de rentabilitate. Acest timp de management cultural poate contribui decisiv la succesul schimbării în bine a oraşului. Mutația se poate face destul de rapid către integrare internațională. Se urmăreşte şi câştigarea tuturor cetăţenilor oraşului în favoarea noilor lor roluri, sarcini şi responsabilităţi de gazde şi prieteni ai turiştilor, potrivit stilului de lucru internațional, așteptările fiind reciproce. Se poate beneficia de exemplul altor oraşe și astfel să se evite greşelile lor.

Proiectul aduce informaţia actualizată de la nivel local la cel global prin valorificarea obiectivelor istorice ale oraşului și angajamentul administraţiei sale municipale de publicare spre reflectare asupra status quo-ului Buzăului în domeniile: economie, politică, educaţie, cultură şi social.

Ghidul electronic de călătorie în cele trei limbi, română, engleză şi franceză – City Compass –, a fost lansat în 2021 şi va continua prin completarea cu plăcuţe şi suport electronic, dar şi prin publicarea unui album complet încorporat pentru aceste obiective turistice.

În anul 2018, când în România a fost sărbătorit Centenarul Marii Uniri, Primăria Municipiului Buzău a avut cel mai amplu şi complex program de activităţi omagiale din ţară cu privire la acesta. Atunci, la sugestia domnului primar Constantin Toma, a început proiectul de inventariere a obiectivelor de patrimoniu din oraşul de la Curbura Carpaţilor, în vederea marcării şi punerii lor în valoare.

După documentarea şi identificarea obiectivelor de patrimoniu din urbea buzoiană, ele au fost grupate astfel: 1) monumente de for public (55); 2) imobile cu valoare de patrimo-

niu cultural (41); 3) clădiri cu valoare de patrimoniu (41); 4) ansambluri religioase (32); 5) instituţii de învăţământ (11); 6) alte obiective (20).

Odată cu finalizarea listei celor 200 de obiective, a urmat documentarea istorică, urbanistică, artistică şi arhitecturală, asupra fiecăruia dintre ele. În cele din urmă, conţinutul ştiinţific argumentativ individualizat a fost finalizat şi s-a putut conceptualiza proiectul *Buzău City Compass*, ce constă în instalarea unor plăcuţe explicative care să conţină şi un cod QR. Acesta din urmă, dă celor interesaţi, posibilitatea de a asculta în urma instalării unei aplicaţii gratuite, explicaţii asupra obiectivului identificat în limbile română, engleză şi franceză.

Din păcate, impedimentele întâmpinate pe timpul elaborării listei **şi** mai ales a conceptualizării acestui proiect, au dovedit grave lipsuri ale sistemului naţional de prezervare a patrimoniului naţional. Lista Monumentelor Istorice asemeni Repertoriului Arheologic Național, s-a dovedit a fi în principiu o înșiruire incompletă de obiective. Mai mult, pentru mai bine de 75% dintre aceste obiective nu există fişe descriptive, iar cei însărcinaţi cu elaborarea şi evidenţa aceasta, lucrători la diferite nivele, nu știu sau nu vor să se implice în rezolvarea problemelor amintite, care sunt, totuși, îndatoriri de serviciu.

Determinarea echipei public/privat, Primărie – Mick Zarr SRL, a făcut să se aducă la un numitor comun experiențele practice ale administraţiei cu cele ale antreprenorilor. Misiunea asumată a fost atinsă pentru că utilizatorii platformei informatice se simt prin informaţiile primite la Buzău ca acasă, și ea îi ajută pe cetățenii români sau străini să înțeleagă tainele și moştenirea culturală a locului. Aşadar, programul se bazează pe consultanță culturală cu informaţii în cele trei limbi specificate, serviciile media fiind acordate printr-o rețea.

Proiectul *Buzău City Compass* a fost implementat în partea sa privată de Mick Zarr SRL, Mihai Săulescu antreprenor pasionat şi Isabela Florian coordonator, firma fiind o agenție de advertisement cu o bogată experienţă în realizarea de obiective culturale în România.

O parte fundamentală a fost realizarea configuraţiei de staff a proiectului primărie – echipa tehnică. Misiunea și viziunea de bună practică privind întregul proiect urmărea oferirea de informaţii în ceea ce privește obiectivele de patrimoniu, echipa urmând să creeze suportul informatizat şi să identifice obiectivele de patrimoniu susceptibile de prezentare, iar ca etape de viitor reabilitarea lor acolo unde este nevoie de intervenţie.

Pe o bază documentară permanent actualizată în aproape cinci ani, conștienți fiind de importanța clarităţii informaţiilor s-a realizat o exactă diviziune a sarcinilor: cercetare istorică aplicată şi implementare informatică pentru comunicare online cu cetăţenii şi turiștii.

Membrii echipei City Compass au început cu identificarea obiectivelor de către istorici (Marius-Adrian Nicoară, Valeriu Nicolescu şi Mircea Tănase). Aceştia au publicat studiul *Argument „Salvarea Patrimoniului – Salvarea Identităţii", sloganul folosit pentru identificarea* şi *protejarea obiective de patrimoniu din municipiul / identification and protection of heritage objectives in Buzău municipality,* în „Tezaur – Salvarea patrimoniului, salvarea identităţii – Buzău 1650 – volumul conferinţei naţionale, Buzău – 21-22 iulie 2022", tipărit de Primăria Buzău la Editura Alpha MDN, Buzău, în 2022.

Prima etapă a constat în identificarea şi documentarea unei serii de 150 de obiective ce fac obiectul acestui program.

A urmat documentarea obiectivelor, efectuată de doi dintre cei trei slujitori ai Muzei Clio, doctori în ştiinţe istorice (Marius-Adrian Nicoară şi Mircea Tănase). Textele elaborate ce urmau a fi imprimate la SuperSonic Radio, au fost examinate şi agreate de către domnul profesor universitar doctor Teodor Octavian Gheorghiu, expert al Ministerului Culturii din România, vicepreşedintele Comisiei de Istorie a Oraşelor din România a Academiei Româ-

ne. Concluziile domniei sale au fost transmise Direcţiei de Cultură a Judeţului Buzău care a avizat aplicarea proiectului.

A treia etapă a fost fotografierea obiectivelor, efectuată de domnul Alix Niculae.

Odată terminată documentarea, a fost efectuată traducere textelor, în limba engleză de doamna profesoară Diana Mândruţă-Tănăsescu, iar în limba franceză de doamna profesoară Simona Cremarenco, care au şi efectuat înregistrările radio de voce la SuperSonic Radio. Pentru limba română înregistrarea a fost făcută de omul de radio Paul Oprea, care a realizat şi postproducţia de studio. Aceştia au fost coordonaţi de domnul dr. Alfred Vasilescu.

Confecționarea plăcutelor identitare individuale a fost făcută după finalizarea documentării și s-a realizat din plexiglas alb, printat uv, de dimensiunea 30 x 40 cm, care conțin denumirea obiectivului, o descriere scurtă și un cod QR, care dacă este scanat cu telefonul mobil, va direcționa utilizatorul către pagina reperului din site-ul menționat mai sus, acolo unde va putea citi sau asculta întreaga istorie a obiectivului în cele trei limbi.

Pentru realizarea serviciilor on-line s-a construit un website care găzduiește toate aceste repere de patrimoniu identificate, cu descrieri în limbile română, engleză și franceză. Website-ul reprezintă aproape jumătate din proiect. Pe lângă descrierile scrise și fotografii cu reperul, se găsesc și audioghiduri în aceleași trei limbi. Site-ul este public, servind comunitatea locuitorilor şi turiştii şi se poate consulta, urmând linkul https://buzauopen.ro/pat/ sau https://buzauopen.ro/pat/toate-obiectivele/.

Astfel este mai simplu să vizitezi tot orașul pentru a vedea monumente de for public, imobile cu valoare de patrimoniu cultural, ansambluri religioase, instituții de învățământ și diferite alte obiective. Toate acestea sunt indexate pe Google Maps.

Reperele fac ca totul să fie uşor de vizitat şi chiar în timp record, fără căutări pe internet și adrese învechite. Se economisește timp și se văd mai multe obiective într-o singură zi. Întreaga operaţiune se poate face cu un smartphone și conexiune la internet.

Vizitatorul se bucură de istoria orașului, programul îndeplinind așteptările turiștilor din ţară sau din străinătate. Se dezvoltă excelența în comunicarea pro-activă, simțul responsabilității, orientarea turistului şi chiar a specialistului și se realizează un tip de gândire reieșit din explicaţii. Totodată, crește satisfacția turiştilor, reducându-se incertitudinea şi amatorismul.

Practic se procedează astfel: turistul merge în fața obiectivului, scanează codul QR şi poate citi sau asculta povestea din spatele acestora, monumente, personalităţi **şi** fapte interesante pe care turistul nu le știa. Se regăsesc o diversitate de obiective, de la parcuri și statui până la clădiri vechi de 300 de ani. Deci, doritorul poate citi sau asculta povestea oricărui obiectiv de patrimoniu, în limbile română, engleză și franceză.

Esenţial este şi faptul că vizitatorul poate lăsa comentarii pentru fiecare obiectiv în parte. Feed backul este considerat foarte important pentru că se identifică astfel cele mai vizitate obiective din Buzău şi care sunt opiniile turiştilor astfel:

– a fost bine venit la Buzău?
– se asigură performanță prin informaţii?
– prezentările sunt uşor accesibile?
– s-au vizitat toate obiectivele de patrimoniu?
– cum este apreciată situaţia parcuri și statuilor.

Nu este întâmplător nici faptul că este pusă în valoare şi energia verde, 485 de biciclete electrice, moderne ce pot funcționa şi clasic prin pedalare, și 48 de stații, stau la dispoziţia vizitatorilor. 30 din aceste biciclete sunt pentru persoane cu dizabilități locomotorii, iar 30 sunt cu trei roți, pentru persoane vârstnice care nu pot merge pe o bicicletă normală.

Acest proiect aduce Primăria Municipiului Buzău în poziţia de lider vizionar pentru salvarea patrimoniului prin crearea unui serviciu cultural media uimitor, bogat în explicaţii cu conținut informativ ştiinţific, obiectiv și de încredere.

Pe City Compass Tours se pot organiza tururi autoghidate care ajutată dezvoltarea turismului local cu vizitatori din ţară sau străinătate dispuși să descopere ospitalitatea uimitoare și natura unică a oraşului Buzău.

În concluzie, prin intermediul programului *Buzău Busola Oraşului* se poate citi sau asculta povestea tuturor obiectivelor de patrimoniu, în limbile română, engleză și franceză, realizându-se o înțelegere clară a așteptărilor publicului local, naţional sau internațional, crescând poziția și vizibilitatea oraşului.

Studierea tezaurului patrimoniului naţional (din păcate, prea puţin vizibil în viaţa cotidiană, adesea neglijat), aduce constatarea că acesta are nevoie continuu de atenția noastră. Seniorii versați în studiul istoriei, artelor, restaurării și muzeisticii, au nevoie de discipoli și aceasta este o altă temă de discutat şi rezolvat. Tinerii care acum tatonează terenul, trebuie încurajați, iar publicarea studiilor acestora îi poate încuraja. Prezența și interesul tinerilor, precum și implicarea profesioniștilor din cele mai diverse domenii și instituții – academii, universități, institute de cercetare –, în realizarea studiilor publicate în acest volum, este îmbucurăroare şi onorantă pentru organizatori.

PACEA, SUSȚINEREA PARCURSULUI EUROPEAN ȘI BALANȚA GENDER ÎN CERCETARE SUNT MESAJUL FEMEILOR DIN ȘTIINȚĂ, ÎNTRUNITE LA AȘM

DOI: 10.5281/zenodo.8384471
CZU: 305:001.89

Liliana CONDRATICOVA
Dr. hab. în istorie, dr. hab. în studiul artelor
Academia de Științe a Moldovei

„La nivel național, cercetarea reprezintă un domeniu de interes
și trebuie susținută din fondurile naționale și atrase cât mai multe investiții”.
Dr. Iordanca-Rodica Iordanov

„Acum circulă ideea, că dacă nu putem face aproape nimic cu exodul creierilor, asta înseamnă că trebuie să schimbăm, să înlocuim cu circulația creierilor. Dacă luăm acest concept ca bază, eu aș dori să spun sincere mulțumiri organizatorilor acestei conferințe, care a adunat nu numai oameni de știință din Moldova, dar și din Ucraina. Este un pas important pentru că demonstrează că revenim la normalitate. Cooperarea, schimbul de opinii, circulația ideilor,
sunt foarte importante în lumea științifică”.
E.S. Marko Shevchenko, Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar
al Ucrainei în Republica Moldova

În perioada 9-10 februarie 2023, la Academia de Științe a Moldovei a avut loc a treia manifestare științifică dedicată Zilei Internaționale a femeilor cu activități în domeniul științei. Lucrările conferinței s-au desfășurat tradițional la Chișinău și la Iași, în acest an alăturându-se și orașul ucrainean Lvov, unde a avut loc o secțiune de comunicări. Astfel, conferința a venit cu un răsunător mesaj împotriva războiului, în sprijinul cercetătorilor din Ucraina, pentru susținerea parcursului european al Republicii Moldova, precum și promovarea balanței de gen în cercetare.

Organizatorii și-au propus informarea societății pe diverse aspecte ce țin rezultatele științifice de valoare obținute în mai multe domenii de cercetare, armonizarea legislației cu cea europeană în domeniul egalității de gen, abordarea integratoare a egalității de gen, metode și instrumente, legislație și mecanisme de implementare, bunele practici din țările europene și experiențe pentru realizarea unei reprezentări echilibrate în procesul decizional. Balanța gender are ca obiectiv să asigure aprecierea femeii în cercetare și în managementul cercetării. Ziua internațională a femeilor și fetelor din domeniul științei este o modalitate de a le face auzite, remarcate, apreciate și recunoscute în domeniul pe care îl profesează, deși în Republica Moldova situația este destul de favorabilă: la 100 de bărbați cercetători revenind cca 94-97 de femei cercetătoare[1].

Evenimentul științific inaugurat pe axa Chișinău–Iași–Lvov și moderat de dr. hab. Liliana Condraticova a urmat un algoritm bine gândit și a devenit un veritabil model de soli-

[1] https://asm.md/pacea-sustinerea-parcursului-european-si-balanta-gender-cercetare-sunt-mesajul-femeilor-din-stiinta

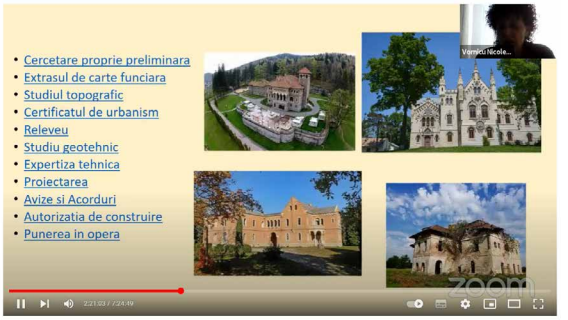

09.02.2023, 10:00 | Ziua Internațională a fetelor și femeilor cu activități în domeniul științei

daritate și coeziune între cercetători și cercetătoare de la Academia de Științe a Moldovei; Universitatea de Stat din Moldova, mai multe institute de cercetare și Școli Doctorale ale USM; Centrul Mitropolitan de Cercetări Științifice TABOR, Universitatea „A.I. Cuza", și Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni" (Iași), Filiala Iași a Academiei Române; Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare (Buzău, România); Institutul de Etnologie (Lvov), Institutul de Arheologie și Institutul studiul artelor, folclor și etnologie „M. Rylsky" (Kiev) ale Academiei Naționale de Științe a Ucrainei; Universitatea Liberă din Berlin (Germania), Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Universitatea Tehnică a Moldovei, Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălți, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu", Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice, complexele muzeale Iași și Neamț, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală ș.a. La conferință au participat peste 250 de cercetători (cca 100 din România, Ucraina, Germania, Franța) înscriși cu 210 de comunicări din domeniul științelor sociale, economice, umanistice și arte, științe exacte și inginerești, științe medicale, științe agricole, biologie și mediu[2].

În mesajul inaugural al conferinței, acad. Ion Tighineanu, Președintele Academiei de Științe a Moldovei a subliniat chemarea la pace, precum și susținerea parcursului nostru pe calea integrării europene, a participanților la această manifestare științifică. „De la fondarea AȘM, în anul 1961, în cadrul acesteia s-au remarcat mai multe doamne, activitatea cărora este înalt apreciată: reputatul geograf academicianul Tatiana Constantinova, celebrul chirurg pediatru academicianul Eva Gudumac, biologul notoriu academicianul Maria Duca, precum și membrii corespondenți – biologii Natalia Balașova și Tatiana Gheideman, informaticianul Svetlana Cojocaru, lingvistul Tatiana Iliașenco, geograful Maria Nedealcov, arhitectul Mariana Șlapac, zoologul Elena Zubcov", a menționat acad. Ion Tighineanu. De asemenea, Președintele AȘM a dat citire mesajului dr. hab., prof. univ. Emil Ceban, Rectorul Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu", președintele Consiliului Rectorilor.

Salutând mediul științific și urând participanților discuții constructive, dr. Iordanca-Rodica Iordanov, Ministru al Mediului, a menționat înalta ținută academică a evenimentului. „Multitudinea subiectelor științifice concentrate pe secțiuni, în două zile de lucru a conferinței, numărul mare de reprezentanți denotă interesul sporit al femeilor pentru tema conferinței", a subliniat doamna Ministru. Evenimentul oferă posibilitatea „de a face schimb de păreri pe marginea unor fenomene și tendințe, dar, în același timp, de a ne prezenta și rezultatele științifice obținute". Doamna Ministru a salutat „prezența tinerilor cercetători,

[2] https://asm.md/ziua-internationala-femeilor-stiinta-va-fi-consemnata-la-academia-de-stiinte-printr-o-conferinta

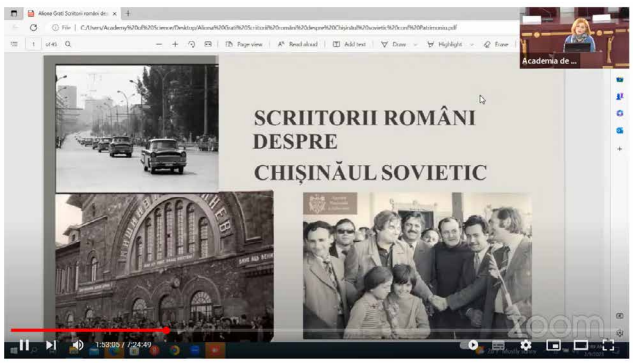

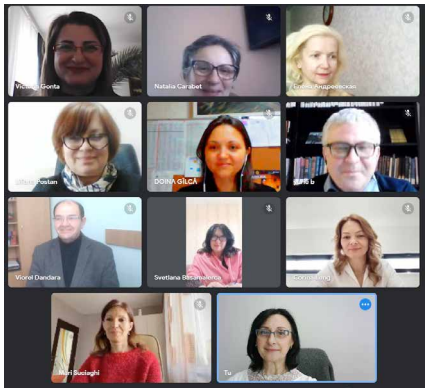

09.02.2023, 10:00 | Ziua Internațională a fetelor și femeilor cu activități în domeniul științei

care în virtutea tuturor circumstanțelor, rămân a fi devotați științei. Susținerea tinerilor cercetători și, în mod special, a femeilor, este o necesitate iminentă care va aduce peste un timp creșterea capacităților de cercetare și obținerea rezultatelor științifice de performanță. În România, domeniul cercetării este unul din cele mai feminizate, cu o proporție ridicată în cadrul personalului implicat din mediul academic de peste 50%", a precizat dr. Iordanca-Rodica Iordanov. Doamna Ministru a făcut o trecere în revistă a primelor doamne care s-au remarcat în domeniile lor de cercetare, care au demonstrat că se pot realiza și într-o societate patriarhală. Totodată, mai multe deziderate legate de mediul ambiental, dezvoltare durabilă, integrare europeană nu sunt posibile fără aportul femeilor. „Trebuie să fim conștienți că demersul științific este unul inerent uman. Munca de cercetare se desfășoară în societate pornind de la niște nevoi, norme, valori și concepții. Scopul științei este explorarea necunoscutului. Zilnic apare noi rezultate ale realizărilor științifice. Chiar dacă avem un război în vecinătate și instabilitatea s-a instaurat în Europa, știința și rezultatele la care ajung exponenții acesteia, pot asigura astfel continuitatea speciei umane, de dezvoltare a societății. Sperăm că discuțiile din cadrul acestei conferințe, dar și recomandările făcute, pot să contribuie la restaurarea păcii.

„Este o mare provocare să vin cu un discurs în fața onoratei asistențe", avea să menționeze E.S. Marko Shevchenko, Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al Ucrainei în Republica Moldova, ES aducând și cifre importante pentru Ucraina. „În general, după datele UNESCO, femeile au o pondere de aproximativ 30 la sută în domeniul științei. În ceea ce privește Ucraina, la data de 2021, înainte de război, acest număr a fost mai mare, în Ucraina au fost active în domeniul științei 46 la sută. Ucraina se află pe locul 12 după numărul general al femeilor în știință din 41 de țări. Dacă vorbim de unele domenii în care femeile sunt prezente mai mult, au un succes mai mare, în Ucraina este vorba despre medicină, unde femeile sunt prezente cam 75 la sută, în științele umanitare – mai mult decât 60 la sută, în domeniul tehnicii și tehnologiei aproape 34 la sută de cercetători sunt femei", a punctat ES. „Din păcate, războiul a schimbat tot. Datele actuale rămân necunoscute. Foarte multe mame, soții, au plecat, au pierdut temporar legătura cu institutele științifice din Ucraina. Este o mare problemă pentru guvernul și societatea ucraineană. Încă un mesaj de mulțumire aș vrea să adresez tuturor pentru solidaritatea cu țara mea pe care o reprezint în Moldova, pentru suportul care este foarte palpabil", a menționat ES Marko Shevchenko.

Acad. Tighineanu, în numele Prezidiului AȘM, a conferit ES Marko Shevchenko medalia academică „Nicolae Milescu Spătarul" în semn de înaltă recunoștință pentru contribuții substanțiale în dezvoltarea colaborării științifice cu cercetătorii din Republica Moldova, promovarea și susținerea comunității științifice pe plan național și internațional.

Dr. hab. în pedagogie, prof. univ. Otilia Dandara, prim-prorector al Universității de Stat din Moldova, a rugat să fie transmis mesajul din partea instituției, subliniind că sunt foarte mulți participanți din cadrul proiectelor de cercetare, ale facultăților ale USM. Prezența acestei instituții este impunătoare, USM fiind și organizator, cu atât mai mult că conferința are loc în cadrul Programului de Stat desfășurat la universitate.

Președintele Agenției Naționale de Asigurare a Calităţii în Educație și Cercetare dr. în inginerie Andrei Chiciuc a menționat că este o onoare să participe la deja tradiționala conferință științifică internațională organizată cu ocazia Zilei Internaționale a femeilor în știință. Această zi „este un prilej în plus să conștientizăm rolul important, pe alocuri de neînlocuit, al femeii în cercetare", a punctat dr. A. Chiciuc, prezentând și câteva cifre relevante din domeniul de activitate al ANACEC pentru anul 2022. Astfel, au fost conferite și confirmate 100 de titluri de doctor pentru femei, iar pentru bărbați doar 58. 13 femei au obținut titlul științific de doctor habilitat, bărbați doar 2. Conferențiari universitari – 65 de femei și doar 24 de bărbați. Unicul indicator unde bărbații încă domină, dar ușor, sunt titlurile de profesor. Anul anterior, 8 bărbați au obținut titlul de profesor, iar femei doar 5. O altă dimensiune este conducerea activității de cercetare prin școlile doctorale. În acest sens, 72 de femei au obținut dreptul de conducător de doctorat, iar bărbați doar 63. Activitățile de evaluare a ANACEC se realizează cu implicarea cercetătorilor, experților. În activitățile de expertizare au fost implicați experți: 53 de femei și 47 de bărbați. Comisiile de profil sunt iarăși dominate de femei, cca 64%. Și la capitolul management, Agenția are angajați doar 9 bărbați și 32 de femei. Aceste cifre demonstrează că cercetarea și managementul cercetării sunt dominate în Republica Moldova de femei. La acest capitol noi stăm destul de bine", a subliniat Președintele ANACEC.

„Prin prisma activității sale, Agenția de Stat pentru Proprietatea Intelectuală este unul dintre cei mai verosimili și credibili martori ai succeselor pe care le obțin doamnele și domnișoarele din Republica Moldova. Bazele noastre de date afișează femei care dețin fiecare peste 250 de brevete de invenție în domeniul chimiei, zeci de invenții în biologie, agricultură, medicină, inginerie electronică și nanotehnologii, dar și multe alte sfere de cercetare", a menționat Eugeniu Rusu, Directorul general al AGEPI.

Un cuvânt salut „de la curbura Carpaților" a venit din partea dr. în istorie, comandor (r) Marius-Adrian Nicoară (Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare, Buzău, România), partenerul fidel al acestei conferințe, domnia sa recapitulând mai multe proiecte realizate în comun. „România este pe locul 10 din țările europene după numărul de femei care lucrează în domeniul științei. Dialogul oamenilor de cultură este un act științific fundamental, receptat ca un factor de echilibru ce consolidează pacea și dezvoltă societățile, rămâne în toată lumea o cerință și o realitate a dezvoltării economice, sociale și culturale în statele de drept, democratice și sociale. Conferința face posibil acest dialog și de data aceasta", a precizat de dr. Nicoară, subliniind necesitatea dialogului instituțional. „Este ocazia perfectă de a ne reaminti că femeile și fetele joacă un rol esențial în comunitatea științifică și tehnologică și participarea lor trebuie impulsionată".

O adresare impresionantă și emoționantă, un apel audio din tranșee, a fost transmis de dr. în istorie Volodymyr Konopka de la Institutul de Etnologie de la Lvov al Academiei Naționale de Științe din Ucraina. În pofida războiului, frigului și lipsurilor prin care trec, cercetătorii ucraineni își continuă studiile, optând pentru un viitor european. Dovadă este și numărul destul de mare – 40 de cercetători din Ucraina –, înscriși la lucrările conferinței.

Consemnând realizările cercetătorilor, Prezidiul Academiei de Științe a Moldovei apreciază înalt activitatea femeilor și fetelor în cercetare, tehnologie, artă, conferind distincții

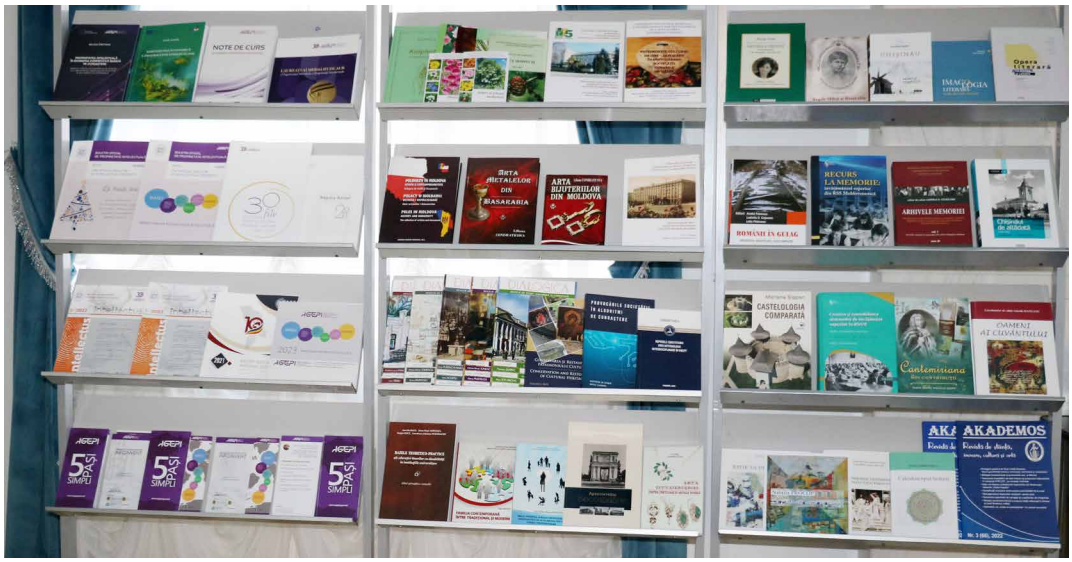

academice directorilor de proiecte științifice și cercetătorilor care au demonstrat rezultatele științifice valoroase în activitatea sa, promovează știința pe plan național și internațional, aduc contribuții substanțiale în domeniile lor de competență.

Astfel, AȘM a conferit 35 de Diplome de Onoare, Diplome de Recunoștință și Diplome „Meritul academic" cercetătorilor din cadrul organizațiilor din domeniile cercetării și inovării care au ales să facă cariera în știință: acad. al AȘM Maria DUCA (Universitatea de Stat din Moldova); Mem. cor. al AȘM Elena ZUBCOV, dr. hab., prof. cerc. (Institutul de Zoologie, USM); Larisa ANDRONIC, dr. hab., conf. cerc. (Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor, USM); Galina BUȘMACHIU, dr. hab., conf. cerc. (Institutul de Zoologie, USM); Rodica CIOBANU, dr. hab., conf. univ. (USM); Aliona GRATI, dr. hab., prof. univ. (USM); Veronica PRISĂCARU, dr. hab., conf. univ. (USM); Olga CERNEȚCHI, dr. hab., prof. univ. (Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu"); Livia UNCU, dr. hab. conf. univ. (USMF „Nicolae Testemițanu"); Aurelia SPINEI, dr. hab., prof. univ. (USMF „Nicolae Testemițanu"); Natalia ZARBAILOV, dr. hab., conf. univ. (USMF „Nicolae Testemițanu"); Rodica STURZA, dr. hab., prof. univ. (Universitatea Tehnică a Moldovei); Olga GAGAUZ, dr. hab., conf. cerc. (Institutul Național de Cercetări Economice); Rodica PERCIUN, dr. hab., conf. cerc. (INCE); Angela SECRIERU, dr. hab., prof. univ. (Academia de Studii Economice din Moldova); Lilia ZABOLOTNAIA, dr. hab., conf. univ. (Muzeul Național de Istorie al Moldovei); Liliana BUDEVICI-PUIU, dr. hab., prof. univ. (Universitatea de Stat de Educație Fizică și Sport); Tatiana SIRBU, dr., conf. cerc. (Grădina Botanică Națională (Institut) „A. Ciubotaru", USM); Aliona MIRON, dr., conf. cerc. (Grădina Botanică Națională (Institut) „A. Ciubotaru", USM); Liliana ROTARU, dr., conf. univ. (USM); Larisa SADOVEI, dr., conf. univ. (Universitatea Pedagogică Stat „Ion Creangă" din Chișinău); Rodica GOTCA, dr. (USM); Alina FERDOHLEB, dr., conf. univ. (USMF „Nicolae Testemițanu"); Tatiana RABA, dr., conf. univ. (USMF „Nicolae Testemițanu"); Rodica SIMINIUC, dr. conf. cerc. (UTM); Cezara GHEORGHIȚĂ, dr., conf. univ. (UPS „Ion Creangă" din Chișinău); Tatiana CHIRIAC, dr., conf. univ. (UPS „Ion Creangă" din Chișinău); Victoria GONȚA, dr., conf. univ. (UPS „Ion Creangă" din Chișinău); Silvia GOLUBIȚCHI, dr., conf. univ. (UPS „Ion Creangă" din Chișinău); Angela TIMUȘ, dr., conf. univ. (INCE); Tatiana COLESNICOVA, dr., conf. cerc. (INCE); Natalia

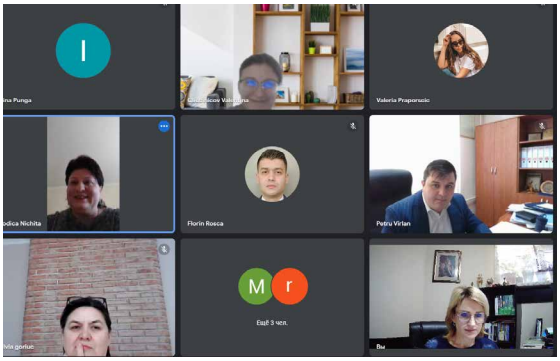

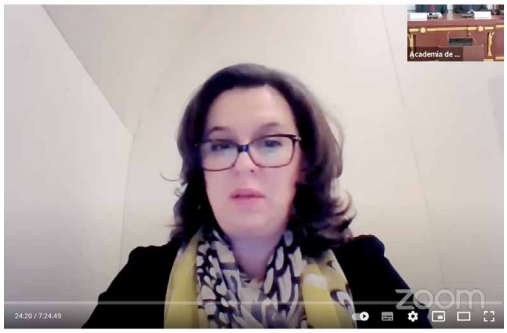

0 | Ziua Internațională a fetelor și femeilor cu activități în domeniul științei

VINOGRADOVA, dr., conf. cerc. (INCE); Lica ERHAN, dr., conf. univ. (ASEM); Natalia GRĂDINARU, dr. (Institutul Patrimoniului Cultural); Tamara POTLOG, dr. (USM).

În ședința plenară au fost susținute mai multe rapoarte de interes general, pe mai multe domenii de cercetare. Despre dimensiunea de gen în cercetarea din Republica Moldova a relatat cu date statistice concrete dr. în științe economice Rodica Cujba de la Universitatea Tehnică a Moldovei.

De la Institutul de Etnologie (Lviv) al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei dr. hab. în studiul artelor Halyna Ivashkiv a prezentat actualitatea, istoriografia și metodologia cercetării ceramicii din Berezhany din secolele XIX–XX.

Bazându-se pe un vast studiu al arhivei și a publicațiilor vremii, dr. hab., prof. univ. Aliona Grati de la Universitatea de Stat din Moldova, ne-a adus în vizor relatările scriitorilor români despre Chișinăul sovietic.

Dr. hab. în arte vizuale Nicoleta Vornicu de la Centrul Mitropolitan de Cercetări T.A.B.O.R. (Iași, România), a prezentat un studiu analitic implicat în realizarea proiectelor de restaurare a clădirilor / monumentelor istorice, foarte valoros pentru specialiștii din Republica Moldova.

Rolul biologiei vegetale în contextul securității alimentare este un subiect de o importanță majoră pentru țara noastră, fiind abordat de dr. hab., prof. cerc. Galina Lupașcu de la Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor (USM).

Iar dr. hab. în științe biologice, prof. cerc. Laurența Ungureanu de la Institutul de Zoologie (USM), a vorbit foarte detailat despre diversitatea și vulnerabilitatea faunei pe

teritoriul Republicii Moldova în contextul schimbărilor climatice și impactului factorilor de mediu.

Problema monumentelor de for public, de ieri și de azi din Chișinău a fost pusă în dezbatere de dr. hab. în istorie, prof. univ. Anatol Petrencu de la Universitatea de Stat din Moldova. Continuând tematica monumentelor, doar că de altă natură, subsemnata a prezentat o retrospectivă a artei metalelor din Republica Moldova, vorbind despre patrimoniu și afirmare culturală prin prisma acestui gen de artă decorativă aplicată.

Un istoric al artei metalelor din a doua jumătate a secolului XX și 30 de ani de independență a Republicii Moldova, cu reflectarea în premieră a portretelor de creație ai celor care au avut curajul „de a îmblânzi metalul", se regăsesc în paginile monografiei semnate de dr. hab. Liliana Condraticova „Arta metalelor. Portrete de creație ale bijutierilor și meșterilor de artă decorativă (a doua jumătate a secolului al XX-lea – începutul secolului XXI)", apărută la editura „Doxologia" din Iași, cu un volum de 320 de pagini. Astfel, Ziua Internațională a femeilor în știință a fost marcată și printr-o prezentare a cărții, pe marginea unor aspecte luând cuvântul dr. hab. profesor Nicoleta Vornicu, mem. cor. Svetlana Cojocaru, dr. hab., profesor Anatol Petrencu, dr. hab., profesor Aliona Grati.

În zilele de joi și vineri, lucrările conferinței au continuat la AȘM și USM pe următoarele secțiuni: „Arta și mitopoetica orașului în context național şi internațional"; „Probleme de lingvistică și literatură. Provocări actuale", cu cel două paneluri: Probleme de literatură și Probleme de lingvistică; „Patrimoniul etnologic: de la necunoaștere la valorizare culturală"; „Tradiție și evoluții în știința juridică națională", „Probleme ale antropologiei culturale: studii, metodologie și practică / Проблеми культурної антропології: дослідження, методологія, практика" coordonată de colegii ucraineni stabiliți la Chișinău, „Științe Exacte și Inginerești", „Științe ale Vieții". Secțiunea „Conservarea și restaurarea patrimoniului cultural – experiență şi bune practice" a fost desfășurată la Iași; „Arheologia azi: probleme și soluții" a fost găzduită de MNIM); „Abordări contemporane în istorie, filozofie și educație" a avut la la UPS „Ion Creangă"; „Orașul Bălți: istorie, memorie și patrimoniu" s-a desfășurat la Bălți; „Design: istorie și modernitate" a avut loc la UTM, „Sănătate" – la USMF „Nicolae Testemițanu", iar secțiunea „Arta populară decorativă aplicată: probleme de cercetare, reprezentare și valorificare a artefactelor autentice / Народне декоративно-ужиткове мистецтво: проблеми дослідження, репрезентації та обліку автентичних артефактів" a avut loc la Lvov. Participanții la aceste secțiuni au venit cu rapoarte foarte consistente, date științifice și rezultate valoroase. Totodată, a impresionat numărul tinerilor cercetători care au dat dovadă de profesionalism și implicare alături de mentorii lor din cercetare și educație.

În cadrul conferinței a fost deschisă expoziția „Patrimoniul uman – valoarea supremă a Republicii Moldova", la care au fost expuse publicațiile și realizările femeilor în domeniile

sale de cercetare, precum și produsele Agenției de Stat pentru Proprietatea Intelectuală[3].

Pe finalul ședinței plenare, minirecitalul muzical susținut de Maestrul în Artă soprana Tatiana Costiuc a încălzit sufletele celor prezenți în sală și în mediul virtual, artista interpretând lucrări din creația compozitorilor autohtoni. De menționat că Tatiana Costiuc este cadru didactic la Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice, face studii de doctorat sub conducerea dr., prof. univ. Victoria Melnic, fiind nemijlocit legată și ea de domeniul cercetării, activând și la Filarmonica Națională „Serghei Lunchevici[4].

Evenimentul organizat de către Academia de Științe a Moldovei; Universitatea de Stat din Moldova, Școala Doctorală Științe Umanistice a USM; Centrul Mitropolitan de Cercetări Științifice TABOR (Iași, România); Institutul de Etnologie al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei (Lviv, Ucraina); Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare (Buzău, România); Universitatea Liberă din Berlin (Germania), Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Muzeul Național de Istorie a Moldovei ș.a., este încadrat în conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine". Cea de a VII-a ediție desfășurată la Iași-Chișinău-Lvov, în perioada 9-10 februarie 2023, are loc în cadrul Programului de Stat 20.80009.0807.19 „Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii" (director de proiect dr. hab., prof. univ. Aliona Grati), Universitatea de Stat din Moldova.

Transmisiunea *live stream* a conferinței a fost asigurată de IDSI[5].

Rezumatele comunicărilor au fost publicate sub auspiciile revistei „Authentication and conservation of cultural heritage. Research and technique", Iași, redactor-șef dr. habil. Nicoleta Vornicu[6].

Tot la 9 februarie 2023, la emisiunea „Obiectiv comun" de la TVR Moldova, dr. hab. Liliana Condraticova, dr. hab., profesor Aliona Grati și dr. Larisa Sadovei au abordat mai multe fațete ale activității femeilor în cercetare, problema tinerilor, precum și a mentorilor în cercetare și educație[7].

[3] https://asm.md/interviu-contextul-zilei-internationale-femeilor-si-fetelor-cu-activitati-domeniul-stiintei-dr-hab

[4] https://www.filarmonica.md/index.php/ro/tatiana-costiuc-maestru-in-arta

[5] https://www.youtube.com/watch?v=_1mI9gCl8W8

[6] https://www.moldova-independenta.md/sites/default/files/2023-03/Program%26tezele%20comunicarilor_conferinta%20femeile%20in%20cercetare_2023_site.pdf; https://www.moldova-independenta.md/conferinta-stiintifica-internationala-patrimoniul-de-ieri-implicatii-dezvoltarea-societatii

[7] https://tvrmoldova.md/article/3450790963a9e924/obiectiv-comun-din-cauza-salariilor-mici-nise-scurg-creierii.html; https://www.facebook.com/TVRMoldova/videos/emisiunea-obiectiv-comun/427095972916429/

„ASTĂZI AM FĂCUT ISTORIE”. LECȚIE DE ONOARE ȘI DEMNITATE LA CHIȘINĂU PENTRU A CONSEMNA 105 ANI DE LA UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA

DOI: 10.5281/ZENODO.8384499
CZU: 94(478+498)

Liliana CONDRATICOVA
Dr. hab. în istorie, dr. hab. în studiul artelor
Academia de Științe a Moldovei

La 27 martie 2023, în Sala Unirii a Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice din Chișinău (AMTAP), unde 105 ani în urmă Sfatul Țării a votat Unirea Basarabiei cu România, punând începutul reîntregirii țării și a neamului, și-a ținut lucrările conferința științifică „105 ani de la Unirea Basarabiei cu România. Unde-s doi puterea crește... Lecția de istorie și demnitate a anului 1918”, moderată de subsemnata și de dr. Marius-Adrian Nicoară[1].

Startul conferinței, care a ajuns la cea de-a șasea ediție a evenimentelor consacrate Unirii, a fost dat prin intonarea imnului de stat al Republicii Moldova „Limba noastră” și a imnului de stat al României „Deșteaptă-te, române”, interpretate de studenții AMTAP.

La eveniment au participat mai multe oficialități de pe ambele maluri ale Prutului, deputați ai Parlamentului Republicii Moldova și ai Senatului României, delegații din România, colegi de la institute de cercetare și învățământ universitar din Chișinău.

O apreciabilă echipă a depus eforturi considerabile pentru a realiza această conferință – Primăria Municipiului Buzău; Consiliul Raional Ialoveni; Academia de Ştiinţe a Moldovei; Asociația Istoricilor din Republica Moldova „Alexandru Moșanu”; Universitatea de Stat din Moldova, Programul de Stat „Cultura promovării imaginii orașelor Republicii Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii” (USM); Academia de Muzică Teatru şi Arte Plastice Republica Moldova; Academia Oamenilor de Ştiinţă din România; Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare; Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova; Universitatea Tehnică a Moldovei; Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași, România; Grupul Civic pentru Patrimoniu Cultural; Muzeul Serviciului Vamal Republica Moldova; Revista de studii culturale şi literatură „DIALOGICA”; Centrul Cultural şi Educaţional „Alexandru Marghiloman”.

Ședința solemnă a fost deschisă de Ministrul Culturii din România Lucian Romașcanu, care a menționat în alocuțiunea sa că „Sfatul Țării a fost un exemplu de ce pot face oamenii politici, atunci când își iau în serios misiunea”.

Ministrul Culturii din Republica Moldova Sergiu Prodan, urând bun succes conferinței, a precizat în mesajul său de salut că „Noi am trăit vremuri în care noțiunea de Sfatul Țării avea sens peiorativ, era luată în zeflemea. Istoria o scriu învingătorii de moment. Avem șansa să le recuperăm, pentru că prea multe straturi de diferită tencuială s-au așezat peste”.

Deputatul, senatorul Ludovic Orban și-a exprimat opinia că ziua de 27 martie are o deosebită importanță pentru istoria României, subliniind importanța pentru conștiința țării și conștiința neamului românesc.

[1] https://asm.md/105-ani-de-la-unirea-basarabiei-cu-romania-unde-s-doi-puterea-creste-lectia-de-istorie-si-demnitate

Titus Corlățean, președintele Comisiei de Politică Externă a Senatului României, salutând prezența oficialilor și a participanților la conferință, a felicitat pe toți cei care simt și gândesc românește pentru că rezonează cu idealurile marii Uniri. Cei care au luat această decizie, membrii Sfatului Țării s-au situat deasupra vremii, îndemnând autoritățile de azi să se gândească tot așa cum s-au gândit deputații Sfatului Țării acum 105 ani.

Readucând emoțiile acelui moment istoric fundamental din 1918, Andrei Daniel Gheorghe, deputat în Camera Deputaților din Parlamentul României, copreședinte al Comisiei comune pentru Integrare Europeană a Republicii Moldova dintre Parlamentul României și Parlamentul Republicii Moldova, a menționat că „Suntem cu toții români, iar Unirea trebuie să fie un ideal pentru noi", subliniind necesitatea reconstituirii unității naționale, astfel ca evenimentele din 1918 să nu fie doar parte din trecut, dar și parte din viitor.

Petru Frunze, deputat în Parlamentul Republicii Moldova, copreședinte al Comisiei comune pentru Integrare Europeană a Republicii Moldova dintre Parlamentul Republicii Moldova și Parlamentul României, a punctat în alocuțiunea sa faptul că anume în această sală s-a legiferat începutul Marii Uniri. „Astăzi este o sărbătoare deosebită pentru românii de pe ambele maluri ale Prutului, deoarece la 27 martie membrii Sfatului Țării au înfăptuit Unirea Basarabiei cu România. Acest lucru ne motivează și pe noi pe ambele maluri ale Prutului să fim conștienți de sacrificiul pe care l-au făcut strămoșii noștri. Suntem datori astăzi să înfăptuim o mulțime de activități comune ca ulterior să avem posibilitatea să promovăm aceleași valori: valorile europene, valori care determină să aducă bunăstare comunității de pe ambele maluri ale Prutului", a subliniat deputatul Petru Frunze.

Prof. univ. dr. hab. Anatol Petrencu, membru de onoare al Academiei Oamenilor de Știință din România, președintele Asociației Istoricilor din Republica Moldova „Alexandru Moșanu", a dat citire mesajului de felicitare a Asociației Istoricilor cu prilejul celor 105 ani de la Unirea Basarabiei cu România. Domnia sa a propus ca clădirea unde s-a votat Unirea să fie denumită „Palatul Unirii", iar sala unde s-a desfășurat marele eveniment și unde se desfășoară conferința științifică să fie numită „Sala Sfatul Țării".

„Dragi români de pretutindeni! Este o bucurie și fericire să vă salut cu această ocazie în Sala Unirii, moment în care se evocă clipa astrală a românilor basarabeni, care au avut curajul și aspirația de a face un pas în împlinirea unui ideal", avea să menționeze în mesajul său dr. hab. Aurelia Hanganu, prorector pe cercetare și relații internaționale a Universităţii de Stat din Moldova.

Dr., prof. univ. Victoria Melnic, rector al Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice, onorată că acest marcant eveniment are loc în sediul AMTAP, Sala unde s-a luat una din cele mai importante decizii din istoria Basarabiei, dar și a României, a venit cu un apel către toți factorii de decizie și societatea civilă în a pune umăr la umăr pentru restaurarea edificiului în care s-a făcut istorie pentru „salva inima acestei clădiri – Sala Unirii" printr-o campanie de strângere a fondurilor. „În prezent trăim perioada unor amenințări, unele din ele încercând să ne îndepărteze de la cursul firesc al istoriei. Cu atât mai mult trebuie să conștientizăm că Unirea a fost un moment istoric care a adus împreună un popor despărțit forțat și a contribuit la reunificarea firească a celor două maluri ale Prutului", a subliniat rectorul Victoria Melnic. Filmul „Palatul Sfatului Țării. Trecut. Prezent. Viitor" despre clădirea emblematică și chemarea pentru susținere a fost prezentat în continuarea mesajului doamnei rector al AMTAP.

„Evenimentul solemn a fost bine gândit și a unit sub umbrela sa mai multe domenii distincte – istoricul act al Unirii și revenirea Basarabiei în spațiul juridic românesc; 100 de ani de la adoptarea Constituției României la 26 martie 1923; restabilirea adevărului istoric la 16 martie 2023, Parlamentul Republicii Moldova adoptând decizia prin care sintagma

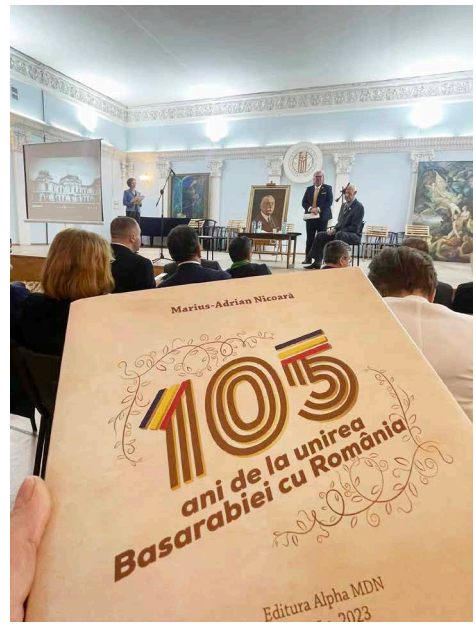

„limba română” se introduce în toate actele legislative, inclusiv în Constituție, renunțându-se la formulările „limba moldovenească” „limba de stat”, „limba oficială”, „limba noastră”. Astfel, ziua de 27 martie este dedicată limbii și literaturii române; este ziua când vorbim despre destinul celor care au făurit Unirea, personalități marcante ale neamului. Este despre credință, despre patrimoniu ce îl avem în gestiune, dar și despre 90 de ani de la transferul, în 1933, a Secției de Științe Agricole a Universității din Iași la Chișinău și începuturile învățământului agrar superior din Basarabia prin fondarea Facultății de **Ș**tiin**ț**e Agricole din Chi**ș**in**ă**u. Acum 105 de ani, la Chișinău, prin hotărârea Sfatului Țării, Basarabia a hotărât unirea cu Patria Mamă, un proces firesc pentru toate popoarele, ceea ce a reprezentat un pas hot***ărâ***tor întru unitatea românilor. Impactul cultural, științific și economic al acestui act decisiv în istoria românilor încă nu a fost reflectat integral”, a fost menționat în mesajul AȘM exprimat de dr. hab. Liliana Condraticova, secretar științific general al AȘM, adresând elitei științifice și culturale de pe ambele maluri ale Prutului apelul de a organiza peste 5 ani, împreună cu instituțiile academice, 110 ani de la Unirea Basarabiei cu România printr-o serie de evenimente și acțiuni. Totodată, în contextul desfășurării conferinței, au fost exprimate alese mulțumiri domnului Constantin Toma, primarul de Buzău, care este orașul lui Alexandru Marghiloman, pentru o implicare fără precedent în organizarea mai multor evenimente științifice și culturale în România și în Republica Moldova, susținere necondiționată a tuturor inițiativelor bune.

Despre artizanul Unirii Basarabiei cu România a vorbit Irina Vlăduca-Marghiloman, strănepoata lui Alexandru Marghiloman, care a exprimat recunoștința familiei sale pentru evenimentul desfășurat. „Vă mulțumim că ați adus pe prim-plan Unirea, care de multă vreme nu s-a vorbit de ea, că l-ați adus pe unchiul meu, l-ați scos din arhivele și ați văzut meritele lui”, a spus vădit emoționată dna Irina Vlăduca-Marghiloman, amintind că evenimentele de readucere a lui Alexandru Marghiloman au început acum cinci ani, în 2018, grație Primarului Municipiului Buzău Constantin Toma.

Vom aminti că personalitatea prim-ministrului Alexandru Marghiloman a fost readusă în atenția cercetătorilor din Chișinău, fiind organizată la 6-8 mai 2022 conferința științifică

„Alexandru Marghiloman, artizan al Unirii Basarabiei cu România – un destin în istorie”[2]. Cu acest prilej, a fost publicat un număr al revistei „DIALOGICA” consacrat integral lui Alexandru Marghiloman[3].

„În aceste clipe mari, să ne închinăm cu smerenie în fața geniului nației noastre, care a găsit calea spre mântuire așa cum ne arată firesc istoria”, avea să readucă cuvintele lui Alexandru Marghiloman rostite la 1924 la șase ani de la Unirea Basarabiei și 70 de ani de viață în mesajul său Constantin Toma, Primarul Municipiului Buzău, care este orașul lui Marghiloman de unde și implicarea în organizarea mai multor evenimente. Evocând personalitatea lui Alexandru Marghiloman și Ion Inculeț, a doi oameni politici care au fost în fruntea țărilor lor, s-a decis instalarea a două busturi pentru a le înveșnici memoria. Un moment foarte important a fost angajamentul Primarului Constantin Toma ca Sala Unirii, aflată într-o avansată stare de degradare, să fie reabilitată prin suportarea tuturor costurilor de către Consiliul Local Buzău.

De asemenea, în cadrul evenimentului a avut loc lansarea albumului omagial „105 ani de la Unirea Basarabiei cu România”, care a fost prezentat de subsemnata, autorul dr. Marius-Adrian Nicoară, și editorul albumului Ștefan Davidescu, președintele Institutului European pentru Cercetări Multidisciplinare. Este o lucrare de înaltă calitate poligrafică, o carte suvenir, un album memorabil, ce are un cuvânt înainte semnat de primarul municipiului Buzău, Constantin Toma, o introducere din partea autorului, precum și câteva capitole: „Aniversarea Unirii Basarabiei. Discursul rostit de Alexandru Marghiloman la banchetul prilejuit de împlinirea vârstei de 70 de ani”; „Împlinirea visului de întregire națională a românilor”, „Centenarul Unirii Basarabiei cu România sărbătorit la Buzău”.

De menționat că albumul prezentat la 27 martie în Sala Unirii, la conferința științifică „105 ani de la Unirea Basarabiei cu România”, a ajuns ca donație la toți participanții la conferință, precum și la toate evenimentele ce s-au perindat în ziua de 27 martie. Un exemplar al albumului a ajuns și în Sala de Lectură a Academiei de Științe a Moldovei.

Ședința în plen a continuat prin susținerea a două comunicări științifice de notorietăți în domeniul istoriei: dr., prof. univ. Jipa Rotaru (membru titular al Academiei Oamenilor de Știință din România) a prezentat comunicarea „Apogeul, dar și sfârșitul activității politice a Lordului vlah – Alexandru Marghiloman”, iar dr. hab., prof. univ. Anatol Petrencu (membru de onoare al Academiei Oamenilor de Știință din România, președintele Asociației Istoricilor din Republica Moldova „Alexandru Moșanu”) a susținut comunicarea „Ion Inculeț, președintele Sfatului Țării, președintele Republicii Democratice Moldovenești, unificatorul Basarabiei cu România”.

Conform programului, lucrările conferinței au continuat pe trei secțiuni, în cadrul cărora au avut loc dezbateri constructive, discuții, propuneri și recomandări din partea participanților, specialiști în domeniu. Prima secțiune „Ctitori ai unității și demnității naționale românești” a fost moderată de dr. Jipa Rotaru și dr. hab., prof. univ. Anatol Petrencu, a doua secțiune „Ctitori ai unității și demnității naționale românești” a avut ca moderatori pe dr. Silvia Grossu și dr. Mircea Tănase, cea de-a secțiune „Expresia Marii Uniri: Facultatea de Științe Agricole din Chișinău. 90 de ani de la fondarea instituției” a fost condusă de prof. univ., dr. hab. Sergiu Musteață și de Alexandru Corduneanu. Contribuțiile participanților la conferința din 27 martie 2023 s-au regăsit în Revista de studii culturale și literatură „DIALOGICA”[4].

---

[2] https://www.youtube.com/watch?v=mRC2Sc888gY&ab_channel=IDSITV; http://akademos.asm.md/files/11-12_0.pdf

[3] https://dialogica.asm.md/arhivarevistei/Dialogica/Dialogica_supliment_01_2022.pdf

[4] https://dialogica.asm.md/; https://dialogica.asm.md/cuprinsul-numarului-curent/

În finalul conferinței din 27 martie Fanfara Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice din Chișinău, conducător artistic și dirijor maestru în artă Oleg Cazacu, a susținut un frumos spectacol Muzical.

Activitățile zilei de 27 martie au continuat în Parcul Sfatul Ţării de la Ialoveni, unde a avut loc ceremonia solemnă de inaugurare a grupului statuar: Alexandru Marghiloman – prim ministru al României (1918), Ion Inculeț – Președintele Sfatului Ţării (1917–1918) și Pisania.

La dezvelirea grupului statuar au luat cuvântul Marcel Ciolacu, Președintele Camerei Deputaților din România, Igor Grosu, Președintele Parlamentului Republicii Moldova, Lucian Romașcanu, Ministrul Culturii din România, Sergiu Prodan, Ministrul Culturii din Republica Moldova, Ciprian Dominoschi, sculptorul ansamblului monumental, Irina Vlăduca-Marghiloman, strănepoata lui Alexandru Marghiloman, Sergiu Armașu, Primarul Orașului Ialoveni, Constantin Toma, Primarul Municipiului Buzău, Mihai Silistraru, Președintele Consiliului Raional Ialoveni. Sculpturile au fost sfințite astăzi de un sobor de preoți conduși de Înaltpreasfinția sa Petru, Mitropolitul Basarabiei. Ansamblu sculptural a fost donat Consiliului raional Ialoveni de către Primăria Buzău.

Inaugurarea celor două statui este o premieră pentru Republica Moldova, întrucât pe teritoriul Republicii nu există un monument similar deoarece numele celor doi au fost șterse din cărțile de istorie în perioada sovietică.

Evenimentele desfășurate la 27 martie au fost amplu reflectate în mass-media[5]. Conferința științifică a fost transmisă online de către Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale[6].

Ziua memorabilă de 27 martie 2023, dedicată celor 105 ani de la Unirea Basarabiei cu România, a finalizat printr-un impunător concert pus în scenă la Palatul Naţional „Nicolae Sulac" din Chișinău sub patronatul celor două Ministere a Culturii, din România și din Republica Moldova. Marele act făurit la Chișinău, în 27 martie 1918, a rămas ca un act de curaj, ca o adevărată lecție de istorie a anului 1918[7].

---

[5] https://www.facebook.com/mc.gov.md/videos/900521224556052/; https://www.antena3.ro/actualitate/monument-republica-moldova-primaria-buzau-alexandru-marghiloman-ion-inculet-669886.html.

[6] https://www.youtube.com/watch?v=MMgc9UE4avU&t=513s&ab_channel=IDSITV

[7] https://asm.md/astazi-am-facut-istorie-lectie-de-onoare-si-demnitate-la-chisinau-pentru-consemna-105-ani-de-la (consultat 25.04.2023).

NECESITATEA POLITICII MEMORIALE PENTRU O SOCIETATE DEMOCRATICĂ

The necessity of memorial politics for a democratic society

DOI: 10.5281/zenodo.8384647
CZU: 323+94

Alina RUSU
Radio România Chișinău, Emisiunea „Memorial Basarabean”
Email: rusualina908@gmail.com

Summary. A democratic society is characterized by the presence of a set of values, assumed by the whole society. These values are usually naturally passed down between generations, being part of a nation's cultural traditions. In the case of the imposition of foreign ideologies, by violent means, especially, as happened in Europe of the 20th century, there is an interruption of that natural process. Then, to restore that historical memory of the people, some special strategies are needed, at the state level, so that people know their true identity, true history, heroes and values.

During decades or even hundreds of years, totalitarian regimes (the most ferocious communist one) tried to destroy the memory of some peoples in Eastern Europe, an eloquent example being Bessarabia, the current Republic of Moldova. This fact led to the loss of national identity, the decrease in the level of culture, having an influence on the geopolitical factor and finally, the economy. The revival of national memory can favor the assumption of democratic values and the orientation of citizens towards an open, progressive, stable society. We convince ourselves of this fact by researching the example of countries such as Poland, Ukraine, the Baltic States, etc., which throughout the last decades have pursued an oriented memorial policy.

And in the Republic of Moldova, society would urgently need concrete actions in this regard. During the three decades that have passed since the fall of the communist regime, a large part of the population has not significantly changed its mentality, affected by the propaganda of the former empire. Historians point to the existence of the homo sovieticus phenomenon, people who are left with nostalgia for the old system, while at the same time sympathizing with their neighbor from the east. This fact proves that there is a need for a historical policy, which would consist of concrete actions, oriented towards the discovery of that past that remained unutilized. In a word, a consistent historical policy is needed, to bring back people's memory, their own identity.

Keywords: memorial politics, historical politics, transgenerational memory, democratic society, knowledge of the past, commemoration of the victims of the communist regime.

Popoarele Europei de Est – care de-a lungul ultimului secol au trăit dramele a două regimuri totalitare – conștientizează influiența asupra societății a unui fenomen, numit memorie intergenerațională. S-a constatat că transmiterera memoriei între generații are un important impact asupra persoanelor în mod particular și asupra societății în ansamblu.

Necunoașterea acestor momente tragice, a adevărului istoric, are un impact negativ asupra urmașilor lor și asupra întregii societăți, afirmă Directorul Centrului de Reabilitare a Victimelor torturii din Chișinău, Ludmila Popovici (în cadrul emisiunii „Memorial Basarabean”, Radio Chișinău, aprilie 2022): „Victimele represiunilor staliniste sunt cuprinse de anxietate și nu le povestesc de obicei urmașilor prin ce au trecut. Iar necunoașterea adevărului duce la traume ascunse în generațiile următoare. Pentru a evita aceste traume

și repetarea acelor momente traumatice, generațiile tinere au nevoie să cunoască adevărul despre părinții lor. Doar rostirea adevărului îi eliberează și le ajută membrilor societății a se poziționa corect față de trecut și a-și forma o viziune corectă față de prezent, care să aducă la rezultate benefice pentru viitor".

Urmările traumatice ale violenței asupra victimelor represiunilor sociale din acei ani le resimt urmașii și noi, întreaga societate – soluția este să vorbim, să analizăm, să tragem învățăminte, concluzionează Ludmila Popovici.

De altfel, anume în aceasta constă efectul și miza politicii memoriale – promovate în mai multe țări ale Europei de Est – eliberarea prin intermediul adevărului rostit, povestirea acelor pagini dureroase pentru ca tinerele generații să-și cunoască valorile, trecutul, ceea ce s-a întâmplat cu părinții și buneii lor. Descoperirea și cunoașterea eroilor și glorificarea lor. Și cunoașterea adevăraților călăi și a metodelor lor de asuprirea a unor națiuni întregi. Astfel, tinerii vor primi un vaccin pentru imunitate, fiind orientați să adere la adevărate valori democratice, care să-i protejeze de repetarea trecutului.

Precum afirmă ex-ambasadorul Poloniei în Republica Moldova, Bartlomiej Zdaniuk (Emisiunea „Ridicații. Mărturii din Siberia", Radio Chișinău, noiembrie 2021), politica istorică, sau memorială, adică promovarea istoriei în rândul polulației, a tinerilor, este o armă, cu care ne putem apăra de ideologiile străine. Și, referindu-se la faptul că în Republica Molodva sunt atât de mulți doritori de a-și prinde la piept panglica Sf. Gheorghe, simbolul unui fost regim de ocupație, diplomatul polonez consideră acesta un semn al faptului că acești oameni nu-și cunosc îndeajuns de bine propria istorie: „Dacă atâția umblă cu ea (panglica Sf. Gheorghe – n.n.), înseamnă că spațiul public și mintea acestor oameni nu sunt în mod suficient ocupate de narativul istoric al neamului băștinaș. Spunând mai clar: dacă ți-e frică să vorbești despre foamete, deportări și colectivizare, arătând în mod clar cine este responsabil, atunci nu te mira când alții vor umbla cu panglică...", menționează B. Zdaniuc.

Politica memorială și rolul ei. Experiența fostelor state ale blocului socialist – Polonia, Ucraina, România, ș.a.

Politica memorială, implementată în ultimii ani în mai multe state ale Europei de Est, este un răspuns la această memorie a violenței, ideologie promovată și în prezent, cu scopul de a-I contracara efectul distructiv asupra generațiilor tinere, asupra prezentului și a viitorului. E firesc, o dictatură este formată și dintr-o puternică propagandă ideologică, care încearcă să modifice mentalitatea cetățenilor, să le șteargă memoria națională, tradițiile, cultura și să o schimonosească în felul dorit. Impactul acestei propagande urmează a fi contracarată printr-o corectare politică istorică, cum mai este numită politica memorială (istoricii ucraineni Alla Kridon, Serghii Troian).

Astfel, potrivit autorilor citați mai sus, această politică este o totalitate a practicilor sociale, îndreptate spre reprezentarea (sau modificarea) anumitor imagini ale trecutului (comun), actualizate prin contextul politic actual. Politica memoriei se referă în primul rând la interpretarea trecutului, care se reconstruieşte astfel, pe baza unor factori interni şi externi de funcţionare a statului și a caraterului puterii politice.

Deci, precum afirmă istoricii ucraineni, politica memorial implică, în primul rând, o voință politică, de a corecta acele segmente ale interpetării trecutului, care au avut de suferit în perioada dictaturii, care a produs traumele suferite. Prin aceasta înțelegem voința tuturor membrilor societății, uniți de o singură voință – cea a unui stat ce dorește să-și apere identitatea și valorile democratice.

Subiectul politicii memoriei are o dublă semnificaţie și implică, pe de o parte, construirea unei anumite memorii comune, ca un sistem de idei colective despre trecut, iar pe de altă parte – impactul deliberat asupra memoriei individuale a fiecărui cetățean.

Ea ocupă un loc important în funcționarea societăților postcomuniste. În acest spațiu au apărut o serie de instituții relevante care încearcă să găsească un răspuns la cerințele societății.

Astfel, acest rol îl au instituții precum Instytut Pamieti Narodowei (IPN) din Polonia, înființat în anii 1990, Institutul Memoriei Naționale din Ucraina (IMNU), înființată în anul 2006, alte instituții asemănătoare din țările baltice, Cehia, România etc.

Printre domeniile prioritare ale acestor institute se numără: înființarea unor arhive ale memoriei naționale (în scopul retragerii din cadrul arhivelor serviciilor de securitate şi apărare şi a serviciilor speciale, informarea societății despre rezultatele cercetării științifice despre trecut, munca cu locurile de memorie (monumente, muzee, morminte ale persoanelor – victime ale represiunilor, participanții la războaie, luptătorii pentru independență), editarea literaturii cu tematica respectivă, realizarea unor documentare la temă, activități cu caracter educativ – excursii, concursuri, înscenări artistice a unor evenimente istorice etc.

În România instituția de bază a memoriei este Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului, care după posibilități poate fi comparat cu institutele omoloage din Polonia şi Cehia. El a luat naștere în 1999, în urma unui decret al Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS). În noiembrie 2009, în urma unei rezoluții guvernamentale, Institutul s-a unit cu Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc, sub denumirea de Institutul pentru Studierea Crimelor Comunismului în România și Memoria Exilului Românesc. Principalele activități ale Institutului sunt colectarea, organizarea depozitării arhivelor și publicarea documentelor perioadei emigrației românești din anii 1940–1989; asistență în cercetarea științifică a istoriei regimului comunist; colectarea de documente și mărturii ale acțiunilor represive ale regimului comunist și transmiterea lor către autoritățile de investigare pentru începerea urmăririi penale; publicarea lor.

Este demnă de remarcat activitatea IPN – Institutului de Memorie Națională din Polonia, care a fost înființat din anul 1998. Scopul său principal este investigarea crimelor naziste și comuniste, păstrarea documentației despre acestea, furnizarea publică a acestei documentații, urmărirea penală a celor care au comis aceste crime și educarea publicului despre acestea. IPN are birouri locale în 11 localități, întrunind circa 3000 de angajați. Printre activitățile sale cele mai importante sunt descoperirea mormintelor eroilor necunoscuți, instalarea plăcilor comemorative, organizarea excursiilor, a înscenărilor istorice, editarea cărților, a altor publicații cu caracter istoric, de popularizare etc.

Crimele comunismului în Basarabia și necesitatea implementării politicii memoriale în Republica Moldova

Regretatul scriitor Nicolae Dabija, într-o alocuțiune, în 2019, menționa exemplele demne de urmat ale acelor țări, care investesc în educarea tinerelor generații în spiritual patriotic, a memoriei naționale: „Ivdel este Hatân-ul nostru. Au fost împușcați la Ivdel peste 20 de mii de basarabeni. Cine dintre șefii noștri s-au dus la Idvel, chiar cu riscul de a se prăbuși avionul, cum a venit la Hatânul lor, președintele Poloniei? Care președinte de-al nostru de țară, președinte de parlament, a plecat să depună o floare la Ivdel? Dar acolo au fost împușcați toată floarea Basarabiei – bărbații erau despărțiți la Tiraspol de familiile lor și duși la lagărul din Ivdel... În Republicile Baltice dacă-i deportat unul, vine tot satul. Dar noi ... Iată chiar muzeul ocupației – că-i doar unul, și pe acela îl închidem! În toate republicile

Baltice există câte un muzeu al deportaților. Și în Georgia știu că este. Lecțiile de istorie în republicile Baltice copiii le fac în Muzeul ocupației. Noi, în loc să deschidem mai multe, închidem și ceea ce s-a mai făcut cu mare greu!" (Radio Chișinău, 2019).

Să menționăm, că Basarabia, sau acea parte a principatului Moldovei, anexată prin fraudă la imperiul Rus în urma războiului Ruso-turc, în 1812 și care a optat în 1918 să se întoarcă în componența patriei mame-România, după reanexarea din 1940 a trecut printr-o perioadă de teroare și violență greu de descris. Conform unor date ale istoricilor, genocidul a afectat aproximativ un milion din populația de atunci a românilor basarabeni – circa 3 milioane...

Rușii care s-au întors în provincia ce a fost dominată de Imperiului țarist timp de aproape 100 ani, conform mărturiilor martorilor oculari, erau cu totul alți ruși – mult mai sălbatici, violenți, dominatori. Dacă Rusia țaristă a dorit să-i deznaționalizeze pe basarabeni, încercând să-i facă să-și uite obârșia neamul, răpindu-le dreptul la educație, serviciu divin, cultură în limba lor maternă – rușii bolșevici, mult mai barbari, lipsiți de orice urmă de credință, au decis să extermine orice urmă a elitei românească. Stalin dorea o turmă docilă și pentru aceasta oamenii trebuiau înfricoșați, înfometați, afirmă istoricul Mariana Țăranu (Emisiunea „Memorial Basarabean", Radio Chișinău).

Astfel, în perioada 1937–1951, în RASSM – actuala Transnistrie, care fusese încorporată mai devreme în componența colosului sovietic, apoi din 1940, în Basarabia – are loc un lanț al represiunilor de diferite forme. Arestarea și exterminarea, prin deciziile unor troici improvizate, a mii de oameni (în RASSM în anii 1937–1938), arestări și învinuiri nefondate, în baza cărora oamenii erau trimiși în închisori cu regimul cel mai sever, sau împușcați și înmormântați în gropi comune. Specialiștii din Tiraspol au descoperit recent mai multe gropi comune pe teritoriul fortăreței de la Tiraspol, cu rămășițele a peste 4000 de oameni omorâți în acea perioadă (emisiunea Memorial Basarabean, octombrie 2022). Au fost precum știm, deportați cei mai activi membri ai societății, duși în Siberia, averea lor fiind confiscată. (Averea acestor oameni nedreptățiți, apropo, nu a mai fost returnată de statul, care prin legi, le-a promis acest lucru!) Amintim și despre recrutarea tinerilor – cu zecile de mii – și trimiterea lor la munci istovitoare în minele din Donbas, la alte șantiere, unde aceștia mureau în condiții inumane – fără îmbrăcăminte corespunzătoare climei, în mine avariate etc. În acea perioadă regimul comunist a impus așa numita *postavca* – impunerea unor impozite mai presus de puterile oamenilor, pe care, ca să le poată achita, țăranii vindeau ultimele rezerve. Ceea ce a provocat ulterior și foametea organizată din 1946-1947.

După 1951, când au loc ultimele valuri de deportări, violența s-ar părea nu era atât de pronunțată, dar ulterior, aceasta ia alte forme. Spre exemplu, persoanele incomode regimului, care își exprimau nemulțumirea cu realitățile sovietice, erau declarate bolnave psihic și tratate cu medicamente dăunătoare sănătății în clinicile psihiatrice. Dacă urmărim statistica construirii acestor spitale în URSS, ele iau amploare în anii 1980, și mulți dintre pacienții acestor clinici erau savanți, oameni de știință, etc. Există mai multe mărturii și despre folosirea psihiatriei în scopuri represive și în RSSM (Jurnal TV, filmul „Dosarele psihiatriei", 2008).

Anume valorificarea acestor pagini ale trecutului, organizarea unor zile ale comemorării, manifestări, inaugurări de monumente, plăci comemorative etc., i-ar face pe oameni să-și revadă convingerile, atitudinea față de trecut și prezent, să nu mai poarte panglica Sf. Gheorghe, să nu mai dorească întoarcerea trecutului sovietic.

Problemele deschise ale memoriei istorice ale românilor basarabeni

Practica păstrării memoriei prin îngrijirea mormintelor înaintașilor, s-ar părea nu este

ceva nou pentru români, inclusiv pentru cei basarabeni. Acest cult vine din tradiția spirituală a poporului nostru, care își cinstește memoria părinților, buneilor și le îngrijește mormintele, considerând cimitirele locuri ale odihnei lor. Dar, spre marea noastră nedumerire și tristețe, chiar și azi, după 30 de ani de la căderea regimului comunist, atitudinea față de mormintele celor mai vestite personalități ale neamului – deputați ai Sfatului Țării, autorii imnului Limba noastră, Alexei Mateevici, Alexandru Cristea, oameni de cultură, jurnaliști, scriitori din perioada interbelica, chiar din perioada țaristă, victime ale regimului comunist, descoperiți în gropi comune – victimele foametei, înmormântați atunci tot în gropi comune – denotă indiferență și uitare! Mormintele multora dintre aceștia sunt în paragină, aproape de a fi distruse de persoane corupte, sau chiar cu totul uitate! (Maria Vieru-Işaev, „Memorial Basarabean", iunie 2022).

Mormintele unora sunt îngrijite și au fost ferite de distrugere deocamdată doar grație unor entuziaști, și nu se știe care va fi soarta lor pe viitor, dacă nu vot fi luate măsuri la nivel de stat.

Unele pagini ale istoriei noastre, abia acum sunt descoperite în arhive de către istorici care, de obicei, activează din cont propriu. Spre exemplu istoricul și publicistul Gheorghe Mârzencu descoperă o organizație ce a opus rezistență armată în perioada comunistă – anii 1949–1952 – în raioanele Călărași, Strășeni etc. Dar mormintele unor dintre acești eroi, omorâți în luptele cu securiștii, nu sunt nici până azi cunoscute. Deși în acele sate, la sigur, mai sunt supraviețuitori, – deocamdată! – care ar putea ști mai multe detalii („Memorial Basarabean", martie 2022).

În centrul orașului Chișinău, pe locul fostului sediul al NKVD în 1941 au fost găsite gropi comune ale unor victime nevinovate, executate de comuniști - liceeni, preoți, oameni pașnici. Nu s-a inaugurat din păcate până acum un monument, un memorial pe acel loc, unde posibil să se mai afle și alte oseminte, afirmă istoricul Anatol Petrencu. Dimpotrivă, pe acel loc activează un local de agrement, cu permisiunea autorităților locale, iar o piatră comemorativă, instalată în cinstea victimelor represiunilor comuniste în anii 1990, a fost strămutată, pentru a amenaja exact pe acel loc o terasă a acestui local... Comentariile, cum s-ar spune, sunt de prisos.

Tot în centrul orașului Chișinău, în perimetrul Universității de Stat din Moldova, se află un alt loc cu o încărcătură istorică deosebită, care până în prezent nu a fost valorificată – e vorba de fostul sediu al postului de radio Basarabia. În anul 1938, când a fost inaugurat, acesta era unul dintre cele mai echipate posturi din Europa. Sovieticii l-au dinamitat la retragerea din Chișinău, în 1941, când au distrus o mare parte a orașului. Iar în havuzul din curte au fost găsite trupurile neînsuflețite ale unor colaboratori. La moment, pe una din clădirile USM din Moldova, care se află pe acel loc – dar mai exact actualul sediu al centrului Mediacor – ar putea să fie instalată cel puțin o tăbliță comemorativă...

În schimb cineva are grijă ca pe unele case din centrul capitalei, să fie renovate inscripțiile ostașilor sovietici – „Osmotreno min net, l-t Kutepov" – a acelor ostași, care de fapt au minat și au distrus Chișinăul, la retragerea armatei sovietice în 1941, învinuind mai apoi de acest fapt armata română (G. Mârzencu, „Memorial Basarabean", martie 2022).

În Basarabia s-au făcut considerabile eforturi pentru a reînvia memoria poporului. Astfel, au fost publicate mai multe volume ale „Cărții Memoriei", în care au fost adunate numele victimelor regimului stalinist. S-au inaugurat monumente, în programul școlar au fost introduce teme ce relatează despre persecuțiile regimului comunist. Totuși, consideră doctorul habilitat, președintele Asociației Istoricilor „Alexandru Moșanu" din Republica Moldova, istoricul A. Petrencu – multe mai rămân de făcut.

Astfel, în opinia aceluiaș istoric, A. Petrencu, ar fi imperios necesar să se întreprindă mai multe acțiuni pentru comemorarea victimelor acestui flagel. Cu ajutorul primăriilor, a persoanelor ce mai sunt în viață, ar putea fi colectate numele celor decedați, care să fie incluse într-un alt volum al Cărții Memoriei, să fie localizate gropile comune, unde ar putea inaugurate troițe, monumente, iar în capitală ar putea fi inaugurat un monument dedicat acestor victime. Au fost cetățenii cei mai onești, cei care s-au jertfit pentru copii lor, pentru cei din jur, ostașii care s-au întors de pe câmpul de luptă, consideră istoricul Mariana Țăranu.

Până acum, constată cu tristețe publicista Larisa Turea („Memorial Basarabean", martie 2022) aceștia se simt vexați, de parcă ar fost bolnavi de o boală rușinoasă. Ei, care ar fi trebuit să fie conștienți că au fost victime ale unui regim diabolic, că merită să fie reabilitați ca niște victime nevinovate ale acelui regim. Acest act reparatoriu a fost de fapt realizat, printr-o Lege, adoptată, la inițiativa Asociației Naționale a Istoricilor și a deputatului V. Șoimaru, în anul 2022, care prevede comemorarea în ultima sâmbătă a lunii aprilie a victimelor Foametei organizate, din 1946–1947.

Un alt moment al istoriei care nu este îndeajuns valorificat, credem, este personalitatea lui A. Mateevici, care în opinia unor istorici și medici (prof. G. Baciu, Radio Chișinău, 2019) – ar putea fi o victimă a regimului bolșevic. Medicul și publicistul Gheorghe Baciu e de părerea ca ilustrul poet al neamului ar trebui să fie reînhumat, urmând să se facă o expertiză medicală pentru a stabili adevărata cauză a morții sale.

Acestea și infinit mai multe momente ale istoriei neamului ar trebuie să fie valorificate prin evenimente, diferite acțiuni de comemorare, în scopul reînvierii memoriei istorice a neamului și a deșteptării identității și demnității românilor basarabeni din Republica Moldova. Aceste acțiuni pot fi realizate prin solidaritatea la nivelul întregii societăți, prin elaborarea și promovarea unei politici memoriale bine gândite, prin înființarea unor instituții ale memoriei naționale finanțate de stat. Realizarea acestor acțiuni ar conduce, credem și la promovarea unei societăți democratice și a unui parcurs european al Republica Moldova.

Bibliografie:

1. Miroslav Kevezdi, *Cultura europeană a memoriei*, in: Europa, revistă de literatură, cultură, artă și tranziție. 03: 31-37. https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=72957 (consultat 15.06.2023)

2. Alla Kiridon, Serhii Troian, *Politica memoriei: experiența Ucrainei și a României*, Academia Edu.

3. „Arhivele Memoriei", red. șt. Virgiliu Bîrlădeanu, editată în cadrul Programului de Stat „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar comunist din RSS Moldovenească", volumul I-III, Chișinău: Balacron, 2016.

3. Anatol Petrencu, *Teroarea stalinistă în Basarabia*. Studii, documente, memorii. Chișinău: Balacron, 2013.

4. Ioan Lisnic, *Preoți basarabeni martirizați în primul an de ocupație sovietică (1940–1941)*, in: Destin românesc, 2015, an x, Nr. 4 (94), Chișinău, 2015, pp. 49-64.

5. Gheorghe Mârzencu, *Minciuna mai mare decât războiul, sau cum eroul Lomakin a murit de trei ori*, Chișinău: Pontos, 2020.

7. Zdaniuc Bartlomiej, *Statalitatea Statului Republicii Moldova*, Varșovia, 2016.

8. Markus J. Prutsch, *Memoria istorică europeană: politici, provocări și perspective*, Parlamentul European, 2013, http://www.europarl.europa.eu/studies (consultat 17.07.2023).

9. Mihai Eminescu, *Publicistică, referiri istorice și istoriografice*, Chișinău: Cartea moldovenească, 1990, 574 p.

10. Ustav o Instytutie Pamieci Narodowej, Dzennik Urzedowego Rzecyzpospolitej Polskiej, Monitor Polski, 1998, pp. 5817-5828.

PATRIMONIUL CULTURAL – MOȘTENIRE NAȚIONALĂ UNICĂ ȘI DIVERSĂ A REPUBLICII MOLDOVA PE CALEA INTEGRĂRII ÎN SPAȚIUL EUROPEAN AL CERCETĂRII

DOI: 10.5281/zenodo.10033661
CZU: 008(478):061.1EU

Svetlana MICU
Academia de Științe a Moldovei
Email: svetlanamicu.asm@gmail.com

Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine – sub acest generic a consemnat Academia de Științe a Moldovei Zilele Europene ale Patrimoniului Cultural *Living Heritage/Patrimoniul viu,* alături de Universitatea de Stat din Moldova, Centrul Mitropolitan de Cercetări Științifice TABOR (Iași, România), Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare (Buzău, România), Institutul de Etnologie al Academiei Naționale de Științe din Ucraina (Lvov), Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Muzeul Național de Istorie a Moldovei ș.a.

Conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine"/„Cultural Heritage of Yesterday – Contribution to the Development of a Sustainable Society of Tomorrow"), ediția a VIII-a, a reunit, în zilele de 26 și 27 septembrie 2023, peste 110 cercetători de la instituții prestigioase de cercetare și de învățământ din Republica Moldova, România și Ucraina.

La inaugurarea lucrărilor conferinței au participat președintele *a. i.* al AȘM dna mem. cor. Svetlana Cojocaru, secretarul științific general al AȘM dna dr. hab. Liliana Condraticova, vicepreședintele Comisiei parlamentare pentru știință, cultură, sport și mass-media dl Virgiliu Pâslariuc, directorul interimar al Agenției Naționale pentru Cercetare și Dezvoltare dl Vadim Iațchevici, șeful Filialei Casa Memorială „Alexei Șciusev" din Chișinău dl Anatolie Povestca, Președintele Uniunii Arhitecților din Republica Moldova dl Iurie Povar, alți invitați de onoare.

În mesajul de deschidere a evenimentului, dna dr. hab. Liliana Condraticova, moderatoare a conferinței și președinte al comitetului organizatoric, a salutat prezența la eveniment a colegilor de peste hotare – din România (Iași, București, Buzău, Alba-Iulia, Suceava) și a celor din Ucraina (Lvov, Kiev), precum și a participanților din țară, menționând că „Zilele Europene ale Patrimoniului Cultural la care ne dăm întâlnire, în mod tradițional, ne-au reunit și de această dată pentru a consemna împreună patrimoniul cultural". Dna dr. hab. Liliana Condraticova a făcut o trecere în revistă a manifestărilor științifice preconizate pentru data de 26 septembrie 2023. Moderatoarea conferinței a relevat că este semnificativ faptul că de Zilele Europene ale Patrimoniului Cultural, pentru a sensibiliza și încuraja oamenii să se implice în acțiunile ce țin de protejarea patrimoniului cultural, Ministerul Culturii organizează Forumul cultural „Patrimoniul național arhitectural: provocări, realizări și perspective". În cadrul acestui eveniment, Casa de Arhitecți din Germania, câștigătoare a concursului internațional de soluții arhitecturale pentru reabilitarea Filarmonicii Naționale „Serghei Lunchevici", va prezenta proiectul în baza căruia va fi reconstruit noul edificiu. „Sperăm că, în cele din urmă, după trei ani de așteptare, vom avea o clădire nouă a Filarmo-

nicii Naționale", – a remarcat dna dr. hab. Liliana Condraticova (Amintim că la 24 septembrie 2020, în urma unui incendiu devastator, o mare parte din sediul Filarmonicii Naționale „Serghei Lunchevici" a fost mistuită de flăcări).

Cu prilejul Zilei Europene a Limbilor, marcate, de asemenea, la 26 septembrie, moderatoarea conferinței a adresat un mesaj de felicitare Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova care, pe parcursul anilor, se alătură acestei inițiative europene prin promovarea diversității culturale și lingvistice, prin încurajarea studierii limbilor străine la orice vârstă. De asemenea, au fost adresate cuvinte de felicitare cercetătorilor de la Institutul Patrimoniului Cultural, în legătură cu organizarea, în aceste zile, a unei conferințe științifice cu participare internațională.

În aceeași ordine de idei, dr. hab. Liliana Condraticova a menționat că „spre regret, suntem în cea de-a 580-a zi de la declanșarea de către Rusia a războiului agresiv împotriva Ucrainei, care luptă pentru suveranitate și integritatea sa teritorială, și tot astăzi consemnăm Ziua internațională pentru eliminarea totală a armelor nucleare, marcată anual de statele membre ale ONU. De aceea, credem că am ales o zi semnificativă pentru desfășurarea acestei conferințe, dat fiind faptul că patrimonial cultural și înșiși noi, oamenii, ne putem dezvolta doar în condiții de pace", – a reliefat dna dr. hab. Liliana Condraticova.

Promovarea, păstrarea și valorificarea patrimoniului cultural se referă nemijlocit și la cea de-a 105-a aniversare de la Unirea Basarabiei cu România, act istoric votat de Sfatul Țării la 27 martie 1918. Mai multe subiecte cu privire la patrimoniu au fost abordate la Conferința științifică „105 ani de la Unirea Basarabiei cu România. Unde-s doi puterea crește", care a avut loc la 27 martie 2023, la Chișinău, cu suportul Primăriei Buzău și susținerea necondiționată a primarului dl Constantin Toma (materialele publicate pot fi accesate pe pagina revistei de știință „DIALOGICA", lansată în cadrul conferinței organizate în contextul Zilelor Europene ale Patrimoniului Cultural). „Pentru Ucraina și Republica Moldova, care au obținut în anul 2022 statutul de țară candidat pentru aderare la Uniunea Europeană, experiența României în procesul de conservare și punere în valoare a patrimoniului cultural, material și imaterial este de neprețuit", – a reliefat dna dr. hab. Liliana Condraticova.

La lucrările conferinței s-au înregistrat peste 110 cercetători științifici, specialiști în domeniu din țară și de peste hotare. Printre participanții la eveniment s-au regăsit reprezentanți ai mediului academic, experți în probleme de patrimoniu cultural, arhitecți.

Cu un cuvânt de salut către participanții la conferință s-a adresat dna mem. cor. Svetlana Cojocaru, care a menționat că se simte onorată să vorbească în fața înaltei audiențe internaționale, dar și interdisciplinare. „Cred că acești doi de *inter* este anume formula care definește această conferință", – a reliefat doamna membru corespondent. Acest an – Anul European al Rezilienței pe Cultură, Anul European al Educației și Formării a fost declarat de către Consiliul Europei *An al Patrimoniului Viu (Living Heritage)*. Zilele Europene ale Patrimoniului Cultural sunt marcate anual în luna septembrie, începând cu 1954, de către 50 de state semnatare ale Convenției Culturale Europene. Republica Moldova se solidarizează, inclusiv prin intermediul acestei conferințe, practicilor statelor europene în vederea protejării, promovării și valorificării patrimoniului cultural.

Dna mem. cor. Svetlana Cojocaru a relevat că Secțiunile incluse în Program impresionează prin varietatea lor, fiind puse în valoare multe subiecte inedite, mai puțin cunoscute până acum, dar și unele aspecte de patrimoniu ale or. Chișinău și or. Bălți, ale creației arhitectului A. Șciusev. Domnia sa a remarcat participarea, la edițiile conferinței, a colegilor de la Iași care au organizat Secțiunea tematică *Conservarea și restaurarea patrimoniului*

cultural, experiență și bune practici, subliniind că este anume acel exemplu de interdisciplinaritate la care s-a referit, deoarece printre participanții la această Secțiune sunt întâlniți specialiști din cele mai diverse domenii: științe exacte, științe umaniste, științe ale vieții. În același timp, dna membru corespondent a apreciat curajul colegilor din Ucraina, în special al cercetătorilor din or. Lvov, care au organizat Secțiunea *Arta populară decorativă aplicată – probleme de cercetare, reprezentare și valorificare a artefactelor autentice, și în* pofida situației extrem de dificile în care se află din cauza războiului agresiv al Rusiei împotriva poporului ucrainean, au găsit forță și entuziasm de a se convoca în reuniuni științifice pentru a continua cercetările.

Vicepreședintele Comisiei parlamentare cultură, educație, cercetare, tineret, sport și mass-media dr. în istorie Virgiliu Pâslariuc a reliefat importanța consolidării eforturilor de protecție și valorificare a patrimoniului cultural, apeciind faptul că reuniunea științifică a depășit cadrul național, reușind să atragă colaborarea colegilor din România și a celor din Ucraina. „Patrimoniul nu aparține unei singure societăți, unei singure țări, patrimoniul aparține tuturor și fiecare societate are responsabilitatea sa pentru patrimoniul pe care trebuie să-l valorifice”, – a punctat vicepreședintele Comisiei parlamentare. În aceeași ordine de idei, oficialul a reprodus constatarea lui Constantin Noica, când descria starea exterioară a picturii din nordul Moldovei: „în fiecare toamnă moare câte un sfânt”. Făcând o paralelă cu ceea ce se constată an de an – dispariția unor monumente, a unor tradiții și cutume, dr. Virgiliu Pâslariuc a relevat că „patrimoniul nu e doar ceea ce moștenim, patrimoniul este și ceea ce trebuie să lăsăm ca moștenire”. Vicepreședintele Comisiei parlamentare și-a exprimat speranța că participanții la conferință vor pune în valoare cât mai multe elemente de patrimoniu, reiterând că transmiterea patrimoniului este o problemă a întregii societăți.

Cu un mesaj de salut a venit și dr. în istorie, comandor Marius-Adrian Nicoară, director al Centrului de Ştiinţe Istorice şi Arheologie, Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare din Buzău, România. Domnia Sa a exprimat respect și gratitudine celor care sunt implicați în valorificarea patrimoniului cultural, precum și apreciere întregului colectiv cu care a colaborat în ultima perioadă, inclusiv la cea de-a doua ediție comună a unui supliment al revistei „DIALOGICA" pentru anul 2023. Dr. Marius-Adrian Nicoară a reliefat, în luarea sa de cuvânt, prietenia, buna colaborare și parteneriatul între instituțiile din Republica Moldova și din România – Academia de Științe a Moldovei, Academia Română, Universitatea de Stat din Moldova, Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare de la Buzău și Centrul Mitropolitan de Cercetări Științifice T.A.B.O.R. de la Iași, în baza cărora, pe parcursul a 6 ani, se realizează evenimente științifice comune la Chișinău sau la Buzău. De asemenea, Domnia Sa a apreciat colaborarea între Fundația Institutului European pentru Cercetări Multidisciplinare de la Buzău și Asociația Istoricilor „Alexandru Moșanu" din Chișinău. Directorul Centrului de Ştiinţe Istorice şi Arheologie a remarcat că Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare va participa și la lucrările conferinței pe Secțiuni, urmând să organizeze, în perioada 26-27 octombrie 2023, un simpozion cu aceeași tematică la Buzău – oraș deschis cercetării și păstrării tradițiilor și a patrimoniului.

Dna dr. hab. Nicoleta Vornicu, Centrul Mitropolitan de Cercetări Științifice T.A.B.O.R., coorganizator al conferinței, a salutat de la Iași participanții la reuniune, apreciind inițiativa colegilor de la Chișinău de a face o prezentare succintă a publicațiilor în care se regăsesc și contribuțiile științifice ale cercetătorilor de la Iași ca participanți la aceste Secțiuni, care sunt încadrate în alte publicații. Volumul 23 *Conservarea si restaurarea patrimoniului cultural* apare anual în ediție bilingvă, începând din anul 1999, la Editura „Doxologia" din Iași. Revista publică articole și studii științifice ce reflectă stadiul cercetărilor în domeniul patrimoniului cultural, material, imaterial și construit, precum și în domeniul istoriei, arheologiei, muzeologiei și filologiei.

În luarea sa de cuvânt, directorul interimar al ANCD dl Vadim Iațchevici a apreciat efortul organizatorilor conferinței științifice, care se realizează traditional în cadrul Programului de Stat „Cultura promovării imaginii orașelor Republicii Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii", condus de dna dr. hab., prof. univ. Aliona Grati și implementat de Universitatea de Stat din Moldova. Dl V. Iațchevici a relatat că proiectul de cercetare pentru anii 2020–2023 este unul din cele 45 de proiecte din Prioritatea strategică „Provocări societale", finanțate în volum de 212,5 mil. de lei pentru o perioadă de 4 ani", fiind realizat în cadrul Programului de Stat, finanțat de Guvernul RM prin intermediul ANCD. Directorul interimar al ANCD și-a exprimat convingerea că rezultatele remarcabile ale cercetărilor științifice vor fi prezentate în cadrul simpozionului.

Moderatoarea conferinței dna dr. hab. Liliana Condraticova a menționat că Secțiunile tematice, divizate conform domeniilor de competență, vor activa și în mediul online atât în Republica Moldova, cât și în România. „Avem arheologii care se concentrează la Muzeul Național de Istorie al Moldovei, colegii de la design interior – la Universitatea Tehnică a Moldovei, cercetătorii de la Bălți – la Universitatea „Alecu Russo" și, în mod special, Secțiunile (probleme ce țin de mitopoetica orașului, etnologie, arhitectură, limbă și literatură etc.) care sunt desfășurate de principalii organizatorii ai conferinței – Academia de Științe a Moldovei și Universitatea de Stat din Moldova. „Vorbind despre patrimoniul viu – *living heritage*, trebuie de menționat că patrimoniul suntem și noi", – a remarcat dna dr. hab. Liliana Condraticova.

În aceeași ordine de idei, dna dr. hab. Liliana Condraticova s-a referit la necesitatea intensificării comunicării cu comisiile parlamentare, subliniind că este nevoie de mai multe acțiuni în cadrul proiectelor de cercetare, pentru ca rezultatele științifice să fie puse în beneficiul societății. „Sperăm la un dialog constructiv între toate instituțiile sub auspiciile Comisiei parlamentare, astfel încât cercetarea, instruirea, educația prin și pentru patrimoniu să meargă mână în mână, și drept confirmare este această conferință, având în vedere Secțiunile organizate care își doresc un dialog, dar și o comuniune a întregii comunități academice", – a remarcat dna dr. hab. Liliana Condraticova. Domnia sa a reliefat că o bună parte din aceste acțiuni nu ar fi posibile, dacă cercetătorii nu ar avea oportunitatea să-și concentreze eforturile în cadrul proiectelor care au menirea de a oferi o anumită direcție pentru continuarea cercetărilor, dar și o anumită comandă de stat, astfel încât rezultatele științifice să fie folosite de societate pentru dezvoltarea durabilă a Republicii Moldova pe calea sa de integrare europeană.

Reuniunea științifică a constituit un bun prilej de comunicare între cercetătorii din Republica Moldova, România și Ucraina, de prezentare și mediatizare a rezultatelor științifice, de identificare a problemelor de management, restaurare și punere în valoare a patrimoniului cultural și, în același timp, de apreciere a unor realizări științifice și culturale remarcabile în activitatea de cercetare. În cadrul Sesiunii plenare, pentru contribuție la promovarea valorilor naționale și culturale, precum și cu prilejul consemnării Zilelor Europene ale Patrimoniului Cultural, au fost menționați cu diplome și distincții ale AȘM unii cercetători și specialiști din domeniul istoriei și patrimoniului cultural.

De asemenea, au fost distinse cu Diploma de Recunoștință a AȘM pentru promovarea excelenței în educație, contribuție semnificativă la instruirea și formarea tinerei generații în spiritul valorilor culturale naționale, precum și în legătură cu Ziua Internațională a Profesorului, liceele cu predare în limba română din stânga Nistrului: Liceul Teoretic „Lucian Blaga" din or. Tiraspol, Liceul „Evrika" din or. Râbnița, Liceul Teoretic „Alexandru cel Bun"

din mun. Tighina, Liceul Teoretic „Mihai Eminescu” din or. Dubăsari și Liceul Teoretic „Ștefan cel Mare și Sfânt” din Grigoriopol.

Deschiderea oficială a lucrărilor conferinței a fost urmată de sesiunea de comunicări științifice. De un interes aparte s-a bucurat comunicarea „Sediul central al Academiei de Științe a Moldovei: clădire de valoare istorică, arhitecturală și memorialistică”, prezentată de dna dr. hab. în studiul artelor Liliana Condraticova, secretar științific general al AȘM, în comun cu dna Alina Ostapov, specialist principal la Ministerul Culturii, care au adus în atenția participanților la simpozion unele aspecte inedite și argumente în favoarea valorii patrimoniale a edificiului AȘM. Dna dr. hab. Liliana Condraticova a remarcat că o succintă informație referitor la subiectul respectiv a fost expusă în cadrul sesiunii Adunării Generale a AȘM din 22 martie 2023, la care Domnia sa a venit cu inițiativa de a include clădirea Academiei de Ştiințe a Moldovei din centrul mun. Chișinău în Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat, aprobat prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 1531 din 1993. Propunerea a fost susținută în unanimitate de membrii Adunării Generale a AȘM și ulterior, dosarul perfectat a fost transmis Ministerului Culturii. În urma examinării dosarului în ședința Consiliului Național al Monumentelor Istorice din 25 august 2023, clădirii Academiei de Ştiințe a Moldovei i-a fost conferit statutul de monument ocrotit de stat, fiind eliberat Avizul pozitiv al CNMI și al Ministerului Culturii cu privire la includerea sediului Academiei de Ştiințe a Moldovei de pe bd. Ștefan cel Mare și Sfânt nr. 1 în Registrul monumentelor Republicii Moldova.

Construită în anii 1951–1955 după proiectul renumitului arhitect Valentin Mednec/Mednic și al lui Aleksandr Vedenkin, „clădirea Academiei de Ştiințe a Moldovei reprezintă o mostră remarcabilă de arhitectură a epocii, caracterizată prin monumentalism, aspect estetic sobru, dar și exuberanţă a elementelor decorative, care se încadrează perfect în peisajul urban”, – a relevat dna dr. hab. Liliana Condraticova. Autorii proiectului sunt arhitectul Valentin Mednic și Aleksandr Vedenkin, dat fiind faptul că, după cum afirmă și mem. cor. Mariana Șlapac, „așa se întâmpla pe timpurile de atunci, – toate proiectele importante din spațiul post-sovietic erau coordonate și de un arhitect de la Moscova”.

Pornind de la ideea că protecția patrimoniului arhitectural este prioritate națională, iar patrimoniul cultural este moștenirea cu care vom ajunge în Uniunea Europeană, cercetătoarea și-a exprimat speranța că, în scurt timp, întreaga arteră principală a orașului – bd. Ștefan cel Mare și Sfânt – va deveni un centru istoric al mun. Chișinău și se va afla sub protecția statului, dat fiind faptul că, în opinia sa, clădirile care sunt amplasate aici merită toată atenția din mai multe puncte de vedere, inclusiv istoric, arhitectural, artistic și memorialistic. Referindu-se la

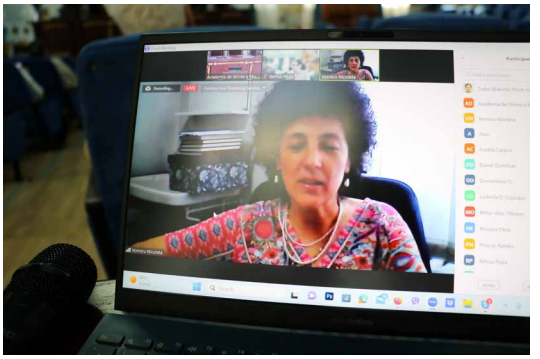

patrimoniul AȘM, dna dr. hab. Liliana Condraticova a remarcat și cele trei tablouri celebre: *Soarele și pâinea* (1977, 130×170 cm.), *Poarta Orheiului Vechi* (1977; 130×140 cm.) și *Săpăturile de la Orheiul Vechi* (1977, 132×142 cm.), care sunt donații ale ilustrului artist plastic Mihai Grecu (1916–1998), membru de onoare al AȘM. Astăzi aceste capodopere, emblematice ca spirit științific și artistic, sunt integrate firesc în spațiul Academiei de Științe, iar Sala Aurie a devenit un mini-centru expozițional, care găzduiește expoziții ale unor plasticieni valoroși din Republica Moldova. „Sediul Academiei de Științe a Moldovei de pe bd. Ștefan cel Mare și Sfânt nr. 1 posedă valoare istorică, fiind unica clădire de acest gen, destinată unei instituții de tip academic. De aici rezultă și valoarea memorialistică a clădirii care reprezintă un monument de cultură și știință", – a punctat dna dr. hab. Liliana Condraticova.

În comunicare au fost expuse unele date interesante din istoricul și valoarea arhitecturală și artistică a clădirii, însoțite de planurile edificiului și imagini de arhivă inedite, precum și de fotografii recente. Referindu-se la valoarea istorico-memorialistică, arhitecturală și artistică a edificiului AȘM, dna dr. hab. Liliana Condraticova a făcut o trecere în revistă a unor aspecte legate de interiorul clădirii AȘM, atrăgând atenția în mod special asupra încăperii în care și-au dat întâlnire participanții la conferință. „În clădirea AȘM se află Sala Argintie, Sala Mică, Sala de Protocol și Sala Azurie în care suntem acum, – a relevat cercetătoarea, exprimând convingerea că clădirea Academiei de Științe reprezintă un adevărat edificiu de patrimoniu. Cunoscută în prezent ca *Sala Azurie*, această încăpere rămâne a fi una dintre cele mai spațioase și estetic amenajate, care a fost reconstruită în anul 2006, către cea de-a 60-a aniversare de la crearea primelor instituții de cercetare de tip academic. În prezent, Sala Azurie este destinată pentru desfășurarea celor mai importante activități ale mediului academic și științific.

Apreciind efortul și implicarea comunității academice în realizarea dosarului pentru includerea sediului Academiei de Științe a Moldovei în Registrul monumentelor de importanță națională ca monument de valoare istorică, arhitecturală și artistică, dna dr. hab.

Liliana Condraticova a remarcat că edificiul AȘM are și valoare memorialistică. Domnia sa a exprimat speranța „că sediul AȘM va rămâne și în continuare un loc de întâlnire pentru cei care respectă și apreciază patrimoniul cultural și îl vor transmite mai departe”. Academia de Științe a Moldovei – forul științific care gestionează, evaluează și efectuează cercetări, grație membrilor AȘM, poate fi considerată, pe bună dreptate, o instituție foarte importantă a Republicii Moldova care a pășit pe calea integrării europene.

Comunicările participanților la conferință, de o calitate științifică remarcabilă, care au fost prezentate în cadrul a celor 10 Secțiuni tematice, realizate în Republica Moldova, România și Ucraina, au reflectat rezultatele cercetărilor în domeniul patrimoniului cultural, mobil, imobil, artistic, arheologic și imaterial, precum și unele probleme de management, restaurare şi punere în valoare a patrimoniului cultural, probleme ce țin de protecția și valorificarea patrimoniului arheologic, identificarea, păstrarea și transmiterea moștenirii culturale naționale, de transformarea patrimoniului cultural în surse de dezvoltare durabilă.

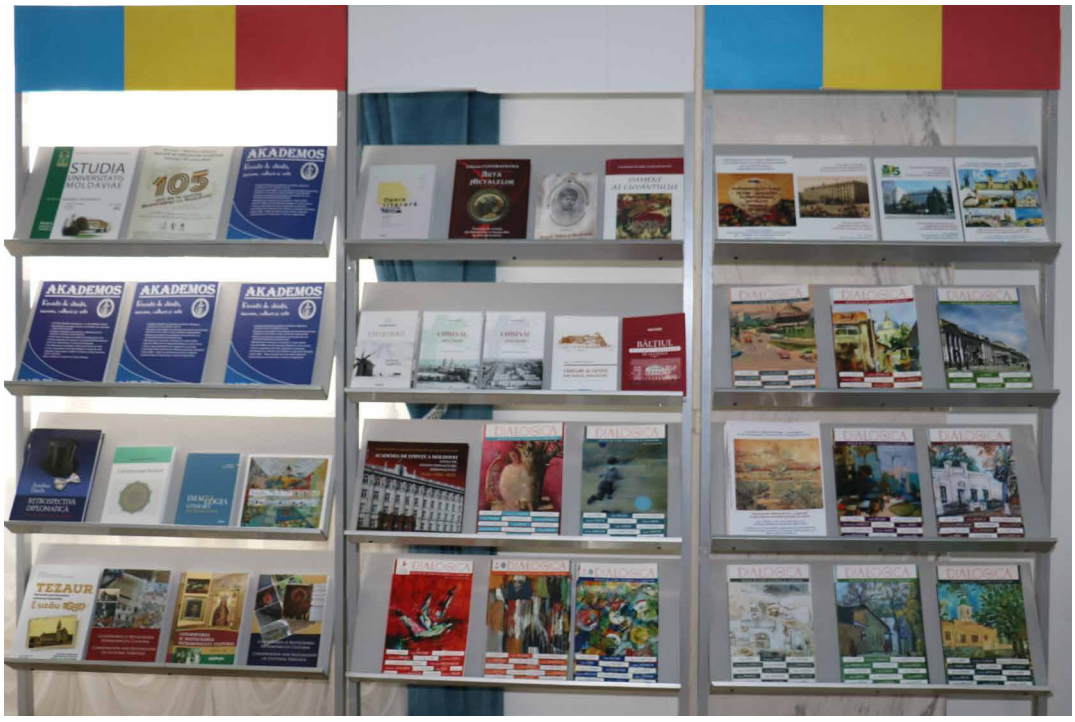

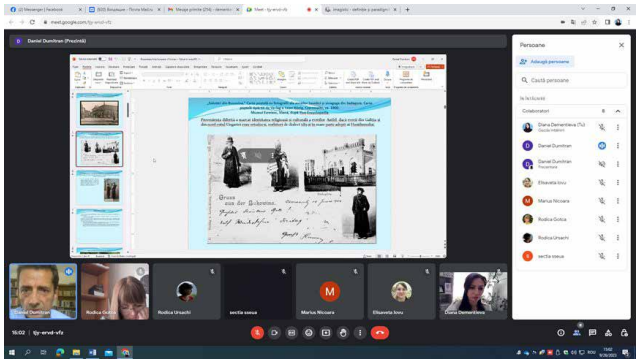

În cadrul Sesiunii plenare a conferinței a avut loc lansarea unor cărți și reviste de studii culturale și literatură. Suplimentul la nr. 1 (2023) al revistei „DIALOGICA”, consacrat împlinirii a 105 ani de la Unirea Basarabiei cu România, a fost prezentat de dna dr. hab., prof. univ. Aliona Grati, redactor-șef al revistei, Universitatea de Stat din Moldova, și dr. în istorie Adrian-Marius Nicoară, director al Centrului de Ştiinţe Istorice şi Arheologie, Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare din Buzău, România. În comunicarea sa, dr. hab. Aliona Grati a menționat că „DIALOGICA” apare sub egida Bibliotecii Municipale „B. P. Hasdeu” din mun. Chișinău, Secției Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a AȘM și a Universității de Stat din Moldova. Redactorul-șef a remarcat că revista de studii culturale și literatură „DIALOGICA” se editează în cadrul proiectului de cercetare și apare pe site-ul www.dialogica.asm.md, partea financiară pentru suplimentul nr. 1 din 2023 fiind acoperită de colegii de la Buzău, România.

La rândul său, dr. Adrian-Marius Nicoară a exprimat înalte aprecieri întregului colectiv cu care a colaborat la realizarea Suplimentului pentru anul 2023 al revistei „DIALOGICA”. Domnia sa a relatat că revista a fost tipărită de Primăria Buzău la Centrul Cultural și Educațional „Alexandru Marghiloman” în 300 de exemplare, care vor fi repartizate în Moldova și în România. În paginile revistei se regăsesc biografii sau evocări ale unor mari personalități marcante ale istoriei României, care s-au aflat în prim-planul realizării unirii Basarabiei cu România.

Dnei prof., dr. hab. în arte vizuale Nicoleta Vornicu, director al Centrului Mitropolitan de Cercetări T.A.B.O.R., Iași, România, coorganizator al conferinței științifice, i-a revenit rolul de a prezenta Volumul 23, anul 2022 al revistei „Conservarea și restaurarea patrimoniului cultural / Conservation and restoration cultural heritage”, având și calitatea de editor-șef al acestei reviste.

Cartea „Omul în casă – Casa în viața omului. Casa tradițională a bulgarilor din Republica Moldova ca parte a patrimoniului cultural”, semnată de dna Marina Miron, dr. în istorie (Chișinău: Editura Bons Offices, 2023, 316 p., redactor științific dr. în istorie Diana Nicoglo) a fost lansată de autoare, care și-a exprimat convingerea că „cele mai frumoase amintiri trăiesc în casa părintească, în casa bătrânească”. Dna dr. Marina Miron s-a adresat colegilor săi cu îndemnul să citească această carte în care, în opinia dnei dr. hab. Liliana Condraticova, „a fost pusă în evidență nu doar partea culturală, dar și cea arhitecturală”.

Expoziția „Scuarul Șciusev: Concurs de proiecte”, vernisată în Sala Aurie a AȘM, în contextul reabilitării scuarului Casei Memoriale „Alexei Șciusev”, a fost prezentată de dl Anatolie Povestca, șef al filialei Casa Memorială „Alexei Șciusev” din Chișinău. Expoziția dedicată unei suite de manifestări organizate în legătură cu împlinirea a 150 de ani de la nașterea acad. Alexei Sciusev, arhitect-academician, istoric și teoretician al artei, a fost re-

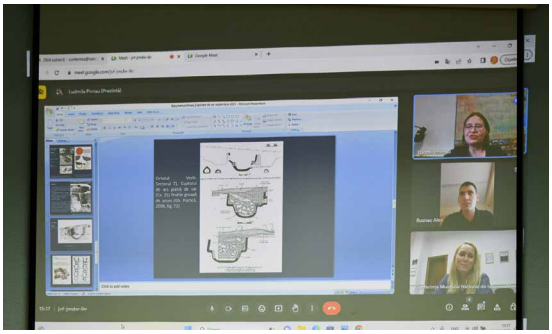

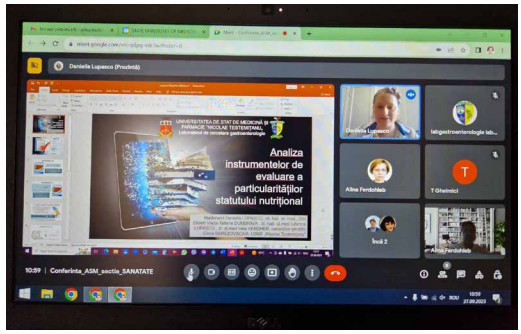

alizată grație sprijinului acordat din partea Uniunii Arhitecților, precum și a profesorilor și studenților de la Universitatea Tehnică a Moldovei. Invitând colegii să viziteze expoziția din Sala Aurie a AȘM, dl Anatolie Povestca a menționat că printre numeroasele monumente proiectate de A. Șciusev, se poate admira Biserica din Cuhureștii de Sus, Republica Moldova, o biserică splendidă în stil medieval cu nuanțe bizantine. A. Șciusev a fost un arhitect înzestrat cu abilități unice. În 1947, în casa în care s-a născut și a activat până la vârsta de 18 ani, a fost deschis Muzeul arhitecturii al orașului Chișinău (pe atunci Muzeul arhitecturii și tehnici de construcție). Ulterior, peste doi ani, odată cu trecerea în neființă a acad. A. Șciusev, printr-o hotărâre a Consiliului de Miniștri al RSSM, a fost schimbată denumirea din Muzeul arhitecturii al or. Chișinău în Casa Memorială „Alexei Șciusev".

Președintele Uniunii Arhitecților din Republica Moldova dl Iurie Povar, în luarea sa de cuvânt, a apreciat inițiativa organizatorilor conferinței de a include în Program Secțiunea tematică, dedicată renumitului arhitect Alexei Șciusev, originar din Chișinău, care zilele acestea ar fi împlinit 150 de ani de la naștere. Domnia sa a venit cu unele aprecieri, reliefând că figura lui A. Șciusev este multilaterală: a avut o activitate diversă, însă există și unele momente controversate, aspecte pe care urmează să le elucideze colegii în cadrul lucrărilor Secțiunii respective. „Pe parcursul activității arhitectului, au fost comise și unele erori care se referă la planul urbanistic general al Chișinăului din perioada postbelică, dar sunt și unele perle de arhitectură pe care le vedem astăzi în mun. Chișinău și în Republica Moldova".

Președintele Uniunii Arhitecților a atras atenția asupra problemelor actuale în domeniile culturii și protecției patrimoniului național în Republica Moldova, inclusiv în capitală. Referindu-se la practica internațională cu privire la criteriile referitor la valoarea unui monument adevărat de istorie și cultură, a relevat că în prezent, în Republica Moldova nu există asemenea criterii, Regulamentul care se referea la zonele protejate fiind abrogat printr-o hotărâre de Guvern. Domnia sa a remarcat că, practic din cele peste 1600 de localități din mica noastră țară, fiecare din aceste sate, orașe, comune are ceva ce ține de istoria noastră, de patrimoniul arheologic, patrimoniul imobiliar. Aceste monumente și obiective istorice foarte importante nu sunt cunoscute îndeajuns, iar cu timpul ele se distrug. Dl Iurie Povar a semnalat necesitatea consolidării eforturilor și implicării în reabilitarea, păstrarea și punerea în valoare a monumentelor istorice care se află în țara noastră, inclusiv în mun. Chișinău, reiterând că Uniunea Arhitecților este dispusă să pună umărul la aceste acțiuni.

Participanții la conferință și-au continuat activitatea în cadrul celor 10 Secțiuni tematice: Secțiunea 1 *Arta și mitopoetica orașului în context național și internațional,* desfășurată la Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova (moderatori dr. hab. Aliona Grati, dr. Diana Dementieva); Secțiunea 2 *Conservarea şi restaurarea patrimoniului cultural – experiență şi bune practici,* desfășurată la Centrul Mitropolitan de Cercetări T.A.B.O.R Iași, România (moderator dr. hab., prof. Nicoleta Vornicu); Secțiunea 3 *Patrimoniul etnologic: de la*

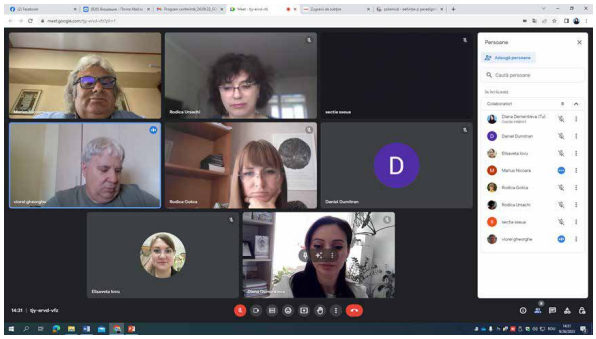

necunoaștere la valorizare culturală, Chișinău, Academia de Științe a Moldovei (moderator dr. Marina Miron), Secțiunea 4 *Orașul Bălți: istorie, patrimoniu, memorie,* Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălți (moderatori dr. Ludmila D. Cojocaru, dr. hab. Nicolae Enciu), Secțiunea 5 *Patrimoniul istoric și educațional,* Chișinău, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" (moderatori dr. Larisa Sadovei, dr. hab. Alina Felea), Secțiunea 6 *Probleme de lingvistică și literatură. Provocări actuale,* Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău (moderator dr. hab., prof. univ. Iraida Condrea), Secțiunea *7 Alexei Șciusev: arhitect istoric și teoretician al artei* (moderator dr. hab., prof. univ. Anatol Petrencu), Secțiunea 8 *Arheologia azi: probleme și soluții,* Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău (moderatori Livia Sîrbu, Vasile Iarmulschi), Secțiunea 9 *Design interior: istorie și modernitate,* desfășurată la Universitatea Tehnică a Moldovei, Chișinău (moderator dr. Liliana Platon) și Secțiunea 10 *Sănătate*, desfășurată la Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu", Chișinău (moderator dr. Alina Ferdohleb).

Conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine", ediția a VIII-a, a avut loc în contextul Zilelor Europene ale Patrimoniului Cultural, în cadrul Programului de Stat „Cultura promovării imaginii orașelor Republicii Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii", director de proiect dr. hab. Aliona Grati, Universitatea de Stat din Moldova.

Lucrările prezentate în cadrul ediției a VII-a din 9 februarie 2023 și ediției a VIII-a din 26-27 septembrie 2023 (editor dr. hab. Liliana Condraticova) au fost publicate către ziua simpozionului în volumul V, supliment al revistei științifice din Iași „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique" (redactor-șef prof., dr. hab. Nicoleta Vornicu).

La organizarea Conferinței științifice internaționale și-au dat concursul Academia de Științe a Moldovei, Universitatea de Stat din Moldova, Centrul Mitropolitan de Cercetări Științifice T.A.B.O.R. (Iași, România), Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare (Buzău, România), Universitatea Liberă din Berlin, Germania, Institutul de Etnologie al Academiei Naționale de Științe din Ucraina (Lvov), Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Muzeul Național de Istorie a Moldovei și alți parteneri.

Lucrările conferinței au fost transmise de către Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale și sunt disponibile la link-ul https://www.youtube.com/watch?v=niCnqNCl5cY.

ARTA ŞI MITOPOETICA ORAŞULUI ÎN CONTEXT NAŢIONAL ŞI INTERNAŢIONAL

THE ART AND MYTHOPOETICS OF THE CITY IN THE NATIONAL CONTEXT AND INTERNATIONAL

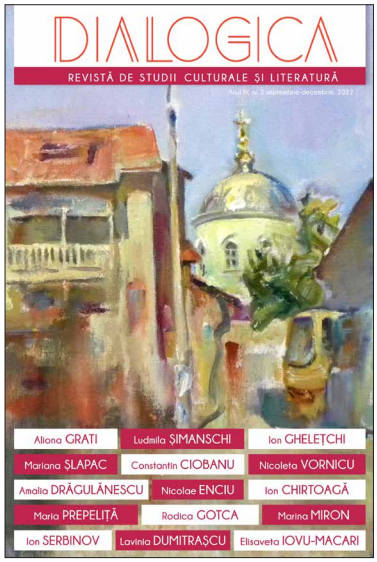

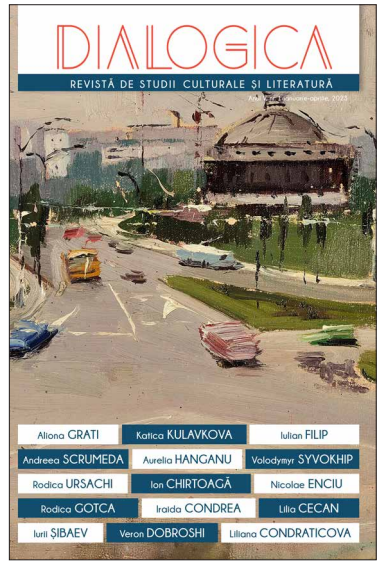

„DIALOGICA”, revistă de studii culturale şi literatură, ediţiile recente
redactor şef dr. hab., prof. univ. Aliona Grati

https://dialogica.asm.md/

VIZITELE MONARHILOR LA BĂLȚI SAU DESPRE POVEȘTILE UNUI ORAȘ ONORAT

The Monarchs' Visits to Balti or About the Stories of an Honored City

DOI: 10.5281/zenodo.8384525
CZU: 94(478-21)

Aliona GRATI
Dr. hab. în filologie, prof. univ., Universitatea de Stat din Moldova
ORCID: 0000-0003-4289-2054
Email: alionagrati@gmail.com

Summary. Starting from the finding that a city can gain an extra image if it has been honored by the presence in it of illustrious people, in this article we propose the capitalization of the history of the visits of emperors and kings in the city of Balti, in order to outline some narratives to complete his mythopoetic file. We believe that the performance of the rituals of welcoming the monarchs can be the content of wonderful stories, which will add precious pieces to the artistic heritage of Balti. Each separately, the stories of the visits of Tsar Alexander I of Russia (1811); Tsarina Maria Alexandrovna, wife of Emperor Alexander II and mother of Emperor Alexander III (1867); of King Ferdinand I of Romania and Queen Maria; of the presence to Carol as Crown Prince, representative of royalty and, in almost ten years, as King, together with Crown Prince Mihai, ennobles the history of the city of Bălți, adds an extra tourist attraction and cultural visibility. Promoting cities through mythopoetic improves the image and imagology of the city.

Keywords: promotion culture, Balti, tsar, tsarina, king, queen, tsarist Russia, royal Romania, imagological story, mythopoetic.

Puterea pe care o au poveștile asupra percepțiilor unui oraș este greu de subestimat. Putem spune că un oraș a căpătat un plus de atractivitate atunci când a reușit să fascineze și să ademenească călătorii cu poveștile lui. Fiind conștienți de acest lucru, cei care sunt preocupați de buna imagine a unui oraș îi colectează, îi valorifică și îi conservă poveștile încontinuu.

Nu de puține ori, prezențele oamenilor celebri au inspirat legendele unui oraș și au atras atenția celor din afară. E suficient să-i amintim în acest sens pe Ovidiu ajuns prin forța destinului la Tomis sau pe Pușkin pomenindu-se în Chișinăul gubernial. În acest eseu, ne-am propus să demonstrăm că vizitele de cândva ale împăraților Rusiei și regilor României în Bălți pot completa patrimoniul de povești ale orașului și pot constitui un potențial imagologic impresionant. Vom vedea că nararea acestor evenimente istorice puțin cunoscute se înscrie, grație prezenței unor personaje specifice, a evocării unor ritualuri și tradiții de întâlnire a monarhilor, precum și a patosului inerent, în structura unei povești cu calități estetice atractive și memorabile.

În epoca țarilor. Sufletul orașului este forumul – centrul civil, spațiul târgurilor, bisericilor, piețelor publice, spectacolelor la aer liber, al adunărilor importante și al vizitelor oficiale. Aici s-au țesut, s-au suprapus, au fost împărtășite și s-au transmis la mari distanțe poveștile esențiale ale orașului. Orașul Bălți a avut mai întâi privilegiul să fie o așezare în

valea râului Răut având o biserică, „Sfântul Nicolae", construită de boierul grec Gheorghe Panaiot în 1795[1] și o plasare benefică la încrucișarea drumurilor ce lega Iași cu Lipnic, Rășcani, Soroca, Rezina și Chișinău. Istora a favorizat dezvoltarea așezării în forma unui târgușor până la 1812[2], apoi în cea a unui oraș.

Pentru a supraviețui și a se dezvolta, un oraș are nevoie la fel ca oamenii, de comunicare, adică trebuie să se constituie ca loc al interacțiunilor. Toate orașele au fost mai întâi cetate sau târg, adică un spațiu al relațiilor și comunicării sociale. Faptul că târgul sau cetatea a ajuns să se numească la un moment dat *oraș* s-a datorat abilității locuitorilor de a atrage în spațiul lor importante interese sociale, economice, politice și culturale. Dacă, dintr-o nenorocită conjunctură, și-a diminuat sau chiar și-a pierdut această funcție, localitatea fie a înghețat în forma configurată, fie a pierit. Să dăm doar un exemplu din istoria medievală a Moldovei dintre Nistru și Prut: Lăpușna avea toate șansele să se dezvolte până la un oraș mare, căci era înzestrată, încă de pe timpurile lui Alexandru Lăpușneanu, cu toate privilegiile municipale obișnuite în Moldova. După ce turcii au transformat Bugeacul în raia și Chișinăul a devenit mai puțin primejdios pentru negoț și călători, Lăpușna și-a pierdut iremediabil importanța în rețeaua de interacțiune și comunicare.

În comparație cu Lăpușna, orașul Bălți a avut un destin mai fericit în această competiție. Încă în 1818, când țarul Alexandru I a ajuns la Bălți, nimeni nu-și putea imagina că neînsemnata localitate putea să se bucure de o astfel de onoare. În primăvara anului 1818, după o întâlnire cu împăratul Austriei la Cernăuți, țarul Alexandru I cel Binecuvântat, Împărat și Autocrat al tuturor Rușilor, Rege al Poloniei și Mare Duce al Finlandei, a decis să treacă prin orașele basarabene Bălți și Chișinău. La Bălți țarul a oprit în ziua de 19 aprilie pentru a înnopta în casa boierului Panaite Catargiu. Ceea ce a dat acestui eveniment deosebită strălucire a fost povestea, reiterată în toate sursele, că Alexandru I a primit, aici la Bălți, vestea nașterii nepotului său, marele cneaz Alexandru, viitorul țar Alexandru al II-lea. Știrea binecuvântată l-a determinat pe monarh să se rețină câteva zile la Bălți, să se roage pentru sănătatea noului vlăstar în biserica „Sfântul Nicolae", unde s-a ținut liturghie[3]. Înainte de a pleca la Chișinău, el a dăruit localității prerogative urbane[4]. În amintirea acestei vizite excepționale, la Bălți s-a construit o capelă în mijlocul pieței centrale a orașului, distrusă de bolșevici în 1940[5].

Odată cu această vizită, capitalul de importanță a orașului a crescut, de vreme ce, în vara anului 1867, țarina Rusiei Maria Alexandrovna, soția împăratului Alexandru al II-lea și mama împăratului Alexandru al III-lea, care se îndrepta spre Crimeea însoțită de marii cneji Serghei și Pavel și de marea cneaghină Maria Alexandrovna, a trecut prin orașul Bălți[6]. Familia a stat ceva mai mult la Chișinău, însă toate orașele pe unde au trecut au ținut să o întâmpine cu mult fast și entuziasm. În amintirea vizitei împărătesei Maria Alexandrovna, la Bălți s-a înființat o grădină publică[7].

[1] P.A. Cruşevan, *Графический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник.* Издание газеты „Бессарабец". Moscova: Tipografija A.V. Vasil'eva, 1903, pp. 223-224.

[2] Nicolae Enciu, *Orașul și județul Bălți de la începuturi până în anul Marii Uniri*, in: „Dialogica. Revistă de studii culturale și literatură", nr. 1, Chișinău, 2021, pp. 104-115.

[3] N.V. Lașcov, *Столетие присоединения Бессарабии к Россиu/ Stoletie prisoedinenija Bessarabii k Rossii.* Chișinău: Tip. Bessarabskogo Gubernskogo Pravlenija, 1912, p. 45.

[4] Bălți devine oficial oraș și capitală a județului în anul 1887, iar în 1924 devine municipiu.

[5] *Descrierea monografică a orașului Bălți.* ANA, Fond 1456, Nr. 4, d. 7, f. 3.

[6] N.V. Lașcov, *Op. cit.*, p. 56.

[7] *Descrierea monografică a orașului Bălți.* ANA, Fond 1456, Nr.4, d. 7, f. 3.

Vizite regale. Cu puțin timp înainte de recunoașterea României Mari de către puterile internaționale, regele Ferdinand, Întregitorul neamului românesc, regina Maria și principesa Elisabeta au întreprins o călătorie în Bucovina și Basarabia. Turneul lor avea caracterul simbolic al prezenței autorității regale românești în aceste două provincii noi ale Regatului. Pentru câteva zile, orașele pe care le-a vizitat familia regală s-au bucurat de atenția presei naționale și a celei internaționale.

Orașul Bălți a fost primul oraș al Basarabiei care a găzduit suveranul României după Unirea din 1918. Organizatorii au uzat de toate ritualurile unor asemenea practici internaționale pentru a institui într-un spațiu festiv o nouă solidaritate, o nouă societate. Era epoca în care regii erau întâmpinați cu toată bucuria și fastul conform unui scenariu bine gândit și organizat. Pentru a inspira încredere și a ajunge la sufletul poporului, acțiunile suveranului din timpul vizitelor onorau ritualuri sacre, religioase și cetățenești, care îi legau domnia de pe pământ cu cea din cer. Ieșirile lor în mijlocul poporului respectau succesiunea elementelor unei povești mitologice, mai pe înțelesul colectivității evlavioase. Era o modalitate mai la îndemână care le asigura loialitatea poporului.

Miercuri, 19 Mai, la ora 9.30, trenul regal a sosit în gara mare din Bălți. Din păcate regina Maria nu a putut coborî din tren din motive de sănătate. În una dintre zilele când călătorea în Bucovina, o ramură de brad din buchetul aruncat cu entuziasm de cineva a rănit-o la un ochi[8]. Regele Ferdinand s-a însoțit de principesa Elisabeta și de prim-ministrul României, generalul A. Averescu. Pe peronul gării îi așteptau prefectul Ion Ionescu, primarul orașului Bălți Grigore Sadovici, directorul Liceului „Ion Creangă" Nicolae Palamaru, generalul Ioan Jitianu, alte autorități civile, reprezentanți ai clerului și ai diferitor comunități religioase[9]. Evenimentul adunase mulți orășeni: domni cu decorații și doamne în ținută de gală cu buchete mari de flori. O companie de onoare a dat onorul. După ce i-a adresat regelui călduroase urări de bun venit, primarul Grigore Sadovici i-a prezentat pâinea şi sarea tradițională. Apoi, B.V. Boutmy, președintele Zemstvei din Soroca, a ținut un discurs înflăcărat, în care i-a adresat regelui rugăminte să dispună de construirea unei căi ferate care să lege orașul Bălți de Soroca. Regele a mulțumit călduros.

De la gară, suita cu regele Ferdinand și principesa Elisabeta, urmați de reprezentanții autorităților invitate și locale, s-au îndreptat spre centrul orașului. Străzile erau împodobite cu frumoase arcuri de triumf, iar oamenii locului, care se adunaseră în număr foarte mare, îi salutau pe membrii familiei regale cu flori și nesfârșite urale. La catedrala „Sfântul Nicolae" s-a oficiat un serviciu religios. Apoi, regele Ferdinand a primit defilarea trupelor din garnizoană în frunte cu generalul de divizie Ioan Jitianu. A urmat defilarea elevilor de la liceele „Elena Ghenșche" și „Ion Creangă" și a reprezentanților orășeni și săteni. Un obicei consacrat încă „din vremurile vlădicilor" era „vizitările canonice", pe care regele s-a grăbit să le onoreze, trecând prin bisericile celorlalte confesiuni: armeană, poloneză, sinagoga, apoi prin spitalul orășenesc de boli contagioase. Pretutindeni a fost primit cu cea mai mare însuflețire, oamenii făcându-i mărturisiri de dragoste și devotament.

La amiază, regele și principesa au luat dejunul oferit de autoritățile civile în sala Cercului Militar din Bălți. Membrii elitei orașului au ținut cuvântări, în care i-au adresat regelui

[8] Maria Regina României. *Însemnări zilnice (ianuarie 1920 – decembrie 1920)*, vol. II. Traducere de Sanda Racoviceanu, îngrijire de ediție, introducere și note de Vasile Arimia. București: Albatros, 2004, p. 149.

[9] *Călătoria MM LL Regelui și Reginei în Bucovina și Basarabia. 15-20 mai 1920*. București: Imprimeria Statului, 1920, p. 30.

cuvinte frumoase. Vădit mișcat, suveranul a răspuns cu mulțumiri. Se spune că aici, Ferdinand a discutat cu bătrânul fiu al poetului basarabean Costache Stamati.

Regina Maria avea să-și noteze în jurnalul său: „Nando și Lisaveta au vizitat Bălți, unde au avut o extraordinar de călduroasă primire. Eu am auzit doar de departe ecourile. Ochiul meu este însă mult mai bine... și mâine voi putea să particip la primirea de la Chișinău”[10]. După amiază, regele și principesa au revenit la gară și trenul regal a pornit în direcția Chișinău. În dreptul fiecărei stații, locomotiva își micșora viteza, pentru a da posibilitate oamenilor locului să-și salute regele. În amintirea acestui eveniment, una dintre străzile centrale ale orașului Bălți a fost numită „Regele Ferdinand I”.

Prezențe ilustre la solemnitatea de întemeiere a catedralei din Bălți cu hramul „Sf. Împărați Constantin și Elena”. În 1923, în orașul Bălți se stabilește reședința Episcopiei Hotinului. Peste un an, în 1924, prin stăruința episcopului Visarion al Hotinului, s-a decis să se construiască în oraș o nouă catedrală, o reședință și o biserică episcopală[11]. Merită să acordăm mai mult spațiu acestui eveniment puțin cunoscut.

Potrivit unui comunicat din 1 octombrie 1924, semnat de ierodiaconul Laurențiu Busuioc, ziua în care a avut loc solemnitatea punerii pietrei de temelie a catedralei cu hramul „Sf. Împărați Constantin și Elena”, a capelei și a reședinței episcopale din Bălți a fost una de duminică frumoasă[12]. Orașul era pregătit de mare sărbătoare și „chema în ulițele mai însemnate din mijloc, valuri de lume de tot felul”. De la vizita regelui Ferdinand și reginei Maria, „Bălțiii nu au mai văzut asemenea pregătiri, nici arcuri de verdeață, nici freamăt de lume și de oaste”. Zvonurile spuneau că în această zi de 15/28 septembrie 1924 orașul va fi vizitat de personalități „de necrezut că pot veni în acest oraș fără altă însemnătate decât cea a negoțului”. Era așteptat și principele moștenitor Carol. Prezența atâtor notabilități a solicitat regizarea evenimentului după modelul întâlnirilor voievodale:

> „Sărbătoarea punerii acestor pietre fundamentale într-un oraș retras și comercial ca Bălțiii, prin felul neașteptat în care s-a desfășurat, a trezit amintirea vremurilor de glorie și de creștină pietate a lui Neagoe Basarab și Vasile Lupu, când Răsăritul ne trimitea tot ce avea mai de seamă ca să fie mărturie zilelor de înălțătoare prăznuiri ale neamului nostru. Și i-a fost dat tocmai acestui colț retras al Basarabiei să facă legătura cu acele vremi, căci pe lângă înaltele fețe bisericești și politice ale țării, în frunte cu Alteța Sa Regală Principele Carol, norocoase împrejurări ne-au adus de față la această serbare pe însuși Sanctitatea Sa Patriarhul Damian al Ierusalimului. Figura venerabilului bătrân din depărtate locuri a fost apoteoza acestei sărbători, care depășește cadrul unui eveniment local, rămânând un fapt istoric, pentru țara noastră întreagă și în deosebi pentru această nouă eparhie”[13].

Autoritățile civile și militare au umplut dis-de-dimineață peronul gării mari din Bălți în așteptarea vizitatorilor. La ora nouă, un tren l-a adus pe patriarhul Damian al Ierusalimului. Era însoțit de mitropolitul Dositei al Sevastiei, de arhimandritul Kiril și de profesorul Dragomir Demetrescu de la facultatea de teologie din București. Cu același tren, au ajuns Miron Cristea primatul României, mitropolitul Pimen al Moldovei și episcopul Lucian al Roma-

[10] Maria Regina României. *Op. cit.,* p. 149.

[11] *Descrierea monografică a orașului Bălți.* ANA, Fond 1456, Nr. 4, d. 7, f. 4.

[12] Laurențiu Busuioc, *Solemnitatea punerii pietrelor fundamentale ale catedralei, capelei și reședinței episcopale din Bălți*, in: „Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Nistru și Prut”, An. IV, nr. 1 ianuarie-martie, Chișinău, 1932, pp. 19-28.

[13] Laurențiu Busuioc, *Op. cit.*, p. 20.

nului. Cu o zi înante, sosiseră cu alte trenuri arhiepiscopul Gurie al Chișinăului, arhireul Ipolit Rădăuțeanu și vicarul mitropoliei din Cernăuți. Când octogenarul patriarh Damian al Ierusalimului a călcat pe peron, fanfara militară a intonat o rugăciune. El a binecuvântat lumea adunată ca să-i exprime admirația. Apoi, ca în toate ceremoniile de asemenea anvergură, cei veniți au fost conduși cu un cortegiu de automobile flancate de călăreți cu steaguri tricolore în centrul orașului la catedrala veche „Sfântul Nicolae", unde urma să se țină un serviciu religios. De o parte și de alta ale străzii principale, stăteau soldați din infanterie, grupuri de oameni cu buchete de flori și rămurele verzi. La intarea în catedrală, oaspeții au fost întâmpinați de către arhiepiscopul Gurie al Chișinăului și de numeros cler. S-a oficiat un Te-Deum, apoi cu toții au format o procesiune către locul unde urma să fie ridicată noua catedrală. Odată ajunși, s-au îmbrăcat în odăjdii și au sfințit apa pentru stropirea șanțurilor de fundație. Mulțimea de oameni privea cu multă curiozitate nemaipomenitul eveniment.

La ora 11.00, fanfara militară a anunțat sosirea alteței regale principele Carol, care ajunse cu un tren special. „Înalt, tânăr, voinic și îmbrăcat în uniformă de aviator", el și-a făcut intrarea în mijlocul evenimentului sub aplauzele și uralele oamenilor. Episcopul Visarion a ieșit în față ca să-l întâmpine cu evanghelie și cruce. Carol era înconjurat de miniștri: de Gh. Mârzencu al justiției, Al. Lapedatu al cultelor și al artelor, C. Anghelescu al instrucției publice, Iancu Nistor al Bucovinei și Ion Inculeț al Basarabiei, de generalii Marelui Stat Major al armatei în frunte cu generalul Lupescu și de toți ofițerii superiori locali. S-au îndreptat apoi cu toții spre tribune pentru a urmări serviciul sfințitului apei. Patriarhul Ierusalimului Damianos a binecuvântat lucrarea, iar episcopul Visarion al Hotinului a înfipt o cruce, indicând locul altarului viitoarei catedrale cu hramul „Sfinții Împărați Constantin și Elena". Au urmat cuvintele primatului Miron: „Și sfințește, Doamne, piatra aceasta, ca să fie temelie tare și neclintită a sfintei tale biserici pentru întărirea credinții și prosperarea neamului nostru". Apoi episcopul Visarion a citit actul de fundație:

> „Astăzi 28 Septembrie, anul Mântuirei una mie nouă sute douăzeci și patru, în al zecelea an de glorioasă domnie a Majestății Sale Regelui Ferdinand I al României și a soției sale Regina Maria, pusu-s-a temelie în orașul Bălți bisericii catedrale episcopale cu hramul sfinților împărați și întocmai cu apostolii, Constantin și Elena, față fiind la acest însemnat act Alteța Sa regală principele Carol moștenitorul Tronului și înalt Preasfințitul Mitropolit Primat dr Miron Cristea înconjurat de membrii sfântului Sinod, Înaltul guvern al Țării, cu numeroși reprezentanți ai parlamentului, fruntașii orașului și mult cler și popor.
>
> Și se ridică acest sfânt locaș, prin osârdia preasfințitului Visarion Puiu, întâiul episcope al reînviatei eparhiei a Hotinului, după planurile întocmite de arhitecții Adrian Gabrielescu și Petre Dumitrescu din București, ca să fie loc de închinare norodului ceștinesc și podoabă acestui oraș, și semn de vecinică aducere aminte pentru întoarcerea acestei laturi de țară dintre Nistru și Prut la patria-mamă – România.
>
> Făcut, semnat în orașul reședinței episcopale Bălți"[14].

Principile Carol a așezat actul în piatra de temelie a viitoarei catedrale, peste care a pus ciment, iar patriarhul Damianos, mitropolitul și episcopii au stropit-o cu apă sfințită. După serviciul religios s-au ținut cuvântări. Mitropolitul primat a rostit un discurs: „Vechile alcătuiri ale unei stăpâniri străine au dispărut și s-a sfărâmat zidul care despărțea pe frați. Astăzi neamul românesc răsuflă larg în noile granițe și începe să zidească pe temelia strămbunelor altare mărețe ca semn al păcii și civilizației". Apoi a vorbit episcopul Visarion, care a mulțumit „înalților oaspeți", a căror venire în aceste locuri a dat „o strălucire neașteptată acestui eveni-

[14] Laurențiu Busuioc, *Op. cit.*, p. 25.

ment". Și această zi era, a încheiat el, „cu atât mai însemnată, cu cât pentru întâia dată după Unire, noi punem în aceste locuri, un semn vădit al stăpânirii noastre naționale".

Principele Carol a captivat pe toți prin oratorie: „Iar acest altar îl ridicăm ca să fie mărturie și aspră mustrare celor care zic că noi venim sprijiniți numai de sabie. Iată că noi ridicăm biserici înainte de a zidi cătărmi și a fabrica tunuri. Și dacă alături de noi un popor mare se distruge prigonind credința și necinstind bisericile, noi ridicăm altare, căci ele sunt neîntrecutele învățături de dreptate și dragoste socială pe care le-a ridicat blândul Isus". Mulțimea s-a impresionat și a aplaudat îndelung.

După sfințire, procesiunea a pornit cu steaguri spre locul viitoarei reședințe episcopale, care se afla pe o ridicătură în fața gării Pământeni. Pe această colină împodobită cu mari arcuri de verdeață, se adunase o mulțime de credincioși din satele apropiate, îmbrăcați în haine de sărbătoare. Aici s-a pus piatra de temelie a bisericii episcopale cu hramul „Cuvioasa Parascheva", în care aveau să-și țină slujbele obștea monahilor episcopiei. Aici și-a ținut cuvântarea prefectul județului Emanoil Catelly.

Cea de-a treia etapă a evenimentului a presupus punerea pietrei de temelie a viitoarei reședințe episcopale, care avea să fie sutuată în mijlocul unui mare parc, de unde se deschidea o panoramă frumoasă a împrejurimilor orașului Bălți. Mai întâi, și-a ținut discursul primarul de Bălți, avocatul Ștefan Sadovici, apoi a urmat o defilare în fața principelui Carol.

Mai spre seară, în timp ce principele și alte 250 de persoane au participat la un bachet organizat de primăria Bălți, orășenii și sătenii din localitățile din preajmă au luat „mesele de praznic" în câmp. „Pretutindeni soare, freamăt de lume și bucurie!"

Regele Carol al II-lea și principele Mihai mergând în lungul străzii principale „Regele Ferdinand". Deși își detronase fiul, Carol al II-lea îl iubea și voia să-i dea o educație aleasă. Mihai reprezenta Coroana și făgăduia continuitatea dinastică. Tatăl a optat pentru o educație specială, menită să-l pregătească pe Mihai ca pe un viitor monarh, care îmbina pregătirea pentru activitatea militară cu obținerea unei experiențe sociale. În acest scop, îl lua adesea în inspecțiile sale oficiale și la solemnitățile din Regat.

Inițiind în 1935 o serie de deplasări în partea estică a țării, în orașele Hotin, Bălți și Chișinău, cu scopul de consemnare a celor cinci ani de urcare a sa la tron și de întărire a sufletului monarhic după reîntregire, Carol al II-lea a ținut să fie însoțit de fiul său, principele Mihai, Mare Voievod de Alba Iulia, titlu primit imediat după părăsirea tronului[15]. Carol, „însuși Craiu peste Țara Românească și Domn a toate oblăduitor, de la apa Dunării la Nistru și de la câmpiile Tisei până la Marea cea Mare"[16] trebuia să dea lecții prințului său moștenitor, care făcea parte integrantă din corpul său mistic. Tradiția îi dicta regelui respectarea ritualurilor religioase și politice și utilizarea simbolurilor înscrise în normele imaginarului colectiv, care îi asigurau comunicarea cu poporul. Iar Mihai urma să le însușească.

Turneul regelui și principelui în Basarabia a început în orașul Hotin, la 1 iunie 1935. La Bălți trenul regal a ajuns duminică, pe 2 iunie 1935, la ora 10.00. Vizita era prilejuită și de un alt eveniment important – ceremonia de sfințire a Catedralei Episcopale „Sfinții Împărați Constantin și Elena", la începuturile căreia asistase Carol. Edificiul fusese ridicat prin decret

[15] În iunie 1930, după întoarcerea și instalarea la tron al lui Carol al II-lea, Mihai a primit titlul princiar de „Mare Voievod de Alba Iulia" (cu care Nicolae Iorga nu era de acord), care se dorea a fi echivalentul celor deținute de Principele de Wales și de Principele de Asturias, moștenitorii tronului din Marea Britanie și din Spania. S-a decis să nu se revină la titlul de Prinț Moștenitor și să se păstreze *ad personam* apelațiunea de „Măria Ta", valabilă doar pentru el, nu și pentru viitorii moștenitori.

[16] „Cuget moldovenesc", An IV, mai-iulie, Chișinău, 1935, p. 8.

regal, între anii 1924 și 1934, sub îndrumarea episcopului Visarion Puiu[17]. Era prima biserică românească din Basarabia de după reîntregire. În momentul sfințirii, minunata catedrală se situa la colțul străzilor Regele Ferdinand și General Berthelot din cartierul creștinesc.

Era a doua oară când acest târg sărac situat la margine de țară era vizitat de un rege român. Presa a prezentat evenimentul de la Bălți cu mult patos, conferindu-i atât semnificație religioasă, cât și națională. În interbelic societatea basarabeană avea o percepție circumscrisă unei mentalități premoderne și unei tradiții istorice și culturale conform căreia regele și religia erau indispensabile, credința creștină asigurând atașamentul față de rege și trăinicia Coroanei. În nr. 112, din 10 iunie 1935, al ziarului bucureștean „Românul", Camil Petrescu comentează această disponibilitate a țăranului basarabean:

> „Calea religiei e fără îndoială cea mai nimerită pentru a găsi inima cucernică a țăranului basarabean. Norocul face să păstorească în nordul acestui ținut un om de carte, un adevărat creator, episcopul Visarion Puiu… Iată ce e cu deosebire de prețuit într-un stat care își întărește cu luciditate structura. Participarea prelaților străini este ea însăși un semn de prestigiu și arătarea unui rol de conducere. Nădăjduim că marele lăcaș târnosit e în același timp o operă de artă"[18].

În renumita sa carte *Creanga de aur*, antropologul James G. Frazer demonstrează că rădăcinile asocierii regalității și religiei se adâncesc până în antichitatea Spartei, când toate sacrificiile de stat erau oferite de regi, considerați descendenți ai zeilor. Ritualurile politice îngemănate cu cele religioase au fost păstrate și în tradiția monarhiilor europene din Evul Mediu. „Sacrul a constituit în lumea medievală o barieră mentală formidabilă ridicată în calea pornirilor distructive. Jurămintele care stăteau la baza relațiilor sociale se înveșmântau într-o aură sacră prin utilizarea moaștelor ori a unor simboluri religioase (cruci, evanghelii) tocmai pentru că forțau conștiința părților implicate să le respecte"[19]. De atunci sentimentul religios al populației se amesteca până la identitate cu cel al loialității față de Monarh și Patrie. Eficacitatea ritualului modern – religios și politic – consta în capacitatea de a suscita celor prezenți emoții puternice și de a transmite colectivității valori și comportamente.

Nu întâmplător, turneul regal se desfășura în preajma zilei de 8 iunie, când se sărbătorea ziua Restaurației carliste, celebrând revenirea în România a principelui rătăcitor și instalarea lui pe tronul țării. Spectacolul trebuia să sensibilizeze, să-și cucerească spectatorii. Iar Carol al II-lea era un excelent stimulator al energiei, fiind captivat de formele care îi etalau măreția domniei. Fiecare ieșire a sa în popor era un strălucit examen de comportare voievodală, de liturghie civică fixată în ample coreografii populare. Postura semeață și încântătoare îi punea în evidență temperamentul impetuos, trezind admirația colectivă. Cu ocazia vizitei la Bălți, Carol s-a îmbrăcat ca un magnific erou, somptuos, în uniforma albă a gărzii regale,

---

[17] Ornamentul catedralei este făcut de către Franț Rill din București; catapeteasma – I. Babic (București); pictura – D. Norocea (Curtea de Argeș) și Wodok (București); scaunele arhierești, stranele și ușile catedralei – sculptorul Dumitrescu (București), pardoseala – firma Schmidgen (București); iar instalația electrică de Silvestru Vatrici din Bălți. Lucrările de construcție s-au terminat în anul 1933. Deoarece se făcuse toamna târzie, s-a hotărât, potrivit dorinței regelui, sfințirea cu tot fastul cuvenit să aibă loc în anul 1934, la 14 octombrie. S-au făcut în acest scop pregătirile necesare și s-au trimis invitații tuturor oaspeților. Dar atentatul asupra lui Alexandru I, unificatorul Iugoslaviei, a îndoliat familia regală, din această cauză sfințirea catedralei a fost amânată iarăși pentru un an, la 2 iunie 1935 (Sursa: Biroul de Presă al Episcopiei de Bălți, 2.06.2021.)

[18] După Radu Moțoc, *Sfinţirea Catedralei Episcopale „Sfinții Împărați Constantin şi Elena" din Bălţi*, in: „Confluenţe bibliologice", nr. 1-4, Bălți, 2010, p. 150.

[19] Mihai Carp, *Op. cit.*, p. 67.

și-a pus pe cap un coif imperial impunător cu penaj alb. Se înscria perfect în decorul alb al catedralei. Mihai Marele Voievod de Alba Iulia purta aceeași uniformă a elevilor de la școala militară de aviație. Se ținea cu demnitate alături de tatăl său, dar era mult mai reținut în gestică și expresie, semn că nu se sustrăgea obligațiilor, că se încadra conștiincios în regulile protocolului.

Suita a fost întâmpinată, în gara Pământeni, protocolar dar și cu afecțiune, de către demnitarii orașului în frunte cu Petru Vrabie, primarul de Bălți. În acordurile electrizante ale muzicii de fanfară militară, faimoșilor vizitatori li s-a oferit pâinea și sarea de bun venit. Apoi au urcat cu toții în mașini. Un cortegiu de roșiori bine organizat i-a însoțit până la grandioasa și impresionanta catedrală cu bolți în cascadă, coloane albe la intrare și cerdac impunător, amintind prin toată ierarhia ei sacră și ascendentă arhitectura complexă a bisericii de la Curtea de Argeș.

Orașul era pregătit de un eveniment tulburător prin excepționalitatea lui, care avea să capete foarte curând rezonanță internațională. Se aflau acolo diverși funcționari centrali și locali, precum și numeroși reprezentanți ai bisericilor ortodoxe de pretutindeni. Patriarhia Constantinopolului a fost reprezentată de către mitropolitul Maximos al Halkidonului, însoțit de arhimandritul Adamantios, directorul cancelariei Sfântului Sinod din Constantinopol. Mitropolitul Atenei a delegat pe protoprezbiterul Constantin Maritachis, superiorul bisericii grecești din București, Mitropolia ortodoxă a Poloniei pe episcopul Sava de Liublin, Mitropolia Moldovei pe preasfințitul Grigorie Botoșăneanu, iar mitropolitul României pe preasfințitul Cosma al Dunării de Jos[20].

De la București venise o delegație întreagă din care făceau parte prim-ministrul Gheorghe Tătărescu, ministrul cultelor Al. Lapedatu, ministrul internelor I. Inculeț, ministrul învățământului C. Angelescu, ministrul apărării Paul Angelescu, ministrul muncii I. Nistor, prefectul județului Bălți Emanoil Catelly. Uniformele albe ale ofițerilor răspundeau armonios odăjdiilor scumpe în culori deschise ale preoților, dar contrastau cu fracurile negre ale funcționarilor. Laolaltă cu orășenii în haine naționale viu colorate, adunarea aceasta măreață crea o imagine memorabilă. Ploaia nu a știrbit din elanul nimănui, nici nu a diluat bucuria fără de cusur a participanților. Sărbătorile religioase aveau darul să reînvie clipe de fericire.

În curtea catedralei, ornată cu steaguri tricolore prinse de grilajul de fier forjat, regele și prințul au fost așteptați de o mulțime inimaginabilă de clerici și de locuitori ai orașului. În pridvor erau amplasate steagurile țărilor – românesc, grecesc și polonez – ale căror ierarhi urmau să fie implicați în săvârșirea slujbei de sfințire a sălașului. Obiectivul aparatului de fotografiat a surprins momentul ritualic în care regele se închină pentru a săruta Sf. Cruce și Evanghelia, ținute cu evlavie de Visarion Puiu. S-a dat cântare *Imnului regal*.

Slujba a început cu binecuvântarea trimisului Patriarhiei de Constantinopol, Mitropolitul Halkidonului Maximos, și a fost oficiată de înalți ierarhi. Serviciul s-a încheiat cu o superbă interpretare a corului de peste 100 de preoți, care a cântat „Hristos a înviat". În altar, regele a îmbrăcat o cămașă albă de ritual, iar Mihai una mov; amândouă cu cingători de aur. Carol a semnat actul întemeierii, apoi tot alaiul a înconjurat biserica. În aer domnea o atmosferă misterioasă, creată de setea imperioasă a ființei umane de a aspira la ceva aflat mai presus de cotidian. Nu e nevoie de prea multă imaginație ca să-ți închipui vibrația și euforia

[20] *Regele Carol al II-lea şi Marele Voievod Mihai, la Sfinţirea Catedralei din Bălţi. 2 iunie 1935*, in: „Moldova ortodoxă", 18.12.2018.

colectivă a oamenilor strânși laolaltă de aceeași emoție înflăcărată și aceeași năzuință spre nemurire când augustul suveran a rostit „Vreau biserică vie! Cu adevărați slujitori ai bisericii". Acest deziderat a fost consemnat puțin mai târziu de un reportaj în ziarul „Basarabia"[21].

După ceremonia religioasă, Carol al II-lea și prințul Mihai au salutat de la tribună defilarea trupelor din garnizoana Bălți. Se știa că tânărul rege era însuflețit de spiritul militar și avea un gust aparte pentru parade și fast, la care se prezenta în uniforme strălucitoare, doldora de decorații. A adoptat el însuși ținuta de gală a militarilor din Armata Română, pe care a îmbrăcat-o în uniforme multicolore și sclipitoare cu bumbi aurii, galoane și fireturi, căști de oțel și cizme. Orașul nu mai văzuse până atunci un spectacol atât de strălucitor.

Oameni de diferite stări sociale, adunați în mai multe rânduri pe marginea șoselei îi aclamau sărbătorește și se agitau în speranța de a nu pierde nimic din vedere. Erau momentele în care se producea miracolul de nivelare socială. Și doar regele și prințul făceau excepția. Arhivele British Pathé păstrează o serie de filme cu vizitele oficiale ale lui Carol însoțit de băiatul său în diferite părți ale țării și peste hotarele ei. Privindu-i în mișcare, îți poți da seama de ce regalitatea se bucura de susținerea mulțimii. Orice s-ar spune, dar făptura lui Carol al II-lea – degajată, sprintenă, hotărâtă și, în același timp, fără stridențe în gesturi, elegantă, strângând ba ceremonios, ba camaraderește și cu toată larghețea spiritului mâinile celor care îl întâmpinau – captiva audiențe largi. Neasemuita energie, dorința de a străluci frapau, îi asigurau atractivitatea, contrabalansând *a contrario* antipatiile oferite de colecțiile de povești picante care se vehiculau pe marginea vieții lui private. Nu se poate pune la îndoială că și felul atent și conștiincios de a-și urmări tatăl în toate acțiunile al lui Mihai era pe placul oamenilor. Trecând în convoi pe străzile centrale, pline de forfotă, ale orașelor în uniforme strălucitoare și cu mișcări perfecte, acești doi bărbați înalți și frumoși creau un spectacol fascinant, râvnit periodic de mulțimea însetată de absolut.

Evenimentul a fost reconstituit, acum câțiva ani, de un martor ocular. Alexandru Budișteanu, născut în 1928, în satul basarabean Pârlița (r-nul Fălești) și locuind cu părinții săi la Bălți, a urmărit cu privirea cortegiul regal din pragul unei case de pe strada centrală, Regele Ferdinand (acum Independenței). Avea doar șapte ani atunci, iar peste câțiva ani va fi coleg de generație cu Eugeniu Coșeriu și Ovidiu Creangă la renumitul Liceu de Băieți „Ion Creangă" din Bălți. În 1944 se va retrage în România, unde va avea o carieră de arhitect. Atingând vârsta senectuții, își va scrie memoriile. La capitolul *Viața mea în România interbelică* va consemna acest remarcabil episod:

> „Din această perioadă mi-a rămas întipărit în minte episodul sfințirii Catedralei «Sfinții Constantin și Elena», care s-a produs în 1935. Conform programului, am știut că Regele Carol al II-lea, însoțit de Voievodul Mihai și întreaga suită, vor merge după sfințire pe jos în lungul străzii principale, Regele Ferdinand. Ne-am dus bineînțeles la casa prietenilor noștri, familia Cristescu-Dobrovolski, situată pe strada respectivă și foarte aproape de noua biserică. Monarhul, îmbrăcat în alb, pășea și saluta cu zâmbete populația înșirată pe trotuare, care îi aclama. Noi ședeam mai sus, pe băncile de pe terasa de la intrare în casa impozantă, iar Regele în mod evident ne-a văzut și ne-a zâmbit, răspunzând la salutul nostru. (Merită menționat că printr-un joc al destinului, acum câțiva ani am avut posibilitatea să discut cu Regele Mihai și să evoc acest moment din tinerețea lui. Spre satisfacția și surprinderea mea, Regele Mihai și-a adus aminte cu plăcere și în detaliu de acest episod, la care participase și el atunci, spunând și el la unison cu mine: «Ce timpuri frumoase au fost acelea!»)"[22].

[21] ANA, F. 294 (1-VIII – 1XI), f. 6; Mefisto, *Sfințirea Catedralei din Bălți*, in: „Basarabia", anul XXXI, nr. 3595, duminică, 1 septembrie 1935, Chișinău, f. 1.

[22] Alexandru Budișteanu, *Sub patru regimuri pe toate continentele*. Cuvânt introductiv de prof. dr.

Prezența membrilor familiei regale la Bălți sau oriunde în altă parte a provinciei lăsa în memoria martorilor oculari amintiri de neuitat. Oamenii comentau, inventau povești și legende depănate cu evlavie, de ei sau de copii lor, încă mulți ani după ce aveau loc evenimentele. Valentin Bobâlici își amintește că tatăl său, născut în 1925, îi povestea cu însuflețire ziua în care i-a văzut pe rege și pe Mihai la Bălți. Era elev la școala primară și a avut norocul să fie adus pe strada Ferdinand și plasat chiar în primul rând. Astfel că l-a văzut bine pe Mihai. Prințul, cică, i-a zâmbit[23].

Ulterior defilării, cortegiul regal a plecat la locul unde avea să fie ridicat edificiul viitorului Liceu de fete „Domniţa Ileana”[24]. Acolo regele a semnat și a zidit pergamentul în noua temelie și a pus piatra fundamentală a capelei. Câteva fotografii au imortalizat pentru posteritate cortegiul în frunte cu episcopul Visarion Puiu și alți clerici care îi însoțeau pe Carol și Mihai. În spatele lor se întindea un șir întreg de oficialități, crema societății și oameni simpli.

După încheierea solemnității de la liceu, regele și principele, împreună cu oaspeții veniți la sfințire, s-au îndreptat către cimitirul eroilor din Bălţi, unde a avut loc inaugurarea monumentului soldaților căzuți în Primul Război Mondial. După care, regele și fiul său au vizitat reședința episcopală unde s-a servit o agapă creștină. În atmosfera solemnă a superbului palat situat în mijlocul unui parc din cartierul Pământeni, a cărui construcție tocmai se finalizase, episcopul Visarion Puiu a fost decorat de Carol al II-lea cu distincția Cordonul de „Mare Cruce” al ordinului Coroana României. Apoi Carol a revenit în vagonul său din trenul regal, a îmbrăcat uniforma regimentului 25 de artilerie, pentru ca, în jurul orei patru, să viziteze cazărmile militare. A stat de vorbă un timp cu ofițerii în Cercul militar[25]. În drum spre Chișinău, trenul a oprit în Fălești și Ungheni. În amintirea acestui eveniment, orașul a dat unor străzi centrale numele regelui Carol al II-lea și al principelui Mihai.

Concluzii. Atitudinea celor mai importante persoane în stat față de orașul Bălți a modelat, la diferitele lui etape istorice, atitudinea și percepția celorlalți. Dincolo de faptul că atenția și onoarea acordată de monarhi vreunui oraș au creat forța motrică a schimbării și au atras resurse pentru dezvoltarea lui, poveștile vizitelor lor au adaugat piese prețioase în tezaurul de narațiuni contemporane. Valorificarea literară a vizitelor monarhilor și regilor în orașul Bălți contribuie la înmulțirea și diversificarea paletei narative despre acest oraș. Un dosar bogat cu narațiuni atractive va îmbunătăți în mod cert imaginea orașului și va modela o percepție benefică lui.

*Articolul este elaborat în cadrul Programului de Stat 20.80009.0807.19 *Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii*.

Radu Ciuceanu. București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2014, p. 62.

[23] Pe Valentin Bobâlici l-am întâlnit la Muzeul Național de Istorie a Artei din Chișinău. Colaboratorii muzeului tocmai îmi oferiseră câteva fotografii ce reflectau vizita din 1935 a regelui și prințului la Hotin. Acestea au atras atenția lui Valentin Bobâlici, care și-a spus dintr-o răsuflare povestea tatălui său cu aerul că ne împărtășește o taină.

[24] Construcția liceului a fost încheiată în 1938. În această clădire se află în prezent blocul administrativ al Universității de Stat „Alecu Russo”.

[25] După Radu Moţoc, *Op. cit.*, 2010.

ARHITECTUL NICOLAE MERTZ – PORTRET DE CREAŢIE
Architect Nicolae Mertz – creative portrait

DOI: 10.5281/ZENODO.8384658
CZU: 72(478)(092)

Mariana ŞLAPAC
Membru corespondent al AȘM, doctor habilitat, Institutul Patrimoniului Cultural
Universitatea de Stat din Moldova
ORCID: 0000-0003-0904-1610
Email: maslapac@gmail.com

Summary. Nicolae Mertz (1890–1947) is among the most talented architects who promoted Romanian modern architecture in Chisinau during the interwar period. After studying at the of the Faculty of Architecture in Saint Petersburg, the architect comes to Chisinau where he works as a freelancer in the private office and mathematics' teacher at the "Technicum" College. Later, he exercises the position of director of this College. In 1933 Nicolae Mertz became a member of the Corps of Architects from Romania with the status of "recognized architect'.

Nicolae Mertz designed several urban villas and individual houses in a modernist spirit. In Romania, this type of architecture, known as Romanian modernism, was launched on a large scale in the 30s–40s of the 20th century. Among the works made by Nicolae Mertz in Chisinau are the following architectural monuments: the former urban villa on Mihail Kogalniceanu street 69; the former urban villa on Mihail Kogalniceanu street 50; the former urban villa on Alexei Shchiusev street 117; the former individual house on Alexei Mateevici street 68; the former individual house on Columna street 154 and others.

Keywords: interwar architecture, Bessarabia, Chisinau, Nicolae Mertz, Romanian modernism.

Printre cei mai talentaţi arhitecţi care au adus şi au promovat arhitectura modernismului românesc la Chişinău în perioada interbelică se numără Nicolae Mertz.

S-a născut în oraşul Herson la 7 martie 1890 în familia lui Alfons şi Stefania Mertz[1]. A crescut alături de surorile Stefania şi Antonina şi fratele Cazimir. În anii 1901–1910 a învăţat la şcoala primară şi gimnaziul din Chişinău. Urmează Facultatea de Arhitectură la Sankt Petersburg unde o întâlneşte pe viitoarea soţie Eva Kobeleţki. Mai târziu împreună cu soţia se întoarce la Chişinău. Aici arhitectul activează ca liber profesionist şi profesor de matematică la Colegiul „Tehnicum" situat la intersecţia străzilor Nicolae Iorga şi General Berthelot. Ulterior, exercită funcţia de director al acestui Colegiu[2]. A avut două fiice – Valeria, născută în 1918, şi Ina, născută în 1921[3].

În 1933 Nicolae Mertz devine membru al Corpului Arhitecţilor din România, fapt confirmat de scrisoarea rectorului Academiei de Arhitectură Petre Antonescu[4]. Pe legitimaţia arhitectului este menţionat că „văzând cererea D-lui Mertz Nicolae, cetăţean român, născut în Herson la anul 1870 luna martie ziua 7, cu sediul profesional la Chişinău, str. Univer-

[1] Anetta Dabija, *Arhitectul Chişinăului interbelic – Nicolae Mertz*, [online] https://savechisinau.wordpress.com/2016/04/27/arhitectul-chisinaului-interbelic-nicolae-mertz/ (consultat 12.11.2022).
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*.

Fig. 1. Nicolae Mertz, fotografii (după Aneta Dabija).

sităţii, nr. 13, văzând avizul Academiei de Arhitectură care a cercetat actele prezentate de sus-numitul şi a constatat că are practica profesională prevăzută ca dispoziţiune tranzitorie la art. 3 al legii, văzând şi avizul Consiliului Corpului Arhitecţilor, care a examinat actele pe baza cărora s-a cerut înscrierea pe tablou conform art. 2 din lege, hotărăşte înscrierea D-lui Mertz Nicolae pe tabloul arhitecţilor fără diplomă, ca arhitect recunoscut, conform tranziţiunilor tranzitorii ale legii spre a-i servi spre exercitarea profesiunii pe întreg cuprinsul Regatului Român. Dată în Bucureşti astăzi 5 noiembrie 1933". Documentul este semnat de Ministrul Secretar de Stat la Departamentul Instrucţiunii al Cultelor şi Artelor, decanul Corpului Arhitecţilor Statie Ciortan şi titularul Nicolae Mertz.

Corpul Arhitecţilor, fondat la 1932, reprezenta o organizaţie profesională a arhitecţilor, care acorda calitatea de arhitecţi diplomaţi, arhitecţi recunoscuţi sau de profesionişti cu drepturi limitate (desenatori, constructori ş.a.). „Tabloul arhitecţilor înscrişi în Corpul Arhitecţilor din Români" era organizat în dependenţă de reşedinţa arhitecţilor, pe oraşe şi pe provinciile istorice ale României: Bucureşti, Vechiul Regat, Transilvania, Moldova, Bucovina şi Basarabia[5]. În „Tabloul arhitecţilor recunoscuţi" care au intrat în Corpul Arhitecţilor până la 12 mai 1935, figurează doi arhitecţi din Basarabia – Nicolae Metrz, domiciliat pe str. Kiev, nr. 109 din Chişinău şi Gheorghe Cupcea, domiciliat pe str. I. Inculeţ, nr. 58 din Chişinău[6].

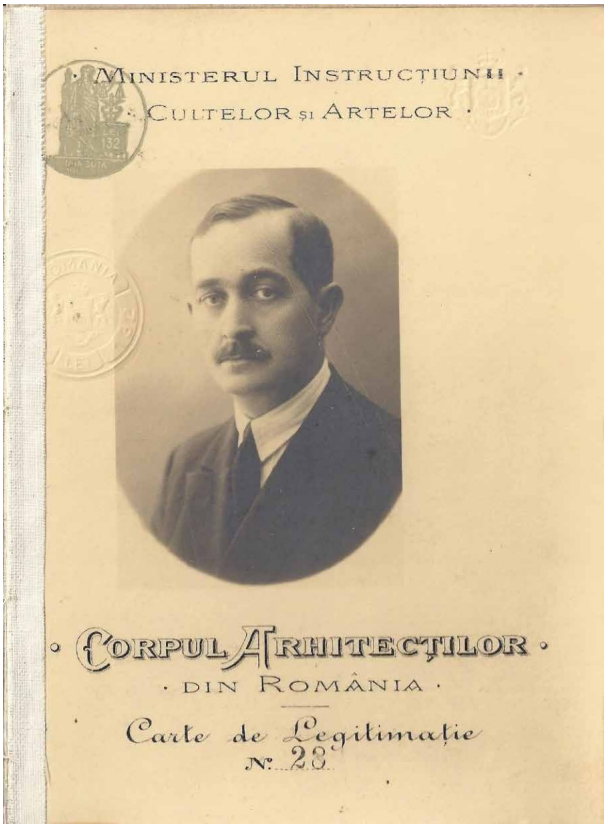

Fig. 2. Legitimaţia privind apartenenţa lui Nicolae Mertz la Corpul Arhitecţilor din România (după A. Dabija).

Nicolae Mertz a proiectat o serie de case individuale şi vile urbane în spirit modernist. Este de remarcat că arhitectura modernă sau modernistă se conforma unei orientări arhitecturale bazate pe tehnologii noi sau inovatoare de construcţie din secolul al XX-lea, fiind promovată ideea că forma ar trebui să urmeze funcţiei (funcţionalism). În România acest tip de arhitectură, cunoscut ca modernism românesc, a fost lansat pe scară largă în anii '30–'40 ai secolului trecut.

Printre lucrările realizate de Nicolae Mertz la Chişinău se numără fosta vilă urbană de pe str. Kogălniceanu, 69, fosta vilă urbană de pe str. M. Kogălniceanu, nr. 50, fosta vilă urbană de pe str. Alexei Şciusev, 117, fosta casă individuală de pe str. Alexei Mateevici, 68, fosta casă individuală de pe str. Columna, 154 ş.a.

Fosta vilă urbană de pe str. Kogălniceanu, 69 face parte din categoria monumentelor de arhitectură de însemnătate locală[7]. A fost edificată în 1937 după proiectul arhitectului Nicolae Mertz pe locul unei case demolate în 1934, care a aparţinut anterior preotului Ivan Grimalski, iar mai apoi consilierului de curte Macar Epure[8]. În 1940 proprietara vilei urbane

[5] A. Panaitescu, *Scurt istoric al organizării profesionale al arhitecţilor din România*. [online] https://www.uniuneaarhitectilor.ro/s/dl/9c39dec2af6f4a7036d5d530a8d1e803e07cd1a0/Scurt%20istoric%20al%20organizarii%20profesionale%20a%20arhitectilor%20din%20Romania.pdf (consultat 26.03.2023).

[6] *Tabloul profesioniştilor cu drepturi limitate…*, Bucureşti, 1935. [online] https://ru.scribd.com/document/491157871/Tabloul-Profesionistilor-Cu-Drepturi-Limitate-1935 (consultat 15.06.2023).

[7] Mariana Şlapac, *Arhitectura Chişinăului interbelic*, in: Dialogica. Chişinău, 2020, nr. 3, pp. 55-56.

[8] Boris Gangal et al. *Centrul istoric al Chişinăului la inceputul secolului al XXI-lea. Repertoriul monumentelor de arhitectură*. Chişinău: ARC, 2010, p. 285.

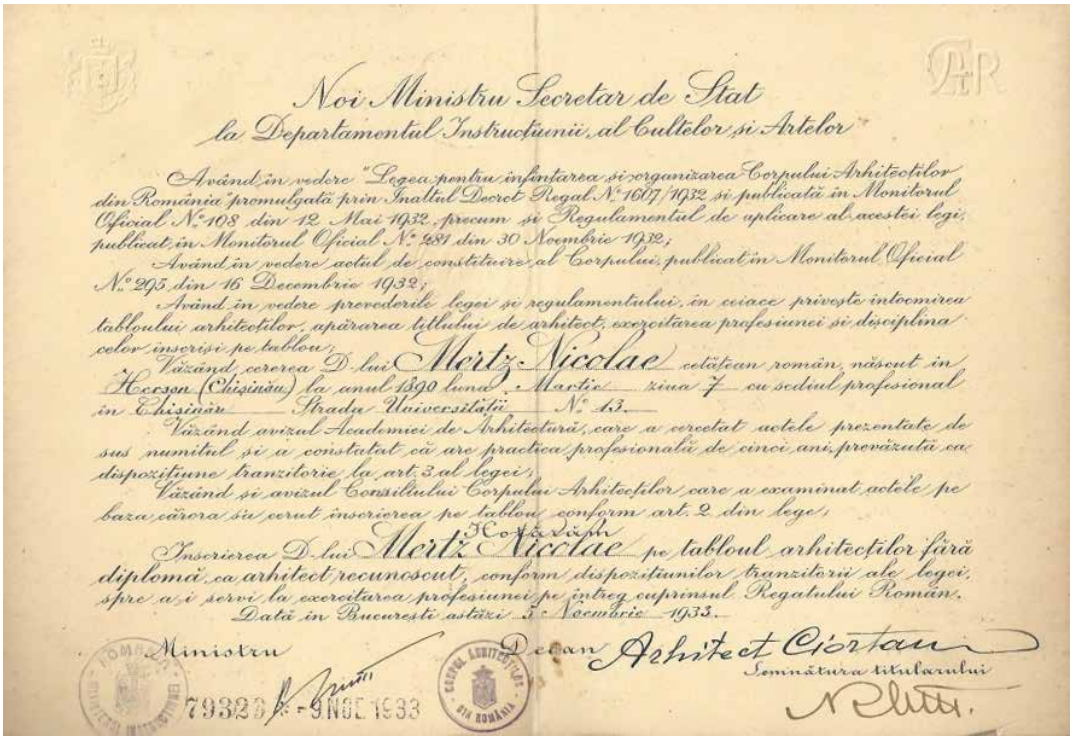

Noi Ministru Secretar de Stat
la Departamentul Instrucțiunii, al Cultelor și Artelor

Având în vedere "Legea pentru înființarea și organizarea Corpului Arhitecților din România" promulgată prin Înaltul Decret Regal N.° 1607/1932 și publicată în Monitorul Oficial N.° 108 din 12 Mai 1932, precum și Regulamentul de aplicare al acestei legi, publicat în Monitorul Oficial N.° 281 din 30 Noembrie 1932;

Având în vedere actul de constituire al Corpului, publicat în Monitorul Oficial N.° 295 din 16 Decembrie 1932;

Având în vedere prevederile legei și regulamentului, în ceiace privește întocmirea tabloului arhitecților, apărarea titlului de arhitect, exercitarea profesiunei și disciplina celor înscriși pe tablou;

Văzând cererea D-lui Mertz Nicolae cetățean român, născut în Herson (Chișinău) la anul 1890 luna Martie ziua 7 cu sediul profesional în Chișinău Strada Universității N.° 13.

Văzând avizul Academiei de Arhitectură, care a cercetat actele prezentate de sus numitul și a constatat că are practica profesională de cinci ani, prevăzută ca dispozițiune tranzitorie la art. 3 al legei;

Văzând și avizul Consiliului Corpului Arhitecților care a examinat actele pe baza cărora s'a cerut înscrierea pe tablou conform art. 2 din lege;

Hotărâm

Înscrierea D-lui Mertz Nicolae pe tabloul arhitecților fără diplomă, ca arhitect recunoscut, conform dispozițiunilor tranzitorii ale legei, spre a i servi la exercitarea profesiunei pe întreg cuprinsul Regatului Român.

Dată în București astăzi 5 Noembrie 1933.

Ministru Decan Arhitect Ciortan

Semnătura titularului

79320 - 9 NOE 1933

Fig. 3. Hotărârea referitor la înscrierea lui Nicolae Mertz în Corpul Arhitecţilor din România (după A. Dabija).

era Eudochia Tulcinski[9]. Clădirea puţin retrasă de la linia roşie a străzii dispune de un singur nivel. Planul ei este de configuraţie rectangulară cu câteva volume ieşite în exterior.

Vila urbană se conformează arhitecturii neoromâneşti, dar sunt prezente şi anumite influenţe ale arhitecturii medievale şi celei moderne.

Faţada principală este individualizată printr-un rezalit amplasat lateral stânga şi un antreu-foişor situat lateral dreapta. Rezalitul dispune de două muchii exterioare teşite, frumos decorate în partea inferioară. În axa ieşindului se află o fereastră dreptunghiulară umbrită cu o copertină originală sprijinită pe mici console de lemn şi acoperită cu olane. La foişor arcul deschiderii intrării conturat la margine cu o mulură îngustă se sprijină pe două coloane scunde şi robuste cu capiteluri tratate în spirit modernist. Coloanele sunt aşezate pe postamente înalte. Spre uşa de acces duc patru scări de piatră. Peretele situat între foişor şi rezalit este perforat de o pereche de ferestre dreptunghiulare, mai înguste decât fereastra din rezalit. Întreaga clădire este acoperită cu o tencuială de culoare gri.

În partea superioară a edificiului se pot vedea elemente decorative orizontale reliefate: brâul în torsadă inspirat din construcţiile medievale din Moldova, precum şi friza decorativă cu o suită de romburi. O altă linie orizontală este accentuată de plăcile de pervaz ale ferestrelor, mulurile muchiilor teşite şi mulurile celor două postamente ale coloanelor.

Clădirea este acoperită cu o învelitoare înaltă din olane roşii, cu penetraţie de pante, procedeu întâlnit frecvent în arhitectura neoromânească. În faţa imobilului de locuit se află

[9] *Centrul istoric al Chişinăului. Patrimoniul arhitectural al capitalei. Monumentele de arhitectură în centrul istoric al Chişinăului*. [online] http://www.monument.sit.md/mihai-kogalniceanu/69/ (consultat 6.07.2022).

Fig. 4. Clădirea fostei vile urbane de pe str. M. Kogălniceanu, 69 (http://neoromanesc.blogspot.com/2011/03/vila-urbana-str-m-kogalniceanu-69-o).

o mică parcelă pentru flori şi un gard jos cu stâlpi de piatră şi grilaj din romburi metalice care repetă motivul decorativ de pe friză.

Fosta vilă urbană de pe str. Mihail Kogălniceanu, nr. 50, monument de arhitectură de importanţă naţională, putea fi construită între 1895 şi 1915[10]. În perioada interbelică, faţada dinspre stradă a fost modificată de arhitectul Nicolae Mertz în conformitate cu principiile arhitecturii moderne româneşti.

Clădirea cu un singur nivel este aliniată la linia roşie a arterei de transport. Lipsa de simetrie a faţadei principale nu diminuează parametrii estetici ai imobilului. Se evidenţiază două decroşuri laterale şi o terasă acoperită de acces ataşată casei din partea stângă. Terasa dispune de arcuri în plin cintru susţinute de coloane scunde cu bază şi capitel derivate din ordinul doric.

Fereastra de pe rezalitul stâng surmontată de o cornişă susţinută de două console profilate acoperite cu ţiglă are înfăţişarea identică cu fiecare din cele trei ferestre aflate în apropiere. Ultimele se găsesc sub o singură cornişă sprijinită de console profilate şi acoperită cu ţiglă. Cele două ferestre de pe rezalitul drept sunt mai înguste şi nu dispun de console profilate şi cornişă. Între aceste goluri se află o compoziţie sculpturală cu caracter geometric, iar deasupra – patru nişe alungite: două obişnuite, iar două cu ornament din cărămizi de secţiune zigzagată. Sub toate ferestrele ce dau în stradă se găsesc mici nişe decorative de contur pătrat cu colţuri teşite în arc. În registrul superior al casei poate fi văzut un brâu reliefat din două funii împletite, motiv oriental frecvent în arhitectura românească interbelică.

[10] Boris Gangal et al. *Centrul istoric al Chişinăului la inceputul secolului al XXI-lea. Repertoriul monumentelor de arhitectură*. Chişinău: ARC, 2010, p. 278.

Fig. 5. Clădirea fostei vile urbane de pe str. Mihail Kogălniceanu, 50 (http://neoromanesc.blogspot.com/2011/05/ss.html).

Acoperişul clădirii, în pante, are învelitoarea din ţiglă roşie cu streşini evazate, susţinute de căpriori de lemn.

Fosta casă individuală de pe str. Alexei Mateevici, 68 reprezintă un monument de arhitectură şi istorie de însemnătate locală al municipiului Chişinău. Clădirea a fost construită în anii ’30 ai secolului al XX-lea de arhitectul Nicolae Mertz. În 1940 proprietatea imobiliară era înscrisă după Nicolae Grosu[11]. Din 1945 aici a locuit Gherasim Rudi, specialist în domeniul pomiculturii și om politic din RSSM, care a îndeplinit funcțiile de președinte al Sovietului de Miniștri al RSSM (1946–1958) şi rector al Institutului Agricol „M.V. Frunze” din Chişinău (1962–1982)[12].

Clădirea dispune de un singur nivel, fiind aliniată cu o faţadă la linia roşie a străzii. Edificiul beneficiază de două accese: primul de paradă, dinspre str. Alexei Mateevici, şi cel de-al doilea secundar, dinspre ogradă.

Arhitectura imobilului de locuit corespunde în mare parte modernismului românesc, dar sunt prezente şi incluziuni neoclasice şi cele inspirate din arhitectura istorică.

Faţada principală a clădirii orientată spre str. Alexei Mateevici, dominată de două rezalite de înălţimi diferite, este practic identică în oglindă cu cea a casei de pe str. Alexei Şciusev, 117. Aici se evidenţiază patru axe: o axă corespunde uşii de paradă, iar celelate trei axe – deschiderilor ferestrelor. Salonul este luminat dinspre stradă de o fereastră largă dreptunghiulară, iar încăperile de locuit de două ferestre dreptunghiulare mai înguste.

[11] *Centrul istoric al Chişinăului. Patrimoniul arhitectural al capitalei. Monumentele de arhitectură în centrul istoric al Chişinăului*. [online] http://www.monument.sit.md/alexei-mateevici/68/ (consultat 6.07.2022).

[12] Boris Gangal et al. *Centrul istoric al Chişinăului la inceputul secolului al XXI-lea*, p. 322.

Fig. 6. Clădirea fostei case individuale de pe str. Alexei Mateevici, 68 (http://www.monument.sit.md/alexei-mateevici/68/).

Efectul artistic este obţinut prin accentuarea unor direcţii orizontale şi verticale cu ajutorul suprafeţelor umplute cu piatră spartă cu fracţie mică ce aparţin unor chenare de uşi sau ferestre, bolţari centrali, mici nişe rectangulare ce se succed aidoma unor ocniţe în friza edificiului, precum şi cu ajutorul bandoului lat aflat deasupra soclului finisat cu piatră spartă. Aceste suprafeţe decorative contrastează cu fundalul pereţilor din piatră albă făţuită şi contribuie la crearea unei imagini arhitecturale specifice pentru stilul modern. Zidul de incintă, tratat în acelaşi stil cu clădirea, include un grilaj metalic şi câţiva stâlpi de piatră.

Acoperişul înalt cu învelitoarea din ţiglă roşie cu pentraţii de pante conferă clădirii un aspect pitoresc. Streşinile proeminente susţinute de console de lemn frumos lucrate amintesc de arhitectura populară.

Clădirea fostei vile urbane de pe str. Alexei Şciusev, 117 face parte din categoria monumentelor de arhitectură de însemnătate locală ale municipiului Chişinău. Imobilul de locuit, datat din anii ’30 ai secolului al XX-lea, putea fi construit de arhitectul chişinăuian Nicolae Mertz, maestru al stilului modern românesc.

Edificiul monoetajat dispune pe plan în formă de L. Zonarea funcţională reflectă separarea spaţiilor reprezentative, de locuit şi auxiliare, care asigurau un nivel ridicat de confort. Intrarea de paradă se realizează dinspre stradă de pe o mică terasă deschisă cu trepte şi parapet de piatră, iar cea secundară – dinspre curte, de asemenea de pe o terasă deschisă.

Faţada principală, soluţionată asimetric, prezintă un rezalit lateral înalt aliniat la linia roşie a arterei de circulaţie. Rezalitul ce corespunde salonului înscrie un plan rectangular cu colţurile teşite. Aici lumina pătrunde printr-o fereastră dreptunghiulară largă cu ancadrament original ce include din trei părţi câte o fâşie contrastantă din piatră spartă cu fracţie mică ce se evidenţiază pe fundalul deschis al zidăriei aparente din piatră făţuită. În partea superioară a golului, în axă, se află bolţarul central evidenţiat cu aceeaşi piatră spartă cu fracţie mică – procedeu decorativ împrumutat din arhitectura neoclasică. Sub fereastră se găseşte placa reliefată de pervaz. Între plăcile de pervaz ale ferestrelor şi soclul din piatră spartă se găseşte un bandou decorativ din piatră spartă cu fracţie mică.

Cel de-al doilea rezalit lateral este perforat de două goluri dreptunghiulare decorate în mod similar ca şi fereastra precedentă. Între cele două rezalite se află intrarea principală. În partea superioară a deschiderii accesului, în axă, se află bolţarul central evidenţiat cu piatră spartă cu fracţie mică. Acesta se uneşte cu un ancadrament de piatră în formă de П, decorat cu o fâşie contrastantă din piatră spartă cu fracţie mică.

Fig. 7. Clădirea fostei vile urbane de pe str. Alexei Şciusev, 117 (https://www.flickr.com/photos/geoapimd/51074473677).

În registrul superior putem vedea cornişa reliefată cu friza alcătuită dintr-o suită de ocniţe – mici nişe rectanghiulare umplute cu piatră spartă cu fracţie mică. În cazul de faţă se resimte influenţa arhitecturii religioase din Ţara Moldovei.

Tradiţiile arhitecturii naţionale persistă în forma acoperişului care întregeşte aspectul general al clădirii. Este un acoperiş înalt cu învelitoarea din ţiglă roşie având penteraţii de pante şi streşini late rezemate pe console de lemn profilate. Astăzi faţada principală a monumentului este înzidită într-un corp al Liceului de Creativitate şi Inventică „Prometeu-Protalent".

Fosta casă individuală a familiei Caraiman de pe str. Columna, 152 este un monument de arhitectură de însemnătate locală a capitalei Republicii Moldova, datat cu anii '30 ai secolului trecut. Edificiul putea fi proiectat, cel mai probabil, de arhitectul chişinăuian Nicolae Mertz.

Casa construită într-un singur nivel are un plan în formă de L, retras de la linia roşie a străzii. Volumul salonului amplasat lateral este decroşat în exterior. Ampenta la sol a acestui ieşind formează un dreptunghi cu două colţuri teşite. În imediata vecinătate a rezalitului ce întrece în înălţime celelate spaţii ale locuinţei se găseşte accesul de paradă precedat de o mică terasă deschisă. Din *hall* se pătrunde în salon şi în două încăperi. Clădirea dispune de bucătărie şi grup sanitar orientate înspre curte. Cea de-a doua intrare, secundară, aflată în spatele casei, comunică cu un culoar.

Fosta casă individuală de pe str. Columna, 154 care aparţinea preotului Caragheaur[13] prezintă o arhitectură similară cu cea a clădirilor de locuit de pe str. Alexei Şciusev, 117 şi str. Alexei Mateevici, 68. În toate aceste cazuri este vorba de stilul modern românesc cu elemente specifice arhitecturii medievale şi celei neoclasice.

[13] *Ibidem*, p. 556.

Fig. 8. Clădirea fostei case individuale de pe str. Columna, 154 (http://www.monument.sit.md/columna/154/).

Aspectul faţadei dinspre stradă este determinat de prezenţa a patru axe: una aparţinând uşii de intrare, iar trei – deschiderilor dreptunghiulare ale ferestrelor. Golul ferestrei de pe rezalit are o suprafaţă mai mare, celelalte două fiind mai înguste, egale ca suprafaţă.

O reminiscenţă neoclasică prezintă ancadramentul cu bolţarul central evidenţiat aflat deasupra uşii şi a ferestrelor. Ancadramentele tuturor deschiderilor sunt individualizate prin fâşii de piatră spartă cu fracţie mică ce contrastează cu fundalul deschis al pereţilor de piatră făţuită. Între soclul clădirii şi plăcile de pervaz ale ferestrelor se află panouri dreptunghiulare umplute cu piatră spartă cu fracţie mică. Friza clădirii este compusă dintr-un şir de nişe pătrate cu aceeaşi factură aspră datorată pietrei sparte cu fracţie mică. Acestea amintesc ocniţele medievale care înfrumuseţau odinioară faţadele bisericilor moldoveneşti. Acoperişul imobilului de locuit este inspirat din arhitectura tradiţională: învelitoarea din ţiglă roşie cu pante repezi şi streşini late.

Este de remarcat că edificiile construite de Nicolae Mertz în perioada interbelică la Chişinău au contribuit la „romanizarea” oraşului.

În 1944 arhitectul pleacă împreună cu familia în România. Îşi continuă activitatea creativă în oraşele Bucureşti şi Craiova[14].

Nicolae Mertz s-a stins din viaţă în noiembrie 1947, fiind înmormântat la Cimitirul Sf. Vineri din București[15].

Articolul este elaborat în cadrul Proiectului cultural–2023 *Patrimoniul Cultural Construit Interbelic din Chișinău. Cercetare și Valorificare*, finanţat de Ministerul Culturii.

[14] Anetta Dabija, *Arhitectul Chişinăului interbelic – Nicolae Mertz*. [online] https://savechisinau.wordpress.com/2016/04/27/arhitectul-chisinaului-interbelic-nicolae-mertz/ (consultat 12.11.2022).
[15] *Ibidem*.

ORAŞUL BUZĂU – PROTECTOR AL CREATORILOR DE PATRIMONIU NAŢIONAL, DE LA ŞCOALA DE ZUGRAVI DE SUBŢIRE LA PICTORI CONSACRAŢI

The city of Buzău – protector of the creators of national heritage, from the school of thin painting to established painters

DOI: 10.5281/zenodo.8384552
CZU: 94(498-21)+929:75

Marius-Adrian NICOARĂ
Doctor în istorie, Membru asociat al Academiei Oamenilor de Ştiinţă din România, Membru al consiliului de cercetare ştiinţifică al Institutului European pentru Cercetări Multidisciplinare, Directorul Centrului de Ştiinţe Istorice şi Arheologie, Membru al Uniunii Ziariştilor Profesionişti din România
ORCID: 0000-0002-7193-2353
Email: nicoarama@yahoo.com

Summary. An ancient Christian-Orthodox community, the inhabitants of Buzău County were concerned with beautifying places of worship according to the canons accepted by the Byzantine world. Thus, the craft of making religious icons and frescoes was gradually professionalized, leading to the creation of educational institutions such as the School of Thin Painters in the city of Buzău, founded probably in 1831 (according to other researchers, in 1829).

More than that, the wealthy people of the city at the Carpathian Curvature supported the national fine art by awarding scholarships to young artists for studies abroad.

Nicolae Teodorescu, Gheorghe (Iordache) Tattarescu, Ion Andreescu or Margareta (Wainberg) Sterian are names of reference in Romanian plastic art.

Keywords: Christian-Orthodox community, Buzău, canons, School of fine painters, plastic art, Nicolae Teodorescu, Gheorghe (Iordache) Tattarescu, Ion Andreescu, Margareta (Wainberg) Sterian.

Încă de la începuturile existenţei sale, comunitatea creştin-ortodoxă de la Curbura Carpaţilor a fost una extrem de puternică, aşa cum o dovedesc mărturiile istorice începând cu Scrisoarea lui Junius Soranus, guvernatorul Scythiei Minor (Dobrogea) către Sfântul Vasile cel Mare din Cezareea Capadociei, din anul 374[1], ce relatează martirizarea Sfântului Sava de la Buzău (334–372) prin înecare în apele râului Mpousaios (Buzău) ce a avut loc pe 12 aprilie 372. În fapt, se menţionează pentru prima dată în scris denumirea de Mpousaios (Buzău) şi se atestă existenţa creştinismului în părţile Buzăului.

Nu este întâmplătoare continuitatea existenţei creştin-ortodoxe, inclusiv a bisericuţelor rupestre din secolele XII–XIII din zona buzoiană: Aluniș – Nucu – Bozioru, un adevărat „Athos românesc". Apoi, în jurul anului 1500 se înfiinţează de către domnitorul Radu cel Mare şi Sfântul Nifon al II-lea, fost Patriarh al Constantinopolului, Episcopia Buzăului, cu autoritate asupra judeţelor Buzău, Râmnicu Sărat, Brăila şi Săcuieni.

Este evident că bucuria credinţei ortodoxe a fost dintotdeauna legată de bucuria trăirii creştine şi frumuseţea lăcaşurilor de cult. Acestea au fost întotdeauna împodobite cu lucrări plas-

[1] *Analecta Bollandiana*, vol. XXXI, Bruxelles, 1912, pp. 216-221; *Fontes Historiae Daco-Ramaniae*, 300–1000, vol. II, Bucureşti: Editura Academiei, 1970, pp.710-715.

tice, icoane şi fresce religioase sau votive, a căror autori s-au remarcat prin talent şi tehnică în respectul canonului acceptat al meşteşugului, cu respectarea exactă a regulilor date de Erminia[2] lui Dionisie din Furna, tradusă din limba greacă de către arhimandritul Macarie în anul 1805. Manual a fost necesar, aşa cum de altfel aprecia în cuvântul său Mitropolitul Nicolae al Banatului: „bisericile nu este potrivit să se împodobească după bunul plac, ci doar urmând norme precise, venite să înlesnească respectarea caracterului autentic al picturii sacre şi, totodată, *să asigure păstrarea unităţii în cadrul întregii* Ortodoxii"[3]. De altfel, sursa de inspiraţie a picturii bisericilor noastre ortodoxe a fost civilizaţia bizantină, canoanele artei constantinopolitane permiţând diversificări locale ale formelor, manifestări libere ale talentului şi meşteşugului propriu fiecărui spaţiu, însă în aceeaşi măsură a impus fidelitate gândirii teologice răsăritene: „Este de datoria pictorilor să execute ceea ce Părinţii comandă şi prescriu" se stabilise în Sinodul VII de la Niceea[4]. Autorii acestor lucrări plastice religioase se specializaseră în timp şi purtau titlul de *zugravi de subţire* pentru a se deosebi de zugravii obişnuiţi. Operele lor din bisericile ortodoxe, impuneau un sentiment copleşitor de meditaţie şi reculegere.

Aceşti meşteri din Ţările Române, până la apariţia instituţiilor ce s-au numit *Şcoli de zugravi de subţire,* se formaseră pe diverse filiere artistice. Puteau fi preoţi sau meşteri cu studii în domeniu, care se stabileau într-o localitate şi trăiau din această profesie, împodobind bisericile cu icoane şi fresce. Desigur că aveau şi ucenici care plăteau sume de bani meşterului ce îi iniţia, ce aveau o consistenţă proporţională cu valoarea lucrărilor şi faima *profesorului.*

Zugrafii de subţire s-au unit apoi în bresle, cea dintâi amintită şi cunoscută fiind de la Suceava în 1570, ca mai apoi Alexandru Ipsilanti, organizând breslele diferiţilor meseriaşi, să îi împartă pe zugravi în două, respectiv, breasla zugravilor de zidării sau nacaşii (adică vopsitorii de case) şi a doua, breasla zugravilor de portrete sau de subţire, fapt ce denotă că deja exista o diferenţiere clară în societate între cei care zugrăveau case şi cei care realizau opere de artă. Bresle ale acestora se întâlnesc în toate teritoriile locuite de români: Moldova, Transilvania, Banat sau Ţara Românească, pe lângă mănăstiri sau curţi domneşti ori boiereşti, pictorii de cele mai multe ori fiind monahi[5]. În Ţara Românească unul dintre cele mai puternice ateliere din istoria artei vechi a fost Şcoa*la de la Hurezi* (sec. XVII), ce luase fiinţă sub coordonarea lui Constantinos, pictor grec ce studiase la Sfântul Munte.

La Buzău „Şcoala de zugravi de subţire" a fost înfiinţată de Episcopul Chesarie în anul 1831 (după alţi cercetători, în anul 1829) şi a funcţionat iniţial în chiliile din jurul bisericii episcopale, ulterior din 1837 în localul de pe strada Banului (astăzi Bistriţei). În 1859 urmau şcoala 7 elevi-ucenici, între primii elevi fiind: Tomiţă Ploeşteanu, Dumitrache Alexandru şi Gheorghe Ioanid.

---

[2] Nota autorului/n.a. conform/cf. dexonline erminíe (ngr.) s. f. 1. Tâlcuire, interpretare, explicare a unui text religios. 2. N.a., Manual de pictură bisericească bizantină, care se ocupa în special de canoanele iconografiei teologice (compoziția scenelor, reprezentarea chipurilor, poziția suitei de texte care le însoțea etc.). Cea mai cunoscută aparține lui Dionisie din Furna (sec. XVIII). Ele au circulat în Țările Române în perioada medievală și în epoca modernă.

[3] Dionisie din Furna, *Erminia*, traducere de C. Săndulescu – Verna, Tipografia Episcopia Banatului, 1980, p. 6.

[4] Cf. Ligia Ana Solomon, *Zugravii de subţire*, in: Ziarul Lumina din 03 Ianuarie 2012, www ziarullumina.ro (consultat 18.07.2023).

[5] *Idem*.

Vechea Catedrală episcopală de la Buzău

Elevii acestei şcolii îşi însuşeau tehnica tradiţională de realizare a desenelor – portrete sau icoane –, de preparare a lucrărilor, susţineau un examen de absolvire în urma căruia li se elibera un certificat de studii în baza căruia puteau obţine burse în diferite ţări. La Buzău trecerea către profesia de pictor au făcut-o Nicolae Teodorescu şi Gheorghe (Iordache) Tattarescu, primul artist plastic valoros ce s-a dedicat profesiei de pictor fiind Ioan Andreescu. Au urmat o serie de artişti valoroşi precum Margareta (Wainberg) Sterian[6].

Nicolae Teodorescu[7] (1786, Focşani – 8 iulie 1880, Buzău), a fost pictor de biserici, şeful Şcolii de zugravi de subţire de la Buzău. Era originar din Odobeşti, fiu al lui Teodor Teodorescu. El s-a iniţiat în tainele preparării culorilor şi *arta zugrăvelii*, la mănăstirea Căldăruşani, condusă de polcovnicul Matei Zugravul, îndrumat fiind de Ivan Rusu, mort în cutremurul din anul 1802, sub dărâmăturile bisericii din Unguriu, Buzău, pe care o zugrăvea. Între anii 1805 şi 1814, îl găsim la via sa de la Odobeşti unde împreună cu colegul Costache Focşăneanu, a pictat mai multe icoane. Din anul 1814, a ucenicit 2 ani la Iaşi, sub conducerea pictorului academic Eustaţiu Altini, care făcuse studii la Viena şi de la care şi-a însuşi înclinaţia pentru realism şi cu care se va perfecţiona în arta picturii.

Nicolae Teodorescu

[6] Vezi pe larg Valeriu Nicolescu, Marius Adrian Nicoară, Valeriu Avram, *1000 de buzoieni pentru România*, lucrare în două volume ce se află în curs de tipărire la Editura Alpha MDN, Buzău.

[7] C. Săndulescu-Verna, *Zugravii de la Buzău*, Buzău, 1937; G. Cocora, *Episcopia Buzăului, o vatră de spiritualitate și simțire* ..., pp. 362-366.

În 1816 a revenit la Focșani, dar fiind deja foarte cunoscut (știut de toți din Valahia) a fost chemat în 1827, de către episcopul Chesarie, să picteze Biserica Sfinții Apostoli de la Mănăstirea Ciolanu, unde a lucrat trei ani. Împreună cu el se afla și nepotul Iordache (Gheorghe Tattarescu), în vârstă de 7 ani, fiul surorii sale Smaranda, soția lui Mihai Tattarescu, ambii morți de ciumă în anul 1826.

La Buzău, din anul 1837 a locuit pe strada Banului unde se afla „Școala de zugravi de subțire". Datorită iscusinței și calităților sale, din 1839, Nicolae Teodorescu a fost inclus, la porunca lui Alexandru Ghica, în *Arhondologia* vremii (Cartea rangurilor, n.a.) cu titlul de *conțopist*, la 6 decembrie 1844 a fost ridicat la rangul de pitar de către domnitorul Gheorghe Bibescu, când a vizitat Episcopia. A fost ales de mai multe ori membru în Sfatul orășenesc.

Pe lângă activitatea desfășurată ca profesor și conducător al școlii, Nicolae Teodeorescu a pictat mai multe lăcașuri de cult (peste 17 biserici). Totodată, pe lângă lucrările de ansamblu, realizate în tehnică frescă și tempera, numeroase tâmple, epitafuri și icoane, s-a preocupat și de portrete. A realizat astfel portretele nepotului său (1845 și 1875), al soției, ale unor prelați buzoieni (12 ale episcopului Chesarie, două ale episcopului Filotei și unul al episcopului Melchisedec), dar și un autoportret. Dintre lucrările sale cele mai reprezentative, de un autentic realism, amintim *Roata lumii*, o alegorie din iconografia bizantină referitoare la viața omului. A mai pictat *Zâna apei*, lucrare de inspirație folclorică, *O festivitate la mănăstirea Rătești* (1867, vizita domnitorului Carol I), peisaje.

A fost considerat *cel mai mare talent în zugrăvirea bisericii pe care l-am avut*. Toate acestea ne permit să-l considerăm primul pictor buzoian modern. A lăsat în manuscris studiul *Carte numită Gramatica ori Osav sau Erminiie*, pe care a tradus-o din greceşte în 1805, pe când se afla la Mănăstirea Căldărușani (poartă data 15 ianuarie 1805).

Gheorghe (Iordache) Tattarescu[8], pictor, (1820, Focșani – 24 octombrie 1894, București). După moartea părinților săi, viitorul pictor și fratele său, Dumitru (născut în 1825), au fost luați de unchiul lor Nicolae Teodorescu, refugiat cu familia la Odobești din cauza ciumei. A început să picteze ajutându-l pe unchiul său, zugrav de biserici. În anul 1827 îl însoțește pe acesta, chemat de episcopul Chesarie să picteze Biserica Sfinții Apostoli a schitului Ciolanu – Buzău, unde el freacă pereții *și prepară* culorile, îndeletniciri care îl vor ajuta mult în cariera sa. Din această perioadă se păstrează un caiet cu desene ce reprezintă primele încercări în domeniul meșteșugului ce avea să-l facă celebru: câteva animale văzute de el în pădurile buzoiene (porci mistreți, capre sălbatice, cerbi) și personaje ale unui circ ambulant.

Gheorghe Tattarescu

Ca elev al Școlii *de zugravi de subțire*, condusă de unchiul său, și-a însușit tehnica tradițională de pregătire a lucrărilor, cele două desene realizate de el, datate 1832, demonstrând preocuparea pentru portret, domeniu în care va excela mai târziu. În 1837, în urma unui examen, a fost declarat absolvent al școlii, dar a continuat să lucreze cu unchiul său. Cu ajutorul lui Chesarie, episcopul Buzăului, a obținut o bursă de studii la Academia di

[8] *Bărbați ai datoriei, 1848–1849* (mic dicționar), București, 1984, p. 262, arhiva Muzeului Județean Buzău, dosar 18 bis/1972–1973; Jacques Wertheimer-Ghika, *Gheorghe M. Tattarescu, un pictor român și veacul său*, E.S.P.L.A., București, 1958.

San Luca din Roma (1845–1851), având ca recomandare certificatul de studii eliberat la 23 aprilie 1845, nu înainte de a realiza portretul protectorului său. Sub îndrumarea profesorilor săi, s-a format în spiritul academismului italian, executând copii după Rafael Sanzio, Bartolome Estebam Murillo, Salvatore Rosa și alții. De la Roma a trimis la 1 decembrie 1846 două lucrări *Ecce Homo* după Guercino şi *Judita tăind capul lui Olofern*, după Giudo Reni (alţi cercetători indică titlul *Primul omor*, după Cavalerul de la Carta). La Roma a realizat una dintre primele lucrări în ulei *Monumentul lui Lysicrate din Atena*, o scenă din *Romeo şi Julieta*, şi primele desene în ulei, lucrând, totodată, peste 60 de copii după lucrările unor mari maeştri. Eforturile i-au fost remarcate de profesorii. La 30 martie 1848 a particat la Concorso artistico del Panteon cu lucrarea *Simon şi Levi scăpând pe sora lor Diana*, însoțită de motto-ul *Nimic pentru glorie, totul pentru arta mea*, cu care a obţinut premiul I. A efectuat, totodată, călătorii de studii la celebre galerii de artă din Europa. În 1852 a revenit în ţară şi a vizitat locuri şi aşezări din judeţul Buzău, inspirându-se pentru multe din viitoarele sale creaţii. În anii 1854–1855 a realizat un portret de familie, *Familia Kreţulescu*, singura compoziţie în grup cunoscută la el, aflată în prezent în patrimoniul Muzeului Județean Buzău.

În anul 1859 a fost numit profesor de desen la Colegiul „Sfântul Sava" şi apoi la Liceul „Matei Basarab", iar în anul 1860 a fost însărcinat să întocmească un „Abum național" al priveliștilor și monumentelor istorice din țară și astfel a avut posibilitatea să se afirme ca peisagit: Peștera Dâmbovicioara. De la 5 octombrie 1864 a fost profesor la Școala de Arte Frumoase, înființată în același an, împreună cu Theodor Aman, pe care a condus-o ca director în perioada 1891–1894. A susţinut Expoziţiile colective şi Salonul la care a expus de fiecare dată, fiind unul din membrii activi ai expoziției „Amicii Belle-Arte" (1873). A realizat compoziţii alegorice cu subiect revoluţionar şi patriotic (*Lupta din Dealul Spirii, România scuturându-şi lanţurile sclaviei* cunoscută şi ca *Deşteptarea României*), portrete de personalităţi şi portrete de gen (*Nicolae* Bălcescu, cu care a fost prieten, *Gheorghe Magheru*), peisaje, picturi bisericeşti de factură academică.

În 40 de ani a pictat peste 50 de biserici şi a îndrumat nenumăraţi învăţăcei. Lui îi datorăm întemeierea, împreună cu Theodor Aman, a învăţământului artistic românesc, aducându-şi o merituoasă contribuţie la crearea Şcolii de Belle-Arte şi la fondarea Ateneului Român.

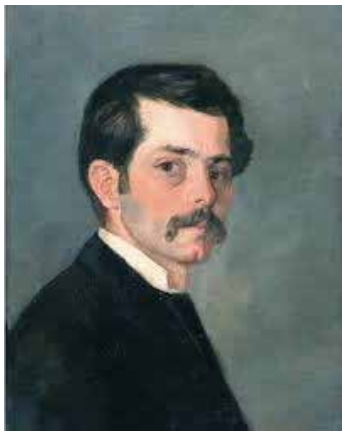

Ion Andreescu

Ion Andreescu[9], pictor şi pedagog (15 februarie 1850–22 octombrie 1882, Bucureşti), s-a născut într-o familie de condiţie bună, fiind primul dintre cei şapte copii ai lui Andrei Dobrescu şi al Anastasiei Pencovici. Deşi se menţionează ca loc al naşterii sale oraşul Bucureşti, nu este sigur dacă s-a născut aici sau la una dintre proprietăţile familiei, aflate în apropierea capitalei, deoarece în condica Bisericii Olteni, demolată în anul 1987, figurează doar actele ultimilor trei fraţi ai artistului.

A urmat pe rând cursul primar la pensionul particular al lui Andreas Apostolas, Gimnaziul „Lazăr", apoi Colegiul „Sfântul Sava" iar din anul 1869 Şcoala Naţională de Arte Frumoase, înființată în anul 1864 şi condusă de

[9] Radu Bogdan, *Ion Andreescu*, Bucureşti: Editura Meridiane, 1962; C. Dumitrescu, *Material documentar privitor la istoria oraşului Buzău*, mss., Serviciul Judeţean Buzău al Arhivelor Naţionale/ S.J.Bz. Arh. Naţ., vol. XI, pp. 117-124.

Theodor Aman. În anul 1872 a devenit profesor de desen liniar şi caligrafie la Seminarul Episcopal din Buzău, în anul următor s-a transferat la Gimnaziul Comunal „Tudor Vladimirescu", iar în anul 1875, la şcoala de meserii din aceeaşi localitate. La Buzău a locuit pe strada Emil Teodoru (devenită Tudor Vladimirescu, iar azi George Emil Palade), numărul 23, la văduva profesorului paşoptist şi unionist, C. Chirculescu, căruia i-a făcut portretul. Stimulat de expoziţia deschisă la Bucureşti în ianuarie 1873 de „Amicii Artelor Frumoase", Ion Andreescu, fin observator al realităţilor înconjurătoare, a realizat memorabile lucrări cu teme şi elemente legate de ţinutul Buzăului, reuşind să redea în pânzele sale adevărate documente de epocă: forfota pestriţă a târgului de odinioară, imagini ale satelor din împrejurimi (peisaje din târg şi din Crâng, portrete, vase cu flori), perioada buzoiană constituind momentul maturizării sale ca om şi artist.

Dintre tablourile realizate la Buzău amintim: *Coacăze, Cioban cu oile, Casă în livadă, Casa ciurarului, Case iarna, Casă la drum, Margine de sat, Iarna în pădure* (Crângul), Târg în preajma Buzăului (Drăgaica), *Iarna în Crâng, Tăietor de lemne în pădure, Crâng desfrunzit, Iarna, Început de primăvară, Bâlci în România* (probabil Oborul, n.a.), ce permit identificarea vieţii cu creaţia sa artistică.

În anul 1879 ajutat de prieteni şi colegi, a pleacat la Paris, luând cu el drept carte de vizită, două din pânzele amintite şi anume Început de primăvară şi Bâlci în România. La Paris a frecventat cursurile academiei private de artă Academia „Julian". Vara a pictat la Barbizon şi în alte aşezări rurale. Aici l-a cunoscut pe Nicolae Grigorescu.

A încetat din viaţă la numai 32 de ani (22/23 octombrie 1882), în plină maturitate artistică, dispărând astfel *cel mai mare artist pe care l-a avut ţara,* după cum afirma un alt îndrăgostit de frumuseţile meleagurilor buzoiene, Nicolae Grigorescu. A lăsat patrimoniului cultural românesc circa 200 tablouri, o parte a acestei inestimabile avuţii artistice (peste 60) păstrându-se în colecţiile Muzeului Naţional de Artă.

Margareta (Wainberg) Sterian

Margareta (Wainberg) Sterian[10] (16 martie 1897–9 septembrie 1992), poetă, prozatoare, traducătoare, artist plastic, fiica lui Iancu şi Angelica Wainberg, s-a născut la Buzău în casa părinţilor din strada Carol I (Independenţei)[11]. A studiat în oraşul natal şi la Liceul German Evanghelic din Bucureşti, unde l-a avut ca profesor pe Ioan Slavici (limba română) şi pe Richard Conisius (desen). Ucenică a lui Gori Mircescu în ale picturii, a plecat la Paris, unde a urmat cursuri la Academia Ronson şi l'École de Louvre (1926–1929), după care în 1931–1932, a călătorit în S.U.A. Revenită în ţară a luat parte la Campania monografică de la Drăguş, condusă de Dimitrie Gusti, realizând portrete de copii şi ţărani, prezente în expoziţia Seminarului de sociologie de la Bucureşti şi Dresda.

A organizat prima expoziţie în 1929 la Bucureşti, în Sala „Mozart", unde a expus şi lucrările de la Drăguş, fiindu-i acordat Premiul pentru cultură al Ministerului Artelor. Organizează expoziţii personale în 1933 (Galeriile Premiile Artei), 1938 (la locuinţa sa din

[10] *Catalog expoziţie retrospectivă*, Bucureşti, 1998; *Enciclopedia artiştilor români contemporani*, vol. I, Bucureşti, 1996, p. 189.

[11] Primăria oraşului Buzău, registru născuţi nr. 18/1897, act naştere nr. 219/18 martie 1897; cu Decizia nr. 13.977/27 mai 1956, a Sfatului Popular al raionului 1 Mai Bucureşti, şi-a schimbat numele în Sterian; catalogul online al Bibliotecii Judeţene „V. Voiculescu" Buzău.

strada Vasile Lascăr nr. 8), 1944 („Căminul Artei"), 1958 şi 1965 (Bucureşti), 1969 (Sala „Dalles" şi Galeriile „Katia Granoff" din Paris-tapiserie), 1971 (Sala „Apollo" Bucureşti), 1974 (Galeria „Simeza"), 1974–1975 (Muzeele din Brăila, Galaţi, Piteşti, Timişoara şi Buzău – tapiserie), 1975 (Galeriile de Artă ale municipiului Bucureşti – pictură şi tapiserie), 1977 (retrospectivă, Sala „Dalles"), 1979–1980 (Muzeul Naţional de Artă), 1984 (Art Center, Tokio şi Muzeul Naţional de Artă – retrospectivă), 1990 (Biblioteca franceză din Bucureşti), 1992 (Art Center, Tokio), 1993 şi 1998 (Muzeul Naţional de Artă – expoziţii retrospective, ultima şi cu colaborarea Muzeului judeţean Buzău), presa timpului dedicându-i cronici semnate de mari personalităţi, care au comentat amplu tablourile şi desenele artistei, ce s-a impus prin noutate, modernitate şi originalitate. Din 1930 a fost prezentă la Saloane Oficiale, expoziţii ale grupărilor şi societăţilor artistice: „Arta nouă", „Criterion", a cărei membră a fost (ca şi la „Contimporanul" şi „Grupul nostru"), la saloane de desen, gravură şi artă decorativă, expoziţii de grup, de stat, municipale şi republicane. Împreună cu arhitectul Marcel Iancu, a lucrat frescă şi ceramică pentru decorarea unor locuinţe din Bucureşti. A participat cu lucrări la expoziţiile organizate la Roma (1935), Budapesta (1947), Expoziţia internaţională de ceramică de la Praga (1962), Expoziţia *15 artişti contemporani*, Galeriile „Altamira" din Geneva (1966), Expoziţiile internaţionale de ceramică de la München (1966) şi Istanbul (1967, diploma de onoare), Expoziţia internaţională de la Paris, la Orly, Ludenscheid, Düsseldorf, Bologna, Lausanne (1968), Milano, Roma, Haga, Düsseldorf, Budapesta (1971), expoziţiile de artă românească de la Tokio şi Roma (1979).

A fost distinsă cu premiul Ministerului Instrucţiunii (1930) şi premiul special al UAP (1985). Are lucrări în muzee din ţară şi străinătate. În 1993 Muzeul Naţional de Artă a instituit premiul „Margareta Sterian" acordat pentru expoziţii de patrimoniu şi de artă contemporană.

Încă din 1930 a colaborat cu versuri originale, studii şi traduceri la publicaţiile importante ale timpului, iar după război a publicat volume de poezie, proză şi amintiri. Debutul editorial s-a produs în anul 1945 cu volumul intitulat *Poezii.*

În 1981 apare la Editura Eminescu volumul *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare*, de Vasile Voiculescu, traduse în engleză şi cu ilustraţii de Margareta Sterian. A tradus şi piese de teatru, reprezentate pe scenele de la noi şi uneori a realizat şi costumele şi scenografia. În ultimii ani ai vieţii s-a preocupat de reeditarea cărţilor sale, iar în 1992 a fost prezentă, ca invitat de onoare, la Salonul de primăvară organizat de Art Expo, cu 10 noi compoziţii. Înainte de a-şi sfârşi zilele, la 95 de ani, mai are răgazul şi răbdarea de a desăvârşi lucrări rămase neterminate.

Biblioteca judeţeană Buzău deţine ediţiile princeps cu autograf ale celor mai multe din cărţile sale, numeroase fotografii, manuscrise şi corespondenţă, o serie de portrete (donate de artistul plastic Mircea Barzuca, executorul său testamentar), iar Muzeul judeţean Buzău are în colecţiile sale lucrarea *Saltimbancii* şi tapiseriile *Mirii* şi *Voievozii.*

LACURILE CHIȘINĂULUI ÎN PICTURA DE ȘEVALET
The lakes of Chisinau in easelet painting

DOI: 10.5281/zenodo.8384627
CZU: 75.04(478-25)

Natalia PROCOP
Doctor în studiul artelor și culturologie, Universitatea de Stat din Moldova
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”
ORCID: 0000-0003-4900-1787
Email: nataliaprocop83@gmail.com

Summary. Along with the development of the green areas of the urban space in sectors of Chisinau, lakes were created (Lake Comsomolist, La izvor, the lakes in Valea Trandafirilor, etc.). They become the attraction of Chisinau residents and guests of the capital, as well as athletes. The lakes in Chisinau's parks have been the subject of study for many plastic artists such as Rostislav Ocușco, Boris Nesvedov, Mihail Petric, Filimon Hămuraru, Gheorghe Munteanu, Ion Jumati, Mihai Mungiu, Florentin Leancă, Veaceslav Ignatenco, Valentina Brâncoveanu, Inga Edu et al. The article examines the easel paintings with this theme from the Funds of the National Art Museum of Moldova, the National Archives Agency and private collections. In their works, the plastic artists wanted to present the usefulness of the area: either for the townspeople and guests of the capital, or for athletes as a space for training and competitions. It is certain that we observe the richness of the landscape of the landscaped spaces, around which several multi-storey buildings appear, their number is constantly increasing. Pictorii au dorit să prezinte frumusețea peisajului pitoresc al capitalei.

Keywords: painting, urban space, park, Chisinau, lake, composition.

În arta peisajului numeroși artiști plastici au abordat subiectul lacurilor din Chișinău etc., apa în mitologia românească fiind sursa „eternă a vieții”[1]. Unul din atracțiile locuitorilor și oaspeților capitalei în anii ’50 a secolului al XX-lea a fost Lacul din Parcul Central de Cultură și Odihnă Comsomolul Leninist (redenumit prin decizia Primăriei Orașului Chișinău nr. 16/21 din 22.07.1992 în Valea Morilor)[2]. Printre autorii care au atras atenția acestei tematici sunt: Rostislav Ocușco, Boris Nesvedov, Mihail Petric, Filimon Hămuraru, Gheorghe Munteanu, Ion Jumati, Mihai Mungiu, Florentin Leancă, Veaceslav Ignatenco, Valentina Brâncoveanu, Inga Edu ș.a.

O secvență a Lacului Comsomolist și a peisajului din împrejurimi le găsim în lucrarea *Studiu. Chișinău, Lacul Comsomolist* (1957, ulei, carton cu grunt texturat, 124×168 mm, MNAM) semnată de Rostislav Ocușco. Ziua posomorâtă cu cerul cu nori grei creează starea generală a tabloului.

---

[1] Romulus Antonescu, *Dicționar de simboluri* și *credințe tradiționale românești*, 2016, p. 14. http://cimec.ro/Etnografie/Antonescu-dictionar/Antonescu-Romulus-Dictionar-Simboluri-Credinte-Traditionale-Romanesti.pdf (consultat 15.08.2020).

[2] *Chișinău: bulevarde, străzi, piețe, parcuri. Ghid enciclopedic*, Chișinău: Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, 2017, p. 244, https://hapes.hasdeu.md/bitstream/handle/123456789/399/Chi%C8%99in%C4%83u%20Bulevarde%2C%20str%C4%83zi%2C%20pie%C8%9Be%2C%20parcuri_Ghid%20enciclopedic.pdf?sequence=1&isAllowed=y (consultat 14.04.2023)

Fig. 1. Rostislav Ocușco, *Studiu. Chișinău, lacul Comsomolist*, 1957, ulei, carton cu grunt texturat, 124×168 mm, MNAM

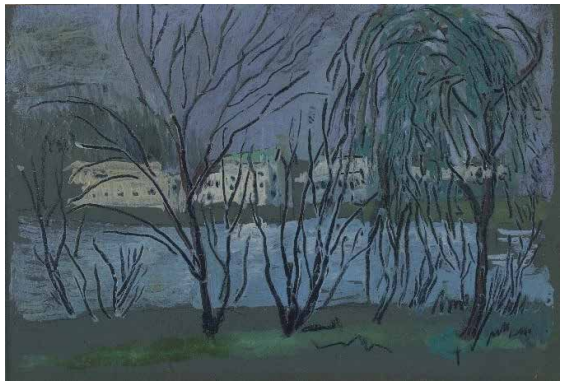

Fig. 2. Boris Nesvedov, *Lacul Comsomolist*, carton, ulei, ANA. F. 3329, d. 129, f. 1.

Boris Nesvedov realizează pictura în tonalități fine, pictând lacul și cerul în culori azurii. Artistul apelează la tehnica incizării în realizarea copacilor din prim plan. O abordare panoramică o are Mihail Petric în pictura *Lacul Comsomolist* (1965, ulei, pânză, 600×1505 mm, MNAM), reprezentând lacul și sectorul din împrejurime. Atmosfera unei zile însorite de toamnă în plin soare domină compoziția. compoziția este organizată în contrastul galben-oranj al peisajului și albastrul apei lacului.

Filimon Hămuraru *În Parcul Comsomolist* (1973, ulei, pânză, 550×575 mm, MNAM) reprezintă un eveniment festiv, cu participarea unui public larg. Un alt artist plastic care a dedicat parcului din sectorul Buiucani numeroase pânze este Gheorghe Munteanu. Autorul în lucrarea *Lacul Comsomolist din Chișinău* (1972, 600×850 mm, ulei, pânză) a reușit să redea pitorescul și atmosfera de liniște prin manieră decorativă, cu o combinație de culori vii, contrastante, temă la care revine în următorul deceniu în *Lacul Comsomolist* (1984, ulei, pânză, 1060×1220 mm). În ambele cazuri domină roșul copacilor și azuriul lacului. O abordare inedită compozițional o are Gh. Munteanu în pictura *La Valea Morilor* (2012, ulei, pânză, 1440×790 mm), prezintând grafic parcul din altă perspectivă, cu scara, havuzul și felinarele, aleea și lacul în liniștea serii, la apus de soare.

Fig. 3. Gheorghe Munteanu, *Valea Morilor*, 1984, ulei, pânză, 1060×1220 mm

Fig. 4. Ion Jumati, anii 1990, *Lacul Comsomolist*, ulei, pânză, 1100×1940 mm, MNAM

Un număr mare de vizitatori plimbându-se cu familiile și sportivi antrenându-se pe ambarcațiuni cu velă sunt reprezentați de Ion Jumati în *Lacul Comsomolist* (anii 1990, ulei, pânză, 1100×1940 mm, MNAM). Ion Chitoroagă, pictând aleea cu plopi tineri în *Alee*

la Lacul Comsomolist (anii 1990, ulei, carton, 965×790 mm, MNAM), își propune spre soluționare problema umbrelor căzătoare. Lucrarea se deosebește prin dinamica sugerată de aleea în perspectivă, umbrele copacilor plantați de-a lungul acesteia.

O seară de toamnă o găsim În *Valea Morilor* (2000, ulei, pânză, 240×200 mm) de Valentina Brâncoveanu. Pictorița în tehnica vopselei de ulei, în redarea reflecțiilor pe apă, reușește să mențină transparența acuarelei.

Aleea cu numeroși oameni plimbându-se care domină compoziția sunt subiectul reflectat de Mihai Mungiu în *Lacul Morilor* (2005, pastel, hârtie, 300×420 mm)[3]. Bogata vegetație de-a lungul aleii și umbrele căzătoare amintesc de pitura lui I. Chitoroagă. Apa și cerul de un azuriu pur oferă atmosfera unei zile liniștite.

Veaceslav Ignatenco a dedicat Chișinăului o bună parte a creației sale. Autorul abordează partea veche a orașului Chișinău, cu străzile înguste, dar a lucrat și asupra subiectului parcurilor urbane. Valea Morilor este zona îndeosebi atrasă de artist. Pictura *Chișinău. Primăvara. Privire spre lacul Valea Morilor* (2014, ulei, pânză, 500×600 mm) se deosebește prin redarea stării zilei și compoziția, una dintre trăsăturile principale fiind dominarea liniștii. *Chișinău. Primăvara. Privire spre lacul Valea Morilor* este o lucrare care prezintă reînvierea naturii, parcul fiind pătruns de liniște și inocență, iar în depărtare se vede orașul, autorul denotând măiestrie în redarea planurilor. Este o lucrare prin care artistul reușește să readucă starea de moment. În *Chișinău. Rotonda. Deasupra lacului Valea Morilor* V. Ignatenco pictează un alt colț al parcului într-o zi de vară.

Fig. 5. Mihail Petric, *Lacul de acumulare Ghidighici*, 1971, ulei, pânză, 800×1500 mm, MNAM

În manieră impresionistă cu o gamă redusă de culori și multiple nuanțări de gri, ne propune soluționarea în lucrarea *Lacul Valea Morilor* (2012, ulei, pânză, 350×450 mm) Florentin Leancă. În compoziție este reprodusă barca solitară cu motor și stuful pe care nu-l regăsim în picturile din deceniile anterioare la alți artiști.

Orașul nocturn este problema de studiu în lucrarea *Apus la Valea Morilor* (2021, ulei, pânză, carton, 250×300 mm) semnată de Inga Edu. Edificiile văzute în culori gri se re-

[3] Natalia Procop, *Chișinăul de altădată în viziunea artistului plastic Mihai Mungiu*, in: Dialogica. Revistă de studii culturale și literatură, nr. 3, 2021, p. 130.

Fig. 6. Gheorghe Munteanu, *Competiție mondială la canoe la Ghidighici*, 1985, ulei, pânză, 1510×1450 mm, MNAM

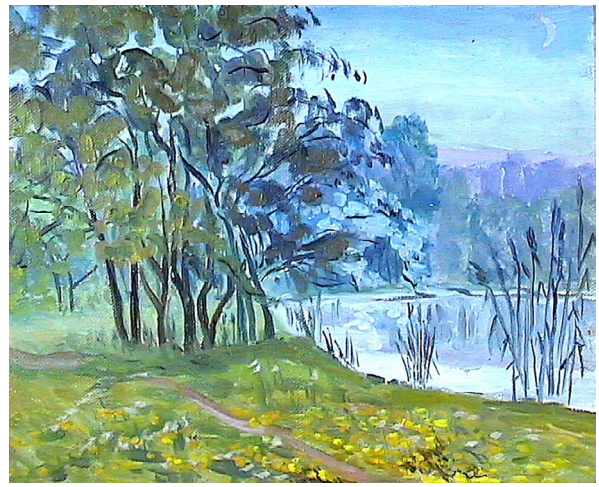

Fig. 7. Valentina Brâncoveanu, *Lacul*, 1986, ulei, pânză, 383×460 mm

flectă în apa albastră a lacului. Autoarea preferă aplicarea petelor de culori pure în tehnica cuțitului de paletă.

Unul dintre artiști plastici care preferă peisajul panoramic este M. Petric, anotimpul des evocat în creația sa fiind toamna. După cum afirmă însăși M. Petric „Sunt îndrăgostit de primăvara și toamna moldavă – iată anotimpurile picturilor mele, anotimpuri care rotunjesc renașterea și împlinirea”[4]. Una dintre picturile sale panoramice este *Lacul de acumulare Ghidighici* (1971, ulei, pânză, 800×1500 mm, MNAM), care se caracterizează prin prezența bogatului colorit al toamnei, specific spațiului moldav. Spre deosebire de celelalte lucrări dedicate Chișinăului, aici vedem compoziția desfășurată pe diagonală, în care vegetația contrastantă din prim-plan se echilibrează cu apele lacului de acumulare Ghidighici.

Lacul Ghidighici, Lacul Valea Morilor, Lacul Valea Trandafirilor, pe timpuri erau zone de antrenament pentru tinerii sportivi sau copiii care își petreceau activ timpul liber. Sportul îl regăsim în creația lui Gheorghe Munteanu – *Competiție mondială la canoe la Ghidighici* (1985, ulei, pânză, 1510×1450 mm).

Motivul parcurilor urbane M. Petric l-a dezvoltat și mai târziu. Astfel, în lucrarea *Septembrie* (1975, ulei, pânză, 850×700 mm, MNAM) este pictat lacul, vegetația din preajmă, dar și orașul cu numeroase blocuri ce dispar în depărtare. Lacul este prezentat atât de mic, încât pare a fi dominat de vegetația din jur și de zona industrială. Astfel M. Petric prezintă contrastul între creația naturii, cu liniștea sa și cea a omului, cu intervențiile sale. În toate lucrările lui Mihail Petric se observă dragostea față de natura înconjurătoare și grija pentru păstrarea ei.

Liniște. Toamna în Valea Trandafirilor (1987, ulei, pânză, 800×1200 mm, MNAM) de M. Petric este o lucrare ce inspiră stare de repaos a unei zile triste la început de toamnă. Frumusețea și calmul peisajului sunt întrerupte de blocurile multietajate din ultim plan, reprezentate schematic.

Petre Jireghea în *La izvor. Plajă* (1987, ulei, pânză, 550×750 mm, MNAM) prezintă chișinăuienii și oaspeții capitalei odihnindu-se la plajă. În depărtare vedem un sector vechi, cu case la curte, iar în ultim plan – blocuri cu două etaje.

[4] *Mihail Petric. Biobibliografie*, Chișinău: Biblioteca Națională a Republicii Moldova, 2016, p. 35.

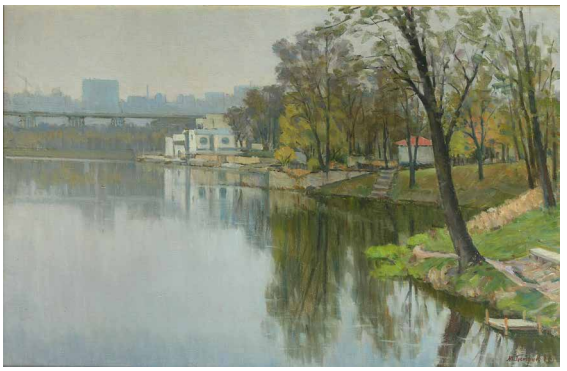

Fig. 8. Mihail Petric, *Liniște. Toamna în Valea Trandafirilor*, 1987, ulei, pânză, 800×1200 mm, MNAM

Fig. 9. Petre Jireghea, *La izvor. Plajă*, 1987, ulei, pânză, 550×750 mm, MNAM

Interacțiunea vechiului și noului Chișinău a fost subiect abordat și de Ludmila Țonceva. Deseori lacul interacționează cu noile construcții, astfel putem urmări modificările arhitecturale ale capitalei. *Case deasupra lacului* (1981, ulei, lac, pânză, 1320×870 mm, MNAM) este una din puținele compoziții în care autoarea a pictat construcțiile supraetajate. Liniștea din preajma lacului din prim-plan este contrapusă cu reprezentările cartierelor din depărtare cu șantiere de construcție. Lucrarea este dominată de gama caldă cu multiple nuanțări de roz și ohru[5].

O altă lucrare a Ludmilei Țonceva *Peisaj urban. Seară* (1984, ulei, pânză, 810×810 mm, MNAM) reprezintă partea veche a orașului cu zonă de relaxare cu un lac împrejmuit de

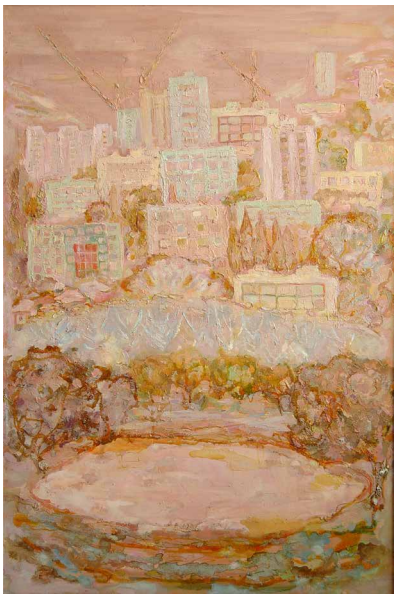

Fig. 10. Ludmila Țonceva, *Case deasupra lacului*, 1981, ulei, lac, pânză, 1320×870 mm, MNAM

Fig. 11. Ludmila Țonceva, *Peisaj urban. Seară*, ulei, pânză, 810×810 mm, MNAM

[5] Natalia Procop, *Recreational Centers in Chisinau in the Vision of Visual Artists*, in: PLURAL. History. Culture. Society. Journal of History and Geography Department, „Ion Creangă" State Pedagogical University, 2022, Vol. 9, 1, Supplem, pp. 124-125.

Inga Edu, *Apus la Valea Morilor*, 2021 ulei, pânză, 25×30 cm

Veaceslav Ignatenco, *Chișinău. Primăvara. Privire spre lacul Valea Morilor,* 2014, ulei, pânză, 500×600 mm

copaci, care contrastează cu imensele clădiri etajate etalate din spate. Pictura este realizată în gamă rece de culori cu predominarea nuanțelor de albastru.

Printre peisajele cu motiv urban artiștii plastic Rostislav Ocușco, Boris Nesvedov, Mihail Petric, Filimon Hămuraru, Gheorghe Munteanu, Ion Jumati, Valentina Brâncoveanu, Mihai Mungiu, Veaceslav Ignatenco, Florentin Leancă, Ludmila Țonceva, Inga Edu ș.a. au ținut să prezinte estetica orașului Chișinău. Amenajarea lacurilor din parcurile capitalei a avut scop utilitar pentru odihna locuitorilor, dar și antrenamentele și competițiile sportivilor. Aceste subiecte abordate de plasticieni păstrează memoria vie a Chișinăului de altădată.

*Articolul este elaborat în cadrul Programului de Stat 20.80009.0807.19 *Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii*.

ORAȘELE VECHIULUI REGAT ȘI TIMPUL LIBER ÎN SECVENȚE MEMORIALISTICE

Cities of the old Kingdom and leisure time in memoir sequences

DOI: 10.5281/zenodo.8384517
CZU: 94(498-21)

Viorel GHEORGHE
Doctor în științe aerospațiale, Comisia de Istorie a Orașelor din România
ORCID: 0000-0003-0418-2991
Email: viorelgheorghe68@gmail.com

Summary. After the War of Independence, Romania's modernization happened constantly. The changes were not just about politics, economics or culture. The cities of the Old Kingdom had an evolution towards modernity surprised by foreign travelers, who came here before World War I. Bucharest, Iasi, Craiova, Constanta or Sinaia have peculiarities that make them special in the eyes of these foreigners. Spending leisure time, especially in the urban world, has become a true indicator of changes in mentality and standard of living. Walks in parks, train trips, theater, circus, fair "Estates", were just a few ways in which people spent their free time.

Keywords: Modernization, free time, Balls, Parties, Trips.

Între Războiul de Independență și Primul Război Mondial, România a înregistrat o modernizare constantă a economiei și societății, cu evoluții uneori spectaculoase. A fost o perioadă cu schimbări rapide, petrecute în decursul unei singure generaţii, care a făcut ca universul românilor sau cel puțin al multora dintre ei, să treacă de la regionalism la europenism. Viața oamenilor, atât de la orașe, cât și de la sate a evoluat și ea odată cu societatea.[1]

Aceste transformări au fost foarte vizibile în marile orașe ale țării, iar acestea au fost sesizate mult mai bine de către cei care au vizitat Vechiul Regat și și-au lăsat impresiile în cărți de călătorie sau în memorii.

În iarna anului 1886, Robert Schaffer a ajuns la București, pentru a intra în slujba familiei regale. Chiar de la început a fost impresionat de birjele și vizitii acestora, îmbrăcați în haine groase de catifea și care tronau cu semeție pe banchetă.[2] Calea Victoriei, principala arteră a orașului părea îngustă și foarte aglomerată. În perioada următoare Schaffer a cunoscut mult mai bine orașul, pe care l-a străbătut „în lungi plimbări", pe străduțe ce se încâlceau, cu case joase și bisericuțe cu cruci grecești. Bucureștiul i s-a părut un oraș curios, datorită caracterului său oriental, slav și otoman.[3] După numai trei ani, în 1889, Maude Rea Parkinson a ajuns la București, tot iarna, în februarie, iar prima ei impresie a fost negativă,

[1] Pentru modernizarea Vechiului Regat, vezi printre altele: Gh. Platon, V. Rusu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei*, Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iaşi, 1993; Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, Bucureşti, 1984; Ion Bulei, *Atunci când veacul se năştea*, Bucureşti, 1900; Idem, *La modernization chez les roumains aux XIX-e siecle. Revolution et evolution. Quelques considerations în Nouvelle estudes d'histoire*, 1900; Gh. Platon, *România la sfârşitul secolului al XIX-lea. Observaţii privind specificul dezvoltării* în *Stat. Societate. Naţiune. Interpretări istorice,* Cluj-Napoca, 1982.
[2] Robert Scheffer*, Orient regal. Cinci ani la Curtea României*, Bucureşti, 1997, p. 9.
[3] *Ibidem,* f. 19.

Fig. 1. Grădina Cișmigiu și restaurantul Monte Carlo. Sursa Colecția Viorel Gheorghe

Fig. 2. București. Calea Griviței, tramvai tras de cai. Colecția Viorel Gheorghe

din cauza străzilor prost pavate, înguste și acoperite de zăpadă în curs de topire. Birjarii goneau în mare viteză, la fel ca cei din Dublin.[4] În timp, a cunoscut mult mai bine orașul și a fost martora schimbării acestuia într-un veritabil „oraș-grădină". Cu afecțiune Maude Rea Parkinson nota că „despre București se spune că ar fi un oraș cu o stradă, o biserică și o idee".[5] Câteva decenii mai târziu, în 1912, jurnalistul și romancierul francez Léo Claretie menționa că „Bucureștii sunt un Mic Paris; artele, literele, cărțile sunt aceleași, la ei și la noi; iar deasupra acestui fond comun plutește un vag parfum de Orient și Asia, în nori de tutun turcesc și de văluri ușoare ca eșarfele din harem".[6]

Iașul, celălalt oraș important al țării era pentru Regina Maria „oraș scump oricărei inimi moldovenești" care avea „centrul îngrijit cu dragoste și infloritor".[7] Léo Claretie a avut și el o imagine deosebită despre Iași, care era „un oraș frumos, liniștit, întins molcolm la poalele unor coline îndepărtate".[8] Și tot Claretie menționa că Iașul este „un oraș studios, liniștit, savant, meditativ."[9] Clădirea Universității era văzută de jurnalistul francez ca impozantă, iar fațada avea un „aer măreț". Aici studenții urmau „excelente cursuri, din toate domeniile."[10] Noile construcții ale Iașului au fost și ele remarcate de Claretie. Astfel, cazarma din Copou, avea semeție, iar noua clădire a Teatrului Național era superbă, monumentală, „aproape prea frumoasă."[11] Un alt oraș important al țării și anume Craiova era pentru Claretie „prosper și harnic". Orașul avea „case noi cu o arhitectură pretențioasă" și numeroase edificii importante.[12]

Constanţa, orașul de la malul mării, te întâmpina chiar de la intrare cu vechi case turceşti cu balcoane zidite şi ferestre zăbrelite, iar numărul imens de câini vagabonzi îi dădeau oraşului un aer oriental.[13] După acest peisaj exotic venea adevărata surpriză, un oraş nou, cu clădiri mari, europene, cu multă iluminaţie, plin de forfota portului. Constanţa era în timpul verii, un loc de întâlnire pentru toată lumea. Veneau oameni din tot Regatul, dar și

[4] Maude Rea Parkinson, *Douăzeci de ani în România. 1889–1911*, ediție de Constantin Ardeleanu, București: Editura Humanitas, 2014, p. 15.
[5] *Ibidem*, p. 43.
[6] Léo Claretie, *Intinerarii românești,* Iași: Institutul European, 2014, p. 211.
[7] Regina Maria a României, *Regina unei țări mici. Gânduri despre țara dragă mie,* București, 2019, p. 202.
[8] Léo Claretie, *op. cit.*, p. 301
[9] *Ibidem*, p. 303.
[10] *Ibidem*, p. 302.
[11] *Ibidem*, p. 304.
[12] *Ibidem*, p. 308.
[13] Ioan Adam, *Constanţa pitorească,* Bucureşti, f.a., p. 28.

Fig. 3. București. Calea Victoriei și restaurantul Capșa. Colecția Viorel Gheorghe

Fig. 4. Birjar la București. Colecția Viorel Gheorghe

mulţi de dincolo de Carpaţi. Printre cei care au vizitat Constanţa, atras de mirajul acesteia a fost şi Iosif Vulcan. Sosit pentru prima dată aici la 1898, a remarcat progresul făcut de oraş și a notat: „Ceea ce priveşte oraşul, de când e sub stăpânire română, a făcut mare progres. Acesta se manifestă atât în exterior, cât şi în privinţa organizaţiei sale. Capitala judeţului cu acelaşi nume, oraşul are o mulţime de clădiri nouă, reclamate de trebuinţele administrative, culturale şi militare. Case particulare de toată frumuseţea şi oteluri elegante. Un bulevard admirabil şi câteva străzi destul de curăţele… O plimbare pe bulevardul Elisabeta este tot ce mai frumos se poate închipui.”[14]

După ce Carol I și-a stabilit reședința de vară la Sinaia, toată lumea bună a început să frecventeze noul loc, iar inaugurarea liniei de cale ferată, a făcut ca drumul de la București să fie extrem de lesnicios. La sfârşitul secolului al XIX-lea, Angelo di Gubernatis nota că Sinaia „este de un pitoresc încântător, chiar de la prima vedere; peisajul este verde şi proaspăt, aerul curat şi sănătos, un colţ de Elveţie ideală.”[15] Câţiva ani mai devreme, Robert Scheffer găsea Sinaia „un oraş modern de vilegiatură”, care „îşi împrăştie vilele, hotelurile, de-a lungul şoselei, fie prin pajiştile înclinate, fie la liziera pădurilor aplecate deasupra acoperişurilor.”[16] La rândul său, regina Maria a fost impresionată de Sinaia, când a venit aici prima dată. „Sinaia e într-adevăr un loc frumos, acum m-am obişnuit cu frumuseţea ei, dar atunci când am văzut-o pentru întâia oară mă izbi întru-câtva ca o revelaţie după urâţenia îmbîcsită şi prăfuită a Bucureştilor; fu pentru mine o încântare, o mântuire şi o desfătare”. Tot Regina Maria nota că alături de Sinaia peisajelor frumoase, exista și „uşuratica Sinaie căutătoare de plăceri, de rochii frumoase, de pălării și de ghete moderne.”[17] Maude Rea Parkinson considera Sinaia o „superbă staţiune la modă ... înconjurată de munţi care nu sunt foarte greu de urcat nici de către un montaniard amator”.[18] Maude a cunoscut Sinaia în toate anotimpurile, dar, toamna a fost cea care a impresionat-o prin coloritul deosebit al naturii. „Este o adevărată plăcere să colinzi prin pădure și să îți scalzi ochii în diversele nuanțe ale frunzelor.”[19]

[14] Iosif Vulcan*, Însemnări de călătorie*, ediţie îngrijită şi note de Lucian Drîmba, Bucureşti, 1994, pp. 303-304.
[15] *Prin Ţările Române. Călători străini din secolul al XIX-lea,* Antologie, traducere, studiu introductiv şi note de Simona Vărzaru, Bucureşti, 1984, p. 187.
[16] Robert Scheffer*, op. cit.*, p. 23.
[17] Maria, Regina României, *Povestea vieţii mele*, vol. II, Iaşi, 1991, p. 46.
[18] Maude Rea Parkinson, *op. cit.,* p. 172.
[19] *Ibidem*, p. 179.

Fig. 5. București. Grădina Cișmigiu. Colecția Viorel Gheorghe

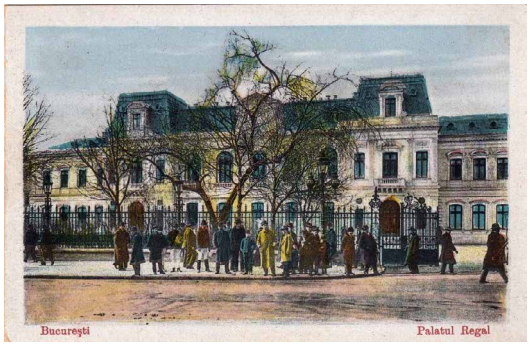

Fig. 6. Vechiul Palat Regal. Colecția Viorel Gheorghe

Un indicator al dezvoltării societăţii şi economiei este şi acela al timpului liber de care dispunea fiecare persoană, dar mai ales al modului în care acesta era folosit. El devine spectaculos dacă este surprins în lumea urbană, acolo unde transformările se petrec în mare viteză, unde mobilitatea populaţiei este mare, unde schimbările de mentalitate şi chiar de avere au o altă semnificaţie decât în lumea extrem de conservatoare a satului.

În oraşele Vechiului Regat, cei care se bucurau cel mai mult de timpul liber erau elevii. Pentru cei mai mici, cea mai elocventă expresie a acestei bucurii era reprezentată de „strigătele şi chilomanul (pe care-l făceau)… când ieşeau copii în recreaţie."[20] Orice moment de pauză devenea o aventură. Prin şcolile bucureştene iarna în recreaţii era la modă jocul zis al „peniţelor". Din primăvară se trecea la „bile", la arşice, praştie, şotron, ţurcă şi minge.[21] Sportul colectiv cel mai popular, mai ales în licee, era oina. Finala se desfăşura în fiecare an în parcul „Carol" cu mare fast, fiind de fapt o mare sărbătoare pentru Bucureşti. Pentru elevii din oraşe, timpul liber putea fi petrecut în mod diferit. Plimbările prin parcurile şi grădinile urbei erau printre cele mai gustate, pentru că materiile școlare erau multe, temele pentru acasă la fel, multe și dificile, iar exercițiiile fizice neglijate.[22] În schimb, vacanțele școlare erau mult mai generoase, comparativ cu Anglia, după cum constata Maude Rea Parkinson.[23] Lectura era pentru cei mici un mod minunat de evadare din cotidian. Erau la modă „Robinson Crusoe" de Daniel Defoe și „Don Quijote de la Mancha" de către Cervantes, dar și o serie de publicații precum „Furnica" și „Ziarul Călătoriilor", care era un supliment al ziarului „Universul", alături de „Veselia".[24] În București sau Iași, teatrele, muzeele, pinacotecile, librăriile şi anticariatele, toate te îmbiau să le treci pragul. Maude Rea Parkinson considera că românii „au o dragoste orientală pentru spectacol, străluciri și petreceri". Ca urmare, teatrele și mai târziu, cinematografele, erau mereu pline.[25]

Parcurile şi grădinile oraşelor erau locuri ideale pentru scurte evadări din cotidian. Cişmigiul a cunoscut şi momente de mare tensiune, cum a fost zborul cu aerostatul din 1866 al acrobatei Leona Dore.[26] Pentru Florence K. Berger, grădina Cişmigiu era „unul din puţinele colţuri ale oraşului în care se vede crescând iarba, ca un zâmbet în faţa naturii… Aici poţi să hoinăreşti la voia întâmplării, fără să fi deranjat de mulţimea plicticoasă a unor pierde-

[20] Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, ediţie îngrijită de Dinu C. Giurescu, Bucureşti, 2000, p. 22.
[21] *Ibidem,* p. 25.
[22] Maude Rea Parkinson, *op. cit.,* p. 76.
[23] *Ibidem*, p. 81.
[24] Constantin C. Giurescu, *Amintiri,* vol. 1, București, 1976, p. 37.
[25] Idem, *Amintiri*, ediţie îngrijită de Dinu C. Giurescu, Bucureşti, 2000, p. 25.
[26] Mircea Constantinescu, *Cum îndemult Bucureştii petreceau*, București, 1977, p. 55.

Fig. 7. Iași. Strada Ștefan cel Mare.
Colecția Viorel Gheorghe

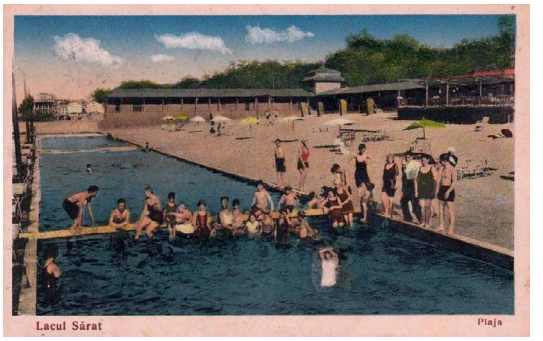

Fig. 8. Plaja stațiunii Lacu-Sărat, Brăila.
Colecția Viorel Gheorghe

vară care se plimbă cu birja."[27] Tot în Cişmigiu, erau şi „plutoane de recruţi care făceau instrucţie, ofiţeri eleganţi ca scoşi din cutie alături de doamne fermecătoare şi în mulţimea de gură-cască, numeroşi politicieni care mergeau grav şi discutau chestiuni internaţionale presante."[28] J. W. Ozanne nota că ziua de 1 mai era sărbătorită în Cişmigiu, după acelaşi tipic, ca în toate marile oraşe ale Europei.[29] Tot de 1 mai, dar şi de Paşti şi de Sfântul Gheorghe, bucureştenii petreceau la grădina Bordeiului, lipită de vechiul Herăstrău. În aceste zile de sărbătoare, lumea venea în grupuri şi alegea un loc pe iarbă, mai la umbră, unde se întindeau şervete sau ziare, iar lăutarii cântau de zor. La apusul soarelui, lumea se retrăgea, uneori şi cu câte un taraf de lăutari după ei.[30]

Cafenelele bucureștene erau numeroase și pentru toate buzunarele. Ele țineau loc și de cluburi, fiind dotate cu mese de biliard, cu table pentru șah și domino și mese pentru jocurile de cărți. În toate cafenelele se găsea publicații, românești sau străine, de o calitate foarte bună.[31] Printre cele mai boeme era cea din piața Teatrului Național, înființată în 1853 de către un polonez cu numele de Fialkowski. În această cafenea, Alexandru Obedenaru a întâlnit personalități din elita culturală și științifică a țării, precum Mihai Eminescu, I.L. Caragiale, Duiliu Zamfirescu, A.D. Xenopol, G. Sion etc.[32] Pentru Chedomille Mijatovich, diplomat și om politic sârb, viața bucureștenilor, mai ales iarna, era foarte veselă, iar cei bogați aveau „o reputație europeană de risipitori, care duc niște vieți extravagante și sălbatice."[33]

Calea Victoriei era una dintre străzile importante ale Bucureștiului și care arăta diversitatea orașului, după cum remarca Maude Rea Parkinson. „Pe Calea Victoriei poți întâlni o adunătură foarte comopolită: doamne din înalta societate îmbrăcate în costume elegante, franțuji spilcuiți de la Ambasadă, ofițeri români în diverse uniforme, turci frumoși cu fesuri vesele, armeni cu fustanele și chipiuri ciudate și mulți alții."[34] Léo Claretie menționa și el că era cea mai importantă arteră a Bucureștiului „mărginită, în partea ei centrală, de prăvălii

[27] *Prin Ţările Române....*, p. 154.
[28] *Ibidem*, p. 155.
[29] *Ibidem*, p. 161.
[30] *Ibidem*, p. 161.
[31] James Wiliam Ozanne, *Trei ai în România. 1870–1873*, București, 2015, p. 30.
[32] Alexandru Obedenaru, *Amintirile unui poet decadent,* Cluj-Napoca: Editura Limes, 2010, pp. 75-76.
[33] Chedomille Mijatovich, *București în 1886. Din memoriile unui diplomat sârb*, Iași, 2016, p. 35. Mijatovich (1842–1932) a fost un om politic, diplomat și scriitor sârb. Printre altele a fost de șase ori ministru de finanțe și de trei ori ministru de externe al Serbiei. În 1894 a fost ministru plenipotențiar al Serbiei în România.
[34] Maude Rea Parkinson, *op. cit.,* p. 43.

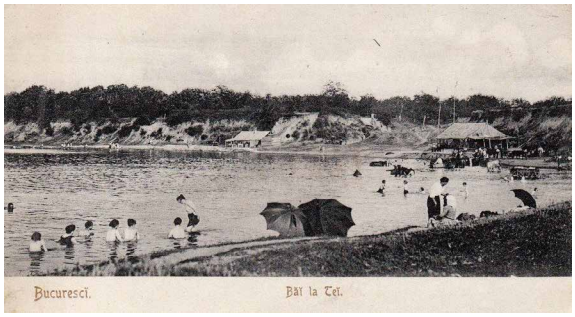

Fig. 9. Lacul Tei, București. Colecția Viorel Gheorghe

Fig. 10. Salina de la Slănic-Prahova. Colecția Viorel Gheorghe

bine ținute: librării, bijuterii, magazine de noutăți."[35] Locul magic al Bucureştiului rămânea însă „Şoseaua", unde mergeau atât cei bogaţi cât şi cei săraci, atunci când elita politică sau economică era plecată, vara, în străinătate. „Şoseaua Kiseleff este un fel de Bois de Boulogne a României", exclama Rene Poillot şi nota în continuare „femeile etalează aici toalete şi echipaje extrem de luxoase. Duminica şi în zilele de sărbătoare, toată lumea vine la Şosea, făcând circulaţia de-a drepul imposibilă."[36] Maude Rea Parkinson considera că Șoseaua Kiseleff se asemăna cu Praterul vienez, iar veselia era permanentă. „Vă puteți lesne închipui cât e de vesel la Șosea când la frumusețile obișnuite se adaugă mici decorațiuni și steaguri ale României."[37] Luxul unora dintre echipaje era izbitor, astfel că Ulysse de Marsillac nota că „aici se văd adesea echipaje care n-ar părea nepotrivite nici în Bois de Boulogne."[38] La capătul Şoselei, după cum arăta de Marsillac se afla o fântână arteziană, cu un bazin de piatră. În stânga şi în dreapta acesteia se găseau peluze şi alei cu tei. Tot din capătul Şoselei, în dimineţile senine se puteau admira Munţii Carpaţi, arăta J. W. Ozanne[39]. Tot Ozannne considera „Șoseaua" ca fiind „Calea Regală a capitalei."[40] Echipajele care se plimbau la „Șosea" erau spendide, pentru că "boierii români nu se zgârgesc deloc."[41] În 1912, Léo Claretie, considera și el că Șoseaua era „un Bois de Boulogne al locurilor, lungă și agreabilă promenadă, foarte frecventată de oameni care se plimbă pe jos sau în trăsuri frumoase."[42]

Dacă Bucureștiul avea Șoseaua și Cișmigiu, iar Iașul, grădina botanică și parcul din Copou, Craiova se mândrea cu imensul său parc, „impozant și grațios", după cum remarca

[35] Léo Claretie, *op. cit.*, p. 218.

[36] *Prin Ţările Române*…, p. 198. Create în anii Regulamentului Organic, Şoseaua şi grădina Kiseleff au fost o adevărată mândrie pentru bucureşteni. Capitala Ţării Româneşti se alinia astfel unei tendinţe europene. Pentru detalii despre înfiinţarea acestora, vezi printre altele: N.D. Popescu*, Istoricul înfiinţării şoselei şi grădinei Kiseleff din Bucureşti,* in: „Revista pentru istorie, arheologie şi filozofie", Nr. XV, 1914; T. Evolceanu, *Principiile pentru sistemarizarea Capitalei, cuprinse în legiuirile ce însoţesc Regulamentul Organic al Ţării Româneşti,* in: „Arhitectura", Nr. 3. 1954; Dan Berindei, *Dezvoltarea urbanistică şi edilitară a oraşului Bucureşti în perioada regulamentară şi în anii Unirii (1831–1862),* in: „Studii. Revistă de Istorie.", an XII, Nr. 5, 1959, Florin Georgescu*, Probleme de urbanism şi sistematizare în Bucureşti în anii 1831-1848*, in: „Materiale de istorie şi muzeografie", vol. IV, 1966; Nicolae Lascu, *Epoca regulamentară şi urbanismul. Câteva observaţii generale,* in: „Historia Urbana", Tomul II, Nr. 2, 1994.

[37] Maude Rea Parkinson, *op. cit.*, p. 92.

[38] *Prin Ţările Române*…, p. 138.

[39] *Ibidem*, p. 157.

[40] James Wiliam Ozanne, *op. cit.*, p. 24.

[41] *Ibidem,* p. 25.

[42] Léo Claretie, *op. cit.*, p. 226.

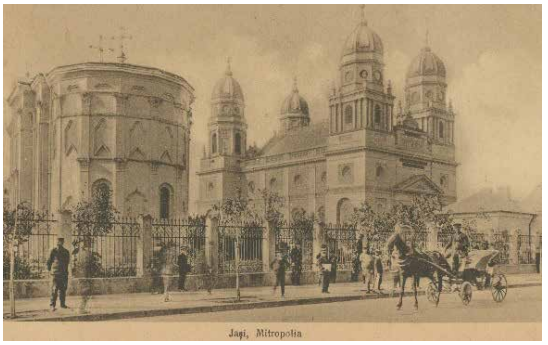

Fig. 11. Iași, Mitropolia. Colecția Viorel Gheorghe

Fig. 12. Constanța, Hotel Carol I. Colecția Viorel Gheorghe

Claretie. Tot el spunea că era „un loc imens și cochet, colosal și îngrijit.”[43] Un alt oraș se putea mândri cu o pădure-parc și anume Buzăul. În 1886, Alexandru Obedenaru, concentrat în Regimentul 3 Călărași la Lipia nota că „nu eram despărțiți de orașul Marghilomanilor decât prin Crângul care acum a devenit Kisseleful buzoienilor.”[44]

Partea mondenă a vieţii la Constanţa era reprezentată de plimbarea pe bulevard, seara, după ce se răcorea, iar briza sărată îşi făcea simţită prezenţa. Atunci bulevardul şi străzile din jur erau pline de oameni.[45] O altă atracţie era Cazinoul. Primăria oraşului avea grijă să angajeze din timp, pentru lunile iulie şi august, cele mai vestite orchestre din Regat. De obicei, acestea cântau pe terasa Cazinoului, după-amiaza între 17 şi 19 şi apoi seara de la ora 20 până la miezul nopţii. Cele două terase ale vechiului cazinou din lemn, deveneau seara extrem de aglomerate.[46]

Lunile mai şi septembrie erau preferate pentru cursele de cai de pe hipodromul de la Anadalchioi, aflat lângă Constanţa, care erau mult gustate, de vizitatorii străini şi aveau ca scop dezvoltarea rasei de cai dobrogeni. Atracţia pentru aceste curse era atât de mare încât a fost nevoie de organizarea unor trenuri speciale care să-i aducă pe cei dornici să vadă competiţia hipică.[47] Hipodromul era destul de primitiv şi avea o pistă circulară şi un mic pavilion destul de cochet, pentru cei cu bani. Clădirile oieriei şi hergheliei statului se găseau în imediata apropiere.[48] Evident, cursele de cai nu se organizau doar la Constanța. Cele mai importante se țineau pe hipodromul de la Băneasa, iar cel mai important crescător de cai de rasă era Alexandru Marghiloman.[49] Acesta avea la moșia sa, o adevărată colonie engleză, formată dintr-un dresor, câțiva jochei și familiile acestora.[50]

Alături de Constanţa o altă destinaţie, pentru cei care doreau şi işi permiteau să scape de căldura toridă a oraşelor era Sinaia. Aceasta a devenit un fel de Versailles românesc, pentru că cei cu bani și-au construit vile în apropierea Peleşului. Au apărut apoi marile hoteluri: Palace, Regal, Ungarth, Caraiman, unde în fiecare sîmbătă erau organizate baluri, iar pentru

[43] *Ibidem*, p. 310.
[44] Alexandru Obedenaru, *op. cit.*, p. 105.
[45] Ioan Adam, *op. cit*, p. 46.
[46] *Ibidem*, p. 52-53.
[47] *Ibidem*, p. 171.
[48] *Ibidem*, p. 173.
[49] Viorel Gheorghe, *Alexandru Marghiloman și pasiunile sale*, in: Dialogica. Supliment, nr. 1, 2022, p. 36.
[50] Maude Rea Parkinson, *op. cit.*, p. 92.

Fig. 13. Craiova. Podul suspendat din parc. Colecția Viorel Gheorghe

Fig. 14. Iași. Grădina Copou. Colecția Viorel Gheorghe

cei mai pretenţioşi cânta şi o orchestră simfonică.[51] În general, viaţa la Sinaia nu era deloc neplăcută, pentru cei care se găseau în anturajul Curţii Regale. Dar, după cum scria Radu D. Rosetti, Sinaia era doar „locul de predilecţie al boierilor, în care mocofanii nu erau admişi decât cel mult douăzeci şi patru de ore să dea o raită prin faţa castelului şi să mănânce la umbră de brad."[52] Restaurantele din Sinaia erau renumite pentru calitatea lor. Șampania franțuzească, stridiile, spuma de pateu de ficat de gâscă, brânzeturile cele mai fine erau aduse cu Orient-Expresul, de câteva ori pe săptămână.[53] Chiar şi pentru 24 de ore, lumea venea la Sinaia pentru a petrece câteva momente de linişte. Pentru cei care stăteau mai mult, Sinaia era un loc de plecare spre alte drumeţii. Cei care aveau posibilităţi financiare şi mai ales automobile, recurgeau des la excursii până la Braşov.[54]

Sinaia era de departe cea mai cunoscută staţiune a Vechiului Regat, din motive evidente, la care se adăugau Călimăneşti, Govora, Slănic-Moldova sau Lacu-Sărat. Totuşi, din iniţiativa unor oameni cu bani şi viziune, au apărut şi alte obiective turistice şi balneare. Dacă Sărata-Monteoru, creaţia lui Grigore Constantinescu-Monteoru este cunoscută, puţini mai ştiu de o altă iniţiativă şi anume aceea a lui Ştefan Borănescu, care în 1870 a construit la Bâsca un hotel, care ulterior a devenit centrul unei mici staţiuni balneare, Bâsca-Penteleu. În 1883, G. Sion se afla aici şi nota că „fără să fie izvoare minerale şi băi sistematice, ci numai cu ajutorul naturii, anemicii pot căpăta sângele ce le lipseşte..., copii dezvoltarea muşchilor şi a corpului..." Singurul regret al lui G. Sion era starea proastă a drumului de la Buzău şi până la Bâsca.[55] Slănic-Prahova era o altă destinaţie aparte pentru turistul român sau străin. Unul dintre aceştia a fost Léo Claretie, care a vizitat staţiunea şi salina. A ajuns la Slănic, după un drum cu trenul care a durat trei ore şi a găsit aici o mică staţiune balneară, cu un stabiliment pentru băi şi vile de vară.[56]

C.F.R.-ul oferea trenuri de plăcere, de sâmbătă până luni, în ajunul marilor sărbători şi până a doua zi după.[57] Trenurile plecau din Gara de Nord spre Valea Prahovei, Valea Oltului şi Constanţa. De regulă, tarifele acestora erau mult mai mici decât la cursele obişnuite.[58] De la Bucureşti, călătorul dornic să ajungă cu trenul la Sinaia, făcea aproape patru ore.[59] Pentru

[51] Ion Bulei, *Atunci când veacul se năştea*, Bucureşti, 1990, p. 363.
[52] *Ibidem*, p. 364.
[53] G. Jurgea-Negrileşti, *Troica amintirilor. Sub patru regi*, Editura Polirom, Iaşi, 2014, p. 46.
[54] *Ibidem*
[55] G. Sion, *Suvenire contimpurane*, Iași: Ed. Polirom, 2014, p. 13.
[56] Léo Claretie, *op. cit.*, p. 294.
[57] Pentru importanța căilor ferate, vezi Ion Bulei, *În Vechiul Regat*, București, 2013, pp. 193-202.
[58] *Almanahul ilustrat al ziarului „Adevărul* ", Bucureşti, 1915, p. 30.
[59] Maude Rea Parkinson, *op. cit.,* p. 173.

Fig. 15. Sinaia vedere din parc 1912. Colecția Viorel Gheorghe

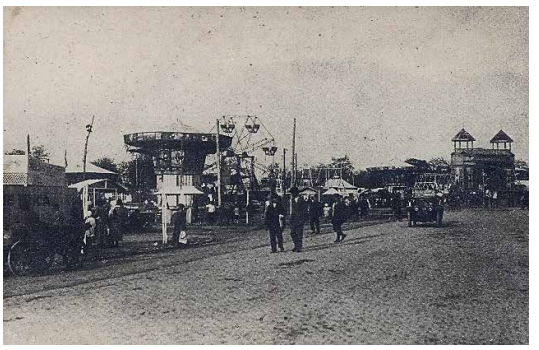

Fig. 16. București. Targul moșilor. Colecția Viorel Gheorghe

copiii acelor vremuri, locomotivele cu aburi erau fascinante. În copilărie, Constantin C. Giurescu, stătea ore în șir și admira trenurile, dar mai ales celebrele locomotive de viteză „Pacific", construite în Germania de firma Maffei. Aceaste era„însăși imaginea puterii și vitezei."[60] În Vechiul Regat, cei cu ceva stare se puteau deplasa și cu vaporul pe Dunăre, o călătorie considerată drept încântătoare, de diverși călători. În 1907, tot Constantin C. Giurescu, care atunci era copil, a efectuat o călătorie, alături de familie, de la Turnu-Măgurele până la Giurgiu cu vaporul. A fost o „călătorie lină, ușoară, fără zguduiturile și zgomotele, adesea enervante, ale trenului." Sălile erau spațioase iar preparatele servite la masă, peste cele oferite în vagoanele-restaurant ale CFR-ului.[61] În interiorul marelor orașe, călătoria cu tramvaiul, mai ales a celui tras de cai, avea un parfum aparte. În București, pe anumite trasee, vagoanele erau închise, cu două bănci laterale și două platforme, vopsite în galben, dar vara, atunci când Capitala devenea un adevărat cuptor, erau înlocuite cu vagoane deschise, care aveau pe lateral, perdele de pânză. În mod normal, tramvaiul oprea doar în stații, dar, de multe ori, oprea și pe traseu, dacă îi făceai semn cu pălăria sau bastonul.[62]

Pentru lumea sărmană din Bucureşti, Târgul Moşilor era marea sărbătoare, aşteptată cu nerăbdare, de la cei mici la cei mari. Amplasat în sud-estul Bucureştiului de atunci, „Moşii" se deschideau la începutul lunii iunie şi după cum scria J. W. Ozanne: „nimeni nu lipseşte de la această manifestare naţională, cum poate fi numită pe drept cuvânt."[63] Ozanne a remarcat că mărfurile erau aduse din toate părțile țării, din Transilvania, din sudul Rusiei, dar și din alte părți. Printre negustorii care veneau la „Moși" ieșeau în evidență cei turci și cei elvețieni.[64] Uneori, deschiderea Târgului se făcea cu mult fast, în prezenţa oficialităţilor sau chiar a regelui Carol I. „Moşii" se întindeau de la capătul de atunci al liniei de tramvai nr. 1 până la bariera Căii Moşilor, Piaţa Obor de astăzi. Târgul era un adevărat ocean de tarăbi unde se vindeau turtă dulce, gogoşi rumenite, plăcinte şi zaharicale. La acestea se adaugau gheretele de tir, barăcile circarilor, grămezi de străchini, smălţuite şi nesmălţuite. Bineînţeles, nu puteau lipsi restaurantele care te îmbiau cu fripturi şi băutură pusă la gheaţă.[65] După cum remarcă J. W. Ozanne, „nelipsite de la Moşi sunt turtele dulci şi baloanele, asemănătoare celor de la magazinul Luvru din Paris."[66] Târgul „Moşilor", un bâlci cu aer atât ori-

[60] Constantin C. Giurescu, *Amintiri,* vol. 1, București: Editura Sport-Turism, 1976, p. 42.
[61] *Ibidem*, p. 24.
[62] *Ibidem,* p. 44.
[63] *Prin Ţările Române…,* p. 161.
[64] James Wiliam Ozanne, *op. cit.*, p. 135.
[65] Constantin C. Giurescu, *op. cit.,* p. 39.
[66] *Prin Ţările Române…,* p. 161.

Fig. 17 Aurel Vlaicu. Colecția Valeriu Avram

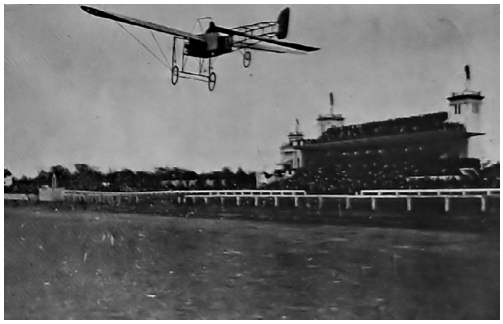

Fig. 18. Bleriot în zbor deasupra hipodromului Băneasa. Colecția Valeriu Avram

ental cât şi occidental, era o pată de culoare pentru Bucureştiul acelor vremuri. În preajma declanșării Primului Război Mondial, Târgul Moșilor era în continuare foarte popular. Léo Claretie arăta că în săptămâna de dinaintea Rusaliilor se ținea aceste târg, unul dintre cele mai mari din Europa Orientală. „Este un bâlci cât un oraș întreg, zgomotos, apărut peste noapte.”[67] Aici, bogat sau sărac, îţi puteai găsi o modalitate de petrecere a timpului liber.

Foarte apreciate erau spectacolele de circ, iar cel mai cunoscut și apreciat era „Sidoli”, care avea o clădire din lemn și paiantă pe strada Poliției. Pentru cei mici cei mai iubiți artiști erau cei doi clovni, Piccolo și Mărculescu, care erau, printre altele, maeștri în a cânta din tot felul de instrumente.[68] De fapt, circul era frecventat asiduu, atât de „lumea bună”, cât şi de oameni simpli.[69] Stagiunea de iarnă, care era cea mai importantă, începea la 25 decembrie, a doua zi de Crăciun, după ce se terminau turneele din ţară şi Europa.[70] Mai târziu, în preajma primului război mondial, spectacolele nu se mai dădeau în cort, circul având propria clădire din lemn, în acelaşi loc, strada Poliţiei.[71]

Pentru înalta societate sau „high-life”, după cum scria în cronicile sale mondene, Mişu Văcărescu zis Claymoor, în „L’Independence Roumanie”, timpul liber era petrecut la sindrofii, vizite, plimbările la „Şosea”, evadările la Constanţa sau Sinaia la care se adăugau cele în străinătate, vizionarea spectacolelor de teatru şi circ şi bineînţeles balurile. Acestea se ţineau atât în case particulare, cât şi la Curte.[72] Balurile oficiale date de familia regală aveau loc la 1 ianuarie şi 1 februarie. În fiecare duminică, familia Suţu organiza câte un mare bal. Alte familii care ţineau baluri erau Ştirbei, Bibescu, Cantacuzino, Văcărescu, general Manu, Marghiloman.[73] La mare căutare, imediat după războiul de independenţă, era şi balul ţinut de doamna Oteteleşteanu.

Fumatul, obicei occidental, a fost introdus în Ţările Române prin filieră otomană. Chiar şi atunci când românii au intrat în contact nemijlocit cu lumea occidentală, vechea tradiţie a fost păstrată. Tutunul a intrat în consum şi în cultură în Ţările Române la finele secolului al

[67] Léo Claretie, *op. cit.*, p. 284.
[68] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 49.
[69] I. C. Butnaru, *Călătorie în lumea circului*, Bucureşti, 1967, p. 78.
[70] *Ibidem*, p. 70.
[71] Constantin C. Giurescu, *op. cit.,* p. 40.
[72] Constantin Argetoianu, *op. cit.,* p. 110; Pentru modul de organizare al balurilor românilor bucovineni, dar şi al altor divertismente, vezi detalii la Constantin Șerban, *Divertismente cultural-artistice orăşeneşti în Bucovina sub stăpânirea austriacă în secolul al XIX-lea,* in: H. U., tomul V, 1997, nr. 2.
[73] Constantin Bacalbaşa*, op. cit.,* p. 90.

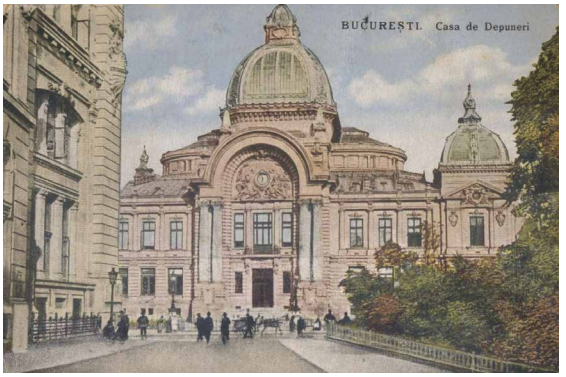

Fig. 19. București. Palatul CEC. Colecția Viorel Gheorghe

Fig. 20. Bucuresti, Palatul Poștelor. Colecția Viorel Gheorghe

XVIII-lea, iar denumirile pentru plantă sau obiceiurile de fumat sunt turceşti.[74] Din occident a venit tabacul şi prizatul, iar ţigarea de foi şi ţigareta se pare că au fost aduse de ruşi sau poloni, deşi denumirea este din franceză, care la rândul său a luat-o din spaniolă. Încă din 1872 se fabricau la Bucureşti ţigări de foi, numai că românii nu au fost atraşi de acestea.[75] Tutunul în oraşele româneşti a devenit pentru tot mai mulţi un accesoriu necesar în petrecerea timpului liber. În majoritatea situaţiilor, bărbaţii erau amatori de tutun. Femeile abia după 1850 s-au apucat de fumat şi atunci doar cele din familiile înstărite de la oraş, pentru că femeile de la ţară au rezistat tentaţiei, fiind o mare ruşine să fie văzute fumând.[76]

Alături de tutun, de mare popularitate se bucurau jocurile de cărți, mai ales în lungile luini de iarnă. „Românii și românceле sunt foarte pasionați de tot felul de jocuri de noroc: bridge, taroc, maus și poker sunt cele mai populare, ultimul părând a fi preferatul tuturor.”[77]

Datorită progresului tehnic şi posibilităţile divertismentului se amplifică. Apar noi oportunităţi şi noi tipuri de spectacole. O nouă invenţie, la care românii au contribuit în mod decisiv, avionul, era folosit şi în spectacolele aeriene. Printre primii din lume care au putut vedea spectacole aviatice au fost bucureştenii. În toamna anului 1909, locuitorii Capitalei au asistat prima dată la o ascensiune cu aeroplanul. La numai două luni şi jumătate, după ce a traversat Canalul Mânecii, marele pilot francez Louis Bleriot a venit la Bucureşti împreună cu avionul său pentru un zbor demonstrativ. Acest lucru era programat pe 14 octombrie 1909, într-o zi de miercuri. Datorită vremii frumoase şi atraşi de ineditul spectacol, mii de oameni s-au îndreptat spre Hipodromul de la Băneasa. „Şoseaua” era plină de lume, şcolile şi magazinele erau închise, toată lumea mergea la acest eveniment unic. Din cauza unor probleme tehnice, zborul a fost amânat pentru 18 octombrie, când peste 40.000 de oameni au fost prezenţi.[78]

După numai un an, bucureştenii au putut vedea un altfel de spectacol aerian. Nu mai erau piloţi şi avioane străine, ci piloţi şi avioane româneşti. La 29 august 1910 a zburat la Chitila inginerul Aurel Vlaicu, prinţul C.V. Bibescu şi Michel Molla. Un mare eveniment a fost însă pe 17 octombrie 1910. În organizarea Ministerului de Război şi sub patronajul principelui Ferdinand a avut loc „Marele Meeting de Aviaţiune” în care a fost prezentat avionul inventat şi pilotat de Aurel Vlaicu. Spectacolul, ca şi în cazul zborului lui Bleriot

[74] Petre E. Mihăilescu, *Tutunul în trecutul Ţării Româneşti şi al lumii întregi*, Bucureşti, 1931, p. 65.
[75] *Ibidem*, p. 72 şi p. 76.
[76] *Ibidem,* p. 124.
[77] Maude Rea Parkinson, *op. cit.*, p. 94.
[78] Corneliu C. Ionescu*, Poetul înălţimilor. Aviator Mircea Zorileanu*, Bucureşti, 1983, p. 22.

Fig. 21. Universitatea din Iași. Colecția Viorel Gheorghe

Fig. 22. București. Bulevardul Elisabeta. Colecția Viorel Gheorghe

s-a desfăşurat tot pe hipodromul Băneasa. Cei din provincie care au dorit să asiste au primit o reducere de 50% la biletele de tren. Ca urmare o mulţime imensă a participat la acest zbor absolut superb al lui Aurel Vlaicu, care l-a consacrat pe marele inventator.[79]

Lumea urbană românească, dispunea de mult timp liber, lucru remarcat de străinii care au vizitat aceste locuri. Încă de la 1846, Adolphe Joanne scria „Românii se dau în vânt după distracţii, dar le place în egală măsură şi să lenevească. Când nu se odihnesc, îşi îm-

Fig. 23. Iași. Administrația Financiară. Colecția Viorel Gheorghe

part timpul între plimbări, spectacole, sindrofii, vizite şi jocuri de cărţi."[80] După 32 de ani, J. W. Ozanne remarca și el că „Burghezul român e unul dintre cei mai veseli oameni. Viaţa lui e un şir neîntrerupt de vizite, flirturi şi distracţii."[81]

În plin proces de modernizare, românii nu au uitat să-şi petreacă timpul liber într-un mod divers, în funcţie de posibilităţi sau în funcţie de moda timpului, să se bucure de viaţă, în ciuda numeroaselor dificultăţi pe care le întâmpinau. Referindu-ne la drumul parcurs de Vechiul Regat în general şi de oraşele acestuia în special în perioada cuprinsă de Războiul de Independenţă şi de Marele Război, putem spune că şi petrecerea timpului liber, divertismentul urban, reflectă modernizarea, înnoirea şi occidentalizarea lumii româneşti.

[79] Aurelia Baciu, Petre Baciu, *Pe urmele lui Aurel Vlaicu,* Bucureşti, 1991, pp. 84-85,
[80] *Prin Ţările Române…,* p. 115,
[81] *Ibidem*, p. 158,

VILA „ALBATROS" – BIJUTERIA ARHITECTONICĂ A MARELUI OM POLITIC ALEXANDRU MARGHILOMAN

Villa „Albatros" – the architectural jewel of the great politician Alexandru Marghiloman

DOI: 10.5281/zenodo.8384671
CZU: [728.83+929](498)

Mircea TĂNASE
Dr. în istorie, Fundaţia „Mareşal Alexandru Averescu", Buzău
Email: mirceatanase2003@yahoo.com

Summary. Alexandru Marghiloman, a prominent figure in Romanian political life from the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, was appointed prime minister of Romania by King Ferdinand I and was empowered to sign, on February 20/March 5, 1918, the armistice and the Treaty preliminary peace with the Central Powers. In the same capacity as prime minister, he received, in Chisinau, on March 27, 1918, the Declaration of the Council of the Country on the union of Bessarabia with Romania.

Villa „Albatros", designed by the famous French architect Paul Gottereau, was inaugurated by Alexandru Marghiloman in 1897 and hosted important personalities of Romanian political life throughout the years.

On October 1, 2015, after four years of restoration work, the villa was introduced to the cultural and tourist circuit. The „Alexandru Marghiloman" Cultural Center currently operates here, intended to host some of Buzău's special cultural events, and for tourists it represents an emblematic point of attraction.

Keywords: villa, great politician, architectural jewel, restoration, emblematic point

Alexandru Marghiloman s-a născut la Buzău la 27 ianuarie 1854 şi a fost o personalitate marcantă a vieţii politice româneşti de la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, deţinând de mai multe ori şefia unor ministere. La începutul Primului Război Mondial a fost desemnat de regele Ferdinand să rămână la Bucureşti, apoi a fost numit prim-ministru, împuternicit să semneze, la 20 februarie/5 martie 1918, armistiţiul şi Tratatul preliminar de pace cu Puterile Centrale. În aceeaşi calitate de prim-ministru, Alexandru Marghiloman a primit, la Chişinău, la 27 martie 1918, Declaraţia Sfatului Ţării de unire a Basarabiei cu România.

După încheierea războiului, Alexandru Marghiloman nu s-a bucurat, după cum ar fi binemeritat, de recunoaşterea sacrificiului său politic. Deşi, aşa cum a fost nevoit să recunoască vechiul său adversar politic I.I.C. Brătianu, a salvat Coroana într-un moment crucial al istoriei, Marghiloman nu a mai fost o prezenţă vizibilă pe scena politică, iar la 10 mai 1925 s-a stins din viaţă, la vila sa din Buzău, fiind înmormântat, la 13 mai 1925, în cimitirul Bellu din Bucureşti.

Vila „Albatros" a fost proiectată de celebrul arhitect francez Paul Gottereau, autor, printre altele, şi a proiectelor Casei de Depuneri (astăzi Palatul CEC), Palatului Cotroceni, Palatului Fundaţiei Universitare Carol I (astăzi Biblioteca Centrală Universitară din Bucureşti), Muzeul de Artă din Craiova, precum şi a unor clădiri particulare (conace şi palate) aparţinând unor mari nume ale vremii (Cantacuzino, Lahovari, Bibescu, Văcărescu).

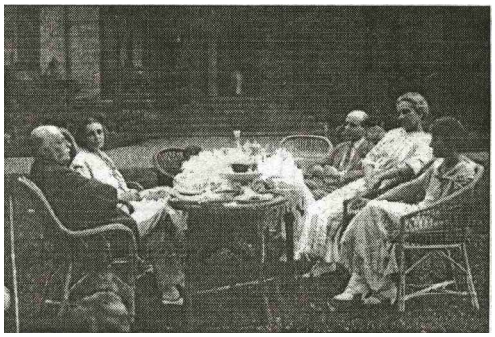

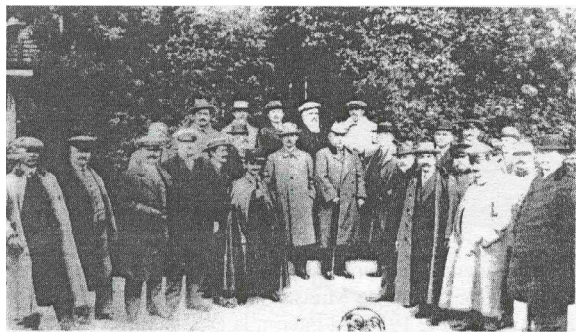

Situată într-un cadru natural amenajat cu multă generozitate şi bun gust această adevărată bijuterie arhitectonică a fost inaugurată de Alexandru Marghiloman în anul 1897. Vila principală (parter şi etaj) este situată într-un parc de 22,5 ha şi avea alături vila musafirilor, casa personalului, cele două case pentru grădinari, casa portarului, şase grajduri pentru caii de curse cu 54 de boxe, magazia pentru furaje, două sere, uzina electrică şi heleşteul.

Vila Albatros a găzduit de-a lungul vremii importante personalităţi ale vieţii politice româneşti – Regina Maria, Nicolae Iorga, Lascăr Catargiu, Dimitrie Sturza, Take Ionescu şi alţii. Între 20 și 23 noiembrie 1916, pe timpul retragerii armatei române în Moldova, Marele Cartier General a fost instalat în clădirea Primăriei oraşului Buzău, iar regele Ferdinand şi reprezentanţii Casei Regale Militare au fost găzduiţi la vila „Albatros”.

Hipodromul, situat în imediata apropiere a parcului, peste calea ferată care leagă Muntenia de Moldova, avea 42 ha teren pentru pistă şi padocuri, casa administraţiei, casa personalului, patru pavilioane cu şapte grajduri, dependinţe şi anexe. Caii din herghelia sa aveau să câştige 27 de derby-uri, un adevărat record în ceea ce priveşte întrecerile hipice. Alături de Albatros, aici au mai crescut şi s-au impus în competiţii Zori de Zi (calul pe care specialiştii genului l-au considerat cel mai valoros produs al mişcării hipice româneşti până la începutul Primului Război Mondial), Frunzeta, Doina, Ghiaur. Marii crescători de cai din Franţa şi Anglia cumpărau cai din herghelia lui Marghiloman, iar iapa Doina era mama celor mai vestiţi cai din Europa acelor vremuri .

În 1919, pe când avea 65 de ani, Marghiloman s-a recăsătorit cu Maria Petrescu, în vârstă de numai 27 de ani, căreia, prin testament, îi va lăsa uzufructul întregii averi. Prima soţie a lui Alexandru Marghiloman, Eliza Ştirbei, sora lui Barbu Ştirbei, se va recăsători cu I.I.C. Brătianu, marele său adversar politic.

Cea de-a doua soţie a lui Marghiloman, devenită Maria Marghiloman, va dovedi o totală nepricepere şi o mare lipsă de interes în gestionarea eficientă a imensei averi lăsată de soţul său, cel care avusese grijă să lase toate lucrurile clare. Dar, cu toate acestea, averea sa a făcut obiectul unui lung şir de procese între moştenitorii de drept şi cei desemnaţi de-a lungul vremii să o administreze. Nuda proprietate a întregii averi revenea, prin testament, lui Mihai Butculescu şi Alexandru Pherekyde, doi dintre nepoţii săi, cu condiţia ca unul dintre aceştia să adauge lângă numele său numele de Marghiloman. Nevasta sa a primit dreptul de a vinde casa, vie, moşie, pentru a acoperi datoriile, dar tablourile, mobila, argintăria, bronzurile şi vitrina cu amintiri istorice trebuia să rămână în familie, iar biblioteca din Bucureşti să fie donată oraşului Buzău. La fel, dorea ca familia să păstreze elementele de prăsilă din crescătoria de cai pursânge.

După moartea lui Alexandru Marghiloman, vila „Albatros", ca de altfel întreaga sa avere, prost gestionată şi administrată, a fost pusă de mai multe ori sub sechestru. Închiriată unor oameni nepricepuţi şi neinteresaţi de conservarea acestui valoros patrimoniu, clădirea, ca de altfel şi celelalte imobile, a intrat într-un lent, dar sigur proces de degradare, iar reparaţiile de întreţinere, făcute neprofesionist şi cu materiale de proastă calitate, au accentuat ruinarea acesteia. Astfel, vila „Albatros" a trecut de la un proprietar la altul, proprietari ce se dovedesc la fel de nepricepuţi în administrarea şi conservarea sa şi, încet, încet, complexul a intrat în paragină.

O expertiză, întocmită de inginerul C. Tissescu în 1938, dă adevărata dimensiune a acestui complex, chiar dacă autorul este nevoit să consemneze şi starea de degradare a unor imobile sau instalaţii. Astfel, el descrie Palatul Marghiloman ca fiind o „construcţie masivă cu etaj, în stil franţuzesc, învelită cu ardezie şi zinc la dolii, 16 camere, hol şi toaletă la parter, 15 camere şi trei toalete la etaj, pereţii tapisaţi cu cretonă şi mătase, în parte deterioraţi; pe jos parchet; subsol şi pivniţă cu mai multe hrube; o clădire cu etaj pentru jokey, cu şase camere şi două antreuri la parter şi şapte camere, două antreuri şi două toalete la etaj. În spate: grajd din zid pentru cai, o remiză pentru trăsuri, o magazie pentru orz şi cuptorul spălătoriei (ruinate 20%); trei pavilioane grajduri de piatră cioplită, învelite cu tablă de zinc, pavaj din basalt, cu boxe separate pentru cai pe ambele laturi, apă curentă şi iluminat electric, 720 m.p; la Herghelie, în spate, trei grajduri – unul din zid, cu patru boxe, 966 m.p. şi un al doilea, tot din zid, cu cincisprezece boxe pe fiecare latură şi cinci în fund, 22 m.p.” . Documentul mai menţionează, printre altele, locuinţa (5 camere, antreu şi subsol) şi magazia cu scule pentru florar, spălătoria (parter şi etaj, 4 camere, în parte ruinate), camera pentru struguri şi grajdul de vaci, crescătoria de raţe (3 camere), clădirea din piatră pentru animale sălbatice, atelier mecanic şi fierărie, fosta uzină electrică cu sala de acumulatori şi staţia de pompe, sera din zid şi sera mică (ruinate), umbrarul din fier, băncile din piatră, canalizarea generală subterană la locuinţe şi grajduri (2000 m.l.), cei 1300 m.l. de alei din parc (sistem Mac Adam), grădina de pomi fructiferi cu canalizare, locuinţa grădinarului, cu subsol, sera de răsaduri cu 380 de pomi fructiferi. Vila „Albatros” şi hipodromul au fost evaluate, la vremea respectivă, la 10.610.000 lei.

În 1945 şi-a început cel de-al doilea periplu de calvar, sub oblăduirea noilor autorităţi, care nu mai puneau niciun preţ pe valorile unei societăţi „perimate” din punct de vedere istoric. Zorii comunismului au pus într-o „nouă lumină” frumuseţea acestui ansamblu, dându-i întrebuinţări dintre cele mai pragmatice: depozit al Întreprinderii de Legume şi Fructe, ateliere şi locuinţe pentru personalul Întreprinderii de Gospodărire Comunală şi Locativă, care „au folosit fără menajamente această bijuterie arhitectonică de la sfârşitul secolului al XIX-lea, emblematică pentru urbanistica buzoiană, una din cele mai interesante vestigii ale evoluţiei istorice şi urbanistice a Buzăului acelor vremuri” .

După 1989 Domeniul Marghiloman a revenit în atenţia autorităţilor, dorindu-se recuperarea şi restaurarea clădirilor principale. La 1 octombrie 2015, după patru ani de lucrări de restaurare a vilei Albatros şi a terenului din jur, a avut loc inaugurarea festivă a Centrului Cultural „Alexandru Marghiloman”, destinat să găzduiască unele dintre evenimentele culturale deosebite ale Buzăului. Reabilitarea vilei şi a parcului a fost un proiect destul de costisitor, dar a fost posibil prin accesare de fonduri europene şi, într-o mai mică măsură, din fondurile Primăriei Buzău. La o primă vedere lucrarea este o reuşită – rămâne ca specialiştii în domeniu să se pronunţe –, spaţiile interioare şi exterioare fiind refăcute, credem, profesionist, cu materiale de calitate şi, pe cât posibil, cu respectarea aspectului iniţial al acestora. Iluminatul interior şi cel exterior, în special cel decorativ, redau farmecul unei clădiri emblematice a oraşului.

Pe 27 martie 2018, când s-au împlinit 100 de ani de la Unirea Basarabiei cu România, marele om politic buzoian Alexandru Marghiloman a fost definitiv repus în drepturi, prin dezvelirea unei impunătoare statui în parcul care îi poartă numele. Iniţiativa a aparţinut primarului Buzăului, ing. Constantin Toma, un admirator declarat al marelui om politic şi un înfocat promotor al valorilor buzoiene autentice, şi a fost circumscrisă manifestărilor dedicate Centenarului României Mari. Opera a fost realizată de artistul plastic buzoian Ciprian Dominoschi, profesor la Liceul de Arte „Margareta Sterian” din Buzău.

UNIVERSUL OBIECTUAL AL ATELIERULUI DE CREAȚIE REFRACTAT ÎN PICTURĂ PRIN OCHIUL MAGIC AL ARTISTEI VALENTINEI RUSU-CIOBANU

The object universe of the creative studio refracted in painting through the magical eye of the artist Valentina Rusu-Ciobanu

DOI: 10.5281/zenodo.8384677
CZU: 75.071.1(478)(092)

Rodica URSACHI
Doctor în studiul artelor, conf. univ., Facultatea Arte plastice și Design,
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău
https://orcid.org/0000-0001-6084-9506
Email: rodikamish@gmail.com

Summary. The article concerns the ambient environment of the creative workshop of artist Valentina Rusu-Ciobanu, which is a source of constant inspiration in her creation. For Valentina Rusu-Ciobanu, the workshop serves as a refuge from the daily world strongly ideologized during the Soviet period. The plastic artist resorts to the most „mundane” objects, some with sentimental value, which she depicts countless times in her paintings – materials and work tools; pieces of furniture (armchair, table with carved legs, small table); tableware (pots, clay cups, porcelain cups); pets (Tofan motan) etc. (*The kitten and the fish; A jilț with Tofan; Tofan and the soda; Black pot and teapot; Table and pot*, etc.). The objects appear in the paintings of V. Rusu Ciobanu in a variety of shapes and colors, the artist transfiguring them and presenting them when stylized, generalized, expressionist (*Teapot and lemon on a blue background; Teapot on the red chair*, etc.).

The objects in the workshop reveal the interests and concerns of the artist, and the author's close relationship with them, denotes the nostalgic and meditative nature of the painter. Valentina Rusu-Ciobanu through his creation immortalized the universe of „everyday” objects from his workshop, valorizing them and continuing their life in his paintings.

Keywords: studio, creation, painting, ambient environment, objects.

Orice proces de creație, îndeosebi în domeniul artelor plastice, necesită anumite condiții prielnice de mediu, fără de care nici un artist nu s-ar fi putut realiza. Un astfel de mediu este atelierul de creație, care indiferent de dimensiune, devine universul în care generează ideile, el este martorul frământărilor lăuntrice, crizelor și speranțelor, a chibzuințelor tacite sau freamătului sufletului artistului. În ambianța atelierului se plămădesc idei și opere care pretind să-și ocupe locul în eternitate. Cu certitudine, ideile sunt generate de creator oriunde și oricând, în funcție de tipul și temperamentul artistului, dar ambianța spațiului „de creație” constituie factorul de bază. Se știe că mediul ambiental își lasă amprenta asupra psihicului uman, fie ca sursă de inspirație cu caracter dinamizator, fie ca impact „istoric” în formarea viziunii asupra lumii etc.

Pentru plasticiana Valentina Rusu-Ciobanu cu o fire timidă, meditativă, introvertită, dar cu un caracter puternic și o voință „de fier” în depășirea plictisului (pe care îl evita), atelierul de creație cu universul său „cotidian” prezintă acel spațiu unde ideile se nasc și se preschimbă ca într-un caleidoscop multicolor. Din interviul artistei Emiliei Ghețu înțelegem

că, atelierul pentru ea este un refugiu „pentru a evita presiunea ideologică la care erau supuși artiștii”.[1]

Activitatea artistei în cadrul atelierului este direcționat pe 2 vectori: 1) de creație propriu-zisă, ca proiecție a unei stări de spirit, și 2) raportul său cu ambianța, ca sursă de inspirație. Este dificil de apreciat care din acești vectori a avut primordialitatea, dar cert este faptul că plasticiana de nenumărate ori a „transferat” obiectele din atelierul său în tablouri, formând astfel, un binom – ambient – artă; ființă – context ambiental. Acest din urmă factor a avut pentru Valentina Rusu-Ciobanu un rol important, ea considerând că „este un adevărat privilegiu să te afli în intimitatea atelierului”[2]. Anume în anturajul atelierului plasticiana își găsește liniștea și creează, bazându-se doar pe inspirație”[3]. Refugiul în ambianța atelierului îi oferă pictoriței posibilitatea de a medita în tihnă, de a-și exprima gândurile, amintirile sau emoțiile generate în fața motivului (obiectelor). Aflându-se în centrul acestui univers, artista jonglează cu obiectele „gazde” transformându-le, personalizându-le sau depersonalizându-le, mitologizându-le și transferându-le din categoria obiectelor comune în cea de „produs de artă” (*Taburet cu trei vase,* 1963; *Taburet cu ulcior*, 1963; *Bujori*, 1965; *Pere și flori*, 1966; *Oală neagră și ceainic*, 1966; În timpul liber, 1973; *Flori și sfeșnic*, 1975–1976 (Fig. 1) ș.a.).

Fig. 1. *Flori și sfeșnic*, 1975–1976, foto Rodica Ursachi (R.U.)

Majoritatea artiștilor, indiferent de spațiu geografic și segment istoric au în atelierul de creație obiecte „profesionale” – creioane, hârtie, vopsele, pensule etc, inerente procesului de creație, cărora li se alătură și alte obiecte complementare – vase pentru păstrarea pensulelor, vopselei etc.

[1] E. Ghețu, *Arta ca viață. Întâlniri cu Valentina Rusu Ciobanu,* in: *Valentina Rusu Ciobanu: 100 de ani de la naştere*. Ed: Olariu E., Nagy Vajda V., Bucureşti: Oscar Print, 2020, p. 37.
[2] Ibidem, p. 37.
[3] Ibidem, p. 37.

Fig. 2. Vase din ceramică din atelierul artistei, foto R.U.

Fig. 3. Masă din lemn cu picioare cioplite, foto R.U.

Fig. 4. *Natură statică*, 1953, MNAM, foto R.U.

Fig. 5. Masă din „familie" pictată în natura statică, anul 1953, foto R.U.

Nici atelierul plasticienei Valentinei Rusu-Ciobanu nu este privat de asemenea recuzite. În atelierul de creație unde a activat timp de decenii, s-au păstrat diverse materiale – cărbune, sepia, pastel, cretă colorată, careoce, tuș, peniță etc. (unele de proveniență franceză) – care au servit drept instrumente și i-au oferit plasticienei posibilitatea de a experimenta în diferite tehnici grafice. Grație proprietăților plastice și tehnice aceste materiale au contribuit la descătușarea impulsului creativ al plasticienei prin mecanica manipulativă a gesticulației. Uneori, ductul liniei este fin și grațios, trasat cu o mână fermă (în desenele și schițele realizate în tuș cu peniță, creion), alteori, linia este „nervoasă", temperamentală, impulsivă, alternată de pete tonale de diversă intensitate (*Portret de femeie,* 1955 (creion); *Bărbat cu pălărie*, 1970 (tuș, peniță); *Schiță pentru portretul unei tinere*, 1971 (cărbune, pastel); *Portret de tânără cu căciulă*, 1980 (sepia); *Portretul Mariei Mardare*, 1981 (pastel) ș.a.).

Alături de asemenea recuzite specifice, interes prezintă și obiectele cu funcționalitate relativă păstrate în atelier – oale de lut, căni, ceșcuțe, fotolii, mese ș.a. (Fig. 2; 3; 5; 6) care formează un microcosmos izolat al spațiului și reprezintă un fel de arhivă „emoțională" a artistei (*Natură statică*, 1953, MNAM) (Fig. 4).

Fig. 6. Cană din lut pictată în natura statică cu clește, foto R.U.

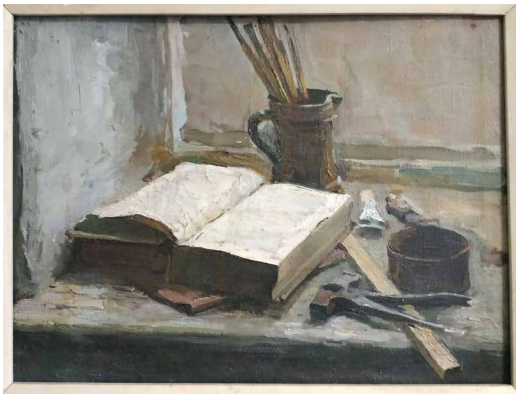

Fig. 7. *Natură statică cu carte și clește*, foto R.U.

Reieșind din informația expusă în interviul artistei aflăm că, spre exemplu, masa este din perioada interbelică, moștenită de la mătușa soțului (Glebus Sainciuc), care provenea dintr-o familie de vechi chișinăueni, fotoliul/scaun este „din familie", fiind locul „șederii" socrului ș.a., Valentina Rusu-Ciobanu păstrându-le, deoarece „pentru ea ele au o valoare sentimentală".[4] Totodată trebuie de menționat, că această valorificare a pieselor „istorice" se datorează culturii plasticienei formată pe 2 direcții: una inerentă de proveniență „intelectuală" a familiei sale, cu studii în Sankt-Petersburg și alte orașe ale Imperiului Rus, și alta, derivată din experiența proprie ce prezintă osmoza diferitor spații cultural-artistice. Formată în ambianța școlii românești de pictură, Valentina Rusu-Ciobanu a avut tangențe cu creația lui Nicolae Tonitza, Gheorghe Petrașcu și alți maeștri români care în repertoriul său tematic au recurs la imagini din propriul atelier (piese de mobilier cioplit, vase de lut, metal, sticlă, covoare etc.), specific modului de viață urban din anii '30 ai secolului al XX-lea. Cu certitudine influența acestei tendințe și-a lăsat amprenta asupra universului lăuntric al artistei din Basarabia, bogat alimentat de obiecte „de epocă" din mediul său ambiental, și care a servit ca imbold pentru crearea diverselor lucrări artistice (*Natură statică cu cap de ipsos* (mijlocul anilor '50), *Natură statică cu carte și clește* (mijlocul anilor '50) ș.a.) (Fig. 7). O altă explicație ar fi, după cum s-a relatat mai sus, și firea introvertită a artistei, care tinde spre intimitate, spre păstrarea și conviețuirea cu obiectele „din familie".

Din istoria atelierului provin câteva imagini fotografice ce înfățișează oameni de artă (scriitori, pictori, interpreți muzicali ș.a.) în „contact" direct cu diverse obiecte întâlnite în lucrările Valentinei Rusu-Ciobanu – Glebus Sainciuc, Mihai Grecu, Serafim Saca, Nicolae Sulac – discută și beau cafea la măsuța rotundă, Ion Druță bea cafea din ceșcuța cu bordură aurie ș.a. – ce servesc drept dovadă a prezenței acestor piese în atelier și a persistenței lor pe parcursul a mai multor decenii.

În urma analizei detaliate a acestui aspect, se observă perindarea acestor obiecte „banale" de la un tablou la altul, ele având rol de personaj principal, obiect central (în naturile statice) sau element component a unei compoziții cu personaje (subiect de context); o funcție compozițională sau o încărcătură simbolică (*Natură moartă cu ceainic*, 1952; *Compoziție cu creangă de gutui,* 1968–1969; *Portretul lui Simion Ghimpu*, 1975; *Dimineața. Micul dejun*, 1979; *desenul ceșcuței în creion* (elementul de interes este ceșcuța albă cu marginea aurie), *Femeie în fotoliu,* 1966; *Toma Grecu în atelier,* 1968; *Portretul lui Ion C. Ciobanu*, 1973; *Portretul scriitorului Serafim Saca*, 1973; *Portretul generalului Porfirii Diacov*,

[4] Op. cit., p. 49.

Fig. 8. *Compoziție cu creangă de gutui*, 1968–1969, foto R.U.

Fig. 9. *Vizita medicului*, 1971, MNAM, foto R.U.

1975 – scaunul/fotoliu ș.a.). Valentina Rusu-Ciobanu poartă un dialog cu obiectele țesute în canavaua structurii compoziționale a tabloului, invitând spectatorul la această comunicare. Ele prind grai și ne relatează, care timid, delicat (vasele, ceșcuțele), care impunător (mobilierul) povestea lor, și totodată istoria artistei. Valentina Rusu-Ciobanu devine „făuritoarea" acestor obiecte văduvite de pereche, cărora le-a schimbat destinul, le-a pus în valoare și le-a continuat viața prin artă într-o altă dimensiune. Chiar dacă „fața" lor a fost afectată de timp, spiritul lor a opus rezistență și a rămas intact. Doar o atitudine de gratitudine a artistei față de aceste obiecte, aparent banale dar probabil cu o funcție terapeutică, – scaunul/fotoliu, masa, ceșcuțele, căni din ceramică, păsările din lemn rămase de la un ceasornic de perete ș.a. –, a permis persistența lor în timp (nu au fost aruncate sau înlocuite), Valentina Rusu-Ciobanu descoperindu-le de fiecare dată o altă latură (*Compoziție cu creangă de gutui*, 1968-1969 (Fig. 8); *Vizita medicului*, 1971 – păsările din lemn (Fig. 9), *Așteptare*, 1979; *Dimineața. Micul dejun*, 1979; *Sibila II*, 1985 – scaun în stil „vienez", *Natură moartă cu tablă de șah*, 1968–1969; *Lunomobilul*, 1971 – tablă de șah ș.a.). Dacă pentru cineva din „afară" aceste obiecte prezintă piese cu forme „interesante" și sunt percepute doar la nivel estetic sau considerate „istorice" ori „tradiționale", pentru artistă ele sunt sesizate la nivel sentimental. Valentina Rusu-Ciobanu prin potențialul său creativ, le transfigurează forma fizică și le dezvăluie lumea spirituală, deoarece orice formă-materie posedă spirit. Uneori aceste obiecte se intercalează într-un singur tablou, ele având o conviețuire pașnică de „ajutor reciproc" atât prin narațiune, cât și sub aspect plastic (piese de mobilier și vase de ceramică etc.). Valentina Rusu Ciobanu recurge, sub raport tematic, la îmbinări neobișnuite (ceșcuță și fotoliu – *Citate din istoria artelor*, 1978, (MNAM), scaun, măsuță rotundă și păsări – *Vizita medicului*, 1971, (MNAM), ceșcuță și păsări – *Compoziție cu creangă de gutui*, 1968–1969 etc.), imaginile obținute fiind din diferite dimensiuni ale lumii obiectuale

și respectiv cu variate rezonanțe de consistență. Prin suprapunerea diverselor combinații pictorița obține un dialog „minor” al istoriei atelierului.

Piese „istorice” fixate de artistă în tablourile sale sunt masa și fotoliul/scaunul „de epocă” ce prezintă o verigă de legătură cu strămoşii. Aceste obiecte de proporții apar în mai multe ipostaze, aparent convențional, dar totodată personalizat și uneori cu un substrat simbolic (*Masă și oală,* 1969 (masa); *Portretul generalului Porfirii Diacov,* 1975 (fotoliu/scaun); *Citate din istoria artelor*, 1978 (fotoliu, ceșcuță) ș.a.). În tabloul *Masă și oală* (1969) (Fig. 10), deși la prima vedere se poate percepe doar o structură artistică plastică a obiectelor, o analiză mai atentă, descifrează ideea „Cinei cea de taină”, relevată prin însăși subiectul mesei, a ulciorului, a cărei sublimare simbolică se asociază cu izvorul spiritual în care germinează viața, a stelei cu opt colțuri în parte de jos a lucrării, cu rol de conturare a ideii sacrale, toate indicând un spațiu atemporal. Astfel, artista clasează imaginea într-un spațiu spiritual și nu într-un spațiu-eveniment, concret, ea schimbând accentul de pe formă pe conținut.

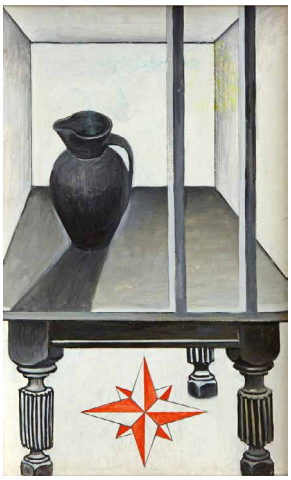

Fig. 10. *Masă și oală*, 1969, foto R.U.

Fig. 11. *Citate din istoria artelor*, 1978, MNAM, foto R.U.

Un tablou a cărei structură semantică poartă sensuri mult mai profunde decât imaginea aparentă este *Citate din istoria artelor* (1978) (Fig. 11) unde se întâlnesc două obiecte din atelierul artistei – fotoliul/scaun pe care este așezat personajul feminin și ceșcuța ce constituie punctul central al compoziției, în jurul căruia este construit dialogul. Aflându-se pe poziții diametral opuse, aceste obiecte încorporate în mediul existențial al celor două personaje principale, creează o unitate de „loc” și de „timp”. Fotoliul/scaun nu prezintă doar o recuzită pentru delectare vizuală sau suport pentru figura feminină, ci devine subiect cu rol de aprofundare a ideii tabloului, conferind stabilitate și încredere personajului.

Relația comunicare-contemplare se întâlnește îndeosebi în naturile statice, unde obiectele „gazde” din atelierul artistei sunt transpuse deseori într-o formă convențional decorativă, prin prisma farmecului emoțional-impulsiv al spiritului pictoriței. Valentina Rusu-Ciobanu deseori recurge la șabloane compoziționale, dar din cauza fluctuațiilor stilistice și cromatice, imaginile acestor obiecte (căni, oale, ceainic ș.a.) își pierd complet trăsăturile distinctive și fizionomice. Ea le simplifică detaliile de ornament, le modifică uneori forma ș.a., creând astfel impresia unei mari diversități de obiecte – *Cană*, 1967; *Cană cu flori*, 1964; *Cană cu lăcrimioare*, 1964; *Crenguțe cu flori*, 1967; *Vase cu flori*, 1967; *Masă și*

Fig. 12. *Pisoiul și peștele*, 1965

Fig. 13. *Portretul lui C. Stamate, anii' 70,* MLKN, foto R.U.

vase, 1967; *Flori*, 1970; *Flori și sfeșnic*, 1975–1976 ș.a. (lucrări în care este pictată cana de culoare roz). Pentru a intensifica expresivitatea imaginii, autoarea, deseori, recurge la o viziune generalizată, la o manieră de lucru agitată, la interpătrunderea polarităților de factură, culoare, suprafețe. Lucrările sunt bazate pe contrastul suprafețelor aplatizate și în volum, pe ritmul variat al formelor și liniilor, pe alternanța tonurilor închise și deschise ce par să sugereze avântul zborului sau tensiunea dansului (*Ceainic și lămâie pe fundal albastru*, 1966; *Ceainic pe scăunel roșu*, 1969 ș.a.).

Martorul tuturor experimentelor artistice, frământărilor și gândurilor plasticienei, și totodată participantul nemijlocit la explorările creative ale Valentinei Rusu-Ciobanu a fost motanul „Tofan". Ca un strajnic al comorilor el și-a perindat zilele în atelier timp de 20 de ani, îndeplinindu-și misiunea de consolator, aducând căldură și tihnă stăpânei. Drept recunoștință Valemtina Rusu-Ciobanu i-a imortalizat chipul în mai multe lucrări ale sale – *Pisoiul și peștele,* 1965 (Fig. 12); *Un jilț cu Tofan (Scaunul),* 1966; *Motan,* anii '60; *Pisoi,* 1969; *Tofan și sifonul,* 1969; *Portretul lui C. Stamate,* anii '70 (motanul este personaj secundar) (Fig. 13); *Portretul scriitorului Serafim Saca*, 1973 (motanul doarme pe genunchi), ș.a.

Concluzie. Atelierul de creație este martorul evoluției spirituale și creative a unui plastician, iar obiectele din cadrul lui marchează acest teritoriu și relevă interesele și preocupările artistului. Se poate considera că obiectele din atelierul Valentinei Rusu-Ciobanu au îndeplinit o misiune importantă în viața artistei, ele servind drept imbold pentru creație și devenind totodată catalizator în procesul de ascensiune a plasticienei pe culmile creației. Raportul strâns al artistei cu lumea obiectuală al acestui spațiu relevă firea nostalgică și meditativă a Valentinei Rusu-Ciobanu, care prin creația sa a valorificat fiecare obiect. Modificându-le configurația plastică de la un tablou la altul, pictorița le-a continuat acestora viața timp de decenii (anii '50–'70), inițiind, astfel un dialog constant cu trecutul, și care induce spectatorul în diverse dimensiuni temporale.

IMAGINEA ORAȘULUI CAHUL ÎN ÎNSEMNĂRILE DE CĂLĂTORIE STRĂINE
The image of the City of Cahul in foreign travel notes

DOI: 10.5281/zenodo.8384533
CZU: 908(478-21):82-992

Elisaveta IOVU
Doctor în filologie, cercetător științific, Centrul de Cercetări Filologice „Eugen Coșeriu”, Universitatea de Stat din Moldova; I.P. Liceul Teoretic „Mihai Eminescu”, Strășeni
Email: iovuelisaveta85@gmail.com

Sumary. Through the methodological grid of imagology we intend to analyze the testimonies left by foreign travelers and to present based on them a first image of the place where the city of Cahul is today. At the beginning came different scholars, merchants of different nationalities, each with their own purposes, some spreading catholicism, others engaged in business, some of them were just passing through this piece of land, leaving vague data about this place. Referring to historical sources, this territory also had other names, such as: Scheia, Frumoasa and Cahul. Also, the battle of Cahul appears in the works of foreign travelers who visited the southern territory of Bessarabia, such as Gustav Orraeus, Kajetan Chrzanowski, Heinrich von Reimers or Johann Martin Minderer. Each individual traveller, doctor, diplomat or counselor left in their reports some notes important from our point of view. The images that we identify in the testimonies of foreign travelers highlight a positive image of the place where the city of Cahul is located today. The phrases „the battle of Cahul”, „the winner from the Cahul”, have a positive connotation.

Keywords: Imagotype, imagotypic text, the other, Scheia, Grecenilor's Land, the battle of Cahul.

Călătoria a fost practicată încă din cele mai vechi timpuri și era efectuată în diferite scopuri. În dependență de premisele istorice, scopurile și interesele călătorilor variau de la o epocă la alta. Datorită faptului că pe glob au existat multe locuri, popoare „străine”, care au trezit interesul pentru vizitare și descoperire, astăzi găsim un șir de surse care pot servi în calitate de mărturii ale timpului, dar care scot în evidență un șir de imagotipuri (imagini, stereotipuri, clișee, prejudecăți) despre oameni și locuri străine călătorilor.

Substanța și calitatea textelor imagotipice pot fi influențate în mare măsură de împrejurările în care se află călătorul/autorul. Călătoriile în medii diferite pot oferi o gamă largă de experiențe și perspective. Un călător/autor care se află într-un loc exotic sau într-o cultură nouă poate fi inspirat, datorită noilor impresii și influențe culturale pe care le experimentează. De asemenea, un rol important îl are și contextul istoric și cultural, dar și observația și atenția la detalii. „Faptul că străinul place sau nu observatorului sub raportul particularităților sale fizice, dacă el îl atrage ori nu pe călător constituie în multe cazuri, dacă nu în toate, o decizie prealabilă mai mult sau mai puțin conștientă, instinctivă, pentru întreaga atitudine față de cel dintâi”[1]. Observatorii vor să vadă la străin ceea ce-i diferit de el, de poporul lui, iar unele lucruri ce-i par familiare le trece cu vederea. Pe deasupra, textele imagotipice (însemnările, notele și jurnalele de călătorie, rapoarte, scrisori etc.) sunt influențate de faptul dacă experiențele călătorilor/ autori sunt directe sau indirecte, vin după

[1] Klaus Heitman, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german, 1775–1918*. Un studiu imagologic. București: Univers, 1995, p. 90.

contactul îndelungat, direct al acestuia cu poporul străin sau doar prezintă informații aflate mai mult din auzite, instituindu-se astfel un contact indirect dintre culturile/ națiunile vizate.

Pământul dintre Prut și Nistru nu a fost o atracție turistică, însă, pe teritoriu încep să-și facă apariția primii călători străini după anul 1359, anul când se consideră că a apărut Moldova, conform surselor din *Cronicile slavo-române din secolele V–XI*. De fapt izvoarele istorice susțin că pe aceste teritorii au venit străini și mai înainte, prin anii 1250–1260, când se încerca o propagare a catolicismului roman în teritoriile ocupate de Tătari, însă ei n-au lăsat mărturii esențiale care ar fi putut contribui cu imagotipuri ale vremii despre Noi și poporul nostru. Nicolae Iorga se întreabă la un moment dat: „de ce înainte de 1389 nu-s călători care să fi străbătut țara noastră și să fi lăsat o descriere a acestei țeri?”[2]. Istoricul român concretizează importanța cunoașterii imaginii celuilalt, iar mărturiile timpului înserate de diverși călători/ autori despre țările române sunt de „un folos extraordinar” pentru imaginea noastră de ansamblu ca popor în ochii occidentalilor. Primele documente despre Țara Românească apar, după cum observă istoricul în limba latină și mai târziu în slavonă, sub influența vecinilor de dincolo de Dunăre, Bulgari și Sârbi, dar mai ales Sârbi, care apar abia de prin anii 1370, iar în ce privește Moldova, documentele, afară de anume legături cu străinătatea, sunt încă mai recente[3].

La început veneau diferiți cărturari, ierodiaconi, episcopi, medici, negustori de diferite naționalități, cum ar fi: greci, ruși, polonezi, ungari, germani etc., fiecare în parte având scopurile lor, unii propagau / răspândeau catolicismul pe toate căile posibile, alții se ocupau cu negoțul, o parte din ei erau doar în trecere pe această bucățică de pământ. Prin urmare, unii au lăsat mai multe mărturii, alții doar niște date vagi despre aceste locuri despre care vom vorbi în continuare. Prin grila metodologică a imagologiei intenționăm să analizăm aceste mărturii lăsate de călători/ vizitatori străini sau autohtoni și să prezentăm în baza lor o primă imagine a locului/ teritoriului unde se află astăzi orașul Cahul.

Peisajul din jurul orașului Cahul este foarte pitoresc, situat în sud-vestul Republicii Moldova, pe un platou în apropierea râului Prut, orașul este înconjurat de văi, râuri și dealuri. Una dintre văile notabile este Valea Mărănzii, care se bucură de un peisaj fermecător, cu crânguri, livezi, vii și ogoare. Gama cromatică naturală a acestor zone, cu culori vii și variate, adaugă o notă de frumusețe peisajului. Valea Cotihănii și Frumoasa sunt alte zone pitorești din apropierea orașului Cahul. Râurile și pâraiele care curg prin acestea contribuie la peisajul său deosebit de frumos. Aceste râuri străbat crângurile și dealurile domoale, oferind un cadru relaxant și atrăgător pentru turiști și localnici. Aceste caracteristici naturale fac din Cahul un loc atrăgător pentru cei care doresc să se bucure de natură și de peisajul rural autentic.

Potrivit istoricului Anatol Eremia, Dealul Mărănzii este o colină înaltă și pitorească situată la răsărit de orașul Cahul. Cu caracteristicile sale naturale diverse, adaugă frumusețe peisajului din zonă. De-a lungul istoriei, acest deal a avut și o importanță economică, fiind folosit ca rută de trecere pentru transportul produselor agricole și al altor bunuri către piețele și orașele din sudul regiunii. De asemenea, și lacurile din lunca Prutului (Bălacea, Gârla Mare, Balta Florilor, Strafida, Roşul Mare, Roşul Mic...), unde pescuiau şi mic, şi mare, reprezintă locuri de agrement, adevărate oaze ale copilăriei cahulenilor de altă dată, iar Frumoasa - după cum menționează istoricul basarabean, este nu numai o simplă vâlcea, un reper topografic, ci însuşi locul întemeierii şi existenţei de mai apoi a oraşului Cahul[4].

[2] Nicolae Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. I. București: Editura Casei Școalelor, 1928, p. 5.
[3] Nicolae Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, p. 5.
[4] Anatol Eremia, *Oraşul Cahul: pagini de istorie*, in: *Limba română*, Nr. 4-6, anul XVI, 2006, p. 230.

Sursele istorice demonstrează că înainte de Cahul, localitatea era înregistrată și sub alte denumiri, prin urmare, ***Scheia*** (1502), ***Frumoasa*** (1503), **Cahul** (1835). Denumirea de *Scheia* este foarte veche de altfel și reproduce antroponimul Ș*cheau,* iar acest antroponim semnifica la origini „sclav", „bulgar", „sârb". Prin urmare, localitatea Scheia era un sat/ moșie a unor oameni care aveau în calitate de conducător un vătăman cu numele de Ș*cheau*. Se presupune că cea mai veche mărturie despre existența satului Șcheia este cea din 2 iulie 1502. Potrivit surselor istorice, localitatea/ regiunea a avut mai mulți conducători. Istoria începe de la nepoții logofătului Neagoia: logofătul Neagoia avea ispisoc de întărire asupra localității de la Alexandru cel Bun (1399–1432), apoi domnitorul Ștefan cel Mare a cumpărat pentru 30 de zloți tătărești trei sate peste Prut, printre care și localitatea care ne interesează. Ulterior domnul Moldovei a dăruit, la 2 februarie 1503, satul Frumoasa, împreună cu multe altele, Mănăstirii Putna, pe care o ctitorise după una din victorioasele bătălii cu turcii; dintr-un document de la 21 martie 1809 aflăm că moșia satului Frumoasa fusese cumpărată de vistiernicul Iordache Balș, care, conform testamentului, o lasă moștenire fiului său Iancu (Ioan) Balș. Mai târziu, pământurile de la Frumoasa ajung în proprietatea lui Gheorghe Balș, fiul lui Alecu, cel de-al doilea fecior al lui Iordache Balș. Acest Gheorghe, zis și Egor, în 1835 vinde satul și moșia Frumoasa, care avea aproximativ 4 000 desetine de pământ, guvernatorului Basarabiei Pavel Ivanovici Fiodorov. Printr-un decret imperial din 18 decembrie 1835, târgului Frumoasa i s-a atribuit statut de oraș, atribuindu-i totodată și denumirea de Cahul. Motivele redenumirii localității au fost, după unii, comemorarea celor 65 de ani din ziua de 21 iulie 1770, când armata rusă, sub conducerea lui P. A. Rumeanțev, a înfrânt oștirile turcești în lupta de pe râul Cahul, iar, după alții – factorul geografic, pentru că râul Cahul izvorăște din pădurile de la nord-est de localitate. De fapt, ambele momente au putut servi ca punct de plecare la schimbarea denumirii localității[5].

În trecut, sudul Basarabiei nu era considerat o regiune deosebit de importantă sau dezvoltată. În însemnările călătorilor și în documentele istorice, această zonă era inclusă în ceea ce se numea „Ținutul Grecenilor" (sau „Ținutul Grecilor"), care nu avea o pondere economică sau socială semnificativă în comparație cu alte regiuni mai dezvoltate. Se presupune că domnea o sărăcie mare în partea de sud a țării. Această sărăcie poate fi atribuită mai multor factori, inclusiv infrastructurii subdezvoltate, lipsei de investiții, instabilității politice sau altor condiții economice și sociale nefavorabile.

De-a lungul istoriei, sudul Basarabiei a cunoscut diferite perioade de dominație sau influență din partea diferitelor imperii sau puteri politice, ceea ce poate fi unul dintre factorii care au afectat dezvoltarea sa. Aceste aspecte sunt reflectate în însemnările călătorilor și documentele vremii, care oferă o imagine asupra situației economice și sociale din regiune în trecut. Cu toate acestea, este important să luăm în considerare că istoria și evoluția unei regiuni sunt influențate de o varietate de factori și schimbări de-a lungul timpului.

Din relatările lui Ioan Grinski (1677–1678), aflăm că teritoriul Moldovei (mai ales cel de sud) se afla într-o sărăcie fără margini. Solia acestuia, trimisă de poloni la Poartă pentru ratificarea păcii de la Zuravna din 16 octombrie 1676, a intrat și-n Moldova. Solia se compunea din 400 de persoane (în cartea lui Dimitrie Cantemir *Istoria Imperiului Otoman* apare cifra de 700) și 650 de cai. Fiind o solie atât de mare, iar țara foarte săracă nu au putut-o aproviziona la primul popas, din considerentul că Moldova la etapa dată era încă călcată în picioare de la ocuparea Cameniței de către turci (1672). Se spunea că boierii moldoveni,

[5] Anatol Eremia, *Orașul Cahul: pagini de istorie*, in: Limba română, Nr. 4-6, anul XVI, 2006, pp. 230-233.

care aduceau provizii pentru solie, erau bătuți de aga ienicierilor Ibraim Zagargi pașa, datorită faptului că proviziile lor nu ajungeau pentru întreaga solie, unde mai pui că numărul era mai mare, că s-au mai adăugat câțiva care trebuiau să însoțească această solie pe teritoriul Moldovei.

Secretarul soliei lui Ioan Gninski, Pan Michal Floryan Rzewuski, starostele de Helm, era acel care înregistra în jurnal toate informațiile importante din punctul lor de vedere. Pe lângă cifrele și informațiile despre exploatarea otomană asupra țărilor române, aflate de la moldoveni, a menționat și anumite fapte interesante subiectului abordat, cum ar fi construcția caselor din vălătuci sau faptul că populația era deasă și bogată anume în partea de sud a țării. Starostele de Helm comunică în jurnal următoarele: „*4 iulie*. Două ceasuri de drum pe dealuri; am trecut apoi Prutul pe două poduri între trestii, loc rău pentru trecere, caii au trecut prin vad, bagajele pe plute cu multă teamă și în urmă trăsurile. *5 iulie*. Ne-am luat rămas bun de la pristavii moldoveni, și ne-am socotit pentru caii care ni s-au furat în diferite locuri (plin de necaz autorul acuză toată țara pentru aceste neajunsuri; dar ceva mai înainte fusese vorba de furturile săvârșite de un armean și un soldat polon prizonier, în paguba lui Ibraim Zagardzi pașa); […] Întreg acest drum de la Iași până aici e destul de pustiu și ar fi fost și lipsă de apă dacă nu ar fi Prutul, totuși din când în când vedeam câte un sat, dar abia aici în țara care este sub turci […], căsuțele sunt de vălătuci, acoperite cu paie, cu colțurile rotunjite, foarte joase, clădite din împletituri lipite cu lut. Dar populația e deasă și are turme bogate”[6].

Despre aceste locuri menționează și vestitul medic Andreas Wolf (1741–1812), care în luna decembrie 1788, efectuează o călătorie în Moldova, pentru a o trata pe fiica domnitorului Constantin Moruzi, Sultana. Acesta este invitat de mai multe ori pentru a trata și alte oficialități de stat/ persoane importante, cum ar fi baronul von Brukenthal, episcopul Inochentie a Hușilor sau mitropolitul Leon Gheuca. Wolf în „Contribuții la o descriere statistico-istorică a Principatului Moldovei” (1805), comunică despre contele Rumianțev și oastea lui, dar mai trece în revistă și despre faptul că în acest teritoriu nu era o situație plăcută și armonioasă pentru trai: „familii întregi apucă toiagul pribegiei, își întorc fața de la patria lor și pribegesc în speranța unei soarte mai bune în țările vecine, mai ales în țara tătarilor care nu e prea departe, […] Și lucrul acesta se face atât de fățiș, încât familiile hotărâte să emigreze o spun pe față: «Vrem mai bine să servim tătarilor, sau chiar turcilor decât unuia din robii lor creștini»[7].

În cursul veacului al XVIII-lea se consolidează relațiile economice cu Rusia, de unde negustorii aduc blănuri, tutun și alte mărfuri. In schimb, din Moldova se exporta cu timpul cai pentru armată și vinuri luate de Grecii din Nejin. Medicul Andreas Wolf povesteste, că in timpul foametei din 1795, când oamenii mâncau coajă de ulm, mitropolitul Iacov Siamati aduse din Rusia hrană pentru popor. În „Date autentice despre Principatul Moldovei, situația lui internă, despre produsele și fertilitatea lui, despre județe și altele”, autorul, probabil un negustor rus puțin cult, manifestă o atenție specială vieții economice a târgurilor moldovenești, printre care și Târgul Grecenilor: „10. Fălciu. Are două târguri mai de seamă Fălciu și Huși. În acest din urmă, există și o episcopie. Se mărginește cu Bugeacul, adică cu acele ținuturi ce au fost luate Principatului Moldovenesc de către Turci și Tătari. Aici sunt numeroase vii. La movila numită «Rabâia» se află o fabrică de silitră. *Codru*, se află de

[6] M. Holban, A.-D. Bulgaru, P. Cernovodeanu, *Călători străini despre țările române*, Volumul VII. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, pp. 358-359.

[7] M. Holban, A.-D. Bulgaru, P. Cernovodeanu, *Călători străini despre țările române*, Volumul X. Partea II. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 2001, p. 465.

asemenea în jud. Fălciu, dincolo de râul Prut. Se mărginește cu același Bugeac. *Greceni*, e un ținut tot din judetul Fălciu, având granițe la Bugeac, Tomarova și Ismail."[8]

În însemnările călătorilor străini, denumirea „Cahul" este menționată cu specificul de râu, lac sau în legătură cu „bătălia de la Cahul". Aceasta demonstrează că denumirea orașului era asociată inițial cu caracteristici geografice sau evenimente militare, evidențiind faptul că istoria sa a fost marcată de lupte și momente decisive în dezvoltarea sa.

O atestare a denumirii de Cahul este prezentă la Anatole Demidov în 1837, care întreprinde o expediție de studii/ o călătorie științifică, cu un grup de cărturari, în Sudul Rusiei și Principatele Dunărene. Lucrarea este scrisă în limba franceză și scoate în evidență faptul că partea de sud a țării este un loc mlăștinos cu ape și nisip, cu râuri și lacuri multe, printre care și lacul Cahul. Călătorul înregistrează în jurnal următoarele aspecte: „Siret coboară din munții care adăpostesc Moldova spre vest și își vor îmbina apele cu Bârlad, care la rândul său, se unește cu Dunărea, între Brahiloff și Galatz. În acest loc, marile ramuri ale râului Germaniei, gurile Prutului, lacurile Cahul și Ialpug, nu mai formează întreaga regiune până la Marea Neagră, ci o mlaștină imensă, intercalată cu o sută de râuri: aceste paralele coboară invariabil din nord pentru a se pierde în acest labirint de apă, pajiști și nisip, ceea ce face atât de dificilă navigarea pe Dunărea de Jos, de la Galatz până la mare"[9].

La Martin Gruneweg (1562–1618), care a călătorit în țările românești și a lăsat o moștenire pentru diferite discipline ale timpului (etnografie, istoria arhitecturii, a comerțului, geografia istorică etc.), denumirea de Cahul apare cu semnificația de lac. Călătorul menționează următoarele: „de la Iași drumul se îndrepta din nou spre Prut, pe care îl traversa la Țuțora și continua de-a lungul malului stâng al râului până la Chigheci, unde traversa un deal și ajungea în valea Ialpugului, pe care o străbătea până la vărsarea în lacul cu același nume. De acolo drumul traversa câmpia dintre lacurile Ialpug și Cahul, până pe malul Dunării în fața Isaceei"[10] .

Specificul de lac îl găsim și la Francesco Nardi, prelat venețian, teolog catolic, profesor la Universitatea din Padova, care în toamna anului 1852 a pornit într-o călătorie spre Constantinopol, trecând inevitabil și pe teritoriul românesc, pe care îl descrie, astfel demonstrându-și calitățile lui de scriitor, de observator fin. Francesco Nardi în *Amintiri despre o călătorie în Orient* (1866) expune următoarele: „dimineața am pornit la drum. Casele risipite ale orașului animat, bogat, dar nu atât de frumos le-am lăsat în urmă și au dispărut cu totul din vedere. În curând am văzut la stânga gura faimosului Prut, care scălda cele două imperii, la vărsarea căruia de un secol și jumătate poftea Rusia. Mai târziu ne-au apărut zidurile fortului rus Reni, cheia Basarabiei, apoi câmpiile nelimitate pe care primăvara se formează două lacuri Cahul și Ialpug, care vara târziu dispar"[11].

Teritoriul pe care se află astăzi orașul Cahul a avut parte de o istorie tumultoasă, influențată de lupte și conflicte, care au avut un impact semnificativ asupra vieții locuitorilor și a dezvoltării regiunii. Aceste aspecte reflectă importanța istorică a orașului Cahul și a teritoriului său în cadrul regiunii, precum și modul în care evenimentele și luptele din trecut au modelat evoluția sa. Pe măsură ce timpul a avansat, importanța sa administrativă a crescut, transformându-l într-un centru vital în țară. Prin urmare, în însemnările ulterioare ale

[8] Gheorghe Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*. București: Institutul de Istorie Națională, 1947, p. 106

[9] Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia,* p. 331.

[10] Ștefan Andreescu, *Călători străini despre țările rom*âne, Supliment I. București: Editura Academiei Române, 2011, p. 66.

[11] M. Holban, A.-D. Bulgaru, P. Cernovodeanu, *Călători străini despre țările române*, Volumul X, partea I. București: Editura Academiei Române, 2000, p. 24.

călătorilor, denumirea de Cahul perindă în sintagme, precum: „bătălia/ lupta de la Cahul", „învingătorul de la Cahul" etc.

Sintagma „lupta de la Cahul" se perindă în lucrările unor călători străini, cum ar fi Gustav Orraeus, Kajetan Chrzanowski sau Johann Martin Minderer. Gustav Orraeus (1739–1811), fiul unui predicator finlandez, era medic general al armatei comandate de Rumianțev în campania împotriva turcilor. Ca medic trebuia să analizeze și să combată epidemia ciumei, care a bântuit în Moldova cu o violență nemaicunoscută până atunci și care s-a răspândit apoi și mai departe, ajungând în 1771 la Moscova. Lucrarea sa a apărut în 1784 la Petersburg, scrisă mai întâi în limba latină, menționează pe alocuri și despre Cahul, însă doar ca o victorie și nu ca o localitate cum este astăzi: „e vrednic de luare aminte că nu s-a ivit în armată, în tot cursul acelei veri, nici un caz de ciumă caracteristic, deși după vestitele mari victorii de la Larga și Cahul, când au fost capturate imensele tabere ale dușmanului, împreună cu grămădiri nesfârșite de efecte, prăzile se aflau ușor în mâinile fiecăruia dintre soldații noștri. Prizonierii au afirmat și ei, ca lucru sigur, că ciuma s-a ivit în tabăra turcilor pe când treceau Dunărea, și nu a încetat decât puține zile înainte de lupta de la Cahul"[12].

Germanul Johann Martin Minderer (? – 1812), fiind de asemenea în slujba lui Rumianțev, scrie și el un tratat despre manifestarea, simptomele și propagarea ciumei în timpul campaniei ruso-turce din 1769–1774. Acesta menționează următoarele: „după lupta victorioasă de la Cahul, armata a rămas mai multe săptămâni, până în toamnă, în același campament. Liniștea, căldura intensă a verii, urmată repede de nopți reci, abundența alimentelor, mai ales, prea multă carne, au influențat sănătatea noastră și, drept urmare, a fost iarăși dizenterie și febră putridă"[13].

De asemenea, Heinrich von Reimers (1768–1805), tânăr diplomat estonian, care face parte din solia extraordinară pe care Ecaterina a II-a, țarina Rusiei, o trimite, sub conducerea generalului Kutuzov, la Constantinopol în 1793. Solia a trecut nemijlocit prin Țara Românească și Moldova. În cursul călătoriei diplomatul a înregistrat în notele sale ceea ce considera important. Astfel apare lucrarea, redactată în formă epistolară, în care în partea întâi descrie drumul la Constantinopol (cu opriri timp de două luni prin țările române, *Scrisorile VII–XII*), în a partea a II-a impresiile din Constantinopol și în partea a III-a întoarcerea pe Marea Neagră și prin Crimeea la St. Petersburg. Autorul menționează în manuscrisul său următoarele: „Până în zare vedeai Prutul și micul râu Jijia (după hartă Zila), care se varsă în el, făcând nenumărate cotituri și șerpuind printre câmpii minunate și copaci înalți. Regiunea aceasta este atât de atrăgătoare încât feldmareșalul conte Rumianțev, învingătorul de la Cahul, în timpul ultimului război cu turcii, și-a construit, în valea aceasta, chiar lângă apă, o casă frumoasă, unde apoi a și locuit"[14].

Kajetan Chrzanowski (? – 1793) activând între 1785 și 1790 și între 1792 și 1793, în calitate de consilier de Legație și ca însărcinat de afaceri al Poloniei la Constantinopol, efectuează o călătorie și prin Moldova. În lucrarea *Călătoria prin Moldova* menționează și el despre bătălia de la Cahul: „trecem un pod sau dig de piatră deasupra mlaștinilor formate de lacul Karasu spre Marea Neagră. Această trecere, având din spate pavăza dealurilor, ar fi putut fi apărată de un mic număr de oameni bine înarmați, însă se vede că după luptele de la Babadag și Cahul teama a făcut pe musulmani să fugă până în Munții Balcani"[15].

---

[12] M. Holban, A.-D. Bulgaru, P. Cernovodeanu, *Călători străini despre țările române*, p. 68.

[13] M. Holban, A.-D. Bulgaru, P. Cernovodeanu, *Călători străini despre țările române*, p. 84.

[14] M. Holban, A.-D. Bulgaru, P. Cernovodeanu, *Călători străini despre țările române*, Volumul X. Partea II. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 2001, pp. 360-361 (1151-1152).

[15] M. Holban, A.-D. Bulgaru, P. Cernovodeanu, *Călători străini despre țările române*, Volumul X,

Lupta de la Cahul a devenit subiect de interes și pentru scriitorii români. De exemplu, poetul, filologul, botanistul arheologul, **Alexandru Hâjdeu** (1811–1872), tatăl lui B.P. Hasdeu, dedică orașului Cahul o poezie, în care este valorificată lupta de la Cahul și prin care conștientizează valoarea acestor locuri, dănuind în istorie. Locurile din Cahul sunt încărcate cu istorie și legendă, și că amintirile lor vor fi transmise din generație în generație. De asemenea, se evidențiază ideea că aceste locuri au fost martore la lupte grele pentru libertate, și că amintirea acestor lupte va fi o sursă de inspirație și putere pentru locuitorii din Cahul în viitor: „Puțin sunt trăitori pe-aici! Legende-s multe!/ Iar firul amintirii de-a lungul vremii du-l,/ Chiar dacă-acum nu-i cine să-l asculte,/ Vorbi-va de Rumeanțev prin secole destul! // Și despre libertatea acestor locuri, zmulte/ În lupta cu dușmanul de sânge nesătul/ Eu cred - cu amintirea acestor grele lupte - / Vei crește, vei învinge, iubitul meu Cahul.”[16]

Poezia lui **George Coșbuc,** „Golia ticălosul”, este inspirată și ea din același eveniment istoric, bătălia de la Cahul din anul 1770, în care trupele moldovenești au înfruntat armata otomană condusă de marele vizir Golia. Este important să subliniem că pentru Coșbuc, valorile naționale și spiritul de luptă erau esențiale într-o societate sănătoasă: „La Cahul, pe câmpie, din marginea poienii/ Se-ntinseră-n coloane de luptă moldovenii,/ Și-aveau cu ei pe vodă, iubitul domn al lor”[17].

De asemenea și versurile din poezia „Cahul” de **Dimitrie Bolintineanu** descriu curajul și determinarea moldovenilor în lupta lor de la Cahul împotriva turcilor. Se accentuează faptul că moldovenii sunt deosebit de curajoși și că își urmăresc cu hotărâre scopurile chiar și în cele mai grele momente: „Cu virtute rară moldovenii mor!/ Turcii se-nspăimântă de nepăsul lor./ Cu-ai lor cai s-aruncă repezi pe pătrate/ Ce ca stânci de piatră stau nestrămutate/ Disperați descalic, se târăsc pe mâini,/ Mușcă de picioare pedeștrii români./ De trei ori moldavii turcii îmbrânciră…”[18]. Poezia denotă o puternică atitudine de indignare şi revoltă faţă de străinii care ocupă ţara, dar şi un apel la unitate şi mândrie naţională pentru a lupta împotriva ocupanţilor. Versurile celebrează curajul și forța moldovenilor în fața adversității și sugerează că aceștia sunt de neoprit în căutarea libertății și a independenței lor.

Este interesant să afli pe parcursul cercetării că orașul Cahul are o istorie bogată și că are potențialul de a deveni un centru economic și comercial important în sudul Basarabiei. Planificarea sa în formă de cartiere patrulatere cu străzi drepte, orientate de la est la vest și de la nord la sud, arată că s-a urmărit organizarea eficientă a orașului pentru a facilita accesul și dezvoltarea urbană coerentă.

De asemenea, este fascinant să observăm că vechiul sat Frumoasa a fost treptat absorbit în extinderea orașului Cahul. Acest lucru este comun în multe orașe care au crescut și s-au dezvoltat în jurul unor așezări mai mici din apropiere. În timp ce noul Cahul se bucură de o planificare mai modernă și structurată, păstrează încă unele dintre străzile înguste și întortocheate care reprezintă moștenirea sa istorică, adăugând un farmec unic orașului. Într-adevăr, un astfel de dezvoltare urbană poate contribui la atragerea de investiții și la crearea de noi oportunități economice în regiune. Cu o infrastructură mai dezvoltată și o planificare urbană coerentă, Cahul ar putea deveni un centru atractiv pentru afaceri și comerț, ceea ce ar putea contribui semnificativ la dezvoltarea sa pe termen lung.

Evenimentele după pacea de la Paris din 30 martie 1856 au avut un impact semnificativ asupra dezvoltării orașului Cahul și a întregii regiuni. Odată cu retrocedarea sud-vestului

partea I. București: Editura Academiei Române, 2000, p, 452.

[16] Ionel Novac, *Cahul. Pagini de literatură*. București, 2018, p. 42.

[17] George Coșbuc, *Opera poetică*. Chișinău, Cartier, 2006, pp. 290-291.

[18] Dan Toma Dulciu, *Cahul – orașul lui IOAN VODĂ*. Pagini de literatură. Viena, 2018, pp. 36-40.

Moldovei către Principatul Moldovei, Cahulul și județele înconjurătoare (Bolgrad și Ismail) au trecut sub stăpânire românească, iar noul proprietar al moșiei locale, Dimitrie Caravasile, a contribuit la asigurarea unei dezvoltări continue a orașului.

Cu autorizarea statutului de reședință județeană, Cahul a început să se dezvolte rapid. Lucrările de edificare a orașului au început, ceea ce a dus la o creștere a vieții culturale în rândul locuitorilor. De asemenea, s-au înființat mici întreprinderi industriale, contribuind la dezvoltarea economică a regiunii.

Instituțiile administrației românești s-au instalat în oraș, stabilind structurile necesare pentru gestionarea locală și administrarea corectă a resurselor. În ceea ce privește educația, o intensă activitate de culturalizare și instruire a populației a fost observată în Cahul. În anul 1858, a fost înființată școala urbană de băieți cu 36 de elevi, iar ulterior a fost deschisă și prima școală urbană de fete. În plus față de aceste școli urbane, exista și o școală parohială în Cahul, fondată anterior în 1842. Toate aceste inițiative au contribuit la crearea unei baze solide pentru dezvoltarea socială, culturală și economică a orașului Cahul. Prin educație și dezvoltare industrială, orașul a devenit un important centru regional în perioada respectivă[19].

De asemenea, Cahulenii au avut o contribuție importantă în procesul de unire a Principatelor Moldova și Țara Românească în 1859, prin alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor comun. Acest eveniment a condus la formarea României moderne. Reforma agrară din 1864, condusă de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, a oferit drepturi de împroprietărire pentru diverse grupuri de locuitori, inclusiv români basarabeni și colonișți bulgari, găgăuzi, germani, ruși și ucraineni. Aceasta a reprezentat un pas important în modernizarea și democratizarea țării, oferind posibilitatea țăranilor de a deveni proprietari agricoli. Iar prin legea introducerii învățământului elementar obligatoriu, general și gratuit, intelectualii și țăranii din Cahul și din întreaga țară au beneficiat de acces la educație. În urma Tratatului de pace ruso-turc de la San Stefano, semnat la 19 februarie / 3 martie 1878, județele Cahul, Bolgrad și Ismail au fost reanexate la Imperiul Rus. Aceasta a dus la reinstaurarea administrației țariste pe teritoriul din estul Prutului inferior. Această schimbare a avut un impact semnificativ asupra orașului Cahul și a regiunii înconjurătoare. Documentele vremii consemnează numeroase evenimente, fapte și întâmplări din această perioadă. Este important să menționăm că documentele istorice oferă o perspectivă detaliată asupra perioadei respective și pot furniza informații esențiale pentru a înțelege istoria și evoluția orașului Cahul în contextul schimbărilor politice și sociale ale epocii[20].

Imaginile pe care le identificăm în mărturiile călătoriilor străini scot în evidență un șir de aspecte ce țin de felul cum era locul și locuitorii unde se află astăzi orașul Cahul. Inițial orașul avea denumirea de Scheia din Ținutul Grecenilor, denumiri menționate cu succes în unele jurnale de călătorie sau scrisori/ rapoarte trimise țărilor din care au venit călătorii. Denumirea de Cahul inițial era identificată cu semnificația de lac, râu, care ulterior trece inevitabil în „bătălia de la Cahul", care fiind una victorioasă are o conotație pozitivă. Setul de imagotipuri acumulat de la străini / ceilalți despre orașul Cahul și locuitorii lui din cele mai vechi timpuri, contribuie în general la imaginarul cultural românesc. Prin urmare, este important să vedem cum ne-au perceput străinii pe Noi și poporul nostru, prin ce am putut să ne promovăm din cele mai vechi timpuri în imaginea celuilalt.

*Articolul este elaborat în cadrul Programului de Stat 20.80009.0807.19 *Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii*.

[19] Anatol Eremia, *Orașul Cahul: pagini de istorie*, in: Limba română, Nr. 4-6, anul XVI, 2006, pp. 233-234.

[20] Anatol Eremia, *Orașul Cahul: pagini de istorie*, pp. 233-234.

SATUL DUBĂSARII-VECHI – PATRIMONIU ÎNTRE NECUNOAȘTERE ȘI VALORIZARE

The village of Dubasarii-Vechi – cultural heritage between ignorance and valuation

DOI: 10.5281/zenodo.8384510
CZU: 908(478-22)

Liliana CONDRATICOVA
dr. hab. în studiul artelor, dr. hab. în istorie
Academia de Științe a Moldovei; Universitatea de Stat din Moldova
ORCID: 0000-0002-8735-3364
Email: condraticova.asm@gmail.com

Summary. The purpose of this study is to present an overview of the historical, architectural and memorial heritage of Dubăsarii-Vechi village in Criuleni district. On the territory of the locality are the following objectives of national importance: the church of St. Arch. Mihail (year of construction 1861); the mansion of the family of the astrophysicist Nicolae Donici, honorary member of the Romanian Academy and the recently renovated bust of the scientist; the Macri family vault designed and built according to the project of the architect A. Bernardazzi in 1882–1883. Also, a native of the village of Dubăsarii-Vechi was the linguist academic Haralambie Corbu, whose name the Primary School in the locality bears. Several objectives of historical and architectural value require capital repair, authentic restoration, which will allow the inclusion of these monuments in national and international tourist routes, contributing to the promotion and sustainable development of the community.

Key words: locality, rural environment, heritage, mansion, observatory, vault, church, restoration, memory, sustainable development.

Introducere. Satul Dubăsarii-Vechi[1] din raionul Criuleni – un sat din centrul Republicii Moldova, pe malul drept al râului Nistru, posedă câteva obiective de valoare națională – biserica cu hramul Sf. Arh. Mihail edificată în anul 1861; conacul familiei astrofizicianului Nicolae Donici, membru de onoare al Academiei Române; cavoul familiei Macri construit după proiectul arhitectului A. Bernardazzi în perioada noiembrie 1882 – începutul lunii iunie 1883.

Localitatea a devenit cunoscută în lume grație Observatorului Astrofizic ridicat în anul 1908 de nobilul Nicolae Donici (1874, satul Petricani, azi Chișinău – 1960) din sursele financiare ale mătușii sale Elena Lîsakovski. Din păcate, Observatorul – unicul în Basarabia – a fost distrus și nu a ajuns în zilele noastre, păstrându-se doar o mică colină de vreo trei metri. În istoriografia națională viața și activitatea celebrului savant basarabean Nicolae Donici a fost reflectată complex[2], din care considerente vom stărui în studiul de față, în mod

[1] Anatol Eremia, *Dicţionar toponimic* (III)*, in: Limba română, Nr. 5-6, anul XX, 2010. Itinerar lexical.

[2] Natalia Mafteuță, *Nicolae Donici (1874–1956) – personalitate de prim rang a astronomiei universale*, in: Literatura și arta, 21 octombrie 1991, p. 3; Haralambie Corbu, *Astronomul Nicolae Donici între Dubăsarii Vechi şi marele centre ştiinţifice ale lumii (repere biografice)*, in: Dincolo de mituri şi legende. Chişinău: Cartea Moldovei, 2004, pp. 145-160; Б.П. Коварская, *Донич Николай Николаевич (1874–1956)*, in: Историко-астрономические исследования. Выпуск XXIX / ответственный редактор Г.М. Идлис, Москва: Наука, 2004, pp. 209-235; Tatiana Rotaru, *Astro-*

preferențial, asupra aspectelor ce țin de patrimoniul localității. Originar din Dubăsarii-Vechi a fost și academicianul, lingvistul Haralambie Corbu (1930–2021), care a lăsat moștenire sute de lucrări în domeniul literaturii clasice și moderne[3].

Patrimoniul istoric şi arhitectural al localităţii. Vizita de documentare în localitate, la 2 septembrie 2021, a contribuit substanțial la extinderea informațiilor cu referire la obiectivele de patrimoniu aflate în gestiunea Primăriei și a comunității, fapt ce a condiționat în mare parte elaborarea studiului de față, precum și la formarea arhivei fotografice.

Cea mai veche clădire din sat este actuala biserică. Însă prima biserică din localitate a fost construită în anul 1795, din lemn, flăcările incendiului din 1842 mistuind lăcașul de cult și o bună parte din casele localnicilor. Permisiunea de a edifica o nouă biserică, de piatră, conform cerințelor regulamentare din Basarabia, a fost obținută în 1843 de la Consistoriul Duhovnicesc din Chișinău. Responsabilitatea construirii din surse proprii a noii biserici a revenit boieresei Mavrogheni, proprietara moșiei Dubăsarii-Vechi. În anul 1850 moșia a fost vândută boierului Nicolae Atanasie Macri, care a lăsat prin testament obligațiunea construcției unei biserici ce a durat câțiva ani, 1858–1861. Lăcașul a fost sfințit la 8 septembrie 1861 cu hramul Sfântul Arhanghel Mihail[4].

Biserica a fost ridicată urmând un proiect specific perioadei, în stil clasicist rusesc, după un proiect similar fiind edificată, în 1872, biserica din satul Selişte, raionul Orhei. Biserica din Dubăsarii-Vechi fusese reparată de câteva ori. În 1944, în timpul celei de-a doua conflagrații a avut de suferit cupola. Biserica a fost una din puținele care nu a fost închisă în perioada sovietică, deși a fost prădată de trei ori, fiind lipsită de odoare bisericești de preț și cărți vechi.

Fără a avea intenția de a restabili istoricul lăcașului de cult, care necesită o abordare într-un studiu separat, menționăm în curtea bisericii un clopot, ce făcea pe timpuri parte din vechea garnitură a clopotniței, îndeplinind ample funcții în biserica ortodoxă[5]. Clopotul vechi, care este fisurat și nu mai poate fi utilizat, are similitudini cu clopotul păstrat cu același scop de subliniere a rolului său patrimonial în curtea mănăstirii de călugări cu hramul Nașterea Maicii Domnului din satul Curchi, raionul Orhei. Precizăm că clopotele turnătoriei Rîjov au mai fost atestate de noi la biserica Sf.M. Mucenic Gheorghe din satul Cojușna, raionul Strășeni, la mănăstirile Curchi, Hirova, ș.a. Clopotul bisericii Dubăsarii-Vechi este turnat la turnătoria de clopote a cetățeanului de onoare din orașul Harkov, Ivan Ivanovici Rijov[6], ce aparținea la acea vreme Nastasiei Timofeevna Rîjova (după cum este inscripționat pe inelul de sunet al clopotului. Clopotul din curtea bisericii din Dubăsarii-Vechi are o greutate de 16 puduri, fapt inscripționat pe partea de sus a clopotului. Partea

fizicianul Nicolae Donici – pedepsit şi după moarte, in: Săptămâna, 19 octombrie 2012; Veaceslav Ursachi, *Nicolae Donici: dialectica vieţii şi creaţiei*, in: AKADEMOS, nr. 3(34), 2014, pp. 159-166; Haralambie Corbu, *Astronomul Nicolae N. Donici*, in: Revenire la valori, Chișinău, 2014, pp. 217-221; Ion Holban, Mugur Ioan Grigoriță, *Elanul tineresc şi visul cutezător al astrofizicianului ctitorul unei citadele ştiinţifice la Nistru. NICOLAE DONICI*. Chișinău, 2015, 36 p.; Magda Stavinschi, *Astronomul Nicolae Donici*. București, 2015, 354 p.

[3] Academicianul Corbu Haralambie. [on-line] https://asm.md/sites/default/files/2020-01/Corbu_Haralambie_CV_2020.pdf (consultat 30.08.2021).

[4] Istoria bisericii cu hramul „Sf. Arhanghel Mihail" din s. Dubăsarii Vechi, r-l Criuleni. [on-line] http://protopopiat-criuleni-dubasari.md/istoria-bisericii-cu-hramul-sf-arhanghel-mihail-din-s-dubasarii-vechi-r-l-criuleni/ (consultat 30.08.2021).

[5] Condraticova Liliana, *Arta metalelor din Basarabia*, Chișinău, 2017, p. 239.

[6] Ibidem, pp. 251-253.

Biserica Sf. Arh. Mihail (a.c. 1861). Foto realizate de Liliana Condraticova

superioară a centurii clopotului prezintă două frize decorative, cu motive vegetal-floristice, care flanchează registrul median, în care este amplasată inscripția despre turnătorie. Brâiele decorative, intercalate cu medalioane dreptunghiulare cu chipuri de serafimi, specifici acestui tip de obiecte, sunt delimitate de un ornament pseudoperlat, fapt ce le conferă un plus de decorativitate. Decorul clopotelor prezintă medalioane cu chipuri ale serafimilor, amplificate de o friză ornamentală realizată prin motive bogate floral-vegetale, struguri stilizați, frunze, motive cel mai frecvent folosite pentru decorul acestor obiecte.

În curtea bisericii a fost instalată o clopotniță, fiind identificate câteva clopote de factură veche, turnate din fontă, având similitudini ca decor cu clopotul vechi al turnătoriei Rîjov din Harkov. Inscripția gravată la două clopote de dimensiuni mari, fără a fi menționată greutatea lor, indică asupra unui alt producător, clopotele căruia au fost atestate în localitățile basarabene – turnătoria lui Samghin. La etapa actuală de cercetare au fost atestate clopotele uzinei lui Samghin în biserica Sf.M. Muc. Gheorghe din satul Cazaclia, biserica Înălțarea Domnului din satul Cioc-Maidan, biserica Sfânta Treime din satul Congaz, biserica Sf. Teodor Tiron din satul Crihana Veche, raionul Cahul, biserica Adormirii din satul Gaidar, raionul Ceadîr-

Clopot vechi al bisericii, turnătoria Rîjov. Clopotnița actuală a bisericii cu patru clopote marca turnătoriei Samghin – clopotul doi și patru, precum și două clopote fixate lateral

Lunga[7]. Clopotele uzinei Samghin posedă două rânduri de ornamente, formate din rozete cu opt vârfuri. Din păcate, clopotele bisericii din Dubăsarii-Vechi nu posedă marca uzinei producătoare amplasare între rozete, după cum a fost identificat la alte piese. Doar în partea superioară a clopotului găsim gravată inscripția ce demonstrează turnarea clopotului la uzina lui Samghin. În așa fel, prin aceste clopote se extinde arealul de răspândire a producției turnătoriei lui Samghin, care asigura, de regulă, bisericile din sudul Basarabiei.

În clopotnița bisericii din Dubăsarii Vechi au fost montate patru clopote turnate la turnătoria lui Samghin – două dintre ele, cu dimensiuni și decor identice, sunt plasate mai mult în scop decorativ, relevând și unele aspecte de turnare primitivă sau neuniformă, flancând clopotnița formată din opt clopote, de diferite dimensiuni. Cel de-al doilea clopot ca dimensiune s-a păstrat mai bine, are inscripționat numele producătorului „Samghin" și greutatea 32 kg. De asemenea, al patrulea clopot este de factură veche, similar celor descrise anterior, cu dimensiuni mai mici, care, din păcate nu sunt indicate pe clopot. Desenul clopotelor turnătoriei Samghin repetă adesea pe cel al clopotelor turnătoriei Rîjov, doar că este mai modest, lipsind pe alocuri și medalioanele cu chipurile serafimilor.

O altă clădire de patrimoniu din satul Dubăsarii-Vechi este conacul familiei Donici, un veritabil monument de arhitectură de importanță națională, construit după modelul caselor țărănești la finele secolului al XIX-lea[8]. Clădirea conacului edificată în forma literei „P" a alfabetului chirilic s-a păstrat relativ bine, în pofida tuturor modificărilor constructive și reparațiilor care au dus la distrugerea autenticității edificiului. De-a lungul timpului s-a intervenit nemilos în structura clădirii, interiorul căreia a fost refăcut și adaptat pentru mai multe scopuri – sediul gospodăriei agricole din localitate, ulterior grădiniță pentru copii. Cu regret, în timpul reparațiilor au fost distruse mai multe anexe și construcții aferente

Conacul familiei Donici din satul Dubăsarii-Vechi, astăzi sediul grădiniței de copii din localitate

[7] Liliana Condrticova, *Arta metalelor din Basarabia*, Chișinău, 2017, pp. 257-259.

[8] Raportul Agenţiei de inspectare şi restaurare a monumentelor în baza inspectărilor efectuate în cele 32 raioane şi 2 municipii din Republica Moldova (2011). [on-line] https://airmc.wordpress.com/monumente/ (consultat 30.08.2021).

Starea avansată de degradare a conacului Donici din satul Dubăsarii-Vechi

Observatorului, se ridicau construcții auxiliare gospodărești, mutilând aspectul original al conacului, căruia i-au fost adăugate mai multe blocuri suplimentare, pereții au fost placați cu teracotă etc.

Astăzi s-au păstrat doar câteva elemente autentice ale decorului conacului, denticule și alte elemente decorative ale exteriorului clădirii, precum și câteva uși originale de lemn, cu mânere de metal. Examinarea clădirii în timpul vizitei de documentare, în data de 2 septembrie 2021, a pus în evidență gradul înalt de avariere a clădirii, fisuri ale pereților, lipsa geamurilor, deteriorarea pereților, tavanului și a pardoselii, ce au suferit mutilări esențiale în timpul reparațiilor și ajustărilor la viața gospodărească. De fapt, sunt disponibile doar câteva încăperi adaptate pentru grădinița de copii din localitate, restul clădirii este inacceptabil pentru utilizare și necesită intervenție urgentă din partea statului în calitate de monument de valoare națională inclus în lista conacelor istorice. O reparație capitală ar stopa degradarea avansată a edificiului important, care poate fi utilizat în scopuri caritabile în beneficiul societății, inclusiv prin amenajarea unor instituții de menire socială, așezări turistice pentru promovarea localității și a turismului rural, fapt ce ar contribui la dezvoltarea durabilă a comunității, dar și a educației prin și pentru patrimoniu cultural.

În fața conacului la 1 septembrie 2021 a fost dezvelit bustul astronomului Nicolae Donici lucrat de sculptorul Gr. Sultan), folosind ca model fotografiile bustului omului de

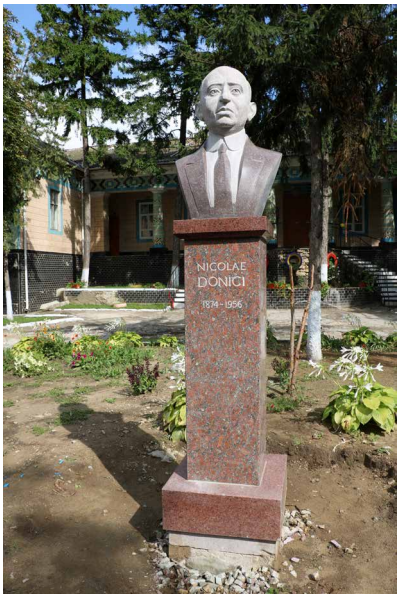

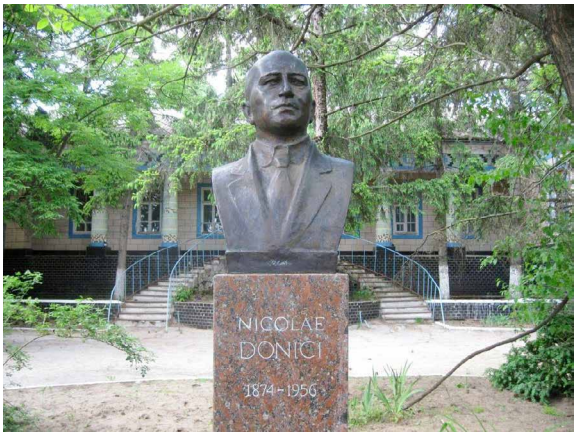

Bustul astronautului N. Donici dezvelit la 1 septembrie 2021 (foto L.C., 2021), sculptor Gr. Sultan (n. 1958, s. Sucleea, rn Slobozia). Vechiul bust al astronautului N. Donici, instalat în fața conacului (sursa foto: https://locals.md/2016/mirovyie-znamenitosti-rodom-iz-moldovyi-astronom-nikolay-donich/).

știință care a ajuns în stare avansată de degradare. Sculptorul a păstrat în mare parte ideea compozițională a ansamblului sculptural, folosind granit pentru ridicarea postamentului, dar venind cu o proprie viziune a celui care a fost astronautul Nicolae Donici.

În spatele conacului am identificat o scară de metal cu opt trepte, pe care, pentru a nu deranja pe nimeni, urca astronautul în laborator pentru a face observările și cercetările sale. Din păcate, starea scării lasă de dorit, două compartimente între trepte fiind distruse și pierdute irecuperabil. Desenul treptelor este simplu, lucrat cu elemente floristice și vegetale, motivul „coarnele berbecului", detaliile fiind plasate deseori afrontat, compozițiile fiind încadrate în figuri geometrice formate din trei romburi perfecte (fiecare treaptă are câte cinci compoziții formate din asemenea romburi). Și dacă desenul treptelor ar putea releva anumite similitudini cu piesele turnate din fontă la turnătoria lui Serbov sau Krimarjevski, atunci desenul plasat între trepte, strict geometric, o succesiune de elemente decorative, figuri ovale elegante traforate din metal, a fost identificat pentru prima dată în cercetările noastre din domeniul artei metalelor. Căutările noastre nu au permis la această etapă atribuirea scării de metal unui anumit producător, întreprinzător din Basarabia, fiind lipsă orice semn distinctiv în interiorul și exteriorul scării. Ar putea fi și o producție locală, cu atât mai mult că localitatea Dubăsarii Vechi a fost atestată ca un sat al meșteșugarilor. Au fost pierdute irecuperabil și balustrii scări de metal, dovadă existenței acestor balustri fiind doar locurile unde au fost montate, astăzi fiind înlocuite cu o banală bară de metal sudată. Toate elementele scării au fost turnate din fontă și montate într-un tot întreg prin nituri speciale, formându-se o scară ce merită atenția cercetătorilor având valoare istorică și memorialistică – este scara pe care urca astronomul Donici în laboratorul său de lucru.

Scările de metal din curtea conacului. Uzina de turnătorie de fontă Serbov

Unul din cele două beciuri ale conacului ce necesită restaurare și valorificare

În cele două beciuri alăturate se păstrau pe timpuri unele dispozitive de măsurare și astronomice. De altfel, păstrându-se într-o stare relativ bună, după o reparație capitală ,aceste beciuri ar putea deveni obiective turistice și astfel se va contribui și pe calea turismului la dezvoltarea și asigurarea bunăstării localității.

La Dubăsarii Vechi se află o lucrare mai puțin cunoscută a celebrului arhitect Alexandr Bernardazzi (1831–1907), poate din rațiunea că se află în afara Chișinăului – un monument

Cavoul familiei Macri. Inscripția „Arh. A. Bernardazzi” ce indică asupra proiectări cavoului de arhitectul A. Bernardazzi

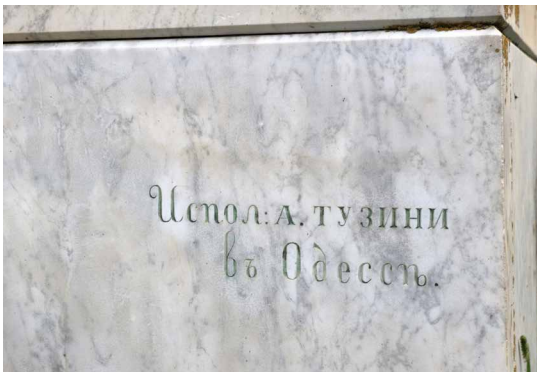

Ușa de metal marcând intrarea în cavoul familiei Macri

Spotul publicitar al întreprinzătorului din Odesa Tuzini. După: Vsya torgovo-promyshlennaya Odessa, 1914.

memorial ce reprezintă cavoul familiei Macri, realizat în perioada noiembrie 1882 – începutul lui iunie 1883. Cavoul familiei Macri se află în interiorul curții bisericii, la câțiva metri distanță spre est de absida altarului. Întreaga construcție funerară a fost proiectată în tradiţia stilului arhitectural clasic, cu elemente antice, uzitând de elemente vegetale și geometrice specifice construcțiilor funerare. Cavoul a fost lucrat de meşterul A. Tuzini din Odesa, care apare frecvent în mai multe menţiuni cu referire la cavourile din Odesa „Atelierul A. Tuzini din Odesa” (rus: Мастерская А. Тузини Одесса), fondată în anul 1858, cunoscută la finele secolului al XIX-lea și sub denumirea de „Tuzini și Rossi”. Proprietarii Antonio Tuzini și Giuseppe Rossi aveau întreprinderea de bază la Odesa cu o filială la

Cavoul familiei Macri restaurat grație Programului Uniunii Europene „Măsuri de Promovare a Încrederii" (EU CBM), implementat de PNUD, foto 2023

Kiev. Cele mai renumite opere sunt iconostasul de marmură din Catedrala Sf. Vladimir din or. Kiev (1896), iconostasul de marmoră al bisericii Sf. Kiril din Kiev, apreciat în calitate de monument de sculptură și artă plastică de secol XIX[9]. Atelierul specialistului în marmură Pavel Tuzini, era amplasat în or. Odesa, str. Ekaterininskaya nr. 30, păstrându-se spotul publicitar al întreprinzătorului, publicat într-o ediție specială similară celor care reflectă adresele și activitatea meseriașilor, negustorilor din Chișinău[10].

În cavoul de la Dubăsarii-Vechi și-au găsit somnul de veci Limonia Donici (6 noiembrie 1882, cu vârsta de 35 de ani) și cumnatul ei Lev Lîsakovski (2 iunie 1915, de 72 ani), cei care au moştenit pământurile din Dubăsarii Vechi de la părinți și socri – familia Macri, care, la rândul lor, îngropase aici trei feciori, decedați ca urmare a unei boli ereditare: Leonid Macri (21 iulie 1863, de 22 de ani), Xenofont Macri (1 octombrie 1864, de 25 de ani) și Nicolae Macri (31 august 1878, de 27 de ani)[11]. Întrucât Elena Macri și Lev Lîsakovski nu aveau copii, au înfiat nepotul Nicolae Donici (1874–1960) care a moștenit moșia și a înființat pe teritoriul conacului boieresc un laborator meteorologic, precum și a ridicat un Observator.

Astfel, boierul Nicolae Macri, conform testamentului din 1853, avea cu soția sa Maria cinci copii, toți trei băieți decedând tineri, și două fete – Limonia (Melania) și Ijeta (Elena), căsătorite cu Nicolae Donici și, respectiv, Lev (Leon) Lîsakovski. În familia Limoniei și Nicolae Donici s-a născut Nicolae Donici, astronautul, educat de Elena Macri-Lîsakovski, mătușa sa, după decesul timpuriu al mamei.

Cavoul fusese comandat de Elena Macri după decesul timpuriu al surorii sale Limonia (6 noiembrie 1882), mama astrofizicianului Nicolae Donici, care și-a dorit foarte mult să-și găsească somnul de veci alături de mamă-sa, dar din cauza regimului comunist nu a fost să fie. Elena Macri a obținut permisiunea, în iunie 1883, de a înhuma în cavoul familial

[9] Снежана Стрепетова, *«Место силы» из каррарского мрамора: белоснежный склеп на Втором христианском привлекает верующих и любителей старины*. [on-line] https://dumskaya.net/news/starinnaya-chasovnya-na-vtorom-hristianskom-tain-082889/ (consultat 30.08.2021).

[10] *Вся торгово-промышленная Одесса: Адресно-справочная книга на 1914 год*, Odesa: Вся промышленная Одесса, 1914, p. 455.

[11] *Istoria bisericii cu hramul „Sf. Arhanghel Mihail" din s. Dubăsarii Vechi, r-l Criuleni*. [on-line] http://protopopiat-criuleni-dubasari.md/istoria-bisericii-cu-hramul-sf-arhanghel-mihail-din-s-dubasarii-vechi-r-l-criuleni/ (consultat 30.08.2021).

trupul surorii sale Limonia Nicolaevna Donici (Macri), care se află în cavoul lui Purișchevici din Cimitirul din Chișinău.

Monumentul se află în curtea bisericii din s. Dubăsarii-Vechi, ctitoria lui Nicolae Macri, bunicul matern al savantului basarabean[12]. Cavoul se păstrează și azi, deși într-o formă avariată, repetând în mare parte formele cavourilor documentate în cimitirele din Odesa, de asemenea lucrate din marmură de întreprinzătorii Tuzini. Cavoul din granit este placat cu plăci dreptunghiulare din marmură și reprezintă un monument turistic local frecvent vizitat, cuprinzând o istorie internațională: autorul este de origine italiană, familia Macri – de origine greacă, familia Donici – români basarabeni refugiați în Argentina, Lîsakovsky – polonezi cu origini ruseşti[13].

Construcția de formă unui paralelipiped, ridicată din piatră și placată cu marmură, indică intrarea și treptele cavoului ce duc spre locul depuneri mormintelor. Impresionează nu doar construcția arhitecturală de forme mici, dar și ușile de metal ce duc în cavou, cu un desen geometric, reținut și echilibrat, lucrat cu mult gust. Ușa metalică are elemente de fier forjat. Frontonul de asupra ușii de intrare în cavou este decorat cu ramuri de laur, emblematice pentru desemnarea sobrietății construcțiilor de acest fel. Ușa de metal are inscripția în limba rusă „Veșnica pomenire". Decorul părții de sus a ușii este geometric, reprezentând o rețea de romburi din metal, la intersecție asociate de nituri rotunde și flori asimetrice decupate din metal. Mânerul ușii este marcat printr-o rozetă de metal, amplasată pe centrul mânerului decupat din placă de metal, asemenea elemente fiind amplasate la vârful plăcilor de metal amplasate în formă de cruce ce indică partea centrală a ușii. Partea de jos a ușii de metal este decorată cu linii verticale, lucrate în relief. Acoperișul cavoului este decorat cu jumătăți de flori de palmetă, la extremități, iar centrul este marcat de o floare de palmetă și o cruce cu patru ramuri, având vârfurile pătrate.

Pe partea opusă a cavoului, placată cu placi de marmură, în partea de jos avem inscripționate, pe stânga, numele arhitectului „Arh. A. Bernardazzi", iar pe partea dreaptă – inscripția în limba rusă, plasată în două rânduri „Испол: А. Тузини / въ Одессе" (trad.: a executat A. Tuzini în Odesa). În partea de sus a cavoului au fost încadrate o coroană de laur, având jos o panglică funerară, subliniind caracterul mortuar al construcției.

Propriu-zis locul depunerii mormintelor în criptă la suprafață este marcat de o construcție ce se ridică de asupra suprafeței pământului, repetând forma mormântului, decorată cu motive vegetale și geometrice, amplasate simetric și echilibrat în câteva rânduri, pe părțile aplatizate ale pietrei funerare-monument. Pe lespedea funerară s-au păstrat inscripțiile funerare privind cei înhumați aici – Limonia Donici și Lev Lîsakovski.

Intrarea în criptă se face pe ușa metalică, pe o scară deteriorată. În interior tavanul are forma unei piramide sub care se află un postament pe care se expuneau sicriele. Pereții sunt lucrați din piatră susținuți de plăci metalice ruginite. Interiorul criptei se află în stare avansată de degradare, plăcile de marmură, întregi și fragmente, sunt împrăștiate în jur. Atât interiorul cât și exteriorul cavoului este grav fisurat, riscând a se prăbuși și a dispărea. De menționat că prin anii 1960–1961 cavoul cu trupurile îmbălsămate a fost vandalizat, incendiat, iar rămășițele lăsate în voia sorții până în anii 1990. Monumentul a fost adus într-o relativă ordine de preotul Teodor Pelin, parohul bisericii din localitate de 25 de ani[14].

---

[12] Ion Holban, Grigorița Mugur Ioan, *Astrofizicianul Nicolae Donici, ctitorul unei citadele științifice la Nistru (I),* in: Curtea de la Argeș, Anul VIII, nr. 4 (77), aprilie 2017, pp. 15-16.

[13] *Cavoul familiei Macri*. [on-line] https://dubasariivechi.md/text/cavoul-familiei-macri-53.html (consultat la 09.04.2021).

[14] Monumentul memorial din Dubăsarii-Vechi. [on-line] http://protopopiat-criuleni-dubasari.md/mo-

Porțile de piatră lucrate cu măiestrie de meșterii localnici

Aflată pe malul drept al râului Nistru și având depozite de piatră naturală, localitatea Dubăsarii-Vechi posedă valoare și din punct de vedere etnologic. În acest context vom remarca câteva din stâlpii decorativi din piatră de meșterii localnici, prin care putem trasa anumite similitudini cu arta pietrei din centrul Basarabiei.

Concluzii. În anul 2020, printr-un concurs organizat de PNUD, au fost selectate zece obiective culturale (din cele 16 supuse votului), care urmau să fie renovate cu ajutorul fondurilor europene, beneficiind de până la 40.000 de euro pentru lucrări de restaurare, printre care și Cavoul familiei Macri din satul Dubăsarii Vechi[15]. Inițial, au fost depuse 248 de proiecte spre finanțare, urmând a fi selectate doar zece, hotărârea fiind luată în baza votului populației, precum și a deciziei Grupului de monitorizare a patrimoniului cultural a Programului Uniunii Europene „Măsuri de Promovare a Încrederii", implementat de PNUD. Prin această acțiune UE susține asemenea obiective importante precum educație de calitate, orașe și comunități durabile etc. Recent, celebrul monument de arhitectură funerară ce poartă amprenta arhitectului Bernardazzi a fost restaurat, valoarea intervențiilor fiind discutabilă.

Elementele decorative ale conacului familiei N. Donici, ale cavoului familiei Macri, precum și ale vechii biserici din localitate, detaliile ce formează un tot întreg ce acordă o frumusețe specială edificiilor cu valoare de patrimoniu, au fost lucrate cu multă finețe. Misiunea principală a restauratorilor profesioniști este elaborarea proiectului de restaurare autentică, în baza datelor de arhivă și a proiectelor de construcție, urmând ulterior demontarea elementelor avariate care riscă să distrugă edificiul. Fixarea fotografică, măsurările necesare, desenul, schițele terenului, curățarea, realizarea replicilor (după necesitate), conservarea, identificarea etc. sunt doare câteva aspecte ce integrează procesul de restaurare a unui monument de valoare națională. Nu putem discuta despre restaurarea fragmentară, după cum nu poate fi concepută restaurarea doar a cavoului familiei Macri fără a lua în calcul și restaurarea complexă a conacului familiei Donici, a bisericii din localitate, conservarea clopotelor vechi, a altor monumente ce se află pe teritoriul localității rurale. Noi suntem responsabili dacă vom lăsa moștenire frumoase monumente de arhitectură de valoare arhitecturală și artistică sau doar niște ruine.

---

numentul-memorial-din-dubasarii-vechi/ (consultat 09.04.2021).

[15] *UE oferă ajutor pentru renovarea obiectivelor cultural-istorice din țară. Votează obiectivele care vor fi renovate*. [on-line] https://diez.md/2020/07/15/ue-ofera-suport-pentru-renovarea-obiectivelor-cultural-istorice-din-tara-voteaza-obiectivele-care-va-fi-renovat/; *Cavoul familiei Macri din satul Dubăsarii Vechi, raionul Criuleni*. [on-line] https://eucbm.eu4moldova.md/turnul-vinturilor-5/.

DESIGNUL INTERIOR ÎN SPAȚII ROTUNDE
Interior design in round spaces

DOI: 10.5281/zenodo.8384611
CZU: 747.03

Stela PLĂMĂDEALĂ
asist. univ., Universitatea Tehnică a Moldovei
Email: stela.plamadeala@udu.utm.md
Iana SAVCA
Universitatea Tehnică a Moldovei

Summary. This article explores ways to arrange an atypical space, i.e. one that presents round shapes, by means of analyzing the possibilities of arranging and choosing the furniture, determining the color solution, the appropriate lighting fixtures, but also the appropriate decorations. The pros and cons of round spaces are also listed to demonstrate that while there may be some challenges in designing them, the uniqueness of the resulting interior shows that the efforts are worth it.
Keywords: interior design, roundness, balance, atypical shapes.

Introducere. Oricare încăpere, oricare spațiu de locuit sau de interes public se dorește a fi amenajat astfel încât să servească atât necesităților funcționale, cât și celor estetice. Nevoia de frumos se împlinește prin operarea decorativă cu volumele, texturile, culorile, luminile, prin echilibrarea, armonizarea acelor componente ambientale. Adesea, designerii de interior au proiecte ce țin de spații cu unghiuri, laturi și colțuri, deci de o planimetrie formată din corpuri rectangulare. Amplul pluralism al formelor care însă poate fi întâlnit în zilele noastre în interioare a condiționat ca designerii de interior să se ocupe și de spații cu forme atipice, curbilinii, care necesită o tratare mai deosebită pentru a obține rezultate funcționale.

Proiectarea unui astfel de spațiu nu numai că reprezintă o provocare pentru designer, dar și o posibilitate de învățare sau punere în practică a simțului spațial-compozițional. Pentru a putea aduce soluții pentru astfel de spații, un designer ar trebui să cunoască ce reprezintă cercul și cu ce este asociat acesta. Cercul sugerează comunitate, simbolul destinderii și al mișcării continue, integritate și perfecțiune. O caracteristică a acestei forme, ce nu trebuie în niciun mod ignorată, este continuitatea spațiului, dându-i un aer organic. Totodată, conform filosofiei Feng-Shui, cercul aduce în interior energia clarității, preciziei, prospețimii și egalității. Deși exprimată într-un mod subtil, energia activă a camerei este activată și menținută prin intermediul formei rotunde[1].

Avantaje și dezavantaje ale spațiilor rotunde

Pentru a putea efectua un design util, designerii trebuie să cunoască atât punctele forte cât și cele slabe ale interiorului cu care au de a face, pentru a putea transforma punctele slabe în trăsături speciale și plăcute vizual. O cameră rotundă este unul dintre cele mai dificile spații de proiectat. Una dintre cele mai frecvente probleme constă în curbele unice, care nu

[1] Rodica Tchi, *Cum se utilizează forme și elemente Feng Shui în decorarea casei,* https://ro.insterne.com/cum-se-utilizeaza-forme-si-elemente-feng-shui-in-decorarea-casei/ (consultat 04.07.2023); Gheorghe Achitei, *Frumosul dincolo de artă*, București: Editura Meridiane, 1988.

se aliniază cu mobilierul dreptunghiular sau pătrat disponibil pe piață. Nu doar acest aspect, plasarea lucrurilor pe perete este aproape imposibilă într-un spațiu rotunjit. În consecință, în afară de mobilier, trebuie de luat în calcul și decorațiunile cum ar fi oglinzile, planșele atârnate de pereți sau corpurile de iluminat. Mai mult, modificarea unui perete de beton după construcție s-a dovedit a fi deranjantă[2]. Prin urmare, planificarea și deciziile clare sunt esențiale înainte de turnarea betonului.

Pe de altă parte, posibilitățile și avantajele unei camere rotunde sunt nenumărate. Ea oferă o flexibilitate nelimitată în design, aspect și cel mai important, un avantaj esențial este orientarea către soare pentru un câștig solar optim și pentru a profita de vederea de afară. În plus, un cerc este cel mai eficient spațiu pentru încălzire, eliminând punctele reci și permițând circulația liberă a aerului. De asemenea, doar forma rotundă poate susține acoperișul din beton, ceea ce oferă rezistență și securitate fără compromisuri împotriva oricărui tip de dezastru, oferind în același timp cel mai mult spațiu interior dintre toate construcțiile[3]. Un alt avantaj îl reprezintă și o acustică mai bună.

Alegerea și amplasarea mobilierului

Planificarea spațiului în funcție de forma acestuia este elementul cheie în designul interior. Nu putem pune pur și simplu mobilier drept peste un perete ciudat, dar și irosește mult spațiu. În schimb, acesta trebuie să se contopească cu forma camerei[4].

În loc să cumpărăm orice mobilier pe care îl putem găsi și să creăm un dezechilibru în designul camerei, putem utiliza întotdeauna mobilier realizat la comandă, în funcție de gustul și desigur, de forma camerei. Putem alege piese cu margini rotunjite, cum ar fi canapele, scaune și mese rotunde, pentru a urma curbele camerei[5]. Acest lucru va oferi spațiu interior maxim în loc să îl micșorăm.

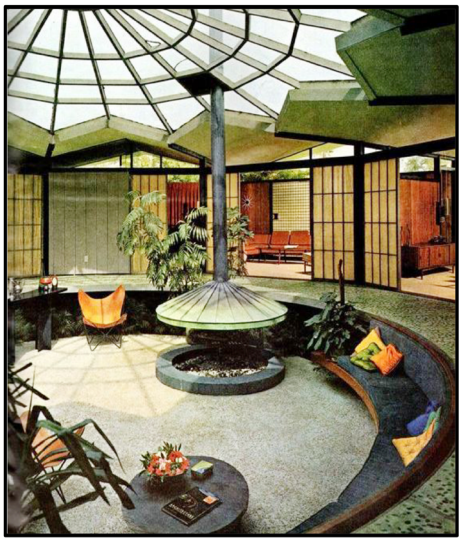

Fig. 1. Exemplu de conversation pit

Fig. 2. Exemplu de banchetă lângă geam

[2] *How to design a round room*, https://happho.com/how-to-design-a-round-room/ (consultat 04.07.2023).

[3] *Ibidem*.

[4] *How to arrange a living room to achieve a subtle harmony*, https://deavita.net/arrange-round-living-room-achieve-subtle-harmony-interior-design-ideas-262057.html (consultat 04.07.2023).

[5] *How to design a round room*, https://happho.com/how-to-design-a-round-room/ (consultat 04.07.2023).

Deoarece cercul îndeamnă la comunicare, unire, mobilierul care e bazat pe această formă este unul care posedă aceleași calități. Spre exemplu, masa rotundă a fost folosită de-a lungul istoriei ca simbol al egalității membrilor, căci ea nu are o căpetenie și forma este aceea care provoacă conversații echilibrate. Pentru astfel de mese trebuie, totuși, să se țină cont că împrejurul lor trebuie să fie lăsat spațiu de cel puțin 1,5 m. Un alt exemplu este conversation pit (Fig. 1) care reprezintă ideea unei zone de relaxare coborâte pentru ca oamenii să se adune. Spătarul canapelelor se află în general la nivelul podelei sau doar puțin mai sus decât nivelul podelei, în timp ce scaunele și podeaua adânciturii se cufundă în podea, creând o gaură[6]. O scară mică este folosită pentru a coborî în adâncitură. Această zonă de adunare menține restul spațiului deschis, fără mobilier voluminos. Mobilierul încorporat, cum ar fi bancheta lângă fereastră (Fig. 2), este o trăsătură comună în multe stiluri de case vechi, dar este deosebit de atractiv în încăperile cu pereți rotunzi, deoarece profită la maximum de spațiile disponibile, accentuând în același timp curbele[7]. Această zonă este potrivită pentru lectură având lumină naturală. Alte idei pentru mobilă încorporată includ birouri sau zone de lucru, biblioteci și dulapuri pentru veselă.

Soluții coloristice și alegerea corpurilor de iluminat și decorațiunilor

Nu doar pereții de culoare deschisă arată liniștitor și revigorant, dar fac și spațiul să pară mai mare. Uneori, un spațiu circular poate părea mai mic decât este, din cauza tavanului care este prea coborât sau a pereților de culoare închisă. Deci, alegerea unor culori mai deschise, cum ar fi alb, bej, albastru deschis și spumă de mare, creează o senzație a unui spațiu aerisit și interior[8]. Sunt bine-venite și culorile calde pentru a accentua dinamismul

Fig. 3. Exemplu de design interior a unei camere rotunde efectuat de Frank Lloyd Wright

[6] *What is a conversation pit?*, https://www.thespruce.com/what-is-a-conversation-pit-7152765 (consultat 04.07.2023).

[7] *How to decorate round rooms*, https://www.oldhouseonline.com/interiors-and-decor/how-to-decorate-round-rooms/ (consultat 04.07.2023).

[8] *How to arrange a living room to achieve a subtle harmony*, https://deavita.net/arrange-round-living-room-achieve-subtle-harmony-interior-design-ideas-262057.html (consultat 04.07.2023).

camerei. Această soluție a fost utilizată, de exemplu, la crearea designului ultimei case proiectate de renumitul Frank Lloyd Wright, numită Circular Sun House (Fig. 3).

După cum am menționat legat de mobila dreaptă și că aceasta arată ciudat așezată la peretele curbat, nici imaginile înrămate nu sunt întocmai potrivite. Dar asta nu înseamnă că nu este posibilă decorarea pereților camerei cu artă impresionantă. Tapetele sunt o alternativă excelentă a imaginilor înrămate și funcționează bine pe suprafețe curbate[9]. De asemenea, este încurajată pictarea murală pe peretele curbat pentru un efect neobișnuit, dându-i camerei o notă personală. Efectul optic este foarte plăcut, favorabil compoziției plastice inclusiv datorită iluminării naturale filtrate și dirijate spre lucrare grație finisajului prețios. Relefarea unui aspect de factură artistică învestește spațiul de destinație cu o încărcătură aparte de stil, de sugestie, de vibrație. Pereții rotunjiți, în calitate de suprafețe dominante, pretind o tratare obligatorie în acest sens, o suprapunere cromatică prin care se atribue spațiului expresivitate. Efectul produs de expunerea, de vizualizarea unor lucrări decorative contribuie semnificativ la cristalizarea personalității spațiului, a expresivității, a perceperii statutului acestuia-formal, stilistic, artistic, emotional. Având un rol pur ambiental, decorativ sau relevând o anume accepțiune estetică ori atașamentul pentru un obiect special inclusiv prin încărcătură afectivă, tabloul, tapiseria, pictura murală sau fresca sînt elemente care nu trebuie să lipsească, indiferent de destinația locației, aceste piese decorative-raportate optim la suprafețele rotunde sau curbe sînt prezențe indispensabile pentru împlinirea confortului estetic, a acelei laturi de frumos ambiental. Potrivit concepției că un spațiu trebuie să-și decline personalitatea, să comunice prin designul de ansamblu expresivitate, să declanșeze o doză de surprindere și încîntare, designerii de interioare propun susținut exercițiul estetizării pereților. Pentru încăperile vaste și în special pentru cele cu pereții înalți, tratarea decorativă se recomandă a fi făcută cu lucrări ample, adecvat relaționate dimensional. O alternativă a tabloutilor mari pe suprafețele rotunde sau curbe ar fi lucrările murale și cele avînd ca tematică jocul pur geometric și de culoare convin mai mult. În special în spații publice și în living-room-uri generoase, lucrările tip frescă sau cele neînrămate integral se asimiliază ambiental mai ușor, aparțin mai intim cadrului. Poate fi evidențiată forma prin adăugarea oglinzilor pentru a mări spațiul vizual și pentru a ajuta la răspândirea uniformă a luminii prin cameră, dar și prin covoarele în formă de cerc sau oval.

Iluminatul poate transforma radical modul în care percepem o cameră, iar pereții curbați oferă o oportunitate excelentă pentru un iluminat atmosferic. Luminile de perete sunt perfecte într-o cameră rotundă, deoarece peretele va împrăștia plăcut lumina[10]. Dacă este dorit un efect mai dramatic, un corp de iluminat suspendat mare care e atârnat de centrul camerei va accentua forma circulară plăcută a camerei.

Concluzie. Într-un final, curbele și rotunjimile oferă un aspect unic oricărei încăperi, plin de dinamism și energie. Deși designul unui astfel de interior nu e lipsit de dificultăți, dacă e îndeplinit corect și personalizat, întrece frumusețea oricărui spațiu cu o planimetrie dreptunghiulară. Astfel, acest spațiu este unul ce lasă mereu impresii memorabile și oferă o libertate ce se simte nelimitată.

[9] *Making the most of a round room*, https://www.mansionglobal.com/articles/making-the-most-of-a-round-room-204719 (consultat 04.07.2023).

[10] *Five tips for decorating a round room,* https://dudeandarnette.co.uk/news/five-tips-for-decorating-a-round-room/ (consultat 04.07.2023).

CONSERVAREA ŞI RESTAURAREA PATRIMONIULUI CULTURAL – EXPERIENȚĂ ŞI BUNE PRACTICI

CONSERVATION AND RESTORATION OF CULTURAL HERITAGE – EXPERIENCE AND BEST PRACTICES

Dr., prof., expert Nicoleta Vornicu (Iași) în proces de lucru: cercetare, descriere, identificare, conservare

Secvențe din lucrul muzeografilor și conservatorilor de la Muzeul de Istorie a Orașului Chișinău: în căutarea materialelor inedite pentru colecțiile muzeale

STUDIU ANALITIC IMPLICAT ÎN REALIZAREA PROIECTELOR DE RESTAURARE A CLĂDIRILOR / MONUMENTELOR ISTORICE

Analytical study involved in the realization of restoration projects of historical buildings / monuments

DOI: 10.5281/zenodo.8384687
CZU: 72.025.4

Nicoleta VORNICU
doctor habilitat în arte vizuale, director Centrul Mitropolitan de Cercetări T.A.B.O.R, Iași
Profesor, Expert Ministerul Culturii, România
ORCID: 0000-0002-4025-2558
Email: cmctaboriasi@yahoo.com

Summary. The restoration of historical monuments and buildings has continued for centuries, but now there is a growing interest in the analysis of materials of historical value. The research methodology is determined in the analytical methodology based on induction and inference in relation to restoration projects.

The analytical study aims to highlight the current position and the restoration operations that are neglected when preparing the cost estimate in the development of building restoration projects. Unforeseen aspects during the restoration of a building can appear at the level of artistic components (stucco, paintings, mosaic, stairs), etc.

The priority objectives of the scientific investigation focus on the authentication of the materials, the compatibility studies regarding the restoration interventions with new materials and the monitoring of the interventions over a certain period (greater than one year). Scientific investigation can range from the use of simple methods to complex analytical methods that are capable of providing qualitative and quantitative data on specific material properties and degradation phenomena.

Starting from its multiple practical implications, scientific investigation, through its various expertises, can be found in absolutely all stages of the valorization of the historical monument. We have come to our attention a range of scientific methods useful in knowing the problems of a monument or building, generated by a multitude of factors and expressed on case studies. Knowledge of these aspects constitute the main inputs of the standardization system programmed for archaeological and historical building restoration projects. Moreover, historical buildings represent the era in which they were built and constitute a historical record of a certain community. In most cases, such buildings attract the interest of the whole world, representing important tourist destinations.

Keywords: historical monument, project, restoration, capitalization, standardization.

Restaurarea monumentelor istorice este un domeniu interdisciplinar care presupune unirea eforturilor mai multor specialişti (arhitecţi, ingineri constructori, istorici de artă, istorici, arheologi, geologi, biologi, chimişti, restauratori ș.a.) în realizarea proiectelor de restaurare şi în transpunerea lor în practică, respectând principiile şi normativele naţionale şi internaţionale în vigoare.

Proiectul de reabilitare a unei clădiri monument istoric presupune lucrări de amploare. Trebuie avută în vedere construcția în sine împreună cu instalaţiile, componentele artistice, elementele de mobilare interioară sau exterioară, care fac parte integrantă din acestea, precum şi lucrări artistice comemorative, funerare, împreună cu terenul aferent delimitat

topografic, care constituie mărturii cultural-istorice semnificative din punct de vedere arhitectural, arheologic, istoric, artistic, etnografic, religios, social, ştiinţific sau tehnic. În acest scop trebuie parcurse următoarele etape:

- Cercetare proprie preliminară
- Realizarea releveelor
- Realizarea studiului geotehnic
- Expertizele tehnice
- Proiectarea
- Punerea în operă

Urmărind aceste aspect se v-a efectua o analiză extinsă a degradărilor și se vor propune mijloacele și metodele de restaurare/reabilitare, precum și modul de utilizare a acestora. Aceasta este etapa în care cei care întocmesc documentația proiectelor ar trebui să știe că întotdeauna pot să apară surprize pe parcursul lucrărilor de reabilitare care pot conduce la creșterea bugetului de cheltuieli și este necesară realizarea unor previziuni financiare în acest sens.

Din experiența noastră putem afirma că aceste aspecte neprevăzute cel mai adesea pot să apară la nivelul componentelor artistice (stucaturi, picturi, mozaic, scări) etc. prezente la exterior și interior.

Acoperişului i s-a acordat o mare atenţie: aici se găsesc elemente decorative din metal, grilaje decorative, fleuroane, statui, mascaroane, lucarne, muchii de intersecţie reliefate; coifuri pentru colţuri sau turnuri.

Foto 1. Componente artistice la nivelul clădirilor monument

Fațadele clădirilor decorate cu stucaturi, reprezintă una dintre cele mai dezvoltate formule de expresie artistica a diferitelor culturi.

Decoraţia faţadelor este realizată din tencuială, în stuc, mai rar din cărămidă aparentă. Componente artistice cu valoare sunt: ancadramente, frize decorative, coloane, pilaştri, statui, arcade, bosaje, socluri din cărămidă sau placaj din piatră, marmură, ciment buciardat; cornișa profilată.

În timp, aceste decorațiuni expuse în aer liber la condiții vitrege, pot fi grav afectate de aceea deosebit de importante sunt investigațiile materialelor utilizate, stabilirea fenomenele

Foto 2. Componente artistice la nivelul fațadelor

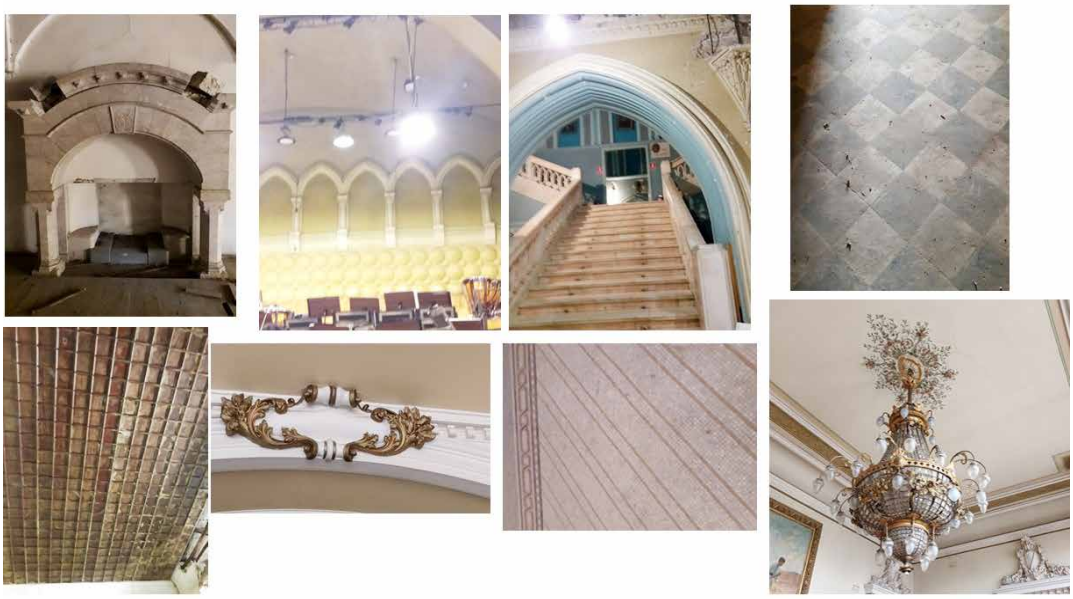

Foto 3. Componente artistice prezente în interiorul clădirilor monument

tipice de degradare, identificarea mecanismelor de degradare si evaluarea stării de conservare a acestora cu propunerea de soluții concrete de conservare/restaurare.

Un număr mare de clădiri clasate posedă componente artistice valoroase în interior – balustrade, scări, pavimente din mozaic, decoraţii în stuc pictate sau nu, tavane din lemn.

Piatra reprezintă una din materiile prime des folosite in domeniul arhitecturii şi plasticii și de aceea necesita atenţie in cadrul proiectelor de reabilitare dedicate monumentelor istorice. Ca material de zidărie poate fi parte integrantă a construcţiei sau intra în structura statuilor, a decoraţiunilor şi al elementelor de susţinere care contribuie la creșterea valorii

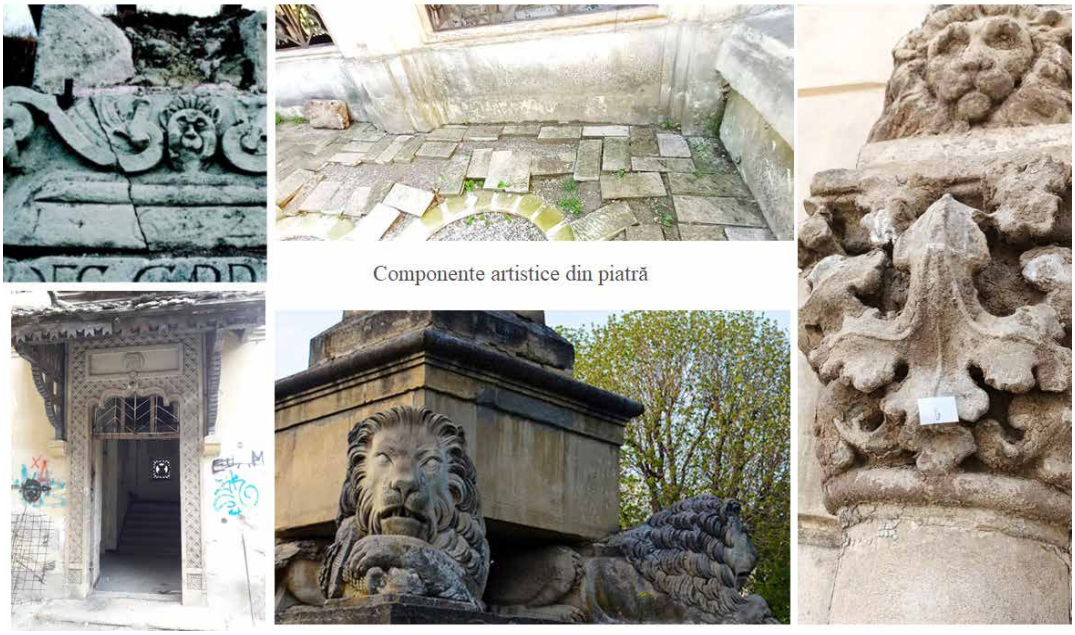

Foto 4. Componente artistice din piatră

Foto 5. Tâmplăria – ferestre, uși și marchize

Foto 6. Elementele de feronerie exterioară

artistice a clădirii. De aceea evaluarea stării componentelor de piatră şi a reabilitării acestora trebuie făcută întotdeauna de restauratori profilaţi pe acest domeniu.

Totodată, este foarte important ca orice reparaţie executată pe clădire să fie făcută de către specialişti şi numai cu materiale corespunzătoare, deoarece orice abatere de la procedeul corect de reparaţie poate să producă efecte ireversibile. Dintre tâmplării cele mai periclitate sunt cele amplasate pe faţade și ne referim aici la ferestre, uși și marchize. Alături de influenţele intemperiilor şi a efectelor climaterice există și pericolul intervenţiei umane neadecvate asupra lor.

Degradările cauzate de mișcări structurale ale sistemului portant al clădirii pot afecta şi tâmplăriile, cauzând deformări uneori ireversibile, la acestea se adaugă degradările produse de influența factorilor de mediu și factorii biologici.

Deși ar trebui ca aceste tâmplării să se păstreze, în cele mai multe din cazuri acestea sunt înlocuite în timpul restaurării din cauza stării de degradare avansate în care se află lemnul din structura lor. O consecință nedorită este denaturarea moderată a aspectului original al faţadelor, chiar dacă replicile din lemn stratificat sunt foarte bine realizate, clădirea pierzând din autenticitate şi din substanţa istorică.

O altă categorie de componente artistice din structura monumentelor, neglijate la realizarea bugetelor de proiect, este reprezentată de elementele din metal. Feroneria însumează elemente arhitecturale, decorative, şi nu numai, confecţionate iniţial din fier forjat, ulterior şi din fontă turnată sau oţel moale.

Elementele de feronerie exterioară sunt destinate expunerii în aer liber spre deosebire de feroneria de interior care este mai puţin expusă de aceea abordarea problematicii de conservare/restaurare este puțin diferită datorită factorilor implicați în deteriorarea lor.

Din categoria elementelor metalice cu valoare artistică fac parte și porţile cu grilaje metalice, feronerii ale porţilor carosabile sau pietonale, feronerii ale balustradelor scărilor, marchize metalice cu sticlă și aplice pentru corpuri de iluminat.

Degradarea metalelor este provocată de o multitudine de factori din acest motiv este necesară o atenție sporită în alegerea materialelor ce vor fi folosite în restaurarea acestor componente. Reparaţiile, consolidările, stabilizările şi/sau completările elementelor de ar-

hitectură metalice se efectuează cu materiale compatibile şi de compoziţie cunoscută și specialiști acreditați în domeniu.

Ca urmare a celor afirmate până acum putem face o clasificare a componentele artistice valoroase din structura clădirilor istorice după cum urmează:

- acoperișuri – streaşina, aticul, cornișa sunt tratate cu o deosebită atenţie, decoraţiile contribuie deplin la valoarea artistică a clădirilor
- soclul clădirilor placat cu piatră, mozaic compozit, cărămidă aparentă
- faţade bogat decorat în stuc, tencuială – muluri ornamente florale, vegetale, mascaroane, ancadramente
- elemente ceramice care decorează faţadele – plăci ceramice
- componente artistice din ceramică de interior – butoni – basoreliefuri
- elemente decorative din mozaic și vitraliile care decorează unele părţi ale clădirilor la interior și exterior
- tâmplăriile ferestrelor, ale uşilor, vitrinelor au o însemnătate deosebită, fiind lucrate artistic, multe fiind unicat – porţile din lemn sculptat extrem de decorate;
- feroneriile artistice din cadrul porţilor carosabile şi cele pietonale – grilaje de poartă
- elementele metalice decorative ale acoperişului – fleuroane, muchii, nervuri, acoperiş din tablă, turnuri, turnuleţe – olane, ţigle, ţigle de coamă din ceramic smălţuită
- feronerii ale balcoanelor şi ale cursivelor din curţile interioare
- jardiniere la ferestre, burlane, jgheaburi, burdufuri, glafuri lucrate artistic
- unele hornuri sunt trate cu grijă şi au valoare pentru aspectul general al clădirii
- pavimente lucrate artistic – turnate sau din dale prefabricate, în gang, pe casa scării, în holuri, pe cursivele din curţile interioare.

Toate aceste componente artistice riscă să fie pierdute, fie datorită intervenţiilor de întreţinere şi de conservare deficitare fie datorită deficiențelor din strategiile de reabilitare şi de punere în valoare a acestora.

Este deosebit de important ca proiectul de restaurare să exprime în mod corect tratamentele de restaurare pentru fiecare element din structura clădirilor istorice și acestea să se vor regăsească și în bugetul proiectului.

ANALIZAREA ȘI CONSERVAREA – RESTAURAREA UNUI DOCUMENT DE SECOL XVII, DIN TIMPUL CELEI DE A DOUA DOMNII A LUI ȘTEFAN TOMȘA (II)

Analysis and preservation-restoration of a document of the XVII century, from the time of the second reign of Stephen Tomșa (II)

DOI: 10.5281/zenodo.8384681
CZU: 7.025.4:091”XVI”

Oana Mihaela CĂPĂȚÎNĂ
Inginer chimist, Expert în Restaurare Carte și Document, Centrul de Cercetare și Conservare-Restaurare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, România
ORCID 0000-0002-0671-6881
Email: oana_capatina@yahoo.com

Maria GEBA
Doctor în inginerie chimică, Cercetător ştiinţific, Expert în Restaurare-Investigaţii chimice şi Conservarea patrimoniului cultural naţional mobil, Centrul de Cercetare și Conservare-Restaurare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, România
ORCID 0000-0002-3442-0930
Email: mariageba@yahoo.com

Summary. The aim of this work is to valorize a 400 years old document from the time of the monarch Stefan Tomșa (II) of Moldavia, through investigation, conservation and restoration.

Keywords: authentication, seal, watermark, investigation, conservation, restoration.

COORDONATELE DOCUMENTULUI

Intitulat „ISPISOC DE PÂRĂ CE S-AU PÂRÂT SEACHIL CU FUȘTELE”, documentul aparține Muzeului de Istorie a Moldovei Iași, fiind înregistrat cu nr. de inventar 5281. A fost întocmit la Iași, în data de 12 iulie 1623. Materialele componente ale acestuia sunt reprezentate de hârtie, cerneluri manuscrise de culoare neagră, ceară roșie și fire de lână. Documentul este original și este alcătuit din două file (difolio). Textul este manuscris de către Cojocea, în limba slavă[1], pe o hârtie de fabricație manuală, cu linii de apă, cu filigran și sigiliu aplicat în ceară roșie. Dimensiunile documentului sunt de 21 x 31.1 cm., iar sigiliul are un diametru de 5 cm. (Figura 1).

ELEMENTE DE AUTENTIFICARE ȘI IDENTIFICARE

Documentul este autentificat prin intermediul a trei elemente, după cum urmează:

SIGILIUL DOMNESC circular aplicat în ceară roșie, peste care a fost presată matricea sigilară, ca intermediar între cele două fiind suportul de fire textile (Figura 2);

FILIGRANUL HÂRTIEI. Acesta est alcătuit dintr-un text surmontat de o coroană princiară cu cruce. Filigranul, extras de pe cea de a doua filă a documentului, este plasat

[1] V. Constantinov, *Ispisoc de pâră ce s-au pârât Seachil cu Fuștele*, in: Prutul. Revistă de Cultură, Serie nouă, Huși, Anul XIII (XXII), Editura PIM, 2023.

Figura 1. Aspectul documentului (față/verso) la intrarea în laborator pentru investigare și conservare–restaurare

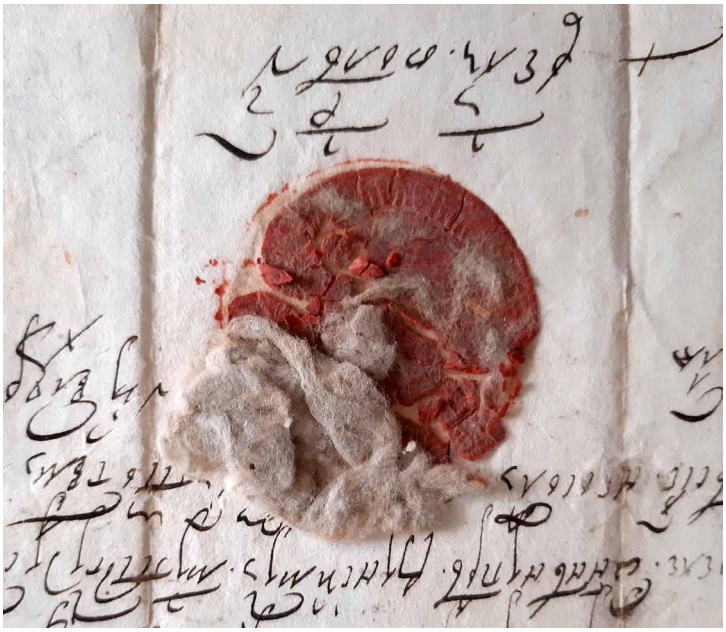

Figura 2. Aspectul inițial al sigiliului de autentificare a documentului la intrarea în laborator

vertical, pe direcția „liniilor de apă", între *căluși* și a fost preluat prin două metode: *fotografiere prin transparență,* la masa cu lumină și prin *calchiere* (copiere manuală pe hârtie de calc) (Figura 3).

Textul filigranului, în limba germană cu caractere latine, este următorul: **„WER GOTT VERTRAUT, HAT WOHL GEBAUT"**, in traducere, „CINE SE ÎNCREDE ÎN DUMNEZEU A CONSTRUIT/CONSTRUIEȘTE BINE". Acest dicton inspirat parcă din *Psalmii* regelui David*,* este totodată un verset al unui imn protestant, semnat în anul 1572 de către teologul luteran german, scriitor de imnuri și compozitor, Joachim Magdeburg (1525–1587)[2];

SEMNĂTURA lui Nicoară Logofăt al doilea[3] (Figura 4).

[2] https://de.wikipedia.org/wiki/Joachim_Magdeburg (consultat 14.06.2023).

[3] V. Constantinov, op. cit.,

Figura 3. Filigranul documentului preluat prin fotografiere (stânga) și prin calchiere (dreapta)

INVESTIGAȚII FIZICO-CHIMICE ȘI BIOLOGICE: valori de pH în parametri corespunzători; hârtia se udă ușor; nici un element al lucrării nu prezintă atac micro- sau entomologic activ; cernelurile manuscrise sunt ușor solubile în apă pentru ariile în care cerneala este aplicată în strat consistent.

STAREA DE CONSERVARE A LUCRĂRII

SUPORT CELULOZIC: îmbătrânirea naturală a suportului celulozic (inclusiv prezența unor arii de hârtie mai îngălbenită, ca urmare a păstrării împachetate a acestuia și expunerii, la un moment dat la condiții nefavorabile de microclimat); modificări cromatice: pete cauzate atât de pigmentul roșu din ceara sigiliului (aceste pete sunt prezente pe trei dintre casetele formate de liniile de împăturire), cât și de uleiurile din compoziția acestuia (pe șase dintre casetele formate de liniile de împăturire), pete de cerneală, pete de natură necunoscută, migrarea cernelii negre; fisuri, plieri, rupturi și pierderi de material celulozic; însemnări fără valoare istorică realizate cu creion sau pix; documentul, sosit în laborator depliat, prezintă urmele tuturor liniilor de pliere, astfel încât s-au format 18 casete determinate de păstrarea împachetată a acestuia (Figura 1).

SIGILIU – degradat fizico-mecanic și social: acesta are o grosime redusă, de aproximativ 1-2 mm., este fragil și foarte fragmentat: o parte din sigiliu este fragmentată și lipită de suportul papetar, o altă parte este detașată de suportul celulozic și este aderentă la fibrele textile și cea de a treia parte este reprezentată de fragmentele de sigiliu care sunt detașate atât de hârtie, cât și de fibrele împâslite. De asemenea, sigiliul este deplasat de pe poziția

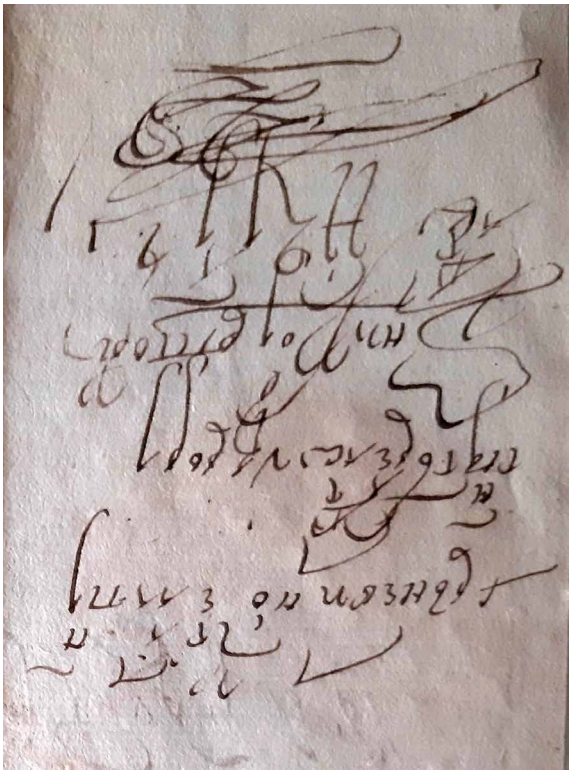

Figura 4. Autentificarea documentului prin semnătura logofătului Nicoară al doilea

sa inițială, poziție ce era marcată (datorită compoziției cerii) cu pigment roșu, pe conturul său circular. Matricea sigilară și-a pierdut claritatea. Se pot deslușii doar două litere în partea superioară a sigiliului: *T* și *C* (Figura 1 și 2).

INTERVENȚII DE CONSERVARE-RESTAURARE APLICATE

Intervenții minime de conservare-restaurare în vederea protejării sigiliului fragmentat și pentru manipularea fără riscuri a documentului în timpul intervențiilor de restaurare efectuate asupra suportului celulozic:

- așezarea fragmentelor de sigiliu deplasate și a celor dezlipite de suportul celulozic și/sau a celor deplasate și lipite de firele textile, pe poziția inițială determinată de conturul circular marcat cu pigment de culoare roșie (din ceara aplicată);
- deplierea fragmentelor de ceară răsucite (susținute, din fericire, de fibrele de lână) și reașezarea acestora la locul potrivit; fixarea fragmentelor între ele și pe suportul celulozic, în câteva puncte, utilizând soluție de derivați celulozici[4] în apă distilată, aplicată prin picurare punctuală; uscarea liberă a consolidărilor; fotografiere (Figura 5).

Intervenții pentru suportul celulozic[5] (cu manipularea foarte atentă a documentului pentru evitarea deteriorării sigiliului):

- fotografiere de ansamblu și detaliu;
- deplierea lucrării; curățire uscată;

[4] M. Geba, A. Ioniuc, D.V. Manea, O.M. Căpățînă, *Pergamentul – suport pentru scriere. Metode de investigare şi conservare*, Iași: Palatul Culturii, 2009; C. Cioboteanu, *Restaurarea scrisorilor manuscris Ion Heliade Rădulescu*, 1846, in: Revista Română de Conservare și Restaurare a Cărții, anul VI, numărul 6-2013, Tipografia BNR, p. 61.

[5] M. Geba, M.C. Ursescu, O.M. Căpățînă, A.M. Andrei, A.M. Vlad, *Hârtia – Suport pentru scriere, cercetare şi conservare-restaurare*, Iași: Editura Palatul Culturii, 2014.

Figura 5. Documentul (față/verso) la finalul intervențiilor

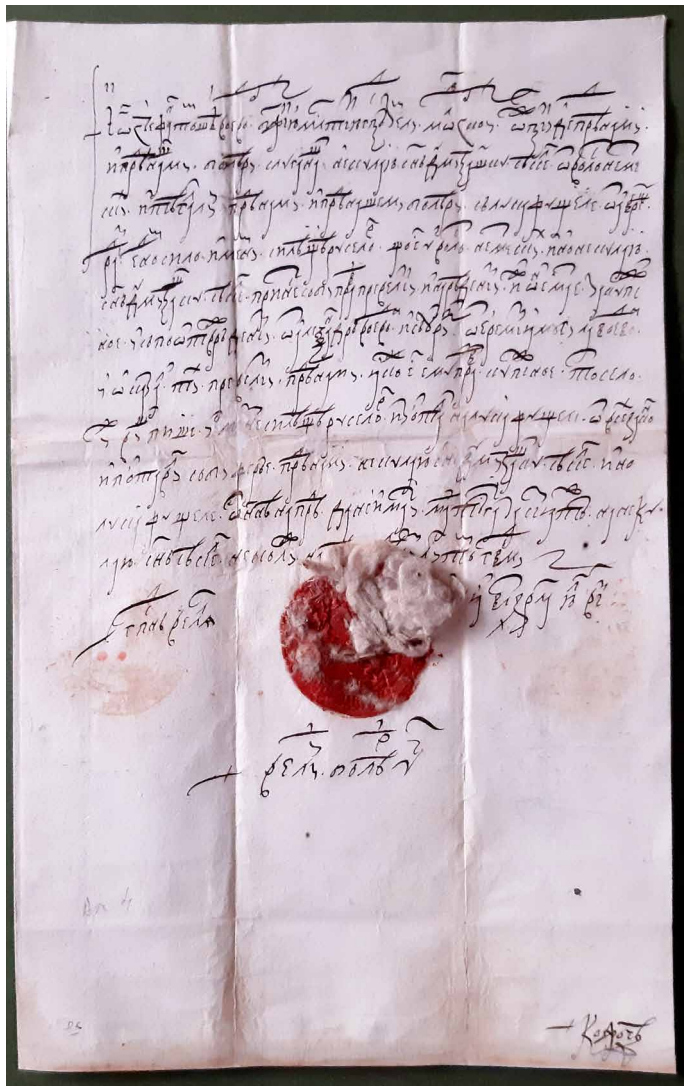

Figura 6. Aspectul final al documentului (pliat pe linia de mijloc)

- consolidarea și reîntregirea suportului; uscare liberă; întinderea lucrării, prin presare exclusiv locală, sub greutăți, cu protejarea și evitarea sigiliului; fotografiere finală (Figura 5 și 6).

CONCLUZII

Analizarea și conservarea-restaurarea lucrării au prilejuit întâlnirea cu un document de patrimoniu original, cu vârsta de 400 de ani, realizat pe o hârtie străină de fabricație manuală, cu filigran complex, autentificat prin semnătură și prin sigiliul domnesc al voievodului Ștefan Tomșa (II) al Moldovei, având matricea sigilară aplicată în ceară roșie.

Coroana princiară din componența filigranului corespunde unei hârtii de primă calitate[6], fapt dovedit atât prin valorile foarte bune ale măsuratorilor de pH din luna martie 2022 (după 399 de ani de la redactarea documentului valorea pH-ului suportului celulozic este de 6.5), cât și prin însăși utilizarea acestui suport de scriere în cancelaria Moldovei, știut fiind faptul că pentru întocmirea actelor domnești se utiliza hârtie de cea mai bună calitate.

Compoziția filigranului (coroana și textul în limba germană) conduce însă spre presupunerea utilizării unei hârtii de proveniență străină (există posibilitatea ca hârtia să fi fost adusă din Transilvania în care, *coroana*, ca semn de apă, a fost identificată în hârtia ce a circulat în acel spațiu, în perioada 1609–1686[7]. În plus, încă din secolul al XVI-lea, în Țările Române circula hârtie de proveniență străină, în care unul dintre filigrane îl reprezenta coroana simplă sau surmontată de cruce[8] .

Utilizarea limbii slavone în redactarea documentului, confirmă faptul că încă nu se trecuse la afirmarea limbii române în cancelaria domnească a Moldovei, lucru ce s-a realizat abia de la jumătatea secolului al XVII-lea.

Căutând și studiind filă cu filă literatura reprezentativă[9] a secolului al XX-lea despre sigiliografia întâlnită în Țările Române în secolul al XVII-lea, am constatat că nu se menționează/înregistrează sigiliul domnitorului moldovean amintit mai sus. De curând însă, documentul a fost valorificat de către colegii de la Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași, prin publicarea traducerii acestuia în limba română în revista *Prutul*[10].

Sursa tuturor imaginilor: documentația fotografică a laboratorului.

---

[6] S. Știrban, *Din istoria hârtiei și filigranului: Tipografia Românească a Bălgradului (sec. XVII)*, tipărită în Imprimeria Universității „1 decembrie 1918", Alba Iulia, 1999, pp. 7-35; M. Cărăbineanu, *Hârtie și filigran în Transilvania Princiară. secolele XVI–XVII* (rezumatul tezei de doctorat), Academia Română – Institutul de Istorie „George Bariţiu" Cluj-Napoca, 2015, http://scoaladoctorala.historycluj.ro/doctorate/doctorat_carabineanu/rezumat%20lb.%20romana.pdf (consultat 22.07.2019; R. Nițoiu, *Filigrane în Biblioteca Centrală Universitară „Eugen Todoran"*, in: Patrimoniu, anul I, nr. 2, aprilie-iunie 2013, http://www.bcut.ro/dyn_img/lecturn2/lecturn2.pagina13-15.nitoiu.pdf (consultat 22.07.2019).

[7] https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro/wp/wp-ontent/uploads/2021/06/Rezumat-lb.-romana.pdf; M. Cărăbineanu, *Hârtie și filigran în Transilvania Princiară. secolele XVI–XVII* (rezumatul tezei de doctorat), Academia Română – Institutul de Istorie „George Bariţiu" Cluj-Napoca, 2015.

[8] A. Mareș, *Filigranele hârtiei întrebuințate în Țările Române în secolul al XVI-lea,* Editura Academiei R.S.R., București, 1987, P. LIV; pp. 277-290.

[9] M. Dogaru, *Membră Fondatoare a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigiliografie de pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga", Sigiliile. Mărturii ale trecutului istoric* – Album Sigiliografic, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976; E. Vîrtosu, *Sigilii domnești rare din veacul al XVII-lea*, in: Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, Tomul XXV, MEM. 3, publicat în Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1942.

[10] V. Constantinov, *op. cit*.

CERCETAREA ȘI RESTAURAREA ICOANEI BIFACIALE „MAICA DOMNULUI CU PRUNCUL” ȘI „RĂSTIGNIREA DOMNULUI” (1852)

The Research and Restoration of the Bifacial Icon „Mother of the Lord with Child” and „The Crucifixion of the Lord” (1852)

DOI: 10.5281/zenodo.8384464
CZU: 7.025.4:7.046.3

Iuliana COJOACĂ
Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași, Facultatea de Teologie Ortodoxă
Email: iuliacojoaca8@gmail.com

Mina MOȘNEAGU
doctor în biologie, Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași, Facultatea de Teologie Ortodoxă
Email: mina.mosneagu@uaic.ro

Summary. The double icon „Mother of God with Child” and „Crucifixion” belongs to the Ciolpani Monastery in Bacău County (Romania) and was painted on both sides of the wooden panel. On one side is represented the Mother of God with Jesus Child in her arms, with two angels on their left and right. On the reverse was painted the Crucifixion of Jesus, framed by His Mother and Saint John the Baptist.

In the lower part is an inscription in Romanian, with Cyrillic letters, from which we know that the icon was made in 1852, being dedicated to the church „St. Nicolae” from Ciolpani. The scenes are framed by a multiple gold, red and black border. The painting was executed in a popular manner, along the iconographic vein of the Byzantine tradition.

The execution technique is oil on wood. The support was made of four larch wood boards, fixed by gluing. The pictorial layer consists of successive layers of brown and green preparation, over which gold leaf, color layers, colloidal gold and varnish have been applied.

The icon was analyzed macroscopically, with a stereoloupe, with ultraviolet and Rötgen rays. Elements of the author's technique and aspects related to the state of conservation of the icon were highlighted. Also, several types of subsequent empirical interventions were observed, which affected the original aspect of the work.

The restoration interventions of the icon consisted of strengthening it (the wooden support and the pictorial layer), removing the dirt and improper interventions (scoops, nails, putty, repainting, pelliculogens), completing the gaps in the wood and the pictorial layer, including the chromatic integration. The painting was protected by varnishing.

Keywords: icon, oil painting, investigation, restoration.

Introducere. Icoana cu două fețe „Maica Domnului cu Pruncul” (fig. 1a) și „Răstignirea Domnului” (fig. 1b) face parte din colecția iconografică a bisericii de lemn cu hramul „Sfântul Ierarh Nicolae”, din cadrul Mănăstirii Ciolpani (Bacău, România).

Cu dimensiuni de 67×50,5×1,7 cm, icoana este realizată în tehnica ulei pe suport de lemn, având reprezentată pe Maica Domnului cu Pruncul, pe o față, iar pe cealaltă, scena „Răstignirea Domnului”, într-o manieră populară cu accente neoclasice.

Suportul este alcătuit din patru panouri de lemn fixate prin încleiere. Stratul de preparație este constituit dintr-un strat gros de culoare brună, având ca liant uleiul, foița

de aur, straturile de culoare, aurul coloidal și vernisul. De-a lungul timpului, icoana a suferit mai multe degradări datorită condițiilor necorespunzătoare de păstrare, a neglijenței factorului uman și a restaurărilor empirice. Starea de conservare precară a icoanei a impus inițierea tratamentelor de conservare-restaurare, care au fost efectuate în Laboratorul de Conservare și Restaurare a picturilor pe suport de lemn, din cadrul Facultății de Teologie „Dumitru Stăniloae" din Iași.

a b

Fig.1. Icoana bifacială înainte de începutul intervențiilor de conservare-restaurare

Prin investigațiile efectuate, icoana fost analizată macroscopic, la stereolupă, la radiații ultraviolete și Röntgen. Au fost puse în evidență elemente de tehnică de autor și aspecte legate de starea de conservare a icoanei. De asemenea, au fost observate mai multe tipuri de intervenții ulterioare empirice, care au afectat aspectul original al lucrării.

Intervențiile de restaurare a icoanei au constat în consolidarea acesteia (suportul de lemn și stratul pictural), îndepărtarea murdăriei și a intervențiilor necorespunzătoare (scoabe, cuie, chituri, repictări, peliculogene), completarea lipsurilor de lemn și de strat pictural, inclusiv integrarea cromatică a lacunelor. Protejarea picturii s-a realizat prin vernisare.

Obiectivul principal al acestui demers a fost recuperarea picturii originale și a coerenței mesajului vizual transmis, precum și redarea funcției cultice a unei icoane cu valoare documentară și istorică, confirmată prin inscripția pe care o conține: „Aceasta sfântă icoană [...] s-au făcut cu toată cheltuiala sfinției sale maicii Veneiaminii și s-au închinat Sântului Nicolae de la Ciolpani 1852"[1].

Analiza teologică a icoanei. În icoană, pe avers, Maica Domnului este reprezentată în picioare, încadrată de doi îngeri (deși, datorită degradărilor apărute în timp, cel din dreapta nu mai este vizibil), cu Pruncul Emanuel pe brațul stâng și cu o năframă drapată în mâna dreaptă. Pruncul are corpul întors spre Mama Sa, pe trei sferturi. Înfățișarea Fecioarei este realizată într-o manieră hieratică, sobră, cuviincioasă, așa cum impune canonul bizantin: deosebit de delicată, înveșmântată cu maforion, tunică și basma, după modelul răsăritean de interpretare. Vârsta Preasfintei în icoană este cea a maturității materne.

[1] Inscripție descifrată cu ajutorul doamnei istoric de artă Constanța Costea

Aureolele Maicii Domnului și ale Mântuitorului sunt de formă circulară, cu foiță de aur, semnificând slava cerească, perfecțiunea și sfințenia[2]. Zugrăvirea imaginii Maicii Domnului respectă canonul bizantin al bidimensionalității.

Limbajul vizual pe care îl transmite icoana este pacea lăuntrică, tandrețea, empatia cu condiția umană. Frumusețea Maicii Domnului nu este o frumusețe strict fizică, ci una spirituală, interioară care transcende realitatea telurică. Ea apare smerită și îngândurată, degajând echilibru și tărie duhovnicească.

Mântuitorul Iisus Hristos, pictat în ipostaza Emanuel, este reprezentat copil cu unele trăsături mature, îmbrăcat cu o tunică albă și mantie de culoare ocru cu blicuri aurii. Fruntea, parțial acoperită de păr, este înaltă, simbolizând înțelepciunea divină, în timp ce privirea este adâncă și îngândurată. Cu mâna dreaptă binecuvântează, iar cu stânga, ține sulul Legii pe care El a împlinit-o prin venirea în lume (Luca 4, 16 -21). Haina este de culoare ocru în două nuanțe, semn al celor două naturi ale lui Hristos.

Privirile Maicii Domnului și ale Pruncului sunt îndreptate în jos, într-un unghi de 45 grade, direcționate în sens contrar și perpendiculare una pe cealaltă. Se creează, astfel, un câmp vizual plenar, plin de armonie. Maica Domnului are capul înclinat spre Fiu, exprimând dragostea și comuniunea cu El, cu afecțiune și expresivitate.

În această reprezentare, atrage atenția un element de decor din centrul compoziției care este o batistă sau o năframă frumos drapată în mâna Preasfintei. Acest tip de năframă apare frecvent în spațiul ucrainean, respectiv în variantele mai recente ale reprezentării icoanei *Maica Domnului de la Poceaev*, precum și în icoana *Maria Zăpezii*. Simbolurile identificate pentru această năframă pot fi: o marcă a doliului, o reprezentare a pânzei decorative ritualice numită „ rushnyk”, folosită la ceremoniile religioase importante în spațiul ruso-ucrainian[3], un element intermediar purtat cu evlavie și respect de credincioși când ating cu mâna obiectele de cult sfințite, sau omoforul „alb și strălucitor” cu care a apărut Maica Domnului deasupra bisericii de la Poceaev, în vremea războiului cu turcii, din anul 1675, salvându-i de la moarte[4].

Pe reversul icoanei, scena „Răstignirii” este compusă din trei persoane sfinte și elementele de decor esențiale, specifice temei. Mântuitorul Hristos este înfățișat central, pironit pe cruce, cu capul plecat și cu ochii închiși. La poalele Crucii stă Maica lui Iisus, îndurerată, dar cu chip luminos și plin de nădejde. În stânga Crucii, stă sfântul apostol Ioan Bogoslovul, ucenicul cel iubit. Iisus poartă rana de suliță în partea dreaptă a coastei din care curge sânge și apă. În partea superioară a imaginii, de-o parte și de alta a axului vertical compozițional, sunt reprezentați într-un mod personificat, soarele și luna. Partea de jos a Crucii conține un suport pe care au fost pironite picioarele Domnului. Înclinarea stinghiei cu partea dreaptă în sus a fost interpretată drept simbol pentru îndreptarea tâlharului celui bun.

Tema icoanei este mântuirea lui Adam, prin jertfa Mântuitorului, Care a venit în lume să ne mântuiască. Victoria asupra păcatului este simbolizată de sângele care se curge din coastă pentru întreaga umanitate. Chipul lui Hristos nu exprimă durere și suferință, ci mai degrabă simbolizează adormirea, biruința asupra morții și nestricăciunea trupului. Fața este întoarsă spre Maica Domnului care privește la sfântul Ioan. Comunicarea vizuală care se creează între cei trei ne amintește de textul biblic: „Femeie, iată Fiul tău!” (Ioan 19, 26).

---

[2] Constantine Cavarnos, *Ghid de iconografie bizantină*, Ed. Sofia, 2020, pp. 20-21.

[3] Franklin Sciacca, „The Icon of the Pochayiv: A Sacred Relic between East and West”, https://www.museumofrussianicons.org/wpcontent/uploads/2016/09/Sept_2016_Sciacca_Franklin The Icon_of_the_Pochayiv_Mother_of_God> (consultat 10.01.2023).

[4] https://www.pravmir.ru/pochaevskaja-ikona-bozhiej-materi/ (consultat 10.01.2023).

Arhitectura din icoană este redusă la maxim: dealul Golgotei schițat printr-o curbă, munții care sugerează locul din afara cetății, soarele și luna, fundalul întunecat realizat prin degradeuri de gri. Simbolismul cosmic al morții lui Hristos derivă din imaginea locului deschis unde are loc Răstignirea, precum și din participarea soarelui și a lunii ca martori la eveniment, după profeția lui Ioil: „Soarele se va întuneca și luna va fi roșie ca sângele" (Ioil 3, 4). Fundalul cu greutate emoțională este zona de trecere și de mediere între spațiul terestru din partea inferioară a icoanei și cel astral, în schimbare. Dramatismul scenei este sugerat de crestele muntoase ascuțite și zig-zag-urile de culoare gri ale fondului.

Analiza artistică a icoanei. Deși creată în manieră populară, cu trăsături neoclasice pe filon bizantin, icoana poate fi considerată un exponent iconografic modest în care modalitatea de redare a părăsit tradiția bizantină a figurilor ascetice și a încercat să surprindă cât mai fidel trăsăturile fizice și morale ale persoanelor sfinte.

Pe aversul icoanei, reprezentarea Maicii Domnului cu Pruncul impresionează prin delicatețea și duioșia pe care o transmite, în pofida faptului că din punct de vedere compozițional, nu găsim o logică perfectă în trasarea luminilor și umbrelor de pe veșminte.

În ceea ce privește tipologia figurii, fețele au un oval rotunjit, modelat, cu redarea volumelor în tonuri foarte apropiate și fine, de la închis spre deschis. Ochii sunt ușor supradimensionați și migdalați, simbolizând omul lăuntric, sprâncenele sunt arcuite, nasul subțire, fin și alungit, scos în evidență de umbră.

Culorile de bază aplicate ca proplasmă sunt ocru-verde-negru-maro, iar în zona marginală a ochiului stâng și în partea de umbră a nasului, se creează un contrast de lumină puternic, care conferă feţei volumetrie. Părul Pruncului și al îngerului este redat, de asemenea, volumetric prin repetiție de linie, pe pată maro. Urechile și gâtul celor trei chipuri sunt tratate în volum prin aceeași metodă de contrast între lumină și umbră, cu ușoare efecte de clarobscur. De asemenea, înclinarea capului sfinților stabilește dimensiunea și poziția corpului, determinând subordonarea compoziției. În cazul icoanei analizate, observăm că liniile care formează unghiul de înclinare pentru cele trei chipuri sunt paralele, iar unghiurile formate au aceeași înclinare și deschidere.

Utilizarea culorilor veșmântului Maicii Domnului respectă indicațiile erminiilor: violet de Magenta (o culoare cunoscută ca purpuriu sau ciclamen, rezultată din combinația roșu- vermillon și albastru-violet) cu verde pentru maforion și albastru pentru tunică. Pe veșminte se observă blicuri aurii. Contrastele dintre cele două culori primare roșu-albastru de pe veșminte se armonizează pe fondul verde. Zonele luminoase ale aureolelor, fețelor, tunica Pruncului, năframa din mâna Maicii atrag atenția, fiind în contrast puternic cu fondul și veșmintele în tonuri închise. Artistul popular creează un ritm interior și un echilibru care face ca privitorul să fie orientat către chipurile personajelor, care reprezintă centrul de interes al lucrării.

Compoziția icoanei este statică și închisă, în care elementele de limbaj plastic sunt trasate succint atât în plan orizontal, cât și vertical. Luminile de pe veșminte sunt amplasate după o logică specifică a autorului, care a accentuat în mod deosebit luminile mantiei Maicii.

Dialogul dintre Maica Domnului și Fiul Ei se realizează prin diagonala dintre ochii acestora, care constituie principala linie de forță a compoziției. Cei doi îngeri reprezintă părți juxtapuse ale icoanei, dreapta – stânga, care dau echilibru schemei compoziționale și aspectului cromatic.

Pe revers, redarea scenei „Răstignirea" păstrează din canonul tradițional bizantin principiul bidimensionalității, cu un simț al proporției și o sobrietate cromatică impusă, dar se observă nota personală a autorului, completată de influențe neoclasice. Portretele persoanelor sfinte sunt realizate cu accente de clarobscur, prin trăsături fine, cu ochi mari, migdalați, gura mică, evidențiată de umbre puternice, cu falduri bogate ale veșmintelor, depășind conturul formelor.

Inscripțiile sunt în limba română cu alfabet chirilic, iar ca o particularitate mai puțin întâlnită este abrevierea de pe drapajul din extremitatea superioară a crucii unde citim: „IHЇЖ" =„Iisus Nazarineanul, Împăratul Jidovilor".

Schema compozițională este construită pe simetria stânga-dreapta raportată la axa verticală a Crucii. De sus în jos sunt reprezentate simetric soarele și luna, brațele întinse ale lui Iisus, personajele de lângă Cruce, fiecare cu câte o mână poziționată simetric, în oglindă.

Din punct de vedere cromatic, se remarcă contrastul complementar roșu–verde (la veșmântul sfântului Ioan), rece–cald (albastru–maro la maforionul și hitonul Maicii Domnului), închis–deschis (maro–alb, între cruce și pânza de pe trupul lui Iisus). Veșmintele sunt alcătuite cu falduri bogate, sugerate prin blicurile de aur coloidal și gamele cromatice ton în ton. Cromatica și compoziția echilibrate transmit privitorului pace, liniște. Vibrația, mișcarea sunt în plan secund, fiind obținute prin modularea culorii și mișcările personajelor, ale veșmintelor.

Analiza tehnologică a icoanei. Deși dimensiunile icoanei sunt relativ mici (67×50,5×1,7 cm), suportul este format din îmbinarea a patru panouri de lemn cu mici diferențe de grosime și lățime, debitate tangențial sau radial. Pe radiografie s-a vizualizat prezența a două inserții metalice între primele două scânduri de lemn, pentru păstrarea integrității suportului.

Lemnul a dovedit o rezistență și o elasticitate mare (deși icoana a fost supusă condițiilor climaterice nefavorabile și intervențiilor empirice la nivelul suportului de lemn, aceasta nu s-a deformat). Fibrele, vizualizate atât pe canturi, cât și pe radiografie, sunt regulate, drepte, cu inele anuale clar delimitate datorită diferenței de culoare dintre lemnul târziu și cel timpuriu[5] (fig. 2). Caracteristicile macroscopice pot indica specia lemnoasă de larice, un conifer care se găsește în părțile Moldovei în munții Ceahlău[6].

Pe ambele fețe ale icoanei, stratul de preparație este constituit dintr-un strat consistent de culoare brună, având liant uleiul, după care au fost adăugate componentele specifice picturii pe panou de lemn: culoarea de fond verde-olive la icoana Maicii și griuri vibrate la icoana „Răstignirea", foița de aur la aureole și chenar, straturile de culoare în ulei, blicuri cu aur coloidal, stratul de protecție. Straturile de culoare au fost suprapuse ca la tehnica picturii în tempera, deschis pe închis.

Investigații științifice. Icoana a fost analizată macroscopic, în lumină vizibilă (directă și tangențială) și în spectrul vizibil și ultraviolet (λ = 366 nm) și microscopic la stereomi-

Fig. 2. Cantul inferior al icoanei

[5] Nicoleta Melniciuc-Puică, Elena Ardelean, *Aspecte ale degradării materialelor celulozoice.Lemnul și hârtia*, Iași: Ed. Performantica, 2010, p. 39.

[6] N. Doniță, A. Popescu, M. Paucă-Comănescu, S. Mihăilescu, I.A. Biriș, *Habitatele din România,* București: Ed. Tehnică Silvică, 2005, p. 241.

croscopul Leica MZ7. Observațiile au fost captate fotografic, astfel încât să valorifăm corect informațiile obținute despre degradările icoanei, tehnica de autor și mijloacele de execuție.

De asemenea, pentru identificarea pigmenților folosiți, s-au efectuat investigații realizate prin metoda de spectrofotometrie de fluorescență de raze X.

Radiografia cu raze Rötgen (fig. 3a) a necesitat patru expuneri pentru acoperirea întregii suprafețe, imagini care au fost ulterior prelucrate astfel încât s-a obținut imaginea de ansamblu. Această metodă de cercetare se bazează pe absorbția diferențiată a radiațiilor X de diversele materiale din structura obiectelor. Semnalul radiologic a pus în evidență informații despre intervențiile necorespunzătoare de montare a baghetelor de lemn cu ajutorul cuielor de fixare, capselor și scoabelor, precum și despre prezența elementelor metalice la îmbinarea a două panouri. De asemenea, au fost vizualizate cuie în jurul aureolelor Maicii Domnului și Pruncului, ceea ce indică faptul că icoana a avut o riză metalică.

Radiografia a evidențiat prezența galeriilor rezultate în urma unui important atac de insecte xilofage numai pe primul panou al icoanei, precum și desenul caracteristic al fibrelor lemnului de rășinoase, cu ajutorul căruia am identificat specia lemnoasă.

a b

Fig. 3. Investigații fizice: radiografia (a), fotografie în lumină tangențială (b)

Semnalul alb luminos a decelat distribuția pigmenților radioopaci în stratul de culoare și prezența chiturilor aplicate peste arsuri, iar petele de culoare închisă au indicat lacune în stratul pictural. Se remarcă utilizarea pigmentului alb de plumb, pe ambele fețe, atât la ștergarul din mâna Maicii Domnului, cât și pe pânza cu care este acoperit Domnul. Craclurile la nivelul vernisului și al stratului pictural au fost vizualizate ca un joc de linii închise la culoare. De asemenea, distanțările pe îmbinările canturilor și nodul din structura lemnului au dat un semnal radiologic de culoare deschisă.

În lumina UV cu $\lambda = 366$ nm, s-au realizat macrofotografii (fig. 4), pentru a se defini perimetrul repictărilor[7], al lacunelor, arsurilor, murdăriei și al vernisului uleios (indicat de suprafața alb – lăptoasă, cu aspect lucios).

[7] Mina Moșneagu, *Repainting removal – an essential stage in recovering the authenticity of the icons and iconostases,* in: Restitutio, Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti", București, 2014, nr. 7, p. 17.

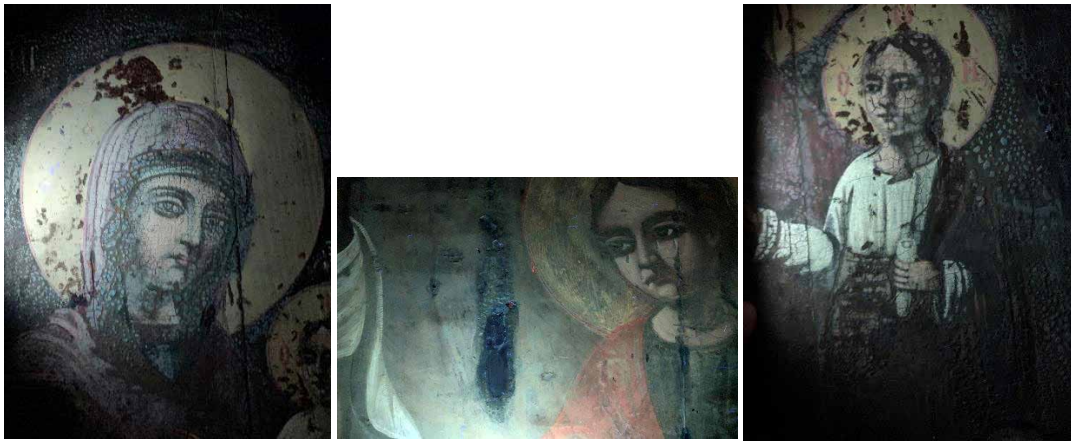

a b c

Fig. 4. Fotografii în lumină UV: icoana „Maica Domnului cu Pruncul" – detalii (a, c) și icoana „Răstignirea Domnului" – detaliu (b)

Astfel, imaginile radiografice alături de fotografiile în UV și observațiile la stereomicroscop au permis delimitarea sigură a intervențiilor ulterioare necorespunzătoare, au evidențiat degradările și structurile părților componente ale stratului pictural, aspecte cu ajutorul cărora s-a stabilit metodologia de conservare-restaurare.

Analiza stării de conservare. Starea de conservare a icoanei este necorespunzătoare expunerii piesei, fiind prezente procese evolutive de degradare atât la nivelul suportului de lemn, cât și la cel pictural.

Cauzele acestor deteriorări sunt condițiile de mediu în care a fost expusă piesa și viciile de tehnică de autor. Factorul uman și-a pus amprenta în mod negativ asupra icoanei prin intervenții empirice, neglijențe, curățiri defectuoase, repictări extinse.

Suportul prezintă restaurări empirice semnalate printr-o inserție metalică cu rol de agățătoare și două baghete de lemn pe cantul inferior și superior, prinse în cuie și capse, cu scopul păstrării unității panourilor (fig. 6b).

Pe scena „Răstignirii Domnului", în partea mediană dreaptă, un nod fisurat, dislocat datorită densității mai dure decât cea a panoului, a antrenat căderea stratului pictural (fig. 6a).

Canturile prezintă urme de vopsea, chit, murdărie aderentă și semiaderentă, iar pe cel vertical, stâng, se remarcă prezența urmelor de galerii rezultate în urma unui atac xilofag.

Cuiele din dreptul aureolei Maicii Domnului și a Mântuitorului de pe prima față, indică faptul că icoana a avut la un moment dat și o ferecătură.

Datorită fluctuațiilor microclimatice, îmbinările panourilor s-au dezlipit parțial, producându-se în unele locuri distanțări, care au determinat formarea de lacune în stratul pictural.

Fisurile longitudinale evolutive în partea superioară și inferioară a panourilor, lipsa suportului pe muchia suportului și două așchieri de-a lungul fisurilor, de pe fața a doua întregesc tabloul degradărilor la nivelul suportului de lemn (fig. 7). Apariția fisurilor a avut drept cauză condițiile climaterice fluctuante și jocul lemnului sub influența acestora.

Fig. 5. Cantul inferior: urme de murdărie, cuie, capse, fragmente textile

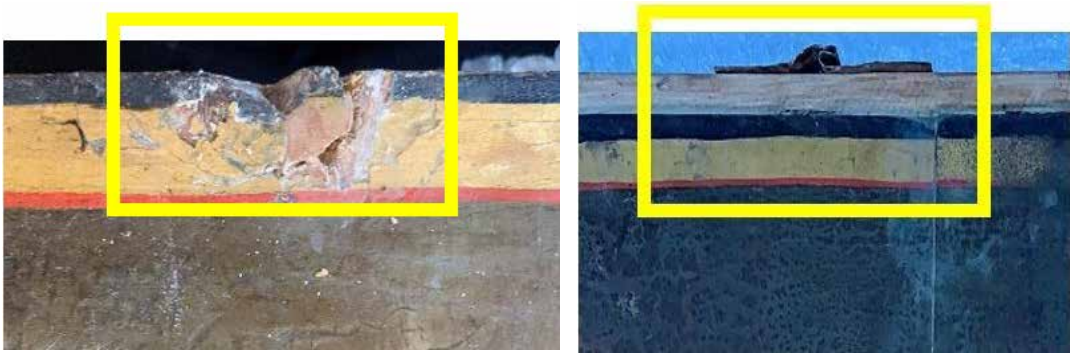

Fig. 6. Degradări ale suportului de lemn: nod fisurat, dislocat (a), restaurări empirice: agățătoare metalică, baghetă de lemn (b)

a b

Fig.7. Cantul superior: lipsă suport de lemn (a), dezlipirea și distanțarea panourilor la îmbinări (b)

La nivelul stratului pictural, intervențiile factorului uman și-au lăsat amprenta asupra stării de conservare a icoanei. Aproximativ 70% din suprafața icoanei „Maica Domnului" prezintă repictări în culori tempera, care au acoperit parțial pictura originală, repictări care însă au fost puse atent și nuanțat pe culoarea originală, îngreunând identificarea straturilor cromatice adăugate ulterior. Pictura a fost agresată cu substanțe de curățire nocive, care au avut ca efect principal albirea stratului pictural și producerea de lacune pe o zonă extinsă a primei fețe. Pe întreaga icoană a fost distribuit un strat neuniform de ceară și colofoniu, probabil cu intenția de a vernisa stratul pictural, dar în condiții de frig și umezeală, acesta s-a opacizat, obturând vizibilitatea picturii.

a b c

Fig. 8. Degradări ale stratului pictural: arsură cu repictare și chituire (a), aglomerări de ceară (b), cracluri timpurii (c)

Expunerea la căldură excesivă și combustia de la lumânări au fost principalele cauze pentru deformarea și desprinderea stratului pictural[8], carbonizarea picturii și a lemnului și

[8] Mina Adriana Moșneagu, *Evaluating the state of conservation of some iconostases in Iasi*, in: Analele

a b

Fig. 9. Degradări ale stratului de culoare și de lemn: arsură (a), desprinderi sub formă de umflături (b)

formarea de lacune (fig. 9). Pe prima față a icoanei, în partea dreaptă, la nivel superior până spre zona mediană, stratul pictural s-a desprins datorită căldurii excesive, s-a calcinat și a fost distrus până la suport, în profunzime. Aceasta este cea mai mare lacună a icoanei, care dezechilibrează compoziția și întrerupe armonia și unitatea picturii. Peste stratul carbonizat până la lemn, fragilizat, s-a intervenit ulterior cu chituiri nefinisate și neuniforme deasupra cărora s-au adăugat repictări în tempera, care s-au extins pe alocuri peste stratul original.

Vernisul prezintă numeroase cracluri în care este înglobată murdăria aderentă. Îmbătrânirea și brunisarea acestuia au modificat tonurile cromaticii, reducând contrastul și luminozitatea culorilor. De asemenea, în câteva zone ale stratului pictural de pe fața „Maica Domnului" se găsesc pete de vopsea, datorate neatenției factorului uman.

Craclurile timpurii[9] sunt răspândite pe întreaga suprafață a picturii cu Maica Domnului, fragmentând stratul de culoare, dar și de preparație, în unele zone. Acest fapt este cauzat de o greșeală de tehnică de autor (probabil, iconarul nu a așteptat întărirea culorii de bază pentru că pe fața cu „Răstignirea" aceste lacune se rezumă numai la stratul ultim de valorație a culorilor de bază și pe o arie mai restrânsă).

În încercarea de a acoperi lipsurile picturii originale, s-au produs numeroase repictări peste foița de aur și în lacunele profunde până la lemn.

Operații de conservare-restaurare efectuate. La nivelul suportului de lemn, pentru început, s-au extras, cele două baghete aplicate, prin secționarea treptată a cuielor, a scoabelor, a capselor și a textilelor prezente (fig. 11). Fisurile din canturile panourilor au fost completate cu furnir de lemn stabilizat, lipit cu soluție de clei de iepure de concentrație 10% și Preventol 2%. În prealabil, s-a efectuat degresarea îmbinărilor cu urme de ceară, prin

Științifice ale Universității „Al.I. Cuza", Iași, Teologie Ortodoxă, tom XVI, nr. 2, 2011, p. 186.

[9] Mariana Mustață et alii, *Etiopatologia operei de artă*, București: Editura Academiei Oamenilor de Știință din România, 2013, p. 321.

Fig. 10. Vizualizarea lacunelor la stereolupă

injectare cu acetat de butil. De asemenea s-au reîncleiat și fixat în cepuri zonele dezlipite, după aducerea lor în plan, cu ajutorul menghinelor (fig. 12).

După ce canturile au fost curățate cu soluție de etanol 10% și mecanic cu bisturiul, s-a intervenit pentru reconstituirea suportului lipsă de pe muchia panoului[10]. Procesul a constat în realizarea unei armături din bețișoare de fag, fixate în panou, urmate de aplicarea stratificată a unui chit de rumeguș și câlți cu soluție de clei de iepure. După finisare, chitul a fost integrat cromatic în culori de apă, ușor reversibile.

Celelalte zone lacunare la nivelul suportului au fost completate cu un strat de chit de rumeguș și clei de iepure de concentrație 8%, sub nivelul stratului pictural, pentru ca ulterior, să se aplice stratul de grund cu praf de cretă și clei de aceeași concentrație.

a b c d

Fig. 11. Aspecte din timpul extragerii obiectelor adăugate ulterior

a b

Fig.12. Reîmbinarea panourilor cu ajutorul cepurilor (a) și presarea în menghină(b)

[10] Mina Adriana Moșneagu, *Metodologia restaurării icoanelor pe suport de lemn,* Iași: Editura Performantica, 2023, p. 165.

La nivelul stratului pictural, s-a efectuat pentru început consolidarea alternativă la cald și la rece a desprinderilor cauzate de căldura excesivă[11]. Zonele afectate au fost protejate cu hârtie japoneză, peste care s-a aplicat soluție de clei de iepure 8%. Distribuirea la cald a cleiului a determinat o flexibilizare a picturii asupra căreia s-a intervenit, finalizată cu reașezarea acesteia în plan orizontal. Uscarea suprafeței și presarea la rece au favorizat refacerea aderenței stratului pictural la lemn. Consolidarea stratului pictural afectat s-a făcut repetitiv acolo unde a fost nevoie, în alternanță cu îndepărtarea stratului de ceară la rece, prin înmuierea acestuia la sursă IR și degresarea ulterioară cu xilen.

Pentru a stabili metodele și soluțiile prin care se poate îndepărta murdăria, repictările și peliculogenele oxidate, s-au efectuat teste de curățire pe fiecare culoare în parte (fig. 15).

În figura 13 se pot observa rezultatele testării soluțiilor: 1. dimetilformamidă DMF + acetat de etil (1 :1) ; 2. izopropanol + amoniac NH3 + apă (2 :1 :1) ; 3. izooctan + eter + etanol (8 :1 : 2) ; 4. metiletilcetonă MEC + acetat de etil (1 :1) ; 5. toluen + izopropanol + apă (5 : 6,5 : 1,5) ; 6. izooctan + eter etilic + etanol (8 : 1 : 2) ; 7. izooctan + eter + etanol (5 : 1,5 : 3) ; 8. izopropanol + NH3 + apă (9: 1:1); 9. toluen + DMF (3:1); 10. toluen + izopropanol +apă (5: 6,5: 1,5); 11. izooctan + izopropanol (5:5). În urma testelor efectuate, pentru îndepărtarea repictărilor și subțierea vernisului alterat, s-au ales soluțiile : acetat de etil + DMF 5:2 și MEC + alcool izoamilic + etilenglicol 50:75:50.

Procesul de curățare a întâmpinat dificultăți datorită sensibilității crescute a culorilor și a tendinței confundării picturii originale cu repictările, deoarece acestea au fost făcute cu un simț cromatic deosebit. Din acest motiv, curățirea s-a efectuat integral la stereolupă, emoliindu-se suprafețe mici de pictură și urmărindu-se în paralel atât tampoanele de vată, cât și suprafața picturii, pentru a se distinge tonurile de culori. După această etapă, cromatica realizată de autor a ieșit la iveală, valorațiile pe culori au devenit vizibile. De asemenea, au ieșit la suprafață o serie de arsuri în stratul de lemn și de chituri ulterioare, aplicate peste lemnul carbonizat (fig. 14). Procesul de îndepărtare a repictărilor s-a impus ca o intervenție necesară pentru a fi recuperate autenticitatea și originalitatea icoanei.

Mecanic, cu ajutorul bisturiului, au fost îndepărtate chiturile nefinisate, extinse și peste zonele originale ale picturii și straturile carbonizate până când s-a ajuns la lemn sănătos. După ce a fost aplicat pe ambele fețe un strat de vernis intermediar pentru protecția picturii originale, lacunele profunde au fost completate la același nivel cu pictura originală, cu un chit pe bază de praf de cretă și clei de iepure 8% (fig. 15).

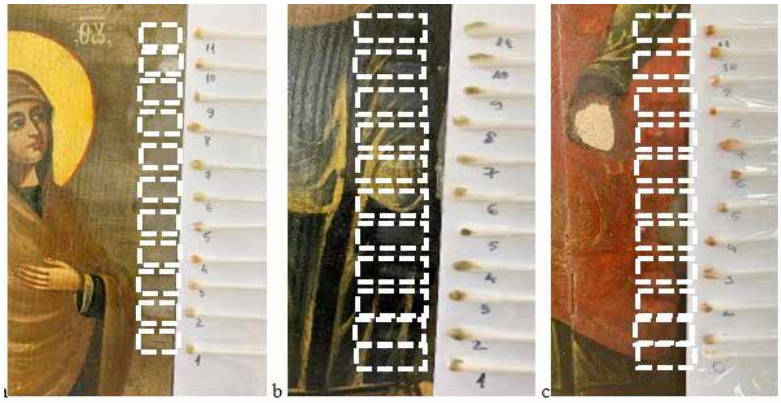

Fig. 13. Teste de curățâre diferențiate pe culori, fața 2: gri (a), albastru (b), roșu (c)

[11] Cornelia Bordașiu, *Tratamente actuale în conservare-restaurare pictură tempera*, Iași: Ed. Performantica, 2016, p. 17.

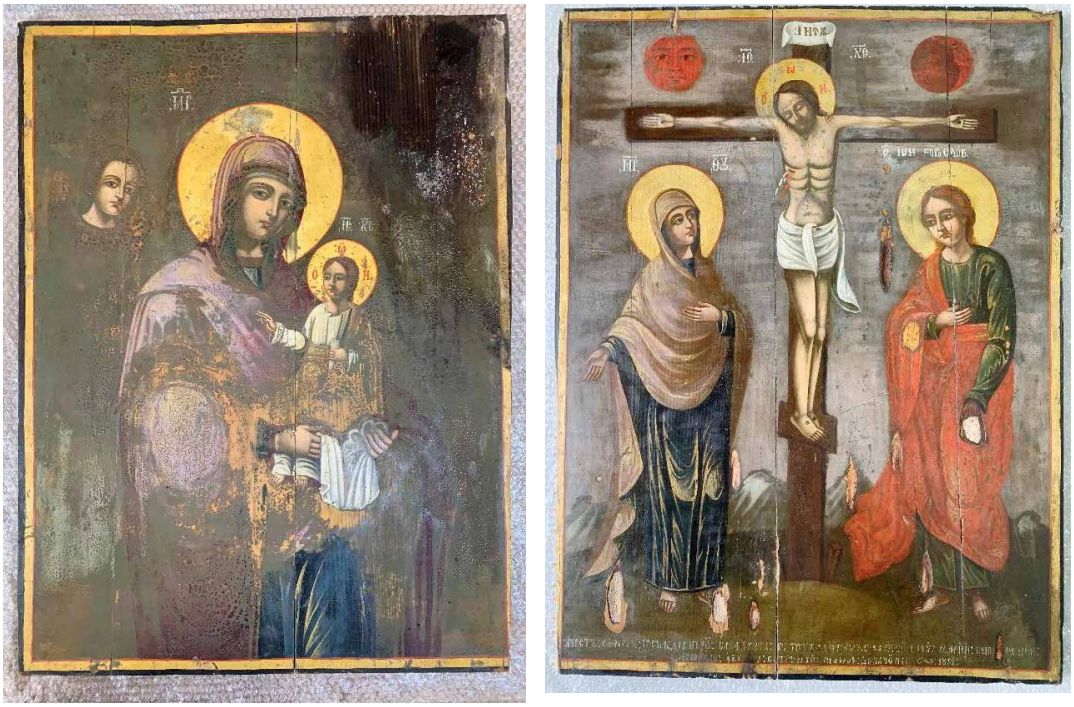

a b

Fig. 14. Icoana: avers (a) și revers (b): după îndepărtarea repictărilor și subțierea vernisului alterat

Pentru integrarea cromatică, zonele chituite au făcut obiectul tratării în culori de apă, prin metoda trattegio, după reperele picturii originale. Cea mai dificilă problemă a constat în sugerarea îngerului din dreapta icoanei, în simetrie cu îngerul din pictura originală. Decizia a fost susținută de necesitatea restabilirii echilibrului compoziției, în caz contrar producându-se o dezechilibrare a picturii. Pictura integrată cromatic în acuarele, a fost vernisată cu mastic 15%, după care, lacunele superficiale și zonele lacunare de foarte mici dimensiuni

a b

Fig. 15. Chituirea lacunelor profunde: avers (a) și revers (b)

a b

Fig. 16. Icoana la final: avers (a), revers (b)

au fost integrate cromatic în culori de vernis, prin metodele tratteggio și în puncte. În urma acestei etape picturile au redobândit coerență cromatică, unitate compozițională (fig. 16).

Concluzii. Această lucrare prezintă procesul de cercetare, conservare și restaurare efectuate asupra icoanei cu două fețe de la Mănăstirea Ciolpani. În urma intervențiilor pe obiect, s-a pus în evidență pictura originală și s-a adăugat valoare prin completarea zonelor lacunare, ceea ce permite perceperea picturilor în ansamblu, fără fragmentările determinate de lacune și numeroasele cracluri timpurii din diferitele straturi de culoare. Pentru o bună valorificare a icoanei, ar trebui expusă pe un suport sau într-o ramă care să permită observarea ei pe ambele fețe.

În urma acestui proces de conservare-restaurare, icoana s-a reîntors în spațiul liturgic pentru utilizarea ei în cult, redobândindu-și, astfel, funcția originală. Pe lângă aceasta, restaurarea a facilitat descifrarea inscripției care consemnează anul pictării icoanei, 1852, precum și apartenența sa la Mănăstirea Ciolpani.

Mulțumiri. Mulțumim doamnei doctor habilitat Nicoleta Vornicu pentru identificarea pigmenților icoanei, prin metoda XRF.

SĂPĂTURI ARHEOLOGICE LA CATEDRALA ROMANO-CATOLICĂ „ADORMIREA MAICII DOMNULUI" IAŞI: STUDII ANALITICE ALE ARTEFACTELOR DIN METAL ŞI TEXTILE

Archaeological excavations at the Roman-Catholic „Assumption of the Virgin Mary" Cathedral Iasi: analytical studies of metal and textile artefacts

DOI: 10.5281/zenodo.8384664
CZU: 902/903.2(498)

Lăcrămioara STRATULAT
Director General Adjunct, doctor în științe istorice, Expert în Bunuri arheologice şi istorico-documentare / arheologie, Complexul Muzeal Național „Moldova" Iași, România; Conf. univ. dr., Facultatea de Arte Vizuale și Design, Universitatea Națională de Arte „George Enescu" din Iași, România
Email: stratulatlacramioara@yahoo.c

Maria GEBA
Doctor în inginerie chimică, cercetător ştiinţific, Expert în Restaurare – investigaţii chimice şi conservarea patrimoniului cultural naţional mobil, Centrul de Cercetare și Conservare-Restaurare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova" Iași, România
Email: mariageba@yahoo.com

Doina ANĂSTĂSOAEI
Restaurator, Centrul de Cercetare și Conservare-Restaurare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova" Iași, România
Email: danacnm@yahoo.com

Mihaela Antonina SIMON
Restaurator, Centrul de Cercetare și Conservare-Restaurare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova" Iași, România
Email: mihaela.anto@yahoo.com

Summary. Heterogeneity, complexity, diversity, rarity are keywords that characterize heritage objects. Both for their exhaustive characterization and for the adoption of optimal conservation-restoration solutions, in order to stop the degradative processes and to ensure the stabilization, from the physico-chemical and physico-mechanical points of view, of the artifacts, it was necessary to implement some analytical strategies specific to the constituent materials to provide information regarding the morphology, composition, structure, types of degradation present. Following the analyzes carried out by X-ray fluorescence spectrometry for the metal parts, the following were identified: gold-silver-copper alloy (ring with stones, cross with stones, cross ornament fragment), gilded silver-copper alloy (ring, rosette), silver (coin), brass (studs) and brass with traces of silvering (studs).

Through Raman spectrometry, the nature of the precious and semi-precious stones in some metal artifacts was established: sapphire and diamonds, for the ring with stones, topaz, for the cross ornament fragment and topaz, tourmaline, crysoprase crystal, glass, for the cross with stones.

In the textile fragments with metal thread, the following were identified by X-ray fluorescence spectrometry (XRF) analysis: silver and gilded silver.

Keywords: artifact, X-ray fluorescence spectrometry (XRF), Raman spectrometry, gemstones, semi-gemstones, restoration, conservation

INTRODUCERE

Cercetările arheologice întreprinse cu ocazia derulării unor proiecte de restaurare, consolidare, reabilitare ale unor clădiri de cult, restituie, de cele mai multe ori, prezentului, mărturii istorice semnificative. În acest context, se înscriu şi lucrările efectuate la Biserica „Adormirea Maicii Domnului", Episcopia Romano-Catolică, Iași; cercetările arheologice efectuate între anii 2016 și 2018, sub coordonarea arheologilor medievişti dr. Stela Cheptea

Figura 1. Biserica „Adormirea Maicii Domnului", Iași
Figura 2. Biserica „Adormirea Maicii Domnului", Iași. Cercetări arheologice

şi Bobi Apăvăloaei, de la Academia Română – filiala Iaşi, Centrul de Istorie şi Civilizaţie Europeană, s-au efectuat în sacristie şi în interiorul lăcaşului de cult.

ARTEFACTE ARHEOLOGICE

Inventarul arheologic al criptelor descoperite în interiorul bisericii a fost alcătuit din artefacte, majoritatea în stare fragmentară, din metal, ceramică, piele și materiale textile din mătase naturală cu / fără fir metalic, aflate în stare avansată de degradare.

Figura 3a-3b. Artefacte arheologice din metal

Figura 4a-4b-4c. Artefacte arheologice din materiale textile, piele și fire metalice

STARE DE CONSERVARE

Artefactele arheologice prezentau stare avansată de degradare, remarcându-se prezenţa, în cantitate mare, a depunerilor aderente de săruri, particule de pământ, produşi de descompunere organică și produși de coroziune a metalelor. În cazul materialelor textile, asocierea produșilor de degradare a determinat rigidizarea materialelor textile, acestea transformându-se, în unele cazuri, într-un ansamblu de materiale eterogene, compact şi dur. Majoritatea fragmentelor textile prezentau rupturi cu / fără lacune de material, cute şi plieri accentuate, produse în mod aleatoriu.

Figura 5a-5b-5c. Artefacte arheologice din materiale textile, piele și fire metalice: depuneri aderente de săruri, particule de pământ, produşi de descompunere organică și produși de coroziune a metalelor

Figura 6a-6b-6c. Artefacte arheologice din materiale textile și fire metalice: depuneri aderente de săruri, particule de pământ, produşi de descompunere organică și produși de coroziune a metalelor

CONSIDERAȚII PRIVIND INVESTIGAREA ARTEFACTELOR

Starea avansată de degradare a artefactelor arheologice a impus efectuarea de lucrări de conservare-restaurare. Acestea au fost desfășurate, respectându-se normele si procedurile reglementate de legislaţia în vigoare, de către experți restauratori specializați pe tehnici diferite (metal, ceramică, lemn, piele, textile), în cadrul Centrului de Cercetare şi Conservare-Restaurare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași.

Inventarul arheologic cercetat în prezentul studiu cuprinde atât piese (inel cu pietre, cruce cu pietre, fragment ornament cruce, monedă) şi accesorii (verigă, rozete, copci) din metal, cât şi fragmente textile cu fir metalic.

Artefactele au fost analizate prin tehnici non – invazive, respectiv, prin spectrometrie de fluorescență de raze X (XRF), pentru identificarea compoziției elementale şi prin spectrometrie Raman, pentru identificarea pietrelor preţioase şi semipreţioase.

Spectrometria de fluorescență de raze X (XRF) permite analiza obiectelor realizate din metale, sticlă, ceramică, pietre prețioase, identificarea pigmenților utilizați în pictură sau în cerneala folosită la manuscrise. Metoda permite analizarea *in situ* a unei mari diversităţi de obiecte de patrimoniu, fără a necesita prelevarea unei probe, prin utilizarea unor spectrometre XRF portabile.

Spectrometria Raman este o metodă foarte utilă pentru studiul compoziției materialelor folosite în pictură, materiale textile, pietre prețioase, sticlă, ceramică, metale. Această tehnică poate fi folosită cu succes în studierea textilelor istorice, arheologice, atât pentru caracterizarea fibrelor utilizate, cât și pentru analiza și caracterizarea gradului de degradare a fibrelor.

Rezultatele analizelor efectuate prin spectrometrie de fluorescență de raze X (XRF) sunt prezentate în tabelele cu numerele 1, 2, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, prin spectrometria Raman în tabelele cu numerele 3 și 7 iar cele efectuate cu ajutorul unui instrument Tester, în tabelul cu numărul 5.

PIESA ANALIZATĂ – COPCI

Figura 7. Ansamblu înainte de conservare-restaurare
Figura 8. Ansamblu după conservare-restaurare

Tabel 1

Nr. crt.	Metoda de analiză	Compoziţia chimică % (Alloys – elemente grele si usoare)		Rezultat	Produși de coroziune	Depuneri
1	Spectrofotometrie de Fluorescenţă de raze X	Fe	0,41	Alamă Urme de argintare	Cl^-; CO_3^{2-} (Cu); Cu_2O (cuprit)	CO_3^{2-} (Ca); pământ; produși de descompunere organică
2		Cu	78,67			
3		Zn	10,05			
4		Ag	0,09			
5		Pb	1,56			

PIESA ANALIZATĂ – INEL

Figura 9a-9b. Ansamblu după conservare-restaurare

Tabel 2

Nr. crt.	Metoda de analiză	Compoziția chimică % (Alloys – elemente grele si usoare)		Rezultat	Produși de coroziune	Depuneri
1	Spectrofotometrie de Fluorescență de raze X	Cu	19,62	Aliaj de aur - argint - cupru	-	CO_3^{2-} (Ca); pământ; produși de descompunere organică
2		Zn	3,14			
3		Ag	24,02			
4		Au	52,50			

Tabel 3

METODA DE ANALIZĂ: Spectrofotometrie RAMAN
REZULTAT: PIETRE PREȚIOASE
PIATRĂ MARE (albastră): SAFIR
PIATRĂ MICĂ (incoloră): DIAMANT

Tabel 4

Nr. crt.	Metoda de analiză	Compoziția chimică % (Alloys – elemente grele si usoare)		Rezultat	Produși de coroziune	Depuneri
	Spectrofotometrie de Fluorescență de raze X			Aliaj de aur-argint-cupru	S_2^-(Ag); Cl^-; CO_3^{2-} (Cu); Cu_2O (cuprit)	CO_3^{2-} (Ca); pământ; produși de descompunere organică
1		Cu	41,14			
2		Au	31,06			
3		Ag	27,80			

PIESA ANALIZATĂ – CRUCE CU PIETRE

Figura 10. Ansamblu înainte de Conservare-restaurare (avers)
Figura 11a-11b. Ansamblu după conservare-restaurare (avers și revers)

Tabel 5

METODA DE ANALIZĂ: Instrument, Tester, Aparat pentru verificare pietre preţioase		
REZULTAT:	- piatră centrală, galben închis	TOPAZ (PIATRĂ SEMIPREŢIOASĂ)
	- piatră, 4 buc., ce înconjoară piatra centrală, de culoare galben deschis	TURMALINĂ (PIATRĂ SEMIPREŢIOASĂ)
	- pietre mici, incolore	unele sunt din Crysoprase crystal (PIETRE SEMIPREŢIOASE), altele din sticlă

PIESA ANALIZATĂ – FRAGMENT ORNAMENT CRUCE

Figura 12. Ansamblu înainte de conservare-restaurare
Figura 13. Detaliu după conservare-restaurare

Tabel 6

Nr. crt.	Metoda de analiză	Compoziția chimică % (Alloys – elemente grele si usoare)		Rezultat	Produși de coroziune	Depuneri
1	Spectrofotometrie de Fluorescenţă de raze X	Fe	0,02	Aliaj de aur - argint - cupru	S_2^-(Ag); Cl^-; CO_3^{2-} (Cu); Cu_2O (cuprit)	CO_3^{2-} (Ca); pământ; produși de descompunere organică
2		Ni	0,04			
3		Cu	48,57			
4		Zn	0,43			
5		Ag	27,65			
6		Pb	0,64			
7		Au	20,45			

Tabel 7

METODA DE ANALIZĂ: Spectrofotometrie RAMAN
REZULTAT: PIETRE SEMIPREŢIOASE
***PIATRĂ (galben închis)*:TOPAZ**

PIESA ANALIZATĂ – MONEDĂ

Figura 14 Monedă. Avers

Figura 15. Monedă. Revers

Tabel 8

Nr. crt.	Metoda de analiză	Compoziţia chimică % (Alloys – elemente grele si usoare)		Rezultat	Produşi de coroziune	Depuneri
1	Spectrofotometrie de Fluorescenţă de raze X	Fe	2,35	Argint	Cl^-; CO_3^{2-}(Cu);	CO_3^{2-} (Ca); pământ; produşi de descompunere organică
2		Cu	22,90			
3		Pb	0,33			
4		Ag	74,42			

PIESA ANALIZATĂ – VERIGĂ

Figura 16. Ansamblu înainte de conservare-restaurare

Figura 17. Ansamblu după conservare-restaurare

Tabel 9

Nr. crt.	Metoda de analiză	Compoziţia chimică % (Alloys – elemente grele si usoare)		Rezultat	Produşi de coroziune	Depuneri
1	Spectrofotometrie de Fluorescenţă de raze X	Cu	38,67	Aliaj de argint şi cupru aurit	Cl^-; CO_3^{2-}(Cu);	CO_3^{2-} (Ca); pământ; produşi de descompunere organică
2		Au	21,41			
3		Ag	28,48			
4		Sn	11,44			

PIESA ANALIZATĂ – ROZETĂ

Figura 18. Rozetă. Avers

Figura 19. Revers

Tabel 10

Nr. crt.	Metoda de analiză	Compoziția chimică % (Alloys – elemente grele si usoare)		Rezultat	Produși de coroziune	Depuneri
1	Spectrofotometrie de Fluorescenţă de raze X	Fe	7,12	Aliaj de argint și cupru aurit	Cl^-; CO_3^{2-}(Cu);	CO_3^{2-} (Ca); pământ; produși de descompunere organică
2		Cu	44,10			
3		Au	23,77			
4		Zr	0,13			
5		Ag	24,88			

PIESA ANALIZATĂ – COPCI

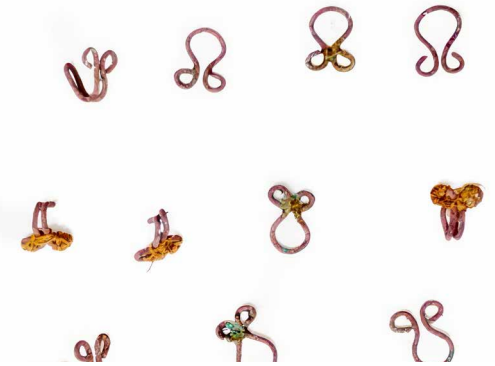

Figura 20. Ansamblu înainte de conservare-restaurare
Figura 21. Ansamblu după conservare-restaurare

Tabel 11

Nr. crt.	Metoda de analiză	Compoziția chimică % (Alloys – elemente grele si usoare)		Rezultat	Produși de coroziune	Depuneri
1	Spectrofotometrie de Fluorescenţă de raze X	Fe	1,42	Alamă	Cl^-; CO_3^{2-}(Cu);	CO_3^{2-} (Ca); pământ; produși de descompunere organică
2		Ni	0,34			
3		Cu	78,45			
4		Zn	12,74			
5		Pb	7,05			

PIESA ANALIZATĂ – FIRE METALICE (DANTELĂ)

Figura 22. Dantelă cu fir metalic înainte de conservare-restaurare. Detaliu
Figura 23. Fire metalice

Tabel 12

Nr. crt.	Metoda de analiză	Compoziția chimică % (Alloys – elemente grele si usoare)		Rezultat	Produși de coroziune	Depuneri
1	Spectrofotometrie de Fluorescenţă de raze X	Ag	100	Argint	S^{2-}(Ag)	CO_3^{2-} (Ca); pământ; produși de descompunere organică

PIESA ANALIZATĂ – FRANJURI (GALON)

Figura 24. Ansamblu înainte de Conservare-restaurare
Figura 25a-25b. Ansamblu și detaliu după conservare-restaurare

Tabel 13

Nr. crt.	Metoda de analiză	Compoziția chimică % (Alloys – elemente grele si usoare)		Rezultat	Produși de coroziune	Depuneri
1 2	Spectrofotometrie de Fluorescenţă de raze X	Au Ag	1,65 98,35	Argint aurit	S^{2-}(Ag)	CO_3^{2-} (Ca); pământ; produși de descompunere organică

PIESA ANALIZATĂ – BRODERIE CU FIR METALIC (MĂNUȘĂ)

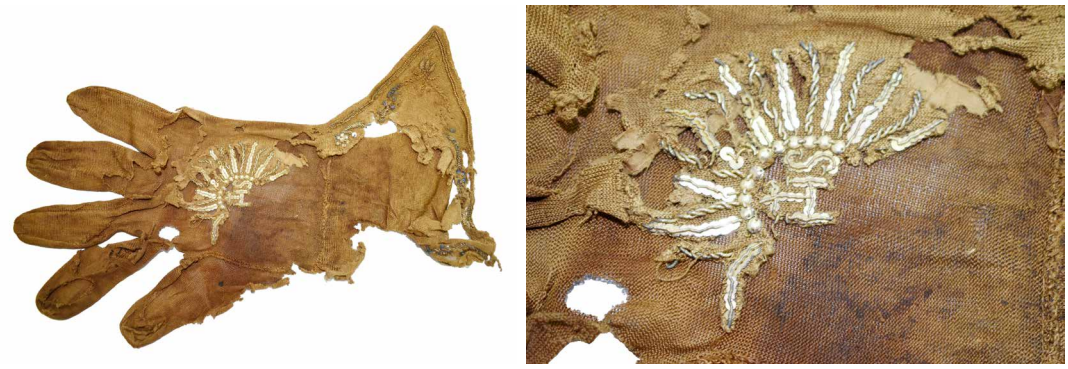

Figura 26a-26b. Ansamblu și detaliu înainte de conservare-restaurare

Tabel 14

Nr. crt.	Metoda de analiză	Compoziția chimică % (Alloys – elemente grele si usoare)		Rezultat	Produşi de coroziune	Depuneri
1 2	Spectrofotometrie de Fluorescenţă de raze X	Au Ag	4,29 95,71	Argint aurit	S^{2-}(Ag)	CO_3^{2-} (Ca); pământ; produşi de descompunere organică

CONCLUZII

Eterogenitatea, complexitatea, diversitatea, raritatea sunt cuvinte-cheie care caracterizează obiectele de patrimoniu. Atât pentru caracterizarea exhaustivă a acestora, cât și pentru adoptarea soluțiilor optime de conservare-restaurare, în vederea stopării proceselor degradative și a asigurării stabilizării, din punctele de vedere fizico-chimic și fizico-mecanic, a artefactelor, a fost necesară implementarea unor strategii analitice specifice materialelor constituente care să furnizeze informații referitoare la morfologia, compoziția, structura, tipurile de degradare prezente. În urma analizelor efectuate prin spectrometrie de fluorescență de raze X pentru piesele din metal s-au identificat: aliaj de aur-argint-cupru (inel cu pietre, cruce cu pietre, fragment ornament cruce), aliaj de argint-cupru aurit (verigă, rozetă), argint (monedă), alamă (copci) şi alamă cu urme de argintare (copci). Prin spectrometrie Raman s-a stabilit natura pietrelor preţioase şi semipreţioase din unele artefacte din metal: safir şi diamante, pentru inelul cu pietre, topaz, pentru fragmentul ornament cruce şi topaz, turmalină, Crysoprase crystal, sticlă, pentru crucea cu pietre. La fragmentele textile cu fir metalic prin analiza de spectrometrie de fluorescență de raze X (XRF) s-au identificat argintul şi argintul aurit.

BIBLIOGRAFIE

M.S. Shackley, *An Introduction to X-Ray Fluorescence (XRF) Analysis in Archaeology*, X-Ray Fluorescence Spectrometry (XRF) in: Geoarchaeology, Springer, 2011, pp. 7-44.

M. Geba, *Investigarea operelor de artă*, Iaşi: Ed. Vasiliana'98, 2006.

A. Culka, J. Jehlička, *A database of Raman spectra of precious gemstones and minerals used as cut gems obtained using portable sequentially shifted excitation Raman spectrometer*, in: Journal of Raman Spectroscopy, 2019, 50(2), Wiley, DOI:10.1002/jrs.5504

REDAREA CIRCUITULUI EXPOZIȚIONAL A UNEI PIESE CERAMICE DIN CULTURA GÂRLA MARE-CÂRNA

Reintroductiona in the exhibitiona circuit of a ceramic piece from the Gărla Mare – Cârna Culture

DOI: 10.5281/zenodo.8384654
CZU: 069.51:903.2.02(498)

Simona Violeta GHEORGHE
Expert restaurator, Muzeul Olteniei Craiova
Email: simonagheorghe587@yahoo.com

Summary. The piece that is the subject of this study belongs to the History Section of the Oltenia Museum Craiova and is a bowl dated to the Bronze Age (1600–1150 BC), Garla Mare culture. It is made of hand-moulded clay with the following dimensions: H = 11 cm; D_{base} = 6 cm; D_{mouth} = 8 cm, D_{max} = 26.5 cm.

The object was in a poor state of conservation, having in the past undergone an improper intervention that added new degradations to the already existing ones. It shows rough additions, improper gluing, with staining of surfaces and changes in the alignment of fragments.

The work presents the technological process of conservation, the materials and techniques used, as well as the reasoning behind their selection.

The conservation process took into account the observance of the restoration norms, but also the principle of minimum intervention, considering the „restorations" in the past that aggravated the poor state of conservation of the piece.

Keywords: ceramics, Garla Mare, restoration, conservation.

Muzeul Olteniei Craiova a fost înființat la 1 aprilie 1915, ca urmare a pasiunii și dăruirii unor familii de seamă din Craiova începutului de secol XX, dar mai ales, în urma demersurilor neobosite ale cunoscutei personalități culturale Ștefan Ciuceanu.

Una din importantele expoziții prezentate de Muzeul Olteniei Craiova, „Oltenia Preistorică" reprezintă un periplu prin preistoria spațiului geografic delimitat de Carpați, Dunăre și Olt, fiind etalată într-un concept original viața comunităților omenești începând din Epoca Paleolitică (cca 35.000–15.000 a.Chr.), de-a lungul Epocii Neolitice (cca 6600–3700 a.Chr.) și până în Epoca Bronzului (cca 3700–1200 a.Chr.). Expoziția, prin tematică și modul de prezentare, își propune să provoace vizitatorii la dialog și interactivitate.

Ultima parte a acestei expoziții este dedicată populațiilor care au trăit și au creat în cadrul așa-zisei culturi Cârna – Gârla Mare, din Epoca Bronzului. Numeroase descoperiri atribuite acestei culturi au fost făcute de-a lungul sectorului oltean al văii Dunării. Având în vedere faptul că această cultură este mai bine cunoscută datorită cimitirelor de incinerație (așa-numitele „câmpuri de urne"), printre cele mai importante numărându-se cele descoperite în județul Dolj, la Cârna, Bistreț și Ghidici, a fost recreat într-un spațiu expozițional special, în mărime naturală, o porțiune a unui astfel de câmp de urne (butaforie). Ceea ce impresionează mai presus de orice este însă ceramica. Prin formele și motivele decorative ceramica atinge în această perioadă a preistoriei, rangul de artă[1].

[1] https://muzeulolteniei.ro/oltenia-preistorica/ (consultat 16.07.2023).

Foto 1. Imagine din expoziția Oltenia Preistorică – Muzeul Olteniei, https://muzeulolteniei.ro/oltenia-preistorica/

Piesa ce face subiectul acestui studiu aparține Secției de Istorie a Muzeului Olteniei Craiova și este un castron datat epoca bronzului (1600–1150 î.HR.), cultura Gârla Mare – Cârna. Material / tehnică: lut modelat manual, ardere, incizare, imprimare. Prezintă următoarele dimensiuni: H = 11 cm; $D_{bază}$ = 6 cm; $D_{gură}$ = 8 cm, D_{max} = 26,5 cm.

Foto 2. Înainte de restaurare

Foto 3. Înainte de restaurare

Foto 4. Înainte de restaurare

Foto 5. În timpul restaurării

Piesa se afla într-o stare de conservare precară, în trecut trecând printr-o intervenție improprie care a adăugat noi degradări celor deja existente. Prezenta completări grosiere, lipire improprie, cu pătarea suprafețelor și modificarea aliniamentului fragmentelor. Toate aceste intervenții s-au făcut fără o curățare prealabilă a materialului ceramic, astfel încât pe fragmentele ceramice existau depuneri de pământ și de săruri insolubile din timpul zăcerii *in situ*.

Procesul tehnologic de restaurare și conservare a avut în vedere respectarea normelor de restaurare, precum și principiul minimei intervenții, ținând cont de „restaurările" din trecut care au agravat starea de conservare precară a piesei. Intervenția minimă, combinată cu monitorizarea continuă și evaluarea interdisciplinară a condițiilor de conservare a patrimoniului cultural constituie un principiu de bază al eticii restaurării moderne cu mare impact pentru cele mai bune practici în conservare-restaurare. O astfel de intervenție minimă respectă autenticitatea istorică a unui artefact și este strâns legată de șansa unor tratamente repetabile de curățare și consolidare în decursul timpului.

Prima etapă a constituit-o desfacerea piesei în fragmentele componente prin imersare în apă caldă. A urmat o curățire mecanică, realizată cu perii moi, pentru îndepărtarea pământului și murdăriei aderente.

Curățarea adezivului utilizat în intervenția anterioară (aracet), precum și a petelor de ghips, s-a efectuat cu abur sub presiune, folosindu-se aparatul VAPORJET 2000BT, cu următoarele caracteristici: putere de încălzire 2000W, capacitate 2 l, presiunea aburului 4,8 bari. Pentru îndepărtarea depunerilor de carbonat de calciu, procesul de restaurare a continuat cu băi ultrasonice (folosindu-se aparatul Starsonic cu cuvă de 6 l), în soluție apoasă de detergent neutru Tween 20 (15%), frecvența ultrasunetelor fiind de 28-34 kHz. Băile ultrasonice s-au realizat în reprize succesive de 10 minute, la temperatura de 40°C, intercalate cu perieri ușoare.

Tratamentul de curățare s-a încheiat cu spălare în apă curentă, urmată de spălare în apă distilată. Au urmat uscarea fragmentelor ceramice – la temperatura camerei, departe de sursă directă de căldură și asamblarea piesei prin lipirea fragmentelor componente cu emulsie de poliacetat de vinil fără plastifiant – Vinavil 59.

Zonele lacunare au fost completate cu ipsos pe suport de ceară dentară, aceste completări fiind finisate cu hârtie abrazivă de diferite dimensiuni.

Prin restaurare, piesa și-a redobândit locul în circuitul expozițional al Secției de Istorie-Arheologie a Muzeului Olteniei, fiind inclusă în expoziția „Oltenia Preistorică". Va fi monitorizată, fiind știut că artefactele restaurate sunt mai vulnerabile[2] la modificările microclimatice.

Deoarece însuși conceptul de operă de artă subliniază că acesta este un obiect unic datorită singularității irepetabile a evenimentelor istorice, restaurarea și conservarea acestuia constituie un caz în sine și nu un element într-o serie colectivă.[3]

Foto 6. După restaurare

Foto 7. După restaurare

[2] Victoria L. Oakley & Kamal K. Jain, *Essentials in the Care and Conservation of Historical Ceramic Objects*, Archetype Publications, London 2002, p. 22.

[3] Cesare Brandi, *Theory of Restoration*, Nardini Editore, Firenze, Italy 2005, p. 65.

ÎNSEMNĂRI PE CĂRȚI DE CULT DIN PATRIMONIUL MITROPOLIEI MOLDOVEI ȘI BUCOVINEI (II)[1]

DOI: 10.5281/zenodo.8384572
CZU: 94(498):27-23

Mihai-Alex OLTEANU
Muzeograf, Muzeul Mitropolitan Iași, România
Email: mihai.olteanu@mmb.ro

Ideea scrierii celui de-al doilea articol despre însemnările făcute pe cărțile de cult din patrimoniul Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, a venit ca o continuare a primului articol intitulat „Însemnări pe cărți de cult din patrimoniul Mitropoliei Moldovei și Bucovinei (I)", deoarece consider că trebuie puse în valoare aceste informații. Muzeul Mitropolitan Iași deține un bogat fond de carte veche, de peste 3355 de exemplare, multe dintre ele prezentând diverse însemnări, unice în felul lor, ce nu au fost studiate încă și nici puse în valoare prin intermediul unor articole de specialitate. Cu siguranță, voi continua această serie de articole, deoarece bogatul fond de carte ne va dezvălui multe informații din însemnările realizate pe filele sau pe coperțile interioare.

Așa cum anunțam din primul articol[2] scris în urmă cu un an pe această temă, publicarea însemnărilor pe cărțile de cult deținute de Muzeul Mitropolitan Iași, instituție aflată sub coordonarea Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, va face parte dintr-o serie de articole, deoarece încă de la început am conștientizat că datorită numeroaselor cărți pe care le deținem în depozit, nu se poate să cuprind toată informația într-un singur articol, ci mai degrabă primul articol a fost unul introductiv, urmând ca inscripțiile să fie prezentate în articolele ce vor urma. Și pentru că nu am vrut să mă opresc, deși activitatea mea în cadrul muzeului s-a diversificat și intensificat, anul acesta apare acest al doilea articol despre însemnările pe cărțile de cult din patrimoniul Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, dar fiind deja cu gândul la următoarele articole, care să abordeze și însemnele scrise în limba română cu alfabet chirilic.

Cu riscul de a mă repeta, trebuie să menționez că pentru transcrierea textelor scrise cu alfabet chirilic am utilizat metoda folosită de istorici, cea fonetică-interpretativă. În acest al doilea articol nu am descifrat texte în slavă, latină sau greacă, acestea urmând a fie grupate în câte un articol separat, ce va fi publicat în momentul în care am centralizat toate aceste inscripții și le voi și transcrie pe fiecare în parte.

Astfel, am ales să prezint câteva însemnări descoperite prin sondaj:

Pe un Triod cu numărul de inventar 1535, provenit de la Parohia Voinești, Protopopiatul Iași, am găsit trei însemnări pe forzațul mobil. Prima este în limba română cu alfabet chirilic, nedatată pe care o să o detaliez într-un articol viitor, iar următoarele două sunt în limba română cu alfabet latin: una scrisă cu creion negru ne spune „Acest Triod este hărăzit de / Dl Proprietar moșiei domnești Al. Negrutzi / bisericei din Voinești. / 1895 Maiu 25", iar cea-

[1] Lucrare prezentată în Conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine", ediția a VI-a, din 27-28 septembrie 2022.

[2] Mihai-Alex Olteanu, Însemnări pe cărți de cult din patrimoniul Mitropoliei Moldovei și Bucovinei (i), in: *Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine*, Ed. 6, 27-28 septembrie 2022, Chișinău. Iași – Chișinău: 2022, Volumul IV, pp. 123-129.

laltă scrisă cu creion albastru ne spune: „Acest Triod fiind cumpărat de Dl. Proprietar / Bis. din Voinești Alexandru Negruzzi și dat / Bis. din Voinești la Biserica sa și Dl. Al. Negruzzi / fiind decedat din viață în anul 1902 luna Mart. / să ne gândim creștinilor și cu cuget curat / să avem inimă curată către Biserică / și să cumpărăm și noi cărți pentru Biserică / pentru ertarea păcatelor noastre și a părinților / și a tot neamului nostru cum a cumpărat și / acest adivărat creștin Dl. Proprietar am / dat scris de mine cântărețul acestei Bis. / M. Alexandru și Paroh Economul Al. Soficu și sub Protoiereu. / 1922 Febr. 12 stil nou". De asemenea, pe fila unde începe slujba vecerniei este scris în limba română cu alfabet latin, cu creionul negru următoarea însemnare: „Tâlcuit în vremea Mitropolitului Veniamin Kostaki / și tipărit în M-rea Neamțu / după slujba kirilicească / 1820".

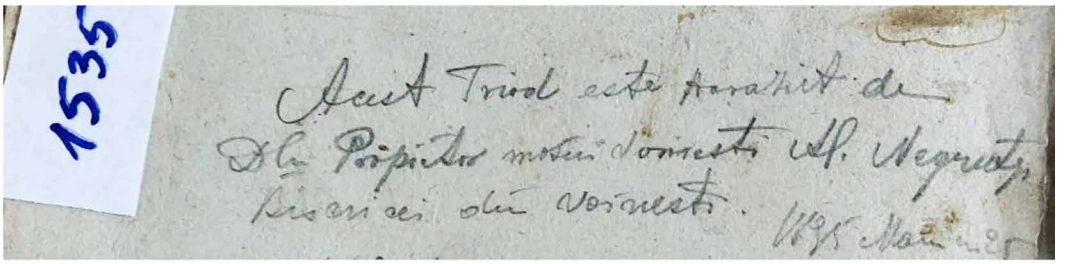

Fig. 1. Însemnare de pe Triod cu numărul de inventar 1535

Pe un Tipicon, tipărit la Iași în anul 1816, cu numărul de inventar 1728, provenit de la Parohia Barnovschi, Protopopiatul Iași, am găsit o însemnare pe toată pagina forzațului mobil în limba română cu alfabet latin, scrisă cu creionul, care ne spune: „Amintire / Neperitoare / Am venit ca cantor la această sf. / Biserică în ziua de 1 August 1912 / fiind paroh păr. N. Irimesăi, ca amintire / am scris căci: / Condeiul ruginește / Mâna putrezește / Iar iscălitura mea / Aice se găsește pururea și în vecii vecilor Amin. / G. S... / Cântăreț și ferar / 8 Mart 1915 / Copou - Iași". De asemenea pe forzațul fix posterior sunt realizate cu creionul două calcule matematice: „426-406=20" și „626-406=220".

Pe un alt Tipicon, tipărit la Iași în anul 1816, cu numărul de inventar 1752, provenit de la Parohia Roșca, Protopopiatul Iași, am găsit o însemnare pe toată pagina forzațului mobil în limba română cu alfabet chirilic, pe care o voi cuprinde într-un articol viitor, dar mai are o însemnare sub vinieta de pe ultima pagină, un text în limba română cu alfabet latin, scris cu creionul: „Las memorie pe aceasta eu / Subsemnatul, fost cantor în strana / mare de la anul 1888 până la / 1892, când am terminat clasa a / VII de Seminar. / Gheorghe Mihălcescu / din comuna Ianca / Plasa Vlădeni J. Brăila / 1892 Maiu 31 ora 9/4".

Pe un alt Tipicon, tipărit la Iași în anul 186, cu numărul de inventar 1759, provenit de la Parohia Dorobanți, am găsit o însemnare în partea de sus a forzațului mobil în limba română cu alfabet chirilic datată 1830, pe care o voi cuprinde într-un articol viitor, dar mai are o însemnare sub aceasta, scrisă în limba română cu alfabet chirilic, care ne spune: „În ziua de 28 August 1977 s-a făcut / slujbă la Bis. din satul Șorogari - / Cântăreț I. Polsastu, Preot Paroh Const. Țuchel". Trebuie menționat că acest preot a fost unul dintre mărturisitorii din temnițele comuniste[3].

Pe un Pidalion tipărit la Mănăstirea Neamț în anul 1844, cu numărul de inventar 2465, provenit de la Parohia Roșca Protopopiatul Iași, am descoperit patru însemnări pe toată pagina forzațului mobil în limba română cu alfabet latin, astfel: prima în partea superioară

[3] Pr. Nicolae Cătălin Luchian, Adrian Nicolae Petcu, *Clerici şi mireni mărturisitori din Arhiepiscopia Iaşilor, în închisorile comuniste (1945–1964)*, Iași: Editura Doxologia, 2017, p. 149.

central, realizată în creion „Pidalion”, apoi următoarele trei, una sub cealaltă, scrise în tuș negru: „Acestu pidalionu este al meu mai josu sub- / semnatul / 1861 gerar 15 / A. I. Preutu”, apoi puțin mai jos cu aceeași grafie și același tuș „la 7 Marti au fostu tunetu în multe rânduri pre după / masă 1866 Mart. 7”, apoi mai jos, o însemnare cu un tuș puțin mai închis la culoare „Acest pidalion este al subscrisului cum- / părândul de la prsvitera părintelui mai sus iscălit. / 1882 Iunie 12 / N. Agappy Preot”, iar în colțul din stânga jos sunt 4 încercări de condei.

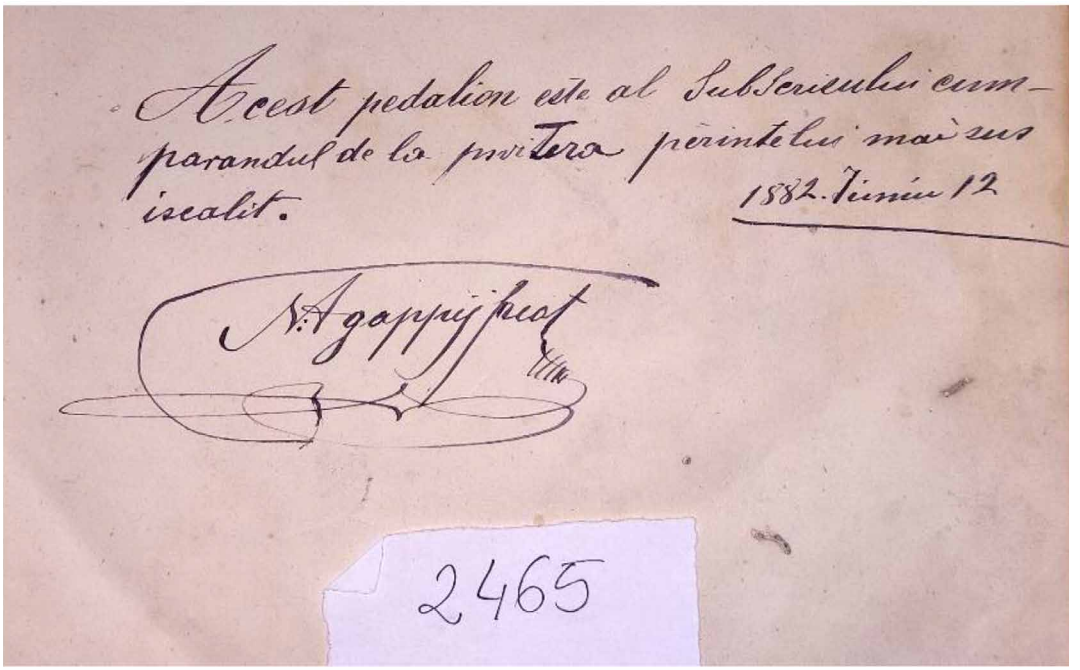

Fig. 2. Însemnare pe Pidalion cu numărul de inventar 2465

Pe a doua filă a forzațului mobil sunt 5 inscripții în limba română cu alfabet latin, datate 1860, 1861, 1863, 1865 și 1868 care menționează nașterea unor copii, pe care datorită scrisului nu am reușit deocamdată să le transcriu în totalitate, motiv pentru care vor fi publicate într-un articol ulterior.

Apoi pe a treia filă a forzațului mobil este o altă inscripție a aceluiași preot Agappy scrisă în limba română cu alfabet latin: „În anul 1887 s-au întâmplat două fenome- / ne solare anume. În 23 iuliu sau / eclipsat luna și în 7 august după un / interval de 14 dile sau eclipsat soarele / pe la orele 6 dimineața. / N. Agappy Preot”. De asemenea în partea inferioară a acestei pagini apare realizat și un calcul matematic: „1897-1887= 10”.

Pe fila de titlu a cărții, în partea inferioară mai este însemnat cu creionul în limba română cu alfabet latin „N. Agape Preot”.

Pe un Octoih, tipărit la București în anul 1774, cu numărul de inventar 2995, provenit de la Parohia Sfinții 40 de Mucenici, Protopopiatul Iași, am descoperit o însemnare cu creionul în limba română cu alfabet latin, în partea superioară a paginii forzațului mobil care ne spune: „Am cântat și eu pe / acest octoih fiind paraclisier / la această sf. Biserică din anul / 10/ IX/1923 și până 1/X/1926 am scris / aicea spre amintirea mea. / Olariu Ilie / 1926/IX/25”.

Pe un Liturghier, tipărit la Mănăstirea Neamț în anul 1860, cu numărul de inventar 3236, provenit de la Parohia Sfinții 40 de Mucenici, am descoperit o însemnare cu tuș negru

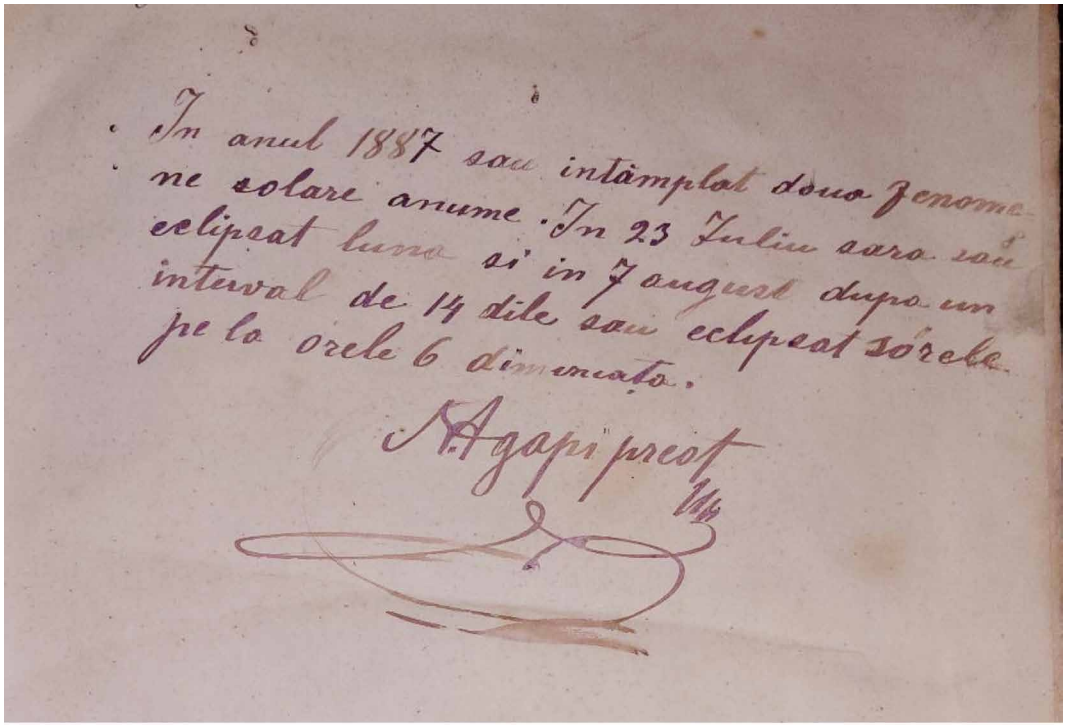

Fig. 3. Însemnare pe Pidalion cu numărul de inventar 2465

în limba română, în partea superioară a paginii forzațului mobil, care ne spune: „Această Carte cu / numele Sf-ta Leturghie este proprieta / aceste Biserici și sau repezit a o dărui / de către Preutul Paroh al acestei Biserici / costând 80 lei pentru care astezi / 1933 Marti. 13 dzile / Paroh. Econ. Pr. N. Agapi I. Stavrofor".

Deși în acest articol nu am cuprins un număr la fel de mare de însemnări pe cărțile de cult pe care le deține Mitropolia Moldovei și Bucovinei, asta nu înseamnă că ele sunt puține, ci doar faptul că fiind prins cu multe alte treburi organizatorice nu am avut timpul necesar pentru a descifra și transcrie toate cele pe care mi le-am propus. Cu siguranță în viitor, aceste însemnări vor fi prezentate toate.

Bibliografie:

1. Registrul de inventar I al depozitului de concentrare organizat în incinta Mănăstirii Golia, 1980–1981.
2. Registrul de inventar II al depozitului de concentrare organizat în incinta Mănăstirii Golia, 1981–1982.
3. Pr. Nicolae Cătălin Luchian, Adrian Nicolae Petcu, *Clerici şi mireni mărturisitori din Arhiepiscopia Iaşilor, în închisorile comuniste (1945–1964)*, Iași: Editura Doxologia, 2017.

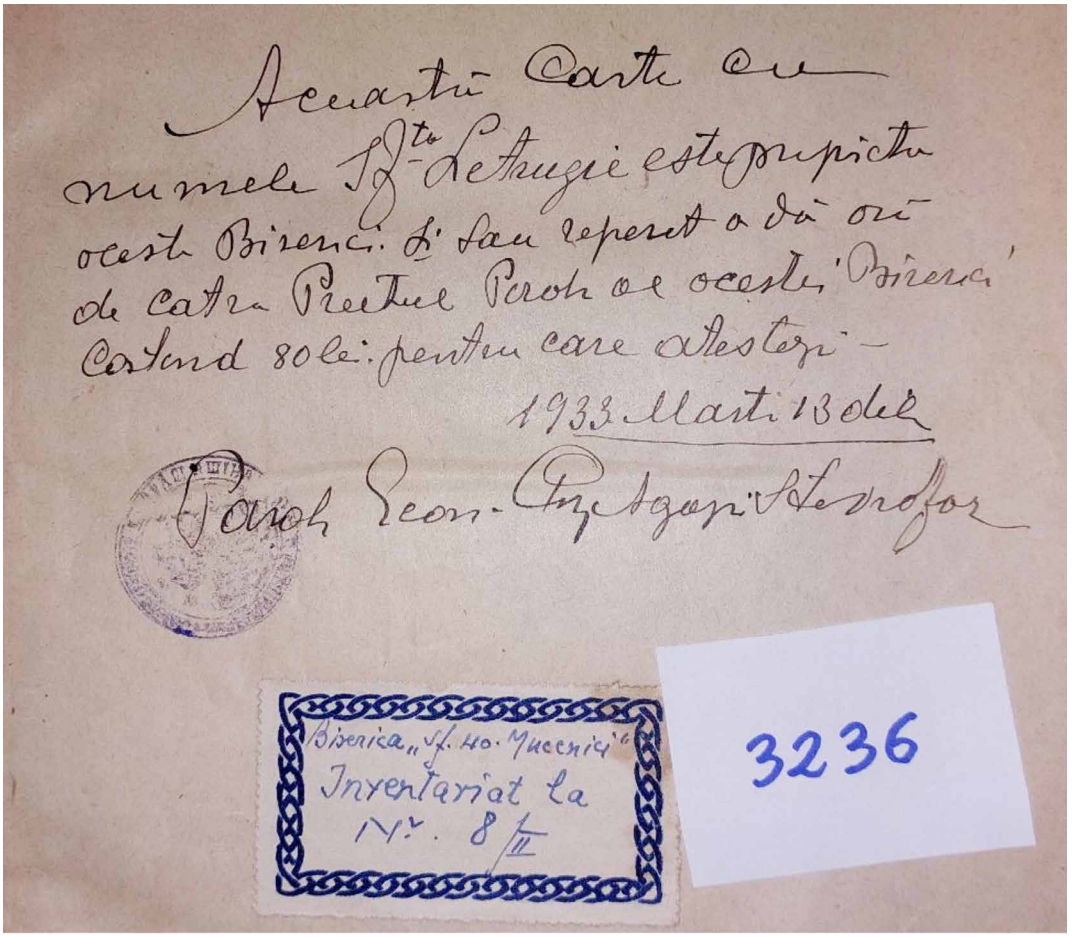

Fig. 4. Însemnare pe Liturghier cu numărul de inventar 3236

ASPECTE ALE STĂRII DE CONSERVARE A TREI DOCUMENTE ȘI PROBLEMATICA RESTAURĂRII LOR

Aspects of the state of conservation of three documents and the issue of their restoration

DOI: 10.5281/zenodo.8384539
CZU: 087:7.025.4

Claudia LUPU
Conservator expert, Muzeul Național al Marinei Române
Email: lupuclaudia1977@gmail.com

Summary. The paper aims to present the state of degradation of three documents made of mechanical paste and their restoration process. The first piece was printed in 1917, and the other two in 1929, being made on low-quality modern paper with a high lignin content, showing a pronounced browning. For their restoration, the main factors that contributed to the degradation, the way they acted and the effects they produced were analyzed. The documents have almost all kinds of degradations, with empirical interventions helping to accentuate them. Natural aging of the paper support, the presence of reinforcing tapes, cellulose adhesive deposits, moisture infiltrations, color changes, embrittlement, spots left by adhesive tapes, folds, tears, material losses and fringing are part of the series of degradations recorded by these pieces.

Keywords: documents, paper, conservation, restoration, degradation.

Lucrarea își propune să prezinte starea detaliată a problemelor de conservarea ridicate de trei piese pe suport organic, ce au intrat în patrimoniul Muzeului Național al Marinei Române, și felul cum acestea au fost remediate prin intervenții de restaurare în urma studierii lor. Primul document este din anul 1917 și două documente sunt din anul 1929, realizate pe hârtie modernă, tipărite și scrise cu cerneală. Pentru o evaluare cât mai amănunțită și corectă a stării de conservare a pieselor, este necesară cunoașterea compoziției hârtiei, dar și a factorilor și proceselor ce au dus la degradare.

Hârtia, suport de scriere cu o largă utilizare este un material organic reprezintând unul din cele mai răspândite materiale, din care au fost realizate documentele de-a lungul vremii. Este caracterizată de instabilitate, fiind rezultatul combinării și asocierii carbonului, oxigenului și hidrogenului, se află sub acțiunea factorilor de mediu, ligninei și cernelurilor, și are structuri chimice cu acțiune negativă asupra integrității și conservării suportului organic.

Cunoașterea naturii materiei prime utilizate în procesul de fabricare și tehnologia de realizare, îi indică și rezistența. Condițiile de fabricare, mediul în care a stat de-a lungul timpului, au avut un rol hotărâtor în starea ei de conservare, dar în primul rând materia primă utilizată în realizare. Natura materiei prime utilizate și condițiile de fabricare (factorii interni sau endogeni), care provoacă distrucția polimerului celulozic în timpul procesului de îmbătrânire naturală, produce diverse defecte de structură la nivel molecular sau la nivel macromolecular (malformații în morfologia elementelor structurale, defecte de rețea cristalină, distorsiuni).

Acestea constituie punctele slabe sau de minimă rezistență din masa materialului celulozic, și care se manifestă sub forma unor tensiuni locale interne ce conduc la distrucții structurale.

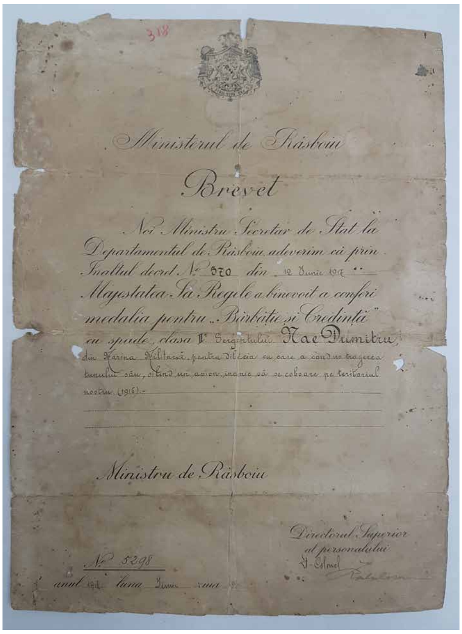

Fig. 1 Aversul piesei

Fig. 2 Reversul piesei

Defectele fie apar în procesele tehnologice de prelucrare, fie pot preexista în structura materialului celulozic din stare naturală, când se manifestă sub forma unui punct preferențial al atacului distructiv, respectiv punctul de minimă rezistență de unde începe distrucția.

În ceea ce privește rezistența la îmbătrânire a hârtiei, este de foarte mare importanță cunoașterea naturii materialului fibros utilizat la fabricarea acesteia. S-a stabilit următoarea serie descrescătoare din punct de vedere al durabilității: pastele din bumbac, pastele din cârpe, celuloza sulfat din rășinoase, celuloza sulfat din foioase, celuloza sulfit, pasta din maculatură, pastele mecanice. Sulfatul de aluminiu în hârtie este principalul vinovat pentru scăderea rapidă a durabilității hârtiei fabricate după anul 1900, fiind cauza pentru distrucția fibrelor. Procesele care au loc în suporturile papetare în prezența sulfatului de aluminiu sunt complexe, deoarece se cunoaște că însăși celuloza pură suferă un proces de îmbătrânire, care are ca rezultat o creștere a acidității suporturilor, pusă în seama prezenței grupării carboxilice reziduale și a unor procese metabolice.

Aciditatea conduce la micșorarea gradului de polimerizare a celulozei, care are ca efect micşorarea rezistenţei mecanice. Aciditatea hârtiei se datorează unor tehnologii imperfecte, folosirii excesive a clorului şi tratării cu alaun. Procesul de îmbătrânire este inevitabil, dar este necesară găsirea unor soluții pentru reducerea vitezei acestuia, astfel încât să crească durata de utilizare a hârtiilor. Pe măsură ce evoluează, procesele de degradare afectează durabilitatea și permanența.

Durabilitatea reprezintă capacitatea de a rezista la deteriorare prin utilizare, iar permanența se referă la gradul în care un obiect își păstrează intacte calitățile inițiale. Îmbătrânirea suporturilor papetare este determinată de interacțiuni dintre componentele hârtiei și factorii de mediu. Evoluția proceselor de degradare le afectează atât durabilitatea (rezistența la deteriorări prin utilizare) dar și permanența (gradul în care își păstrează piesa calitățile inițiale).

Higroscopicitatea materialelor de natură organică este bine cunoscută, gradul de absorbție diferă de la un suport papetar la altul în funcție de structură, compoziție și de pro-

centul umidității relative. Absorbția și desorbția au o acțiune importantă asupra stabilității dimensionale, dilatându-se și contractându-se sub incidența valorilor umidității relative înregistrează variații dimensionale de formă, ducând în final la scăderea elasticității și rezistenței, a propietăților lor fizice.

Factorii fizico-chimici dau naștere și unor procese fizice care produc modificări de structură cu efecte parțial reversibile (rigidizare, deshidratare) iar procesele chimice determină creșterea sau scădere exponențială, au o manifestare în lanț spontană la suprafață sau pot fi ireversibile.

Decolorarea suportului papetar nu se produce la primul contact cu lumina, oxigenul și umiditatea, fiind nevoie de un timp îndelungat pentru a se vedea efectul și decolorarea piesei să devină permanentă, fragilizarea și decolorarea fiind efecte ireversibile. Momentul producerii proceselor chimice nu se poate cunoaște, fiind invizibil, cunoscându-se doar efectul de multe ori târziu. Degradarea materialelor organice este în cea mai mare parte a cazurilor, un proces chimic, temperatura mai înaltă determinând o rată crescută a degradării.

Identificarea propietăților chimice și fizice ale materialelor din care sunt constituite bunurile culturale, dar și a degradărilor sub incidența factorilor care le afectează starea de conservare, a constituit preocuparea principală a conservatorilor, restauratorilor și investigatorilor. Propietățile unui material sunt importante pentru detectarea și prevenirea deteriorărilor. Structura chimică a materialelor ne poate furniza informații vitale și referitoare la proveniența bunurilor culturale.

Se impune analizarea stării de degradare de suprafață și internă a obiectelor, ca rezultat al expunerii pe o anumită perioadă la condițiile de mediu, pentru ca strategia de conservare/ restaurare să fie eficientă. Cunoscându-se factorii de degradare, potențialul lor distructiv, implicațiile majore pe care acțiunea lor o poate avea asupra bunurilor culturale, se pot găsi soluții optime de contracarare a acestora, fără efecte secundare pe termen scurt, mediu sau lung. Hârtia modernă din care sunt realizate piesele, este mai ușor supusă degradării decât hârtia manuală. În urma curățării umede își va menține totuși o nuanță îngălbenită, având o îmbrunare mult mai accentuată în comparație cu hârtia manuală. Un rol major în friabilitatea hârtiei îl au factorii exogeni, ce au contribuit în decursul anilor la degradarea ei.

Dacă avem în vedere valorile recomandate de specialiști pentru domeniu conservare în care T max=22^{0}C și U.R=40-50%, starea precară a celor trei piese indică faptul că valorile climatice nu au fost corespunzătoare. Alte tipuri de degradări suferite de aceaste piese de-a lungul vremii, au fost intervențiile empirice privind prinderea fragmentelor fragilizate, petele de diverse naturi, lipsurile materiale, plierile și fisurile.

Aceste piese sunt tipărite cu cerneală neagră pe hârtie modernă, la realizarea cărora s-a utilizat lemnul pentru obținerea sursei de celuloză.

Având o structură fibroasă, înglobau pe lângă rețeaua de fibre de celuloză consolidate între ele prin diferite tipuri de legături și materiale auxiliare, fiind compuse dintr-o combinație de mai multe tipuri de fibre.

Hârtia este complexă deoarece se folosește o arie vastă de tipuri de lemn, fiind tânăr sau matur ce poate proveni din diferite zone geografice. Particularități suplimentare sunt date, de asemenea, de modalitățile diferite de tratare a celulozei (sulfat sau sulfit), de albire și de rafinare a acesteia[1].

Suportul acestor lucrări este o hârtie de slabă calitate, care de-a lungul timpului, până a ajunge în spațiul muzeal, au fost păstrate în condiții de microclimat inadecvate și mânuite

[1] Antoinette Dwan, *Paper Complexity And The Interpretation Of Conservation Research,* in: Journal of the American Institute for Conservation 1987, Volume 26, Number 1, Article 1, pp. 1-17.

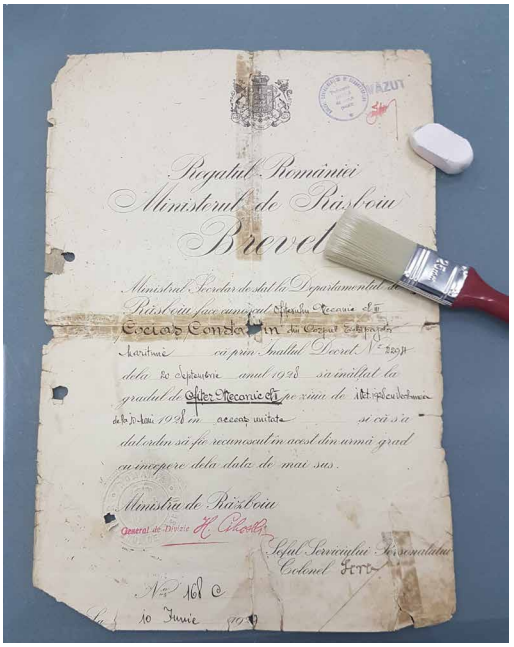

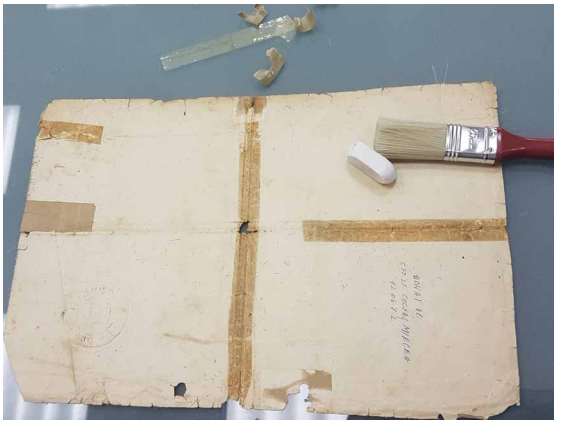

Fig. 3. Aversul piesei
Fig. 4. Reversul piesei

necorespunzător, suferind degradări mecanice și chimice. Analizând din punct de vedere chimic, există două mecanisme importante prin care hârtia se deteriorează, ambele putând să îi schimbe nuanța și să o facă mai slabă, aceste mecanisme sunt hidroliza acidă și oxidarea[2]. Materialele ce au intrat în componența hârtiei, condițiile de fabricare, mediu prin care au trecut în decursul timpului până să ajungă la muzeu, cât și restaurările empirice la care au fost supuse, toate acestea au dus cumulat la degradarea obiectelor.

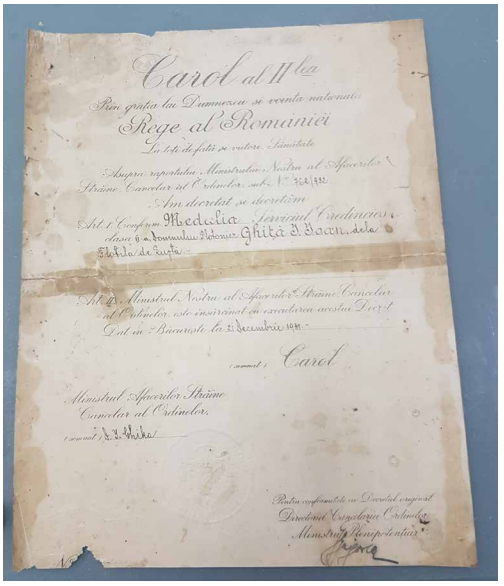

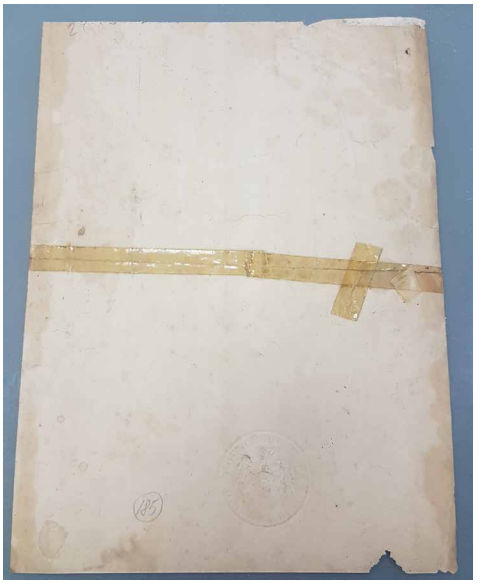

Fig. 5. Aversul piesei Fig. 6. Reversul piesei

Reacțiile de hidroliză acidă a hârtiei, provoacă rupturi ale lanțului macromolecular celulozic, în timp ce oxidarea celulozei este considerată a fi un fenomen mult mai complex

[2] *Ibidem*, p. 39.

decât hidroliza, ionii metalici favorizând producerea acesteia[3]. Conform studiilor, la hârtia fabricată din pastă de lemn, cu conținut ridicat de lignină, deteriorarea fotochimică continuă timp de 90 de zile după expunerea la lumină, în opoziție cu o hârtie cu un conținut scăzut de lignină care este afectată mai puțin.

Cu repercusiuni grave în degradarea hârtiei este și un alt factor care contribuie semnificativ la îmbrunirea hârtiei, pH-ul acesteia. Când se indică un pH acid, acesta are un aport major în îmbrunirea documentelor pe suport papetar, în opoziție cu un pH bazic.

Rigidizarea hârtiei și pierderea elasticității sale, reprezintă simptomele specifice păstrării într-un mediu microclimatic puternic oscilant, cu valori de temperatură și umiditate deficitare sau excedentare. Rezistența fibrelor de hârtie și a legăturilor dintre acestea, pot fi afectate de existența unei temperaturi ridicate, ducând la deteriorarea prin hidroliză, oxidare și fotoliză.

Umiditatea relativă (UR) crescută, este implicată în declanșarea proceselor de degradare chimică, fizică și biologică și în modificări dimensionale inegale, pe diferite direcții ce duc la deteriorări fizice ale hârtiei.

Valori ale U.R necorespunzătoare duc la degradări ale celulozei fiind antrenate modificări dimensionale, hârtia suferind pierderi ale elasticității și supleții, ea având nevoie de un procent al U.R de aproximativ 50%.

Pierderea conținutului de apă al hârtiei are drept repercusiune ondularea materialului suport.

Cele mai dăunătoare însă, sunt valorile oscilante ale UR, prin absorbție și desorbție se exercită o acțiune constantă asupra stabilității dimensionale a hârtiei[4].

Pentru menținerea umidității relative între 30% și 50% trebuie luate măsuri de prevenire a creșterii acesteia, menținerea controlului prin intermediul sistemelor de aer condiționat și/ sau deumidificat.

Umiditatea oricărui material, se află într-o relație de dependență atât față de eventualele surse de apă de infiltrație, cât și față de echilibrul care se stabilește între umiditatea materialelor și umiditatea relativă a aerului înconjurător.

Umiditatea relative a aerului exprimă în procente, gradul de saturație cu apa a aerului la o temperatură precisă determinată. Orice modificare a temperaturii modifică și umiditatea relativă.

Creșterea temperaturii mărește capacitatea aerului de a absorbi apa făcând ca gradul de saturație să scadă precum și umiditatea relativă. Dimpotrivă, scăderea temperaturii aerului reduce capacitatea acestuia de a absorbi și de a păstra apa. În termeni comuni gradul de saturație crește, iar umiditatea relativă va avea valori mai mari.

Degradarea patrimoniului cultural de natură organică, cu deosebire a celui constituit pe bază de celuloză, este cauzat de factorii endogeni, dar cu deosebire de cei exogeni. Printre factorii exogeni se numără umiditatea, temperatura, lumina, poluanții atmosferici, valorile ridicate ale umidității asupra materialului declanșând dezvoltarea mucegaiului în substrat.

Umiditatea excesivă va umfla fibrele de celuloză, devenind astfel mult mai accesibile pentru mucegai ce o va distruge cu ajutorul enzimelor.

Din analiza stării de conservare se poate concluziona că a suferit degradări combinate: fizice, chimice, mecanice și sociale, în urma manipulării, păstrării, restaurării empirice, infiltrațiilor de apă și creșterii nivelului acidității.

[3] Nicoleta Melniciuc Puică, Elena Ardelean, *Aspecte ale degradării materialelor celulozice – lemnul și hârtia*, Iași: Editura Performatica, 2010, pp. 184-198.
[4] *Ibidem*, p. 185.

Degradările fizico-mecanice au dus la îmbătrânirea hârtiei, la scăderea gradului de încleiere în zonele afectate de infiltrațiile de apă.

Degradările chimice au constat în îngălbenirea și fragilizarea hârtiei, datorită oxidării lanțurilor celulozice și creșterii acidității acesteia.

Momentul producerii proceselor chimice nu se poate cunoaște fiind invizibil, cunoscându-se doar efectul de multe ori târziu.

În încercarea de a păstra pe termen nelimitat documentele ce constituie o moștenire culturală tangibilă, conservatorii și restauratorii sfidează timpul încercând să le prelungească viața, astfel încât obiectele să păstreze cât mai mult din semnificația sa socială, culturală și istorică. Ei au de luptat cu o implacabilă lege a naturii, care zice că nimic nu este veșnic.

Materialele celulozice sunt foarte susceptibile la diverse categorii de factori de degradare, iar efectele produse de aceștia, sunt de o gravitate deosebită producând deteriorări importante asupra obiectelor de patrimoniu.

Cauzele exogene se manifestă sub următoarele forme: deteriorări mecanice, deteriorări fizico-chimice, deteriorări biotice frecvente precum hidroliza microbiană a celulozei sau a amidonului, mucegaiul, atacul provocat de insecte specifice, murdărirea, pătarea și acoperirea suprafețelor cu produse secundare ale proceselor vitale.

Acestor probleme li se adaugă și altele, rezultate în urma unor încercări de restaurare, care fac de cele mai multe ori mai mult rău decât bine.

Factorii fizico-chimici sub acțiunea luminii, umidității și a temperaturii vor produce îmbătrânirea și deshidratarea hârtiei.

Temperatura ridicată favorizează deteriorarea chimică a hârtiei și apariția atacului biologic, la valori scăzute ale acesteia și ale umidității este favorizat procesul de uscare, iar în condiții ale unor variații bruște de temperatură se produc dilatări, exfolieri, crăpări.

Lumina conduce la modificări chimice și fizice ale suportului organic, iar umiditatea accelerează procesele chimice și fotochimice, modifică aspectul culorii și produce fragilizare, prin umiditate crescută producându-se și deformări.

Acțiunea unui cumul de factori temperatură, U.R, lumină, praf, agenți biologici, îmbătrânirea naturală a componentelor, manipularea defectuoasă, intervențiile de restaurare necorespunzătoare, conduc la multiple degradări.

Bunurile pe suport papetar au o rezistență scăzută la acțiunea factorilor de mediu (umiditate, temperatură, lumină, poluare, agenți biologici), iar degradările produse de fungi și bacterii sunt adesea iremediabile.

La coborârea temperaturii într-o incintă închisă, umiditatea relativă crește, iar dacă a depășit 68% există condiții pentru creșterea și dezvoltarea mucegaiurilor.

Hârtia, praful și umiditatea, împreună formează mediul ideal de reproducere pentru mucegai. În cursul dezvoltării unor microorganisme, sunt eliberate cantități de acizi suficient de mari pentru a provoca adevărate perforări ale hârtiei[5].

Insectele și microorganismele sunt instrumentele (bio)degradării obiectelor de natură organică[6].

Uscarea excesivă sau izolarea perfectă față de oxigen și apă, va duce la o bună conservare a patrimoniului.

Factorii de degradare pentru suportul de natură organică sunt fizici, chimici și biologici.

Procesul de degradare al bunurilor pe suport organic rareori se datorează numai factorilor fizici, chimici sau biologici, toți acționează sinergic.

[5] *Ibidem*, p. 75.
[6] *Ibidem*, p. 15.

Stresul mecanic, apa în exces, variațiile temperaturii, lumina, vântul, sunt factori de degradare fizico-mecanici. Uneori condițiile nefavorabile de temperatură și umiditate, manevrarea, depozitarea și restaurarea empirică sunt cauze ale unor degradări serioase.

Conservatorul și restauratorul trebuie să devină în astfel de situații eficient, iar o analiză atentă și corectă a cauzelor este primul pas.

Conservarea este o operaţie de natură tehnică, urmărind prelungirea la maximum a vieţii unei piese. Păstrarea şi protejarea, aparent mai uşor de realizat constituie în fond cea mai spinoasă latură a activității de muzeu, cerând, în primul rând continuitate şi stabilitate.

Conservarea, preocupare de bază a cercetătorilor actuali, însumează întreaga activitate de descoperire şi aplicare a celor mai potrivite mijloace pentru protejarea bunurilor culturale de acţiunea factorilor dăunători din natură: umiditate, temperatură prea înaltă sau prea scăzută, aer încărcat de reziduri industriale, lumină etc.

Piesele au diferite tipuri de degradări/deteriorări cauzate în primul rând de îmbătrânirea naturală, și în al doilea rând de condițiile improprii de depozitare și manipulare induse de-a lungul timpului de neglijența omului, contextul istoric, uzura de folosire, deteriorările produse de manipulări și păstrarea în condiții necorespunzătoare.

Cele trei documente au înregistrat o îmbătrânire naturală a suportului celulozic, dar și benzi de consolidare, depozite de adeziv celulozic, infiltrații de umiditate excesivă, modificări cromatice, fragilizări structurale, precum și anumite consecințe ale unei manipulări și depozitări defectuoase, toate acestea reprezentând tabloul degradărilor ce se întâlnește adesea la suporturile papetare.

Starea de conservare a pieselor:

Degradări fizico-chimice: pete, depuneri de praf și murdărie, halouri de diferite proveniențe vizibile pe marginile filelor, modificări cromatice (îngălbenirea suporturilor fragilizate), pete de la benzile adezive scotch, halouri, ondulări datorate variațiilor de temperatură și umiditate, degradări produse de îmbătrânire;

Degradări fizico-mecanice: plieri, rupturi, pierderi de material, depuneri de praf, murdărie, adeziv, orificii obținute prin străpungerea materialului papetar, sfâșieri, franjurări, zone lacunare la nivelul filelor de text, în special către marginile lor; erodări, sfâșieri, fisuri și pierderi de material în zona plierilor, fragilizarea suportului în zona marginilor și colțurilor, margini și colțuri fragilizate;

Degradări sociale: prezintă benzi adezive scotch, bucăți de hârtie lipite pe verso;

În sprijinul conservatorului ce face o conservare preventivă reprezentând ansamblu de măsuri, mijloace şi acţiuni asupra ambientului în care se păstrează bunul cultural, vine şi restauratorul ce încearcă să înlăture consecinţele alterării.

Principiile științifice, pe care trebuie să le respecte restauratorii în munca lor, sunt importante și utile în bunul mers al procesului de restaurare-conservare asupra patrimoniului. Aceste sunt:

- Primum non nocere – bunurile nu trebuie să fie afectate, sub nicio formă sau împrejurare, în cursul procesului de restaurare;

- respectarea integrității obiectului – intervențiile nu trebuie să înlăture, să diminueze, să falsifice sau să facă obscură valoarea obiectului sau părți ale acestuia;

- compatibilitatea materialelor – folosirea unor materiale similare celor originale sau, dacă acest lucru nu este posibil, materialele de substituire care se vor folosi trebuie să aibă propietăți fizico-chimice cât mai apropiate de cele originale; trebuie să fie utilizate materiale și substanțe care au fost testate un timp îndelungat și ale căror reacții au fost minuțios urmărite.

Se cunosc, din păcate, efecte dezastruoase ale substanțelor și materialelor din comerț, neverificate în timp care au fost folosite pe obiectele de patrimoniu și care au dus la deteriorarea acestora;

- reversibilitatea materialelor și substanțelor, se referă la folosirea unor materiale și substanțe care se pot înlătura ușor de pe piese, în cazul unor intervenții ulterioare restaurării, fără a le afecta starea. În activitatea de conservare-restaurare se vor utiliza numai materiale și substanțe, care nu ar modifica, prin efectele secundare, starea obiectelor sau patina acestora, imediat sau în timp;

- lizibilitatea intervenției – toate intervențiile făcute pe obiecte, trebuie să se poată distinge ușor, din punct de vedere al naturii, amplasării, completării zonelor lacunare etc., prin examinarea directă cu ajutorul radiațiilor U.V. și I.R., sau cu ajutorul documentației aflate în dosarul de restaurare.

Deteriorarea este un proces natural și continu, de aceea absolut toate eforturile trebuie concentrate către încetinirea acestor procese, adaptate materialului constituent al bunului de patrimoniu. De cele mai multe ori, obiectele sunt stabilizate, restaurate după ce au suferit diferite degradări, cauzate de timp, uzură funcțională dau neglijență.

Unul din cele mai importante obiective ale unui muzeu îl reprezintă siguranța că întregul patrimoniu, colecțiile deținute vor putea fi utile și viitoarelor generații. Deciderea tratamentului s-a făcut după stabilirea diagnosticului, a obținerii rezultatelor analizelor, a examenului vizual, naturii și dimensiunilor degradărilor.

Documentele din hârtie din pastă mecanică acidă, au devenit fragile, cu multiple deteriorări fizico-mecanice, cu segmentare pe linia de pliere la unele dintre ele. Restaurarea a constat în refacerea integrității celor segmentate și consolidarea părților deteriorate. Pentru remedierea degradărilor mecanice – fracturi ale hârtiei, s-au efectuat în trecut operații empirice de restaurare prin lipirea benzilor adezive de tip scotch.

Benzile scotch au fost îndepărtate cu ajutorul bisturiului, în urma tamponării cu acetonă. Intervenții de conservare restaurare efectuate:

- Dezinfecție;
- Curățare uscată prin desprăfuire (pentru impurități);
- Curățarea cu o gumă moale prin abraziune;
- Curățări cu cataplasme de metil-celuloză pentru depuneri aderente de murdărie;
- Îndepărtarea benzilor adezive scotch și îndepărtarea straturilor de adeziv cu acetonă;

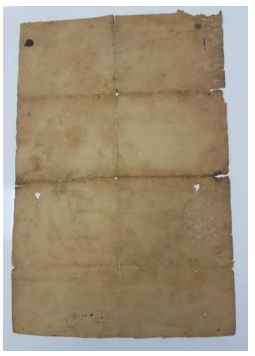

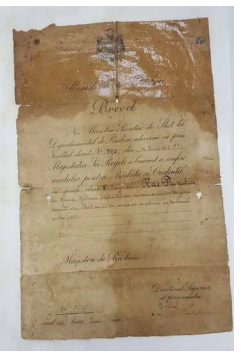

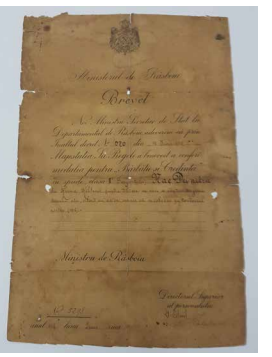

Fig. 7. Îndepărtarea depunerilor-revers
Fig. 8. Piesa după îndepărtarea depunerilor-revers
Fig. 9. Îndepărtarea depunerilor-avers
Fig. 10. După îndepărtarea depunerilor-avers

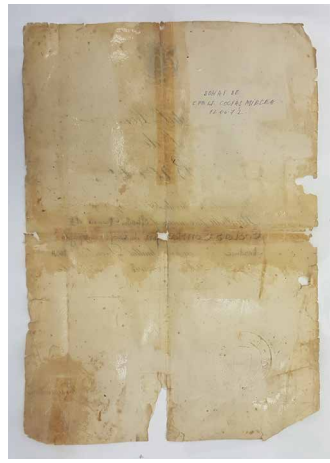
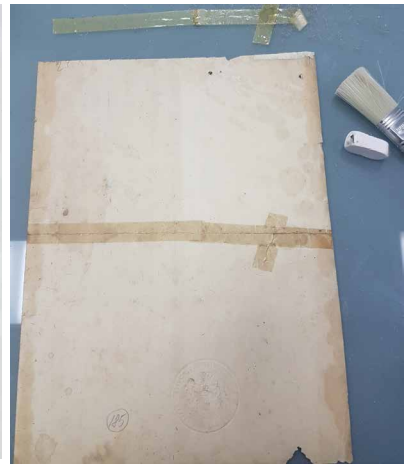

Fig. 11. Îndepărtarea benzilor adezive scotch –avers
Fig. 12. După îndepărtarea benzilor adezive
Fig. 13. Îndepărtarea benzii adezive scotch-revers

- Consolidarea marginilor și colțurilor cu văl japonez;
- Presarea documentelor;
- Completarea ariilor lacunare ale mijloacelor cu hârtie japoneză;
- Consolidarea marginilor și colțurilor cu văl japonez;
- Consolidarea fisurilor cu văl japonez ce întrunește caracteristicile de similitudine cu originalul în ceea ce privește textura și nuanța;
- Reîntregirea suportului cu material celulozic-hârtie japoneză și adeziv, soluție de derivați celulozici;

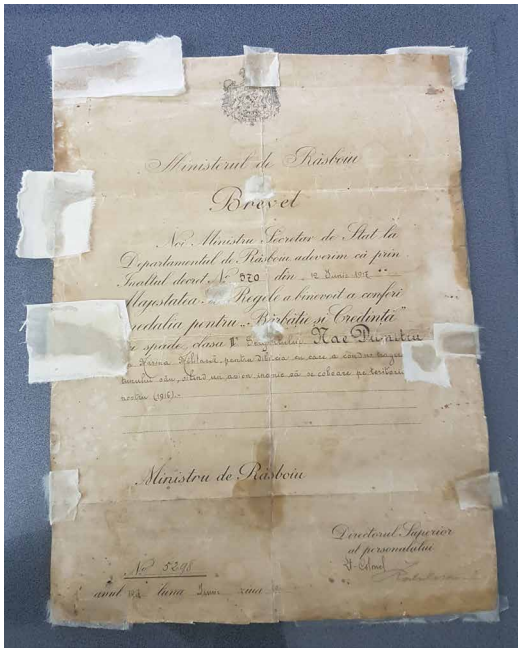

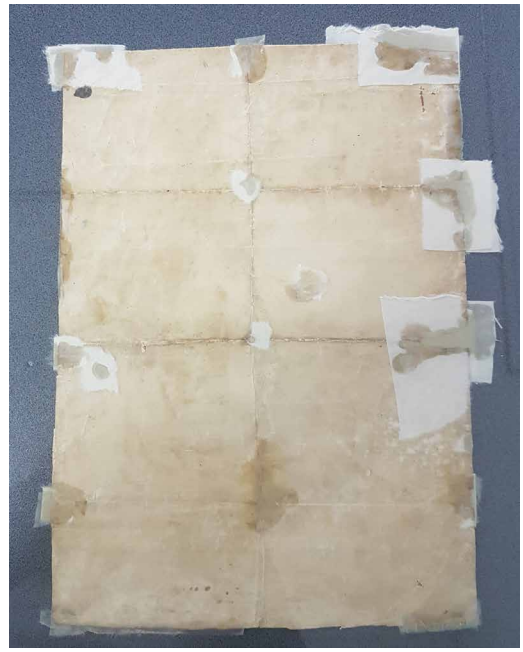

Fig. 14. Consolidarea zonelor lacunare-avers
Fig. 15. Consolidarea zonelor lacunare-revers

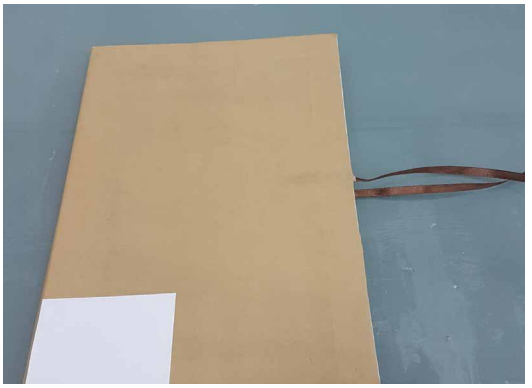

Fig. 16. Mapă de protecție pentru piese

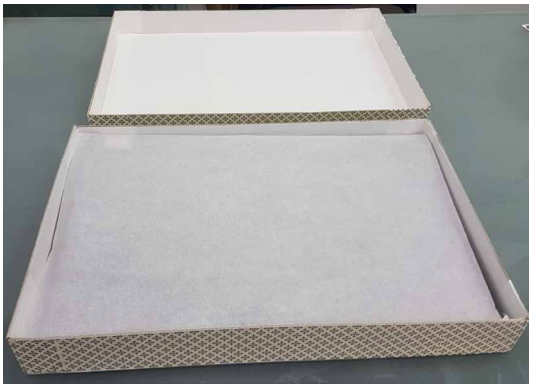

Fig. 17. Caseta pentru depozitarea mapelor

- Întinderea prin presare la instalația hidraulică sau sub greutăți ușoare;
- Presarea pieselor;
- Confecționarea unor mape și casete de protecție din materiale neacide.

Stoparea degradărilor, stabilizarea proceselor de degradare, curățarea, reîntregirea filelor, au contribuit la redarea obiectelor circuitului expozițional într-o formă cât mai apropiată de cea inițială, expunerea lor nefiind posibilă înaintea restaurării.

Procedurile și tehnicile de restaurare utilizate nu au pus în pericol integritatea informației și cea fizică a pieselor, ci au oprit evoluția degradărilor.

Prezentarea detaliată a problemelor ridicate de conservarea și restaurarea acestor piese și felul cum acestea au fost remediate în urma studiului efectuat înainte, este o modalitate prin care se evidențiază rezultatele benefice ale restaurării.

Restaurarea, stabilitatea condițiilor microclimatice, modul de depozitare sau etalarea și supravegherea atentă a obiectelor după restaurare, vor face ca acestea să aibă o viață cât mai lungă.

Restaurarea transformă orice piesă, din obiect purtător de informație și de folosință, într-o veritabilă mărturie istorică.

În scopul conservării pe termen lung a colecțiilor de patrimoniu pe suport papetar, trebuie să luăm în considerare un ansamblu de măsuri menit să le protejeze prin împiedicarea sau întreruperea procesului de deteriorare. Studiile cercetătorilor în domeniu arată că o umiditate scăzută, corelată cu o temperatură scăzută sunt benefice suportului papetar.

Aceste măsuri de prevenție sunt reflectate prin reguli ce au în vedere, condițiile de depozitare și utilizare.

CASA FAMILIEI LATEȘ DIN MUZEUL „ARTA LEMNULUI” CÂMPULUNG MOLDOVENESC: STAREA DE CONSERVARE

The house of the Lateş family from the art of wood Museum Moldova Campulung: condition of conservation

DOI: 10.5281/zenodo.10033693
CZU: 72.04:694

Alexandrina MUSTEA (CUȚUI)
Specialist Monumente Istorice, dr., expert restaurare pictură, Suceava, România
Email: alexandrinacutui@yahoo.com

Summary. The house of the Lateş family from Câmpulung Moldovenesc is currently located in the „Arta Lemnului” Museum from Câmpulung Moldovenesc. It is made of wood on a low stone plinth, with a planimetry consisting of an awning and a room, to which is added a small gazebo, aligned with the north wall that shelters the entrance to the house. The walls are made of round conifer beams, originally finished in round „cheotori” or „stands”. At the current stage, it shows adaptations to each joint following changes over time, being a mixture of round joint with partially straight joint with cut fragments, respectively with some „dovetail” joints. The stage at which it was plastered and painted on the outside (as it was on transfer to the field) resulted in the length of the beams being reduced to corner level. Pictures from the field show the windows plastered and painted as well. The roof of the house is made in four rapids, with a chimney and with sheathing of straight fir thatch, mounted in two rows, with a wide eaves. The roof of the gazebo is detached in the same form from the volume of the roof of the house, being supported by pillars and having a parapet made of horizontal beams, similar to those in the walls of the house, with free access from two lateral directions. The gazebo is no longer present in the field, nor did the roof show traces of a former gazebo, only the shape of some modifications of the open porch could suggest its existence in the past.

Keywords: house, Campulung Moldovenesc, art, wood, heritage, restoration, conservation, museum.

Casa familiei Lateș din Câmpulung Moldovenesc se află în prezent amplasată în Muzeul „Arta Lemnului” din Câmpulung Moldovenesc. Aceasta este realizată din lemn pe soclu scund de piatră, cu o planimetrie formată din tindă și cameră, la care este adăugat un mic foișor, aliniat la peretele de nord ce adăpostește intrarea în casă. Pereții sunt realizați din bârne rotunde din conifere, încheiați inițial în „cheotori” rotunde sau „stânește”. La etapa actuală prezintă adaptări la fiecare îmbinare în urma modificărilor în timp, fiind un amestec de îmbinare rotundă cu îmbinare parțial dreaptă cu fragmente tăiate, respectiv cu câteva îmbinări în „coadă de rândunică”. Etapa în care a fost tencuită și zugrăvită în exterior (așa cum era la transfer în teren) a determinat reducerea lungimii bârnelor până la nivelul colțului. Imaginile din teren prezintă ferestrele tencuite și zugrăvite, de asemenea. Acoperișul casei este realizat în patru ape repezi, cu o fumăriță și cu învelitoare din draniță dreaptă de brad, montată la două rânduri, cu o streașina largă. Acoperișul foișorului este decroșat în aceeași formă din volumul acoperișului casei, fiind susținut de stâlpi și având un parapet realizat bârne orizontale, similare celor din pereții casei, cu acces liber din două direcții laterale. În teren nu mai este prezent foișorul și nici acoperișul nu prezintă urme ale unui fost foișor,

Foto 1. Fațada principală a casei

Foto 2. Colțul de sud-est al casei

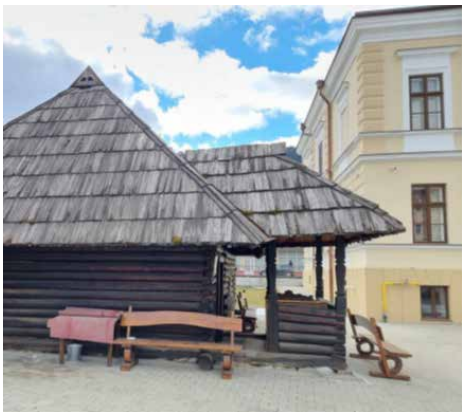

Foto 3. Fațada de nord a casei și relația cu construcția muzeului

Foto 4. Fațada de nord a casei și șopronul destinat materialelor PSI

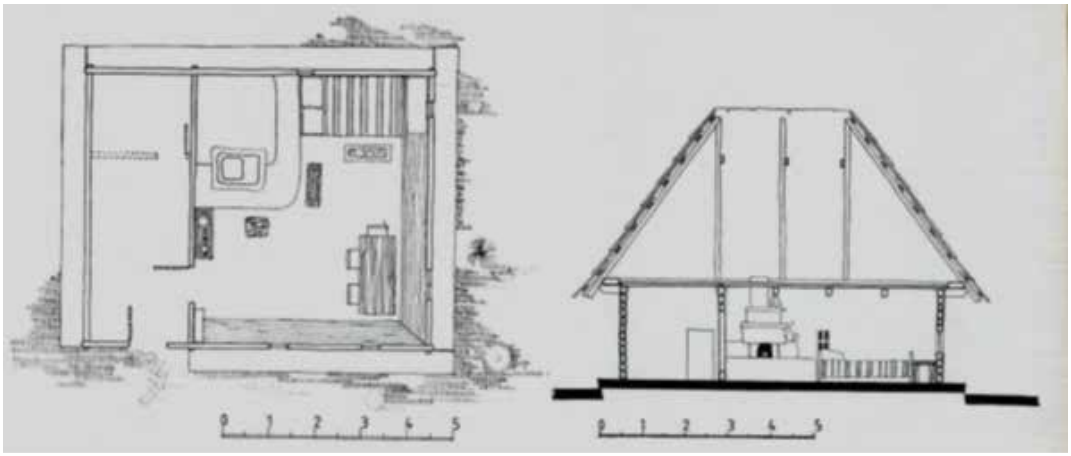

Foto 5. Planimetria casei în teren și secțiune longitudinală (Gheorghe Bratiloveanu, Mihai Spânu, *Monumente de arhitectură în lemn din Ținutul Sucevei*, București: Meridiane, 1985, p. 34)

doar forma unor modificări ale prispei deschise putând sugera existența în trecut.

Casa a avut inițial o prispă deschisă, pe toate cele patru laturi cu talpă din bârne groase, îmbinate „coadă de rândunică”[1], la colțuri și lipită cu lut. În imaginile casei din teren nu mai avea foișor, dar existau încă urme ale locului acestuia prin întreruperea prispei deschise. În prezent prispa nu mai există, singura zonă de prispă fiind cea formată în interiorul foișorului.

Intervenții cunoscute în timp

În anul 1982 casa a fost demontată și mutată la Muzeul Artei Lemnului unde a fost remontată, conform Procesului Verbal de remontare din 15.XII.1982. Atunci au fost făcute reparații punctuale de întreținere; după lista de atribuirea de numere de inventar pentru unele elemente lemnoase se deduce, înlocuirea celor foarte degradate cu altele noi.

Casa are în prezent adosată pe fațada de E o cameră anexă ce face parte din utilarea pentru incendiu a curții interioare a muzeului. Probabil că inventarierea casei pe Lista Monumentelor istorice va asigura protecția necesară din punct de vedere patrimonial prin

[1] Gheorghe Bratiloveanu, Mihai Spânu, *Monumente de arhitectură în lemn din Ținutul Sucevei*, București: Meridiane, 1985, p. 34.

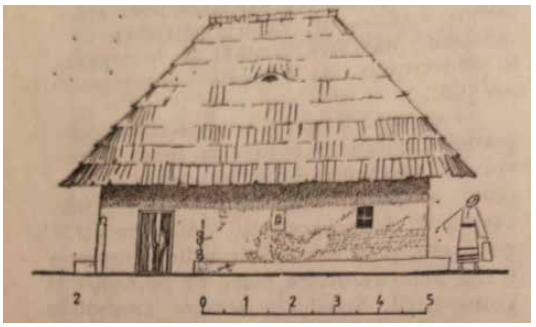

Foto 6. Fig. nr. Fațada principală a casei în teren (Gheorghe Bratiloveanu, Mihai Spânu, *Op. cit,* p. 34)

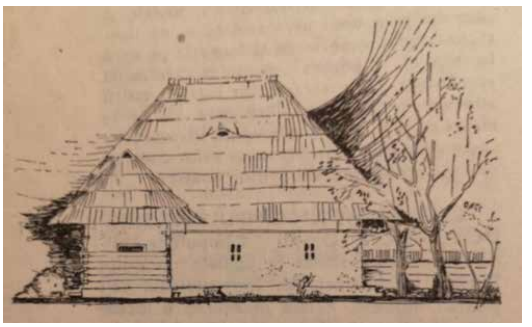

Foto 7. Propunerea de reconstituire a fațadei principale cu introducerea unui foișor caracteristic zonei, ținându-se cont de urmele găsite în teren de la soclul acestuia (Gheorghe Bratiloveanu, Mihai Spânu, *Op. cit.,* p. 34)

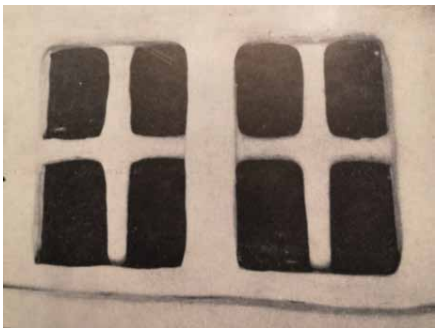

Foto 8. Ferestrele casei înainte de strămutare – tencuite și văruite (Gheorghe Bratiloveanu, Mihai Spânu, *Op. cit,* p. 34)

Foto 9. Casa Lateș Eugenia, Câmpulung-Moldovenesc, înainte de strămutarea în muzeu

supunerea la rigorile legii pentru orice intervenție necesară de conservare sau restaurare, atribuirea de număr de inventar pentru dranițele acoperișului fiind neadecvată din punct de vedere al conservării, fiind un tip de element constructiv căruia nu i se poate asigura conservarea cerută pentru un bun cultural mobil, fiind perisabil în timp.

Descrierea obiectivului

1. **ACOPERIȘ – Structură șarpantă și învelitoare**

Acoperișul este realizat în patru ape deasupra casei propriu-zis, cu pante repezi, cu streașină de cca 1 m, fiind în prezent completat perpendicular, pe latura din fața casei, cu acoperișul prelungit deasupra foișorului, de același tip, dar de o înălțime mai mică. *Șarpanta* Șarpanta este realizată din căpriori de brad rotunzi și are clești transversali la partea superioară. Acoperișul are o fumăriță pe panta de vest și mici aerisiri pe lateralele coamei casei.

Tehnică: căpriori din lemn de brad decojit pentru structura șarpantei, tratat cu soluție brună tip ulei ars/ xxx, grinzi cioplite în patru fețe montate în clești, cosoroabă din grinzi masive din lemn de brad, cioplit în patru fețe, prelucrată cu cioplire concavă spre capete, lețuri din scândură de brad. Pardoseala este podită cu scânduri fixate în grinzi transversale.

Învelitoare Învelitoarea este realizată din draniță de brad, de lungime de 50-60 cm, pusă la 2 rânduri **Tehnică:** draniță dreaptă de brad trasă, tratată cu soluție brună tip ulei ars.

2. ELEVAȚIE – PEREȚI

Construcție este ridicată pe un soclu de piatră este poziționată talpa din bârne groase din lemn de rășinoase (brad/molid), peste care se ridică pereții realizați din bârne rotunde de brad, îmbinate în general în formă de coadă de rândunică sau drept, îmbinare obținută prin teșirea la capete a bârnelor rotunde, teșire practicată și spre lații ferestrelor, respectiv stâlpii / tocul ușilor. Această teșitură se termină drept până la nivelul îmbinării, în special pentru bârnele superioare sau este continuată cu bârna rotundă, ieșind în afară cca 20-30 cm, fără a se menține însă vreo regulă funcție de fiecare fațadă. În trecut, conform descrierii realizate de arh. Gh. Bratiloveanu privind casa în teren, bârnele depășeau îmbinarea pereților cu cca 40 cm, însă aceste capete au fost tăiate la începutul secolului al XX-lea în vederea lutuirii și văruirii casei și la exterior. În general fiecare bârnă și fiecare îmbinare sunt tratate diferit, fiind probabil tipuri de bârne utilizate din diferite surse la care se adaugă și intervenții diferite în timp.

Tălpile sunt realizate din bârne sensibil mai groase, cioplite în patru fețe și teșite la muchii. În ceea ce privește foișorul, unul din balustrii acestuia era încă în teren la momentul demontării. Stâlpii foișorului sunt reconstituiți după unul dintre modelele tipice zonei.

La pridvor, îmbinarea paramentului este semirotunjită, cu o mică teșitură orizontală, fie datorită introducerii unor bârne orizontale drepte, fie prin teșirea bârnelor la partea orizontală. Tavanul este din scânduri semirotunde, similare celor din pod (lăturoaie). În interior, pereții sunt lutuiți și zugrăviți, pe cercuială., bârnele fiind finisate drept la interior.

Tavanul este lăsat aparent, cu scândurile finisate la bardă, băițuite/ vopsite, completate cu stinghie între scânduri (recent). Tavanul este susținut de grinzile transversale ale casei, finisate cromatic similar tavanului, grinzi care ies în afară și susțin cosoroaba lată (blană groasă de lemn), fiind finisate la capete stilizat. Pardoseala, la bază din lipită cu lut, este în prezent o placă de beton, iar în jurul soclului de piatră este un strat de pietriș (probabil cu rol de drenare), lângă care este amplasat pavimentul amenajării curții muzeului, nemaifiind reprodusă prispă lată deschisă și lutuită. Anexa alipită parțial în spatele casei are pereții realizați din bârne rotunde, mai regulat fasonate, la partea superioară a peretelui fiind introdus un elemente de completare a peretelui ca un timpan triunghiular sub panta acoperișului anexei, format din bârne mici rotunde, montate vertical, de înălțime descrescătoare.

Foto 10. Colț nord-vest și îmbinarea (pereți și acoperiș)

3. **ALTE ELEMENTE CONSTRUCTIVE – TÂMPLĂRIE, SOBĂ**

Casa are două uși, ușa de intrare în casă din foișor – prispă și ușa de intrare din tindă în camera de locuit. Sunt realizate din lemn masiv, finisat la daltă, fără nici un decor, ancadramentul fiind dublați de stâlpi.

Ușa interioară este din dulapi de brad îmbinați vertical, cu două pene transversale, teșite la capete. Tocul ușii este simplu, din scândură nefasonată.

Ferestrele sunt de mici dimensiuni (cca 0,30×0,50 m), cu 4 ochiuri de geam, una fiind dublă, iar celelalte patru fiind simple, cea din spatele casei neavând nici ramă. În fața geamului este montat ca un grilaj din lemn în cruce, format elemente fasonate din lemn ce împarte fereastra în patru ochiuri, elemente montate în rama ferestrelor formate elemente tăiate din dulapi groși, îmbinați și fixați și cu cuie de fierărie. În teren erau lutuite și văruite la exterior, ca și întreaga casă. La remontare casa nu a mai fost lutuită, ferestrele păstrându-se și ele la nivelul lemnului.

Bârnele peretelui sunt cioplite teșit spre locul de încastrare al ferestrelor, în scop decorativ, dar și pentru micșorarea dimensiunii.

Soba a fost reconstituită după propunerea Gh. Bratiloveanu, ținându-se cont de urmele găsite în teren și de tipicul localității, partea din lemn neavând elemente decorative.

Foto 11. Ușa de la intrarea în casă

Foto 12. Fereastră fațada laterală

Foto 13. Soba

Starea de conservare

1. Degradări la nivelul acoperișului:

– mecanice: lovituri, zgârieturi fracturări ale lemnului, lacune. Cosoroaba casei prezintă o desprindere a îmbinării grinzilor în zona intrării în casă;

– degradări biologice: zone de atac activ de insecte xilofage, cu precădere la bârnele din lemn nedecojite corect; atac fungic masiv, în special în zonele cu defecțiuni ale învelitorii (vechi sau actuale).

Lemn fragilizat în zona atacului biologic depistat, corpi fructiferi ciupercă, umiditate

Foto 14. Desprinderea grinzilor din zona intrării în casă

Foto 15. Dranițe crăpate cu lacune în zona fumăriței

Foto 16. Atac activ al insectelor xilofage, murdărie aderentă

foarte mare în lemn. Atac fungic și de licheni la elemente de învelitoare (dranițe).

- deformări: căprorii și scândurile podirii prezintă deformări întrucât au fost și sunt supuse variaţiilor de temperatură, umiditate etc. Dranițele sunt încovoiate, funcție de gradul

Foto 17. Corp fructifer, hife, atac insecte xilofage pe lemn cu coajă

de fisurare și de zona expusă excesiv la soare/fenomene meteo. Degradări specifice lemnului: modificări cromatice, fisuri superficiale și profunde punctual, fragilizare. Umiditatea crescută a lemnului a permis dezvoltarea și extinderea ciupercilor de putregai.

- depuneri de murdărie aderentă:
- intervenții necorespunzătoare. În zona de îmbinare a apelor s-a pus sub draniță o fâșie din tablă care este vizibilă și inestatică;

2. Degradări ale pereților: bârnele pereților prezintă diverse degradări locale, cele mai importante fiind cele de la tălpile casei/foișor, precum și la unele îmbinări la colțurile casei:

- degradări mecanice: lovituri, zgârieturi, rosături, fracturări ale lemnului, în special la colțuri, mici pierderi de masă lemnoasă, unele inclusiv prin secționări;

Foto 18. Căpriori deformați

Foto 19. scânduri fracturate și deformate, depuneri de murdărie aderentă, lacune ale dranițelor din învelitoare

Foto 20. Depuneri de murdărie aderentă, atac activ al insectelor xilofage

Foto 21. Cosoroabă dislocată la îmbinarea de colț, depozitare de materiale neadecvate, murdărie, rumeguș de la atac insecte xilofage masiv, urme atac fungic

Foto 22. Intervenție inestetică, coșoroaba dislocată

Foto 23. Murdărie aderentă, atac active al insectelor xilofage, urme atac fungic, pete de umiditate

Foto 24, Șindrila pe latura de nord putregai și licheni

Foto 25. Lemn fragilizat datorită atacului biologic, lacune provocate de șocuri mecanice

- degradări biologice: zone de atac activ de insecte xilofage, cu precădere la bârnele din lemn insuficient decojite; atac fungic în zone extinse (vechi sau activ) la tălpi și unele îmbinări, precum și punctual la pereți și într-o zonă a tavanului la interior. Lemn fragilizat în zona atacului biologic depistat, umiditate foarte mare în lemn.

Foto 26. Lemn fragilizat datorită atacului biologic

Foto 27. Tavan camera mare scânduri deformate, modificări cromatice

Foto 28. Podeaua foișorului prezintă uzură funcțională, urme de atac fungic și de insecte xilofage

Foto 29. Ușa interioară între tindă și camera mare

- deformări: în general bârnele nu prezintă deformări puternice, cu excepția anumitor îmbinări și punctual la încastrarea ferestrelor întrucât au fost și sunt supuse variaţiilor de temperatură, umiditate etc.

- degradări specifice lemnului: modificări cromatice, fisuri superficiale și profunde;

- fragilizare nivelul de umiditate absolută din lemn (20-46%) este peste nivelul prevăzut de standarde (10-12%) şi permite într-un timp relativ scurt, dezvoltarea/ extinderea ciupercilor de putregai.

3. **Uși:**

- degradări mecanice: mici lovituri și zgârieturi asupra profilelor, rosături.

- degradări biologice: atac punctual activ și vechi de insecte xilofage; atac fungic în special la pragul ușii de intrare în casă. datorită, umidității mărite în lemn și în pardoseala de ciment;

- deformări: nu prezintă deformări importante;

- degradări specifice lemnului: modificări cromatice, fisuri superficiale, fragilizare. Umiditatea lemnului ușii la interior este de 12%.

Ferestre:

- degradări mecanice: lovituri, inclusiv pregătitoare pentru lutuire, zgârieturi punctuale, crăpături superficiale de uscare a lemnului, lemn înlocuit la remontare;

- degradări biologice: nu este cazul, umiditate mărită în lemn;

- deformări: nu prezintă deformări importante;

- degradări specifice lemnului: modificări cromatice, fisuri superficiale;

- umiditatea lemnului ferestrei la exterior este de 20%.

Soba:

- elementele din lemn ale sobei se află într-o stare relativ bună de conservare, prezentând câteva ciobituri pe una din muchii, rosături.

ALEXEI ȘCIUSEV:
ARHITECT, ISTORIC ȘI TEORETICIAN AL ARTEI

ALEXEI ȘCIUSEV (SHCHUSEV):
ARCHITECT, ART HISTORIAN AND THEORIST

Alexei Șciusev cu preotul de la Mănăstirea din satul Chițcani, 1947.
Alexei Șciusev cu preotul de la Biserica de la Căușeni, 1947.
Alexei Șciusev cu tinerii arhitecți. Imagine din Muzeul de Arhitectură al orașului Chișinău, actuala Casa Memorială „Alexei Șciusev” din Chișinău, 1947.
Alexei Șciusev cu soția Maria, feciorul Pavel, soacra Varvara Karcevski, S. Petersburg, 1905.

Sursa foto: Casa Memorială „Alexei Șciusev” din Chișinău, oferite cu amabilitate de șeful filialei Anatolie Povestca

А.В. ЩУСЕВ – ХУДОЖНИК-АРХИТЕКТОР (1873–1949). К 150-ЛЕТИЮ РОЖДЕНИЯ МАСТЕРА

The artist-architect A.V. Shchusev (1873–1949). To the 150th anniversary of the birth of the Master

DOI: 10.5281/zenodo.8384455
CZU: 72(478)(092)

Алла ЧАСТИНА / Alla CHASTINA
Доктор искусствоведения и культурологии, Молдавский государственный университет, Кишинэу / Doctor of Arts and Cultural Studies, State University of Moldova, Chisinau
ORCID: 0000-0002-7288-1252
Email: chastinalla@gmail.com

Summary. On September 26, 2023 we will mark the 150th anniversary of the birth of the famous architect and amazing artist of the first half of the XXth century A.V. Shchusev (1873–1949). Alexey Viktorovich was born in 1873 in Chisinau on Leovskaya Street (today Shchusev Street, where the museum of this architect is located). After graduating in 1897 with a gold medal from the Higher Petersburg Art School, A. V. Shchusev was awarded the title of artist-architect with the right to rank X class and was already able to independently engage in own buildings. In 1899 he studied in France with professors J. Lefevre and R. Fleury, who initially said that Shchusev drew well, but incorrectly. It was here that he achieved perfection and accuracy, as well as correctness in the construction of form, which were considered the main advantages of drawing. Shchusev wrote that "although he was an architect, he always loved painting. Repin, Kuindzhi believed that he drew well and encouraged him". Shchusev worked simultaneously in architecture, painting and drawing and was known as a good draftsman. Doing the research referring to the many-sided architectural creativity of academician Shchusev, in the article the author presents only the most important drawings of this great Master, including his designs of the Orthodox Church in Cuhuresti de sus and a shelter for the children of fallen soldiers near the city of Chisinau, etc.

Thus, during his 76 years of life, A.V. Shchusev managed to fully realize his talent not only as an outstanding architect and amazing artist, but as the becoming the author of a masterpiece in the construction of a mausoleum on the Red Square in Moscow. He became a laureate of four Stalin Prizes, educated more than one generation of talented architects and created a lot of beautiful monuments included in the treasury of world art.

Keywords*:* artist-architect A.V. Shchusev, drawings, projects, construction, buildings, style.

«Хотя я был архитектором, но я всегда любил живопись. Репин Куинджи считали, что я хорошо рисую, и поощряли меня. Я работал одновременно по архитектуре, живописи и рисунку и слыл хорошим рисовальщиком. Мастерство рисунка помогло мне добиваться высокого уровня в художественной архитектуре».[1]

А.В. Щусев (1938)

В этом году, 26 сентября (8 октября) 2023 года исполняется 150 лет со дня рождения выдающегося архитектора первой половины XX века Алексея Викторовича Щусева (1873–1949) (Рис. 1). Известно, что в его семейном архиве сохранилось удо-

[1] Д.В. Кейпен-Вардиц, *Храмовое зодчество А.В. Щусева*, М.: Совпадение, 2013, с. 115.

Рис. 1. Фото архитектора А. В. Щусева (1873–1949) (П.В. Щусев, *Страницы из жизни академика А.В. Щусева*, с. 1.

стоверение с печатью города Ольвиополя, подтверждающее службу его прадеда Константина Щусева «в войске Запорожским есаулом. Таким образом, предками Алексея Викторовича были, надо думать, непримиримые борцы за свободу Украины – запорожские казаки, о чем косвенно свидетельствует и его фамилия, имеющая украинский корень „Щусь" – название болотной птицы»[2]. Также отец архитектора Виктор Петрович владел участком земли в Херсонской губернии в Украине. А Алексей Викторович родился в 1873 г. Кишиневе в усадьбе на ул. Леовской (сегодня ул. Щусева, где находится музей архитектора). За свои 76 лет жизни он сумел реализовать всецело свой талант в архитектуре, став автором шедевра в строительстве – мавзолея на Красной Площади в Москве, будучи лауреатом четырех Сталинских премий и воспитав не одно поколение талантливых архитекторов, основал Государственный музей русской архитектуры. «За 17 лет он выполнил 31 проект монастырей, храмов и часовен (тогда как число проектов для советских построек за то же время вдвое меньше (14))»[3]. Он был один из непревзойденных лидеров неорусского стиля в архитектуре, создал прекрасные памятники, вошедшие в сокровищницу мирового искусства. А. Щусев в своей статье о градостроительстве писал: «Изучается прекрасное зодчество прошлых веков, развиваются лучшие традиции наследия русской архитектуры»[4].

В сохранившемся богатом наследии архитектора Щусева графический материал, а именно: эскизы, шаблоны, рабочие чертежи, проекты, а также многочисленные архитектурные рисунки будущих построек и акварельные пейзажи, искусно выполненные рукой мастера. В Государственном Научно-исследовательском музее архитектуры имени А.В. Щусева (ГНИМА) сохранилось более 400 листов с проектами Почаевской лавры, храмов в Натальевке, Кугурештах, Марфо-Мариинской обители; в семейном архиве – проектная документация по Васильевскому Собору в Овруче, Троицкого собора в Петербурге, надгробия Шабельской и др. Многие его работы были опубликованы в художественных и архитектурных журналах: проекты сиротского приюта в Кишиневе, скита в имении Жевахова, храма в Кугурештах и др. Его проекты были выполнены на бумаге, шаблоны и эскизы – на кальке в разнообразных техниках, которыми мастерски владел зодчий. Это карандаш, тушь, белила, гуашь, цветная тушь и акварель, а также он делал «работу техниками «по-сухому» (цветным

[2] П.В. Щусев, *Страницы из жизни академика А.В. Щусева,* М.: С.Э. Гордеев, 2011, с. 16.
[3] Д.В. Кейпен-Вардиц, *Храмовое зодчество А.В. Щусева*, М: Совпадение, 2013, с. 7.
[4] А.В. Щусев, *Советское градостроительство*, in: Известия, № 207, 1945.

карандашом, пастелью, сангиной, мелом и углем), которым он стал отдавать предпочтение в послереволюционный период»[5]. В эскизах, которых на кальках было обычно 3-4, Щусев проверял разные композиционные приемы, представляя фрагментарно несколько вариантов здания, отдельные детали или план.

Особое влияние на художественное формирование Щусева оказала Академия художеств, где помимо архитектурных занятий у Л.Н. Бенуа, будущий зодчий обучался живописи у художника И.Е. Репина, который высоко оценивал его работы. Так, в 1891 г. он был зачислен академистом 1 курса архитектурного отделения Петербургской Академии художеств. В 1893 г. был разработан новый устав Академии, в то время крупнейшие художники-реалисты И.Репин, А.Куинджи и скульпторы А. Бенуа, Г.И. Котов, Н. Померанцев работали в Академии. Алексей Викторович Щусев служил помощником у профессора А.Н. Бенуа и Г.И. Котова. Учился на архитектурном отделении, любовь к рисованию сближала его с передовыми живописцами Академии. Будучи «хорошим рисовальщиком, он хотел даже одно время посвятить себя живописной специальности»[6]. В то же время, умение и навыки мастерски рисовать «помогли ему добиться высокого уровня в архитектуре». Профессор скульптуры посоветовал ему стать архитектором. Архитектор при наличии таланта может наверняка рассчитывать на успех, в отличие от специальности живописи, где успех предсказать невозможно. Он окончательно решил стать архитектором, в чем сказался его практицизм. Однако мастерство рисунка «помогли ему добиться высокого уровня в архитектуре»[7]. В 1897 г. бывший ученик Высшего Художественного училища А.В. Щусев удостоен звания художника-архитектора с правом на чин X класса и правом производить постройки[8]. «Мастерство рисунка и живописи, приобретенные мною у Репина, позволили мне в заграничном путешествии и всю жизнь в дальнейшей работе с большой свободой, легко и бегло делать зарисовки карандашом и акварелью с памятников искусства, целью которых было раскрыть, прежде всего, характер памятника, установить пластические свойства его и формы, – вспоминал Щусев позднее»[9]. Еще будучи студентом, Щусеву посчастливилось поучаствовать в археологической экспедиции в Самарканде, возглавляемой профессором Петербургского университета Н.И. Веселовского. Позднее его рисунки мавзолея Тамерлана были высоко оценены и опубликованы в иллюстрированном журнале «Мечети Самарканда»[10].

В 1897 г. Щусев, как бывший ученик Высшего Художественного училища был удостоен звания художника-архитектора, имеющего чин X класса и правом производить постройки[11]. По окончании Академии, как сам писал Щусев своей автобиографии, ему была присуждена заграничная поездка «через Вену, в Триест, а оттуда морем в Венецию»[12]. Оттуда Алексей Викторович посетил южные итальянские города, делая зарисовки в Падуе, Винченце, Вероне, Флоренции, Риме, Неаполе, затем на Сицилии, в Палермо. Затем он побывал в Африке, в Тунисе и вскоре оказался в Ницце, а впоследствии, и в Париже, где прожив полгода, при этом, поступив в Ака-

[5] Д.В. Кейпен-Вардиц, *Храмовое зодчество А.В. Щусева*, с. 116.
[6] П.В. Щусев, *Страницы из жизни академика А.В. Щусева,* с. 34.
[7] П.В. Щусев, *Страницы из жизни академика А.В. Щусева*, с. 34.
[8] П.В. Щусев*, Страницы из жизни академика А.В. Щусева*, с. 43.
[9] Д.В. Кейпен-Вардиц*, Храмовое зодчество А.В. Щусева*, с.119.
[10] *Мечети Самарканда:* Выпуск *I:* Гур-Эмир*,* in*:* Les Mosquees de Samarcande: Fascicule I:Gour-Emir, Спб., 1905.
[11] П.В. Щусев, *Страницы из жизни академика А.В. Щусева*, с. 43.
[12] П.В. Щусев, *Страницы из жизни академика А.В. Щусева*, с. 325.

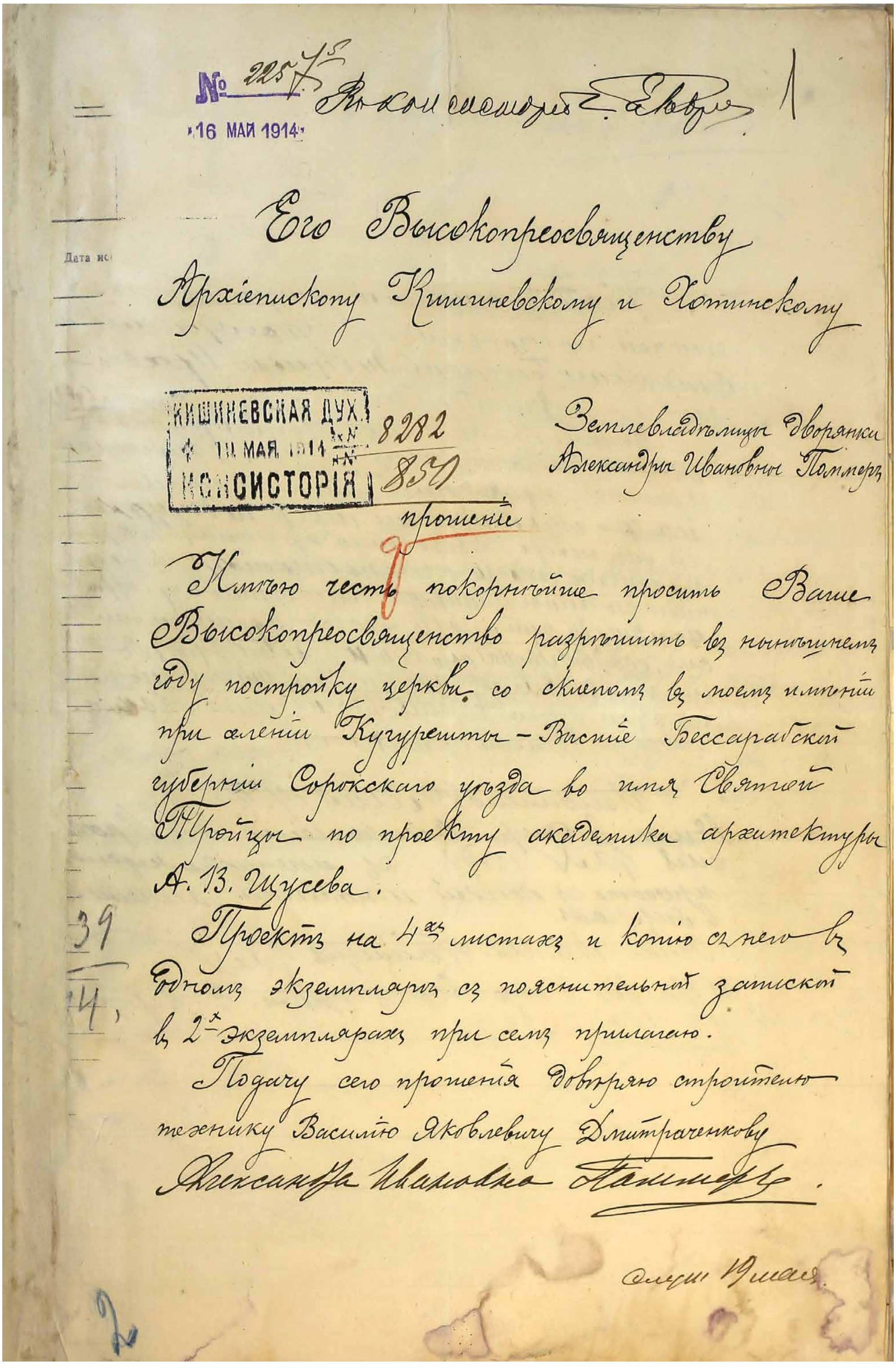

№ 2257

16 МАЙ 1914

Его Высокопреосвященству

Архіепископу Кишиневскому и Хотинскому

КИШИНЕВСКАЯ ДУХ. 14 МАЯ 1914 КОНСИСТОРІЯ 8282 851

Землевладѣлицы дворянки Александры Ивановны Поммеръ

прошеніе

Имѣю честь покорнѣйше просить Ваше Высокопреосвященство разрѣшить въ нынѣшнемъ году постройку церкви со склепомъ въ моемъ имѣніи при селеніи Кугурешты - Верхніе Бессарабской губерніи Сорокскаго уѣзда во имя Святой Троицы по проекту академика архитектуры А. В. Щусева.

Проектъ на 4хъ листахъ и копію съ него въ одномъ экземплярѣ съ пояснительной запиской въ 2х экземплярахъ при семъ прилагаю.

Подачу сего прошенія довѣряю строителю технику Василію Яковлевичу Дмитраченкову

Александра Ивановна Поммеръ.

Получ. 19 мая.

Рис. 2. Письмо землевладелицы А.И. Поммер к архиепископу Кишиневскому и Хотинскому с просьбой разрешить строительство церкви в ее имении Верхние Кугурешты по проекту академика архитектуры А. В. Щусева. 16 мая 1914 г. ANA, DGAN, F. 208, inv. 4, d. 4425.

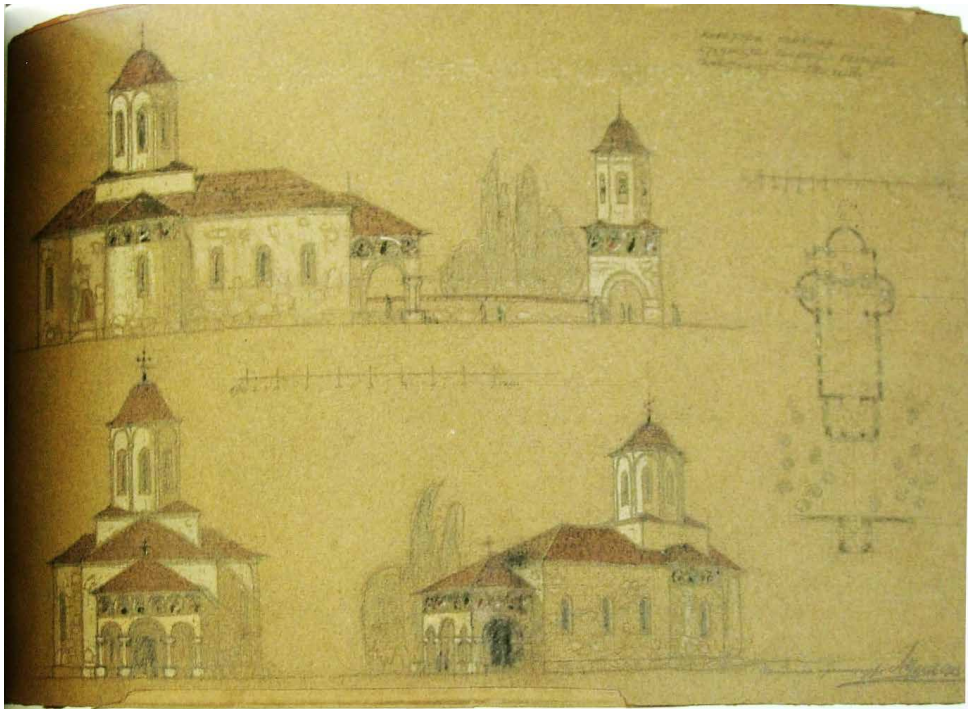

Рис. 3. Фасады, план, перспектива церкви в с. Верхние Кугурешты. 1912 г.
Архитектор А.В. Щусев (П.В. Щусев, *Страницы из жизни академика А.В. Щусева*, с. 81.

демию живописи Жулиана (Academie Julian), «чтобы усовершенствоваться в точном рисунке. Нас в Академии рисовать учили неточно. При рисовании с живых моделей делались исправления по классическим статуям, причем получалась, некоторая идеализированная фальш в рисунке»[13]. Французские мастера неточности рисунка называли отсутствием характера. Но именно обучаясь во Франции в 1899 г. у профессоров Ж. Лефебвра (Jules Lefebvre) и Р. Флери (Robert Fleury), которые первоначально говорили, что Щусев рисует хорошо, но неверно. Именно здесь он достиг совершенства и точности, а также правильности в построении формы, которые считались основными достоинствами рисунка. «В Парижской школе живы традиции великой классики. В Академиях висят образцы рисунков великих мастеров ренессанса и на них основывают свое преподавание. Рисунок рекомендуется делать одним контуром и нажимом этого контура придать ему светотень и форму. Уметь рисовать фигуру в лист бумаги так, чтобы голова и ноги упирались в концы листа, считается умением чувствовать пропорции и форму»[14]. Отсюда же Алексей Викторович начал совершенствовать свои навыки, в том числе, и в архитектурной практике, приобретенные у французских мастеров. «При изучении памятников в натуре и рисовании с них, архитектор переживал ряд сопоставлений, которые помогали ему больше понять форму и композицию»[15]. Жанр, в котором работал Щусев, можно определить как что-то промежуточное между пейзажем и архитектурной графикой. «Главным его героем является памятник, это своего рода портрет произведения архитектуры в его более или менее романтизированном окружении. Памятник предстает частью бытия природы или социума, но

[13] П.В. Щусев, *Страницы из жизни академика А.В. Щусева,* с. 325.
[14] П.В. Щусев, *Страницы из жизни академика А.В. Щусева,* с. 326.
[15] П.В. Щусев, *Страницы из жизни академика А.В. Щусева*, с. 326.

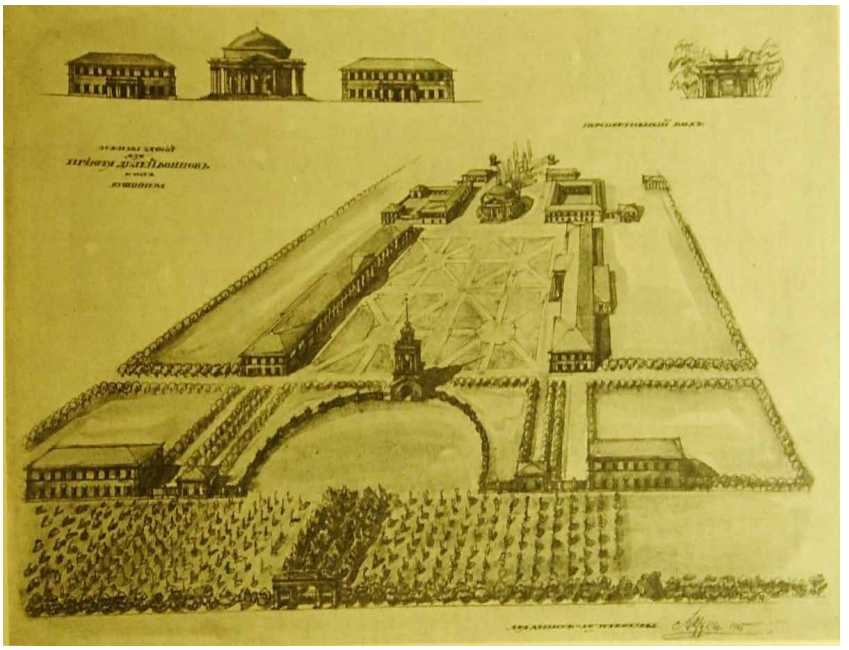

Рис. 4. Перспектива приюта для детей павших воинов близ Кишинева. 1916. Проект архитектора А.В. Щусева. (Архитектурно-художественный еженедельник, № 51, 1916, с. 487)

именно он является главным, это своего рода портрет-картина, показывающая жизни постройки и саму постройку глазами автора»[16].

В своей монографии Павел Викторович Щусев, брат архитектора, предоставил возможность оценить масштабность и величие наследия Щусева, делая главный акцент на публикацию малоизвестной проектной графики и ранее неопубликованных материалов о творчестве Алексея Викторовича[17]. Благодаря таланту художника и высокому профессиональному уровню работ, Щусев стал членом Нового общества художников, начиная с 1903 по 1917 гг. Также он значился в Союзе русских художников с 1905 по 1917 гг. и с 1908 г. в Обществе имени А.И Куинджи. Одним из первых зодчих он стал выставлять свои проектные работы на различных выставках. А.В. Щусев был замечательным преподавателем. Его лекции с удовольствием слушали как коллеги, так и студенты. Известно, что в 1907–1913 гг. он был преподавателем Рисовальной школы Общества поощрения художеств. 26 ноября 1908 г. Щусев был избран действительным членом Совета Академии Художеств. В 1910 г. становится Академиком архитектуры за высокое качество работы в Овруче[18]. Будучи большим и искренним художником, Алексей Викторович старался участвовать во всех правительственных мероприятиях, направленных на развитие художественной культуры.

Но нас, конечно же, в первую очередь, интересует творчество Щусева, связанное с Бессарабией. Это определенно, касается его постройки церкви в с. Верхние Кугурешты. Будучи родом из Кишинева, Алексей Викторович любил приезжать в Кишинев, где обычно останавливался на даче семьи своей супруги Марии Викентьевны Карчевской, которая была построена по его проекту. Но также он приезжал в Сахарну,

[16] Д.В. Кейпен-Вардиц, *Храмовое зодчество А.В. Щусева*, с. 120.
[17] П.В. Щусев, *Страницы из жизни академика А.В. Щусева*, с. 314.
[18] П.В. Щусев, *Страницы из жизни академика А.В. Щусева*, с. 83.

чтобы навестить Евгению Ивановну Помер (Апостолопуло) в ее собственном имении. «По ее просьбе он спроектировал и в 1912–1915 гг. построил по древне-молдавским образцам церковь на могиле ее брата. В Национальном Архиве Республики Молдова сохранились документы о строительстве церкви со склепом в с. Верхние Кугурешты за период с 1914–1924 гг.[19].

В письме дворянки, землевладелицы, Александры Ивановны Поммер, в котором 16 мая 1914 г. она обращается к архиепископу Кишиневскому и Хотинскому с просьбой разрешить в ее собственном имении постройку церкви со склепом во имя святой Троицы по проекту академика архитектуры А. В. Щусева[20] (Рис. 2). Желая почтить покойных своих родителей Ивана и Екатерины Богдан, и брата Богдан Василия, останки которых покоились в церковной ограде старой и ветхой церкви этого села, Александра Ивановна предложила «возвести новый каменный храм, крытый черепицей на участке, ей принадлежащем и отстоящем от существующего храма на расстоянии 150 сажень»[21]. При этом она прилагала копии проекта будущего храма. Вот как раз можно посмотреть выполненные самим автором рисунки этой церкви (Рис. 3). Архитектор Д. В. Кейпен Вардиц, изучая храмовое творчество Щусева, так описывала рисунок с комплексом церкви «и колокольни с вратами и оградой в его природном окружении. Лист построен по диагональной схеме, позволяющий рассмотреть сооружение в объемном ракурсе. В листе переданы все эффекты южного солнца с тенями, особенно глубокими на фоне ослепительно белых стен. Чувствуется покой окружающей местности, типичное ощущение знойного южного полдня, которое стремился передать автор»[22].

В таком же русском характере Алексей Викторович в к.1916 г. подготовил проект приюта для детей павших воинов близ Кишинева[23]. Эскизы зданий для приюта были опубликованы в Архитектурно-Художественном еженедельнике в 1916 г.[24] (Рис. 4). «По инициативе архиепископа Платона (Рождественского). Экзарха Грузии, на участке епархиальной земли площадью 120 десятин предполагалось создать для детей погибших воинов приют со школой, мастерскими, домом для инвалидов, престарелых священников, гостиницей, больницей и церковью»[25]. Архитектор предполагал построить приют на холмистой местности, прямо на шоссе. Решив сохранить виноградники, было «предположено площадь для подъезжающих прихожан устроить за садом, у колокольни. Общая стоимость приюта по смете 700.000 руб.»[26]. В целом, проект был принят, но осуществить его не удалось.

В заключение, «нельзя не отметить высочайшего профессионального уровня, в каком бы стиле они ни были выполнены. А это неопровержимо свидетельствует, что все они сделаны рукой Мастера»[27].

*Articolul este elaborat în cadrul Programului de Stat 20.80009.0807.19 *Cultura promovării imaginii oraşelor din Republica Moldova prin intermediul artei şi mitopoeticii.*

[19] *Agenţia Naţională a Arhivelor, Direcţia Generală Arhiva Naţională* (ANA, DGAN), F. 208, inv. 4, d. 4425.
[20] ANA, DGAN, F. 208, inv. 4, d. 4425, f.1.
[21] ANA, DGAN, F. 208, inv. 4, d. 4425, f. 3.
[22] Д.В. Кейпен-Вардиц, *Храмовое зодчество А.В. Щусева*, с. 119.
[23] П.В. Щусев, *Страницы из жизни академика А.В. Щусева,* с. 130.
[24] Архитектурно-художественный еженедельник, № 51, 1916, сс. 486-487.
[25] Д.В. Кейпен-Вардиц, *Храмовое зодчество А.В. Щусева*, с. 212.
[26] Архитектурно-художественный еженедельник, № 51, 1916, сс. 486-487.
[27] В. Резвин, *Архитекторы и власть*, М.: Искусство, XXI век, 2013, с. 190.

ALEXEI ȘCIUSEV (RE)VĂZUT PRIN PRISMA TALENTULUI DE ARHITECT ȘI ARTIST PLASTIC

Alexei Shchusev (re)seen through the lens of architect and plastic artist talent

DOI: 10.5281/zenodo.8384619
CZU: 72(092)+929:72

Anatolie POVESTCA
Cercetător științific, sectorul Istorie și Muzeologie, Muzeul Național de Istorie a Moldovei
Casa Memorială „Alexei Șciusev" din Chișinău
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3462-6269
Email: anatolie.povestca75@gmail.com

Summary. The article presents the result of the research of the artistic works from the patrimony of the National Museum of History of Moldova and the monographs published over the years, with a reference to the personality of Alexei Shchusev.

Alexei Shchusev is part of the cohort of renowned intellectuals of his era, which has been written and reported. Until the current stage, there is no scientific monograph, which would completely describe and highlight the place and significance of its activity as architect and theoretician of the arts, in the development of Russian architecture from inc. sec. XX – first half. a sec. XX. His name is immortalized and spoken along with the famous architects Ivan Joltovski, Constantin Melinikov, Lev Rudnev, Vladimir Shchuko, Ivan Fomin, Alexandr Tamanean.

When we remember about Alexei Shchusev, in front of us appears the charming and talented image of the architect, creative artist, a deep theoretician, curious researcher in the field of architecture, inventive teacher and a tireless civic and social activist.

The interest to the work and activity of Alexei Shchusev, does not contain for more than a hundred years and is fueled by the originality of his creations, in which the passion for the national architectural inheritance of the Russian people, with the innovative tendencies from contemporary architecture, are interconnected.

Keywords: academician, architect, plastic artist, history.

Despre arhitectul Alexei Șciusev, au fost publicate mai multe articole, culegeri și monografii ale autorilor din țară și de peste hotare. Două din multitudinea acelor lucrări memorabile au fost publicate la Moscova și se referă la activitatea lui din perioada sovietică. Atenția cercetătorilor la acea vreme, era îndreptată preponderent lucrărilor, care elogiau regimul și puterea sovietică. Menționăm în acest caz, monografia lui N.B. Sokolov[1] apărută în 1952 și lucrarea autorilor E.V. Drujinina și Ia.A. Kornfeld[2], apărută în 1955.

După anul 2000, optica cercetătorilor este focusată asupra lucrărilor axate pe opera și creația din prima perioadă a activității arhitectului, de până la Lovitura de Stat bolșevică din 1917, cu referință la operele din domeniul restaurărilor, refacerilor și construcțiilor lăcașelor sfinte. Alexei Șciusev a fost un arhitect dotat cu abilități unice și probabil puținii dintre arhitecții sovietici, care au excelat în toate cele trei epoci stilistice din arhitectura secolului al XX-lea în URSS (*Art Nouveau*, Constructivist și *Empirul* Stalinist).

[1] Николай Соколов, *Щусев. Мастера советской архитектуры*, Москва, 1952, p. 7-9.
[2] Е.В. Дружинина-Георгиевская, Я.А. Корнфельд, *Зодчий Щусев,* Москва, 1955, pp. 3-5.

În această ordine de idei, se înscriu mai multe lucrări dedicate arhitectului. Menționăm memoriile fratelui mai mic Pavel Șciusev, despre viața și activitatea lui Alexei Șciusev. Manuscrisul era cunoscut cercetătorilor din 1957, dar lucrarea este editată la Moscova în 2011[3]. Autoarea Keipen-Vardiț, se impune cu teza sa de doctorat în 2013, devenită ulterior una dintre cele mai concludente monografii din acest domeniu întitulată „Храмовое зодчество А.В. Щусева" și lucrarea realizată de scriitorul și publicistul Aleksandr Vasikin în 2015[4], redată și expusă sub forma unui stil de narațiune istorică.

În acest articol mi-am propus să scot în evidență cealaltă latură al talentului său înăscut, care a evoluat și s-a dezvoltat în paralel cu cel de arhitect. Talentul de artist plastic, pe care l-a moștenit de la mama sa Maria Zozulina (Foto 1), o femeie cultă și erudită, cunoscătoare a mai multor limbi străine, absolventă a Pensionului francez din Chișinău. Dragostea de știință și artă i-a fost insuflată în familie încă din fragedă copilărie.

Alexei V. Șciusev s-a născut la Chișinău, fiind cel de-al treilea din cei patru frați ai familiei Șciusev. Este absolvent al Gimnaziului de băieți nr. 2 din Chișinău (1891) și al Academiei Imperiale de Arte Frumoase din Sanct Petersburg (1897).

Foto 1. Portret. *Maria Korneevna Zozulina – mama arhitectului Alexei Șciusev*, Autor A. Gușanov, 1983, pânză, ulei. MNIM, FB-21977.

În capitala Guberniei *Basarabia* din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, deseori își făceau apariția trupele de teatru din Rusia Imperială și Republica Italiană, cu repertoriul compus din operele renumiților compozitori Mihail I. Glinka, Piotr I. Ciaikovski, Gioacchino A. Rossini și Giuseppe F. Verdi. Printre locuitorii capitalei, popular la acea vreme, era cântul coral al corului bisericesc și corul de amatori de la Seminarul Teologic din Chișinău. Pe parcursul carierei sale a avut ocazia să fie ghidat, îndrumat și inspirat în tot ceea ce a realizat, de mai multe personalități renumite ale epocii.

Arta desenării i-a fost inspirată, cultivată și transmisă, în cadrul orelor de desen și în atelierul de pictură al Gimnaziului de băieți nr. 2 din Chișinău, de către profesorul Nicolae Golînski, absolvent al Academiei Imperiale de Arte Frumoase din Sankt Petersburg (1863).

Anume acesta a observat talentul înăscut de artist plastic al lui Alexei Șciusev. Concluzia se trăgea de la sine, băiatul cu talentul său va ajunge departe, însă el trebuia să studieze aprofundat cursurile de pictura. Cu regret, pe atunci la Chișinău nu exista o Școală de pictură, unde tinerii pictori ar fi putut exersa talentul în acest domeniu. Profesorul Nicolae Golînski în limita posibilităților orelor de pictură, pe care i le oferea programa gimnazială, încerca să-l implice în diverse concursuri artistice organizate în incinta gimnaziului și între instituțiile gimnaziale din oraș. De la acele concursuri revenea acasă cu diferite diplome. Primul său trofeu obținut, a fost un set de acuarele, aflat pe atunci la mare căutare. Despre profesorul său de desen de la gimnaziu mai târziu, Alexei Șciusev avea să relateze următoa-

[3] Павел Щусев, *Страницы из жизни академика А.В. Щусева*, Москва, 2011, pp. 7-15.

[4] Александр Васькин, *Щусев: Зодчий всея Руси*, Москва, 2015, Жизнь замечательных людей: Малая серия: сер. биогр.; вып. 84, pp. 5-8.

rele: „mă susținea și mă ajuta prin diferite metode, dar acesta, nu avea o metodă strictă și severă de predare a desenului”[5].

Primele lucrări de la care s-a inspirat în creația operelor sale, au fost tablourile și picturile din casa familiei Karcevski din Chișinău. Familia lui Vikentie (Foto 2) și Varvara Karcevski (Foto 3), poseda o bogată colecție de lucrări artistice ale renumiților artiști plastici din epoca respectivă. Familia era cunoscută în tot orașul cu saloanele sale de artă, muzică și literatură. Creația care l-a impresionat cel mai mult din acea colecție, a fost lucrarea „*Vedere a Golfului Napoletan*”, realizată de pictorului Ivan Aivazovski. De această capodoperă, academicianul își va aminte mult mai târziu, atunci când va efectua călătoria sa în Europa, cu vizita efectuată în Golful și orașul Napoli din Italia (1898).

Pavel V. Șciusev (Foto 4), în monografia dedicată fratelui său, menționează mai multe aspecte și modalități de familiarizare cu lucrările renumiților artiști plastici din Imperiul Rus și din Europa de Vest, cu care a luat cunoștință Alexei Șciusev.

Foto 2. Portret. *Vikentie Karcevski*, Autor A. Șciusev, 1891, hârtie, creion. MNIM, FB-20756-2.

Foto 3. Portret. *Varvara Karcevski*, Autor A. Șciusev, 1891, hârtie, creion, tuș. MNIM, FB-20756-1.

Un prim aspect a fost colecția particulară de lucrări artistice, care a lăsat o impresie profundă asupra viziunilor sale artistice cu care Alexei Șciusev la vârsta de 12 ani, a insistat să facă cunoștință. Aparținea unui general rus în rezervă, pasionat de pictură, care se afla la vila acestuia din afara orașului Chișinău[6].

Pentru a nu depinde financiar de rudele sale, după decesul părinților survenit la 1889, Alexei Șciusev timp de doi ani, este nevoit să-și câștige bucățica de pâine în calitate de preparator, în casele unor familii înstărite din Chișinău. În timpul unor astfel de lecții,

[5] Александр Васькин, *op. cit.,* p. 27.
[6] Павел Щусев, *op. cit*., p. 27.

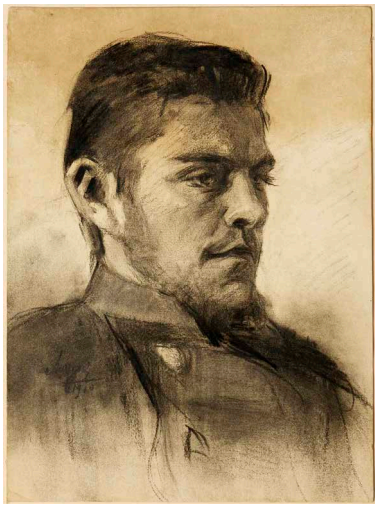

în casa unui mare latifundiar local pe nume Kaciulkov, are loc întâlnirea cu familia inginerului Nicolae și a Eugeniei Apostolopulo.

Familia Apostolopulo își avea reședința și proprietățile pe terenurile din împrejurimile localității Saharna, de pe malul Nistrului. Eugenia Apostolopulo provenea dintr-o nobilă și bogată familie basarabeană, a Bogdanilor. Bogata cultură spirituală de care era înzestrată Eugenia Apostolopulo, o mare cunoscătoare a Renașterii Italiene și a Culturii Bizantine.

Foto 4. Portret. *Pavel Șciusev*, Autor A. Șciusev, 1900, hârtie, cărbune. MNIM, FB-20756-8.

Eugenia Apostolopulo era un personaj cunoscut în cercurile literare, artistice și filosofice ale capitalei imperiale. Se dedica cu satisfacție activităților culturale de binefacere și ajutor material, acordat studenților începători și tinerilor talente. Aceasta amenajase și întreținea un apartament larg cu atelier comun și camere de locuit, în strada Galernaia din Sankt Petersburg, unde tinerii aveau posibilitatea să stea fără plată și să lucreze în liniște. Familia Apostolopulo a influențat foarte mult la formarea caracterului lui Alexei Șciusev, în tendința acestuia de a atinge un nivel înalt în viitoarea specialitate aleasă[7].

După cum recunoștea însuși Alexei Șciusev: „Influența culturală a familiei, apoi influența unchiului meu – Matvei Corneevici Zozulin, la care am locuit câtva timp după moartea părinților, precum și influența familiei inginerului Apostolopulo, mai ales a soției sale Evghenia Ivanovna, care vețuia pe moșia sa de pe Nistru Saharna, unde vara eram musafiri, au format în mine năzuința de a atinge un nivel înalt în specialitatea mea, doream să fiu totodată artist plastic și arhitect”[8].

Expozițiile de picturi ambulante (передвижные выставки), organizate de către pictorul-peisagist Gheorghe Hruslov (1861–1913), realizate pe teritoriul Imperiului Rus la sfârșitul secolului al XIX-lea, au constituit o altă formă prematură de cunoaștere și interpretare a valorilor artelor plastice.

Timp de 14 ani (1899–1913), acesta a deținut funcția de custode la Galeria de Arte „Tretiakov” din Moscova. Hruslov era foarte mult apreciat pentru peisajele sale de către pictorul Ivan Șișkin. Era și un apropiat al lui Mihai Nesterov, cu care în viitor destinul, avea să-i hărăzească lui Alexei Șciusev o trainică prietenie și o activitate fructuoasă între ei. Un caz banal și întâmplător, îl face pe Gheorghe Hruslov, să-și ia viața aruncându-se sub tren. Aceasta a fost reacția emoționată la actul de vandalizm realizat de către un vizitator bolnav mintal (un oarecare Balașov), care a deteriorat lucrarea lui Ilia Repin „Ivan Groznîi și fiul său 16 noiembrie 1581”. Grație corespondenței dintre pictorul Ilia Repin și Alexei Șciusev, care era director la Galeria de Artă „Tretiakov” din Moscova, lucrarea respectivă va fi restaurată în 1928[9].

[7] Роберт Курц, *А.В. Щусев*, Кишинев: Știința, 1973, p. 12.

[8] Silviu Andrieș Tabac, *Biserica „Sfânta Treime” din Cuhureștii de Sus*, in: Moldova, Revista social-culturală, iulie-august, Chișinău, 2018, pp. 44-45.

[9] Е.В. Дружинина-Георгиевская, Я.А. Корнфельд, *op. cit*., p. 10.

În perioada 1891–1897, Alexei Șciusev își face studiile la Academia Imperială de Arte Frumoase din Sanct Petersburg, studiază la ambele secții- arhitectura și pictura. Academia pentru Alexei Șciusev a fost nu pur si simplu o instituție superioară de învățământ. Ea reprezenta un altar al celor trei arte: pictură, sculptură și arhitectură. Fără de pictură și sculptură, arhitectura nu poate în totalitate să transmită și să redea necesitățile etapei contemporane în domeniul construcțiilor[10].

Pregătirea academică Alexei Șciusev, o considera necesară pentru orișicare arhitect și artist plastic din simplu considerent, că fără de ea, studentul rămânea doar un simplu „autodidact". Însă, mult mai mult decât deprinderile și însușirile profesionale obținute în cadrul Academiei, asupra lui Alexei Șciusev, au influențat mediul și cercul de persoane cu care a socializat în toți acești ani de viață.

Viitorii pictori și sculptori erau instruiți în cadrul celor două ateliere din secția de pictură, subordonată lui Ilia Repin și Arhip Kuindji. Secția arhitectură se afla sub conducerea și îndrumarea arhitectului Leontii Benua și Grigori Kotov, renumit restaurator al monumentelor istorice și lăcașelor sfinte din Imperiul Rus.

Educația primară, inițial studenții o primeau în cadrul studiilor efectuate în clasele comune. În unele clase pe baza operelor din antichitate, studiau și exersau asupra figurii corpului uman, în alte clase studiau gravurile clasice. La secția arhitectură studiile erau divizate, de asemenea în două clase. În prima clasă studenții erau deprinși cu desenarea părților arhitecturale și a ornamentelor stilurilor din arhitectură. La cealaltă clasă erau deprinși cu schițarea și oformarea proiectelor arhitecturale.

Arta de predare a tehnicii desenului la Academie le-a fost administrată studenților de către pictorul Pavel Cisteakov. Alexei Șciusev a studiat sub bagheta renumitului artist plastic Arhip Kuindji, care a influențat și cultivat talentul și dragostea lui infinită față de pictură. Puternicul Kuindji a fost nu numai un mare artist, dar și un mare gânditor și povățuitor în viață.

Mai târziu, cu trecerea anilor, la mormântul lui Arhip Kuindji (1914), Alexei Șciusev împreună cu Ilia Repin și sculptorul Vladimir Beklemișev, va crea o interesantă compoziție dedicată marelui pictor[11] (Foto 5).

Foto 5. Schiță. *Piatra de mormânt a lui Arhip Kuindji*, Autor A. Șciusev, 1914, hârtie, creion, acuarelă.

[10] *Мастера советской архитектуры об архитектуре*, Киев: Издательство Академии Архитектуры Украинской СССР, 1953, pp. 162-166.

[11] Павел Щусев, *op. cit*., p. 35.

Lucrarea respectivă un timp îndelungat, nu va fi cunoscută criticilor de artă. Anume profesorul și sculptorul Vladimir Beklemișev, va fi acela care va înclina balanța pentru Alexei Șciusev, în alegerea viitoarei sale profesii. L-a sfătuit să nu renunțe nici de cum la arhitectură, făcând referință la faptul că un arhitect dotat cu talent, poate obține rezultate mult mai bune, decât un artist plastic înzestrat cu talent înnăscut.

Foto 6. Schiță. *Mausoleul Gur-Emir din Samarkand*, Autor, A. Șciusev, 1896, hârtie, acuarelă. MNIM, FB-20756-3.

În timpul expediției științifice organizate de Comisia Arheologică de la Academia Imperială din Sankt Petersburg, condusă de profesorul orientalist Nicolae Vaselovski în anul 1895, Alexei Șciusev va realiza unul din primele sale fundamentale proiecte, lucrările de măsurare la Moscheea Gur-Emir (Foto 6) și la Poarta de intrare în Mausoleul lui Tamerlan din Samarkand, renumit prin cupola sa mozaicală acoperită cu ceramică azurie, decorată cu un ornament unic local. Toate acele schițe și proiecte realizate de Alexei Șciusev în urma acelei expediții, vor fi preluate de Comisia Arheologică și publicate la Sankt Petersburg în anul 1905[12] (Foto 7-8).

În rezultatul acelei călătorii din Asia Mică, Alexei Șciusev va rămâne impresionat de măreția Mausoleului lui Tamerlan, care va lăsa și va crea un sentiment profund de dragoste față de arhitectura și cultura Orientală. Această dragoste va fi reflectată pe durata întregii sale activități în lucrările arhitecturale precum Gara Kazani din Moscova, considerată „Poarta din Europa spre Asia" și Teatrul de Operă și Balet din Taşkent.

În anul 1895, Alexei Șciusev va primi titlul de artist plastic fără categorie, iar peste un an, din a doua tentativă, va obține dreptul legal de a realiza lucrări, adică obține de fapt, posibilitatea de a practica arhitectura în mod independent.

[12] *Мечети Самарканда. Гур-Емир.* Выпуск I, С. Петербург, Издание Императорской Археологической Комиссии, Выпуск I, С. Петербург, 1905.

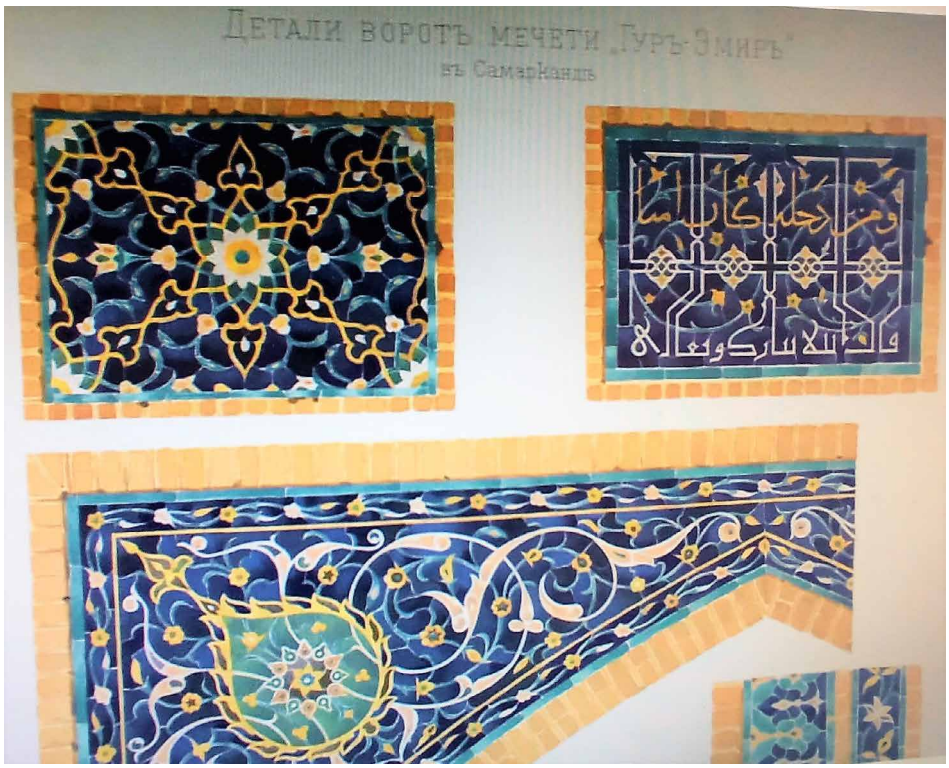

Foto 7-8. Schiță. *Detalii de pe Poarta Moskeii Gur-Emir din Samarkand*, Autor A. Șciusev, 1896, hârtie, acuarelă.

În confirmarea acestui caz, va fi executarea și realizarea la 1896, a primului său proiect individual la mormântul generalului rus D.P.Shubin-Pozdeev, în stil bizantin sub formă de Capelă[13] (Foto 9).

[13] Павел Щусев, *op. cit*., p. 35.

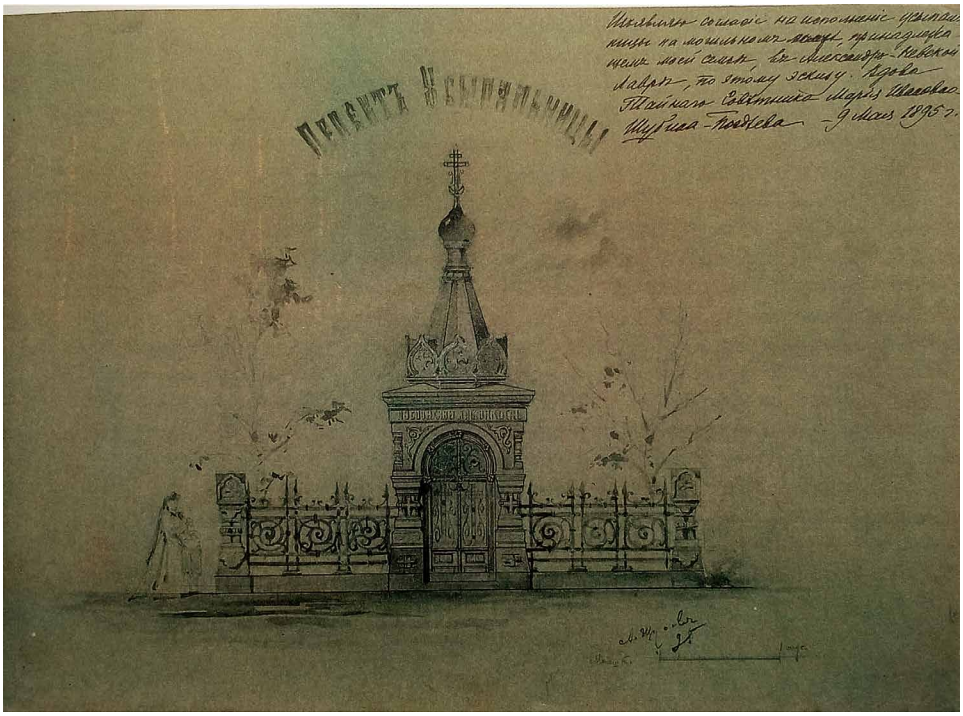

Foto 9. Schiță. *Capela la mormântul generalului rus D.P. Șubin-Pozdeev*, Autor A. Șciusev, 9 mai 1895.

Capela a fost îngrădită cu un gard grațios din fier forjat, amplasat în cimitirul „Alexandru Nevski" din Sankt Petersburg. Pe schița proiectului prezentat soției generalului Maria Ivanovna Shubin-Pozdeeva, s-a păstrat inscripția, cu verdictul ei în limba rusă: „Изьявляю согласие на исполнение усыпальницы на могильном месте, принадлежавшем моей семье, в Александро-Невской лавре, по этому эскизу. Вдова тайного советника Мария Ивановна Шубина-Поздеева. 9 мая 1895 года – [Subliniez consimțământul pentru executarea capelei pe locul mormântului care aparține familiei mele, în Lavra Alexandru Nevsky, potrivit acestei schițe. Văduva consilierului secret Maria Ivanovna Shubina-Pozdeeva. 9 mai 1895]"[14].

Această lucrare a produs o impresie incomensurabilă în mediul familiei defunctului, iar numele autorului lucrării devine astfel cunoscut publicului. Mai târziu vor fi realizate și alte lucrări de acest gen dedicate unor personalități remarcabile și mari demnitari de stat din țară și peste hotare.

Capela ridicată la mormântul Nataliei Leonidovna Shabelskaja la 1904 în Nice, o structură elegantă de dimensiuni medii decorată fin dar cu expresive sculpturi din piatră, încununată cu domuri alungite aidoma „bulbilor de ceapă". Prin această compoziție face trimitere la o serie de combinații și aluzii asupra sursei lui de inspirație – arhitectura orașelor vechi rusești Vladimir și Suzdal; capela la mormântul lui Petru Arkadevici Stolîpin la 1911 din Kiev, asasinat de către un revoluționar în timpul aflării acestuia la teatru; capela la mormântul cancelarului Aleksandr Mihailovici Gorciakov la 1913 din Sankt Petersburg; crucea la mormântul regelui George I al Greciei la 1913 din Atena și mausoleul lui Lenin în 1924–1930 din Moscova.

[14] Александр Васькин, *op. cit.*, pp. 86-87.

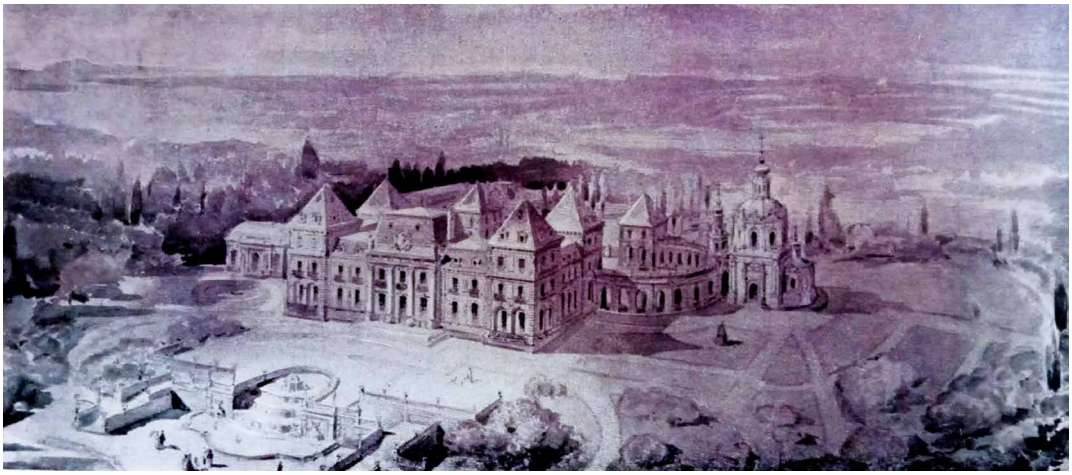

Foto 10. Schiță. Proiectul de diplomă „Conacul boieresc". Perspectivă, Autor A. Șciusev, 1897.

În anul 1897, Alexei Șciusev absolvește Academia Imperială de Arte Frumoase din Sankt Petersburg. Pentru realizarea și susținerea cu succes a lucrării de diplomă „Conacul boieresc", obține medalia de aur[15] (Foto 10). Tema lucrării i-a fost sugerată de arhitectul Leontii Benua, fiind inspirată și executată în stilul clasic francez, cu nuanțe din arhitectura rusă a lăcașelor bisericești de la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Conform Regulamentului intern al instituției și statutul înalt de care dispunea posesorul acestei medalii, Alexei Șciusev obține o bursă de studii din contul Academiei și dreptul de a efectua o călătorie în străinătate. Laureatul acestei burse era obligat în termeni de șase luni, aflați peste hotare, să prezinte administrației Academie, caietul de sarcini corespunzător temei sale de cercetare, cu principalele însemnări despre obiectivele planificate, observările și proiectele în curs de realizare sau cele realizate. Cele mai reușite și reprezentative lucrări, catalogate de critici drept opere de artă, erau expuse anual în cadrul expozițiilor organizate în incinta Academiei Imperiale de Arte Frumoase din Sankt Petersburg. Posesorii acestor lucrări se bucurau de atenție și respect în mediul arhitecților și artiștilor plastici.

Cu acest prilej, timp de șaisprezece luni va efectua o călătorie peste hotare. Va vizita Italia, patria lui Dante, Bocaccio și Petrarca cu importantele sale orașe Venezia, Florenza, Roma, Napoli, Agrigento.

Lucrările sale din acea perioadă indică, în mare parte, traseul geografic parcurs în tot acest interval de timp. Venezia cu Palatul Dogelui, Biserica și Piața San Marco, realizată într-un stil arhitectoral deosebit. Elemente de mozaic, picturi interne realizări ale meșterilor și sculptorilor italieni din secolul al XV-lea, întrevăzute în orașul Napoli. Orașul Pompei, redescoperit de arheologii italieni, după ce anticul oraș fusese acoperit de cenușa vulcanului Vezuviu. Orașul Agrigento cu ruinele Templului Zeului din Olimp, datat cu secolul V î.Hr., care constitue o adevărată comoară în studierea culturii popoarelor lumii antice.

Setea de cunoștință îl va pune față în față cu întreaga civilizație antică și cultura africană a civilizației cartagineze din Tunis. Ruinele vechii capitale Cartagina, edificată la începutul secolului X î.Hr., se vor suprapune cu straturile culturale civilizaționale ale epocii medievale și moderne. Istoria i-a oferit șansa de a înțelege mai detaliat grandețea și măreția arhitecților lumii antice și a artiștilor plastici din timpul perioadei Renașterii italiene. Va recunoaște, mai târziu, că Venezia și Florenza, cu creațiile artiștilor italieni din epoca Renașterii, au lăsat o amprentă profundă asupra viitorului activității sale.

[15] Николай Соколов, *op. cit*., p. 264.

După Africa urmează vizita în Franța. Studiază timp de șase luni cursurile de pictură la „Academie Julian" din Paris, fondată de către Rudolphe Julien în anul 1868. Academia se bucura de un succes enorm în rândurile studenților francezi și străini, în special celor din America și Rusia. Obiectivul prioritar al Academiei era pregătirea studenților, care au fost respinși, în urma concursului de la Școala Artelor Bune „Ecole de Beaux-Arts", dându-le posibilitatea de a-și putea ulterior expune lucrările în cadrul Salonului de Artă din Paris.

Aici activau renumiții profesori Adolphe-William Bouguereau, Jules Joseph Lefebvre, Gustave Boulanger, Tony Robert-Fleury, Jean-Paul Laurens. Studiile se bazau pe tradiționalismul școlii academice, cu norme, reguli stricte și precise. La baza studiilor academice prevalau desenele pictorilor clasicilor francezi ai epocii Renașterii, cu elementele combinate și bine evidențiate ale culorilor, care redau perfect contrastul dintre lumină și umbră.

În timpul aflării sale peste hotare, va realiza o vastă gamă de lucrări schițe, tabluori, portrete, peisaje, proiecte de edificii cu utilizarea mai multor tehnici de lucru expuse pe hârtie, carton, pânză, în creion, tuș, acuarelă, ulei. Cercetând și pictând monumentele arhitecturii europene, Alexei Șciusev a avut ocazia să înțeleagă și să-și expună mai bine forma și compoziția figurilor. Mare parte din aceste lucrări, se regăsesc în colecțiile private și muzeele din mai multe orașe și state ale lumii.

Alexei Șciusev grație colaborării sale cu renumiții artiști plastici ruși, va manifestă un viu interes față de moștenirea istorică, va fi pasionat de frumusețea și originalitatea arhitecturii vechi rusești. Proiectele sale au trasat principalele trăsături și viziuni artistice, preluate din plasticitatea sculpturală a arhitecturii orașelor Pskov și Novgorod, precum și din rafinamentul detaliilor din arhitectura timpurie moscovită a orașelor Vladimir și Suzdal. Acest aspect a contribuit la formarea caracterului și talentului său creativ, remarcat printr-un șir de lucrări realizate pe parcursul vieții.

Studierea stilului artei arhitecturii vechi rusești, conlucrarea cu numeroși critici de artă și arheologi Nikodim Kondakov, Petru Pokrîșkin, Boris Farmakovskij, care apreciau intuiția și erudiția lui Alexei Șciusev, de a individua din multitudinea monumentelor de arhitectură rusă, anume pe cele vechi nestudiate, vor scoate în evidență calitățile sale remarcabile de pedagog, savant, cercetător, arheolog, arhitect, artist plastic, istoric și restaurator. Toate aceste calități vor fi remarcate în timpul executării lucrărilor de restaurare și reconstruire a lăcașului Catedralei „Sfântul Vasile" din Ovruci.

Acest moment din cariera sa, va fi considerat de specialiștii vremii, ca unul dintre primele încercări de restaurare științifică din Rusia Imperială. Specialiștii din domeniu au rămas profund încântați de înaltul curaj, veritabilul talent și erudiție de care a dat dovadă arhitectul. Restaurarea a fost apreciată drept originară după metodă și reușită conform rezultatelor. Toate elementele și detaliile păstrate, au transmis spiritul tradițiilor clasicismului rusesc. Această realizare îi aduce faima, autoritatea și popularitatea de renumit arhitect și titlul științific de Academician în arhitectură[16].

„Poate că cea mai dificilă și, în același timp obligatorie în arhitectură este simplitatea. Simplitatea formelor te obligă să le oferi proporții și relații excelente, care ar informa armonia necesară". Este unul din citatele remarcabile ale arhitectului cu referință la simplitatea formelor din arhitectură[17].

---

[16] Anatolie Povestca, *Academicianul și arhitectul Alexei Șciusev prin prisma creațiilor sale*, in: Collegium Mediense XII, Mediaș, 2022, pp. 83-84.

[17] *Высказывания А.В. Щусева об архитектуре и творчестве архитектора*, in: Академик Алексей Викторович Щусев (1873–1949). Выставка к 100-летию со дня рождения. Каталог, Москва, 1974, p. 10.

Un alt aspect creativ la care recurgea Alexei Șciusev în lucrările sale erau formele abstracte. Abstracția pentru el era cea mai importantă înțelegere a arhitecturii, fiind mai superioară decât decorarea exterioară. Sunt cunoscute preferințele lui pentru compozițiile nonsimetrice și volumele independente, pasiunea sa pentru desenarea formelor arhitecturale, fără a recurge la riglă și compas.

Despre acest aspect al talentului său ne mărturisesc și alte lucrări realizate în prima perioadă a activității sale. Reușește să creeze o operă cu adevărat patriotică, ce trezește admirația și mândria compatrioților săi față de faptele măreațe ale strămoșilor. Printre primele proiecte în care domină motivele arhitecturii populare ruse, se evidențiază Biserica „Serghei Radonejskij" de pe Câmpia Kulikovo, Catedrala „Sfânta Treime" din Lavra de la Poceaev din Kiev, Biserica „Marta și Maria" din Moscova, care a amplificat frumusețea construcțiilor din Moscova și a devenit simbolul și centru de binefacere pentru creștinii din lume și din întreaga Rusie.

Gara Kazan din Moscova, constituie apaogeul construcțiilor acelei perioade, în care a fost exprimată măreția arhitectului și soluția extraordinară individuată în rezolvarea sarcinii funcționalității acestui edificiu de menire socială pentru infrastructura și dezvoltarea orașului.

Până la lovitura de stat bolșevică din 1917, era considerat unul dintre fondatorii stilului „neo-rus" în arhitectură și drept unul din cei mai distinși arhitecți al stilului „Art Nouveau", cunoscut pentru proiectele sale dedicate lăcașelor sfinte. Ulterior s-a remarcat în stilul „Constructivist". În anii 1930, trece la noul stil agreat de putere, numit „Empirul stalinist", fiind considerat de unii fondatorul acestui stil. Devine între timp, unul din cei mai buni arhitecți din Rusia sovietică[18].

Un capitol aparte din viața și creația arhitectorului, îl constituie activitatea sa de proiectare, refacere și reconstrucție a mai multor orașe și centre administrative, distruse în anii celui de-al Doilea Război Mondial.

Între anii 1945 și 1949, a participat împreună cu echipa sa de arhiecți la reconstrucția și replanificarea orașului natal, orașul copilăriei sale, distrus în proporție de 75-80%. A fost consultant pe problemele edificării unei noi gări feroviare din Chișinău, pe locul celei distruse de efectele războiului și inundată de revărsările râului Bîc.

A făcut tot posibilul să păstreze arhitectura clasică veche, ce ținea de tradiția și trecutul istoric al orașului patriarhal din secolul al XIX-lea[19]. Acolo unde era imposibil de restabilit, din cauza distrugerilor, a propus înlocuirea lor cu noi proiecte de case mari de locuit, placate cu piatră de calcar și proiecte de menire administrativă și socială, fapt care conferea orașului Chișinău aspectul unei capitale[20].

Toate aceste noi elemente urmau a fi implimentate în arhitectura urbanistică a capitalei. Centrul orașului Chișinău (Foto 11), ar fi putut pe drept concura cu edificiile construite în stilul clasicismului francez din Piața Palatului din Sanct Petersburg. Edificiile noi trebuiau

---

[18] Dmitri Hmelnițki, *Alexei Șciusev, un arhitect al stilului imperial stalinist*, traducere din engleză de Nicolae Pojoga, Chișinău: Cartier, 2022, pp. 7-8.

[19] Clasicismul Chișinăului își are două direcții. Clasicismul clasic al arhitecturii secolului al XIX-lea promovat și implimentat de arhitecții ruși și clasicismul tipic moldovenesc, recunoscut în folclorul tradițional moldovenesc realizat prin formele noi regăsite în arhitectura edificiilor construite în baza materialului local brut: piatra albă, cotileț (bloc din piatră moale tăiat în carieră), chirpici (material de construcție în formă de paralelipiped, făcut din lut amestecat cu paie).

[20] Бюллетень, *Управление по делам архитектуры при Совете Министров МССР, Союз Советских Архитекторов МССР*, Кишинев, 1947 г., p. 16.

Foto 11. Schiță. *Centrul Chișinăului. Aspect general*, Autor A. Șciusev, 1947, carton, creion, tuș. MNIM, FB-20757-19.

proiectate în așa manieră, încât să nu devină presante pentru pietoni și locuitorii orașului. Erau adaptate cerințelor de a rezista puternicelor seisme naturale, care ar putea fi transmise din zona Vrancei[21].

Șciusev, care cunoștea foarte bine valoarea stăpânilor săi și părerile șefilor de la conducerea Partidului Comunist al URSS, care erau în mod clar de nesuportat, s-a adaptat și a trecut de acele presiuni, fără a preîntâmpina dificultăți obținând succes în carieră prin decernarea a celor patru Premii „Stalin”[22].

Astfel pe locul fostei clădiri distruse a Mitropoliei Basarabiei, amplasată în centrul capitalei, Alexei Șciusev propune construcția edificiului Casa Guvernului. O clădire monumentală în două nivele, care s-ar fi armonizat perfect cu ansamblul construcțiilor construite la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. Partea centrală a Casei Guvernului era amplasată pe axa Porților Sfinte și aliniată direct Catedralei (Foto 12).

Spațiul din jurul Porților Sfinte, care era asemănător unui for public impunător, era strict legat de piață din fața clădirii Casei Guvernului. În viziunea lui Alexei Șciusev, piața trebuia să fie mai mare, adaptată pentru organizarea și desfășurarea manifestațiilor de masă. În centrul pieței, pe locul monumentului lui Alexandru I, amplasat în 1914, demolat în 1918 și cel al regelui Ferdinand I, dezvelit în 1938 și evacuat în 1940, a fost amplasat în 1949, monumentul lui Lenin (Foto 13), care era un fel de „permis”, pentru acceptarea realizării în totalitate a proiectului său.

În regiunea actualei Universități de Stat al Moldovei urma să fie realizat un vast proiect al Cartierului Universității (Foto 14), bine armonizat cu clădirea Turnului de Apă, actualul Muzeu al Orașului Chișinău și Casa Pronin, care a fost ulterior demolată. Pe locul ei, mai târziu s-a edificat în memoria martirilor neamului românesc, monumentul Doinei și Ion Aldea-Teodorovici.

---

[21] Iurie Colesnic, *Chișinăul nostru necunoscut.* Ediția a III-a refăcută, Chișinău: Cartier, 2020, p. 142.
[22] *Произведения академика А.В. Щусева удостоенные сталинской премии*, Москва, 1954, pp. 19-81.

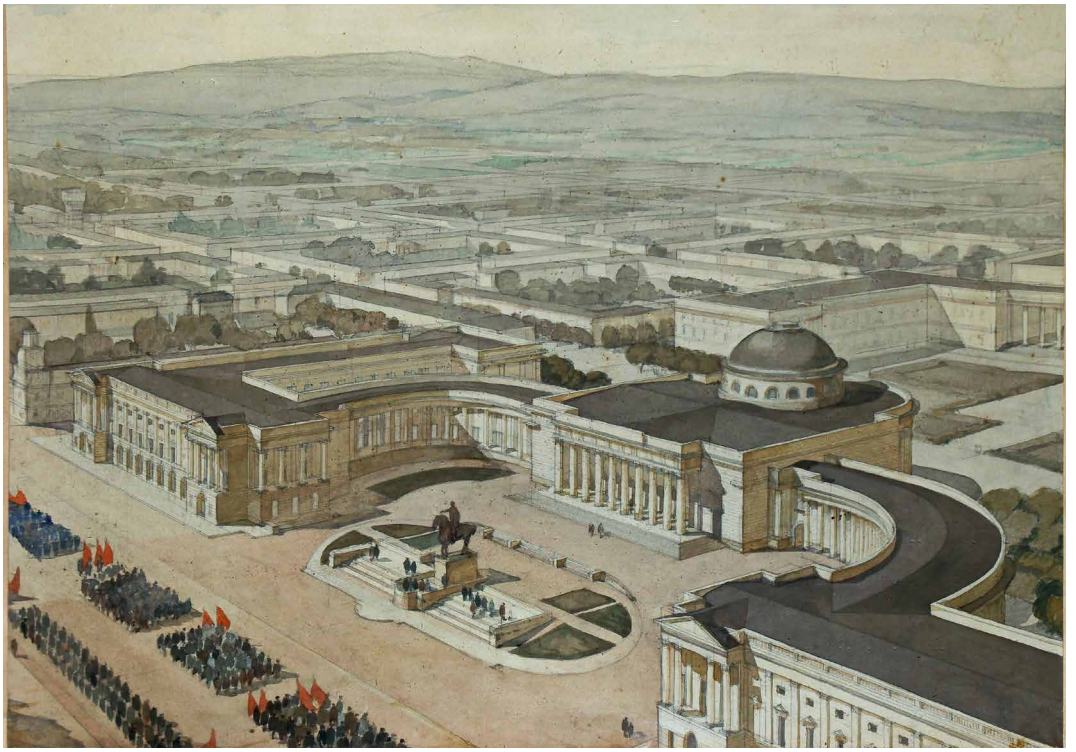

Foto 12. Schiță. *Casa Guvernului*, Autor A. Șciusev, 1947, hârtie, acuarelă, creion. MNIM, FB-20757-22.

Foto 13. Schiță. *Monumentul lui V.I. Lenin din Piața Centrală*, Autor A. Șciusev, 1947, hârtie, acuarelă, creion. MNIEM, FB-7138/94, 3/5D.

Pe locul actualului Teatru de Operă și Balet „Maria Bieșu" urma să fie realizat edificiul Teatrului din Chișinău (Foto 15), prevăzut pentru 800 de locuri, un vis al său din copilărie. Cu această ocazie au fost explorate motivele arhitecturii locale clasice[23], analog cu edificiul Teatrului de Operă și Balet din Tașkent, realizat în anul 1948.

[23] Павел Щусев, *op. cit*., pp. 218-219.

Foto 14. Schiță. *Cartierul Universității de Stat din Moldova. Vedere aeriană*, Autor A. Șciusev, 1947, carton, creion, acuarelă. MNIM, FB-20757-13.

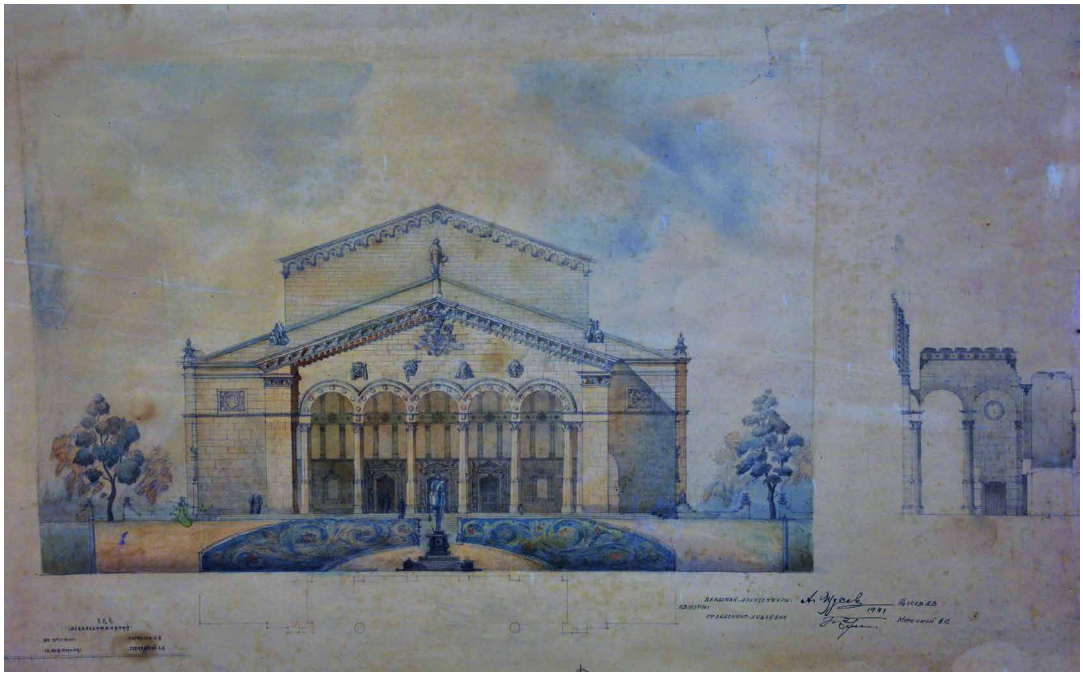

Foto 15. Schiță. *Teatrul din Chișinău, Fațada din față*, Autor A. Șciusev, 1941, hârtie, acuarelă. MNIM, FB-20757-11.

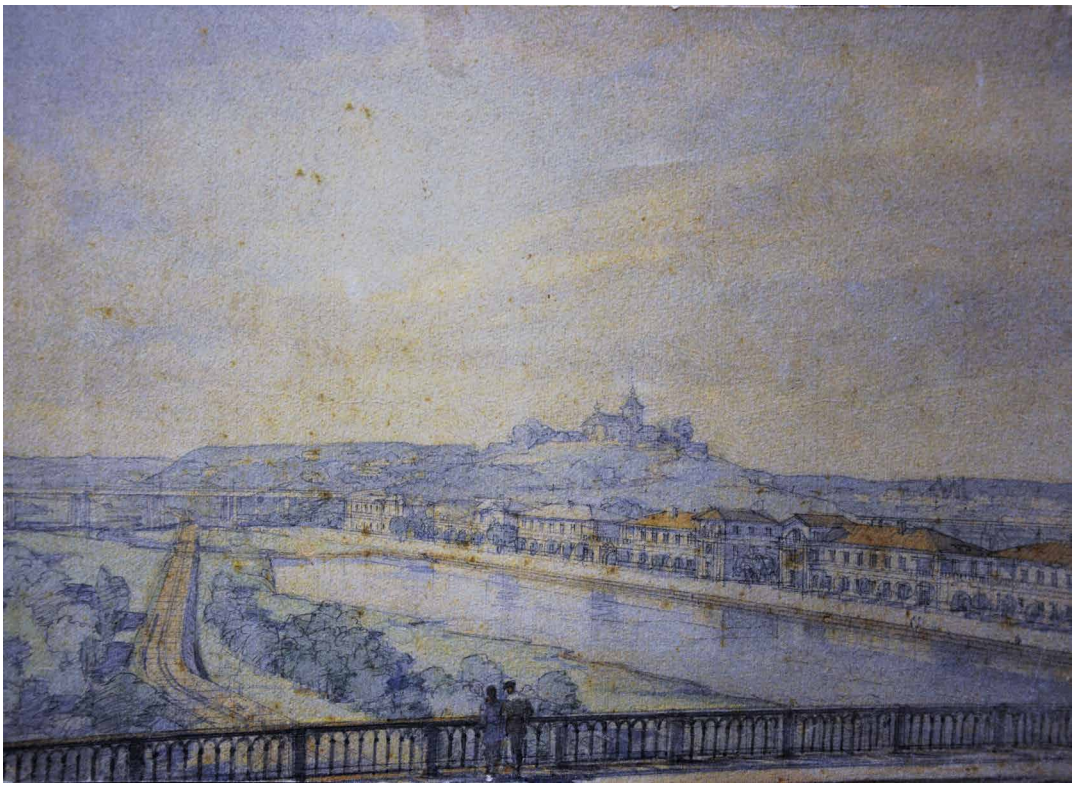

Foto 16. Schiță. Zona riverană a râului Bâc. Autor A. Șciusev, 1947, carton, acuarelă. MNIM, FB-20756-18.

Actualul cartier Albișoara, era preconizat pentru construcția de clădiri și centre socio-culturale cu două sau trei niveluri (Foto 16). Colina Măzărachi urma să fie scoasă în evidență prin etalarea celui mai timpuriu lăcaș bisericesc cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”, edificat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care a stat la baza tuturor începuturilor și transformării Chișinăului, de la un mic sătuc provincial, la actualul oraș contemporan european (Foto 17).

La poalele colinei Râșcanu, urma să se dezvolte un parc de odihnă și agrement pentru locuitorii urbei. Amenajarea iazurilor şi adâncirea cursului râului Bîc au devenit sarcini absolut prioritare şi necesare, cu atât mai mult că în rezultatul inundaţiilor din anul 1948, comunicarea pe calea ferată a fost întreruptă. Ambele maluri ale râului Bîc, trebuiau să fie căptușite cu plăci din marmoră și granit. Concepția de râu navigabil, a fost preluată prin analogie, de la canalele din Venezia și Sankt Petersburg. Toată splendoarea arhitectorală a orașului, urma să se reflecte în apele râului sau canalul „Chișinău”, cum i se mai spunea râului Bîc. Locul unde se revarsă în râul Nistru, urma să fie construit un splendid port naval.

Studierea operelor lui Alexei Șciusev, ne permite să înțelegem și să cunoaștem în profunzime materia de istorie a arhitecturii sovietice și poziția artistică proprie față de desele obligații impuse de a-și modifica stilul și opinia personală față de profesia de arhitect și profesia de artist plastic.

După decesul arhitectului survenit pe 24 mai 1949, proiectul său de refacere și reconstruire a orașului a fost în mare parte abandonat.

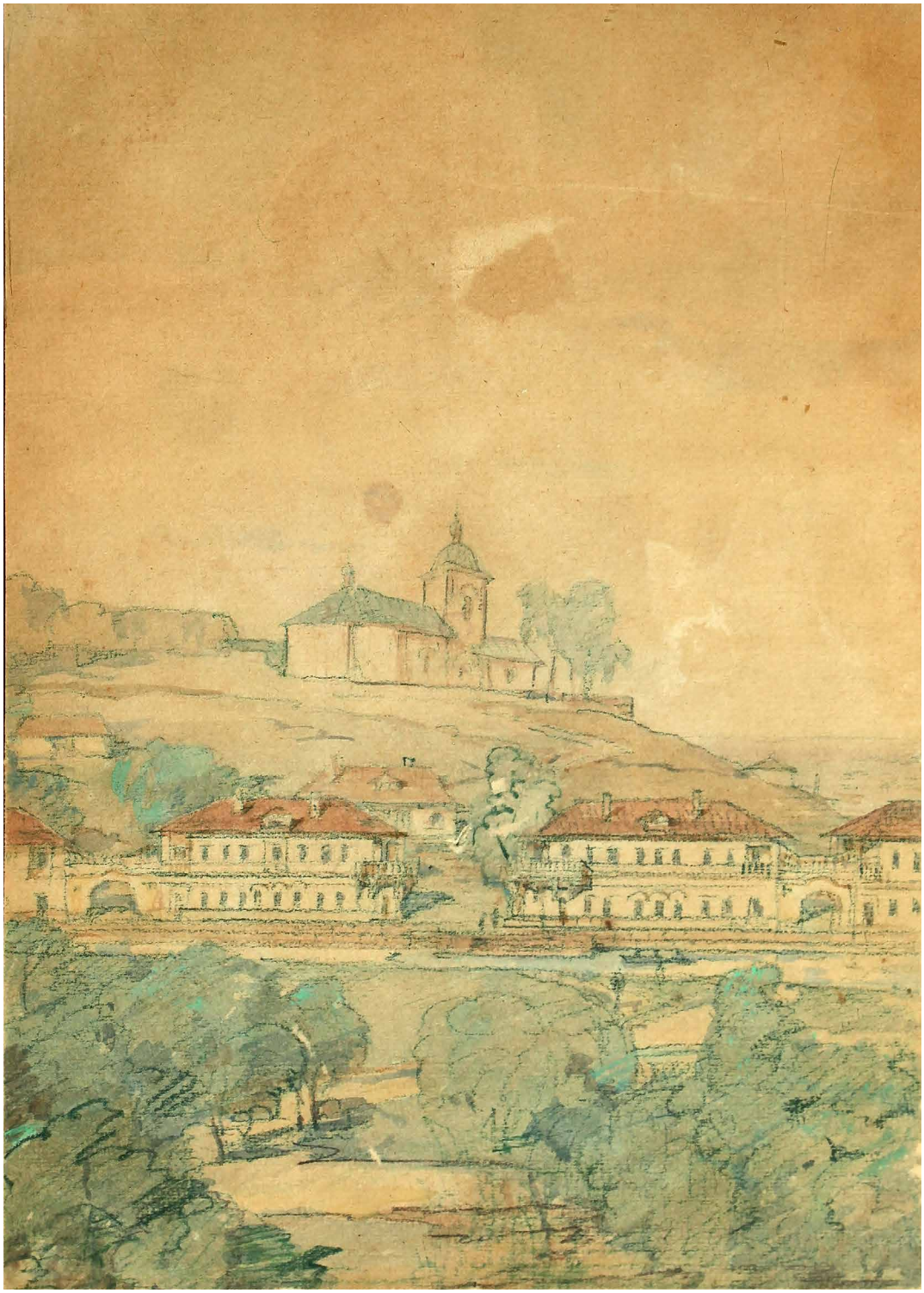

Foto 17. Schiță. Colina Măzărachi. Autor A. Șciusev, 1947, hârtie, acuarelă. MNIM, FB-20756-17.

În anul 1951 este aprobat noul Plan general de reconstrucție a orașului Chișinău. Ulterior pe timpul lui Nichita Hrușciov, în baza Hotărârii nr. 1871 din 4 noiembrie 1955, a fost interzis utilizarea surplusului de materiale în arhitectură și construcție[24].

Această hotărâre pune capăt dezvoltării și implimentării stilului „Empir" în arhitectură. Orașele și toată Uniunea Sovietică, va fi împânzită de construcția blocurilor supraetajate din două, patru și cinci niveluri, care vor rezolva parțial problema locativă a populației cu case și apartamente de tip „hrușciovka" și „stalinskaja". Acest fapt s-a produs în dauna confortului, bunăstării populației și în detrimentul esteticului din arhitectură.

Conform noului proiect, frumosul a fost substituit cu utilul, spiritul pragmatic a înlocuit spiritul elevat și estetic. Confortul „șciusevist" în arhitectură, a fost înlocuit cu laconismul „kurțevist", după numele arhitectorului capitalei Roberț Kurț, care prevedea amenajarea cartierelor noi ale capitalei Buicani, Râșcani și Botanica.

Proiectul lui Alexei Șciusev de reconstrucție și replanificare a orașului, prevedea unirea centrului orașului printr-un bulevard larg care pornea din Parcul Catedralei spre periferie, prin cele „trei raze de lumină" (Три Луча), cele trei poduri peste râul Bîc și calea ferată. S-a realizat și păstrat doar partea centrală a proiectului, actualul bulevard „Grigore Vieru". S-a construit unul din iazurile planificate, denumit Lacul Comsomolist, cunoscut astăzi ca Valea Morilor (Foto 18).

Foto 18. Schiță. *Planul general de reconstrucție a orașului Chișinău*. Autor A. Șciusev, 1946, hârtie, creion, tuș. MNIM, FB-23568-2.

Nu putem veni astăzi cu afirmația: „Ce ar fi fost, dacă orașul s-ar fi dezvoltat conform planului său"? Însă cu certitudine putem constata, că aceste construcții nerealizate s-ar fi armonizat perfect cu ansamblul construcțiilor edificate la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, proiecte care ar fi contribuit la afirmarea Chișinăului, ca oraș demn de capitală unională și europeană.

Grație acestor proiecte, Alexei Șciusev se prezintă drept un maestru talentat de referință, patrimoniul arhitectural al căruia și astăzi continue să ne bucure și să ne uimească prin perfecțiunea formelor și prin multilateralitatea ideilor formidabile din domeniul arhitecturii.

[24] Постановления Центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР, nr. 1871 от 4 ноября 1955 г., „Об устранении излишеств в проектировании и строительстве", in: „Правда". Орган Центрального Комитета КПСС, Nr. 314, Москва, 10.11.1955.

PLANUL DE RECONSTRUCȚIE A CHIȘINĂULUI PRIN PRISMA CORESPONDENȚEI ARHITECTULUI-ACADEMICIAN ALEXEI V. ȘCIUSEV

The reconstruction of Chișinău through the correspondence of architect-academician Alexei V. Șciusev

DOI: 10.5281/zenodo.8384605
CZU: 72.025(478-25)(091)

Alina OSTAPOV
Ministerul Culturii al Republicii Moldova; Universitatea Tehnică a Moldovei
ORCID: 0000-0002-3952-8940
Email: alina.ostapov@mc.gov.md

Summary. Academician Alexei V. Șciusev dedicated years of his life to restore the cities of Moldova after the Second World War. He worked extensively on the general plan of Chișinău, collaborating with local architects and correcting sketches and projects until the final moments of his life.

The academician's correspondence conveys information from nearly eighty years ago, consolidating it over time and allowing us to understand his work in the field of architecture and urban planning from that era, as well as to make a comparative analysis between past ideas and present-day architecture. The fact that the letters of A.V. Șciusev are arranged chronologically and translated from Russian adds an additional dimension to their historical and architectural value. This chronological ordering allows researchers and historians to track the evolution of his thoughts and ideas over time, as well as how they were applied in concrete projects. Translating from Russian opens up these letters and the information, they contain to a wider audience, which can lead to a better understanding and appreciation of A.V. Șciusev›s contribution to the architecture and urban planning of Moldova. It is a way to make these resources accessible and relevant to researchers, students, and architecture enthusiasts worldwide. Additionally, these letters can provide an interesting perspective on the historical and cultural context in which A.V. Șciusev worked and developed his projects. They can reveal the political and social influences and pressures of the time on architecture and urban planning in Moldova during that period.

Keywords: A. Șciusev, letter, architecture, urbanism, Chișinău.

Introducere. Personalitate creativă, emblematică pentru istoria și teoria arhitecturii academicianul Alexei V. Șciusev a lăsat o amprentă deosebită în dezvoltarea și afirmarea arhitecturii din Basarabia și ulterior RSS Moldovenească, inclusiv prin elaborarea grandiosului plan de reconstrucție a orașului Chișinău. Corespondența identificată de noi în dosarele de arhivă vine să pună accentul pe mai multe aspecte ale activității arhitectului în ideea de revalorificare a patrimoniului construit. Autobiografia examinată și scrisorile academicianului A.V. Șciusev, datate în anii 1945–1949, sunt traduse de subsemnata păstrând autenticitatea informației transmise și vor contribui substanțial la explicarea rolului lui A. Șciusev în evoluția arhitecturii în spațiul actual al Republicii Moldova.

Alexei Șciusev s-a născut la 26 septembrie 1873 în Chișinău, în familia lui Victor Șciusev și a celei de-a doua soții a acestuia, Maria Korneevna Zozulina. În autobiografia sa dedicată lui Pavel Șciusev (fratele cel mai mic) pentru cronicile familiei, A.V. Șciusev relatează că „mama a primit o educație bună la un pansion francez din Chișinău. Familia mamei mele este de origine ucraineană din apropierea Goltei[1], cei doi frați mai mari ai ei erau oameni luminați

[1] Golta (în ucraineană Первомайськ) este un oraș regional din regiunea Mîkolaiiv, Ucraina.

Fig. 1. A.V. Șciusev, 1932.
ANA, F. 2987, inv. 1, d. 18

Matvei Korneevici Zozulin a fost președintele Consiliului Zemstvei Chișinăuiene, iar al doilea Vasilii Korneevici a fost inspector al unui gimnaziu industrial din Chișinău și apoi director al școlilor publice din Baku… Tatăl a slujit ca funcționar în Basarabia, având gradul de Consilier de curte, și a slujit până la bătrânețe ca îngrijitor al spitalului orășenesc… Mai am un document în care scrie că străbunicul meu Konstantin Șciusev a servit în armata din Zaporojie ca esaul, din care fac concluzie că provin din cazaci ucraineni, parcă asemănător cu legendarul luptător pentru libertate Taras Bulba, şi că numele are o rădăcină ucraineană „șciusi" – numele unei păsări de mlaştină. Într-adevăr, tatăl meu a stăpânit cândva o bucată de pământ în gubernia Herson, nu departe de Balta…".

Cu căldură și mândrie povestește A. Șciusev despre cei trei frați și sora sa. Din prima căsătorie, tatăl avuse o fiică, spune Șciusev, anume „Maria Victorovna Șciuseva, care a primit studii medicale superioare la Cursurile Superioare pentru Femei din Sankt Petersburg, pe care le-a absolvit ca medic și a lucrat ca medic al zemstvei în Basarabia. Fratele mai mare, Serghei Victorovici, după absolvirea Universității Novorosiisk, a fost profesor de chimie, agronom și cercetător al solurilor, adeptul școlii celebrului Vasili V. Dokuceaev. A publicat lucrări ştiinţifice. Al doilea frate Piotr Victorovici Șciusev a absolvit Academia de Medicină Militară din Sankt Petersburg, a devenit medic militar naval, a participat în războiul japonez, a călătorit în toată lumea, a devenit membru al societății etnografice și geografice și la fel a publicat lucrări. Ambii frați mai mari au murit, unul la Chișinău, al doilea la New York. Al patrulea frate este profesor în viață și membru corespondent al Academiei de Arhitectură, în ceea ce privește abilitățile și metodele sale, cel mai talentat dintre noi toți. De la vârsta de zece ani, și-a pierdut părinții și a locuit cu rudele Baskevici, a studiat la liceu și a absolvit liceul la Chișinău cu medalie de aur. Acum este un mare erudit în teorie și practică ca inginer de comunicații, are multe lucrări publicate, participă la reconstrucția Chișinăului".

Copilăria lui Alexei Șciusev a fost una liniștită, trăind într-o casă cu livadă până la vârsta de 16 ani. Totuși, viața a devenit mai dificilă după moartea părinților. Tatăl a murit

de bătrânețe, iar mama din cauza unei boli accidentale. Această pierdere tragică i-a afectat pe frații Șciusev și i-a lăsat fără mijloace de existență. Pentru a-și asigura subzistența, A. Șciusev a hotărât să dea lecții pentru a câștiga bani. A continuat această activitate până a absolvit gimnaziul.

Despre aspirațiile sale de a deveni pictor ne relatează Șciusev prin corespondnețа sa: „Influența culturală a familiei și apoi familia unchiului meu Matvei Korneevici Zozulin, la care am trăit o perioadă de timp după moartea părinților noștri, și apoi influența familiei inginerului Apostolopul [Apostolopulo – n.n.], în special a soției sale Evghenia Ivanovna, care a locuit în moșia lor Saharna de pe Nistru, unde am stat vara, mi-a format dorința de a atinge un nivel înalt în specialitate. Am vrut să fiu și pictor și arhitect". Intenția lui A. Șciusev de a deveni pictor și apoi arhitect a fost predeterminată de întâlnirea acestuia cu un remarcabil colecționar de pictură vest-europeană, care locuia la Chișinău. Necunoscându-l, la 12 ani, A. Șciusev a decis fără invitație să meargă în casa colecționarului, care, dintr-o conversație, a văzut în băiat un iubitor de pictură și i-a arătat colecțiile sale. Această întâlnire poate fi considerată ca un moment de influență crucială în dezvoltarea intereselor și aspirațiilor lui A. Șciusev în domeniul artelor.

Abilităţile sale în desen, precum şi dragostea pentru natura vie şi peisaj, au atras atenția profesorilor din gimnaziu. Este remarcabil faptul că A. Șciusev a fost premiat în fiecare an la examenul de desen, chiar dacă reușita sa era considerată doar medie. Acest lucru indică un talent și o pricepere deosebită în domeniul artistic, chiar dacă performanțele sale în alte domenii poate nu erau la același nivel. Astfel, după ce A. Şciusev a primit certificatul de bacalaureat, tânărul a plecat la Sankt Petersburg în intenția de a susține un examen competitiv la Departamentul de Arhitectură al Academiei de Arte. După finalizarea studiilor, A. Șciusev a fost trimis peste hotare. S-a căsătorit la Chișinău cu Maria Vikentievna Karcevskaia, sora prietenului său de gimnaziu, și împreună cu ea au călătorit timp de un an și jumătate, menționând în scrisorile sale că „am vizitat Austria, Italia, Sicilia, am venit iarna în Africa, în Tunisia, de acolo înapoi în Italia, apoi la Paris, unde am intrat la o academie privată şi am studiat desenul timp de 6 luni, am vizitat Belgia, Anglia şi în final m-am întors la Chişinău".[2] În aceste călătorii, el a studiat și s-a inspirat din arhitectura și arta altor țări, a învăţat de la alți profesioniști și a adus în țară cunoștințele acumulate și influențele valoroase, care ulterior le foloseşte întru dezvoltarea urbanistică şi arhitecturală a Moldovei.

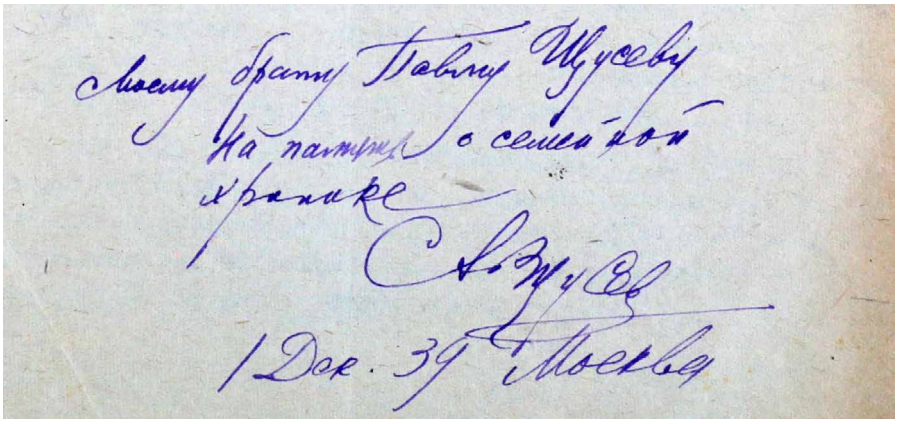

Fig. 2. Inscripție dedicată lui P. Şciusev făcută de mâna autorului, 1 decembrie 1939. ANA, F. 2987, inv. 1, d. 8.

[2] Autobiografie. Pe a doua foaie există o inscripție dedicată lui P. Şciusev făcută de mâna autorului la 1 decembrie 1939. ANA, F. 2987, inv. 1, d. 8.

Corespondența lui A. Șciusev cu autorităţile şi arhitecţii locali oferă o perspectivă valoroasă asupra evoluției arhitecturii și planificării urbane în Moldova de-a lungul decadelor. Aceasta ajută la înțelegerea modului în care ideile și direcțiile din trecut au influențat dezvoltarea urbanistică și arhitecturală actuală.

Cercetarea de față introduce și pune în circuitul științific scrisorile academicianului A. Şciusev. Scrisorile sunt prezentate în ordine cronologică, devenind surse inestimabile pentru cercetare.

Şefului Direcţiei Arhitectură de pe lângă Sovietul Miniştrilor al RSSM, tovarăşului V.F. Smirnov

„Venirea mea în orașul Chișinău cu un proiect de reconstrucție și planificare a orașului spre examinare și aprobare de către Guvernul Moldovei este programată pentru sfârșitul lunii septembrie a acestui an. Trebuie să vin cu un grup de 6-7 oameni de specialişti, care au participat la dezvoltarea proiectului meu, în legătură cu aceasta vă rog să luaţi toate măsurile necesare pentru a asigura spaţii de muncă şi locuinţe atât pentru mine, cât şi pentru grupul meu.

L-am trimis acum pe arhitectul Novikov I.I. cu materiale de lucru pentru planul general necesar pentru munca zilnică a arhitectului orașului și pentru a conveni asupra unui număr de aspecte ale proiectului. Vă rog să îi oferiți asistența necesară în munca sa, precum și asistență în transport atunci când se întoarce la Moscova”.

Vă respect, Academician A. Şciusev
Moscova, 30 august 1945[3]

„Dragă tovarăș Smirnov!

O echipă de arhitecți sosită de la Chișinău a anunțat că în locul hotelului Elvețian (*Швейцарской гостиницы* / Hotelul Suisse – n.n.) va fi construită o clădire de locuințe. Cred că această problemă ar trebui să fie coordonată cu mine, deoarece doar clădiri publice pot fi construite pe un loc atât de important”.

Plec în curând la Moscova. Salut.
Taşkent, hotelul Naţional
28 noiembrie 1945[4]

„Multstimate Victor Feodorovici!

Vă mulțumesc pentru scrisoarea și explicația dumneavoastră despre construirea pe locul hotelului Elvețian.

Acest loc a fost întotdeauna cel mai important din Chișinău și este cu siguranță imposibil să construim aici blocul nostru Sovietic de apartamente. Hotelul se poate face de tip lux, iar apoi pe viitor curte-restaurant şi tot aşa, proporţiile şi înălţimea camerelor sunt excelente şi proiectul trebuie să fie foarte bun şi vizat de mine. În hotel pot locui temporar persoane notorii, iar în Chișinău sunt deja o mulțime de conace noi, foarte bune, clădirea fostei Adunări Orășenești este destul de corect de a o construi ca hotel, ceea ce deja faci.

[3] Scrisoarea academicianului A.V. Şciusev către V. F. Smirnov, şeful Direcţiei Arhitectură RSSM din 30 august 1945. ANA, DGAN., F. P-3204, inv. 1, d. 1. Casa-Muzeu a lui A.V. Şciusev. Corespondența lui A.V. Şciusev cu Direcţia Arhitectură pe lângă Sovietul de Miniştri al RSSM și al Uniunii Arhitecților din RSSM privind reconstrucția și planificarea orașului Chișinău, 1945–1946.

[4] Scrisoarea academicianului A.V. Şciusev către V.F. Smirnov, şeful Direcţiei Arhitectură RSSM din 28 noiembrie 1945. ANA, DGAN., F. P-3204, inv. 1, d. 1. Casa-Muzeu a lui A.V. Şciusev. Corespondența lui A.V. Şciusev cu Direcţia Arhitectură pe lângă Sovietul de Miniştri al RSSM și al Uniunii Arhitecților din RSSM privind reconstrucția și planificarea orașului Chișinău, 1945–1946.

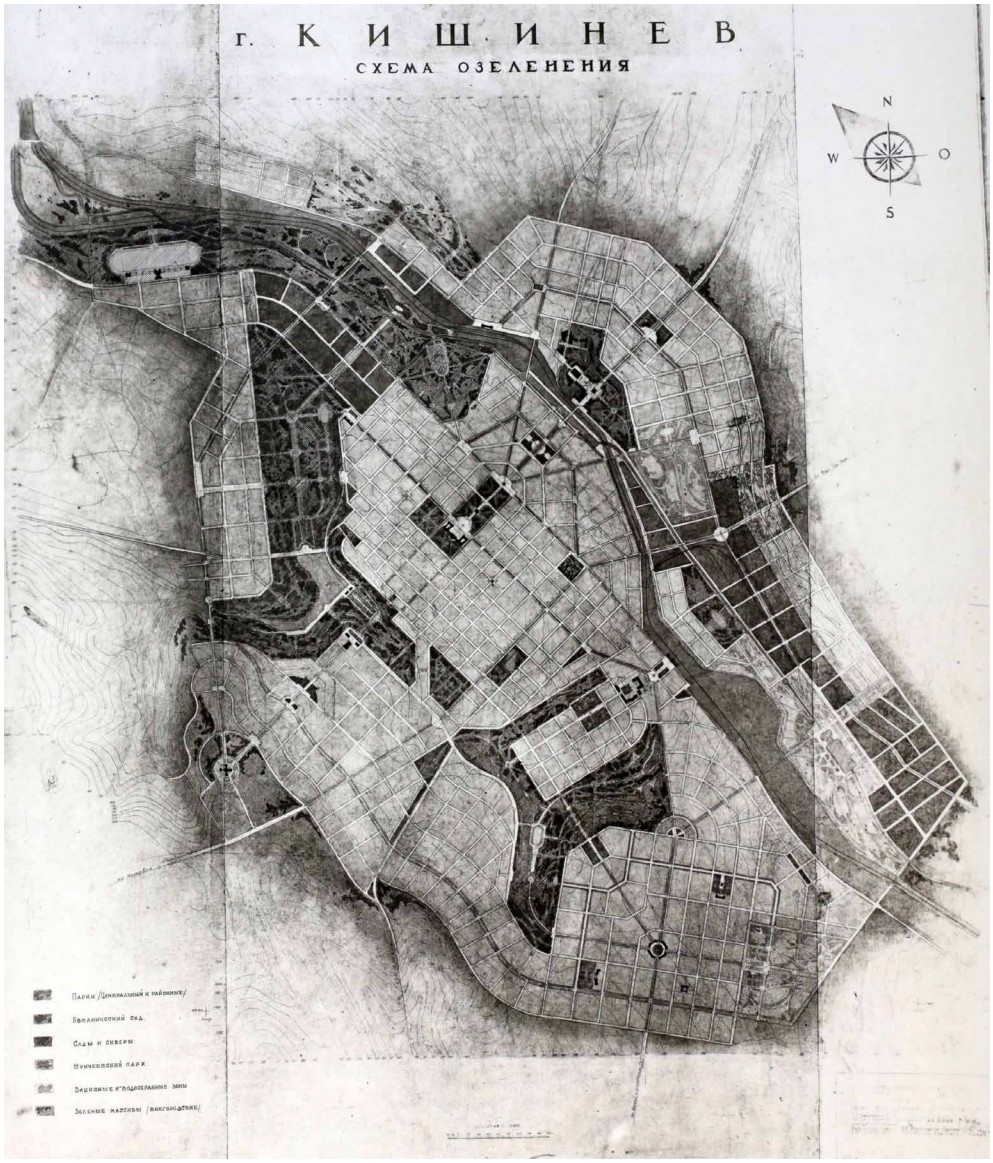

Fig. 3. Schema înverzirii or. Chișinău. ANA, F. 2987, inv. 1, d. 4.

O farmacie și un magazin universal (*универмаг*) sunt destul de potrivite și în locul hotelului Elvețian, hotelul va ocupa etajele doi și trei, dar în niciun caz apartamentele și Kurţ nu ar trebui să meargă la compromisuri.

Mă voi bucura să Vă văd la Moscova, să-l luaţi cu Dvs. pe Kurţ, căci el cunoaște bine orașul și este nevoie de el ca să clarificăm proiectele.

A fost întocmit contractul pentru teatru, iar terenul cu sondajul geodezic și sarcina-program a Universității, așa cum am convenit cu F.M. Butov, îmi veți aduce singur".

Academician A.V. Şciusev
3 ianuarie 1946[5]

[5] Scrisoarea academicianului A. Şciusev către V.F. Smirnov, şeful Direcţiei Arhitectură RSSM din 3 ianuarie 1946 1945. ANA, DGAN, F. P-3204, inv. 1, d. 1. Casa-Muzeu a lui A. Şciusev. Corespondența lui A. Şciusev cu Direcţia Arhitectură pe lângă Sovietul de Miniştri al RSSM și al

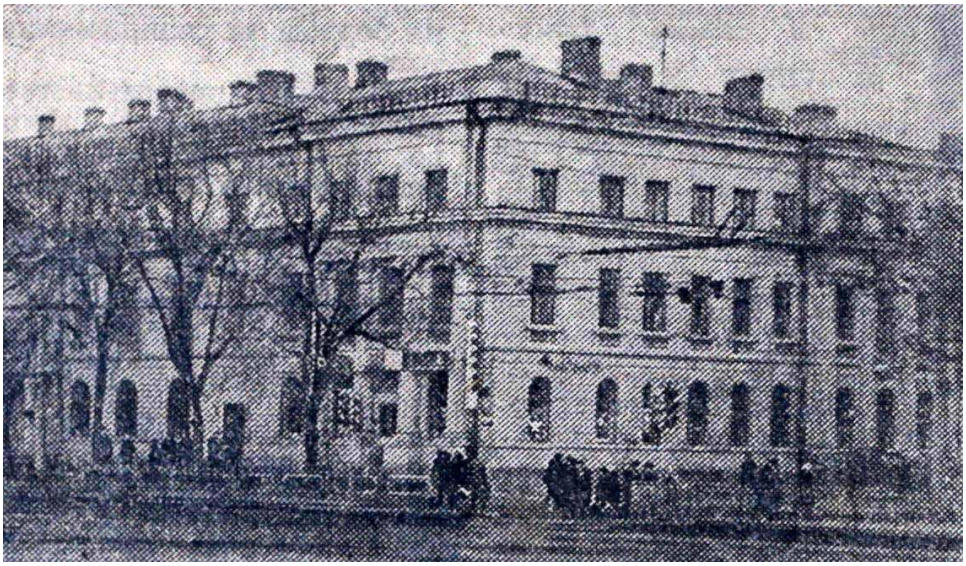

Fig. 4. Clădirea situată la colțul străzii G. Bănulescu-Bodoni și bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, or. Chișinău. ANA, F. 3348, inv. 1, d. 6.

Președintelui Sovietului Comisarilor Norodnici al RSSM, tov. N.G. Koval

Copie președintelui Comitetului Executiv al Consiliului orășenesc Chișinău, tov. Smirnov

„Ca răspuns la solicitarea telegrafică a președintelui Comitetului Executiv al Consiliului Orășenesc Chișinău, tovarășul Smirnov, privind alegerea locurilor pentru instalarea monumentelor în orașul Chișinău, raportăm următoarele:

În Piața Guvernului [azi Piața Marii Adunări Naționale – n.n.], în fața Casei Guvernamentale, în 1940, a fost fixat amplasamentul monumentului lui Cotovschi și a fost organizat un concurs prin intermediul Comitetului pentru Arte pentru a fi fost selectat autorul.

Pe aceeași stradă Lenin [azi bd. Ștefan cel Mare și Sfânt – n.n.], la intrarea principală în grădina orașului [azi Grădina Publică „Ștefan cel Mare și Sfânt" – n.n.], este amplasat monumentul tovarășului Stalin, spațiul din colțul străzii Gogol [azi Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni – n.n.] a fost planificat pentru monumentul lui Ștefan cel Mare.

Nu s-a ales niciun loc pentru monumentul lui Lenin.

În prezent, la elaborarea unui proiect de reconstrucție și refacere a orașului Chișinău, este necesară aprobarea definitivă a locului amplasării monumentelor, a schemei prezentate pe planul părții centrale a străzii Lenin, cu indicarea locurilor de instalare a monumentelor lui Cotovschi, Lenin, Ștefan cel Mare, precum și a tovarășului Stalin pe partea dreaptă a străzii, în conformitate cu regulile de salut a manifestanților care mărșăluiesc".

Academician A.V. Șciusev
18 martie 1946[6]

Uniunii Arhitecților din RSSM privind reconstrucția și planificarea orașului Chișinău, 1945–1946.

[6] Scrisoarea academicianului A.V. Șciusev către N.G. Koval, președintele Sovietului Comisarilor Norodnici al RSSM și V.F. Smirnov, președintele Comitetului Executiv al Consiliului orășenesc Chișinău, din 18 martie 1946. ANA, DGAN, F. P-3204, inv. 1, d. 1. Casa-Muzeu a lui A.V. Șciusev.

Președintelui Sovietului Comisarilor Norodnici al RSSM, tov. N.G. Koval

„Pentru munca de succes privind consultarea cercetătorilor veniți în orașul Chișinău, este necesar, după exemplul orașului Stalingrad, Minsk și a altor centre republicane, să se reconstruiască un hotel temporar cu 50 de camere în interiorul pieței cartierului cu o zonă confortabilă de curte și grădină.

Clădirea cu două etaje poate fi construită din piatră locală cu cele mai simple tavane, podele din lemn pro-unse, acoperite cu covoare și ţoluri de iută și amenajată cu cel mai simplu mobilier moldovenesc. Dimensiunea fiecărei camere 3×4 m, coridorul doi metri lățime, la capetele coridorului – latrine de toaletă cu gropi de scurgere de tip *Ş*ambo. Acoperișul membrană, în patru ape cu streașini mari, asemănător vilelor moldovenești.

Bucătăria şi sala de mese se pot construi într-o clădire separată din curte.

Clădirea poate fi construită în două-trei luni și va fi un fond hotelier auxiliar atunci când se va construi un hotel mare pe strada Lenin.

Capacitatea totală a clădirii este de 20.000 de metri cubi, costul pe metru pătrat de clădire este de 500 de ruble”.

Academician A.V. Şciusev
18 martie 1946[7]

„Multstimate Victor Feodorovici!

Pavel Victorovici[8] și Ivan Ivanovici[9] zboară către tine, aduc planuri și fotografii ale machetei, care a ieșit foarte bine, Chișinăul va fi un oraș magnific în viitor.

Panorama şi perspectiva sunt gata, am să zbor la sfârşitul lui septembrie, pregătiţi o cameră pentru grupul nostru şi o sală de expoziţie.

Vă vom inunda cu idei pentru douăzeci de ani înainte, astfel încât să puteți face totul în natură cu onoare”.

Strâng mâna sincer,
A.V. Şciusev
5 noiembrie 1946[10]

La adunarea generală a membrilor Uniunii Arhitecților din 5 octombrie 1947 privind rezultatele celui de-al XII-lea plenar al consiliului de conducere al Uniunii Arhitecților din URSS și sarcinile arhitecților din Moldova, A.V. Şciusev afirmă că a preluat planificarea Chișinăului și amenajarea acestuia, lucrând într-un atelier la Moscova, cu o echipă întreagă de oameni care nu cunoşteau orașul, care nu cunoșteau nici Moldova. Academicianul spune că unii arhitecţi îl ajutau, dar, în special, arhitectul-șef al orașului R.E. Kurţ, „care cunoaște

Corespondența lui A.V. Şciusev cu Direcţia Arhitectură pe lângă Sovietul de Miniştri al RSSM și al Uniunii Arhitecților din RSSM privind reconstrucția și planificarea orașului Chișinău, 1945–1946.

[7] Scrisoarea academicianului A.V. Şciusev către N.G. Koval, președintele Sovietului Comisarilor Norodnici al RSSM, 18 martie 1946. ANA, DGAN, F. P-3204, inv. 1, d. 1. Casa-Muzeu a lui A.V. Şciusev. Corespondența lui A.V. Şciusev cu Direcţia Arhitectură pe lângă Sovietul de Miniştri al RSSM și al Uniunii Arhitecților din RSSM privind reconstrucția și planificarea orașului Chișinău, 1945–1946.

[8] P.V. Şciusev, inginer-constructor, fratele lui A.V. Şciusev

[9] I.I. Novicov, arhitect, Moscova

[10] Scrisoarea academicianului A.V. Şciusev către V.F. Smirnov, şeful Direcţiei Arhitectură RSSM din 5 noiembrie 1946. ANA, DGAN, F. P-3204, inv. 1, d. 1. Casa-Muzeu a lui A.V. Şciusev. Corespondența lui A. V. Şciusev cu Direcţia Arhitectură pe lângă Sovietul de Miniştri al RSSM și al Uniunii Arhitecților din RSSM privind reconstrucția și planificarea orașului Chișinău, 1945–1946.

bine orașul, care iubește acest oraș, aici s-a născut, deși nu este moldovean, dar în orice caz vechi chișinăuian ne-a ajutat foarte mult, venea des la Moscova, dădea informații de aici, dădea acele planuri, nu deosebit de bune, care au rămas de la români".

Deasemenea A. Şciusev coordona planurile generale pentru oraşele Soroca şi Bălţi, alte orașe, dezvoltarea cărora era lentă, cauza fiind lipsa materialelor geodezice, dar şi atitudinea flegmatică a arhitecţilor locali. Academicianul le spunea arhitecţilor că restabilirea „unui oraș demolat de război și în curs de construcție, s-ar părea că aceasta este o mare onoare pentru un arhitect, pentru că un asemenea război nu s-a întâmplat de mii de ani, este dăunător pentru umanitate, dar pentru arhitect oferă, așa cum pacienții dau medicilor, mare practică…arhitectul, ar trebui să fie plin de mândrie că el a luat parte la această chestiune, că el a fost inspiratorul și conducătorul acestei mari sarcini. În același timp, aud astfel de stări nu foarte vesele aici, iar arhitecții spun că sunt niște stări puțin deprimate, că e greu să lucrezi, că parcă nu există inspirație pentru a lucra. Aceasta mă surprinde.

Consider că este o mare fericire pentru fiecare dintre arhitecții moldoveni să participe la această lucrare de restabilire a republicii lor. De lucru aici este pentru cel puțin 15-20 de ani, ceea ce înseamnă că cea mai bună parte a vieții unei persoane va fi dedicată acestei lucrări, nu vă puteți rupe de această muncă, trebuie să fiți mândri de ea și trebuie doar să știți cum să o faceți. Motivul acestei nemulțumiri constă tocmai în faptul că nu știu ce voi face, pe ce linie să urmez. Rătăcind în general prin deșert. Această rătăcire în deșert cu siguranță nu va duce la nimic bun, dar va duce la răcire și o stare de spirit indiferentă, așa cum era în vremurile străvechi. Sunt persoana care va veni mereu în ajutor, care vă va ajuta întotdeauna în aceste rătăciri. În plus, există biblioteci, cărți, filozofie care spun cum ar trebui să lucreze un arhitect în acest caz.

Arhitectura este o artă precisă, iar aici este mai important să ai ochi și bun gust. Bunul gust este egal cu o ureche bună pentru un muzician. Un arhitect trebuie să aibă o cultură înaltă, pentru că un arhitect gestionează restabilirea orașelor și a locuințelor, el aduce un fel de fericire unei persoane care locuiește în acest oraș și această conștiință că este un fel de persoană care face o persoană fericită, acesta este un stimulent foarte important. Arhitectura este, de asemenea, un fel de armă".

A. Şciusev menționa că arhitectura în Moldova poate să se dezvolte în două direcţii: cea clasică şi cea a folclorului moldovenesc. Moldova este ţara oamenilor agricultori, în special, axată pe producerea vinului, creşterea fructelor şi legumelor, iar acestea, stilizate, trebuie introduse în decorul clădirilor. „Dacă arăți o viță de vie într-un ornament, este ca un fleac, dar în același timp, este bun; în același timp, este un neocant. Aici creşte neocantul, aici cresc rozete clasice pe pământ, şi am văzut rozetele, le poţi lua din natură şi ai o rozetă adevărată. Cred că sunt multe lucruri interesante aici…Când vii la Chișinău, e mai bine să ai senzaţie de o țară diferită de altele, de aceea am ajutat la realizarea unei gări în motive moldovenești. Dar clădirile ministerelor, mi s-a părut că ar trebui să fie construite în spiritul clasic, și centrul în spiritul clasic…

Prin ce este diferită arhitectura sovietică?

Arhitectura sovietică se distinge prin absența decorului burghez, a cupidonilor și a oricărui model din stuc. Ar trebui să aibă proporții bune și o bună alegere a formelor. Aceste forme pot fi executate în procesul de lucru din punct de vedere preponderent renascentist, în spiritul provincialismului local. Uneori, un astfel de provincialism oferă motive foarte interesante. Aceste motive pot fi folosite atunci când se urmărește clasicismul nu de natură

Fig. 5. Gara Feroviară. ANA, F. 2835, inv. 1, d. 370.

livrescă, ci de natură locală, iar aceasta este sarcina pentru ca acest clasicism să fie caracteristic, că nu a fost făcut pentru Novgorod, nu pentru Sankt Petersburg, ci pentru Chișinău, este foarte important.[11]

În articolul „Chişinăul de mâine", arhitectul academician scrie că la reconstrucția și extinderea orașului Chișinău se utilizează sistemul de șah în planificare, adică construcția cvartalurilor cu străzi drepte și perpendiculare. „În partea de sus a vechiului Chișinău, unde locuiau persoanele înstărite, moșierii și negustorii, s-au construit clădiri noi, trainice și frumoase. Străzile și trotuarele de granit erau împodobite cu copaci. Cu toate acestea, Chișinăul a avut multe neajunsuri. Orașului îi lipsea un lac sau un râu cu apă mai abundentă decât Bâcioc [Bâc – n.n.]. În partea de jos a oraşului casele erau mici, murdare și sărace. Aici era zona locuitorilor săraci din Chișinău – muncitorii. Apa nu era bună de băut, chiar dăunătoare sănătății. În afară de câteva fabrici mici, orașul nu avea industrie."

> „Întorcându-se de pe fronturile militare, moldovenii, ca și alte popoare ale Uniunii Sovietice, s-au mutat pe frontul reconstructiv al Planului cincinal stalinist postbelic. Noul plan de reconstrucție a Chișinăului prevedea rectificarea tuturor neajunsurilor anterioare ale orașului, corectarea planificării acestuia și construirea de noi clădiri în locul celor distruse în timpul războiului. La Chișinău au fost deja construite o nouă gară, un teatru dramatic rusesc, o centrală electrică reabilitată, conservatoriu și multe clădiri rezidențiale. Au fost restaurate și extinse fabrica de pălării, două fabrici de prelucrare a lemnului, o fabrică de conserve, o uzină mecanică, precum și de încălțăminte și tutun. Iar în viitorul apropiat va fi finalizată reconstrucția clădirilor Consiliului artiştilor și

[11] Stenograma adunării generale a membrilor Uniunii din 5 octombrie 1947 privind rezultatele celui de-al XII-lea plen al consiliului de conducere al Uniunii Arhitecților din URSS și sarcinile arhitecților din Moldova. ANA, DAOSP, F. P-2905, inv. 1, d. 34.

Fig. 6. Proiectul construcţiilor de pe bd. V.I. Lenin (azi bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt), or. Chişinău. ANA, F. 2835, inv. 1, d. 244.

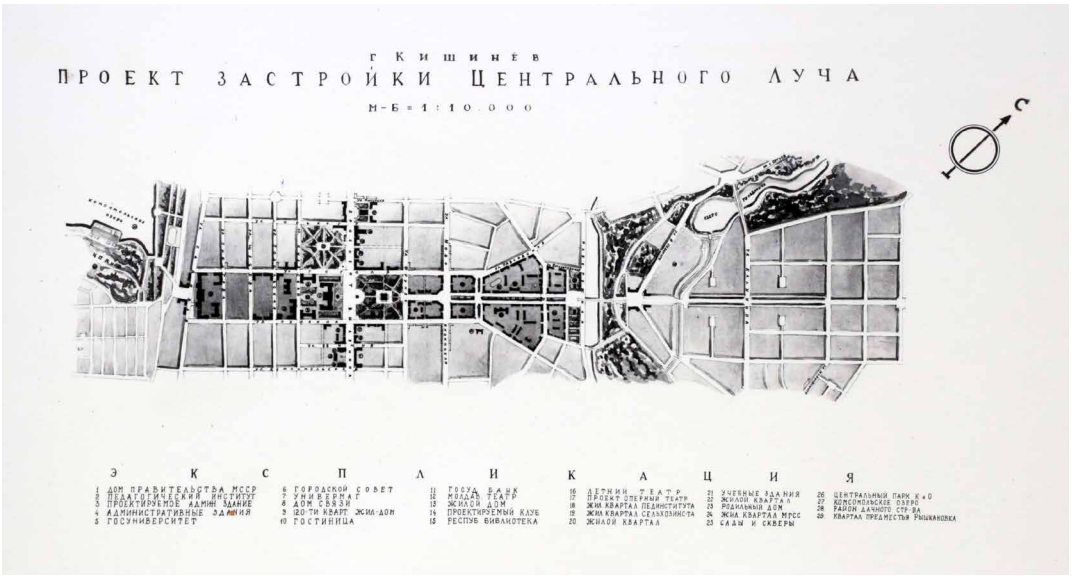

Fig. 7. Proiectul construcţiilor Razei Centrale, or. Chişinău. ANA, F. 2835, inv. 1, d. 247.

arhitecților, Muzeul de Arhitectură și construcția clădirii consiliului orașului, oficiul poștal, magazinul universal, Ministerul Comerțului. Vor fi extinse clădirile Bazei Academiei de Științe și a Universității de Stat. De-a lungul străzii Lenin vor fi construite o clădire mare a Casei Guvernului și o serie de clădiri pentru ministere. Partea centrală a clădirii Casei Guvernului va fi formată din patru etaje, iar în fața acesteia vor fi amplasate un număr de coloane, aripile clădirii vor fi cu trei etaje. O Operă de Stat cu 1.000 de locuri va fi construită vizavi de Grădina Pușkin. Râșcaniul va fi unit la oraș, Piața Victoriei va fi construită pe locul vechiului bazar, din această piață vor fi direcționate trei străzi-raze spre Râșcani. Albia râului Bâc va fi îndreptată și adâncită până la Nistru. Un mic port fluvial va fi construit în partea de jos a orașului, râul Bâc va fi îmbogățit

cu apă din bazinul Petricani, construit acum 30 de ani și care va fi din nou refăcut... Orașul va fi alimentat cu apă potabilă bună prin fântâni artizanale adânci. Chișinăul va fi complet canalizat. Irigarea se va face pe câmpul de lângă satul Mereni, aici se va dezvolta grădinăritul. Pe lângă fabricile refăcute, vor fi construite și fabrici de reparații auto, fabrici de vin, șampanie și materiale de construcție etc.

O mare Grădină Botanică va fi plantată în valea Buiucani [Parcul Dendrariu de azi, care inițial era Grădina Botanică – n.n.] și un frumos parc în jurul înălțimii Inzov, unde vor fi amplasate clădiri culturale. După o reconstrucție completă, Chișinăul va fi un adevărat centru industrial și cultural, unde vor înflori știința, tehnologia și arta sovietică".[12].

Astfel relatează în scrisoarea sa cu lux de amănunte și entusiasm Șciusev despre conceptul său privind dezvoltarea urbanistică a Chișinăului.

„Dragă Robert Evghenievici!

Faptul că construiţi o aşezare din case finlandeze nu este rău, dar va exista alimentare cu apă și canalizare măcar în gropi primitive? Este periculos de a polua locurile bune. Trebuie de gândit serios privind apele pluviale, când vine Smirnov de a organiza o conferință specială.

Despre magazinul universal (Универмаг) nu scrieţi nimic, dar eu l-am refăcut în stil moldovenesc, nu trebuie făcut mai rău ca Gara.

Ciuprin a avut o atitudine bună și toată lumea laudă gara. Pavel Victorovici va veni la Chișinău dacă vin eu.

Deocamdată refac din nou clădirea Academiei de Științe, a fost nevoie de înălțime, a ieşit mai înaltă decât Catedrala Sf. Isaac – 45 m?

Ai noștri sunt încă la casa de vară, toți sunt sănătoși, salutări lui Iacov Nicolaevici[13] și celorlalți ai voştri".

Al vostru A. Șciusev
Moscova, 16 septembrie 1948[14]

Arhitectului şef al or. Chişinău R.E. Kurţ, de la academicianul A.V. Şciusev cel care patronează planificarea şi construirea or. Chişinău.

„Multstimate, Robert Evghenievici!

Conform Deciziei președintelui Uniunii Arhitecților Sovietici, arhitectul Oleg Abramovici Velikoreţki, o persoană foarte precisă, care a organizat o expoziție aici, în casa Arhitectului, merge la Chișinău cu o mică parte din expoziția lucrărilor mele.

Profit de această ocazie pentru a Vă transmite solicitarea sculptorului Konenkov pentru perspectivele monumentului lui Cotovsci de a oferi un plan de lucru al pieței adiacente Gării, o parte a magistralei și a văii cu o copie a planului general și a profilurilor, conform cărora se va putea realiza o machetă tipică a zonei și a monumentului în sine.

---

[12] A.V. Șciusev, *Chişinăul de mâine*, in: „Scânteia Leninistă", nr. 11, 1947. ANA, DGAN, F. P-3204, inv. 1, d. 2. Casa-Muzeu a lui A.Șciusev.

[13] Ia.N. Baschevici – profesor de istorie și georgafie a Gimnaziului de băieţi nr. 2 din Chişinău, unchiul mamei lui A. Șciusev – Zozulina-Șciuseva Maria Korneevna.

[14] Scrisoarea academicianului A. Șciusev către R.E. Kurţ, arhitect şef al or. Chişinău, din 16 septembrie 1948. ANA, F. P-3204, inv. 1, d. 1. Casa-Muzeu a lui A.V. Șciusev. Corespondența lui A. Șciusev cu Direcţia Arhitectură pe lângă Sovietul de Miniștri al RSSM și al Uniunii Arhitecților din RSSM privind reconstrucția și planificarea orașului Chișinău, 1945–1946.

Fig. 8. Perspectiva bulevardului în or. Chişinău. Clădire rezidenţială cu 48 apartamente.
ANA, F. 2835, inv. 1, d. 233.

O.A. [Oleg Abramovici] va transmite la Academproiect, arhitectului Varvarin pentru Konenkov.

Profitând de ocazie pentru coordonare, trimiteţi planul aşezării de pe şoseaua Gan. (Cotovschi – azi șoseaua Hâncești – n.n.) și traseul magistralei de la Ciuflea (mănăstirea Ciuflea) la Gară, asemenea să spuneți și de ce Pav. V. nu este desemnat de Dumneavoastră ca consultant pentru toate lucrările văii Bâc".

Strâng mâna,
A. Şciusev
3 octombrie 1948[15]

Uniunii Arhitecţilor RSSM
„Dragi tovarăși!

Spre marele meu regret, va trebui să amân vizita în patria mea, Chișinău în luna octombrie a anului 1948 din cauza concluziei medicilor despre necesitatea tratamentului de o lună la Karlsbad.

Totuși, expoziția lucrărilor mele aniversare va avea loc la Chișinău în octombrie.

Dupa tratament voi veni la Voi prietenii şi colegii mei".

Al vostru A. Şciusev,
14 octombrie 1948 [16]

[15] Scrisoarea academicianului A. Şciusev către R.E. Kurţ, architect şef al or. Chişinău din 3 octombrie 1948. ANA, F. P-3204, inv. 1, d. 1. Casa-Muzeu a lui A. Şciusev. Corespondența lui A. Şciusev cu Direcţia Arhitectură pe lângă Sovietul de Miniştri al RSSM și al Uniunii Arhitecților din RSSM privind reconstrucția și planificarea orașului Chișinău, 1945–1946.

[16] Scrisoarea academicianului A. Şciusev către Uniunea Arhitecţilor RSSM din 14 octombrie 1948. ANA, F. P-3204, inv. 1, d. 1. Casa-Muzeu a lui A. Şciusev. Corespondența lui A.V. Şciusev cu Direcţia Arhitectură pe lângă Sovietul de Miniştri al RSSM și al Uniunii Arhitecților din RSSM privind reconstrucția și planificarea orașului Chișinău, 1945–1946.

Vicepreşedintelui SM al RSSM tov. T.I. Troian
Copie şefului Direcţiei Arhitectură pe lângă SM al RSSM, tov. V.F. Smirnov

„Familiarizându-mă cu activitatea Direcţiei Arhitectură de pe lângă SM al RSSM și activitatea Departamentului Arhitectură al Comitetului Executiv al orașului Chișinău, precum și cu proiectele de planificare pentru orașele Tiraspol, Orhei și Bălți, cred că munca atât în Departamentul orașului, cât și Direcţia Arhitectură este organizată suficient de calificat și poate oferi rezultate favorabile, atât în ceea ce privește planificările, cât și proiectele de volum.

Toată această muncă este realizată de Direcţie și de organizațiile sale subordonate în deplin contact cu mine.

Aș dori în special să remarc buna activitate a Direcţiei pentru protecția și fixarea monumentelor, precum și munca de cercetare desfășurată de Muzeul de Arhitectură și Tehnici de Construcții [actualmente nu mai există – n.n.], care a dat deja rezultate fructuoase în studiul locuințelor naționale, ceramică și alte subiecte care sunt de mare actualitate în programul de lucru al Muzeului, care are posibilitatea de a se angaja nu numai în expoziții, ci și în lucrări științifice foarte semnificative.

Toate subiectele puse la ordinea zilei sunt relevante și nu rămâne decât să le dorim să fie finalizate cu succes.

Proiecte voluminoase elaborate de Direcţie și revizuite de mine în timpul ședерii mele la Chișinău, au fost finalizate conform instrucțiunilor mele și pot fi acum recomandate pentru implementare în natură.

Proiectele clădirilor Ministerului de Interne, Ministerului Industriei Alimentare și Gustative, Ministerului Comerțului, cinematograful, în ciuda soluțiilor lor arhitecturale generale corecte, necesită o dezvoltare amănunțită de către oameni foarte calificați. Această dezvoltare, pentru a-i asigura calitatea înaltă, poate fi realizată numai de autori de înaltă calificare, pe care Moldova nu-i are astăzi. De aceea Vă rog:

1. De a da indicaţii ministerelor de resort să îmi trimită la Moscova proiectele enumerate pentru a putea asigura în atelierul meu executarea tuturor detaliilor exterioarelor și interioarelor acestor clădiri, care decid fața arhitecturală a orașului;

2. A da indicaţii Direcţiei Arhitectură de pe lângă Sovietul Miniștrilor al RSSM să colecteze și să-mi trimită materiale privind activitățile de cercetare ale Departamentului pentru protecția monumentelor și ale Muzeului de Arhitectură și Tehnici de Construcții pentru prezentarea la Academia de Științe a URSS a unui raport de informare privind protecția monumentelor de patrimoniu ale RSSM și studiul locuințelor populare moldovenești. Vă informez că, convingându-mă în activitatea vitală de cercetare a muzeului, am acceptat să preiau tema clasicismului rus în Moldova;

3. De a ajuta Direcția în atragerea arhitecților calificați din Moscova, oferindu-le condiții adecvate de trai;

4. De a da indicaţii Comitetului Executiv al Consiliului orășenesc Chișinău să grăbească lucrările geodezice și să le acorde o atenție deosebită.

Trecând la activitățile practice de astăzi, aș dori să notez principalele sarcini pe care ar trebui să le stabiliți pentru Direcţie. Acestea sunt:

a) crearea unei biblioteci, cu ajutorul căreia arhitecții RSS Moldovenești ar putea stăpâni creativ experiența arhitecturii clasice, renascentiste și a arhitecturii moderne Sovietice maiestuoase, ceea ce le va permite să creeze o arhitectură în consonanță cu epoca noastră;

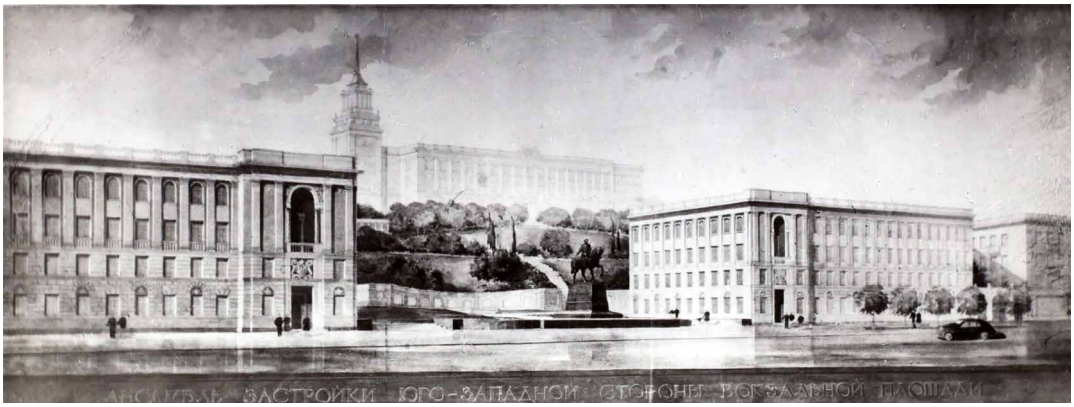

Fig. 9. Ansamblu de clădiri din partea de sud-vest a pieței gării feroviare.
ANA, F. 2835, inv. 1, d. 233

b) în același scop, organizați o invitație de la Moscova pentru arhitecți notorii pentru prezentări, cu expoziţiile lor, astfel încât cei locali, pe această bază, să-și extindă arealul creativ;

c) organizarea de cursuri semianuale obligatorii pentru șefii de şantier, cu predare de către arhitecți, pentru a crea un cadru de maeștri de înaltă calificare în construcții. Acest lucru este necesar în special pentru Dvs. pentru implementarea construcției culturale, care dintotdeauna a distins Chișinăul.

În ceea ce privește planul general, cel mai rațional mi se pare să se transfere complet zona de intrare a Gării pentru construcția căii ferate, din acest motiv, este destul de oportun ca clădirea fostei Şcoli Eparhiale de pe valea Munceşti, să se reabiliteze pentru Direcţia Cale Ferată Chișinău, obligând-o să reconstruiască complet piaţa și trecerile la clădire de-a lungul versanților văii, precum și să ridice în piață un monument lui Cotovsci cu o statuie ecvestră.

Pe Strada Lenin, de la Gară până la Bulgară, din cauza imposibilității demolarii căsuțelor existente, plantați în două rânduri cu arbori de zece ani cu coroană largă (de preferință salcâm).

De a grăbi proiectarea și realizarea podului-viaduct de la raza mijlocie până la Râșcani, pentru a asigura dezvoltarea largă a construcțiilor individuale și de stat în zonă.

Proiectele de planificare pentru Râşcani, precum și pentru raioanele nu mai puţin semnificative pentru oraş Valea Dicescu și descendenţa Balcani, ar trebui să fie dezvoltate urgent și trimise la Moscova pentru aprobare și corectare.

Grăbiți construcția Hotelului Central [azi OTP Bank – n.n.] în cutia între bancă [Sala cu Orgă] și Casa de Cultură [Teatrul Naţional „Mihai Eminescu”], cu amenajare obligatorie a restaurantului.

Transmiteţi casa fostului Pronin, de-a lungul străzii Sadovaia [vila urbană a inginerului Pronin, de pe str. A. Mateevici – n.n.], pentru reabilitare sub Prezidiul bazei Academiei de Științe, atribuind Academiei de Științe clădirea ocupată de Sovietul de Miniștri și clădirea în curs de reabilitare pentru Sovietul de Miniștri de-a lungul străzii Sadovaia [clădirile de pe str. A. Mateevici 85 și 87 – n.n.], după construirea Casei Guvernului, astfel încât să se poată abandona ideea construcției noi pentru complexul Academiei de Științe din Valea Dicescu.

În modificarea propunerii inițiale a proiectului general de construcție a Teatrului de Operă și Balet pe strada Lenin [azi Teatrul de Operă și Balet „Maria Bieșu" de pe bf. Ștefan cel Mare și Sfânt – n.n.], între străzile 28 iunie [azi str. V. Pârcălab – n.n.] și Komsomolskaia [azi str. M. Eminescu – n.n.], consider că este oportună amplasarea acestuia de-a lungul axei Parcului „Puşkin", cu organizarea unui scuar în jur, în detrimentul teritoriului ocupat acum de o autobază și un cinematograf de vară.

Sunt obligat să remarc că arhitecții și proiectanții care lucrează în Direcție și în special în alte organizații de proiectare, acordă foarte puțină atenție studiului arhitecturii naționale, precum și lucrărilor maeștrilor Renașterii, clasicismului rus și celor mai bune exemple de arhitectură sovietică, iar Uniunea Arhitecților își organizează prost membrii pentru acest lucru cel mai important pentru ei, în activitățile lor practice, de studiu.

Am fost surprins de faptul că proiectanții și arhitecții care lucrează în Direcție nu au lucrat niciodată în timpul serilor, pe perioada șederii mele în Moldova. Asta arată că își tratează munca fără pasiune. Mi se pare că aici este absolut necesară reînvierea activității creatoare a Uniunii Arhitecților, care vizează ridicarea conștientizării arhitecților de marea lor responsabilitate pentru munca lor.

În plus, arhitecții ar trebui să participe la propaganda și popularizarea arhitecturii prin rapoarte și prelegeri în producție, în rândul muncitorilor din industrie și construcții, precum și în rândul intelectualității, pentru a atrage atenția întregii populații a capitalei Moldovei asupra problemelor refacerii și reconstrucției sale".

Academician A.V. Şciusev[17]

Mihail Şciusev către Kurţ

„Pe data de douăzeci și patru, la ora 18:00, după o boală gravă, tata a murit".[18]

De menționat că P. Șciusev a continuat mai multe activități inițiate de A. Șciusev, dovadă fiind corespondența studiată.

Membrului Comitetului Central al PCUS Brejnev Leonid Iliici

„Marea muncă pe care ați depus-o pentru a conduce economia națională a Moldovei și preocupările și interesul dumneavoastră pentru dezvoltarea capitalei îmi dau curajul să mă adresez dumneavoastră cu o cerere de ajutor la rezolvarea corectă a unor probleme legate de reconstrucția orașului meu natal Chișinău, din care era originar și regretatul academician A. *Şci*usev, care a lucrat mult la realizarea planului general al capitalei.

În acest moment, se decide problema finalizării arhitecturale a noii magistrale transversale a Chișinăului, care, potrivit lui Şciusev, ar trebui să lege centrul orașului de suburbia de lucru Râșcani cu un pod situat chiar la intrarea în oraș. A trebuit să particip și la proiectarea trecerii și a intersecției acesteia cu râul Bâc și calea ferată.

[17] Scrisoarea academicianului A. Şciusev către T.I. Troian, vicepreşedintele SM al RSSM, şi V.F. Smirnov, şeful Direcţiei Arhitectură RSSM. ANA, DGAN, F. P-3204, inv. 1, d. 1. Casa-Muzeu a lui A. Şciusev. Corespondența lui A. Şciusev cu Direcţia Arhitectură pe lângă Sovietul de Miniștri al RSSM și al Uniunii Arhitecților din RSSM privind reconstrucția și planificarea orașului Chișinău, 1945–1946.

[18] Scrisoarea lui M. Şciusev către R.E. Kurţ. Mai, 1949. ANA, DGAN, F. P-3204, inv. 1, d. 1. Casa-Muzeu a lui A. Şciusev. Corespondența lui A. Şciusev cu Direcţia Arhitectură pe lângă Sovietul de Miniștri al RSSM și al Uniunii Arhitecților din RSSM privind reconstrucția și planificarea orașului Chișinău, 1945–1946.

Potrivit informațiilor disponibile, proiectarea și construcția acestei treceri a fost încredințată Organizației Căilor Ferate Kiev, care, mi se pare, nu ține cont suficient în proiectul său de rolul Chișinăului ca capitală a republicii, precum și de poziția trecerii pe artera centrală a orașului și viitoarea extindere a dezvoltării urbane în zona Râșcani. În special, trecerea nu este considerată un element al unei magistrale urbane în curs de dezvoltare, ci ca un simplu drum, de o lățime obișnuită, insuficientă pentru capitală.

După părerea mea, lățimea trebuie mărită…”[19].

P.V. Şciusev

Deasemenea P.V. Şciusev scrie că „măsurile hidraulice de asigurare cu apă și îmbunătățirea zonelor agricole aride din sud este un subiect de preocupare specială pentru partid și guvern. Astfel de zone includ zona orașului Chișinău din Moldova, care vara este aproape complet lipsită de apă, deoarece râul Bâc care curge prin oraș se usucă complet în acest moment. Totuși, în rare perioade de inundații naturale, acest râu se transformă într-un torent, al cărui debit uriaș a provocat, de exemplu, în timpul viiturii din 1947, multe victime, a spălat calea ferată și a oprit comunicarea feroviară între Chișinău și restul ţării timp de 2 săptămâni. Pentru prevenirea consecințelor unor astfel de inundații și pentru asigurarea

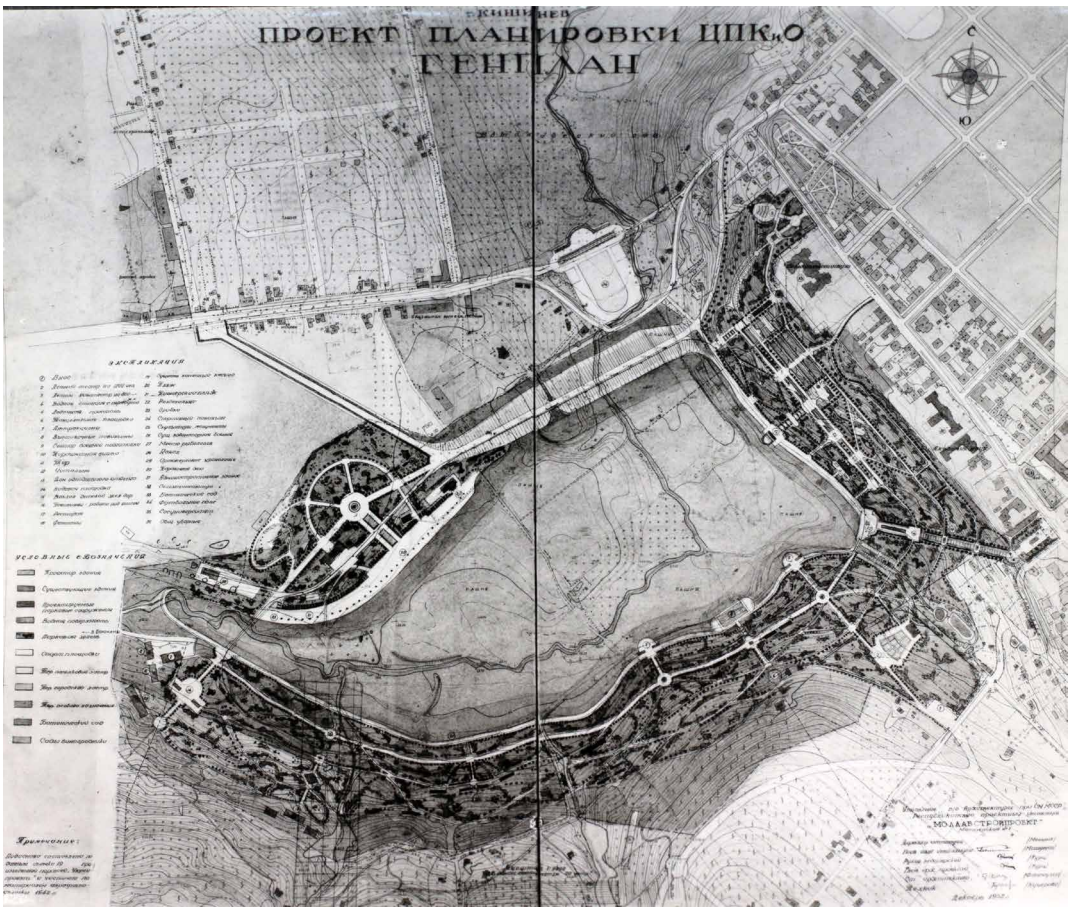

Fig. 10. Planul General al parcului central de cultură și recreere. ANA, F. 2835, inv. 1, d. 247

[19] Scrisoarea lui P.V. Șciusev către L.I. Brejnev. Fotografii de la macheta reconstrucției orașului Chișinău. 7 iunie, 1956. ANA, DGAN, F. 2987, inv. 1, d. 30.

Fig. 11. Schemă – măsuri de asigurare cu apă a or. Chișinău. ANA, F. 2987, inv. 1, d. 31.

cu apă directă a Chișinăului, la elaborarea proiectului de reconstrucție a orașului, regretatul academician Șciusev, cu participarea mea, am conturat o serie de măsuri aprobate de Sovietul de Miniștri al Moldovei, inclusiv construirea unui număr de rezervoare în jurul orașului. Cele două mai mari dintre ele – 1) Lacul Buiucani cu un volum de 1 milion de metri cubi și 2) Lacul Ghidighici cu un volum de șaizeci de milioane de metri cubi, sunt reprezentate în desenul anexat al periferiei Chișinăului. Hidroenergproiect din Harkov a făcut un calcul detaliat al rezervoarelor și a întocmit desenele necesare".[20]

Concluzii.

Examinând corespondența vizată în contextul valorificării și reevaluării moștenirii lăsate de A. Șciusev, constatăm că Alexei V. Șciusev a fost un arhitect de prestigiu și o figură notorie în dezvoltarea arhitecturală a Moldovei, în special în perioada postbelică. Contribuția sa la reconstrucția și dezvoltarea orașelor din Moldova după cel de-al Doilea Război Mondial a fost deosebit de semnificativă. El a jucat un rol esențial în planificarea urbană și arhitecturală a Chișinăului și a altor orașe din regiune. Este demn de remarcat eforturile depuse de A. Șciusev în consultarea și colaborarea cu arhitecții locali, precum și în corectarea și îmbunătățirea proiectelor și schițelor pentru dezvoltarea orașelor. Acest tip de colaborare și mentorat a contribuit la dezvoltarea profesională a arhitecților locali și la îmbunătățirea calității arhitecturii și planificării urbane în Moldova. El a lucrat în perioada în care Moldova făcea parte din Uniunea Sovietică și a fost supus influențelor și cerințelor ideologice ale regimului comunist sovietic. În consecință, multe dintre lucrările sale au reflectat stilul și ideologia arhitecturală dominantă din acea perioadă. Este semnificativ că A. Șciusev a fost înconjurat de numeroase personalități importante din lumea arhitecturii, artei și politicii pe parcursul întregii sale vieți. A. Șciusev a fost parte a unui cerc artistic și cultural extrem de influent. Aceste conexiuni și influențe au jucat, fără îndoială, un rol substanțial în evoluția sa ca arhitect și în dezvoltarea proiectelor sale. Faptul că a avut legături cu personalități politice valoroase sugerează că el a trebuit să navigheze într-un mediu politic complex și că a fost capabil să-și păstreze influența și statutul în cadrul ideologiei sovietice.

Identificarea și traducerea în limba română din limba rusă a scrisorilor academicianului Alexei V. Șciusev și punerea lor în circuitul științific constituie o sursă valoroasă de informații și resurse pentru cercetători și istorici. Acest gen de documente poate oferi o

[20] Scrisoarea lui P.V. Șciusev către CC PC (b) privind amenajarea or. Chișinău. ANA, DGAN, F. 2987, inv. 1, d. 31.

perspectivă unică asupra vieții și carierei lui Şciusev, precum și asupra contextului istoric și cultural în care a trăit și a lucrat. Ordinea cronologică a scrisorilor poate ajuta la urmărirea evoluției gândirii și a preocupărilor lui Şciusev de-a lungul timpului. Aceste documente pot aduce lumina asupra relațiilor sale cu alți oameni din domeniu sau autorități și pot oferi detalii despre proiectele și realizările sale. Considerăm că introducerea acestor scrisori în circuitul științific va contribui la înțelegerea mai profundă a contribuției lui Alexei V. Şciusev la domeniile în care a activat și la influența sa asupra arhitecturii și artei în general.

Fig. 12. A. Şciusev pe şantier în ultima sa vizită în Chişinău. ANA, F. 2835, inv. 1, d. 370

MATERIALS OF THE GENERAL PLAN OF KISHINEV AS OF YEAR 1947, FROM THE ARCHIVES IN THE LIBRARY OF THE UNION OF ARCHITECTS OF MOLDOVA

Materialele Planului General al Chișinăului, păstrate în Biblioteca Uniunii Arhitecților din Republica Moldova

DOI: 10.5281/ZENODO.8384590
CZU: 711.4(478-25)(091)

Mihail ORLOV
Uniunea Arhitecților din Moldova
Email: mihorlov@gmail.com
The translator: Vlasenco Carolina

The book containing the list of the activities of the Union of Architects of Moldova was published in 1947. According to the chapter "Overview of the work of Soviet architects of the MSSR" the General Reconstruction Plan of Kishinev was presented by Academician A. V. Shchusev.

The Council organized a public presentation of the General plan for the reconstruction of the Kishinev (by Academician A.V. Shchusev). The event was also attended by representatives from various institutions and city organizations. The meeting of the leading Moscow architects took place at the Union of Architects of Moldova.

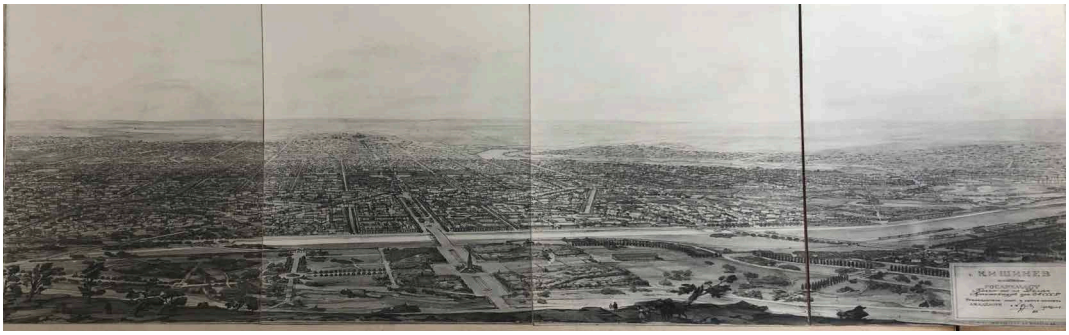

A lecture on Soviet architecture was given to the members of the UAM by Academician A. V. Shchusev. Both the 800th Moscow anniversary exhibition and the A.V. Shchusev's report presentation were held in the Party Office.

"The Planning and Reconstruction of City Centers in the USSR" presentation was given by Fellow Correspondent of the Academy of Architecture V.V. Baburov. (Victor Veniaminovich Baburov is a renowned architect and urban planner. He participated in the reconstruction project of Moscow in 1932 and its suburban area in 1934. He is known as one of the authors of the "Fundamentals of Urban Planning" (1951) guide for architectural universities, as well as for a large number of publications on this topic.). The book published in 1947 also includes a chapter written by Robert Kurtz. The architect comprehensively discusses the General Plan of Kishinev by Academician A.V. Shchusev.

Info related to the General Plan of Kishinev, submitted by A.V. Shchusev, is kept at the Shchusev House-Museum. Materials include original drawings and perspectives, created by Academician A.V. Shchusev both on his own and together with the team.

The album containing photographs of the presented works was handed over to the library of the Union of Architects to provide the members with an opportunity to carefully study the project.

The album has dimensions of 520 by 360 mm and a thickness of 55 mm. The cover is wrapped in dark gray calico, and the number "918" is written in the upper right corner. The album contains 25 sheets, and 40 photographs are pasted on 22 of them. Additionally, there is one sheet with a drawing enclosed in the album.

Based on the works presented in the album, we can assess the range of materials submitted, as well as identify the architects who participated in this project under A.V. Shchusev's guidance.

Official stamp: "Architectural workshops of the committee for architecture affairs under the council of ministers of the USSR. Project supervisor and author: academician A.V. Shchusev."

Page 1. Two images: General plan of Kishinev (photo of the model) and "Plan of the area adjacent to Kishinev." The planning project was developed by architect Z.K. Rostkovskaya with the participation of architect I.I. Novikov.

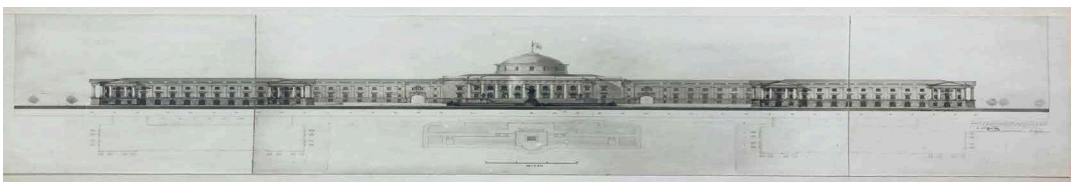

Page 2. “Base plan of Kishinev.” Developed by architect Z.K. Rostkovskaya-Yashina with the participation of architect I.I. Novikov.

Page 3. Two drawings: “Kishinev station area layout” developed with the participation of architects Z.K. Rostkovskaya and N.T. Bogomolova. “Layout of the center of Kishinev” developed with the participation of architects Z.K. Rostkovskaya and Yakovleva.

Page 4. Two drawings: Unidentified street layouts (Lenin Street).

Page 5. Perspective view of Kishinev. Designed by architect A. P. Agafonov.

Page 6. “Kishinev, Lenin Street.”

Page 7. Two drawings: “Development project of Rishkanovskaya Hill in Kishinev” and “Layout of Rishkanovskaya Hill in Kishinev,” both developed by architect Turchininov, along with a perspective view of the two presented drawings.

Page 8. Two views of the center of Kishinev with the Government House.

Page 9. “Government House in Kishinev, main facade.” With the participation of architect E.S. Sorokina.

Page 10. “Palace of the Government of the Moldavian SSR.” With the participation of architect A.P. Agafonov.

Page 11. “Government House” Two facades. With the participation of architect E.S. Sorokina.

Page 12. “Government House. Cross-section” With the participation of architect E.S. Sorokina. “Interior” with the signature of A.V. Shchusev.

Page 13. “Government House. Plans of three floors.” With the participation of architect E. S. Sorokina.

Page 14. Theater in Kishinev, market in Kishinev. Two perspectives.

Page 15. Perspective view of a building.

Page 16. Perspective view of a university building.

Page 17. University building. Two images: facade and section.

Page 18. University building. Four plans.

Page 19. Perspective view of the center of Kishinev in the area of Sadovaya Street. Variant 1.

Page 20. Perspective view of the center of Kishinev in the area of Sadovaya Street. Variant 2.

Page 21. Views of the Mazarakievskaya Church. Two images.

Page 22. Perspective view.

Page 23. "Reconstruction of a residential building (Swiss Hotel)." "Bridge over the Kishinev Canal."

The most marvelous discovery in the album was a sheet of dense yellowed paper with a drawing made in colored pencils. The size of the sheet is 38 cm by 29.5 cm.

It depicts the perspective view. of the central part of Kishinev taken from a bird's-eye view, from the side of Gogol Street (Bănulescu-Bodoni Street). The Arch of Triumph, Lenin, Pushkin and Gogol Streets, as well as the planned Government House are easy to recognize.

Taking into account the fact that A.V. Shchusev personally executed some of the works presented in the album, it is reasonable to assume that this sketch was also created by his hand. A qualified expertise can verify this hypothesis. However, it is undeniable that the discovered sketch is part of Shchusev's project, allowing us to better comprehend the author's concept and the process of working on the project.

Acquainting ourselves with the list of architects who participated in the development of the General Plan can help us find new materials about this significant event in the history of Kishinev.

ALEXEI ȘCIUSEV – UN ARHITECT TALENTAT, DAR CONTROVERSAT

Alexei Șciusev – a talented but controversial architect

DOI: 10.5281/zenodo.10060169
CZU: 72(478)(092)

Anatol PETRENCU
Prof. univ., dr. hab. în istoie, Universitatea de Stat „B.P. Hașdeu”, Cahul
Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău
Membru de onoare al Academiei Oamenilor de Știință din România
ORCID ID: 0000-0002-5449-1023
Email: anatol_petrencu@yahoo.com

Summary. The Chisinau architect Alexei Șciusev was a brilliant creator, his work was personally appreciated by the dictator Joseph Stalin. A. Șciusev understood the tastes of the Soviet ruler in terms of communist imperial architecture. That's how those times were: dictators wanted to impose their greatness in special, imposing edifices, in new-type cities, in tribunes, stadiums, etc. The personality of the architect Alexei Șciusev cannot be presented without explaining the essence of the society in which he created – in the Soviet totalitarian regime.

Keywords: Alexei Șciusev, totalitarianism, cultural heritage.

Comunitatea științifică din Republica Moldova este preocupată tot mai mult de problemele patrimoniului, de soarta moștenirii culturale, inclusiv – a celei sovietice. Trecerea de la societatea comunistă totalitară la cea democratică obligă atât cercetătorii, cât și factorii de decizie ai Republicii Moldova să ia atitudine și măsuri concrete privind trecutul totalitar. Problema se referă la creațiile și la creatorii culturilor totalitare. În acest sens este și cazul arhitectului Alexei Șciusev.

Despre creația chișinăuianului Alexei Șciusev s-a scris destul de mult, atât în anii Puterii sovietice[1], cât și după căderea regimului comunist și destrămarea URSS[2]. Cercetătorii contemporani au demonstrat contribuția arhitectului Alexei Șciusev la edificarea diverselor obiective administrative sau de interes public. Oamenii de știință din Chișinău au fost preocupați, în mod special, de contribuția lui A. Șciusev la construcția capitalei RSS Moldovenești (RSSM) după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. Astfel, istoricul dr. Ruslan Șevcenco a constatat că, încă în 1941, adică după anexarea Basarabiei de către URSS (28 iunie 1940), A. Șciusev a propus un plan de dezvoltare al orașului. După încheierea războiului în Europa (9 mai 1945), în lunile iulie-august, venit în orașul natal, A. Șciusev a avut mai multe întâlniri cu conducerea bolșevică a RSSM și a orașului, cu intelectualitatea și studenții din capitală, și a înaintat un șir de propuneri privind perspectivele dezvoltării capitalei. Între ele: ridicarea unei zone industriale în preajma Gării feroviare, construirea unei autostrăzi-centură a orașului, prelungirea bulevardului Ștefan cel Mare și

[1] Н.Б. Соколов, *А.В. Щусев* (N.B. Sokolov, *A. V. Șciusev*), Moscova, 1952, 388 p.; Р.Е. Курц, *Алексей Щусев* (R.E. Kurz, *Alexei Șciusev*), Chișinău, 1973, 66 p.; К.Н. Афанасьев, *А.В. Щусев* (K.N. Afanasiev, *A.V. Șciusev*), Moscova, 1978, 192 p.

[2] Руслан Шевченко, *«План Щусева»* (Ruslan Șevcenco, *Planul lui Șciusev*), in: *Moldovskie vedomosti*, 2012, nr. 40 (2286).

Sfânt (atunci bulevardul Lenin) până în sectorul Botanica de astăzi. În 1947 A. Șciusev a revenit la planul schițat doi ani în urmă și a lucrat asupra lui până în 1949[3].

Cercetătoarea științifică de la Centrul de Etnologie al Institutului Patrimoniului Cultural al Ministerului Culturii Natalia Iurcenco a publicat două studii referitoare la contribuția arhitectului Alexei Șciusev privind refacerea centrului Chișinăului[4] după recucerirea lui de către sovietici în august 1944. Autoarea menționează că A. Șciusev a propus „străpungerea" (rus. «пробивка») părții de jos a orașului cu trei bulevarde („trei raze"), care ar fi pornit de la Catedrala mitropolitană spre râul Bâc. N. Iurcenco scrie că proiectul înaintat de Alexei Șciusev a fost realizat parțial: din cele „trei raze" a fost construit doar bulevardul *Tineretului* (*Renașterii*, acum *Grigore Vieru*). Autoarea afirmă că până în 1959 acest bulevard purta numele „Raza centrală Șciusev" (rus.: „Центральный луч Щусева"). „Razele" lui Șciusev, scrie autoarea, urmau să ajungă la râul Bâc, plin cu apă; malurile râului urmau a fi căptușite cu lespezi de granit și unde ar fi fost construit un port fluvial. Alexei Șciusev a gândit, de asemenea, Lacul de acumulare Ghidighici și Lacul din Valea Morilor (viitorul Lac al comsomolului). N. Iurcenco mai scrie că Alexei Șciusev a proiectat un șir de edificii de stat, cum ar fi, de exemplu, Casa guvernului[5], amplasată inițial pe locul unde astăzi este Teatrul de Operă și Balet, ulterior – pe locul unde a fost Mitropolia, aruncată în aer de sovietici la retragerea lor în 1941, astăzi – clădirea Guvernului Republicii Moldova. În opinia lui A. Șciusev, clădirea Executivului urma a fi zidită în forma clasicismului rus. În acest stil este edificată Catedrala Mitropolitană (secolul al XIX-lea). În proiectul prezentat de A. Șciusev autoarea articolului descoperă elemente ale unor edificii deja existente, în special – Catedrala Kazan din Sankt-Petersburg (arhitect A. Voronihin), Palatul Tavriceski etc., clădiri în care spiritul clasicismului rus se realiza prin mijloace de artă arhitecturală. Așadar, ceea ce a propus A. Șciusev pentru viitorul sediu al Guvernului RSSM era un imobil realizat în spiritul clasicismului rus, plasat în fața Catedralei mitropolitane, în centrul urbei ar fi fost construit un complex de edificii în stil arhitectural rusesc. Altfel spus, rusificarea orașului s-ar fi făcut și pe cale arhitecturii principalelor clădiri ale Statului[6].

În ediția a 6-a a volumelor „Identitățile Chișinăului", cercetătoarea Natalia Iurcenco a continuat prezentarea proiectului lui A. Șciusev privind centrul orașului, și anume bulevardul *Ștefan cel Mare și Sfânt* (atunci bd. *Lenin*), plan ce „reflectă estetica originală a arhitecturii sovietice clasice, a așa-zisei perioade staliniste"[7]. Aflăm din lucrarea citată că în stil arhitectural stalinist au fost proiectate nu doar clădirea Guvernului, ci și Casa Armatei sovietice, Biblioteca (Biblioteca Națională a Republicii Moldova), magazinul universal „Gemenii", clădirea Poștei Centrale, teatrul actual „M. Eminescu", Gara Feroviară din Chișinău. Deci, o parte din imobilele proiectate de A. Șciusev au fost realizate, altele din

[3] *Ibidem*.

[4] Наталия Юрченко, *Щусев и Кишинев. Неосуществленные замыслы* (Natalia Iurcenco, *Șciusev și Chișinău. Proiecte nerealizate*), in: *Identitățile Chișinăului*, ediția a V-a. *Orașul interbelic*, Chișinău, 2020, p. 219-226: Eadem, *Новый центр Кишинева, каким он мог по замыслу А.В. Щусева* (*Noul centru al Chișinăului, cum ar fi arătat conform proiectului lui A. V. Șciusev*), in: *Identitățile Chișinăului: orașul subteran*, Chișinău, 2019, p. 150 și urm.

[5] Наталия Юрченко, *Щусев и Кишинев. Неосуществленные замыслы*..., pp. 221-222.

[6] Atât dl dr. Ruslan Șevcenco, cât și dna Natalia Iurcenco critică înfățișarea actualei clădiri a Guvernului Republicii Moldova (arhitect S. Fridlin, 1964), considerând-o „primitivă" (R. Șevcenco) și „destul de trivială" (N. Iurcenco). Știm încă din evul mediu: *De gustibus et coloribus non disputandum*. Edificiul arhitectului S. Fridlin este construit în stil modernist (am putea spune – stil *european*), este elegant, luminos, spațios. Și cel mai important – Chișinăul, totuși nu este oraș rusesc.

[7] Natalia Iurcenco, *Новый центр Кишинева...*, p. 151.

varii motive (cheltuieli enorme), nu (de ex., Universitatea de Stat din Moldova). Reținem din cele de mai sus: arhitectul Alexei Șciusev, originar din Chișinău, a înaintat mai multe proiecte de amenajare a orașului, precum și de construire a diverselor edificii administrative sau de utilitate socială.

Cercetătorul Anatol Povestca, directorul Casei memoriale „Alexei Șciusev" din Chișinău, a publicat relativ recent două articole în care examinează aspecte ale istoriei Casei memoriale „Alexei Șciusev" din Chișinău, ale biografiei și operelor cunoscutului arhitect la restabilirea orașului lui natal[8].

Relativ recent în librării a fost pusă la dispoziția cititorilor o monografie deosebit de interesantă și utilă, semnată de Dmitri Hmelnițki[9]. La redactarea monografiei autorul a utilizat literatura de specialitate, dar și ediții ale timpului, greu accesibile pentru cititori, precum și lucrări publicate în afara spațiului est-sovietic. Din lucrare reținem momentul cel mai important din biografia lui A. Șciusev: acceptarea de către distinsul arhitect a stilului arhitectonic impus de Stalin. D. Hmelnițki a evidențiat trei etape în creația lui A. Șciusev: 1) cea din anii țarismului, în care A. Șciusev a proiectat restabilirea sau construirea multor edificii de cult; 2) etapa de după lovitura de stat bolșevică, numită modernistă, când A. Șciusev ar fi spus: așa cum s-a înțeles cu preoții, tot așa se va înțelege și cu bolșevicii. D. Hmelnițki precizează că A. Șciusev ar fi putut spune aceste cuvinte când încă puteau fi rostite, adică, la un timp scurt de la lovitura de stat. A. Șciusev a fost unul dintre cei mai buni arhitecți moderniști ai timpului. 3) A treia etapă, din 1932, de la numita „reformă arhitecturală stalinistă", când conducerea de vârf a partidului bolșevic, personal dictatorul Iosif Stalin dicta / aproba proiectele în construcții. La un concurs, organizat de conducerea partidului și statului, în vederea ridicării unui Palat al Sovietelor, la care au participat mai mulți arhitecți, inclusiv – Alexei Șciusev, victoria i-a revenit arhitectului Boris Iofan. Arhitectul Alexei Șciusev a înțeles imediat care erau gusturile partidului (citește: ale lui Stalin) privind arhitectura comunismului. Și a intrat în serviciul partidului...

Epoca stalinismului a fost marcată de impunerea unui stil arhitectural care ar fi demonstrat măreția Imperiului comunist. Dar dictatorul Iosif Stalin nu a fost singurul care a dorit măreție pentru statul pe care îl conducea. În Germania nazistă – alt stat totalitar, – Adolf Hitler a fost și el animat de grandomanie și a promovat în funcții mari arhitecți care i-au satisfăcut gusturile. Astfel, la porunca lui A. Hitler, Albert Speer (1905–1981) a reconstruit edificiul Ministerului imperial al educației și propagandei, a reconstruit reședința din Berlin al lui Hitler. Albert Speer este arhitectul ce a gândit Forul de partid din Nuernberg (1934), iar din 1936 a început lucrările de reconstruire a Berlinului în stil nazist[10].

[8] Anatol Povestca, *Casa memorială „Alexei Șciusev" din Chișinău: o retrospectivă istorică*, in: Acta Terrae Fogarasiensis, X, Făgăraș, 2021, pp. 331-341, foto; Idem, *Academicianul și arhitectul Alexei Șciusev prin prisma creațiilor sale,* in: *Collegium Mediense*, XII, Comunicări științifice, XXI, Mediaș, 2022, pp. 81-86.

[9] Dmitri Hmelnițki, *Alexei Șciusev, un arhitect al stilului imperial stalinist*, traducere din limba engleză de Nicolae Pojoga, Chișinău: Cartier, 2022, 174 p.

[10] Альберт Шпеер, *Кто был кто в Третьем рейхе. Биографический энциклопедический словарь*, (Speer Albert, in: *Cine a fost cine în cel de-al Treilea Reich. Dicționar enciclopedic biografic*), Moscova: Editura AST, 2002, pp. 750-751. Se pare că cei trei dictatori ai vremii, Iosif Stalin, Adolf Hitler și Benito Mussolini s-au luat la întrecere – cine dintre ei va construi cel mai înalt edificiu din lume. Sovieticii au aprobat proiectul Palatului Sovietelor, Moscova, arhitect Boris Iofan, 1932–1933. Uriașa clădire, încununată cu o statuie a lui V. Lenin (înălțimea 495 de metri, 100 de etaje, avea și elemente ale arhitecturii clasice ruse (pilonii). Clădirea nu a fost realizată din cauza implicării URSS în cel de-al Doilea Război Mondial. Sursa: *Дворец Советов*. Vezi și Natalia Iurcenco, *Щусев и*

Dar cele trei regimuri totalitare au concurat și în tribune. Asta pentru că mitingurile și demonstrațiile de masă în fața dictatorilor au fost „un atribut obligatoriu al puterii totalitare”[11]. Fără îndoială, această „întrecere” a fost câștigată de arhitectul Alexei Șciusev, – cel care a proiectat principala tribună a URSS – Mausoleul lui V.I. Lenin – „o construcție genială din punct de vedere arhitectural”[12]. Artiom Dejurko consideră că ideea îmbinării într-o singură construcție a pietrei funerare și a tribunei guvernamentale este puțin stranie. Ideea lui A. Speer de a construi pe tribună o sală de festivități e fost mult mai logică: musafirii veneau la și făceau plecăciuni în fața unui semizeu viu, nu mort[13].

Deci, cam așa se prezintă lucrurile cu arhitecții din anii totalitarismelor, inclusiv cu opera lui Alexei Șciusev. A fost un om genial, un excepțional pictor, un talentat arhitect, dar a creat în anii regimului totalitar comunist, îndeplinind mofturile megalomane ale dictatorului Iosif Stalin.

Кишинев. Неосуществленные замыслы..., pp. 222-223. A. Hitler a vrut să ridice un edificiu de doar „modesta” înălțime de 250 metri. Începutul celui de-al Doilea Război Mondial nu i-a permis realizarea proiectului. În Italia, arhitectul admirat de ducele Benito Mussolini, Marcello Piacentini, a elaborat proiectul unui turn de 108 metri, modest în comparație cu zgârâie-norii din SUA, în schimb, cel mai înalt din Europa.

[11] Артём Дежурко, *Кто кого тоталитарнее. Соревнование архитектур трех главных тоталитарных режимов середины XX века в шести дисциплинах: небоскрёб, трибуна, проспект, стадион, выставочный павильон и город* (Artiom Dejurko, *Cine este mai totalitar ca altul. Concurența arhitecturilor celor trei regimuri totalitare principale de la mijlocul secolului al XX-lea în șase discipline: zgârâie-nori, tribune, bulevarde, stadioane, pavilioane expoziționale și orașe*) în *https://arzamas.academy/materials/465* (consultat 31.05.2023).

[12] *Ibidem.*

[13] *Ibidem*.

PATRIMONIUL ISTORIC ȘI EDUCAȚIONAL

HISTORICAL AND EDUCATIONAL HERITAGE

Conferința științifică „105 ani de la Unirea Basarabiei cu România. Unde-s doi puterea crește... Lecția de istorie și demnitate a anului 1918”, 27 martie 2023.

https://asm.md/astazi-am-facut-istorie-lectie-de-onoare-si-demnitate-la-chisinau-pentru-consemna-105-ani-de-la

https://www.youtube.com/watch?v=MMgc9UE4avU&t=513s&ab_channel=IDSITV

PATRIMONIUL BIBLIOFIL DIN BIBLIOTECA MĂNĂSTIRII VĂRZĂREȘTI

The bibliophile heritage from the library of the Vărzărești Monastery

DOI: 10.5281/zenodo.8384460
CZU: [27-523+27-23]:026.07

Igor CERETEU
Dr. hab. în istorie, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova
Email: igor.cereteu3@gmail.com

Summary. Vărzărești Monastery is one of the oldest monastic settlements east of the Carpathians. It is the first documented monastic institution in the area between the Prut and the Dniester. It is mentioned as a boundary in a document dated April 25, 1420, issued by the chancellery of voivode Alexandru cel Bun. At the time of its foundation, the monks used manuscripts to officiate the divine services, copied in other monastic centers in the Romanian space, but, unfortunately, these have not been preserved. The monastery was closed after numerous Tatar raids and only in the second half of the 18th century, after reactivation, another library of printed books was established. The books being very expensive, they were protected by the owners, in our case the monks from the monastery, who, upon a possible transfer, took the books with them, a real fortune. Some of the books from Vărzărești were in the library of the nearby Căpriana monastery, documented in the 15th century. The monastery was closed by the Soviet authorities and the inventory and books confiscated. It was reactivated in the 90s of the 20th century. The books in the current library do not have handwritten notes, which makes it impossible to identify the owners or the circulation routes. Currently, the book heritage of the Vărzărești monastery is composed of 53 Romanian books, but there are also some books in Russian. The state of conservation is good and they are used in the officiating of divine services by the priests of the monastery.

Keywords: Vărzărești Monastery, library, old books, bibliophile heritage, Bessarabia.

Mănăstirea Vărzăreşti este una dintre cele mai vechi aşezări monahale de la est de Carpaţi. Este prima instituţie monahală atestată documentar în spaţiul dintre Prut şi Nistru. Este menţionată într-un hrisov din 25 aprilie 1420, emis de cancelaria voievodului Alexandru cel Bun, care dăruia vornicului Oană un şir de sate din Moldova de est, iar „mănăstirea lui Vărzar” este menţionată în calitate de hotar. Potrivit documentului „hotarul acestor sate care sânt la Bâcovăţ să fie începând de la mănăstirea lui Vărzar, pe deasupra prisăcii lui Acibco, pe vârful Horodiştei, la vârful Lozovei, la podul lui Gârlanici, de la Fântâna Mică până la Fântâna Mare, iar de la Fântâna Mare, pe deasupra, la poiana Târ<n>aucăi, de la poiana lui Chiprian, cu moara pe Bâc, din Lunca cea Mică, şi către Poroseci, şi de la Poroseci la gura Pituşcăi, la seliştea lui Tigomir, iar de la seliştea lui Tigomir, pe deasupra Homiceştilor şi pe deasupra Sadovei, şi de la obârşia Sadovei la gura Conelii, iar de la gura Conelii, pe deasupra, la mănăstirea lui Vărzar”[1]. Nicolae Grigoraș, făcând referire la primele biserici românești de la est de Carpați, considera această mănăstire pierdută[2]. Din analiza

[1] *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova,* vol. I. Volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Editura Academiei, 1975, pp. 67-68, nr. 47; Vezi și: Венелин Юрий Иванович, *Влахо-Болгарские или дакославянские грамоты,* Санкт Петербург, 1840, p. 61.

[2] Nicolae Grigoraș, *Primele mănăstiri și biserici moldovenești (Ctitorii și proprietăți boierești),* Iași, 1946, p. 3.

toponimiei din hrisov rezultă că „mănăstirea lui Vărzar" este actuala mănăstire Vărzărești din satul cu același nume din raionul Nisporeni.

Sursele narative oferă și alte detalii istorice, din care se poate constata că, de exemplu, instituția monahală de la Vărzărești a fost prădată în două rânduri de hoardele tătărești până la 1796[3]. Dacă e să credem acestei tradiții putem presupune că mănăstirea Vărzărești ar putea să fi suferit în timpul marii prădăciuni a hoardelor tătare din luna septembrie 1758, când au fost devastate mai multe ținuturi ale Țării Moldovei, tătarii ajungând până în capitala țării. Despre aceste evenimente întâlnim suficiente date în însemnările de pe manuscrisele și cărțile vechi care au circulat pe teritoriul Țării Moldovei[4]. Mănăstirea ar fi putut fi afectată și în anul 1674, când tătarii au iernat în Moldova dintre Prut și Nistru, iar în dreapta Prutului au ajuns până la râul Jijia, producând atât de mari distrugeri, încât rezidentul german Khindsperg, care vizitase Moldova în septembrie 1674, menționa că situația din această regiune este îngrozitoare, 2/3 din populație murise și mulți au fugit din calea răutăților, urmând și o epidemie de ciumă[5]. Este de precizat că așezământul monahal nu este menționat în documente până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, probabil, din cauza acestor devastări.

Sondajele arheologice întreprinse în vara anului 1993 în perimetrul mănăstirii au permis dezvelirea fundației unei biserici construite prin anul 1770. Biserica actuală a fost zidită în anul 1864 cu unele restaurări la 1906. Lipsesc materialele arheologice care ar confirma existența unei locuiri anterioare secolului al XVIII-lea în preajma mănăstirii[6]. În asemenea situație am putea admite, fie că locașul a fost construit din lemn, ceea ce este foarte probabil, și urmele lui vor putea fi identificate cu dificultate, fie că amplasarea lui ar fi fost în altă parte, fiind abia ulterior transferat pe locul unde se află în prezent[7].

Printre primele investigații despre trecutul mănăstirii de la Vărzărești sunt cele întreprinse în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de A. Zașciuk, potrivit cărora, în anul 1770 protopopul Constantin Măcărescu, împreună cu tatăl său, preotul Vlasie (ulterior cu numele de călugărie Varlaam), a reînnoit mănăstirea[8]. La 10 iunie 1796 răzeșii din Vărzărești au cerut să i se confirme, prin adeverință, schitului suprafața de teren stăpânită și să i se precizeze locul pe moșia Vărzărești, iar șătrarul Toderașcu Măcărescu, descendent din ctitorii acestei biserici, urma „…să înnoiască și să întărească schitul ce este făcut de moșul dum(isale) Varlaam monahul, pe moșia Vărzărești, ce este a noastră în ținut(ul) Eșii"[9].

---

[3] Șt. Ciobanu, *Basarabia. Monografie,* Ediția Expoziției. Imprimeria Statului din Chișinău, 1926, p. 210.

[4] *Însemnări de pe manuscrise*, vol. I, 2008, p. 59; vol. II, 2008, p. 78, 81-82, 170, 187, 188, 278; vol. III, 2009, pp. 145, 310, 486, 629 etc. Vezi: Igor Cereteu, *Evenimente istorice din secolele XVII-XVIII atestate în însemnări pe manuscrise și cărți vechi cu circulație în Țara Moldovei,* in: *Tyragetia*, vol. V [XX], nr. 2, p. 145.

[5] A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană,* Ediția a IV-a. Note, comentarii, indice, ilustrație și postfață de Nicolae Stoicescu. Notă asupra ediției de Maria Simionescu, vol. IV, București, 1993, pp. 248-249.

[6] *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993,* Satu Mare, 12-15 mai 1994, pp. 14-15.

[7] Igor Cereteu, *Biserici și mănăstiri din Moldova (secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea)*, Brăila, Muzeul Brăilei. Editura Istros, 2004, p. 80.

[8] А. Защук, *Бессарабские монастыри и скиты,* in: Материалы для географіи и статистики Россіи, собранные офицерами Генеральнаго штаба. Бессарабская область. Составилъ Генеральнаго штаба капитанъ А. Защукъ. Часть вторая. Санкт-петербургъ, 1862, p. 209.

[9] *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1787–1800). Cărți domnești și zapise. Colecția Moldova în epoca feudalismului*, volumul XI. Volum realizat de Larisa Svetlici-

În baza unor informații sumare aflăm că la începutul secolului al XX-lea mănăstirea avea în proprietate 190 desetine de pământ[10]. Potrivit unor date din 1919, în incinta complexului monastic se aflau două biserici, dintre care una ridicată la 1796, cu o clopotniță adosată, zidită în anul 1835, iar a doua biserică a fost construită în 1863. Până la 1815 mănăstirea era de călugări, din același an a început să fie populată de maicile de la schitul Popăuți (r. Rezina), care fusese desființat. În anul 1828 a fost închis schitul Curătura, care ajunsese în stare deplorabilă. Maicile din acest schit au fost transferate la Rudi și la Vărzărești[11].

Schitul de la Rudi a fost reactivat în anul 1828, însă în anul 1836 a fost iarăși închis. Monahiile de acolo au fost transferate împreună cu inventarul la Vărzărești[12]. Chiliile, alte acareturi și livada urmau sa fie vândute, iar veniturile trebuiau să fie transferate schitului Vărzărești. Biserica de la Rudi urma să fie trecută în folosința parohiei Rudii de Jos[13]. Însă, abia în toamna anului 1847 parohul bisericii din Rudii de Sus Vasile Porucicul a primit de la monahia Tecla, stareța mănăstirii Vărzărești, biserica fostului schit Rudi[14]. Stareța mănăstirii Vărzărești, monahia Tecla a vândut chiliile și livezile schitului Rudi secretarului guberniial, ceea ce ne determină să credem că întreaga avere a schitului a fost trecută la închidere în subordinea mănăstirii Vărzărești. Între aceste două centre monahale existau legături speciale, anterioare închiderii schitului Rudi, deoarece stareța Olga (Iuliana Gucicovski) a venit de la Vărzărești și a stărețit schitul Rudi în perioada 1831–1835[15].

La mănăstirea Vărzărești a funcționat o școală parohială de fete, iar supraveghetor al acestei instituții devine începând cu 18 martie 1903 arhimandritul Inochentie (Ioan Zavadorvschi), care mai era și starețul mănăstirii Hârbovăț[16]. În această perioadă funcționau cinci școli pe lângă schiturile de maici: Hirova, Vărzărești, Răciula, Cușelăuca și Tabăra. După absolvirea școlilor, unele fete erau admise la studii la Liceul Eparhial din Chișinău[17].

În 1918 stareța mănăstirii era monahia Evlavia Frunză, sub ascultarea căreia se aflau 24 de monahii și 111 surori. Mănăstirea avea în proprietate 260 ha de pământ [18]. În anul 1922 averea acestei mănăstiri era constituită din: 5 ha de vie, 2 ha de livadă, 2 ha de grădină de

nâi, Demir Dragnev, Eugenia Bociarov. Coordonatori: Demir Dragnev, mem. cor. al AȘM și Valentin Constantinov, doctor în științe istorice, Chișinău: CEP USM, 2008, vol. XI, 2008, p. 232, nr. 174.

[10] Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei,* Atelierele grafice I.V. Socecu, București, 1904, p. 226.

[11] Agenția Națională a Arhivelor din Republica Moldova, Fond 205, inventar 1, dosar 5861 (în continuare se va cita: ANA RM).

[12] Nicolae Țiganco, *Mănăstirea Rughi*, in: *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Sesția din Basarabia*, an. II, 1928, p. 111.

[13] ANA RM, F. 208, inv. 5, d. 168. f. 3-5.

[14] *Ibidem,* f. 40.

[15] *Ibidem,* f. 41; Al. Proțenco, *Istoria schitului Rudi,* in: RSIABC, vol. XVI, 1925.

[16] ANA RM, F. 208, inv. 6, d. 1643.

[17] ANA RM, F. 208, inv. 3, d. 3016, f. 25, 165, 119; Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia*, p. 430.

[18] V. Puiu, *Monastirea Vărzărești*, in: Idem, Monăstirile din Basarabia, p. 81-83, nr. 20; Zamfir Arbure, *Basarabia în secolul XIX,* p. 324; Ștefan Ciobanu, *Biserici vechi din Basarabia,* in: ACMISB, 1924, p. 53; N. Iorga, *Basarabia noastră,* Vălenii de Munte, 1912, p. 33. În unele surse se admite că în anul 1815 m-rea Vărzărești a fost populată cu maicile de la schitul Cosăuți, care fusese desființat. Precizăm că este vorba de schitul Popăuți și nu de Cosăuți, care în acea perioadă era un schit de călugări, și nu a fost desființat, dar în 1812–1813 obține statutul de mănăstire Monahiile de la schitul Popăuți au trecut la schitul Vărzărești, fiind transformat în schit de călugărițe. Procesul de transferare a maicilor de la Popăuți la Vărzărești a fost definitivat în primăvara anului 1816. (ANA RM, F. 205, inv. 1, d. 4624, f. 1).

zarzavat, 2 iazuri, 6 ha de vatră neproductivă, 25 de case, dintre care una avea două niveluri. Personalul mănăstirii număra 154 de persoane, dintre care 36 de monahii, 30 de surori rasofoare și 88 de surori în ascultare[19]. Din alte informații este cunoscut că în anul 1936 situația economică a mănăstirii era destul de grea[20].

La 18 septembrie 1945 obștea mănăstirii Vărzărești număra 128 de persoane dintre care 62 de surori în ascultare. Mănăstirea avea domenii, iar documentele istorice precizează că obștea monahală mai ținea 22 de oi[21]. Odată cu instaurarea puterii sovietice în regiune mănăstirea a fost supusă unor extrem de mari greutăți. Autoritățile locale și centrale s-au comportat brutal cu obștea monahală, iar unul dintre motivele pentru care maicile de la mănăstire au fost persecutate era că obștea de la această mănăstire, ca și cele de la Răciula, Hârbovăț, Curchi, au întâmpinat administrația românească cu pâine și cu sare și au chemat populația din împrejurimi să-i acorde susținere și ajutor[22].

Pentru prima dată problema închiderii mănăstirii Vărzărești a fost pusă înainte de 26 iulie 1949, când i s-a cerut ca pământurile să fie transmise colhozului, să fie mărit impozitul pe venit, să se impună colectarea de la mănăstiri a produselor alimentare, să se ia impozit de pe pământuri și din venitul bisericilor mănăstirești, să nu se admită călugărirea persoanelor minore, să se naționalizeze construcțiile din perimetrul mănăstirilor[23].

Autoritățile ecleziastice de la Chișinău nu întotdeauna au susținut mănăstirile și bisericile. episcopul Chișinăului și Moldovei Nektarie a trimis la 6 iulie 1952 un raport patriarhului rus, din care rezultă că mănăstirile de maici (Vărzărești, Cușelăuca, Răciula ș.a.) urmau să fie transformate în biserici parohiale, clădirile naționalizate, iar maicile care nu au case să fie trimise în alte mănăstiri[24].

În iunie 1959 a fost elaborată o listă a mănăstirilor ce urmau să fie închise până la 1 august 1959, în care era inclusă și mănăstirea Vărzărești. Precizăm că mănăstirea avea un statut de sine și nu de obște, și că monahiile își aveau propria locuință. Acele monahii care își aveau casele lor rămâneau să locuiască în continuare în ele, altele urmau să fie transferate în alte mănăstiri. Construcțiile din incinta mănăstirii trebuia să fie trecute sub jurisdicția Ministerului Învățământului pentru a transfera acolo școala de surdomuți din Bolduresti[25].

La 3 iulie 1959, 4 mănăstiri (Hirova, Vărzărești, Suruceni și Țigănești) au fost închise. Averea mănăstirilor a fost dusă într-o direcție necunoscută. Din totalul de peste 100 de persoane de la Vărzărești 35 s-au înscris în colhozul din sat, alte maici au plecat pe la casele lor[26].

În anul 1990 maicile rămase să locuiască în casele mănăstirești și mai mulți creștini din sat au înaintat un demers către arhiepiscopul Moldovei și Chișinăului pentru a li se permite a redeschide mănăstirea. În scurt timp s-a hotărât construirea unui complex locativ cu două etaje pentru maici, altul destinat unui atelier de țesut și o ospătărie.

[19] *Mănăstirile și schiturile din Eparhia Chișinăului și Hotinului,* in: ECH, 1922, p. 9. Autorul acestei informații a greșit atunci când a scris că hramul bisericii de vară este Sfântul Gheorghe, în realitate hramul acestei biserici este Sfântul Dumitru, sărbătorit în fiecare an la 8 noiembrie.

[20] P. Micșunescu Dimitrie, *Vizitând mănăstiri basarabene și bucovinene*. Cu o prefață de D-l profesor N. Iorga. București: Tipografia ziarului „Universul". 1937, pp. 45-47.

[21] *Православие в Молдавии. Власть, церковь, верующие. 1940–1991*. Том. 1. Отв. редактор, составитель и автор предисловия В. Пасат. Москва: РОССПЭН, 2009–2012, p. 166, 172, док. 28.

[22] *Ibidem,* том 1. p. 207, док. 42.

[23] *Ibidem,* том 1, p. 419-423, док. 101.

[24] *Ibidem,* том 1, p. 591, примеч. 1, док. 142.

[25] *Ibidem,* том 1, p. 652, док. 227; p. 654, док. 228; AOSPRM, Fond. 51, inv. 19, d. 189, f. 3/65.

[26] *Ibidem,* том 1, p. 669, док. 243; p. 672, doc. 244.

În anul 1991 a început restaurarea construcțiilor complexului monastic prin contribuția monahiei Feodosia Enache, originară din Vărzărești, intrată la mănăstire în anul 1949 și primind cinul călugăresc câțiva ani mai târziu. Din 1994 și până în 2017 la cârma mănăstirii este egumena Gheorghia (numele laic Claudia Plăcintă), care a depus eforturi considerabile pentru reconstruirea complexului monastic de la Vărzărești, fiind ajutată, din 1992, și de arhimandritul Serafim și preoții Vasile Plăcintă și Serghei Novac. Din 2017 până în prezent în fruntea obștii monahale de la Vărăzărești se află stareța Siluana (Iacub), care păstrează cu sfințenie toate odoarele moștenite de la predecesoarea sa – stareța Gheorghia (Plăcintă).

Mănăstirea Vărzărești posedă o bibliotecă bogată, în care un loc distinct îl ocupă cărțile vechi bisericești necesare oficierii slujbelor religioase. Semnalăm că multe dintre cărțile din biblioteca acestui așezământ monahal constituie adevărate comori pentru spiritualitatea noastră și nu sunt întâlnite în alte centre deținătoare de carte veche din Chișinău. *Mineiele de la Neamț* au fost dăruite Mănăstirii Vărzărești de câțiva enoriași din localitatea Ceadâr-Lunga la 9 septembrie 1844. Alte cărți sunt provenite de la mănăstirea Noul Neamț de pe Nistru. Menționăm că tipăriturile din biblioteca acestei mănăstiri sunt în mare parte complete, bine conservate, multe dintre ele nu posedă însemnări manuscrise decât unele note sumare cu numele unor monahii. În biblioteca acestei mănăstiri am întâlnit cărți rare, care la momentul actual al cercetărilor nu au fost atestate în fondurile din Chișinău.

P. Constantinescu-Iași menționează o *Evanghelie* (București, Tipografia Mitropoliei, 1742) ca fiind provenită din biblioteca acestei mănăstiri[27]. Un exemplar de *Mâna lui Damaschin* (Sibiu, 1793), atestat în biblioteca Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău, a aparținut anterior mănăstirii Vărzărești[28], iar la Arhiva Națională a Republicii Moldova am identificat un exemplar de *Urmarea cântării de rugăciune,* Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1826, provenit de la mănăstirea Noul Neamț, carte care s-a aflat și la Vărzărești[29].

Așadar, putem admite că din momentul fondării mănăstirii monahii foloseau în oficierea serviciilor divine manuscrise, copiate în alte centre monastice din spațiul românesc, însă, din păcate acestea nu s-au păstrat. Nu poate fi exclusă posibilitatea ca această mănăstire să fi fost închisă după numeroasele prădăciuni tătărești și abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, după reactivare s-a constituit o altă bibliotecă din cărți tipărite. Cărțile fiind foarte scumpe, erau protejate de proprietari, în cazul nostru monahii din mănăstire, care la un eventual transfer, luau cu ei cărțile, o adevărată avere. Admitem că o parte din cărțile de la Vărzărești s-au aflat în biblioteca mănăstirii Căpriana, situată în apropiere, atestată documentar în secolul al XV-lea. Cărțile din actuala bibliotecă nu au însemnări manuscrise din care cauză nu se pot identifica proprietarii sau căile de circulație. Credem că acestea au fost aduse de maicile care s-au stabilit în mănăstire, mai ales după redeschiderea din anii 90 ai secolului al XX-lea. În prezent patrimoniul de carte din mănăstirea Vărzărești este compus din 53 de cărți românești și există și unele cărți în limba slavonă. Sunt păstrate în condiții bune și sunt folosite în oficierea serviciilor divine de către preoții din mănăstire.

---

[27] P. Constantinescu-Iași, *Circulaţia vechilor cărţi bisericeşti româneşti în Basarabia, sub ruşi*, Chişinău, vol. XIX, 1929, p. 26.

[28] *Catalogul bibliotecii societăţii istorico-arheologice bisericeşti basarabene din Chişinău,* cu o prefaţă de Iosif M. Parhomovici. Casa Eparhială, etaj, Chişinău, 1924, Tipografia Eparhială, 1925, pp. 1-75, supliment la *Revista societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău,* vol. XVI, Tipografia şi Legătoria Eparhială, Chişinău, 1925, p. 37.

[29] Igor Cereteu, *Cartea românească veche şi modernă în fonduri din Chişinău. Catalog*. Cuvânt înainte de Prof. Dr. Iacob Mârza. Iași: Tipo Moldova. 2011, p. 213, nr. 599.

Cărți bisericești aflate în prezent în biblioteca mănăstirii:

1. *Mărgăritare*, București, Tipografia Mitropoliei, 1746.
2. *Triodion*, București, Tipografia Mitropoliei, 1769.
3. *Octoih,* București, Tipografia Mitropoliei, 1774.
4. *Evanghelie*, Râmnic, Tipografia Episcopiei, 1794 (ferecată în argint).
5. *Catavasier,* Sibiu, Tipografia lui Ioan Bart, 1803 (colligată cu nr. 39).
6. *Antologhion,* Iași, Tipografia Mitropoliei, 1806.
7. *Chiriacodromion,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1811.
8. *Viețile Sfinților pe luna noiembrie,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1811.
9. *Viețile Sfinților pe luna decembrie***,** Tipografia Mănăstirii Neamț, 1811.
10. *Viețile Sfinților pe luna ianuarie,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1812.
11. *Scara Sfântului Ioan Sinaitul,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1814.
12. *Viețile Sfinților pe luna august,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1815.
13. *Octoih,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1816.
14. *Biblia,* Sankt Petersburg, Tipografia lui Nic. Grecea, 1819.
15. *Minunile Maicii Domnului,* Râmnic, Tipografia Episcopiei, 1820.
16. Nicodim, de la Atos, *Pentru păzirea celor cinci simțiri,* traducere de Arhim. Domețian, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1826.
17. Ioan Gură de Aur, *Cuvinte puține oarecare*, București, Tipografia Mitropoliei, 1827.
18. *Puțul Sfântului Ioan Gură de Aur*, Buzău, Tipografia Episcopiei, 1833.
19. *Ceaslov*, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1835.
20. *Hronograf,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1837.
21. *Datoriile călugărilor a unor către alții,* Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1841.
22. *Penticostarion,* Sibiu, Tipografia lui Gheorghe de Clozius, 1841.
23. Petru Movilă, *Mărturisirea ortodoxă,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1844 (provine de la Mănăstirea Noul Neamț).
24. *Minei pe luna septembrie,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1845.
25. *Minei pe luna octombrie,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1845.
26. *Minei pe luna noiembrie,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1845.
27. *Minei pe luna decembrie,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1845.
28. *Minei pe luna februarie,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1846.
29. *Minei pe luna martie,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1846.
30.*Minei pe luna aprilie,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1846.
31. *Minei pe luna mai,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1846.
32. *Minei pe luna iunie,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1846.
33. *Minei pe luna iulie,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1847.
34. *Minei pe luna august,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1847.
35. *Apostol,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1851.
36. *Prolog* (septembrie-noiembrie), vol. I, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1854 (2 exemplare).
37. *Tipicon,* Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1857 (2 exemplare).
38. *Ceaslov,* Sibiu, Tipografia lui Gheorghe de Clozius, 1859.
39. *Povestire pentru Sfânta Icoană a Maicii Domnului ... la Mănăstirea Gherbovețului,* Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1859 (colligatum, cu nr. 5).
40. *Psaltire,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1859.
41. *Liturghier,* Tipografia Mănăstirii Neamț, 1860.

42. *Octoih,* Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1862.
43. *Triod,* Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1862.
44. *Ceaslov,* Chișinău, Tipografia Eparhială, 1907 (2 exemplare).
45. *Psaltire,* Chișinău, Tipografia Eparhială, 1907.
46. *Trebnic,* Chișinău, Tipografia Eparhială, 1908.
47. *Acatistul Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu bucuria tuturor scârbiților,* Chișinău, Tipografia Eparhială, 1909 (2 exemplare).
48. *Cărticică de rugăciuni,* Chișinău, Tipografia Eparhială, 1909.
49. *Viața Sfântului Athanasie Arhiepiscopul Cernigovului,* Chișinău, Tipografia Eparhială, 1909 (colligatum, cu nr. 52).
50. *Viața precuviosului Theodosie cel Mare,* Chișinău, Tipografia Eparhială, 1909.
51. *Viețile Sfinților pe luna martie*, Partea 6, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1912.
52. *Viețile Sfinților pe luna aprilie,* Partea 7, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1915 (colligatum, cu nr. 49).
53. *Cinstitul Paraclis al Sfântului Haralambie*, București, Tipo-Lit. Dor. P. Cucu, 1899.

Acest articol a fost elaborat în cadrul Programului de Stat (2020–2023), proiectul „Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente și materiale didactice. Partea I”. Cifrul proiectului: 20.80009.0807.36

MARCU BEZA ȘI HARTA – ARGUMENT DIPLOMATIC
Marcu Beza and the Map – Diplomatic Argument

DOI: 10.5281/zenodo.8384587
CZU: 327(498)(091)+929:32

Ioan OPRIȘ
Dr. în istorie, profesor universitar, Universitatea „Valahia” din Târgoviște, România
Email: ioanopris24@gmail.com

Unul dintre cei mai proeminenți diplomați români din generația României Mari, Marcu Beza (30 iunie 1882 – 6 mai 1949)[1] a lăsat statului o bogată moștenire culturală care-i dă drept la recunoștință. Colecția ce-i poartă numele ilustrează nu doar preocupările profesi-

[1] Născut în Clisura-Epir-Macedonia, a venit odată cu familia în România, urmând școala primară și liceul la Brăila, iar studiile universitare la București (Facultatea de Litere și Filozofie). Încă din timpul acestora a fost remarcat datorită talentelor sale literare de Titu Maiorescu, dar și de Nicolae Titulescu. A colaborat de tânăr la reviste și ziare cu articole și studii de istorie, folclor, traduceri, fiind un mare susținător al grupului aromânilor sud-dunăreni (în 1909 a publicat *Graiu bun. Calendar aromânesc*, iar în 1914, *Pe drumuri. Din viața aromânilor*). Poliglot, cutezător în afirmarea opiniilor și mare patriot, recunoscut în rândurile elitei românești, Marcu Beza a fost cooptat în diplomație, încă din timpul studiilor perfecționate printr-o bursă în Marea Britanie, domeniu în care s-a remarcat prin activism și serviciile de subtilă prezentare a istoriei, culturii și artei românești. În generația sa cu numeroase personalități culturale, aflate în serviciu diplomatic – de la C. Karadja, D.N. Ciotori, Sextil Pușcariu, George Oprescu, Lucian Blaga, la Eugen Filotti, F.C. Nanu, Al. Busuioceanu, Caius Brădiceanu, Aron Cotruș, I. Schiopul) – el a strălucit prin cercetarea și prezentarea contribuțiilor la susținerea așezămintelor ortodoxiei, prin călugări și bunuri liturgice, dar și numeroase și consistente danii ale voievozilor români. Lucrările sale pe această temă sunt capitale, găzduite mai întâi în periodice din țară, ulterior strânse în volume publicate atât în limba română, cât și în limba engleză [(ca *Urme românești la mănăstirea Sinaia și la Mănăstirea Sf. Sava* – 1932; *Urme românești la Atena* – 1933; *Biblioteci mănăstirești la Muntele Athos* – 1933; *Pe tărâmuri biblice: Palestina, Siria. Cipru și Muntele Sinai* – 2000; *Urme românești în Răsăritul ortodox* – 1935; *Urme românești la Atena – Ierusalim* – 1934; *Lands of many religious: Palestin, Syria, Cypru and Mount Sinai* – 1934 (în limba română)]. Autor de lucrări deschizătoare de noi orizonturi culturale [(ca *Romantismul englez* și *Romantismul englez contemporan* – 1928; *Shakespeare în România* (London, 1931); *Romanian Bird and Beast Stories* (London, 1933)], a excelat și-n jurnalele de călătorie (*Din alte țări. Studii și impresii* – 1933), *Călătorie la locurile sfinte* și ca autor al sintezei *Bizantine Art in Romania* (Londra, 1940), fiind și regizor al unui film de pionierat. Din nobila generozitate a lui Marcu Beza, colecția impersionantă care-i poartă numele – unica și de o valoare excepțională (372 obiecte) – desfată pe cei interesați, fiind prezentată în Muzeul Colecțiilor (Muzeul Național de Artă al României). Manuscrise, cărți, fotografii și documente donate de diplomat Academiei Române adaugă și cer recunoștință pentru învățatul atât de generos. Legăturile sale cu corifeii generației au fost înlesnite și din perspectiva funcției de secretar al Pen Club-ului român (cofondator al organizației în anul 1921), loc din care a sprijinit mișcarea literară. Prietenia cu cei mai de seamă lideri aromâni – N. Batzaria, V. Papacostea, Th. Capidan, D. Caracostea, V.C. Hrisicu, Pericle Papahagi, L. Vardala ș.a., i-a înlesnit cercetările, iar cea cu Emanoil Bucuța, Al. Bădăuță, Al. Tzigara-Samurcaș, Virgil Cioflec, Radu Rosetti, E. Torouțiu, Lucian Predescu, Dim. Gusti, Pan Halipa și prețuirea de care s-a bucurat din partea lui Nicolae Iorga, i-a deschis larg redacțiile revistelor, ziarelor și editurilor. Pe urmele generos lăsate de Marcu Beza, au perseverat numeroși istorici, teologi, diplomați, etnologi, remarcabile fiind mai ales sintezele lui Virgil Cândea și ale celor care-i continuă programul.

onale – extrem de laborioase și vădind un prestigiu netăgăduit – dar și un profil de învățat subtil și fin cunoscător al lumii orientale. Recunoscut ca literat, dar mai puțin cunoscut ca istoric, Marcu Beza a excelat în evaluări și interpretări făcute cu un rar simț al realităților vieții românității în spații coagulante și aflate în afara celui central carpato-danubian. Venind dintr-unul de acest fel, unde românii sud-dunăreni, balcanici, au rezistat de-a lungul veacurilor prin coeziunea familiei și prin credință, a perceput cu acuitate temele majore desprinse dintr-un lung proces secular de supraviețuire[2].

S-a sprijinit în acest demers de cercetare pe o solidă formație universitară și de prestigiu (studii de filologie la Universitatea București, urmate de stagii postuniversitare la Istanbul, Londra și Oxford). Cei câțiva ani petrecuți în Anglia, i-au adus foloase mari: o documentarea sistematică în arhivele și muzeele britanice și, bineînțeles, un larg grup de specialiști cunoscuți, de a căror simpatie și prietenie a beneficiat; a avut acces la fonduri arhivistice de primă mână, adunate de harnicii diplomați și istorici britanici.

Vlahul Marcu Beza n-a rămas neobservat nici de cei de la București, dovadă că-n anul 1910, la doar 28 de ani, a fost numit cancelar-interpret la Legația regală a României din capitala Marii Britanii, unde a avansat treptat în post, devenind în 1918 viceconsul; peste 7 ani, Nicolae Titulescu (sub mandatul căruia a lucrat direct la Londra), l-a propus și s-a aprobat avansarea sa la rang de consul general. La promovare a contribuit desigur și alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române (1923)[3].

Ca intelectual rasat, vorbitor de mai multe limbi străine de largă circulație, dar și al limbilor orientale, Marcu Beza a publicat – în timpul mandatului diplomatic mai multe cărți: *Papers on the Romanian People* (1920), *Róumanian Grammar* (Londra, 1920), *Romanian Proverbs* (Londra, 1921); *Paganism in Romanian Folklore* (1924), dar și traduceri, a ținut conferințe pe tema României moderne, ca și un curs săptămânal de istorie și limbă română, la Kings College[4].

Strădaniile tânărului diplomat au fost reținute și de șeful său, ambasadorul C.M. Laptew, cu atât mai mult cu cât acesta – după un mandat petrecut ca reprezentaant al României în Egipt – aprecia priceperea ieșită din comun, a subordonatului său în probleme de cultură, artă și civilizație orientale.

Asemenea calități erau de mare folos pentru diplomația românească din spațiul arabo-egiptean, ceea ce – în urma unor recomandări excelente – a determinat guvernul să-l numească pe Marcu Beza, consul general la Cairo, cu mandat de reprezentare și pentru Palestina[5]. Problematica așezămintelor ortodoxe românești de la Ierusalim, legătura cu Patriarhia Ierusalimului, interese bisericești, altele de natură comercială, de navigație, economice și prezența românească în regiune, erau o preocupare de înalt nivel a statului român, implicându-l direct pe Nicolae Titulescu. Mandatul lui Beza a fost de lungă durată, motivat nu doar de asemenea interese. În cadrul acestuia, învățatul și-a desăvârșit cunoștințele privind popoarele din Orient, le-a deslușit felul de a fi, le-a îndrăgit cultura și tradițiile. Totodată, investind mulți bani și relații, a strâns cu pricepere o colecție unică, impresionantă.

---

[2] Vezi la dr. Al. Popescu, în serialul *Istorici și diplomați* (XXVI), *Un cumulard: Marcu Beza*, „Ziarul financiar de duminică”, https//www.zf.po>ziarul de duminică>istorici și diplomați

[3] Vezi detalii la Ioan Opriș, *Pagini din istoria diplomației românești,* Alba Iulia: Editura Altip, 2020, pp. 96-96.

[4] Ibidem, p. 96. De menționat este și aranjamentul făcut pentru punerea în scenă, a piesei „Năpasta” de I.L. Caragiale.

[5] Numire semnată de primul ministru G.G. Mironescu la 5 ianuarie 1931. În acel moment, Palestina se afla sub protectorat britanic, interesele britanice față de întreaga regiune fiind majore.

În împrejurările pregătirii celui de-al Doilea Război Mondial, serviciile sale au avut darul de a informa guvernul României asupra unor aspecte politice privind relațiile statelor din zonă, demersurile unor mari puteri – ca a Angliei – de arbitrare într-o regiune cu-n potențial strategic excepțional. Legăturile sale cu Centrala bucureșteană, cu rezidenții străini și români din Orient, ca și cu cei din Legația României de la Londra au fost excelente și de mare folos orientării diplomației naționale. La fel au excelat relațiile de prețuire reciprocă stabilite cu marii istorici britanici John Evans, R.W. Seaton-Watson, Bernanrd Pares ș.a.

Transferat în 1940 în postul de consilier al țării la Londra – odată cu izbucnirea războiului – și-a continuat cercetările și activitățile sale au avut ca țintă cercurile influente aliate, cărora le-a destinat materiale documentare privind România. Împreună cu V.V. Tilea, D. Dimăncescu, Mathyla Costiescu Ghyka a militat în cadrul Comitetului Național Român.

O frântură de cântec popular: „Better the pagan Turk than the Christian Muscoule" și „Since the Russian came our house is no house, our table no table"[6]. Include aprecierea față de situația Basarabiei.

Încredințat că raptul moldav se leagă de cel transilvan (30 august 1940) – fără să numească vreo legătură între cei care le-au oficiat – Marcu Beza a adiționat situația Transilvaniei ca parte a românității, condensând în două pagini argumente pe seama românității provinciei. Argumente greu de neglijat pentru cei care – sconta, desigur, autorul -vor lecturat prezentarea. Subliniind „caracterul românesc distinct al Transilvaniei", sunt înșiruite documente aparținând unor autori ale căror constatări nu pot fi puse la îndoială: privindu-i pe daci și romanizarea Daciei; organizarea vlahilor în cnezate și voievodate; dovezile lingvistice – ca la reverendul R. Walsh, observator onest al „lingua walachica" a țăranilor, vorbitori de „latină"; recunoscute nu doar de cei veniți întâmplător în contact cu autohtonii, ci și de stăpânii lor vremelnici: ca Impăratul Leopold, al cărui manifest, în 1701, era adresat „Romeni"-lor din Transilvania[7] .

Diplomat de largă anticipare, vlahul Marcu Beza a orientat, cu un simț desăvârșit al calității demonstrative, scurtul său text spre mediile instruite politice, diplomatice și militare. Pentru ca pledoariile să-i fie receptate le-a însoțit cu 5 hărți: cartografia a rămas oglinda credibilă și infailibilă asupra realităților surprinse pe teren.

Hărțile alese i-au orientat pe călători ca să nu se rătăcească de la drumul drept, le-au arătat ce piedici de relief le stau în cale și pe cine vor întâlni în drumul lor; pe militari i-au sprijinit ca să-și facă planurile de bătaie, unde să atace sau să se replieze iar în cancelariile Marilor Puteri le-au dat mai marilor zilei argumente ca să se creadă a toate stăpânitori. Din asemenea rațiuni, Marcu Beza și-a însoțit textul lapidar cu o hartă (fig. 1) a lui C. Schutz (Viena, 1788) din citirea căreia Moldova se-ntinde între Nistru și Carpați, Chișinău și Cîmpulung, Colomeea și Adjud, cuprinzând Bucovina și Basarabia. Cuprinsul acesteia se vede și-n harta cursului de la Belgrad la Marea Neagră la gurile Dunării (fig. 2) a lui Giovanni Giacomo de Rossi (Roma, 1684), cuprinsă-n Atlasul Mercurio Geografico. Aceasta este, desigur, un document cartografic de cea mai mare importanță, și pentru că surprinde un foarte întins spațiu al românității, incluzând, pe lângă provinciile istorice fondatoare și Romania sud-dunăreană.

Harta lui Johann Baptist Hamann (1699) din Atlasul Novus Terrarum (fig.3), identificată de Marcu Beza în Biblioteca Muzeului Britanic prezintă Transilvania, Țara Românească

[6] Ibidem, Dacă rusul îți intră în casă, nu mai ai casă, nu mai ai masă. Mai bine cu Turcul păgân, decât cu Rusul moscovit

[7] Ibidem, p. 7.

și Moldova (parțial) cu o impresionantă redare a mobilării teritoriului (așezări, rețea hidrografică etc.)

Cea de-a patra hartă anexată îl are ca autor pe Mathias Seutter (1740) – face parte din Atlasul Novus – și a fost reprodusă după originalul păstrat tot la Muzeul Britanic. Cele trei mari provincii istorice românești – și-n plus Dobrogea iar, în context și Bulgaria – s-au bucurat din partea catografiei și topografiei de o minuțioasă atenție: scopul era cu evidență, unul militar! Accentul cade pe Dunăre, gurile fluviului și litoralul pontic, dar sunt bine evidențiate într-o „signorum explicatio" cursurile de apă, așezările mari și mici, fortificațiile, formele reliefului, adică tot ceea ce sprijinea și condiționa strategiile și tacticile militare. Distinse în context central și sud-est continental, obiectivele hărții acoperă spre înțelegerea utilizatorilor, vecinătăți și imediate dar și mai îndepărtate (vezi Romania thracia), menționând direct realități etno-istorice legate de români.

O hartă datorată lui John Seller (1690) – inclusă în Atlas[ul] Terrestris, păstrat tot la Muzeul britanic prezintă Transilvania, Valahia (Țara Românească), Moldova și Basarabia sub forma unei unități spațiale distincte, cu vecinii (fig. 5): Ungaria, Serbia, Turcia (europeană), Rusia (neagră), Polonia; relieful (munții, cursuri de apă, granițele, orașele. Între Dunăre, lanțul carpatic-nordic, Nistru și litoralul pontic, cartograful i-a surprins clar pe români. Fie cei de la marginea de răsărit: la Hotin, Orhei și Cetatea Albă, pe cei din sud, la Brăila și Severin, pe cei vestici (vezi cetatea Oradei) ca și pe cei de la gurile Dunării.

Și-n acest document cartografic – instrument de orientare pentru o mare Putere europeană – românilor li se recunoștea teritoriul de referință, devenit, acesta, de cel mai evident interes strategic pentru planurile marilor cancelarii în sud-estul Europei. Planurile care exprimă proiecte politice și economice pe seama Puterii otomane includ, cu evidență, Țările Române în toată întinderea românității și a românismului. Și, totodată, planuri de care, și la care, în epoca frământată de la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui următor, domnitorii români au trebuit să țină seama, să se orienteze, diplomatic, și față de puterea supremă – Imperiul Otoman –, dar și față de vecini. Și, în special, să caute mijloace de susținere a propriilor interese, cu toate consecințele, în fața tendințelor de expansiune a Rusiei, cel mai puternic vecin.

Pledoaria care rezultă din textul lui Marcu Beza, deși indirectă, este pentru a fi asumată o cale de a reface unitatea teritorială sfărâmată în vara acelui fatidic an. Calea identificată nu avea alternativă, iar omul care a îndrăznit să o urmeze era cel mai potrivit: militar de carieră, excelent evaluat și apreciat în rândurile Armatei, apreciat pentru calități și principiile de viață morale, religioase, patriotice. Și-a asumat așadar, toate riscurile și consecințele aliind România, Germaniei. Rezultatele se cunosc. De judecat l-au judecat pentru greșeli, învingătorii, printr-un „Tribunal al poporului". Națiunea și ISTORIA mai au încă acel dosar penal de criminal, în sarcina lor, ca să pronunțe un verdict definitiv. Dacă istoricii își fac datoria și istoria chiar contează!!

Preocupat de soarta românității rămase în afara granițelor, în anul 1941 Marcu Beza a tipărit o altă lucrare, *Frontiers of Rumania whith Two maps*, susținându-și din nou argumentele cu sprijinul imbatabil al hărților.

Ministerul Afacerilor Exerne – Arhiva diplomatică, fond Londra, Probleme politice vol. 79.

1940.

Marcu Beza

BESSARABIA

and

TRANSYLVANIA

An Explanation
With Five Maps

1940

3

THE territory between the rivers Pruth and Dnister has always been considered as part of Moldavia, with one and the same majority of Rumanian peasants calling themselves Moldavians. That is why in old books of travel there never occurs the name of Bessarabia which was improperly given by the Russians, when they annexed the province in 1812.

Thus, William Macmichael, who travelled down from Moscow in 1817, finding himself in Kishinau, writes:

"Amongst the curious assemblage of people, were observable, the Russian officer, passing rapidly in his light droshka, the fine robust Moldavian peasant, contrasted with the soldier of the emperor, with his Calmuk features; a few Turks of the lowest order; and many Armenians. On the 6th of January, which, according to the Greek calendar, is observed by the Russians as Christmas Day, the churches were filled, and the Moldavian boyars were exhibiting themselves in the streets in their most shewy equipages. . . . This and the neighbouring province of Bessarabia are celebrated for their rich pasturages." 1)

By Bessarabia the author means only a southern portion of territory, adjoining the Danubian delta, which in 1852, as a result of the Treaty of Paris, was restored by the Russians, in order to take it again later in 1878, for no other reason than the satisfaction of their own power.

What could Rumania have done at that time, being entirely at their mercy?

But force in itself could never justify the trampling down of right. The wrong committed grew on the conscience of the people and found vent in those flashes of spontaneous folk-utterances which reveal at a glance the very spirit of national discontent.

Says one song: "Better the pagan Turk than the Christian Muscovite"; another one: "Since the Russians came our house is no house, our table no table"; one more song adds: "Many curses fall on him who made the Russians masters beyond the Pruth."

In such an atmosphere of deep resentment lived many a generation of more than half of the population in Bessarabia. I put it in this way, for even the Russians could not deny the fact, though in producing their figures they always use the term Moldavians with the unavowed purpose of misleading one into the belief that they are of a different race from the Rumanians.

Captain John Kahn, a prominent member of the American Relief Commission in Europe, writes in a pamphlet published in 1919: "Almost two-thirds of the population in Bessarabia are Rumanians (Moldoveni), while the other one-third are Jews, Ruthenians, Russians, Germans, Poles, Bulgarians and others." And another trustworthy English journalist says: "Even in spite of the prohibition of the Rumanian language for more than a hundred years it is possible to travel from Hotin to the Danube, from Jassy to the Black Sea, knowing no other tongue." 2)

1) Journey from Moscow to Constantinople in the years 1817, 1818. London, 1819, pp. 65-71.

2) *Fortnightly Review*, January, 1923.

4

Now what happened during the last war? At the outbreak of the Bolshevist revolution, the Bessarabians, like oppressed people, seized upon the occasion to get rid of the Russian domination. Consequently they formed, in accordance with historical tradition, the so-called *Sfatul Tsarii*—Council of the Country; a real democratic body of delegates representing all societies and political organisations then in existence as well as racial minorities. In full understanding they proclaimed Bessarabia as a Moldavian Republic.

How could there have been any sort of agreement with the Bolshevists when the latter at that stage were but scattered bands intent upon violence? It was only on their account that the *Sfatul Tsarii* made an appeal for help to the Rumanian troops, who entered Bessarabia in January, 1918.

Some time later, in March, the union of Bessarabia with Rumania was voted by the deputies, 125 in number, of whom only three were against, whilst thirty-six abstained from voting.

After this nothing remained, not the slightest impediment, in the way of an understanding; and Rumania desired nothing but to enter into friendly relations with Russia.

5

TRANSYLVANIA

6

FROM the remotest times, Transylvania had no real, homogeneous ties with the Hungarian state. It formed a principality apart; at a certain period it was attached to the realm of Wallachia and Moldavia, as it was later to that of Hungary.

On the basis of information obtained from their own sources, the Magyars always begin by affirming that they entered Transylvania some three centuries previous to the Rumanians. But this should at least be given as a theory, for it is open to discussion and runs more risk of rejection than of acceptance. Indeed, men like Gibbon with a deep historical sense think it improbable that the Romanized tribes of Dacia should have disappeared because of the withdrawal of the colonies and the barbarian invasions. What of this indigenous population then?

Place names show, when compared with the list of citadels given by Procopious, that the Ruman language was presumably in use prior to the seventh century. In *Regis Belae Notarius*, the old Hungarian chronicle, there is frequent mention of the *Blaci* and their *Dux Gelou*, who ruled in Transylvania at the coming of Arpad.

Some of the decrees issued by Andre II allude to the "Latines of Alba," to the "land of the Wallachians," which in the form they are given would presuppose a continuous settlement of that people from times much earlier. Impartial authors, likewise, such as Count Josef Kemény and Jos. Pic, dealing with the special Ruman organizations of *Cnezate* and *Voivodate*, trace their origin far back, and show how they developed on their own lines, so that by the end of the thirteenth century the Wallachians appear as a distinct element. In the battle of Kloissenbrun (1260) amongst those who fought by the side of the Magyar troops were also the Balachi. [1]

Now, turning to the records of voyages—and I confine myself to those who cannot be biassed on the matter—all testify to the distinctly Ruman character of Transylvania. Edmund Chishull, passing through Transylvania in 1702, holds that "the Valachi are everywhere in great numbers." [2] Nathanael Burton in 1838: "It struck me that the German and Rumanesti or Wallachian were more generally spoken than the Hungarian itself." [3] A. A. Paton, member of the Royal Geographical Society, in his *Researches on the Danube and the Adriatic*, published in 1861, writes: "The great majority of the inhabitants are Daco-Romans who have lived for centuries . . ." [4]

But going far back, such wayfarers as William Lithgow, whose book is dated 1632, and Edward Brown, forty years later, found the people in Transylvania speaking Latin. [5]

Some of the English travellers kept this habit of applying the word Latin to the Ruman language until early in the nineteenth century. For example, the Rev. R. Walsh: on his arrival at a village in the Carpathians, observes: "I now found that the peasants here spoke Latin." It is true that in Hermanstadt an innkeeper also addressed him with a few Latin sentences; these, however, he clearly points out, were not in the corrupt Latin of the Wallachians, but "such as taught and spoken in our classical schools and colleges." [6]

---

1) See N. Iorga: *Histoire des Roumains de Transylvanie* et de Hongrie, 1916, Vol. I, p. 79.
2) *Travels in Turkey and back to England*, London, p. 101.
3) *A Voyage from Liverpool to Alexandria*, London, p. 214.
4) Vol. II, p. 60.
5) *English Historical Review*, No. 126, April, 1917, p. 278.
6) *Narrative of a Journey from Constantinople to England*, London, 1828, pp. 200 and 228.

7

What really is this language? Akin to Latin it is, indeed; it evolved from the Latin under various influences, which gave it a stamp of its own. When such a process took place cannot definitely be said. But as among other reasons, one finds in old chronicles of, and previous to, the eleventh century, a number of characteristic place names like *Kimva Logu*, *Kusticza*, *Sorul*, *Piscar*, which have their modern equivalents, one is inclined to infer that Ruman was already spoken in Transylvania before the Magyar invasion.

And so it has continued to be ever since, a mother-tongue, a speech of daily intercourse, and the only means of expression for the landworker and the shepherd in the mountains, and it has caught in its cadences the very soul of the race.

It was even in Transylvania that there appeared the first Ruman book—a catechism published in 1544, followed by Gospels and Testaments and Psalters, all in the service of alien propaganda, no less religious than political, and at times patronized in high quarters. Thus, John Sigmund in a letter dated 1569 seemed to show his satisfaction with regard to a certain bishop who could "*verbum Dei in ecclesiis Wallachicis lingau Wallachica pure et sincere propagare . . .*" [7] In this same "*lingua Wallachica*" was also cast the manifesto of Leopold I, in 1701, addressed to the *Romeni*, as they never ceased to call themselves, in Transylvania or elsewhere.

It is plain, then, that the Ruman language is a most important factor to be reckoned with in ascertaining Transylvania's nationality. We rule there what is an integral part of Rumania, relying upon a great peasant population of our own, and we have no interest whatever in depriving racial minorities of their rights.

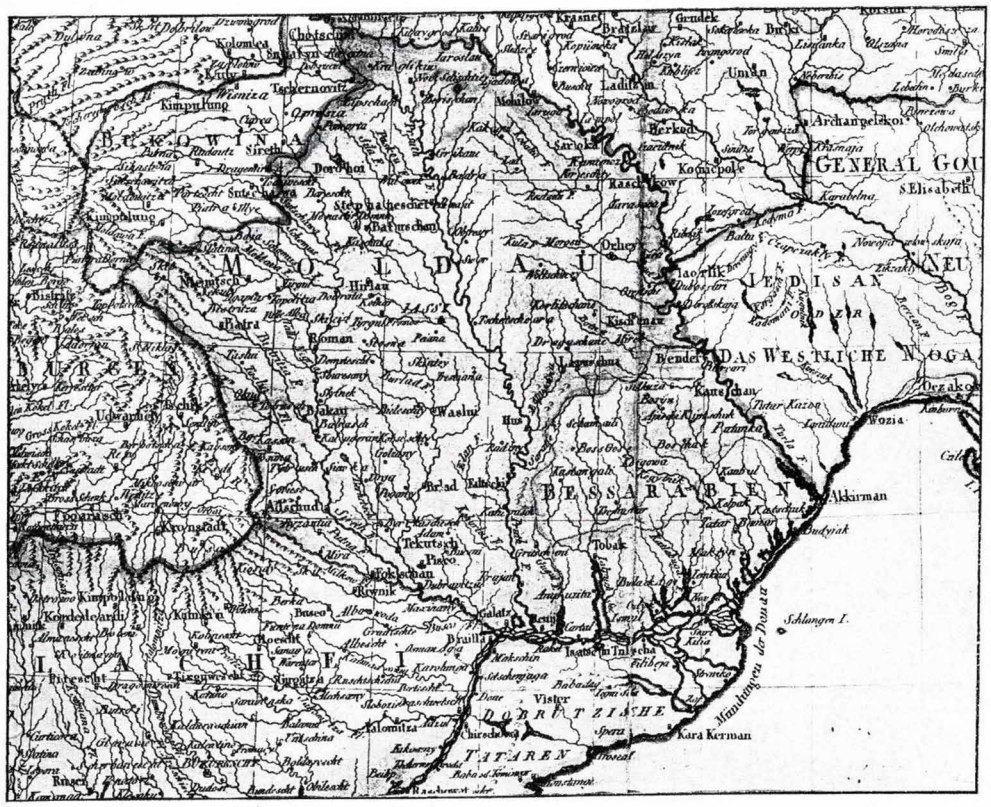

1. Part of a map by C. Schutz, published by Artaria, Wien, 1788.

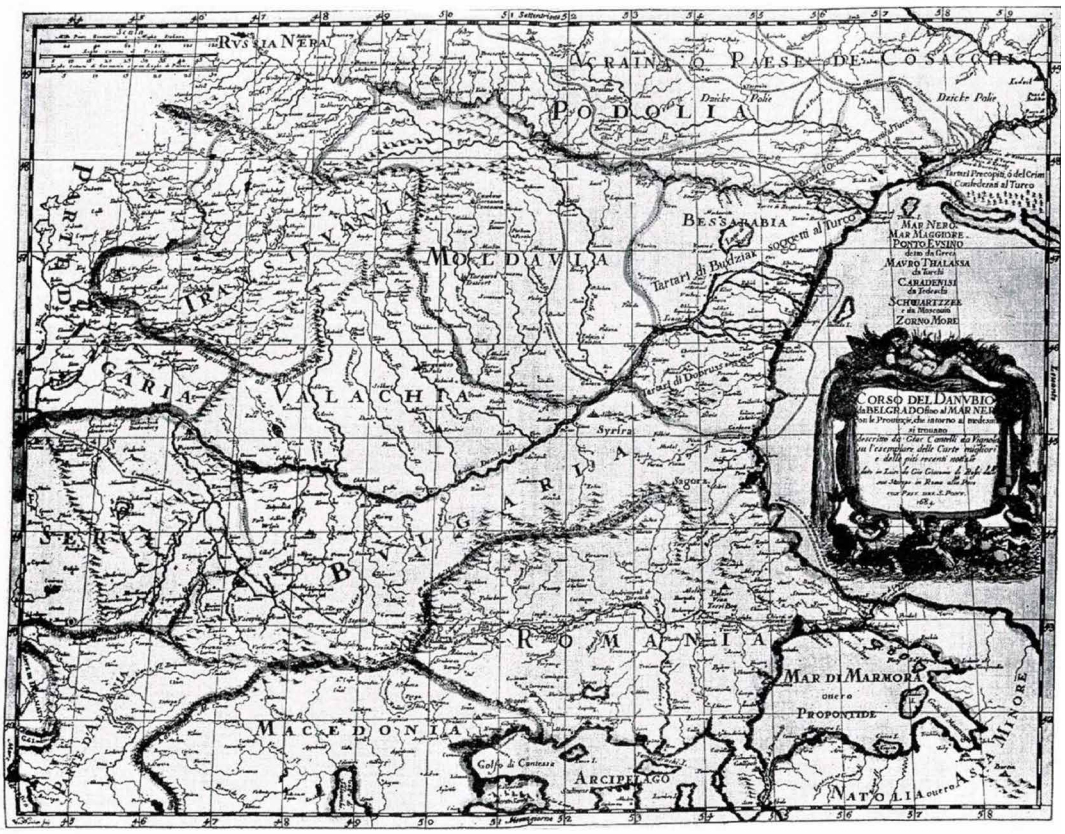

2. Map of the Lower Danube with the three principalities of Transylvania, Moldavia, and Valachia, by Giovanni Giacomo de Rossi, printed in 1684 in Rome, from his ATLAS MERCURIO GEOGRAFICO.

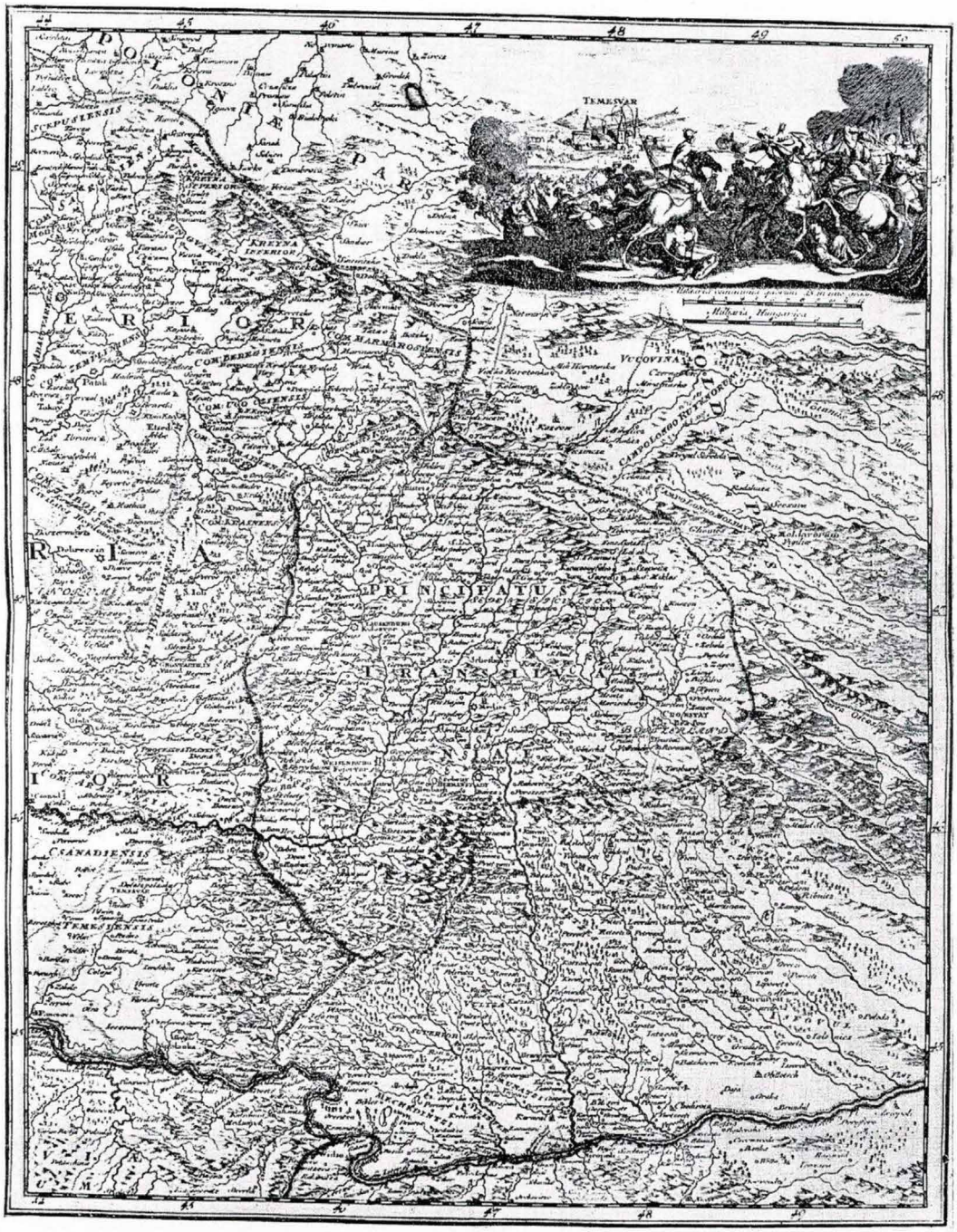

3. *Map of The Principalities of Transylvania and Walachia and part of Moldavia, dated 1699, by Johann Baptist Homann, from his ATLAS NOVUS TERRARUM ; British Museum.*

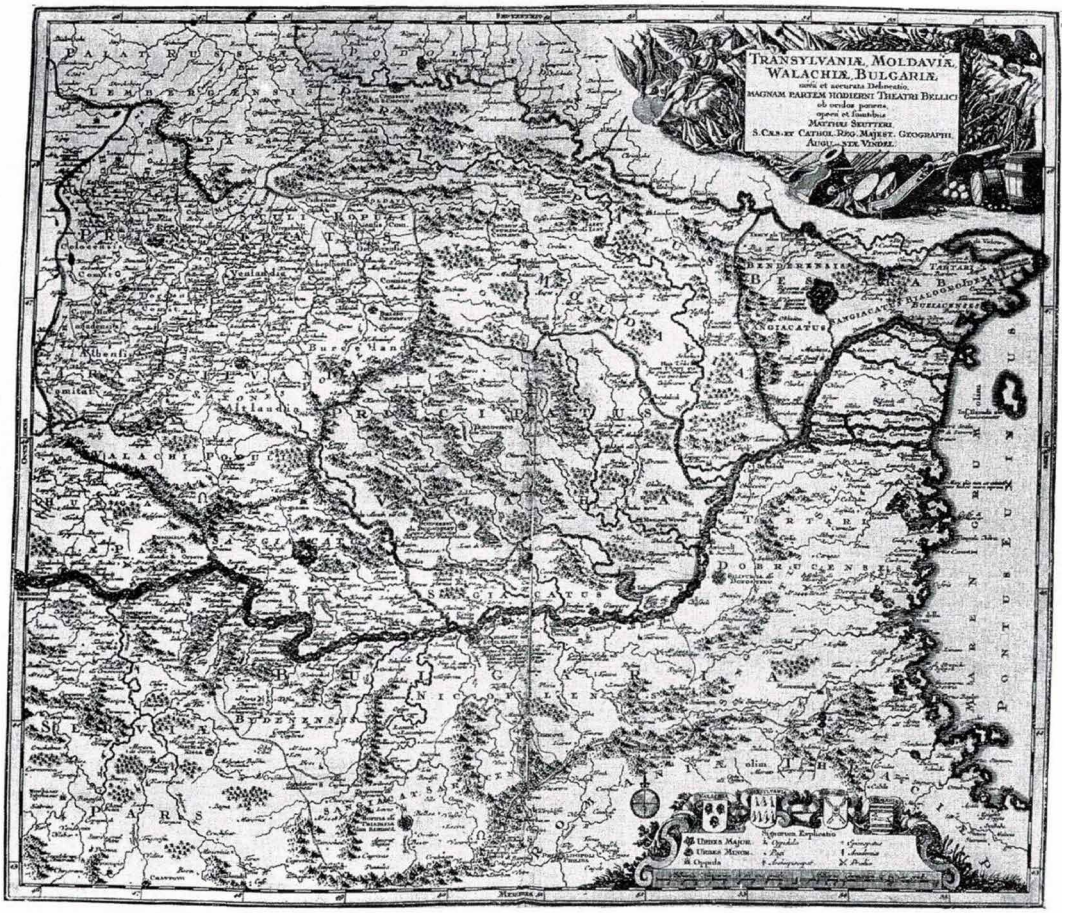

4. Map of Transylvania, Moldavia and Walachia, by Mathias Seutter, from his ATLAS NOVUS of 1740; British Museum.

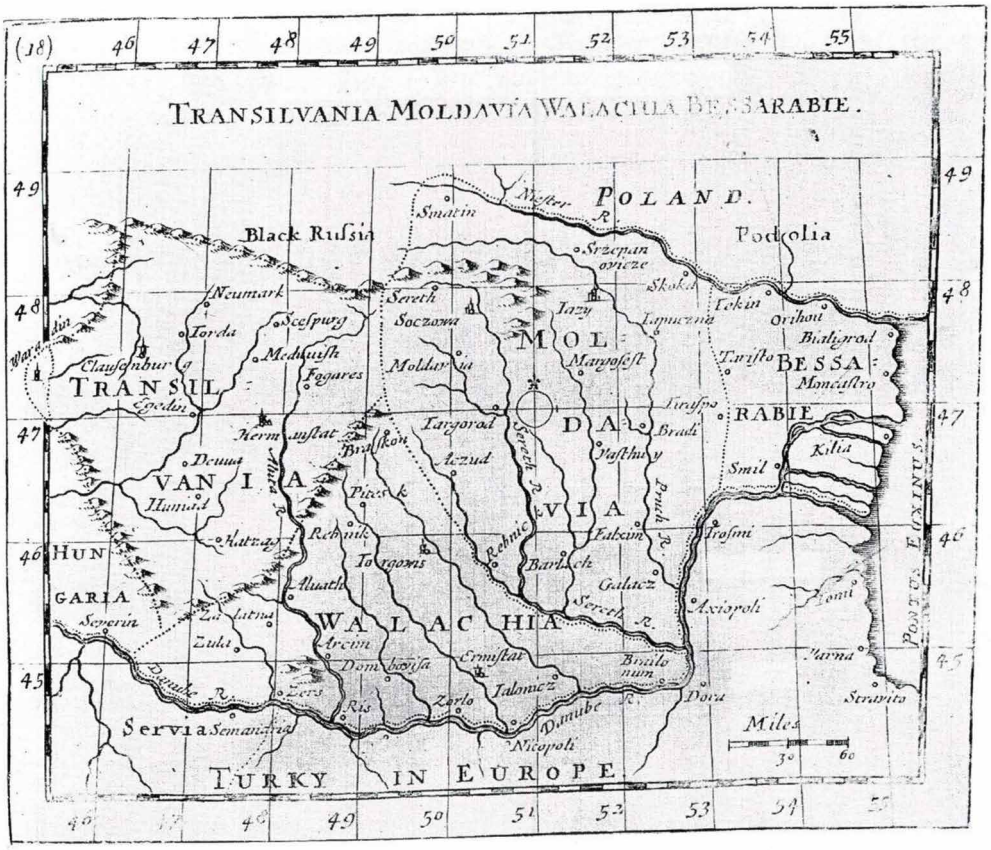

5. John Seller in the *ATLAS TERRESTRIS*, 1690 ; British Museum.

ЄВАНГЕЛІЄ ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ ІВАНА МАЗЕПИ АРАБСЬКОЮ МОВОЮ, ВИДАНЕ У МІСТІ АЛЕППО (СИРІЯ) У 1708 РОЦІ – ВИДАТНА ПАМ'ЯТКА ПРАВОСЛАВНОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

The gospel of Hetman of Ukraine Ivan Mazepa in arabic, published in Aleppo (Syria) in 1708 – an outstanding monument of orthodox spiritual culture

DOI: 10.5281/zenodo.8384637
CZU: 27-23(477)"1708"

Теофіл РЕНДЮК / Teofil RENDIUK
доктор історичних наук, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського Національної академії наук України / Doctor of Historical Sciences, Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology M.T. Rylsky, National Academy of Sciences of Ukraine
Email: rendiuk55@ukr.net

Summary. The article depicts the processes of editing and printing of an Arabian Gospel Book, at Aleppo (Syria), in 1708, by the Ukrainian Hetman Ivan Mazepa. It equally reveals the important assistance provided to Ukraine by the Orthodox principalities of Wallachia and Moldavia, which, in a common effort, struggled t support to the Christians entrapped within the confine o offer s of the Arabian world.

The article also includes a first translation, from the Arabian and Greek, of the Introduction written to the Gospel Book by the Patriarch Athanasius the III-th from Dabbas (1685–1694 and 1720–1724).

Keywords: Arabian Gospel Book, Syrian Christianity, Ukraine, Ivan Mazepa, Romanian Principalities, Constantin Brâncoveanu.

Віднайдення у 2020 році у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського історичного раритету – київського примірника Мазепинського Євангелія арабською мовою, виданого у 1708 році в сирійському місті Алеппо, та презентація його факсимільного примірника актуалізувало питання щодо історії проблеми та вперше здійсненого в Україні повного перекладу надрукованих у вступній частині цього Євангелія грецькою (1 сторінка) та арабською мовами (6 сторінок). Відразу уточнимо, що київський примірник Мазепинського Євангелія арабською мовою відрізняється від раніше виявленого автором бухарестського варіанту лише двома елементами: перший – у передмові до Євангелія тодішнього Антіохійського патріарха Афанасія III Даббаса, присвяченої гетьманові-меценату, панегірик грецькою надруковано на двох сторінках, а текст арабською – на п'яти сторінках, при тому, що їх контент ідентичний; другий – у київському примірнику на задній кришці зображено Богородицю з Антонієм і Феодосієм з написами на образах слов'янською мовою, у той час як у бухарестському виданні в середнику задньої кришки зображено Воскресіння. Відтак, стає очевидним, що для І. Мазепи було видано спеціальний іменний примірник.

Проте зазначені відмінності не стосуються змісту вступної частини до Євангелія арабською мовою. Тому, вся робота щодо перекладу, аналізу та оприлюднення зазначених двомовних текстів була здійснена автором до виявлення київського примірника

Мазепинського Євангелія, а саме в контексті вивчення історії підготовки та представлення бухарестської версії цього ж Євангелія арабською мовою, що надає йому право на статус першопрохідця.

У цьому контексті зазначимо, що необхідність якомога повного вшанування пам'яті видатного гетьмана України Івана Мазепи, вивчення його маловідомого внеску в достойному представленні України за кордоном на початку XVIII століття, зокрема у Придунав'ї, на Балканах та на Близькому Сході, у тому числі його зв'язки зі своїм другом і партнером по всебічному співробітництву в політичній, дипломатичній, економічній, військовій, культурній та духовній сферах, господарем Валахії Констянтином Бринковяном, надає нового імпульсу у пошуку всього майже зовсім покритого історією, пов'язаного з шляхетною меценатською діяльністю українського та валаського лідерів європейського ґатунку не лише в рамках двох тодішніх середньовічних країн, але й далеко за їхніми межами.

До такої сторінки відноситься й окрема діяльність І. Мазепи та К. Бринковяну, спрямована на надання реальної допомоги православним християнам арабського світу з центром у нині багатостраждальному м. Алеппо, сьогоднішня Сирія, щодо всебічної підтримки їх істинної віри у всемогутнього нашого Бога Ісуса Христа. Конкретним результатом такої діяльності стало видання їхніми спільними зусиллями у січні 1708 року в цьому місті, за 3000 золотих монет українського гетьмана, але у типографії, яка була подарована арабським православним християнам господарем Валахії К. Бринковяном, Євангелія арабською мовою.

Із самого початку зазначимо, що українським фахівцям та дослідникам відомо про сам факт існування такого Євангелія. Наприклад, свого часу відомий український бібліограф Сергій Маслов, який у 1926 році став завідувачем відділу стародруків Всенародної бібліотеки України, у своїй книзі «Етюди з історії стародруків» (Київ, 1925–1928) описав київський примірник Євангелія. А у нарисі Миколи Андрусяка, виданого у 1942 р. у Празі під назвою „Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч" була вміщена інформація про те, що широкомасштабна меценатська діяльність гетьмана України в інтересах Православної церкви не обмежувалася українською територією, але охопила й країни Південно-Східної Європи та Близького Сходу, які на той час перебували під ярмом Османської імперії. М. Андрусяк, зокрема писав: „Збереглися до наших днів примірники арабського Євангелія, виданого коштом Мазепи в Алепо у 1708 році для богослужбового вжитку православних сирійців; передмову до цього видання написав тодішній Антіохійський Патріарх Афанасій, який славив Мазепу за його щедрість та мудрість, бажав йому довговічності і поручав православним священикам і мирянам арабських земель молитися за нього"[1].

Проте про існування бухарестського примірника Мазепинського Євангелія ані в Україні, ані серед діаспори до проголошення незалежності України ніхто не знав. Його виявленню посприяв той факт, що з перших років державної незалежності, українські вчені та дипломати здійснили комплекс заходів з метою віднайдення та дослідження не лише додаткових аспектів, пов'язаних із зарубіжною діяльністю І. Мазепи в цілому, але й щодо невідомих сторінок появи, розповсюдження та долі його Євангелія арабською мовою. Одним з конкретних спільних кроків українських вчених та дипломатів, у тому числі автора, стала проведена влітку 1993 року наукова експедиція Національної Академії наук України за маршрутом Батурин – Київ – Бендери – Варниця – Ясси – Галац – Бухарест, під час якої виявлено єдиний в Румунії примірник арабського Євангелія.

[1] М. Андрусяк, *Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч*. Маланюк Є. Illustrissimus Dominus Mazepa – тло і постать. Київ: Оберіг, 1991, с. 37.

Перед румунською стороною було порушено питання про можливу передачу Україні цього унікального видання, але отримати його тоді так і не вдалося, оскільки румунське законодавство, як і відповідні правові норми будь-якої іншої країни, не дозволяє відчужувати цінності, що відносяться до національної культурної і духовної спадщини та зберігаються лише в одному примірнику. Тому автору цих рядків залишилося лише одне: зробити відмінне фотографування суцільного тексту бухарестського Євангелія І. Мазепи арабською мовою і супровідних документів у Бібліотеці Румунської академії, та привести до Батьківщини їх якісний електронний варіант, що було зроблено у 2009 році, з метою перевидання і розповсюдження серед дослідників та депонування у бібліотеках і музеях у Батурині та Києві копій ніким до того небаченої в Україні бухарестської версії чотирьох Євангелій Нового завіту з відповідною вступною частиною.

Але до того, як представимо переклади вступної частини бухарестської версії Мазепинського Євангелія з грецької та арабських мов і відповідні коментарі уявляється доцільним поінформувати читача про те, за яких обставин його примірники потрапили до Бухареста і яка була їх подальша доля. У цьому контексті слід зазначити, що після виходу і блискавичного розповсюдження в арабському християнському світі нововиданого Євангелія, щиро вдячні віруючі в Ісуса Христа араби поспішили відрядити до І. Мазепи, а також до К. Бринковяну, який у 1706 році подарував їм типографію, де й було надруковано Святе Письмо, спеціальну експедицію із багатими подарунками та декількома примірниками цінного видання для їх вручення двом передовим на той час лідерам-просвітникам як доказ, що меценатська допомога останніх дала унікальний результат. На нашу думку, із врахуванням природно-кліматичного чинника, така експедиція не могла вирушити із сирійського міста Алеппо раніше весни 1708 року, тому що саме цей період був найбільш сприятливим як для подорожуючих, так і для коней, на яких вони виїхали та яких без проблем можна було годувати свіжою зеленою травою вздовж всього маршруту слідування за схемою: Алеппо – Стамбул – Бухарест – Київ – Батурин, тобто до тогочасної гетьманської столиці. Із врахуванням великої відстані, експедиція рухалася повільно, часто і надовго зупинялася для відпочинку та заміни коней у придорожніх гостинних дворах. Її керівники були впевнені, що до початку холодної пори року вони благополучно дістануться Батурина, де планували перезимувати у палацах „славетного пана гетьмана Івана Мазепи", як зазначалося у вступі до Євангелія, а наступного року повернутися до Алеппо із черговою партією щедрих подарунків від нього.

Проте, не все сталося як планувалося. По-перших, експедиція, після перетину Дунаю, завернула на захід – до столиці Валахії, де з великими та на тривалий період була прийнята в Бухаресті та у заміській резиденції Могошоая господарем К. Бринковяну, який також вніс свою лепту у появі Євангелія арабською мовою. Взаємний обмін почестями, подарунками, компліментами та, особливо, огляд і захват від щойно завезених примірників Святого Письма, безкінечні прийняття та підготовка листів як для І. Мазепи, так і для духовних ієрархів арабів православних-християн зайняло набагато більше часу, ніж передбачалося при плануванні експедиції. Мабуть, цей фактор, разом із нестерпною літньою спекою, яка позбавила подорожуючих відповідного комфорту, а їх коней – можливості знайти дешевий підніжний корм, і стали вирішальними при прийнятті відповідальними за експедицію рішення перезимувати у Бухаресті та подолати другу половину дороги до Батурина весною наступного, 1709 року, який, як з'ясувалось з часом, став доленосним і трагічним для І. Мазепи. Ніхто, крім Господа Бога, самого І. Мазепи та його вірної слуги та майбутнього спадкоємця булави – на той час генерального писаря Пилипа Орлика, не знав, що арабська експедиція ніколи не

доїде до Батурина. Головна причина тому – радикальна зміна геостратегічної ситуації у Центральній та Східній Європі у зв'язку з неочікуваним для царя Росії Петра I та більшості європейських лідерів того часу переходом І. Мазепи із усім гетьманським скарбом та значною частиною війська на бік непереможного до того короля Швеції Карла XII-го, багатотисячна армія якого, у пошуках союзників, амуніції та фуражу, на початку осені 1708 року вступила на землі Україну.

Для самого І. Мазепи на тлі різкого та безпрецедентного ускладнення стосунків із молодим, вимогливим і амбітним російським царем цей момент став вирішальним. Гетьман України давно мріяв про визволення свого краю від царського деспотизму й шукав для цього собі союзників. У цьому випадку йдеться про могутнього на той час короля Швеції Карла XII.

Безперечно, учасники згаданої вище експедиції з Алеппо влітку та на початку осені 1708 року, не поспішаючи перетинати кордон з Україною, не могли навіть уявити такі доленосні для І. Мазепи та українського народу події. За великим рахунком, це й урятувало їм життя, оскільки їхня ймовірна присутність у Батурині на початку листопада того року, де повністю було знищено не лише багатотисячний гарнізон, який був призначений І. Мазепою для захисту гетьманської столиці, але й усі її мешканці, завершилася б для них трагічно. І навряд чи було б врятоване від страшенної пожежі та, особливо помсти і знущання царських військ, саме Євангеліє арабською мовою. На жаль, та нищівна пожежа на понад як 300 років знищила пишність та величність до того процвітаючої столиці гетьманської України. Про все це члени арабської експедиції дізналися наприкінці 1708 року, що примусило їх у великому поспіху покинути Бухарест, залишивши там і привезені ними примірники Євангелія арабською мовою, у тому числі й призначені для вручення І. Мазепі. Відтак зрозуміло чому, з огляду на численні війни, окупації, пограбування та гіркі людські трагедії, з них крізь століття до наших днів в Україну потрапив лише один, переданий до Києва пізніше церковними каналами та якого було виявлено лише у 2020 році.

Тому автор, розпочав роботу з виявленим раніше бухарестським примірником Євангелія. Цікавим виявляється опис цього раритетного Святого Письма, виданого для «православних вірян, які на землях арабських проживають, що є однією з частин Землі» (переклад українською мовою тут і надалі здійснено за сприянням автора). Титульний лист відображає назву:

«Книга
чесної непорочної Євангелії, світильника, що сяє й освітлює, що належить чотирьом апостолам і євангелістам-богословам, вони суть: Матвій і Марк – благовісники, Лука та Іван – провозвісники. Надрукована тепер знову коштом преславного пана Івана Мазепи, гетьмана, з надією на відплату та прощення. І це року від Різдва Христова
тисяча сімсот восьмого, місяця січня».

Слід зазначити, що видане за кошти І. Мазепи Євангеліє містить 243 пронумеровані сторінки, а також три чисті аркуші. Текст викладений лінійно з дотриманням полів, надаючи їм форму суворих рамок. Назви розділів та підрозділів нанесені червоним кольором, а основний текст – чорним. Титульний лист, крім назви, орнаментований пишною квіткою у вазі, а наприкінці кожного розділу нанесені композиції із зображенням голів янголів.

Окреме місце як із друкарської, так із змістовної точок зору посідає зображення герба І. Мазепи. У його верхній частині розміщений великий овальний щит, виконаний у характерному для того часу стилі бароко, оточений листами, над якими домінує

окрилена янгольська голова. У центрі цього овалу виконана сцена мучеництва Апостола Андрія, а також символічний накладний хрест, який стоїть на власній основі. У збільшеній формі представлені висхідний місяць (ліворуч) та сонце з 12-ма променями (праворуч). У нижній частині також зображено овальний щит, але меншого розміру. Він містить елементи, характерні для гетьманського герба до 1700 року (тобто до нагородження царем Петром І гетьмана І. Мазепи орденом Святого Андрія Первозванного): двокінцевий угорі хрест із висхідним місяцем ліворуч та сонцем/зіркою праворуч унизу. По боках розташовані символ гетьманської влади – булава, а також гармати, списи, шабля, литавра, обрамлені бойовими прапорами.

У верхній частині другої сторінки Євангелія у рукописному виконанні розміщений текст на грецькій мові, який у перекладі українською звучить так: «Благословенний Іван Мазепа, Гетьман Їх Царської Величності Війська Запорізького, кавалер Ордена Святого Апостола Андрія Первозванного».

Особливе значення, на наш погляд, мають п'ятнадцять букв-ініціалів, виконані староукраїнською та одна грецькою мовами, які оточують другу, зворотну від титульної, сторінку Євангелія з усіх боків у такій послідовності: Г., Ї., М., В., / Є., Ц., / П., В., / З., Σ . (сигма – грец.), / Ч., С., / А., А. / К. Робота над їх розшифруванням довела, що кожна з них є носієм важливої інформації щодо відповідних посад, титулів та рангів українського лідера. Ця гетьманська криптограма інтерпретується таким чином: «Гетьман Іван Мазепа Війська Його Царської Пресвітлої Величності Запорізького, Славного Чину Святого Апостола Андрія Кавалер».

Наступна сторінка Євангелія містить слова глибокої вдячності, написані Афанасієм грецькою мовою. Її український переклад має такий вигляд:

«До Благочестивого, Височайшого та Світлішого Пана Гетьмана всієї Малої
Русі та військ Їх Царської Величності Запорізьких, Кавалеру Славетного ордена
Святого Андрія Первозванного Пану Ясновельможному Іоанну Мазепі.
Запис святих сказань.
Чиїм коштом було видано мовою арабською, надруковано
Боже Святе Євангеліє,
Шановний Іоанне Мазепа, від усієї країни Арабської
Шану для Русичів ти маєш.
Вірний, як належить, вдосконалюєш себе, ревнителю без докорів,
Святі слова Божі своїм коштом видаєш задля інших.
Отже, ти дав життя Книзі Божій, забезпечивши її друк необхідними коштами,
Провісництво божих слів зробив зрозумілим для віруючих країни арабів.
Посів ти достойне місце, відвідавши міста Антіохії,
Мазепа Іоанне, Гетьмане щасливий
Та володар Малої Русі благочестивий.
Рятівник численних душ,
На славу Божою твоя милість,
Най вона завжди буде з тобою.
За це молитимуся
Вашої Величності смиренний у Бозі бажає
в країні Арабів благочестивий в обох станах».

Антіохійським Патріархом/Алепським Митрополитом Афанасієм також написані унікальні вірші – вдячність на адресу І. Мазепи, – які всіляко вихваляють та звеличу-

ють гетьмана за його неповторний шляхетний крок. Вони мають вступну частину та виконані у формі запитання та відповіді, а саме:

«О високий пане, величний гідністю
Іван Мазепа, який стоїть на чолі Русі,
Ви отримали хвалу від арабських синів,
Віра їхня стала глибокою від того, хто запалює думки,
Оскільки Ваше велике положення є опорою, яка реалізувалася
для віри, що характеризується чистотою, виправданням та святістю.
Ви даруєте їм від Вашої щедрості милість,
Про яку говорив Бог у Євангелії у проникливому стилі.
Питання
Хто є для нас помічником та обдаровує нас
Цією книгою шляхетною, що дарує просвітлення?
Я маю на увазі провісника, який охопив
Вислови Господа нашого Ісуса про благу звістку
Разом з тим, що істинність нашого походження проявилася на
нас, синах арабських, і чітко підтвердилася.
Проте віросповіданням ми підкоряємося
Трону Антіохійському найшановнішому.
Відповідь
Іван Мазепа, гетьман, відомий
чеснотами, та який виявив благодіяння та милість,
Хто звеличився очолюванням Малої Русі,
Віра якої яскраво засяяла та здійнялася,
Хто зберіг славу її і він для неї – честь,
І хто прославив її ім'я високо, як небо,
І той, хто сповнений благодіяннями, які пізнані завдяки йому,
Вони напоюють душі, коли ті відчувають спрагу.
Він подарував нам високу Книгу за свій кошт,
Прославляючи Господа з величезною тугою за Ним
І, оскільки він одарив нас своїми шляхетними вчинками,
Хай довгим буде його вік великодушно.
Моляться за Вас, Ваша Велика Честь, священнослужителі
та прості правовірні,
що проживають в арабських країнах Іменем Отця і Сина і Святого Духа
Єдиного Бога».

Після цих віршів, переповнених славою та молитвою за І. Мазепу, розміщено чотири сторінки у формі звичайного тексту, також адресовані гетьману згаданим вище Афанасієм. Українська версія цього безцінного як з історико-лінгвістичної, так і змістовної точки зору тексту є такою:

«Високопоставленому Вельмишановному Пану,
шановній високій канцелярії, достойній та благородній, поважному,
шляхетному та славетному Гетьману блискучої країни Малої Русі, кавалеру
Царської Величності Війська Запорізького та славного чина Святого
Апостола Андрія,
Іванові Мазепі,

улюбленому нашому духовному сину, щастя Вам та благословення Бога Отця,
Вчителя нашого Ісуса Христа та Духа Святого, що втішає, який
осяяв своїм сходженням божих чистих святих апостолів.

Вони вважають, що цар Хосров здобув найбільшу славу, а те зовнішнє щастя, якого він сягнув, звеличило його та вшанувало його, тому що він перевищив багатьох багатством, скарбами та своїми грошима, та вирізнився від решти тим, що є тлінним. І здалося йому, що ці речі і є щастя та нескінченна радість, які приносять користь. Таке припущення – помилка та неправда, різновид нерозумності, таке уявлення – безглуздість, покладатися на нього – абсурд. Проте ми, віруючі, о милостивий Пане, взірець поклоніння, прикрашений Господом, відомий чеснотами та благодіяннями, Високопоставлений Гетьмане, – ми дуже дивуємося, як люди в той час думали, що тимчасові речі – це межа найвищого щастя, джерело та секрет добра; ми запитуємо, чи є у світі щось непорушне, чого прагне людина? хіба щось з тілесних насолод не зникає, як сон, і ми говоримо, де тоді він, пророцький оклик, а саме слова про те, що дні людські – як трава та як польові квіти – так само цвітуть вони і також зрізуються, і ось нема їх, ти шукав їх місце та не знайшов; а де ж тоді слова пророцькі про те, що вся слава людини неначе цвітіння трави – якщо в'яне трава – розсіюється її цвіт, і де ж слова пророка, а саме: щодо нас, які були обдаровані божим знанням, які прийняли Христа через святе хрещення і які були з ним поховані, давайте-но завершимо ці слова з пророком у серці і душі. Ми також не живемо, проте Христос живе в нас; отже, істинно судилося, що справжня радість та щастя – це правдивість думки та правильне поклоніння, тому що ми визнаємо, що всім живим творінням, всьому сущому необхідний Господь Всевишній, могутньою є Його міць, величною є Його божественність. Ми також переконані, що для нашого спасіння необхідним є поклоніння, що мудрістю Соломона визначає Бога у Божій Книзі як сильнішого та могутнішого, ніж усі тілесні та духовні створіння. Цими словами ми хочемо сказати, що правильне поклоніння – пряма, гаряча, жива віра, нашептана Великим Господом. Коли ми кажемо «жива», то маємо на увазі чинення благодіянь та осудження пороків, оскільки віра без діянь – мертва, як казав достойний апостол, великий євангеліст. Коли ми кажемо «гаряча», то маємо на увазі велике завзяття та величезний запал як гірчичні зерна, як говорить Послане Слово. Коли ми кажемо «пряма», то маємо на увазі, що вона – покірна та йде від глибокого знання заповідей Священного Собору та обрядів духовних отців. Коли ми кажемо «нашептана Богом», маємо на увазі, що приклади її є у двох великих основних Завітах Господа, в яких архангел Гавриїл та пророки, в них двох вони знаходяться; вони обидва [Завіти] – Слово Боже, [де сказано], щоб ти любив Господа Бога свого усім своїм серцем і усією своєю душею, і усім своїм наміром, і щоб ти любив ближнього свого як самого себе; отже, вірою живою проявляються повна любов та добрі діяння, які чиняться щодо ближнього, тому що біси вірять та підкоряються, і тремтять від нього, Всевишнього, і бояться. Зараз віра їх безнадійно мертва, а страх їхній – непроглядна темрява, немає їм від нього користі та дару, оскільки він – позбавлений такої чесноти, як любов, адже Апостол Павел промовляв, що істинне щире поклоніння – це те, яке доповнено глибокою любов'ю. А, отже, Ви, Ваше Високоповажносте, який поєднує віру з істинним поклонінням та несе прапор цієї величної держави, який очолює ряди благородних, Ви будували і зводили своє істинне православне поклоніння на справжньому міцному стовпі, і Ваша жива віра з найблагороднішими доказами та найвеличнішим доводом у Вашій освітленій Господом милостивим душі, оскільки Ви схожі та подібні у Вашій вірі до благородних Ваших пращурів, і потрібно сказати, що дійсно Ви – святий з мате-

ринського нутра, тому що Ви полюбили вчення та мудрість і шукали їх, схилялися до них і здобули їх, і знайшли мудрість, яка все ще продовжує з Його Трону направлятися до Вас з вершин Його, і коли Ви зрозуміли, що винагорода та користь від неї – чесноти та всеохоплюючі блага, обійняли Вивіру з радістю, оскільки Ви – любите Бога, прийняли її з радістю, виконавши настанови тих, хто радували Господа до Гавриїла, за часів Гавриїла та після Гавриїла, я маю на увазі праведників та пророків, царів та вибраних, особливо того, хто з пророків Цар, той, хто дійсно плоттю знайшов Бога, і вона закричала від божественного запалу та високого жару, той, хто дає мені крила, як у голуба, – і я лечу та відпочиваю, так Ви прикрашаєте свою прекрасну душу радістю та розумом, неначе голуб, прикрашений золотом та двома крилами духовними, під якими я маю на увазі два великих Завіти Божі, два шановані Завіти, з якими Ваші добродіяння поширюються на всі горизонти безперервно, щедро та не спиняючись, та летите благою думкою та рятівною перевагою вверх, щоб відпочити навіки у небесних царствах Бога та насолоджуватися Його бажаними улюбленими благами, тому поєдналися Ваші попередні благодіяння та коридори вогнів Вашої великої віри, до нас, правовірних вірян, які на землях арабських проживають, що є однією з частин Землі. Ви стали для нас другим пророком і вмілим провісником, щоб пробудити наші бажання до православної віри з найгарячішим запалом, великою добротою, чудовою Вашою скромністю та величним Вашим дарунком, оскільки Ви є Вельмишановним, Поважним та Кавалером Ордену, що носить ім'я Апостола найблагороднішого, і ця справа з допомогою Божою та великою винагородою, тому що Петро – найголовніший зі Святих Апостолів Христа, який вчив, по-перше, про правильне поклоніння та праву віру в тому куточку світу, який населяємо ми, віряни, на якого спираємось, і який є хоробрим, фундаментом Церкви на них, і первосвящеником був для них, посівши цей священний апостольський трон, який віднесений до нас, найдорожчий Патріарх, відомий в них [землях] ім'ям, великого міста Антіохії, він – тілесний брат Вельмишановному Апостолу славному Андрію Первозванному, який у краях Ваших став Євангелістом, знанням істини та провісником правильної віри. І відкрилася нам Ваша довершена, усією душею та серцем, любов до Бога, яка від Вашої добровільної спраги та праведного Вашого поклоніння і на нас поширюється, і дозволила нам надрукувати це Священне Духовне Писання, високу Господню Книгу, під якою я маю на увазі найсвятіше Євангеліє, найдорожчу Божу Книгу, на Ваші кошти та витрати, через любов до ближнього завдяки чудовій Вашій допомозі. Ви продемонстрували добре ставлення до мешканців усіх арабських країн з правовірних християн віри православної, і заради цього Божого, боргом є вклонитися Йому, дару, який Ви подарували нам завдяки даній Вам Господом владі та можливостям, якими наділив Вас Господь, і хорошому високому керівництву – ми обов'язково повинні віддати належне цій величезній милості та подяку розкішну, славу велику та спасибі щире згідно з обов'язком, а ще краще прохання численні та мольби численні силою, яка нам дарована і дана нам Господом, тому що ми взяли милість за милість. Щодо сили, яка у нас є, то разом з усіма священнослужителями висловлюємо Патріарші благословення з духовними мольбами ввечері, в обід та опівдні, з великим смиренням та рясною мольбою Богові, що відає усім, Господу Всевишньому, позбавленому кволості, заради Вашої шляхетної, високої милості. Щодо решти правовірних з простого народу, то вони прославляють дорогу Вашу світлість постійно та просять для Вас довголіття та років численних, та всі ми, одним словом та серцем єдиним молимо єдиносущу святу Трійцю подарувати Вам, володарю спокою та скромності, нескінченну безпеку та здоров'я на весь вік, та старості, квітучої чеснотами, а потому всьому – спасіння душі та спадщини небесної,

обіцяної тим, хто любить Його та боїться Його, хто відданий заповітам Його з усім, що містить палац Ваш, збережений Господом, та усім, хто звертається до Вас Ісусом Христом, Господом нашим, якому слава навіки, та нехай проллє він на вас усіх свою милість та благо. Амінь.

Афанасій, милістю Бога Всевишнього Патріарх Антіохійський у минулому, Який молиться за Вас, Ваше Високоповажносте, завжди».

Цікавою виявилася подальша доля цього раритетного видання. Варто зазначити, що ніхто на сьогодні не володіє повною інформацією щодо місць зберігання привезених примірників Євангелія відразу після смерті І. Мазепи. Можливо, їх тривалий час переховували, щоб не бути звинуваченими у прихильності до опального в Росії та підконтрольній їй на той час Україні гетьмана. Принаймні єдина звістка про зберігання у Румунії примірника, який дійшов до нас, стосується 1762 року, коли невідомий власник, судячи з усього, – спадкоємець господаря К. Бринковяну або постать високого церковного походження, який мав власну печатку з зображенням Святої Трійці, залишив її відбиток на двох сторінках Євангелія. Відомий румунський бібліограф І. Біану під час засідання Румунської академії 18 травня 1917 р. зазначив, що на бухарестському примірнику у двох місцях можна побачити маленьку печатку сина воєводи Григорія Бринковяну із зазначенням дати – 1762 рік[2].

Також залишається нерозкритою таємницею, яким чином ця Свята Книга у 1835 році потрапила до колекції румунського капітана Костянтина Олтельничану-Корнеску, а через вісім років він її продав іншому завзятому колекціонеру – на той час також ще капітану мусульманського походження Д. Паппазоглу. Проте останній зробив фактично непоправну помилку: над рукописним надписом попереднього власника «Капітан Костянтин Олтельничану» наніс жирними чорнилами напис: «Капітан Дмітріє Ан. Паппазоглу», а пізніше додав: «Це арабське Євангеліє є складовою частиною Паппазоглианської Бібліотеки з Бухареста, підпис, майор Д.А. Паппазоглу». З часом він став відомим колекціонером та бібліографом, проте наприкінці життя прийняв рішення продати арабське Євангеліє Бібліотеці Румунської Академії. Так, уже підполковник Д. Паппазоглу 25 січня 1882 року звернувся до тодішнього міністра культів та освіти Румунії Г. Точілеску з листом (зареєстрований за вхідним номером 1749) із пропозицією придбати у нього зазначене вище Євангеліє за 600 нових на той час румунських леїв, що становило достатньо велику суму. Сам Д. Паппазоглу дав високу оцінку цього раритетного видання, тому що, за його словами, «на початку 18-го століття воно було присвячене козацькому Гетьману та князю України Мазепі православним кліром Аравії і тому, що це Євангеліє представляє інтерес для нашої країни, оскільки, кажуть, що Мазепа був похований у місті Галац в одній з місцевих церков і, можливо, у вступній частині до цього Євангелія, яке добре збереглося, міститься правда, якою цікавиться наша історія». Отже, навіть така освічена людина як Д. Паппазоглу мало знала про історію шести перепоховань І. Мазепи у румунському місті Галац. Того ж дня Г. Точілеску, який особисто цікавився долею українського гетьмана в Румунії, своїм супровідним листом за номером 1040 від 25 січня 1882 року надіслав оригінал звернення Д. Паппазоглу до директора Центральної бібліотеки Румунської Академії з проханням «оглянути книгу та, оцінюючи її важливість та раритетність, доповісти, чи можна її придбати та за яку суму?».

[2] І. Осташ, *Київський примірник Мазепинського Євангелія або Як ліванські пошуки привели мене до*... Києва, в газеті «День», № 210–211, 6 листопада 2020.

27 січня 1882 року своїй відповіді директор бібліотеки намагався переконати міністра в тому, що з самого факту видання цього Євангелія арабською мовою «не випливає жодного історичного значення для Румунії, навіть, якщо кажуть, що славетний Гетьман, нібито, був похований у Галаці, як на це претендується». Тобто, знову, на рівні, здавалося б, професійного директора Центральної бібліотеки Румунської Академії бачимо невпевненість та брак інформації щодо історії поховання та перепоховання тіла І. Мазепи протягом 1710–1881 рр. у Галаці. Проте проблемну ситуацію з придбанням Румунською Академією єдиного в Румунії примірника цього раритетного видання у підполковника Д. Паппазоглу розв'язала рішучість міністра Г. Точілеску, який своїм листом номер 4461 від 3 квітня 1882 р. на адресу керівництва Центральної бібліотеки Румунської Академії розпорядився придбати Євангеліє арабською мовою, «депонувати та реєструвати цей твір» у її фондах. На виконання цього розпорядження 5 квітня 1882 р. під реєстраційним номером «155 A Unicat» відповідний надпис було занесено до книги надходжень Центральної бібліотеки Румунської Академії за 1882–1883 рр. Завдяки цьому на сьогодні ми маємо унікальну можливість торкнутися реального результату благочинної діяльності великого гетьмана України.

Цікавим є те, що до самого «Євангелія» долучена коротка рукописна історико-біографічна довідка румунською мовою, яка достатньо точно представляє самого українського гетьмана: «Іван Мазепа, гетьман козаків України. Народився у 1640 році на Поділлі. Став писарем гетьмана України. Після смерті свого керівника, у 1687 році був обраний замість нього козацьким гетьманом. Цар Росії Петро Великий затвердив Мазепу гетьманом України. Пізніше, прагнучи незалежності своєї держави [підкреслення наше. – Автор], останній став союзником короля Швеції Карла XII-го та вступив у битву з москалями під Полтавою. Після поразки короля Карла переможені прибули до Валахії до палацу Костянтина Воде Бринковяну, а потім перейшли до Бендер, де гетьман помер у 1709 році. Це Євангеліє арабською мовою присвячене віруючими монахами з Аравії гетьману Мазепі, коли він був титулований гетьманом України»[3].

Гадаємо, що лише за оригінальний примірник Євангелія арабською мовою 1708 року видання, аналоги якого цілісно не збереглися навіть у православних арабів, та за написані через майже двісті років правдиві слова про славетного українського гетьмана, особливо в частині щодо незалежності Української держави, не кажучи про прийняття його праху на вічний спочин у Галаці, українці мають бути вдячними та висловити велику подяку сусідньому румунському народу за збереження історичної пам'яті про видатного сина українського народу І. Мазепу та його шляхетні діяння впродовж понад уже трьох століть.

Водночас, не можна не зазначити, що всебічне співробітництво та майже 20-річна дружба І. Мазепи з К. Бринковяном, видання їхніми спільними зусиллями у 1708 р. у м. Алеппо (Сирія) Євангелія арабською мовою може стати добрим прикладом для сучасного покоління політиків, дипломатів та науковців, які працюють на ниві українсько-румунського співробітництва та розбудови відносин між Україною та Румунією на основі дружби, взаємовигідного співробітництва, взаємної довіри, підтримки та добросусідства, що є надзвичайно важливим в умовах нинішньої воєнної агресії Росії проти незалежної України.

[3] Т.Г. Рендюк, *Гетьман України Іван Мазепа – Молдова та Румунія*. Бухарест: «PRINTEX», 2008, сс. 74-75; T.G. Rendiuk, *Hatmanul Ucrainei Ivan Mazepa – Moldova şi România*. Bucureşti: «PRINTEX», 2008, pp. 74-75; Т.Г. Рендюк, *Гетьман Іван Мазепа – відомий і невідомий...* Київ: АДЕФ-Україна, 2010, 480 с. (українською, англійською, польською, французькою та румунською мовами).

CONTEXTUL INTERN ŞI INTERNAŢIONAL AL RELAŢIILOR MILITARE ROMÂNO-FRANCEZE DIN PERIOADA 1930–1936

The internal and international context of the Romanian-French military relations from the period 1930–1936

DOI: 10.5281/zenodo.8384566
CZU: 327(498:44)"1930-1936"

Andrei NICOLESCU
Coordonator programe, Institutul Cultural Roman „Mihai Eminescu" de la Chișinău
Email: andrei.nicolescu@icr.ro

Summary. The period 1930–1936 represented a turning point for European and world politics, with events of crucial importance for the world geopolitical scene. It was a period when grievances, resentments and desires for revenge began to surface, as memories of the horrors of the First World War began to fade. The world was ready for a new global massacre. Romania tries to secure its borders with the help of its great French ally and the security system devised by France.

Keywords: military diplomats, Romania, France, military cooperation, security.

Perioada 1930–1936 a reprezentat pentru politica europeană şi mondială un interval de cotitură, în acest răstimp având loc evenimente de o importanţă capitală pentru scena geopolitică mondială. Este perioada în care nemulţumirile, resentimentele şi dorinţele de revanşă încep să iasă la iveală, amintirile ororilor din primul război mondial începând să se estompeze. Lumea era pregătită pentru un nou masacru mondial. România încearcă sa-și asigure granițele cu ajutorul marelui aliat francez și a sistemului de securitate gândit de acesta.

În septembrie 1931 are loc „incidentul de la Mukden", eveniment care declanşează agresiunea Japoniei asupra Chinei, concretizată prin ocuparea Manciuriei. Acest eveniment marchează trecerea statelor revizioniste de la declaraţii belicoase la acţiuni concrete, cu urmări fundamentale pentru scena politică mondială.

Criza economică mondială este un alt eveniment care marchează perioada 1930–1936. Deşi prima criză economică de supraproducţie din istoria lumii se încheie în anul 1933, urmările ei vor dăinui pe întreg deceniul de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial. Efectele dezastruoase ale crizei vor fi resimţite din plin şi de către raporturile militare româno-franceze, condiţionate, de cele mai multe ori, de problemele de natură financiară.

Ultimele iluzii legate de sistemul de securitate promovat de Societatea Naţiunilor şi aparent întărit de Pactul Briand-Kellog (sau Pactul de la Paris, semnat la 28 august 1928[1]) au fost spulberate în 30 ianuarie 1933, când numirea lui Adolf Hitler, pe fondul crizei economice germane, în postul de cancelar al Germaniei nu mai lăsa nici o speranţă reală promotorilor păcii. Conştiente de scopurile noului cancelar german, marile puteri democratice încearcă prin încheierea „Pactului de înţelegere şi colaborare a celor patru puteri" (Franţa, Marea Britanie, Germania şi Italia) la Roma, 15 iunie 1933, să atragă Germania în deciziile care implicau politica europeană, pentru a nu-i lăsa lui Hitler posibilitatea de a obţine pentru Germania statutul de mare putere prin mijloace agresive. Evoluţia ulterioară a evenimente-

[1] Viorica Moisuc*, Premisele izolării politice a României. 1919–1940,* Bucureşti: Editura Humanitas, 1991, p. 296.

lor va demonstra ca acesta nu era dispus să renunţe la obiectivele sale în urma tentativelor diplomatice timorate ale Franţei şi Marii Britanii.

Anul 1933 a marcat începutul unei avalanşe de evenimente care au condus la declanşarea celei de a doua conflagraţii mondiale. În martie 1933 Liga Naţiunilor, edificiul creat pentru a nu mai permite provocarea unui carnagiu mondial, a primit prima lovitură. Nemulţumită de atitudinea acestei organizaţii în problema manciuriană, Japonia se retrage din organizaţie. Următorul pas făcut de reprezentanta revizionismului în Pacific este denunţarea acordurilor privind „limitarea" flotelor, fapt care provoacă prăbuşirea sistemului de limitare a cursei înarmărilor navale construit la Conferinţa de la Washington (6 februarie 1922) şi Conferinţa de la Londra (22 aprilie 1930).

În 1934 s-a văzut o rază de speranţă pentru statele care se opuneau revizionismului. La Atena România, Iugoslavia, Grecia şi Turcia au semnat crearea Pactului „Înţelegerii Balcanice", alianţă care se dorea a fi un obstacol important în calea revizuirii tratatelor încheiate la Conferinţa de Pace de la Paris[2]. Din nefericire, şi acest acord era marcat de tendinţele ambigue ce dominau politica externă a statelor antirevizioniste, tendinţe care nu făceau altceva decât să urmeze atitudinea celor două mari puteri democratice. Deşi realizau că doar împreună pot să reziste unei campanii europene de revizuiri teritoriale, statele semnatare ale Înţelegerii Balcanice au formulat diverse rezerve care au transformat proaspăta alianţă într-o structură fără nici o funcţie practică. Nici încheierea, în 1935, a convenţiilor militare între statele care formau această alianţă nu a îmbunătăţit semnificativ securitatea acestora, reţinerile manifestate de către părţi având un impact negativ şi asupra aspectelor militare.

În timp ce Franţa şi Marea Britanie încercau să consolideze sistemele de tratate care ar fi trebuit să le garanteze securitatea, Germania lui Hitler făcea primii paşi care vor arunca Europa într-un nou masacru mondial. Retragerea din Liga Naţiunilor (14 octombrie 1933) şi părăsirea Conferinţei internaţionale asupra dezarmării de la Geneva, alături de constituirea aviaţiei militare şi de reintroducerea serviciului militar obligatoriu (16 martie 1935), acţiuni care contraveneau Tratatului de la Versailles şi sfidau direct marile puteri democratice, demonstrau explicit scopurile Germaniei renăscute sub conducerea nazistă. De asemenea, Germania nazistă a denunţat Tratatul de la Locarno şi a ocupat zona demilitarizată renană (7 martie 1936). Inconsecvenţa manifestată de politica externă franceză şi britanică şi permanenta concurenţă dintre cele două puteri i-au permis lui Hitler nu doar să refacă forţa militară a Germaniei, ci şi să-şi creeze un sistem de alianţe prin semnarea unui tratat de împărţire a sferelor de influenţă cu Italia lui Mussolini. Pactul din 25 octombrie 1936 marchează crearea „Axei Berlin-Roma".

În locul unor acţiuni energice, diplomaţiile franceză şi britanică încep lungul şir de compromisuri care nu vor salva pacea şi care le vor aduce dezastrele de la începutul celui de-al Doilea Război Mondial.

În speranţa creării unui front antigerman cât mai puternic, Franţa încheie la 2 mai 1935 un tratat de asistenţă mutuală cu Uniunea Sovietică. Acesta este un alt eveniment care demonstrează că umbra tot mai ameninţătoare a militarismului german schimbă în mod fundamental politica Quai d'Orsay-ului şi că, în încercarea de a-şi asigura o iluzorie siguranţă, Franţa era dispusă să-şi sacrifice micii aliaţi din sud-estul Europei. În condiţiile în care URSS privea, cu toată relativa destindere intervenită în epocă, în continuare România drept un stat multinaţional de la care avea de recuperat teritorii, acest tratat dezvăluia faptul că securitatea pe care Franţa părea că o asigură în zonă nu prezenta prea multe garanţii.

[2] Alexandru Oşca, Gheorghe Nicolescu, *Tratate, convenţii militare* şi *protocoale secrete (1934–1939),* Piteşti: Editura Vlasie, 1994, p. 33.

Enumerarea câtorva dintre cele mai importante evenimente de politică internaţională este cu atât mai necesară, cu cât acestea marchează lovituri importante date marilor idei de politică externă apărute după Primul Război Mondial. Cele două mari curente, principiile lui Woodrow Wilson care promovau ideile de democraţie, securitate colectivă şi autodeterminare, şi cele ale mareşalului Ferdinand Foch, care declara că „pacea noastră trebuie să fie pacea învingătorilor şi nu a celor învinşi”[3], au suferit un puternic proces de erodare, iar intervalul 1930–1936 va marca falimentul definitiv al acestora. Ideile de securitate colectivă şi de menţinere a statu-quo-ului teritorial au primit în această perioadă lovituri care vor duce la abandonarea lor. Învingătorii din prima conflagraţie mondială au impus învinşilor condiţii care, teoretic, nu le permiteau să viseze, cel puţin într-un interval de timp scurt, la o revanşă, dar contradicţiile fundamentale de interese din tabăra învingătoare vor împiedica crearea unor instrumente practice de aplicare a lor. Din 1930, germenii conflictelor, sădiţi la Versailles, St. Germain, Trianon, Neuilly-sur-Seine şi Sèvres, vor începe să-şi arate dezastruoasele roade pe scena politică europeană şi mondială.

Pentru statele mici din Centrul şi Sud-Estul Europei, perioada 1930–1936 va fi una a dezamăgirilor. După tratamentul nedrept la care au fost supuse la Paris, la sfârşitul Marelui Război, şi după răstimpul în care au încercat să-şi găsească un loc în noul sistem de securitate, ele descoperă că siguranţa şi garanţia oferite de marile puteri învingătoare nu mai reprezintă decât simple vorbe, Franţa şi Marea Britanie având serioase dubii, inclusiv privind propria siguranţă. Imediat după războiul din care ieşise victorioasă, Franţa a căutat să construiască un sistem continental de securitate din care făceau parte şi statele din Estul continentului. Acestea trebuiau să acţioneze în comun pentru respingerea unor atacuri din partea Rusiei Sovietice sau din partea adversarilor sistemului de tratate de la Versailles. Interesul ei pentru Estul Europei a început să slăbească însă, pe măsura declanşării politicii de securitate colective la începutul deceniului al patrulea al secolului trecut. Cauza trebuie căutată şi în dorinţa Franţei de a atrage Uniunea Sovietică în această politică şi de a o folosi ca o contrapondere într-o eventuală nouă confruntare cu Germania[4]. Realizarea acestui obiectiv impunea o mai mare menajare a sentimentelor Moscovei, căreia trebuia să i se înlăture impresia că este înconjurată de un „cordon sanitar” orchestrat de Franţa. Conform unor mărturii ale diplomatului român Raoul Bossy, Edouard Herriot făcea presiuni încă din anul 1932 asupra guvernului român pentru semnarea unui tratat cu sovieticii. În cursul unei convorbiri cu Nicolae Titulescu la Viena, acesta i-a citit o notă a lui Herriot care „ne informează că va semna singur un pact cu URSS, dacă mai tergiversăm. Tonul este prea puţin amabil şi – lucru straniu – ni se sugerează să facem ruşilor concesiuni pe care ei înşişi nu ni le-au cerut. Mai straniu încă este că Herriot a comunicat Moscovei o copie de pe această notă adresată nouă”[5].

Pentru Franţa, anul 1930 aduce o recunoaştere indirectă a falimentului politicii sale de singură mare putere continentală în Europa. La propunerea din 11 decembrie 1929[6] a ministrului de război francez, André Maginot, începe la graniţa franco-germană, construcţia

---

[3] Ioan Datcu, *Echilibrul de putere şi politica de securitate discriminatorie faţă de ţările din sud-estul Europei interbelice*, in: Interesul naţional şi politica de securitate, Bucureşti: Institutul Român de Studii Internaţionale, 1995, p. 162.

[4] General maior (r) dr. Mihail E. Ionescu, *Franţa* şi *securitatea României de la 1830 până în zilele noastre,* in: Revista de istorie militară, nr. 3-4 (95-96), 2006, p. 95.

[5] Raoul Bossy, *Amintiri din viaţa diplomatică (1918–1940),* vol., 1918–1937, Ediţie şi studiu introductiv de Stelian Nagoe, Bucureşti: Editura Humanitas, 1993, p. 214.

[6] * * * *Istoria lumii în date*, Bucureşti: Editura Enciclopedică Română, 1972.

celebrei linii de fortificaţii „Maginot”. Acest eveniment, puţin luat în considerare de către istoriografia internaţională, marchează începutul prăbuşirii edificiului construit cu atâta grijă şi atâtea compromisuri de marea învingătoare a Primului Război Mondial. Chiar momentul în care se decide construcţia acestui „brâu de oţel” vorbeşte de la sine. În plină criză economică, statul francez consideră că ameninţarea germană este atât de acută încât merită să aloce fonduri enorme dintr-o economie grav afectată de criza mondială, mai ales că această cădere economică începe să se manifeste în Franţa chiar din anul 1930 şi se va prelungi până în 1934. Interesant este faptul că oamenii politici şi militarii francezi, în loc să se mobilizeze din cauza acestei necesităţi care devenise stringentă, vor fi foarte mândri de aceste fortificaţii şi vor trata cu superficialitate problemele de securitate ulterioare, crezându-se în siguranţă.

Linia „Maginot” arată Europei şi întregii lumi că planurile de acţiune – diplomatic şi militar – ale Franţei, pentru păstrarea securităţii promovate de tratatele de pace de după Primul Război Mondial, au eşuat. Cel mai important plan de acţiune pentru oamenii politici francezi a fost planul diplomatic. Parisul a gândit un sistem de alianţe care să-i asigure supremaţia în Europa şi care să nu permită unei alte mari puteri să-i conteste această poziţie. Celebrul „cordon sanitar”, format din statele nou apărute sau care îşi desăvârşiseră unitatea naţională sub egida şi cu sprijinul Franţei, ar fi fost funcţional, mai ales că aceste state erau recunoscătoare pentru sprijinul primit şi doreau să se afle sub protecţia celei mai mari puteri continentale. Din păcate acest sistem bine conceput a fost sabotat chiar de către părintele său. Instabilitatea ce a marcat viaţa politică internă franceză, materializată prin dese schimbări de guvern, a făcut ca obiectivele şi metodele politicii externe franceze să se schimbe de la un guvern la altul. Linia „Maginot” demonstra că cea mai mare putere militară de după Primul Război Mondial avea nevoie de o linie de fortificaţii pentru a se proteja de statul pe care considera că l-a învins definitiv, Germania. În acest mod Parisul recunoştea că tentativa sa de a se proteja în spatele Pactului de garanţii renane, semnat la Locarno în anul 1925, eşuase în mod lamentabil. Chiar dacă abandonase aliaţii estici care nu erau prinşi în prevederile tratatului, Franţa nu găsise siguranţa pe care o dorea. Politica externă falimentară pentru propriile interese a Franţei de după Primul Război Mondial a împiedicat stabilirea unor alianţe concrete şi cu valoare practică. Prioritatea conducătorilor de la Paris a fost aceea „de a asigura securitatea ţării, victorioasă, glorioasă, dar epuizată”[7]. Consecinţele dezastruoase ale acestei politici nerealiste nu au întârziat să apară, Franţa pierzând treptat poziţia dominantă în Europa, obţinută în urma primei conflagraţii mondiale, în favoarea unei Germanii renăscute şi nerăbdătoare să-şi ia revanşa. Ministerul de Externe francez a construit un veritabil castel din cărţi de joc, impunător pe dinafară, dar care a fost desfiinţat de politica violentă şi cu scopuri bine definite a statelor revizioniste.

Nici pe plan militar statul francez nu stătea mai bine. Economia franceză nu şi-a revenit niciodată complet, şi pe acest plan îşi spune cuvântul instabilitatea guvernamentală, iar pierderile provocate de prima conflagraţie mondială au marcat puternic dezvoltarea ulterioară. Cea mai clară demonstraţie a fragilităţii economice franceze are loc în 1923 (11-16 ianuarie) când, ca urmare a încetării plăţilor din contul despăgubirilor de război datorate de Germania Franţei, trupele franceze au ocupat Ruhr-ul. Datorită divergenţelor existente între foştii aliaţi, această operaţiune nu numai că nu a avut efectul scontat, dar chiar a provocat acordarea a unui număr mai mare de credite către statul german din partea finanţei britanice şi americane. Acestea se temeau de instaurarea unei hegemonii franceze asupra continentului european şi prin urmare refuzau să acorde orice sprijin solicitat de Paris, ba mai mult:

[7] Jacques Bariéty, *Introduction*, in: *Bâtir une nouvelle sécurité. La coopération militaire entre la France et les États d'Europe centrale et orientale de 1919 à 1929*, Château de Vincennes, 2001, p. 9.

atacă francul francez, aducând economia acestui stat în pragul colapsului şi forţând armata franceză să se retragă fără a atinge obiectivele propuse: recuperarea datoriilor.

Din această cauză fondurile alocate armatei franceze, deşi mari în ansamblu, nu au fost constante şi permanente, provocând sincope importante în procesul de modernizare şi dotare. Statutul de mare putere învingătoare, având la sfârşitul campaniei cea mari mare şi puternică armată a lumii, a creat Franţei un fals sentiment de siguranţă, pentru ca, la începutul anilor ’30, să descopere că a pierdut cursa tehnologică în domeniul militar şi că statutul de cea mai mare putere a lumii era doar o amintire. Şi în domeniul tacticii armata franceză era marcată de victoria din prima conflagraţie mondială – strategii francezi, mulţumiţi de victoriile obţinute vor trata cu superficialitate evoluţiile din acest domeniu.

România pe parcursul anilor 1930–1936 a continuat politica inaugurată după Primul Război Mondial, situaţia ei fiind extrem de delicată. Din punct de vedere geografic, era situată la graniţa cu trei state ce revendicau teritorii alipite României prin Marea Unire: Ungaria, Bulgaria şi Uniunea Sovietică. Acesta din urmă adoptase o poziţie specială faţă de autorităţile de la Bucureşti, considerând că procesul democratic şi liber consimţit de unire a Basarabiei cu patria-mamă a fost un act de agresiune din partea României, agresiune ce nu atenta doar la „integritatea” teritorială a Uniunii Sovietice, ci şi la siguranţa „regimului popular al muncitorilor şi ţăranilor” din această ţară. În consecinţă, guvernul de la Moscova a declarat România unul dintre principalii săi duşmani şi, în înţelegere cu guvernul bolşevic de la Budapesta, a organizat atacuri asupra Statului român. Din fericire, puterea armatei române şi slăbiciunea noului imperiu rus (de această dată roşu) au îndepărtat pericolul ce plana asupra României. În schimb, autorităţilor de la Bucureşti le-au rămas bine întipărite în minte consecinţele pe care le avea pentru poporul român vecinătatea cu imensa Rusie Sovietică, mereu „înfometată” de teritorii. Toată politica externă a României interbelice a fost puternic marcată de umbra colosului roşu ce străjuia la răsărit.

Reprezentanţii Ungariei au plecat profund nemulţumiţi de la Trianon. Prin intermediul şefului delegaţiei ce a reprezentat acest stat la Trianon, cercurile conducătoare ungare declarau că „Ungaria va pune în centrul politicii sale externe revizuirea acestui tratat”[8]. Zăngănirea puţinelor arme ce îi mai rămăseseră nu ar fi reprezentat un pericol pentru România dacă nu ar fi fost însoţită de o virulentă campanie de propagandă (de altfel, admirabil orchestrată) şi de o puternică apropiere de mereu prezentul militarism german. În acest fel, Ungaria devine un potenţial inamic pentru România interbelică, inamic care a trebuit luat în calcul în cadrul politicii de apărare din acea perioadă.

Şi statul bulgar a catalogat România, după prima conflagraţie mondială şi în urma tratatelor de pace, drept un inamic. Revendicările teritoriale au fost susţinute zgomotos de-a lungul întregii perioade interbelice. Toate încercările diplomaţilor români de a calma spiritele şi de a integra Bulgaria în sistemul de securitate zonală s-au lovit de intransigenţa autorităţilor de la Sofia. Neglijabilă privită individual, Bulgaria devenea un pericol pentru statul român în asociere cu ameninţarea venită din partea Uniunii Sovietice şi a Ungariei.

În acest context zonal şi internaţional, politica externă şi cea de apărare a României s-au desfăşurat pe două coordonate: prima s-a concretizat prin încheierea unor tratate de alianţă cu statele din zonă ce aveau interese asemănătoare României în menţinerea *statu-quo*-ului în regiune (Polonia, Cehoslovacia, iar mai târziu Grecia, Turcia şi Iugoslavia); a doua s-a materializat printr-un „import” de securitate de la marile puteri învingătoare (Franţa, Marea Britanie şi, mai puţin, SUA). Dorinţa autorităţilor de la Bucureşti de a obţine garanţii

[8] Gheorge Zaharia, Constantin Botoran, *Politica de apărare naţională a României în contextul european interbelic. 1919–1939*, Bucureşti: Editura Militară,1981, p. 26.

de securitate din partea marilor puteri a fost îngreunată de complexele conflicte de interese dintre acestea, fiecare condiţionând acordarea unui sprijin substanţial de exclusivitatea lui.

Pe tot parcursul perioadei interbelice, Franţa, cu toate ezitările sale, a fost cel mai mare aliat al României. Umbrela de securitate oferită de marele aliat a avut efecte benefice, dar şi consecinţe negative şi a dispărut odată cu prăbuşirea Franţei în 1940. Politica externă inconstantă a acesteia nu a permis crearea unor instrumente practice de acţiune în cazul unor ameninţări concrete şi explicite, de care statele revizioniste nu se fereau deja să se folosească la începutul anilor ’30 la adresa României. În schimb, au fost oferite unele pseudo-garanţii, în genul Tratatului din 1926.

Poziţia Franţei faţă de România în prima jumătate a anilor ’30 a fost determinată de o serie de factori ţinând de evoluţiile politice din ambele state, de obiectivele pe care şi le stabiliseră în domeniul asigurării propriei securităţi. Conducătorii francezi răspundeau pozitiv la semnalele de îngrijorare şi la solicitările de sprijin ale României, în mod firesc, numai în măsura în care acestea veneau în întâmpinarea propriilor interese. Au existat însă multe alte elemente de natură să diminueze amploarea angrenării aliatului din Marele Război pentru potenţarea sistemului de securitate românesc. Printre acestea amintim starea precară mai ales a dotării armatei române şi dificultăţile majore pentru îmbunătăţirea ei, amplificate de consecinţele crizei economice mondiale. De asemenea, România venea pe eşichierul politic european cu o serie de dispute, dacă nu diferende, cu trei dintre vecinii săi, ce se acutizau în atmosfera creată de exacerbarea revizionismului şi revanşismului în deceniul al IV-lea al secolului trecut. Trebuie să mai adăugăm la acestea faptul că, deşi declarativ obiectivele de politică generală erau similare, în practică Franţa acorda asistenţă proiectelor promovate de România numai în măsura în care acestea se integrau planurilor de politică externă franceză în Estul Europei. Nu sunt de neglijat în evaluarea acestei atitudini nici unele manifestări ce se făceau simţite în evoluţia vieţii interne şi a opiniei publice din Hexagon. Sunt aprecieri care evidenţiază o creştere a curentului pacifist şi o scădere a influenţei marilor personalităţi militare în ansamblul conducerii superioare a statului francez şi a stabilirii liniilor directoare de politică externă. Cauzele sunt identificate de istoricul François Cailleteau în deteriorarea nivelului de formare a elitei militare, în disputele dintre arme, în coteriile organizate în jurul mareşalilor Joffre, Foch, Pétain şi pionilor lor, Maurice Gamelin şi Maxime Weygand, care au înlocuit şcolile de gândire. Astfel elita militară slăbită a pierdut numeroase din legăturile sale cu elita civilă[9]. La toate acestea trebuie să mai adăugăm şi deficitul de încredere în sinceritatea ataşamentului lui Carol al II-lea faţă de Franţa şi politica promovată de ea. În acest sens sunt sugestive cuvintele lui Edouard Herriot, membru în guvernul Doumergue, consemnate în jurnalul său în 8 februarie1934, când făcea o trecere în revistă a relaţiilor cu state din Estul Europei şi nota scurt: „Politica regelui României – foarte echivocă”[10]. De aici şi unele diferenţe de atitudine faţă de relaţiile cu Armata Română, resimţite între coducătorii politici şi militari. Ele s-au manifestat cu evidenţă în momentul vizitei generalului Pétin la Bucureşti în primăvara anului 1934, când factorii militari ajunseseră la conluzia necesităţii amplificării colaborării cu Armata Română prin încheierea unei noi convenţii militare cu angajamente concrete. Iniţiativa a fost respinsă de Louis Barthou. Efectele divergenţelor la nivelul factorilor decizionali civili şi militari francezi au împiedicat punerea în practică a celor discutate cu generalul Pétin în primăvara lui 1934, cu ocazia vizitei acestuia la Bucureşti. În plus, au determinat renunţarea la convocarea întâlnirii la Paris a şefilor de State

[9] François Cailleteau, *Le rôl et l’influence des responsables militaires dans la politique extérieure de la France. Les leçons du XXe siecle,* in: Revue internationale et stratégique, 2002/4 nr. 48, p. 57.
[10] Edouard Herriot, *Pagini de jurnal,* Bucureşti: Editura politică, 1968, p. 220.

Majore ale armatelor din Mica Înţelegere pentru a discuta problema legăturilor şi transmisiunilor cu Franţa[11].

Poate de aceea comentariile reprezentanţilor diplomatici germani de la Bucureşti, Paris, Roma şi Londra au apreciat vizitele lui N. Titulescu în Franţa şi a lui Barthou în România, în primăvara şi vara anului 1934, ca fiind mai mult acte formale din partea Franţei, fără consecinţe prea ample în planul raporturilor dintre cele două guverne şi implicit dintre Armata Română şi franceză. Legaţia germană din Bucureşti raporta la Berlin în 3 aprilie 1934 că preconizata vizită a lui Titulescu la Paris va avea un caracter demonstrativ, dar Barthou ar dori ca prin intermediul acestei vizite să facă impresie asupra lui Mussolini şi Dolfuss. Partea română se făcea mesagera dorinţei lui Carol al II-lea care „presează din ce în ce mai tare ca în sfârşit să aibă loc o înarmare profesionistă a armatei române. Noua înzestrare a armatei este, desigur, o mare afacere pentru concernul Schneider – Creusot, dar este în primul rând o chestiune financiară, întrucât România, desigur, nu are bani. Se pare, mai mult decât sigur, că acesta va fi unul din punctele importante ale convorbirii Titulescu-Barthou”[12]. Aceleaşi aprecieri se fac auzite şi la sfârşitul lunii iunie 1934, când L. Barthou s-a aflat la Bucureşti. Legaţia Germaniei de aici considera că guvernul român a dat vizitei lui Barthou aspecte de manifestare teatrală. Primul ministru de externe francez activ care vizitează România a fost primit ca un şef de stat. Mai mult, în seara sosirii sale, el a fost sărbătorit într-o recepţie de gală, unde au fost prezenţi toţi miniştri de externe ai Micii Antante, dorindu-se a fi o strălucită încheiere a şedinţei Consiliului alianţei, care în acest fel trebuia văzută nu numai ca o demonstrare a unităţii celor trei parteneri, ci şi a frăţiei lor cu Franţa[13].

Diplomatul german, nimeni altul decât von Schulenburg, considera în acelaşi timp că vizita ministrului francez s-a dorit a fi un sprijin pentru promotorii politicii filofranceze periclitate de acţiunea curentelor de dreapta. „El trebuia să convingă pe rege (suspectat de tendinţe spre un regim autoritar) cu privire la colaborarea cu Franţa, căci alianţa cu Franţa şi menţinerea regimului parlamentar este cea mai bună politică pentru România. Regele a şi dat înapoi, dar opoziţia de dreapta consideră că regele a cedat numai pentru a beneficia de avantajele creditului de înarmare atât de necesar, pentru ca ulterior să aibă mână liberă în toate privinţele”[14]. Ceea ce nu ştia diplomatul german era faptul că creditarea dotării armatei române va mai necesita o semnificativă perioadă de acţiuni diplomatice din partea Bucureştilor şi nici colaborarea militară Franţa-Mica Înţelegere nu a suferit o amplificare substanţială. Aceleaşi interpretări asupra vizitei lui Barthou la Bucureşti au fost transmise şi de către diplomaţii germani aflaţi la post la Roma sau Londra. Ei relevau faptul că impresia în opinia publică italiană putea fi sintetizată în expresia „mult zgomot pentru nimic”. Ministrul italian de Externe o considera „drept o călătorie electorală, a unui politician (Barthou) îngrijorat de fotoliul său ministerial. Rezultatele vizitei sunt evaluate cu acelaşi dispreţ şi ironie. Ceremoniile fastuoase, cuvântările războinice, gesturi care frizează ridicolul (înmânarea paşaportului de cetăţean de onoare) sunt prezentate aici, atât pentru Belgrad, cât şi pentru Bucureşti, ca gesturi menite a masca punctele slabe ale relaţiilor dintre Franţa şi Mica Antantă[15]. Ambasadorul german la Londra afirma că şi la Foreign Office primirea exuberantă la Bucureşti a fost tratată cu o anumită ironie. La fel ca şi în presă. Un înalt funţionar al Foreign Office a

[11] Mihai Retegan, În *balanţa forţelor,* Bucureşti: Editura Semne, 1997, p. 113.

[12] Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Deutsche Gesandtschaft in Bukarest, Karton 30. Raportul Legaţiei Germane din Bucureşti, din 3 aprilie 1934, nr. 1215, pp. 2-3

[13] *Ibidem,* Raportul Legaţiei Germane din Bucureşti, din 27 iunie 1934, I A 22, pp. 1-2

[14] *Ibidem.*

[15] *Ibidem*, Raportul politic al Ambasadei Germane la Roma din 28 iunie 1934, I 762, p. 1.

declarat unui membru al Ambasadei germane că Barthou nu va beneficia în nici un caz de o asemenea primire ca în Bucureşti în timpul vizitei pe care o va face la Londra în luna iulie[16].

Pe fondul lipsei de interes din partea Franţei pentru o alianţă cu România, guvernanţii de la Bucureşti au insistat totuşi asupra demersurilor în vederea obţinerii măcar a sprijinului acţiunii de dotare cu armamentul necesar şi a unor căi de finanţare suportabile pentru bugetul armatei române. În acest scop s-a derulat vizita prim-ministrului Gheorghe Tătărescu în iulie 1934. Şi acest eveniment a atras atenţia diplomaţiei germane, atât pentru durata lui (12 zile), cât şi prin componenţa delegaţiei. Analizând cele două aspecte, Legaţia germană din Bucureşti opina că vizita avea drept principal scop obţinerea finanţării pentru achiziţionarea de armament. Cu puţin timp înainte avusese loc un consiliu de miniştri la care au participat şi generalii comandanţi ai armatei române, unde s-au luat decizii importante referitoare la organizarea armatei române. „Este clar că această vizită a celor trei miniştri români la Paris (din delegaţie făceau parte şi miniştrii de Finanţe şi al Apărării, precum şi un număr important de experţi din aviaţie) este în legătură cu mult disputatul împrumut francez (în jur de 20 milioane de franci francezi) a căror contravaloare va fi materializată în livrări de armament, iar statul român urma să achite prin încasările din domeniul petrolifer. Durata vizitei demonstrează că se doreşte rezolvarea tuturor discuţiilor legate de finanţare şi livrări de armament şi că toate acestea survin după ce în linii mari au fost stabilite în timpul vizitei lui Barthou la Bucureşti”[17].

Tergiversarea de către partea franceză a rezolvării doleanţelor guvernului român, cunoscute diplomaţiei germane, coroborate cu acţiunea acesteiea de destructurare a Micii Înţelegeri şi Înţelegerii Balcanice, vor aduce în prim plan în etapa următoare unele sondaje asupra disponibilităţii de acceptare a comenzii de material de război în Germania, plata făcându-se în produse româneşti[18]. Demnă de menţionat este şi oferta garanţiei germane pentru graniţele României, făcută de Berlin în noiembrie 1936 în cursul unei convorbiri Goering-Gheorghe Brătianu şi Atta Constantinescu. Consecventă fidelităţii faţă de linia politică trasată de Paris şi Londra, România a refuzat o asemenea ofertă[19].

Etapa finală a perioadei pe care o analizăm a consemnat o agravare a ameninţărilor ce planau asupra statelor din Mica Înţelegere, concretizate prin constituirea Axei Roma-Berlin la 25 octombrie 1936, prin semnarea pactului anticomintern între Germania şi Japonia (25 noiembrie 1936). Lor li s-au adăugat intensificarea acţiunilor revizioniste şi revanşarde declanşate de Germania, Italia, Ungaria, Bulgaria şi URSS, care solicitau în permanenţă revizuirea sistemului de tratate implementat de Conferinţa de Pace de la Paris în 1919–1920[20]. În consecinţă, cele trei state care intrau în compunerea Micii Înţelegeri şi-au dat acordul de principiu pentru semnarea unui pact de alianţă cu Franţa, împotriva oricărui agresor. Chiar Parisul a propus să semneze un pact de asistenţă mutuală cu România şi Jugoslavia, iniţiative nefinalizate din cauza ultimei, care motiva că nu doreşte să provoace nemulţumirea Germaniei şi Italiei, sub a căror influenţă începea să se afle[21] .

---

[16] *Ibidem*, Raportul Ambasadei Germane la Londra din 28 iunie 1934, A 2230, p. 1.

[17] *Ibidem,* Raportul Legaţiei Germane din Bucureşti, din 10 iulie 1934, nr. 2692/34, p. 1

[18] A.M.A.E., fond România, dosar nr. crt. 93, f. 568.

[19] Mihail E. Ionescu, *Romania orientală, 160 de ani, 1848–2009*, Bucureşti: Editura Militară, 2009, p. 150.

[20] Alesandru Duţu, *România în istoria secolului XX,* Bucureşti: Editura Fundaţiei *România de mâine,* 2007, p. 77.

[21] *Ibidem,* p. 65.

De atitudinea circumspectă a Franţei erau vinovaţi în mare măsură şi oamenii politici de la Bucureşti. Dezinteresul aproape inconştient al autorităţilor române faţă de problemele armatei, insuficienţa mijloacelor destinate modernizării acesteia au anulat în mare măsură interesul pe care partea franceză l-ar fi putut avea pentru a-şi dori colaborarea cu trupele române. Situaţia structurilor militare era şi ea extrem de proastă şi neatrăgătoare pentru un viitor aliat. Primind misiunea de a face o prezentare a stării armatei române, ataşatul militar al Franţei la Bucureşti scria la sfârşitul raportului său: „Nu ar merita, într-adevăr, să avem un aliat pe care am fi obligaţi să-l ducem de mână pe deasupra Europei. Trebuie ca Armata Română să joace un rol util în acest ansamblu (…) … despre care cred că în acest moment (septembrie 1925) se află într-o imposibilitate absolută de a se angaja în campanie în condiţii onorabile”[22]. Acest document este mai mult decât edificator pentru a dezvălui părerea oficialităţilor franceze despre Armata Română. Chiar dacă exagerate, ideile cuprinse în raportul locotenent-colonelului Thierry exprimau o realitate ce nu putea fi ignorată.

O altă mare problemă ce deranja în mare măsură autorităţile franceze era aceea a corupţiei şi versatilităţii unora dintre înalţii funcţionari români, dispuşi să sacrifice interesul naţional pentru meschine avantaje personale. Acest comportament a scăzut credibilitatea de care se bucura statul român în capitala Franţei şi a subminat eforturile depuse de către prietenii României din structurile decizionale de la Paris.

[22] Viorica Moisuc, *Un episode de l’histoire des relations franco-roumaines dans l’entre-deux-guerres*, in: Revue d’histoire de la deuxième guerre mondiale, nr. 126/1982, p. 77.

МАСОВА ЕМІГРАЦІЯ З УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ
Mass emigration from Ukraine: history and present

DOI: 10.5281/zenodo.8384643
CZU: 314.743(477)(091)

Теофіл РЕНДЮК / Teofil RENDIUK
доктор історичних наук, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського Національної академії наук України / Doctor of Historical Sciences, Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology M.T. Rylsky, National Academy of Sciences of Ukraine
Email: rendiuk55@ukr.net

Summary. The phenomenon of Ukrainian emigration as part of world Ukrainianism is a unique phenomenon in the history of Ukraine.

The current military aggression of Russia against Ukraine has led to a new wave of multi-million emigration from Ukraine, as a result of which the problem of holistic classification of this unique phenomenon has arisen: to consider modern forced emigration during the war as the fifth wave or, taking into account the history of the mass exodus of Ukrainians outside the Motherland, to propose a hypothesis about seven real and clearly defined stages in the history and modernity of Ukrainian emigration? After all, before the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine, not four, but six waves of mass emigration were historically documented. In this case, the current, newest wave of forced Ukrainian emigration to more than 140 countries of the world logically becomes the seventh according to our first proposed classification of the history and modernity of tectonic resettlement of the inhabitants of Ukraine outside its geographical borders.

Keywords: Ukrainian emigration, new classification, aggression of Russia, Ukraine, the seventh wave of emigration.

Науковий термін «українська еміграція» застосовують для визначення тієї частини етнічних українців, яка через економічні, військові, політичні або релігійні причини, вимушено або добровільно переселилася за межі національної території в інші країни на постійне проживання. Явище, характерне для середньовічного періоду історії України, значно посилюється у другій половині – наприкінці XIX ст. і триває понині, проходячи за понад трьохсот років сім чітко визначені і добре вивчені хвилі масової еміграції з України.

Головними причинами появи в межах сучасної України з початку індивідуальної, групової, а з часом – масової еміграції за кордон завжди були як економічні, політичні, національні, соціальні та релігійні утиски, так і демографічні, тобто аграрна перенаселеність українських територій та нестача землі, зокрема в українських Карпатах. До цього у XVIII ст. додався національний гніт українців з боку Австро-Угорської та Російської імперій. Окреме місце серед причин еміграції належить воєнному чиннику та загрозі бути знищеними, окупованими або поневоленими.

Із самого початку слід наголосити, що для історико-географічного та етнографічного простору сучасної України явище багатопричинної еміграції було притаманне впродовж усього її минулого. Ще давні слов'яни – пращури українського народу, часто пливли вниз по Дніпру аж до берегів Візантії, де або торгували, або наймалися

до греків у військо, бо від природи були людьми сильними і витривалими. У період черняхівської культури, яка існувала в 100–500 роках нашої ери, і була поширена на території лісостепової сучасної України між Сіверським Дінцем на сході та Прутом на заході, високий рівень господарства і спричинений ним демографічний вибух обумовили високу густоту слов'янського населення на цій великій території, у результаті чого сформувався значний на той час резерв «зайвих» людей, готових до міграцій. Якщо на початковому етапі відбувалася відносно невелика інфільтрація слов'ян у Подунав'я і на Балкани, спричинена демографічним вибухом, зокрема у землеробських племенах Дніпровського регіону, і переселенням «зайвого населення», то у середині I тисячоліття під впливом кліматичних змін та, особливо внаслідок військових загроз з боку східних кочовиків, переселенські рухи набули ширшого характеру. У цілому слов'яни з сучасної української етнографічної території, почавши велику міграцію на південь, захід і північ, йшли трьома великими потоками. За даними топоніміки, вони спочатку заселили компактним масивом нинішню Болгарію, рухаючись до Дунаю гирлами паралельних рік Дністер, Прут та Сірет. У подальшому невеликими групами слов'яни досягли Пелопоннеського півострова і навіть деяких островів в Егейському морі аж до о. Крит, про що свідчать слов'янські топоніми, що збереглися дотепер в усьому цьому регіоні. Другий потік міграції слов'ян – південно-західний – з території сучасної України йшов через перевали східних Карпат у напрямі Адріатичного моря. Ті племена мігрантів, зокрема білі хорвати, з протоукраїнського етнографічного ареалу стали пращурами сучасних сербів, хорватів, словенців і чорногорців. У сучасній Сербії чимало географічних назв тотожні з назвами поселень України, наприклад: Житомир, Малін, Київ, Києвець, Києво, Кияни, Болярка, Радичі та ін. Відомі поселення слов'ян також на півдні Італії і на Сицилії. За даними арабського автора Ібн-Хаукаля, у X ст. слов'яни проживали у м. Палермо у двох із п'яти кварталів. Один із них мав назву Слов'янський, а другий – Син слов'янина[1]. Просувалися слов'яни також на захід Європи, заселяючи вільні землі в басейні Одеру і Ельби у V–VIII ст. На півночі ареал переселення слов'ян сягнув Віленського краю, де є топоніми, похідні від слова «вовк»: Волчая, Волчин, Волковичі[2]. У Сілезію переселилася частина слов'янських племен з Волині і Поділля. Серед полабських слов'ян фігурувало плем'я укрів, у німецькій формі – укранів (Ukri, Ukrani), яке розселялося на берегах р. Вкра (Укра) у Сілезії. Тобто, від назви племені укрів походила назва згаданої р. Вкра – Укра (німецька форма Ікер, Юкер) і назва регіону Укермарк, уперше згаданого у джерелах XV ст. Відомо, що укри заснували в Сілезії свої міста і столицю Пренцлав. Під тиском германців, які у X ст. почали колонізацію межиріччя Лаби й Одри, укри, як і інші слов'янські племена, частково були асимільовані, а решта повернулася на батьківщину – Волинь, Галичину, Поділля і Наддніпрянщину. Саме з цими процесами український дослідник початку XX ст. Д. Вергун – виходець з міста Городка на Львівщині, пов'язував зникнення у XII ст. в басейні Лаби етноніму «укри» і появу у той самий час в літописах назв «українці» й «Україна»[3].

З прийняттям християнства посилюються зв'язки Київської Русі з Візантією та країнами Близького Сходу. Давньоруські прочани здійснювали систематичні паломництва в Палестину. Так, в XI ст. Єрусалим відвідав ігумен Печерської лаври в Києві Варлаам. На початку XII ст. в Палестині побував виходець із Чернігівщини ігумен

[1] М.Ф. Котляр, *Русь язичницька*. Київ: Заповіт, 1995, сс. 13-14.

[2] О. Стрижак, *Етнонімія Птолемеєвої Сарматії*. Київ: Наукова думка, 1991, с. 82.

[3] В. Ріцько, *Українці в Добруджі*. Бухарест: RCR-Editorial, 2014, с. 480.

Данило. Є припущення, що частина паломників з української етнографічної території залишалися при монастирях Святої Землі.

Особливе місце в еміграційних процесах часів Київської Русі посідають династичні хвилі виїздів нащадків князів до країн Центральної, Західної та Північної Європи. Зокрема, сини Ярослава Мудрого Ізяслав Ярославич і Всеволод Ярославич були одружені, відповідно, із сестрою польського князя та донькою візантійського імператора; доньки Ярослава Мудрого Анна Ярославна, Єлизавета Ярославна, Анастасія Ярославна – відповідно, із французьким, норвезьким та угорським королями, а сестра Марія-Добронєга – із польським князем. Через те, що діти та родичі Ярослава Мудрого були одружені з багатьма правителями європейських країн, його назвали тестем Європи. За деякими даними, перший герцог Бурбонський Людовік I був прямим нащадком Анни Ярославни у восьмому поколінні та, відповідно, Ярослава Мудрого – у дев'ятому. Король Франції та Наварри Генріх IV був нащадком згаданого Людовіка I. Шотландські й англійські Стюарти теж були нащадками Ярослава Мудрого. Самодержець Росії Микола II був нащадком видатного київського князя у двадцять восьмому поколінні.

Згодом інша київська династична хвиля скерувалася у північно-східному напрямку. Так, під час правління Великого князя київського Володимира Мономаха (1053–1125) за його сином Юрієм, прозваним Долгоруким, було закріплено Ростово-Суздальську землю із резиденцією у Суздалі, де місцеве боярство служило для нього підпорою. Із 1125 року, після смерті Володимира Мономаха, Юрій Долгорукий (1090–1157) став незалежним ростово-суздальським князем, що поклало початок стабільному перебуванню вихідців з Київської Русі у межах майбутнього Московського царства. За його князювання зросла економічна і політична сила північно-східних князівств, зокрема там були засновані міста Переяславль-Заліський, Юр'єв-Польський, Кострома, 1147 року вперше згадано Москву, у зв'язку з чим Ю. Долгорукого вважають її засновником. Починаючи з середини XIII ст., українці стали частіше емігрувати до Московського князівства, зокрема й тікаючи від постійних татарських набігів з півдня. Переселенці з українських етнографічних територій брали участь у будівництві оборонних споруд у Москві, Рязані, Твері, їх залучали до освоєння нових територій, охорони прикордоння Московського князівства тощо.

Династичні еміграційні традиції продовжувалися і в часи входження більшої території України до складу Великого князівства Литовського. Наприклад, Євдокія Київська – сестра київського князя Семена Олельковича (1420–1470), 1463 року стала дружиною найвпливовішого господаря середньовічної Молдови Стефана Великого (1429–1504). Згодом її син Олександр взяв шлюб з донькою воєводи Трансильванії Бартоломеєм Драгффі, а донька Олена Стефанівна, прозвана Волошанкою, вийшла заміж за старшого сина московського царя Івана III Васильовича – Івана Івановича Молодого.

Треба наголосити, що всі представники династичних еміграцій покидали українські етнографічні території у супроводі численних делегацій та обслуги. З часом усі вони були асимільовані етнічним середовищем відповідних країн, але кожен емігрант поширював інформацію про Батьківщину та готував підґрунтя для наступних хвиль індивідуального, групового або масового виїздів з країни.

З появою українського козацтва наприкінці XV ст. та його зміцнення впродовж першої половини XVI ст. еміграція на північний схід посилилася через постійні запити з боку Московського князівства на охоронні послуги козацтва. Зокрема, 1557 року до Москви прибув з кількастами козаками засновник Січі на о. Хортиця Д. Вишневецький, одержавши від царя І. Грозного на південь від Тули «город Белев» з великими

земельними наділами та підлеглими селянами[4]. Це була розплата за надійну охорону українськими козаками південних кордонів тодішнього ще малонаселеного та слабкого Московського царства від набігів татар і кочових племен з півдня, а також за участь запорожців у дальніх походах царя. Фактично, м. Бєлєв стало першим організованим поселенням українських козаків в межах тодішнього Московського князівства. Паралельно українські «черкаси» (одна з назв тодішніх українців, насамперед козаків) селилися і в прикордонних з Московщиною регіонах, зокрема на Курщині та Воронежчині, нащадки яких проживають там і донині. Найбільшим населеним пунктом, заснованим «черкасами», стало місто Черкаськ (нині Черкаська станиця в Ростовській області), початок існування якого датують 1570 роком, коли 5 тис. українських козаків-черкасів, повертаючись з переможного походу на Астрахань, зупинилися неподалік від турецької фортеці Азов і заснували там першу Січ за зразком Запорозької: для заснування свого укріпленого центру на Дону козаки обрали острів Лисячий, що нагадував о. Хортиця на Дніпрі. Усередині нової січі було шість куренів, як у запорожців, та й звичаї спочатку зовсім не відрізнявся від традицій дніпровських низовиків. З цього приводу в «Истории Донского войска» зазначено: «В 1570 году запрожские черкассы в 60 верст от Азова построили новый городок, назвав его своїм именем Черкас», «…в коем и жили долгое время без жен, как запорожцы»[5]. Доказом ролі князя Д. Вишневецького у заселенні території сучасної Ростовської області РФ служать і назви тамтешніх населених пунктів Верхній Вишневецький та Нижній Вишневецький, що збереглися до нинішнього часу. У пониззі Дону українські черкаси заснували й інші найдавніші козацькі укріплення – Верхні та Нижні Роздори, Манич тощо. Отже, головною колонізаційною силою у цьому регіоні стало саме українське козацтво. Наприкінці XVI ст. прикордонні московські залоги переважно складалися з українців. За твердженнями англійського купця Д. Флетчера, 1588 року на московських південних кордонах служили 4 тис. українців з 4,3 тис. загальної кількості найманців[6]. Із приєднанням Правобережної України до Речі Посполитої витік українців у бік південного регіону Московського царства збільшився через примусове покатоличення місцевого православного населення і внаслідок повстань проти польського соціального і національного гноблення. Як результат – там з'явилося чимало нових поселень.

З часом, окрім зазначених південних меж Московщини, напрямами переселення та місцями постійного перебування запорожців стали Приуралля та Поволжя. У загонах Єрмака Тимофєєва (1537–1585) під час його Сибірського походу впродовж 1580–1585 років були й українські козаки на чолі з отаманом Микитою Паном (1542–1583). Про участь козаків свідчить той факт, що у фольклорі народів північного сходу Сибіру для позначення нових прибульців того часу використовували етнонім «козак», який уперше з'явився і побутував у тодішній Україні. Слідом за козаками до Сибіру йшли поселенці, адміністратори, духовенство, промисловці й купці, серед яких були й вихідці з українських етнічних територій. Отже, запорозьке козацтво брало активну участь не лише у захисті Дикого поля від татарських набігів, але й у освоєнні нових територій на сході Московського царства – Приуралля, Поволжя та Сибіру.

---

[4] В. Сергійчук, *Іменем Війська Запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII століття*. Київ: Україна, 1991, с. 26.

[5] Старочеркасская станица. [online] https://ru.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 25.08.2023).

[6] *Українці. Східна діаспора: атлас* / [текст І. Винниченко передм. В. Наулко; відп. ред. Р. Сосса]. Київ: Мапа ЛТД, 1993, с. 4.

Емігрантський рух у Росію, насамперед до Москви, значно збільшився після Переяславської ради 1654 року, коли східні простори Московського царства стали більш відкритими для вихідців з України. Саме на той час припадає виникнення у Москві та в інших великих російських містах постійних українських колоній. Туди ринули у пошуках кращих умов для життя або задля кар'єрного зростання українські військовослужбовці, духовенство, купці, промисловці, ремісники, викладачі, перекладачі, митці та інші категорії населення України, які добровільно прямували на схід. На думку фахівців, така потужна присутність етнічних українців у Москві та інших містах Московського царства європеїзували тодішню багато в чому відсталу Московщину. Але паралельно з цим, починаючи з другої половини XVII ст., частина мешканців Лівобережної України зіткнулася з невідомим до того явищем – примусовим виселенням до східних від Батьківщини просторів. Під категорію примусово висланих українців підпадали ув'язненні царською владою особи, повстанці та бунтівники, засуджені козаки, арештовані козацькі старшини антимосковської орієнтації, реальні чи потенційні противники розпочатої експансіоністської політики Москви в Україні тощо. На відміну від добровільних емігрантів, примусово вислані українці потрапляли в Сибір або до інших важкодоступних регіонів Росії, заселяючи їх, звідки, як правило, вони не поверталися в Україну. Одними з перших політичних в'язнів Москви стали І. Нечай – полковник Білоруського козацького полку в 1654–1659 роках та зять Б. Хмельницького, який виступив проти насильства Москви після Переяславської ради, а також родичі І. Виговського (1608–1664) – українського військового, політичного і державного діяча, гетьмана Війська Запорозького, голови козацької держави у Наддніпрянській Україні впродовж 1657–1659 рр.

Апогею ж політичних депортацій з України вперше було досягнуто за часів Петра І, коли, після поразки І. Мазепи (1649–1709) та шведського короля Карла XII (1682–1718) у битві під Полтавою 27 червня 1709 року, «мазепинців», які замешкали на території України і не встигли покинути її межі до прибуття царських каральних органів, було знищено або заслано в Сибір, до Архангельська, на Соловки та в інші місцевості Далекого Сходу і Півночі Росії. Проте значна частина мазепинців зуміла уникнути царського покарання, обравши південно-західний напрям примусової еміграції, чим зберегли життя собі та своїм родичам, які разом виїхали до тодішньої Османської імперії. Відомий канадський історик українського походження О. Субтельний уточнив, що «за Мазепою до Бендер пішли близько 50 провідних представників старшини, майже 500 козаків із Гетьманщини та понад 4 тис. запорожців»[7]. У цілому сталий в історіографії термін «мазепинська еміграція» відображає широке військове, політичне, історичне, географічне, етнографічне та соціальне явище, пов'язане з перебуванням та діяльністю упродовж півстоліття (1709–1750) за межами України – в Османській імперії, зокрема в Греції та Болгарії як її складових частинах, Кримському ханстві, Молдавському князівстві, Шведському королівстві, Речі Посполитій, Франції, «Священній Римській імперії германської нації» та в інших державах козаків, генеральних старшин, полковників і їхніх родин з Гетьманщини та Запорозької Січі. На той час «мазепинська міграція» складалась з двох частин: першу сформували із запорозьких козаків, які після зруйнування царськими військами Чортомлицької Січі 25 травня 1709 року перейшли на територію Кримського ханства, а також з генеральних та інших старшин, які 27-28 червня того ж року відступили на територію Очаківського еялету, а згодом – до Бендерського еялету Османської імперії (нині – м. Бендери

[7] О. Субтельний, *Україна: історія*. Київ: Либідь, 1991, с. 151.

Придністровського регіону Республіки Молдова). За своєю суттю ця перша вимушена масова еміграція з України мала, насамперед, політичний характер, що випливає з передумов, які її спричинили: неприйняття частиною гетьманської старшини та запорозького козацтва експансіоністської політики московського царя та їх прагнення відокремити від Росії Гетьманщину та Запорозьку Січ; жорстокі каральні репресії російських військ проти «мазепинців», які в жовтні 1708 року перейшли на бік Карла XII з надією здобути незалежність Лівобережної України від Москви; проголошення запорозького козацтва указом Петра I від 26 травня 1709 року поза законом; приєднання російським царем території Запорозької Січі до Миргородського полку тощо.

Набагато масштабніша, друга хвиля української еміграції – чисельністю до 54 тис. осіб[8] була спровокована зруйнуванням 1775 року Запорізької Січі за наказом російської імператриці Катерини II. Запорозьких козаків у часи Катерини II переселили спочатку в межиріччя нижньої течії Південного Бугу та Дністра, звідки вони продовжили еміграційний шлях у напрямі пониззя Дунаю, а згодом – на Кубань та Північний Кавказ.

До Дунайської дельти втекли понад 8 тис. козаків[9] з прислугою та родичами. Вони поселилися у Північній Добруджі та гирлі Дунаю на території сучасних повітів Румунії – Тулча та Констанца. Там свого часу отримали від Османської імперії право на самоврядування і, на зразок Запорозької Січі, заснували нову Задунайську Січ. Центр новоствореної Задунайської Січі спочатку був у с. Караорман, а з 1812 по 1828 роки – у с. Верхній Дунавець, що у нижній частині дельти Дунаю в сучасній Румунії.

На південно-східному напрямку – у бік Кубані та Північному Кавказі – переселенню козацтва та українського селянства відчутно посприяло завершення російсько-турецької війни 1768–1774 років на користь царської Росії та зречення, зокрема, Османської імперії від півночі Кубані. З того часу розпочалося організоване царським урядом переселення на Кубань та Північний Кавказ тієї частини запорозьких козаків і українських селян, яка ще не емігрувала у південно-західному напрямку. З метою надання цьому рухові цілеспрямованого та контрольованого характеру, 1783 року почалося формування полків Війська вірних козаків, яке вже за п'ять років було перейменоване на так зване Чорноморське козацьке військо. Оскільки чорноморські козаки-запорожці відзначилися в роки російсько-турецької війни 1787–1891 років у поході на захід відомого російського полководця О. Суворова (1729–1800), то указом цариці їм було виділено звільнені турками території Кубані. 25 серпня 1792 року запорожці заснували своє перше поселення на Кубані, відоме пізніше за русифікованою назвою – станиця Таманська. Незабаром на Кубань переселилися понад 17 тис. козаків (із членами сімей), які заснували 40 куренів, 38 з яких мали старі запорозькі назви. Але місцеве самоуправління в новостворених станицях підпорядковувалося наказному отаману, якого призначав з російських генералів царський уряд, що прискорило процес русифікації українського козацтва в регіоні. Згодом на Кубань прибуло ще 7 тис. сімейних і несімейних козаків, які після ліквідації Запорозької Січі перебували на поселенні в різних місцях південноукраїнських земель. У 1794 році запорозькі козаки заснували Нову Січ, яка за короткий час перетворилося на місто, що за наказом царської влади було назване Катеринодаром (нині м. Краснодар, РФ). Загалом, перша

[8] Т.Г. Рендюк, *Українці Румунії: національно-культурне життя та взаємовідносини з владою*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010, с. 15.

[9] В. Григорчук, *Хвилі української еміграції/міграції та українці Румунії*, in: Зошити Міжнародної конференції «Українці Румунії – історія, сучасність та перспективи». Бухарест, 2018. Т. I/2017, с. 235.

хвиля українських переселенців на Кубань, яка завершилася на початку XIX ст., сягнула понад 25 тис. осіб[10]. У цілому ж, протягом 1792–1865 років з України на Кубань було переселено козаків у складі царських військових формувань, козаків з колишньої Гетьманщини і Слобідської України та селян-українців у кількості 158 843 особи[11].

Скасування кріпаччини 1861 року та, як наслідок, несправедливого розподілу землі, виникнення малоземелля селян і аграрне перенаселення в Україні спровокувало новий етап масової еміграції українців не лише до Північного Кавказу, але й до нових регіонів Росії. Переселялися з усіх дев'яти українських губерній, де після реформи 1861 року селянам належало лише від 28 до 60% землі, що оброблялася. Зокрема, у другій половині XIX ст. українське населення на Кавказі подвоїлося, сягнувши 1 млн. 300 тис. осіб. Також 400 тис. українців налічувалося у нижньому Поволжі, на вільних землях Оренбурзької, Уфимської та інших губерній європейської частини Росії. Водночас понад 100 тис. українських емігрантів з Катеринославської, Київської, Полтавської, Чернігівської, Харківської, Херсонської та інших губерній України емігрували в Казахстан, створивши там відомий Сірий Клин, та до Середній Азії. Але найбільше заохочував царський уряд освоєння малозаселених на той час регіонів Сибіру та Далекого Сходу. Діставалися сюди переважно пароплавами з Одеси, які після довготривалої подорожі висаджували переселенців на Тихоокеанському узбережжі у Владивостоці. Потік переселенців з України до Сибіру і Далекого Сходу значно збільшився під час будівництва Транссибірської залізниці у 1891–1916 роках. Емігранти масово селилися вздовж цієї магістралі відповідно до введення в експлуатацію її нових станцій. Активізації переселенському руху з України істотно посприяла і Столипінська аграрна реформа 1906–1910 років. Для заселення царський уряд визначив Єнісейську, Іркутську, Тобольську, Томську губернії, Алтайський, Уссурійський та Приморський краї. Для порівняння: наприкінці XIX ст. українців тут налічувалося близько 225 тис. осіб (упродовж 1891–1900 рр. вони складали 36% від усіх внутрішніх мігрантів імперії), а у 1901–1910 роках їхня частка зросла до 49% і досягла 60 % перед Першою світовою війною. У цілому за період із 1896 до 1914 року з 9-ти українських губерній за Урал переселилися 1,6 млн. осіб. З них 23% виїхали з Полтавщини, 17% – з Чернігівщини, 12 % – з Київщини, 9% – з Херсонщини, 7 % – з Таврії, 4,5% – з Поділля та 4% – з Волині[12]. Компактно заселену вихідцями з України в 1 млн. кв. км територію – від узбережжя Японського і Охотського морів до Забайкалля – вони самі назвали Зеленим Клином. Тут переселенці будували собі селища, викорчовували ліси під земельні ділянки для хліборобства, осушували болота. Кожна новоприбула родина безкоштовно одержувала земельні наділи. Крім того, царський уряд заохочував до переселення обіцянками пільгового проїзду до місця поселення, наданням позичок для обзаведення господарством, худобою, насінням, речами домашнього вжитку, звільненням на два-три роки від податків та від призову на військову службу. Отже, внесок українців в освоєння далекосхідних просторів, як й інших окраїнних земель Російської імперії, був істотний.

З іншого боку, повзуча експансія Австрійської імперії та приєднання до її складу Галичини (1772), Буковини (1775), а також Холмщини і Підляшшя (1795–1809) призвела до зростання еміграції етнічних українців у країни Центральної та Західної

[10] В. Сергійчук, *Етнічні межі і державний кордон України*. Київ: ПП, 2008, с. 145.

[11] Малиновий край [online] http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe (дата звернення 25.08.2023).

[12] Еміграція з України [online] https://uk.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 25.08.2023).

Європи. Першими трудовими емігрантами з української етнографічної території в Європу стали декілька тисяч закарпатських малоземельних українців, які у пошуках роботи в середині XVIII ст. переїхали до Бачки, Срему й Славонії – регіонів сучасних Сербії та Хорватії. За ними слідували українські емігранти зі Східної Галичини, Буковини та Закарпаття в Німеччину, Швейцарію, Францію, Іспанію, Португалію, Данію, Велику Британію, Швецію, Румунію та інші європейські країни. На першому етапі українці-заробітчани працювали як у сільському господарстві, так і на новостворених заводах, фабриках і копальнях. На постійне місце проживання, переважно у Відні, виїжджали українські військові й державні службовці зі своїми сім'ями, а також студенти Віденського університету – одного з найстаріших та найбільших університетів Європи. У підсумку впродовж другої половини XIX ст. в Австро-Угорщині викристалізувалася 200 тисячна українська діаспора[13], яка складалася із землеробів, робітників, представників українських земель до австрійського парламенту, урядовців різного рангу, військових, священнослужителів та студентів університетів. Поява значного прошарку інтелігенції сприяла піднесенню національної свідомості українців Австро-Угорщини і, як наслідок, розвитку організованого українського життя. Уже 1867 року у Відні виникло студентське товариство «Січ», а з часом українські студентські організації були створені у Граці, Інсбруку та Леобені. Наприкінці XIX ст. в Австрії сформувалася впливова група української інтелігенції: у Відні мешкав та у 1893 році захистив дисертацію І. Франко, раніше там же склали докторати професори С. Смаль-Стоцький та О. Калужняцький.

Водночас з українських земель, що перебували в складі Російської імперії, в Центральну та Західну Європу виїхала нечисленна група емігрантів, серед яких були Ф. Вовк, М. Драгоманов, М. Зібер, С. Подолинський та ін. Їхня діяльність мала значний вплив на формування національної свідомості та становлення політичного українства на Батьківщині та у Європі в цілому.

У свою чергу, демократичніша система в заокеанських США, порівняно з самодержавними режимами Австро-Угорщини чи Росії, вищий рівень зарплати, кращі матеріальні умови та свобода – відкривали перед українськими поселенцями нові перспективи. Перші поодинокі українці проторували шлях в Америку наприкінці XVIII ст. Їх імена – серед засновників першої англійської колонії у Джеймстауні. У 1784 році на острові Кодяк в колонії Каліфорнії (США) жили та працювали й українці. Вони були і серед учасників американської революції та громадянської війни. Найпершим відомим емігрантом у США, який вважав себе українцем, був православний священник Агапій Гончаренко (справжнє ім'я – Андрій Ґумницький), пам'ять про якого шанують у цій країні й дотепер. А. Гончаренко, уродженець с. Криве на Житомирщині, наприкінці 1850-х років через переслідування за антикріпосницькі та українські переконання змушений був емігрувати з Росії. У Лондоні, де він зупинився на певний час, А. Гончаренко співпрацював з Вільною російською друкарнею О. Герцена, писав для неї статті на українську тематику, зокрема опублікував у газеті «Колокол» некролог на смерть Т. Шевченка. У 1865 році А. Гончаренко назавжди переїхав до США. Там він служив православним священником, заснував слов'янську бібліотеку, видавав англійською та російською мовами газету «The Alaska Herald» («Вісник Аляски») з українським додатком до неї «Свобода». Уже в першому числі цієї газети, поряд із російським перекладом тексту американської Конституції, містилася стат-

[13] О.В. Ясь, *Еміграція українців* [online] http://esu.com.ua/search_articles.php (дата звернення 25.08.2023).

тя про політичні антицарські та українські національно-визвольні ідеї Т. Шевченка. У подальшому А. Гончаренко активно популяризував серед американців знання про минуле та сучасне України, перекладав англійською Шевченкові поезії, пропагував ідею створення на Алясці «козацької республіки», листувався з М. Драгомановим і М. Павликом, друкував свої статті в журналі І. Франка «Народ». А. Гончаренко постійно морально й матеріально підтримував земляків. Тих, хто наприкінці 1870-х років прибував до США, він залучав до організованого ним у Каліфорнії сільськогосподарського кооперативу «Українське братство». Отже, саме він почав гуртувати навколо себе земляків, і тому його вважають засновником української діаспори на Американському континенті. Але початок масової еміграції українців до США датують 60-ми роками XIX ст. Переважно це були мало- та безземельні селяни із західноукраїнських земель – Гуцульщини, Закарпаття, Буковини та Лемківщини. Спочатку більшість новоприбулих знаходили роботу на вугільних шахтах і металургійних заводах штату Пенсильванія, тому цей регіон і став осередком перших українських емігрантів. Решта влаштовувалися на заводах на півночі та сході США – у Нью-Йорку, Нью-Джерсі, Коннектикуті тощо. Українська еміграція до США наростала, сягнувши найбільшого розмаху на початку 90-х років XIX ст. Якщо впродовж 1877–1887 рр. до Сполучених Штатів прибуло 33,9 тис. українців, за 1887–1897 рр. – 74,4 тис., то за 1897–1907 рр. – вже 284,4 тис. У 1905 році кількість емігрантів у США із західноукраїнських земель сягала 97% усіх переселенців з України[14].

До 1891 року поява емігрантів з України в Канаді мала поодинокий характер, тому вони асимілювалися у місцевому середовищі. Окремі українці прибули до Канади в перші десятиріччя XIX ст., зокрема як вояки найманих швейцарських загонів, щоб захищати канадські володіння від наступу американців під час війни 1812 року. Історія зберегла імена українців, які прибули в Канаду 1891 року. Це були мешканці с. Небилів у Західній Україні І. Пилипів та В. Єленяк. Масове переселення українців до Канади розпочалося наприкінці XIX ст., коли канадський уряд активно став заохочувати широкомасштабну еміграцію з Південної, Центральної та Східної Європи. Також велика кількість українців прибули до Канади як тимчасові робітники. Заробивши гроші, вони поверталися додому. Але вони започаткувала формування української етнічної групи в Канаді та канадського регіонального варіанта української мови, створивши підґрунтя для наступних хвиль масової еміграції українців до цієї країни.

Хоча українські прізвища Баделяк, Возняк, Добрий, Дорошенко, Семашко та інші зустрічаються в різних документах на території Південної Америки ще в XVII–XVIII ст., початок більш-менш масової еміграції сюди українців припадає на кінець XIX ст. Першими документально засвідченими українськими іммігрантами в Бразилії вважають членів сім'ї М. Морозовича з Галичини. Невелика група українських селян, яка 1876 року осіла в штаті Парана, прибула з Буковини. У 1891 році вісім родин із Галичини заснували поселення Санта-Барбара в графстві Палмеріа. Відтоді щороку сюди прибувало кілька родин переселенців із західноукраїнських земель. Але масова імміграція, яка відбувалася в кілька етапів, розпочалася 1895 року, коли сюди приїхали 15 тис. мешканців Галичини[15]. На території Бразилії українці надалі розселялися в штаті Парана, а також у Санта-Катарина, Ріу-Гранді-ду-Сул, Сан-Паулу, де жили переважно із сільського господарства, зокрема із виробництва кави. В Аргентині українські емі-

[14] *Історія української діаспори*. Умань: ПП Жовтий О.О., 2011, сс. 41-42.
[15] *Історія української діаспори*, с. 64.

гранти здебільшого компактно розселилися в провінції Місьйонес та Буенос-Айрес[16].

Українська еміграція в Австралії – наймолодша за часом існування українських поселень у зарубіжному світі. Перші українці на 5-му континенті з'явилися наприкінці XVIII ст. Зокрема, у складі флотилії російського адмірала А. Крузенштерна, яка відплила з Кронштадта 7 серпня 1773 року в наукову експедицію довкола світу (відвідавши й Австралію), був вітрильник-шлюп «Нева» під командуванням капітана-лейтенанта Ю. Лисянського, який народився на Чернігівщині. Після 1784 року на острові Кодьяк в колонії Каліфорнії (США), де жили й українці, були російські торговельні компанії, які висилали кораблі у торговельні місії, зокрема і в Австралію. На кораблях цих компаній були й українські моряки. Також збереглися відомості про уродженця Полтавщини матроса Ф. Зубенка, який 1820 року прибув до Сіднея у складі команди російського корабля «Открытие» й залишився там назавжди. У 1823 році корабель «Ладога», на борту якого між старшинами був українець Д. Завалишин, відвідав Ван-Дімен-Ланд. У 1829 році до Порт-Джексона приплив корабель «Елена» під командуванням капітана українського походження В. Хромченка, а 1832 року під його ж управлінням – корабель «Америка». У 1835 році до того ж Порт-Джексона знову приплив корабель «Америка», на борту якого був старшина українського походження В. Завойко. Серед перших українців в Австралії був і лікар І. Луцький, який прибув на 5-й континент 1832 року та обіймав посаду державного ботаніка. До Тасманії прибули К. Кабат і В. Коссак (Козак), які працювали в австралійській поліції. У середині XIX ст., під час золотої лихоманки, до Австралії приплив гірничий інженер українського походження М. Шостак. У 1854 році туди ж нелегально добрався кораблем із Шотландії 16-річний юнак Ю. Горецький, батько якого був етнічний українець. У 1850-х роках до Австралії прибув М. Гриб, що згодом став успішним фермером. До нього у 1860 році приєднався селянин Я. Пелєвський, який успадкував майно М. Гриба. Інший українець, І. Займак, зійшов з корабля в Брісбені 1869 року, а згодом оселився в Новому Півд. Уельсі, де вирощував устриць. Особливе місце серед постатей українського походження, життя яких пов'язане з Австралією, посідає М. Миклухо-Маклай (1846–1888) – виходець з козацького роду Миклух, відомий мандрівник, антрополог, етнограф, географ, дослідник народів Південно-Східної Азії, зокрема Австралії й Океанії, автор 160 наукових праць. 18 липня 1878 року він прибув до Сіднею, де, за підтримки уряду Австралії, заснував біологічну станцію у Вотсон-Бей – першу на той час такого роду модерну наукову установу. Наприкінці лютого 1886 року М. Миклухо-Маклай відплив у Європу з наміром заохочувати людей їхати на постійне проживання до Нової Гвінеї. З таким планом він відвідав Київ та Одесу. В Австралії М. Миклухо-Маклай залишив чимало своїх учнів та послідовників. Після завершення російсько-японської війни 1904–1905 років і революції у Російській імперії 1905 року, в Австралію прибуло до 4 тис. іммігрантів[17], між якими було чимало українців.

Таким чином, початок української еміграції в різні країни світу сягає далекої давнини та має столітні корені. Мешканці української етнографічної території з різних причин – політичних, економічних, військових, релігійних, соціальних та національних – за різних часів були вимушені покинути рідні землі та шукати кращого життя за її межами. Спочатку еміграція з України мала індивідуальний та груповий характер. Серед перших організованих форм української еміграції можна виокремити династич-

[16] О.В. Ясь, *Еміграція українців* [online] http://esu.com.ua/search_articles.php (дата звернення 25.08.2023).

[17] *Українці Австралії. Енциклопедичний довідник*. Сідней: «Вільна думка», 2001, с. 35.

ну, військово-політичну, економічну, соціальну, а також примусове вивезення населення з України до безкрайніх меж царської Росії. Починаючи з кінця XIX ст., в зарубіжних країнах утворилися великі українські етнічні групи, які є невіддільною частиною української нації. Отже, українські колоністи заклали основу масштабної наступної еміграції кінця XIX – першої чверті XXI ст. до країн Центральної і Західної Європи, а також до Латинської Америки, США, Канади, Австралії та інших країн світу.

Тому, на наше переконання, до зазначених вище двох перших етапах логічно приєднати наступні відомі чотири хвили української еміграції, кожна з яких мала чіткі хронологічні рамки, окремі контенти та свої характерні ознаки. Так, потужна хвиля трудової еміграції зародилася в останню чверть XIX ст. і тривала до початку Першої світової війни в 1914 р. Наступна, військово-політична хвиля, охопила двадцятирічний період між двома світовими війнами у XX ст. Суто політична – розпочалась наприкінці Другої світової війни і тривала до розпаду Радянського Союзу в 1991 р. Так звана заробітчанська хвиля розпочалася у 1990 роках. Її головна причина – зубожіння населення як негативний результат економічної скрути перехідного періоду в Україні. Отже, до початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року історично задокументовано не чотири, а шість хвиль масової еміграції. У такому випадку, нинішня, новітня хвиля вимушеної української еміграції до понад 140 країн світу логічно стає сьомою за вперше запропонованою нами класифікацією історії та сучасності еміграції з України поза її географічними межами.

Головною особливістю цієї нової хвилі масової еміграції з України є те, що вона відрізняється від усіх попередніх чотирьох, які разом тривали 130 років, своєю вражаючою масштабністю, географією розселення емігрантів та строками розгортання: якщо на кожну з попередніх хвиль припадало від 20 до 40 років, то остання хвиля відбулася всього за рік, що є безпрецедентним явищем. У цьому контексті слід привернути увагу і до того, що ця найбільш масштабна хвиля українців-емігрантів перевищує всі інші аналогічні світові кризи, що відбулися впродовж остатнього десятиліття. Агентство ООН у справах біженців нарахувало 18,1 млн. виїздів із країни на українських кордонах, а також 9,9 млн. повернень від 24 лютого 2022 року і до 2 лютого 2023 року. 4,8 млн. українських біженців вже включені до різних європейських програм захисту. Країною з найбільшою кількістю біженців з України є Польща – 1,5 млн., за нею слідують Німеччина – 1,05 млн., Чехія – 486 тис., Італія – 169 тис., Іспанія – 161 тис. та Велика Британія –158 тис. Країни, де зареєстровано понад 100 тис. біженців з України, це – Республіка Молдова (108), Румунія (109), Словаччина (107) та Франція (118 тис.)[18].

Але з продовженням війни динаміка розподілу українських втікачів від війни у світі продовжує змінюватися. Це очевидно за результатами зафіксованих біженців в європейських країнах: в оновленій статистиці Офісу ООН із прав людини (UNCHR), станом на 6 червня 2023 року, кількість біженців з України становила у світі 6,28 млн, зокрема в Європі – 5 935 млн, з яких у Німеччині – 1 млн 69,7 тис., у Польщі – 992,7 тис. У наведеній статистиці переглянуто форму подачі даних і знижено оцінку тих, хто подав заяву про притулок або тимчасовий захист: якщо на 23 травня 2023 року таких було 5,14 млн, то в оновленій статистиці – 4,95 млн. Зокрема, у Польщі кількість

[18] Б. Скаврон, *Кількість біженців з України в Європі перевищила позначку 8 мільйонів: у яких країнах їх найбільше*. [online] https://tsn.ua/svit/kilkist-bizhenciv-z-ukrayini-v-yevropi-perevischila-poznachku-8-milyoniv-u-yakih-krayinah-naybilshe-2256712.html#:~:text (дата звернення 02.04.2023).

тих, хто подав заяву про притулок, – 1 615,8 тис., отже суттєво перевищує поточну оцінку тих, хто перебуває в країні, тоді як у Німеччині ця кількість, навпаки, менша – 948,4 тис. Третє місце в Європі і за кількістю біженців на середину 2023 року, і за кількістю тих, хто звернувся по притулок, посідає Чехія – відповідно 341,7 тис. та 520,7 тис. За оцінками ООН, ще в семи країнах Європи було більше, ніж по 100 тис. українців, які шукали захисту від війни: Велика Британія – 203 тис. (подалися на захист 0,6 тис.), Іспанія – 182,6 тис. (178,6 тис.), Італія – 181,5 тис. (178,5 тис.), Болгарія – 160,6 тис. (161,4 тис.), Румунія – 134,6 тис. (138,9 тис.), Молдова – 109,6 тис. (8,0 тис.) і Словаччина – 102,1 тис. (117,8 тис.). ООН також зафіксувала, що понад ніж по 100 тис. українських біженців перебувають у Канаді та США. В інформації UNCHR також зазначено, що в Росії на початок червня 2023 року було 1 млн 303 тис. біженців з України, з яких подали заяву про притулок 103,6 тис. Ще в 10 країнах Європи, за даними ООН на початок червня, від 50 до 100 тис. українських біженців. Зокрема, у Нідерландах – 94,4 тис. (94,4 тис.), Австрії – 90,1 тис. (98,8 тис.), Ірландії – 84,5 тис. (84,6 тис.), Литві – 77,5 тис. (77,5 тис.), Франції (дані на кінець 2022 року) – 70,6 тис. (67,2 тис.). Крім того, у Бельгії 70,4 тис. (72,4 тис.), у Швейцарії – 65,8 тис. (81,5 тис.), Португалії – 57,0 тис. (58,3 тис.), Фінляндії – 55,6 тис. (56,8 тис.), Угорщині – 52,3 тис. (36,3 тис.). Слідом із показниками від 25 тис. до 50 тис. йдуть Естонія – 48,6 тис. (50,6 тис.), Швеція (дані на кінець 2022 року) – 48,6 тис. (57,1 тис.), Норвегія – 47,9 тис. (47,9 тис.), Туреччина – 46,6 тис. (7,1 тис.), Данія – 41,2 тис. (42,3 тис.), Латвія – 38,1 тис. (47,9 тис.) і Чорногорія – 34,7 тис. (8,9 тис.). ООН також повідомляє про 27,7 тис. українців, які втекли від війни до Білорусі, з яких просять притулку 2,8 тис. Від 10 до 25 тис. біженців з України в Грузії – 24,2 тис. (0,6 тис.), у Греції – 24,2 тис. (25,0 тис.), у Хорватії – 22,8 тис. (22,8 тис.) і на Кіпрі – 18,2 тис. (18,1 тис.). Крім того, у статистиці ООН про українських біженців є дані зі Словенії – 9,4 тис. (9,4 тис.), Північної Македонії – 7,3 тис. (5 осіб), Люксембургу – 5,8 тис. (5,8 тис.), Азербайджану – 4 ,6 тис. (0,1 тис.), Сербії та Косова – 4,5 тис. (2,1 тис.), Албанії – 3,2 тис. (35 осіб), Ісландії – 3,0 тис. (5,3 тис.), Мальти – 2,1 тис. (2,1 тис.), Вірменії – 0,6 тис. (0,6 тис.), Ліхтенштейні – 0,5 тис. (0,6 тис.) та Боснії і Герцеговині – 0,2 тис. (35 осіб)[19].

Отже, мільйони українських громадян продовжують вимушено перебувати за межі Батьківщини, що створює реальну загрозу для демографічної ситуації в країні та перспектив її розвитку, а також чимало проблем соціально-економічного, фінансового, освітнього, мовного та інтеграційного характеру в країнах їхнього нинішнього перебування, нехай і тимчасового.

[19] *Німеччина випередила Польщу за кількістю українських біженців – ООН*. [online] https://interfax.com.ua/news/general/918057.html (дата звернення 16.08.2023).

ACTIVITATEA ACADEMICIANULUI TATIANA GHEIDEMAN (1903–1995) ÎN CONTEXTUL CERCETĂRILOR BOTANICE ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ (1946–1991)

The activity of the academician Tatiana Gheideman (1903–1995) in the context of botanical research in the Moldavian SSR (1946–1991)

DOI: 10.5281/zenodo.8384543
CZU: 001.891:58+929:58

Constantin MANOLACHE
Dr. hab., Biblioteca Științiică „Andrei Lupan”, Universitatea de Stat din Moldova
Email: manolache53@mail.ru

Summary. The article elucidates the life and activity of the outstanding botanist, corresponding member of AȘM, Tatiana S. Gheideman, founder of the scientific school in the field of geobotany and floristics in the Republic of Moldova. The main fields of activity of the scientist within the People's Commissariat for Agriculture (Narkomzem) of the Azerbaijan SSR, the Institute of Botany of the Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR, the Botanical Garden of the Academy of Sciences of the SSR are highlighted. Special attention was paid to the analysis of T. Gheideman's contribution to the promotion of investigations in the field of botany, to the founding and organization of the Flora and Geobotanical Laboratory of the Botanical Garden, to the organization of the first academic institutions in the Republic of Moldova. Based on archival documents and bibliographic analysis, aspects of the scholar's private and scientific biography are presented.

Keywords: Academy of Sciences of Moldova, Botanical Garden, Moldavian SSR, flora of Moldova, flora of the Caucasus, Academy of Sciences of Azerbaijan SSR, botany, geobotany, biography, corresponding member.

La 11 noiembrie 2023 se împlinesc 120 de ani de la nașterea Tatianei S. Gheideman, geobotanistă, biologă, doctor habilitat în științe biologice (1966), membră corespondentă a Academiei de Științe a Moldovei (1970), profesoară universitară (1968), Omul emerit în știință[1].

T. Gheideman s-a născut la 11 noiembrie 1903 în or. Tiflis (din a. 1936 Tbilisi, capitala Georgiei), într-o familie de slujbași. A absolvit școala medie de cultură generală din Tiflis în 1921. Își începe activitatea de muncă în 1921. Între anii 1921 și 1924, a lucrat în calitate de casier-vânzător, ca preparatoare a Laboratorului Solului al Stației Experimentale din Kaheti (satul Uriatubani (azi Vazisubani), Georgia). În 1925 devine studentă la Facultatea de Agricultură a Institutul Politehnic V.I. Lenin din Tiflis. După desființarea Institutului, în 1929, s-a transferat la Universitatea de Stat din Georgia, Facultatea de Agricultură, care în același an a fost separată în Institutul Agricol din Georgia, pe care îl absolvă în 1930[2].

O deosebită influență asupra formării sale ca geobotanistă a avut-o Alexandr A. Grossgheim și Nicolai I. Kuznețov, botaniști ruși celebri.

[1] *Tatiana Gheideman*, in: Membrii Academiei de Ştiinţe a Moldovei (1961–2006): dicţionar. Chișinău, 2006, p. 201.

[2] Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei (AȘC a AȘM), F. 1, inv. 3, dos. 8039 (Dosar personal Gheideman Tatiana Sergheevna), f. 7-8: Autobiografie.

Alexandr A. Grossgheim (1888–1948), geobotanist, specialist în taxonomie vegetală, organizator și director (1936–1947) al Institutului de Botanică al AȘ a Azerbaidjanului, membru titular al AȘ a Azerbaidjanului (1945) și membru titular al AȘ a URSS (1946)[3]. Autor al operei fundamentale „Флора Кавказа”[4]. A adus o mare contribuție la studiul florei și vegetației Caucazului.[5]

Nicolai I. Kuznețov (1864–1932), remarcabil botanist rus, specialist în domeniul taxonomiei plantelor cu flori și geografiei botanice, în special, florei și vegetației caucaziene, membru corespondent al Academiei de Științe din Rusia (1904), doctor în botanică honoris causa (fără susținerea disertației, 1911), director Grădini Botanice Nikitsky din Crimeea (1915–1918), profesor al Institutului de Geografie din Petrograd (azi Sankt Petersburg), transformat ulterior în Facultatea de Geografie a Universității din Leningrad (1921–1932); fondator și șef al Secției de Geobotanică al Grădinii Botanice Principale (azi Institutul de Botanică V.L. Komarov al Academiei de Științe din Rusia) (1922–1932)[6]. Fondatorul ediției „Flora caucasica critica”[7].

T. Gheideman începe activitatea de teren din 1927 în cadrul Catedrei de Botanică a Institutului Politehnic din Tiflis. În perioada 1927–1930 A. Grossgheim conduce lucrările privind studiul vegetației pășunilor în cadrul Comisariatului Poporului pentru Agricultură (Narkomzem) al RSS Azerbaidjane și sprijină implicarea studenților în activități practice și de cercetare[8]. În 1928, sub îndrumarea profesorului A. Grossgheim, T. Gheideman a participat la studiul geobotanic al stepelor Mugan și Șirvan, regiunile de creștere a bumbacului din Azerbaidjan[9]. În 1929, împreună cu I.N. Doroșko, a efectuat un studiu geobotanic al stepei Salyan[10]. În 1928–1929 a participat la studiul malurilor sudic și vestic ale Lacului Sevan (Armenia) în cadrul expediției geobotanice (N.I. Kuznețov O.M. Zedelmeier, O.S. Poleanskaia, ș.a.) al Academiei de Științe a URSS sub conducerea prof. N. Kuznețov. Aceasta expediție a adus o mare contribuție la cercetarea vegetației xerofile din Armenia și a ajutat la rezolvarea unor probleme dificile privind împădurirea malurilor Lacului Sevan în

---

[3] *Гроссгейм Александр Альфонсович (1888–1948)* [Resursă electronică], in: Национальная Академия Наук Азербайджана. URL: https://science.gov.az/ru/forms/osnovateli-nana/2631 (consultat 17.07.2023).

[4] И.А. Ильинская, М.И. Кирпичников, *Воспоминания об А.А. Гроссгейме*, in: Ботанический журнал. 1949, 34(3), p. 337; Гроссгейм А.А. *Флора Кавказа*. Т. 1-4. Тифлис; Баку: НКЗ Армении: Аз.ОЗФАН, 1928–1934.

[5] Е.М. Лавренко, *Памяти акад. А.А. Гроссгейма*, in: Ботанический журнал. 1949, 34(3), pp. 326-335.

[6] Е.М. Лавренко, *Николай Иванович Кузнецов как ученый (К 100-летию со дня рождения)*, in: Ботанический журнал. 1965, 50(1), p. 151.

[7] Н. Кузнецов, Н. Буш, А. Фомин, *Материалы для флоры Кавказа=Flora caucasica critica:* Критическое систематическо-географическое исследование: в 4 ч. Юрьев: тип. К. Маттисена, 1901–1916.

8 Д. Сосновский, *Академик Александр Альфонсович Гроссгейм: (К 60-летию со дня рождения)*, in: Ботанический журнал. 1948, 33(3), p. 379.

[9] К.Р. Витко, Л.П. Николаева, Г.П. Симонов, *Татьяна Сергеевна Гейдеман: К 70-летию со дня рождения и 45-летию научной и педагогической деятельности*, in: Ботанический журнал. 1974, 59(8), p. 1229; А.А. Гроссгейм, *Геоботанический очерк Муганской степи (с картой),* in: Труды по геоботаническому обследованию пастбищ ССР Азербайджана. Сер. 1. Баку, 1929, вып. 2, pp. 1-73.

[10] Т. Гейдеман, И. Дорошко, *Очерк растительности Сальянской степи* (с картой). Под. ред. А.А. Гроссгейм. Баку: Изд-во Наркомзема, 1931.

legătură cu perspectivele construirii primei și celei mai mari centrale hidroelectrice de mare altitudine din Armenia[11].

În toamna anului 1929 în colaborare cu O.M. Zedelmeier a cercetat vegetația stepei Arazdayan din Armenia[12]. Numeroase expediții i-au oferit lui T. Gheideman cunoaștere profundă a florei din estul și sudul Transcaucaziei, au contribuit la formarea ei ca cercetător. Prof. A. Grossgheim a remarcat inițiativa, perseverența în muncă, conştiinciozitate și sârguința studentei săi. Fiind discipolă și colegă a ilustrului geobotanist A. Grossgheim timp de 20 de ani, T. Gheideman și-a amintit de dascălul său întotdeauna cu dragoste şi respect[13].

În anul 1930 este angajată în funcție de botanistă al Narkomzem-ului din Azerbaidjan și continuă cercetarea geobotanică a pășunilor – câmpiilor joase Kirovabad-ului și pajistilor montane din Kurdistan[14]. În 1931 publică primul articol științific[15]. Între anii 1932 și 1947 deține funcția de cercetător științific al Institutului de Botanică al Academiei de Științe din Azerbaidjan; secretar științific al Institutului (ian. 1945 – aug. 1946)[16].

În perioada anilor 1930–1940 în baza cercetărilor realizate publică un șir de lucrări însoţite de hărţi geobotanice[17]. Pe lângă cercetările geobotanice, a lucrat mult în domeniul floriculturii, taxonomiei și geografiei plantelor, în special, a participat la alcătuirea primului volum al lucrării colective «Флора Азербайджана»[18]. Herbarul colectat de T. Gheideman se păstrează în Herbarul Institutului de Botanică al Academiei de Științe a Republicii Azerbaidjan[19]. În anul 1938 în orașul Baku T. Gheideman a susținut cu succes teza de doctor (candidat) în științe biologice cu tema „Нагорные ксерофиты южной части Малого

[11] Е.В. Шифферс, *Н. И. Кузнецов как основатель Отдела геоботаники Главного ботанического сада НКЗ – Ботанического института Академии наук СССР*, in: Ботанический журнал. 1957, 42(9), p. 1329.

[12] О.М. Зедельмейер, Т.С. Гейдеман, *Геоботанический очерк Араздаянской степи (с картой),* in: Бюллетень Закавказского опытно-исслед. ин-та водного хозяйства. 1931, nr. 9, pp. 117-146

[13] Т.С. Гейдеман, *Светлой памяти академика Александра Альфонсовича Гроссгейма*, in: Ботанический журнал. 1949, 34(3), pp. 336-337; Т.С. Гейдеман, *Академик Александр Альфонсович Гроссгейм (Биографический очерк)*, in: Гроссгейм, А.А. Растительные богатства Кавказа. 2-е изд. Москва: МОИП, 1952, pp. 3-19.

[14] К.Р. Витко, Л.П. Николаева, *80-летие со дня рождения и 55-летие научной деятельности члена-корреспондента Академии наук МССР Татьяны Сергеевны Гейдеман*, in: Изв. АН МССР. Сер. биол. и хим. наук. 1983, nr. 5, pp. 76-77.

[15] Т.С. Гейдеман, *Некоторые данные к изучению дерна высокогорных растений*. Баку: Издво Наркомзема, 1931. 24 p. (Труды по геоботаническому обследованию пастбищ ССР Азербайджана. Сер. С. Работы стационарных пунктов; Вып. 4).

[16] AȘC a AȘM, F.1, inv. 3, d. 8039 (Dosarul personal Gheideman Tatiana Sergheevna), f. 7-8: Autobiografie.

[17] Т.С. Гейдеман, *Очерк растительности высокогорных пастбищ Курдистана (с картой)*, in: Труды по геоботаническому обследованию пастбищ ССР Азербайджана. Сер. В. Баку, 1932, вып. 5, pp. 7-50; Idem, *Очерк растительности известкового хребта Мастаргя-даг близ сел. Крыз бывш. Кубинского округа*, in: Ботанический сборник АзГНИИ. Баку, 1932, вып. 1, pp. 96-124; Idem, *Очерк растительности равнины Беюк-Дюз в Нахичеванской АССР (с картой)*, in: Труды Ботанического ин-та АзФАН СССР. Баку, 1936, т. 2, p. 93-118; Idem, *Краткий очерк растительности Закатало-Белоканской низменности*, in: Труды Ботанического ин-та АзФАН СССР. Баку, 1940, т. 9, pp. 179-196.

[18] *Флора Азербайджана*. Т. 1. Polypodiaceae – Gramineae. Сост. Т.С. Гейдеман, et al. Ред. И.И. Карягин. Баку, 1950.

[19] С.С. Иконников, *Памяти Татьяны Сергеевны Гейдеман (1903–1995)*, in: Ботанический журнал. 1998, 83(3), p. 154.

Кавказа", pe baza căreia în 1940 publică lucrarea cu aceluiaşi titlul[20]. Până în 1941 a lucrat asupra monografiei colective „Arbori și arbuști din Azerbaidjan", editată în perioada 1961–1970 în 3 volume în limba azeră[21].

În 1947 doctorii în științe biologice, soții T. Gheideman și D. Șutov, sunt invitați la Baza Moldovenească a Academiei de Științe a URSS, unde primii ani activează în funcție de cercetători științifici superiori ai Sectorului de Botanică, fondat în 1947 și condus din 1 ianuarie 1947 de către Vladimir N. Andreev (1889–1962), renumit botanist, doctor habilitat în științe biologice, fondatorul și șef al Catedrei de Botanică al Universității de Stat din Chișinău (1946–1962), șeful Herbarului Republican (1951–1961)[22]. În Moldova T. Gheideman și-a orientat cercetările spre trei domenii științifice: floristică, geobotanică, silvicultură. Odată cu crearea Sectorului de Botanică, în Moldova au început cercetările floristice și geobotanice sistematice. În primii ani au fost efectuate lucrări de inventariere a florei şi descriere a asociaţiilor vegetale. T. Gheideman s-a încadrat activ cu colegii săi (L. Nikolaeva, L. Pojarisskaia, ș.a.) în studiul florei și vegetației republicii prin organizarea și participarea la expediții, colectarea ierbarului în diferite regiuni ale Moldovei și Ucrainei (Odesa, Izmail și Transcarpatia) și realizarea descrierilor geobotanice[23]. În baza descrierilor comunităților vegetale în 1952 a publicat o lucrare de referință «Краткий очерк растительного покрова Молдавской ССР»[24].

În 1947 pe lângă Sectorul de Botanică a fost înființat Herbarul Republican de către V. Andreev și T. Gheideman. Materialul colectat a fost prelucrat de către cercetătorii Sectorului și testat în herbariile Institutului de Botanică V.L. Komarov al Academiei de Științe a URSS şi parţial în herbarul Institutului de Botanică. N.G. Holodnâi al Academiei de Ştiinţe a RSS Ucrainene. Lucrările de întocmire a herbarului au fost efectuate de cercetători: V. Andreev, T. Geideman, L. Nikolaeva, L. Pojarisskaia, A. Ivankov, T. Şkolnikova, R. Cernâh, X. Vitko, Gh. Simonov, Gh. Postolache, Ş. Lazu, A. Istrati ș.a. În colecţiile herbarului se află şi un şir de exicate din herbarele personale ale botaniştilor G. Bujorean, C. Zahariadi, A. Arvat, Al. Borza, N. Zeleneţki, datând cu începutul secolului al XX-lea[25]. Herbarul Republican prezintă un unical depozitar al speciilor de plante autohtone şi alohtone (introducenţi) ale Republicii Moldova[26]. Actualmente găzduiește aproximativ 188000 de exsicate de plante vasculare, fiind cel mai mare herbar la nivel național[27].

---

[20] Ibidem, Т.С. Гейдеман, *Нагорные ксерофиты южной части Малого Кавказа*, in: Труды Ботанического ин-та АзФАН СССР. Баку, 1940, т. 9, pp. 197-226.

[21] *Azərbaycanın ağac və kolları*: 3 cilddə. Bakı: Elm, 1961–1970.

[22] Л.П. Николаева, *Владимир Николаевич Андреев (1889–1962)*, in: В.Н. Андреев, *Деревья и кустарники Молдавии*. Вып. 2. Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1964, pp. 4-5; П.А. Обух, et al. *Владимир Николаевич Андреев (1889–1962): К 100-летию со дня рождения*, in: Теоретические и прикладные аспекты изучения флоры Молдавии: (Материалы Респ. науч. конф., посвященной 100-летию со дня рождения докт. биол. наук, проф. В.Н. Андреева, 11-13 мая 1989 г.). Кишинев, 1989, p. 3.

[23] Т.С. Гейдеман, А.А. Чеботарь, *Ботанический сад Академии наук Молдавской ССР*, in: Ботанический журнал. 1968, 53(6), p. 869.

[24] Т.С. Гейдеман, *Краткий очерк растительного покрова Молдавской ССР*, in: Изв. Молд. филиала АН СССР. 1952, nr. 4-5, pp. 3-39.

[25] Т.С. Гейдеман, *Гербарий Ботанического сада Академии наук Молдавской ССР*, in: Ботанический журнал. 1976, 61(2), p. 290.

[26] Alexandru Ciubotaru, *Pagini alese din istoria creării primei Grădini Botanice a AŞM*, in: Revista Botanică. 2008, 1(1), p. 47.

[27] Elena Tofan-Dorofeev, Olga Ioniță, *Herbarul Grădinii Botanice Naționale (Institut) „Alexandru*

În anul 1950 T. Gheideman fondează Grupul de Floră şi Geobotanică a Sectorului de Botanică, transformat în anul 1965 în Laboratorul de Floră şi Geobotanică (din 1992 Laboratorul Floră spontană şi Herbar), pe care-l conduce până în 1980[28].

Conform Hotărârii Sovietului Miniştrilor al RSSM. nr. 1110 din 31.07.1950, Sectorul de Botanică al Filialei Moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a URSS se reorganizează în Grădină Botanică, primul director al carei a fost numită T. Gheideman (1950–1964)[29]. Dumneaei a organizat lucrările de construcție a Grădinii Botanice pe terenul, unde azi se află Dendrariul mun. Chișinău[30].

Au fost identificate direcțiile de cercetare principale ale Grădinii Botanice: organizarea colecțiilor de plante și desfășurarea cercetărilor de introducere, aclimatizare şi utilizare în diferite ramuri ale economiei naţionale a speciilor de plante lemnoase, decorative, medicinale, etero-oleaginoase, alimentare, furajere; studiul vegetaţiei și florei Moldovei; elaborarea fundamentelor științifice ale amenajării spaţiilor verzi ale localităţilor urbane şi rurale în Republica Moldova; crearea Grădinii Botanice Republicane la un înalt nivel științific, dezvoltând și bazele arhitecturii peisagere [31].

În perioada 1954-1964 au fost publicate un șir de lucrări de primă valoare, cum ar fi: «Определитель растений Молдавской ССР» (1954, reeditat în 1975 și 1986)[32], «Деревья и кустарники Молдавии» (1957, 1964)[33], «Полезные дикорастущие растения Молдавии» (1962) cu harta zonării botanice a republicii[34]. Principalele rezultate ale investigațiilor în

Ciubotaru", in: Revista Botanică. 2019, 11(2), p. 97.

[28] Veaceslav Ghendov et al. *Realizările Laboratorului Floră Spontană şi Herbar „Andrei Negru"*, in: Revista Botanică. 2020, 12(2), p. 33; Т.С. Гейдеман, *Лаборатория флоры и геоботаники*, in: Ботанический сад АН МССР. Кишинев, 1978, pp. 8-11.

[29] A. Teleuţă, et al. *Grădina Botanică (Institut) a Academiei de Ştiinţe a Moldovei la 60 ani – realizări şi perspective*, in: Conservarea diversităţii plantelor: materialele Simp. şt. intern., 7-9 oct. 2010. Ch., 2010, p. 15.

[30] А.А. Чеботарь, Г.Г. Постолаке, *Татьяна Сергеевна Гейдеман (1903–1995): к 100-летию со дня рождения*, in: Ботанический журнал. 2004, 89(5), p. 868.

[31] Т.С. Гейдеман, *О работе Кишиневского ботанического сада за период 1951–1957 гг.*, in: Изв. Молд. филиала АН СССР. 1957, nr. 4 (37), p. 3; Т.С. Гейдеман, А.А. Чеботарь, *Ботанический сад Академии наук Молдавской ССР*, in: Ботанический журнал. 1968, 53(6), p. 866; *Исследования Ботанического сада Академии наук Молдавской ССР (1947–1977 гг.)*: сб. ст. Отв. ред. А.А. Чеботарь; Ред. кол. А.А. Чеботарь, Т.С. Гейдеман, А.Г. Негру. Кишинев: Штиинца, 1978.

[32] Andrei Negru, *Știința botanică în cadrul Academiei de Științe a Moldovei*, in: *Academician Andrei Negru*: Biobibliografie. Ch.: Biblioteca Științifică. Secția editorial-poligrafică, 2017, p. 56; Т.С. Гейдеман, *Определитель растений Молдавской ССР*. Москва; Ленинград: Изд-во акад. наук СССР, 1954; *Idem*, *Определитель высших растений Молдавской ССР*. 2-е изд., перераб. и доп. К.: Штиинца, 1975; *Idem*, *Определитель высших растений Молдавской ССР*. 3-е изд., перераб. и доп. К.: Штиинца, 1986.

[33] В.Н. Андреев, *Деревья и кустарники Молдавии. Вып. 1. Голосеменные, покрытосеменные. Семейства ивовые-маревые*. Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1957; Idem, *Деревья и кустарники Молдавии*. Вып. 2. Покрытосеменные. Семейства Магнолиевые-Розанные. Отв. ред. Т.С.

[34] Т.С. Гейдеман, Б.И. Иванова, С.И. Ляликов et al. *Полезные дикорастущие растения Молдавии*. К.: Штиинца, 1962; М.В. Культиасов, *Полезные дикорастущие растения Молдавии*. АН Молдавск. ССР, Бот. сад, Изд. «Штиинца» АН Молдавск. ССР, Кишинев, 1962:1-416, с картосхемой ботанического районирования Молдавии: рецензия, in: Ботанический журнал.

domeniul regionării geobotanice, vegetaţiei şi florei moldave T. Gheideman elucidează într-o serie de articole[35].

În perioada anilor ’60–’80 au fost realizate lucrări de sistematizare şi clasificare a comunităţilor forestiere. Rezultatele cercetărilor au fost publicate în diferite monografii și culegeri[36]. În lucrarea «Типы леса и лесные ассоциации Молдавской ССР» (1964), elaborată în colaborare cu savanții de la Institutul Agricol din Harkov, Ucraina, au fost stabilite şi descrise 11 tipuri de păduri zonale şi 6 tipuri de păduri azonale[37]. În 1966 T. Gheideman cu coautorii publică capitol dedicat pădurilor Moldovei în monografia «Леса СССР» în 5 volume (1966–1970)[38]. În anul 1967, a demarat un proiect amplu de studiu al productivității biologice a anumitor tipuri de păduri. Tatiana Gheideman (conducătorul proiectului) a cercetat productivitatea biologică a pădurilor de gorun cu fag şi a pădurilor de gorun cu carpen[39]. Tipologia forestieră elaborată în cadrul Grădinii Botanice a fost aplicată la lucrările de amenajare a pădurilor din Moldova în anii 1965, 1975 şi 1985[40].

În 1966 T. Gheideman a susținut teza de doctor habilitat în științe biologice în baza sintezei lucrărilor științifice publicate[41]. Lucrarea a fost înalt apreciată de specialişti în domeniu, doctori habilitați, profesori Evgheni G. Bobrov (1902–1983) și Serghei Ia. Sokolov

1963, 48(5), pp. 761-762.

[35] Т.С. Гейдеман, *Растительный покров Молдавской СССР*, in: Труды объединенной научной сессии. Отделение биол. наук АН СССР, Отделение земледелия ВАСХНИЛ, Молд. филиал АН СССР. Кишинев, 1959, т. 2, pp. 231-241; Idem, *Основные итоги ботанического изучения Молдавии*, in: Первая научная сессия Академии наук Молдавской ССР: доклады. Кишинев: Штиинца, 1962, pp. 280-284; Idem, *К вопросу о геоботаническом районировании Молдавской ССР*, in: Изв. АН МССР. Сер. биол. и хим. наук. 1964, nr. 3, pp. 33-49; Idem, *О геоботаническом районировании Молдавской ССР*, in: Проблемы современной ботаники. Москва; Ленинград, 1965, т. 1, pp. 295-299; Idem, *Основные итоги изучения растительности и флоры Молдавии*, in Изв. АН МССР. Сер. биол. и хим. наук. 1967, nr. 7, pp. 57-62.

[36] Л.П. Николаева, *Дубравы из пушистого дуба Молдавской ССР*. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1963; Т.С. Гейдеман, Б.Ф. Остапенко, Л.П. Николаева et al. *Типы леса и лесные ассоциации Молдавской ССР*. К.: Картя Молдовеняскэ, 1964; *Деревья и кустарники Молдавии*. Вып. 3. Покрытосеменные. Семейства бобовые-сложноцветные. Отв. ред. Т.С. Гейдеман. Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1968; *Дубравы Центральной Молдавии*. Под ред. Т.С. Гейдеман. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1968; Т.С. Гейдеман, *Буковая дубрава Молдавской ССР*. Кишинев, 1969.

[37] Gh. Postolache, *Realizări în domeniul geobotanicii şi silviculturii din ultimii 60 de ani*, in: Revista Botanică. 2010, 2(2), p. 102.

[38] В.И. Гулей, Т.С. Гейдеман, А.А. Долгушев et al. *Леса Молдавской ССР*, in: Леса СССР. Москва: Наука, 1966, т. 3, pp. 233-259.

[39] Gheorghe Postolache, *Realizările în domeniul geobotanicii şi silviculturii din ultimii 70 de ani*, in: Revista Botanică. 2020, 12(2), p. 16; *Биологическая продуктивность и экология молдавских дубрав*. Отв. ред. Т.С. Гейдеман. Кишинев, 1969; *Биологическая продуктивность и экология лесов Кодр*. Отв. ред. Т.С. Гейдеман. Кишинев, 1970; *Экология и биологическая продуктивность грабовой дубравы Молдавии*. Отв. ред. Л.П. Николаева. Кишинев: Штиинца, 1978.

[40] К.Р. Витко, Л.П. Николаева, *Татьяна Сергеевна Гейдеман (к 80-летию со дня рождения и 55-летию научной и педагогической деятельности)*, in: Ботанический журнал. 1984, 69(7), p. 981.

[41] Т.С. Гейдеман, *Растительный покров Молдавской ССР*: Доклад-обобщение опубл. работ, представленных на соискание учен. степени д-ра биол. наук (по совокупности). Кишинев, 1966.

(1897–1971), cercetători al Institutului de Botanică V.L. Komarov al Academiei de Științe a URSS[42].

Prof., dr. habilitat T. Gheideman a fost aleasă membru corespondent al Academiei de Științe a RSS Moldovenești (specializare geobotanică) în cadrul Adunării Generale care a avut loc la Chișinău, în data de 5 ianuarie 1970[43]. Candidatura savantei la acest titlu științific înalt a fost propusă și susținută la ședințele Consiliilor științifice ale Grădinii Botanice a AȘ a RSSM (7 iulie1969), Institutului de Biochimie și Fiziologie a Plantelor al AȘ a RSSM (4 iulie 1969), Institutului de Botanică V.L. Komarov al AȘ a URSS (2 iulie 1969), Institutului de Botanică al AȘ a RSS Azerbaidjane (10 octombrie 1969), Grădinii Botanice Centrale a AȘ a RSS Ucrainene (7 iulie1969), Comitetului de Stat pentru Silvicultură al Consiliului de Miniștri al RSSM (21 iulie 1969), la Consiliul al Grădinilor Botanice din URSS (8 iulie 1969)[44]. Contribuția T. Gheideman în știința geobotanică a fost înalt apreciată de doctor habilitat Pavel D. Iaroșenko, profesor al Catedrei de Botanică a Institutul Pedagogic de Stat din Vladimir, Rusia, discipol lui A. Grossgheim, unul dintre cei mai mari specialiști în domeniul geobotanicii[45].

T. Gheideman a adus un aport considerabil la rezolvarea problemelor ocrotirii și folosiri raţionale a speciilor vulnerabile şi pe cale de dispariţie, elaborării măsurilor de gestionare şi ocrotire a fondului forestier, fitocenozelor[46]. Încă în 1960 a publicat articol despre răspândirea speciilor rare de plante ale Codrilor[47]. Primele încercări de protecție a speciilor de plante rare din flora spontană a Republicii Moldova în condiții ex-situ, au fost întreprinse între anii 1975–1977, de către colaboratorii Laboratorului de Floră și Geobotanică al Grădinii Botanice, sub conducerea membrului-corespondent al AȘM Tatiana Gheideman[48]. Dumneaei a condus timp de mai mulți ani lucrările pe problema „Bazele științifice ale protecției naturii în Moldova”[49]. Este unul dintre autorii principali ai primei ediții Cărții Roșii a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (1978), care include 26 de specii de plante superioare pe cale de dispariţie[50]. A participat activ la pregătirea ediției a 2-a (2001) (autori: T. Gheideman, L. Nikolaeva, Gh. Simonov, V. Chirtoacă, A. Istrati, A. Negru, X. Vitko, P. Pânzaru), care cuprinde deja 126 de specii de plante[51].

---

[42] AȘC a AȘM, F.1, inv.3, dos. 8039 (Dos. personal Gheideman Tatiana Sergheevna), f. 39-40, 42.

[43] *Ibidem*, f. 44.

[44] *Ibidem*, f. 25, 28-31, 33-36 43.

[45] *Ibidem*, f. 32; Т.С. Гейдеман, *Памяти Павла Дионисьевича Ярошенко*, in: Ботанический журнал. 1949, 65(4), pp. 592-601.

[46] Т.С. Гейдеман, Л.П. Николаева, *Редкие и исчезающие виды флоры Молдавии, подлежащие охране*, in: Охрана природы Молдавии, Кишинев, 1975, вып. 13, pp. 75-81; Idem, *Современное состояние и охрана флоры Молдавии*., in: Изв. АН МССР. Сер. биол. и хим. наук. 1986, nr. 3, pp. 17-21.

[47] Т.С. Гейдеман, *О распространении некоторых редких видов лесных растений на территории Молдавских Кодр*, in: Изв. Молд. филиала АН СССР. 1952, nr. 1 (67), pp. 57-65.

[48] Elena Tofan-Dorofeev, Olga Ioniță, Tatiana Izverscaia et al. *Contribuţii la conservarea ex-situ a speciilor de plante rare și periclitate în Grădina Botanică Națională „Al. Ciubotaru”*, in: Sesiunea de comunicări științifice „D. Brandza”, ed. A 25-a, 9 noiem. 2019: progr. rez. București, 2019, p. 77.

[49] А.А. Чеботарь, Г.Г. Постолаке, *Татьяна Сергеевна Гейдеман (1903–1995): к 100-летию со дня рождения*, in: Ботанический журнал. 2004, 89(5), p. 870.

[50] *Красная книга Молдавской ССР*. Сост. Т.С. Гейдеман, Л.П. Николаева, Ю.В. Аверин, et al. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1978.

[51] *Cartea Roşie a Republicii Moldova*. Red. I. Dediu, et al. Ed. a 2-a. Ch.: Ştiinţa, 2001.

Dumneaei a argumentat necesitatea organizării rezervației „Codrii", care a fost creată în baza Hotărârii Consiliului de Miniștri al RSSM nr. 310 din 27 septembrie 1971[52]. Sub îndrumarea T. Gheideman a fost efectuată prima inventariere a florei rezervației (au participat Ș. Manic, L. Nikolaeva, Gh. Simonov) și editată monografia „Конспект флоры заповедника «Кодры»" (1980), în care sunt înregistrate 91 specii de fungi, 69 specii de briofite, 6 specii de ecvizetofite, 4 specii de polipodiofite şi 765 specii de magnoliofite[53].

T. Gheideman a analizat şi a prelucrat, in colaborare cu L. Nikolaeva, V. Chirtoacă, A. Railean, V. Osadcii, unele genuri şi familii de plante vasculare: speciile de *Betulaceae* (mesteacăn) (1972), familia *Amaryllidaceae* (1973), încrengătura *Polypodiophyta* (ferigi) (1975), familia *Brassicaceae* (crucifere) (1984), ș.a.[54]. A publicat articole despre vegetația din locurile cu alunecări de teren, ravene și versanți cu soluri erodate (1954), de pe toltre (1980)[55]. În colaborare cu cercetătorul științific al Institutului Moldovenesc de Cercetări pentru Pedologie şi Agrochimie „Nicolae Dimo", doctor în geografie, L. Reabinina, a cercetat dependența comunităților vegetale din fondul forestier de diferite condiții și regimuri ale solului[56].

Sub conducerea T. Gheideman echipa de cercetători (V. Chirtoacă, A. Istrati, L. Nikolaeva; X. Vitko, Gh. Postolache ș.a.) a participat la realizarea Comenzii de Stat de cercetare a speciilor de plante rare și elaborarea monografiei «Редкие виды флоры Молдавии» (1982) cu 24 de hărți, care arată corologia (distribuția spațială) a 104 specii rare ale florei autohto-

---

[52] Ştefan Manic, Andrei Negru, Tudor Cozari et al. *Rezervaţia „Codrii": diversitatea biologică*. Ch.: Ştiinţa, 2006; Șt. Manic, Ecaterina Barcari, *Rezervaţia „Codrii" la 40 ani – realizări, probleme, perspective*, in: Rezervaţia Codrii, 40 de ani: Materialele Simp. șt. intern., Lozova, 29-30 sept. 2011. Ch., 2011, pp. 11-15.

[53] Natalia Jardan, Ecaterina Barcari, Gh. Manic, *Rezervaţia „Codrii" la 50 de ani – realizări, probleme, perspective*, in: Conservarea diversităţii biologice – o şansă pentru remedierea ecosistemelor: Simp. șt. intern. consacrat aniversării a 50 ani de la fondarea Rezervaţiei „Codrii", Lozova, 24-25 sept. 2021. Ch., 2021, p. 8; Т.С. Гейдеман, Маник, С.И. Николаева, Л.П., et al. *Конспект флоры заповедника «Кодры»*. Отв. ред. М.А. Пелях. Кишинев: Штиинца, 1980.

[54] Т.С. Гейдеман, В.М. Осадчий, *О видах березы в Молдавии*, in: Изв. АН МССР. Сер. биол. и хим. наук. 1972, nr. 2, pp. 3-8; Т.С. Гейдеман, Л.П. Николаева, *Амариллисовые флоры Молдавии*, in: Изв. АН МССР. Сер. биол. и хим. наук. 1973, nr. 3, pp. 3-8; Т.С. Гейдеман, В.А. Киртока, *Папоротники Молдавии*, in: Охрана природы Молдавии. Кишинев: Штиинца, 1975, вып. 13, pp. 84-88; Т.С. Гейдеман, А.Ф. Райлян, *Обзор видов семейства крестоцветных (Brassicaceae) флоры Молдавии*, in: Изв. АН МССР. Сер. биол. и хим. наук. 1984, nr. 6, pp. 24-27.

[55] Т.С. Гейдеман, *Растительность оползней, оврагов и смытых склонов на территории Молдавской ССР*, in: Изв. Молд. филиала АН СССР. 1954, nr. 2 (16), ppp. 3-24; Idem, *О флоре сосудистых растений известняковых гряд (толтр) Молдавии*, in: Флористические и геоботанические исследования в Молдавии. Кишинев: Щтиинца, 1980, pp. 28-36.

[56] Т.С. Гейдеман, Л.Н. Рябинина, *Типы леса и лесные почвы Каприяновского лесничества Молдавской ССР*, in: Биогеоценология, антропогенные изменения растительного покрова и их прогнозирование: тез. докл. II республ. совещ. Киев: Наукова думка, 1978, pp. 80-81; Idem, *Типы леса и лесные почвы Центральной Молдавии*, in: Тезисы докладов VI Делегатского съезда Всесоюзного ботанического общества, Кишинев, 12-17 сент. 1978 г. Ленинград: Наука, 1978, pp. 194-195; Idem, *Зависимость производительности лесов Кодр Молдавии от свойств почв*, in: Природные и техногенно-преобразованные почвы Молдавии. Кишинев, 1984, pp. 3-11; Idem, *Растительные сообщества и лесные почвы буковой дубравы Молдавии*, in: Изв. АН МССР. Сер. биол. и хим. наук. 1989, nr. 3. pp. 3-9; Idem, *О типах леса и лесных почвах северо-западной части Центрально-Молдавской возвышенности*, in: Изв. АН МССР. Сер. биол. и хим. наук. 1990, nr. 2, pp. 10-14.

ne[57]. T. Gheideman este autoare și membră a colegiului de redacție a monografiei colective a botaniștilor din Moldova, Ucraina și Belarus, dedicată problemei protecţiei a suprafeţelor cu vegetație valoroasă ale acestor republici[58].

În anii ’80 cercetările botanistice au fost generalizate într-o colecție «Растительный мир Молдавии» în cinci volume (1986–1989). La elaborarea acestei monografii monumentale au contribuit colaboratorii: T. Gheideman (redactor coordonator), A. Ciubotaru, A. Negru, V. Chirtoacă, D. Gociu, A. Istrati, L. Nikolaeva, Gh. Postolache, X. Vitko, Gh. Simonov, S. Manic, A. Ștefârță, A. Railean. În acesta lucrare au fost descrise principalele specii de plante forestiere (vasculare, macromicete, licheni, briofite), speciile de poieni și marginile pădurilor, plante din lunci și bazinele acvatice, stepe, solonceacuri, speciile de buruieni [59].

T. Gheideman a acordat o mare atenție cartografierei a vegetației încă din anii studenției, efectuând cercetări geobotanice ale florei Transcaucaziei. În perioada postbelică a fost elaborată de către echipa de cercetători sub auspiciile Institutului de Botanică al Academiei de Științe a URSS Harta vegetației părții europene a URSS (1948), cea mai importantă lucrare din domeniul cartografierii acoperirii vegetației din aceasta perioadă[60]. T. Gheideman și A. Grossgheim au participat la întocmirea acestei hărți, având o vastă experiență în cartografierea vegetației caucaziene (1948)[61]. În Atlasul Moldovei și Ucrainei a publicat Harta vegetației Moldovei (1962)[62]. În Atlasul Moldovei (1972) a publicat Harta vegetației Moldovei; Harta plantelor rare, Harta tipurilor de păduri de Codri[63].

Concomitent cu munca de cercetător ştiinţific, a ţinut prelegeri la facultăţile de botanică ale universităților de stat din Azerbaidjan (1934–1940, 1943–1947) și Chișinău (1949–

[57] Alexandru Ciubotaru, Gheorghe Postolache, *Membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a Moldovei Tatiana Gheideman: Un centenar de la naştere*, in: Bul. Acad. de Ştiințe a Moldovei. Ştiințe biologice, chimice şi agricole. 2003, nr. 2, p. 170; Т.С. Гейдеман, К.Р. Витко, А.И. Истратий, *Редкие виды флоры Молдавии: Биология, экология, география*. Отв. ред. А.А. Чеботарь. Кишинев: Штиинца, 1982.

[58] К.М. Сытник, Т.С. Гейдеман, et al. *Охрана важнейших ботанических объектов Украины, Белоруссии, Молдавии*. Киев: Наукова думка, 1980.

[59] Т.С. Гейдеман et al. *Лесные растения: (сосудистые)*. Кишинев: Штиинца, 1986; Т.С., Гейдеман et al. *Растения лесных опушек и полян*. Кишинев: Штиинца, 1986; Г.П. Симонов, С.И. Маник, *Лесные растения: Грибы-макромицеты, лишайники, мохообразные*. Кишинев: Штиинца, 1987; Т.С. Гейдеман et al. *Растения луговые, прибрежные, водные и солончаковые*. Кишинев: Штиинца, 1988; Т.С. Гейдеман et al. *Растения степей, известняковых склонов и сорные*. Кишинев: Штиинца, 1989.

[60] *Карта растительности Европейской части СССР*: м. 1:2500000. Под ред. Е.М. Лавренко, В.Б. Сочавы. Ленинград, 1948; Грибова, С.А. et al. *Растительность европейской: части СССР и Закавказья (Проект легенды обзорной «Карты растительности европейской части СССР)*, in: Геоботаническое картографирование. Ленинград: Наука, 1975, p. 3.

[61] Т.А. Работнов, *Карта растительности Европейской части СССР*: recenzie, in: Ботанический журнал. 1950, 35(4), p. 411.

[62] *Карта растительности Молдавской ССР, м. 1:1000000*, in: Атлас Украинской ССР и Молдавской ССР. Москва: ГУГК, 1962.

[63] Alexandru Ciubotaru, Gheorghe Postolache, M*embru corespondent al Academiei de Ştiinţe a Moldovei Tatiana Gheideman: Un centenar de la naştere*, in: Bul. Acad. de Ştiințe a Moldovei. Ştiințe biologice, chimice şi agricole. 2003, nr. 2, p. 172; Т.С. Гейдеман, *Картографирование растительности и растительных ресурсов Молдавской ССР*, in: Комплексное картографирование Молдавской ССР: Реф. докл. Респ. совещ. По комплексному картографированию МССР. Кишинев: Штиинца, 1972, pp. 65-68.

1953) la disciplinele: geobotanică, ecologie, geografia plantelor si taxonomie[64]. A contribuit la pregătirea cadrelor ştiinţifice de inaltă calificare, indrumând elaborarea şi susţinerea a 10 teze de doctor în ştiinţe biologice. Discipolii Dumneaei (X. Vitko[65], A. Vainştein[66], A. Tkacenko[67], R. Cernâh[68], Gh. Simonov[69], Gh. Postolache[70], V. Chirtoacă[71], Șt. Lazu[72], T. Izverskaia[73], N. Koreneva[74]) au contribuit semnificativ la dezvoltarea științei botanice moldave[75]. T. Gheideman este considerată fondatoare a şcolii ştiinţifice în domeniul geobotanicii şi floristicii în Moldova.

Mai mult de 15 ani T. Gheideman (din 1969) a fost președinte al Societății Botaniștilor din Moldova (primul președinte V. Andreev, președintele adjunct – T. Gheideman), fondată în 1951 la inițiativa lui P.A. Baranov, membru corespondent al Academiei de Științe a URSS, ca Filiala moldovenească a Societății Botanice din URSS[76]. Fiind în această postură a fost organizatorul multor simpozioane, conferinţe şi întruniri ştiinţifice: conferința în problemele protecţiei mediului (Chișinău, 1962), conferinţă unională cu genericul „Microscopia electronică şi aplicarea ei în studii botanice" (Chișinău, 1965), conferința referitor la

---

[64] AȘC a AȘM, F.1, inv. 3, dos. 8039 (Dosar personal Gheideman Tatiana Sergheevna), f. 8.

[65] К.Р. Витко, *Экологическая характеристика гырнецовой дубравы в южной Молдавии*: автореф. дис. … канд. биол. наук. Кишинев: Партиздат ЦК КП Молдавии, 1963.

[66] А.И. Вайнштейн, *Естественное семенное лесовозобновление на лесосеках в свежих дубравах кодр Молдавии*: автореф. дис. … канд. биол. наук. Кишинев, 1965.

[67] А.И. Ткаченко, *Пойменные леса реки Прут в пределах Молдавской ССР*: автореф. дис. … канд. биол. наук. Минск, 1967.

[68] Р.В. Черных, *Биология осоки парвской (Carex brevicollis DC.) и опыт введения ее в культуру в Молдавии*: автореф. дис. … канд. биол. наук. Ростов на Дону, 1970.

[69] Г.П. Симонов, *Бриофлора Молдавской ССР*: автореф. дис. … канд. биол. наук. Кишинев: Изд-во ЦК КП Молдавии, 1970.

[70] Г.Г. Постолаке, *Опад и лесная подстилка в дубравах Молдавии*: автореф. дис. … канд. биол. наук. Кишинев, 1971; Ion Comanici, Ion Roșca, Ștefan Lazu, *Profesorul, dr. hab. Gheorghe Postolache la 75 de ani*, in: Revista Botanică. 2018, 10(1), pp. 113-115; *Doctor habilitat Gheorghe Postolache*: Biobibliografie. Ed., red. şt. Constantin Manolache. Ch.: Bibl. Șt. (Inst.) „Andrei Lupan", 2019.

[71] В.А. Киртока, *Биологическая продуктивность дубрав из дуба скального в Центральной Молдавии*: автореф. дис. … канд. биол. наук. Днепропетровск, 1972; Gh. Postolache, Șt. Lazu, L. Talmaci, *Doctor în ştiinţe biologice Vasile Chirtoacă*, in: Revista Botanică. 2018, 10(1), pp. 120-127.

[72] С.Н. Лазу, *Биологическая продуктивность фитоценозов двух типов дубрав в Центральной Молдавии*: автореф. дис. … канд. биол. наук. Днепропетровск, 1972; Alexandru Teleuţă, Eugeniu Alexandrov, *Cercetătorul ştiinţific dr. Ştefan Lazu la 70 de ani din ziua naşterii*, in: Revista Botanică. 2011, 3(4), pp. 132-133; Gheorghe Postolache, Aliona Miron, *Botanistul Ștefan Lazu la 80 de ani*, in: Revista Botanică. 2021, 13(1), pp. 85-87

[73] Т.Д. Изверская, *Семейство гвоздичных (Caryophyllaceae Juss.) Молдавии*: автореф. дис. … канд. биол. наук. Кишинев, 1988.

[74] Н.Н. Коренева, *Семейство норичниковые (Scrophulariaceae Juss.) Молдавии*: автореф. дис. … канд. биол. наук. Кишинев, 1988.

[75] AȘC a AȘM, F.1, inv. 3, dos. 8039 (Dos. personal Gheideman Tatiana Sergheevna), f. 6.

[76] К.Р. Витко, Л.П. Николаева, Г.П. Симонов, *Татьяна Сергеевна Гейдеман: К 70-летию со дня рождения и 45-летию научной и педагогической деятельности*, in: Ботанический журнал. 1974, 59(8), pp. 1230-1233; К.Р. Витко, Л.П. Николаева, *Татьяна Сергеевна Гейдеман (к 80-летию со дня рождения и 55-летию научной и педагогической деятельности)*, in: Ботанический журнал. 1984, 69(7), pp. 982-983; С.С. Иконников, *Памяти Татьяны Сергеевны Гейдеман (1903–1995)*, in: Ботанический журнал. 1998, 83(3), pp. 156-157.

embriologia plantelor (Chișinău, 1971), simpozion referitor la regimul hidric al plantelor în condiții extreme de creștere (Chișinău, 1972), ș.a.[77].

T. Gheideman a îndeplinit funcţia de redactor-șef adjunct al Buletinului Academiei de Științe a RM (seria de științe biologice și chimice); a fost membră a Redacţiei Principale a Enciclopediei Sovietice Moldoveneşti (în 8 volume, 1970–1981). A fost redactor științiic al indicelui bibliografic al lucrărilor colaboratorilor AȘ a RSSM din domeniul științelor biologice și agricole[78]. A organizat lucrul de diseminare a cunoștințelor botanice, publicând articole de popularizare a științei, în special, pe teme de ocrotirea mediului, protejarea plantelor[79]. A fost membră a comitetelor organizatorice și științifice la foruri științifice, al comisiilor, consiliilor științifice de susținere a tezelor.

T. Gheideman a fost decorată cu Medalia „Pentru Vitejie in Muncă” (octombrie 1949), cu Diploma de Onoare a Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM (noiembrie 1963). Pentru realizările științifice T. Gheideman i s-a acordat titlul onorific „Om Emerit în știință” (1 noiembrie 1967)[80].

T. Gheideman a publicat peste 145 lucrări științifice. A prezentat comunicări la manifestări științifice desfășurate în Moldova, la Moscova, Sankt Petersburg, Krasnoiarsk, Minsk, Kiev, Harkov etc. Bibliografia științifică membrei corespondente T. Gheideman a fost publicată la sfârşitul a trei articole, consacrate datelor jubiliare (70 și 80 ani de la naștere) și in memoriam a savantei, acoperind, respectiv, perioadele 1931–1973 (96 publicații), 1974–1983 (31 publ.), 1984–1990 (19 publ.)[81]

Rezultatele cercetării în cadrul Grădinii Botanice a Academiei de Științe a Moldovei pe parcursul mai multor decenii, inclusiv perioada de conducere a Institutului de către Tatiana Gheideman, au fost elucidate într-un șir de lucrări, care permit un studiu mai profund al activităţilor botaniştilor moldoveni[82].

[77] Т.С. Гейдеман, К.Р. Витко, *В Молдавском отделении Всесоюзного Ботанического общества*, in: Изв. АН МССР. Сер. биол. и хим. наук. 1983, nr. 5, pp. 74-75; Пятое Всесоюзное совещание по охране природы, 18-23 сент. 1962 г. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1963; *Применение электронной микроскопии в ботанических исследованиях: Тез. докл. и сообщ., сент. 1965 г.* Кишинев, 1965; *V Всесоюзное совещание по эмбриологии растений: материалы*. Кишинев: Штиинца, 1971; *Водный режим растений в связи с устойчивостью к неблагоприятным факторам среды*, 25-27 сент. 1972 г.: Всесоюзный симп. Кишинев, 1972.

[78] *Библиографический указатель работ сотрудников Академии наук Молдавской ССР за 1957–1961 гг. Вып. 2: Биологические и сельскохозяйственные науки*. Сост. Е.А. Гаген. Науч. ред. Т.С. Гейдеман. Кишинев, 1966

[79] *Татьяна Сергеевна Гейдеман*, in: Изв. АН МССР. Сер. биол. и хим. наук. 1973, nr. 6, pp. 88-90.

[80] AȘC a AȘM, F. 1, inv. 3, dos. 8039 (Dosar personal Gheideman Tatiana Sergheevna), f. 6.

[81] К.Р. Витко, Л.П. Николаева, Г.П. Симонов, *Татьяна Сергеевна Гейдеман: К 70-летию со дня рождения и 45-летию научной и педагогической деятельности*, in: Ботанический журнал. 1974, 59(8), pp. 1230-1233; К.Р. Витко, Л.П. Николаева, *Татьяна Сергеевна Гейдеман (к 80-летию со дня рождения и 55-летию научной и педагогической деятельности)*, in: Ботанический журнал. 1984, 69(7), pp. 982-983; С.С. Иконников, *Памяти Татьяны Сергеевны Гейдеман (1903–1995)*, in: Ботанический журнал. 1998, 83(3), pp. 156-157.

[82] Т.С. Гейдеман, *О работе Кишиневского ботанического сада за период 1951–1957 гг.*, in: Изв. Молд. филиала АН СССР. 1957, nr. 4 (37), pp. 3-14; Т.С., Гейдеман, А.А. Чеботарь, *Ботанический сад Академии наук Молдавской ССР*, in: Ботанический журнал. 1968, 53(6), pp. 866-871; *Ботанический сад Академии наук Молдавской ССР: краткий справочник*, Сост. В.Н. Чекой. Кишинев: Штиинца, 1978; *Исследования Ботанического сада Академии наук Молдавской ССР (1947–1977 гг.)*: сб. ст. Кишинев: Штиинца, 1978; А.А Чеботарь., И.Г. Команич, *Ботанические исследования в Молдавии*, in: Изв. АН МССР. Сер. биол. и хим. наук.

T. Gheideman nu a fost doar un mare savant, organizator al științei, ci și o soție, mamă a doi fii, Serghei și Andrei, și o bunica fericită. Pe exemplul T. Gheideman, trebuie menționat continuitatea generațiilor, precum și dinastiile științifice care nu sunt neobișnuite în Moldova.

Soțul, Dmitri A. Șutov (1889–1957), docent (conferențiar universitar) al Universității din Saratov (Rusia) (1918–1925), profesor universitar și șef Catedră Fiziologia Plantelor a Universității Agrare din Azerbaidjan (1925–1934), cercetător științific principal al Filialei Azerbaidjane a AȘ din URSS (1932–1940), inițiator cercetărilor în domeniul fiziologiei plantelor, fondatorul și primul șef al Catedrei Fiziologia şi Biochimia Plantelor a Universității de Stat din Chișinău (1947–1950), șef al Laboratorului de Fiziologie și Ecologie a Plantelor al Sectorului de Botanică Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS[83].

Fiul, Serghei D. Șutov (n. 1933), doctor habilitat în științe fizico-matematice (1984, consultant științific A. Andrieș), specialist în domeniul fizicii semiconductorilor, cercetător științiic principal al Laboratorului „Proprietățile Fotoelectrice ale Semiconductorilor" al Institutului de Fizică Aplicată al AȘM, fondatorul și șeful caruia a fost membru titular, fostul președinte al AȘM Andrei Andrieș (1933–2012)[84]. A activat și la Catedra de Fizică a Semiconductorilor a Universităţii de Stat din Moldova și la Catedra de Fizică (prin cumul) a Universității Tehnice a Moldovei. Laureat (împreună cu un grup de savanți) al Premiului de Stat al Republicii Moldova în domeniul Ştiinţei, Tehnicii şi Producţiei (2002) pentru realizări de noi materiale şi tehnologii avansate în optoelectronică pe bază de semiconductori necristalini[85].

Fiul, Andrei D. Șutov (n. 1938), absolvent al Facultății de Biologie şi Pedologie (USM, specialitate Biochimia), doctor habilitat în științe biologice (1983), profesor universitar (1996), cercetător ştiinţific principal al Laboratorului de Cercetări Științifice (LCS) Biochimia Plantelor al USM, specialist în biochimia plantelor, chimia proteinelor, enzimologie, biologie moleculară, bioinformatică[86]. Fondatorul, împreună cu profesorii săi, membru co-

---

1984, nr. 4, pp. 48-56; A. Ciubotaru, I. Comanici, *Grădina Botanică (Institut): Scurt istoric, fondare, activitate*. Ch.: Cartea Moldovei, 2003; *Grădina Botanică la 50 de ani*. Ch.: Cartea Moldovei, 2004; A. Ciubotaru, A. Teleuţă, M. Colţun, *Grădina Botanică (Institut) a A.Ş.M. – 60 de ani de cercetări ştiinţifice şi 38 – de la începutul construcţiei capitale şi verzi, 1950–2010*, in: Revista Botanică. 2010, 2(2), pp. 9-22; A. Teleuță et al., *Grădina Botanică (Institut) a Academiei de Ştiinţe a Moldovei la 65 ani – trecut, prezent şi viitor*, in: Bul. Acad. de Ştiinţe a Moldovei. Ştiinţele vieţii. 2016, nr. 1, pp. 157-163; *Alexandru Ciubotaru, Grădina Botanică (Institut) a Academiei de Ştiinţe a Moldovei la aniversarea a 50 de ani pe actualul plasament – monument național de arhitectură peisajeră (1965–2015). Sarcini, realizări, perspective*, in: Academician Alexandru Ciubotaru: Biobibliografie. Ch., 2017, pp. 14-21; Alexandru Teleuță et al., *Grădina Botanică (Institut) a Academiei de Ştiinţe a Moldovei.* Ch., 2018; Ion Roșca, *Grădina Botanică Națională (Institut) „Alexandru Ciubotaru" la 70 de ani*, in: Revista Botanică. 2020, 12(2), pp. 7-14.

[83] *Дмитрий Алексеевич Шутов (1889–1957)*, in: Изв. Молд. филиала АН СССР. 1957, nr. 7 (40), pp. 87-88.

[84] *Academicianul Andrei Andrieş – fondator al şcolii ştiinţifice de fizică a materialelor necristaline*, in: *F*izica şi Tehnologiile Moderne. 2003, 1(3), pp. 56-58; *Academicianul Andrei Andrieş*: Biobibliografie. Coord. şt. Constantin Manolache. Ch.: Inst. de Studii Enciclopedice, 2013.

[85] Mihail Iovu, Ion Cojocaru, *Fondatorul şcolii ştiinţifice a semiconductorilor necristalini în Moldova*, in: Akademos. 2013, nr. 4, p. 109.

[86] Andrei Șutov, *Andrei Şutov: Curriculum Vitae* [Resursă electronică]. URL: https://cercetare.usm.md/wp-content/uploads/CV_Şutov-Andrei_2020.pdf (consultat 17.07.2023)

respondent al Academiei de Ştiinţe a Moldovei Vasili G. Klimenko (1906–1978), decan al Facultăţii de Biologie şi Pedologie a USM (1950–1957), şef al Catedrei de Fiziologie şi Biochimie a Plantelor (1950–1978)[87] și profesorul Iosif A. Vaintraub (1929–2005)[88] al Școlii științifice de biochimie a plantelor[89].

Tatiana S. Gheideman a decedat la 5 iulie 1995 la vârsta de 92 de ani.

Distinsa savantă Tatiana Gheideman a dedicat întreaga sa activitate ştiinţifică cercetării florei Moldovei și Transcaucaziei și a înscris file de aur în ştiinţa botanică moldavă și cea mondială.

[87] *Vasili Klimenko*, in: Membrii Academiei de Ştiinţe a Moldovei, (1961–2006): dicţionar. Ch., 2006, pp. 219-220.

[88] М.В. Дука, В.С. Гудумак, А.Д. Шутов, *Профессор Иосиф Александрович Вайнтрауб (1929–2005)*, in: Studia Universitatis. Ştiinţe ale Naturii. 2009, nr. 1, p. 218.

[89] М.В. Дука, А.И. Дикусар, *Андрею Дмитриевичу Шутову 70 лет*, in: *Studia Universitatis. Ştiinţe ale Naturii*. 2008, nr. 7, p. 116.

IMPLEMENTAREA LEGISLAȚIEI SANITARE ÎN BASARABIA INTERBELICĂ
The implementation of health legislation in intervar Bessarabia

DOI: 10.5281/zenodo.8384428
CZU: 340.13:61(478)(091)

Svetlana BASAMALERCĂ
Doctorand, Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației, USM
ORCID: 0000-0002-4746-8300
Email: sbasamalerca@gmail.com

Summary. The sanitary system in interwar Bessarabia is based on two organic laws: the „Cantacuzino Law" promulgated in 1910 and the Sanitary and Protection Law, promulgated by royal decree no. 2515/1930. After the establishment of the Great Union, during 1919, three laws were adopted especially for Bessarabia: the Law on the provisional sanitary organization of Bessarabia, the Law on the transfer of the sanitary service of Bessarabia to the Inspectorate and the Law on the appointment of doctors.

The main objective of all actions undertaken by the authorities was focused on identifying solutions to combat epidemiological diseases. The norms stipulated in the text of the „Cantacuzino Law" are mainly for the regulation and assurance of preventive medicine, the state of the medical doctor and the corps of auxiliary doctors. Health policies derived from the norms of the 1930 law, promote and support social medicine. Various actions are undertaken to disseminate health ethics aimed at the general public. In 1938, including in Bessarabia, it was decided to write the Sanitary Monographs, a component of the sanitary campaign organized by the Ministry of Health and Social Works.

Keywords: health legislation, interwar Bessarabia, epidemiological diseases, health monographs.

Prin acest studiu propunem să abordăm valorizarea documentului de arhivă, a unor acte legislative și normative ale vremii, pentru realizarea unei imagini bine conturate și clare a politicilor autorităților statului în domeniul sanitar, la o anumită perioadă. Analizând etapele de elaborare, implementare și impactul lor asupra sistemului, în special pe segmentul bolilor transmisibile și epidemiilor în Basarabia și Transnistria, până la ocuparea acestor teritorii de către sovietici. Pornind de la ideea că securitatea unei națiuni este complexă, iar unul din aspectul general, este cel ce se răsfrânge asupra securității sociale a indivizilor. Sănătatea indivizilor, este succesul unei societăți prospere, concomitent fiind și capacitatea de efort, soluție și depășire a crizelor sau a oricărui alt factor care ar interveni în procesul firesc de evoluție socială.

Politicile fiecărui stat trebuie să includă obiective prioritare de dezvoltare pe domeniul sănătății publice. Oricând și oriunde perceperea sănătății indivizilor trebuie să fie elementul indispensabil al economiei prospere, calității vieții, longevității cetățenilor și securității statului per ansamblu. Indicatorii de progres al oricărui stat cu economii durabile, indiferent de sistemul politic sau etapă traversată în istorie, sunt în mod direct condiționați de variabile constante, în care statul este obligat să investească. Regele, Carol-al II al României, susținea ipoteza că, după primatul apărării naționale, trebuie să urmeze primatul sănătății publice.[1]

[1] Diana Kinces, *Monografii sanitare în perioada interbelică – surse ale istorie locale*, https://www.academia.edu/33474204/Monografii_sanitare_%C3%AEn_perioada_interbelic%C4%83_surse_

Sănătatea publică fiind unul din serviciile cu contribuție și impact decisiv asupra creșterii economiei și a societății în general. Un alt argument în favoarea acestei cercetări, care de fapt va fi puntea de trecere pentru un alt studiu de cercetarea empirică a politicilor sanitare sovietice privind eradicarea epidemiilor în RSSM, este evaluarea acțiunilor administrative din sănătatea publică implementate în primele decenii ale în secolului al XX-lea de către administrația românească, coroborate pe două dimensiuni paralele: valul de epidemii și contextul național de aderare la sisteme de sănătate cu tradiții.

Reintegrarea Țării în anul 1918 a creat premizele de modernizare a Basarabiei. Despre modernizarea și ajustarea la „pasul timpului" a domeniul politic, militar, economic, social și cultural a României Mari, istoriografia națională deține studii de cercetare complexe, fie narațiuni, paradigme, culegeri de documente etc., mai puțin cunoaștem despre starea domeniului sanitar, a situației epidemiologice și politicele sanitare implementate în Basarabia.

Inițial, sistemul sanitar din Basarabia interbelică, a fost reglementat și asigurat de trei acte legislative speciale: Legea cu privire la organizarea sanitară provizorie a Basarabiei, Legea de numire a medicilor și Legea privind trecerea serviciului sanitar al Basarabiei la Inspectorat și de legea organică „Legea Cantacuzino", promulgată în anul 1910.

La 31 ianuarie 1919, ministrul de interne G.G. Mărzescu, în fața Consiliului de Miniștri, a susținut referatul care includea informații privind starea sistemului sanitar din Basarabia. Acest discurs, de fapt, a fost un preambul al proiectului de lege prezentat ulterior decretării. A debitat cu concluzia ca „…organizarea a ceia ce se numește acolo, în Basarabia serviciu sanitar face imposibilă orice acțiune"[2]. Starea epidemiologică era foarte îngrijitoare, după bugetele zemstvelor (instituție de autoadministrare locală, instituită în Basarabia în 1870, prerogativele esențiale ținând de problemele învățământului primar, asistenței medicale, asistenței sociale)[3], care aveau responsabilitatea întreținerii serviciului sanitar, cu un buget în sumă de 30000000 ruble, buget împătrit în raport cu cel din Regat, destinat cheltuielilor aferente serviciului sanitar.[4] Sursele acestor bugete erau direcționate spre plata retribuțiilor financiare, sub formă de salarii, indemnizații, ajutoare materiale numărului enorm de personal angajat. Majoritatea acestui personal, fiind figurant doar în tabelele de pontaj. Domnul ministru, exemplifică această constatare, prin situația de la azilul de alienați din Costiujeni, județul Chișinău. În instituția sanitară respectivă erau internați 500 de bolnavi, de beneficiari, iar personalul de serviciu era de peste 450 de angajați, care toți aveau salarii, bonuri de hrană, sporuri pentru întreținerea locuințelor etc. Prin comparație, constata domnul ministrul, că în cele mai bune instituții, similare din Europa, personalul superior și auxiliar constituie nu mai mult de 10% în raport cu numărul pacienților. Un alt exemplu despre starea serviciului sanitar a fost descrierea situației din mediul rural, care era și mai gravă, toate spitalele din județul Tighina erau închise, motivul invocat era cel al lipsei surselor financiare de întreținere și lipsă personalului calificat. Sub acest risc, fiind și spitalele din județul Cetatea Albă[5], încheia discursul demnitarul.

În urma celor relatate, se concluziona că o reformă a serviciului sanitar în Basarabia, se impune în mod urgent. Primul pas spre organizarea sanitară a Basarabiei ar fi implementarea normelor unice de activitate în domeniul vizat, identice cu cele din Țară. La 12 februarie 1919 se decretează *Legea cu privire la organizarea sanitară provizorie a Basarabiei*.

ale_istoriei_localecv (consultat 14.03.2023).

[2] Monitorul Oficial (RO) nr. 260 din 17.02.1919, p. 5458.

[3] DEX online, https://www.webdex.ro/definitia-zemstva-definitie-dex (consultat 07.04.2023).

[4] Monitorul Oficial (RO) nr. 260 din 17.02.1919, pp. 5458-5459, Biblioteca Științifică, Agenția Națională a Arhivelor (ANA).

[5] Monitorul Oficial (RO) nr. 260 din 17.02.1919, pp. 5458-5459, Biblioteca Științifică ANA.

Acest act legislativ conținea șapte articole, în care se stipulează următoarele reglementări: că până la o viitoare organizare a serviciului sanitar a Basarabiei și o viitoare contopire cu cel din Patria Mamă, se va menține Inspectoratul sanitar civilo-militar în persoana medicului șef al Marelui Cartier General. Inspectoratul sanitar civilo-militar, nou creat, prin intermediul medicului șef va conduce, supraveghea și controla serviciului sanitar civil, care va avea în subordinea sa 9 medici primari, câte unul responsabil pentru fiecare județ. Acești medici vor avea oblicații de serviciu, dar și drepturile pe care le conferă legea sanitara aplicată în Țară, „Legea Cantacuzino". Ministrul de la Interne, va fi cel care va numi acești medici în conformitate cu prevederile Legii sanitare. Mărimea și resursa din care vor fi alocate salariile și indemnizația de pensie în cazul atingerii vârstei de pensionare vor fi identificate din creditele speciale acordate serviciului sanitar din Basarabia.[6]

Două zile mai târziu, se va decreta „Legea de numire a medicilor". Criteriile de eligibilitate pentru candidații la funcția de medic primar prevedeau că extremele de vârstă vor fi cuprinse între 40-50 de ani, obligatoriu vor fi practicieni ale unei ramuri de medicină, iar selecția se va organiza de către ministerul de interne, cu o numire ulterioara în ocuparea funcției.

Pe lângă condiția de vârsta și stagiu, candidații vor fi obligați să prezinte avizul conform al comisiei administrative și de disciplină, vor face dovadă prin certificarea ministerului de război, precum că au fost mobilizați, au dus servicii efective armatei române, au urmat soarta armatei în retragere sau au rămas pe teritoriul ocupat în baza ordinului expres al comandantului superior al armatei, toate aceste criterii de selectare vor fi valabile până la 1 februarie 1921.[7]

În anul 1921 a fost înființat Ministerul Muncii Ocrotirilor Sociale și Sănătății. Tot în același an s-a stabilit, că Legea sanitară din anul 1910, precum și alte acte normative referitoare la funcționarea sistemului sanitar din Vechiul Regat urmau să se aplice pe întreg teritoriul național.

Normele Legii sanitare din 1910, cunoscută și ca „Legea Cantacuzino" (Ioan Cantacuzino profesor, Director general al Serviciului Sanitar din România 1907–1910)[8], sunt cu preponderență de reglementare și asigurare a medicinii preventive. Indicarea acțiunilor obligatorii de combatere a cauzelor generatoare de maladii. Această lege definitiva statutul medicului sanitar și a corpului de medici auxiliari, enumerând garanțiile și condițiile de stabilitate în funcțiile deținute, procedurile administrative de promovare și remunerare adecvată a personalului medical.[9]

În vara anului 1930, Adunarea deputaților și Senatul au votat „Legea sanitară și de ocrotire", promulgată prin decretul regal nr.2515/1930. Toate structurile sanitare din cuprinsul țării vor fi conduse după norme unitare stabilite de Ministerul de resort. Pe lângă Ministerul Muncii Sănătății și Ocrotirilor Sociale activa Consiliul general al sănătății și ocrotirii. La rândul său, Consiliul a fost format din mai multe comisii. În capul listei statua comisia bolilor infecțioase, urmată de cea a medicinii curative, a bolilor sociale, comisia salubrității, comisia chimico-farmaceutică, comisia centrală de coordonare sanitară, comisia puericultură, cea a asistenței sociale, comisia centrală de medicină – legală si comisia deficienților. Unul din membrii desemnați în cadrul Comisiei deficienților, obligatoriu, trebuia să dețină

[6] Ibidem.

[7] Monitorul Oficial (RO) nr. 260 din 17.02.1919, pp. 5459-5459, Biblioteca Științifică ANA.

[8] Enciclopedie online https://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Cantacuzino (consultat 01.04.2023)

[9] Emilia Stancu, *Legislația sanitară în România interbelică*, in: Muzeul de Istorie, IX, București, 1997, p. 254.

titlul de profesor specialist în problema asistenței delicvenților de minori.[10] La fel, în temeiul acestei Legi a fost creat Institutul de Seruri și Vaccinuri (dr. I. Cantacuzino), Institutul de igienă și sănătate publică și Institutul chimico-farmaceutic, în activitățile cărora erau antrenați și corpul de medici, factorii de decizie din Chișinău, din Basarabia. Crearea unor instituții similare în perioada postbelică la Chișinău, deci, nu pot fi categoric considerate ca „noutate". Potrivit noii legi, Serviciile sanitare și de ocrotire județene, aveau obligația împreună cu administrația locală să asigure salariile medicilor și a personalului sanitar auxiliar. O altă obligație, de alt fel foarte importantă, prevedea crearea și întreținerea instituțiilor sanitare și instalațiilor de salubritate publică, construcția băilor publice în fiecare localitate și locații de acces la mijloace de dezinfecție numărul lor fiind raportat la numărul populației.[11] Managementul acestui serviciu a fost pus în sarcina medicului primar de județ, având atribuțiile funcționale de supraveghere și control din punct de vedere administrativ toate instituțiile sanitare și spitalele din unitatea administrativ teritorială. Monitoriza exercitarea exercițiului medicinii de către farmacii, drogherii, dentiști și de cei ce practicau moșitul.[11] Toate aceste măsuri au contribuie eficient la combaterea epidemiilor și a bolilor sociale.

Principiile aplicate la elaborarea politicilor sanitare în baza noii legi, au promovat și susținut medicina socială și diseminarea educației sanitare maselor largi. Implementarea s-a realizat prin multiple regulamente și instrucțiuni. Elocvența celor afirmate se exemplifica prin câtev instrucțiuni identificate de către autor, în fondul arhivistic al Serviciului sanitar al jud. Soroca, gestionat de Arhivele Naționale (MD). O instrucțiune destul de voluminoasa ca text este cea pentru campania anti malarică (autor prof. dr. G. Zotta), prima variantă a fost elaborată în anul 1931, apoi urmată de altele, cea din 1932 și 1933[12], ajustate cu diverse modificări și completări. În textul instrucțiunilor se conțin îndrumări practice, modul de depistare a cazurilor de paludism[13] (boală infecțioasă provocată de un hematozoar prin înțepătura țânțarilor anofeli, se manifestă prin malarie, friguri palustre), metodologia înregistrărilor cazurilor de infectare, aplicarea diagnosticului clinic, diagnosticului hematologic, recoltarea sângelui etc. Un alt act normativ cu privire la tratarea unei alte epidemii destul de frecvent atestată, dar și cu impact colosal asupra populației, a fost Instrucțiunea cu privire la măsurile profilactice contra tifosului exantematic. În text se conțin indicațiile exhaustive și descrise detaliat cu referire la modul deratizării corporale, a hainelor și a locuințelor. Autorităților locale, le se indică, și în acest act normativ necesitatea construcțiilor de băii publice, accentuându-se ca ar fi bine venite sa fie amplasate in preajma școlilor, căminelor culturale, spitale, amplasarea respectivă favorizând accesibilitatea sporită a populației.[14]

Depistarea unui alt document de arhivă, a unui ordin emis de Ministerul Muncii Sănătății si Ocrotirilor Sociale, datat cu anul 1934, în dispozitivul căruia se cerea instituțiilor de învățământ, în scopul de-a preîntâmpina răspândirea bolilor, la întoarcerea din vacanta toți elevii vor prezenta obligatoriu certificatul de sănătate. Responsabilii de eliberarea acestor certificate, vor fi autoritățile de sănătate din raza instituției de învățământ. Eliberarea unui astfel de certificat va fi fără taxe[15].

Un eveniment foarte important s-a produs în vara anului 1938, din inițiativă Ministerului Muncii Sănătății si Ocrotirilor Sociale a fost realizată campania sanitară cu genericul

[10] Monitorul Oficial (RO) nr. 154 din 14.07.1930, pp. 5338-5353, Biblioteca Științifică ANA
[11] Monitorul Oficial (RO) nr. 154 din 14.07.1930, pp. 5338-5353, Biblioteca Științifică ANA.
[12] Serviciul sanitar al județului Soroca, Direcția Generală Arhiva Națională, F.1423, inv. 1, d. 95.
[13] Dicționar medicinal, https://www.pcfarm.ro/dictionar.php?id=Paludism (consultat 01.04.2023).
[14] Serviciul sanitar al județului Soroca, DGAN, F. 1423, inv. 1, d. 77.
[15] Serviciul sanitar al județului Soroca, DGAN, F.1423, inv. 1, d. 77.

„Ofensiva sanitară”. În cadrul acestei acțiuni, care a durat două luni, august-septembrie, au fost antrenați medicii, cadrele medicale auxiliare, personalul administrativ și birocratic din întreaga țară. Scopul acestei campanii a fost redactarea monografiilor sanitare pentru fiecare localitate în parte. La elaborarea acestora s-a ținut cont de șase obiective. Datele colectate vor reflecta felul cum s-a executat evidența sanitară, aplicarea măsurilor de igienă colectivă, igiena individuală, controlul ștrandurilor, iazurilor, lacurilor și a fântânelor, a școlilor și alte instituții publice, dar și felul cum s-a implementat măsurile pentru combaterea bolilor medico-sociale și măsurile de propagandă, educația medicală.[16]

La sfârșitul campaniei de colectare a datelor stabilite în baza obiectivelor propuse în conceptul de redactarea a monografiilor sanitare s-a aplicat reglementările din Instrucțiunea pentru activitatea serviciilor sanitare de circumscripție rurale și urbane, elaborată special în acest scop. Baza de date acumulată a permis sistematizarea și centralizarea informației după criterii unice. Ulterior, datele statistice din aceste monografii sanitare a dus la raționalizarea acțiunilor serviciilor sanitare și utilizarea eficientă a acestor resurse informative pentru diverse acțiuni ale statului privind prerogativa de sănătate publică. Informația statistică și datele cu caracter personal cuprinse in monografiile sanitare au fost prelucrate, incluse în tabele centralizate, ele au devenit un fel de „îndreptar perpetuu” pentru activitatea medicilor în comuna sau localitate respectivă[17], dar, cel mai important, prin redactarea acestor monografii se punea baza statisticii medicale în Basarabia. În fondul arhivistic al Serviciului sanitar al județului Soroca, păstrat la Agenția Națională a Arhivelor, sunt monografiile sanitare elaborate în anul 1938 pentru localitățile din județul Soroca în proporție de 60%. Informația inclusă în formularele date oferă exactitate în cazul unor studii de cercetare statistică, medicală, științe umanistice etc.

În urma analizării implementării legislației sanitare unice în Basarabia interbelică, putem concluziona asupra câtorva aspecte: până la reintegrarea Țării, sistemul medical local era insuficient, populația, îndeosebi cea din mediul rural avea acces foarte minimalizat la serviciile medicale, dar cel mai grav, un sistem absorbit de corupție, cazul spitalului de la Costiujeni e exemplul pertinent al acestei afirmații. După Unire, deși se instituie inițial serviciul sanitar sub control direct al ministerului de interne, cu elemente manageriale și organizaționale militărești, în scurt timp devine un sistem sanitar eficient. Această eficiența și apropiere a sistemului sanitar național de cel european se datorează în primul rând cadrului medical școlit în Europa occidentală și colaborării cu colegii de breasla din Iași, București, Cluj, Timișoara. Obiectivul principal al tuturor acțiunilor întreprinse de către autorități, a fost axat pe identificarea soluțiilor de combatere a bolilor epidemiologice. Normele stipulate în textul „Legii Cantacuzino” sunt cu preponderență de reglementare și asigurare a medicinii preventive, a statului medicului sanitar și a corpului de medici auxiliari. Politicile sanitare derivate din normele legii din 1930, promovează și susțin medicina socială. Se întreprind diverse acțiuni de diseminare a eticii sanitare orientate maselor largi. Se acordă atenție deosebită consolidării sistemului instituțional al sănătății publice și măsurilor pentru reducerea incidenței bolilor infecțioase. Predomină tendința progresivă, chiar dacă e de capacitatea unei ascendențe moderate, dar constantă de alocarea resurselor financiare de la bugetul de stat și cel al autorităților publice locale către sistemul medical, prin extinderea bazei material logistice, prin majorarea numărului de personal medical calificat. Un alt element important ca relevanță, dar și ca noutate, este crearea bazei statisticii medicale.

[16] Serviciul sanitar al județului Soroca, DGAN, F.1423, inv. 1, d. 147.
[17] Ibidem.

GULAGUL ȘI DIMENSIUNEA SA ECONOMICĂ
The Gulag and its Economic Dimension

DOI: 10.5281/zenodo.8384693
CZU: 94(47)

Maria ZINOVII
Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova
Email: mariagoguzinovii@gmail.com

Summary. The Gulag meant a machine of psychological terror of the inmates, but also a physical terror. The history of the Gulag is the story of a war waged against its own people, which lasted several decades. Society has not fully recovered from this war even now. Workers werw being sacrificed in the name of gigantic projects that had no purpose. Until 1956, many deportees did not even know the reason why they werw condemned here, including men, womwn, the elderly and children.
Keywords: Gulag, deportation, Siberia, Stalinist horrors.

Noțiunea de lagăr ca destinație de internare a persoanelor civile apare pentru prima dată în Cuba în anul 1896. Armata spaniolă a început a „reconcentra" populația rurală pentru a izola independentiștii. Primul Război Mondial de asemenea a fost favorabil creșterii numărului lagărelor, s-au creat lagăre a prizonierilor de război, de persoane exilate din țările lor, lagăre de ostatici civili etc.[1]

În Rusia lagărul de concentrare apare odată cu începutul războiului civil. La 17 februarie 1919, Ceka obține dreptul de a interna în mod arbitrar orice dușman al revoluției în „lagăre de concentrare". Iar pe data de 3 aprilie 1919 este creată în cadrul Ceka, Direcția lagărelor de muncă silnică.[2] Aceste lagăre au avut un rol esențial în tot ce a însemnat teroarea puterii sovietice. Deși Ceka va folosi în interiorul lor aceeași retorică de „reeducare" sau de „remodelare", aceste lagăre au fost gândite și înființate astfel încât să nu se asemene penitenciarelor obișnuite. Ele erau în afara jurisdicției care controla celelalte instituții sovietice, aveau regulamente speciale și pedepse mai aspre pentru evadare, și regimuri mai dure.[3] Deținuții aflați între pereții acestor lagăre nu erau mereu condamnați de tribunale obișnuite, uneori chiar nu erau condamnați deloc.[4]

La 15 septembrie 1919, Guvernul sovietic a publicat o lege care diferenția două tipuri de lagăre: primul, erau sistemele penitenciare unde erau internați cei condamnați prin hotărâri ale justiției și erau numite „lagăre de muncă corecțională". Prin aceste lagăre se urmărea ca să fie înlocuită închisoarea prin a-și ispăși pedeapsa prin muncă. Din categoriile care se regăseau în aceste lagăre erau funcționarii vechiului regim.[5]

Al doilea tip, erau „lagărele de concentrare", care prevedeau ca pedeapsa să fie înlocuită cu „reeducarea" tot prin muncă. Din aceste categorii făceau parte adversarii regimului

[1] Stephane Courtois, *Dicționarul comunismului.*București: Editura Polirom, 2008, p. 560.
[2] *Ibidem.*
[3] Anne Applebaum, *Gulagul. O istorie.* București: Editura Humanitas, 2011, p. 48.
[4] *Ibidem*, p. 49.
[5] Gabriel Trică, *O istorie a Gulagului sovietic,* https://historia.ro/sectiune/general/o-istorie-a-gulagului-sovietic-582281.html (consultat 29.06.2021).

sovietic.[6] În 1920 lagărele existente în URSS aveau 25.336 de deținuți, iar în ianuarie 1922 acestea numărau 24.750 de persoane.[7] În octombrie 1923 existau deja 355 de lagăre și în jur de 80 de mii de deținuți.[8] Începuturile Gulagului le-a pus lagărul special de la Soloveţki, insule de pe Marea Albă, unde exista o mănăstire cu stare financiară bună, cu terenuri și proprietăți și care oferea liniște enoriașilor și călugărilor. În căutarea comorilor și bogățiilor, bolșevicii au devastat această mănăstire și au profanat mormintele călugărilor în timpul revoluției. În 1923 Guvernul URSS, a luat decizia ca aceste ruini să le transforme într-un lagăr de „reeducare prin muncă". După terminarea războiului civil existau încă idei că dușmanii URSS nu au fost distruși totalmente și că ei sunt încă împotriva Uniunii Sovietice. S-a decis trimiterea celor considerați contrarevoluționari, în baza art. 58 al Codului Penal al Federației Ruse, pe insulele Soloveţki. Sunt aduse acolo eșaloane întregi de prizonieri. Din aceste categorii făceau parte albgardiști, foști generali, comercianți, intelectualii care s-au declarat împotriva puterii sovietice, preoții și călugării. De asemenea, au fost duși pe insule și elementele criminale (hoți, ucigași ș.a.).

Locul care a fost ales pentru deportați, din punct de vedere natural, era unul de izolare. În Gulagul de la Marea Albă, din luna septembrie până în luna mai, marea era înghețată și nu putea nimeni să evadeze de acolo. Inițial, eșaloanele erau aduse în orașul Kemi și de acolo cu vapoarele erau transportați pe insule. Condițiile climaterice de acolo erau foarte grele. Dar apare ideea de a crea acestor condamnați un sistem de exploatare prin muncă, ca ei înșăși să lucreze pentru a se întreține. Aici apare prima dată ideea de 800 de grame de pâine pe zi, dacă se îndeplinea norma stabilită de administrație. Normele erau calculate cu precizie științifică de către normator, dar acest proces era și el unul defectuos bazat pe nereguli, corupție. De exemplu un muncitor deținut trebuia să facă aceeași muncă ca un om liber și calificat. Dar ținând cont de faptul că deținuții nu erau specialiști în domeniu, norma o făceau cu dificultate sau chiar deloc, astfel și hrana ce o primeau era una mizeră, administrația invocându-le de cele mai multe ori că nu vor irosi mâncarea cu „trădătorii" care nu-și pot îndeplini norma.[9]

Au existat metode de exterminare și de cultivare a fricii în oameni pentru a nu se împotrivi puterii. Pentru unii deținuți din Soloveţki nu doar condițiile grele și bolile ce bântuiau erau un pericol, dar aici mai exista și o formă de sadism, de tortură despre care mai puțin se va vorbi în anii ulteriori. În urma mai multor anchete făcute de către oficialii de la Moscova, au fost depistate grozăvii făcute de gardieni cum ar fi, prizonierii ținuți iarna în frig cu mâinele și picioarele legate, unii erau puși să sară de pe pod în apă. O altă formă batjocoritoare și extrem de dură era așa zisa „trimitere la țânțari", când deținuții erau dezbrăcați și legați de copaci pentru a fi înțepați de insecte. Oamenii erau executați fără nici o ezitare din partea gardienilor.[10]

Unele din primele lagăre sovietice au fost de fapt clădite peste lagărele construite pentru prizonierii Primului Război Mondial. Prin lagăre de concentrare ne referim la lagărele construite în vederea încarcerării oamenilor nu pentru ceea ce au făcut, dar pentru ceea ce sunt.[11] Spre deosebire de lagărele pentru deținuții de drept comun sau de lagărele pentru prizonierii de război, lagărele de concentrare au fost construite pentru un anumit tip de

[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem.*
[8] Stephane Courtois, *Op. cit.*, p. 560.
[9] Anne Apelbaum, *Op. cit.,* p. 246.
[10] *Ibidem*, p. 60.
[11] *Ibidem*, p. 30.

cetățeni civili nondelicvenți, membri ai unui grup de așa zișI „dușmani" sau a unei categorii de oameni, care din cauza presupusei lor ideologii politice, erau considerați periculoși sau „dușmani ai poporului".[12] Ideea de a folosi deținuții în scopuri economice a fost pentru prima dată formulată de Piatkov, vicepreședintele Consiliului Economiei Naționale al URSS în anul 1926.[13] Acesta propunea lui Felix Dzerjinski să fie organizate „colonii de populare în patru sectoare bogate în resurse miniere și depopulate". Primul trebuia să fie situat între Kureika și Enisei, regiune bogată în grafit, nichel, platină, osmiu și iridiu. Al doilea sector se afla în Sahalin, regiune bogată în petrol. Al treilea sector se afla în stepa kirghiză, locație bogată în plumb, aramă și cositor. Și cel de-al patrulea sector era Nercinsk.[14]

O hotărâre a conducerii partidului din 26 martie 1928 recomanda „o mai mare folosire a muncii deținuților".[15] Din anul 1929, sistemul lagărelor a început să se dezvolte intens. Totul s-a schimbat în momentul în care Guvernul sovietic s-a angajat în primul plan cincinal. Producția industrială trebuia să crească cu 20 procente anual, produsele alimentare au început iar să fie repartizate pe cartele. Fabricile trebuiau să activeze fără oprire, unii muncitori chiar lucrau câte 300 de ore pe lună.

Tot în acest an a început să se realizeze programul de colectivizare completă a agriculturii. În urma căruia au existat numeroase arestări și condamnări a țăranilor care nu se conformau sau care încercau să ascundă grânele pentru a se salva de foamete. Datorită numărului extrem de mare de așa zișI „condamnați" a apărut necesitatea de a crea „un sistem de lagăre de concentrare".[16] Astfel, a fost exploatată ideea lagărelor de muncă forţată, Stalin „declarând" un adevărat război împotriva populaţiei ţării sale. El dorea să grăbească industrializarea Uniunii Sovietice, dar și să înființeze noi lagăre în locurile izolate pentru a exploata bogăţiile naturale din regiunile slab populate ale nordului URSS prin muncă forţată și gratuită.[17]

La 25 aprilie 1930, GPU crează în cadrul ei, Direcția Generală a Lagărelor – *Glavnoie Upravlenie Lagherei* sau GULAG. Au fost redenumite „lagăre de reeducare prin muncă" – Ispravitelno-Trudovîe Lagherea, care pe lângă faptul că aveau și funcții penitenciare, ele erau orientate către munca silnică și gratuită având și rol economic.[18] În anul 1931 au fost create la Dalstroi, lagăre ce se ocupau cu extragerea minereurilor, iar la Kolîma cu extragerea aurului. În anul 1933, 200.000 de deţinuţi au săpat canalul Moscova-Volga-Don. Tot în 1933, 20.000 de deţinuţi din lagărele de la Uhta şi Peciora extrăgeau petrol.[19]

În anul 1931 au fost create la Dalstroi lagăre ce se ocupau cu extragerea minereurilor, iar la Kolâma cu extragerea aurului. În aceste lagăre, raţiile alimentare au fost reduse drastic în comparaţie cu cele stabilite anterior. Spre exemplu, în 1932 deţinuţii primeau 68% din raţia de pâine, 23% din raţia de carne, 10% din raţia de peşte etc.

În anul 1933 în luna februarie, Genrich Iagoda îl informa pe reprezentantul OGPU în Siberia, Alexeiev, despre faptul că până în vara aceluiași an urmau să fie deportate un milion de persoane în regiunea Siberiei și că acești oameni trebuie să fie amplasați cât mai departe de căile ferate, adică în locurile cu mlaștini și păduri ale regiunii Narîm, care avea o

[12] *Ibidem.*

[13] Octavian Roske, *România 1945–1989. Enciclopedia Regimului Comunist. Represiunea.* București: Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, 2012, p. 211.

[14] *Ibidem.*

[15] *Ibidem.*

[16] Anne Apelbaum, *Op. cit.*, p. 83.

[17] *Ibidem*, p. 12.

[18] Stephane Courtois, *Op. cit*., p. 561.

[19] Anne Apelbaum, *Op. cit.*, p. 30.

suprafață de 350 mii de kilometri pătrați.[20] În această telegramă se specifica și faptul că cei deportați trebuiau să lucreze în agricultură, pescării, exploatarea pădurilor și statul trebuie să fie „total scutit de orice aprovizionare a acestui contingent, într-un termen maxim de la unul până la doi ani".[21] Iar în termen de două zile, autoritățile de la Moscova trebuiau să fie informate despre următoarele:

1. locurile acceptabile de a primi deportați și de a concretiza numărul de familii ce pot fi amplasate în fiecare teritoriu;
2. terenurile disponibile și calitatea lor;
3. posibilitățile de dezvoltare cum ar fi agricultură, pescuit, industrie etc.;
4. numărul de colhozuri și sovhozuri ce nu cunoșteau o dezvoltare economică și care erau considerate de către autoritățile locale fără perspectivă pentru a fi reanimate de către cei deportați;
5. necesitățile materiale pentru aprovizionarea cu unelte de muncă, imobile, transport, sămânță etc., pentru a demara exploatarea acestor colhozuri și sovhozuri;
6. propuneri concrete de folosire a satelor speciale existente;
7. necesitățile de oameni pentru încadrarea deportaților (gardieni, cadre de poliție etc.).[22]

Toate acestea demonstrau că acest plan de „planificare" economică a fost făcut în grabă și în urma mai multor discuții la cel mai înalt nivel politic, regional se constata că este imposibil de a primi un milion de oameni în această regiune, maxim puteau fi acceptați între 250de mii și 270 de mii de persoane. Deoarece în această regiune deja era un număr mare de deportați și logistic era imposibil de a primi și a asigura cu transport, loc de trai, îmbrăcăminte, medicamene etc., numărul de persoane care se solicita a fi primit.[23] Din aceste motive rata mortalității era una extrem de mare în mare parte din cauza că administrațiile lagărelor aveau o atitudine nepăsătoare față de cei internați în aceste lagăre, dar și din cauza că cei trimiși la tăiatul pădurilor, la lucru în mine se prăpădeau acolo, sau mureau de frig, foame, boli etc.

Pentru cei închiși în lagăre mai ales în „teritoriile nesfârșite și încă inaccesibile ale Siberiei nordice precum Kolîma", nădejdea de a supraviețui după cum confirmă Ernst Nolte, era „în medie de doi ani, astfel după primul an, jumătate din cei închiși erau deja morți".[24]

Obiectivul numărul unu din cadrul Gulagului devine, începând cu anul 1936, lichidarea adversarilor politici. Pentru Stalin era important procesul de lichidare a „dușmanilor poporului". Trecerea pe planul al doilea a funcției economice în cadrul lagărelor a produs și o scădere considerabilă în economie.[25]

Gulagul era împărțit în direcții principale, pe ramuri economice. Primul așa zis „șantier model" din Gulag este canalul între Marea Baltică și Marea Albă, denumit Belomorkanal.[26] Acest proiect a fost conceput și realizat în totalitate de cel puțin 120 de mii de deținuți, care au lucrat fără nici un mijloc mecanic și dintre care cel puțin 15 mii și-au pierdut viața pe aceste șantiere, vehiculându-se și cifra de 40 de mii de victime.[27] Acest canal servind

[20] Nicolas Werth, *Insula Canibalilor 1933, o deportare-abandon în Siberia.* București: Editura Vremea, 2007, p 34.
[21] *Ibidem.*
[22] *Ibidem.*
[23] *Ibidem*, p. 35-37.
[24] Octavian Roske, *Op. cit*., p. 214.
[25] Anne Apelbaum, *Op. cit.*, p. 30.
[26] Stephane Courtois, *Op. cit*., p. 561.
[27] *Ibidem.*

în mare parte doar ca operațiune de propagandă rolul lui fiind preamărit de către fotografi și ziariști, în realitate navele ce aveau un anumit tonaj nu puteau să traverseze acest canal din cauza curenților de apă și a faptului că o bună parte din an acest canal era cuprins de înghețuri.[28] Belomorkanal, a adus avantaje economice limitate Rusiei și din cauza adâncimii sale de numai 3,65 metri, fapt care limitează accesul vaselor în canal.[29]

Între anii 1932 și 1935 continuă să apară astfel de lagăre, Kolâma devenind unul din cele mai de groază lagăr, situat în nord-estul Siberiei la Marea Ohoțk. În aceste locuri nelocuite s-a descoperit aur. A fost construit din temelii orașul Magadan de către deținuți și din anii 1932 până în 1957 au fost extrase sute de tone de aur iar ulterior uraniu de către sute de mii de deținuți, care au lucrat în condiții extrem de dificile și care au dus o luptă grea pentru supraviețuire.[30]

La începutul lunii februarie 1933, Genrikh Iagoda, șeful OGPU și Matvei Berman, șeful Gulagului, au înaintat lui Stalin un plan de deportare a „elementelor antisovietice din orașe și sate" către Siberia de Vest și Kazahstan, ca țintă erau următoarele categorii:

1. „Chiaburii" care nu au fost „deschiaburiți" în anii precedenți.
2. Țăranii (chiar și cei care au intrat în colhozuri), dar care sabotau planurile colectărilor de stat.
3. „Chiaburii" care se ascund în întreperinderi și pe șantiere sau fug la țară.
4. Cei condamnați de tribunale la o pedeapsă mai mică de cinci ani ș.a.[31]

Toate aceste „elemente" deportate în calitate de „coloni de muncă" (o etichetă nouă) ar fi avut același statut ca și „chiaburii" deportați în anii 1930–1931, etichetați ca „strămutați speciali" și care urmau să fie lipsiți de drepturi civice, cu domiciliu obligatoriu într-un „sat de muncă" și supuși unui regim special – și foarte sever de exploatare în structurile economice specifice care depindeau de marile combinate economice de stat, ce aveau sarcina să pună în valoare bogățiile forestiere, miniere și agricole ale URSS.[32]

Populația ce a trecut prin acest arhipelag Gulag a fost diferită în dependență de politica lui Stalin. În anii 1930–1934 – „chiaburii" și persoanele lipsite de drepturi civile, în anii 1937–1938 – victimele Marii Terori, în anii 1939–1941 – elitele și „chiaburii" din țările anexate de URSS, ca urmare a pactelor germano-sovietice, după 1945 prizonieri de război etc. Acestora li se adaugă și coloniștii speciali.[33]

Această deportare-colonizare trebuia să asigure, conform planului, punerea în valoare a cel puțin un milion de hectare de pământuri virgine, trebuiau să fie construite o mie de „sate de muncă" (o localitate pentru cinci sute de familii sau în jur de două mii de persoane).[34] Fiecare sat trebuia să aibă o sută de unități de locuit de 60 metri pătrați, în care să locuiască câte 20 de persoane.[35] În primii doi ani în aceste localități urmau să fie construite băi, grajduri, garaje pentru mașini, școală, magazin etc.[36]

În istoria Gulagului, anii 1937–1938 pot fi considerați ca un moment de cumpănă. În această perioadă, lagărele au devenit din închisori administrate cu indiferență, unde deținuții

[28] *Ibidem.*
[29] Iulian Dumitrescu, *Adevărul crud despre Gulagul sovietic*, https://ziare.com/cultura/documentar/dosarele-istoriei-adevarul-crud-despre-gulagul-sovietic-1167167 (consultat 29.06.2021).
[30] Stephane Courtois, *Op. cit*., p. 162.
[31] Nicolas Werth, *Op. cit.*, p. 15.
[32] *Ibidem*, p. 16.
[33] Stephane Courtois, *Op. cit*., p. 162.
[34] Nicolas Werth, *Op. cit*., p. 16.
[35] *Ibidem.*
[36] *Ibidem.*

mureau din întâmplare, în adevărate lagăre ale morții, în care cei care erau internați aici erau puși la munci istovitoare unde mureau de greutățile lucrului.[37] Lipsa profitului în lagăre și numărul extrem de mare de bolnavi și muribunzi au fost discutate și la Moscova. În cadrul ședințelor organizației de partid a administrației centrale a Gulagului din 1938 s-a discutat despre sumele mari de bani cheltuite pentru construcția mai multor lagăre, care au fost concepute greșit. De exemplu, clădiri construite pe locuri mlăștinoase etc., concluzionând că lagărele nu sunt bine organizate metodic și irosesc doar bani mulți.[38]

La data de 8 decembrie 1938, după ce Stalin l-a înlocuit pe Ejov cu Beria în funcția de Comisar la Interne (NKVD) sistemul lagărelor a fost reorganizat şi interesul economic trece din nou pe primul plan, în condiţiile în care se apropia războiul. Beria a considerat necesar de a stabili rații alimentare mai mari pentru deținuți astfel ca „resursele fizice ale forței de muncă din lagăr să poată fi utilizate la maximum în toate domeniile”.[39] Astfel, crește numărul lagărelor și numărul celor internați în aceste lagăre. La data de 10 septembrie 1940, Guvernul sovietic a decis ca deţinuţii condamnaţi la pedepse uşoare să fie trimişi în lagăre. La data de 1 ianuarie 1941 vorbim de un efectiv de 2 milioane de persoane condamnate. În ajunul războiului germano-sovietic, Gulagul acoperea zonele cele mai pustii, dar şi cele mai friguroase din URSS.[40]

Gulagul a continuat să se dezvolte și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în anii ’50 ai sec al XX-lea cunoscând apogeul. În această perioadă lagărele începuseră să aibă un rol important în economia sovietică. Se extrăgeau o treime din producția de aur a țării, o mare parte din cea de cărbune, furnizau și o bună parte din producția de cherestea precum și altele.[41] De-a lugul existenței URSS au fost înființate cel puțin 476 de complexe concentraționare, numărând mii de unități, fiecare din ele deținând sute și mii de oameni.[42] Gulagul avea legile sale, propriile obiceiuri și chiar principii morale proprii.

Încă din primele luni de război, lagărele au dat şi ele soldați pentru front și a continaut permanent această practică. La 24 noiembrie 1944, 420.000 de deținuți cu pedepse minore au fost trimişi pe front în prima linie. În timpul războiului au plecat din Gulag 2,9 milioane de persoane. Din închisori au fost scoși condamnații și puși la dispoziția Gulagului pentru a fi folosiți la construcția drumurilor, căilor de acces, căi ferate, mine, tăierea pădurilor, șantiere etc.[43]

După terminarea războiului Gulagul a început din nou să-și mărească numărul de deținuți, în anul 1946 acest arhipelag deținea în jur de 1,6 milioane de persoane. Fiecare lagăr trimitea dări de seamă lunare sau anuale unde relatau situația referitoare la executarea planurilor de producție, despre starea sănătății și mortalității deținuților etc.[44]

În total aproximativ 18 milioane de persoane au trecut prin Gulag, printre ei fiind zeci de naționalități. Dintre aceștia în jur de 6 milioane au fost trimiși în exil, deportați în deșerturile Kazahstanului sau taigaua siberiană. Erau obligați prin lege să nu părăsească satele unde au fost duși, erau de asemenea supuși unui regim de muncă forțată. Chiar dacă nu trăiau înconjurați de sârma ghimpată, erau totuși ținuți sub observațiunea organelor poliției.

---

[37] Anne Applebaum, *Op. cit*., p. 126.
[38] *Ibidem,* p. 142.
[39] *Ibidem*, p. 144.
[40] Iulian Dumitrescu, *Op. cit*.
[41] Anne Applebaum, *Op. cit*., p. 12.
[42] *Ibidem.*
[43] Gabriel Trică, *Op. cit.*
[44] *Ibidem.*

Acești oameni au suferit enorm și de foame și de frig și boli, o bună parte din ei pierzându-și viața. Cea mai mare parte a celor care au trecut prin calvarul Gulagului au fost victime ale articolului 58 din Codul penal al URSS, care semnifica „crima contrarevoluționară".[45]

Viața cotidiană în Gulag se baza pe ideea supraviețuirii care depindea în mare parte de rația alimentară. Hrana o primeau în dependență de munca prestată în timpul zilei, dacă nu se îndeplinea norma, scădea și rația alimentară. Igiena slabă și lipsa medicamentelor, malnutriția, munca istovitoare, au dus la o rată a mortalității foarte înaltă. În timp de 20 de ani au decedat estimativ circa 2 milioane de oameni.[46] Pe de o parte se pare că puterea sovietică dorea excluderea și „reeducarea prin muncă" a persoanelor care erau considerate dubioase față de sovietici, dar este vorba și despre exploatarea acestora pentru a efectua munci extrem de grele. În anul 1940 lagărele NKVD-lui au executat 13% din volumul lucrărilor de pe marile șantiere ale URSS.[47]

Beria a creat „lagărele speciale" în așa mod ca antisovieticii care prezentau un pericol pentru puterea sovietică nu erau puși în libertate la expirarea pedepsei lor, ci erau trimiși prin convoi în exil pentru populare. În perioada anilor 1946–1949, persoanele internate în lagăr au reușit să construiască 7 mii de km de drumuri în zonele cele mai aspre ale țării. La începutul anului 1953 existau 146 de lagăre și anexe sau filiale, 10 lagăre regrupate în complexe concentraționare și 627 de colonii de muncă corecțională.[48]

La momentul decesului lui Stalin existau opt mari ansamble: cel mai mare era Dalstroi, care era un teritoriu aproape pustiu, înghețat, transportul se făcea doar pe mare. Bamlagul situat în sudul Extremului Orient. Gorlagu, Kraslagul, Norilagul, Ozerlagul și Taișetul care erau situate în Siberia Orientală. În Siberia Occidentală se aflau Lagărul Nr. 501, Omlagul, Kemerlagul şi Kolpoşevo (în acest lagăr deţinuţii au fost executaţi la închiderea lui). Kazahstanul şi Asia Centrală cuprindeau Karlagul, Steplagul şi Ekibastuz. Uralul avea Uhtpecilagul, Peciorlagul, Voskutlagul, Minlagul, Recilagul, Usollagul şi Sevjeldorlag. Centrul şi Sudul Rusiei europene cuprindeau lagărele Starobelsk, Katân, Dmitlag, Dubrovlag, Viatlag. Nord-Vestul Rusiei europene cuprindea SLON, Kamurlagul, Belbatlagul, Svirlagul.[49]

După decesul lui Stalin, predecesorii săi au înțeles că Gulagul este o industrie falimentară. O parte din cei deținuți aici au fost eliberați, lagărele trecând sub administrarea Ministerului Justiției. Din 1956 dispare termenul de lagăre din documentele oficiale sovietice fiind înlocuit cu cel de „colonie" și „așezământ", ca în ianuarie 1960, „Direcția principală a coloniilor prin muncă" să fie desființată.[50]

Gulagul a însemnat o mașinărie de teroare psihologică a celor deținuți, dar și o teroare fizică. Istoria Gulagului este povestea unui război purtat împotriva propriului popor, care a durat mai multe decenii. Societatea nu s-a recuperat nici acum pe deplin în urma acestui război, explică scriitorul Jorg Barbovski.[51] Muncitorii erau sacrificați în numele unor proiecte gigante, care nu-și aveau rostul. Până în anul 1956 foarte mulți deportați nici nu cunoșteau măcar motivul pentru care au fost condamnați aici, fiind incluși atât bărbați, femei cât și bătrâni și copii.

[45] Stephane Courtois, *Op. cit*., p. 561.
[46] *Ibidem*, p. 564.
[47] *Ibidem.*
[48] Gabriel Trică, *Op. cit.*
[49] *Ibidem.*
[50] Stephane Courtois, *Op. cit*., p 566.
[51] Jorg Barbovski, *Adevărul crud despre Gulagul sovietic*, https://ziare.com/cultura/documentar/dosarele-istoriei-adevarul-crud-despre-gulagul-sovietic-1167167 (consultat 29.06.2021).

ANALIZA DOMENIILOR PRIVIND COMPLETAREA ŞI PĂSTRAREA FONDURILOR ARHIVISTICE ALE DIRECȚIEI GENERALE ARHIVA NAȚIONALĂ

Analysis of the process of acquisition and preservation of the archival fonds of the General Directorate of the the National Archives

DOI: 10.5281/zenodo.8397364
CZU: 930.25

Iurie BOSTAN
Doctorand, Universitatea de Stat din Moldova
Email: yr.bstn@gmail.com

Summary. The two primary functions of the archival system are the acquisition and preservation of documents that are part of the archival fond of the Republic of Moldova. The process of acquisition is carried out by all state archives, including the General Directorate of the National Archives (DGAN), a structural subdivision of the National Archive Agency, in order to add to their collections documents from the State archival fond, the fond of the archival society, and from institutions, organizations, enterprises, and individuals. DGAN researches and identifies institutions, organizations, and individuals which preserve or temporarily create documents which have a historical, scientific, cultural, or legal value, etc. and which serve as the basis of legislative acts and other normative acts, documents of the organs of the Procuracy, courts, and organs of the public administration, and cultural productions, etc.

Keywords: Archival Fond of the Republic of Moldova (FARM); National Archives Agency (ANA); General Directorate of the National Archive (DGAN); State Archival Fond (FAS); Expertise and Control Commission (CEC); document preservation and acquisition.

Completarea şi păstrarea documentelor care fac parte din Fondul Arhivistic al Republicii Moldova constituie două procese primordiale pentru sistemul arhivistic. Procesul de completare se desfăşoară de către toate arhivele de stat, inclusiv şi de către Direcţia Generală Arhiva Naţională (DGAN), subdiviziune structurală a Agenţia Naţională a Arhivelor (ANA), în vederea preluării în depozitele proprii a documentelor ce fac parte din Fondul Arhivistic de Stat şi Fondul Arhivistic Obştesc de la instituţii, organizaţii, întreprinderi, cât şi de la persoanele fizice.

În vederea completării fondului arhivistic al DGAN se examinează şi se selectează instituţiile, organizaţiile, întreprinderile şi persoanele fizice care păstrează sau creează provizoriu documente cu valoare istorică, ştiinţifică, culturală, social-juridică etc. prin care se concep actele legislative şi alte acte normative, documentele organelor procuraturii, instanţelor judecătoreşti şi ale autorităţilor administraţiei publice, documentaţia statistică, ştiinţifică, tehnologică, tehnică, normativă, de proiect şi construcţii, de patentă, cartografică, geologică, telemetrică, comercială şi documentele lizibile cu ajutorul mijloacelor tehnice, cine-fono-fotodocumentele, imprimările video, manuscrisele ştiinţifice, literar-artistice, muzicale etc., desenele, jurnalele, memoriile, corespondenţa şi alte documente. În acest scop, pentru a eficientiza acest proces, sunt întocmite şi actualizate anual Lista Nr. 1 a instituţiilor – surse de completare ale Fondului Arhivistic de Stat a DGAN şi Lista organizaţiilor-surse de completare ale Fondului Arhivistic Obştesc.

Listele respective se coordonează cu instituţiile care sunt surse de completare a Fondului DGAN. Responsabilă pentru întocmirea şi actualizarea listelor FAS şi FAO este Comisia de Expertiză şi Control a DGAN, ulterior acestea sunt coordonate obligatoriu cu Comisia Centrală de Expertiză şi Control a ANA care este organ consultativ menit să contribuie la dezvoltarea arhivisticii, examinează şi soluţionează problemele metodico-ştiinţifice privind expertiza valorii documentelor şi decide includerea lor în componenţa Fondului Arhivistic al Republicii Moldova.

Pentru anul 2021, Lista Nr. 1 a instituţiilor–surse de completare ale Fondului Arhivistic de Stat a DGAN conţine 201 instituţii de stat iar organizaţiilor-surse de completare ale Fondului Arhivistic Obştesc a DGAN este compusă din 98 de întreprinderi şi organizaţii. Instituţiile şi organizaţiile incluse în aceste 2 liste sunt obligate să transmită la păstrare către DGAN documentele cu valoare istorică, ştiinţifică, culturală, social-juridică etc., după expirarea termenelor-limită de păstrare provizorie din arhivele departamentale.

Termenele păstrare temporară a documentelor de arhivă sunt stipulate în nomenclatoarele-tip ale dosarelor instituţiilor şi organizaţiilor şi în Indicatorul documentelor-tip şi al termenelor lor de păstrare pentru organele administraţiei publice, pentru instituţiile, organizaţiile şi întreprinderile Republicii Moldova[1] care a fost elaborat în scopul organizării, păstrării şi completării calitative a FARM şi este utilizat la elaborarea schemelor de clasificare a documentelor, la întocmirea indicatoarelor de ramură a documentelor, nomenclatoarelor dosarelor, la constituirea dosarelor, precum şi în activitatea practică a comisiilor de expertiză şi control a instituţiilor şi organizaţiilor.

În conformitate cu structura ANA[2] responsabilă de completarea Fondului arhivistic al DGAN este subdiviziunea structurală Direcţia completare a arhivelor departamentale. Angajaţii direcţiei respective oferă asistenţă metodică instituţiilor-surse de completare, coordonează întocmirea nomenclatoarelor, inventarelor dosarelor şi ordonarea documentelor, asigură procesul de transmitere-preluare a documentelor de la instituţiile respective şi coordonează procesul de eliminare a documentelor cu termen scurt şi lung de păstrare.

Toate aceste acţiuni sunt menite să asigure completarea calitativă a Fondului DGAN cu documente de valoare istorică, ştiinţifică, culturală şi social-juridică, uniformizarea aparatului ştiinţific-informativ care să permită depistarea în termeni proximi a informaţiei necesare pentru evidenţa fondului arhivistic, valorificarea şi securizarea documentelor de arhivă.

Paralel cu aceste acţiuni este consolidat şi procesul de evidenţă a documentelor în cadrul instituţiilor-surse de completare şi securizarea lor, pentru a evita distrugerea intenţionată a documentelor incluse în patrimoniul documentar al FARM.

Documentele ordonate, selecţionate şi inventariate se transmit coordonat la DGAN în baza obiectivelor planificate anual de ANA. Documentele se preiau de la instituţii în baza instrumentelor de evidenţă coordonate anterior cu CEC a DGAN, iar de la persoanele fizice în baza procesului-verbal de predare-preluare întocmit în acest scop şi la fel coordonat cu CEC[3].

---

[1] Ordinul Serviciului de Stat de Arhivă cu privire la aprobarea Indicatorului documentelor-tip și al termenelor lor de păstrare pentru organele administrației publice, pentru instituțiile, organizațiile și întreprinderile Republicii Moldova și a Instrucțiunii privind aplicarea Indicatorului, Nr. 57 din 27-07-2016, in: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 05.08.2016, Nr. 247-255, art. 1278, cu modificări și completări.

[2] Hotărârea Guvernului Republicii Moldova cu privire la organizarea și funcționarea Agenției Naționale a Arhivelor Nr. 143 din 27.02.2019, in: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 08.03.2019, Nr. 86-92 art. 170, cu modificări și completări.

[3] Alexandru Roman, *Arhivistica*, Chișinău: USM, 1997, p. 85.

Subiectul principal în procesul de completare a fondului arhivistic este comisia constituită de către ANA. În componenţa comisiei sunt incluşi angajaţii ANA şi responsabili din cadrul instituţiei surse-creatoare de documente.

Documentele transmise la păstrarea de stat către DGAN pot fi clasificate în dependenţă de următoarele caracteristici:

- creatori şi deţinători de fonduri – instituţiile, organizaţiile şi persoanelor fizice;
- după conţinutul documentului;
- tipul suporturilor pe care se păstrează informaţia – hârtie, peliculă cinematografică, peliculă fotografică, dispozitive de stocare a conţinutului digital[4];
- termenele de păstrare – termen lung[5], termen permanent de păstrare.

Preluarea documentelor la păstrarea de stat de la instituţiile-surse de completare este definitivată printr-un proces-verbal de predare-primire semnat de toate părţile implicate în acest sens. Ulterior, documentele preluate la păstrare, sunt incluse în procesul de evidenţă a tuturor unităţilor de păstrare care fac parte din fondurile DGAN. Procesul de evidenţă şi conservare a documentelor care fac parte din fondul arhivistic sunt coordonate de către subdiviziunea structurală a ANA – Direcţia conservare a documentelor fondului arhivistic din cadrul DGAN. În rezultatul acestor acţiuni complexe are loc procesul de conservare a documentelor.

Conservarea documentelor de arhivă reprezintă un complex de măsuri destinate păstrării în cele mai bune condiţii a documentelor de arhivă şi implică folosirea de depozite climatizate, dotate cu mobilier specific corespunzător, organizarea arhivei şi confecţionarea de mijloace individuale de protecţie a documentelor, aplicarea măsurilor de asigurare, igienă şi întreţinere a arhivelor, restaurarea documentelor şi reglementarea evidenţei şi circulaţiei documentelor în condiţiile asigurării securităţii şi integrităţii acestora[6].

Condiţiile tehnice de păstrare a documentelor Fondului Arhivistic al Republicii Moldova, inclusiv a documentelor constituite în fondurile DGAN, sunt stipulate în Instrucţiunea cu privire la condiţiile tehnice de păstrare a documentelor pe suport de hârtie ale FARM[7]. În respectiva instrucţiune sunt menţionate cerinţele obligatorii pentru clădirile de arhivă; gradul de accesibilitate; zonele în care sunt amplasate; rezistenţa la foc; dotarea cu sisteme de semnalizare de pază; încăperi cu destinaţie specială: depozite, încăperi de lucru, încăperi pentru primirea şi păstrarea temporară a documentelor, izolarea, dezinfecţia şi dezinsecţia documentelor afectate, încăperi pentru desprăfuirea şi restaurarea documentelor, complex de încăperi ale sălii de lectură, bibliotecă ştiinţifică şi de informare etc.; depozite: suprafaţa lor, cerinţele pentru stelaje, sisteme de semnalizare a incendiilor etc.

În conformitate cu Instrucţiunea menţionată mai sus şi în dependenţă de acţiunile de manipulare cu documentele de arhivă, a fost distins un complex de acţiuni privind asigurarea condiţiilor tehnice de păstrare a documentelor de arhivă. Respectivul complex este divizat în următoarele acţiuni:

---

[4] Dispozitive de stocare a documentelor digitale: CD, DVD, HDD, SSD etc.

[5] Termen lung de păstrare – 75 ani sau 100 ani.

[6] Ioana Burlacu, *Dicționar al științelor speciale ale istoriei. Arhivistică: cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 85.

[7] Ordinul Serviciului de Stat de Arhivă referitor la aprobarea Instrucţiunii cu privire la condiţiile tehnice de păstrare a documentelor pe suport de hârtie ale Fondului Arhivistic al Republicii Moldova, Nr. 99 din 02-10-2002, in: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 27.12.2002, Nr. 178, art. 409, cu modificări și completări.

- asigurarea integrităţii documentelor în timpul păstrării;
- asigurarea controlului asupra stării fizice a documentelor;
- asigurarea integrităţii documentelor în timpul utilizării;
- asigurarea integrităţii documentelor în timpul manipulării;
- asigurarea integrităţii documentelor cu valoare deosebită.

În domeniul conservării documentelor de arhivă, pentru DGAN este specific caracterul centralizat de păstrare a patrimoniului arhivistic în clădirea amplasată pe str. Gheorghe Asachi nr, 67 B, evidenţa documentelor de arhivă pe unitate de păstrare, restaurarea documentelor în laboratorul ANA, digitalizarea documentelor de pe suport de pergament, hârtie şi peliculă cinematografică şi fotografică. Aceste operaţiuni se efectuează în cadrul sediului arhivei care are şi destinaţia de bloc administrativ.

Pentru a asigura condiţiile optime de păstrare a documentelor fondului arhivistic este esenţial respectarea standardelor naţionale şi internaţionale cu privire la sediile arhivelor.

Patrimoniul documentar al DGAN este păstrat în depozitele ANA. Edificiul ANA este unul de importanţă naţională şi reprezintă o clădire cu 3 nivele, înregistrat cu nr. cadastral 0100214.122.01 şi amplasat pe str. Gh. Asachi, 67/B, mun. Chişinău. Acest edificiu cu destinaţie specială de arhivă prevede păstrarea a 1 200 000 unităţi de păstrare şi a fost dat în exploatare în anul 1964 în temeiul „Actului de primire în exploatare a construcţiei clădirii finalizate", eliberat în baza Deciziei Comitetului executiv a Sovietului orăşenesc Râşcani al deputaţilor oamenilor muncii Nr. 311 din 31.08.1964. Clădirea a fost construită în perioada anilor 1960–1964, şi actualmente nu este inclusă în Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat[8].

Ea dispune de o suprafaţă totală de 3837,6 m², dintre care suprafaţa depozitelor de arhivă constituie 2607 m² şi a fost utilizată în calitate de bloc administrativ al Arhivei Centrale de Stat a RSSM şi depozit de arhivă pentru documentele cu valoare istorică, ştiinţifică, culturală şi socială care erau preluate, conservate, valorificate şi restaurate în cadrul Arhivei şi actualmente prezintă patrimoniul documentar arhivistic al ANA, Fondul DGAN.

Din anul 1977, în cadrul acestui edificiu activa Arhiva Centrală de Stat pentru cine-foto-fono-documente, care până în anul 1990 era în calitate de instituţie autonomă din subordinea Consiliului de Miniştri al RSSM. Ulterior devine patrimoniul documentar arhivistic al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova, instituţie din subordinea Serviciului de Stat de Arhivă. Conform Hotărârii de Guvern Nr. 143 din 27-02-2019, Serviciul de Stat de Arhivă a fost reorganizat în Agenţia Naţională a Arhivelor şi din autoritate administrativă centrală din subordinea Guvernului a fost transferat în autoritate administrativă în subordinea Ministerului Justiţiei. În prezent sediul Agenţiei se află în gestiunea Agenţiei Proprietăţi Publice.

Clădirea şi depozitele ANA fac parte din categoria I de rezistenţă la foc şi la cutremure. A rezistat cutremurelor cu intensitatea mai mare de 6.5 grade pe scara Richter, înregistrate la data de 04.03.1977, 30.08.1986, 30.04.1990[9]. Cutremurul din 04.03.1977 a avut intensitatea de 6.8 grade pe scara Richter[10], în rezultatul lui au fost afectate mai multe blocuri de locuit, imobile industriale şi ale instituţiilor de stat printre care: Asociaţia „Moldvinprom", Combinatul „Codru", Asociaţia „Zorile", Uzinele „Signal", „Vibropribor", Electromaşina",

[8] Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova pentru punerea în aplicare a Legii privind ocrotirea monumentelor nr. 1531 din 22.06.1993, in: Monitorul Oficial, Nr. 15-17, art. 04.

[9] Cutremurele din România și efectele lor, Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare pentru Fizica Pământului, https://www.infp.maps.arcgis.com (consultat 17.04.2021)

[10] ANA, DGAN, F. 2848, inv. 22, d. 629, f. 140-141.

Fabrica de Tractoare etc., comparativ cu sediul arhivei care s-a păstrat intact şi acest fapt demonstrează capacitatea de rezistenţă la asemenea cataclisme.

Ferestrele clădirii sunt metalice cu 2 rânduri de geamuri, din care unul este confecţionat din sticlă antisolară. Actualmente ANA dispune doar de un sistem de semnalizare a incendiilor şi nu dispune de un sistem de stingere automată, deşi în conformitate cu prevederile siguranţei la incendii, instalaţii de semnalizare şi avertizare a incendiilor stipulate în normativul în construcţii privind fiabilitatea, siguranţa şi protecţia clădirilor şi construcţiilor, cu titlu de normă imperativă, arhivele de publicaţii unice, rapoarte, manuscrise şi alte documente de valoare specială necesită protejare cu instalaţii automate de stingere a incendiilor, indiferent de suprafaţă şi numărul de nivele[11]. În cazul clădirii ANA suprafaţa depozitelor de arhivă este de 67.83% raportată la suprafaţa totală şi respectiv conform pct. 5.5.3 din respectivele normative este necesară protejarea integrală a clădirii cu instalaţie automată de stingere a incendiilor.

Sistemele automate de stingere a incendiilor în cadrul arhivelor trebuie să corespundă standardelor ISO[12] care prevăd protejarea patrimoniului documentar arhivistic în cazul declanşării lor. Instalaţiile respective sunt pe bază de gaze naturale cum este CO2 sau gaze chimice cum este gazul NOVEC sau altele. Instalarea unui astfel de sistem în cadrul ANA ar fi o soluţie optimă în vederea protejării patrimoniului documentar al DGAN. Actualmente sistemul de protecţie împotriva incendiilor constă în butelii reîncărcabile CO2, care sunt la intrarea în fiecare depozit al arhivei.

În prezent, în cadrul sediului ANA, sunt păstrate 1887 fonduri arhivistice compuse din următoarele tipuri de documente:

- documente pe suport de hârtie – 1 030 620 unităţi de păstrare;
- documente fotografice – 258 946 u. p.;
- documente fono – 5 900 u. p.;
- documente cinematografice – 15 660 u. p.;
- cărţi, broşuri, ziare/reviste – 55 586 (fondul Bibliotecii ştiinţifico-informative)[13].

O parte din patrimoniul documentar conţine fonduri de asigurare care în ultimele decenii sunt utilizate pentru înlocuirea originalelor în activitatea de valorificare cu microfilme, fotocopii şi conţinuturi digitale pentru asigurarea securităţii documentelor.

Conform regulilor de bază ale arhivisticii, inclusiv celei sovietice[14], preluate şi de către sistemul arhivistic al Republicii Moldova, în cazul unităţilor de păstrare cu valoare deosebită sau documente unicat care dispun de o copie (microfilm, facsimilă ori alt tip de copie), pentru cercetare, se pune la dispoziţie doar copia documentului. Această prevedere este stipulată și în Regulamentul Sălilor de studiu al ANA, excepţie fiind cazurile când originalul este oferit doar în situaţii temeinic justificate, cum ar fi: calitatea necorespunzătoare a copiei, deteriorarea copiei, necesitatea descrierii arheografice sau reproducerea sub formă de facsimil a documentului solicitat. În acest caz cercetătorul, poate primi documentul în original după ce prezintă documentele ce justifică solicitarea originalului, cu aprobarea în scris a custodelui principal de fonduri şi a şefului DGAN[15]. Această prevedere este recomandată

[11] Normativul privind fiabilitatea, siguranța și protecția clădirilor și construcțiilor, NCM E.03.03:2018, pct. 5.5.2, subpct. (2), tab. 1, poz. 1.19.6, https://allas.md/files/prezentatsii/ro_5492_NCM-E.03.03-et..pdf (consultat 12.04.2021)

[12] International Organization for Standardization.

[13] Raportul de activitate a Agenției Naționale a Arhivelor pentru anul 2020.

[14] Основные правила работы государственных архивов СССР, Москва: 1984, p. 126.

[15] Ordinul Agenției Naționale a Arhivelor cu privire la aprobarea Regulamentului de funcționare și

în scopul păstrării integrității documentelor de arhivă, pentru a le proteja de influența factorului uman. Printre problemele majore cu care se confruntă DGAN este lipsa depozitelor suplimentare care ar permite preluarea documentelor care se află temporar la păstrare în arhivele departamentale.

organizare a sălilor de studiu ale Agenției Naționale a Arhivelor, Nr. 58, 10.12.2019, http://arhiva.gov.md/wp-content/uploads/2020/02/Regulamentul-de-func%C8%9Bionare-%C8%99i-organizare-a-s%C4%83lilor-de-studiu-ale-Agen%C8%9Biei-Na%C8%9Bionale-a-Arhivelor.pdf (consultat 12.04.2021).

CTITORII ALE MARILOR LOGOFEŢI DIN SECOLUL AL XVI-LEA

The founders of the great logophetes of the 16th century

DOI: 10.5281/zenodo.8397378
CZU: 929.5(498)"XVI"

Viorel DANDARA
Doctorand, Universitatea de Stat din Moldova
Email: vioreldandara68@gmail.com

Summary. In the presented study, we will make a brief presentation with reference to the founders of the great logophetes of Moldova, from the 16th century. In that period, politically complicated, due to the frequent change of rulers as well as the external influences from the neighbors on Moldovan political and economic life, the great logophetes still managed to register a fruitful founding activity.

Keywords: Foundation, Church, Monastery, Great Logophetes, The country of Moldova.

În viziunea lui Ștefan S. Gorovei, expusă în studiul „Puterea, Ctitorii și genealogii", „istoria ctitoriei începe cu actul de ctitorie", „unul din elementele care marchează pregnant vizibil și pe durată mai lungă preeminență socială a omului medieval îl constituie ridicarea unor construcții menite să-i înveșnicească numele. Bisericile stau în fruntea listei acestui tip de memorial, pentru că ele îngăduie ctitorului să-și manifeste în același timp pioșenia, nădejdea în salvarea sufletului, solidaritatea cu cei de seamă cu el, fidelitatea față de principele său, dar și grija pentru pomenirea în aeternum a înaintașilor săi de sânge și tuturor rudelor…", „ctitoria devine o verigă de legătură între înaintași și urmași"[1].

Ctitoria ca fenomen istoric, cultural, ecleziastic si filantropic în istoriografie este în temei examinat ca un proces, neapărat, tangent la perioadele de domnie a domnitorilor care promovau o politică religioasă specifică contextului intern și extern al timpului. Activitatea ctitorească a marilor dregători, cu astfel de drept, este elucidată în izvoarele istorice, destul de frecvent, din perspectiva ca susținători ai politicii religioase a suveranului. „Iașului unde veneau negustori mulți, încă de la începutul veacului al XV, îi dărui Ștefan altă biserică a Sf. Nicolae făcătorul de minuni între 1491 și 1493, iar boierul său Ion Tăutul o biserică a Uspeniei, care se dărâmă mai târziu"[2].

În compartimentul ctitorilor, marii boieri se constituiau o tagma aparte. Multe ctitorii datau încă de dinainte de formarea statului moldovenesc, reprezentând un fel de ctitorii de familie, cum e și cazul mănăstiri Voroneţ. Totuşi, odată cu centralizarea statului trebuia să sufere şi statutul de ctitor. În cele ce urmează, vom încerca să argumentăm că ctitorii din rândul marilor logofeți din secolul al XVI-lea aveau o independență sau un accept tacit al domnitorilor privitor la activitățile de ctitorie. În situaţia că marii logofeţi erau pe poziţia politică imediat după cea domnească numărul lăcaşurilor sfinte ctitorite de aceştia, cât și investițiile mai modeste, „nici boierii chiar n'aveau mijloacele și priceperea ca să înalțe

[1] Ș.S. Gorovei, *Puterea, Ctitorii şi genealogii*, in: Anuarul Muzeului Bucovinei, XLV, Editura Universității „Ștefan cel Mare " din Suceava, 2018, pp. 77-78.
[2] N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, p. 95, in: Inscripții, II p. 363.

astfel de clădiri. Tocmai prin veacul al XVI-lea au prins și aceștia a zidi, dar nu biserici de mir, pentru țărani, ci gropnițe pentru dânșii, și mănăstiri. Satele au trăit cu biserici din lemn până în veacul al XVII-lea”[3] „boierii mai ales în Moldova-de-sus și chiar sătenii au început a dura acele biserici mai trainice, care puteau să ție până la trei sute de ani chiar, și dintre care cele mai multe sau păstrat – prefăcute ori neprefăcute – până în zilele nostre”[4].

În vederea argumentării acestor idei ne vom referi la zidirea unor lăcașuri sfinte la sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului XVI-lea „cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh dumnealui Ion Tăutul Logofăt a început a zidi acest hram întru numele celui întru sfinți părintele nostru arhierarhului și făcătorul de minuni Nicolaie în zilele bine cinstitorului și de Hristos iubitorului Domn Ștefan Voevod, fiul lui Bogdan Voievod. Și a săvârșit în anul 7007, luna Decemvrie 7”[5].

„Stilizarea acestei inscripții e de pus în comparație cu acea a vecinei biserici Sf. Nicolae, ridicată de Ștefan însuși în Dorohoiu, cu trei ani înainte”[6]. Contribuția personală a marilor logofeţi la inaugurarea, consolidarea și păstrarea patrimoniului ecleziastic, al Țării Moldovei reieșea și din dreptul la ctitorie care îl deţineau, drept obţinut prin dregătorii, ce confirmau statutul social cât și din tendința de înveșnicire a numelui și dinastiei. În viziunea profesorului Stefan S. Gorovei, „unul dintre elementele care marchează – pregnant, vizibil și pe durată lungă – preeminența socială a omului medieval îl constituie ridicarea unor construcţii menite să-i înveșnicească numele. Bisericile stau în fruntea listei acestui tip de memoriale, pentru că ele îngăduie ctitorului să-și manifeste în același timp pioșenia, nădejdea în salvarea sufletului, solidaritatea cu cei de o seamă cu el, fidelitatea faţă de princepele său,

Biserica Bălinești Ctitoria Tăutuleștilor

[3] N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, vol. I, Vălenii-de-Munte, Tipografia „Neamul Românesc”, 1908, p. 95.

[4] Ibidem, p. 94.

[5] N. Iorga, *Contribuții la istoria bisericii noastre*, in: Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice, Tom. XXXIV, București, 1911, p. 480.

[6] Ibidem, p. 481.

dar si grija pentru pomenirea în alternum a înaintașilor săi de sânge și a tuturor rudelor din ceia ce se numește azi familie extinsă[7].

În acest context putem confirma că lăcașurile sfinte ctitorite de marii logofeți reflectau nu doar statutul social și politic al ctitorului dar și râvna acestora de a isprăvi fapte evlavioase, creștinești. Pornind de la faptul că marii logofeți aveau ca obiectiv înveșnicirea numelui și dinastiei în izvoarele istorice se stabilește documentar această continuitate atât în înhumarea urmașilor în lăcașurile ctitorite cât și contribuțiilor materiale de menținere a acestora.

Biserica din Bălinești, ctitorie a marelui logofăt Ioan Tăutul, a devenit locul de veșnicie a dinastiei marelui dregător. Astfel pe inscripțiile de pe pietrele de mormânt sunt menționați membrii familiei Tăutul: „fiica Maria, fiul Teodor, fiul Petru, fiica Vasilica. După stingerea dinastiei Tăutu biserica Bălinețti a avut și alți ctitori descendenți din familie, acest mormânt l-a înfrumusețat Dragotă Tăutulovici maicei sale doamnei Mariei, care a răposat la veșnicie lăcașuri, în anul 7007, Mart 23". Drept confirmare a continuității ctitoriei Tăutuleștilor pot fi luate ca argument și inscripțiile grafiti, „Gavrilii Tăutulu din leto 7133, Marta 20 (1598)"[8].

Biserica Bălinești la sfârșitul secolului al XVI-lea și pe parcursul secolului al XVII-lea nu a fost renovate, susținută material și financiar în lipsa de ctitori, conform lui N. Iorga, „astfel biserica rămase fără îngrijitori încă din veacul al XVIII-lea. Pietrele de mormânt lipsesc după 1650"[9].

Ctitoriile marelui logofăt Ioan Tăutul de la sfârșitul secolului XV-lea și începutul secolului al XVI-lea materializate prin ridicarea bisericii din piatră de la Bălinești și mănăstirii Trestiana confirma nu doar statutul social și politic al acestuia dar și dimensiunea efortului creștinesc în numele bisericii și valorilor culturale ale operei.

Raționamentul ctitoresc a continuat pe întreg parcursul secolului al XVI-lea manifestat nu doar prin înălțare de lăcașuri sfinte dar și donare de cărți sfinte, obiecte de cult cât și donarea de moșii și alte proprietăți.

În perioada de domnie a lui Ștefan cel Tânăr (1517–1527) mare logofăt a fost Gavriil Trotușan care asemeni Tăuteleștilor, aflându-se în dregătoria de mare logofăt din 1516–1523 contribuie la construcția de lăcașuri sfinte „de la Gavriil Trotușan (1541), alt boier al lui Ștefan cel Tânăr, este biserica de la Pârhăuți asemenea cu cea de la Borzești a bunicului său, dar având două rânduri de ferești într-un pridvor, care cuprinde la mijloc, între ele, inscripția"[10]. Fiind parte din elita socială a țării și deținând mari proprietăți în preajma capitalei marele logofăt își stabilește reședința sa și biserica din piatră cu hramul Duminica Tuturor Sfințior către anul 1522. Nu doar construcția bisericii din Pârhăuți (jud. Suceava) a fost contribuția dregătorului dar a oferit susținerea și altor lăcașuri sfinte cum ar fi oferirea de importante surse financiare către mănăstirea Pantocrator de pe muntele Athos cât și donațiile de bani și proprietăți mănăstirilor Voroneț și Moldovița.

Relativ scurta domnie a lui Ștefăniță-vodă se sfârșea la 1527 după care marii boieri decide să-l ridice în scaunul domniei pe Petru Rareș. Prima perioadă de domnie a acestui voievod 1527–1538 se caracterizează ca foarte dificilă în relațiile cu marile puteri ale timpului, Regatul polon și cel Ungar cât și Poarta Otomană. În urma campaniei lui Soliman Magnificul în Țara Moldovei la 1538 Petru Rareș este nevoit să fugă în Transilvania(cetatea Ci-

[7] Ș. Gorovei, *Puterea. Ctitorii și Genealogii*, in: Anuarul Muzeului Bucovinei, vol. XIV, Suceava: Editura Universității „Ștefan cel Mare" din Suceava, 2018.
[8] N. Iorga. *Contribuții la istoria bisericii noastre*, p. 484.
[9] Ibidem, p. 484.
[10] Ibidem, 104.

Biserica din Părhăuți, ctitoria lui Gavriil Trotușan

ceiu). Boierii se închină în cetatea Suceava sultanului otoman și acceptă domnia lui Ștefan Lăcustă impusă de sultan. După întoarcerea în țară a lui Petru Rareș în 1541 fiind iertat de sultan, boierii, fiind nemulțămiți de politica lui Ștefan Lăcustă, sau poate din motive personale, organizează un complot în care participă și marele logofăt Gavriil Trotușanu. Încercarea marilor boieri de a reduce neîncrederea domnitorului nu s-a încununat de succes, astfel marele logofăt de rând cu alți mari demnitari au fost omorâți.

Un alt mare logofăt din perioada lui Petru Rareș a fost Toader Balos (Bubuiog) care între anii 1525 și 1540 a ocupat dregătoria de mare logofăt (sunt încă discuții în istoriografie referitor la perioadele de dregătorie ale acestui boier din cauza mențiunii în izvoarele istorice a mai multor Toaderi (diac, logofăt și mare logofăt). Cert este însă faptul că la 1527 marele logofăt finalizează construcția bisericii de la Humor și așează o lespede cu inscripția „Această groapă a înfrumusețea-to pan Teodor, mare logofăt, cneaghinei sale, Nastasia, care s-a mutat la veșnicile lăcașuri la anul 7035 (1527) luna septemvrie 29 de zile”[11].

Marele logofăt pe parcursul vieții sale de familie nu a avut copii cu nici una din cele două soții, astfel marele dregător donează averea sa mănăstirii Humor, „cu bunăvoința Tatălui și ajutorul Fiului și săvârșirea Sfântului Duh, prin voința și cu sprijinul binecinstitului domn Petru voievod, fiul bătrânului Ștefan voievod, s-a început și zidit acest hram

[11] Maria Magdalena Szekeli, *Sfetnicii lui Petru Rareș – Studiu prosopografic*, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, p. 424.

întru numele Cinstitei Adormiri a Preacuratei și Prea bine cuvântatei Stăpâne a Noastre, de Dumnezeu Născătoare și Pururea Fecioară, Maria, cu darea de bani și osteneală robului lui Dumnezeu jupan Theodor mare logofăt și ale soției sale Anastasia. În Anul 7038 (1530) luna august 15”[12].

„La dorința lor sau la porunca domnească, Toader și Anastasia au devenit noii ctitori ai Humorului, terminat la 1530 și pictat la 1535. Faptul că Toader logofătul a construit o biserică, nu pe ocina strămoșească, ci preluând un vechi drept de ctitoriei de la un neam cu urmași în viață, (este vorba de dinastia Rareș), este încă un indiciu al originii sale străine”[13].

Un argument, după toate probabilitățile, că marele logofăt ar fi acceptat ctitoria la solicitarea religioase a românilor, unde se indică „Macarie fii îndemnat a scrie cronică bogată de către Domnul său cel d’intîiu domnului Petru Rareș” vine și fragmentul citat de N. Iorga în lucrarea „Istoria bisericii Românești și a vieții și mai iubit de către ctitorul mănăstirii Humorului, Logofătul-cel-Mare, Teodor (1530-5), în care s’ar putea vedea fratele lui Petru-Vodă...”[14].

Biserica Mănăstirii Golia, ctitorie a Golăeștilor

Referitor la actele ctitorești a unui alt mare logofăt Ion Movilă (1551, 1553–1563) sursele istorice se referă tangențial și nu indică direct implicarea la procesul de edificare sau renovare a edificiilor ecleziastice în timpul logofeției. Există opinia că logofătul a fost ctitor la mănăstirea Sucevița căreia la 1539 a dăruit un clopot și a contribui la renovarea ți reconstruirea unei biserici mici aflate pe teritoriul mănăstirii. Este cunoscut faptul că ulterior urmașii logofătului (Ieremia Movilă și Simion Movilă domni ai Moldovei) confirmă calitatea de

[12] Ibidem, p. 436.

[13] Maria Magdalena Szekely, *Marii Logofeți al Moldovei lui Petru Rareș*, in: „Studii și materiale de istorie medie ”, vol. XIII, Institutul de istorie „N. Iorga”, Editura Academiei Române, 1995, p. 99.

[14] Ibidem, p. 100.

ctitor a lui Ion Movilă prin tabloul votiv al acestuia în naosul Suceviței, reprezentat în haine de călugăr.

Activitatea îndelungată în diverse dregătorii înalte ale statului, averile personale consolidate de relațiile de familie au permis marelui logofăt Ioan Golăi (Golia) să se implice active și consistent în activitatea de ctitorie. La anul 1550 din mijloacele familiei este construită biserica „Înălțarea Domnului" (din Iași) pe domeniile soției, cneaghina Ana.

Pe parcurs toate cheltuielile de întreținere erau din contul familiei Golia care dăruiește circa 550 sate pentru folosință. Către anii 1575–1576 Ion Golia dedică bisericii un Tetraevanghel. Biserica în jurul căreia ulterior se constituie un complex monastic este ctitorită în secolul al XVII-lea. Perioada relativ lungă de activitate în dregătoria de mare logofăt a lui Luca (Lupu) Stroici s-a încununat și de o fructuoasă activitate cărturărească și de ctitorie. De rând cu domnii Moldovei a fost unul dintre ctitorii mânăstirii Dragomirna (alătur mitropolitii Anastasie Crimca, Miron Barnovschi). Logofătul donează întreaga sa avere pentru construcția acestei mănăstiri.

Luca Stroici, Marele Logofăt

De asemenea, o perioadă relativ lungă de dregătoriei ca mare logofăt a avut Luca (Lupu) Stroici (1580–1591), (1595–1610). Fiind în înalta dregătorie într-o perioadă incertă a domniei, când au loc confruntări interne violente pentru tron cu implicarea cazacilor, Regatului Polon și Imperiul Otoman, Luca Stroici pe lângă politica sa de a manevra între concurenții de la tron (Ioan Potcoavă, Alexandru-Vodă, Iancu-vodă Sasul, Ion-Vodă Lungul (susținut de lăpușeni) și Petru Șchiopu) reușește să promoveze să promoveze o fructuoasă activitatea cărturărească și de ctitorie. În prima perioadă a dregătoriei 1580–1591 din cauza răzmeriților interne activitatea de ctitorie este modestă. În cea dea doua perioadă de domnie, Petru Șchiopul (1583–1591) presupune ca Luca Stroici și Movileștii pun la cale un complot, astfel aceștia urmau să fie aspru pedepsiți. În aceste împrejurări vitrege familia Stroici și cea a Movileștilor se retrag în Polonia, acolo unde aceștia aveau proprietăți și protejați de marile

familii Zamoischi și regele Sigismund care la 1595 îl ridică în tronul Moldovei pe Ieremia Movilă (fiu a logofătului Ion Movilă).

Revenind din Polonia, Luca Stroici trece printr-o tragedie de familie care probabil l-a făcut ulterior să dăruiască întreaga avere a familiei pentru construirea Mănăstirii Dragomirna. Începuturile ansamblului monahal sunt inițiate de trei ctitori, mitropolitul Anastasie Crimca, Lupu Stroici, mare logofăt și Simion Stroici, mare vistiernic. Inițial a fost construită o biserică Pogorârea Duhului Sfânt, iar apoi la rugămintea marelui logofăt, mitropolitul Anastasie Crimca urma s-o extindă ca mănăstire (1605–1609).

Aleatoriu am putea presupune doar câteva ipoteze, care urmează ulterior a fi argumentate. Prima ar putea fi moartea prematură a lui Vasile Stroici care a fost omorât de oștenii lui Ștefan Tomșa pentru răzvrătire când se afla în prizonierat la acesta după înfrângerea în bătălia de lângă Cornul lui Sas. Un alt argument ar fi angajarea marelui logofăt într-o ctitorie colectivă totodată și responsabilă, astfel, nu în zădar după moartea logofătului. Mitropolitul Miron Barnovschi (și el ctitor al mănăstirii) își asumă responsabilitatea de avea grijă de nepoata acestuia Maria rămasă orfană, care la rândul ei face același gest creștinesc ca bunicul său. Un al treilea argument este că Mitropolitul Petru Movilă relatează o povestire transmisă de călugării Mănăstirii Dragomirna care l-au găsit îngenunchiat dis-de-dimineață în mijlocul bisericii citind psaltirea. Acest argument este profunda credință și evlavie creștinească a marelui logofăt. Fiind o personalitate cu o educație și cultură creștinească speță, marele logofăt Luca Stroici a fost primul care a scris „Tatăl nostru” cu litere latine, totodată semnează cu litere latine documentele cancelariei domnești în acel timp, când tradițional, limba cancelariei și bisericii era slavona.

Pe lângă aspectele sociale ale ctitoriei de a demonstra atât statutul social, confirmând continuitatea dinastiei, înveșnicirea numelui, cât și manifestarea de loialitate și susținere a politicii religioase a suveranului, boierimea moldovenească și mai ales marii logofeți în calitate de dregători de prim-rang își exprimau evlavia creștinească față de biserică și Dumnezeu. Totodată, fiind personalități cu o educație și cultură fină, marii logofeți personal monitorizau procesele de elaborare și realizare a proiectelor ecleziastice ctitorite ca apoi să constatăm un rafinament cultural și artistic deosebit al acestora. Ctitoriile marilor logofeți este un fenomen al strategiei și intelectului, acesta fiind un produs al îndelungatei munci în diverse dregătorii explorarea căror creau o individualitate spirituală deosebită cu un efort care nu se știa dacă se merită. Pentru aceste munci, curaj, credință, care toate se unesc într-un destin, existau marii logofeți ai Țării Moldovei.

EDUCAȚIA RELIGIOASĂ ÎN ABORDARE EXTRACURRICULARĂ, ASTĂZI
Religious education in extracurricular approach, today

DOI: 10.5281/ZENODO.8384445
CZU: 37.016:27-47

Carmen-Maria BOLOCAN
Dr. în filologie, profesor universitar, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” Universitatea „A.I. Cuza”, Iaşi
Email: bolocancarmenmaria@yahoo.ro

Pavel LUNGU
Prof. Dr., Seminarul Teologic Ortodox „Veniamin Costachi”, Mănăstirea Neamţ

Summary. In this study we want to emphasize, synthetically, several extra-curricular activities through which we refer to various aspects of the religious education today. Among the most relevant extra-curricular activities we would like to mention: concerts, school festivities, icon exhibitions/ decorated eggs, catecheses, pilgrimages, trips with a historical-religious thematic, contests, meditations, religious clubs/meetings. The activities that take place in a non-formal environment have the purpose to perfect the collaboration between the teacher and the students at the end of a learning period, offering to the latter the chance to present both their theoretical knowledge accumulated during formal education, and their skills, abilities and proficiency that they learned and developed within the educational process. They involve the entire psycho-physical nature of the child (intellectually, physically, volitional and emotional), with real formative and aesthetical valences, rendering the child sensitive to the hierarchy of the supreme values of the Christian moral: Good, Truth and Beauty.

Keywords*:* religious education, extracurricular, exhibition, catechesis

Introducere

Educația religioasă este un complex de acțiuni prin care se urmărește în chip metodic și sistematic creșterea moral-spirituală a individului, prin implementarea, în viața și activitatea lui, a valorilor moral-spirituale și religioase, în vederea dezvoltării armonioase a ființei și vieții lui, pentru sine, pentru societatea și pentru Biserica de care aparține.

Idealul educativ este finalitatea cea mai generală a educației și exprimă a dezvoltării economico-sociale, științifice și culturale a unei țări, modelul de personalitate care polarizează aspirațiile unei societăți la un moment dat.

Prin educația religioasă se urmărește formarea caracterului religios – moral, dar aceasta nu se poate realiza fără un volum de cunoștințe religioase. Trebuie realizat deci un echilibru între informativ și formativ, fără a se diminua rolul vreunuia dintre aceste scopuri. Potrivit Pr. Lect. Dr. Vasile Răducă[1] trebuie pus accentul pe rolul formativ, scopul educației religioase fiind desăvârșirea spirituală.

I. Concerte/serbări (desfăşurate cu ocazia marilor sărbători)

Între activităţile extracurriculare desfăşurate atât în cadrul şcolii (în afara orelor de clasă), cât şi extraşcolar (în biserici, case de cultură, orfelinate, spitale, azile de bătrâni etc.) care au rolul de a celebra evenimente importante atât din punct de vedere religios, cât şi din

[1] V. Răducă, *Rolul formativ al religiei*, in: Studii Teologice, nr. 1-3, ianuarie-aprilie, 1994, pp. 154-156.

punct de vedere istoric şi cultural (Naşterea Domnului sau Crăciunul, Învierea Domnului sau Sfintele Paşti, Sfânta Cuvioasă Paraschiva – în cadrul „Zilelor Iaşului" – 1 Decembrie – „Ziua Naţională a României", 15 Ianuarie – „Ziua Mihai Eminescu" etc.) se numără *serbările, spectacolele* şi *concertele.*

Este ştiut faptul că activităţile artistice şcolare crează un centru de manifestare mai generos, relaxant, favorabil liberei exprimări tuturor elevilor, chiar şi acelora care au un comportament uşor deviant sau care „suferă" de complexul de inferioritate din cauza rezultatelor mici la învăţătură. În aceste caziri, copiii se manifestă degajat, fără emoţii şi inhibiţii, contribuind astfel la cultivarea stimei de sine, atât de importantă în formarea şi dezvoltarea armonioasă şi deplină a personalităţii lor.

Activităţile desfăşurate într-un cadru nonformal au rolul de a încununa conlucrarea dintre cadrul didactic şi elevi la sfârşitul unei perioade de învăţare, dând şansa acestora din urmă să-şi pună în valoare atât cunoştinţele teoretice dobândite în cadrul educaţiei formale, cât şi depreinderile, aptitudinile şi priceperile pe care şi le-au însuşit şi dezvoltat în procesul educaţional. Ele implică întreaga fiinţă psiho-fizică a copilului (intelectual, fizic, voliţional şi afectiv), având reale valenţe formative, estetice, sensibilizându-i faţă de scara supremelor valori ale moralei creştine: Bine, Adevăr şi Frumos.

Chiar dacă serbările şi concertele se desfăşoară ăn afara orelor de curs, pentru o eficienţă mai mare şi o bună reuşită a lor, profesorul implicat trebuie să-şi întocmească o planificare calendaristică, pentru a stabili din timp strategia de desfăşurare şi pentru a evalua corect posibilităţile de realizare.

Întrucât acest gen de activităţi vizează multiple dimensiuni, este firesc ca în momentul stabilirii strategiei de desfăşurare, profesorul să urmărească următoarele obiective:

- elevii să se implice în astfel de activităţi, în scopul dezvoltării deprinderilor şi aptitudinilor pe care le posedă;
- copiii să-şi dezvolte atitudinea de respect faţă de tradiţiile religioase şi populare specifice anumitor sărbători (laice şi religioase);
- elevii să-şi cultive simţul estetic, având puterea de a discerne între realele valori şi tot ceea ce se numeşte „kitch";
- să se dezvolte o cooperare fructuoasă între copiii şi profesorii implicaţi.

Activităţile extracurriculare desfăşurate cu ocazia marilor sărbători trebuie să îndeplinească, din punct de vedere psihopedagogic, următoarele cerinţe:

- să se stabilească clar conţinutul programului artistic şi tema în jurul căreia să se concentreze toate momentele serbării, pentru a asigura caracterul unitar al acesteia şi pentru a comunica spectatorilor mesajul dorit;
- să se respecte particularităţile de vârstă şi intelectuale ale copiilor astfel încât conţinutul programului să fie accesibil tuturor celor implicaţi;
- rolul primit de către fiecere elev să fie potrivit cu aptitudinile sale, iar grupul (în ansamblul său) să fie mobilizat în aşa manieră încât să participe activ la pregătirea şi desfăşurarea respectivei activităţi;
- să se facă, mai întâi, repetiţii individuale (pentru rolurile primite – în cazul inei scenete), sau pe voci (pentru concertele corale) şi apoi să se asambleze toate momentele programului;
- atmosfera din timpul repetiţiilor să fie una distinsă şi calmă, încurajân-du-i,de fiecare dată, pe elevii care sunt mai timizi;
- ultima repetiţie – ar fi de preferat – să se realizeze în locaţia unde se va susţine serbarea sau concertul, pentru a se stabili în mod clar tot ce ţine de prezenţa scenică.

II. Activităţi filantropice

Fiecare creştin, prin structura lui, este înaintea creatorului său unic şi irepetabil. El are propria lui structură fizică şi sufletească şi propriul său drum spre mântuire, însă temelia pe care se clădeşte viaţa noastră, cea veşnică este iubirea faţă de Dumnezeu şi faţă de aproapele.

Această dragoste ne-o putem manifesta atât prin *faptele milosteniei trupeşti* (hrănirea şi îmbrăcarea celor nevoiaşi, vizitarea celor bolnavi şi cecetarea celor închişi), cât şi prin *faptele milei sufleteşti* (un sfat bun, o mângâiere, un cuvânt cald şi blând etc.).

Dintre virtuţile morale, milostenia nu se poate arăta decât prin fapte: „Poţi iubi în inima ta pe toţi oamenii, poţi gândi ci bunătate, eşti smerit, fără a spune acesta, dar nu eşti milos decât făcând milostenie [...]”[2], căci aşa după cum spune Sfântul Apostol Iacob: „Credinţa fără fapte, moartă este.” (Iacob 2, 20)

Cetatea contemporană, în care domneşte legea banului, a violenţei, şi a propriului interes şi în care cei mai mulţi dintre semeni se confruntă cu nenumărate necazuri şi greutăţi, este nevoie de mai multă dragoste, manifestată prin virtutea milosteniei, concretizată şi prin acte de caritate.

Încă de la începutul existenţei sale, Biserica Creştină, urmând modelul lui Hristos, Care Îşi desăvârşea învăţătura mântuitoare prin fapte, a îndeplinit (pe lângă rolul său sfinţitor şi educativ) şi o misiune filantropică, care se continuă şi astăzi. Aceasta constituie „Diadema cea mai depreţ a Bisericii noastre”[3].

Prezenţa slujitoare a Bisericii Creştine în lume, prin comitetele filantropice parohiale, asociaţiile caritative creştin-ortodoxe constituie autentice acţiuni spirituale de redescoperire a iubirii în comuniune.

Ca „mădulare” ale trupului tainic al lui Hristos (Biserica), elevii noştri, dorind să aplice cuvintele Mântuitorului: „Flămând am fost şi Mi-aţi dat să mănânc; însetat am fost şi Mi-aţi dat să beau; străin am fost şi M-aţi primit; gol am fost şi M-aţi îmbrăcat; bolnav am fost şi M-aţi cercetat; în temniţă am fost şi aţi venit la Mine.” (Matei 25, 35-36), au renunţat de cele mai multe ori la câteva ore de joacă sau la odihna din timpul lor liber pentru a picura din sufletul lor un strop de fericire celor aflaţi în suferinţă.

Aceste renunţări i-au ajutat să înţeleagă mai bine că, iubindu-l pe aproapele nostru, Îl iubim pe Dumnezeu, după cum ne îndeamnă Domnul nostru Iisus Hristos: „Întrucât aţi făcut unuia dintre aceşti fraţi ai Mei, prea mici, Mie Mi-aţi făcut.” (Matei 25, 40).

În toate faptele de milostenie Dumnezeu rămâne Datornicul nostru, căci: „Cel ce miluieşte pe sărac, împrumută pe Dumnezeu”[4].

Activităţile filantropice au un puternic impact asupra sufletelor copiilor, care au fost puşi în faţa unor diverse contexte sociale mai puţin plăcute: bătrâni părăsiţi şi neputincioşi, bolnavi suferinzi pe paturile spitalelor sau copii (ca şi ei) lipsiţi, în mod tragic, de căldura şi afecţiunea părintească, constituind – credem – cele mai potrivite prilejuri de meditaţie spirituală şi de formare a caracterului moral religios.

---

[2] Cf. T.-M. Popescu, *Despre milostenie*, in: Biserica Ortodoxă Română, anul XCVII (1979), nr. 7-8 (iulie-august), p. 846.

[3] C. Vasilescu, *Facerea de bine, principiul moral al vieţii creştine*, in: Biserica Ortodoxă Română, anul LXXVIII (1960), 5-6 (mai- iunie), p. 466.

[4] Sfântul Ioan Hrisostom, *Despre pocăinţă şi zbrobirea de inimă*. Omilia a VII-a, traducere de Pr. Prof. D. Fecioru, in: Biserica Ortodoxă Română, anul XCVI (1978), nr. 5-6 (mai-iunie), p. 559.

III. Cateheza

Aşa după cum propovăduieşte Biserica Ortodoxă, viaţa creştinului are sens şi valoare în măsura în care ea este o preocupare permanentă pentru desăvârşirea spirituală. O mare responsabilitate în vederea împlinirii acestui deziderat îi revine preotului catehet, care, în colaborare cu profesorul de Religie, va încuraja participarea copiilor la viaţa cultică, precum şi la activităţi cu caracter educativ pe care Biserica le desfăşoară în cadrul parohiei sale.

Biserica crează mediul oportun pentru trezirea şi cultivarea sentimentelor de evlavie şi de înălţare religioasă, iar una dintre metodele cele mai eficiente în educarea şi modelarea caracterului moral-religios al creştinilor şi implicit al elevilor constituie *cateheza.*

Chiar din primele secole ale erei creştine, catehezele nu se reduceau la doar o simplă predică rostită de preotul slujitor în biserică, ci şi cuprindeau şi o parte practică manifestată zilnic printr-un serviciu religios pentru catehumeni[5].

Catehizarea este acţiunea educativă (învăţătorească) pe care slujitorii bisericii o exercită asupra eniriaşilor săi în vederea iniţierii „în taina vieţii creştine, de formare apersonalităţii religioase, după chipul desăvârşirii lui Iisus Hristos”[6].

Aceasta, însă, nu trebuie să fie o simplă comunicare de noţiuni religioase şi nici o memorare a dogmelor creştine. Ea tinde să devină o activitate complexă centrată pe formarea duhovnicească a enoriaşilor, precum şi un mijloc care să faciliteze o mai bună cunoaştere a realelor probleme-criză cu care se confruntă tinerii din zilele noastre şi identificarea celor mai bune soluţii în rezolvarea acestora. Prin urmare, se impune cu necesitate o strânsă legătură dintre familie – şcoală – Biserică şi o organizare a principiilor şi influenţelor educative ale acestor trei instituţii fundamentale.

Întrucât cateheza are drept scop formarea caracterului moral-religios, pe lângă dezvoltarea capacităţii de înţelegere a realităţii duhovniceşti şi rezolvarea problemelor spirituale, ea urmăreşte şi dobândirea din pertea elevilor a unor deprinderi practici religioase, ca de pildă: paticiparea la cultul divin, postul, rugăciunea, milostenia, pocăinţa ş.a.

Cateheza – Postul - mijloc de întărire a voinţei[7]

La această activitate am participat cu un număr de 34 de elevi de la diferite clase de a VII-a şi a VIII-a. Ea s-a desfăşurat în Capela Bisericii „Sfântul Lazăr”, în prima săptămână din Postul Crăciunului, la care au fost prezenţi şi câţiva membri din comitetul parohial.

Cateheza a avut următoarele obiective:

O_1 – să conştientizeze importanţa postului în viaţa creştinului;

O_2 – să precizeze scopul postului creştin;

O_3 – să identifice măsuri concrete pentru îmbunătăţirea vieţii spirituale, prin post;

O_4 – să argumenteze legătura spirituală dintre post – milostenie şi rugăciune.

Dintre metodele folosite la acestă cateheză, cele mi eficiente s-au dovedit au fi conversaţia catehetică şi metoda depriderilor morale.

a. Conversaţia catehetică este metoda de instruire şi educare a elevilor, prin intermediul dialogului în scopul reproducerii cunoştinţelor asimilate sau dobândite de către aceştia,

[5] C.-M. Bolocan, *Catehetica şi Didactica Religiei – interferenţe şi deosebiri*. Iaşi: Performantica, 2005, p. 19.

[6] Ibidem, p. 237.

[7] C.-E. Barnea, *Activitaţile extracurriculare şi rolul lor în formarea caracterului moral-religios al elevilor*. Lucrare metodico-ştiinţifică pentru obţinerea gradului didactic I în învăţământ, Şcoala „Ion Ghica”, Iaşi, 2008, p. 178, nota 266.

iar *deprinderile morale* sunt faptele bune sau virtuţile creştine practicate de membrii Bisericii în vederea dobândirii vieţii veşnice.

Aplicarea metodei

În urma unui dialog prietenesc, degajat şi deschis între copiii şcolii noastre şi prea cucernicul părinte paroh Nicolae Nicolescu de la Biserica „Sfântul Lazăr", elevii au fost solicitaţi să raspundă la un chestionar sub formă de schemă pentru a constata câţi dintre aceştia conştientizează importanţa postului şi îl aplică în viaţa lor.

Redăm conţinutul acestui chestionar:

În urma aplicării acestui chestionar s-au putut constata următoarele: unul dintre cei 34 de elevi chestionati, doar 3 elevi ţin aproximativ toate posturile din timpul anului, 11 elevi – o săpămână, iar restul – mai puţin de o săptămână (câteva zile).

Enumerăm câteva opinii ale elevilor:

- „Postesc pentru că postul este un mijloc de purificare sufletească, de întărire a voinţei şi de mântuire"[8].
- „Postul creştin este o deprindere cu virtutea, un mijloc de pocăinţă şi desăvârşire spirituală. Dcă Iisus a postit, proorocii, apostolii şi martirii au potit, cu atât mai mult se cuvine să postim şi noi, în vederea dobândirii mântuirii"[9].
- „Încerc să postesc, abţinându-mă de la anumite alimente: carne, ouă, lactate, peşte, băuturi alcoolice, dar şi de la faptele şi gândurile rele.
- Pentru ca postul să aibă o mai mare eficienţă trebuie să-l împletim cu milostenia şi rugăciunea"[10].
- „Ar trebui să postesc mai mult pentru că prin post sufletul se curăţă de păcate, iar trupul se păstrează sănătos. Chiar şi unii medici recomandă în cazul unor boli un fel de post – regimul alimentar – pentru însănătoşire"[11].

În încheierea acestei cateheze, părintele Nicolescu i-a îndemnat pe elevi să ţină post alimentar fiecare cât poate, punând accentul mai mult pe postul sufletesc (abţinându-se de la vorbele, gândurile şi faptele vătămătoare ale sufletului şi mai ales să nu existe post în care să nu se împărtăşească cu Trupul şi Sângele Domnului).

Pentru a înţelege şi mai bine rolul postului şi efectele acestuia în dobândirea virtuţilor creştine, în completarea catehezei părintele a făcut şi o scurtă prezentare filocalică şi apoi o recenzie a cărţilor *Despre plângerea păcatelor* şi *Cuvinte către tineri* ale părintelui Gheorghe Calciu Dumitreasca.

Ca o recompensă pentru râvna şi osteneala elevilor (spunem osteneală pentru că această catehză s-a desfăşurat seara, după orele de clasă, în urma unui program foarte încărcat la şcoală), părintele Nicolescu le-a oferit în dar 23 de exemplare multiplicate xerox ale cărţii *Cuvinte către tineri*.

IV. Pelerinaje şi **excursii la biserici** şi mănăstiri

Dacă în cadrul educaţiei formale, copiii dobândesc cunoştinţe teoretice de bază la toate disciplinele de învăţământ, educaţia nonformală (prin activităţile sale extracurriculare), în cazul nostru – prin pelerinaje şi excursii – vine în sprijinul celei dintâi. Ea oferă elevilor po-

[8] I. Sofrone, Chestionar din data de 22.11.2007 (cl. a VIII-a B).
[9] M. Nistor, Chestionar din data de 22.11.2007 (cl. a VIII-a B).
[10] Ş. Dăscălescu, Chestionar din data de 22.11.2007 (cl. a VIII-a B).
[11] R. Pricop, Chestionar din data de 22.11.2007 (cl. a VIII-a B).

sibilitatea aprofundării, îmbogăţirii şi sistenmatizării cunoştinţelor teoretice, prin contactul nemijlocit cu realitatea, observând în mod direct obiectele sau fenomenele studiate.

Aşadar, acest gen de activităţi contribuie la dezvoltarea cunoştinţelor teoretice, întregeşte procesul instructiv – educativ al demersului didactic, realizând în acest mod o interacţiune între teorie şi practică.

După obiectivele pe care le urmăresc, pelerinajele sau excursiile pot fi:

a) excursii introductive – care se pot desfăşura înainte de predarea unei unităţi de învăţare sau a unei teme anume, având drept scop pregătirea aperceptivă necesară înţelegerii cunoştinţelor care urmează să fie predate;

b) pelerinaj/excursii care au drept scop dobândirea (nemijlocită) de noi cunoştinţe;

c) excursii destinste fixării şi consolidării cunoştinţelor dobândite.

În plan afectiv, pelerinajele sau excursiile au rolul pe de o parte de a dezvolta la copii spiritul de prietenie, de comunicare şi solidaritate, iar p ede altă parte de a cutiva sentimentul de preţuire faţă de locurile sau obiectivele turistice vizitate (biserici, mănăstiri, muzee etc.), stimulând astfel sentimentul religiozităţii şi deci – *formarea caracterului moral-religios*.

Orice excursie şcolară sau pelerinaj la biserici şi mănăstiri se realizează pe baza unui program stabilit dinainte şi aprobat de Inspectoratul Şcolar Judeţean.

Planificarea unui pelerinaj trebuie să cuprindă următoarele etape:

1. Pregătirea teoretică a pelerinajului

În cadrul acesteia se stabilesc:

- *tema* excursiei şi *scopul* urmărit;
- *obiectivele* pedagogice, care se concretizează în timpiul desfăşurării pelerinajului;
- *traseul (itinerariul)* – care trebuie să includă cele mai importante obiective turistice;
- *asigurarea documentării* – consultarea unei bliografii privind obiectivele de vizitat (atât din partea profesorului organizator, cât şi de elevi);
- *evaluarea costului excursiei* – în funcşie de distanţa care va fi parcursă;
- *alegerea mijlocului de transport:* autocar, microbuz sau tren;
- analizarea posibilităţilor de *masă* şi *cazare*.

După realizarea unui dosar, cuprinzând: harta traseului, tabel nominal cu elevii, documentele de transport şi financiare, delegaţiile sau aprobările de la şcoală şi de la inspectorat, urmează informarea părinţilor privind planul pelerinajului respectiv.

2. Pregătirea elevilor pentru pelerinaj

În primul rând, profesorul-organizator trebuie să se informeze de la părinţi şi de la medicul şcolii despre *problemele de sănetate* pe care le prezintă copiii (alergii sau anumite boli) în vederea luării măsurilor necesare şi evitării situaţiilor neplăcute.

Apoi li se prezintă copiilor *planul excursiei* (itinerariul, obiectivele, localităţile prin care se trece, popasurile stabilite alimentele necesare).

De asemenea, se prelucrează un *regulament* al excursiei privind conduita lor pe percursul pelerinajului, la vizitarea mănăstirilor, muzeelor şi a altor obiective turistice şi se distribuie responsabilităţile fiecărui elev participant (elevii fiind grupaţi pe echipe).

Se comunică elevilor ziua, locul şi ora de întâlnire pentru pelerinaj.

Păşind în spaţiul sacru al acestor oaze spirituale, copiii trec un fel de graniţă, de la o lume veşnic agitată, tumultoasă şi obositoare, la o lume tihnită şi înduhovnicită, în care Dumnezeu Îşi face simţită prezenţa în sufletele noastre la fiecare pas, o lume care se conduce după cu totul alte legi şi pe care am putea-o numi *icoană a* Împărăţiei *celei veşnice.*

Graţie acestor pelerinaje, elevii au posibilitatea de a-şi lărgi orizontul cunoaşterii, aflând despre marii voievozi şi ierarhi ai neamului nostru şi despre primele manuale şi tipărituri şi primele şcoli care s-au organizat în tinda vechilor mănăstiri.

De asemenea, copiii trăiesc nemijlocit sentimentul comuniunii cu Dumnezeu, descoperind frumuseţea şi profunzimea rugăciunilor şi a minunatelor cântări religioase pe care monahii şi monahiile le înalţă neîncetat ca o jertfă înaintea lui Dumnezeu. Tot aici pot admira chipurile evlavioase şi pline de smerenie ale sfinţilor, cuvioşilor şi martirilor zugrăvite pe pereţii bisericilor, dar şi seninătatea şi blândeţea întipărite pe feţele vieţuitorilor acestor sfinte aşezăminte.

Aşadar, mănăstirile ortodoxe de pretutindeni, cu zbuciumatul lor trecut istoric, cu sfintele lor odoare, cu vieţuitorii lor, sunt adevărate modele de viaţă duhovnicească, de comuniune spirituală dintre cer şi pământ, dintre Biserica triumfătoare şi Biserica luptătoare.

Putem concluziona că pelerinajele sau excursiile, ca de altfel toate celelalte activutăţi extracurriculare vizează atât dezvoltarea simţului estetic, afectiv şi creativ, cât şi cultivarea caracterului moral-religios al elevilor.

Vizitele şi excursiile la biserici şi mănăstiri oferă elevilor posibilitatea dobândirii sau aprofundării cunoştinţelor religioase. Elevii pot afla direct modul în care a fost şi este trăită credinţa ortodoxă.

Se realizează cu elevi dintr-o clasă, din clase paralele sau cu nivel de şcolaritate apropiat. Formă de organizare a procesului de învăţământ, vizitele şi excursiile la biserici şi mănăstiri urmăresc dobândirea şi fixarea cunoştinţelor. Astfel, putem distinge următoarele tipuri de vizite şi excursii:

a) **vizite** şi **excursii introductive –** Sunt organizate cu scopul de a-i pregăti pe elevi pentru înţelegerea cunoştinţelor ce urmează să fie predate. Elevii vor fi orientaţi să urmărească aspectele legate de viaţa personalităţilor religioase, să asculte sfaturile preoţilor duhovnici, să reţină explicaţiile ghidului, să achiziţioneze material intuitiv (icoane, vederi, casete) care poate fi folosit în lecţiile de religie. Profesorul va urmări modul în care elevii exersează deprinderile formate în timpul orelor cu privire la actele de cult extern;

b) **vizite** şi **excursii organizate în vederea comunicării de cunoştinţe –** Aceste vizite şi excursii se organizează în vederea însuşirii unor cunoştinţe referitoare la locaşul de cult, la viaţa unor sfinţi, a unor personalităţi bisriceşti (de ex. lecţia despre Mitropolitul Andrei Şaguna poate fi predată într-o excursie organizată la Sibiu şi Răşinari, cu vizitarea Mitropoliei, a Facultăţii de Teologie, a Bibliotecii A.S.T.R.A., a mormântului mitropolitului). Datorită faptului că vizitele oferă o mare varietate de informaţii, profesorul trebuie să valorifice din plin acest lucru şi să puncteze esenţialul;

c) **vizite** şi **excursii de consolidare** şi **fixare a cunoştinţelor –** Se organizează la sfârşitul unui capitol sau a unei teme. Prezintă avantajul că elevii au deja multe informaţii, ştiu ce să urmărească şi încearcă să afle mai multe amănunte.

V. Cercul de Religie şi **rolul lui în optimizarea relaţiei profesor-elev**

Cercurile de elevi sunt forme de activitate constituite opţional pentru a întreţine şi dezvolta înclinaţiile, interesele şi aptitudinile.

Întrucât Religia este o disciplină de învăţământ de o mare complexitate, apare necesitatea desfăşurării unor activităţi suplimentare pentru cei interesaţi.

Una dintre aceste activităţi suplimentare este cercul de religie. Activitatea de cerc este în interdependenţă cu activitatea de la clasă: lecţia este suportul pe care se sprijină activitatea de la cerc, iar cercul îmbunătăţeşte calitatea educaţiei religioase realizată la lecţii,

prin tematica aleasă şi prin lucrările proprii, li se dezvoltă elevilor dragostea pentru religie. Ţinând cont de faptul că participarea la cercul de Religie nu este obligatorie, tematica cercului se stabileşte la începutul anului şcolar, pe baza opţiunilor, intereselor şi aptitudinilor elevilor. La cercul de Religie se dezvoltă spiritul comunitar prin antrenarea tuturor participanţilor în pregătirea şi desfăşurarea activităţilor propuse.

Rezultatele activităţilor trebuie valorificate în funcţie de tematică, în diferite moduri: prin referate, articole, albume (dacă tematica vizează aprofundarea unor cunoştinţe sau vizitarea unor biserici şi mănăstiri), prin spectacole religioase în apropierea sărbătorilor (atunci când tematica vizează învăţarea unor poezii şi cântece religioase sau interpretarea unor scenete religioase care vor fi alese şi din domeniul tradiţiilor poporului român, de ex. Vifleiemul sau Irozii), prin organizarea unor expoziţii (cînd tematica urmăreşte dezvoltarea actelor decorative: pictură, sculptură), prin întocmirea de rebusuri cu definiţii religioase, poezii proprii (dacă tematica vizează subiecte de creaţie).

Vom prezenta în continuare etapele şi modul de organizare a activităţilor de cerc:

a) dacă tematica cercului de religie cuprinde susţinerea unui referat

- 2/3 elevi întocmesc referatul pe baza unui plan întocmit de profesor sau de către aceştia şi a bibliografiei recomandate de către profesor;
- referatul este pus la dispoziţia participanţilor cu câteva zile înainte de susţinerea lui;
- unul dintre elevii care l-au întocmit, susţine referatul;
- elevii prezenţi şi profesorul discută pe marginea referatului;
- ideile pertinente sunt preluate în vederea îmbunătăţirii referatului, spre o eventuală publicare;
- profesorul apreciază modul în care s-a desfăşurat activitatea de cerc.

b) dacă tematica cercului de religie vizează interpretarea unor scenete religioase

- profeorul alege sceneta, o prezintă în faţa elevilor, apoi împarte rolurile ţinând cont de opţiunile şi de talentul lor;
- elevii învaţă acasă textele;
- piesele muzicale se învaţă în timpul cercului de religie, cu toţi elevii;
- sceneta se repetă la cerc, de câte ori este nevoie;
- prezentarea scenetei în serbarea şcolară.

c) dacă tematica are în vedere organizarea unor expoziţii cu lucrările elevilor

- profesorul prezintă lucrări terminate în vederea captării interesului elevilor pentru arta religioasă;
- dezvoltă la elevi convingerea că pentru a realiza artă bisericească (pictură, sculptură) este necesar ca viaţa noastră să fie cu adevărat creştină. În acest sens, profesorul le poate citi o povestire despre modul în care pictau iconarii din vechime: în tăcere, ducând o viaţă de post şi rugăciune;
- distribuie materialele necesare executării unor lucrări de artă religioasă;
- expune etapele executării lucrării;
- elevii execută lucrările, sub îndrumarea profesorului;
- profesorul analizează lucrările şi le selectează pentru expoziţii pe cele mai reuşite;
- profesorul îndrumă spre alte activităţi pe elevii care nu dovedesc aptitudini pentru arta decorativă.

d) dacă tematica vizează subiecte de creaţie (rebusuri, fişe de lucru, poezii)

- profesorul prezintă elevilor lucrări gata concepute, ca exemple;
- elevii elaborează, sub îndrumarea profesorului, lucrări asemănătoare;
- se comentează fiecare lucrare, cu eventuala îndrumare ca elevii să refacă anumite părţi ale lucrării;
- în cazul în care lucrările necesită o rezolvare (rebusuri sau fişe de lucru), fiecare în parte va fi rezolvată prin muncă independentă;
- cele mai bune lucrări pot fi selecţionate spre a fi publicate[12].

VI. Consultaţiile şi **meditaţiile** şi **rolul lor în optimizarea relaţiei profesor-elev**

Consultaţiile şi meditaţiile sunt forme de organizare a activităţii didactice care se desfăşoară în afara orelor prevăzute în planul-cadru.

Consultaţiile au următoarele caracteristici:

- se desfăşoară la cererea elevilor;
- au caracter facultativ;
- lămuresc întrebări şi probleme care nu fac obiectul lecţiilor de religie cuprinse în programa şcolară;
- acordă îndrumări suplimentare pe marginea unor teme alese de elevi.

Subiectele dezbătute la consultaţii pot fi conexe temelor cuprinse în cateheze. În acest fel poate fi corelată eficient activitatea de catehizare cu activitatea profesorului la clasă.

Spre deosebire de consultaţii, meditaţiile au următoarele caracteristici:

- se desfăşoară la cererea profesorului;
- urmăresc pregătirea unor examene (admiterea în liceele teologice), concursuri;
- îi spijină pe elevii care întâmpină greutăţi de învăţare;
- se poate lucra individual, pe grupe de elevi sau frontal;
- se referă strict la programa şcolară[13].

VII. Preotul, profesorul de Religie şi **elevii ciclurilor primar** şi **gimnazial – interacţiune** şi **acţiune în activitatea practică a Bisericii**

Prin introducerea orei de Religie în cadrul unităţilor de învăţământ, este facilitată întărirea legăturii dintre Şcoală şi Biserică. Cea din urmă îşi aduce mesajul său în favorizarea climatului şcolar, iar şcoala, la rândul său, prin disciplinele incluse în cadrul planului de învăţământ, îl pregăteşte pe tânăr atât pentru societate, cât şi pentru a deveni un adevărat slujitor al Bisericii. Potrivit lui Vasile Timiş[14], ora de Religie desfăşurată în şcoală constituie o şansă atât pentru Biserică, întrucât îi familiarizează pe tineri cu cuvântul *Sfintei Scripturi*, cât şi pentru şcoală, în sensul că prin intermediul acestor ore ,,actul pedagogic devine un act de responsabilitate".

Între responsabilii realizării educaţiei religioase în Şcoală şi în Biserică trebuie să existe o strânsă cooperare şi colaborare, care se poate concretiza în mai multe modalităţi. O primă modalitate de colaborare o constituie participarea profesorului de Religie, împreună cu elevii săi, la slujbele desfăşurate în cadrul bisericii de care aparţine unitatea respectivă de învăţământ. Participarea la diversele slujbe religioase se poate realiza în timpul orei de Religie, în special, când este o zi de sărbătoare sau în afara orei de curs (după orele elevilor,

[12] S. Șebu, M. Opriș, D. Opriș, *Metodica predării religiei*. Alba-Iulia: Reîntregirea, 2000, p. 209.
[13] Ibidem, p. 210.
[14] V. Timiş, *Misiunea Bisericii şi educaţia, atitudini, convergenţe, perspective*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 9.

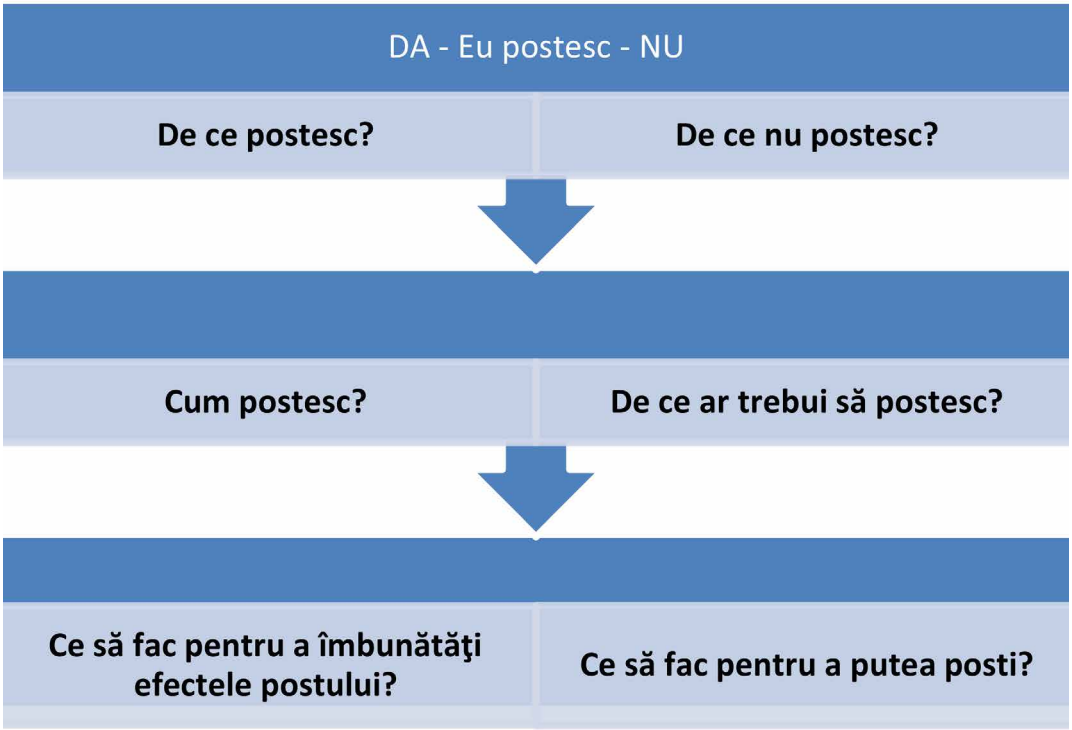

sâmbăta, duminica sau în vacanţe). Prin participarea la slujbele Bisericii, elevii experimentează pe viu ceea ce învaţă, doar teoretic, în cadrul orelor de religie desfăşurate în şcoală. Programa la disciplina Religie, atât la nivel primar, cât şi la nivel gimnazial conţine o serie de teme din domeniul teologiei liturgice (despre sfintele slujbe, despre Sfânta Liturghie, Sfintele Taine etc.). Prezenţa elevilor în Biserică reprezintă modalitatea de a îmbina teoria cu practica, de a respecta, aşadar, unul dintre principiile fundamentale ale didacticii – principiul îmbinării teoriei cu practica. Pe de altă parte, elevii dobândesc deprinderea de a participa regulat la slujbele religioase.

Participarea la slujbele religioase nu reprezintă singurul motiv pentru care profesorul împreună cu elevii trebuie să meargă la biserică. Teme precum, „Biserica ca locaş de cult" sau „Obiectele din biserică", constituie alte motive care justifică prezenţa acestora, profesor-elevi, în Biserică. Pentru buna desfăşurare a acestor ore, profesorul poate lua legătura cu preotul paroh care, la rândul său, le poate prezenta elevilor veşmintele şi vasele liturgice sau le poate face o descriere a bisericii respective.

Preotul, factorul responsabil al realizării educaţiei religioase în Biserică, poate fi prezent şi el în cadrul şcolii cu ocazia diferitelor evenimente, cum ar fi: deschiderea anului şcolar, zilele şcolii, sfinţirea şcolii şi a sălilor de curs etc. Pe lângă rolul de săvârsitor al celor sfinte, preotul poate îndeplini şi rolul de învăţător sau de observator. În calitate de „învăţător", preotul este invitat să le vorbească elevilor despre o anumită temă, aleasă de elevi, de profesor sau de către preotul însusi sau să răspundă la întrebările elevilor. În ipostaza de observator, preotul are prilejul de a-i cunoaste mai bine pe tinerii săi credincioși[15].

Colaborarea Biserică – Şcoală presupune din partea profesorului de Religie şi popularizarea în cadrul unităţii de învăţământ a proiectelor sociale sau educaţionale desfăsurate

[15] http://staticlb.didactic.ro/uploads/material/114/13/13//colaborareadintreprofesorul dereligie_350_ipreot.pdf.

în biserica din apropierea şcolii sau cele derulate de către Patriarhia Română, prin sectorul educaţional sau social.

Biserica, la rândul său, îi poate sprijini pe tinerii dornici să studieze, dar care din diverse motive nu îsi pot continua studiile. În astfel de situaţii, Biserica, prin slujitorii ei, fie îi susţine material pe acesti tineri, fie ia legătura cu familia tânărului pentru a o convinge să-l lase să studieze. Nu sunt puţine sau rare cazurile când Şcoala şi Biserica şi-au dat mâna pentru a-i convinge pe părinţi să-şi lase copiii la şcoală. Ba mai mult, datorită intervenţiei preotului şi a dascălilor, mulţi copii au reusit să vină la şcoală sau au reuşit să-şi finalizeze studiile.

De asemenea, prin strânsa colaborare dintre Familie, Biserică şi Şcoală s-a redus abandonul şcolar, s-a diminuat numărul cazurilor de eşec şcolar, de părăsire a casei părinteşti, de violenţă fizică, verbală sau emoţională. Colaborarea dintre aceste instituţii nu poate avea decât efecte benefice asupra întregii societăţi şi, în special, asupra societăţii româneşti.

O bună colaborare între Şcoală şi Familie este posibilă doar atunci când familia înţelege care este menirea Şcolii: aceea de a fi „principal izvor de cultură şi factor de civilizaţie", iar şcoala „nu vede în familie o «debara» unde se aruncă toate rebuturile ei, ci un aliat, un colaborator sincer, permanent şi direct interesat în întregul proces instructiv-educativ"[16].

[16] http://www.scribd.com/doc/25382301/SCOALA-SI-FAMILIA.

PERSPECTIVE DE IDENTIFICARE A FACTORILOR CE INFLUENȚEAZĂ MANIFESTAREA COMPORTAMENTULUI AGRESIV LA CONDUCĂTORII AUTO ÎN TRAFIC

Perspectives of identifying the factors that influence the manifestation of aggressive behavior in driver in traffic

DOI: 10.5281/zenodo.8384530
CZU: 316.624:656.1.07

Felicia HAIDU
Doctorand, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”
ORCID: 0009-0005-5409-4828
Email: cabinet.psihologic@gmail.com

Summary. The purpose of this research is to investigate the relationship between psychological and socio-demographic factors and aggressive driving behavior. The study hypothesizes that there are significant differences in aggressive driving behavior among drivers based on socio-demographic factors and personality traits, and that anger is a significant predictor of aggressive driving behavior. The study will utilize a mixed methods research design to collect data from a diverse sample of participants through a structured questionnaire. The results will contribute to the existing literature on aggressive driving behavior and provide valuable information for the development of effective interventions. The study found that personality traits, particularly low levels of conscientiousness and agreeableness, as well as emotional instability, were indirectly related to aggressive driving behavior. It highlights the necessity of addressing the emotional and cognitive factors that contribute to aggressive driving behavior, rather than focusing solely on socio-demographic factors.

Keywords: Aggressive driving, anger, aggressive, age, road safety, stress, emotions, negative attributions.

Introducere. Accidentele rutiere sunt un subiect complex care necesită o investigare amănunțită a tuturor elementelor care contribuie la producerea lor pentru a înțelege ce s-a întâmplat. Profilul conducătorilor auto, starea lor de sănătate mintală (inclusiv anxietatea, stresul și depresia), preferințele lor pentru tipul de vehicul pe care îl conduc, timpul pe care îl petrec la volan, nivelul lor de educație, modul în care se comportă pietonii, precum și dezvoltarea și aplicarea legislației rutiere și a științei și tehnologiei sunt câteva dintre aceste variabile de impact.

Conducerea agresivă este atunci când un șofer se comportă în mod deliberat imprudent față de ceilalți șoferi, crescând astfel șansele unui accident. Acest tip de conducere include acțiuni nesigure, cum ar fi depășirea vitezei, nerespectarea distanței legale și schimbarea benzii de circulație fără semnalizare. Există două categorii de agresivitate, așa cum au descris Baron și Byrne în 1994[1]. Agresivitatea instrumentală implică acțiuni precum trecerea pe roșu sau traversarea traficului, în timp ce agresivitatea ostilă poate implica gesturi sau comentarii menite să dăuneze sau să se răzbune pe un alt șofer care a provocat frustrare sau furie. Printre exemplele de agresiune ostilă se numără claxonul, comentariile sau gesturile jignitoare și tăierea drumului altor șoferi. Acest studiu încearcă să evalueze factorii

[1] R.A. Baron & D. Byrne, *Social psychology: Understanding human interaction* (5th ed.). Allyn & Bacon, 1987.

importanți care contribuie la condusul agresiv, cum ar fi distragerea externă și bunăstarea psihologică. Aceasta din urmă include o varietate de factori, inclusiv sănătatea mintală, interacțiunea socială, anxietatea, depresia, stresul și consumul de alcool.

Dukes et al. (2001) au efectuat un studiu în care participanților li s-au prezentat scenarii de șofat și li s-a cerut să raporteze răspunsul lor la acestea[2]. Scenariile includeau diferite caracteristici ale conducătorului auto, cum ar fi vârsta, sexul și utilizarea telefonului mobil. Studiul a constatat că incidentele în care un șofer a acționat în mod imprudent au dus la niveluri mai ridicate de manifestare a furiei pe șosea în comparație cu situațiile în care un șofer a blocat traficul. Cu toate acestea, nu au existat diferențe semnificative în ceea ce privește agresivitatea raportată în funcție de oricare dintre caracteristicile șoferului.

Pe baza studiului lui Shinar (1998), o gamă largă de factori, inclusiv frustrarea, blocajele din trafic, caracteristicile șoferului (cum ar fi originea etnică, vârsta și sexul atât al agresorului, cât și al instigatorului), caracteristicile personalității și statutul social (atât al agresorului, cât și al instigatorului), pot afecta probabilitatea unui condus agresiv. Autorul a studiat modul în care șoferii israelieni au reacționat atunci când automobilul din fața lor a rămas nemișcat după ce semaforul a devenit verde. Potrivit lui Shinar, șoferii au claxonat mai frecvent atunci când culoarea verde a semaforului a fost aprinsă pentru o perioadă mai scurtă de timp, comparativ cu atunci când a fost aprinsă pentru o perioadă de timp extinsă. Autorul a descoperit, de asemenea, că șoferii de sex masculin mai tineri erau mai agitați pe șosea și că mașinile claxonau mai mult în timpul orelor de vârf din timpul săptămânii decât în weekenduri[3].

Conform unui studiu realizat de McGarva și Steiner (2000), statutul social poate, de asemenea, să influențeze agresivitatea la volan. Cercetătorii au constatat că participanții care au fost claxonați și cărora li s-a adresat cu gesturi o persoană care conducea o mașină cu un standard inferior au accelerat mai repede, în comparație cu cei care au fost claxonați de un bărbat care conducea o mașină cu un standard superior. Cu toate acestea, nu au existat diferențe semnificative în ceea ce privește comentariile verbale, gesturile sau claxonatul între cele două grupuri. Studiul sugerează că statutul social contribuie la agresiunea instrumentală, mai exact la accelerarea vitezei[4].

Scopul şi ipoteza cercetării. Comportamentul agresiv la volan este o preocupare din ce în ce mai mare în traficul din zilele noastre. Acesta reprezintă o amenințare semnificativă la adresa siguranței rutiere și are adesea ca rezultat accidente grave, răniri și chiar decese. Scopul acestei cercetări este de a investiga relația dintre factorii psihologici și socio-demografici și comportamentul agresiv la volan în rândul șoferilor în trafic.

Studiul emite ipoteza că nu ar exista diferențe semnificative în ceea ce privește comportamentul agresiv la volan în rândul șoferilor în funcție de factorii socio-demografici, cum ar fi sexul, vârsta, educația, starea civilă, religia, statutul socioeconomic și zona de reședință. Acest fapt ne permite să concluzionăm că toți conducătorii auto indiferent de factorul demografic existent sunt egali. În plus, cercetarea presupune că există o relație semnificativă

---

[2] R.L. Dukes, S.L. Clayton, L.T. Jenkins, T.L. Miller & S.E. Rodjers, *Effects of aggressive driving and driver characteristics on road rage*, in: The Social Science Journal, 38(2), 2001, pp. 323-331. https://doi.org/10.1016/S0362-3319(01)00117-3

[3] D. Shinar, *Aggressive driving: the contribution of the drivers and the situation*, in: Transportation Research Part F-traffic Psychology and Behaviour, 1, 1998, pp. 137-160.

[4] A.R. Mcgarva & M. Steiner, *Provoked driver aggression and status: A field study*, in: Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour, 3(3), 2000, pp. 167-179. https://doi.org/10.1016/S1369-8478(00)00023-1

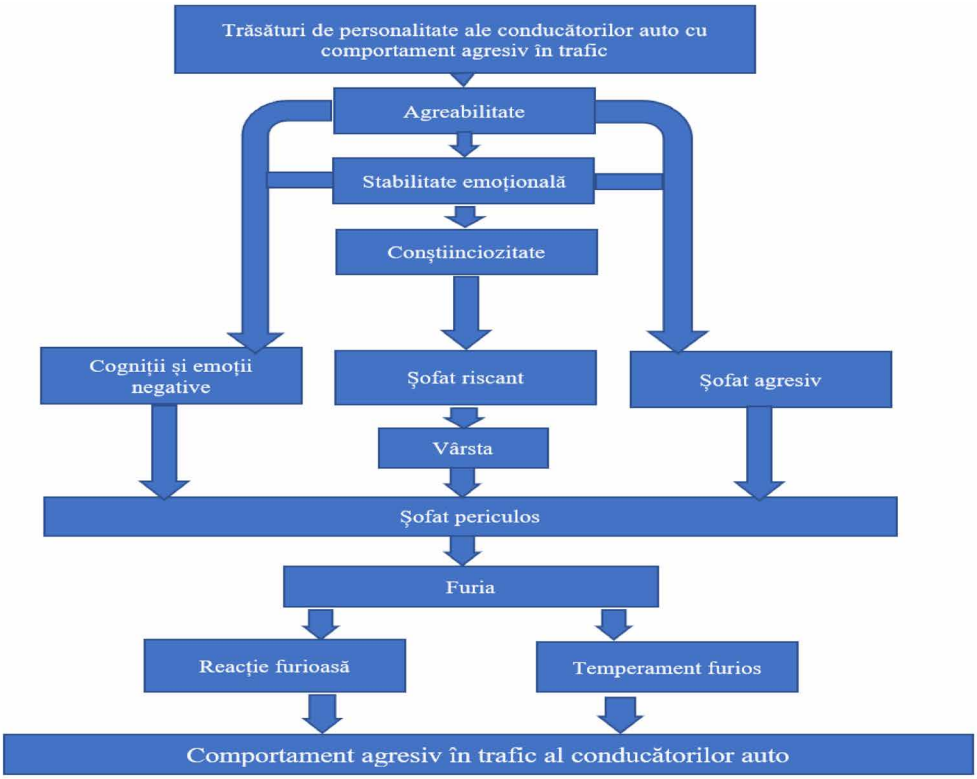

Fig. 1. Manifestarea comportamentului agresiv la conducătorii auto în trafic

între trăsăturile de personalitate, cum ar fi deschiderea, extraversiunea, conștiinciozitatea, agreabilitatea și stabilitatea emoțională, și comportamentul agresiv la volan. În cele din urmă, studiul emite ipoteza că furia este un predictor semnificativ al comportamentului agresiv la volan. Pentru a investiga aceste ipoteze, a fost utilizat un design de cercetare cu metode mixte. La studiu au participat participanți din diferite zone geografice și medii socio-economice pentru a asigura un eșantion reprezentativ. Datele au fost colectate utilizând un chestionar structurat care include atât întrebări deschise, cât și închise.

Chestionarul a fost împărțit în mai multe secțiuni pentru a colecta date privind factorii socio-demografici, trăsăturile de personalitate, furia și comportamentul agresiv la volan. Datele colectate au fost analizate cu ajutorul tehnicilor statistice adecvate pentru a testa ipotezele.

Metode aplicate. Prezentul studiu a fost realizat pentru a explora relația dintre diverși factori psihologici și comportamentul agresiv la volan pe un eșantion de 204 șoferi. Studiul a urmărit să investigheze impactul unor variabile precum cognițiile și emoțiile negative, sexul, vârsta, religiozitatea, starea civilă, nivelul de educație și trăsăturile de personalitate, precum și rolul furiei ca predictor al comportamentului agresiv pe carosabil.

Cercetarea a fost concepută ca un studiu experimental și s-a desfășurat între 2017 și 2018 în incinta Cabinetul individual de Psihologie al Feliciei Haidu.

Variabila dependentă (VD) a fost măsurată prin Indicele de conducere periculoasă Dula (**Dula Dangerous Driving Index - DDDI**), care a evaluat comportamentul agresiv la volan prin diferiți indicatori, cum ar fi conducerea imprudentă, conducerea periculoasă și conducerea riscantă.

Variabilele independente (VI) au inclus factori cognitivi și emoționali, sexul, vârsta, religiozitatea, starea civilă, nivelul de educație și trăsături de personalitate, cum ar fi deschiderea, extraversiunea, conștiinciozitatea, agreabilitatea și stabilitatea emoțională.

Variabila moderatoare (VM) a fost furia.

Participanții la studiu au fost 204 șoferi care au fost selectați în mod aleatoriu. Eșantionul a avut o vârstă medie de 37,5 ani (variind de la 20 la 55 de ani), incluzând 177 de bărbați și 27 de femei. Dintre participanți, 56 proveneau din zone rurale, iar 148 din zone urbane. În plus, 189 de participanți erau de religie ortodoxă, iar 15 erau de alte religii. Statutul socio-economic a fost sub medie pentru 60 de participanți și peste medie pentru 144 de participanți. Starea civilă a participanților era căsătorită pentru 135, necăsătorită pentru 56 și divorțată pentru 13. În ceea ce privește nivelul de educație, 24 aveau studii profesionale, 86 absolviseră liceul, iar 94 absolviseră studii universitare sau postuniversitare. Toți participanții au fost informați că datele lor vor fi utilizate în scopuri de cercetare și că nu vor influența rezultatul evaluării lor periodice.

Scala DDDI a fost administrată numai după ce participanții au primit o evaluare favorabilă. În plus, participanții care au completat chestionarul erau clienți obișnuiți ai cabinetului de psihologie, iar datele lor erau deja disponibile în baza de date a cabinetului. Acest inventar este conceput pentru a identifica variabila dependentă în cadrul cercetării, și anume comportamentul agresiv al șoferilor la volan, și o operaționalizează prin diferite dimensiuni, cum ar fi conducerea riscantă, emoțiile negative și cognițiile. Inventarul este conceput pentru a măsura modelele stabile de comportament al șoferilor aflați în trafic, dar ia în considerare și motivația șoferilor de a da răspunsuri dezirabile din punct de vedere social, care ar putea să nu fie exacte.

Este important de remarcat faptul că, deși DDDI este un instrument fiabil și valabil pentru măsurarea comportamentului agresiv la volan, este posibil să nu surprindă toate aspectele acestui comportament. De exemplu, este posibil să nu surprindă pe deplin intenția conducătorului auto de a face rău altora, care este un aspect crucial al comportamentului agresiv. În plus, este posibil ca DDDI să nu fie adecvat pentru măsurarea altor aspecte ale comportamentului la volan, cum ar fi conducerea distrasă sau conducerea sub influența drogurilor sau a alcoolului, care pot contribui, de asemenea, la riscul de accidente.

Chestionarul State-Trait Anger Expression Inventory (**STAXI-2**) este utilizat pentru a diagnostica trei componente ale furiei ca o variabilă moderatoare și ca o posibilă componentă a comportamentului agresiv la volan. Acesta se bazează pe măsurarea furiei conducătorilor auto ca stare și a furiei ca trăsătură de personalitate. Alegerea acestui chestionar a fost făcută pentru a depăși două dificultăți menționate în paginile anterioare, și anume problema de a distinge furia ca stare și furia ca trăsătură de personalitate, pe de o parte, și distincția dintre absența furiei și reprimarea furiei, pe de altă parte.

Problema validității ecologice în măsurarea exprimării furiei poate fi rezolvată prin evaluarea frecvenței cu care oamenii fie (a) își interiorizează furia, fie (b) se angajează într-un comportament agresiv într-o varietate de situații atunci când se simt nervoși sau furioși. Scalele STAXI au fost, de asemenea, utilizate pentru a examina relațiile dintre exprimarea furiei, dificultățile zilnice, bunăstarea psihologică și fizică și rezistența la stres. Miank a investigat relația dintre scala T-Anger și satisfacția la locul de muncă. Informații privind fiabilitatea test-retest a scalelor STAXI au fost raportate de Jacobs, Latham & Brown (1988)[5].

[5] A. Jacobs Gerarrd, E. Latham Lance, S. Brown Melanie, *Test-retest reliability of the state-trait personality inventory and the anger expression scale*, in: Anxiety Research, 1:3, 1988, pp. 263-265, DOI: 10.1080/08917778808248724

În general, chestionarul STAXI-2 este un instrument util pentru evaluarea furiei ca stare și ca trăsătură, precum și pentru înțelegerea relației sale cu comportamentul agresiv la volan. Utilizarea sa în cercetare a aruncat lumină asupra efectelor furiei asupra diferitelor probleme medicale și psihologice, precum și asupra rezistenței la stres și satisfacției profesionale. Validitatea ecologică a chestionarului a fost abordată prin evaluarea exprimării furiei într-o varietate de situații, ceea ce sporește caracterul general al rezultatelor. Chestionarul STAXI-2 poate fi un instrument valoros atât pentru cercetători, cât și pentru clinicieni în înțelegerea și tratarea problemelor legate de furie.

Inventarul de personalitate DECAS este un chestionar conceput pentru a evalua trăsăturile de personalitate ale conducătorilor auto, concentrându-se pe modelul Big Five al personalității: deschidere, extraversiune, conștiinciozitate, agreabilitate și stabilitate emoțională. Chestionarul constă în 97 de afirmații la care respondenții răspund cu „Adevărat" sau „Fals".

Rezultate obținute și discuții

Investigarea relației dintre aspectele socio-demografice și manifestarea comportamentului agresiv la conducătorii auto aflați în trafic

Primul punct de vedere al acestui studiu este de a investiga relația dintre factorii demografici și comportamentul agresiv la volan în rândul șoferilor. Conform ipotezei cercetării, ar exista diferențe semnificative în ceea ce privește comportamentul agresiv la volan în funcție de sex, vârstă, stare civilă, nivel de educație, statut socio-economic, afiliere religioasă și localizare geografică.

Diferențe de gen în manifestarea comportamentului agresiv a conducătorilor auto în trafic

Studiul a utilizat date din sondaje pentru a analiza variabilele demografice și a folosit indicele Dula Dangerous Driving Index pentru a măsura comportamentul agresiv la volan. Rezultatele au arătat că nu au existat diferențe semnificative între sexe în ceea ce privește comportamentul riscant la volan. Atât bărbații, cât și femeile au prezentat niveluri similare de comportament agresiv la volan.

Studiul a examinat, de asemenea, rolul emoțiilor și cogniților negative în comportamentul agresiv la volan. Rezultatele au arătat că șoferii de sex masculin au avut scoruri ușor mai mari la subscala emoțiilor și cogniților negative, dar diferențele nu au fost semnificative din punct de vedere statistic. Prin urmare, se concluzionează că nu există diferențe semnificative între sexe în ceea ce privește emoțiile și cogniții negative legate de comportamentul agresiv la volan. Studiul sugerează că orice șofer, indiferent de sex, poate manifesta un comportament agresiv și riscant la volan, alimentat de emoții și gânduri negative.

Diferențe de vârstă în manifestarea comportamentului agresiv a conducătorilor auto în trafic

Cercetarea a analizat relația dintre vârstă și comportamentul agresiv la volan în rândul șoferilor. Testul Kolmogorov-Smirnov a indicat faptul că scorurile la subscala de conducere agresivă au deviat de la o distribuție gaussiană pentru toate grupele de vârstă. Cu toate acestea, testul Kruskal-Wallis H nu a evidențiat nicio diferență semnificativă în ceea ce privește comportamentul agresiv la volan între grupurile de vârstă. Pe de altă parte, scorurile la variabila de conducere riscantă au deviat, de asemenea, de la o distribuție Gaussiană, iar testul Kruskal-Wallis H a relevat diferențe semnificative între grupurile de vârstă. Șoferii cu vârste cuprinse între 35 și 40 de ani au prezentat tendințe mai scăzute de conducere imprudentă în comparație cu celelalte grupe de vârstă. Studiul sugerează că vârsta nu joacă un rol semnifi-

cativ în comportamentul agresiv la volan, dar poate avea un efect asupra comportamentului riscant la volan.

Diferențe în funcție de mediul de proveniență în manifestarea comportamentului agresiv a conducătorilor auto în trafic

Cercetarea privind diferențele în comportamentul agresiv la volan între șoferii din mediul rural și cei din mediul urban a arătat că nu există diferențe semnificative între șoferii din mediul rural și cei din mediul urban în ceea ce privește comportamentul agresiv la volan ca o componentă a comportamentului agresiv în trafic. Studiul a examinat, de asemenea, comportamentul riscant la volan și emoțiile și cognițiile negative ca și componente ale comportamentului agresiv în trafic și nu a constatat diferențe semnificative între șoferii din zonele rurale și cei din zonele urbane în ceea ce privește aceste componente.

Diferențe în funcție de statutul socio-economic în manifestarea comportamentului agresiv a conducătorilor auto în trafic

Cercetarea investighează relația dintre statutul socio-economic și comportamentul agresiv la volan, concentrându-se în special pe trei componente ale conducerii agresive: conducerea agresivă, conducerea riscantă și emoțiile și cognițiile negative în timpul conducerii. Studiul a constatat că nu există nicio diferență semnificativă în ceea ce privește comportamentul agresiv la volan sau comportamentul riscant la volan între indivizii cu statut socio-economic diferit. Cu toate acestea, a existat o diferență semnificativă în ceea ce privește emoțiile și cognițiile negative în timpul condusului, persoanele cu statut socioeconomic inferior raportând niveluri mai ridicate de emoții și cogniții negative.

Diferențe în funcție de nivelul de instruire în manifestarea comportamentului agresiv a conducătorilor auto în trafic

Cercetarea analizează, de asemenea, relația dintre nivelul de educație și comportamentul agresiv la volan în rândul șoferilor, utilizând indicele Dula Dangerous Driving Index. Studiul constată că nivelul de educație nu influențează în mod semnificativ comportamentul agresiv la volan, după cum indică rezultatele testului Kolmogorov-Smirnov și ale testului Kruskal-Wallis H. În plus, studiul examinează relația dintre nivelul de educație și comportamentul riscant la volan și emoțiile negative și cogniția. Rezultatele arată că nivelul de educație nu este un factor relevant în determinarea comportamentului agresiv la volan în aceste domenii.

Cercetarea a urmărit să investigheze dacă există diferențe semnificative în ceea ce privește comportamentul agresiv la volan în rândul conducătorilor auto în funcție de factori demografici precum sexul, vârsta, nivelul de educație și statutul socio-economic. Rezultatele au arătat că nu există diferențe semnificative în ceea ce privește comportamentul agresiv la volan în funcție de acești factori, cu excepția comportamentului de condus imprudent, care s-a constatat că scade odată cu vârsta. Studiul a identificat, de asemenea, că agresivitatea la volan este formată din două componente: condusul agresiv și condusul imprudent. Întreținerea comportamentului agresiv la volan este influențată de emoțiile și cognițiile negative. În general, studiul evidențiază importanța înțelegerii factorilor care contribuie la comportamentul agresiv la volan și necesitatea unor intervenții pentru promovarea practicilor de conduită prudentă.

Relația de asociere dintre trăsăturile de personalitate și manifestarea comportamentului agresiv la conducătorii auto aflați în trafic

Studiul experimental prezentat în cele ce urmează a avut ca scop identificarea factorilor psihologici care ar putea inhiba sau promova comportamentul agresiv în trafic, concentrându-se în special pe manifestarea agresivității în timpul conducerii. Studiul s-a bazat

pe ideea că agresivitatea este un comportament învățat prin teoria învățării sociale și face distincția între agresivitate ca trăsătură și agresivitate ca stare[6]. Studiul va explora modul în care trăsăturile de personalitate și furia influențează probabilitatea de manifestare a unui comportament agresiv la volan.

Ipoteza operațională a sugerat că există o relație între comportamentul agresiv la volan și trăsăturile de personalitate, cum ar fi deschiderea, extraversiunea, conștiinciozitatea, agreabilitatea și stabilitatea emoțională. Studiul a utilizat Inventarul de personalitate DECAS pentru a evalua trăsăturile de personalitate ale șoferilor și Indicele de conducere periculoasă Dula pentru a măsura comportamentul agresiv la volan. Constatările au indicat că majoritatea conducătorilor auto aveau niveluri peste medie ale tuturor trăsăturilor de personalitate măsurate, cu excepția conștiinciozității și a agreabilității, unde un procent semnificativ avea niveluri sub medie. Stabilitatea emoțională a fost, de asemenea, o preocupare pentru un număr considerabil de șoferi. Studiul sugerează că trăsăturile de personalitate joacă un rol în determinarea comportamentului agresiv la volan, iar intervențiile ar trebui să vizeze îmbunătățirea conștiinciozității, a agreabilității și a stabilității emoționale în rândul conducătorilor auto.

Cercetarea indică faptul că majoritatea șoferilor au o orientare predominant pozitivă în ceea ce privește trăsăturile de personalitate, cu un nivel ridicat de stabilitate emoțională (65%), agreabilitate (55,9%), extraversiune (62,7%) și deschidere (60,5%), dar un nivel scăzut de conștiinciozitate (40,7%). Cu toate acestea, există o rată ridicată de accentuări de personalitate sub medie pentru variabilele agreabilitate (32,20%) și stabilitate emoțională (24,30%). Acest lucru sugerează un profil de șofer cu atenție pentru viață și sentimente interioare, independent în gândire și care are capacitatea de a analiza situația din trafic. Dominanța extraversiunii în profilul șoferului poate determina experimentarea emoțiilor care pot duce la un comportament agresiv în trafic. Conștiinciozitatea scăzută denotă lipsa sentimentului de datorie față de ceilalți participanți la trafic, ceea ce poate contribui la un comportament agresiv. Agreabilitatea ridicată poate duce la mecanisme de limitare spontană în comportamentul agresiv, în timp ce stabilitatea emoțională ridicată minimizează incidența comportamentului agresiv.

Discutând despre corelația dintre trăsăturile de personalitate și comportamentul agresiv la volan, se remarcă faptul că trăsătura de personalitate cu cel mai semnificativ impact asupra calității relațiilor interpersonale este agreabilitatea, care include fațete precum încrederea, altruismul și bunătatea. S-ar putea argumenta că șoferii care au un scor scăzut la agreabilitate pot fi mai predispuși la condusul agresiv, deoarece tind să fie sceptici, neîncrezători și egocentrici.

Rezultatele sugerează, de asemenea, că instabilitatea emoțională poate contribui la comportamentul agresiv la volan, deoarece șoferii care experimentează emoții negative, cum ar fi anxietatea, furia sau depresia, ar putea fi mai predispuși la comportamente impulsive și imprudente la volan.

Cu toate acestea, studiul remarcă faptul că alte trăsături de personalitate, cum ar fi deschiderea, extraversiunea și conștiinciozitatea, nu par să aibă o corelație semnificativă din punct de vedere statistic cu comportamentul agresiv la volan. Prin urmare, nu este corect să presupunem că toți șoferii care au un scor ridicat la deschidere sunt mai predispuși la condusul agresiv sau că toți șoferii care au un scor scăzut la conștiinciozitate sunt șoferi mai puțin siguri.

[6] A. Bandura, *Aggression: A social learning analysis*. Prentice-Hall; Oxford, England, 1973.

În general, cercetarea evidențiază importanța ponderării trăsăturilor de personalitate atunci când se studiază comportamentul șoferilor și subliniază necesitatea unor intervenții care să abordeze atât caracteristicile individuale, cât și factorii externi, cum ar fi congestia traficului sau proiectarea drumurilor, pentru a îmbunătăți siguranța rutieră.

Studiul se continuă cu încercarea de a determina relația dintre emoțiile și cognițiile negative și trăsăturile de personalitate ale șoferilor pe șosea. Acest obiectiv este o componentă a ipotezei de cercetare anterioare, care sugerează o legătură între comportamentul agresiv la volan și trăsăturile de personalitate, precum deschiderea, extraversiunea, conștiinciozitatea, agreabilitatea și stabilitatea emoțională. Studiul se concentrează pe aspectele emoționale și cognitive ale comportamentului periculos la volan, în special emoțiile și cognițiile negative. Acesta examinează relația dintre trăsăturile de personalitate ale conducătorilor auto și cognițiile și emoțiile negative ale acestora în timpul condusului. Statisticile descriptive utilizate determină metoda statistică adecvată pentru a testa ipoteza conform căreia există o asociere semnificativă între trăsăturile de personalitate DECAS și emoțiile și cognițiile negative.

Rezultatele au arătat o corelație directă semnificativă între emoțiile și cognițiile negative și trăsătura de personalitate a agreabilității, precum și o corelație indirectă importantă între emoțiile și cognițiile negative și trăsătura de personalitate a stabilității emoționale. Cercetarea a constatat că emoțiile și cognițiile negative în rândul șoferilor cu un nivel ridicat de agreabilitate ar putea contribui la o atitudine cinică, ceea ce duce la confruntări în trafic. În mod similar, instabilitatea emoțională în rândul șoferilor a contribuit la un comportament agresiv la volan, deoarece șoferii instabili emoțional au tendința de a experimenta emoții și cogniții negative în timp ce conduc.

Studiul a examinat, de asemenea, asocierea dintre trăsăturile de personalitate DECAS și emoțiile și cognițiile negative, utilizând testul omnibus Kruskal-Wallis H. Rezultatele au arătat o asociere semnificativă între emoțiile și cognițiile negative și trăsăturile de personalitate de agreabilitate și stabilitate emoțională, dar nu și cu deschiderea, extraversiunea sau conștiinciozitatea. Cercetarea a utilizat testele post-hoc Mann-Whitney U pentru a determina care niveluri de agreabilitate și stabilitate emoțională au fost asociate în mod semnificativ cu emoțiile și cognițiile negative.

Analiza sugerează că emoțiile și cognițiile negative în rândul șoferilor ar putea contribui la un comportament riscant la volan și la dezvoltarea unui profil socio-psihologic al șoferilor cu comportament agresiv la volan.

Având ca scop identificarea predictorilor comportamentului agresiv al șoferilor în trafic, în special rolul furiei ca reacție, trăsătură și temperament, studiul a constatat că furia poate modera comportamentul agresiv la volan împreună cu alți factori, cum ar fi trăsăturile de personalitate, instabilitatea emoțională și agreabilitatea. Analiza de regresie liniară a fost utilizată pentru a identifica potențialii predictori ai comportamentului agresiv la volan, inclusiv vârsta, sexul și scorurile la scalele de măsurare a furiei. Studiul a concluzionat că furia este un predictor semnificativ al comportamentului agresiv la volan, alți factori având un rol moderator.

Studiul a constatat că vârsta, temperamentul de furie și reacția de furie sunt predictori semnificativi ai comportamentului riscant la volan, explicând un mic procent din variabilitatea scorurilor pe scala de conducere imprudentă. Șoferii mai în vârstă au avut tendința de a avea scoruri ușor mai mari pe scală, în timp ce scorurile mai mari la subscalele de temperament și reacție furioasă au fost asociate cu scoruri mai mari pe scala de conducere. Autorii

sugerează că șoferii cu scoruri ridicate la subscalele temperamentului coleric și reacției ar putea fi mai predispuși să se simtă frustrați și să-și exprime furia în timp ce conduc, ceea ce ar putea contribui la un comportament periculos la volan.

Tabelul 1. Testul Kruskal-Wallis H pentru testarea asocierii dintre scalele DECAS și cogniții/emoții negative

Scală DECAS	Nivel	Mediana	Media	SD	Media rangu-rilor	H	df	p
Deschidere	Sub medie	11.0	12.94	4.12	82.81	1.245	2	.537
	Medie	13.0	13.72	3.91	96.36			
	Peste medie	12.0	13.11	3.48	90.39			
Extraversiune	Sub medie	11.0	12.19	3.05	76.45	3.357	2	.187
	Medie	13.0	14.13	5.07	93.79			
	Peste medie	12.0	13.28	3.55	92.71			
Conștiinciozitate	Sub medie	11.50	13.11	3.96	86.62	2.001	2	.368
	Medie	11.50	12.82	3.90	81.95			
	Peste medie	12.0	13.34	3.38	95.56			
Agreabilitate	Sub medie	14.0	14.90	4.07	113.70	**20.033**	**2**	**<.001**
	Medie	11.0	12.71	3.70	82.02			
	Peste medie	11.0	12.21	3.11	76.26			
Stabilitate emoțională	Sub medie	14.0	14.58	3.76	111.28	**11.819**	**2**	**.003**
	Medie	13.0	13.32	3.90	92.29			
	Peste medie	11.0	12.57	3.53	80.13			

Cercetările sugerează că trăsăturile de personalitate, cum ar fi conștiinciozitatea, agreabilitatea și stabilitatea emoțională, sunt legate de comportamentul la volan, în special de condusul agresiv, de gândurile negative și de condusul riscant. Raportul constată, de asemenea, că vârsta este un factor semnificativ în ceea ce privește comportamentul riscant la volan, șoferii având înclinația de a adopta comportamente de conducere mai riscante pe măsură ce îmbătrânesc și tind să se bazeze mai degrabă pe experiență decât pe atenție. În continuare, studiul indică un profil psihologic al conducătorilor auto cu un comportament agresiv la volan, caracterizat prin lipsa de respect față de normele și regulile sociale, impulsivitate și o tendință spre conflict și individualism. În ansamblu, studiul oferă o perspectivă asupra factorilor psihologici complecși care influențează comportamentul la volan și sugerează că ar putea fi necesare intervenții specifice pentru a aborda problema condusului agresiv.

Concluzii generale, recomandări la subiectul abordat elaborate la un nou nivel

Experimentul a urmărit să identifice factorii care contribuie la comportamentul agresiv la volan și trăsăturile de personalitate ale șoferilor care manifestă un astfel de comportament. Studiul a constatat că factorii demografici, cum ar fi sexul, religia, statutul socioeconomic și starea civilă, nu au afectat în mod semnificativ probabilitatea unui comportament agresiv la volan. Cu toate acestea, s-a constatat că șoferii cu vârste cuprinse între 30 și 40 de ani au avut un comportament mai riscant la volan decât alte grupe de vârstă. În general, majoritatea conducătorilor auto aveau trăsături de personalitate predominant pozitive, deși o proporție semnificativă a prezentat niveluri mai scăzute de agreabilitate și stabilitate emoțională. Au fost găsite corelații între trăsăturile de personalitate și comportamentul agresiv la volan, nivelurile scăzute de conștiinciozitate și agreabilitate și instabilitate emoțională fiind indirect legate de un astfel de comportament. Studiul evidențiază necesitatea de a aborda factorii

emoționali și cognitivi care contribuie la comportamentul agresiv la volan, mai degrabă decât să se concentreze pur și simplu pe factorii demografici.

Recomandări:

După analizarea factorilor care influențează comportamentul agresiv la volan, se pot face următoarele recomandări:

Ministerul Transporturilor ar putea să creeze un plan de mobilitate complex care să abordeze problemele de trafic generate atât de proiectele de lucrări publice în curs de desfășurare, cât și de supraaglomerarea vehiculelor la orele de vârf.

Ministerul Sănătății și alte organisme relevante ar trebui să creeze un plan de intervenție în caz de urgență care să ia în considerare efectele negative ale șofatului imprudent și ale accidentelor rutiere asupra sănătății umane. În plus, acestea ar trebui să abordeze problemele de stres, anxietate și sănătate mintală cauzate de condusul imprudent și de blocajele din trafic. Poliția Rutieră ar trebui să își sporească controlul și aplicarea regulilor de circulație prin implementarea unor sancțiuni stricte pentru încălcarea legilor de circulație, inclusiv pentru depășirea vitezei, parcarea pe rute preferențiale și conducerea în stare de ebrietate. Acest lucru este de natură să descurajeze comportamentul agresiv la volan și să sporească siguranța rutieră în general.

SPORIREA NIVELULUI DE EFICIENȚĂ PERSONALĂ (AUTOEFICIENȚĂ) ȘI PROFESIONALĂ ALE CADRELOR DIDACTICE PRIN SELF-MANAGEMENT

Increasing the level of personal (self-efficacy) and professional efficiency of teaching staff through self-management

DOI: 10.5281/zenodo.8397370
CZI: 37.07:005.95/.97

Natalia CARABET
Doctor, conferențiar universitar, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”

Summary. The article addresses the connection between the concepts of management, self-management, efficiency, quality, effort, strategies that increase the personal and professional efficiency of teaching staff.

Keywords: management, self-management, efficiency, quality, effort, strategy.

Conceptul de eficiență este studiat din secolele trecute, fiind identificate generații de cercetători[1], care au lansat teorii cu privire la eficiența personală, eficiența profesională, relația și dependența dintre aceste concepte. Unii autori confirmă idei cu privire la necesitatea dezvoltării eficienței personale[2], mai ales la cadre didactice, deoarece toate aceste competențe dezvoltate vin să asigure (deci, influențează direct) eficiența profesională. Alți autori mențin idei cu referire la aprecierea separată a eficienței personale (pot să nu fiu eficient personal) și a eficienței profesionale (dar pot să fiu foarte eficient la nivel profesional[3].

[1] Н. Аминов, *Концепция эффективности работы школы Психологического института РАО*, https://www.docsity.com/ru/koncepciya-effektivnosti-raboty-shkoly/1165364/; A. Bandura, *A social cognitive theory of personality*, in: L.A. Pervin, O.P. John, Handbook of Personality: Theory and Research, ed. a II-a, The Guilford Press, New York. 1999; A. Bandura, *Guide for constructing self-efficacy scales*, in: F. Pajares, T. Urdan, Self-efficacy Beliefs of Adolescents, Information Age Publishing, Greenwich CT. 2006; A. Bandura, *Self-efficacy. The exercise of control*, W.H. Freeman and Company, New York. 1997; А. Бодалев, *Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения*, 2008; В. Блинов, *Эффективность обучения*, М., 2016.

[2] A. Bandura, *Guide for constructing self-efficacy scales*, in: F. Pajares, T. Urdan, Self-efficacy Beliefs of Adolescents, Information Age Publishing, Greenwich CT. 2006; A. Bandura, *Self-efficacy. The exercise of control*, W.H. Freeman and Company, New York. 1997; А. Бодалев, *Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения*, 2008; E. Davidescu, *Factorii de influenţă a nivelului de autoeficacitate personală*, Chișinău, 2018.

[3] Н. Кузьмина, *Очерки психологии труда учителя*, Л., 2007; Л. Фридман, *Педагогический опыт глазами психолога*, М., 2007; P. Iluţ, *Sinele şi cunoaşterea lui. Teme actuale de psihosociologie*, Iaşi: Polirom, 2001, p. 74; Л.Ф. Колесников, *Резервы эффективности педагогического труда*. Новосибирск, 2005; Т.У. Крейтсберг, *Опыт исследования эффективности деятельности учителя*, in: Советская педагогика, 2000, № 5; V. Maftei, *Esenţa şi baza măiestriei pedagogice*, Universitatea Tehnică a Moldovei, Conf_UTM_2014, Vol I, pp. 257-260, pdf, http://www.repository.utm.md/bitstream/handle/5014/2326/Conf_UTM_2014_I_pg257_258.pdf?sequen; О.Д. Темняткина, В. Токменинова, *Современные подходы к оценке эффективности работы учителей. Обзор зарубежных публикаций*, Институт развития образования Свердловской области, департамент образования Сколковского института науки и технологий; В. Щетинин,

Când abordăm problema dezvoltării eficienței cadrelor didactice, avem în vedere, desigur, anumite metode, strategii, la nivel de instituție, dar și un proces complex și permanent de dezvoltare personală și profesională[4].

Considerăm că procesul de sporire a eficienței cadrelor didactice este unul complex, este unul în continuă dezvoltare și schimbare. Totodată, procesul de dezvoltare a eficienței personale și profesionale ale cadrelor didactice este un proces, care se schimbă și se adaptează la necesitățile personale și profesionale ale cadrelor didactice[5].

Cadrele didactice vor dezvolta eficiența prin a învăța gestionarea resurselor disponibile – personale, temporale, financiare, umane etc.[6]. Este vorba de folosirea oportună a posibilităților și competențelor de planificare a scopurilor, respectiv a acțiunilor, ce trebuie întreprinse, recomandăm organizarea acțiunilor de respectare a celor planificate – fără a face întreruperi, a căuta scuze sau motive (serioase-neserioase) de nerealizare a celor planificate, este vorba și despre o anumită doză de control-autocontrol, de posibilitățile de organizare a zonei de confort, de asigurarea unui confort și climat oportun (pozitiv) psihologic, de dezvoltarea (uneori – de educația) unei atitudini pozitive față de viață, față de profesie, o atitudine filosofică față de problemele vieții, față de unele bariere în calea realizării aspirațiilor profesionale[7]. Recomandăm de identificat momentele-forte din prestația personală și profesională a cadrelor didactice, acest lucru se realizează prin o autoanaliză serioasă, critică (autocritică) uneori, realizată de cadrele didactice[8]. Dacă, însă, se vor identifica unele aspecte ce vizează lipsa unor deprinderi, competențe utile[9], recomandăm de identificat soluțiile oportune de depășire a situațiilor lipsite de perspectivă, recomandăm de identificat posibilitățile de a studia, de a forma sau dezvolta anume competențele utile în sensul dezvoltării eficienței/ autoeficienței personale și profesionale.

Научные подходы к экономике образования, in: Педагогика. N. 1, 2006.

[4] A. Potâng, *Creativitatea viitorilor manageri educaţionali*, in: Psihologie managerială aplicată şi eficienţa factorului uman. Bălţi. 2001, pp. 99-101; О.Д. Темняткина, В. Токменинова, *Современные подходы к оценке эффективности работы учителей. Обзор зарубежных публикаций*, Институт развития образования Свердловской области, департамент образования Сколковского института науки и технологий.

[5] V. Luchian, *Creativitatea pedagogică – factor al formării viitorului profesor de muzică*. Bălţi. Disponibil la: http://dspace.usarb.md:8080/jspui/bitstream/123456789/2337/1/Luchian_V_Creativitatea_ pedagigica.pdf; А. Маркова, *Психология труда учителя*: Кн. для учителя, М.: Просвещение, 2003, 192 p.; А. Маркова, *О путях повышения эффективности труда учителя*, М., 2007.

[6] Л. Фридман, *Педагогический опыт глазами психолога*, М., 2007; М. Малхасян, *Развитие творческого воображения педагога дополнительного художественного образования: значение, методики, уровни*, 2015, Nr. 1; А. Маркова, *О путях повышения эффективности труда учителя*, М., 2007.

[7] Н. Аминов, *Концепция эффективности работы школы Психологического института РАО*, https://www.docsity.com/ru/koncepciya-effektivnosti-raboty-shkoly/1165364/; В. Бойко, А. Ковалев, В. Панферов, *Социально-психологический климат коллектива и личность*, М., 2013; В. Блинов, *Эффективность обучения*, М., 2016; Н. Кузьмина, *Очерки психологии труда учителя*, Л., 2007; D. Herţa, C. Ciocănel, *Dezvoltarea creativităţii în învăţământ*, in: Interferenţe în educaţie. Constanţa, 2010. Disponibil la: http://asociatia-profesorilor.ro/dezvoltarea-creativitatii-ininvatamant.html; P. Iluţ, *Sinele şi cunoaşterea lui. Teme actuale de psihosociologie*, Iaşi: Polirom, 2001, p. 74.

[8] E. Davidescu, *Factorii de influenţă a nivelului de autoeficacitate personală*, Chișinău, 2018.

[9] C. Ilciuc, Implicații manageriale asupra motivației personalului în organizațiile din Republica Moldova, Chișinău, 2018, p. 20; Л.Ф. Колесников, *Резервы эффективности педагогического труда*. Новосибирск, 2005.

Autoeficiența personală și Scopul

Scopul vieţii e dezvoltarea sinelui. ***Oscar Wilde***

Scopul este considerat *fundamentul, esența, baza autoeficienței personale*. Apreciem că fără un scop clar, bine gândit, fundamentat de dorință și necesitate, nu poate fi nici planificare, nici managementul (eficient) al timpului, nici rezultate, performanță sau autoeficiență.

Dacă eficiența personală și profesională este: *realizarea scopului prin gestiunea rațională a resurselor (inclusiv timpul), dar și economisirea resurselor prin păstrarea armoniei dintre viața privată și cea profesională,* atunci, este firească întrebarea: dar cum trasăm scopul? Putem recomanda *determinarea clară a rezultatului final*, atunci scopul va fi orientat direct la rezultatul scontat. Menționăm că pe cineva recomandarea noastră îl poate ajuta – dacă știi unde vrei să ajungi – deci vei învăța să:

evaluezi – gestionezi resurse,
dezvolți calități și competențe,
realizezi autoevaluarea,
înveți din experiențe personale, ale altor persoane, greșeli,
clarifici punctul de pornire,
adaptezi și orientezi toate scopurile la SCOPUL general!

După ce persoana identifică *de unde pornește, încotro se îndreaptă, și, care dorește să fie rezultatul,* putem formula clar **scopul**, care devine de fapt o **misiune**.

Specificăm că după identificarea scopului – misiune, persoana poate elabora scopuri pentru perioade mai mici de timp – 5-7-10 ani. Aceste scopuri sunt răspunsul la întrebarea: încotro mergi? Aceste scopuri ne ajută să înțelegem mai clar perspectivele pentru 5-7 ani și în viața personală, și în viața profesională. După elaborarea scopurilor pentru 5-7 ani, putem elabora scopuri pentru 1 an. Schematic vom demonstra acest lucru în figura alăturată.

Exercițiul 1: Pentru a exersa planificarea scopului întru sporirea EP propunem să începeți cu elaborarea scopurilor clare pentru:

Perioada	**Scop**
6 luni	
1 an	
3 ani	
Opțional	
5 ani	
7 ani	
10 ani	

Exercițiul 2:

✓ Împărțiți o foaie A4 în 3 colonițe, scrieți pe foaie scopurile, visele personale și dorințele pe care le aveți. Puteți scrie scopurile, visele pentru perioade scurte dar și lungi de timp.

✓ Analizați ce ați scris și subliniați scopul, visul sau dorința cel mai greu de realizat, sau pentru realizarea căreia aveți nevoie de cel mai mult timp.

✓ Selectați câteva scopuri pentru anul curent. Aplicând formula SCOP – PLAN – PROIECT, realizați planificarea algoritmizată (pas cu pas) a scopurilor pentru anul curent.

✓ Realizați 3 pași concreți în scopul realizării planului pentru anul curent.

Autoeficiența personală și planificarea, inclusiv managementul timpului

Cu toții avem câte o mașină a timpului. Pe unii ne duce înapoi în timp, această mașină fiind numită amintire. Pe alții ne îndreaptă spre viitor, această mașină a timpului purtând numele de visare. ***Jeremy Irons***

Eficiența personală este dependentă, dar și poate fi asigurată de o bună planificare a scopurilor, cum am menționat mai sus, a acțiunilor, a timpului și a altor resurse. EP este în strânsă legătură și în dependență de calitățile personale și de nivelul de dezvoltare a competențelor. Înțelegem, că pe calea dezvoltării EP, vom descoperi că nu avem dezvoltată o competență sau calitate, dar acest lucru este reparabil, cine dorește va putea reacționa corect, prin dezvoltarea sau consolidarea unor sisteme de cunoștințe, de competențe, ba chiar și calități personale. Totodată, considerăm că pe drumul dezvoltării EP nu este mai puțin important controlul, evaluarea, sau, mai bine zis – autoevaluarea și autocontrolul.

Fiind inspirați de lecțiile de fizică (curs școlar), ne-am adus aminte, că la lecții cadrele didactice operau cu expresia: Coeficientul acțiunii utile (practice) CAP. Noi propunem în continuare, la fel, o expresie, care, însă va suna în felul următor: Control, Planificare, Acțiune – CPA.

• *Dacă nu pot planifica – voi acționa neorganizat, voi merge foarte greu, și foarte mult timp spre scopul prestabilit, uneori poate fi mare riscul* – în general – *voi ajunge la scopul planificat?*

• *Dacă nu voi controla (calitatea, direcția, efortul depus, resursele utilizate, rezultatele intermediare obținute), voi ajunge la scopul prestabilit?*

• *Dacă voi acționa haotic, fiind ocupat – pasionat de multe lucruri concomitent, fără a disemina cele importante, urgente, de valoare,..., voi ajunge la scopul prestabilit?*

Pentru a exemplifica această situație, propunem să vă imaginați că conduceți un automobil. Scopul este să ajungeți în localitatea X.

Aveți un automobil – deci, dețineți **resurse**.

Știți unde vă îndreptați – deci, aveți o **direcție** concretă.

Aveți o hartă, deci, puteți face **un plan** al deplasării, alimentării, odihnei.

Aveți mai multe gadgeturi, care indică viteza, cantitatea de benzină, kilometrajul parcurs dejaetc. – deci, puteți realiza **controlul**. În asemenea condiții este ușor de atins scopul!

Ce se poate întâmpla, dacă eliminăm (excludem) gadgeturile de verificare? Nu mai putem controla – unde suntem, ce distanță am parcurs, cât petrol mai avem etc. Cu siguranță, cineva se va baza pe intuiție, dar, cât timp va avea încrederea că se îndreaptă spre direcția corectă?

Ce se poate întâmpla dacă excludem harta? Cât de ferme vor fi acțiunile noastre în procesul deplasării? Vom avea încredere în noi? Nu va fi oare o deplasare haotică, bazată pe noroc?

Ce se poate întâmpla dacă excludem scopul? Da, rămâne automobilul, petrolul, harta, dar, fără un scop, încotro mergem?

Am descris acest exemplu pentru a veni, de fapt, cu o propunere – să ne învățăm să ne folosim de bunurile societății – gadgeturi și hărți, locuri pentru odihnă și fortificare a sănătății, modele de planuri și exemple de aplicare a unor metode și strategii. Desigur, acumulând experiență personală, vom învăța să fim eficienți – să adaptăm la scopurile personale toate avantajele oferite!

Dacă ați fost cointeresați de cele descrise mai sus, venim cu o întrebare – aveți deja un scop?

Dacă DA, atunci elaborați un plan de realizare a scopului.

Ce este un plan? *Eșalonarea acțiunilor orientate spre atingerea (realizarea) scopului*! Cu cât planul este mai concret și gândit, cu atât mai repede ajungem la atingerea scopului. Pe lângă faptul, că Dvs. ați trasat un scop, ați elaborat un plan concret de acțiuni, vă propunem să identificați persoana/ persoanele, care au realizat deja un scop asemănător. Recomandăm acest lucru pentru a vă inspira să observați, cunoașteți sau înțelegeți – cum au ajuns la rezultat, ce resurse au folosit, unde au fost cele mai mari probleme sau dificultăți, dacă au elaborat o strategie, ce instrumente au fost eficiente etc. Acum (după calea parcursă mai sus) și Dvs. aveți o hartă! Deci, drum bun!

Exercițiu:

Trăiți o zi din săptămână fără plan, dar înscrieți toate acțiunile, faptele Dvs. în agendă

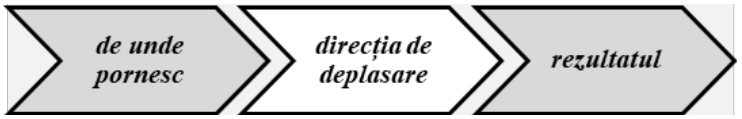

Figura 1.1. Pași în formularea scopului

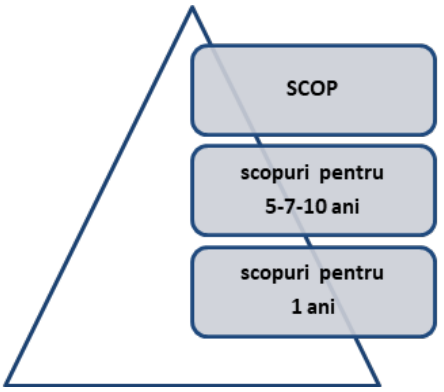

Figura 1.2. Scopurile individului

Planificați o zi din săptămână în detalii și urmați acest plan ziua întreagă

Comparați punctul 1 și 2, scrieți în agendă emoțiile și concluziile Dvs.

Planificați azi seara ziua de mâine

Transformați acest obicei în ritual, tradiție. Nu uitați – dacă la ***planificare*** *vom adăuga* ***controlul****, am înțeles cum „lucrează" managementul timpului!*

Managementul timpului ne învață să stabilim prioritățile (activitățile importante, activitățile urgente), cu scopul de a realiza activitățile importante (cu adevărat) în primul rând, apoi – activitățile mai puțin importante, care nu sunt vitale. În managementul timpului se aplică două legități-

Legea lui Vilfredo Pareto, descrisă de consultantul în management Joseph M. Juran – **20% de efort aduc 80% de rezultat**, aduceți-vă aminte exemplul unui student, care, în ultima noapte înaintea evaluării, învață mai mult (uneori) decât în ultima lună[10]. Această lege vine din economie, care spunea că 80% din vânzări sunt realizate cu 20% de clienți. Legea lui Parkinson (sarcina de muncă va fi realizată în timpul pe care eu îl planific și îl

[10] Pareto Vilfredo, *Cours d'economie politique*, 1986.

acord pentru această muncă), adică munca (sarcina) va umple timpul așa cum apa umple un ulcior, și nimic mai mult!

Legea lui Parkinson ne conduce spre ideea nevoii de a munci mai inteligent, comparativ cu ideea de a munci mai mult! Apare întrebarea firească – cum este asta – de a munci inteligent? A planifica, a stimula productivitatea, a evita amânarea (vezi legea Pareto), a auto-stimula (pe tine însuți)! Legea lui Parkinson ne învață să o folosim în avantajul personal – să ne apreciem obiectiv pe noi înșine și rezultatele noastre, să fim realiști în viață și în profesie, să învățăm să acordăm cantitatea de timp corectă sarcinilor profesionale, pentru:

A câștiga timp pentru alte lucruri/ ocupații

A evita să facem lucruri defectuoase.

După cum vedem, legile descrise mai sus de fapt vin să contribuie la gestiunea propriei persoane și, ca rezultat, sporirea autoeficienței personale.

Ce este gestiunea propriei persoane? Sună foarte științific, oare fiecare dintre noi poate gestiona eficient propria persoană?

A gestiona propria persoană este a cunoaște scopurile personale, a identifica scopurile pe termen scurt- un an- misiunea, a identifica scopurile pe termen lung – 5 ani – viziunea, a învăța să prelucrez informația utilă și modernă, a realiza planificarea și controlul.

Exercițiul 1:

Realizează o listă cu sarcinile tale pentru o zi

Numerotează lista

Scrie, în dreptul sarcinii, timpul necesar (în viziunea personală) pentru realizarea ei

Înjumătățește timpul și scrie-l din nou

Analizează dacă timpul înjumătățit este real pentru realizarea sarcinilor, cu condiția că veți depune efortul necesar.

Exercițiul 2:

Identificați misiunea Dvs. pentru un an (scopul/ scopurile)

Elaborați lista cu 5 pași care vă aduc la realizarea scopului – misiunii

Realizați în fiecare zi unele acțiuni care Vă apropie de scop.

Autoeficiența personală și activismul

În viață nu e suficient ca ai ales drumul cel bun. Dacă nu mergi repede înainte, te calcă în picioare cei care vin din urmă. ***Will Rogers***

Considerăm că activismul personal este un element foarte important al autoeficienței. Nu este vorba doar că persoana activă încearcă, testează diverse metode, mai este și cu inițiativă.

Uneori, creează impresia că o persoană activă reușește multe, parcă trăiește două vieți. Dacă ne imaginăm două persoane, care au scopuri clare, au un plan de acțiuni elaborat, dar una este activă, alta – pasivă, ne putem ușor imagina, cine va ajunge mai repede la rezultat? Desigur persoana activă!

Activismul poate fi comparat cu un motor. Motorul este cel care face să funcționeze tot mecanismul! Timpurile de azi demonstrează că tehnologia ne propune tot felul de aparate, ce ne ușurează munca (casnică, spre exemplu). Unele persoane au frică că mecanismele, aparatele, gadgeturile să nu preia și niște funcții de gândire și decizie pentru noi… Oamenii trebuie să fie activi, și aici nu avem în vedere doar aspectele fizice (mers, alergare, sport). Omul trebuie să exerseze, să ia decizii, să analizeze, să riște, până la urmă aceasta este viața! Și în toate aceste activități omul trebuie să fie eficient, să cunoască pentru ce face (ceva), unde se îndreaptă, unde poate economisi, unde mai are nevoie de resurse etc.

Nu uităm că mișcarea, în particular, dar și activismul, în general, contribuie la dezvoltarea noastră în ansamblu, în armonie. Nu uităm că o viață activă – scade riscul multor boli, scade riscul accidentelor vasculare, reduce riscul diabetului, menține o greutate optimă corporală, susține integritatea oaselor, îmbunătățește starea generală de bine, te face curios pentru viață, dezvoltare, soluții, te face să compari unele rezultate personale cu ale experților sau persoane de succes.

Exercițiu:

Alegeți să vă ocupați cu sporturi rapide (alergare, mers, fotbal, volei)

Trasați scopuri ce vor presupune dezvoltarea musculaturii, a rapidității reacției, a competențelor de decizie

Ghidați-vă de sloganul: Fac acum!

Învățați în glas cimilituri de limbă (este o opinie, conform căreia dacă vorbesc repede, acționez repede).

Autoeficiența personală și controlul

Ești înconjurat de soluții simple, evidente, care te pot ajuta sa-ti majorezi venitul, puterea, influenta si succesul. Problema e ca tu nu le vezi. ***Jay Abraham***

Controlul, la fel ca și alte elemente descrise mai sus, este deosebit de important, când este vorba despre eficiența personală. Controlul este o condiție a autoeficienței, deoarece este divizat în *autocontrol* (gestiunea și controlul emoțiilor, a comportamentului, a acțiunilor vis-a-vis de dorințe etc.); dar și *control propriu-zis*, atunci când racordăm comportamentul personal la unele norme (scrise și nescrise) din comunitate, inclusiv comunitatea profesională. Dacă nu ne putem controla, oare mai putem fi eficienți? Dacă nu ne putem controla – nu vom atinge scopurile planificate, cât de mare nu ar fi dorința.

Peter Druker a descris unele legități cu privire la EP și controlul, ca, spre exemplu:

Oamenii creativi sunt orientați spre viitor, trasează scopuri de perspectivă, de durată, au nevoie de vizualizare

Cu cât controlul este mai des aplicat, este mai dur (nu acceptă scuzele), cu atât frica în oameni este mai mare, oamenii se „conservează” azi și acum, pentru că se tem să greșească

Între creație și pragmatism, între scopuri de viitor și cele prezente este nevoie de un echilibru!

Cercetătorul Peter Drucker, în lucrarea *On the Profession of Management,* se întreba: Poate fi oare controlul eficient? Da, dacă noi vom fi obiectivi, nu vom pune preț pe ceea ce credem, pe ceea ce am dori să fie, dar numai pe rezultate concrete, reușite concrete.

Controlul este eficient dacă este sistemic, permanent, conform unui orar sau periodicitate (dacă astfel ne este mai ușor). Controlul realizat de la caz la caz, de la ocazie la ocazie nu are efect, nu are rezultat semnificativ pentru noi. Este important și controlul extern (privit ca o alternativă la opinia Dvs.). Privirea obiectivă din exterior este un suflu proaspăt care te aduce la realitate, te face să te percepi obiectiv și real, să reevalueze scopul, puterile personale, resursele disponibile.

Exercițiu:

Alegeți 3 indicatori pe care le veți controla permanent (zilnic sau săptămânal)

Elaborează un instrument real de control, în baza unor criterii (câte 2-3 criterii pentru fiecare indicator)

Elaborează un tabel al autoeficienței, care va fi completat minim 30 zile concomitent

Peste o lună analizează tabelul (vezi modelul mai jos) și scrie sub el concluziile, nu înainte de a elabora alt tabel pentru următoarele 30 zile.

	Criterii								
	pozitive	**empatie**	**autoreglare**	…					
Indicator	**Emoțiile**			**Comportament**			**…**		
Luni									
Marți									
Miercuri									
Joi									
Vineri									
Sâmbătă									
Duminica									
…									

Autoeficiența personală și dorințele

Ești așa cum ești pentru ca așa vrei sa fii. Dacă realmente ai vrea să fii altfel, ai fi deja în plin proces de schimbare. ***Fred Smith***

Dorința este intenția de a obține ceva, de a avea ceva (nu neapărat material). Dorința este o stare sufletească a celui care tinde, râvnește, aspiră la ceva. Ca sinonime pentru dorință se utilizează – aspirație, cerință, deziderat, năzuință, dor, doleanță, voie, poftă. Cuvântul „dorință" este folosit, uneori, pentru a sugera o cerere (DEX). Dorința este adesea însoțită de o aspirație spre ceva.

Dorința ne face activi, bine orientați spre un scop, capabili să ne asumăm riscul. Dacă persoana duce un mod de viață sănătos, atunci dorințele cresc sau devin mai multe. Dacă simțim că avem multe forțe interioare, atunci apare dorința de a schima ceva, a realiza ceva. Dacă ne gândim la dorințele noastre, vom avea dorința și puterea de a realiza, înfăptui, schimba ceva. Uneori dorința vine din puterea fizică (am putere și dorință (ca consecință) de a face asta). Concentrarea, pe de altă parte, și ideile vis-a-vis de ceva concret, ne face să dorim un lucru (acțiune, rezultat).

Deseori aceeași persoană are dorințe contradictorii, ca, de exemplu, să gătesc și să mănânc gustos, dar să fiu suplă. Acest fel de dorințe sunt numite dorințe contradictorii. Ele nu au nimic comun cu AEP, ele aduc un dezechilibru în scop, acțiuni, direcția pe care trebuie să o urmăm. De obicei, dorințele contradictorii duc la stres, nemulțumire de sine, scăderea respectului de sine. Este necesar de fixat paralel scopurile și dorințele, astfel ca prin dorințe să atingem scopurile prestabilite. AEP are în vedre dorințe raționale, puternice, corecte, eficiente, utile, dar și o cale eficientă, scurtă (posibil) de realizare a dorințelor.

Unele persoane se tem să aibă dorințe mari – mărețe, din cauza neîncrederii în forțele proprii sau fricii de insucces, de opinia comunității în caz de eșec. Dar, dorințele mărețe ne mobilizează, ne fac să căutăm soluții, să fim originali, perseverenți.

Exercițiul 1:

Apreciați pe o scală de la 1 la 10 nivelul de dorință a ceva (cât de mult doresc). Dacă toată ziua doriți un lucru- apreciați cu 10, dacă ideea a apărut odată și ați uitat de ea- apreciați cu 1

Dacă ai o dorință și ai decis să faci ceva – acest lucru mărește dorința și apropie momentul când devenim activi (în realizarea dorinței)

Imaginați-vă un rezultat pozitiv, gândiți-vă, Eu doresc …

Imaginați-vă că dorința este îndeplinită, deja vă bucurați de ceva mult dorit…

Acum trasați un plan concret de acțiuni pentru a îndeplini dorința

Într-un ceas bun!

Exercițiul 2:

Luați o foaie A4. Scrieți 3 dorințe

Indicați perioada concretă de timp în care puteți îndeplini dorințele

Vă felicităm! Dorința scrisă este deja o jumătate de cale parcursă pentru realizarea ei

Analizați nu doar ce ați scris (dorința), dar și cum ați scris. Subconștientul la fel vă apropie de îndeplinirea dorinței!

Pentru aceasta dorința trebuie să fie formulată ca o **motivație pozitivă** (eu doresc să locuiesc un an în Thailanda, orașul Pattaie, în care bate doar vânt slab și cald, se simte mirosul mării…)

Dorința, fiind scrisă, trebuie să demonstreze că **realizarea ei depinde de mine!** Eu vreau să slăbesc. Eu mă pun pe slăbit! Eu voi slăbi! (o dorință pur feminină)

Pentru realizarea dorinței are importanță **legătura cu senzorialul:** am făcut pașaportul biometric! Deja parcă simt briza mării (din Thailanda)

Dorințele noastre trebuie analizate prin c**ompararea celor câștigate dar și a pierderilor**: dacă slăbesc ce am de câștigat? Pot cumpăra mai multe haine potrivite mie. Ce pot pierde în situația dată? Nu mai pot consuma multe prăjituri și alte dulciuri, preferate până acum, voi controla strict consumul de calorii la fiecare masă etc.

Deseori dorințele sunt în relație strânsă cu **resursele**. Ca să slăbesc am nevoie de literatură specială? Desigur! Dar consultația unui nutriționist? Desigur!

Dorințele se realizează mai repede dacă suntem **motivați**! Gândiți-vă la momentul când dorința este împlinită. Dacă ați zâmbit involuntar – sunteți motivați pentru realizarea acesteia!

Deci, suntem motivați, rămâne să stabilim **primii pași**, pornind de la ideea cercetătorului Lepehin S. că este greu să începi! Da, deseori știm ce trebuie să facem pentru îndeplinirea dorinței, este important să știm și când facem. Când aveți timp disponibil pentru a merge la nutriționist, a merge la sală etc?

Autoeficiența personală și vizualizarea

Mulți dintre oamenii care eșuează în viață, sunt persoane care nu au realizat cât de aproape au fost de succes în momentul în care au renunțat. ***Thomas A. Edison***

Vizualizarea este importantă pentru EP dar, deseori, și în profesii. Un arhitect vizualizează înainte de a crea. La început în minte, imaginar, își închipuie o clădire, apoi, după vizualizare, începe să creeze prin a desena proiectul, care va mai fi modificat de multe ori, până la varianta finală. La fel face și un designer vestimentar, un brutar ș.a. Deci, vizualizarea este importantă pentru a grăbi ceva să se întâmple.

Pentru vizualizare nu este suficientă doar dorința. vizualizarea necesită claritatea scopului, puterea caracterului, perseverență și ambiție. Anume persoanele cu aceste calități, prin vizualizare, ating scopurile prestabilite.

Vizualizarea este importantă pentru realizarea scopului, cum am menționat mai sus, noi propunem să vizualizați și poziția sau rolul Dvs. în scopul deja realizat. Cum vă veți simți? Împlinit? Satisfăcut? Vă place cum vă vedeți (imaginar) după realizarea scopului?

Exerciții:

Imaginați-vă, cum sunteți Dvs. după atingerea scopului, peste 5 ani?

Repetați această acțiune dimineața și seara, timp de 2 minute.

Autoeficiența personală și convingerile

Ca sa evoluezi, trebuie să fii dispus să-ți faci prezentul și viitorul diferit de trecut. Trecutul tău nu este destinul tău. ***Alan Cohen***

Convingerile, în opinia cercetătoarei Cristina Hlusak, sunt niște norme, care ne ghidează în acțiuni, gânduri, fapte. Convingerile se formează timp îndelungat, având la bază cunoștințe, experiențe personale, opinia persoanelor care ne-au ajutat să înțelegem mediul, dar și evenimentele din viața sau din anturajul nostru.

Convingerile sunt diferite de la om la om. Cineva consideră că este bine să lucrezi mult, să fii activ, să ajuți etc. Alte persoane consideră că nu trebuie să lucrăm mult, trebuie să ai grijă de sănătate, trebuie să ai ore de odihnă obligatorii etc. Ce este rău în situația aceasta? Nimic! Fiecare persoană, din cele menționate mai sus au dreptate, au unele convingeri ale sale. Fiecare din ei crede că convingerile lor sunt adevărate. Convingerile personale au mare impact asupra EP, au legătură cu ceea în ce crede omul. Dacă persoana crede în ceva, mai ales dacă acest lucru este fundamentat sau științific, teoretic, sau în baza experienței, sau prin opinia persoanelor de încredere, acest fapt ne orientează la realizarea scopurilor personale. Uneori nu suntem mulțumiți de rezultate, atunci este bine de evaluat și convingerile (nu uităm că în viață totul este supus schimbării – mentalitate, metode și strategii, uneori, valori, dar și convingeri).

Noi dorim ca cititorul să facă o legătură directă între EP și convingerile personale, una din convingeri fiind cheie: Eu pot! Noi putem vizualiza această idee în felul următor:

Convingeri	**Eficiența personală**	**Rezultat**

Dar poate fi și varianta următoare:

Convingeri	**Rezultat**	**Eficiența personală**

Uneori se întâlnesc convingeri dogmatice, învechite, care sunt rezultatul unei educații, a vieții într-un anumit mediu:

Viața este scumpă, nu putem câștiga bani legal!

Banii se fac ușor, trebuie doar să fii descurcăreț

Banii nu au miros – este tot una cum se câștigă!

Etc.

Va propunem să credeți în acele convingeri, care dezvoltă sau îmbunătățesc eficiența Dvs.!

Exercițiu:

Găsește în anturajul tău persoane care au unele rezultate importante pentru tine, care te impresionează

Analizează parcursul acestei persoane – de unde a început, cine l-a susținut, ce bariere a depășit,

Scrie pe o foaie de câte ori te-ai gândit (despre această persoană) – el a putut, el a făcut!

Actualizează scopurile personale, gândește-te la ele prin fraze, care încep cu cuvintele: eu cred că…, eu voi putea să …, sunt convins că …, eu încep să …

Străduie-te să te gândești la scopurile personale prin frazele pe care le-ai alcătuit mai sus

Succes!

Autoeficiența personală și filosofia

Eşti acelaşi azi ca şi peste cinci ani, cu excepţia oamenilor pe care îi vei întâlni și a cărților pe care le vei citi. ***Charlie Jones***

Filosofia este o știință, care vine în ajutorul umanității pentru a ajuta să se identifice – să fie concretizate: identitatea personală, rolul și locul omului în viață, specificațiile existenței persoanei în comunitate. Filosofia ne formează, dar uneori ne modifică modul de gândire, de acțiune, modul de acceptare a prezentului, clarificând viitorul. Cercetătorul K. Jaspers în lucrarea *Texte filosofice* menționa: *Atâta timp cât vor exista oameni, aceştia nu vor înceta să se cucerească pe ei înşuşii!* Deci, filosofia ne ajută să descoperim în primul rând Eu-l personal, specificul (cauzele și consecințele) unui anume mod de comunicare, relaționare. Pe de altă parte, cercetătorul realiza legătura dintre filozofie și conștiință: Conștiința umană finită vrea să descopere existența infinită!

Filosofia este importantă în procesul de descoperire și cunoaștere a lumii în ansamblu, de cuprindere a realului, menționa C. Tsatcos. Deci, o condiție a autoeficienței personale este perceperea realității, perceperea faptelor și a evenimentelor din perspective realiste și obiective, înțelegerea rolului și locului personal în lumea schimbătoare și plină de evenimente, concurență, stres, plină de contradicții etc.

Pe de altă parte, filosofia ne orientează la pluralismul de opinii, la formarea și dezvoltarea unor calități importante de personalitate, ca acceptarea, empatia, toleranța, pluralismul de opinii, respectarea drepturilor altei persoane etc.

Noi dorim să promovăm ideea unei filosofii proprii despre viață, considerăm acest lucru foarte important pentru fiecare persoană orientată spre EP. Noi propunem să identificăm unele componente structurale ale filosofiei personale, ce rezumă la căutarea răspunsurilor la întrebările:

cine sunt eu,
care este rostul meu în viață,
ce îmi aduce fericire,
merit să fiu fericit,
cum învăț să am grijă de mine,
cum relaționez cu ceilalți,
care este locul carierei în viața mea și multe altele.

Dacă filosofia ne ajută să căutăm răspuns la întrebările existențiale, atunci filosofia eficientă, bazată pe modele filosofice optimiste, propune răspunsuri eficiente.

Exercițiu:

Conversați cu prietenii sau persoanele, opinia cărora este importantă pentru Dvs., despre viață, succes, noroc, fericire, religie,…

Adresați-le întrebări de tipul: De unde cunoașteți acest lucru? În ce constă filosofia vieții Dvs.?

Autoeficiența personală și mediul (anturajul)

Cele mai importante lucruri in lume au fost realizate de oameni care au continuat sa încerce chiar si când se părea că nu mai este nici o speranță. ***Dale Carnegie***

Oratorul american, trainerul profesional, autorul cărților despre dezvoltarea personală Jim Rohn a lansat o idee, conform căreia, starea psihologică a unei persoane depinde de starea psihologică a 5 persoane, cu care aceasta intră în contact direct frecvent. Conform acestei idei, anturajul, oamenii cu care comunicăm, contactăm, relaționăm, realizăm carieră sau învățăm direct influențează AEP, dar și atitudinea față de viață în general. Anturajul face

să crezi în tine (tu poți, eu te susțin, mă mândresc cu tine,…) sau să te desconsideri, să te subapreciezi (nu te implica, nu ai nevoie de aceasta, nu vei reuși).

O soluție bună este să vă dezvoltați personal, dar, să aveți grijă și de dezvoltarea anturajului – creșteți împreună! Dar, vă propunem să fim/ fiți și raționali (vezi eficiența personală și controlul). Uneori eforturile sunt inutile – când persoanele din anturajul nostru nu doresc să se dezvolte, sunt ancorate în trecut sau unele probleme pe care le au, mai ales cele de durată, care nu sunt soluționate, sunt prea dependente de unele vicii etc. În asemenea caz, efortul Dvs. este inutil. Cu timpul puteți observa că vă depărtați, aveți interese diferite, activități, sau depuneți efort diferit pentru a atinge unele scopuri. Credem, acest lucru trebuie apreciat ca ceva firesc, fără ca să vă simțiți vinovat în aceste noi contexte. Trebuie să fim deschiși pentru noi relații, persoane noi, care ne conduc la succes, la dezvoltare personală, la analiza obiectivă a propriilor scopuri, succese, resurse, performanțe.

Exercițiu:

Analizați 3 criterii pe care le propunem:

-contribuie/ contribui la dezvoltarea ta

-te trage în jos

-suntem parteneri egali.

În dreptul fiecărui criteriu scrieți numele prietenilor, colegilor Dvs.

Analizați lista elaborată, scrieți în agenda de reflecții concluziile.

Autoeficiența personală și apărarea (protecția)

Tratează-i pe cei care sunt buni cu bunătate. Tratează-i și pe cei care nu sunt buni tot cu bunătate, astfel se obține bunătatea. Fii onest cu cei care sunt onești și fii onest și cu cei care nu sunt onești, astfel se obține onestitatea. ***Lao Tzu***

În ceea ce vizează aspectele de protecție noi pornim de la ideea că Dvs. sunteți un om pozitiv, care începe ziua cu zâmbet și gânduri bune. Dar, nu toți oamenii sunt la fel de pozitivi ca Dvs.! Iată de ce este firesc să ne gândim la unele mecanisme de protecție a stării de bine personale- în aspect emoțional, al energiilor, al cunoașterii și dezvoltării, al relațiilor cu ceilalți etc.

Emoțiile negative pot apărea în interiorul nostru, dar ne „rod" din interior, furând o mare parte din energia personală. Emoții negative ne pot afecta din exterior, dar acestea au impact puternic asupra noastră, afectând gândurile, munca, rezultatele noastre. Credem, fiecare persoană a avut momente, când s-a gândit la unele mecanisme de protejare – de energii negative, de relații toxice, de emoții negative străine etc.

Putem identifica unele modele comportamentale, dar decizia vă aparține:

Conform unui model se recomandă să fim și să rămânem pozitivi. Acest lucru poate fi preluat de alte persoane, din anturajul nostru. Dacă, sunteți nevoiți să contactați, să comunicați cu persoane negative, toxice, este bine să rămâneți calmi, să zâmbiți, să dați binețe, poate modelul Dvs. personal (în cazul dat) va fi preluat.

Conform altei idei, ținând cont de impactul destul de mare asupra personalității noastre, realizat de persoanele din exterior, care ne influențează negativ, trebuie analizate ofertele de schimbare- a locului de muncă, a colegilor din birou etc.

Dacă ne copleșesc emoțiile negative din interior, este necesar de dezvoltat mecanisme de gestiune și control al emoțiilor. Aici sunt potrivite tehnici de montare neurolingvistică, uneori este potrivit umorul.

Autoeficiența personală și emoțiile

Simt că capacitatea de a-ți păsa este ceea ce dă vieții cea mai adâncă semnificație.
Pablo Casals

Emoțiile nu doar sunt importante pentru autoeficiență, dar și influențează puternic asupra autoeficienței personale. Emoțiile sunt pozitive și negative, sunt zile când poți răsturna munți și acest lucru se va face ușor, cu zâmbet pe față, alteori nu poți face nimic, și acest lucru este condiționat nu de starea fizică, ci de aspectele emoționale (tristețe, singurătate, insatisfacție).

Emoțiile negative uneori pot fi apreciate ca un indicator a stării de bine emoționale, emoțiile negative de fapt trebuie să ne pună pe gânduri – ce nu este bine (cu mine, la mine), ce nu fac bine, ce nu fac corect? Trebuie ceva să schimb? Ce pot schimba? Cum trebuie să schimb?

Autoeficiența personală și alimentația

Alimentație echilibrată înseamnă porții mici și *hrană de calitate.* ***Proverb***

Alimentația este o sursă importantă de furnizare, pentru organismul uman în general, dar și pentru organe, a elementelor necesare pentru o funcționare adecvată, în primul rând, activă a corpului. Alimentația are impact direct pentru activitatea fiecărui organ uman, dar, este importantă și pentru felul, cum omul percepe lumea din jur: dacă omul este alimentat corect, el este plin de viață, cu multă energie, dorință să fie activ, încredere în forțele proprii (de a muta munții din loc); dacă omul nu se alimentează corect, el este apatic, fără putere, conectat la bolile sau disconfortul interior.

Noi considerăm alimentația importantă nu doar pentru fizicul uman, dar și pentru plăcerea adusă în sensul estetic, importanța comunicării și fortificării relațiilor familiale în timpul mesei, în timpul preparării produselor, rolul alimentației pentru succesul în educație și dezvoltare, în cunoașterea tradițiilor culinare ale altor popoare etc.

Totodată, amintim că nutriționiștii vin cu multe sfaturi în vederea alimentației corecte, pentru a fi sănătoși și a ne dezvolta în armonie (fizicul și spiritul): să ne ridicăm de la masă puțin flămânzi, să preparăm bucatele cu dispoziția bună, să împărțim din bucate cu gânduri bune, cu anii să mâncăm mai puțin dar să ne mișcăm mai mult și multe altele.

Exercițiu:

Îmbogățiți meniul zilnic cu fructe și legume obligatoriu
Beți apă (2 litri zilnic)
Controlați cât mâncați!
Fiți activi!

Autoeficiența personală și zona de confort

Excesul de confort este mai dăunător decât lipsa de confort. ***Ion Untaru***

Confortul este o stare de comoditate, satisfacție. Confortul îl putem simți, îl putem crea, dar nu întotdeauna – repede. Pentru confort este important ca însușii omul să cunoască clar – ce îi aducea plăcerea și comoditatea, ce înțelege omul prin confort! Doar clarificând ideile, așteptările sale omul poate crea acea ambianță de confort, fie acasă sau la serviciu. Confortul este totalitatea condițiilor materiale care asigură o existență civilizată, plăcută, comodă și igienică.

Confortul este liniște și siguranță, cu referire la atmosfera psihologică și emoțională creată. Confortul este calitatea obiectelor ce te înconjoară, de aceea, uneori, avem obiecte în jurul nostru, care ne ajută să depășim unele momente din viața noastră, da acestea nu ne

satisfac ca calitate și, cu prima ocazie, sunt înlocuite. Oamenii percep diferit sentimentul (senzația) de confort. Cineva consideră că dacă ești sătul, stai la cald, ești într-un pat comod,…, ești în confort.

Pentru alte persoane confortul, pe lângă starea de bine fizică, este dependent de persoanele care sunt alături.

Alții nu se simt confortabil dacă nu fac mișcare, de aceea vedem oameni, care, și de mari sărbători, sunt activi, în parcuri, pe lac sau pe bicicletă.

În sensul dat – cum fiecare din noi percepe zona sa de confort, menționăm unele direcții de asigurare și dezvoltare a confortului personal:

- *Confort fizic: este caracteristic mai ales sportivilor, care măresc efortul fizic special pentru a dezvolta grupele de mușchi și rezistența organismului la factorii de mediu,*
- *Confort intelectual: care prevede lecturi, frecventarea seminarelor și trening-urilor, conversații cu persoane înțelepte, memorarea poeziilor etc. cu scopul de dezvoltare personală continuă,*
- *Confortul spiritual/ moral: care pune accent pe cunoașterea și descoperirea Eului, pe înțelegerea aspectelor etice din viața privată, socială, comunitară, credința, religia, meditațiile – surse de atingere a confortului spiritual!*

O altă idee ține de zona de confort și stres. Ne este greu să ieșim din zona de confort, dar, pentru a impulsiona potențialul personal, care va căuta soluții rapide și eficiente, pentru a impulsiona potențialul creativ este necesar de părăsit zona de confort!

Exercițiu:

Alegeți să practicați un sport care vă aduce plăcere

Memorizează proverbe, poezii scurte zilnic

Lecturați cărți de dezvoltare personală

Începeți să meditați!

Autoeficiența personală și instrumentele unui comportament eficient

Învață din ieri, trăiește pentru astăzi și spera pentru ziua de mâine. *Cel mai important lucru este sa nu încetezi niciodată sa te întrebi.* ***Albert Einstein***

Eficiența personală depinde de procesul permanent de dezvoltare personală. Acest lucru poate fi obținut prin elaborarea unei strategii comportamentale corecte în vederea dezvoltării personale permanente. Strategia unui comportament eficient formează deprinderi comportamentale, care pot fi sănătoase, eficiente sau nu.

Mai mult, fiecare persoană are comportamentul său, bazat și format în baza principiilor, experiențelor și modelelor acumulate. În situații identice persoanele reacționează diferit, acest fapt depinde de strategia comportamentală individuală (cineva se supără, se izolează în caz de insucces, plânge, poate striga sau acuza; altă persoană va analiza situația, va comunica cu persoane de încredere, poate cere sfatul sau va înșira în agendă evenimente pentru a căuta soluții).

Credem că fiecare din noi se întreabă – care este strategia unui comportament eficient? Pentru a răspunde, recomandăm:

- Identificați în anturajul Dvs. unele persoane care au ajuns la succes (în opinia Dvs.). Dacă aceste persoane ajung la rezultatul planificat, pe când Dvs., mult mai greu, atunci strategia comportamentală aplicată de ei este cea mai eficientă.
- Analizați elementele constitutive din strategia comportamentală a persoanelor de succes – cum gândesc, dacă planifică, cum eșalonează în timp, ce competențe au dezvoltat, ce deprinderi utile au format etc.

- Implicați în comportamentul personal elemente din strategiile comportamentale observate dar și adaptate la comportamentul personal
- Fiți puternici și calmi! Credem că puteți să nu reușiți chiar din prima încercare. Este nevoie de răbdare și perseverență
- Nu uitați că o deprindere trebuie repetată o perioadă minimă de 30 zile pentru a o forma (încă nu vorbim de automatism), deci, fiți insistenți!
- Un element nou din strategia Dvs. comportamentală poate fi eficient într-o anumită situație, deci este nevoie să studiați, să analizați și adaptați diferite instrumente utile, eficiente pentru dezvoltarea Dvs. personală.

Exercițiu:

Identificați persoane eficiente și de succes în domeniul de activitate practicat de Dvs.

Căutați /procurați literatură cu privire la persoane de succes, drumul lor de dezvoltare și atingere a performanțelor

Identificați și scrieți în agendă unele instrumente, strategii aplicate de aceste persoane

Alegeți 3 instrumente eficiente pentru Dvs.

Autoeficiența personală și sportul

Campionii nu se nasc în sălile de sport. Campionii sunt făcuți din ceea ce au mai adânc sădit în ei: o dorință, un vis, o chemare. ***Muhamed Ali***

Este o opinie, conform căreia eficiența personală se apropie de zero, dacă persoana nu este activă, nu practică un sport.

Cu adevărat, activitatea de sport (noi nu vorbim despre un sport de performanță sau practicarea profesională a sportului) ne face energici, cu dorința permanentă să fim activi, să coordonăm bine musculatura și scheletul, să avem o ținută corectă și frumoasă, să fim mai rezistenți la stres, să fim mai disciplinați, mai „verticali" în decizii.

Sportul ne învață să gestionăm emoțiile, deci, contribuie la dezvoltarea culturii emoționale. Sportul te scoate din zona de confort, deoarece, odată formată deprinderea de a fi activ, te scoate din casă pe orice timp, dar, cum am menționat mai sus, părăsirea zonei de confort este benefică pentru dezvoltarea autoeficienței personale.

Exercițiu:

Analizați posibilitățile individuale de practicare a mișcării. Identificați tipul de mișcare sau sport, locul acestor activități în orarul Dvs., periodicitatea ocupațiilor, identificați direcția progresului (voi merge mai mult în fiecare săptămână cu)

Alcătuiți un „contract" cu Dvs. Scrieți în agendă cum/ când veți practica mișcarea și sportul

Urmăriți realizarea contractului, identificați posibilitățile de recompense și pedeapsă…

Autoeficiența personală și dragostea

E o mare durere sa iubești. Dar e o mare nenorocire sa scapi de aceasta durere.
Ion Luca Caragiale

Sentimentele frumoase de dragoste sunt importante pentru eficiența personală. Trebuie să iubim activitatea pe care o realizăm zi de zi, trebuie să ne iubim pe noi, să iubim și să apreciem persoanele care sunt lângă noi…

Alexandr Smit a scris: Dragostea este descoperirea sinelui în alții și bucuria recunoașterii sinelui în alții.

Ne întrebam dacă putem să credem că controlul este partea opusă a dragostei? Dragostea oferă bucurie, fericire, impuls pentru creativitate și multe emoții pozitive…

Exercițiu:
Amintiți-vă cum vă simțiți când iubiți
Realizați activități tradiționale cu emoțiile de dragoste trăite
Sporiți acest efect prin frazele: Eu iubesc tot ce fac, Eu iubesc această activitate,…
Comparați rezultatele muncii Dvs. când le realizați cu dragoste și fără.

Autoeficiența personală și motivația

Motivația este inteligența care se identifică cu cele mai profunde sentimente asociate gândurilor tale. Acestea reprezintă aspectul subconștient al fiecărui gând conștient.

Herbert Harris

Motivația este un proces de influențare a comportamentului uman, care se realizează prin diverse instrumente – de la exemplul personal, încredere, laudă, apreciere, recompense, până la șantaj și condiționare.

Motivația, care nu ar fi, pune accent pe un îndemn de a fi activ, de a acționa. Nu putem compara motivația și dorința umană. Dorința pornește uneori de la instinct, pe când motivația este o analiză și apreciere a acțiunilor, identificarea lacunelor, selectarea soluțiilor, aplicarea unor mecanisme clare de impulsionare a unor comportamente anumite.

Dacă analizăm raportul: *Motivație și Eficiență personală (autoeficiență*), atunci putem începe prin a ne motiva pe noi înșine, deci motivația personală trebuie să fie sub control! Conform unor opinii, omul eficient controlează (intelectual) motivația personală și o dirijează, găsind repere pentru motivație permanent, indiferent de rezultat, complicitatea sarcinilor.

Ce ține de insucces rugăm să fiți răbdători! Este cel mai ușor să zici, că dacă nu am reușit de la început, nu este al meu (acest domeniu sau activitate). Nu este adevărat! Rezultatele bune vin greu, în timp dar și ca efort! Da, fiecare caută să eficientizeze unele eforturi, resurse implicate, dar, rezultatul bun necesită investiții și multe calități personale de înaltă calitate!

Deci, cum putem controla motivația?

Prin întrebarea: De ce este important pentru mine?

Răspunsul la această întrebare este calea de a înțelege aspectele prioritare din viață.

Satisfacție

De ce multe persoane se implică în activități complicate, în activități de proiecte, care necesită mult timp, competențe, efort nemăsurat… La sfârșitul multor activități persoana simte și o mare satisfacție – de la faptul că a reușit, că a învățat, că s-a schimbat, până la urmă…

Suferință

Credem că suferința (de la eșec, spre exemplu) nu este caracteristică tuturor. Mulți din noi, atunci când avem un eșec, după plânsete, tristețe, totuși analizăm lucrurile, dorința de a reuși ne face să ne ridicăm din fotoliu (vezi zona de confort) și să demonstrăm în primul rând nouă înșine că putem! Las-să sufere cei care aleg să nu facă nimic!

Cercetătorul A. Leontiev menționează, ca nucleul personalității și dorinței de schimbare-dezvoltare **motivația –** în funcție de factori (motive) stabile, de bază în declanșarea activităților de dezvoltare personală. De aceeași părere este și psihologul Bojovici L., în lucrarea Formarea personalității, care susține ideea dezvoltării personalității prin **motivație (motive**) care de fapt caracterizează integru o personalitate. Motivele determină scopul personalității, comportamentul, deciziile, soluțiile acceptabile, etc. Motivele sunt elementele care coordonează sau fac să se schimbe (modifice) comportamentul persoanei. Psihologii

B. Dodonova, K. Platonova, L. Bojovici, R. Nemova, fiind de acord cu ideea că personalitatea se dezvoltă prin motivație (motivele fiind acel îndemn sau impuls pentru schimbare –dezvoltare), au definit diferit motivele (ca declanșatori ai dezvoltării) – totalitatea de interese și dorințe (K. Platonova), totalitatea convingerilor omului (L. Bojovici). Cercetătorul E. Iliin consideră că fiecare persoană are un sistem stabil de motive (mobiluri), care reprezintă dominanta dezvoltării și schimbării personalității umane[11].

Cercetătorii V. Merlin, M. Neimarc[12] menționează că declanșator pentru dezvoltarea atitudinii persoanei față de comunitate (încredere, autoritate, siguranță, modele demne,…) dar și invers- atitudinea comunității față de persoană. În sensul dat savantul pune accent pe motivele colective (sociale) dar și profesionale de dezvoltare.

Cercetătorul D. Felidștein[13] a analizat unele tipuri de motive ce orientează persoana spre dezvoltare. Este vorba, spre exemplu, de orientarea umanistă, ce se caracterizează prin atitudine pozitivă față de sine, atitudine pozitivă față de comunitate (la nivel social dar și profesional- elevi, părinți, membrii comunității). În același context autorul identifică unele caracteristici concrete ale motivelor ce impulsionează dezvoltarea persoanei-

Altruiste

Individuale.

Altruiste	**Individuale**
Motivele sunt centrate pe interesele și nevoile altor persoane, dar, ca efect sau rezultat, contribuie la dezvoltarea persoanei	1. Motiv pentru dezvoltare este însușii persoana, interesele, aspirațiile personale. Comunitatea nu este ignorată, dar interesele, așteptările comunității sunt mai puțin valoroase pentru individ (*А. Маркова*, *Психология труда учителя*: *Кн. для учителя*, М.: *Просвещение*, 2003, 192 p.)

D. Felidștein mai descrie și motive egoiste, care sunt: accentuate egocentric (persoana este axată doar pe interesele, scopurile personale, comunitatea nu este apreciată, poate fi folosită, dar sub nici o formă nu este un motiv care merită să fie luat în calcul), și accentuate individual (persoana este centrată pe motivele, interesele, scopurile personale, având, la general, o atitudine negativă față de comunitate.

Exercițiu:

Amintiți-vă scopul Dvs. pentru un an

Scrieți în agendă, de ce este important să realizați acest scop?

Analizați critic – ce se întâmplă, dacă și de această dată nu veți reuși sau abandona activitatea?

Identificați motive pentru a „merge înainte” adică să nu abandonați ideile și scopurile la jumătate de drum

Vizualizați recompensa de la sfârșit de drum – atunci când veți realiza scopul!

Autoeficiența personală și dispoziția

A fi cu bună dispoziție înseamnă a-i chinui pe cei invidioși ***(autor necunoscut)***

[11] В. Блинов, *Эффективность обучения*, М., 2016; Л. Фридман, *Педагогический опыт глазами психолога*, М., 2007.

[12] Т.У. Крейтсберг, *Опыт исследования эффективности деятельности учителя*, in: Советская педагогика, 2000, № 5.

[13] Л. Фридман, *Педагогический опыт глазами психолога*, М., 2007.

Este legătură dintre EP și dispoziție? Da, este o legătură directă! Când ne ocupăm cu activități care ne fac plăcere, cu dispoziție bună, parcă și ideile vin una după alta, se identifică mai ușor și soluțiile potrivite, oamenii se mobilizează în jurul Dvs.!

George Meredith, scriitorul englez menționează: Dispoziția bună este mixul dintre bunătate și înțelepciune!

Cum lucrăm sau dacă avem rezultate când dispoziția este proastă? Nu ne putem concentra, suntem fixați pe ideile de stres, căutăm vinovați în nereușitele personale etc. Ce fel de rezultate vrem să obținem în asemenea stare?

Dacă analizăm factorii, de care depinde dispoziția, identificăm:

- **Focusarea atenției**: toate lucrurile și evenimentele pot fi privite din două perspective, una te face activ, eficient, alta – te inhibă, depinde cum privim lucrurile și ce decizie vom lua (afară plouă de 2 zile, o opțiune: este urât, nu am dispoziție, stau în pat, sunt supărat că s-a amânat întâlnirea cu prietenii; a doua opțiune: un timp potrivit pentru a munci – a termina referatul, a citi cartea, a face ordine în debara). Nu uitați: depinde ce alegeți Dvs.!
- **Unghiul (perspectiva)** din care sunt privite lucrurile (evenimentele): din nou am probleme, soluția aplicată nu a dat rezultatul așteptat. Putem să facem multe concluzii, una fiind: da, nu am reușit să ajung la rezultatul planificat, dar am acumulat experiență! Data viitoare cu siguranță reușesc!

În acest sens se recomandă o metodă, care fost promovată în SUA de Richard Bandler. Este vorba de Reframing – Transformation. Se are în vedere transformarea lucrurilor negative în idei, soluții, lucruri sau evenimente pozitive. Reframingul poate rezuma la o transformare atât pozitivă, cât și negativă! Putem recomanda în acest sens un exercițiu, pe care îl puteți realiza independent: transformați în pozitiv (la nivel de idee):

Sunt lacom-
Sunt lenos-
Sunt puternic fizic, dar încet
Sunt tăcut-
Sunt frumos-
Sunt optimist-
…

Dispoziția depinde de **starea fiziologică***: dacă sunt sătul, sunt în siguranță (acasă), îmi este cald și comod – mă simt confortabil fiziologic. Drum deschis pentru o dispoziție bună!*

Starea psihologică influențează dispoziția*: ne amintim că starea de bine personală depinde de oamenii ce ne înconjoară (vezi ambianța). Putem gestiona acest proces, și nu este vorba doar de oameni! Noutățile TV, emisiuni cu un grad sporit de violență, filmele privite de multe ori în locul emisiunilor educaționale, dezvoltative noi etc. ne ,,prind,, și ne fac dependenți de aceste aparate! Uneori trebuie să rupem ,,lanțul'' deprinderilor (de a sta la TV o zi liberă, de a privi trei telenovele la rând,…) în scopul schimbării (plec la plimbare, citesc o carte,…). Ca recomandări… putem propune mai multe idei, dar totul depinde de Dvs.- discutați cu oameni pozitiv, energizați-vă din bancuri și istorii hazlii, fiți activi!*

Exercițiu:

- ✓ *Fiți activi, nu stați toată ziua la televizor!*
- ✓ *Analizează o săptămână din viața ta, evenimentele negative explicați-le cu fraze de tipul: Asta înseamnă că …(aduceți un argument care va face transformarea – reframingul pozitiv)*

- ✓ *La fiecare eveniment negativ identifică două evenimente pozitive!*
- ✓ *Repetă ultimul punct 3-4 săptămâni!*

Autoeficiența personală și atitudinea

Atitudinea este suma tuturor alegerilor pe care le faci în fiecare zi. ***Jeff Keller***

Atitudinea noastră este importantă pentru tot – pentru calitatea vieții, succesele profesionale, dispoziție, calitatea relațiilor etc.

Atitudinea personală ne face activii sau pasivi, interesați de ceva sau indiferenți. Noi abordăm problema atitudinii ca un element al autoeficienței personale, a dorinței de schimbare, de dezvoltare, de performanță.

Noi percepem lumea și evenimentele prin prisma atitudinii personale față de aceste evenimente, lucruri sau oameni. Atitudinea eficientă față de viață poate fi descrisă astfel:

Tot ce se întâmplă în jurul meu contribuie la dezvoltarea mea

Unele evenimente poate trebuie apreciate ca un joc (nu foarte serios, ca ceva trecător)

Ia o atitudine pozitivă și viața va fi mai pozitivă!

Exercițiu:

Scrieți 3 evenimente importante (pozitive și negative) care au avut loc anul curent

Descrieți fiecare eveniment prin reframing

Selectați cel mai pozitiv reframing

Răspundeți la întrebările: Poate fi mai bine? Ce trebuie să faceți mai departe?

Autoeficiența personală și dezvoltarea

Dezvoltarea liberă a fiecăruia e condiția pentru o dezvoltare liberă a tuturor. ***Karl Marx***

Autoeficiența este un rezultat al dezvoltării (continue și permanente). Fără dezvoltare nu este autoeficiență! Fiziologii menționează că până la o anumită vârstă corpul uman singur se dezvoltă, după care acest proces încetinește, deci nu avem voie să lăsăm acest proces (dezvoltarea) de izbeliște.

Mai sus am identificat unele situații care contribuie la AEP prin dezvoltare, le amintim: părăsirea zonelor de confort, rezistența la situațiile de stres, căutarea soluțiilor noi.

Dacă e să identificăm direcțiile de dezvoltare, atunci aceste sunt cele tradiționale:

Fizică

Intelectuală

Estetică

Prin muncă

Morală

Spirituală

…

Ca atare este vorba de dimensiunile noilor educații, care pun accent, în primul rând, pe formarea valorilor, ca:

Deci, direcțiile dezvoltării personale (în concordanță cu dimensiunile dezvoltării holistice) pot fi:

Echilibrul personal

Respectul de sine

Atașament față de ceilalți

Prosperitate economica

Consiliere de carieră

Libertatea, *libertatea deciziei*
Conștiința sanitară
Creativitatea
Echilibrul ecologic
…

Este necesar, printr-o evaluare, de identificat domeniile în care trebuie de realizat intervenții (rapide, eficiente, urgente), anume cu domeniile mai puțin dezvoltate dar necesare pentru succes, rezultate, apreciere socială,…, putem începe planificarea acțiunilor de dezvoltare personală.

Exercițiu:

Citiți cartea autorului Tony Buzan, Super gândire, 2010 (despre dezvoltare personală)
Identificați timp pentru ocupații sportive, mișcare
Informați-vă cu referire la dezvoltarea personală
Când planificați să realizați cele de mai sus?

Autoeficiența personală și fricile

Nu-ti fie teama ca înaintezi prea încet. Teme-te dacă te oprești. ***Sun Tzu***

Fiecare persoană are o atitudine aparte față de frici. Fricile sunt pozitive sau negative. Frica (spre exemplu față de un animal sălbatic sau o haită de câini) activizează o acțiune – să fug (pentru a mă salva), să atac (dacă animalul nu este foarte mare) sau să mă apăr (caut obiectele din jur care mă vor ajuta în acest sens – un lemn, un obiect ascuțit,…).

Oare fricile ne sunt de folos? Au fricile noastre o legătură cu AEP? Frica semnalizează un pericol, că este necesară o soluție urgentă și eficientă, că trebuie să mobilizăm forțele interne pentru a rezolva o problemă. Frica acutizează scopul – de a supraviețui (fizic, social, cultural,…). Frica te face să gândești critic și să decizi – vrei să trăiești o viață fără a te promova, a face carieră, fără dezvoltare și evoluție personală? Dacă nu- începi să acționezi!

Dar, același sentiment de frică poate bloca – persoana pierde graiul, nu poate reacționa prompt, uită argumentele, devine dependent de frica față de insucces, risc, frica față de membrii comunității, frica de a vorbi public etc. Aspectele negative ale fricii pot „conduce" persoana, care devine retrasă, fără încredere în forțele proprii, foarte dependentă de opinia celorlalți.

Frica este o emoție puternică, un scop personal ar fi să învățăm să gestionăm această emoție.

Exercițiu:

Identificați 3 lucruri (de dificultate medie și ușoară) pe care aveți frică să le realizați sau vă este frică de eșec
Analizați – ce se poate întâmpla dacă veți face aceste lucruri?
Analizați – ce se poate întâmpla dacă nu veți face aceste lucruri?
Realizați cele indicate
Analizați rezultatele, a meritat să vă temeți?

Autoeficiența personală și cinstea (adevărul, onestitatea)

Cel mai sincer adevăr înflorește doar drept urmare a celei mai sincere iubiri.
Heinrich Heine

Dacă Vă întrebați, care este legătura dintre eficiența personală și cinste, atunci, pentru a dezvolta EP trebuie să fim cinstiți cu noi înșine. Dacă unui medic nu-i povestim simptomele

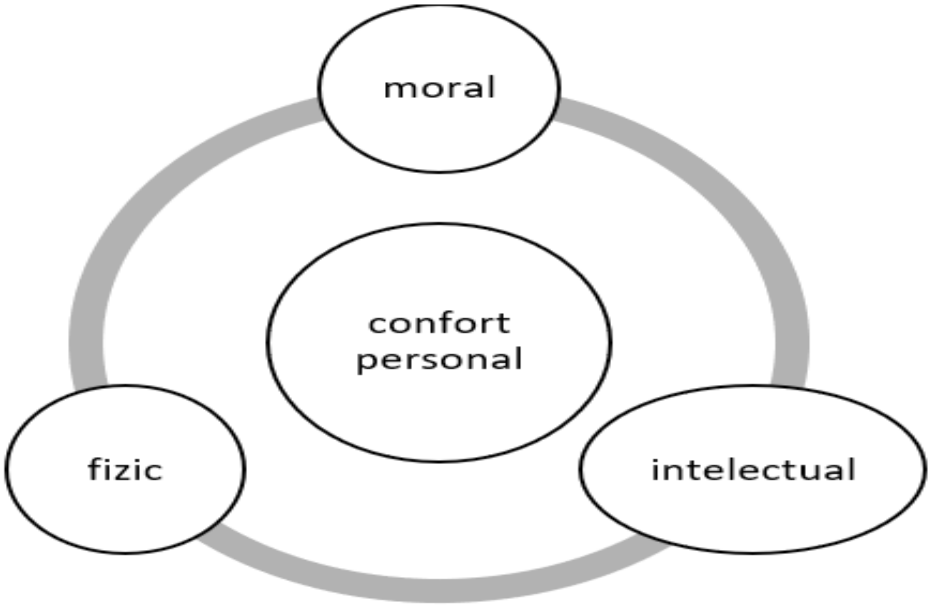

Figura 1.3. Direcții de asigurare și dezvoltare a confortului personal

adevărate și problemele de sănătate, atunci nici un medic nu poate stabili diagnoza corectă și tratamentul eficient.

Tot așa este și cu EP: dacă sunt sinceră cu mine atunci voi identifica direcțiile în care trebuie să acționez.

Dacă Dvs. faceți sport, citiți cărți de dezvoltare personală și aplicați unele instrumente în acest sens, sunteți bravo! Dacă nu faceți nimic în sensul dezvoltării personale, dar spuneți (ca o scuză) că nu aveți timp pentru aceste activități – nu sunteți sinceri, căutați scuze! Omul, care nu este sincer cu sine, nu poate fi obiectiv, respectiv nu se percepe critic, nu poate trasa scopuri reale pentru dezvoltare personală.

Exercițiu:

Fii sincer cu tine timp de o săptămână

Măsurați tot ce puteți pe scala lui Likert: de la 1 la 10

Scrieți în agendă unele concluzii după această perioadă și analiza realizată

Indicați cum, cât de mult vă ajută cinstea și sinceritatea pentru dezvoltarea personală

Cum depinde eficiența personală de rezultatele săptămânii, în care ați fost cinstiți cu Dvs.?

Autoeficiența personală și simțul umorului

Umorul este uleiul din lampa vieţii noastre. ***Proverb olandez***

Ludwig Feuerbach, filosoful materialist german[14] menționa, *că umorul este scut împotriva neplăcerilor și a emoțiilor negative. Umorul „duce*" sufletul peste prăpastie și îl învață să se distreze cu problemele!

Trebuie să fim, totuși, atenți – dacă învăț să râd de mine- devin mai eficient, voi depune efort să mă schimb, dacă voi râde de alții – îi pot supăra.

[14] E. Davidescu, *Factorii de influență a nivelului de autoeficacitate personală*, Chișinău, 2018.

ECOLOGICĂ	*PENTRU FAMILIE*	*PENTRU SCHIMBARE*	*INTERCULTURALĂ*
PENTRU MEDIU	*PENTRU SOCIETATE*	*PENTRU DEZVOLTARE*	*DEMOGRAFICĂ*
ECONOMICĂ	***DEZVOLTARE GLOBALĂ-HOLISTICA***		*FIZICĂ*
ANTREPRENORIALĂ			*SANITARĂ*
INTELECTUALĂ	*PERSOALĂ*	*PENTRU TEHNOLOGIE*	*PENTRU COOPERARE*
MORALĂ	*PENTRU ARTE*	*DIGITALĂ*	*PENTRU SĂNĂTATE*
PRIN MUNCĂ		*MEDIA*	

Figura 1.4. Noile educații

Umorul trezește emoții pozitive, face să am o atitudine pozitivă față de viață, față de sine, toată lumea cunoaște că umorul, gluma prelungește viața!

Exercițiu:

Amintiți-vă un banc care Vă place

Spuneți-l prietenilor

Comentați unele situații din viață din prisma umorului

Continuați să fiți pozitivi!

Concluzii. Multe din criteriile sau indicatorii de apreciere a eficienței cadrelor didactice sunt actuale pentru pedagogi, altele – abia devin actuale, dar unele – nerelevante pentru a determina sau a aprecia eficiența cadrelor didactice. Unii pedagogi nu au timp și dorință, uneori și surse (fie financiare sau materiale) pentru a practica sportul, vizualizarea este considerată o mască pentru oamenii slabi, confortul nu trebuie să fie asigurat de manageri dar se va face individual la locul de muncă, deseori controlul este considerat lipsa de încredere în specialist. Pe de altă parte, tot cadrele didactice menționează că daca ar fi avut ocazia, ar fi controlat și mai mult, și mai aspru. Acest lucru, credem, demonstrează imaturitatea pedagogului, care încă singur nu a conștientizat dacă este eficient, nu realizează autoaprecierea eficienței, de aceea nu sunt clare principiile de-în dezvoltare personală etc.

PATRIMONIUL ETNOLOGIC: DE LA NECUNOAȘTERE LA VALORIZARE CULTURALĂ

ETHNOLOGICAL HERITAGE: FROM IGNORANCE TO CULTURAL VALORIZATION

Model vestimentar, realizat la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”

Dr. Marina Miron, în timpul expedițiilor etnografice în localitățile populate de bulgari, Republica Moldova

FOILE DE ZESTRE ALE FIICELOR DE BOIERI DIN ȚARA MOLDOVEI (SECOLUL AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA) – ELEMENT IMPORTANT AL PATRIMONIULUI

Dowry sheets of boyar's daughters from the Principality of Moldova (XVIII-th century – the beginning of XIX-th century) – an important element of the heritage

DOI: 10.5281/zenodo.8384515
CZU: 392.51(478)"XVII-XVIII"

Alina FELEA
Doctor habilitat în istorie, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova
Email: afelea44@gmail.com

Summary. The inventory of those included in the dowry sheet sheds light in the presentation of the details related to the daily life of the inhabitants of Moldova, but also some moments in their spiritual life. The objects mentioned in the dowry sheet allow us to reconstruct the habits and way of eating of the family, details about the interior of the houses, details of the clothing, the prices of the researched period, new customs, etc. At the same time, the dowry sheet is an example of taking some words from other languages to designate certain objects, thus making the external influence, especially the Turkish one, even more visible.

Keywords: dowry sheet, Principality of Moldova, boyar's daughters, heritage, clothing, jewelry, icon, rugs.

În secolul al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea în Țara Moldovei, ca și în Țara Românească, zestrea era o condiție indispensabilă pentru încheierea căsătoriei. Reieșind din situația economico-financiară și posibilitatea familiei, în special a fetei[1], părinții elaborau foaia de zestre înainte de căsătoria tinerilor. Foaia de zestre includea obiectele din trusou și dota[2]. Aceste foi de zestre sunt un element important al patrimoniului- surse unice pentru

[1] Deși, de obicei, se înzestrau fetele, în Țara Moldovei se înzestrau și băieții, însă avem puține documente ce atestă acest fapt. Printre ele se numără și cel din 23 aprilie 1794 dat de Ianachi Sovaca, căpitan, fiului său Pavel: „Izvod de cele ce am să dau fiului meu Pavel zăstre, după cum arată mai gios. 1794 Aprili 23". În foaia de zestre a lui Pavel erau enumerate toate lucrurile mișcătoare și nemișcătoare: „6 boi bari de giug, 6 vaci cu doă tineri, 2 epi, 1 cal ce esti di față supt șe, 30 stupi în toamnă, 20 oi cu mei.1 beniș de postav. Și adecă aceste toate să fiu vinovat a le da după cum m-am apucat și am iscălit. Ianachi Sovaca căpitan". Pentru alte proprietăți părintele indica că le va împărți cu ceilalți frați ai săi: „Și pentru doă mori de apă ce le am una la Vale Izvoarălor moșii părintească și o moară la Vale Jădaucei și pentru câți moșii să vor dovedi drept a mele la toati să fii împreună cu doi fecioari mai mici și doă copili feti ce sânt la toati să fii părtași frățăști și am iscălit. Ianachi Sovaca căpitan". *Surete și izvoade*. Vol. XVI (Fereștii și Vasluiul). Studiu și documente de Gh. Ghibănescu. Iași: Tipogr. „Dacia" Iliescu, Grossu & Comp., 1926, vol. XVI, p.10.

[2] V. Barbu, *De la comunitatea patrimonială la comunitatea de destin: zestrea în Țara Românească ân secolul al XVII-lea*, in: De la comunitate la societate. Studii de istoria familiei din Țara Românească sub Vechiul Regim, ed. Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Constanța Vintilă-Ghițulescu et. el., București, 2007, pp. 19-93; C. Vintilă-Ghițulescu, *Marriage without contracts in Romanian Society (18th and 19 th centuries)*, in: Romania Journal of Population Studies, vol.II, I, 2008, pp. 5-18; Idem, *Foile de zestre și importanța lor în constituirea unei căsătorii (1700–1865),* in: Revista de istorie socială, X–XII, 2005–2007, p. 130; P.-A. Lazăr, *Foaia de zestre în Moldova sec. XVI–XVIII: constituire și*

cercetarea tradițiilor și obiceiurile din societatea Țării Moldovei. Întocmirea foilor de zestre subliniază respectarea tradițiilor și a obiceiurilor locale păstrate în tradițiile prenupțiale, în special la capitolul înzestrarea fetelor, care, pe lângă proprietăți funciare, primeau și obiecte/ lucruri necesare pentru gospodărie, haine, bijuterii etc. Anume lucrurile enumerate în foile de zestre, inserate la capitolele articole de vestimentație, argintărie, obiecte pentru bucătărie, lucruri pentru dormitor, lucruri pentru decorul interiorului casei sunt izvoare indispensabile pentru elucidarea vieții cotidiene a familiilor de boieri, în special a obiceiurilor ce țin de comportamentele alimentare, de domeniul vestimentației și a modei, dar și în evidențierea anumitor elemente ce țin de aspectul interiorului casei, astfel constituind un element important al patrimoniului istorico-cultural. Totodată, foile de zestre sunt un indicator al preluării unor obiceiuri din exterior și fixează locul împrumuturilor în viața cotidiană a populației din Țara Moldovei. În același timp, izvodul de zestre este și un izvor neprețuit de cercetare a influenței lingvistice, numeroși termeni utilizați pentru denumirea unui articol vestimentar, a unei ustensile, a unei bijuterii fiind împrumutați.

Cercetarea dată se referă în mare parte la unele componente ale foii de zestre, în special în compartimentul denumit în istoriografie trusou[3], subliniind câteva aspecte interesante din punctul de vedere al obiceiurilor, cotidianului și mentalității. Cercetătorii menționează că în trusou se includeau obiectele personale (hainele și bijuteriile) și lucrurile pentru viitoarea gospodărie (veselă și ustensile, așternuturi, prosoape, fețe de masă, covoare, dar și mobilă)[4], deoarece femeii îi revenea sarcina de a aduce în casa soțului lucrurile remarcate mai sus. Izvoadele de zestre enumerau detaliat cele ce aducea mireasa în casa mirelui. Valoarea economică era arătată prin prețuirea celor indicate în foile de zestre.

Trăsături distincte ale conştientului şi mentalului unei persoane din Țara Moldovei din secolul al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea erau religiozitatea şi credinţa, majoritatea locuitorilor fiind ortodocși. În foile de zestre se întâlnesc două elemente importante care reflectă această latură: invocarea religioasă și prezența icoanelor. Prin *invocarea religioasă,* care se întâlnește în partea introductivă a foilor de zestre, părinții îşi exprimau frica de dreptatea şi judecata lui Dumnezeu și se rugau de bunăvoința Domnului pentru copilul lor. Câteva astfel de cazuri sunt înregistrate în foile de zestre din secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Astfel, foaia de zestre dată la 11 februarie 1711 Zoiţei Meleghi, măritată cu Panaite Grecul, elaborată de fratele Zoiței, stipula: „Izvod de zăstri ce am să dau *de mila lui Dumnezău* (sublinierea noastră – A. F.) surorime Zoiţei[5]". În foaia de zestre dată Mărioarei de mama ei, Fotina șătrăreasa, la 7 decembrie 1797, la fel, se menționa: „Cu mila lui Dumnezău cele ce dau zăstre ficii meli Mărioarei"[6]. Foaia de zestre redactată de Zmăranda Buzne, armăşoaie, fiicei sale Anastasia la 8 noiembrie 1799 începea cu invocarea milei Domnului: „Cu mila lui Dumnezău. Izvod de zăstre ce dau fiicei meli

validare. Normele de întocmire ale unei foi de zestre, cuprinse în Prăvilioara de la Iași din1784, in: Studium, 2017, X, pp. 5-31.

[3] V. Barbu, *Ordo Amoris. O istorie a căsătoriei în Ţara Românească în secolul al XVII-lea*. Bucureşti: Editura Academiei, 2011, p. 224; C. Vintilă-Ghițulescu, *Zestre între normă şi practică. Ţara Românească în secolul al XVII-lea (I)*, in: Studii şi Materiale de Istorie Medie, vol. XVIII, 2000, p. 214.

[4] *Ibidem.*

[5] *Surete şi izvoade (documente basarabene*) publicate de Gh. Ghibănescu. Vol. XI. Iaşi: Lumina Moldovei, 1922, pp. 135-136.

[6] *Documente Basarabene*. publ. de L. T. Boga. Vol.I. Foi de zestre (1734–1844), Chișinău: Tipografia Centralei, 1928, pp. 13-14.

Năstasăi[7]". Invocarea a fost prezentă și în foaia de zestre a Catincăi, fiica lui Toader Corne din 7 mai 1808: „Cu ajutorul milostivului Dumnezău"[8].

O altă parte componentă importantă menționată în foaia de zestre era icoana, în mentalitatea ortodocșilor considerată a fi menită să vegheze asupra fericirii și bunăstării viitoarei familii. Icoana a fost amintită în mai multe foi de zestre ale fiicelor de boieri. În foaia de zestre dată la 7 noiembrie 1808 de Petrachi Cazimir nepoatei sale Catinca, fiica răposatului Toader Corne, pe prima poziție este menționată „o icoană ferecată cu argint"[9]. În unele dintre foile de zestre este remarcată icoana Maicii Domnului. În foaia de zestre a Catrinei Botezatu, căsătorită cu Teodor Giurcăneanu în februarie 1785, se pomenea „o icoană maica Precista"[10]. Icoanele date drept zestre, pe lângă valoarea spirituală și cea cultural-artistică, mai aveau și valoare financiară, fiind ferecate cu argint. Despre acest fapt se menționează în izvodul de zestre pe care l-a dat Fotina, ştătăreasa, fiicei sale Marioara la 7 decembrie 1797: „Cu mila lui Dumnezău cele ce dau zăstre ficii meli Mărioarei …1 icoană cu argint"[11]; în izvodul de zestre dat de Constantin Racoviţă fiicei sale Nastasica, la 1 aprilie 1798 – „1 icoană ferecată cu argint[12]"; în izvodul de zestre pe care l-a dat Manolachi Donici, spătar, nepoatei sale Tudosia la 20 ianuarie 1800 – „Celi ci voi să să de zăstri nepoati me Tudosiei. 1 icoană ferecată cu argint"[13]. Prezența acestor două elemente în foile de zestre demonstrează importanța sferei spirituale în viața cotidiană a familiei de boieri din Țara Moldovei.

Mult mai bogate foile de zestre sunt la capitolul prezentării lucrurilor ce țin de sfera materială, care reflectă obiceiuri, tradiții, dar și influențe din exterior, care au pătruns în mediul elitelor Țării Moldovei. Trusoul cu haine din foile de zestre date în familiile înstărite era un adevărat indicator al modei existente în perioada examinată în rândurile fetelor și soțiilor boierilor din Țara Moldovei. Perioada mijlocul secolului al XVII-lea – mijlocul secolului al. XVIII-lea, denumită în istoriografie „baroc istoric"[14], este caracterizată prin estetica de compromis între Orient şi Occident[15]. Anume în perioada dată se constata o intensificare a modei orientale, ea înlocuind moda central-europeană, îndeosebi pe cea poloneză. Una dintre sursele de formare a barocului de nuanţe orientale în Moldova ar putea fi cea constantinopoliană[16]. Secolul al XVIII-lea, numit de E. Pavlescu secol al revoluţiei modei[17], desăvârşeşte procesul de orientalizare a costumului[18], iar vestimentaţia este un indiciu indiscutabil al influenţei constantinopoliene: cabaniţa, caftanul, dulamaua, feregeaua, cuca etc. Costumele boierilor se caracterizau prin evidente împrumuturi turceşti: giubea, împo-

[7] *Ibidem*.

[8] *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada Războiului Ruso-Turc (august 1808 – iunie 1809)*, volum întocmit de Demir Dragnev, Larisa Svetlicinâi (editori, coord.), Teodor Candu, Tudor Ciobanu (edit.), București-Brăila, 2017), nr. 184, p. 298.

[9] *Ibidem*.

[10] *Surete și izvoade.* Vol. XVII. Drăcenii cu moșiile dinprejur (Fălciu), de Gh. Ghibănescu, Huși: Tipografia „Leţcae" George Jorică, 1927, pp. 92-93.

[11] *Documente basarabene.* Vol. I, pp. 11-12.

[12] *Surete şi izvoade (Documente slavo-române)*, publicate de Gh. Ghibănescu. Vol. VIII, Iași: Tipografia „Dacia" P. & D. Iliescu Iaşi, 1914, pp. 375-376.

[13] *Documente Basarabene.* Vol. I, pp. 14-15.

[14] Al. Duţu, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcţii în istoria mentalităţilor*, Bucureşti, 1986; R. Theodorescu, *Civilizaţia românilor între medieval şi modern*, vol. 1-2, Bucureşti, 1987.

[15] R. Theodorescu, *Civilizaţia românilor*..., vol. 1, p. 141.

[16] *Ibidem*.

[17] E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Iași, 1939.

[18] A. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut*, vol. II, București, 1987, p. 5.

dobirea pompoasă cu pietre scumpe etc. Țesăturile din care erau confecționate veșmintele, puteau fi destul de scumpe, de import, care indicau tipul hainelor îmbrăcate cu anumite ocazii, sau din stofe tradiționale, care pentru fetele din familiile elitelor, arătau hainele de casă, iar pentru fetele din familiile țăranilor și orășenilor erau cotidiene. Blănurile, paftalele, nasturii de aur sau argint nu numai că ridicau valoarea hainelor, dar ele însele valorau mult. În categoria hainelor în foile de zestre ale fetelor de boieri erau enumerate blănuri, hainele garnisite cu blană de sobol, de râs, de jder[19], mantale, căciuli de blană, rochii, fuste, cămăși, năfrămi, brâie, ciorapi. Hainele menționate în foile de zestre sunt: tănbărul, benișul, giubeaua, cațaveica, habaciul, ghiordia[20]. Un element important din rândul vestimentației feminine erau rochiile, astfel Maria, fiica lui Ioniță Pisoschi, în 1771 a fost înzestrată cu „1 ruchii cu flori, 2 ruchii di ghermeză cu flori”[21]; Zoiței Meleghi în 1777 i s-a dat o „ rochie cu antereu de pirvie, o rochie cu antereu de cutnie de purtat”[22]; Catrinei Botezatu în 1785 –„tij o rochiia maltinu, 1 rochie Stanbol șal, 1 rochie Șam alogea”[23], „ 12 rânduri de strae 4.000 lei, între cari sântu doaî rochii blondă și celelalte cu horbătă, 600 lei”[24]. În trusou intrau și fustele[25]; cămășile, femeiești și bărbătești”[26], „cu izmenele lor”[27], de diferit preț și calitate, năfrămile, brâiele, pantofii[28] și ciorapii – „colțuni de mătasî şi de bumbacu”[29]. La capitolul acoperământ pentru cap pentru femei în foile de zestre sunt menționate năfrămile, mâneștiergurile și basmalele. Bălașei, fiica lui Iordachi Cantacuzino i s-au dat „2 năfrămi de Țarigrad, câte 30 de lei, de cele lungi; 1 năframă rețele; 2 năframe cusute cu fir în capăt; 4 năfrămi cu sârmă; 30 năfrămi cu fir”[30], Mariei Pisoschi – „12 băsmale cusute”[31], Zoiței Meleghi – „patru măneștierguri bun de înbrobodit, cinspreci basmale, un val de saci”[32]. În foile de zestre erau indicate și brâiele: „1 brâu cumpărat cu 30 de lei la Țarigrad; 1 brâu cu stele; 1 brâu colan, paftale de argint”[33], „1 culan cu hir”[34].

Podoabele enumerate în foile de zestre reflectă distribuirea lor în componența portului[35], evidențiindu-se: 1) pentru cap și acoperământul capului (coroane, diademe, cercei

[19] Nicolae Iorga, *Viața femeilor în trecutul românesc*. Vălenii-de-Munte: Tipografia Neamul românesc, 1910, pp. 212-214.

[20] *Documente basarabene,* vol. I, pp. 8-9; *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VII. Cărți domnești, zapise și răvașe. Tipărite în întregime sau ca regeste și întovărășite cu note explicative. Partea a III-a. Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688, de N. Iorga. București: Editura Ministerului de Instrucție, 1904, pp. 152-153; *Surete și izvoade*, vol. XI, pp. 135-136; *Surete și izvoade,* vol. XVII, pp. 92-93 etc.

[21] *Documente Basarabene.* Vol. I, p. 8.

[22] *Surete și izvoade*, vol. XI, pp. 135-136.

[23] *Surete și izvoade*, vol. XVII, pp. 92-93.

[24] *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XVI, ed. de N. Iorga. București: Editura Ministerului de Instrucție, 1909, pp. 91-92.

[25] Nicolae Iorga, *Viața femeilor în trecutul românesc*, pp. 212–214.

[26] *Documente Basarabene.* Vol. I, p. 8.

[27] *Ibidem*, p. 8-9.

[28] *Ibidem*, pp. 14-15.

[29] *Studii*, vol. XVI, pp. 91-92.

[30] Nicolae Iorga, *Viața femeilor în trecutul românesc,* pp. 212–214.

[31] *Documente basarabene.* Vol. I, p. 8.

[32] *Surete și izvoade*, vol. XI, pp. 135-136.

[33] Nicolae Iorga, *Viața femeilor în trecutul românesc*, pp. 212–214.

[34] *Documente basarabene.* Vol. I, p. 8.

[35] S. Reabțeva, *Piese de podoabă și de vestimentație pe teritoriul Moldovei istorice*, în: AKADEMOS, 2015, nr. 3, p. 128.

etc.); 2) pentru gât (pandantive, salbe, „coliere"); 3) pentru mâini (brăţări şi inele); 4) piese ce serveau nemijlocit la ornamentarea îmbrăcămintei (centuri, pandantive cusute, catarame şi nasturi de diferite tipuri). Numărul bijuteriilor, dar şi valoarea lor, variau în funcție de poziția ierarhică a tatălui în rândul demnitarilor, de situația financiară a familiei. Uneori podoabele erau doar din aur sau argint, alteori erau garnisite cu nestemate. Prețul varia în funcție de pietrele utilizate, de mărimea nestematelor, dar și de numărul lor. Inele sunt unele dintre cele mai populare bijuterii enumerate în foile de zestre. Inelele de aur puteau fi decorate cu diferite pietre prețioase, diamante, safir, smarald etc.: în 1785 în izvodul de zestre dat de Ileana Başotă fiicei sale Mărioara – „4 inele cu diamant"[36]; în 1797 în izvodul de zestre elaborat de Fotina, şătrăreasa, fiicei sale Marioara – „1 inel de diamand, 1 inel de zamfir cu 6 diimanturi"[37], în 1799 în izvodul de zestre redactat de Zmăranda Buzne, armăşoaie, fiicei sale Anastasia „1 inel cu zanfişi"[38]; printre bijuteriile date zestre în 1800 Tudoscăi de către Carpu, paharnic, erau menționate „1 inel cu diamant; 1 inel cu zapfir; 1 inel cu zmărald"[39]. Cercei, pomeniți în foile de zestre sub termenii *cercei* și *sărji,* erau de diferite forme și mărimi, astfel, în 1730, Bălaşei, fiica lui Iordachi Cantacuzino, logofătul, i s-a dat „1 păreche şărji aur cu smaragd, 150 lei; 1 păreche şărji aur cu rubinuri, câte trei picioare, mărgăritare mari, 120 de lei; 1 păreche şărji, aur cu smaragduri, tij cu picioare de mărgăritar, 110 lei; 1 păreche șărji cu smaragduri, cu mărgăritare, 40 de lei"[40]; în 1797, în izvodul de zestre al Marioarei – „1 părechi cercei cu zmăranduri"[41]; în foaia de zestre a Zoiței Meleghi din 1777 – „o părechi sărji de aur cu mărgăritar"[42]; în foaia Mărioarei Başotă din 1785 – „1 părechi cercei de zmaragd"[43], în foaia de zestre a Nastasicăi Racoviță din aprilie 1798 – „2 perechi cercei de bălaş"[44], și în cea a Tudoscăi din 1800 – „2 părechi cercei cu zmarald şi cu aripi de diiamant"[45].

Lista de giuvaiere din foile de zestre ale fetelor de boieri era completată cu șiraguri de mărgăritare, lanțuri de aur, salbe, gherdane etc.[46]. Brățările au fost remarcate în numeroase foi de zestre: „ o părechie de brățări înbletitea s'au datu la lingurari; 1 băharu cu codiță tiju, 1 taleru tiju"[47]. În foile de zestre mai erau enumerate coronițele, precum în foaia de zestre a Tudoscăi din 1800: „1 coruniţa de aur cu rubinuri şi cu zmarald"[48], în foaia de zestre a Mărioarei, fiica lui Vasile Holban – „1 fluture de diamant"[49], iar în izvodul de zestre a Catincăi Corne – „o lună cu diiamanturi"[50]. Paftale la fel erau incluse la bijuterii: în foaia de zestre

[36] *Documente basarabene.* Vol. I, pp. 8-9.
[37] *Ibidem*, pp. 11-12.
[38] *Ibidem*, pp. 13-14.
[39] *MEF*, vol. XI, pp. 226–327.
[40] Nicolae Iorga, *Viaţa femeilor în trecutul românesc*, pp. 212–214.
[41] *Documente basarabene,* vol. I, pp. 11-12.
[42] *Surete şi izvoade*, volumul XI, pp. 135-136.
[43] *Documente basaraben,.* vol. I, pp. 8-9.
[44] *Surete și izvoade,* vol. VIII, pp. 375-376.
[45] *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1787–1800). Moldova în epoca feudalismului (în continuare MEF)*, vol. XI, coord. Demir Dragnev, mem. cor. al AȘM, Valentin Constantinov, dr. în istorie. Chișinău, 2008, pp. 226–227.
[46] *Documente basarabene.* Vol. I, p. 8. *MEF*, vol. XI, pp. 226-227. *Studii*, vol. XVI, pp. 91-92, pp. 130-131.
[47] *Ibidem*, pp. 130-131.
[48] *MEF*, vol. XI, pp. 226-327.
[49] *Studii*, vol. XVI, pp. 91-92.
[50] *Documente privitoarea la istoria Țării Moldovei în perioada Războiului Ruso-Tur*c (august 1808

a Catrinei Botezatu – „1 părechi paftale argint cu colanul loru”[51], în foaia de zestre a Mariei Pisoschi –„1 părechi păftali di argint”[52], în foaia de zestre a Zoiței Meleghi – „o părechi paftali de argint cu colan”[53], în foaia de zestre a Mărioarei Bașotă – „1 păreche paftale de aur”[54] și în cea a Tudoscăi „1 paftali de argint[55]. Brâiele de argint, la fel, erau articole de bijuterie: „2 brâe de argintu făr de alte marianţuşuri[56]”.

Deosebit de interesante sunt foile de zestre la capitolul covoare și țesături, prezentând multitudinea acestora, dar și făcând o imagine despre țesăturile din interiorul locuințelor de boieri. Casele erau decorate cu covoare, scoarțe, păretare, poloage, lăicere, care erau de diverse feluri. De exemplu Bălașa, fiica lui Iordachi Cantacuzino, logofătul, în 1730 a primit „7 covoare; 2 scoarte turcești; 2 cergi cu ozoare; 1 păretari, tij cu ozoare”[57]; Zoița Meleghi la 11 februarie 1777 – „o cergă cu laţu, o scoarţă aliasă, două lăvicere”[58]; Anastasia Buzne la 8 noiembrie 1799 – „o scoarţă”[59]; Tudosia la 20 ianuarie 1800 – „1 covor”[60]. Atât covoarele, cât și țesăturile, puteau fi de proveniență locală sau de import. Astfel, Alexandra, nepoata Saftei, în 1669, pe lângă celelalte a primit „1 cergă alabastră turcească; 1 cergă albastră turcească, ... 1 şahmara albu”, iar Catrinei Botezatu în 1785 – „ 2 scoarţă turceşti”[61]. În unele izvoade se indicau și prețurile la ele, în 1777 – „ 1 polog, 50 lei; 2 scoarţe bune, 80 lei; 2 covoar[e], 30 lei”[62] și în 1811 – „1 covoru bunu 400 lei”[63].

La capitolul veselă fetelor din familiile de boieri primeau diferite tipurile de veselă, iar argintăria ocupa un capitol important[64]. Argintăria mesei era compusă din mai multe obiecte. În această categorie intrau cupele, paharele, solnițele și zăharnițele și tacâmurile: furculițe, linguri și cuțite, străchinuțele pentru dulceață cu linguriţele[65]. Furculițele, remarcate în secolul al XVII-lea în Țara Moldovei, deja în secolul al XVIII-lea în familiile de boieri aveau o utilizare frecventă. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, tacâmurile din linguri, furculițe și cuțite constituiau seturi de 6, 12 și 24 persoane[66].

La sfârșitul secolului al XVIII-lea un element indispensabil menționat în foile de zestre ale fiicelor de boieri au fost *tacâmurile de cafea*[67]. Consumul frecvent de cafea a intrat

– *iunie 1809),* nr.184, p. 298

[51] *Surete şi izvoade,* vol. XVII, pp. 92-93.

[52] *Documente basarabene,* vol. I, p. 8.

[53] S*urete şi izvoade*, vol. XI, pp. 135-136.

[54] *Documente basarabene,* vol. I, pp. 8-9.

[55] *MEF*, vol. XI, pp. 226-227.

[56] *Surete şi izvoade,* vol. XVI, pp. 80-81.

[57] Nicolae Iorga, *Viaţa femeilor în trecutul românesc*, pp. 212–214.

[58] *Surete şi izvoade*, vol. XI, pp. 135-136.

[59] *Documente basarabene,* vol. I, pp. 13-14.

[60] *Ibidem*, pp. 14-15.

[61] *Surete şi izvoade*, vol. XVII, pp. 92-93.

[62] *Studii*, vol. VII, pp. 152-153.

[63] *Studii*, vol. XVI, pp. 91-92.

[64] C. Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române* (sec. XIV–XIX), București, 1968, p. 38.

[65] *Surete și izvoade*, vol. XVI, pp. 80-81.

[66] *Documente basarabene,* vol. I, pp. 8-9. *MEF*, vol. XI, pp. 226-227.

[67] Cafeaua era servită din „tacâmuri” speciale. Tacâmul era constituit din toate obiectele necesare spre a forma un tot complet –un serviciu. Etimologic, cuvântul provine din limba turcă – *takym și desemnează șirul de obiecte care se așează în dreptul fiecărui mesean.* Felegeanul, cuvânt de proveniență turcă – *filcān, filğan* și *finğan,* desemnează o ceașcă mică fără toartă, mai joasă și mai răzbuzată. Ceașca era fixată într-un suport. Acest suport metalic, în care se plasa felegeanul, avea menirea

în obiceiul alimentar al familiilor de boieri din Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind menționate atât cheltuielile pentru procurarea cafelei, cât și tacâmurile necesare. Tacâmurile necesare servirii cafelei, formate din felegene, zarfuri și tavă, puteau fi pentru 6 sau 12 persoane. Izvodul de zestre al Mariei, fiica Ilincăi Bosâiasa, dat la logodna cu Vasile Onofrei menționează „6 zarfuri de argint cu felegene bune, 1 tavă de argint la cafe”[68]. În 1785, Ileana Bașotă lasă izvod de zestre fiicei sale Mărioara, în care indică „pentru cahve – 1 tipsie de argint, 6 zarfuri de argint”[69]. În 1797, Fotina șătrăreasa dă zestre fiicei sale Mărioara „12 zarfuri de argint cu felegeni i tavla lor”[70]; în 1799, Zmăranda Buzne armășoaie lasă fiicei Nastasia „6 zarfuri de argint cu felegeni”[71]. Și Manolache Donici spătar lasă nepoatei sale Tudosia „6 zarfuri de argint cu feligenile lor, 1 tabla argint”. Tacâmurile pentru 12 persoane sunt remarcate în foile de zestre ale Ilincuței, fiica lui Iordache Varfolomei serdar, din februarie 1808 și în cea a Ilincăi, sora lui Iordache Varfolomei, din 1816. Tava pentru cafea este menționată în izvodul de zestre întocmit de Ilinca Bosâiasa, jitnicereasa, fiicei Maria la logodna acesteia cu Vasile Onofrei în 1776: „1 tavă de argint la cafe”[72].

În obiceiul alimentar al boierilor a intrat consumul dulceței, cu un pahar de apă, odată cu servirea cafelei. Abundența de fructe din Țara Moldovei stimula prepararea dulcețurilor și gemurilor, pe lângă cele importate, care erau servite din farfurioară cu o linguriță specială. Aceste obiecte sunt menționate într-o foaie de zestre din 1777 – „o străchinuţ[ă] cu linguri dulcet”[73], în foaia de zestre elaborată în 1771 pentru Maria, fiica lui Pisoschi – „1 fărfărie di argint, 1 lenguriţă di argint”[74], în foaia de zestre dată de Ileana Başotă fiicei sale Mărioara – „1 scutelă de argint cu 2 linguriţi pentru dulceţi”[75], în foaia de zestre a Nastasiicăi – „1 străchinuţă de argint, cu linguriţa ei”[76], în cea a Tudoscăi, semnată de Carpu, paharnic – „1 farfurie cu linguriţa ei argint”[77], în foaia de zestre elaborată de Fotina, șătrăreasa, fiicei sale Marioara – „ 1 străchinuţă de argint cu linghuriţa ei[78], în foaia de zestre dată de Zmăranda Buzne, armăşoaie, fiicei sale Anastasia în 1799 – „1 farfurii cu linguriţa ei de dulceaţă”[79], și în foaia de zestre a Tudosiei din 1800 – „1 farfurii cu linguriţa ei argint”[80].

Printre obiectele de argintărie sunt înșiruite solnițele și zăharnițele. În foaia de zestre

---

de a proteja mâinile de fierbințeala ceștii, era lucrat în filigran și se numea *zarf,* cuvânt de proveniență turcă. Ibricul, felegenele și zarfurile erau servite de pe tave, care se numeau *tipsii*, cuvânt de proveniență turcă *tebsi, tepsi,* care erau, de obicei, de mărimi mari, făcute din metal, argint sau cositor, deseori ornamentate. Tavaua putea fi denumită și *sinie*, tablă de cositor, împodobită la mijloc cu desene și flori. A se vedea A. Felea, *Cafea, cafegii, felegene și zarfuri în Țara Moldovei (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, in: „Cercetări istorice”, (serie nouă) vol. 35, 2016, pp. 163-186.

[68] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. VII. Acte interne (1771–1780), editate de Ioan Caproşu. Iași: Editura Dosoftei, 2005, nr. I, pp. 664.

[69] *Documente Basarabene,* vol 1, p. 9.

[70] *Ibidem,* p. 11.

[71] *Ibidem,* p. 13.

[72] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. VII, p. 664.

[73] *Studii*, vol.VII, p. 152-153.

[74] *Documente basarabene,* vol. I, p. 8.

[75] *Ibidem*.

[76] *Surete și izvoade*, vol. VIII, pp. 375-376.

[77] *MEF*, vol. XI, pp. 226-327.

[78] *Documente basarabene,* vol. I, pp. 11-12.

[79] *Ibidem*, pp. 13-14.

[80] *Ibidem*, pp. 14-15.

dată Tudoscăi de Carpu, paharnic – „1 părechi solniţi argint”[81]; în cea din 12 ianuarie 1811 dată Mărioarei, fiica lui Vasile Holban, păharnic –„4 solniţi polite”[82], și în cea a Tudosiei, data de Manolachi Donici, spatar – „1 părechi solniţi argint”[83]. Zaharnița a fost remarcată doar în foaia de zestre din 12 ianuarie 1811 dată Mărioarei, fiica lui Vasile Holban, păharnic – „1 zăhărniță argint 120 lei”[84], ceea ce demonstrează că era utilizat mai rar, iar cauza principală a consumului redus al zahărului în Țara Moldovei era prețul înalt al produsului, fiind foarte costisitor chiar și la începutul sec. al XIX-lea, astfel că își puteau permite să-l cumpere și să-l consume doar categoriile sociale înstărite.

În afară de argintărie, în foile de zestre erau enumerate și vasele de cositor, dar și alte vase și ustensile necesare pentru gospodărie: „4 tengiri, 6 blidi di cositoriu, 10 talgire di cositoriu”[85]; „o tipsie, o sinie, o tigai, un vatrariu,o frigari, două caldari şi toate a casăi cu mărunţuşuri”[86]; în 1785, în izvodul de zestre redactat de Ileana Başotă fiicei sale Mărioara – „12 tigiri cu căpace, 24 farfurii de bucate”[87].

În concluzie, foile de zestre evidențiază atât tradiția locală, dar și pătrunderea unor noi obiceiuri, fiind un element al patrimoniului care merită a fi păstrat, pentru a arăta și demonstra continuitatea tradițiilor naționale, dar și elementele noi, unele dintre care s-au păstrat până astăzi. De subliniat însă e faptul că influențele din exterior nu s-au răsfrânt şi asupra datinilor de familie și obiceiurilor tradiționale românești, schimbări în maniere și comportamente, în special în cele alimentare, au avut loc doar în rândul elitelor. Influenţele au conferit vieţii cotidiene un colorit deosebit, cele mai multe reflectându-se în alimentație și vestimentație, fiind de inspirație turcească.

Articol realizat în cadrul proiectului de cercetare „Evoluţia istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizaţiei europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente şi materiale”. Partea I, cifrul 20.80009.0807.36.

[81] *MEF*, vol. XI, pp. 226–227.
[82] *Studii*, vol. XVI, pp. 91-92.
[83] *Documente basarabene,* vol. I, pp. 14-15.
[84] *Studii*, pp. 91-92.
[85] *Documente basarabene,* vol. I, p. 8.
[86] *Surete şi izvoade*, vol. XI, pp. 135-136.
[87] *Documente basarabene,* vol. I, pp. 8-9.

OBIECTE DIN PATRIMONIUL MUZEULUI MITROPOLITAN IAȘI DATATE ÎN PERIOADA PĂSTORIRII MITROPOLITULUI VENIAMIN COSTACHI

Objects from the heritage of the Iași Metropolitan Museum dated during the pastorate of Metropolitan Veniamin Costachi

DOI: 10.5281/zenodo.8397433
CZU: 069.02:903.2(498)

Mihai-Alex OLTEANU
Muzeograf, Muzeul Mitroplitan Iași, România
Email: mihai.olteanu@mmb.ro

Summary. The idea of writing this article about the objects from the heritage of the Iași Metropolitan Museum is a result of the research theme that I had recently in the Iași Metropolitan Museum, entitled „Veniamin Costache and the Metropolitan Museum (personality and objects)". This theme aimed to identify the objects related to this hierarchy of the Romanian Orthodox Church, in order to prepare an eventual exhibition with these objects.

Keywords: Iasi Metropolitan Museum, Veniamin Costachi, metropolitan, objects, heritage.

De-a lungul secolelor, Mitropolia Moldovei și Bucovinei a fost creatoarea și păstrătoarea unui bogat și inestimabil tezaur patrimonial-cultural, reprezentat prin foarte multe lăcașuri de cult, clasate ca monumente istorice (bunuri ale patrimoniului cultural național imobil), răspândite pe tot teritoriul Moldovei, dar și printr-o deosebit de valoroasă zestre de bunuri ce aparțin patrimoniului cultural național mobil. Odată cu înființarea Muzeului Mitropolitan Iași, în luna decembrie 2016, această colecție ce conține numeroase obiecte de mare valoare, ce au aparținut Mitropoliților Moldovei și Bucovinei și Catedralei Mitropolitane din Iași a fost transferată în depozitul nou înființatei instituții. Cu această ocazie am început inventarierea și studierea acestora.

S-a constatat în urma cercetărilor că de la doi mari ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române avem un număr însemnat de obiecte ce au legătură cu aceștia. Despre obiectele datate în perioada păstoririi Sfântului Ierarh Iosif cel Milostiv am scris deja un articol[1] pe care l-am prezentat tot în cadrul acestei conferințe, cu doi ani în urmă, iar acum a venit momentul să vorbesc despre obiectele păstrate din perioada Mitropolitului Veniamin Costachi.

Despre marele mitropolit al Moldovei, Veniamin Costachi s-au scris multe de-a lungul timpului, chiar și despre cărțile tipărite, dar despre câte dintre aceste obiecte care au legătură cu acest ierarh s-au păstrat peste ani, nu am găsit încă un articol. De aceea, profitând de faptul că Muzeul Mitropolitan Iași deține un bogat patrimoniu ce a aparținut ierarhilor moldoveni, am început studierea acestor obiecte și a le prezenta în cadrul acestui studiu.

Dar pentru început, pentru a înțelege puțin personalitatea acestui ierarh a Bisericii Ortodoxe Române, m-am gândit să prezint pe scurt câteva dintre reperele din viața sa. A fost

[1] Mihai-Alex Olteanu, *Obiecte din patrimoniul Muzeului Mitropolitan Iași datate în perioada păstoririi Sfântului Ierarh Iosif cel Milostiv*, in: *Patrimoniul cultural de ieri: implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine*, Conferință științifică internațională, Chișinău, 28-29 septembrie 2021, ediția a IV-a, pp. 140-151

episcop timp de jumătate de secol, începând cu anul 1792 când este ales episcop de Huși[2] și a păstorit până în anul 1796, când este ales episcop de Roman[3], iar în anul 1803 mitropolit al Moldovei, funcție pe care a deținut-o până în anul 1842, cu două întreruperi în perioadele 1808–1812 și 1821–1823, deoarece a fost „scos din scaun de dușmănia celor puternici”[4].

Revenind la obiectele din patrimoniul Muzeului Mitropolitan ce au aparținut acestui ierarh, am decis să prezint pentru început cronologic, tablourile care îl înfățișează pe acest ierarh, excluzând din start tablourile votive din fiecare biserică ctitorită în perioada în care a fost episcop. Cronologic, primul tablou ce îl reprezintă pe Mitropolitul Veniamin Costachi provine din Depozitul de concentrare, organizat în incinta Mănăstirii Golia, având numărul de inventar 3522, dimensiunile 119×102 cm, cu tot cu rama originală, fiind datat în primul sfert al secolului al XIX-lea. În acest tablou, ce necesită restaurare, Mitropolitul este zugrăvit, tânăr, în semiprofil spre drepta, înveșmântat în mantia călugărească, cu camilafcă și mantie arhierească. Cu mâna dreaptă binecuvintează, iar cu stânga ține cârja arhierească pe care se află paterița de culoare albastru deschis, brodată cu flori și vrejuri, având în centru monograma cu litere chirilice „MBK” poziționată sub o mitră și înconjurată de lauri. Pe sub mantia arhierească, în dreptul pieptului este pictat setul format din Engolpionul cu icoana „Învierea Domnului”, având nr. inv. 27/48, Cruce pectorală, cu nr. inv. 18/48, pe care le-am identificat în depozitul Muzeului și le-am prezentat în articolul intitulat *Însemne arhierești – corespondență între reprezentări în tablouri ori fotografii și bunurile din patrimoniul Muzeului Mitropolitan Iași*[5]

Următorul tablou, îl reprezintă tot pe Mitropolitul Veniamin, provine din același depozit de concentrare din incinta Mănăstirii Golia, având nr. inv. 4693, dimensiuni de 149×118 cm, cu tot cu rama originală, fiind datat ½ a secolului al XIX-lea. În acest tablou, mitropolitul este reprezentat în semiprofil spre dreapta, înveșmântat în mantia călugărească, cu camilafcă și mantie arhierească. Cu mâna dreapta binecuvintează, iar cu stânga ține cârja arhierească pe care se află paterița de culoare albastru deschis, brodată cu flori și vrejuri, având în centru monograma cu litere chirilice „MBK” poziționată sub o mitră și înconjurată de lauri. Pe sub mantia arhierească, în dreptul pieptului este reprezentat Ordinul rusesc „Sfânta Ana”, clasa I, cu eșarfă roșie, cu care a fost decorat în anul 1831; Ordinul otoman „İftihar Nişanı”, cu eșarfă roșie, cu care a fost decorat în septembrie 1837; Cruce pectorală (pe care n-am identificat-o încă printre obiectele păstrate la Mitropolie) și Engolpionul cu Iisus Hristos, ce este identificat cu nr. inv. 29/48.

Alt tablou, de 157,5×121,5 cm, cu tot cu rama originală, îl înfățișează pe Mitropolitul Veniamin Costachi în semiprofil spre dreapta, îmbrăcat cu toate veșmintele arhierești și purtând toate însemnele demnității în care se afla. El binecuvântează cu mâna dreaptă, iar cu mâna stângă ține o cârjă arhierească îmbrăcată cu o pateriță de culoare albastru deschis, brodată cu flori și vrejuri, având în centru monograma cu litere chirilice „MBK” poziționată sub o mitră și înconjurată de lauri. Ierarhul este reprezentat cu părul lung, desprins, având pe cap o mitră arhierească de tip bizantin de culoare aurie, bogat decorată. Mitropolitul este înveșmântat într-un sacos de culoare albă cu ornamente vegetale aurii, peste care este așezat

[2] Constantin Bobulescu, *Din viața Mitropolitului Veniamin Costachi. Neamul, copilăria, tinerețea și episcopatul*, Chișinău: Editura Tipografia Uniunii clericilor ortodocși din Basarabia, 1933, p. 145.
[3] Constantin Bobulescu, *op cit*, p. 151.
[4] Nicolae Iorga, *Pagini alese*, Editura pentru literatură, 1965, p. 130.
[5] Mihai-Alex Olteanu, *Însemne arhierești – corespondență între reprezentări în tablouri ori fotografii și bunurile din patrimoniul Muzeului Mitropolitan Iași*, in: Mărturii de istorie și cultură românească I, București: Editura Muzeul Național Cotroceni, 2022, pp. 107-118.

Imag. 1. Tabloul Mitropolitului Veniamin Costachi, de Anton Kauffman

omoforul mare, alb, ornat cu trei cruci aurii. Peste omofor, arhiereul este reprezentat având Ordinul rusesc „Sfânta Ana", clasa I, cu eșarfă roșie, cu care a fost decorat în anul 1831; Ordinul otoman „İftihar Nişanı", cu eșarfă roșie, cu care a fost decorat în septembrie 1837; Cruce pectorală (pe care n-am identificat-o încă printre obiectele păstrate la Mitropolie) și Engolpionul cu Iisus Hristos, ce este identificat cu nr. inv. 29/48. În partea dreaptă, sub mâneca sacosului se află bedernița cu icoana Învierii Domnului pe fond auriu cu doi canafi aurii. Tabloul se păstrează cu rama originală din lemn aurit. Pe verso, tabloul are inscripția în limba română cu alfabet latin: „Mitropolitul V. Costachi zugrăvit după natură de Caufman și restaurat la 1897 de C.D.Stahi". Cercetând mai amănunțit detalii din viața acestui pictor am descoperit că în perioada perecută în Țările Române, Anton Kauffman a realizat trei portrete ale Mitropolitului Veniamin Costachi, care în prezent se află în colecțiile Muzeului de Artă Iași, Mănăstirea Miclăușeni și la Muzeul Mitropolitan Iași (cel descris mai sus)[6]. Același autor datează tabloul în anul 1831.

După cum am precizat deja, n-am reușit să identific crucea pectorală printre obiectele păstrate la Mitropolie, dar engolpionul l-am descoperit, acesta fiind reprezentat ulterior și

[6] Sorin Iftimi, *Anton Kauffman un pictor vienez în Țările Române*, in: Cercetări Istorice (serie nouă), XXXIII, Iași, 2014, p. 137-175

Imag. 4. Ceasul de buzunar al Mitropolitului Veniamin

ca însemn al altor mitropoliți ai Moldovei. Acest engolpion are numărul de inventar inv. 29/48[7]. Engolpionul este compus dintr-o icoană-medalion a Mântuitorului Iisus Hristos realizată în email și din ornamentica realizată în jurul acesteia, cu ajutorul unui aliaj aur-argint și a pietrelor prețioase: diamante și smaralde. În partea superioară a engolpionului se află montată o mitră realizată în același stil cu celelalte ornamente ale engolpionului, iar în partea din spate este prinsă cheița pentru lanțul de susținere, realizat din argint aurit. În icoană, Mântuitorul Iisus Hristos este reprezentat tânăr, cu capul descoperit și înveșmântat într-o tunică de culoare roșie, peste care poartă o mantie de culoare albastră, care Îi acoperă un singur umăr. În mâna stângă ține un glob crucifer, iar cu mâna dreaptă binecuvintează[8].

Odată cu studierea minuțioasă pentru acest articol a însemnelor arhierești deținute de Muzeul Mitropolitan Iași, am aflat că acest engolpion a fost inventariat în anul 1910 la numărul 43[9], iar în inventarul din anul 1948, la numărul 29. De asemenea, din inventarul realizat în 1910, aflăm de la mențiuni că engolpionul fusese invetariat și în 1875, ocazie cu care engolpionul avea în partea inferioară atașat un „smaragd picătură, înconjurat de 15 brilante". În 1910 acest smarald lipsea, fiind înlocuit cu „o cruce de argint aurit cu pietre

[7] Registrul de inventar al bunurilor păstrate la Catedrala Mitropolitană, 1948.

[8] Mihai-Alex Olteanu, *Exponatul lunii iulie 2022: Engolpionul „Iisus Hristos" al Mitropolitului Veniamin Costachi*, disponibil la adresa https://doxologia.ro/exponatul-lunii-iulie-2022-engolpionul-iisus-hristos-al-mitropolitului-veniamin-costachi (consultat 10.07.2023).

[9] Registrul de inventar al bunurilor păstrate la Catedrala Mitropolitană, 1910.

Imag. 3. Paterița Mitropolitului Veniamin Costachi, detaliu

colorate false". În inventarul din 1948 nu se mai menționează această cruce, iar în prezent englpionul nu mai are atașată crucea menționată în 1910, dar nici nu știm exact momentul desprinderii ei. Un alt lucru mentionat în inventarul din 1948 este faptul că engolpionul este „fără cutie".

De asemenea, studiind tablourile și fotografiile ierarhilor Moldovei pe care le deținem în depozitul Muzeului Mitropolitan Iași, am constatat că acest engolpion a fost reprezentat de 9 ori, fiind purtat de 6 mitropoliți, fapt ce îl poziționează pe prima poziție între însemnele arhierești folosite. Avem, astfel, trei reprezentări ale Mitropolitului Veniamin Costachi purtând acest engolpion, apoi Sfântul Ierah Iosif cel Milostiv este reprezentat de două ori (o dată într-un tablou și o dată într-o fotografie datată în 1895) cu acest engolpion. De asemenea acest engolpion a fost reprezentat într-un tablou al Mitropolitului Calinic Miclescu și apare în fotografii ale Mitropoliților Patenie Clinceni, Pimen Georgescu și Iustinian Marina.

Revenind la tabloul în care Mitropolitul Veniamin este reprezentat tânăr (inv. 3522), spuneam că acolo ierarhul este reprezentat cu setul format din Engolpion „Învierea Domnului", inv. 27/48 Cruce pectorală, inv. 18/48. Engolpionul este compus dintr-o icoană-medalion ovală, a Învierii Domnului, realizată în email, având pe margine un oval realizat din 42 de diamante din care pornește ornamentica sub formă din 48 de raze din argint, împodobite cu diamante, realizate în icoanei. Aceste raze sunt grupate câte șapte sub forma unei cruci

(stânga-dreapta-sus-jos), și câte cinci raze, situate între brațele crucii. În partea superioară a engolpionului se află montată o mitră realizată în același stil cu celelalte ornamente ale engolpionului, iar în partea din spate este prinsă cheița pentru lanțul de susținere, realizat din argint. În icoană, Mântuitorul Hristos este reprezentat central, deasupra mormântului, înconjurat de un nor, dezbrăcat și având în jurul taliei și peste umărul stâng o eșarfă roșie. Mâna dreaptă este ridicată în sus, iar cu stânga ține un steag alb pe care este pictată o cruce roșie. Deasupra mormântului, de o parte și cealaltă sunt reprezentați doi străjeri, iar în partea de jos alți doi. Din registrul de inventar din 1948 aflăm că se păstra într-o „cutie gri plușată" și că a avut număr de inventar vechi 41 din 1910. Am căutat și în registrul de inventar din 1910 și am aflat că în momentul inventarierii engolpionul avea în partea de jos „o piatră mare ovală, de diamant, înconjurată de alte treisprezece mai mici și alte multe mărunțele". Registrul de inventar din 1948 nu menționează această piatră, dar nici faptul că ea lipsește, stadiu în care se află și astăzi, deci nu putem aproxima momentul în care piatra a fost desprinsă împreună cu raza de pe engolpion.

Studiind tablourile și fotografiile ierarhilor Moldovei pe care le deținem în depozitul Muzeului Mitropolitan Iași, am constatat că acest engolpion a fost reprezentat de patru ori, fiind purtat de trei mitropoliți. Avem, astfel, o reprezentare a Mitropolitului Veniamin Costachi purtând acest engolpion, apoi Sfântul Ierah Iosif cel Milostiv este reprezentat de două ori (o dată într-un tablou și o dată într-o fotografie de la 1900) cu acest engolpion, dar și într-o fotografie a Mitropolitului Pimen Georgescu.

Continuând identificarea obiectelor ce au aparținut Mitropolitului Veniamin, nu putem trece peste perechea de mânecuțe care au și inscripția „Mitropolitu Veniamin". Mânecuțele au formă trapezoidală, fiind realizate din catifea bleumarin, decorate cu broderie cu fir metalic auriu și argintiu și paiete, căptușeala fiind realizată din pânză de in, în aceeași nuanță. În centrul compoziţiei este reprezentat Iisus Hristos Euharistic (Iisus Hristos în potir) înconjurat de mandrolă. Potirul este încadrat simetric de vrejuri vegetale, dispuse laborios și simetric, pornind de sub piciorul de susținere. Sub aceste vrejuri, în partea inferioară, se poate observa inscripția în limba română, cu alfabet chirilic „Mitropolitu Viniamin". Pe laturile trapezului sunt șapte inele metalice pe partea stângă și 6 inele metalice pe partea dreaptă. Rolul acestor inele este de a ajuta la fixarea mânecuței în timpul serviciului divin. În Registrul de inventar din 1910 perechea de mânecuțe este trecută la numărul de inventar 398 și în Registrul din 1948 la numărul de inventar 302/48.

Apoi am identificat o pateriță a Mitropolitului Veniamin. Aceasta e realizată Pateriţa este din două bucăți de pânză de lână, vopsită în albastru și prinse în partea superioară. Pânza superioară are situat în centru un medalion central de catifea vișinie pe care s-a făcut o broderie în relief cu fir metalic, auriu și argintiu, reprezentând stema Moldovei și inscripția în limba română cu alfabet chirilic „Veniamin Mitrop. Moldovei", iar în partea inferioară și pe laterală sunt aplicați franjuri metalici cu ciucuri metalici. A doua bucat ă de pânză este prinsă pe dedesubtul celei cu broderia și are în partea inferioară un rând de franjuri metalici cu ciucuri metalici. Deasupra franjurilor este aplicat câte un galon din fir metalic auriu și argintiu. Pateriţa are o căptușeală de culoare kaki. Pateriţa are numărul de inventar 387.

Păstrând categoria, am mai identificat Toiagul pastoral al Mitropolitului Veniamin Costachi. Toiagul pastoral al Mitropolitului Veniamin Costachi este un baston înalt, din lemn, cu o lungime totală de 124 cm, îmbrăcat în partea inferioară cu metal, pe o suprafaţă de 34 de cm, şi se termină cu un mâner caracterizat prin simplitate şi rafinament. Mânerul are o parte acoperită cu email, sub care, în unele zone lacunare, se poate observa uşor că a avut iniţial un desen simplu ornamental incizat. Pe cei 8,5 cm, cât măsoară partea emailată a

Imag. 2. Engolpionul Mitropolitului Venimin Costachi

mânerului, sunt aplicate 2 ghirlande stilizate ale frunzelor de stejar şi de măslin. Capătul mânerului de fildeş se termină armonios cu o „măciulie" plată, în 2 reliefuri, unde apare scris cu litere slavone „КОПО8, Ї МАИ, АН8 Ї831"=„Copou, 1 Mai 1831" şi pe faţa superioară marca Mitropoliei (mitra arhierească stilizată), inscripţia „ВЕНІАМІН МІТРОПОЛІТ

МОЛДОБИИ”=„Veniamin Mitropolit Moldovei” şi o zonă de unde lipseşte un element. Acest ttoiag a primit în 1910 numărul de inventar 82, iar în anul 1948 numărul de inventar 65/48.

De asemnenea am identificat un Triptic de la Mitropolitul Veniamin Costachi. Tripticul este format din trei casete de mici dimensiuni, dreptunghiulare din metal aurit. Fiecare casetă are câte o ramă realizată în tehnica filigran, în care este montat câte un medalion oval emailat cu icoanele: Învierea Domnului Iisus Hristos, Înălțarea Domnului Iisus Hristos, Incoronarea Maicii Domnului. Pe exteriorul celor trei casete este inscrip ționat următorul text în limba română, cu alfabet latin, încadrat de chenare ornamentate cu elemente vegetale: „2 iulie 1893 De la Mirtopolitul Moldovei Veniamin Costache, reposat la 1846 Decembrie in 18, a remas in Familie la Maica Elisaveta Canta, de la aceasta la Maica Tavita Ursache Stareța sf. Monasterei Agapia, aceesta l-a lăsat mie Iosif Naniescu Mitropolitul Moldovei și Sucevei in anul 1882”. În partea laterală dreaptă tripticul este prevăzut cu un sistem de închidere, iar în partea superioară are fixat un inel de prindere. În registrul de inventar din 1910, acest triptic a primit numărul de inventar 20, iar în registrul din 1948, numărul de 35/48.

Nu întâmplător am lăsat la final, cel mai valoros obiect și anume: Ceasul de buzunar al Mitropolitului Veniamin Costachi. Ceasul deţine trei capace din aur de 18 carate, unul în faţă, respectiv două pe reversul obiectului pentru protecţie la praf şi umiditate. Pe capacul din față este reprezentat portretul Mitropolitului Veniamin Costachi în email. Când se deschide, se poate observa cadranul alb, din porțelan, pe care sunt plasate orele, prin cifre romane, iar minutele cu cifre arabe, de culoare neagră, indicate de arătătoarele din oțel. Mecanismul ceasului este de tip cilindric, fiind prevăzut cu dispozitiv de întoarcere cu cheie. Pe al doilea capac, cât şi pe capacul de protecţie este inscripţionat numărul de serie 9072. Obiectul prezintă urme de uzură funcțională, cu pierderi de material în zona emailată de pe capac și în două locuri pe cadran (în dreptul orei 1 și între orele 7-8). De asemenea, pe spate este trecută inscripția „ECHAPPEMENT A CYLINDRE AIGUILLES NO. 9072 HUIT TROUS EN RUBIS”.

Ca si concluzie, nădăjduiesc că acest studiu să fie startul unei cercentări comparative mai ample la nivel național, pentru a identifa și pune în valoare toate obiectele ce au legătură cu acest ierarh. De asemenea, nu am cuprins în cadrul acestui studiu niciuna dintre cărțile tipărite în vremea păstoririi sale, acestea făcând subiectul unui alt studiu. Până atunci vă invit, când aveți ocazia să vizitați Muzeul Mitropolitan Iași, pentru a vedea aceste obiecte de mare valoare, dar și pentru a descoperi multe alte odoare păstrate peste vremuri de Mitropolia Moldovei și Bucovinei.

Bibliografie:

Registrul de inventar al bunurilor păstrate la Catedrala Mitropolitană, 1910.
Registrul de inventar al bunurilor păstrate la Catedrala Mitropolitană, 1948.

ПРИВАТНЕ КОЛЕКЦІОНУВАННЯ ТА МИСТЕЦЬКІ ПРАКТИКИ З ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТРАДИЦІЙНОГО ОДЯГУ

Private collecting and artistic practices of reproducing Ukrainian traditional clothing

DOI: 10.5281/zenodo.8397382
CZU: [391+745.5](477)

Ігор ПЕРЕВЕРТНЮК / Ihor PEREVERTNYUK
аспірант, Інститут народознавства Національної академії наук України / Post-graduate student, Ethnology Institute National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0001-7111-0678
Email: igor.perevertniuk@gmail.com

Олена ФЕДОРЧУК / Olena FEDORCHUK
доктор історичних наук, Інститут народознавства Національної академії наук України / dr. hab. in history, Ethnology Institute National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-4724-3566; Scopus Author ID: 57216853528
Email: folena@i.ua

Summary. The article is devoted to the modern artistic practices of reproduction of traditional clothing as one of the characteristic markers of national identity. In Ukraine, such practices became widespread in the 2000s and significantly increased in activity in the 2020s, just before full-scale Russian aggression. Most of the time, private collectors are the ones who organize artistic workshops on the replication of folk clothing. The close relationship between the practices of the private collecting and the reproduction of folk clothing is discussed in the article on the example of the activities of the collector and master embroiderer Halyna Hafiychuk, born in 1978 in the village of Glushkiv, Kolomiysky district, Ivano-Frankivsk region.

It has been established that individuals involved in the described practices constantly improve their knowledge and skills. This contributes to the appearance of high-quality artworks, which, despite their high cost, are in stable demand.

Among all the elements of the traditional Ukrainian costume, shirts are the most popular, which is especially evident in Mrs. Hafiychuk's collection and creative practices. The craftswoman makes shirts for sale according to authentic samples of the late XIX and early XX centuries, using natural fabrics and threads and applying various hand embroidery stitches. The activities of Mrs. Halyna Hafiychuk serve as an example of how combining private collecting of folk artworks with artistic practices of their replication is a real and viable strategy for preserving and expanding Ukraine's cultural heritage.

Keywords: Ukraine, traditional clothing, private collection, craftswoman, Halyna Hafiychuk

Вступ. На початку XXI ст. у багатьох країнах світу актуалізувалася цікавість до традиційного одягу, як маркера етнічної ідентичності. Автентичне народне вбрання і його репліки стали модними атрибутами державних та релігійних свят, а також весільних церемоній. Водночас із цим народився новий етнічний феномен – мистецькі практики з відтворення окремих компонентів та повних ансамблів традиційного одягу. В Україні такий етнічний феномен, що отримав поширення завдяки процесам націєтворення у 2000-х роках, помітно активізувався у 2020-х роках напередодні повно-

масштабної російської агресії як закономірна реакція на посилення антиукраїнської політики рашистського режиму.

Мета пропонованого дослідження – репрезентувати український варіант феномену мистецьких практик з відтворення традиційного одягу. За приклад взято діяльність колекціонерки і майстрині-вишивальниці Галини Гафійчук. У роботі застосовано системний підхід та методику польових досліджень. Власне творчість майстрині вивчається як органічна частина нового етнічного феномену, поява якого завдячує суспільному зацікавленню етнічною спадщиною, зокрема народною ношею, як вагомим маркером національної ідентичності. Наукова розвідка базується на інтерв'ю з колекціонеркою та майстринею Г. Гафійчук. Польове дослідження проводилося 20 січня 2023 р. у с. Глушків Городенківської міської громади Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. Застосовувалися методи авдіофіксації інформації та фотофіксації артефактів. Висновки зроблені із застосуванням методу критичного аналізу отриманих результатів.

Основна частина. На існування в Україні феномену творчих майстерень вказує низка колективів, зайнятих вивченням та професійним відтворенням кращих зразків традиційного одягу. У ході прелімінарних досліджень було встановлено, що такі майстерні тісно пов'язані з приватними колекціями, на базі яких вони переважно виникають і власники яких ініціюють виконання одягу за народними зразками. Учасники творчості постійно підвищують рівень своїх знань та навиків, що сприяє появі якісних мистецьких творів. У контекстах вказаних процесів відбувається успішний поступ багатьох давніх мистецьких традицій (ткацтво, вишивка, плетіння, бісерування тощо), пов'язаних із виконанням традиційної ноші.

До знаних в Україні належить майстерня, заснована колекціонером Володимиром Дзьобаком у Радивилові на Рівненщині. Майстерня діє у межах арт-простору «Ладомирія», який поступово розростається і сьогодні уже об'єднує чотири локації, а саме, Музей одягу Великої Волині «Ладомирія», Музей під відкритим небом, «Майстерню Етнобрендів» та ткацьку майстерню «Серпанок»[1].

Відомим в Україні є ім'я Магди Дзвін – колекціонерки та організаторки львівського мистецького простору «Майстерня Маґди Дзвін». Ця майстерня стала осередком колекціонування зразків традиційної вишивки, а також середовищем активної навчально-просвітницької та дослідницької діяльності[2].

Якісні твори виконують співробітники київської майстерні «Шляхетний Одяг», ініціатором створення якої є етнограф за освітою і модельєр за покликанням Руслан Павлюк. Колишній співробітник Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара» зібрав команду креативних майстрів (швачки, вишивальники, тощо), яка відтворює адаптовані до потреб сучасного споживача окремі компоненти та цілі асамблі українського традиційного одягу[3].

На увагу заслуговують творчі ініціативи колекціонерки та майстрині вишивки, ткацтва та бісерних прикрас – Віри Наконечної – етнічної українки, яка мешкає у м.

---

[1] Ладомирія. URL: https://lb.ua/culture/2019/0 (дата звернення: 04.05.2023).

[2] Леся Семчук, *Діяльність мистецького простору «Майстерня Магди Дзвін» у контексті відродження української народної вишивки на початку XXI століття*, in: Народознавчі зошити. 2022. №4 (166), сс. 928–937.

[3] Руслан Павлюк, *Міф про вишиванку: Як носити українські строї цілий рік*. depo.ua (Дата публікації: 21.02.2018). URL: https://www.depo.ua/ukr/life/mif-pro-vishivanku-yak-nositi-ukrayinski-stroyi-ciliy-rik-20180130718022 (дата звернення: 04.05.2023).

Філадельфія (США) та проводить величезну працю з реконструкції народної ноші українців за підтримки американських фондів збереження й розвитку культурної спадщини[4].

В Україні та за рубежем існує чимало інших приватних колекцій, на базі яких народжуються майстерні з відтворення традиційного одягу українців. Зокрема об'єктом поглибленого аналізу стала колекційна та мистецька діяльність Галини Гафійчук, яка народилася 1978 року у с. Глушків Городенківської міської громади Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. Вже у дитячі роки майбутня майстриня заклала початки приватної колекції добірних зразків народної творчості. Першими колекційними предметами стали пам'ятки XIX–XX ст., котрі Г. Гафійчук виявила у скринях своїх родичів. У 2000 р. вона почала цільово й активно шукати народне вбрання по усіх селах Городенківської міської громади Коломийського р-ну Івано-Франківської обл., як от Глушків, Чернятин, Ясенів-Пільний, і також по інших покутських селах.

Іл. 1. Колекціонерка та майстриня-вишивальниця Галина Гафійчук. Фото І. Перевертнюка

Іл. 2. Колекція Галини Гафійчук. Експозиція. Зала з давніми автентичними творами. Фото І. Перевертнюка

Згодом Г. Гафійчук стала купувати твори народного мистецтва на ярмарках, значно розширивши географію своїх звиральницьких інтересів. Відтак колекція стала наповнюватися артефактами з Покуття, Буковини, Західного Поділля, Опілля та Закарпаття. Деякі з раніше придбаних етнографічних пам'яток вона продавала, щоб мати кошти на більш рідкісні і тому дорожчі речі. Станом на сьогодні у колекції зосереджено багато компонентів традиційного одягу (сорочки, намітки, хустки), також декілька ікон, дерев'яних (тарелі) і керамічних виробів (миски, глечики) тощо.

У 2021 р. для уже доволі великої приватної збірки Г. Гафійчук збудувала і облаштувала приміщення з двома залами. В одному із залів експонується найцінніша частина колекції: давні компоненти ансамблю народного одягу, ікони, художня кераміка, художнє дерево та інше. В іншому – виставлена сучасна мистецька та сувенірна продукція, кошти з продажу якої скеровуються на підтримку домашнього музею та розвиток мистецьких практик.

Колекція удоступнена для відвідування. Г. Гафійчук сама проводить екскурсії для груп та окремих відвідувачів. Інтерес до справжніх творів мистецтва, зокрема вишуканого автентичного одягу, дуже високий. Кожен, хто прагне краще пізнати культурну спадщину свого народу, з великою цікавістю сприймає подібні локації. Відвідувачі

[4] О. Федорчук, *Традиція бісерного оздоблення народної ноші українців (на матеріалах західних областей України)*. Львів: ІН НАН України, 2021, с. 80.

приватного музею Г. Гафійчук після побаченого й почутого починають більше цікавитися мистецькими традиціями свого краю, дехто надихається на власні мистецькі практики.

Найбільший інтерес, зазвичай, викликають компоненти вбрання, особливо сорочки, яких у колекції Г. Гафійчук найбільше. Цінно, що колекціонерці вдалося зібрати близько десятка повних ансамблів народного дівочого і жіночого одягу, серед них – покутський дівочий стрій зламу XIX–XX ст., до складу якого входять прикраси – дуті скляні намистини «перли» та бісерні силянки.

Іл. 3. Колекція Галини Гафійчук. Ансамбль покутського дівочого вбрання. Фрагмент. Фото І. Перевертнюка

Важливою частиною колекції є світлини святково вбраних покутян (дитячі, молодіжні, родинні, зокрема весільні, групи). Світлини доповнюють інформацію про те як саме виглядав народний святковий стрій у повній комплектації.

У 2013 р. Гафійчук почала відтворювати автентичні сорочки. Першим проєктом стала гуцульська сорочка з книги Ірини Свйонтек «Гуцульські вишивки Карпат»[5]. Пізніше Галина Гафійчук почала робити репліки народних сорочок різних українських регіонів на замовлення. Об'єктами творчості переважно ставали сорочки з власної колекції. Набравшись досвіду Г. Гафійчук почала створювати й свої варіанти сорочок, маючи в наявності лише дивом збережені фрагменти нарукавних вишивок. Вишивки інших частин сорочки вона додумувала, аналізуючи композиційні рішення повністю збережених сорочок тієї ж місцевості. Таку свою творчість майстриня означує як «дати сорочці друге життя»[6].

[5] І. Свйонтек, *Гуцульські вишивки Карпат. Мистецтво геометричного орнаменту і колориту: навчальний посібник*. Альбом 4. Київ: Апріорі 2016, 264 с.

[6] Польові матеріали Ігора Перевертнюка. Записано 20 січня 2023 р. у с. Глушків Городенківської міської громади Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. від Галини Гафійчук, 1978 р.н.

Іл. 4. Молодь села Глушків Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. у традиційному вбранні 1910-х років. Приватна колекція Г. Гафійчук. Фотокопія І. Перевертнюка

Також у доробку Г. Гафійчук чимало творів, зразками для яких слугували світлини автентичних сорочок, опубліковані у друкованих виданнях і соціальних мережах. Проте таких небагато. Майстриня переконує, що відтворити сорочку, яку ти ніколи не тримав у руках, надзвичайно складно[7]. З цієї причини основним джерелом авторських мистецьких проектів все-таки є сорочки з власної колекції.

При виконанні реплік давніх творів майстриня прагне до використання матеріалів, максимально схожих на автентичні. Зокрема Г. Гафійчук працює лише з якісними місцевими домотканими та привізними фабричними лляними й бавовняними тканинами, бавовняними (DMC) й вовняними нитками, бісером. Головне кредо майстрині: «прагну, щоб сорочка яку я шию, могла стати сучасною сімейною цінністю, яку можна передати у спадок»[8].

Г. Гафійчук володіє і оперує вишивальними швами: низинка, верхоплут, лічильна гладь, кафасор, набирування, виколювання та інші. Свій вишивальний талант Г. Гафійчук розвиває з дитинства, перейнявши знання від бабусі і мами та опановуючи мистецьку літературу. Зараз вона продовжує навчатися, досліджуючи колекційні твори. Таке навчання приносить задоволення, так як гарантує оволодіння новими навиками, зокрема новим технічними і композиційним прийомами. Майстриня прагне створювати щораз інші й складніші за попередні вишивальні твори.

[7] Там само.
[8] Там само.

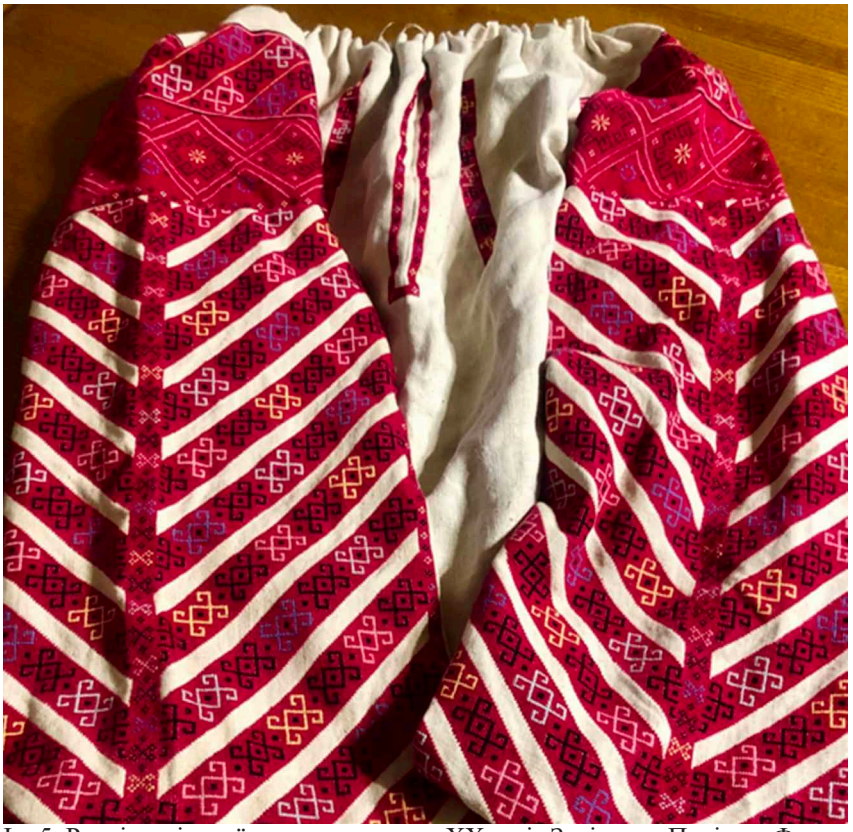

Іл. 5. Репліка жіночої сорочки початку XX ст. із Західного Поділля. Фрагмент. Творча майстерня Галини Гафійчук. Фото І. Перевертнюка

Найчастіше Г. Гафійчук відтворює традиційні сорочки Покуття, що складають більшість предметів її колекції. Але майстриня також охоче вивчає та відтворює сорочки Західного Поділля та Буковини, вишивки яких мають багато спільних рис з вишивками Покуття.

Усі особисто кроєні, вишиті та зшиті майстринею сорочки є художньо досконалими, естетично вишуканими. Через коштовність художніх матеріалів і значні затрати робочого часу роботи є недешевими, але попит на них завжди високий. З початком повномасштабного вторгнення московії в Україну кількість замовлень відчутно зросла. Дуже популярними стали сорочки, вишивка яких містить патріотичну символіку. Цей факт підтверджує потребу у національній самоідентифікації українців й, водночас, пояснює постійно зростаючий попит на зазначену мистецьку продукцію.

Кілька останніх років до виконання сорочок за автентичними зразками майстриня почала залучати місцевих жінок, котрі вміють і люблять вишивати. Залучення до свого цеху нових вишивальниць та обмін з ними особистим досвідом є цінним внеском у справу відродження та подальшого розвитку традиції української народної вишивки.

У майстерні Галини Гафійчук поряд з вишитими сорочками народжуються також ткані пояси. Їх виконує донька Катерина Гафійчук, що є професійною ткалею. Донька досконало володіє секретами ткання покутських поясів, але на прохання замовника може виткати пояс, який носили в іншому регіоні.

Таким чином на базі приватної колекції Г. Гафійчук у 2010-х роках була започаткована й нині успішно діє невелика за кількістю митців майстерня з виконання

вишитих сорочок та тканих поясів. Завдяки якісній продукції та постійно зростаючому попиту на таку продукцію майстерня має хороші перспективи для подальшого розгортання мистецьких практик з відтворення традиційного одягу українців.

Висновки. Масове захоплення відтворенням традиційного одягу – це поширений у світі етнічний феномен, що має невипадковий характер, тому викликає науковий інтерес. Важливу роль у появі та поширенні цього феномену відіграють практики приватного колекціонування компонентів традиційного одягу. Колекційна діяльність примножує інтерес до культурної спадщини, актуальною частиною якої завжди є компоненти вбрання як виразні та всім зрозумілі маркери національної ідентичності. Власне творчі практики часто стають логічним продовженням колекціонування.

Аналіз особливостей появи та функціонування майстерні Г. Гафійчук демонструє низку взаємопов'язаних ініціатив: збирання та експонування народного одягу та інших творів народного мистецтва; самоосвіта з набуття знань та навиків створення мистецького твору; авторські практики з відтворення автентичних зразків; підприємницька діяльність з продажу мистецької продукції.

Було з'ясовано, що повсякденно удоступнені предмети з приватних колекцій є надійною першоосновою народження сучасних високомистецьких творів. Орієнтовані на кращі зразки автентичного мистецтва сучасні авторські репліки мають широкий попит, котрий постійно зростає. Відтак відтворення традиційного вбрання є успішним та перспективним середовищем збереження і примноження культурної спадщини України.

КОДИМСЬКИЙ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – ОСЕРЕДОК ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Kodyma Museum of Local Lore – cultural heritage preservation center

DOI: 10.5281/zenodo.8397453
CZU: 069.02:008(477)

Катерина ЦУРКАН / Kateryna TSURKAN
кандидат історичних наук, Львівська національна академія мистецтв
PhD in history, Lviv National Academy of Arts
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3964-0844
Email: ctsurkan@gmail.com

Summary. Preservation of the cultural heritage of Ukraine remains an urgent issue today. The activities of museums, in particular, regional museums, as custodians of material heritage, are important. The article examines exhibits of folk crafts of the end of the 19th – mid-20th centuries of Kodyma Museum of Local Lore. The museum's collection was formed over 15 years, during which time substantial collection work was carried out. From the analysis of the collected source base, it was revealed how crafts developed by type: pottery, weaving, embroidery. Since the 18th century, there has been an interpenetration of the traditions of Ukrainians and Moldovans in the Kodyma region, which was reflected in weaving, directly in the compositions of carpets. Widespread in this locality were: weaving, pottery, weaving, embroidery, cooperage, carpentry, tailoring. The crafts of the villages of Pyrizhna, Zagnitkiv, and Bashtankiv were examined. It is known that weaving was particularly developed in the villages of Bashtankiv and Zagnitkiv. Pottery was widespread in the village of Pyrizhna. The museum's collection is not cataloged, so there is a need for further study of the features of products by species in the region.

Keywords: Ukraine, museum, heritage, weaving, embroidery, pottery, craft, people.

Збереження культурної спадщини на тлі війни в Україні є гостро актуальною потребою. Відтак посилюється значення регіональних музеїв, осередків народного мистецтва.

Метою розвідки є огляд та висвітлення фондів Кодимського історико-краєзнавчого музею, де протягом 15 років провадиться діяльність щодо комплектування, збереження та вивчення пам'яток матеріальної культури та історії Кодимщини (Кодимський район, Одеська область). Об'єктом є музей, а предметом – експонати народних ремесел кінця XIX – середини XX ст. у фондах музею. Інформація щодо фондів надана директором З.В. Севастьяновою та зберігачем фондів В.С. Корчинською. Матеріал опрацьований із застосуванням аналітичного методу, з емпіричних застосовуються методи спостереження та інтерв'ю.

Кодимський історико-краєзнавчий музей був заснований у 2007 році. Розташований у поміщицькій садибі кінця XIX століття, що належала родині Розенфельдів. Експозиції формували З.В. Севастьянова (директор музею), В.С. Корчинська та С.М. Севастьянов (екскурсовод). За хронологічним принципом було організовано дев'ять залів, у яких зберігаються пам'ятки матеріальної культури від археологічних знахідок до 1980-х рр. Музей налічує понад п'ять тисяч експонатів. Діяльність музею

висвітлюється через районну газету «Вісті Кодимщини»[1]. Найбільша кількість експонатів належить до відділів «Ремесла на території Кодимщини» і «Побут українського селянина кінця XIX – середини XX ст.». Розповсюдженими в цій місцевості були: плетіння, гончарство, ткацтво, вишивка, бондарство, столярство, пошиття одягу. Способом плетіння виконували стіни клунь, хлівів та кошар, живоплоти, тощо. До плетених експонатів музею належать корзини, валізи, кошики, санки. Плетені вироби до музею надійшли з с. Лабушне. Серед предметів бондарства та столярства переважають інструменти: фуганки, струганки, сокири, молотки, тощо. Предмети бондарства виконані кодимськими майстрами, збережені скрині з м. Кодими та с. Загніткова.

З предметів гончарства збережені гончарний круг, горщики, макітри, глечики, горнята, гладущики – всього 31 предмет, походження з с. Пиріжна. Велику групу складають текстильні вироби – ткані та вишиті. До них належать килими, доріжки, рушники, сорочки, верхній жіночий одяг. Килими походять з с. Загнітків. Серед вишитих виробів у фондах зберігаються рушники з сіл Загнітків, Лабушне та м. Кодими, сорочки, наволочки. Особливістю південно-подільських (північних районів Одещини, в тому числі Кодимщини) рушників є поширення елементів квіткового орнаменту. Характерними для Поділля є вишивка чорними нитками в поєднанні з мережками, мотиви рослинного орнаменту, «розетки», «зірки». Часто зустрічаються орнаменти: безкінечники, сокирки, кучері, човники, рожі та ін. Були ткані та вишиті рушники. Поширена техніка вишивання «рахункова двостороння гладь». Нині цієї техніки навчають у майстерні «Рукодільниця», організованої при музеї (Іл. 1-4).

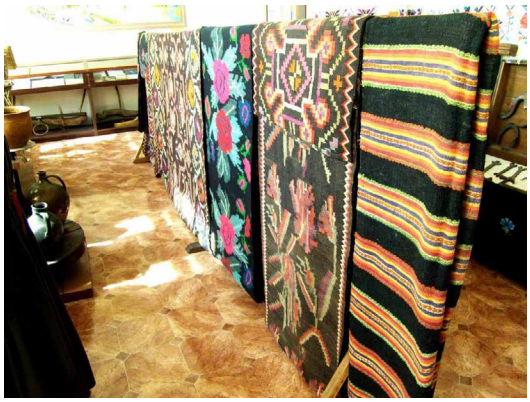

Іл. 1-2. Килими зі збірки музею. Фото надане працівниками музею.

Окремої уваги заслуговує колекція прасок кодимських майстрів, яка налічує 178 предметів, з них 155 в єдиному екземплярі (колекцію протягом 15 років збирав А.Г. Кролівець.

На межі XIX – XX століття Кодима стала торгово-промисловим містечком. Тут нараховувалося більше 30 шевських, швейних і ковальських майстерень, лісопильня, олійниця, невеличкий завод по виробництву вапна, паровий млин. Місцеві купці-євреї надсилали товари залізницею в Одесу. В 1912 в Кодимі діяло ощадно-позикове товариство[2].

[1] Газета «Вісті Кодимщини» за 2007–2023 рр.; *Кодимський музей – скарбниця подільського краю (до річниці музею)*, in: Вісті Кодимщини. 2008. 20 верес., с. 5; *Відкриття експозиції в історико-краєзнавчому музеї*, in: Вісті Кодимщини. 2009. 18 квітня, с. 2.

[2] Кодима https://myshtetl.org/odesskaja/kodyma.html (дата звернення: 05.06.2023)

Іл. 3. Рушники села Загнітків у експозиції музею. Фото автора, публікується вперше.

Іл. 4. Зразок вишивки чорними нитками на сорочці (зі збірки музею). Фото автора, публікується вперше.

Розвиток килимарства в Придністровській частині Південно-Східного Поділля – у Кодимському, Балтському районах, в долині річки Тилігул, селах Буджака від другої половини XIX до 1980-х рр. аналізував В. Кушнір у статті «Килимарство українців південного лісостепу і степової зони Буго-Дністровського Межиріччя та Буджака». Як зазначив автор, здебільшого ткані вироби Кодимського району виготовлені на верстатах з чотирма підніжками. У придністровських районах – Кодимському, Котовському, Балтському, Ананьївському районах у XVIII ст. разом з українцями селяться молдавани, внаслідок цього відбулося взаємопроникнення ткацьких традицій українців і молдаван. Така тенденція була сталою до 1980-х рр., ткацтво стало прибутковою галуззю. Вацлав Ржевуцький заснував у 1820-х рр. килимарські майстерні у Саврані, Байбцзівці, де працювали місцеві майстрині. Тому навіть у 1950-х – 1970-х роках лише тут виготовляли для задоволення власних потреб і на ринок повний традиційний набір килимарських виробів: килими (коври), паратари, налавники, рядна, пілки[3].

Ткали, вишивали практично в кожному селі для забезпечення потреб сім'ї. Навчання відбувалось всередині родини. Мами готували дочок до заміжжя, які мали приготувати собі придане. В заміжжя йшли з усім потрібним хатнім начинням, – килимами, налавниками, простирадлами, наволочками, рушниками тощо. У статті «Традиційне ткацтво на Кодимщині» В. Г. Кушнір вирізняє села Баштанків та Загнітків. До 1960–1970-х рр. в цих селах активно вироблялись ткацькі вироби для власного вжитку і на продаж. Окремі майстрині за декілька років виготовляли більше сотні килимів, рушників складно злічити. З домотканого полотна шили одяг, статертини,

[3] В.Г. Кушнір, *Килимарство українців південного лісостепу і степової зони Буго-Дністровського межиріччя і Буджака*, in: Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. К., 2008. Вип. 25, с. 106.

простирадла, рушники тощо. Основною сировиною була вовна і коноплі. Вирощування конопель було досить поширеним в цій місцевості. Вовну часто закуповували на ринках Молдови, у населення степових районів сучасної Одещини. За характером сировини, автор поділяє вироби на три групи: вироби з конопляних ниток, вовняних та комбінованих. Фарбували природніми барвниками – рослинним соком чи відварами зеленого жита, звіробою, бузини тощо[4].

Збережені в музеї килими мають квіткові та геометричні мотиви. Килими з квітковими мотивами мають темне тло, великі червоні квіти та зелене листя. Мотив повторюється вздовж периметру килима. Вираженого центрального графічного мотиву не мають. Частини килима ткались вздовж, потім зшивались, оскільки верстати здебільшого дозволяли виконувати до 1 м полотна завширшки. Килими з геометричними мотивами також здебільшого мають темне тло, складаються з середньої частини та бордюру. В середній частиині розміщується повторюваний рисунок (квадрати, ромби, стилізоване дерево життя) червоних, вохрових, зелених відтінків. Бордюр має власну ритміку, переважно складається з трикутників, ромбів, або повторює елементи з центральної частини[5].

З дослідження В. А. Терефери відомо, що у с. Баштанків було добре розвинене ткацтво, власною сировиною було конопляне волокно (для основи) та вовна (для піткання). У селі тримали овець, тому тут активніше застосовували вовну. У 1994 р. при Баштанківській школі було сформовано Краєзнавчий музей. При музеї організовано ткацький верстат для навчання усіх охочих ткацької техніки[6]. У селі Мала Слобідка ткали, але виключно для домашніх потреб. Майже кожне господарство мало власний ткацький верстат та інше необхідне обладнання для ткацтва. Виробляли килими, рядна, полотно, рушники[7]. У Загніткові розвивались ремесла: ковальське, столярне, плели мотузки, упряж, виготовляли взуття та одяг, було розвинене ткацтво. Підприємці та торговці об'єднувались в артілі. У 1919 р. було організоване споживчо-заготівельне товариство. Першим його головою був Волько Ройбурд[8].

До 1950-х рр. у селі Пиріжна було поширене ткацтво та вишивка. Цим видом промислу займались жінки. Тканини виробляли переважно з конопель, які вирощували у тій місцевості. Коноплі після збирання замочували в річці, сушили, тріпали, пряли. Підготовка пряжі до ткацтва тривала протягом цілого року, ткали здебільшого взимку. Нитки фарбували природними барвниками. На верстатах ткали рядна, рушники, з домотканого полотна шили одяг. Ткали також грубе полотно з вовни, з нього шили верхній одяг, чугаїну – т. зв. чоловічий теплий одяг з вовняного полотна. Особливо поширене було ткацтво у 1920-х, 1930-х і післявоєнних роках (1945–1960), коли торгівля мануфактурою припинялася. З 1960-х рр. почали завозити фабричні тканини, що зумовило зменшення ткацького промислу. Відома ткаля-довгожителька Агафія Яківна Студенюк. Ткацтвом займалися: С. Кучерява, Т. Обжелянська, Ю. Десятник, Н. Десятник, О. Грінченко, П. Обжелянська, Т. Кравець, М. Носульчак, Г. Петрик,

[4] В.Г. Кушнір, *Традиційне ткацтво на Кодимщині*, in: Записки історичного факультету / ОНУ імені І.І. Мечникова. Одеса, 2003. Вип. 13, с. 27.

[5] Іл. 1-2. Фото килимів з фондів Кодимському краєзнавчому музеї

[6] В.А. Терефера, *Історія села Баштанків Кодимського району Одеської області (1769–2017 рр.)*. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017, с. 50.

[7] Історична довідка населеного пункту с. Мала Слобідка. Бібліотека м. Кодими.

[8] А. Софич, *Загніткiв – поселення біля витоку річки Майстриха: історичний нарис*. Кодима: Кодимська районна друкарня, 2006, с. 10.

С. Адамова та ін. Ці майстрині виготовляли полотна, рушники, скатертини, рядна та доріжки[9].

У 1950-х рр. традицію вишивання підтримували П. Комар, О. Будейська, Г. Олійник, М. Костенко, О. Кучерява, Ж. Комар та ін. Вишивали чоловічі, жіночі, дитячі сорочки, прикрашали рукава, маніжки, поділ. Дівчата теж вишивали, – спочатку хустинки, потім рушники і згодом, коли добре знали техніку – сорочки[10]. Нове вишите вбрання жінки готували до Великодня. Традицію продовжують молоді вишивальниці: А. Грінченко, Т. Колдубенко, Г. Гук, М. Серебрій, В. Олійник, Г. Обушенко, Г. Петрик, Н. Носульчак, Г. Грінченко, Г. Заболотна та ін.[11]

До 1950-х рр. дівчата самі вишивали рушники до весілля. Кожна дівчина повинна була приготувати не менше 12-14 рушників, кількість рушників була ознакою її працелюбності. Рушник і нині посідає важливе місце у сільському весільному обряді. Найчастіше використовують рослинні мотиви, зображують образ дерева життя у візерунках квітів та вазонів. В основному застосовують техніку вишивання хрестом та гладдю, у колористиці переважає червоний[12].

В місцевості було широко розвинене гончарство, особливо у селах Івашків та Пиріжна. У с. Пиріжна місцевість багата на глеї (високоякісні глини декількох видів), тому гончарство мало логічний розвиток[13].

Іл. 5. Фото гончарних виробів с. Пиріжна у збірці музею. Фото автора, публікується вперше.

Іл. 6. Фото сучасних гончарних виробів, майстри села Пиріжна Любов та Сергій Криворукі. Фото автора, публікується вперше.

[9] Є.К. Моісеєнко, *Пиріжна. Історія заснування та розвитку*. 2013, с. 150; М.В. Грінченко, *Подороож у минуле.* с. Пиріжна. 2009, с. 142.

[10] Є.К. Моісеєнко, *Пиріжна. Історія заснування та розвитку*. 2013, с. 152.

[11] М.В. Грінченко, *Подороож у минуле. с. Пиріжна*. 2009, с. 140.

[12] Є.К. Моісеєнко, *Пиріжна. Історія заснування та розвитку*. 2013, с. 157.

[13] Іл. 5-7.

Іл. 7. Фото гончарних виробів с. Пиріжна у збірці музею. Фото автора, публікується вперше.

У музеї збережені вироби з цього села, при цьому експоновані давні гончарні вироби і сучасні. Сучасні вироби виконані подружжям Любов'ю та Сергієм Криворукими за традиційною технологією, які й нині продовжують займатись гончарною справою. Гончарні вироби виготовляли спочатку для домашнього вжитку, з часом почали розмальовувати, покривати поливою і продавати. Ціна посуду визначалась кількістю зерна, яку вона могла вмістити. Виготовляли здебільшого посуд для зберігання, приготування, подачі на стіл їжі. Миски, горщики, глечики, баньки, макітри, лохані тощо. Одна зі спадкових гончарів села – Т. Ткачук. Її дідусь – М. Гук був вправним гончарем (1870 р.н.), передав це вміння її батькові – Д. Гуку, а він – наймолодшій доньці Тетяні. Вона навчила цій справі свого онука Володимира[14].

За В.Г. Кушніром, у 1960–1970-х рр. у с. Пиріжна нараховувалось близько 150 гончарів, більшість з яких успадкували справу від своїх батьків і дідів[15]. Після виготовлення виробів їх сушили і випалювали в печі «горен». Гончарі виробляли кілька видів посуду, – так легше було викладати вироби в горені, крім того, це збільшувало асортимент. Виготовляли миски, горщики для приготування їжі, ринки для приготування пасок, баньки для води, гладущики для молока, макітри, друшляки, лохані для замісу тіста, слоїки для зберігання в'ялених сливок, горщики близнята, в яких носили на поле їжу. Крім посуду деякі гончарі у другій половині XX ст. виробляли сувенірні

[14] Джерела. Одеське телебачення. Автор, режисер – Діана Шумейко. 2007.

[15] Є.К. Моісеєнко, *Пиріжна. Історія заснування та розвитку*. 2013, с. 145; В.Г. Кушнір, *Пиріжнянський керамічний центр*, in: Народознавчі зошити. Львів, 2001.

вироби у вигляді тварин: котиків, баранців, півників, сопілки для дітей, свистунці[16]. У 1960-х рр. відомим майстром гончарної справи був А. Ткачук. Його горщики були однакового розміру, конфігурації і товщини, вироби експонувались на виставках[17].

Гончарна справа вважалася чоловічою, бо підготовка до створення виробів і сам процес виготовлення потребує фізичної сили. У різних місцевостях глина має різні властивості. Відповідно, щоб створити посуд для різних потреб, глину шукали, викопували і носили в мішках на плечах. Глина, яка має велику пористість, довше зберігає прохолоду, з цієї глини старались робити баньки і глечики для молока. Серед жінок відомі майстрині Н. і Т. Студенюки, Л. Обушенко. Н. Серебрій (1928 р.н.) – носій гончарських традицій, ремеслу її навчили батьки, вона ж – доньку і зятя, які продовжили справу[18].

Серед чоловіків висвітлені імена пиріжнянських майстрів: М. Браславський, А. Обжелянський, А. Пенчак, І. Пантелішин, А. Десятник, Г. Гончар, Т. Прокопчук, В. Забалотний, Г. Колісник, Ф. Десятник, І. Бесараб та ін.[19]

Наукову бібліографію піднятого питання згідно нашого аналізу складають дослідження В.Г. Кушніра, отже джерельна база потребує подальшої пошукової роботи. Огляд теми спонукає до подальшого уважного вивчення матеріальної спадщини регіону. Ткацькі вироби вирізняються в селах Баштанків та Загнітків. Гончарні вироби були поширені у селі Пиріжна. Вироби ткацтва, вишивки, гончарних виробів, бондарства потребують аналізу, диференціації, типологізації. Оскільки збірка музею є не каталогізованою, є потреба подальшого вивчення особливостей виробів за видами в регіоні.

[16] Є.К. Моісеєнко, *Пиріжна. Історія заснування та розвитку*. 2013, с. 146; М.В. Грінченко, *Подороож у минуле. с. Пиріжна*. 2009, с. 137.

[17] М.В. Грінченко, *Подороож у минуле. с. Пиріжна*. 2009, с. 139.

[18] Є.К. Моісеєнко, *Пиріжна. Історія заснування та розвитку*. 2013, с. 147.

[19] Є.К. Моісеєнко, *Пиріжна. Історія заснування та розвитк*у. 2013, с. 148; М.В. Грінченко, *Подороож у минуле. с. Пиріжна*. 2009, с. 139.

ГОНЧАРСТВО БЕРЕЖАН XIX–XX СТОЛІТЬ: АКТУАЛЬНІСТЬ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Pottery in Berezhany in the 19th – 20th cc.: Its Topicality, Historiography and Methodology of Research

DOI: 10.5281/zenodo.8397405
CZU: 739(477)"XVIII-XIX"

Галина ІВАШКІВ / HALYNA IVASHKIV
докторка мистецтвознавства, Інститут народознавства НАН України / doctor of Sciences in Art Criticism, the Ethnology Institute at the Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: http // orcid.org/0000-0003-2359-6735
Email: halynaivashkiv@ukr.net

Summary. The given article analyzes historiography of research into specificity of development and activity of an interesting ceramic centre, which existed in Berezhany (Ternopil region). Printed publications have been divided into two groups and three subgroups, namely works about the history of Berezhany and the Seniavski castle, as well as publications about local pottery. In particular, the author of the given paper has analyzed information from numerous scholarly sources, i.e. monographs, dissertation abstracts, theses, articles, conference proceedings, exhibition catalogues, albums and scholarly and artistic books, as well as materials on local history. There has been stated that authors of such researches did not predominantly dive deep into the history of the ceramic centre in Berezhany, or specificity of its work, and the works by the local potters were not explored in the context of tendencies in Ukrainian folk ceramics. Instead, art critical analysis mainly consisted in singling out a peculiar technique of earthenware décor (fliandrivka), or mentioning certain shapes of earthenware from this ceramic centre. The given research is based on materials from city archives in Berezhany, Ternopil and Lviv, as well as collections in libraries and local history rooms in the schools of the region or other areas of Ukraine, and some museums in Poland (Warsaw, Krakow and Przemyśl). All the above-mentioned sources of the research were discovered during scholar's trips to these places and expeditions. One can also find important information in catalogues of the 19th-20th cc. ethnographical exhibitions, scholarly and artistic papers, memoirs of city residents, illustrations of the earthenware and other documents. The author of the article has studied registry books of birth, marriage and death of people living in Berezhany and its suburbs (Adamivka and Rai) as well as documents on property. Therefore, a number of local potters of the 19th- early 20th cc. have been mentioned here by the author for the first time.

Keywords: ceramic centre, Berezhany, potters, earthenware, historiography, resources.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю докладного вивчення діяльності гончарного центру в невеликому галицькому місті Бережани – одному із семисот осередків, які діяли в Україні кінця XIX – початку XX століття. Загалом на Тернопіллі, де були значні поклади якісної глини, зафіксовано 35 осередків гончарства − виробляли різні види кераміки: теракотову, димлену та мальовану. Однак про діяльність жодного з центрів цієї області України досі нема спеціального видання. Варто зазначити, що в Україні загалом небагато досліджень такого плану: можна назвати видання про Дибинці, Сокаль, Опішне; із постатей − Олексу Бахматюка з Косова

(Ю. Лащук), Василя Шостопальця з Сокаля (Г. Івашків), Івана Гончара із Крищинець (П. Мусієнко), Павлину Цвілик із Косова (О. Слободян) тощо.

Діяльність осередку в Бережанах дослідники (мистецтвознавці та етнологи) розглядали здебільшого в контексті загальних тенденцій розвитку українського гончарства, аналізували окремі типологічні групи або особливості декору глиняних виробів. Отож, є потреба докладного вивчення історії створення та діяльності бережанського центру, зокрема з'ясування обставин появи, етапів розвитку та причин занепаду, дослідження географії поширення виробів, верифікації імен майстрів, здійснення мистецтвознавчого аналізу з виокремленням типології і функціонального призначення таких виробів. Важливо наголосити на унікальності мальованої кераміки у Бережанах, зокрема витонченої техніки фляндрівки, що робить вироби тамтешніх майстрів упізнаваними серед інших. Слов'янський та загальноєвропейський контекст такого дослідження сприятиме виявленню спільних та локальних рис глиняних пам'яток цього міста.

Кілька штрихів до історії Бережан: перша згадка зафіксована під 1375 р.− тоді це було невелике село, а в 1530 р. королівським привілеєм воно було надане коронному гетьманові Миколі Сенявському і того ж року отримало статус міста з магдебурзьким правом[1]. У центрі Бережан, які знаходилися між двома рукавами річки Золота Липа, досі є ратуша (XVII ст.), храми Пресвятої Трійці (XVII ст.), Вірменська церква (1764 р.), Парафіяльний костел св. Петра і Павла (1620 р.), монастир оо. Бернардинів (1630−1681 рр.), збереглися руїни синагоги XVII століття. У місті в XVII ст. проживало чотири верстви населення − поляки, українці, вірмени та євреї.

Архітектурною перлиною міста вважають Бережанський замок чи замок Сенявських, який будували двадцять років (1534–1554) за проектом італійського архітектора, ім'я якого невідоме. Упродовж двох століть замок з бійницями був неприступною фортецею – надійно захищав місто від нашестя татар і турків. Замок відомий і своїми "золотими" кімнатами з багатим інтер'єром, зокрема золоченням, різьбленням по дереву та камені, портретною галереєю, костелом св. Трійці чи замковою каплицею-усипальницею або, як ще її називали, "мавзолеєм" Сенявських. Над інтер'єром замку, каплиці та кількох церков у місті працював скульптор німецької школи (можливо, голландець за походженням) Йоган (Ян) Пфістер (1573−1648), який походив з мистецької родини, адже батько і вітчим були різьбярами[2]. Й. Пфістер, якого називають найвидатнішим майстром, що творив на межі XVI− XVII ст., працював у Вроцлаві, де народився, а також Тарнові, Львові та Бережанах. Творчість Пфістера позначена характерними рисами пізнього Ренесансу – у ній органічно поєднано елементи маньєризму та раннього бароко (Іл. 1).

Каплицю у Бережанах часто порівнювали з каплицею Боїмів у Львові (Пфістер також був причетним до її створення) або каплицею на Вавелі у Кракові − бережанський замок навіть називали Східним Вавелем. Розкіш мистецького оздоблення, малярські твори та меблі вражали тодішніх численних мандрівників, про що вони зазначали у своїх записках. Недаремно італійці вважали, що мандрівники мали "чутливе око", а тому бачили те, що іншим було невидиме.

[1] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego I innych krajow słowiaskich*. T.I. Warszawa, 1880, s. 417.

[2] T. Przypkowski, *Środowisko artystycznorzeźbiarskie w Brzezanach w pierwszej połowie XVII wieku*. Ziemia. 1936. № 12, s. 302.

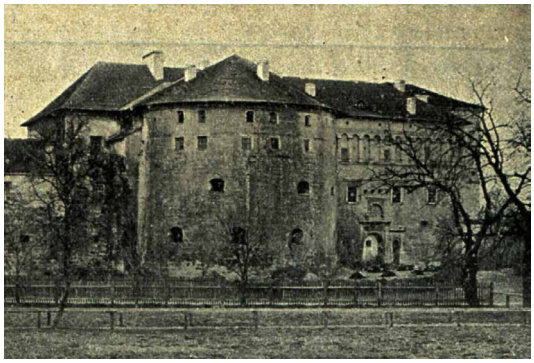

Іл. 1. Замок Сенявських. Бережани. Початок XX ст.

Іл. 2. Замок Сенявських. Бережани. 2015 р.

Перша і Друга світові війни призвели до руїн і спустошення як замку, так і каплиці: 1939 р. радянські військові цілю для своїх стрільбищ обрали ікони каплиці. Згодом там організували склади – ще один відомий "стиль" антирелігійної пропаганди, який вигадала злочинна радянська влада. Свою негативну роль відіграли і природні умови – усе це спричинило до руйнування замку. У XX ст. робилися спроби реставрації, але вони були незначними. Важливі рішення щодо реконструкції замку було прийнято на початку XXI століття. Відтак, 2002 р. у Бережанах було створено Державний історико-архітектурний заповідник, а через два роки замок Сенявських передали на його баланс. У нинішній час повільно, але все ж проводиться відновлення цієї пам'ятки (Іл. 2).

З гончарним ремеслом були пов'язані передусім околиці Бережан. Так, 1584 р. було засновано поселення Адамівку, в якому наприкінці XVI ст. спорудили церкву св. Миколая, а в 1691 р. перебудували[3]. 1843 р. Адамівку приєднали до Бережан[4].

У другій половині XVII ст. за два кілометри від Бережан поміж дивовижних краєвидів з Вовковою горою, численними пагорбами, хвойними та листяними лісами Адам Микола Сенявський заснував свою резиденцію, яку назвав Раєм. Панський парк наповнили екзотичними деревами, кущами, квітами, охайними водоймами. Спочатку там було збудовано дерев'яний мисливський будинок, на місці якого 1709 р. звели кам'яний палац, де побувало чимало видатних особистостей, зокрема Іван Мазепа, Ференц Ракоці, Богдан Лепкий, Маркіян Шашкевич та інші. Врешті Бережани часто навіть називали "містом біля Раю". Як Адамівка, так і Рай не просто були передмістями Бережан − упродовж кількох століть тут мешкали гончарі. Відтак, у всіх виданнях, починаючи з XIX ст., кераміку тамтешніх майстрів називали бережанською.

Варто зазначити, що на початку XVII ст. у Бережанах активно працювали ремісники різних професій, які об'єднувалися у цехи. Серед них найбільше було кушнірів, шевців, бондарів, ткачів, менше − гончарів і гарбарів. Закономірно, що Мауріцій Мацішевський у книзі про Бережани (1910) подав тексти з привілеями власне для ткацького і шевського цехів (за 1616 р., 1636 р., 1711 р.)[5]. Про окремий цех гончарів відомостей нема. Ймовірно, майстри гончарної справи входили до складу більших цехових організацій міста, про що однак поки що також не знайдено відомостей (Іл. 3-4).

[3] Б. Тихий, *Церква св. Миколая на Адамівці*, in: Пам'ятки України. Спецвипуск № 2 (191). Бережани місто біля Раю. 2013, липень, с. 40.

[4] J. Czernecki, *Brzeżany.Pamiątki i wspomnenia*. Lwów, 1905.

[5] M. Macisztwski, *Brzeżany w czasach Rzeczypospolitej Polskiej*. Brody, 1911.

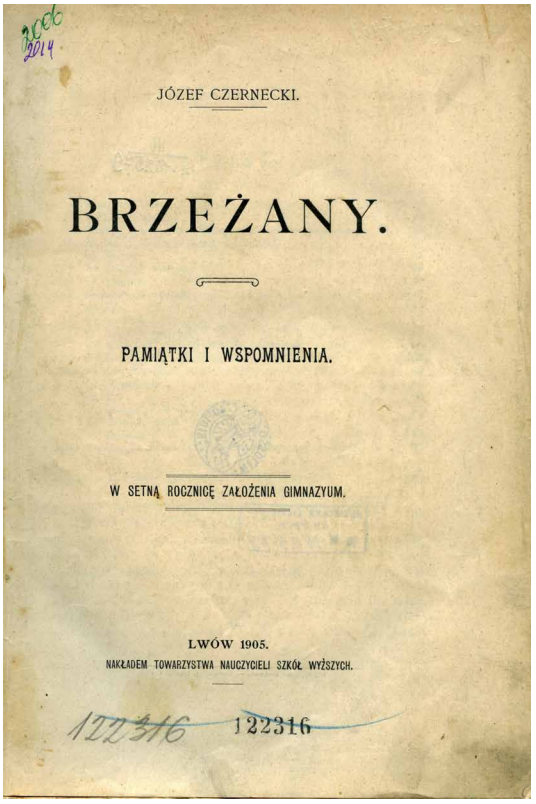
JÓZEF CZERNECKI.

BRZEŻANY.

PAMIĄTKI I WSPOMNIENIA.

W SETNĄ ROCZNICĘ ZAŁOŻENIA GIMNAZYUM.

LWÓW 1905.
NAKŁADEM TOWARZYSTWA NAUCZYCIELI SZKÓŁ WYŻSZYCH.

122316

Іл. 3. Й. Чернецький. Обкладинка книги. 1905 р.

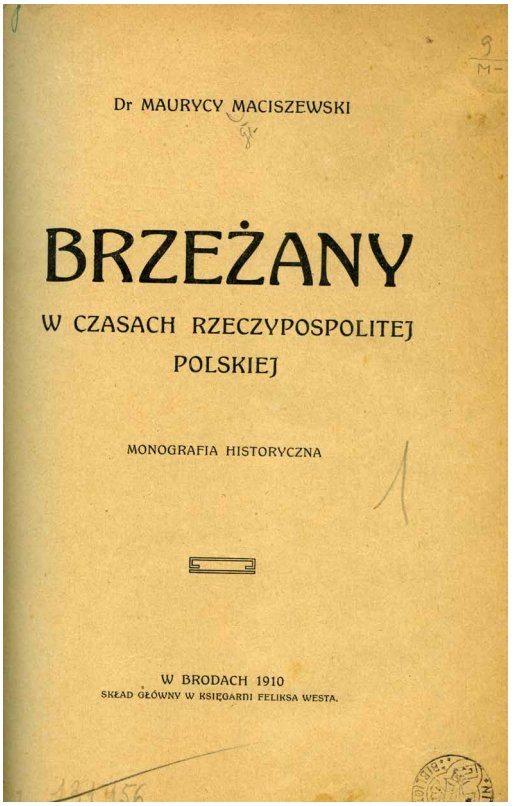
Dr MAURYCY MACISZEWSKI

BRZEŻANY

W CZASACH RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

MONOGRAFIA HISTORYCZNA

W BRODACH 1910
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI FELIKSA WESTA.

Іл. 4. М. Мацішевський. Обкладинка книги. 1910 р.

Упродовж XVII–XVIII ст. місцеві гончарі брали участь у ярмарках, що відбувалися на околицях Бережан, а в XIX ст. були учасниками й великих виставок – на деяких з них діставали високі нагороди. Відтак, 1877 р. на Крайовій Рільничо-Промисловій виставці у Львові майстрам з Бережан вручили "медаль заслуги" за "добру техніку" у виготовленні та випалі глиняних виробів, а також за "дуже гарну і добру (якісну. – Г. І.) поливу"[6]. Через 10 років, у 1887 р., велика Етнографічна виставка відбулася у Тернополі[7].

Дотепер було відомо лише кілька імен гончарів XIX ст. з Бережан. Опрацювання кількох метричних книг про народження, шлюб і смерть мешканців міста і передмість додало ще з десяток прізвищ – Іван Михальський, Петро Кукуровський, Михайло Козакевич, Петро Михалевич, Олександр Зебровський, Георгій Камінський, Станіслав Островський та інші. Припускаємо, що у процесі системного дослідження записів метричних книг мешканців Бережан та їхніх околиць, зокрема Адамівки та Раю, у Тернопільському обласному архіві можна буде встановити ще більше прізвищ місцевих гончарів, а то й цілих їхніх родоводів (Іл. 5).

У контексті окресленої теми неопрацьованими є матеріали греко-католицької митрополичої консисторії, зокрема метричні книги мешканців Адамівки за 1854–1859 рр. у Центральному Державному історичному архіві у Львові. Відтак, велика робота із введенням імен майстрів гончарної справи з Бережан у науковий обіг та популяри-

[6] *Krajowa Rolniczo-Przemyslowa wystawa we Lwowie*. Lwów, 1877.

[7] *Przewodnik informacyjny po Wystawie Etnograficznej*. Tarnopol Drukiem Józefa Pawłowskiego, 1887.

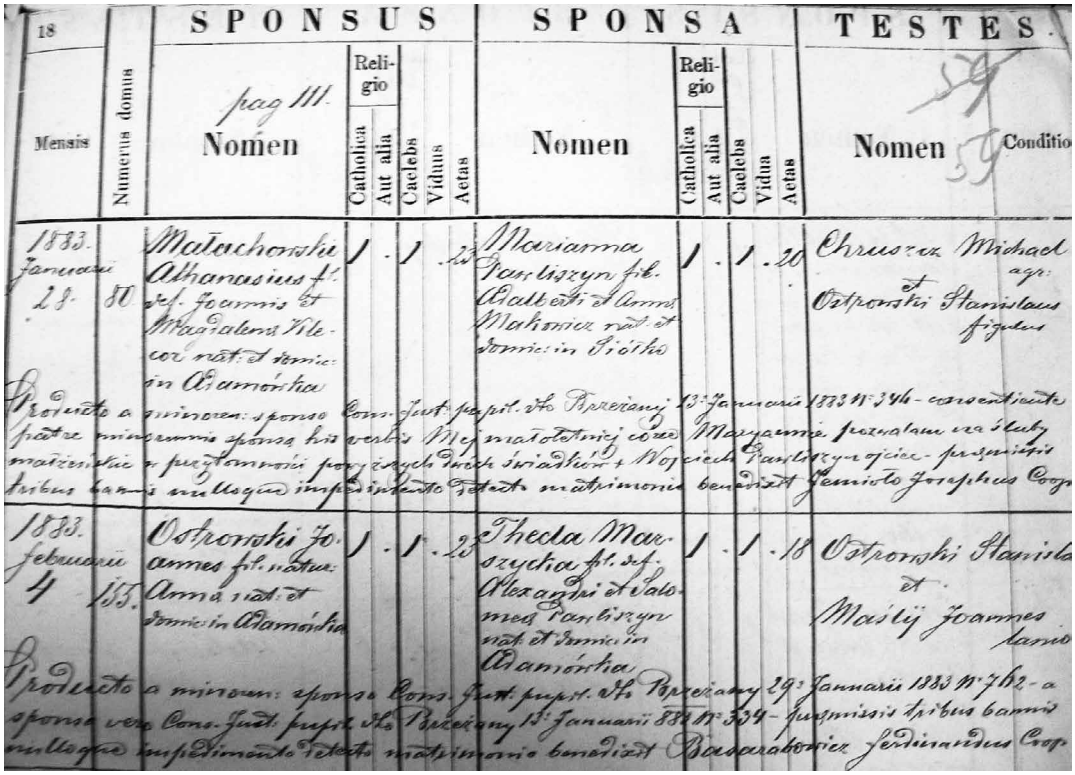

Іл. 5. Сторінка з метричної книги мешканців Адамівки. 1843 р.

зація їхньої творчості ще попереду. Важливими для системного вивчення бережанського гончарства будуть документи діяльності ремісничих цехів і майнового стану мешканців, книги гімназії і торгово-промислової школи у місті. Сподіваюся, продуктивними будуть і майбутні експедиційні дослідження, які авторка запланувала на цей та наступні роки.

У питанні історіографії теми друковані видання варто поділити на дві групи і три підгрупи:

1) література про історію Бережан та замку;

2) література про гончарство Бережан.

Відповідно у другій групі виокремлюємо:

1) наукові праці – монографії, дисертації, наукові статті, матеріали конференцій, каталоги виставок;

2) альбоми і науково-мистецькі видання*;*

3) публікації краєзнавчого характеру.

Учені та краєзнавці переважно не вникали у важливі питання історії виникнення гончарного центру та особливостей його функціонування, що й доводить аналіз наступних літературних джерел.

У літературі про місто – багато видань зарубіжних (ґрунтовними є праці початку XX ст., зокрема Юзефа Чернецького і Мауріція Мацішевського) та українських авторів кінця XX – початку XXI ст. (Богдан Тихий, Микола Проців, Володимир Парацій, Ігор Герета та інші)

У другій підгрупі виокремимо каталоги виставок XIX століття. Уже зазначалося, що вироби бережанських майстрів належно оцінювали організатори Крайової Ріль-

ничо-Промислової виставки у Львові 1877 р. (прізвища гончарів не вказано)[8]. До глиняних виробів, які складали дев'яту групу виставки, входили посуд, кахлі, а також будівельна кераміка (цегла і дахівка). Дивно, що у переліку 261 експоната в інформаційному Путівнику Етнографічної виставки 1887 р. у Тернополі із мальованої кераміки йшлося про вироби майстрів Товстого, Косова, Коломиї, Пістиня і Сокаля, однак із невідомих причин не було вказано жодного з Бережан[9].

У віденському виданні 1890 р. під редакцією Вільгема Екснера граф, меценат і великий шанувальник української культури Володимир Дідушицький у статті "Галичина", аналізуючи збірку кераміки зі свого іменного музею (Музей Дідушицького у Львові, вул. Рутовського, 18), визначив окремі стильові особливості виробів з окресленої території − білий ангоб і мотив "гвоздики". Він зазначав, що ці ознаки він спостерігав у декорі української народної кераміки з деяких гончарних осередків Опілля та Покуття, зокрема Бережан, Товстого, Коломиї і Снятина[10].

Дослідження про кераміку Бережан спорадично з'являлися впродовж XX століття. Як уже зазначалося, про тамтешню кераміку йшлося у кількох етнографічних та мистецтвознавчих наукових розвідках, а також дисертаційних роботах – це здебільшого були лише згадки про глиняні вироби з цього міста в переліку низки осередків з Поділля, в яких практикували відповідну техніку оздоблення (фляндрівка), або висвітлювалися окремі мистецькі аспекти цих предметів. Бувало, що у виданнях подавалися лише ілюстрації глиняних виробів.

Так, Катерина Матейко, зазначивши у розвідці "Українська народна кераміка" (1956), що у фонді Музею етнографії та художнього промислу зберігається низка керамічних предметів з Бережан, лише вказала, що окрім цього осередку, мальована кераміка була типовою для Антонівців, Копичинців, Підгайців, Малих Садків, Суража, Товстого та Кременця, що на Тернопільщині[11].

У монографії "Народна кераміка західних областей Української РСР XIX−XX ст. Історико-етнографічне дослідження" (1959) К. Матейко тільки згадала про техніку фляндрівки, що була поширена на виробах з тодішньої Дрогобицької, а також Тернопільської та Хмельницької областей, подала й таблицю з чотирма предметами з Бережан – три баньки та одну миску[12]. Подібно, як і Роман Гарасимчук (1957), характеризуючи народне мистецтво Тернопільської області, лише навів ілюстрацію однієї бережанської баньки[13]. (Іл. 6).

Про кераміку з Бережан коротко йшлося в окремих працях у 1970−1980-х рр., зокрема у докторській дисертації Юрія Лащука – дослідник зокрема вказав на вишукані фляндровані розписи на кераміці тамтешніх майстрів[14]. Це спостереження науковець

[8] *Krajowa Rolniczo-Przemyslowa wystawa we Lwowie*. Lwów, 1877.

[9] *Przewodnik informacyjny po Wystawie Etnograficznej*. Tarnopol Drukiem Józefa Pawłowskiego, 1887.

[10] W. Dzieduszycki, *Galizien*. Exner W. Die Hausindustrie Österreichs. Wien, 1890, s. 141.

[11] К.І. Матейко, *Українська народна кераміка*, in: Довідник по фондах Українського державного музею етнографії та художнього промислу Академії наук УРСР. Вип. І. Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1956, с. 30.

[12] К.І. Матейко, *Народна кераміка західних областей Української РСР XIX−XX ст,* in: Історико-етнографічне дослідження. Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1959, с. 80, табл. IX.

[13] Р.П. Гарасимчук, *Народное искусство Тернопольской области УРСР,* in: Советская археология. 1957. № 1, с. 78.

[14] Ю.Ф. Лащук, *Украинская народная керамика XIX−XX ст*. Автореф. дис. на соиск. учен. ст. докт. искус-ния. Киев, 1971, с. 18.

розвинув у п'ятитомній "Історії українського мистецтва" (1970) – тут він писав, що кераміка Бережан разом із виробами з Великої Іловиці та Підгайців, що на Тернопільщині, позначена "своєрідними системами фляндрованого орнаменту, виконаного на білому тлі[15].

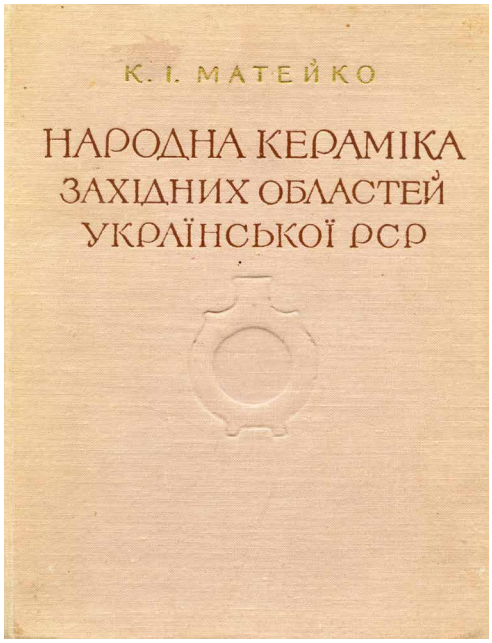

Ил. 6. Обкладинка монографії К. Матейко. 1959 р.

З-поміж наукових праць 1990-х рр варто назвати розвідку того ж Ю. Лащука "Дещо про українську кераміку" (1993): у ній зазначено, що "фляндровані розписи бережанських мисок та іншого посуду в колориті, наближеному до Смотрича, а хист П. Сагайдачного та інших майстрів проявився у дуже дрібненьких, вишуканих, переважно рослинних мотивах"[16]. Автори статей про кераміку Василь Гудак[17] і Тетяна Романець[18] у колективній монографії "Поділля" (1994) також звертали увагу на техніку фляндрівки. В. Гудак згадав Бережани у переліку осередків, майстри яких у декорі мисок застосовували концентричний тип композиції, а також як авторів пластичних виробів, зокрема зоо- і антропоморфних посудин[19].

Характеризуючи гончарство Поділля, Т. Романець писала про "своєрідну художню мову" виробів майстрів Бережан – за її спостереженнями, "бережанські розписи відзначаються особливою філігранністю й чуттям гармонії"[20]. "Завдяки тонкому художньому чуттю майстрів такі розписи не перевантажені, а легкі, врівноважені й вишукані, як мереживо. Важливу роль тут відіграє ритміка найпростіших мотивів"[21].

1996 р. було опубліковано статтю Вікторії Гирман і Світлани Козачої "Гончарні осередки Тернопільщини" – це своєрідний звіт про експедицію Тернопільщиною, під час якої було виявлено три прізвища бережанських гончарів: одне (Дмитро Сагайдачний; 1892−1960) з Адамівки та два (Остап Іванкевич; 1870−1936 – батько та його син Левко Іванкевич; 1919−?) з Раю[22].

---

[15] Ю. Лащук, *Кераміка. Історія українського мистецтва:* у 6-ти т. Т. 4, кн. 2: *Мистецтво другої половини XIX−XX століття*. Київ: Головна ред. укр. рад. енциклопедії, 1970, с. 346.

[16] Ю. Лащук, *Дещо про українську кераміку*, in: Українське гончарство. Науковий збірник за минулі літа. Кн. 1. Київ−Опішне: Молодь, 1983, с. 70.

[17] В. Гудак, *Кераміка*, in: Поділля. Історико-етнографічне дослідження. Київ: Вид-во Незалежного культурного центру "Доля", 1994, с. 46.

[18] Т. Романець, *Розписний посуд як художнє явище*, in: Поділля. Історико-етнографічне дослідження. Київ: Вид-во Незалежного культурного центру "Доля", 1994, сс. 450-461.

[19] В. Гудак, *Кераміка*, in: Поділля. Історико-етнографічне дослідження, сс. 413-425.

[20] Т. Романець, *Розписний посуд як художнє явище*, in: Поділля, сс. 450, 454.

[21] Цит. за: О. Клименко, Л. Сержант, Г. Істоміна, *Гончарство. Історія декоративного мистецтва України. Том 4: Народне мистецтво та художні промисли XX століття*. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАНУ, 2011, с. 155.

[22] В. Гирман, С. Козача, *Гончарні осередки Тернопільщини*, in: Українське Гончарство.

Авторки статті також підкреслили, що бережанська кераміка – це загальна назва глиняних виробів, які виготовляли в околицях Бережан, тобто Адамівці та Раю, на землях, що належали власникам замку. Встановлено, що Остап Іванкевич був уродженцем Галича, а до Раю запросив його власник маєтку Якуб Потоцький (1863−1934) для організації кахельного цеху. Вже 1894 р. Остап Іванкевич розпочав виробництво не лише кахель, а й інших видів будівельної кераміки, зокрема цегли і дахівки[23]. Промисел батька продовжив його син Левко, який закінчив кілька класів Бережанської гімназії, а згодом місцеву торговельно-промислову школу, після якої йому присвоїли звання майстра-кераміста[24].

Значно активізувалася робота над дослідженням подільської кераміки, зокрема бережанської, на початку XXI століття. Відтак, про глиняні вироби з Бережан згадували у своїх дисертаціях Галина Івашків (2004)[25], Олена Дяків (2007)[26], Світлана Вольська (2013)[27] та інші.

У монографії "Гончарство Поділля в другій половині XIX−XX століттях: історико-етнографічне дослідження" (2004 р.) "вершинним явищем" техніки фляндрівки, окрім інших центрів Поділля, Лідія Мельничук вважала й Бережани[28]. За її висновком, цей осередок належить до найвідоміших на Західному Поділлі.

Трохи ширше бережанську кераміку схарактеризовано у монографії Г. Івашків "Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть" (2007)[29]. У праці зокрема йдеться про різні типи фляндрованих композицій в оздобленні бережанських мисок та баньок, акцентовано на кольоровій гамі тла та розпису, основних мотивах і комбінаціях елементів. У монографії в ході атрибуції встановлено, що автором однієї з мисок МЕХП є Михайло Островський (1873−1947), який походив з Адамівки[30]. Уже йшлося вище, що в одній з метричних книг в Тернопільському обласному архіві виявлено прізвище Станіслава Островського з Адамівки. Відтак, в подальшому треба встановити їхні ймовірні родинні зв'язки (Іл. 7).

2009 р. у статті "Гончарство" в п'ятитомній "Історії декоративного мистецтва України" стосовно бережанської кераміки було зазначено, що одним із головних рос-

Національний культурологічний щорічник. За рік 1995. Опішне: Українське Народознавство, 1996. Кн. 3, сс. 173-186.

[23] В. Гирман, С. Козача, *Гончарні осередки Тернопільщини*, с. 175.

[24] Там само.

[25] Г. Івашків, *Декор традиційної української кераміки XVIII – першої половини XX століття (іконографія, домінантні мотиви, художні особливості)*. Автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. мист-*ва* за спец. 17.00.06 – декоративне і прикладне мистецтво. Львів: Львівська національна академія мистецтв, 2004, с. 10.

[26] О. Дяків, *Художні особливості декоративного мистецтва Західного Поділля XIX−XX століття (історія, типологія, стилістичні відміни")*. Автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. мист-ва за спец. 17.00.06 – декоративне і прикладне мистецтво. Львів: Львівська національна академія мистецтв, 2007.

[27] С. Вольська, *Кераміка Західного Поділля кінця XIX–XX століття (історія, типологія, художні особливості)*. Автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. мист-*ва* за спец. 17.00.06 – декоративне і прикладне мистецтво. Львів: Львівська національна академія мистецтв, 2009, с. 7.

[28] Л. Мельничук, *Гончарство Поділля в другій половині XIX−XX століттях: історико-етнографічне дослідження*. Київ: УНІСЕРВ, 2004, с. 199.

[29] Г. Івашків, *Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть*. Львів: Інститут народознавства НАН України. 2007, сс. 102-105.

[30] Г. Івашків, *Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть*, с. 105.

Іл. 7. Обкладинка монографії Г. Івашків. 2007 р.

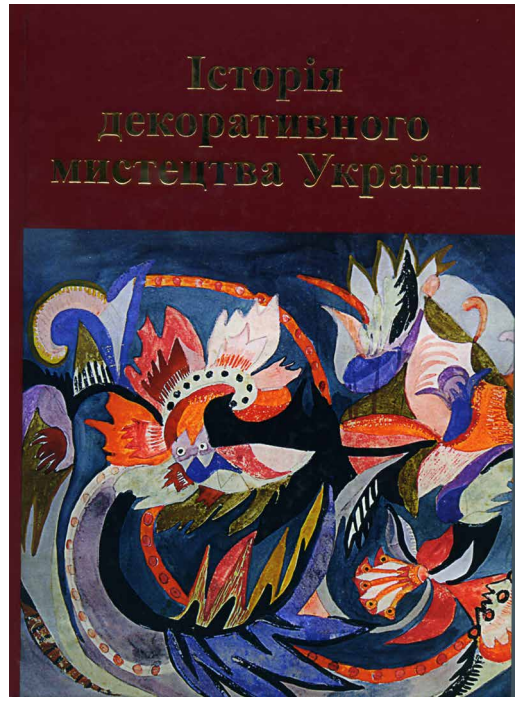

Іл. 8. Обкладинка видання "Історія декоративного мистецтва України". 2011 р.

линних мотивів у розписі тамтешніх мисок був "вазон", який майстри подавали у модифікації "букета", а брунатний колір розпису вдало контрастував на білому тлі[31].

В іншій колективній праці "Історія декоративного мистецтва України" (2011) у статті про гончарство О. Клименко, Л. Сержант і Г. Істоміна відзначили оригінальні форми глиняних виробів з Бережан, звернули увагу на основні мотиви в оздобленні дзбанків і мисок[32]. (Іл. 8).

Друга група досліджень − це альбоми та науково-мистецькі видання, основним завдання яких є популяризація та введення у науковий обіг пам'яток. Передусім назву альбом "Українське народне мистецтво. Кераміка і скло" 1974 р., у якому статтю про українську народну кераміку та підбір двох ілюстрацій (баньки і дзбанка) здійснив Юрій Лащук. Через 8 років (1982 р.) вийшов друком німецькою мовою унікальний альбом про народне декоративно-ужиткове мистецтво України, який підготувала Леся Данченко – тут є ілюстрація бережанського дзбанка. (Іл. 9-10).

2007 р. побачив світ альбом "Миски Поділля" (автор Володимир Титаренко), в якому Бережани виокремлено в розділ і подано ілюстрації мисок з Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України і Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Цей альбом підкреслює, що треба по-науковому ставитися до подачі ілюстративного матеріалу та серйозно працювати над атрибуцією кераміки. Так, у показі останньої розгортки миски з Товстого тієї ж Тернопільської

[31] О. Клименко, Л. Сержант, Г. Істоміна, Гончарство. *Історія декоративного мистецтва України. Том 3: Мистецтво XIX століття*. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, НАНУ, 2009, с. 154.

[32] О. Клименко, Л. Сержант, Г. Істоміна, *Гончарство. Історія декоративного мистецтва України. Том 4: Народне мистецтво та художні промисли XX століття*. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, НАНУ, 2011, с. 155.

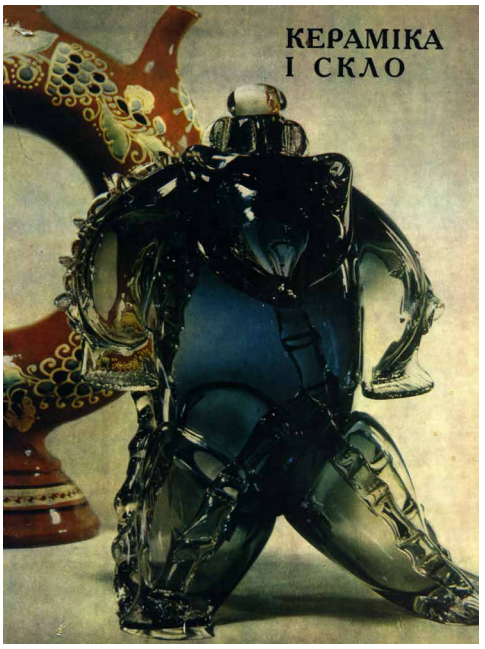

Іл. 9. Обкладинка альбому Ю. Лащука. 1974 р.

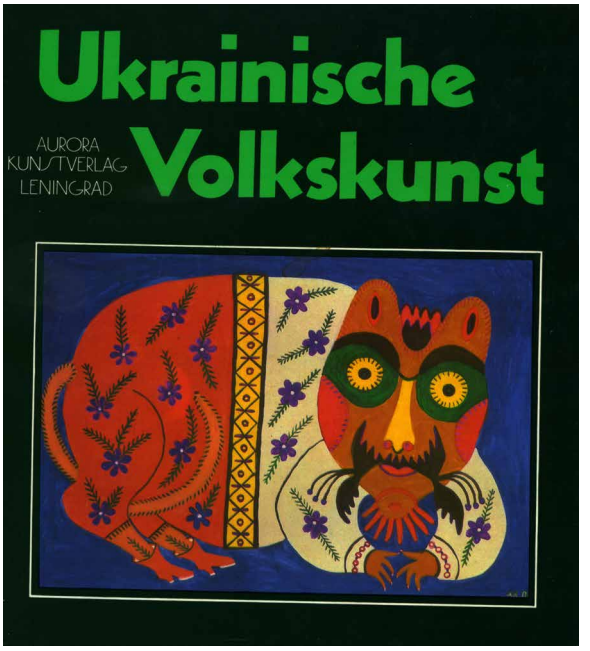

Іл. 10. Обкладинка альбому Л. Данченко. 1982 р.

обл. автор помилково назвав бережанськими. Так, бачимо біле тло, розпис у зеленому і брунатному кольорах, що було притаманним виробам бережанських майстрів, однак окремі мотиви та почерк розпису властиві кераміці з іншого осередку. На приналежність до різних осередків трьох мисок – з Бережан, Товстого і Коломиї із мотивом "букета" як головного, вказують здавалося б незначні відмінності, які для досвідчених дослідників кераміки є цілком переконливими. (Іл. 11, 11а).

Окремі штрихи до цієї теми знаходимо й у літературі краєзнавчого спрямування – йдеться про численні путівники, збірники ("Бережанська земля. Історико-мемуарний збірник", 1970, 1998), нариси (Ігор Герета, 1979, 1989), каталоги виставок тощо. Відтак, в історично-географічному нарисі "Бережани–Бережанщина" доктор Володимир Бемко навів цікаві факти щодо життя ремісників[33]. Автор зазначав, що в міських актах є загальні дані про те, "що в 1695 р. в місті було 45 християнських і 12 жидівських ремісників. Метрикальні книги смерті та народжень заведено аж в 1785 р. Між ремісниками було найбільше кушнірів, шевців, бондарів і ткачів, були й інші ремісники, як ганчарі, гарбарі, однак не багато. Ганчарі жили в селі Рай та на Адамівці"[34]. 2013 р науково-популярний ілюстрований журнал "Пам'ятки України" підготував спецвипуск "Бережани – місто біля Раю" про історію Бережан та околиць[35].

Отож, аналізуючи історіографію досліджень, зазначу, що більшість авторів лише побіжно згадували про бережанську кераміку, не вдаючись до історії виникнення та функціонування гончарного центру, верифікації імен майстрів, не подавали серйозної мистецтвознавчої характеристики виробів тощо. Дотепер було відомо кілька імен гон-

[33] В. Бемко, *Бережани–Бережанщина. Історично-географічний нарис*, in: Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1970, 877 с.
[34] Там само, с. 30.
[35] *Пам'ятки України*. Спецвипуск № 2 (191): Бережани місто біля Раю. 2013, липень, 72 с.

Іл 11. Обкладинка і назва розділу альбому В. Титаренка. 2007 р.

чарів, однак опрацювання кількох метричних книг та інших архівних матеріалів дали змогу значно розширити цей список. Згадки про глиняні вироби з Бережан стосувалися здебільшого оригінальної техніки фляндрівки. Важливою рисою дослідження буде введення у науковий обіг виробів з багатьох музеїв та народознавчих кімнат України і деяких музеїв Польщі.

Майбутнє дослідження історії функціонування гончарного центру в Бережанах та мистецьких особливостей місцевої кераміки потребуватиме опрацювання збірок музеїв України та Польщі, приватних колекцій, шкільних, клубних та бібліотечних народознавчих кімнат і світлиць, матеріалів районного (Бережани) й обласного (Тернопіль) архівів та Центрального Державного історичного архіву України у м. Львові.

КЕРАМІКА КОСОВА У XXI СТОЛІТТІ – АРХАЇЧНІСТЬ ТРАДИЦІЙ І НОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

Ceramics of Kosiv in the 21th Century – Archaic Traditions and New Perspectives

DOI: 10.5281/zenodo.8397429
CZU: 738(477)"XXI"

Романа МОТИЛЬ / Romana MOTYL
кандидат мистецтвознавства, Національний університет «Львівська політехніка» Інститут народознавства Національної академії наук України / Ph.D. in History of Arts Lviv Polytechnic National University Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6936-0328
Email: romana_motyl@ukr.net

Summary. The article is devoted to the study of artistic and stylistic features of Kosiv ceramics in the 21st century. The artistic heritage of contemporary masters from Kosiv, who turn to traditions and innovations in their creative pursuits is considered. The artistic features of the works of such masters as Ivanna Kozak-Dileta, Irina Tsvilyk-Sierogina, Serhiy Dutka, Oleksandra and Vitaliy Kushnir and others are analysed, which sheds light on the current state of Kosiv ceramics. It is found that through the prism of centuries, Kosiv ceramics has preserved its own figurative palette of plot and ornamental decor, which transforms the historical, cultural and everyday realities of Hutsuls' life.

Keywords: Kosiv, ceramics, master, pottery, artistic and stylistic features, traditions, perspectives.

У сучасних умовах глобалізації культурних цінностей і на тлі повномасштабного російського вторгнення в Україну все більшої актуальності набуває звернення до спадщини народного мистецтва як маркерів національної ідентичності. Кераміка Косова, що на Івано-Франківщині, – одна з перлин українського народного мистецтва, добре знана в Україні та за кордоном. Вона є своєрідним, яскравим явищем, що має давню історію, багаті мистецькі традиції та самобутні локальні особливості.

Упродовж століть стиль кераміки Косова шліфували династії гончарів, створюючи оригінальні візерунки, колористику, техніки виготовлення та розпису. Історія зберегла імена тих небагатьох майстрів, які підписували свої вироби – це Олекса Бахматюк, Іван, Михайло та Йосип Баранюки, Павлина Цвілик, Гнат Кощук[1].

Виготовляли в Косові димлену, теракотову та полив'яну кераміку, особливої популярності у XVIII – XX ст. тут набула місцева майоліка – мальована кераміка із використанням білої, жовтої, зеленої, брунатної барв. Кераміка Косова, яка завдяки своїй художній неповторності набула значного поширення в Україні, стала виявом національного в оформленні житла, громадського інтер'єру та мислиться як один із етнічних візуальних маркерів української культури[2].

[1] *Мальована кераміка Косова і Пістиня XIX – початку XX століть*: Альбом. Серія українське народне мистецтво / авт. вст. статті Г. Івашків; упоряд. Г. Івашків, Т. Лозинський. Львів: Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ. Київ: Майстер книг, 2012, с. 5.

[2] А. Колупаєва, *Кераміка*, in: Етнографічні групи українців Карпат. Гуцули, ред. С. Павлюка,

Оригінальні ознаки косівської кераміки ґрунтуються на особливостях технології, прийомах декорування виробів, характерних саме для цього регіону. Марія Гринюк, кандидат мистецтвознавства, викладач Косівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва ім. Василя Касіяна при Львівській національній академії мистецтв, заслужений діяч мистецтв України, яка працює у стилі косівської кераміки, стверджує, що кераміка Косова є унікальною не тому, що вона триколірна, тобто зелений, жовтий та брунатний кольори на білому тлі, а завдяки тому, що в декорі часто присутні образні сюжетні мотиви з життя гуцулів, австрійського війська та зображена сакральна тематика.

Для формування керамічних виробів на Косівщині здавна застосовують техніки, традиційні для українського гончарства. Кераміку виготовляють з місцевої сірої глини, яку розбавляють білою. Після висушування наносять ритований декор-рисунок металевою паличкою по побілкованій ангобом поверхні. Але головна ознака – це сюжет. На мисках, глечиках, горнятах та інших виробах окрім рослинно-геометричних мотивів часто зображені стиль життя та повір'я гуцулів. Це були не лише столові (повсякденні), а й обрядові (весільні, похоронні тощо) та мисникові (для прикрашення інтер'єру) вироби, які «виставляли» в миснику або на полиці над дверима оселі.

Іванна Козак-Ділета. Гончарні вироби на миснику. Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ритування, ліплення, розпис, м. Косів, 2012 р.

Унікальність косівської кераміки визнана на світовому рівні: її традицію 2012 р. було внесено до Національного переліку нематеріальної культурної спадщини України. У 2014 р. мальовану кераміку Косова номінували[3], а 13 грудня 2019 року під

Харків 2020, с. 269.

[3] О.О. Скаченко, М.М. Гринюк, *Косівська мальована кераміка як феномен української культури*. Київ, 2016. URL: http: //lib.knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Kosiv-Ceramics.pdf.

Михайло Рощиб'юк. Персневидні посудини. Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ритування, ліплення, розпис, м. Косів, середина XX ст. (Фото НМУДМ)

час 14-ї сесії Міжурядового комітету з охорони нематеріальної культурної спадщини в столиці Колумбії Боготі – включили до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО.

Важливу роль у збереженні та популяризації традицій формотворення та декорування косівської кераміки відіграє Косівський державний інститут прикладного та декоративного мистецтва ім. В. Касіяна ЛНАМ. Відкриття відділу художньої кераміки у 1959 р. (тоді в Косівському училищі прикладного мистецтва) стало непересічним явищем в системі мистецької освіти, адже від моменту його першого випуску молоді художники почали активно впливати на художні якості косівської кераміки. Поряд із народними майстрами вони розширили асортимент виробів, урізноманітнили форми, збагатили декор. Серед перших випускників відділу художньої кераміки були майстри В. Данчук, Г. Білянська, Є. Савченко, О. Коржинська, а згодом – В. Аронець, М. Станкевич, А. Коб'юк[4].

Осмислення проблеми традицій та інновацій в українському гончарному посуді не буде вичерпним без врахування взаємодії народного і професійного мистецтва. Дуже часто митці-керамісти, що закінчують спеціальні художні заклади, навіть в осередках народної кераміки стилізують свої вироби під традицію, а не «вживаються» в неї[5]. Випускники Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва працюють у традиціях гончарства Гуцульщини та Покуття, творчо їх розвивають і виконують доволі вдалі речі – дзбанки, тарілки, куманці, барильця, представляючи сучасний посуд, який, однак, відрізняється від зразків XIX – початку XX ст., коли гончарювали народні майстри. Проте певний відсоток виробів пов'язаний з косівською керамікою доволі опосередковано – на рівні поверхового засвоєння форм і мотивів декору. Нерідко окремі конструктивні частини посудин (дзбанків, колачів тощо) поєднані між собою «штучно», складаються із різностильових елементів, а занадто великі за розміром мотиви декору (більшість з них є традиційними для місцевої кераміки) не пов'язані з формою, руйнують її. Крім того, поверхня виробів перевантажена надмірною кількістю візерунків, розміщених щільно і хаотично, що заважає цілісному сприйняттю[6].

[4] Р. Мотиль, *Традиційна кераміка в системі художньої освіти (на прикладі Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв)*, in: Народознавчі зошити. 2018. № 2 (140), с. 465.

[5] П*ерша національна виставка-конкурс художньої кераміки «КерамПІК у Опішному!» (2 липня – 30 жовтня 2009): альбом каталог (Автор-упорядник Олесь Пошивайло)*. Опішне, 2010, с. 7.

[6] Р. Мотиль, *Гончарний посуд українців 1990–2020 років: діалог традицій та сучасності*, in:

Сьогодні цю унікальну традицію косівської мальованої кераміки на теренах Гуцульщини продовжують понад 70 майстрів керамістів. Серед них: Валентина Джуранюк, Ірина Цвілик-Серьогіна, Уляна Шкром'юк, Оксана Бейсюк, Іванна Козак-Ділета, родина Якібчуків, Кушнірів. Окремі майстри – Валентина Джуранюк, Михайло Трушик, Орест Чорний, Марія Гринюк самостійно виконують всі етапи роботи зі своїми творами, але велика частина нелегкої фізичної праці у процесі гончарного виробництва змушувала членів сім'ї майстра брати участь у складній роботі, допомагати один одному. Поступово склалися цілі гончарні династії Волощуків, Рощиб'юків, Вербівських, Ілюків, Швеців, Зарицьких, Прокопиків, Стрипків, Чорних[7].

Іванна Козак-Ділета у творчій майстерні з власними виробами, м. Косів. 2018.

Ірина Цвілик-Серьогіна. Колач. Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ритування, ліплення, розпис, м. Косів. 2010.

Народознавчі зошити. № 4 (154), 2020, с. 859.

[7] М. Чорний, *Художні та стилістичні особливості творчих пошуків майстрів косівської мальованої кераміки*, in: Актуальні питання гуманітарних наук. Вип 45, том 2, 2021, с. 56.

Загалом сучасні митці Косова випробовують свої сили у багатьох творчих течіях і напрямках, серед яких можна виділити два домінуючі. Перший з них – вивчення традицій давніх гончарських осередків та повернення їх до життя на рівні сучасного творчого переосмислення.

Другий – використання реальних форм (рослин, тварин, людей, явищ верств природи) і їх декоративна пластична інтерпретація у глині. Найбільш традиційні елементи народного мистецтва (коли майстер дотримується традицій і новаторські пошуки не йдуть у розріз із особливостями місцевої школи) притаманні посудинам Валентини Джуранюк, Оксани Кабин, Олександра Вербівського, Василя Гринівського, Сергія Цвілика, Олександри та Віталія Кушнірів, родини Троць, які, окрім мальованого посуду, виготовляють теракотові і димлені вироби та малу декоративну пластику, а подружжя Людмили й Олександра Якибчуків створюють вишукані рельєфні рослинні та орнітоморфні зображення по усій поверхні творів[8].

Олександра та Віталій Кушнір. М. Косів, 2015.

Новаторством відзначається творчість Сергія Дутки, проте у його творах добре помітний вплив традицій косовської кераміки. Він виготовляє традиційний ужитковий асортимент – горнятка, миски, тарелі, дзбанки. У гончаруванні добре відчуває народну форму, але експериментує. Найцікавішим у творчості вважає анімалістичну пластику. Це те, що вирізняє Сергія серед інших майстрів – неабиякий хист до анімалістки.

Сергій Дутка. Декоративні кахлі. Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ритування, ліплення, розпис, м. Косів, 2021.

[8] Р. Мотиль, *Гончарний посуд українців 1990–2020 років: діалог традицій та сучасності*, с. 859.

Сергій Дутка придумав і у 2020 р. за декілька тижнів збудував із друзями єдину в Україні мобільну гончарську піч, яку можна перевозити чи в гори – на пленер, чи в будь-яке місто – на фестиваль. Вона працює на дровах порід, що не коптять і тримають температуру. Завдяки добре продуманій топці, максимум випалу сягає 1250°С. Це допомагає отримати вироби високої міцності. У печі, сконструйованій умільцями з Косівщини, гартування жаром закінчується вже через 5-7 годин. За один випал піч приймає в себе 600 умовних літрів керамічних виробів.

Перший далекий вояж похідного горна відбувся торік, у серпні. Піч їздила в гості до Міжнародного фестивалю гончарів «Не святі горшки ліплять», що проходив у Тернополі. Диво гуцульської техніки везли 300 кілометрів автомобілем, на причепі. У косівському горні випалювали роботи учасників фестивалю. Це відбувалося на очах гостей цього яскравого дійства і запам'ятається їм назавжди.

Сергій Дутка «кипить» ідеями. Він відтворює копію легендарної печі Олекси Бахматюка, що колись зачарувала цісаря Франца Йосипа. Виготовив кахлі для неї. Цей проект майстер приурочив до 200-ї річниці від народження славетного Олекси Бахматюка.

Сергій Дутка. Мобільна гончарська піч. м. Косів, 2020.

Сьогодні керамістів на Косівщині чимало, і вони можуть дозволити собі як розкіш збереження традицій, так і новації. Про косівську кераміку у XXI ст. дають уявлення твори сучасних митців – учасників численних мистецьких виставок, фестивалів, конкурсів художньої кераміки в Україні та поза її межами. Серед них – Василь та Олександра Швеці, Оксана Бейсюк, Василь і Петро Гривінські, Марія Гринюк, Ірина Заячук-Серьогіна, Василь і Юрій Стрипко, Іванна Козак-Ділета, Валентина Джуранюк, Уляна Шкром'юк, Галина та Михайло Трушики, Роман та Людмила Якібчуки, Ігор, Христина та Тереза Троць, Олександра та Віталій Кушнір, Сергій Дутка та інші. Одні з любов'ю доглядають та оновлюють торований талановитими предками шлях, другі – прокладають нові стежки, а усі разом зберігають та розвивають найкращі надбання попередніх поколінь.

На початку XXI ст. у Косові співіснує приватне та цехове виробництво кераміки. У важкі 1990-ті, коли розпалась більшість підприємств у державі, мистецтво кебраміки вижило і продовжило розвиток у цехах при Косівській регіональній організації Національної спілки художників України. Досі у цехах зберігається розподіл праці за спеціалізацією: гончарі-формувальники, що виточують вироби на гончарному крузі і малювальниці, що займаються декоруванням творів. Окремі майстри не лише гончарюють, а й розписують кераміку, як, наприклад, Михайло Сусак чи Тарас Гапеєв. Олександр Вербівський виточує вироби, а його сестри – відомі керамістки Оксана Кабин та Ірина Заячук-Серьогіна – займаються розписом кераміки, розвиваючи традиції династії Цвіликів[9].

Оксана Кабин. Дзбанок, вази. Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ритування, ліплення, розпис. м. Косів, 2001.

Від початку XXI ст. помітно, як нова генерація косівських керамістів, якій доводиться працювати в умовах ринкової конкуренції, засилля кітчу, дешевого зарубіжного фальсифікату, сумнівного смаку туристів, демонструє збагачення асортименту, здатність до творчої інтерпретації та імпровізації на основі традиційних форм і орнаментів.

Зразки сучасної косівської кераміки, поряд з іншими традиційними ремеслами гуцулів, можна бачити сьогодні на чисельних виставках-конкурсах, пленерах, фестивалях: «Полонинське літо», «Карпатський вернісаж», «Лудинє-фест» та інших. Зокрема, починаючи з 2014 р. у Косові проводиться щорічний відкритий обласний етнофестиваль кераміки, ремесел та фольклору «Мальований дзбаник», який традиційно скликає учасників та гостей з усієї України та з-за кордону. Ініціатором та реалізатором фестивалю є відома косівська керамістка і сподвижниця Марія Гринюк. Мета фестивалю – популяризація косівської кераміки в Україні і в світі, а також збереження і розвиток духовної і матеріальної культури гуцульського краю загалом.

Отже, багаті традиції косівської кераміки, які розквітли у XVIII – XIX ст., розвиваються донині, отримавши новий імпульс із відновленням незалежності України, а високохудожня спадщина кераміки Косова знаходить своє осмислення та інтерпретацію у творах сучасних майстрів та художників-керамістів.

[9] А. Колупаєва, *Кераміка*, in: Етнографічні групи українців Карпат. Гуцули, ред. С. Павлюка, Харків 2020, с. 284.

VIAȚA ȘI PERSONALITATEA UNEI DESCÂNTĂTOARE OARBE DIN NORDUL BASARABIEI: CAZUL SOFIEI COJOCARI DIN SATUL SCĂIENI, RAIONUL DONDUȘENI (ASPECTE ISTORICE, MEDICALE, PSIHOLOGICE ȘI ETNOCULTURALE)

The Life and Personality of a Blind Enchantress from Northern Bessarabia: the case of Sofia Cojocari from the village of Scăieni, Dondușeni district (historical, medical, psychological and ethnocultural aspects)

DOI: 10.5281/zenodo.8397354
CZU: 398.47

Valentin ARAPU
Doctor în istorie, Institutul Patrimoniului Cultural
Email: valarapu@gmail.com

Summary. The case of Sofia Cojocari's enchantress from the village of Scăieni, Dondușeni district is unique in its memorial, historical, medical, psychological and ethnocultural value. At the age of only a few months, little Sofia lost her sight as a result of a serious medical error. She lived a life deprived of the usual joys of childhood, maturing too early because of the suffering caused by the illness. Despite all the difficulties, „Larie's Andrei's Sofia" has tried to make a living on her own, working on the neighbours and in small workshops for blind people. In the meantime, she learned by hearsay to be an enchantress, offering this therapy to all who came to her. She had a special affection and love for the children she charmed with great kindness and tenderness. The villagers treated her with empathy and gentleness, each helping her with what they could.

Keywords: Sofia Cojocari, blind enchantress, sightless, oral history, memoir.

Argument. O imagine aparte de descântătoare este legată de persoane bolnave, cu o anumită maladie sau handicap fizic care în anumite împrejurimi au ales sau au fost nevoite să practice acest meșteșug. Nuanțez că aceste boli sau handicapuri fizice nu erau neapărat moștenite pe cale ereditară, unele dintre ele fiind cauzate de lipsa serviciilor medicale și de persistența unor percepții eronate în cadrul populației privind tratamentul unor maladii. De o sensibilitate aparte erau femeile descântătoare care orbise pe parcursul vieții. În satul Cornova era atestată ca descântătoare „Chioara asta lu Filimon, Ruxanda" care știa să descânte „de judecată"[1]. Deși oamenii în sate erau destul de toleranți față de persoanele cu un anumit handicap fizic, totuși anumite etichetări mai blânde, mai îngăduitoare, mai compătimitoare cum ar fi *orb* / *oarbă*, *nevăzător* / *nevăzătoare*, se vor încetăți în mediul lingvistic ceva mai târziu[2].

Prezentul articol este elaborat în baza metodologiei istoriei orale, având-o în centrul investigației pe descântătoarea nevăzătoare Sofia Cojocari (1925–1992) [Foto 1]. În rezultatul documentării de teren au fost realizate interviuri cu câțiva locuitori ai satului Scăieni,

[1] Ștefania Cristescu, *Descântatul în Cornova-Basarabia*, Volum editat, introducere și note de Sanda Golopenția, Ediția a doua revăzută și adăugită, București, Paideia: 2003, p. 101.
[2] Luiza Seche, Irina Preda, *Dicționar de sinonime*, Chișinău: Litera Internațional (Combinatul Poligrafic), 2004, pp. 142, 617.

raionul Dondușeni, cele mai relevante fiind mărturiile expuse de Ion Rusu (a.n. 1929)[3] [Foto 2], Larisa Cotorcea (a.n. 1954) [Foto 3] și Maria Russu (a.n. 1955) [Foto 4], ultima fiind nepoată, pe linia mamei, a Sofiei Cojocari: „Sofia Cojocari era soră cu mama mea Liuba (născută pe 2 martie 1927, decedată la 14 ianuarie 2003), era sora cea mai mare. Sofia era născută în anul 1925, pe data de 14 august și a decedat pe 7 octombrie 1992". Relevant este faptul că Maria Russu (Racu) are studii medicale, parcurgând următorul itinerariu profesional: A absolvit 9 clase în școala medie din satul Scăieni. Și-a continuat studiile la Colegiul de Medicină din orașul Tiraspol (1971–1975). După absolvirea colegiului, în anul 1975 s-a angajat la Spitalul raional din satul Tîrnova, r-nul Dondușeni. A lucrat timp de patru ani în calitate de soră medicală de proceduri, în Secția pentru copii. Ulterior, timp de douăzeci de ani a lucrat ca soră medicală de tură în Secția de Terapie. Peste un timp spitalul a fost închis [Foto 5 și 6], mulți specialiști fiind transferați în or. Dondușeni. Maria Russu și-a continuat activitatea în calitate de soră medicală în cadrul Oficiului Medicilor de Familie Tîrnova unde lucrează și astăzi.

Foto 1. Sofia Cojocari la spitalul din s. Dîngeni. Fotografie din albumul familial al Mariei Russu.
Foto 2. Ion Rusu. Fotografie de Valentin Arapu (19 aprilie 2023).
Foto 3. Larisa Cotorcea. Fotografie de Valentin Arapu (9 mai 2015).
Foto 4. Maria Russu la locul de muncă. Fotografie de Valentin Arapu (18 aprilie 2023)

Pe dimensiunea structurării, articolul este alcătuit dintr-un studiu de caz și interviul cu profunde valențe memorialistice, etnoculturale și psihologice.

I. STUDIU DE CAZ: **„O femeie blândă la suflet".** În satul Scăienii-de-Sus din județul Soroca, actualmente satul Scăieni din raionul Dondușeni[4], a descântat o perioada lungă de timp Sofia Cojocari, numită de săteni „Sofia lui Andrei a lui Larie" (1925–1992), fiica lui Andrei (Ilarionovici) și Vera Cojocari. Părinții au numit-o Sofia, predestinându-i în mod intuitiv pe dimensiunea onomastică, de a fi o fire marcată de înțelepciune. Grecii antici

[3] Valentin Arapu, *Scara vieții. Vera și Ion Rusu (s. Scăieni, r-nul Dondușeni),* în: Lidia Pădureac (ed.), *Arhivele memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Cercetări realizate în localitățile din nordul Republicii Moldova*, Vol. III, Tom II, Chișinău: Tipografia Balacron, 2017, pp. 173-208; Idem, *„Scara vieții" unui fiu de primar român deportat împreună cu familia în Siberia: Cazul lui Ion Rusu (s. Scăieni, r-nul Dondușeni)*, în: Valentin Arapu, Anatol Petrencu, Corneliu Ciucanu (ed.), *In Memoriam Gheorghe Palade (1950–2016),* Chișinău: Bons Offices, 2018, pp. 479-488.

[4] Valentin Arapu, Snejana Racu, *Originea toponimelor în contextul istoriei locale: Cazul satului Scăieni din raionul Dondușeni (aspecte istorice și etnoculturale),* in: Conferința științifică națională „Abordări psiho-pedagogice, lingvisticoliterare, istorice și didactice în științele educației", 21 decembrie 2022 / ediție îngrijită de Liliana Grosu. Cahul: Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu" din Cahul (Centrografic), 2023, pp. 227-237.

Foto 5 și 6. Două clădiri ale fostului Spital din s. Târnova, r-nul Dondușeni. Fotografie de Valentin Arapu (18 aprilie 2023)

au folosit numele Sofia „pentru a o desemna pe zeița înțelepciunii”[5]. În antroponimie Sofia este un „nume devoțional și augural de origine greacă, atestat mai des în epoca creștină, format de la substantivul grecesc *sóphia*”, adică înțelepciune. Conform legendei, Sfânta Sofia „a suferit martiriul împreună cu cele trei fiice ale ei numite *Credința, Speranța și Mila*, în limba greacă ele numindu-se *Pistis, Agapis și Elpis*. Cele trei fiice simbolizează „trei valori fundamentale ale creștinismului, personificate și folosite ca nume de persoană”[6]. În lumea creștină prenumele Sofia are semnificația de „înțelepciune divină” care reprezintă și „unul dintre cele șapte atribute ale Duhului Sfânt”. În spațiul românesc au fost și sunt în continuare răspândite formele Sofica, Sofița, Sofiicuța, Fica, Fița, Sohia, Sosia și Zosia[7]. În satul Scăieni au fost răspândite în trecut formele Sofinca, Sofica, Sofița și Soflica[8].

În consemnarea sa memorialistică Larisa Cotorcea relevă că „Sofia Cojocari avea mulți frați și surori: Gheorghe, Vladimir, Nică, Liuba, Anica, și a avut vreo două surori moarte, au fost de tot nouă copii și dintre toți descânta doar Sofia”. S-a născut sănătoasă, „cu vedere, la copiii mici apăreau un fel de *uldori*[9], trebuiau spălați, dar au luat..., ce lea venit în minte? I-au picurat în ochi cu spirt și i-au ars vederea[10]. Și ea de mică nu a văzut nimic. Nu a învățat la școală. Când crescuse a învățat din auzite, cânta frumos, tare frumos colinda. Când se maturizase a rămas singură în casa [aflată peste drum], fiind oarbă curățea cartofi pe *achi-*

[5] Constantin Ionescu, *Dicționar de onomastică*, Ediția a II-a, București: Editura Elion, 2008, p. 351.
[6] Laura Spăriosu, *Etimologia numelor de persoană la românii din Banatul central și de sud*, Novi Sad: Filozovski Facultet, 2017, pp. 157, 159.
[7] Maria Cosniceanu, *Dicționar de prenume*, Chișinău: Î.E.P. Știința (Combinatul Poligrafic), 2006, p. 111; Idem, *Dicționar de prenume*, Chișinău: Î.E.P. Știința (Combinatul Poligrafic), 2010, p. 111.
[8] De exemplu, Sofia Croitoru (1921–1991) căsătorită cu Ștefan Popovici (1920–1995) era cunoscută în sat cu o formă mai rară a prenumelui, cea de Soflica.
[9] *Urdori* – secreții de culoare gălbuie care se depun pe marginea pleoapelor. Ele apăreau și în cazul conjunctivitei purulente, ca manifestare secundară a simptomatologiei rujeolei.
[10] În medicina populară existau astfel de percepții de tratare a rujeolei. Astfel, bolnavilor de cori „li se dă horilcă verde (vinars nefiert)”, să „bea borș sau vin”, „să bea rachiu”. Pentru boala la copii se „spală faguri de miere, se storc și mustul cela se dă la copii ca să iasă corii”. Copilul bolnav de cori trebuia păzit de „mâncări acre, sărate și chipărate”. Copiii bolnavi de pojar se „înbărburează” adică „se ung cu miere în frunte și pe obraji dându-li-se să mănânce turtițe înflorate” unse cu miere (George Bujoreanu, *Boli, leacuri și plante de leac cunoscute de țărănimea română*, Sibiu: Editura Asociațiunii „Astra”, 1936, pp. 58, 76).

puite[11], era o curățenie exemplară la dânsa în casă, umbla în genunchi, cu *peticuța* mătura pe jos, ea spăla blidele, făcea toate celea, și focul aprindea, tot ea făcea. Își făcea mâncare, curățea cartofi, făcea cartofi cu coajă, punea pe foc, *achipuia* pe jos ca să nu *chice* jăraticul, uneori își lua căldarea și se ducea la fântână, aici peste drum, așa cum putea sărmana, așa se ducea... Așa tot pe *achipuite* făcea. Aici s-a născut și aici a trăit [mulți ani], trecea drumul încetișor, înainte de asta, asculta foarte atent după care trecea și venea la noi, ne duceam și noi la ea, îi duceam câte ceva, coceam, îi duceam mâncare. Ea ne ajuta la înșirat la tutun, ne ajuta la *păpușat* la tutun, pe [fiul meu] Oleg, când era mititel, îl căuta, îl schimba, îi cânta. Când trebuia să plec pentru câteva ore îl lăsam în pătuc în grija Tanti Sofiei, îi lăsam hăinuțe de schimb și ea îl dădăcea, așa pe auzite, pe *achipuite*. La fel avea grijă și de nepoțelul Valentin pe care-l ținea în preajma sa, comunicând în permanență și cântându-le ambilor copii. La înșirat la tutun lucra până noaptea la orele douăsprezece și cânta de se răsuna pe partea aceasta de sat. Pe urmă a devenit neputincioasă, avea auzul foarte bun, și a luat-o sora ei Liuba, și a dus-o la Casa de bătrâni în satul Dondușeni, a lucrat acolo, împletea fire electrice. Pe urmă s-a îmbolnăvit, ducă-se pe pustii..., avea cancer, din aceea ea și a murit. Nu s-a căsătorit deoarece a fost nevăzătoare, ea așa s-a descurcat. Nu mergea nici la biserică. Descânta de *deochi*, de *spăriet*, de *nejit*[12]. Descânta oameni și animale". Tanti Sofia „era o femeie înaltă, bălaie la față, o femeie blândă la suflet, se spăla singurică sărmana, [avea o ținută] dreaptă, mergea dreaptă. Avea părul lung și, în ultima vreme, cărunt. Se îmbrăca normal, ca toți. Avea ținere de minte, era femeie deșteaptă, *grăie,* spune... Dacă a dat peste așa păcate, ce să-i faci... Trăia din ajutorul rudelor, a surorii Liuba, a tatălui ei". Pentru descântat o mulțumeau „care și cum, care de mâncare, care o copeică, fiecare dacă o vedea că este într-o astfel de situație o mulțumea. Atunci mahalaua era mai bogată [mai populată], [mai mulți oameni] veneau la ea, ea se ducea [la mai mulți vecini]. Pe urmă îi da-se grupă de invaliditate. A trăit sărmana din ce a putut și cum a putut. Se ducea și la piață. Lucra prin apropiere de casă, ce putea făcea locului, mergea și la curățit la păpușoi, îi ajuta pe toți. Față de ea oamenii din sat se atârnau tare bine, o căinau, o stimau, cum să nu stimezi așa un om? Cu așa durere?"[13].

Și parcă nu era destul cât a îndurat de pe urma faptului că era oarbă, Sofia Cojocari în ultimii ani ai vieții a suferit de o altă maladie năprasnică, de cancer, fiind în cele din urmă răpusă de această boală necruțătoare.

Este greu de imaginat prin câte suferințe a trecut această femeie, rămasă oarbă doar la câteva luni de viață împlinite. A trăit doar pe *achipuite*, palpând obiectele din jurul său, atingând cu vârful degetelor chipul oamenilor apropiați și, din când în când, mângâindu-i pe creștet pe copiii pe care-i descânta sau chiar îi dădăcea. Întreaga sa viață constituie o tragedie care s-a desfășurat sub ochii rudelor și a consătenilor care se atârnau față de ea cu multă dragoste, tandrețe, compasiune, empatie, ajutând-o fiecare cum putea. Din cauza orbeții nu a avut posibilitate să meargă la școală. În perioada ei de tinerețe și de maturitate instituțiile statului sovietic erau ca și inexistente când era vorba de oamenii nevăzători, lipsind cu desăvârșire mecanisme viabile în asistarea acestei categorii de bolnavi[14]. Puținele acțiuni de

[11] De la verbul *a achipui* – formă populară cu sensul de *a pipăi*, *a atinge ușor cu degetele* obiecte sau persoane.

[12] *Nejit* sau *năjit* „se numește o bubă rea" (S.Fl. Marian, *Descântece poporane române*, Suceava: Tipografia lui R. Eckhardt în Cernăuți, 1886, p. 158).

[13] Cules de la Larisa Cotorcea (a.n. 1954), contabil, actualmente pensionară. Interviu realizat cu de către Valentin Arapu în data de 30 octombrie 2022 în satul Scăieni, raionul Dondușeni.

[14] În perioada sovietică era propagat conceptul conform căruia oamenii nevăzătorii trebuiau să locuiască într-un singur loc, într-un fel de „paradis pentru orbi". Cu trecerea timpului s-a dovedit că

ajutorare se datorează unor persoane receptive la durerea celuilalt, relevante fiind exemplele contabilului colhozului din satul Scăieni Ilie Concescu și a medicului-șef a spitalului din satul Dîngeni Nina Vasilevna Dargașevici[15].

Trăsăturile personalității Sofiei Cojocari sunt marcate de specificul epocii în care a trăit, în special de acea lume a satului basarabean în care valorile generale ale umanității erau omniprezente, fiind amplificate atunci când cineva din comunitate suferea o nenorocire. Totodată, boala sa irecuperabilă a lipsit-o de posibilitatea de a duce o viață obișnuită, de a și crea o familie, de a naște și crește copii, de a cununa cupluri tinere și a deveni bunică cu trecerea anilor. Membrii familiei o consolau în acest sens, Sofia Cojocari regăsindu-se printre nanele care-și botezau finuții și finuțele printre care este și nepoata Maria Russu care poartă cu grijă amintirea Nanei sale Sofia. Tot în cadrul familiei frații și surorile mai mici i se adresau respectuos cu titulatura de Lele Sofia sau Leliță Sofia.

În consemnările memorialistice ale Mariei Russu este specificat faptul că Sofia Cojocari cunoștea bine limba română și doar înțelegea câte ceva în rusă, dar nu o vorbea. Această nuanță este relevantă prin politica de rusificare promovată de autoritățile sovietice. În orașul Bender a funcționat școală-internat specializată în acordarea unor servicii specializate persoanelor cu deficiențe de auz[16] și două întreprinderi la care erau angajate persoane cu vederea slabă și totalmente nevăzătoare[17]. Dar, toate aceste instituții își ofereau serviciile doar în limba rusă, astfel, elevii din internat, chiar dacă proveneau din familii de moldoveni, erau învățați să vorbească, să citească după mișcarea buzelor în exclusivitate în baza unei metodologii speciale aplicate față de vorbitorii limbii ruse. La fel era și situația lingvistică de la cele două întreprinderi în care erau angajați slab văzătorii și nevăzătorii. În acest context nu este

o astfel de politică față de oamenii nevăzători a fost totalmente eronată și chiar păgubitoare pentru această categorie de populație. De exemplu, în anii ‘70 ai secolului al XX-lea, satul Rusinovo din regiunea Kaluga a fost numit „țara orbilor” deoarece aici erau aduși nevăzători din toate colțurile URSS. Planurile autorităților sovietice prevedeau construirea unui oraș populat doar cu oameni nevăzători, dar, în realitate a fost construită o singură fabrică și câteva blocuri de locuit cu cinci etaje. În realitate „paradisul pentru orbi” s-a transformat într-un „infern al vieții lor în comun” (*Город слепых. Как живёт город, который его жители никогда не видели*, 2017. [online] https://www.currenttime.tv/a/city-of-blind/28427500.html (consultat 30.07.2023).

[15] Spitalul din satul Dîngeni, județul Soroca are o istorie veche, primele informații despre acordarea asistenței medicale datând cu anul 1885. În anul 1934 în spital activa o doctoriță, o moașă, „o oficiantă sanitară și un agent sanitar”. Medicul-șef Nina Dargașevici a gestionat timp de 32 de ani treburile spitalului (1959–1991). Născută Lăcusta în anul 1933, Nina Gardașevici era originară din satul Bîrlădeni. În anul 1957 a absolvit Institutul de medicină din Chișinău, având specialitatea de medic terapeut. În același an a fost repartizată pentru angajare la spitalul din Dîngeni. Cu trecerea anilor Nina Gardașevici a fost apreciată cu mai multe distincții și însemne onorifice (Ilie Chiriță, *Despre satul Dângenii – Soroca*, in: Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru, sub conducerea d-lor T.G. Bulat și C.N. Tomescu, Chișinău: Tipografia „Tiparul moldovenesc”, 1934, p. 189; Ion Mereuță, *Gurie Coșciug, chirurg oncolog. In memoriam*, in: Revista științifico-practică „Info-Med”, 2013, nr. 1(21), pp. 46-48.

[16] La 23 februarie 1976 a fost deschisă Școala-internat experimentală pentru copiii cu auzul slab și acei care au pierdut auzul la o perioadă mai tardivă. Instituția activa sub tutela Institutului de defectologie cu sediul în Moscova (*Бендерская школа-интернат III, IV, VII видов*. [online] https://skoshi.ucoz.ru/index/history/0-27 (consultat 17.07.2023).

[17] La cele două întreprinderi (УПП «Рассвет» и «УПП «Маяк») munceau câteva sute de persoane slab văzătoare și nevăzătoare, producând clește pentru rufe, prelungitoare electrice, căpăcele pentru borcane, transformatoare pentru strunguri și pentru utilaje medicale etc. (*Жизнь людей с белой тростью*. [online] https://bendery-ga.org/grv73.html (consultat 17.07.2023).

deloc întâmplător faptul că Sofia Cojocari, plecând să se angajeze la muncă în orașul Bender, la o întreprindere destinată pentru nevăzători, nu s-a integrat, întorcându-se peste o perioadă scurtă de timp în localitatea ei de baștină. Anume bariera lingvistică și mediul ruso-lingv din acest oraș intens rusificat, au determinat-o în mare parte de Sofia Cojocari să revină acasă.

În pofida faptului că nu vedea, Sofia Cojocari a preluat meșteșugul descântatului de la câteva femei din sat. Din confesiunea memorialistică reiese că a fost influențată în acest sens de către Olga Cotorcea (Banuh) [1909–1999], numită de săteni Baba Olea. Unele practici ale descântatului le-a deprins de la Eudochia Cotorcea (Gribincea) [189?–1976], cunoscută în sat ca Baba Dochița și care trăia peste drum de casa Sofiei Cojocari. Semnificativ este faptul că atât Olga Banuh cât și Eudochia Gribincea proveneau din satul Gașpar, având astfel și origini ucrainene deoarece satul avea o populație mixtă alcătuită din moldoveni și ucraineni. Din sursele orale ale locului am sesizat o tendință interesantă a oficierii căsătoriilor mixte dintre tineri moldoveni din satul Scăieni cu fete ucrainence (sau din familii mixte) din satul Gașpar. Chiar și bunica Sofiei Cojocari, care a încercat să o trateze de pojar, era la fel de origine ucraineană.

Cel mai sensibil și dureros moment din viața Sofiei Cojocari este legat de tratamentul totalmente eronat al rujeolei sau pojarului[18] de care suferea micuța. Rujeola la copii se manifestă cu un șir de complicații, inclusiv cu conjunctivită purulentă[19]. Este greu de stabilit din ce considerente bunica Sofiei a recurs la un tratament nociv, picurându-i soluție de spirt în ochii afectați de conjunctivită. Cu certitudine, a făcut-o din necunoaștere sau, după cum consideră unii localnici, din greșeală[20]. La mijloc ar putea fi unele superstiții și prejudecăți păgubitoare determinate de starea precară în care se afla medicina și asistența medicală în satele de atunci. Cu regret, dar astfel de cazuri care în limbajul contemporan sunt calificate ca malpraxis, nu erau atât de rare în trecut.

De exemplu, în același sat în anii copilăriei, Ion Rusu s-a îmbolnăvit, fiindu-i inflamată o ureche. Băiatul a fost dus la o descântătoare locală care după ce i-a șoptit ceva la ureche a forțat locul cu pricina prin apăsare după care buboiul s-a spart, dar micuțul Ion a rămas surd de o ureche pentru tot restul vieții sale: „Am fost la Baba lui Moș Andron, ea descânta, nu erau medici și oamenii trăiau așa cu descântece. Îmi aduc aminte ce pățesc eu, mi-aduc aminte de baba ceea. Pe când eram un puști, prin anul 1941, 1942, am avut în urechea dreaptă o bubă, mă frigea. Era Baba Palaghia și a luat o *peticuță* de celea care se vopseau ouăle roșii. Mama le spunea hojma la surori să strângă *peticuța* asta că-i de leac. Baba Palaghia a venit la noi și a cerut anume de acea *peticuță*. Și s-a dat ea aproape acolo, a început a descânta și când mă trăgea de ureche și când o plesnit în ureche! Ferească Dumnezeu ce răcneam, așa durere era! Și așa a curs la răutate de acolo... Din 1942 această ureche nu mai lucrează. M-am adresat pe la medici și mi-au spus că urechea n-o să mai lucreze. Aud numai cu urechea stângă, dar și ea cu trecerea anilor nu prea aude". Referindu-se la cazul

[18] Cori – pojar, vărsat (Enea Hodoș, *Mic dicționar pentru școale și particulari*, Ediția I, Sibiu: Editura Arhidiecezană, 1929, p. 71).

[19] La copiii de până la 6 luni rujeola reprezintă aspecte atipice, evoluând frecvent cu „complicații bacteriene severe și cu o letalitate sporită" (*Boli infecțioase la copii*, Chișinău: S.n. (Î.S.F.E.-P „Tipografia Centrală"), 2012, pp. 32-33; А.П. Казанцев, В.С. Матковский, *Справочник по инфекционным болезням*, Москва: «Медицина», 1979, p. 83).

[20] Tanti Sofia „mititică când era [bunica ei] i-o picurat nu știu ce picături în ochi și o încurcat, în loc de picăturile celea care trebuia să-i picure, o încurcat alt șipușor și i-o ars lumina la ochi și o fost oarbă toată viața ei" (Cules de la Gheorghe Popovici (a.n. 1952) agronom, actualmente pensionar. Interviu realizat de Valentin Arapu în data de 23 aprilie 2023 în satul Scăieni, raionul Dondușeni.

Sofiei Cojocari, Ion Rusu relevă următoarele: „O țin minte pe Sofia lui Andrii Larievici, ea a cumpărat și casa de la noi, casa lui socru-meu, cu vreo trei mii de ruble. Sărmana, nu știu ce o pățit, i-au pus în ochi și i-o luat vederile că înainte cu fel de fel de chițibușuri de aiestea [îi tratau] și rămâneau oamenii calici, unii se lecuiau, da alții rămâneau calici”[21].

II. INTERVIUL[22]. Familie numeroasă: „Sofia Cojocari provenea dintr-o familie numeroasă, după câte mama ne povestea, da și dumneaei ne povestea multe. Au fost 12 frați în familie, toți de la o mamă. Pe urmă mama, în 1947, după război, când era foamea, mama a decedat și bunelul s-a recăsătorit cu a doua soție și de la a doua soție încă s-au născut două surori. Și în total ei au fost 14, da din *trânșii* mulți au decedat. Au decedat și pe vremea foametei, și după aceea. Până la urmă au rămas în viață șase copii de la prima soție. Din spusele mătușii am înțeles că au decedat de tineri, că aveau zece sau doisprezece ani, erau timpurile grele și cu mâncarea le era problematic în familie. Am înțeles că se îmbolnăveau și dacă nu era medicina dezvoltată la nivel, și nu era prin apropiere prin sat și nu aveau nici surse ca să-i ducă mai departe. Erau medici la Cernăuți și la Iampoli în Ucraina, nu era graniță ca amu cu vamă și se puteau duce liber. Și dacă nu aveau cu ce-i duce la spital, îi tratau acasă cu remedii populare. Dacă era imunitatea bună și organismul se lupta și învingea boala, se ridica. Dacă nu, au decedat și până la urmă au rămas în viață șase copii. Au supraviețuit fratele Gheorghe (a.n. 1933), fratele Vladimir, este în viață, locuiește în or. Dondușeni, al treilea frate și cel mai mic copil a fost Ion, a decedat cu doi ani în urmă, în anul 2021. Din surori, sora Sofia a fost cea mai mare, urmând mama, cea de-a doua soră, urmând Ana și Olga. Ele au fost patru surori, dar Olga a murit la vârstă tânără. Olga era fată mare și s-a îmbolnăvit și nu i s-a acordat ajutorul cuvenit și organismul a cedat și a murit. Avea doar 18 sau 19 ani... Părinții mamei, bunelul Andrei Cojocari și bunica Vera, prima bunică. A doua bunică, când bunelul s-a recăsătorit, se numea Natalia”.

Boala pojarului: „În copilărie Sofia a fost bolnavă de *cori* (rujeolă sau pojar), acum știm tare bine ce boală este aceasta, dar atunci nu era medic în sat și s-a apucat bunica ei de pe tată s-o trateze. Ea mi-a povestit că bunica era ucraineancă și ea a hotărât s-o trateze pentru că i-o dat complicații la ochi și i-a picurat spirt, spirt natural de 96 de grade, în ochi. I se înroșise ochii și socoteau că-i crește ceva adăugător. Și s-a apucat să-i picure spirt ca să-i trateze ochii. Și de la spirt i-a ars vederea, complet i-a ars globul ocular și era numai gaura și pleoapa, n-a văzut defel de la vârsta de șase luni de zile. Sofia avea șase luni când i s-a întâmplat asta. Era micuță... Eu o întrebam: – *Mata știi ce culoare are soarele, cum e el? – Nu știu, nimic nu țin minte, numai știu când e soare parcă mi-apare oleacă mai luminos*. Din cauza bolii Nana Sofia nu a mers nici la școală”.

Sofia lui Andrei a lui Larie: „În sat oamenii o numeau Sofia lui Moș Andrei. Pe tata lui bunelul îl chema Ilarion, în documente așa era scris: Andrei Ilarion. Și lumea îi zicea: *la Sofia lui Andrei a lui Larie*. O știa tot satul pentru că ea unica era în sat”.

Simțul dezvoltat: „La dânsa era simțul foarte bine dezvoltat, ea după simț pregătea mâncare și după miros știa când ceapa-i gata, simțul era tare dezvoltat la dânsa. Și avea auz muzical foarte bun, cânta nopțile pentru că ea dacă nu vedea, pentru dânsa era totuna. Ea zicea: – *Ori noaptea, ori ziua, pentru mine-i totuna*. Erau vremurile celea grele, după război, fiecare avea pământ aparte și trebuia de pe pământul cela să mențiii tot bugetul familial, să

[21] Cules de la Ion Rusu (a.n. 1929), electrician, mecanizator, fost deportat, actualmente pensionar. Interviu realizat de Valentin Arapu și Alexei Șargu în data de 19 aprilie 2023 în satul Scăieni, r-nul Dondușeni.

[22] Cules de la Maria Russu (Racu) [a. n. 1955]. Interviu realizat de Valentin Arapu în data de 14 aprilie 2023, în incinta Oficiului Medicilor de Familie Tîrnova, r-nul Dondușeni.

Foto 7. Casa în care a trăit Sofia Cojocari. Fotografie de Valentin Arapu (23 aprilie 2023)

hrănească adică copiii, surorile, părinții. Ei strângeau pâine și aveau râșniță și ea la râșniță râșnea și ziua și noaptea făină ca să le coacă, să-i hrănească pe toți frații, surorile, toată familia. Casa lor, casa părintească, se afla peste drum de casa lui Timofte și Anica Cotorcea" (Foto 7).

Sursă de existență: „Prin anii șaizeci și ceva, aproape de anii șaptezeci, Sofia nu avea surse de existență, mama murise și murise și a doua mamă și altă sursă de existență ea nu avea. N-avea pensie, n-avea nimic, doar cât o ajutau frații și surorile. Permanent îi duceam mâncare, mama făcea mâncare și-mi punea acolo într-o străchinuță, în ce era și mă trimitea: *– Du-te la Nana Sofia și-i du mâncare*. Și a auzit ea vorbind prin cineva că pentru persoanele acestea fără vedere s-a deschis un loc de lucru la Bender. Și ea atât de mult o ruga pe mama: *– Poate știi cu cine să ne legăm, cine să mă ajute?! Vreau și eu să mă duc la lucru, să am banul meu, să am sursa mea de existență*. Pe atunci se vorbea în colhoz că oamenii care lucrează vor ajunge la o vârstă oarecare și vor avea pensie. Și ea spunea: *– Poate a da Domnul și voi ajunge și eu și voi avea ani de pensie și voi avea și eu sursa mea de existență.* Prin implicarea contabilului de la colhoz, el făcuse studii la Bender, era om cu studii, știa legile, știa toate celea și el s-a interesat și iau răspuns că într-adevăr este așa lucru pentru nevăzători. Și contabilul s-a oferit s-o ajute, a strâns documentele necesare care trebuiau pentru ca s-o aranjeze la lucru. Și s-a dus la lucru. Nu sunt sigură dacă a lucrat ceva timp, știu doar că în urma controlului medical s-a depistat că este bolnavă de plămâni și n-au primit-o la lucru".

La spitalul din Dîngeni: „Au trimis-o să se trateze în spital. Și aici, pe această fotografie [Foto 1], ea se află în spitalul din satul Dîngeni, r-nul Ocnița, anume acolo se afla spitalul pentru bolnavii de plămâni. Ea a stat internată în spital și apoi un an de zile s-a simțit tare bine. Dar, situația nefiind bună medicul i-a propus și i-a zis: *– Dacă vrei, eu am posibilitate să te țin aici, în spital. Rămâi la noi pentru că aici tu ești îngrijită. O să-ți dea mâncare de 3-4 ori pe zi, aici au să-ți spele hainele, aici nu-ți va fi rău. Rămâi aici*. Și ea a stat mulți ani acolo, îmi pare că vreo opt ani[23]. Mama se ducea o dată, sau de două ori pe lună și o vedea, îi mai ducea mâncare de acasă. În spital era îngrijită și a stat mult timp. În timpul cela, doamna medic șef[24] s-a stăruit, s-a interesat și i-a făcut pensie socială, că primea pe atunci 12 ruble,

[23] Cronologic de la mijlocul anilor ʻ70 și până la începutul anilor ʻ80 ai secolului trecut.

[24] Nina Gardașevici a îndeplinit funcția de medic-șef al spitalului din Dîngeni în perioada anilor 1959–1991.

Fig. 1. Sofia Cojocari la spitalul din s. Dîngeni: prima din față. Fotografie din albumul familial al Mariei Russu

primea puțin. Nu era o pensie din lucru în baza vechimii de muncă, era o pensie minimală, pensie socială. Și ea i-o strângea toată. În sfârșit când Sofia a vrut să vină acasă a auzit că s-a deschis ceva de lucru pentru nevăzători în raion, la Dondușeni. Și-i spune doamnei medic-șef: – *Eu vreau să mă eliberați, să mă duc acasă deoarece este de lucru în apropiere de casa mea.* Și doamna doctor i-a strâns toți banii pentru anii petrecuți în spital și i-a dat la mână și Sofia a venit acasă".

La lucru cu nevăzătorii: „Și noi am aranjat-o la Dondușeni [în satul Dondușeni]. Era pe dânșii mai mare, șef pe orbii ișția, un fel de brigadier, unul [Grigore] Podufalinâi, originar din satul Tîrnova. Lucrau undeva sub 20 de persoane nevăzătoare. Lucrau în fosta școală din sat, aveau camere unde dormeau bărbații aparte, respectiv camere unde dormeau femeile aparte. Era și cameră unde lucrau. Lucrul lor era axat pe cablajele electrice: cabluri de la fierul de călcat, de la plita electrică. Pentru cablurile cu două fire făceau veriguțe pentru a le instala la aparatele respective. Le-au dat de lucru ca pentru nevăzători. Și ea a lucrat acolo timp de 12 ani".

Contabilul Ilie Concescu: „Pe atunci nu o ajutau nimeni din autorități, unica persoană care s-a implicat și a ajutat-o a fost contabilul din colhoz, Ilie Concescu, el trăia peste drum de părinții mei. Eram vecini și trăiam bine, era lumea bună la inimă, prietenoasă, de ajutor. Mama a stat de vorbă cu dânsul și-i spune: – *Iaca așa și așa*. Sofia mai mult stătea la noi. Da el zice: – *Am auzit că este lucru pentru nevăzători la Bender. Mă voi interesa și ce documente trebuie. Dacă va fi posibil noi o vom aranja la lucru*. Și datorită lui a fost identificată această posibilitate de a se angaja".

Descântatul: „A învățat să descânte, probabil de a bunicile ei, anume de la bunica cei ucraineană, ea a fost bunica de pe tata lor. Și ea știa descântece, ei erau tare religioși, știau toate sărbătorile și eu într-o măsură oarecare am învățat de la dânsa, prin ce îmi povestea. Îmi spunea toate sărbătorile care nu se schimbă data și le-am memorizat.

Ea descânta copiii *De spăriet*, *De deochi, De răul lor*, adică când copilul plângea, se scula noaptea din somn și plângea fără nicio pricină. Ea spunea că „Eu îl descânt *De răul lor*". Zicea în glas, dacă vrei să auzi ea putea să vorbească și mai tare. Dacă nu vrei să auzi ea zicea încetișor, descânta încetișor, cu cuvinte și-i punea copilului mâna pe cap. Veneau la ea nu numai copii, veneau și maturi. *De deochi* îi descânta pe copii când plângeau fără motiv. Am auzit că descânta copiii în sat și Tanti Olea, soția lui Iacob Cotorcea. Noi am trăit la părinți, pe aceeași stradă, peste patru case de Tanti Olea. Nana Sofia descânta și de luat

mana la vaci, descântecul acesta l-a deprins de la un om în vârstă din sat. Ea s-a interesat de tot descântecul, în întregime, în ce constă. Spunea gospodarului cu pricina să-i aducă oleacă de tărâțe și apă neîncepută de la fântâna, să aducă o căldare de apă și să ia într-un borcan oleacă de apă. Agheasmă ea avea în permanență. La fiecare sărbătoare când se făcea agheasmă ne duceam la biserică, ea ne dădea un vas și-i aduceam și ei, să aibă în casă.

Ea îi descânta pe toți, și pe cei din familie, ne punea mâna pe cap și noi ședeam chitic și ascultam. Ne descânta oleacă mai tare ca să se audă ce zice, dar mai mult șoptea cuvinte frumoase, înțelegeai tot ce vorbește. Ne descânta încetișor, și apoi ne lua cu vorba, ne întreba una, alta. Simțeam o îmbunătățire, poate psihologic era o alinare. Apoi mergeam acasă.

La descântat aprindea vreo două-trei *sărnice*[25], le punea în formă de cruciță, le punea în apa ceea. Ne spunea să aducem oleacă de apă neîncepută, turna oleacă de agheasmă și apoi aprinde vreo două cruciște și le stingea în apa ceea. Țin minte că spunea texte frumoase: *Să ajute Maica Domnului*, / *Să ajute Isus Hristos!*".

În „alfabetul Braille": „Ea avea o memorie tare bună, ce auzea din auzite ea memoriza și gata, ea ținea minte. Când lucra la Dondușeni, exista o organizație, asociație care au vrut să-i învețe carte în alfabetul pentru nevăzători, în alfabetul Braille. Și ea începuse să învețe deoarece când venise odată acasă, a venit cu cartea ceea și-mi arăta cu semne alfabetul și cum se învață. Sofia vorbea în română, rusa nu o vorbea, de înțeles o înțelegea unele cuvinte, nu chiar tot".

„Ori ziua, ori noaptea": „Sofia era o femeie mai mult ca aurul, era bună la inimă, era o femeie milostivă, ea îți da din ultima bucățică. Cineva dacă îi aducea, noi eram copii, ne duceam la dânsa, ea nu mânca, strângea pentru ai servi pe nepoței când vor veni în vizită. Era grijulie, de fiecare întreba ce face acela, ce face acela, s-a însănătoșit? Dacă era poate vreo unul micuț bolnav. Era un om foarte grijuliu, memoriza totul foarte bine. Cânta nopțile. O întrebam de ce lucrează noaptea, mai ales toamna prin grădină la curățit popușoi? Ea îmi zicea: – *Da pentru mine e totuna, ori ziua, ori noaptea dacă eu nu văd*. Și cât lucra cânta, își cânta soarta ei și năcazul, a familiei fiindcă a rămas fără mamă de micuță. Fratele ist mai mic când a murit mama lor dreaptă, el avea un an de zile și ea l-a crescut, ea pe toți i-a ridicat. Și cânta cântece de jele, își cânta necazul ei și a familiei întregi. Când mergea lumea pe drum și o auzeau, se opreau în loc și o ascultau. A fost un om cu calități pozitive, la ea nu pot să vă descriu calități negative. Nu era nervoasă".

Chipul și ținuta: „De statură, avea aproximativ 1,65 m în înălțime. Avea niște mânuțe finuțe, *molcăluțe* ca la un copil. La față, nu avea defel globii oculari, erau gropițe și pleoape. Avea o față rotundă, avea pielea deschisă, era mai blondă, avea un păr lung, foarte frumos. Îmi plăcea mult să o aduc la mine acasă, mai ales de sărbători. Dacă cădea o sărbătoare duminică, o aduceam de vineri seara, o băiam, o pieptănam, tare îmi plăcea să mă ocup cu părul ei, îl făcea cosițe și îl strângea așa pe cap. Îi spălam hainele. Se îmbrăca cum era pe vremurile celea, rochie mai rar, mai mult iubea în fustă și în bluză. Erau haine de *baică* naturală, din materiale naturale, de *șitișor*. Noi ne stăruiam să-i facem cadouri, cu ocazia unei sărbători, ceva *noușor* și ea le păstra cu multă grijă. Când mergeam la ea și duceam ceva din haine îi spuneam să îmbrace în fiecare zi, dar ea strângea haina și o păstra pentru a o îmbrăca de o anumită sărbătoare".

O întâmplare: „Mă duceam sâmbăta când ea era singurică acasă, mă duceam să-i fac curat, îi scoteam afară, îi scuturam ce avea pe jos, așternuturile, ștergeam podeaua. Era o casă bătrânească în care era muruit în fața casei cu lut. Ștergea colbul ea singurică. Îi făceam curat, îi așterneam. Odată mi s-a întâmplat așa o întâmplare: – *Eu Nana ți-am făcut tot, mă*

[25] Chibrituri.

duc acasă că e sâmbătă. Și-am ajuns acasă. Mama a gătit mâncare și-mi zice: – *Hai fuga înapoi, du-te și-i du mâncare*. Când m-am dus, da ea a deșternut tot și a așternut așa cum ei îi plăcea, cum știa ea. Eu aveam alte gusturi, diferite. A deșternut totul și a așternut din nou după cum era ea deprinsă, cum ea ținea minte. Își făcea totul de una singură, spăla vesela, făcea mâncare, focul făcea, noi îi duceam de foc. Ea știa unde se află totul, noi voiam să o ajutăm, să aibă acolo totul în casă. Ea de multe ori se lovea la cap, într-o parte, în alta, dacă nu vedea... Noi îi duceam totul ca ea să aibă acolo pe loc. Ea aprindea singurică focul, știa cum trebuie de aprins, cât trebuie de pus pe foc, cum trebuie să închidă ușița, era tare atentă în privința asta".

Icoana: „În casă avea icoană, așa o icoană cât jumate de perete, icoană de cândva, de la bătrânii ei. De fiecare dată ea se scula dimineață, se spăla. Uneori eu dormeam la dânsa, îmi povestea din străbunii ei, ce a apucat. O rugam de multe ori pe mama să-mi permită să dorm la Nana Sofia. În fiecare dimineață după ce se spăla ea se ducea înainte la icoană, știa unde-i icoana, se ducea pe *achipuite*, zicea Tatăl Nostru, își făcea cruce, undeva vreo zece minute se ruga.

Eu niciodată nu am luat-o la biserică. Preotul când umbla prin sat intra pe la dânsa prin casă, ea era tare mulțumită. Mai ales dacă era vorba de sărbătorile de Paște, de sfințire, ea nu mânca, putea să nu mănânce și o zi, și două și trei, respecta cu strictețe regula bisericească".

„Nu era vremea banului": „Pe vremea ceea nu era vremea banului, cum se zice. Da, îi aduceau de mâncare, care și ce putea, ea nu ținea nimic pe lângă casă, nu putea să îngrijească nici de păsări, nici de altceva. Mă rog, care-i aducea poate câteva ouă, care o bucățică de brânză, care o sticlă ori un borcan de lapte. Vremea banului nu era ca să-i plătească. Dacă cocea cineva îi ducea vreo două plăcinte. Și o broboadă puteau să-i ducă, ori un ștergar. Așa eu am văzut, dar altceva nu".

Descântatul plantelor: „Ea simțea mirosurile plantelor, dar mama se ocupa cu plantele. Mama împreună cu Tanti Olea [Olga Banuh] se duceau, mai ales de Duminica Mare, se duceau la pădure și strângeau deoarece ele știau plantele acestea: cinci degete, pojarniță, romaniță, sovârv. Se duceau și strângeau și apoi ieșeau în marginea pădurii, se așezau jos și Tanti Olea le „soroșe", adică le descânta ca în timpul când va trebui să descânte ca ele să dea efect. Asta de la mama am auzit. Nana Sofia nu se ducea la pădure și noi nu o luam la drum așa de departe. Mama când strângea plante medicinale îi ducea și Nanei Sofia".

Cu colindatul și uratul: „La sărbătorile de iarnă, cu colinda și uratul, Nana Sofia îmbla cu frații cei mai mari. Înainte cu colinda, cu uratul umblau nu numai copiii, umblau și băieți, fete, adolescenți, chiar și familii tinere căsătorite. Și ea îmbla cu surorile de la a doua mamă, una născută în 1950 și alta în 1952, Vera și Tamara, ultima mergând împreună cu soțul la construcția BAM-ului s-a îmbolnăvit și a murit. Vera a rămas aici, a lucrat în colhoz, s-a căsătorit în satul Dondușeni, are copii, după soț poartă numele de familie Păpușă. Țin mite că deja când întuneca afară ea le zicea: – *Luați-mă și pe mine!* Ele se duceau ca să-i ție companie. Da toată urătura o spunea ea, era o urătură lungă, tare frumoasă și interesantă, eu n-am putut s-o memorizez.

Ea asculta radioul, pe atunci nu erau întrebări de politică cum e acum, atunci erau emisiuni frumoase, mai ales teatrul la microfon, emisiuni cu cântece, muzică. Ea memoriza foarte bine, auzea doar odată și memoriza, astfel a învățat multe cântece".

Stima consătenilor: „Oamenii în sat o stimau pe Nana Sofia, măcar că ea nu vedea, mergea lumea pe drum și ea nu vedea, dar ea îi cunoștea pe cei cu care contacta mai des, le știa vocea, îi cunoștea pe voce cine au trecut pe drum. Ea a ținut strict sărbătorile, nu le-a lucrat. Când era cald ea ieșea afară la soare și ședea și se odihnea, era iarbă între casă și

sarai. Ea ducea evidența sărbătorilor religioase și strict nu lucra în acele zile. Cine mergeau pe drum și o vedeau vorbeau cu dânsa și ea îi cunoștea după glas, în special pe vecini, pe cei din apropiere".

Disperarea: „Avea de multe ori momente de disperare. Se întreba: – *De ce Dumnezeu mi-a dat așa soartă? De ce eu am fost așa de necăjită și amărâtă? De ce anume eu sufăr?* Cu așa mod de viață, cu așa necaz, să zicem că o boală, se ameliorează, se tratează, dar asta a fost..., că a pierdut vederea nerestabilit. Și era amărâtă pe viața ei, că nu vede: – *Cum toată lumea-i ca lumea da eu de ce cu așa soartă m-am născut?* Atunci când s-a întâmplat era mai bine s-o lăsat așa cum era, avea de la sine să se trateze. Poate că-i da unele complicații, îi afecta un pic vederea, dar nu avea să piardă cu totul vederea. Nu știu cum au decis atunci, noi nu i-am apucat pe străbunei, nici pe bunica n-am apucat-o, ea a murit în 1947, pe vremea foametei, dar eu sunt născută în 1955 și n-am apucat-o. Sofia era amărâtă pe viața ei și pe soarta ei, mai ales că bunica a murit și bunelul s-a recăsătorit cu soție dea doilea și se mai iscau întrebări și probleme între copii. Acei erau de la o mamă iar ăștilalți de la altă mamă, au fost foarte mari probleme în privința la asta. Și copiii au plecat în drumul lor fiecare, dar ea nu avea cum să meargă în altă parte decât să rămână în casa părintească. Și din cauza la toți ea suferea, se descărca pe dânsa, toate emoțiile...".

Cancerul nemilos: „La al doisprezecelea an de când a început să lucreze s-a îmbolnăvit de o boală incurabilă, de cancer. A lăsat lucrul și s-a internat în spital. Am îmblat la spital cât a fost posibil și la urmă boala a fost de nelecuit și cu asta s-a terminat toată cariera ei... A decedat acasă în satul Scăieni, la mama. Nana Sofia când a devenit neputincioasă, mama mea a îngrijit de dânsa. Nana Sofia este înmormântată în satul Scăieni, alături de părinții mei. Sunt înmormântați toți alături acolo, și bunelul, și bunica, și frații, și Nana Sofia, sunt toți acolo..." [Foto 8].

Foto 8. Mormântul Sofiei Cojocari.
Fotografie de Snejana Racu (16 iulie 2023)

Concluzii: Viața și personalitatea Sofiei Cojocari a fost marcată de două boli cumplite, mai întâi la începutul vieții a orbit în urma unui tratament greșit al rujeolei, iar la o vârstă înaintată a fost răpusă de cancer. În pofida bolilor care i-au marcat întreaga sa viață, Sofia Cojocari a trăit 67 de ani în întuneric, nedeslușind nici umbre, nici culori, sesizând doar căldura razelor solare și bunăvoința oamenilor care o ajutau. A deprins meșteșugul descântatului pe auzite și pe *achipuite* de la bunicile ei și de la descântătoarele Baba Olea și Baba Dochița. Ca regulă, descântătoare din sat erau numite de către săteni *babe*, dar, față de Sofia Cojocari nu era utilizată o astfel de titulatură, ea fiind cunoscută în comunitate ca „Sofia lui Andrei a lui Larie". În pofida unor momente de disperare, a fost o personalitate puternică care a învățat din cele auzite poezii, cântece, colinde, urături și descântece. Meseria descântatului reprezenta pentru ea un refugiu, o alinare sufletească prin care îi descânta pe toți, dar în mod special pe copiii pentru care avea o afecțiune deosebită. Iar copii, la rândul lor, o priveau ca pe o zână tandră, grijulie și coborâtă la ei dintr-o poveste miraculoasă și totodată tristă. Lipsa vederii a determinat-o să-și fortifice memoria auditivă, auzul ei muzical și

vocea inconfundabilă, melodioasă, rămânând în amintirea colectivă a consătenilor până în zilele noastre. A căutat în permanență să-și asigure prin muncă sursa sa de existență, lucrând pe la vecini, angajându-se la mici întreprinderi specializate în oferirea locurilor de muncă pentru oamenii nevăzători. Dar, posibilitățile reale ale societății de atunci au fost mai mult iluzorii, oferind perspective limitate de habitat pentru oamenii nevăzători. În consecință, Sofia Cojocari nu a avut posibilitate să frecventeze de mică școala, iar cititul, în baza alfabetului Braille, prin intermediul pernuțelor degetelor sale „*molcălуțe* ca la un copil" a început să-l învețe abia în ultimii ani ai vieții sale tragice, marcate de multă suferință, durere, înțelepciune, speranță și credință în mântuirea sufletului său neprihănit și inocent.

Indice de subiecți chestionați:

Cotorcea Larisa (a.n. 1954), s. Scăieni, r-nul Dondușeni, RM
Popovici Gheorghe (a.n. 1952), s. Scăieni, r-nul Dondușeni, RM
Rusu Ion (a.n. 1929), s. Scăieni, r-nul Dondușeni, RM
Russu Maria (a.n. 1955), s. Scăieni, r-nul Dondușeni, RM

∗ Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului „Evoluția tradițiilor și procesele etnice în Republica Moldova: suport teoretic și aplicativ în promovarea valorilor etnoculturale și coeziunii sociale" / 20.80009.1606.02.

КОСТЮМ УКРАЇНЦІВ-СЛОБОЖАН ЯК ОБ'ЄКТ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Clothing of Ukrainian of Slobidska Ukraine as an object of material cultural heritage of Ukraine

DOI: 10.5281/zenodo.8397445
CZU: 391(477)

Валентина СУШКО / Valentina SUSHKO
кандидат історичних наук, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського Національної Академії Наук України / Candidate of Historical Sciences, Maxim Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of National Academy of Sciences of Ukraine
Email: 393570@ukr.net

Summary. Clothing in traditional society performed the function of a kind of «passport» of a person. From the border of the 19th and 20th centuries. the traditional authentic burden in everyday life is replaced by European clothing, but it becomes a Ukrainian national symbol, interest in which increased with each wave of national revival of Ukrainians. That is why it is so important to study museum collections, both physical and photographic documents, which allow to recreate the folk order by members of folklore groups, modern designers and lovers of folk culture.

Keywords: suit, shirt, sheet, derga, kersetka, skirt, pants, belt, pocket, wreath, outline, cartouche, visor, hat, boots, skirt, retinue, coat.

Традиційне вбрання є одним з ключових маркерів культури будьякого народу. Воно характеризує як особливості матеріальної культури, так і смаки й уподобання, а також вірування етнічної спільноти.

Слобожанщина – край на північному сході України, який сформувався у XVII ст. з вихідців з різних історико-етнографічних регіонів України, переважно Волині й Полісся та Поділля.

Предметом дослідження є дитяче, жіноче й чоловіче повсякденне, святкове й обрядове вбрання українців-слобожан як значуща складова матеріальної й духовної культури народу.

Дослідження виконано із застосуванням **методів:** історичного й проблемного аналізу й синтезу речових та письмових джерел, історичної музейної реконструкції.

Територія дослідження: включає всю територію Слобожанщини (південний схід Сумської, північ Донецької й Луганської та майже всю Харківську область України й Бєлгородську, Курську й Воронезьку області російської федерації)**.**

Хронологічні межі дослідження – друга половина XIX – початок XX ст.

Джерельною базою роботи є опубліковані праці вчених XIX – XX ст. П.П. Чубинського, Хв.К. Вовка, М.Ф. Сумцова, Д.І. Яворницького, М.С. Грушевського, О. Воропая, М.Т. Д'яченка та ін., сучасних українських науковців К.І. Матейко, Т.О. Ніколаєвої, В.М. Осадчої, М.О. Семенової, М.М. Красикова, Н.П. Олійник, В.А. Сушко та ін.; наукова творчість російських вчених Д.К. Зеленіна, Г.С. Маслової, Л.М. Чижикової та ін.; фондові збірки Харківського історичного музею імені

М.Ф. Сумцова, Донецького та Луганського (до 2014 р.) та Сумського обласних краєзнавчих музеїв та районних музеїв краю, а також – Музею народної архітектури, побуту та дитячої творчості у с. Прелесне Слов'янського району Донецької області України. Залучалися матеріали шкільних музеїв краю. Колекції костюму українців Слобожанщини презентують народне вбрання XIX – початку XX ст. Традиційний костюм українців Слобожанщини за основний варіант мав вбрання молодих дорослих (тобто одружених) людей. Вбрання людей різних вікових категорій розрізнялося як за складовими, так і за орнаментикою.

Для дітей наймолодшого віку вбрання слабко представлено у музейних колекціях. Дослідниця української культури поч. XX ст. В.Білецька як приклад хлопчачої сорочки наводить "стрілкову" (перед та спинка з'єднані між собою кольоровими вставками з тканини іншого ґатунку – "стрілками")[1] з Богодухівщини (північно-західна Слобожанщина), яка нині зберігається в Харківському історичному музеї імені М.Ф. Сумцова і не раз була представлена в експозиціях та на виставках цього закладу. Стрілкові сорочки В.Білецька вважає підвидом уставкових і припускає, що вони були розповсюджені по всій Україні.

На світлині представлена "стрілкова" сорочка у комплексі, реконструйованому нами для виставки "Світ народного майстра" (автор виставки – В.А. Сушко), яка експонувалася у 2000 – 2004 рр. у Харківському історичному музеї ім. М.Ф. Сумцова.

Основним елементом і чоловічого, і жіночого вбрання була сорочка. З названих В.Ю. Білецькою чотирьох типів сорочок (тунікоподібних, уставкових – "по пітканню" та "по основі", сорочок "до талійки") в колекційній збірці Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова представлені всі варіанти. Чоловічі сорочки, вишиті "білим по білому" (давніший тип), пошиті з уставками, пришитими по основі, мають вишиті комір, прямий розріз та чохли[2]. Пізніші сорочки т. зв. "брокарівського" стилю (вишиті технікою "хрестик" рослинно-геометризованим орнаментом червоною та чорною заполоччю) за кроєм здебільшого тунікоподібні або пошиті з підкроєних переда та спинки і мають вишиту "маніжку" (розшиту пазуху або у вигляді накладеного на прямий розріз елемента), такий же стоячий комірець і облямівку рукава або чохли[3].

Жіночі сорочки тунікоподібного крою, виходячи з матеріалів Харківського історичного та інших музеїв регіону, були розповсюджені наприкінці XIX – на початку XX ст. слабко і збереглися як натільне або повсякденне вбрання на Сумщині. Основним типом були уставкові сорочки, пошиті з трьох полотнищ (стан), з ласткою та вишитим рукавом на облямівці. Такою ж облямівкою оздоблена і горловина. У музейній колекції Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова представлені як додільні (значною мірою – весільні), так і підтичкові сорочки. Сорочки «до підточки» набувають широкого розповсюдження на початку XX ст., таким чином пошита значна частка сорочок, станік яких виготовлений з купованої тканини і розшитий «брокарівським» стилем, а низ – із конопляного доморобного полотна[4].

---

[1] В. Білецька, *Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментація*, in: Матеріали до етнології й антропології / Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Т. XXI – XXII. Частина 1. Збірник праць, присвячений пам'яті В.Гнатюка. [Впорядкував Ф. Колесса]. Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, 1929, сс. 64-65.

[2] Ibidem, c. 67

[3] Ibidem, c. 64.

[4] *Відбілене сльозами полотно мережила, жила, переживала…*/ Передмова Володимира Гальперіна; переднє слово Мирослави Семенової; збирач матеріалів і автор статей Олена Тройно;

Відповідно до теорії обрядів переходу, костюм був своєрідною знаковою системою і позначав щаблі переходу особи: від небуття до появи (дитяче вбрання), підвищення громадської ваги (наближення до вбрання дорослих), набуття громадського статусу (одруження та дорослий вік), зниження статусності (похилий вік), перехід до небуття («смертна справа»). У фондовій колекції Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова представлені усі вікові комбінації українського слобожанського традиційного костюму з локальними варіаціями. Основний масив складає весільне вбрання та народна ноша людей молодого віку.

Вбрання чоловіка (кобеняк, "лоцманська" сорочка) та молодої (сорочка, плахта, попередниця, керсетка "з перчиками", парчевий очіпок), підперезаної кролевецьким рушником. Виставка "Світ народного майстра" Харківського історичного музею ім. М.Ф. Сумцова. Підбір комплексів В.А. Сушко

Перелік основного жіночого вбрання XIX ст. включав сорочку[5], плахту, фартух, пояс, керсетку, до нього входило взуття (чоботи, черевики) та головні убори (дівочі – вінки, жіночі – очіпок, зимовим – різні види платових головних уборів: платочок, платок, хустка, шаль, підшалник). Верхнім жіночим вбранням була юпка[6], дівочим – біла свита[7], взимку – кожушанки[8]. У XX ст. до переліку додалися «кохти-ватянки».

упоряд. та підготовка тексту Світлани Телегіної. Харків: Регіон-інформ, 2005, с. 93.

[5] Ibidem, cc. 96-157.

[6] В.А. Сушко, *Зимовий одяг слобожан*, in: Зимові свята – в Новий рік ворота [Упор. В.Демиденко, В.Осадча, Н.Плотник та ін.] Харків: Регіон-інформ, 2003, с. 176.

[7] Ibidem, с. 173.

[8] Ibidem, табл. 36.

Кубова спідниця "з щьоточкою", кохта-ватянка, хустка. Колекція Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова. Підбір комплексу В.А. Сушко

Дівоче вбрання (сорочка, спідниця з доморобної вовняної тканини, фартук, керсетка, хустка вишита). Виставка "Світ народного майстра" Харківського історичного музею ім. М.Ф. Сумцова. Підбір комплексу В.А. Сушко

У фондовій колекції Харківського історичного музею імені М.Ф.Сумцова представлені плахти «червчатки», які були молодіжним вбранням; плахти жіночі охристої, зеленої, синьої гами, як «крилаті», так і «напівплахти». Основна маса атрибутованих плахт – із Західної Слобожанщини. Цікавим музейним предметом є помаранчева, чи не найдавніша за часом виготовлення, плахта[9], відомості про походження якої, на жаль, обмежені сухим записом: "повітові міста Харківщини". Є у музейній колекції й предмети повсякденного жіночого та старечого вбрання – дерги, що є прямокутником чорної вовняної доморобної тканини, яку обгортали довкола стану і закріплювали поясом[10].

З кінця XIX ст. плахту змінюють різні види спідниць, які спочатку виготовлялися з доморобної вовняної фарбованої тканини, а згодом стали шитися з різних видів купованих тканин – так звані «кубові» спідниці (з вибійчаного ситцю), які ще називалися через велику ширину «рясними». Якщо спочатку такі спідниці були лише

[9] Інвентарний номер ТК-501.

[10] М.Ф. Сумцов, *Слобожане. Історико-етнографічна розвідка* / Підготовка тексту й мовна редакція Леоніда Ушкалова; слово до читача, примітки та післямова Володимира Фрадкіна. Харків: Акта, 2002, с. 130.

“вихідними”, то вже у першій половині XX ст. вони стають і повсякденним вбранням. Такі спідниці могли носитися з такою ж кубовою кохтою, складаючи «парочку» – це вбрання у якості старечого проїснувало до середини 1970-х рр.

Особливістю одягу слобожанок є наявність зйомної кишені – “кармана”. Зазвичай, ця деталь костюму мала прямокутну форму з зубчатим нижнім краєм, на лицьовий бік виробу брали якісну тканину (плис, бархат; незаможніші, що виготовляли “карман” з полотна, нашивали поверх останнього смуги кольорової тканини, атласні стрічки тощо), підкладка, яка була звернена до поясного вбрання, шилася полотняною. У “карманах” дівчата носили насіння, дівочий дріб’язок, прив’язуючи “карман” “під праву руку” назовні. Жінки носили “кармани” з грішми під фартухом. “Кармани” добре представлені у фондовій збірці Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова.

Чоловіче вбрання складалося з сорочки, штанів, пояса, чобіт та головного убора (бриль, картуз або шапка)[11]. До початку XX ст. основним типом чоловічого поясного вбрання на Слобожанщині були штани “з матнею до очкура” з доморобного нефарбованого полотна. Коли наприкінці XIX ст. молодь починає носити модні вибійчані штани, вони мають такий же крій. Повсякденні чоловічі пояси іноді нічим не відрізнялися від жіночих, а святкові були ширші з яскравим лінеарним орнаментом червоної кольорової гами.

Вбрання молодят. Єфросинія Никифорівна (1916–1998) та Іван Трохимович (1912–1960). Сушки, с. Липці, Харківська область, Україна. 1937 р.

[11] О.В. Астахова, Т.М. Крупа, В.А. Сушко, *Свята та побут Слобожанщини*: Альбом. Харків: Колорит, 2004, сс. 57, 62.

Уже академік М.Ф. Сумцов звертав увагу на швидші зміни у чоловічому костюмі на відміну від консервативнішого жіночого, через більшу задіяність чоловіків у виробництві та громадському житті[12]. Після Першої світової та громадянської війни українські чоловіки нерідко носили у побуті гімнастерки, які згодом замінювалися на доморобні твори подібного ж крою.

Чоловіче верхнє вбрання могло носитися як універсальне і жінками: свити, кожухи. Свити здебільшого були сірого ("сіряки") або коричневого кольору. Білі свити були ознакою заможності і "справлялися" дівчині-відданиці. Дослідження В. Білецької[13] дозволяє твердити, що до кінця XIX ст. на Слобожанщині існувало 2 основних типи кожухів: коротка кожушанка та тулубчастий кожух, прикрашені вишивкою по пілках, спині, руків'ях та відвороту коміра. Існувало декілька ресіничих кушнірських центрів, головними з яких були Охтирка, Красний Кут та Богодухів (північно-західна Слобожанщина). Однак уже на початку XX ст. вони поступово витіснялися "модними" видами зимового вбрання. Характерним чоловічим вбранням був кобеняк[14] – пошитий на основі сіряка плащ з капюшоном.

Колекція костюму Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова прекрасно ілюструє зміни у асортименті, техніці та орнаментиці виготовлення, які відбулися наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. Предмети характеризують традиційний костюм усієї Слобожанищини і мають високу експозиційну цінність. За станом збереження лише богодухівський кожух має неекспозиційний вигляд; дівочі вінки є новотворами. У музеї добре представлений дитячий костюм предметами натільного та літнього одягу, взуття.

Наявна колекція фотографій[15] та опублікований фотоматеріал[16] Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова та матеріали польових досліджень дають змогу відтворити особливості носіння елементів костюму, як-от, це було зроблено учасниками гурту "Муравський шлях", і створювати працівникам музеїв окремі тематичні експозиційні комплекси широкопрофільних експозицій та спеціалізовані музейні й позамузейні виставки.

Вбрання в традиційному суспільстві виконувало функцію національного, регіонального та локального індикатора, своєрідного "паспорта" особи.

Саме тому від початку накопичення етнографічних відомостей костюм був тією цариною народної культури, на яку звертали увагу всі мандрівники, зацікавлені аматори та науковці. Тож проблема вивчення українського, як і взагалі будь-якого національного, костюму є чи не найкраще вирішеною: є спеціальні розвідки, присвячені як різним аспектам традиційного вбрання (регіональні варіації та загальноукраїнський інваріант; статеві та соціальні варіації костюму; складові літнього та зимового варі-

[12] М.Ф. Сумцов, *Слобожане. Історико–етнографічна розвідка* / Підготовка тексту й мовна редакція Леоніда Ушкалова; слово до читача, примітки та післямова Володимира Фрадкіна. Харків: Акта, 2002, с. 130.

[13] В.Ю. Білецька, *Вишиті кожухи в Богодухівський окрузі на Харкіщині*, in: Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури. Ч. VII. Етнологічно-краєзнавча секція. Вип. 1. / За ред. О.В.Ветухова. Харків: Державне видавництво України, 1927, с. 63-70, іл. на вклейці.

[14] О.В. Астахова, Т.М. Крупа, В.А. Сушко, *Свята та побут Слобожанщини*: Альбом. Харків: Колорит, 2004, с. 70.

[15] ОКЗ "Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова". Група зберігання «ОФ» (фото).

[16] О.В. Астахова, Т.М. Крупа, В.А. Сушко, *Свята та побут Слобожанщини*: Альбом. Харків: Колорит, 2004, 125 с.: іл.

антів вбрання; вбрання в системі традиційного світогляду тощо), так і окремим регіональним варіантам традиційного вбрання. Колекції народного костюму від XIX ст. стають найчисельнішими та найкраще підібраними, а також – найкраще атрибутованими складовими музейних зібрань.

Українські традиційні жіночі головні убори виготовлялися як у домашніх умовах (намітки, убруси, серпанки, вишиті хустки), так і у ремісничих осередках.

Українські традиційні жіночі головні убори на відміну від дівочих набагато краще представлені у музейних колекціях, адже основними матеріалами для них були конопляні, лляні, шовкові, бавовняні, вовняні та напіввовняні тканини, які придатніші для тривалого зберігання.

Вбрання й нині відіграє вкрай важливу роль у сприйнятті оточуючими його власника. Для традиційного ж суспільства воно було знаком належності до певного етносу, субрегіональної та окальної групи, соціального прошарку, певних занять – тобто справді таким собі паспортом носія вбрання.

Слобожанщина, а особливо її Українська частина – тобто сучасні Харківська, південний схід Сумської, північні райони Донецької та Луганської областей України – від кінця XIX ст. зазнали активного промислового розвитку, що потягнуло зміни у патріархальних відносинах, що позначалося й усіх сферах народного життя.

Розвиток текстильного виробництва призводить до здешевлення та доступності краму та фурнітури, на що одразу відгукнулася молодь – саме тоді вишиття українських сорочок стає поліхромним й «два кольори: червоне – то любов, а чорне – то журба» стають візитівкою української вишиванки.

На Слобожанщині вже на початку XX ст. міська мода поступово витісняє народну ношу – спочатку з побуту, а згодом й зі святкової та навіть ритуальної сфери.

Потужний фольклористичний рух, започаткований у 1970-ті роки, сучасна масова цікавість українців до своєї спадщини вивели питання традиційного вбрання з кола суто наукових проблем.

ЗОВНІШНЯ МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ У КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У РЕСПУБЛІЦІ МОЛДОВА

External migration of Ukrainians in the context of general migration processes in the Republic of Moldova

DOI: 10.5281/zenodo.8397410
CZU: 314.74(=161.2)(478)

Віктор КОЖУХАР / Viktor KOZHUKHAR
Dr. in history, Institute of Cultural Heritage
ORCID iD 0000-0002-6313-049X
Email: vcojuhari60@gmail.com

Summary. The article examines the external migration in the Republic of Moldova as a whole and its features among the Ukrainian population of the republic.

The main stages of external migration of the population, its causes and consequences are shown and analyzed. Specific indicators are given on the number of citizens who have left the Republic of Moldova forever or for a long time at all stages of migration, their features, growth and reduction trends are revealed. Based on a comparative analysis of the natural movement of the population and external migration, it is concluded that a significant reduction in the country's population is due to external migration.

The main features of Ukrainians in external migration are the following: in percentage terms, Ukrainians leave to work less than Moldovans; the vast majority prefer to work in Russia; many work in shifts or seasonally, most of them return home. At the same time, the situation is reversed in internal migration – Ukrainians are more active than Moldovans.

The article also offers recommendations on improving the demographic situation in the country as a whole, and on creating conditions for a significant reduction in the departure of Moldovan citizens abroad for always and the natural return of those who left.

Keywords. The Republic of Moldova, external migration, causes and consequences, Ukrainians, peculiarities.

Хронологічні рамки нашого етнодемографічного дослідження охоплюють період кінця XX – початок XXI століття, і точкою відліку є 1991 рік. Після здобуття Республікою Молдова незалежності чисельність населення країни катастрофічно скоротилася. Якщо на початок 1991 року в країні проживало близько 4,4 мільйона осіб, то на початок 2023-го – тільки 2,6 мільйона.[1]

Певну роль у цьому зіграли істотне зниження народжуваності (в 1990-х з темпом зниження 60,6%, з 2000-х ситуація дещо покращилася)[2], висока смертність (спад населення в середньому становить 13% щорічно)[3], зростання кількості розлучень (на

[1] Н. Перчинская, Т. Колесникова, *Социально-экономическое положение Молдовы на современном этапе*, in: https://www.imemo.ru/files/F ile/mag azines/rossia_i_novay/2018_04/15. Perchinskaya.pdf (Звернення до ресурсу січень 2023).

[2] *Analiza Situației Populației în Republica Moldova*. Chișinău: S.n., 2016 (Tipografia Centrală), p. 63.

[3] Е. Бобкова, *Социальное и экономическое самочувствие населения двух берегов Днестра в условиях замороженного конфликта*, in: Материалы международной научно-практической конференции «Молдова-Приднестровье: общими усилиями – к успешному будущему. Соци-

даний момент у нас більше половини шлюбів розпадаються (53%)[4] та інші фактори.

Однак тільки природним спадом такі втрати населення пояснити неможливо. Найголовніший фактор скорочення населення в Молдові все ж – зовнішня міграція. За період з 2001 по 2011рр. в пошуках кращого життя країну покинули близько 600 тисяч трудових мігрантів.[5] А в 2010–2020 рр. з країни назавжди виїхали за кордон понад 300 тисяч громадян. Лише за 2020 рік республіку покинули близько 40 тисяч працездатних громадян, а це – майже населення цілого району.

Велика кількість тих, що виїхали за кордон за минулі чотири роки, склали молоді люди у віці від 18 до 29 років – 43 тисячі осіб. Однак у віковій категорії від 30 до 44 років поставлений демографічний антирекорд – за 4 роки країну покинули 79 тисяч осіб. Таким чином, у країні залишається лише 60 відсотків молоді, а 40 відсотків назавжди виїхали за кордон.[6] Фахівці виділяють кілька хвиль міграції з Молдови за роки незалежності. Всі вони відрізняли за причинами та наслідкіми, за кількістю мігрантів, їх складом, формами міграції, по країнах міграції, по співвідношенню зворотних і безповоротних мігрантів тощо.

Наприклад, в перші роки у зв'язку із зростанням міжнаціональної напруженості міграція носила так званий етнічний характер, коли виїжджали з країни в основному представники нетитульної нації. У 1991–1992 рр. потоки молдовських емігрантів до Росії склали близько 30-32 тис. осіб. З 1993 по 1996 р. до Росії емігрували приблизно по 18-20 тис. осіб за рік. До Німеччини обсяг потоків поступово збільшувався з 0,6 тис. осіб у 1992 р. до 2,4 тис. осіб у 1996 р.[7] З 1990 по 1996 р. з Молдови до Ізраїлю репатріювалися приблизно 40 тис. осіб.[8]

З другої половини 1990-х років міграція набуває вже іншого характеру – соціально-економічного, що було пов'язано в першу чергу зі складною економічною ситуацією, низькими темпами зростання ВВП, кризою робочих місць і т. п. Характерною особливістю даного періоду стає нелегальна трудова міграція в країни Південної Європи, серед яких найбільший інтерес представляли: Греція, Італія, Іспанія, Португалія.

2001–2010 рр. – період диверсифікації міграційних потоків і легалізації мігрантів у ЄС. Даний період можна охарактеризувати як період еміграції в США, Канаду, Росію, Україну, Італію, Іспанію, Португалію, Чехію. Відповідно до статистики, з 2001 по 2010 р. потоки мігрантів в РФ істотно зменшилися, в першу чергу через зміни в правилах реєстрацій, введених МВС в 2000–2002 рр.

До 2010 р. понад 220 тис. громадян Молдови отримали румунське громадянство, що дозволяє їм працювати легально в Європі. У Росії завдяки прийнятому законодавству громадяни Молдови змогли простіше отримувати громадянство і легалізувати свій статус. З цього моменту в історії Молдови починається новий період.

Згідно з даними, які були зібрані в пунктах перетину державного кордону, контрольованих офіційними органами Республіки Молдова на 01.01.2020 р., з країни виїхали за кордон 742 458 осіб.

альные аспекты». Кишинев: Cu drag, 2009, cc. 3-7.

[4] *Статистический ежегодник Республики Молдова 2000–2020 гг.*

[5] *Analiza Situației Populației în Republica Moldova*, c. 83.

[6] В. Ионицэ, *Пугающая демография Молдовы или молодым тут не место*. 17.09.2020.

[7] Т. Табак, *Эмиграция из Республики Молдова в Постсоветский период*, in: http://ccd.ucoz.com/ld/0/7185--276-297.pdf (Звернення до ресурсу 15.07.2020).

[8] *Молдавия. Электронная еврейская энциклопедия* – URL https://eleven.co.il/diaspora/regions-and-countries/12816/ (Звернення до ресурсу 21.07.2020).

Значний інтерес у громадян Молдови, як і раніше, викликає Російська Федерація, куди їде приблизно 48% населення. За Росією слідують європейські країни, серед яких лідируючими напрямками є Німеччина, Великобританія, Польща і Чехія. За останні кілька років все менше громадян Молдови виїжджають до Італії, Іспанії, Франції, Португалії та Греції. Сусідня країна Україна також представляла інтерес для жителів Молдови, туди їхало приблизно 10% населення (до початку військового конфлікту в Україні в лютому 2022 р.). Ізраїль і США, як і раніше, залишаються популярними напрямками далекого зарубіжжя.[9]

Вчорашні гостарбайтери, які отримали документи, що дають право працювати і легалізувати свій статус, або посвідку на проживання, або громадянство в інших країнах, забирають з Молдови сім'ї і допомагають переїжджати своїм далеким родичам.

За результатами дослідження Міжнародної організації з міграції (МОМ), повернутися додому готові лише третина молдаван, які працюють у Великобританії, Франції або Італії.[10]

Найбільш масово виражена присутність молдовських трудових мігрантів в Росії і країнах Європейського Союзу. Росія є основним споживачем молдовських трудових мігрантів в контексті глобальних міграцій – 58,2%, Італія (19%), Португалія (5%).[11]

За соціально-демографічними показниками ситуація виглядає так: майже 70% мігрантів – чоловіки; більше 70% – сільські жителі; за віком переважають особи у віці 25-44 роки, що складає 60%[12]; більшість мігрантів мають середню освіту; більшість не працюють за своєю основною спеціальністю; 44% перебувають у шлюбі, при цьому істотно зростає кількість розлучень, все більше дітей мігрантів в Молдові залишаються без належного нагляду. Серед трудових мігрантів переважають особи, у яких, як мінімум, одна дитина дошкільного віку (25,5% в 2015). Більш того, їх питома вага зросла за останні 9 років на 8%.[13]

Трудові мігранти-чоловіки зайняті в основному в будівництві, на транспорті, в індустрії, сільському господарстві. Більшість молдован працюють у будівництві – 51%. Жінки-мігрантки працюють у сфері обслуговування, торгівлі, по догляду за людьми похилого віку, хворими, дітьми, як домашня прислуга, в сфері секс-послуг.

Що стосується причин зовнішньої міграції, то в демографічній науці в цілому вони визначаються наступним чином:

---

[9] См.: С.В. Русу, *Особенности современной миграционной ситуации в Республике Молдова*, in: Экономические отношения. Московский государственный институт международных отношений МИД России. 2020. Том 10. № 3, сс. 770-774.

[10] *Почему граждане Молдавии покидают свою страну*, in: Deutsche Welle Европа. https://www.dw.com/ru/%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B5%D0%BC%D1%83-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B5-%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D1%8E%D1%82-%D1%81%D0%B2%D0%BE%D1%8E-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%83/a-17289642 (Зверненя до ресурсу лирень 2022).

[11] *Эффекты трудовой миграции населения Республики Молдова в европейском контексте*, in: https://present5.com/effekty-trudovoj-migracii-naseleniya-respubliki-moldova-v-evropejskom/ (Зверненя до ресурсу 21.07.2020).

[12] Национальное Бюро статистики Республики Молдова. www.statistica.md (Зверненя до ресурсу –травень 2022).

[13] М. Бучучану-Врабие, *Трудовые мигранты из Молдавии и их дети*, in: Demoscop weekly. http://demoscope.ru/weekly/2012/0515/tema01.php (Зверненя до ресурсу червень 2022).

1) економічні та соціальні – пошук роботи, високих доходів, бажання змінити спосіб життя і т. ін.;

2) політичні, релігійні, расові переслідування;

3) військові-депортації, евакуація, військова служба;

4) екологічно несприятлива ситуація;

5) з метою навчання;

6) інші.[14]

Зрозуміло, до нашої країни це теж відноситься. Але Молдовські дослідники інтерпретували ці причини з урахуванням внутрішньої специфіки. Як приклад, наведу один з варіантів:

1) падіння «залізної завіси» і лібералізація політики в'їзду і виїзду з країни;

2) структурне безробіття, породжене переходом до ринкової економіки;

3) неефективність економічних і соціальних реформ, проведених в країні;

4) глобалізація та економічна інтеграція, що безпосередньо вплинули на прагнення людей мігрувати в більш розвинені і багаті країни в пошуках кращих умов для праці і життя;

5) попит на дешеву робочу силу і, не в останню чергу, попит на молодих жінок і дівчат в секс-індустрії в країнах призначення, що стимулювало міграційні очікування людей.[15]

А ось думка простих громадян. Згідно з опитуванням громадської думки, яке було проведено одним з міжнародних інститутів в 2018 р., серед найбільш гострих проблем, з якими стикаються громадяни РМ, що змушують їх виїхати з країни, були відзначені: низька заробітна плата і пенсія; корупція, в тому числі на державному рівні; бідність і економічна криза; інфляція і високі ціни на продукти; високий рівень злочинності; конфлікти між правлячими елітами і неефективні закони.[16]

Таким чином, як бачимо основними причинами, які сприяють еміграції в останні роки з Молдови, є соціально-економічні та політичні чинники.

Наслідки міграції не однакові для різних країн та їх територіальних підрозділів. Серед позитивних результатів зовнішньої трудової міграції для Молдови можна виділити наступні:

- сприяння інтеграції Молдови у світовий ринок праці;

- ослаблення потоку безробіття на національний ринок праці; зниження соціальної напруженості в суспільстві;

- надходження до Молдови додаткової іноземної валюти у формі грошових переказів трудових емігрантів та інвестування коштів в економіку через створення спільних підприємств з іноземними засновниками;

- надання працездатному населенню можливості реалізувати свої здібності за кордоном, підвищити рівень кваліфікації, поліпшити матеріальне становище;

---

[14] *Міграції населення: суть, види, причини, показники, напрями*, in: https://pidru4niki.com/91609/menedzhment/migratsiyi_naselennya_sut_vidi_prichini_pokazniki_napryami (Звернення до ресурсу березень 2022).

[15] *Эффекты трудовой миграции населения Республики Молдова в европейском контексте*, in: https://present5.com/effekty-trudovoj-migracii-naseleniya-respubliki-moldova-v-evropejskom/ (Звернення до ресурсу вересень 2022).

[16] *Sondaj. Pensiile, corupția și șomajul. Cele mai mari probleme cu care se confruntă moldoveni*, in: https://diez.md/2018/03/30/sondaj-pensiile-coruptia-si-somajul-cele-mai-mari-probleme-cu-care-se-confrunta-moldoveni/ (Звернення до ресурсу вересень 2020).

- забезпечення за рахунок іноземної робочої сили покриття дефіциту фахівців рідкісних професій і кваліфікацій в Молдові;

- спонукання більш продуктивної діяльності молдовських працівників через створення конкуренції із зарубіжними фахівцями.

Залучати переважно молодих, добре освічених осіб до міграційних процесів є свого роду демографічною і демоекономічною «інвестицією» в країни імміграції і, навпаки, сприяння старінню населення, погіршення трудоресурсного потенціалу в країнах еміграції. Крім того, міждержавні трудові міграції – важливий фактор розвитку технологій, обмін досвідом роботи, фактор перебудови професійної та кваліфікаційної структури зайнятості, швидкого і ефективного пристосування до умов світового ринку.

Серед негативних наслідків трудової міграції можна виділити наступні:

- втрата Молдовою найбільш конкурентоспроможної частини власної робочої сили (особливо вчених і фахівців), що призводить до уповільнення темпів науково-технічного прогресу;

- збільшення тиску на національний ринок праці в результаті створення іноземними громадянами конкуренції місцевій робочій силі;

- втрата Молдовою іноземної валюти, що вивозиться іммігрантами як власні заощадження;

- дискримінація та експлуатація громадян з боку місцевих роботодавців;

- виникнення політичних і економічних претензій до Молдови з боку країн реципієнтів у зв'язку зі збільшенням нелегальної трудової міграції молдован;

- зростання злочинності та соціальної напруженості в суспільстві через міжнаціональні конфлікти.[17]

Що стосується українців Молдови, то всі перераховані тенденції і показники, зрозуміло, відносяться і до них. Але все ж є у них і деяка специфіка.

Цікаво, що, якщо у внутрішній міграції українці більш мобільні, ніж молдовани, то у зовнішній ситуація зворотна. Наш досвід експедиційних поїздок в українські села, в ході яких ми виявили деякі тенденції, показує, що з українських сіл на заробітки за кордон їде менше молоді і зрілих людей, аніж з молдовських сіл, більшість яких розташовані в центральних і південних районах республіки. Більш того, українці, які раніше виїхали в міста в пошуках роботи, все частіше повертаються в рідні села, беруть в оренду землю, і займаються виробництвом сільгосппродукції. Це часто дозволяє уникати сімейних трагедій, коли батьки, їдучи на заробітки, залишають дітей під наглядом бабусь і дідусів, що призводить до неналежного догляду та виховання. Діти підпадають під згубний вплив вулиці і/або Інтернету, не відвідують школу і т. ін. Така ситуація так само не сприяє спокійній старості літніх людей, їх здоров'ю.

Ймовірно, справа в тому, що українці більш консервативні, більше прив'язані до свого дому, своєї землі (як і їхні предки стародавні слов'яни, які були землеробами). У той час, як молдовани (предки яких, як відомо, в основному були тваринниками, і часто переміщалися зі стадами в пошуках нових пасовищ) більш мобільні, вони легше їдуть в інші краї, швидше пристосовуються до нових умов життя. І сприяє їм в цьому велика згуртованість, здатність до взаємодопомоги і взаємовиручки.

[17] См.: *Міграційні процеси: сутність, причини, види та показники міграції*, in: https://buklib.net/books/27309/ (Зверненя до ресурсу – березень 2022).

У відсотковому співвідношенні українців виїжджає на заробітки менше, ніж молдован; переважна більшість воліють працювати у Росії; багато хто працює вахтовим методом або сезонно, більшість з них повертаються додому.

Таким чином, чим глибше розвиваються процеси міжнародної трудової міграції молдовського населення, тим чіткіше видно негативні ефекти та наслідки в соціально-економічній, політичній, демографічній, морально-виховній сферах, до подолання та мінімізації яких державні структури, громадянське суспільство Республіки Молдова сьогодні ще не готові.

І серйозні проблеми, з якими зіткнулася Республіка Молдова на сьогоднішній день, можуть бути вирішені тільки за допомогою вдосконалення економічної структури країни і стабілізації політичної обстановки. В країну в найближчі роки необхідно залучати інвестиції для розвитку малого і середнього бізнесу, організовувати нові робочі місця з гідною заробітною платою, яка могла б покривати хоча б мінімальні витрати населення, необхідно створювати промислові підприємства, орієнтовані на внутрішній попит, потрібно вдосконалювати категорію послуг, орієнтовану на експорт, наприклад, ІТ-індустрію. Такі методи в перспективі допоможуть поліпшити економічну ситуацію в країні, за якою піде і поступове повернення мігрантів на батьківщину.

Lucrare elaborată în cadrul Programului de Stat „Evoluția tradițiilor și procesele etnice în Republica Moldova: suport teoretic și aplicativ în promovarea valorilor etnoculturale și coeziunii sociale”.

LABOR IN THE GAGAUZ VIEWS
Труд в представлениях гагаузов

DOI: 10.5281/zenodo.8397431
CZU: [331+39](=512.165)(478)

Diana NICOGLO
Doctor în istorie, Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău
ORCID: 0000-0002-0248-8703
Email: nikoglodiana2022@gmail.com

Summary. One of the pressing problems in modern Gagauz studies is the study of moral values. Particular attention is paid to the study of attitudes towards work. The perception of work and such quality as hard work in the cultures of different ethnic groups is the same, since work is the basis of human existence. However, there are some specific nuances in the mentality of each ethnic group. Some of the first mentions of the hard work of the Gagauz people are contained in the essays of V.A. Moshkov and Archpriest M. Chakir – authors of the 19th – early 20th centuries. In the 21st century works on sociology appear. Among them are the works of M.N. Guboglo "Apology for Labor" (2007), I.A. Subbotina "Gagauz: resettlement, migration, adaptation" (2007). Ethnological studies examine attitudes to work in Gagauz folklore and literature. These include the article by D. Nicoglo and L. Chimpoesh "Attitude to labor in Gagauz folklore and fiction" (2012), the monograph by D. Nicoglo "Ethnicity in the fiction of the Gagauz people" (2022).

Keywords: Gagauz studies, labor, diligence, sociologists, ethnological studies, folklore, literature.

Трудовая деятельность гагаузского крестьянина протекала в строгом соответствии с календарным циклом, что способствовало четкой организации сельскохозяйственных работ. Буджак по своим природно-географическим характеристикам представлял собой не самый благоприятный для освоения и возделывания регион. Дефицит водных и лесных ресурсов, короткие и малоснежные зимы, жаркое засушливое лето – всё это приводило к весьма печальным последствиям: эрозии почв, засухе, неурожаям и т. п. Именно в этихусловиях гагаузы закрепляли свои трудовые навыки, которыми они обладали, проживая еще на территории Болгарии, и продолжали совершенствовать их после переселения в Южную Бессарабию.

Отношение к труду у гагаузов уже рассматривалось в научной литературе и в работах статистического и очеркового характера. Так, в XIX в. Автор «Статистического описания Бессарабии... (1822–1828)» С.И. Корнилович отмечал, что переселенцы из-за Дуная, основную массу которых составляли гагаузы и болгары, «были хорошими хлебопашцами, в смысле сеятелями пшеницы»[1]. В 40-х гг. XIX в. А.А. Скальковский, подтверждая данные наблюдения, назвал поселенцев «весьма хорошими, отличными хлебопашцами»[2]. Используя собственный опыт, переселенцы добились значительных успехов в огородничестве. А.С. Скальковский, называя гагаузов и болгар

[1] С.И. Корнилович, *Статистическое описание Бессарабии, собственно, так называемойили Буджака (1822–1828).* Аккерман: Издание аккерманского земства, 1889, сс. 78-79.
[2] А.А. Скальковский, *Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае*.Одесса: Тип. Т. Неймана и К, 1848, с. 59, сс. 62-65.

наравне с немецкими колонистами основателями огороднического дела в крае, отмечает, что именно переселенцы из-за Дуная первыми завели «…поливальные машины, наподобие египетских, и выбрали наиболее удобные местности для заведения хороших огородов и баштанов»[3].

Как в Болгарии, так и в Бессарабии каждый гагаузский крестьянин разводил домашний скот. Нередко авторы разных лет отмечают, что гагаузы владели навыками во многих видах ремесел[4]. В.А. Мошков, излагая свои впечатления о гагаузах в очерках «Гагаузы Бендерского уезда», писал о том, что «…это очень способный, энергичный и трудолюбивый народ, который легко сам себе найдет новый заработок даже и в том случае, если, вследствие естественного прироста населения, обеднеет в земельном отношении»[5]. Данное высказывание содержит указание не только на такую черту гагаузов, как трудолюбие, но и включает мнение автора о том, что гагаузы в целях выживания, адаптируясь к не совсем благоприятным условиям, легко находят выход из сложной ситуации.

Трудовая деятельность гагаузов нашла свое отражение в устном народномтворчестве и художественной литературе.

Этой теме посвящена статья Д.Е. Никогло и Л.С. Чимпоеш. Авторы отмечают, что гагаузская фольклорная традиция в области паремии содержит огромное количество изречений, посвященных труду и такой нравственной характеристике, как трудолюбие. На наш взгляд, одной из ключевых является широко распространенная в народе поговорка: *Adamın iisi işlä belli olăr* (Лучший (человек) определяется (или выявляется) во время работы); (ср. русскую поговорку: Встречают по одежке, провожают по уму). Основной смысл данного изречения заключается в том, что самым главным критерием достойного человека выступает его умение трудиться. Иными словами, если человек трудолюбив, он не может быть плохим[6].

Так как исследование отношения к труду проводится посредством контент-анализа, мы сочли необходимым предложить для него примерную категориальную сетку, включающую следующие определения: труд как источник существования человека**;** установка на то, как надо относиться к труду; вознаграждение за труд, труд – гарант жизненного успеха и благосостояния; хлеб как продукт человеческого труда. На это решение повлияла работа гагаузоведа М.Н. Губогло «Апология труда», в которой на материале этносоциологического исследования представлено отношение к труду в гагаузской этнической среде[7].

Труд как источник существования человека

Во многих жанрах фольклора, в частности в сказках, говорится о том, что ребенка отдают учиться грамоте или какой-либо профессии. Овладение специальностью очень высоко ценилось у гагаузов. По традиции родители определяли, чему следует учить своих детей. В этом случае принято говорить:*Zanaatı olsun, bır parca ekmek*

[3] Там же, сс. 107-109.

[4] М.В. Маруневич, *Материальная культура гагаузов конца XIX – начала XX в*. Кишинев: Штиинца, 1988, сс. 21-66.

[5] В.А. Мошков, *Гагаузы Бендерского уезда*. Кишинев: Tipografia Centrală, 2004, с. 12.

[6] Д.Е. Никогло, Л.С. Чимпоеш, *Отношение к труду в гагаузском фольклоре ипоэзии*, in: Revista de etnologie și culturologie. Vol. 9–10. 2011, сс. 196-199.

[7] М.Н. Губогло, *Апология труда*, in: Курсом развивающейся Молдовы. Том 2. Материалы 2-го Российско-Молдавского симпозиума «Трансформационный процессы в республике Молдова. Постсоветский период», посвященного проблеме «Адаптация культуры и культура адаптации», 20-21 апреля 2007, г. Комрат. М: Старый сад, 2007, сс. 90-148.

kazansın (Пусть имеет профессию, чтобы смог заработать кусок хлеба). Или: *Becerikli olsun* (Пусть будет умельцем). Звание мастера своего дела, умельца было очень почетным в обществе. В селе этих людей знали поименно и говорили о них: «Он мастер» (гаг. уста). Мотив заботы родителей о будущей профессии своих детей звучит в народной сказке «Три умных брата», в которой отец отправляет своих сыновей учиться мастерству плотника и резчика по дереву.

Установка на труд содержится в авторских колыбельных песнях[8]:

Büük saalık Allaa versin	Чтоб Бог дал тебе крепкое здоровье,
Hem da çok kısmet.	А также много счастья.
Akıllı, cannı olasın	Чтоб был ты умным, добрым
Hem da şeremet!	И чтобы трудился не покладая рук! (Vasilioglu K., "Nani, nani...")

В стихотворении В.Г. Филиоглу призыв трудиться имеет несколько инойсмысловой оттенок:

Yum gözçeezini, kızım,	Закрой глазки, девочка моя,
Taa birkaç peet yazayım,	Еще немного стихов я попишу,
Da gel-geç vakıt açan,	И времена, когда пройдут,
Okumaa sän başlaycan,	И читать начнешь сама,
Kıyışasın yamanmaa,	И дерзнешь работать сама,
Vasi dädunu anmaa	Деда Васю вспоминать. ("Uyku türküsü")[9].

На наш взгляд, автор высказывает пожелание внучке трудиться, чтобыдостичь материального благополучия и самостоятельности.

Установка на отношение к труду

Отношение к труду в ментальности гагаузов серьезное и ответственное: трудиться следует добросовестно, выполнять работу в срок: *Büünkü işiniyarına brakma* (Сегодняшнюю работу на завтра не оставляй); (ср. русский эквивалент: Не оставляй на завтра то, что можно сделать сегодня); *Başlanmış iş yarı kalmaz* (Начатая работа не останется незаконченной); (ср. русский эквивалент: Лиха беда начало).

Леность считается исключительно отрицательным качеством, порочащим человека. Об этом красноречиво свидетельствуют следующие поговорки:*Alatlama dişlän, alatla işlän* (Не спеши зубами, спеши работой)*; Amin sandık doldurmaz* (Молитвы амбары не наполнят); *Tarla dua istämer, kazma ister* (Поле не молитву просит, а прошевку/прополку); *Alemin teeri isıtmaz, kendi terin isıdır* (Чужой пот тебя не согреет, согреет только свой).

В одном из своих стихотворений на философскую тему, выдающийся гагаузский поэт Д.Н. Карачобан, «размышляя о такой вечной и всеобъемлющей проблеме, как борьба между добром и злом, приходит к выводу, что категориязла включает в себя не только очевидные пороки и само делание зла, но и отсутствие добротворенья, леность»[10].

Вчера трудился до седьмого пота. Мне обновленье принесла работа.
Все, что не нужно,
как рукой сняло.

---

[8] Д.Е., Никогло, В.И. Сырф, *Гагаузская колыбельная песня. Фольклорная и литературная традиции,* in: Revista de etnologie şi culturologie, nr. 5, с. 43.

[9] V. Filioglu, *Ha, tutunalım kol-kola!* Comrat: Б. и., 2004, с. 28.

[10] П.А. Чеботарь, *Гагаузская художественная литература (50–80-е гг. XX в.).* Кишинев: Штиинца, 1993, с. 62.

Я чист. Усталость – благо.

Праздность – зло.

Как известно, обрядовая практика нередко налагает табу на некоторые виды трудовой деятельности. В прошлом гагаузы с особым почтением относились к установленным правилам. Однако жизнь порой диктовала свои законы, и человек вынужден был работать и в религиозный праздник. В этом случае, чтобы не войти в грех, он произносил следующую фразу: *Prost et Allahım! Kurda, kuşa hem benim canıma, ekeriz* (Прости, Господи! Всё это я сею и для насекомых (червей), и для птиц, и для себя/своего пропитания).

В нашей монографии и в одной из статей мы осуществили анализ произведений художественной литературы, в которых отражено отношение к труду[11].

Осуждение лени, беспечности и безответственности звучит в рассказе Д. Карачобана «Урок»[12]. Семнадцатилетний юноша по имени Трифон поздним вечером сидел дома и беззаботно слушал пластинку. Его позвал отец, который находился во дворе. Так как во дворе было темно, Трифун споткнулся, зацепившись за телегу с мусором, упал и изодрал себе в кровь нос. Мать запричитала возле лежащего и визжащего от боли сына, обвинив своегомужа в том, что он специально вызвал Трифуна во двор. Отец признался, что он сделал это умышленно, чтобы его проучить. Прошлый раз Трифон не убрал вовремя грабли, в результате чего наступил на них и получил древком по лбу, а вчера вечером напоролся на брошенную на лестнице сапу/тяпку, а сегодня – уже на телегу с мусором, которую должен был вывезти со двора, но опять этого не сделал.

Как известно, обрядовая практика нередко налагает табу на некоторые виды трудовой деятельности. В прошлом гагаузы с особым почтением относились к установленным правилам. Однако жизнь порой диктовала свои законы, и человек вынужден был работать и в религиозный праздник. В этом случае, чтобы не войти в грех, он произносил следующую фразу: *Prost et Al- lahım! Kurda, kuşa hem benim canıma, ekeriz* (Прости, Господи! Всё это я сею и для насекомых (червей), и для птиц, и для себя/своего пропитания).

Вознаграждение за труд.

Труд – гарант жизненного успеха и благосостояния

Согласно представлениям гагаузов, добросовестный труд всегда вознаграждается и является гарантом жизненного успеха, благосостояния, процветания. В поговорках и благопожеланиях это выражается следующим образом: *Bir gün işleyasin da bir yıl doyunasın* (Один день поработай, весь год сытым будь!); Çalışkan *insana Allaa da yardımeder* (Работящему и Бог помогает); *Varlıktan baş acımaz* (От благосостояния/богатства голова не болит); *Aşk olsun becerennä, yalı kuyuruk tutanna* (Честь и слава умельцу, умножения благосостояния владельцу).

В гагаузской поэзии также встречаются мотивы о вознаграждении за труд. В творчестве Д.Н. Кара-Чобана в двух стихотворениях – «Хей-хей для 1975 года» и «Хей-хей для 1976 года»[13] – представлены своеобразные авторские новогодние колядки, в которых подводится итог трудового года и высказываются пожелания на будущее. Поэт красочно описывает свое родное село, людей, которые живут в радости.

---

[11] Д. Никогло, *Этничность в художественной литературе гагаузов.* Chişinău, 2022.

[12] D. Kara Çoban, *Seçm*ä *yaratmalar.* Ankara: Be. y., 2004, c. 291.

[13] D. Kara Çoban, *Seçm*ä *yaratmalar.* Ankara: Be. y., 2004, c. 70.

Это не просто колядки, а своеобразный отчет о проделанной за год работе, о том, как люди трудились. Добросовестный труд крестьян вознаграждается изобилием, благополучием и всего села, и каждой семьи в отдельности:

Колхоз находится в трудолюбивых руках, Село в красивом убранстве.
Бади Андрей выращивает на своем огороде Ардей (перец), капусту и баклажаны —
В общем все, что душе угодно.
Мы с колхозом стали сильнее,
Отныне наши закрома не покрыты пылью.

(«Хей-хей для 1975 года»)

Счастьем для поэта считается не только благополучие, но и труд, с помощью которого можно его достичь. Поэтому пожелание трудиться в будущем году – одно из самых важных:

Будьте счастливы, проживите этот Год в труде и в веселье, с румяными Щеками. Пусть между вами будет Мир, а вашим полям – урожай.

(«Хей-хей для 1975 года»)
Вангели – очень хороший работник. Он даже в обед не отдыхает.
Перчемли Галя получила две медали.
(«Хей-хей для 1976 года»)

В ряде стихотворений С.С. Куроглу, которые звучат как гимн человеку-труженику, прославляются его натруженные руки:

Степь как будто поднимает тосты за людей горячего труда …
Так прославим руки трудовые, Вещее начало всех начал!
(«Песнь о руках человеческих»)

Или:
Эти руки – как степь, раскаленная летом, были милой земле пересохшей сродни,
но живую зарю возносили при этом
и свой солнечный хлеб выпекали они.
(«Гимн материнским рукам»)[14].

Важным в представлениях гагаузов считается установка на то, что труд должен быть оплачен деньгами. В пьесе-миниатюре Д. Карачобана «Рабочее время» главный персонаж Серафим Николаевич Ярдымжи славится на всё село тем, что он мастер на все руки. К нему обращаются за помощью даже жители соседних сел. Как-то раз Серафим Николаевич собрался уходить на работу, но к нему начали приходить один за другим односельчане с просьбой отремонтировать кто телевизор, кто кухонный комбайн, кто радио, кто холодильник, кто утюг. При этом каждый из них жаловался на что-то: владелец кухонного комбайна на то, что он сто́ит слишком дорого, старик преклонного возраста очень просил исправить радио, так как жить ему осталось недолго, но он хочет остаток своих дней слушать радиоточку. Серафим Николаевич, человек по натуре отзывчивый и совестливый, жалеет каждого и помогает совершенно бескорыстно. Его клиенты пользуются этой его слабостью, давят на жалость и денег ему не платят, хотя интересуются, во сколько оценивается работа мастера. Серафим Николаевич очень осторожно, ненавязчиво говорит, что у него нет времени, что он опаздывает на работу. Но односельчане его словно не слышат. В конце концов, за прогулы

[14] С. Куроглу, *Родословное древо. Стихи. Поэмы*. Кишинев: Литература артистикэ, 1988, с. 122.

и опоздания Серафима Николаевича увольняют с работы. Когда он вернулся домой и рассказал об этом одному из своих клиентов, тот с удивлением спросил: «Из-за чего тебя уволили? Ты ведь такой трудолюбивый!» Серафим Николаевич ответил ему, что он опаздывал постоянно и в некоторые дни вовсе не приходил, а это недопустимо, так как любой руководитель хочет, чтобы на работе был порядок[15].

В этой миниатюре содержится глубокий смысл. Автор дает понять читателю, что любой труд должен быть вознагражден. Мастер не должен в ущерб своему рабочему времени бескорыстно помогать людям, даже самым близким друзьям. Недаром Д. Карачобан наделяет главного персонажа говорящей фамилией Ярдымджи, что в переводе с гагаузского означает «помощник». Не труженик и не работник, а именно помощник, работающий бесплатно[16].

Кроме того, в пьесе осуждается человеческая непорядочность, критике подвергаются такие пороки, как жадность, эгоизм, бестактность. В уста главного персонажа писатель вкладывает основное представление о труде, которое состоит в том, что везде должен быть порядок, и каждый обязан относиться добросовестно к своим обязанностям[17].

В рассказе Н. Бабоглу "Табеет" («Характер»)[18], главный герой рассказа Диман Танасоглу трудится всю жизнь не покладая рук. Труд стал для него естественным состоянием в духовном и физическом смысле. Диман Танасоглу трудится усердно, увлеченно, полностью погружаясь в работу и не требуяникакой награды. В отличие от героя Д. Карчобана, его добросовестное отношение к своим обязанностям заметило руководство колхоза и наградилоего путевкой в дом отдыха на берегу Черного моря. Но уже на второй день отдыха Диман не мог найти себе места: он заскучал по работе и, чтобы избавиться от скуки, начал спрашивать, не найдется ли для него какая-либо работа. Занятие он себе нашел – подмел двор пансионата. С большим трудом он выдержал несколько дней и, не догуляв положенный ему отпуск, вернулся к себе в родное село. Только на родине он обрел душевное равновесие и покой. В данном рассказе транслируется образцовый тип трудолюбивого гагауза, соблюдающего традиционные устои. Для него, простого, непритязательногои непривередливого к условиям быта, бездействие, праздное время провождение – непозволительная роскошь. Диман только тогда обрел покой, когда вернулся из отпуска домой и приступил к выполнению своих обязанностей.

Хлеб как продукт человеческого труда

В ментальности гагаузов хлеб – это не просто почитаемый продукт человеческого труда, но и мерило нравственных ценностей. Об этом довольно красноречиво говорит народная поговорка, которая изначально была клятвой:

«Екмек бени чартсын!» (букв. «Пусть меня убьет (как молния) хлеб!»). Эту народную мудрость С. С. Курогло воплотил в цикле стихотворных миниатюр под названием «Старинные клятвы»:

Если землю любить я не буду,
И в любви своей буду не слеп,
За волами ходить я забуду,
И за плугом ходить я забуду – Пусть тотчас же убьет меня Хлеб!

[15] D. Kara Çoban, *Seçmä yaratmalar*. Ankara: Be. y., 2004, c. 70.
[16] Д. Никогло, *Этничность в художественной литературе*. Chişinău, 2022, c. 188.
[17] Д. Никогло, *Этничность в художественной литературе*. Chişinău, 2022, c. 188.
[18] Н. Бабоглу, *Буйжак еҗеллери (Буджакские судьбы).* Кишинев: Литература артистикэ, 1979.

(«Клятва пахаря»)[19].

Основной отраслью земледелия было хлебопашество. Хлеб для гагауза был основным продуктом, для получения которого прилагались немалые усилия. Поэтому сбор урожая пшеницы являлся настоящим праздником:

Хлебный дух, наполнившийся силой,водит праздник в Буджаке степном.

Поэт подчеркивает, что народ бережно относится к хлебу. Для него хлеб изерно – святыня:

Древний народ мой хранит и поныне,В землю влюбленный, в живое зерно,Этот обычай – беречь, как святыню,Каждую крошку, склоняясь земно.

(«Слово о зерне»)[20].

Бережное отношение к хлебу проявляется в быту гагаузов. Согласно народным поверьям, упавший кусок хлеба надо было поднять и поцеловать. В другом случае, прежде чем разрезать хлеб, следовало осенить его тыльнуюсторону при помощи ножа крестным знамением. Крошки от хлеба, как правило, не выбрасывали, а съедали или отдавали домашней птице.

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать выводо том, что в словесном творчестве гагаузов существует довольно четкая и устойчивая установка на труд, который выступает основным источником существования человека. Кроме того, отношение к труду в ментальности гагаузов как к почетному и престижному делу сложилось еще до прихода Советской власти. Леность как оппозиция труду воспринимается в народене просто как порок, а настоящее зло. Данные выводы позволяют предположить, что одним из способов, при помощи которого добро побеждает зло (согласно определению центральной зоны культуры), является труд.

Без труда невозможно человеческое существование. Хороший, трудолюбивый человек незаменим. Об этом рассказ Д. Карачобана “Usta hastılandı” («Мастер заболел»)[21]. Мастер по дереву пришел в больницу, т. к. поранился на работе. Вместе с ним пришли все его заказчики. Каждый из них обращается к доктору, чтобы тот поскорее его отпустил, т. к. его ждет много работы: одному дверь надо сделать, другому – решетку установить, третьему – забор сколотить… Доктор на это отвечает: «Я его на две недели положу в больницу,чтобы он сделал кладовку, а потом забирайте его, и пусть он заканчивает вашуработу». В этой шуточной миниатюре в гротескной форме автор показывает, насколько ценен труд хорошего мастера.

С темой отношения к труду связана тема отношения к богатству и бедности.

Впервые на это обратил внимание М.Н. Губогло. Исследователь установил, что, судя по некоторым рассказам гагаузских писателей, в гагаузской среде бытовало отрицательное отношение к тем, кто принадлежал к категории так называемых «голан», т. е. голодранцев, не желающих трудиться[22]. Но, на наш взгляд, очень сложно определить отношение авторов к данному явлению.

Так, в одном из сочинений Н. Бабоглу рассказывается о том, как бедная женщина по имени Арика – мать шестерых детей, муж которой совсем ейне помогал, постоянно и даже навязчиво просила у своих соседей продукты. Ее соседку по имени Софи-баба всё это очень раздражало, и она не скрывала своего раздражения: Госпо-

[19] С. Куроглу, *Родословное древо. Стихи. Поэмы*. Кишинев: Литература артистикэ, 1988, с. 159.
[20] С. Куроглу, *Родословное древо* .., с. 120.
[21] D. Kara Çoban, *Seçmä yaratmalar.* Ankara: Be. y., 2004, cc. 303-304.
[22] М.Н. Губогло, *Русский язык в этнополитической истории гагаузов*. Москва: Старый сад, 2004, с. 143.

ди, ну что, что еще просить пришла? <...> Ага, пусти тебя на чердак, и ты еще что-то унесешь. Вы, бессовестные, пристали к людям и пока что-то не возьмете, не отстанете. <...> Посмотри на такое соседство! И действительно эти бессовестные и сырое тесто возьмут у людей из таза[23].

На наш взгляд, в этом рассказе осуждается не столько отрицательное отношение к бедным, сколько то, что в семье Арики нет нормального, работящего хозяина. Действительно, муж Арики проявляет себя не лучшим образом. Он не помогает жене по хозяйству, в их семье нет согласия. Автор осуждает супруга Арики, который своим безответственным отношением к труду и к жизни создает такую ситуацию, при которой жена вынуждена ходить по соседям и побираться.

Здесь довольно четко прослеживается неприятие тех людей, которые себя ведут недостойно. А такое поведение – это бесхозяйственность, леность, безответственность.

В рассказе "Gaydacı" («Волынщик») представлено иное отношение к бедности. Этот рассказ, по словам П. Чеботаря, «выходит за рамки традиционного мировоззрения гагаузского крестьянина»[24]. Главные герои – семейная чета – Андрей и Кирана – живут обычной жизнью сельских людей, но в то же время их отношение к жизни отличается от привычного, традиционного. Дело в том, что Андрей играет на волынке. По воскресениям он ходит играть на центральную площадь села. Его супруга Кирана находится в постоянном смятении. Она очень любит мужа, ей нравится, как он играет, но ее смущает и огорчает то, что Андрей не помогает ей по хозяйству, а поэтому живут они очень скромно и даже бедно.

Конечно, гагаузы сами по себе – народ довольно музыкальный, и к музыке относятся с особым пиететом. Но, как правило, она всегда выступала в качестве хобби, дополнительного заработка, но не была основным занятием. Поэтому общественность традиционно осуждает таких людей, считая их бездельниками.

Соседи сочувствуют Киране: Если бы муж работал, Кирана тоже была бы хозяйкой, и жена попа здоровалась бы с ней, как с Маринкой. А так Кирана, будто не человек – проходит матушка рядом и даже не видит ее[25].

Реакция на семью Кираны и Андрея разная. Одни осуждают, но жалеют Кирану, а другие стараются унизить и уязвить ее. Так, соседка Маринка пришла к Киране с куском мяса: «Думаю, принесу вам попробовать, так как по хозяйству видно, что парнокопытных во дворе не увидите. Душа болит за тебя, так как в селе вы самые бедные».

На самом деле Маринка слывет неряхой. Все соседи знают, что дети у нее ходят грязные и голодные, а муж без нижнего белья. Семья Маринки живет в достатке, но из-за ее бесхозяйственности в доме нет порядка. В семье же Андрея и Кираны согласие держится на любви.

На наш взгляд, автор стремился привлечь читателей к пониманию такого явления, как творческий труд, который может быть основным занятием человека, единственной его профессией.

Вероятно, Н. Бабоглу хотел подчеркнуть тот факт, что такие творческие люди, как Андрей, сложно адаптируются в обществе, которое дает установку на то, чтобы неустанно и ежедневно трудиться на благо своей семьи. С другой стороны, в рассказе

---

[23] N. Baboglu, *Gagauzların kaderi: Povest.* Chișinău: Pontos, 2003, cc. 70-74.

[24] П.А. Чеботарь, *Гагаузская художественная литература*, in: История и культура гагаузов. Chișinău: Pontos 2006, с. 44.

[25] *Gagauz literaturas*ı. *Hrestomatiya* X–X*I klaslar için.* Kişinöv, 2002, cc. 202-203.

звучит осуждение Андрея, который не работал долгое время, а жил за счет того, что продал участок земли, доставшийся Киране от ее родителей[26].

В традиционном обществе, когда были еще сильны общинные связи, бедность считалась, если не пороком, то нежелательным явлением. Если кто-то из молодых людей, которые симпатизировали друг другу, был бедным, то родители свое согласие на брак не давали.

В рассказе "Dünürcülük" («Сватовство») Нида (дочь одного из богатых людей села) влюблена в бедного парня по имени Яни – сына пастуха. Отец Ниды непреклонен в своем стремлении помешать влюбленным пожениться и решает отдать Ниду за богатого, но некрасивого парня с физическим изъяном. Основной аргумент отца в том, что она опозорит всю семью, если выйдет замуж за оборванца.

Отец Ниды называет его сорной травой. Чабанов считали необразованными и грубыми бедняками: «Хватит встречаться с этим бедняком Яни! И себя, и нас с матерью позоришь. Разве пристойно, когда он тебе совсем не пара, и его отец с матерью не под стать нам. А то, что эта сорная трава тебе не пара, это и слепой видит. Найдется и твое счастье, дитя мое, с которым не будет стыдно выйти в люди, и жить в достатке будешь. А с этим беднякомдо смерти нищая ходить будешь и от голода умирать. <…> А твой Яни разве красивый? Оборванец, с заплатами на коленях»[27].

Отец Ниды не скупится на браные слова в адрес Яни, называя его "onmadık" (недоделанный), "yaban otu" (сорняк), "donsuz" (без штанов), "düşkün" (падший). В данном случае налицо ненависть и презрение к беднякам. Мы полагаем, что автор осуждает не столько бедность, сколько беспечность, неаккуратность, которые приводят к бедности.

Кое-где даже прорывается такая фраза: «Бедняки тоже люди. Плохо живут, но живут».

Автор не принимает ни сторону богатых, ни сторону бедных. Если он говорит о зажиточном, богатом человеке, то непременно показывает способы его обогащения, которые, как правило, незаконны. Таков у автора его герой по имени Манол ("Mumnar saalık için" / «Свечи за здравие») – председатель колхоза, разворовывающий хозяйство; Диму, отец Ниды ("Dünürcülük"), который ради обогащения фактически «продает» свою единственную дочь за богатого, но некрасивого парня, и многие другие персонажи гагаузской литературы.

Бедность у Н. Бабоглу – не результат лени или безделья. Все герои рассмотренных произведений работают. Андрей играет на волынке и становится впоследствии известным музыкантом, пастух Яни пасет волов, Диму добросовестно работает и в праздники, и в будни. Нередко лучшими человеческими качествами авторы наделяют именно людей бедных[28].

Об отношении к бедноте рассказ С. Булгара "Топал" («Хромой»). Главный герой Костя – очень беден. Он только устроился на работу. Сам он был невысокого роста, но носил вещи на несколько размеров больше. Над Костей все подшучивали, а он, будучи очень честным и открытым, также честно и открыто отвечал каждому на вопрос. Шутки мужчин, с которыми он работал, были порой очень оскорбительными. Его называли дураком. Один из вопросов, который задали ему его сослуживцы – есть ли у него дети. Когда Костя ответил, что у него два сына, мужики с издевкой сказали: «Ты смотри, обе-

[26] Д. Никогло, *Этничность в художественной литературе*. Chişinău, 2022, с. 192.
[27] *Gagauz literaturası. Hrestomatiya* XXI *klaslar için.Kişinöv,* 1997, сс. 215-225.
[28] Д. Никогло, *Этничность в художественной литературе*. Chişinău, 2022, с. 193.

зьяна. У дураков и мальчики есть, а у меня все девочки»[29]. За Костю вступился Иван, который пресек насмешки и посоветовал ему не доверяться всем и кому ни попадя.

Отношение к творческому труду

В миниатюре «Общение вокруг да около» Д. Карчобан высказывает свое негативное отношение к безделью и к бессмысленному времяпрепровождению, а также к тем, кто тратит свою жизнь на бесконечные разговоры и замечания в адрес других. Художник по имени Якинф Платонович Синайлы усердно работает в своей мастерской, пишет картины и почти не отдыхает. В его ателье царит творческий беспорядок. К нему приходит его односельчанин Макачка – плотник по профессии, слывущий самым остроумным на селе. Сразу с порога он начинает отпускать шутки в адрес Синайлы, обвиняя его в том, что в его мастерской невыносимо пахнет красками и клеем, что краски у него валяются, где попало: «Где одна из твоих красок? Ты так и не заметил? Я в прошлый раз спрятал твою зеленую краску, думаю, пусть присмотрится. Тебя же обкрадут». В этом рассказе симпатии автора на стороне скромного художника, человека творческой профессии.

Люди творческого труда в представлении односельчан выглядели фанатиками, не от мира сего. Таким был и герой рассказа «Фанатик» Мераклы Туту, который собирал материал для фильмов. Снимал праздники, традиции, потом не выходил из своей лаборатории. Он ел только раз в день, мало спал. Однажды он решил снять фильм про свадьбу. Вечером приданое невесты погрузили в телегу и отвезли жениху. Мераклы бегал туда-сюда, чтобы это все заснять на пленку и не упустить ничего. Гости не понимали, кто это. А Мераклы радовался тому, что он отснял много хорошего материала[30].

Творческим человеком является главный герой рассказа – Илья Афанасьевич Сефали – веселый, душевный. Он тот, кого называют душой компании. Илья Афанасьевич – всеобщий любимец села. Его всегда приглашают на разные мероприятия – праздники, свадьбы, торжества. Он постоянно шутит, но шутит по-доброму, не оскорбляя никого. Придя на второй день свадьбы к хозяевам, Илья Афанасьевич, садясь за стол, приговаривает, смеясь: «Вот так вот, – колбаска, холодец, косточки.., страшненькие голубцы». Потом говорит, также смеясь и подшучивая, что стулья у хозяев слишком жесткие. Он постоянно поет веселые песни.

Хозяева дома, в котором вчера была свадьба, сокрушаются: «Такой хороший вечер вчера был, много людей! Ты чего не пришел? Мы все тебя ждали!»

И только в конце рассказа выясняется, что Илья Афанасьевич Сефали основал художественную школу и преподает в ней историю искусств, рассказывая ученикам об искусстве Греции, Египта, Месопотамии. Автор говорито нем, как о приветливом, дружелюбном человеке и сравнивает его жизнь и деятельность с собиранием пчелами цветочной пыльцы: «Пчелы, собирая мед, выбирают цветочную пыльцу. Думаю, что хорошие Сефали, Карлсоны, где бы они не находились, своим душевным цветочным спасением внушают людям доброту, создают вокруг себя целые радостные села, города, дружественные республики и целые страны».

Особенность прозы и драматургии Д. Карачобана заключается в том, что автор почти в иносказательной форме выражает свое отношение к тому или иному явлению. Как правило, делает это автор посредством описания поведения своих героев

[29] С. Булгар, *Жанавар йортулары (Волчьи праздники).* Кишинев: Литература артистикэ, 1990, с. 143.

[30] D. Kara Çoban, *Seçmä yaratmalar* .., с. 184.

и персонажей, их речи в диалогах и монологах, писатель пытается донести до своего читателя те ценностные установки, которые он принимает или отвергает[31].

Так, в миниатюре «Навстречу здоровью» Карачобан обрисовывает образ одного из персонажей по имени Гулдурак Хуца, который хвастает перед своим знакомым по имени Синек Антип тем, что раньше ему жилось не так хорошо, как сейчас. Но теперь у него в доме всё в порядке: и собака накормлена, и куры ухоженные и упитанные, и стены в комнатах ровные. При этом, насмехаясь над своим собеседником, он всё время подчеркивает, что у того не так, нет такого. Гулдурак Хуца очень гордится тем, что если раньше он был совсем незаметным, то сейчас к нему все обращаются за помощью. Несомненно, автор осуждает своего главного персонажа за бахвальство и высокомерие, которое он проявляет к своему соседу Антипу Синек, но в то же время вкладывает в его уста фразу: «Когда у меня все хорошо, пускай все будут здоровы». С одной стороны, счастливый и благополучный человек желает счастья другим, что свидетельствует о том, что он доброжелателен, но с другой стороны, автор осуждает его, предполагая, что если бы он был несчастлив и неблагополучен, то никакого пожелания счастья и здоровья в адрес других он никогда бы не высказал.

В ряде своих работ М.Н. Губогло неоднократно подчеркивал ведущую роль гагаузской интеллигенции в процессе этнической мобилизации. Наряду с писателями рождается целая плеяда художников-гагаузов, которые подобно мастерам слова посвящают множество своих произведений Буджаку, изображают на своих полотнах сцены повседневной жизни простых гагаузов и т. п.

Так, Д. Карачобан посвятил два очерка-рассказа известным гагаузским художникам – Дмитрию Савастину и Петру Влаху[32]. Писатель с глубоким уважением относится Д. Савастину, ценит его талант, называя народным художником, с умилением говорит о его суриковской бородке, восхищается манерой общения. Автор подчеркивает доброту своего друга, вспоминая о том, что, проезжая неоднократно через Бешалму, он передавал ему либо пряники, либо бублики, либо что-то из фруктов или овощей. При этом Д. Савастин обёртывал свои подарки в бумагу, на которой были смешные рисунки и записки шутливого содержания: «Я сделал большую, значительную работу. Когда ты увидишь, ошалеешь. Скорей приезжай в Вулканешты!».

Д. Карачобан отмечает начитанность художника, стремление к самосовершенствованию, восхищается самобытным характером его творчества. Автор вспоминает интервью, которое он взял у Д. Савастина. Со слов художника, он сам является радостным оптимистом, его девиз «Надо верить в лучшее». Рассказ буквально искрится добротой и юмором.

Так, на вопрос «Сколько гениальных работ вы можете создать за один день?» – Савастин сходу отвечает: «До 12 работ». А на вопрос: «Какая у вас на сегодня слава?» – художник также не задумываясь говорит: «Сельская слава». В этих ответах Савастина содержится указание на его ироничное отношение к самому себе, к своему дару художника. Именно это и подкупало всех, кто с ним общался и знал мастера. В конце эссе Д. Карачобан говорит о народном характере творчества Савастина.

Другой очерк автора посвящен творчеству художника-графика Петра Влаха[33]. Он был известен на всем пространстве СССР тем, что расписывал народными гагаузскими узорами декоративные тыквы – сусаки. Впоследствии мастер участвовал в созда-

[31] Д. Никогло, *Этничность в художественной литературе*. Chişinău, 2022, с. 194.

[32] D. Kara Çoban, *Seçmä yaratmalar* .., cc. 317-320.

[33] D. Kara Çoban, *Seçmä yaratmalar* .., cc. 319-322.

нии символической геральдики – первого флага гагаузов, на котором была изображена голова волка. Д. Карачобана и П. Влаха связывали долгие годы дружбы.

Данный очерк, впрочем, как и очерк о Савастине, интересен тем, что в нем раскрывается характер героя и особенности его творческой деятельности. Автор искренне любит и уважает своего друга. Он пишет о том, как П. Влах ходил по гагаузским селам и собирал декоративные тыквы, которые затем превращал в настоящие произведения искусства. Первым вопросом, который он задавал пришедшему к нему Карачобану, был: «Собрал ли ты мне тыквы?» Процесс создания инкрустированных гагаузскими орнаментами сусаков непростой. П. Влаху приходилось разносить семена тыквы по домам и просить хозяев выращивать их специально для него. Сам П. Влах шутил,говоря о том, что, наверное, ему придется обратиться в райисполком, чтобы ему позволили взять патент и заниматься этим. В среде гагаузской творческой интеллигенции, в частности у художников, было принято давать каждому прозвища. Так, у художника Петра Манева было прозвище «Мудрейший», у Савастина – «Тупейший», у П. Влаха – «Сокровище». Д. Карачобан подчеркивает, что П. Влах, маленький и щупленький, собирал возле себя много детей. Они подшучивали над ним, но он никогда не обижался.

От себя добавим, что Д. Карачобан по-дружески, тепло называл П. Влаха гагаузским Тулуз-Лотреком, сравнивая его с выдающимся художником-постимпрессионистом, известным мастером графики. Известно, что Лотрек в детстве сломал шейку бедра, что в результате привело к приостановкероста нижних конечностей и остановке роста вообще. Прозвище гагаузский Тулуз-Лотрек закрепилось за П. Влахом в среде гагаузской творческой интеллигенции. Дело в том, что П. Влах с детства страдал сколиозом ипоэтому был невысокого роста. Таким образом, с известным французским постимпрессионистом П. Влаха роднило и внешнее сходство, и ремесло художника-графика. Изредка П. Влах рассказывал самым близким друзьям о том, насколько ему трудно работать, так как у него болят все кости[34].

Писателя восхищает опрятность П. Влаха: «Ходит он в обносках, но всегда чистоплотный. В работе он такой же чистоплотный. Как только возьмешься посмотреть его изрисованную тыкву, он, не злясь, говорит: „Осторожно, не запачкай!”» Д. Карачобан подчеркивает, что опрятность друга-художника передавалась другим. Те, кто к нему приходил, осторожно, кончиками пальцев брали его сусаки и очень бережно к ним относились. По словам Д. Карачобана, П. Влах – настоящий художник, увлеченный своим ремеслом. Для того чтобы реализовать свои творческие замыслы, он продал свой стереофонический магнитофон и купил большой станок для обработки тыквы. Творческий процесс – дело нелегкое, требующее терпения и время для того, чтобы замысел созрел и осуществился. Писатель вводит нас в атмосферу быта художника, описывает его невзрачную, бедную, с низкими и кривыми потолками комнату, в которой пахло гарью от выжигаемых на тыквах узоров. Впечатляет неприхотливость П. Влаха, который проводил ночь в этой же комнате, засыпая в спальном мешке прямо на полу.

Так же, как и Д. Савастин, П. Влах старался передать свое мастерство детям. Он работал преподавателем в доме пионеров. «Ему, спокойному, тихому, подходила роль учителя». Писатель искренне радуется успехам своего друга и земляка, он счастлив, что мастерство П. Влаха признали художники всего Советского Союза: «Тысячи людей в Кишиневе, Москве и в других городах смотрят на оригинальные произведения Петра Николаевича Влаха. После окончания выставок художники, критики искусства,

[34] Д. Никогло, *Этничность в художественной литературе*. Chişinău, 2022, с. 196.

музеи приобретают его работы для своих коллекций». Петру Влаху посвятил одну из своих эпиграмм Иван Топал. В этой эпиграмме в лаконичной и, разумеется, шутливой форме автор как бы вторитД. Карачобану:

Гагаузы-чудаки
Выжигали сусаки.
Очень дорог стал сусак,
Не берут его никак.
Слёг маэстро, нечем жить:
«Быть вопрос или не быть?»
И решил направить он
Бизнесменам их – в Лондон.
Вот читают на дверях
По-английски «Питер Влах».
И купить желает сэр
Сувенир из эС-эС-эР.
Закрывай вопрос, Шекспир,
Хватит Влаху на кефир![35]

Таким образом Д. Карачобан, Н. Бабоглу создавали позитивное представление о людях творческого труда, показывая, что такой труд заслуживает уважения. Среди художников и музыкантов очень много добрых, отзывчивых людей, которые обладают особыми способностями. И.Д. Карачобан, и Н. Бабоглу будучи личностями творческими, отличались от других особым восприятием мира, нередко сталкивались с некорректным к себе отношением со стороны земляков. Поэтому в своих рассказах они реабилитируют творческих людей и транслируют установку на уважение к любой деятельности, приносящей человечеству пользу, радость и эстетическое наслаждение.

Прославление труда на страницах прессы советского периода

В советский период пресса газета способствовала формированию местной региональной идентичности. Прежде всего, это касается воспитания чувства землячества – в первую очередь на уровне села, а затем района. В этом отношении весьма действенной была манифестация трудовых успехов жителей того или иного населенного пункта. Особо показательными являются краткие заметки или статьи, где упоминается название населенного пункта или в случае репортажа о передовике труда – указание на то, из какого села он (она) родом. Названия материалов говорят сами за себя: «Трудовые победы конгазских виноградарей», «Успехи авдарминцев в период уборки урожая», «Комратские табаководы опять впереди». При этом этническая принадлежность передовиков труде не указывалась. О ней можно было судить лишь по фамилиям. Тем не менее в ту эпоху пропагандистское прославление трудовых успехов сыграло свою позитивную роль в формировании чувства землячества в гагаузской среде, что впоследствии позволило перейти на более значимый уровень – формирования региональной идентичности.

Выводы: Тема труда и отношения к труду нашла широкое отражение как в публикациях исторического характера, так и социологических, этнографических и междисциплинарных исследованиях. Последние работы, написанные на стыке литературы и этнологии, демонстрируют, что в художественной литературе гагаузов тема труда и трудолюбия занимает весьма значительное место. Гагаузские писатели транслируют как традиционное отношение к труду, так и новые установки, связанные с такими категориями как богатство, бедность и отношение к творческому труду.

Lucrare elaborată în cadrul Programului de Stat „Evoluția tradițiilor și procesele etnice în Republica Moldova: suport teoretic și aplicativ în promovarea valorilor etnoculturale și coeziunii sociale”.

[35] *Антология гагаузской поэзии,* Комрат: Б. и., 2010, с. 83.

БЕРЕГИНЯ СКАРБІВ НАРОДНИХ: ТЕТЯНА ПОПА І ЇЇ «БАТЬКІВСЬКА ХАТА»

Coast of national treasures: Tetyana Popa and her «Parental House»

DOI: 10.5281/zenodo.8397407
CZU: 39(=161.2)(478)

Катерина КОЖУХАР / Katerina COJUHAR
доктор педагогіки, Інститут культурної спадщини
PhD in pedagogy, Institute of Cultural Heritage
ORCID: 0000-0002-8272-9940
Email: katerinacojuhari@gmail.com

Summary. The article is devoted to the person of Tetyana Popa, known in the museum community of the republic as the organizer of a private museum in the village of Palanka of the Kalaras district. Returning and renovating her parents' house, which was confiscated during the repressions, in the early 2000s, she created a museum of folk art "Casa părăntească", where she lovingly collected a unique collection of artefacts, as well as artistic content, which in the complex, they illustrate almost all directions of folk creativity and traditional household culture of local residents.

Keywords: Tetyana Popa, museum "Casa părăntească", collection of artefacts.

Ім'я народної майстрині, засновниці і директорки приватного музею «Casa părintească» («Батьківська хата»), що в селі Паланка Калараського р-ну Тетяни Попа добре відоме в Республіці Молдова та далеко за її межами. Створивши Центр ремесел «Meșter Faur» та відродивши унікальну техніку килимарства 19 ст. (covorul în bumbi), досконало володіючи техніками гобелену, вишивки, макраме, в'язання гачком, через творчі майстерні, літні школи, майстер-класи, різноманітні курси вона передає секрети майстерності іншим жінкам, у т. ч. і соціально вразливим та малозабезпеченим, молодому поколінню, школярам.

Досвід унікальних практик Т. Попа відображений у низці брошур, альбомів про діяльність музею, про його роботу в різних напрямках народної культури і туризму: «Casa florilor și aromelor»[1], «Nodișori la basma»[2], «Covorul în bumbi – tradiție și inovație»[3], Buletin informațional «Episod»[4], «Experiența călărășeană cu rost»[5] та ін. Окремо відзначимо власну дослідницьку діяльність Т. Попа, зокрема видання архівних матеріалів, присвячене історії заснування монастиря в с. Гиржавка[6].

Наше знайомство з Т. Попа відбулося у червні 2016 р. під час наукової експедиції у комуну «Гиржавка», до складу якої разом з селами Миндра, Гиржавка і Лівардоає

[1] *Casa florilor și aromelor* (broșură). Chisinau: Bons Offices, 2002.
[2] *Nodișori la băsmăluță.*Ghidul bunelor practici Tatiana Popa. Chisinău: Bons Ofifices, 2012.
[3] Popa T. *Covorul în bumbi* – traditie si inovatie. Album, Ghid practic. Chisinău, 2013.
[4] *Episod*. Buletin informational, realizat în cadrul proiectului anti-trafic în Moldova / IREX. № 1, 2. 2007.
[5] *Experiența călărășeană cu rost. A*lbum. Chisinau: Artpoligraf, 2018.
[6] Tatiana Popa, *Despre ce vorbesc zidurile mănăstirii Hârjauca* (documente din arhive). ELAN POLIGRAF, 2007.

входять і Паланка. Національний склад села змішаний: за переписом 2004 р., в ньому мешкає 81% українців та 15,5% молдован. Жителі села послуговуються місцевою говіркою, значна частина з них вільно володіє державною мовою.

Мати пані Тетяни – Агрипіна Бучка (1912–2003), етнічна українка, яка поєднала в собі молдовську й українську культури: по лінії матері її молдовська гілка із с. Сіпотени та Годжінєшти, а по лінії батька і діда Василя Бучки – українці з Буковини, одні з перших переселенців у Паланку. Вона закінчила Елітні жіночі курси у Яссах і придбала професію швачки, модистки, сільської візіонерки.

Батько – Попа Андрій (1910–1974), народився у селі Мінченій де Жос Резинського району, молдовського походження, син лісника Михайла та його дружини Ольги. Також мав вищу освіту – закінчив факультет математики Ясського університету. Доглядав ліс, займався художньою різьбою по дереву, добре знав фольклорну спадщину. Був винятковим співаком і господарем в усьому. У 1945 році був репресований на десять років. Повернувся у 1955 немічний і хворий. Посмертно був реабілітований.

Згадуючи ці важкі для родини роки, Т. Попа розповіла в інтерв'ю про їхні поневіряння. Їх зняли з потягу в Кишиневі. Мати, вагітна її молодшою сестричкою, з нею, трирічною, зуміла втекти. Упродовж року переховувалися в кукурудзяних полях і лісах, і добивалася до рідної домівки. Коли прийшла, батьківську хату, побудовану дідом, в якій народилася в 1912 році її мати, відібрали; дідуся і бабусю також репресували. Їх прихистили родичі по материнські лінії – Дубчак Олекса та Марія: «Ми так і казали їй*:* баба Марія. Родина наша така. І я ніколи їх ни забуду. Це бу́ла наша баба. Вмєсто баби Ліфстіни, ми сво́ю вже бабу ни знали. Це була систра бабушки по материнській лінії»[7]. Вони піклувалися про них, як про рідних дітей.

Особливу роль у формуванні світогляду маленької дівчинки відіграла сусідка, бабуся Ольга Копетинська (1890–1972), від якої дізналася про стародавні українські традиції, особливо пов'язані з релігійними святами, як-от Різдво, Юрія, Паска, розписування писанок тощо; про родинні обряди та їх зв'язок з фольклором та багато іншого.

Першого листа від батька отримали аж у 1953 році. Коли він повернувся, то розповів про всі поневіряння, яких зазнав під час арешту: про утримування у таборі для політичних в'язнів спочатку в Бельцях, а по тому в Чернівцях; про те, як чернівецькі жінки допомагали їм вижити, приносили харчі – хліб, мамалиґу, картоплю; як «викрадали» полонених і переправляли через Прут; як батько спочатку погодився, а потім, поміркувавши, відмовився від подібного плану, усвідомивши, що своє життя він збереже, а родину втратить назавжди. «Жив з молитвами до Бога.», – згадує Тетяна Андріївна.

Жили в покинутих хатах: «були вдо́ви, которі виходи́ли замуж, і свої́ хати вони дарували пожити мамі»[8]. А коли повернувся батько, упродовж 10 років їм було заборонено жити більше двох років на одному місці. Отож, кожні два роки вони переїздили. І тільки в 1968 році батьки змогли повернутися в рідне село, де купили малесеньку хатку і прожили там до кінця свого віку. А батьківську хату Тетяна Андріївна змогла повернути тільки 2000 року, коли вийшов відповідний закон про повернення майна репресованим.

Хто тільки не господарював у тому будинку. Спочатку там був центр НКВС, згодом сільрада, потім правління колгоспу, радгоспу, бригади і нарешті склад. Будинок

[7] Записала К.С. Кожухар від Т.А. Попа, 1942 р. н., в с. Паланка в червні 2016 р.

[8] Записала К.С. Кожухар від Т.А. Попа, 1942 р. н., в с. Паланка в червні 2016 р.

був у руїнах, без стелі, однак Тетяна Андріївна зуміла його повернути, сподіваючись, що хоча б останні роки її мати проведе серед рідних стін. Мати не дожила, але в останню путь її провадили від батьківської хати.

Повернувши відібрану під час репресій рідну домівку, Т. Попа перетворила її на унікальний музейний комплекс, який відбиває взаємодію двох культур – молдовської та української. Перед відвідувачами постають автентичні меблі минулого століття, килими, вишивки, народний одяг тощо, розміщені в трьох кімнатах-залах музею. В окремому приміщенні ткацькі станки – кросна, зразки тканих виробів, посуд і начиння. Чарівний будиночок навкруг старої груші, приміщення літньої та зимової кухонь, як і традиційні страви – сирбу́шка, плаци́нти, го́лубці і напої, не можуть залишити байдужими жодного молдовського чи зарубіжного туриста.

Завдяки неабияким організаторським здібностям, п. Тетяна зуміла організувати гуртки для дітей і підлітків, майстер-класи у рідному селі та в навколишніх селах Речула, Миндра, Гиржавка, Лівордає, курси підготовки та перепідготовки для дорослих. Реалізовані нею проєкти залучили величезну кількість людей до процесу відродження молдовської та української культури, до туристичного бізнесу. Так, у листопаді з 2000 по 2003 роки був запроваджений проєкт «Освіта, розвиток та інтеграція», основне покликання якого було навчання дітей із соціально незахищених сімей та безробітних жінок традиційним ремеслам вишивки, гобелену та в›язання гачком. У січні-грудні 2004 р. мав місце проєкт для мешканців рідного села «Професійна інтеграція груп ризику» (навчання, соціальна допомога, культурна діяльність). У грудні 2004 – вересні 2005 р.р реалізувався проєкт «Професійна орієнтація молодих жінок із групи ризику в селі Паланка Калараського району». З 1 жовтня 2006 р. по 28 лютого 2007 р. – проеєкт «Центр професійної інтеграції молоді з групи ризику в селі Паланка Калараського району. Ремесла: від хобі до професії. під час якого були організовані курси з пошиття одягу та навчання шиттю.

31 червня – 31 серпня 2007 р. був організований творчий табір і вуличний театр «Антитрафік. “Будь обережним, все в твоїх руках”». 10 серпня 2009 р. по травень 2010 р. реалізувався проєкт «Відродження ремісництва. Створення майстерні з виготовлення дерев’яних виробів» (майстерня художнього різьблення по дереву) . У грудні 2009 р. до грудня 2011 р. вона працювала над проєком щодо надання соціальних послуг для людей із малозабезпечених верств населення шляхом створення багатофункціонального громадського денного центру «Dăinuire».

Вона щедро ділиться набутим досвідом на семінарах з молдовськими та закордонними учасниками. Так, у березні 2011 – вересні 2012 р. реалізувався проєкт «Casa Părinteasсă» – школа пращурів» (навчання керівників Будинків культури Калараського району, навчання дорослих з метою перекваліфікації, залучення людей похилого віку до ремісничої діяльності); у березні-вересні 2012 р. – проєкт «Установи культури і сфера освіти для дорослих (літнє стажування/обмін досвідом між старшими волонтерами з Нідерландів та Республіки Молдова). Лютий 2011 р. – травень 2012 р. під час культурного тандему «Еклектична лінія» відбувся міжкультурний обмін з Німеччиною у галузі навчання безробітних жінок килимарству та використанню елементів орнаменту в сучасному одязі. Естонський проєкт «Розвиток ремісничого мистецтва та соціального підприємництва жінок у Калараському районі», який відбувся у серпні 2018 р. – листопаді 2019 рр., був присвячений розвитку ремісничого підприємницького духу жінок названого району.

Тема килимарства посідає особливе місце у творчій праці п. Т. Попа. Так, з 7 по14 серпня 2005 р. відбувся «Проєктний табір творчості майстрів текстилю із сіл Паланка та Фрумоаса Каларaського району». Упродовж року (з грудня 2012 – по грудень 2013 рр.) тривав проєкт «Килим у Бумбі – традиції та інновації», покликаний покращити довкілля та якість життя в комуні Гиржавка через створення унікального, цінного культурного туристичного продукту – лікувального килимка у техніці *bumbi*.

Останнім часом директорка музею все більше уваги приділяє людям поважного віку. Так, 2020 рік пройшов під гаслом проєкту «Солідарність поколінь» – «Активний незалежно від віку», під час якого відбулося навчання літніх людей ремісничій справі. У серпні-жовтні 2021р., незадовго до пандемії, спільно з громадським об'єднанням «Життєздатність» у рамках проєкту «Від традиції до сучасності» були організовані одноденні майстер-класи табірного типу з навчання народних промислів.

Будучи культурологом за освітою, ґрунтуючись на ентузіазмі та любові до свого народу, Т.А. Попа зуміла зібрати унікальну колекцію та цінні відомості з історії, етнографії та фольклору с. Паланка Каларaського р-ну й організувати, багато в чому спираючись на місцеві традиції, унікальні фольклорно-етнографічні фестивалі, свята, конкурси. «Clopotele Învierii», «Colinda în dar», «Malanca de la Palanca», «Sînziene – Івана Купала», «Primului Snop», «Етнокультурний фестиваль» та ін., які супроводжуються виставками народних майстрів-ткачів, гончарів, лялькарів, кулінарних турів, зйомками фільмів і програм, збирають численних туристів з Молдови та з-за кордону[9].

Під час трьох експедицій у с. Паланку Каларaського р-ну (2016, 2019, 2021) нам вдалося записати унікальні оповіді Тетяни Попа щодо календарного та родинного обрядових циклів, традиційного килимарства, одягу і взуття, їжі та харчування місцевого населення. Її спостереження і зауваги щодо колядницького репертуару і манери його виконання, маланкування, особливостей святкування Святого вечора і Різдва, Святого Василя, Великодня, Трійці, Петра і Павла, св. Іллі та ін., а також зафіксовані нею орнаменти писанок, зібрані і видрукувані дитячі ігри українських дітей, історія села мають неабияке наукове значення. А перетворення музею «Casa părintească – Батьківська хата» на справжній освітній, культурний і туристичний центр, який став обов'язковим для чималої кількості туристичних маршрутів, її багатий досвід, який засвідчує цілеспрямованість, натхненність і залюбленість у молдовську та українську культури Тетяни Андріївни Попа, вдумливої, уважної до деталей, справжньої берегині народних скарбів, заслуговує на всебічне вивчення та популяризацію.

Lucrare elaborată în cadrul Programului de Stat „Evoluția tradițiilor și procesele etnice în Republica Moldova: suport teoretic și aplicativ în promovarea valorilor etnoculturale și coeziunii sociale".

[9] https://www.youtube.com/watch?v=73r2qR_GbwU&feature=youtu.be&fbclid=IwAR1cTeKJzfuXjznUvzVkNkXSQVpSTS2Y4aR1dgkcDC9zVNFM2x0kp7ZiBg8; https://www.publika.md/balul-tesatoarelor-13-adolescente-din-tara-au-participat-la-scoala-de-vara_3045249.html#ixzz5s2K7lrH8; https://www.youtube.com/watch?v=9xd8426RouI; https://www.youtube.com/watch?v=NCPEEuWrJXw та багато ін.

TEME RELIGIOASE ÎN POEZIA LUI V. VOICULESCU – O PERSPECTIVA CONTEMPORANĂ

Religious themes in the poetry of V. Voiculescu – a contemporary perspective

DOI: 10.5281/zenodo.8397341
CZU: 821.135.1-291.1.09

Carmen-Maria BOLOCAN
Dr. în filologie, profesor universitar, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” Universitatea „A.I. Cuza”, Iaşi
Email: bolocancarmenmaria@yahoo.ro

Pavel LUNGU
Prof. Dr., Seminarul Teologic Ortodox „Veniamin Costachi”, Mănăstirea Neamţ

Summary. In our study, we aim to identify, synthetically, some religious themes frequently present in the poetic creation of V.Voiculescu. The great poet is recognized, without a doubt, for the faith of a troubled soul and the spiritual strength with which he supported this creed. Voiculescu searched for the beauty of life seen as a divine gift, his poetry testifying to a true God for whom even the supreme sacrifice was worth. Looking closely, we can identify, in the tumult of the search for divinity, illustrated in his poetry, the human being's always longing to be in communion with God, planted in the soul of man since his creation. His aspiration to heavenly brilliance made his entire work devoted to his faith and boundless love for God. No other poet wrote so much religious poetry. His great love for the "Lord of Light" is evident, because, Voiculescu tells you: "I love you, O Lord, above all,/ For such love, a life is too little." ("Alabaster Vessel").

Keywords: poet, poetry, religion, interpretation, Voiculescu.

Vasile Voiculescu va ajunge să reflecte prin poezia sa profunzimea Sfintei Scripturi, învățătura patristică, jertfa nemărginită a martirilor acestui neam, arhitectura ideilor originale creând adesea o atmosferă poetică care fixeaz inefabil hotarul iluminat de credinţă, speranţă şi iubire al sufletului omenesc; în acelaşi timp versurile sale ne oferă libertatea de a privi dinlăuntrul ideilor absolutului creştin.

Poezia voiculesciană abordează o multitudine de teme. Ele au avut dintru început prospeţime spirituală. „Temele creştine au fost aduse în prezentul grav al istoriei dintre războaie, din eternitatea sacră”[1].

Voiculescu a căutat frumuseţea vieţii ca dar divin, a cântat sufletul său ce a aspirat permanent spre cer, iar poezia sa, care mărturiseşte cu credinţă un Dumnezeu pentru care accepta senin, asemenea Sfinţilor mucenici, jertfa, martirajul, a fost aşezată de Ov.S. Crohmălniceanu în fruntea „liricii de sensibilitate religioasă”[2], lirică ce pulsează de fiorul credinţei.

Receptată în mod diferit de numeroşi comentatori ai operei sale, lui Voiculescu i se recunoaşte, fără tăgadă, credinţa unui „suflet în zbucium” şi tăria spirituală cu care şi-a susţinut acest crez.

[1] Nistru *Ţigănuş, Lumină lină – Discursul religios în poezia română*, Galaţi: Alma, 2001.
[2] Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, vol. II, Bucureşti: Minerva, 1974.

La o privire atentă se pot identifica în zbuciumul căutărilor divinităţii, ilustrate în poezia sa, năzuinţele dintotdeauna ale fiinţei umane de a se afla în comuniune cu Absolutul, sădite în sufletul omului încă de la crearea lui.

Setea de spiritual, tensiunea aceasta după Dumnezeu este mare, iar materializarea ei în cântec liric nu o poate realiza decât cu ajutorul nemijlocit al lui Dumnezeu la această strădanie: „Stăpâne, pleacă-te pe coarde ... şi dacă vezi că n-am putere / Ia Tu, în mâna Ta, arcuşul şi cântă în eternitate" (*Ia Tu arcuşul...*).

Acelaşi dor, aceeaşi râvnă îl stăpâneşte la bătrâneţe, când îi spune Domnului: „Nu tai piatră să-ţi ridic minune / Îţi cioplesc un templu din plăpând: / Sus pe lespezi stâlpi de rugăciune, / Bolţi de dor sub turle mari de gând" (*Rugăciune*).

Spiritul înclinat spre religiozitate al lui V.Voiculescu se lasă ghicit de la primele versuri; tratează: scene biblice, agonia Mântuitorului (*Pe cruce*), căderea lui Lucifer (*Frânturi de vis*), plecarea celor trei crai spre Bethléem (*Magii*), sunt laude sau rugi adresate Creatorului: „Ca pe un diamant, / Ia Tu arcuşul, / Acum, când străbătut-am răspântia".

„Curată frunte ce-o sângerase spinii" (*Pe cruce*) se întoarce spre mitul veşniciei reîntoarceri. Aşa cum – *La Rusalii* – „adâncul cer albastru, încununat de soare" primeşte o „strălucită şi grea catapeteasmă", ipostazele lirice ale lui Voiculescu se aseamănă cu desenele subţiri din chenarele celor dintâi cazanii şi minee, înviorate de culori strânse din corolele florilor de câmp: „Altarul larg al firii chema pe toţi la viaţă / Şi-un duh de-ndrăgostire stăpânilor pe lume / Părea că săvârşeşte în liniştea măreaţa / Pristol având pământul, o taină fără nume" (*La Rusalii*).

La viaţă, adică la biruinţă ne cheamă cu emoţie nedisimulată povestea jertfei lui Iisus, pe care poetul o caligrafiază începând cu icoana bethleeană şi până la triumful luminii din Ierusalim, a Mântuitorului, prin înviere: „Iisus murea pe cruce. Sub arşiţa grozavă / Pălea curata-i frunte ce-o sângerase spinii / Pe stâncile Golgotei tot cerul Palestinei / Părea că varsă lavă".

Pentru a transfigura liric tema hristologică, V. Voiculescu nu foloseşte un limbaj patetic, răscolitor; el descoperă în vorbirea populară „parfumul care schimbă inimile- flori". Este un act de înţelegere superioară a unui proces sufletesc ce valorifică emoţia vie şi o înscrie în oratoriul iubirii desăvârşite.

Crescut într-o ambianţă rustică şi pioasă, care asocia credinţei datinile străvechi şi eresurile, retrăind candoarea sufletului infantil, va cânta mai târziu legenda sacră din Săptămâna Patimilor în poezia *Iisus copilăresc:* „Joi porneam încet la pădure / S-adunăm călţunaşi şi viorele, / Umpleam de chiot şi cântec dealurile sure / Uitând că eşti mort şi c-o să te împodobim cu ele. // Vineri Te prohodeam apoi de-a bine, / Biserica era o slavă de fum şi pară, / Mama mă strângea la piept cu suspine / Şi muream şi noi toţi cu Tine, / Până ce Duminică înviam iară...".

Acest Iisus din copilărie îi va rămâne sădit pentru totdeauna în inimă lui V. Voiculescu. *Mângâietorule încununat cu spini* – scrie poetul la sfârşitul versurilor citate: „Oricâte amărăciuni am înghiţit pe cale. / Mi-s încă stupii sufletului plini / De toată mierea amintirii tale". Hotărâtoare pentru izbândă se dovedeşte puterea credinţei: „În fundul lunii străbătură, apoi încet s-au întunat. / Prea fericiţi c-au dat prisoase şi că-n sfârşit s-au închinat / Şi cum îi se vărsa din suflet prisosul sfintei bucurii / Bătrânii magi de-odinioară păreau acuma trei copii..." (*Magii*).

Mai sus *la poarta cerului* ajunge poezia, „dintr-un adânc de minte omenească": „Ce străbătuse calea-nfricoşată / De la pământ la grafia cerească" (*Bătea la poarta cerului*).

Povestea naşterii celui ce avea puteri să frângă „Păcatul greu de la-nceput”, în ieslea umedului staul, ne înduioşează profund. Autorul nu foloseşte figuri de stil complicate ţinând şirul firesc al poveştii, înfăţişează în calde cuvinte: „*întreaga Domnului mărire*”.

Îndemnul final: „...Fiţi gata să primiţi pe Domnul în ziua Sfântului Crăciun!”, se referă, poate, la acea pregătire spirituală dinaintea oricărui Mare Praznic: „Căci harul pururi se revarsă / Pe cel sărac, cinstit şi bun...” (*Colind*).

Dacă relatarea Naşterii ne înduioşează, Icoana Răstignirii ne cutremură. „Cruda osândă” impresionează pe cei prezenţi: fruntea lui Iisus e palidă, încununată de spinii mărturiei.

Jertfa fără pată a Mielului lui Dumnezeu este „pilda vie”. Judecarea Mântuitorului de minţile mărginite ale oamenilor este o grea ofensă adusă acelui „sol paşnic al ideii”: „Cum n-a fost pe potriva măsurei lor înguste, / Şi cum vorbea statornic şi calm de-o înviere / L-au osândit cu toţii nemijlocit să piară” (*Iisus*).

Maica Domnului este „zdrobită” şi se înfioară la gândul că fiul ei, „stăpânul lumii”, ar putea să moară: „Să moară El, Cel fără de moarte, / El, veşnicul izvor al vieţii. / Străpuns de suliţă pe cruce. / Purtând cunună de scaieţi?!”

Imaginea este cutremurătoare, iar jalea amara a mamei este fără margini: „Pustiu şi ţeapăn doarme mortul / Cu chipul crunt şi mohorât: / *E* surd la bocetele mamei, / Gol, plin de sânge, ocărât”.

Abia cu acest volum din 192l, *Pârgă*, iese va iveală adevărata alcătuire internă a poetului, înfiorată de puternice aspiraţii spirituale. „Sentimentul religios se interiorizează şi începe să nu mai fie exprimat discursiv, ci sub forme alegorice sau simbolice”[3].

Scriitorul este mereu adâncit în tainele sufletului, creând o tensiune lirică autentică ce fac din Vasile Voiculescu un poet original.

Poetul se îndreaptă spre zonele adânci ale fiinţei sale, se întoarce în sine şi descoperă „o altă lumină”, căci: „Nu mai aştept lumină din afară: / O alta-n mine tainic s-a aprins” (*Noul mag*).

Imaginile plăsmuite de Vasile Voiculescu au cursivitate elegiacă: „Sufletul meu este alb şi fără pată / Cum a fost năframa Sfintei Veronica / Doar a-ntins-o Sfânta negrăind nimica. / Iar Martirul şterse forţa-nsângerată...” (*Ca năframa Sfintei Veronica*).

Punctul de plecare al poeziei Î*n Grădina Ghetsemani* se află în Evanghelia Sfântului Luca: „... Părinte de voieşti să treacă de la mine acest pahar... Dar nu voia Mea, ci voia Ta să se facă! «Iar un înger din cer s-a arătat Lui şi-l întărea. Iar El fiind în chin de moarte mai stăruitor se rugă. Şi sudoarea Lui s-a făcut ca picături de sânge care picurau pe pământ. Şi ridicându-se din rugăciune a venit la ucenicii Lui şi i-a aflat adormiţi de întristare»” (Luca 22, 40-46).

Motivul Rugăciunii lui Iisus in Grădina Ghetsemani apare frecvent în numeroase lucrări de artă. Vasile Voiculescu menţine în structura poemului, majoritatea detaliilor din textul biblic pe care le dezvoltă într-o ţesătură poetică străbătută de o mistică devoţiune. În poezia sa de inspiraţie religioasă, imaginea lui Iisus apare, de obicei, asociată cu tema durerii, scriitorul oprindu-se asupra pătimirilor Acestuia (*Pe cruce; Iisus; În Grădina Ghetsemani; Stă Maica Domnului*). „O pasăre din ceruri să tabere flămândă / Avidă, să mă-nghită şi înapoi să zboare!” (*Căzut pe piatră*).

Iisus, cu întreaga fiinţă răscolită, răspunde la chemarea Părintelui Ceresc şi simte, în arşiţa serii sfinţite, foşnetul mării de amar. „Amarnica strigare stârnea în slăvi, furtuna”, nu este strigarea, frământarea unui om obişnuit, ci a lui Dumnezeu-Om, în acelaşi timp Om adevărat şi Dumnezeu adevărat. Aceasta strigare răscoleşte întreaga natură.

[3] Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, vol. II, p. 289.

„Grozava cupă" este o certitudine a trecerii spre „altceva" („mult mai mult"). Ea conţine „veninul groaznic" (alăturarea fonetică dă o mare expresivitate). „Apa verzuie" defineşte cromatic imensitatea „golului" pe care jertfa Sa îl va lumina.

Ca un om adevărat, Iisus avea să primească adevărata jertfă. Domnul Hristos avea să oprească pe fruntea sa rotirea cosmică a spiniior ce nu vor ştii nicicând (cum va scrie V.Voiculescu în alt loc) să înflorească. Cum va putea să treacă şi această ultimă decisivă încercare.

În acel ceas al înserării de sub măslinii iudaici, Iisus are forţa spirituală de a se desprinde de necredinţa, trădarea şi înverşunarea nebună a celor care Îl urăsc.

În interpretarea lui V. Voiculescu, rugăciunea lui Iisus pe Muntele Măslinilor este „rostirea" (strigarea) Spiritului pur. Printre braţele rugătoare ale pomilor răsuciţi şi însetaţi de cer se întrevede crucea martirajului, devenită de atunci axă a lumii. Acest semn se înalţă în opera lui Voiculescu prin întâlnirea celor două coordonate: dragostea pentru Părintele Ceresc şi bucuria de a izbăvi lumea, prin acceptarea necondiţionată a jertfei.

Iisus a înţeles că de jertfa Sa, cu care trece printre coloanele cerului, depinde întreaga viaţă, El însuşi fiind izvorul vieţii.

Iarba, grădina, măslinii, aripile (serafice) sunt laturile ce definesc acest perimetru al sublimului tragic. Grădina de măslini – fântână de mir şi loc de retragere – devine Altar, primul altar al jertfei şi al speranţei că „Vraiştea" ticăloşiilor nu va mai învinge viaţa cuvioasă şi demnă. Măslinii (sufletul lor inocent) nu-şi mai află locul lor pe pământ. Ei nu pot să vadă lacrimile Mântuitorului. Însufleţiţi, ca în prima zi a lumii, ei nu vor să accepte că Iisus a ajuns aici pentru cea din urmă rugăciune pământească. Aripile siderale ale îngerului protector se opun freamătului sălbăticit ai uliilor, alegorie a vrăjmaşilor din veacuri ai Domnului Nostru Iisus Hristos.

Versul amplu de 13-14 silabe, rima (încrucişată) apropie *spiritul pur* de *spiritul liric*. Spectrul cromatic trece de la verdele excesiv, fosforic al veninului şi auriul veşted al „sterlicilor" de miere, la inocenţa albului şi la catharticul purpuriu.

V.Voiculescu foloseşte un limbaj simplu cu lexicul influenţat de modelul folcloric („brânci", „amarnic", „tihnă", „vraiştea", „dau roată").

Vasile Voiculescu retrăieşte împreună cu iubitorul de poezie creştină ultimul popas al vieţii pământene a lui Iisus. Poeţii (mai ales dintre aceia care au trăit în vremurile *funeste*) sunt convinşi că prima Cruce a lui Iisus a fost Cuvântul, întâia formă a iubirii de oameni şi de manifestare a absolutului.

Cele patru catrene ale poeziei *În Grădina Ghetsemani* – un semn Christic – sunt un drum metaforic către transcendent.

După modelul teandric (divino-uman), caracteristică a credinţei ortodoxe, mântuirea se realizează prin conjugarea eforturilor umane cu cele divine.

Trimişi ai lui Dumnezeu, daţi omului pentru a-i uşura găsirea căii spre Dumnezeu, sunt îngerii. Ei fac cunoscută oamenilor voia lui Dumnezeu. Unii critici literari sunt de părere că îngerii lui Voiculescu nu sunt autentici: „Unii dintre îngeri sunt cam de carnaval. Simple măşti"[4].

Încă de la prima compunere din *Poezii* poetul aduce imaginea îngerilor care seamănă în brazde sămânţa poeziei: „Cerească floare, albă, strălucită / Cu blând miros de rai, e Poezia / Sămânţa ei de îngeri e svârlită...". La poarta cerului stau îngeri, iar în cer se învârte „sfânta îngerilor horă".

Când au nevoie de ajutor ostaşii speră-n ajutorul îngerilor: „Când vine clipa Domnului / Acum în vremea 'nfrângerii / Te pleacă Maicii Domnului / Să ne trimită îngerii. // Fug îngeri

[4] Dumitru Micu, *Gândirea şi gândirismul. Momente şi sinteze*, Bucureşti: Minerva, 1975.

din înfrângeri cu frânte lănci de aur / Şi pier din cer Arhangheli cu arcuri descordate" (*Apus apocaliptic*). Îngerii Domnului sunt peste tot: „Erau acolo nori de îngeri seninul cerului umplându-l" (*Mergeam pe căi alunecoase*).

Îngerii sunt copiii porniţi cu colindul: „*Într-o noapte m-au căutat îngerii la prag / Am sărit din somn să-i apăr de câini*" (*Cheia de aur*).

Mesagerii îngereşti îi ajută pe oameni să-şi depăşească temerile, dar ezitările şi înfrângerile sunt uneori reciproce şi sugerează voia Harului.

Îngerii nu sunt, însă, singurul instrument de exprimare a sentimentului religios. Continuând exerciţiul din volumele precednte, poetul rescrie capitole din Evanghelii, precum cele referitoare la: umblarea pe ape, cina cea de taină (*Iisus pe ape; Pregătiri de cină; Cina cea de taină*), ori îşi imaginează întâmplări pe marginea unor momente din biografia hristică (*Pe drumul de aur al Sidonului; Mântuirea lui Hur; Orbul*). Figura Mântuitorului apare frecvent în poezia lui Vasile Voiculescu: Naşterea, călătoria Magilor, Botezul, Patimile şi moartea lui Iisus, Cina cea de taină etc.

„Aşijderi crinului", poetul se întoarce cu „ghimpii goi" spre Dumnezeu, aşteptând să-i trimită „mielul paşnic să-l pască".

De multe ori motivul religios devine prilej de retrăire a unor emoţii din altă vârstă, lirismul fiind autentic, emanând nu atât religiozitate cât candoare, cum apare în *Iisus din copilărie* sau în *Dumnezeu copilăresc*: astfel, frăgezimea sufletească a scriitorului dă la iveală tablouri calde, luminoase. Dumnezeu apare zugrăvit într-o manieră naivă, infantilă asemeni „unui boier cu barbă albă" ce dă albilor porumbei „boabe aurii de mei".

„Păşind în vârful gândurilor", la vârsta înţelepciunii, poetul „va urma calea spre spirit pur" (*Horeb lăuntric*). Îşi ia „toiag de înger şi umblă raiul tot" (*Toiag de înger*). Cum însă până la ceasul judecăţii mai sunt multe drame pământeşti – poetul se refugiază în contemplaţie hristică: „aşijderi crinului de câmp sălbatic".

Cele două lumi, divină şi umană, nu contenesc să se caute: „În vârful copacului Tău sunt o floare ... / Pe cea mai înaltă ramură a lumii / Mă leagăn în talazul de azur şi soare. / Slavă ţie că n-am rămas cu temniţa lumii" (*Doamne*).

În anii de restrişte prin care i-a fost dat să treacă, inocentul „doctor de suflete", slujitorul Rugului aprins, rugăciunea sa, asemenea rugăciunii sfinţilor, capătă o dimensiune reală. În umilinţă se învăluie cuvântul celui ce avea să împărtăşească destinul martirilor neamului: „Inimă a lui Dumnezeu, Doamne Iisuse Christoase, / Cel ce-Ţi gâlgâie sângele până jos, în adâncimi, / Deschide-Te rugăciunilor noastre sfioase, / Dulce miez al misterioasei Treimi".

Asemănându-se cu cei care plecau spre mucenicie cu bucuria apropiată a întâlnirii cu Domnul, Vasile Voiculescu îşi rosteşte psalmul vieţii de sacerdot ca pe o: „…baladă / În drum spre Mănăstirea dintr-un gând .../ *Îngenunchez în mine de plecare, / Pelerinaj spre Cel mai bun şi sfânt / Las lacrimi, zvârl dureri, arunc mustrare...*" (*În orice rugăciune*).

V. Voiculescu a avut un cult pentru patrimoniul de nobleţe al sacrelor lumini. O metaforă a graţiei lirice – descrie umbra sufletului: „fruntea goală a luminii". Poetul se devotează speranţei: „lin inima lumii începe iar să bată...".

Poezia lui Vasile Voiculescu, începând cu volumul *Destin*, se îmbogăţeşte cu note epice şi descriptive. Acestea dau viaţă unui lung şir de amintiri din copilărie (*Prin sita zilelor; Pisica popii; Iarna de altădată; Vara în miezul codrilor; Somnul la margine de codru; La schit de munte; Zânele de aur; Iisus din copilărie*). Realitatea e vecină bună cu miraculosul: „Un călugăr vindea icoane de la Ierusalim ... // Dar minunea cea mare era tabla de alviţe: / Un roi de copii cu plete plăviţe / Ne strângeam împrejur gata să ne prindem de ele / Bâzâind împreună cu muştele pe lângă acadele" (*La schit de munte*).

Cu scurgerea timpului, poezia lui Vasile Voiculescu trece printr-un proces de purificare sesizabil în volumul *Urcuş* (1937) şi *Întrezăriri* (1939). Idealul formei perfecte începe să-l stăpânească pe poet, aşa cum observa Vladimir Streinu[5].

Cea mai mare parte a poeziilor religioase (unele inedite) vor fi adunate de fiul poetului, Radu Voiculescu, în volumul *Călătorie spre locul inimii* (1994), după ce o parte din poeziile de aici fuseseră publicate în ciclul *Clepsidra* (1968) sau în volumul *Gândiri albe* (1984), alcătuit de Victor Crăciun.

Poezia sa religioasă este străbătută de un fior de adâncă evlavie, aspirând continuu spre cer până la dizolvarea eului cu divinitatea, căci: „Eu, un nebun, un netot. / Pumn de fum, strop de nisip, / Eu Te vreau, Doamne, să-mi fii Tot!" (*Nebunul*).

Iubirea, credinţa, moartea, vechi motive prezente în operele marilor poeţi ai lumii, se oglindesc şi în creaţia lui V. Voiculescu într-un mod propriu şi original. Scurgerea neiertătoare a timpului, cu tot ce aduce el, ca rod şi ca melancolie a apropierii de sfârşit nu-l înspăimântă, poetul rămânând demn, resemnându-se în faţa morţii.

La poeţii creştini confruntarea cu iminenţa morţii este una din sursele de reflecţii lirice, întrucât creştinismul propune, ca religie a vieţii veşnice, soluţia împotriva morţii. Nu se teme de această trecere, fiind încredinţat că adevărata fericire e dincolo de prăpastie: „Scuturaţi-mă vânturi mlădii ori haine. / Singură moartea e dincolo de fire / Prăpastie, cu adânc de fericire" (*Doamne*).

Semnificativă pentru această temă este şi poezia *Murind*: „Nu Te cunosc, nu Te închipui. Te presimt. / Toate din mine Te vor şi Te cheamă / Mă-năbuşe lumea în pântecu-i strâmt / Bat în ea ca un făt în vintrea de mamă: / A sosit sorocul să ies, nu mi-e teamă...".

Lumea aceasta este pentru el asemenea „pântecului strâmt", simte că se sufocă, considerând moartea ca pe un început, ca pe o renaştere, căci: „Din caznele morţii mă nasc... Ah, cum doare!".

Încrederea în puterea lui Dumnezeu este fără margini, iar dorinţa de „a fi" cu Dumnezeu este devorantă; poetul e zămislit „ca un munte", „din pietre grele", iar „Ruga" sa, năprasnică: „Te-adulmecă şi pe Tine Doamne, / să Te apuce şi să Te sugă" (*Din pietre grele* – poezie dedicată lui Andrei Scrima în 1953).

Aduce un elogiu Frumuseţii, Comuniunii şi Iubirii absolute în Treime; el dăruieşte celorlalţi bucuria de a şti „fără să priceapă" că Dumnezeu este iubire: „Am visat icoana tainicei Treimi / Crucea cu trei braţe-ntinse spre lume..." (*Treime*).

Poezia sa, cu fragedă prospeţime spirituală încântă sufletul: „Suflete, ia pasul stelelor tăriei...". Întrega fiinţă clocoteşte în aşteptarea contopirii cu cel Bun: „Dănţuind în cosmos. Doamne, –n drum spre Tine / Simt că sunt un soare ce nu se mai stinge" (*Împărtăşirea*).

Poetul invocă ocrotirea fecioarei: „Călăuzeşte-mă Fecioră" (*Invocaţia*); „Primeşte Nencăputul, nemuritoarea Plasma, / Tu, binecuvântată, prea sfântă-ntre femei".

Aspiraţia sa spre cerească strălucire a făcut ca întrega sa creaţie să fie închinată credinţei şi dragostei sale nemărginite pentru Dumnezeu. Nici un alt poet nu a scris în asemenea cantitate poezie religioasă. Este evidentă marea sa iubire pentru „Domnul Luminii", căci: „Te iubesc, o, Doamne, mai presus de toate, / Pentru-aşa iubire-i prea puţin o viaţă" (*Vas de alabastru*).

Unul dintre cele dintâi simboluri creştine reprezentând marele mister al credinţei – Patima şi Moartea prin răstignire a lui Iisus Hristos – se regăseşte în minunatele poeme ale poetului martir Vasile Voiculescu. El cântă „semnul Fiului Omului" (Mt. 24,30) şi „stindar-

[5] Vladimir Streinu, *Poezie şi poeţi români*, Bucureşti: Minerva, 1983, p. 264-287.

dul Bisericii" (Is. 5,26) dorind să aibă „o inimă de sfânt" şi drept „cârmă spre Domnul pe oceanul de rele" – Crucea Sfântă, „Crucea Cheie" (*Crucea – Cheie*).

Nu există experienţă a împărăţiei lui Dumnezeu fără Cruce (Fapte 7,55-56), ficare suflet trebuie să-şi aibă rădăcina în *lemnul Crucii*, creştinii fiind „ramurile Crucii". Crucea este Arcă: „Tu, Cruce purtătoare de trupul lui Christos, / Azi ca o nouă Arcă te-ncarci de-ntrega lume / Şi biruind potopul păcatelor, anume / O vrei şi-o scoţi din Ceruri, la Tronul sfânt prinos" (*Crucea – Arcă*).

Crucea este Mireasă (*Crucea Mireasă* – 1954), iar „Mirele Christos". Crucea este „Remediu": „... Tu, singur, Tu cel far' de prihană, / Împunsule în coastă, bătutul e în cuie / Tu ştii ce-i chinul: Ia-mă, pe Crucea Ta mă suie, / Ca Duhul Crucii Tale să ardă crunta-mi rană" (*Crucea Remediu*).

Paradoxul credinţei creştine stă în aceea că puterea Lui Dumnezeu se arată în suferinţă, în „Cruce", „căci când sunt slab, atunci sunt mai tare" (II Cor. 12,10). Adevăratul sens al Crucii stă în înviere: „Tu, Cruce, dulce jug al lui Christos" (*Crucea – Jug*), dar şi în adâncimea sacrificiului, în măreţia iertării şi a iubirii divine a Sfintei Treimi: „Nedespărţită cruce de Iisus / Tu, soaţa pretutindeni lângă El / Ca pe pământ şi-n Ceruri eşti la fel / Părtaşa slavei celei mai de sus" (*Locul Crucii în Sfânta Treime*).

Poetul scrie folosind „limba cerească": „Doamne până a nu Te cunoaşte eram ca mut…", dar: „M-ai învăţat acum, ca pe îngeri să vorbesc / Limba cerească, universală, a Rugăciunii".

Jertfa duhovnicească este esenţa credinţei, iar „altarul sfinţeşte darul". Fiecare credincios aduce la altar propria sa jertfă duhovnicească; aşa procedează şi poetul Vasile Voiculescu: „Din pârga roadelor mele. Părinte / Pe masa înţelegătorului Tău jertfelnic / N-am alte daruri să-Ţi pun înainte / Decât aceste versuri, prinos sfielnic...".

Poetul îşi ia, cu împăcare, ultima împărtăşanie, lăsând lumii testamentul său de credinţă, nădejde şi iubire. El a răsfrânt peste „mormintele" din secolul său amarnic (de indiferenţă, de neştiinţă, de ură, de înverşunare, de trufie) aura transparentă a sfinţeniei, lumina unei raze neînvinse: poezia mântuitoare.

Trebuie amintite şi acele „piese din dosarul condamnării", drept însemnată mărturie pentru marile încercări prin care i-a fost dat să treacă scriitorului creştin Vasile Voiculescu: *Transnistria*; *Cerşătorul; Neagra Labă; Noul Arhitect; Moldova veche*; *Edera*. Alături de acestea sunt foarte multe alte poezii cuprinse în colecţia *Călătorie spre locul inimii*.

Personalitate complexă, cu o activitate fructuoasă în domeniul literaturii, în medicină, şi ca director al Radiodifuziunii, Vasile Voiculescu a avut o contribuţie remarcabilă la dezvoltarea culturii româneşti.

Păşeşte în literatură modest, dar face spectaculoase *Urcuşuri*, poezia sa ajungând a fi apreciată drept „cea mai substanţială şi cea mai originală poezie romanească după cea a lui Eminescu" (Dumitru Stăniloae).

S-a aflat permanent în căutarea Absolutului divin (unde a găsit totdeauna mângâiere); dar, e firesc lucru ca omul, fiind făcut după chipul lui Dumnezeu (Facere 1,27), să tindă natural spre Făcătorul lui.

A fost considerat în contextual celorlalţi poeţi religioşi, *poetul credincios*. Credinţa sa nedespărţită de spiritualitate, de adorarea tainei lui Dumnezeu şi de experierea acestei taine se regăseşte permanent în creaţia sa. Omul şi opera sunt un tot.

Pregătirea ştiinţifică, studiile medicale, cunoştinţele de filozofie şi în toate celelalte domenii de cultură, artă, literatură, în loc să-l îndepărteze de credinţă l-au apropiat, pentru că la temelia sufletului său era credinţa din care el şi-a constituit un spaţiu de viaţă.

Vasile Voiculescu este unul din rarii scriitori a cărui permanentă grijă a fost aceea de a se pune de accord cu propria conştiinţă.

Cel mai paşnic, cel mai blând, cel mai iubitor de neam şi ţară dintre fiii acestui popor a fost etichetat de comunism „duşman al poporului", arestat şi condamnat la ani de grea detenţie ispăşiţi în închisorile Aiudului şi Jilavei – fiindu-i interupt brutal şi pentru totdeauna fluxul genialelor creaţii voiculesciene. Nu i se putea reproşa decât dorinţa sa de a vedea Omul ridicat la rangul de Om prin Credinţă şi Cultură. Toată opera sa este o pledoarie în acest sens, de la poezia patriotică, religioasă ori filozofică, la conferinţele radiofonice. Ca o lumină din lumină ar fi vrut să vadă lumina gândurilor sale trecând spre noi şi mai departe: „Pocalul sus şi-nchină / Îţi torn să bei lumină" (*Sonetul LVII*).

Deşi a suferit enorm, Vasile Voiculescu a răspuns urii prin iubire, care i-a fost alături de credinţă singurul mod de existenţă şi temelia tuturor creaţiilor sale. Este unul din poeţii care a dăruit celorlalţi bucuria de a şti că „Dumnezeu este iubire".

„Intră, te întâmpin Doamne al luminii", iată fraza voiculesciană prefăcută în rugăciunea *Rugului Aprins*.

PROBLEME DE LINGVISTICĂ ȘI LITERATURĂ. PROVOCĂRI ACTUALE

PROBLEMS OF LINGUISTICS AND LITERATURE. CURRENT CHALLENGES

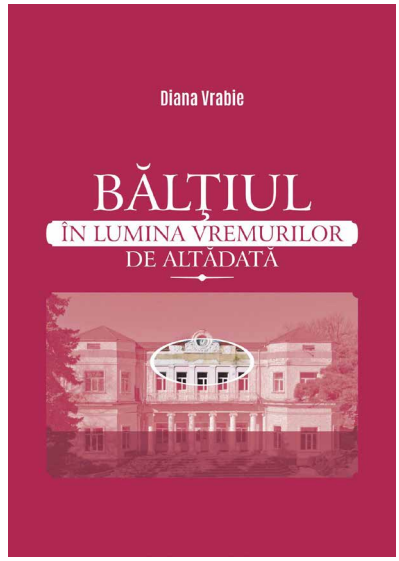

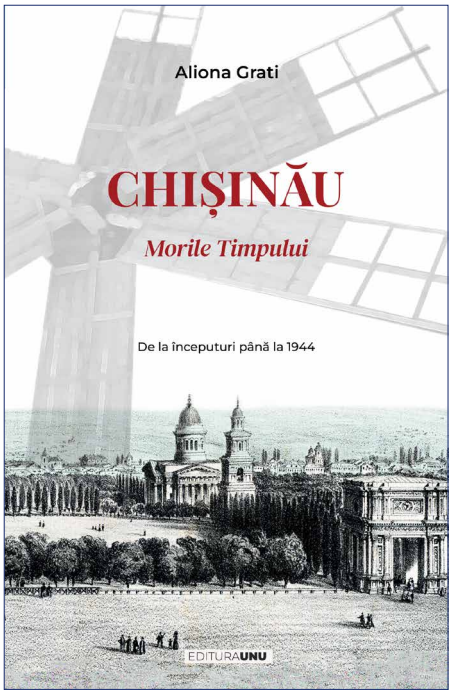

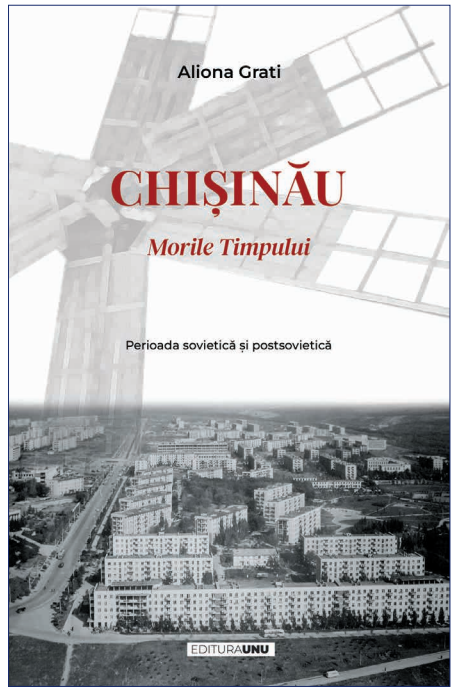

Rezultatele științifice ale cercetătorilor din cadrul Programului de Stat sunt valorificate editorial în monografii: dr. hab. Ion Chirtoacă, dr. Diana Vrabie, dr. hab. Aliona Grati (2 volume)

CHIȘINĂUL ANILOR ’50 ÎN MEMORALISTICA LUI ION DRUȚĂ
Chisinau of the 50’s in the Memoirs of Ion Druță

DOI: 10.5281/zenodo.8397372
CZU: 821.135.1-94.09(478-25)

Iraida CONDREA
Doctor habilitat în filologie, profesor universitar, Universitatea de Stat din Moldova
ORCID: 0000-0002-6660-526X
Email: iraida.condrea@gmail.com

Summary. The writer Ion Druță gained notoriety through his novels, which brought a breath of fresh air to literature, after the doctrinal era of socialist realism, describing the image, worries and joys of people in the villages of Moldova. He made his first literary attempts as a correspondent, working in the 50s for several newspapers in Chisinau. The urban realities of those years, exposed from the then-now perspective, create a form of “urban palimpsest” in the author’s memoiristic prose.

Keywords: memoiristic prose, city, village, urban toponymy, names-palimpsest.

În creația oricărui scriitor sunt prezente, sub diverse forme, propriile trăiri, experiențe amintiri, or aceste nu totdeauna sunt percepute de cititori ca fiind autentice. Altceva este cu proza memoralistică, în care totul are valoare de document și doar interpretările denotă atitudinea subiectivă a autorului. Textul cu caracter de document pare pentru mulți mai interesant decât ficțiunea pură.

„Literatura memorialistică constituie un gen aparte, care se plasează între istorie si literatură. Are o valoare documentară, prin relatările de evenimente diverse, ce s-au succedat într-un anumit spațiu geografic, într-o anumită perioadă de timp... Datorită acestei duble valori – documentară și literară, proza memorialistică, sub toate formele ei, dar mai ales amintirile și memoriile, constituie o lectură pe cât de instructivă, pe atât de agreabilă și desfătătoare, ce se bazează mai mult pe măiestria artistică a scriitorului în evocarea diferitelor întâmplări sau evenimente care s-ar pierde daca nu ar fi imortalizate.”[1]

Scriitorul Ion Druță totdeauna și-a exprimat tranșant punctele de vedere în legătură cu anumite evenimente/situații, drept dovadă fiind ampla sa publicistică[2]. Acceptată sau nu, de multe ori criticată cu vehemență[3], vocea lui Ion Druță s-a făcut auzită în spațiul basarabean cu cele mai diverse ocazii. Dar iată că în 2018 autorul publică o carte de „memoralistică pură” – „Căsuța de la răscruce”.

Ce ascunde „Căsuța de la răscruce”?, se întreabă criticul literar Mircea V. Ciobanu. În opinia sa, „Textul care dă numele cărții este unul pur-memorialistic, deși în cazul lui Druță niciodată nu poți băga mâna în foc unde e document și unde ficțiune. O înlănțuire de amin-

[1] Ioan Mititeanu, *Proza memorialistică – o vibrare emoționala a experienței de viață*, [online] http://bistritanews.ro/index.php?mod=article&cat=5&article=26953 (consultat 23.06.2023).
[2] Victor Moraru, *Reperele măiestriei. Experiența publicistică a lui Ion Druță*, [online] https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/5-26.pdf (consultat 14.07.2023).
[3] Maria Șleahtițchi, *Publicistica lui Ion Druţă sub semnul manipulării* [online] https://timpul.md/articol/publicistica-lui-ion-druta-sub-semnul-manipularii-134369.htm, 3 sept. 2020 (consultat 22.07.2023.

tiri aparent nestructurate decât de capriciile firești ale memoriei (nu mai uimește pe nimeni – și nu mai contestă nimeni afirmația – că în Basarabia viața literară e mai interesantă decât literatura.). Dar Druță nu ar fi Druță dacă ar lăsa povestea să curgă după legile obișnuite ale mecanicii fluidelor."[4]

ORAȘUL, CA SPAȚIU VITAL pentru cei ce îl populează, este perceput în funcție de preocupările și modul de viață al fiecărei persoane. Unii nici nu observă pe unde trec, ce s-a schimbat, nu știu ce a fost și nici nu-i interesează ce va fi. Or, pentru mulți, mediul orășenesc este un factor care modelează destine, influențează parcursul formării și integrării sociale, profesionale, culturale.

În cazul oamenilor de creație, printre care a activat și s-a format scriitorul Ion Druță, doar orașul, cu instituțiile sale, poate oferi posibilitățile necesare de creștere și promovare a propriei valori și acest lucru este accentuat de multe ori în cartea de proză memoralistică „Căsuța de la răscruce", apărută în 2018 la editura „Cartier".

„Piesa de rezistență a volumului, Căsuța de la Răscruce, în 5 secvenţe, reface atmosfera anilor '50, ani în care proletcultismul jdanovist are la Chişinău, în persoana scriitorilor (şantişti) transnistreni, un batalion de şoc veghind cu strășnicie la implementarea realismului socialist – «metoda noastră principală de creaţie»."[5]

Sosit la Chișinău după demobilizare, în ianuarie 1951, Ion Druță încearcă să-și realizeze aici planurile de viitor, fiind avid de libertate, mai ales de libertatea de a scrie așa cum consideră de cuviință. Or pentru această libertate a plătit scump, căci orașul, cu instituțiile sale pline de „nacealnici" kaghebiști, de militari demobilizați, instalați în toate funcțiile-cheie, nu oferea prea mult spațiu de creație sau inspirație. Pe tot parcursul cărții este clar exprimată o atitudine antagonistă a omului născut și crescut la sat, în cu totul alte condiții, față de acest conglomerat urban, cu o populație de strânsură, cu legi aproximative și apucături feudale. „*Încruntat, greoi și agresiv era pe atunci Chișinăul.* Schilodit de bombardamente, cu străzi semipustii, cu movile de gunoaie la tot pasul, cu curți năpădite de buruieni... Sărmanul oraș își căuta cu greu rostul, fața și asemănarea" (p. 15).

Metaforizând cumva imaginea, autorul dă caracteristici necruțătoare acestui „monstru", apărut prin „procesul de urbanizare sau, mai bine îi vom zice, procesul de orășenizare... Deși mulți dintre noi locuim de ani buni la oraș, mai rămânem încă săteni sau, în cel mai bun caz, orășeni de prima generație" (p. 11). Este interesantă analogia cu Bucureștiul, pe care o face Druță prin intermediul unei scriitoare britanice, Olivia Manning, care a publicat o carte în care scrie că Bucureștiul e un oraș plin de țărani. „Unii sunt țărani autohtoni, alții, deși îmbrăcați orășenește, sunt țărani prin comportamentul, prin moravurile, prin felul lor de-a fi". Concluzia scriitorului este una puțin măgulitoare: „Dacă așa apare Bucureștiul, ce să mai vorbim de *sărmanul nostru Chișinău, oraș rece, țepos, de strânsură, cu legi aproximative, cu apucături feudale, de codru*" (p. 11). „Încruntat greoi și agresiv era pe atunci Chișinăul", în care se mai păstra regimul paramilitar, prin urmare, peste tot era necesar câte un comandant. Dorința scriitorului de a evada din acest mediu este permanentă: „Așadar, lucru hotărât. Scriem ultima noastră carte, un fel de adio, și părăsim pentru totdeauna încolonatul oraș de pe malul Bâcului" (p. 140).

---

[4] *Mircea V. Ciobanu,* Ce ascunde „Căsuța de la răscruce" [online] https://www.viataromaneasca.eu/revista/2018/10/ce-ascunde-casuta-de-la-rascruce/ (consultat 04.08.2023).

[5] Emilian Galaicu-Păun, *Căsuța de la răscruce. Cinci secvențe memoralistice* [online] https://moldova.europalibera.org/a/ion-dru%C5%A3%C4%83-c%C4%83su%C5%A3a-de-la-r%C4%83scruce-emilian-galaicu-paun/29492653.html (consultat 28.07.2023).

Atmosfera apăsătoare, creată de lipsurile materiale de după război, era acutizată de supremația unor persoane agramate și ostile, plasate în funcțiile-cheie. „Făceau ravagii peste tot confrații noștri de pe malul stâng al Nistrului, așa-zișii *șantiști.* Am mai scris undeva de ce li s-a lipit această stranie poreclă. Izolați secole la rând de matca lingvistică a neamului, moldovenii de pe malul stâng, din așa-zisa republică autonomă moldovenească, vorbeau o limbă stâlcită, deformată, păsărească. De-o pildă, în loc de a zice: «Ei, și atunci în ziua aceea...», ei ziceau „Șanti, în dzîua așiia...” (p. 19).

Este reliefată „nedorința rușilor de a însuși limba scriitorilor noștri, pentru a putea înțelege ce vorbeau aceștia între ei, dar și veșnicele nemulțumiri ale lor la adresa basarabenilor, cât și învinuirile de infracțiuni grave”[6]. Confruntările directe cu șantiștii se țineau lanț, deoarece „toți redactorii-șefi ai mei erau, firește, din stânga Nistrului. Parfentiev și Iordanov la „Țăranul sovietic”, Tanasova la „Femeia Moldovei” (p. 30). Însă printre cei din stânga Nistrului erau și unele persoane culte, cel mai pitoresc, în opinia lui Ion Druță fiind Leonid Corneanu. Acesta era cel mai european dintre scriitorii de pe atunci, absolvise două facultăți, folosea corect limba și ducea o viață de boier: avea mașină și locuia într-o vilă frumoasă în plin centrul orașului, în spatele Teatrului Pușkin. Unica meteahnă, care îl compromitea definitiv, era creația sa literară, absolut lipsită de valoare. Și totuși, mediul în care viețuiau, i-a influențat destul de mult pe „șantiști”, căci Ion Druță remarcă: „După zece ani trăiți la Chișinău, într-un alt mediu cultural, transnistrenii se cam desprinseseră de Balta ceea a lor, de Tirișpolea, cum își numeau ei fosta capitală, căutau să-și amintească cât mai rar de cele din trecut” (p. 72).

RELAȚIA ORAȘ – SAT se evidențiază pe tot parcursul narațiunii ca o linie de subiect, accentuându-se și ideea precum că orașul se alimentează din seva benefică satului. Printre colegii de breaslă ai autorului – jurnaliști, scriitori – majoritatea proveneau din sate, mulți erau fii de gospodari și și-au făcut un rost în capitală ajutați de părinți. Vecinii scriitorului din căsuța de la răscruce, construită special pentru scriitori, erau toți băieți tineri, de viață. Vladimir Rusu din satul Plop vecin cu Horodiștea, un moldovean întreprinzător, gospodăros, hotărât, ca și răposatul său tată, Vania Ciobanu, codrean, Ion Druță din Horodiște, Petru Zadnipru din Sauca (tatăl acestuia, un tâmplar cu mâini de aur, a muncit o vară întreagă la Chișinău, făurindu-i fiului o casă de toată frumusețea). Însă destinul, orașul acesta cu legile sale barbare, a fost nemilos cu mulți dintre ei. Nu a rezistat nici Petru Zadnipru, un munte de om blând, pașnic, prietenos. „A murit, sărmanul Zadnipru noaptea, într-un taxi, întorcându-se acasă după o furtunoasă ședință de partid. A fost înmormântat la Sauca. Satele Moldovei, după ce și-au trimis în capitală cei mai răsăriți fii ai lor, acum îi întâmpină întorcându-se acasă în sicrie” constată cu amărăciune Ion Druță (p. 114).

Convingerea scriitorului este că „Țăranul prinde greu rădăcini la oraș. Cel care s-a născut într-o casă de chirpici cu acoperiș de paie , cel care și-a petrecut copilăria alergând pe toate dealurile împreună cu cârlanii, cel care și-a lăsat adolescența și prima tinerețe sub cupola albastră a cerului, acela e țăran verde, și orășean în toată puterea cuvântului nu va deveni niciodată” (p. 139).

Cu toate acestea, anume orașul îi oferă tânărului scriitor posibilitatea de a se manifesta, în ciuda multor dificultăți, create de lipsurile materiale și de sentimentul de înstrăinare pe care îl resimte permanent.

---

[6] Sergiu Cogut, *Imaginea străinului în proza memoralistica druțiană din volumul „Căsuța de la răscruce”* [online], http://dir.upsc.md:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/2348/Conf_UPSC_2020_Vol_III_p166-170.pdf?sequence=1&isAllowed=y (consultat 14.06.2023).

TOPONIMIA URBANĂ reprezintă o parte din memoria orașului. Zonele urbane constituie o bază a percepției spațiului, acestea oglindesc într-un fel aparte specificul orașului, care lasă o amprentă adâncă și în memoria oamenilor. Ion Druță evocă în amintirile sale zonele vechi/tradiționale, menționând că fiecare are o poveste a sa despre cum locurile prin care a trecut – *Ciocana, Botanica* sau *Buiucanu, Râșcani* sau *dealul Schinoasei* – i s-au întipărit în memorie.

ATUNCI și ACUM este balanța care oscilează în percepția lucrurilor, denumirile de atunci ca și cum rămân în spatele celor de acum, constituind un gen de „palimpsest urban": peste vechile denumiri se așternaltele noi, dar cele vechi se mai zăresc, ori se întrezăresc măcar din când în când: „mai la vale de *bulevardul Lenin*, actualul bulevard *Ștefan cel Mare*"; „fosta *stradă Sadovaia*, *actualmente Mateevici*"; s-a construit prima căsuță pentru scriitori, *la așa-numita Răscruce, pe șoseaua Costiujeni* (astăzi este strada Asachi – n.n.); „cele două piețe ale orașului, cea centrală și cea de la *Poșta Veche* (Poșta Veche este azi un întreg cartier – n.n.); „o jumătate de zi umblu prin oraș, trec pe la *Lacul Comsomolist*" (actualmente Lacul Valea Morilor – n.n.); „Amurgul se stinge domol, noaptea urcă tiptil, pe furiș din *Valea Bâcului* spre *Dealul Schinoasei*" (de multe ori prin denumirea Dealul Schinoasei se are în vedere compania Teleradio Moldova", Televiziunea, cf.: „Noul șef al TRM a adăugat că „practicile părtinitoare și partizane din *Dealul Schinoasei* vor înceta"[7].

Referirea la situația de ATUNCI se face nu doar prin relatarea unor evenimente, fapte, ci și prin diverse denumiri de instituții, magazine, mărci de automobile, trecute ACUM în amintiri, în filele istoriei: „Clinica guvernamentală, cunoscută pe atunci după abrevierea ЛЕЧСАНУПР (лечебно-санитарное управление) (p.136). „Pe atunci, ceva mai la vale de *bulevardul Lenin,* actualul *bulevard Ștefan cel Mare,* nu departe de Filarmonică, era un magazin numit Dinamo. Haine, inventar sportiv... Într-o zi apar pe un podium amenajat special două automobile cenușii marca *Moskvici.* Prețul – 9 mii de ruble. Oamenii veneau să vadă cum arată cele două mașinuțe și râdeau între ei – vor sta *Moskviciurile* astea acolo pe podium până la Paștele cailor... Iată însă că, peste o săptămână, automobilele au dispărut. S-au găsit cumpărători. Acum în locul lor apare pe podium un automobil orbitor de luxos, i se zicea *Ceaika*, autovehicolul Kremlinului, construit special pentru conducătorii țării. În Moldova de atunci era o singură *Ceaika*, mașina de serviciu a lui Leonid Brejnev (p. 25); „*Teatrul Pușkin* (acum – Teatrul Național „Mihai Eminescu" – n.n.) se menține pe linia de plutire" (p. 27).

Găsim la Ion Druță denumiri ale unor publicații de presă deja dispărute (ca mai toată presa pe hârtie): *revista „Nistru;* „Un ziar țeapăn, uscat, partinic ca *Moldova Socialistă*". „Într-o zi mă pomenesc cu un telefon de la *Editura de Stat a Moldovei*, cum se numea ea pe atunci" (p. 37); „În cei câțiva ani de gazetărie la *Țăranul sovietic*, tot umblând prin colhozurile abia înjghebate, am întâlnit un președinte de colhoz, tocmai bun pentru o comedie muzicală" (p. 55).

Apar în narațiunea druțiană și câteva localuri din centrul orașului, cândva faimoase și frecventate de elita intelectuală, dar care nu mai există astăzi: „Cei doi noi prieteni ...iau masa împreună pe o terasă de vară la *restaurantul Moldova* (p. 28); „o dată pe zi coboram în centrul orașului, la *cafeneaua Nistru*", care era alături de *Teatrul Pușkin*" (p. 147). Restaurantul „Moldova", cu renumita sa terasă, se afla în actualul scuar de lângă Sala cu Orgă, în spatele scuarului, într-o clădire în care astăzi este sediul unei bănci. Iar la cafeneaua „Nistru", cu un meniu formidabil pe atunci, și destul de accesibil, se afla pe actualul bulevard

[7] *Ce schimbări vrea să facă Vlad Țurcanu...*, [online], https://jurnalist.md/2021/12/07/ce-schimbari-vrea-sa-faca-vlad-turcanu-la-teleradio-moldova- (consultat 29.07.2023).

„Ștefan cel Mare”, la doar câțiva pași de teatru, și de multe ori clienții trebuiau să aștepte răbdători la ușă, ca să se elibereze un loc sau o masă.

Era, de fapt, perioada când se înfiripau, după distrugerile provocate de război, primele însemne ce caracterizau viața de la oraș – teatre, cinematografe, magazine, cafenele, restaurante, automobile. Dar și transportul public, mai ales renumitul tramvai, care, chiar și în toiul nopții, le amintea oamenilor că trăiesc într-un mediu urban, care adeseori era sumbru, înfricoșător și neprietenos: „Pe vremea ceea circula un tramvai din Valea Bâcului până aproape de Răscruce, în Dealul Schinoasei, unde făcea stânga-mprejur și se întorcea înapoi în vale... Curba de schimbare a direcției era prea mică și roțile vagonului, la virare, scoteau un scrâșnet prelung, sfâșietor, de parcă zeci de cuțite zgâriau sticla. Sunetele acelea stridente, alarmante, înspăimântătoare erau o armă adesea folosită de regim” (p. 134).

Această atmosferă apăsătoare îl făcea pe scriitor să se retragă în lumea sa interioară, în care se simțea ușor și liber: „Trăiam într-o lume a mea, care nu avea nimic comun cu mediul înconjurător. Deși locuiam la Chișinău, mi-am luat satul cu mine” (p. 13); „Ce-mi mai rămânea să fac? Trebuia să părăsesc acest oraș de strânsură, paramilitar, să plec cât încă nu au venit după mine. Așadar, lucru hotărât. Scriem ultima noastră carte, un fel de adio, și părăsim pentru totdeauna încolonatul oraș de pe malul Bâcului” (p. 140).

Se știe că „Ion Druţă şi-a scris marile sale cărţi (de la Povara bunătăţii noastre, 1963, la Biserica Albă, 1983, ca să mă refer doar la creaţia romanescă) la Moscova, unde se stabileşte în 1959, dar prima sa lucrare „de patrimoniu” – Frunze de dor (1957) – o aşterne totuşi la Chişinău, în 1955, dintr-un suflu – cum stă mărturie volumul de proză memorialistică al maestrului”[8]. Despre primul său roman, însuși Ion Druță menționează: „Frunzele de dor” îmi dăruiseră o nouă viață, mă eliberaseră de toate obligațiile față de acest oraș paramilitar, transferându-mă într-o lume a mea, la căsuțele de chirpici acoperite cu paie, la colinele tinereții, la nemărginita cupolă albastră” (p. 154).

Dar intențiile de „evadare” au fost redirecționate pe un alt făgaș: scriitorul a fost trimis la Moscova, la Cursurile superioare de literatură, unde trebuia să învețe doi ani. Vestea l-a năucit, căci nu putea să-și închipuie cum va rezista în această metropolă enormă, cu milioane și milioane de locuitori... Până la urmă, soarta manuscrisului i-a fost încredințată lui George Meniuc, proaspătul redactor-șef al revistei „Nistru”, care, spune Druță, era cel mai bine pregătit dintre toți scriitorii basarabeni, absolvise Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București, avea prieteni în România.

Dorința de a părăsi Chișinăul se realizează. „Cam peste o săptămână, mi-am luat strictul necesar, am urcat în trenul Chișinău-Moscova pentru o scurtă călătorie de instruire în marea metropolă rusă, care scurtă călătorie, treptat-treptat, s-a transformat într-o lungă viață de om. Adică în destin” (p. 160). Iar acest destin a început în mica „Căsuță de la răscruce”, în Chișinăul anilor 1950.

---

[8] Emilian Galaicu-Păun, *loc. cit.*, [online] https://moldova.europalibera.org/a/ion-dru%C5%A3%C4%83-c%C4%83su%C5%A3a-de-la-r%C4%83scruce-emilian-galaicu-pa-un/29492653.html (consultat 08.06.2023).

ASPECTE REFERITOARE LA FUNCȚIONAREA LIMBII ROMÂNE ÎN UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA ÎN ANII 1988–1989

Aspects relating to the functioning of the romanian language in the State University of Moldova in the years 1988–1989

DOI: 10.5281/zenodo.8397400
CZU: 378.14:811.135.1(478)"1988-1989"

Aurelia HANGANU
Doctor habilitat în filologie, Universitatea de Stat din Moldova
ORCID: 0000-0002-5516-8922
Email: aureliahanganu@yahoo.com

Summary. The article aims to reveal how the Romanian language (with its then name, the „Moldovan language") functioned within the collective bodies of the State University of Moldova (then the State University of Chisinau). The interest in this period and institution is motivated by the fact that the years 1988–1989 represent the peak of the public manifestation of the ideals of the Moldovan citizens for a Romanian national identity and a Romanian language with a functional Latin alphabet on the territory of the Moldovan Republic. It is the period immediately preceding the declaration of independence of our country, which came as a last step, after a major legislative change - the switch to the Latin alphabet for the „Moldovan" language. We started from the assumption that the republic's first-ranked higher education institution at that time and the only university at that time, the other higher education institutions having the status of institute, should have been in the vanguard of events, providing institutional and practical support in the implementation of the new provisions. The analysis of the archive materials, however, demonstrated that the Soviet higher school was one of the mechanisms of denationalization and ideologization in the process of creating the Soviet man, i.e. remaining refractory to the identity options of the patriotic intelligentsia.

Keywords: functioning of the Romanian language, the Moldova State University, adopting the Latin alphabet, the struggle for the national independence

Cei deja peste treizeci de ani trecuți de la proclamarea independenței Republicii Moldova, asociați cu încă doi ani de la momentul revenirii noastre la limba română, în veșmântul ei firesc, cel al scrierii cu alfabet latin, ne reclamă inevitabil (re)considerarea lucrurilor, faptelor, oamenilor, situațiilor etc, care, între timp se încadrează în țesătura istoriei și ne amintesc că ea, istoria *magistra vitae est*. În intenția de întregire a imaginii pe care au început a o creiona intelectualii vremii cu privire la reintroducerea în uz a limbii române, ne-am îndreptat atenția spre instituția academică de reper – Universitatea de Stat din Moldova (USM), la acel moment, Universitatea de Stat din Chișinău (supradenumită, pentru foarte puțin timp, Universitatea de Stat din Chișinău „V.I. Lenin"). Interesul nostru este cu atât mai mult motivat, cu cât Facultatea de (atunci) Filologie a acesteia, pe lângă celelalte facultăți, găzduia personalități importante în domeniul literelor, formatori de opinie și educatori ai conștiinței de limbă și identitate ai viitoarei generații de specialiști de înaltă calificare.

Oarecum între două poluri, colectivul academic al USM a demonstrat pe de o parte pionierat în promovarea limbii române și a învățământului superior în limba maternă a populației băștinașe, pe de altă parte, s-a dovedit a fi refractară și opozantă în această privință, lucru

care, de altfel, se urmărește pe alocuri și de la această (actuală) distanță temporală, însă deopotrivă și în funcție de conjunctura (sau conjuncturile) social-istorică (istorice).

Golul informațional pe care am încercat a-l complini vizează momentul anilor 1988–1989, or perioada ulterioară a fost reflectată amplu de cercetătoarea Liliana Rotaru într-un studiu dedicat problemei[1].

Momentul însă îl credem oportun și actual de abordat, căci se interpune la alte două evenimente de importanță simbolică în istoria recentă a Republici Moldova – pe de o parte, mijlocul lui septembrie (17) 1988 a provocat și o agitație publică prin apariția, în „Învățământul public" a celebrei scrisori deschise[2] semnate de 66 reprezentanți ai intelectualității moldave, promotori ai ideilor naționale și comuniunii de neam românesc, pe de altă parte, sfârșitul lui august 1989 a culminat cu adoptarea Legii cu privire la adoptarea grafiei latine pentru limba de stat[3] și respectiv, Legea cu privire la funcționarea limbilor în RSS Moldovenească[4].

Încercări, uneori mai timide, alteori mai îndrăznețe, de punere în discuție a problemelor legate de funcționarea limbii române (denumită atunci moldovenească) în sistemul de învățământ superior au existat dintotdeauna. Chiar dacă am fi anticipat o reacție mai categorică din partea instituției stindard a țării, situația reală ne demonstrează că acest lucru nu se întâmplă așa cum ne-am fi așteptat.

Vedem și în toamna lui 1988, aceeași prudență, cu mici zvâcniri. La ședința Consiliului științific (CȘ) al Universității de Stat din Chișinău „V.I. Lenin" (echivalentul organului colectiv al Senatului Universității de Stat din Moldova de astăzi) din 26 octombrie 1988, la raportul privind activitatea facultății de chimie, Anatol Ciobanu întreabă „cum se rezolvă la facultate problema bilingvismului", având în vedere predarea cursurilor în limba română și cea rusă. Răspunsul reflectă starea generală de lucruri în sistem – existența și a cursurilor predate în limba române, prevalența celor predate în limba rusă și lipsa materialelor metodice care să susțină predarea în limba națională[5]. Romanistul nostru va insista pe includerea în decizia consiliului a punctului care să oblige decanatul facultății să introducă ținerea cursurilor în limba „moldovenească"[6] (fapt care în ultimă instanță nu s-a regăsit în decizia scrisă – n.n.). Anatol Ciobanu tocmai publicase volumul „Limba maternă și cultivarea ei" (Chișinău: Lumina, 1988, 320 p.)[7], era însă și bine cunoscut drept persoana care îndrăznea să se expună tranșant în legătură cu necesitatea propagării unei vorbiri îngrijite, adresându-se și profesorilor, și publicului larg nu numai de la catedră, dar și în cadrul a numeroase dezbateri și întruniri, în special științifice și de promovare a adevărului istoric, limbă și civilizație românească, limbă și civilizație latină etc. (în anii 1990 s-a implicat plenar în realizarea emisiunilor de cultivare a limbii la Televiziunea Națională).

Această reacție vine și în contextul unei discuții anterioare asupra subiectului, dar care avea loc la ordinul organului de partid. Facem referință la ședința CȘ din luna iunie 1988,

[1] Liliana Rotaru, *Tentative de implementare a legislației lingvistice în școala superioară din RSS Moldovenească*. 1989–1991, in: Tyragetia, s.n., vol. XI [XXVI], nr. 2, 2017, pp. 247-260.

[2] *Scrisoarea deschisă adresată Comisiei interdepartamentale a Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S.Moldovenești pentru studierea istoriei și problemelor dezvoltării limbii moldovene*, in: Învățământul public, 1988, 17 septembrie.

[3] *Lege nr. 3462 din 31.08.1989 cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină,* in: Buletinul Oficial, 1989, nr. 009.

[4] *Lege nr. 3465 din 01.09.1989 cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești*, in: Veștile Sovietului Suprem și ale Guvernului RSS Moldovenești, 1989, nr. 9.

[5] Arhiva USM, fond 1, inventar 1 un. arh. 4596, f. 3

[6] Idem, f. 4

[7] Anatol Ciobanu, *Limba maternă și cultivarea ei*, Chișinău: Lumina, 1988, 320 p.

când se discută chestiunea „Cu privire la situația și măsurile pentru îmbunătăţirea predării limbilor rusă şi moldovenească în conformitate cu Hotărârile CC al PC al Moldovei „Despre îmbunătăţirea studierii limbii moldoveneşti în republică” şi „Despre îmbunătăţirea studierii limbii ruse în RSS Moldovenească”[8]. Referatul de bază este prezentat, în limba rusă, de Vitalie Marin, decanul Facultății de Filologie[9].

O problemă pe care o constata raportorul este lipsa acută a cadrelor didactice la Catedra de limbă română:

> „Для решения всех вопросов, связанных с постановлением, нужны были дополнительные кадры. Особенно большие трудности в этом плане встретила кафедра молдавского языка. На данной кафедре сразу нужны были четыре преподавателя, а людей подготовленных для такой работы нет, так как на протяжении последних 10 лет кафедра не росла и аспирантов ей не давали. К тому же ушел на пенсию академик Н.Г. Корлэтеану (...). На будущий 1988/89 учебный год растет количество групп, где будет преподаваться молдавский язык. В связи с этим опять необходимо брать минимум 4 человека, а может быть и пять, однако до сих пор решен вопрос только по трем кандидатурам. Отсутствие необходимого количества кадров помешало во втором полугодии проведению практических занятий по подгруппам на отделении молдавского языка и литературы, что, конечно, отрицательно сказывается на организации учебного процесса и усвоении материала студентами.”[10].

Chiar dacă semnalăm și o veste îmbucurătoare referitoare la creșterea numărului de grupe în care se va face educația în limba maternă, română, constatăm totuși erodarea sistematică a predării limbii române în cadrul universității prin cel mai simplu instrument avut la dispoziție –cadrele pregătite pentru această activitate.

Mai mult, același raportor va constata discordanța dintre numărul de ore atribuite studiului limbii române la facultățile non-filologice comparativ cu institutele pedagogice din republică: la USM se propun 100 de ore, în timp ce la institutele pedagogice – 200 de ore.

Și, principial consideră decanul de la Filologie subiectul studierii și cunoașterii limbii române de către profesorii Universității chișinăuiene, sau mai bine zis, cel al lipsei interesului și motivației de a face acest lucru. Citățm în acest sens:

> „Кафедра молдавского языка организовала для начала два кружка по изучению данного языка. Преподавать в этих кружках было поручено очень опытному преподавателю доценту Г.Е. Руснак. Но, по видимому, для университета, где ра-

[8] La 28 mai 1988 Comitetul Central a aprobat o decizie specială referitoare la îmbunătățirea studierii în aceste două limbi: Постановления ЦК КПМ и Совета Министров МССР „О улучшении изучения молдавского языка в республики” и „Об улучшении изучения русского языка в Молдавской ССР”

[9] AUSM, F.1, inv. 1, d. 4595, ff. 119-126.

[10] „Pentru a soluționa toate probleme legate de rezoluție este nevoie de personal suplimentar. Catedra de limbă moldovenească a întâmpinat dificultăți deosebit de mari în acest sens. La această catedră a fost nevoie imediat de patru profesori, dar nu există oameni pregătiți pentru o astfel de muncă, deoarece în ultimii 10 ani Catedra nu a crescut și nu i s-au acordat aspiranți. În plus, academicianul N.G. Corlateanu s-a pensionat (….) Pentru următorul an universitar 1988/89, numărul grupelor în care se va preda limba moldovenească este în creștere. În acest sens, este din nou necesar să luăm cel puțin 4 persoane, sau chiar poate cinci, dar până acum problema a fost rezolvată doar pentru trei candidați. Lipsa efectivului necesar a împiedicat în a doua jumătate a anului desfășurarea orelor practice pe subgrupe la Catedra de limba și literatura moldovenească, ceea ce, desigur, afectează negativ organizarea procesului de învățământ și asimilarea materialului de către studenți” (trad. n.).

ботает около 500 человек не знающих молдавский язык, нельзя считать нормальным то положение, что в кружки записалось около 20 человек, а практически посещает занятия 8-10 человек. В этом отношении мы выполняем Постановление ЦК КПМ и Совета Министров республики, но это уже не от нас зависит. Думается, что заведующим соответствующих кафедр следует разобраться в этом вопросе и принять меры по расширению круга изучающих молдавский язык"[11].

Revenind la toamna anului 1988, constatăm că în ședința din luna noiembrie a CȘ se discută chestiuni importante din punctul de vedere al valorii lor social-politice: pe de o parte despre măsurile pentru ridicarea calității însușirii limbii ruse (se face referință la aceeași hotărâre a Gorkomului care obligă Consiliul universității să examineze activitatea Catedrei de limbă rusă[12], ceea ce implicit vorbește despre nemulțumirile autorităților vizavi de subiect – *n. n.*), pe de altă parte se examinează chestiunea despre mersul discuțiilor tezelor CC PCM „Korennymi formami utverdity perestroyku na fakul'tetakh, kafedrakh i sluzhbakh universiteta" (Prin metode radicale a promova restructurarea (perestroika) la facultățile, catedrele și serviciile universității – *trad. n.*).

La această, a doua chestiune, șeful Catedrei de teorie a statului și drept, docent Fiodorov G.K. menționează că trăiește și sentimente de admirație pentru raportul prezentat, dar și de îngrijorare, care se leagă în special de manifestările (naționaliste) din Tbilisi, Erevan, Baku și care cu siguranță vor avea ecou.

Alt membru al CȘ însă, Gajos V.F., face referință la cel de-al treilea compartiment al tezelor, legat nemijlocit de „limba moldovenească" (fragment pe care nu l-am identificat în raportul propriu zis, fila fiind tăiată și lipită – *n. n.*)[13]. Menționează vorbitorul: „Universitatea nu poate rămâne indiferentă de această problemă. Această chestiune se pune și în presă de către scriitorii savanți, colectivele de muncă ș.a. Aceiași chestiune se pune și de alte republici"[14]. Remarca va rămâne fără niciun ecou de la ceilalți membri ai CȘ.

La aceeași ședință se discută raportul rectorului (B. Melnic) în vederea realegerii lui pentru următoarea perioadă. Despre subiectul limbii în educația universitară – niciun cuvânt (per ansamblu raportul este unul foarte general, lipsit de angajamente reale și idei concrete, realizat într-un stil propriu perioadei.), de altfel, la fel ca în discursurile pe subiectul raportului.

Atestăm însă o luare de cuvânt în limba română (singura în întreaga ședință) – cea e președintelui comitetului sindical al universității A.I. Smochină, care „își permite" unele exprimări de tipul „... colectivul nostru îi în stare și merită să aibă în frunte un conducător ieșit din neamul nostru" sau „...Împreună trebuie să dezvățăm studenții noștri de a vorbi un

[11] Catedra de limbă moldovenească a organizat pentru început două cercuri pentru studiul acestei limbi. Predarea în aceste cercuri a fost încredințată unui profesor foarte experimentat, conf. univ. G.E. Rusnac. Dar, se pare, pentru o universitate în care lucrează circa 500 de oameni care nu cunosc limba moldovenească, nu poate fi considerat normal ca în cercuri să se înscrie circa 20 de persoane, iar practice doar 8-10 persoane să participe la cursuri. În acest sens, îndeplinim Decizia Comitetului Central al Partidului Comunist din Moldova și al Consiliului de Miniștri al Republicii, dar asta nu mai depinde de noi. Se pare că șefii departamentelor relevante ar trebui să analizeze problema și să ia măsuri pentru extinderea numărului de studenți ai limbii moldovenești. (trad. n.). AUSM F.1, inv. 1, d. 4595, ff. 125-126 apud *Istoria Universității de Stat din Moldova în documente și materiale* Alcătuitori: Ion Eremia (coordonator), Liliana Rotaru, Valentin Tomuleț, Pavel Cocârlă. Chișinău, 2019, p 385.

[12] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4597, f. 2.

[13] Idem, f. 30-40, f. 43.

[14] Idem, f. 8.

grai aproximativ”[15]. Observăm de fapt o subtilă chemare a profesorului pentru îngrijirea față de limba care trebuie să fie enunțată la catedrele universitarilor, și pe care trebuie să le-o cultive discipolilor și viitorilor specialiști de calificare înaltă.

La 24 ianuarie 1989 ședința ordinară a Consiliului științific al Universității de Stat din Chișinău „V.I. Lenin” începea cu prezentarea raportului despre activitatea de cercetare științifică în cadrul instituției realizată în anul precedent – 1988. Raportul în ședință se prezenta în limba rusă, cea folosită, cotidian și fără vreo restricție, pentru activitatea curentă a universității în general. Noutatea consta într-un fapt remarcabil, credem pentru acea dată. Era singura chestiune (dintre cele 13) de pe ordinea de zi a ședinței care propuse în formă scrisă două variante ale raportului – una redactată obișnuit, în limba rusă, și alta – în limba„ moldovenească” însemnând limba română cu grafie chirilică[16].

Anticipând unele motive și explicații pe care le vor aduce mai târziu angajații facultăților USM și care se vor dovedi refractare în procesul de readucere a limbii române în auditoriul universitar și în procesul de gestiune academică (vide L. Rotaru, pp. 252-253)[17], profesorul Anatol Ciobanu, membru al Consiliului Științific, menționa: „Prin acesta (raport în limba română – *n. n.*) universitatea iarăși demonstrează institutelor politehnic, de medicină, agrar și altora că se poate nu numai de raportat în limba moldovenească, dar și de făcut știință, căci terminologie pentru aceasta există. Acolo unde nu e, o vom crea, lucru important pentru că se mai perpetuează părerea că în limba română se poate scrie în domeniul disciplinelor umaniste, dar nicidecum în cele ale naturii sau tehnice – *trad. n.*”[18]

Un alt senator, N.M. Șișcani menționa că, în legătură cu recentul ordin[19] al rectorului care prevede trecerea la învățământul în limba moldovenească „va fi nevoie de multă activitate științifico-metodică”[20].

Și atât. Faptul, foarte important pentru momentul istoric pe care îl reprezenta, practic a fost trecut cu tăcerea inclusiv în discursul rectorului. Acesta doar atenționează despre importanța elaborărilor științifice și didactice pe care le au de realizat universitarii, în speță facultățile de istorie și filologie. Mai mult, în cadrul aceleiași ședințe s-a discutat raportul de activitate al Bibliotecii Științifice care se lăuda cu expunerea unei părți a fondului aflat în gestiune în acces liber. La întrebarea șefului catedrei de istorie antică, I. Niculiță, dacă se va acorda și literatura străină în acces liber, răspunsul este pe potrivă – „nu avem stilaje”[21]. Totodată Biblioteca atenționează, a câta oară, despre degradarea fizică a unor manuale care nu mai pot fi împrumutate la domiciliu si cu greu pot fi oferite in sala de studiu. Raportorul menționează că aceste cărți sunt în uzul, intens, al studenților de mai bine de 30 de ani și alte ediții/ exemplare nu sunt cumpărate. Titlurile pe care (se vede, nu le aprobă) conducerea universității nu le include în listele de achiziționare sunt: *Istoria orientului antic* (ed. 1962) *Istoria PCUS* (ed. 1978) *Curs de fizică generală, Schițe de folclor moldovenesc* (1965) *Folclor moldovenesc. Crestomație* (1966) *Studii de literatură și folclor* (1963)[22]. Observăm, din cele 6 titluri enumerate de șefa bibliotecii, 3 titluri sunt la disciplina folclor moldovenesc! Referentul desemnat pentru analiza acestui raport, decanul Facultății de Biblioteconomie

[15] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4597, f 114-115.
[16] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4598, f 58-115.
[17] Liliana Rotaru, op. cit.
[18] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4598, f. 5.
[19] Chiar și așa, limba de lucru a ședințelor rămâne rusa.
[20] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4598, f. 4.
[21] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4598, f. 11.
[22] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4598, f. 44.

Pavlic T.F. atenționează că din fondul total al bibliotecii doar 16% îl reprezintă literatura moldovenească, iar din achizițiile pe anul precedent aceasta limbă este reprezentată în cca 4-5% de titluri[23].

Ședința CS din 28 februarie 1989 pune în discuție rezultatele activității colectivului universitar in anul 1988 și sarcinile pentru anul 1989, iar în raportul rectorului prezentat la acest subiect semnalăm, pe de o parte, informație despre crearea unui laborator de educație comunistă, pe de altă parte, faptul că studenții au inițiat un cerc literar-istoric, B.P. Hașdeu, în care se poartă discuții referitoare la aspectele puțin studiate ale istoriei Moldovei, se organizează întâlniri cu scriitorii, cu conducătorii de partid ai orașului si republicii[24].

În același raport rectorul menționează următorul fapt: „Trebuie să soluționăm operativ și competent problemele de dezvoltare a limbii materne, a întări prietenia și înțelegerea reciprocă dintre reprezentanții diferitor naționalități. Trebuie să ne îngrijim de asigurarea profesorilor și studenților cu literatura necesară, casete pentru cei care studiază limbile, să implementăm cele mai moderne metodici de predare a limbii moldovenești. Violența, înjosirea jignirea – sunt ajutori proști în asimilarea unei limbi și culturi străine – *trad. n*.”[25] Agenda ședinței și procesul verbal face referință, pentru această ședințe la două rapoarte ale rectorului. Al doilea urma să abordeze încălcarea ordinii publice în oraș și sarcinile consiliului științific, a activelor de partid, de comsomol și sindical pentru educarea tineretului sovietic. Raportul propriu-zis nu l-am identificat în dosarul de arhivă.

Cert este că această ședință de fapt punctează tensiunea care crește în societate și în mediul universitar legat de subiectul identității naționale românești și limba română în învățământul național.

Pe de o parte, Anatol Ciobanu pune franc problema conținuturilor planurilor de învățământ pe discipline aparte, referindu-se la pregătirea filologilor, în speță, dar atenționând ca fapt general asupra multitudinii de discipline care nu țin de specializarea studentului, că acestea sunt dictate „de sus”, dar nu decise de facultate, și, în contextul libertății de decizie a instituției universitare, concluzionează uluitor: „În țara noastră învățământul universitar ca atare nu există”[26].

Prezent la ședință, ministrul învățământului Gaugaș P.V. remarcă, printre altele, că universitățile nu sunt pregătite pentru independentă, făcând referință la o conferință dedicată limbii moldovenești în care s-a constatat lipsa de manuale în limba moldovenească. Ministrul întreabă – „Dar cine să ne facă aceste manuale”[27]

Avea pregătită pentru prezentare o luare de cuvânt secretarul comitetului de partid, Rusnac Gh.E.[28], care menționează următoarele: „Problema limbii și a grafiei nu este atât de simplă, dar soluționarea ei nu mai poate fi amânată. E nevoie de decizii fundamentate științific, cântărite și gândite până la urmă. Dar, așa cum înțelegeți, acest lucru nu depinde de dorința și năzuința colectivului nostru. Aceasta problemă trebuie s-o rezolve eșaloanele de vârf ale partidului și conducerii (*trad. n.*)”[29]. Din poziția sa de secretar al partkomului, el propune ca necesară „formarea corectă a contingentului de studenți”, la admiterea în uni-

[23] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4598, f. 52.
[24] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4598, F. 154. Subliniem că acest cerc va deveni de fapt unul dintre focarele de promovare a indeilor identitare naționale
[25] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4598, f. 160.
[26] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4598, f. 121.
[27] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4598, f. 122.
[28] Următorul rector al Universității de Stat din Moldova.
[29] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4598, f. 162.

versitate urmând a se stabili cote separate pentru moldoveni și ruși, coroborate cu statisticile de recensământ (63,9% moldoveni), apoi, a asigura studenții la toate disciplinele în fluxuri paralele, moldovenești și rusești, fapt care va permite „peste 3-4 ani să scoatem din zidurile universității specialiști economiști, juriști, bibliotecari... care să posede liber terminologia domeniului său în limbile moldovenească și rusă". În continuare, vorbitorul menționează că trebuie să se completeze cadrele cu cei care sunt bilingvi, amintind totodată că „limba moldovenească în universitate, ca și în republică, nu a fost exclusă, respectiv trebuie să se vorbească în limba moldovenească acolo și când considerați necesar – *trad. n.*". Totodată Gh. Rusnac amintește despre faptul că studenții și profesorii universității, fiind ocupați cu activitatea de evaluare, în luna ianuarie nu au participat în manifestările de încălcare a ordinii publice care au avut loc în 22 ianuarie în Chișinău, dar acum, în luna februarie, situația este alta și o parte din colectivul universitar participă totuși în aceste manifestări nesancționate, ceea ce e strict interzis prin lege[30].

Reacțiile membrilor Consiliului științific au fost contradictorii. Șeful catedrei de botanică Șalari V.M. face o socoteală simplă: în grupele moldovenești se învață și moldoveneasca, și rusa și se susțin 2 examene și 2 colocvii, dar în grupele ruse se studiază un singur curs de istorie a literaturii moldovenești care se finalizează cu un singur colocviu. Mai mult, în anul 1988 Facultatea de biologie a avut 17 absolvenți vorbitori de limbă moldovenească si peste 20 de limbă rusă, însă ministerul a pus la dispoziție pentru încadrare in câmpul muncii 28 de locuri în școlile moldovenești și numai 4 în cele rusești. Moldovenii au plecat să muncească în școlile sătești, iar vorbitorii de limbă rusă – în cele orășenești și chiar în Academia de Științe a Moldovei. În legătură cu necesitatea de cadre vorbitoare de limbă moldovenească, ministerul a mai acordat 25 de locuri în acest scop. Rectoratul însă a redistribuit aceste locuri împărțindu-le în jumătate. Șalari consideră că aceasta atitudine este promovată de cei interesați de alimentarea animozităților dintre studenții moldoveni și ruși. Evident, avea dreptate.

Multe discuții a provocat și raportul privind activitatea catedrei de istorie a RSSM și chiar proiectul de hotărâre pe această chestiune unde se regăsea și limba româna, considerată ca limbă străină. Profesorul Ion Niculiță a propus excluderea acesteia din lista limbilor pe care studenții nu le cunosc, fapt aprobat de participanții la ședință[31]. Vedem în acest simplu element decizional o recunoaștere implicită a faptului că limba moldovenească și limba română reprezintă aceeași entitate și nu româna are nevoie de „cunoaștere" suplimentară la nivel de vorbire, pentru toți cei care știu deja „moldoveneasca".

La ședințele care vor urma, problema educației în limba română va deveni un laitmotiv, mai ales în ce privește asigurarea cu materiale metodico-științifice, reorganizarea predării disciplinelor, calificarea profesorilor. Toate discuțiile însă continuă să fie în limba rusă, se aprobau in continuare teme de teze de doctorat la istoria partidului si comunismului științific. Chiar si în octombrie 1989 ședința avea loc în limba rusa, la fel și în decembrie 1989. Prima agendă redactată în limba română o găsim pentru ședința din 14 septembrie 1989, cu grafie chirilică, iar agenda și parțial actele scrise cu grafie latină se constată la ședința Consiliului Științific din ianuarie 1990.

Astfel, urmărind actele epocii păstrate în arhiva Universității de Stat din Moldova, constatăm și pentru perioada anilor 1988–1989 aceleași situații și adevăruri valabile pentru perioada sovietică anterioară. Orientat conștient și ferm spre sovietizarea populației din RSS Moldovenească statul sovietic a exploatat unul dintre cele mai eficiente și de durată

[30] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4598, f. 165.
[31] AUSM, fond 1, inv. 1 un. arh. 4598, f. 129.

instrumente de deznaționalizarea, supunere și subversiune – limba și cultura. Procesul de instituționalizare a limbii române și a grafiei latine a fost unul sinuos și de durată, ne- încheiat la 31 august 1989 în instituțiile de învățământ superior din republică și nici în anii imediați următori[32]. Adoptarea legilor cu privire la revenirea la grafie latină și a funcționării limbii române care a fost văzută ca o victorie națională nu a garantat aplicarea ei imediată în procesul educațional superior. Oficializarea limbii române a demarat un proces foarte îndelungat de „decolonizare" intelectuală și culturală, greoi și anevoios în scoală superioară, or tocmai aceasta, în perioada sovietică, a fost unul dintre mecanismele de deznaționalizare și ideologizare în procesul de crearea a omului sovietic.

[32] Despre acest lucru vom argumenta într-un articol următor.

ESTETICA COMUNICĂRII SPECIALIZATE ÎN CONTEXTUL PANDEMIEI COVID-19

Aesthetics of specialized communication in the context of COVID-19 pandemic

DOI: 10.5281/zenodo.8397457
CZU: 172+616-036.21:578.834.1

Ala DAVID
Asistent universitar, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”
Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova
Email: ala.david-grapila@usmf.md

Summary. The specialized communication during the COVID-19 pandemic is defined by the specific social context, oriented towards informing the public as well as encouraging certain decisions. The pandemic discourse being informative, descriptive and at certain stages persuasive, creates emotions regarding a social reality that goes beyond ordinary experiences. The aesthetic valorization of specialized texts produced in the context of the COVID-19 pandemic and broadcast on official websites becomes possible from the receiver's perspective by defining the emotion (T. Vianu) and delimiting the dimension – social/society/sociology in the specialized literature (G. Achiţei, M. Breazu, T. Vianu, M. Ralea, R. Escarpit, H.R. Jauss, etc.) The given research presents examples selected from the official sites but with a heterogeneous level of specialized terminology. The aesthetic dimension of specialized communication is valued by the receiver's emotions and persuasive content towards preventive behavior.

Keywords: aesthetics, specialized communication, context, Covid-19 pandemic, terminology.

Comunicarea specializată în perioada pandemiei COVID-19 este definită de contextul social specific iar discursul pandemiei fiind unul informativ, descriptiv, la anumite etape persuasiv, creează emoții față de o realitate care depășește trăirile obișnuite. Valorificarea estetică a textelor de specialitate produse în contextul pandemiei COVID-19 și difuzate pe siturile oficiale devine posibilă din perspectiva receptorului, prin conturarea *emoţiei* (T. Vianu) și delimitând dimensiunea – social/ societatea/sociologie în literatura clasică de specialitate (G. Achiţei, M. Breazu, T. Vianu, M. Ralea, R. Escarpit, H.R. Jauss ș.a.)

În articolul de față vom face descrierea și analiza valorificării estetice a discursului specializat din perioada pandemiei printr-o abordare inedită. Mai întâi de toate pentru că textul specializat prin specificul său tipologic și în comparație cu cel artistic admite mai puțin manifestarea funcției expresive a limbii, este unul neutru, obiectiv, fiindu-i definitorie funcția referențial-denotativă. Aparținând unui domeniu cu obiective de comunicare bine delimitate și prin prezența terminologiei specifice, acest text este unul informativ descriptiv dar care în perioada pandemiei a jucat un rol important de comunicare și transmiterea cunoașterii.

La prima etapă a acestei cercetării vom face o analiză a postulatelor teoretice care îmbină termenii de *social, societate, sociologie* și vom defini modul în care este descrisă această dimensiune în literatura de specialitate din domeniul esteticii textului. Mihai Ralea, în contextul esteticii speciale în raport cu estetica generală, vorbește despre „condiționarea sociologică a operei de artă: rasă, mediu, legăturile artistului, clasa socială, legătura artistului cu

publicul său”[1]. Aceasta este o influență ce ar putea facilita accesul spre înțelegerea operei de artă. Iar atunci când se spune despre influența mediului autorul face referință *la mediu social* (influența instituțiilor) și influența *mediului estetic.* Mediul social e mediul instituțiilor economice, politice, religioase. „Condiționarea socială a operei de artă cuprinde și problema evoluției valorilor artistice”[2]. La fel este important cum influențează arta societatea. Opera de artă se adresează unui public, deci, are *un caracter social*. Astfel, pe lângă metodele bine cunoscute ale esteticii (impresionistă, subiectivă, obiectivă, experimentală, fenomenologică) autorul menționează metoda sociologică, utilizată pentru a studia influențele din cadrul social (moda, tradiția). Prin această metodă mai poate fi studiat și felul cum o operă de artă este acceptată, sau altfel spus „studiul sancțiunilor estetice”[3]. Iar cum valorile estetice reprezintă o anumită cultură, epocă, metoda sociologică permite identificarea tipurilor de valori estetice. Tudor Vianu descrie „forțele extraestetice” sau „condițiile genetice, evolutive” ale artei.[4] Pe lângă valoarea biologică a artei, arta și munca, autorul *Esteticii* identifică relațiile dintre artă și viața socială, societatea fiind la baza arhitecturii, muzicii, dansului, la crearea curentelor sociale, iar o operă de artă grupează omenii în jurul tendinței ei sociale, valorilor artistice.

Gheorghe Achiței și Marcel Breazu definesc *perspectiva sociologică* drept o metodă de cercetare a esteticii. Autorii propun o descriere cronologică cu trimetere la nume de referință din domeniu. Astfel aflăm că începând cu secolul XIX, cercetarea estetică începe să fie orientată spre societate, raportul artă și societate cunoaște o legătură evidentă și importantă sau „arta să fie considerată ca funcție vitală a societății în legătură indisolubilă cu celelalte domenii ale vieții sociale”.[5] Arta reflecta imperativele societății în care se dezvoltă. Mai târziu, în secolul XX, raportul artă-societate se extinde și obține caracterul științific descriptiv, atingând diferite domenii și cunoscând abordări diferite. Unul din primii autori citați pentru această perioadă este Charles Lalo. În 1921, autorul publică *L'art et la vie sociale* și în același timp deschide o perspectivă originală de studiu: arta și profesia, arta și clasele sociale, arta și familia, arta și viața politică, arta și religia. Autorul afirmă că sarcina este orientată spre 3 etape importante: a studia condițiile sociale neestetice ale artei mai apoi condițiile sociale estetice și apoi reacțiile lor reciproce. Fenomenul artistic este prezentat în corelație cu societatea, perioada în care se dezvoltă și își are origine, este cunoscut și perceput de către receptor.[6]

R. Escarpit în lucrarea *Sociologie de la litérature* abordează fenomene literare puțin studiate cum ar fi producerea, circulația și consumarea/receptarea fenomenului literar. Fiind profesor de literatură comparată, Escarpit vorbește despre trei dimensiuni ale universului literar al autorului: dimensiunea psihologică, cea tehnică și socială. În așa fel, autorul menționează faptul că opera este destinată unui public. Iar un text literar spre deosebire de un text obișnuit obține o valoare artistică prin multitudinea de contexte în care este primit/receptat. Autorul, opera și lectorul devin realități concrete. Evoluția tehnologiilor (imprimarea, industrializarea, sursele media și felul în care circulă literatura) sunt importante în procesul de contextualizare a literaturii. Este interesant faptul că perspectiva nominalistă, îi

[1] Mihai Ralea, *Prelegeri de estetică*, Editura Științifică, 1972, p. 64.
[2] Ibidem, p. 88.
[3] Ibidem, p. 146.
[4] Tudor Vianu, *Estetica*, București: Orizonturi, 2010, p. 165.
[5] Gheorghe Achiţei, Marcel Breazu, ş.a., *Estetica*, Bucureşti: Editura Academiei, 1983, p. 38.
[6] Michel Lalo, Gaston Doin. *L'art et la vie sociale*, in: LA REVUE PEDAGOGIQUE, 1921, n. 79, pp. 152-153.

permite lui Escarpit să descrie literarul de non-literar și pledează pentru faptul că literarul unei opere de artă depinde de felul cum este recepționată de către public.[7]

Pe de altă parte, o creație artistică este destinată unui public, receptorul care va aprecia ceea ce a făcut creatorul. Receptarea operei de artă evidențiază anumite *stări afective*, ce vin din anumite împrejurări istorice motivând înțelegerea ei.[8] În acest context receptarea este cel mai important element al procesului de comunicare artistică. Interpretarea se va concentra nu pe *producător* și *produsul* său, dar pe *receptor*. „Receptorul nu mai este un simplu element de referință, pasiv, nu mai este un simplu beneficiar al ofertei de informație estetică, ci un *partener de dialog*, co-răspunzător de destinul estetic al operei”[9] În așa fel are loc valorificarea socială a artei. Autorul implică aici și nivelul de angajare social politică a creatorului care ar oferi operei de artă și o menire educativă. Sistemul de orientări pe care se bazează receptarea artistică cuprinde: plăcerea, satisfacția (orientarea hedonistă), schimbul de impresii (comunicativă), noi cunoștințe (comunicativă), identificarea cu personajele operei (axiologică) și cea co-participativă realizată prin forța imaginativă. Rolul experienței estetice se manifestă atunci când „pe fundalul unui obiect real (lucruri, fenomene) apare o stare specială de excitație, respectiv declanșează în receptor sistemul de orientări artistice”[10]. Receptorul trebuie să demonstreze: receptivitate, capacitatea de a descoperi și actualiza momentele care sunt ascunse în opera de artă.

H.R. Jauss în contextul descrierii experienței estetice delimitează raportul care se stabilește între funcția estetică și alte funții din viața cotidiană. Bucuria/plăcerea estetică se găsește la baza unei funcții sociale specifice care o deosebește de celelalte activități.[11] Estetica receptării este o metodă parțială deoarece nu poate fi o disciplină autonomă dar o reflecție metodologică care poate fi asociată cu altele și să fie completată de rezultatele obținute. Jauss definește opera drept „rezultatul convergenței textului și a receptării, o structură dinamică care cunoaște și o actualizare istorică, va fi ușor de făcut distincția dintre acțiunea operei, efectul pe care îl produce de receptare, efectul fiind determinat de text și receptarea de destinatar. Pentru Jauss întrebările prioritare țin de funcția actuală a literaturii și care ar trebuie să fie atitudinea receptorului față de textele din trecut, sau chiar funcția istorică a destinatarului. Una din ideile fundamentale prezentate în lucrarea sa *Pour une esthétique de la réception* este că tipul/imaginea destinatarului și a receptării se înscrie chiar în operă, în raport cu creațiile anterioare care poate au devenit exemple și norme.[12] După cum se menționează în această lucrare, estetica receptării nu este pentru debutanți, ea necesită o analiză profundă și o cunoaștere istorică care ar permite analiza și contemplarea operei de artă.

Această scurtă analiză ne permite să menționăm că atât din perspectiva producerii cat și din cea a receptării o creație artistică este multidimensională, interesantă iar receptorul are un loc bine determinat în experiența artistică. Deși exemplele care urmează ne vor îndepărta de ceea ce este într-adevăr operă de artă, această sinteză a literaturii de specialitate a fost necesară pentru înțelegerea conceptelor. Astfel, putem afirma că estetica comunicării în mod

---

[7] Laurence Van Nuijs, „La sociologie de la littérature selon Escarpit. Structure, évolution et ambiguïtés d’un programme de recherche”. [online], https://www.cairn.info/revue-poetique-2007-1-page-107.htm (consultat 29.06.2023)

[8] Tudor Vianu, *Estetica*, București: Orizonturi, 2010, p. 309.

[9] Gheorghe Achiței, Marcel Breazu, ș.a., *Estetica*, Bucureşti: Editura Academiei, 1983, p. 241.

[10] Ibidem, p. 246.

[11] Hans Robert Jauss, *Pour une esthétique de la réception.* Paris: Gallimard, 1998, p. 141.

[12] Ibidem.

general leagă arta de sociologie. Nu vom insista asupra fenomenului artă, deși exemplele anterioare au vizat opera și creația artistică. Trebuie să menționăm că începând cu secolul trecut, odată cu dezvoltarea noilor instrumente de comunicare, cercetările se orientează spre estetica comunicării și noile tehnologii. Acest context social este diferit prin faptul că „sublimul" devine „sublimul tehnologic"[13]. Această nouă realitate face parte din viața socială, definește acțiunile, identifică alte obiective și metode de analiză. „Nu a fost și nici nu poate fi elaborată o estetică a mijloacelor de comunicare în masă, ca domeniu de aplicare a principiilor esteticii generale, deci cu statut epistemologic similar celui pe care îl au în diverse alte estetici particulare: a literaturii, a muzicii, a arhitecturii. Aceste mijloace (denumite, cu o expresie intrată în vorbirea curentă, mass-media) nu constituie – în totalitatea lor, prin ceea ce au în comun – o ramură a artei, o ipostază a esteticului. Ele sunt medii, adică instrumente, căi, modalități etc. prin care se realizează comunicarea în masă, difuziunea culturii (deci și a artei) în rândul marelui public"[14]. Componentele sistemului mass media erau definite drept eterogene și pot fi clasificate în vizuale, auditive și audio-vizuale și nu pot fi abordate global. Accentul în mijloacele de comunicare cade pe depărtarea în spațiu, iar epoca trecută poate fi caracterizată drept o „civilizație a imaginii"[15]. La etapa actuală estetica comunicării este strâns legată de mijloacele de comunicare, unele surse vorbesc chiar și despre conceptele de *internet* și *globalizare estetică,* care propun o filosofie aparte a artei în epoca rețelelor sociale.

Ținând cont de faptul că originea textelor de specialitate produse în contextul pandemiei COVID-19, aparținând domeniului sănătății publice și le putem găsi pe siturile oficiale, vom încerca să vedem în ce măsură pot avea o valorificare estetică. Credem că este important să revenim asupra definiției *emoției*, deci din perspectiva receptorului. Tudor Vianu scria „emoția estetică nu se produce singură, ci în conexiune cu alte emoții ordinare, cu afecte care por fi trezite nu numai de artă, dar și de împrejurări practice ale vieții".[16] În așa fel *emoția estetică* este în relație cu anumite *emoții comune* care vin din viața obișnuită. Totodată „ receptarea" este și „încheierea procesului de comunicare artistică". Pe lângă emoție în această afirmație avem și *viața* sau *viața obișnuită*.

Criza pandemică provocată de virusul COVID-19 este considerată de specialiștii din domeniu drept o provocare importantă a omenirii. Astfel, domeniul medicinii a devenit unul prioritar pentru cercetare la nivel mondial. Toate resursele sunt orientate spre cooperarea importantă dintre sursele oficiale de informare, cum sunt Organizația Mondială a Sănătății, Agenția Națională pentru Sănătate Publică, Ministerul Sănătății și experții mondiali, guvernele și partenerii din diferite domenii ale medicinei pentru a difuza rapid cunoașterea științifică despre virus. Discursul pandemiei devine unul orientat spre informare și luare de atitudine, deși informativ el devine pe alocuri persuaziv prin argumentele importante, prin incitarea la acțiune prin crearea de emoții cu privire la o realitate socială care uneori depășește trăirile obișnuite.

Putem identifica diferite etape de comunicare în pandemia COVID-19: primă etapă este cea de incertitudine științifică cu privire la tipul de virus, tratament și prevenție care se caracterizată printr-o retorică constrânsă de cunoaștere limitată la subiectul dat. Astfel, reformularea prin parafrazare și explicarea termenilor științifici specializați este utilizată cel mai des iar difuzarea importantă a rapoartelor săptămânale sau cotidiene cu privire la rata de îmbolnăvire, prezentarea datelor în cifre, generalizarea informației în infografice și prezența

[13] M. Costa, *Internet et globalisation esthétique.* Paris: L'Harmatann, 2003, 126 p.
[14] Gheorghe Achiței, Marcel Breazu, ș.a., *Estetica*, București: Editura Academiei, 1983, p. 398.
[15] Ibidem, p. 402.
[16] Tudor Vianu. *Estetica*, București: Orizonturi, 2010, p. 312.

unei terminologii statistice din ce în ce mai mult acceptată în limbajul comun. O altă etapă este comunicarea după cunoașterea mai detaliată a virusului, dar adresată unui public eterogen, de la populația în general, la personalul medical, persoanele din grupurile de risc etc. Conținutul informativ evoluează spre tratament și prevenție, difuzarea informației cu privire la variantele virusului, retorica titlurilor rămânând aceeași. Reformularea și folosirea metalimbajului pentru a facilita înțelegerea devine o trăsătură pertinentă în cadrul acestui context de comunicare.[17] Retorica textelor cu privire la vaccinare este absolut diferită de cea prezentă într-un context social obișnuit. Comunicarea se face insistent, printr-un conținut informativ argumentat de date și termeni statistici.

În cele ce urmează vom propune exemple în limbile franceză și română, publicate în diferite perioade ale pandemiei COVID-19 (decembrie 2019–decembrie 2022), selectate de pe siturile oficiale dar cu un nivel neomogen de specializare terminologică. Mai multe mijloace de comunicare orientate spre sensibilizarea și responsabilizare receptorului pot fi identificate: folosirea imaginii-iconicul sub diferite forme (fotografie, afiș etc.), retorica specifică titlurilor de afișe cu un conținut argumentativ important, retorica titlurilor în articolele care descriu un eveniment științific la o anumită etapă a pandemiei, textele de popularizare științifică combinând terminologia, metalimbajul și expresiile plastice etc. Astfel, limbajul de specialitate devine unul accesibil prin determinologizare, motivată de volumul de informație prezentă în toate sursele oficiale. Dimensiunea estetică a comunicării specializate este valorificată de emoțiile receptorului și conținutul persuasiv spre un comportament preventiv.

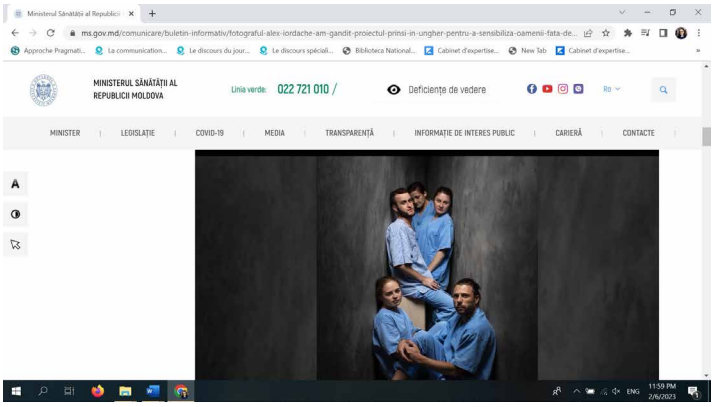

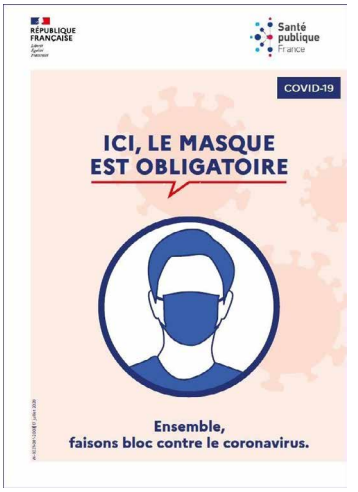

Fig.1 Captură de ecran: Ministerul Sănătății al Republicii Moldova
Fig. 2 Captură de ecran: Santé Publique France, https://www.santepubliquefrance.fr/dossiers/coronavirus-covid-19

Astfel, pe situl Ministerului Sănătății din Republica Moldova vom găsi fotografiile lui Alex Iordache, în cadrul unui concept unic de imagini „Prinși în ungher". După cum menționează fotograful, proiectul pune în valoare munca medicilor, cei care văd moartea în fiecare zi, epuizați.

Imaginea medicului obosit îmbină emoția, durerea, responsabilizarea. De fapt, imaginea/iconicul sub diferite forme (fotografie, afiș etc.) este un element destul de prezent în pandemie. Deși exigențele comunicării în pandemie sunt predominate de „imaginea utili-

[17] Ala David, *Comunicarea specializată în condițiile pandemice. Dimensiunea socială a textelor din domeniul sănătății publice*, in: Materiale ale Colocviului internațional „Traducerea - act creativ: între știință și artă. Chișinău, 2022, pp. 120-123.

tară sau „A comunica mai multe lucruri, în puțin timp, pentru un număr mare de persoane, la cel mai mic preț”[18], aici avem artistul care transmite un mesaj cu o dominantă estetică. Din categoriile estetice aceste fotografii emană *eroicul* prin transmiterea sentimentului de durere.

Un alt exemplu de imagini sunt afișele care sunt scrise de către specialiști dar orientate spre un public larg. Ele pot fi găsite pe siturile oficiale, având o retorică specifică titlurilor de afișe, care, în acest context, transmit un conținut argumentativ important de luare de atitudine iar masca devine un *simbol* asociat, specific al pandemiei *ex. Ici, le masque est obligatoire. Ensemble faisons bloc contre le coronavirus. (trad. din fr. Aici, masca este obligatorie. Împreună să oprim coronavirusul.)*

Am pornit de la ideea că textele specializate sunt închise, informative, explicative sau descriptive. În pandemie receptorul trebuie să fie informat dar și invitat la o anumită atitudine. În această ordine de idei, pentru a informa, responsabiliza, pentru a crea emoție, revista franceză *Le Monde* propune un blog *Journal de crise des blouse blanche*. *(trad. din fr. Jurnalul de criză (crizei) (a) halatelor albe)* Blogul conține mărturiile medicilor care la fiecare etapă a pandemiei își expun temerile și cheamă spre responsabilitate. Pentru a personaliza emoția, toate discursurile/textele sunt la prima persoană. Chiar de la metonimia folosită în titlu putem ghici retorica discursurilor. Fiecare titlu este enunțul spus de către un medic, iar mesajele devin creative prin utilizarea figurilor de stil: metafora (Ex1), ironia (Ex2) personificarea (E3).

E1„Deux épées de Damoclès pèsent au-dessus de nos têtes en 2021: la troisième vague si les gestes barrières et la distanciation sociale continuent de se relâcher à l'occasion des fêtes de fin d'année.” *(trad. din fr. Două săbii ale lui Damocles se află deasupra capetelor noastre în 2021:...)*

E2 „Emmanuel Macron a le Covid parce que ce virus, on l'a oublié, ne choisit pas ses "victimes", mais peut toucher tout le monde." (trad. din fr „Emanuel Macron are Covid, deoarece, după cum știm, virusul nu alege „victimele", dar poate să atingă pe oricine.).

*E3 „J'irai chez mes parents en respectant les gestes barrières. Il y a une grande table, je me mettrai dans un coin. Depuis dix mois, je vis tous les jours avec le Covid**,** alors je ne veux pas prendre de risque." (trad. din fr. Voi merge la părinții mei respectând măsurile de protecție. Ei au o masă mare, mă voi așeza într-un colț. De zece luni eu trăiesc Covid-ul**,** deci eu nu pot să risc*).[19]

La sfârșitul acestei analize și deoarece cercetarea dată ne permite, am putea afirma, că *virusul COVID-19* devine *„un personaj”* într-o situație de criză, *el* a creat o realitate socială diferită. În pandemie se vorbește despre accentuarea unor noi valori care deși nu fac parte din valorile estetice fac parte dintr-un context social unde receptorul are nevoie de anumite indicii după care să se ghideze.

Lectura, analiza și sinteză literaturii de specialitate în prima parte a acestui referat ne-au permis să facem o descriere a postulatelor teoretice, citind autori din domeniul esteticei cu privire la dimensiunea socială și felul cum este prezentată în această disciplina. O creație artistică își are originea într-un mediu social ce poate defini conținutul și valoare ei. Din perspectiva receptorului studiile de estetică sunt îmbinate cu cele de sociologie, receptorul având un rol definitoriu în procesul comunicării artistice.

---

[18] Elisabeth Rohmer, L'apport d'Abraham Moles à l'image, *Hegel*, 2012/1 (N 1), pp. 38-43 [online] https://www.cairn.info/revue-hegel-2012-1-page-38.htm

[19] [online] https://www.santepubliquefrance.fr/dossiers/coronavirus-covid-19 (consultat 29.06.2023)

Dimensiunea socială a comunicării specializate din domeniul sănătății publice în contextul pandemiei COVID-19 se caracterizează prin caracterul informativ, argumentativ, științific. Dimensiunea estetică este valorificată la anumite etape de transmitere a mesajului, prin emoțiile care pot să provoace și prin conținutul persuaziv pe alocuri. Conținuturile informativ-descriptive au drept scop de a responsabiliza publicul larg, fără a-l alarma, chiar dacă scopul alertei este de a motiva un comportament preventiv.

Un rol important îl au mijloacele tehnice și de comunicare care la această etapă sunt principală sursă de informare. Analiza conținuturilor cu privire la pandemia COVID-19 difuzate pe siturile oficiale în limba franceză și română permite să identificăm comunicarea specializată destinată unui public eterogen: populația în general, persoanele din grupurile de risc, specialiștii din domeniul sănătății. Responsabilitatea medicală și științifică (medicul, omul de știință/savantul) și scopul comun de a delimita riscurile, de a preveni, de a propune soluții se regăsește în toate tipurile de texte. Valorificarea estetică se face prin imagini, limbaj artistic și cel mai important este faptul că transmiterea culturii științifice este posibilă într-un context social deosebit.

STRATEGII DE TRADUCERE ÎN ROMÂNĂ ȘI ENGLEZĂ A OPERELOR POETICE ALE AUTOARELOR JAPONEZE

Strategies of translating in Romanian and English of the poetic works of Japanese female authors

DOI: 10.5281/zenodo.8397403
CZU: 821.521.09:81'25:[=135.1+811.III]

Mihaela IOVU
Doctorandă Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației
Universitatea de Stat din Moldova
Email: mihaela.iovu7@gmail.com

Summary. This article is based on the presentation and comparison of the translation strategies of the poetic work from Japanese into Romanian and English. There is made an attempt to select poetic texts created by women in order to study their role and possibilities in Japanese society from the point of view of creative expression. The poetic work undeniably succeeds in concentrating individual elements of the culture, periods in the life of the people and the nation, and of course the emotions and worries that the author.

Challenges are the specifics of the Japanese language, starting with the order of words in a sentence, three distinct alphabets (Hiragana, Katakana and Kanji), the expressions little known to non-speakers of Japanese language. All these listed characteristics attribute the translation of Japanese poetic work to a considerably higher level of difficulty. The corpus consists of a series of examples from the poetic work, in the original language, Japanese, created by women.

Keywords: Poetic work, poetic translation, strategies, haiku, tanka, female author.

Introducere. Opera poetică reușește incontestabil să concentreze elemente individuale ale culturii, perioade din viața oamenilor și a națiunii și bineînțeles emoțiile și grijile ce le ascunde ființa autorului. Este cunoscut că diverse culturi observă lumea într-un mod original, dat fiind că tradițiile și mentalitatea fiecărui popor influențează ideile ce persistă în societate. Iar drept produs urmărim crearea operelor. De asemenea normele sociale își pun amprenta și creațiile literare, spre exemplu prin simplul fapt dacă autorul este femeie sau bărbat. Fiecare limbă este în strânsă legătură cu trăirile poporului ce o vorbește, iar rolurile sociale pot fi diversificate în dependență de perioada istorică și poziționarea geografică. Prin urmare se va încerca selectarea textelor poetice create de femei pentru a studia rolul și posibilitățile acestora în societatea japoneză din punct de vedere a exprimării prin creație.

Corpusul realizat consistă dintr-un șir de exemple din opera poetică, în limba de origine, japoneză, create de femei. Astfel în acest articol sunt prezentate exemple specifice a traducerii acestor opere poetice în una sau două limbi.

La etapa concluzivă acestui studiu vom urmări mai multe exemple de întrebuințare a strategiilor de traducere a limbii japoneze în română și engleză, cazuri ce încercăm să le analizam din punct de vedere a lexicului și construcțiilor semantice în limba română și limba engleză. Iar pe parcursul studiului consultăm creațiile unor autoare precum: Prințesa Nukata, Doamna Ise, Akiko Yosano.

Strategii de traducere a textului poetic. Traducerea este un fenomen complex și cu mai multe perspective, cu implicații individuale pentru diferite științe. Scrierile pe tema traducerii examinează mai multe aspecte ale lucrării de traducere, cum ar fi psihologia, literatura și etnologia, precum și istoria traducerii în diferite țări și aspectele teoretice contemporane ale traducerii literare. „Traducerea constituie astfel o armă formidabilă în construcția canonului și transmiterea percepțiilor imagologice. În cazul traducătorilor care sunt și scriitori, s-ar putea argumenta că rolul lor este întărit de faptul că sunt mediatori specializați”[1]

Potrivit traducătorului Hidetoshi Tomiyama, pot fi luate în considerare diferite traduceri. O discuție poate avea loc și din punctul de vedere al relației dintre individualitatea unei limbi și universalitatea care stă la baza fiecăreia dintre ele. El completează în articolul său エズラ・パウンドの詩の日本語訳に関する若干の観察[2] că este posibil să accentuăm valoarea intraductibilă a unui limbaj pe care poezia trebuie să îl întruchipeze în mod special și, dimpotrivă, să se îndoiască de ordinea ierarhică a opoziției binare a originalului și a traducerii. Putem observa, de asemenea, ce tradiții poetice sunt folosite, și uneori create, atunci când limbajul poemului este tradus, mai exact, poate descrie cu atenție fonemele, ritmurile, formele, care imagini și semnificații sunt transferate sau șterse[3].

Astfel, putem concluziona că traducerea poetică, așa cum știe orice practician, are zeci de probleme, capcane, obstacole și bariere. Unele dintre ele sunt generice, în sensul că se repetă într-o formă sau alta, în timp ce altele sunt specifice unui anumit text. „Dar nu mă îndoiesc că aceste două probleme sunt responsabile pentru mai multe eșecuri ale traducerii decât toate celelalte dificultăți puse împreună.”[4]

Traducerea poetică ca atare este singura modalitate de traducere a poeziei destinate unei comunicări poetice adecvate – un tip de comunicare între autor și destinatar, în care transmiterea simultană a informațiilor semantice și estetice are loc printr-un text poetic. Datorită specificității sale, traducerea poeziei pune o serie de dificultăți și probleme obiective. Unele dintre principalele probleme sunt:

1) păstrarea identității naționale;

2) păstrați spiritul și timpul muncii;

3) alegerea între precizia și frumusețea traducerii.

Imaginea poetică este una dintre componentele fundamentale ale poeziilor sistemului artistic și ideologic. Astfel rezultă că reproducerea adecvată a structurii figurative a sursei este una dintre meseriile de bază ale traducătorului de poezie. Realizarea adecvării pragmatice, semantice și stilistice a „produsului optim” cu traducerea poetică este de obicei imposibilă fără o restructurare considerabilă a multor aspecte ale originalului, dintre care unul este și un sistem figurativ, argument expus de S.F. Goncharenko[5].

Aceste șapte strategii diferite ar putea fi marcate: (1) Traducerea fonemică, (2) Traducerea literală, (3) Traducerea metrică, (4) Poezia în proză, (5) Traducere rimată, (6) Tradu-

[1] Miroslava Luchiancicova, *Aspecte teoretice contemporate privind traducerea literară*, in: Philologia vol. LVIII, Academia de Științe a Moldovei, ianuarie-aprilie 2016, p. 65.

[2] Observații cu privire la traducerea în japoneză a poemelor.

[3] 富山, 英俊, エズラ・パウンドの詩の日本語訳に関する若干の観察. Japan. Series 特集 翻訳 2005, pp. 150-160.

[4] Ewald Osers, Some Aspects of the Translation of Poetry. Meta: journal des traducteurs, in: Meta: Translators' Journal, 23 (1), 1988, pp. 7-19.

[5] Сергей Филиппович Гончаренко, *О моделировании процесса перевода поэтических образов*. Тетради Переводчика № 12, под редакцией доктора филологических наук профессора Л.С. Бархударова, Москва: Издательство «Международные отношения», 1975, pp. 39-49.

cerea versurilor goale, (7) Interpretare. Această listă a fost publicată în *Translation Studies* de Susan Bassnett.[6]

Specificul limbii japoneze. Traducerea poetică a textelor japoneze are un caracter destul de specific, luând în considerare individualitatea fiecărei culturi, câteva idei au fost dezvoltate în lucrarea *Reflecții asupra utilității traducerii poetice* Pinnington A.J. Decalajul dintre structura celor două limbi determină transferul de informații prin mijloace lingvistice diferite, de exemplu, ceea ce este evidențiat în mod intenționat în limba engleză, este exprimat folosind structuri gramaticale în japoneză. În acest caz, traducătorul trebuie să transmită ritmul, rima, aliterațiile, asonanțele, onomatopeele, simbolismul sonor și alte mijloace de exprimare a poeziei. (50-52)

„Există o idee ciudată în lume a anumitor proprietăți magice ale poeziei japoneze, a frumuseții sale inevitabile, a filosofiei sale profunde și a farmecului său intraductibil – în același timp total de neînțeles.”[7] (Kulanov A., *Nu mă consider un haijin*[8] *adevărat*). Autorul adaugă că conceptul de „poezie japoneză” este limitat invariabil la genurile de tanka și haiku. Totul este absurd – nimic mai mult decât prejudecăți inerte, adânc înrădăcinate. Pentru a traduce poezie din japoneză, un traducător trebuie să fie în primul rând un poet profesionist care poate scrie poezie rimată în diferite genuri și forme. Abia atunci poți aborda clasicii japonezi.

Mai există o dificultate suplimentară în traducerea poeziei clasice japoneze în orice limbă, care nu este doar concizia și severitatea formelor de poezie *tanka*, 5-7-5-7-7 silabe în fiecare vers consecutiv, și *haiku*, 5-7-5 silabe pentru cele 3 versuri din care constă, dar și un subtext aprofundat, care transmite cea mai mică nuanță a sentimentelor umane, inclusiv o combinație de sunete, și adesea asociată cu simbolismul budist.

Diferențele în ordinea cuvintelor dintre engleză și japoneză sau română și japoneză provoacă probleme semnificative de interpretare și traducere în elemente precum viteza, memoria și naturalețea.

Unele trăsături specifice ale gramaticii limbii japoneze spre deosebire de limbile engleză și română sunt:

(1) poziția predicatului, care se află mereu la sfârșitul propoziției indiferent de timp, persoană (în timp ce în engleză, acesta precedă complementul);

(2) poziția unui cuvânt, a unei propoziții sau a unei clauze de modificare care precedă cuvântul modificat: o clauză dependentă precedă o clauză principală (în timp ce în limba engleză cuvântul modificat precedă o clauză de modificare).

Pentru o înțelegere mai bună putem observa exemplul următor:

„Eu i-am **dat** mamei un cadou frumos.”

„私は　お母さんに　綺麗な　プレゼントを　上げました。

Watashiwa okaasanni kireina purezentowo **agemashita**.”

Traducere cuvânt cu cuvânt „Eu mamei frumos cadou **dat** am”.

Cea mai evidentă schimbare este predicatul care migrează devenind ultimul cuvânt din propoziție. Îmbinarea „cadou frumos” devine „frumos cadou”, dat fiind faptul că adjectivul mereu precedă substantivul ce îl descrie.

[6] Susan Bassnett, *Translation Studies. Third edition*. Routledge is on imprint of the Taylor & Francis Group. 2002, 176 p.

[7] Александр Куланов, *Не считаю себя настоящим хайдзином* [online] http://rara-rara.ru/menu-texts/aleksandr_dolin_ne_schitayu_sebya_nastoyashchim_hajdzinom (consultat 20.03.2023).

[8] Haijin (din japoneză 俳人, haijin, „poetul de haiku”) sunt poeți a căror operă este în întregime sau în mare parte dedicată genului haiku.

Nu poate rămâne neobservată și utilizarea a trei alfabete în această propoziție . În limba japoneză, în dependență de originea cuvântului, rolul sintactic al acestuia sau pur și simplu intenția autorului se poate apela la oricare dintre limbajele de scriere. Din acest considerent traducătorul analizează nu doar elementul semantic, găsind un echivalent pentru textul sursă, dar trebuie să atragă atenția și la nuanțe precum caracterele alese în original pentru că și acestea pot contribui la mesajul general al operei.

Aici poate fi menționat că Hiragana, cel mai simplu dintre limbajele de scriere a fost originar numit și alfabetul femeilor. Sistemul de scriere a fost folosit de femei pentru poezii, scrisori de dragoste și corespondențe private. Mai târziu a fost folosit în epoca Heian (795–1192 e.n.) pentru a crea unul dintre primele romane din lume, Povestea lui Genji (げんじものがたり; Genji Monogatari), de un celebru poet și romancier de la curtea imperială japoneză pe nume Doamna Murasaki Shikibu.** Astfel chiar daca e o scriere simplă aceasta nu a constituit un impediment pentru femeile din Japonia să creeze opere.

Analiza comparativa a traducerilor operelor poetice japoneze

„În centrul poeziei tanka și haiku se află dorința
de condensare a gândirii figurative”
A Dolin

Din moment ce au fost clarificate cele mai fundamentale caracteristici ale limbii japoneze pot fi definite câteva tipuri de bază de opere poetice pentru o mai bună înțelegere ulterioară. Haiku este un verset scurt care întruchipează un singur moment.[9] Folosește juxtapunerea a două imagini concrete, adesea o condiție universală a naturii și a unui aspect particular al experienței umane, într-un mod care îl determină pe cititor să facă o legătură inteligentă între cele două. tradițional este format din 17 silabe, într-un model 5-7-5, cu un cuvânt tăiat (*kireji*) care împarte poezia și un cuvânt (*kigo*) care indică perioada anului. Aceste scurte poezii întruchipează un spirit zen: un accent pe moment, un accent pe percepții concrete, o cuplare a naturii și a naturii umane și un sentiment profund al vieții ce nu este permanentă. Haiku bune sunt adesea detașate și emoționante, banale și perspicace, serioase și jucăușe –toate în același timp[10]. Iar traducerea acestor opere poetice este o adevărată artă perfecționată pe parcursul unei perioade îndelungate și realizată prin intermediul unui șir de strategii eficiente.

Mai există o dificultate suplimentară în traducerea poeziei clasice japoneze în orice limbă, care nu este doar concizia și severitatea formelor de poezie *tanka*, 5-7-5-7-7 silabe în fiecare vers consecutiv, și *haiku*, 5-7-5 silabe pentru cele 3 versuri din care constă, dar și un subtext aprofundat, care transmite cea mai mică nuanță a sentimentelor umane, inclusiv o combinație de sunete, și adesea asociată cu simbolismul budist. Un alt termen ce poate fi uneori întâlnit este *waka*, semnifica poezia japoneză tradițională și întrunește mai mult tipuri cu 5 sau 6 silabe ce se repetă în diferită consecutivitate, spre exemplu *tanka* care a fost menționată mai sus. Între timp, pentru un cititor noi și chiar pentru un traducător ce nu cunoaște cultura japoneză, poezia japoneză este de asemenea în mare măsură „poezia naturii” sau „poezia umorului”.

În continuare vom cerceta câteva exemple de poezii japoneze selectate. Toate acestea au în comun faptul că autoarele sunt femei. Ordinea în care urmează a le examina este una cronologică și înainte de a trece nemijlocit la operele poetice merită să menționăm câteva

[9] *Micul dicționar academic*, ediția a II-a. Academia Română, Conducătorul lucrării: Ion Coteanu, Institutul de Lingvistică, Editura Univers Enciclopedic, 2010.

[10] Dwyer J., Haiku, *Spiritual Exercises, and Bioethics*, in: Canadian Journal of Bioethics, p. 44.

date succinte despre perioada istorică, statutul personalităților ce au creat textele, dat fiind faptul că aceste trăsături în tandem cu tematica și mesajul operelor vor transmite mai exact situația și circumstanțele în care au fost create și traduse poeziile.

Pentru început urmărim versiunea în limbile română și engleză a unei opere poetice realizată de Prințesa Nukata. În conformitate cu sursele istorice aceasta a trăit aproximativ în perioada 630–690. De aici reiese că evident tematica și problemele relatate în versuri vor avea caracter specific acelei epoci. Prințesa Nukata este fiica Prințului Kagami și presupusa soră mai mică a Prințesei Kagami, Nukata a devenit soția preferată a împăratului Tenmu și i-a născut o fiică, Prințesa Tōchi. Aceste date oferă posibilitatea să presupunem circumstanțele în care au fost scrise poeziile, pentru că în Japonia era o practică frecvent întâlnită pentru femeile din clase sociale înalte să dedice mult timp corespondenței, schimbului de poezii. O altă trăsătură era faptul că femeile de acest rang aveau acces la studii și literatură pentru a-și punea perfecționa abilitatea de a scrie.

Japoneză	**Română**	**Engleză**
三輪山をしかもか雲だにも 心あらなも隠さふべしや	*Munții Miwa!* *Te ascunzi acum pentru totdeauna?* *Oh, oricând în acest cer* *Norii aveau o inimă* *Te-ar ascunde de la vedere**?***	*Mount Miwa,* *Why are you concealed?* *Had the clouds but* *Sense, I wish* *They would hide you not!*

Tabelul 1

În poeziile prezentate observăm o serie de strategii de traducere utilizate, spre exemplu de la bun început este împrumutul denumirilor, cel al munților Miwa. Se utilizează varianta de scriere a ieroglifelor cu litere engleze, o practică larg utilizată spre exemplu pentru termeni larg răspândiți în zilele noastre precum sushi, karaoke, wasabi, kimono etc. Alt detaliu ce merită menționat este structura textului integral. În japoneză nu există litere majuscule, și punctuația de asemenea se utilizează puțin, iar în cazul poeziei date nu există spații între cuvinte sau propoziții. În original se înțeleg cuvintele desinestătătoare însă textul nu este divizat în versuri sau strofe. Aceasta constituie una dintre principalele dificultăți pentru traducători.

În cazul nostru observăm semnul întrebării în ambele traduceri în timp ce in japoneză acesta este înlocuit de sufixul か (ka). La final însă părerile traducătorilor au fost împărțite, în română se optează pentru întrebare, una retorică mai degrabă. Cea ce oferă un caracter mai disperat al eului liric, în ansamblu cu interjecția *Oh* introdusă de traducător și semnul exclamării în adresarea munților în primul vers. Versiunea engleză datorită semnului de exclamare prin care se încheie textul poetic are un caracter mai dramatic și încrezut. Din punct de vedere al structurii, modul în care ambii traducători au divizat opera în versuri este similar, ceea ce demonstrează faptul că aceștia posedă abilități avansate și au studiat detaliat contextul pentru a simți ideile transmise de Nukata. În română s-a tradus direct *Norii aveau o inimă*, în timp ce în engleză s-a înlocuit prin verbul *a simți*, astfel s-a încercat găsirea unei echivalențe și adaptarea.

Japoneză	Română	Engleză
熟田津にせむと月待てば潮もかなひぬ今は漕ぎ出でな	În Nigitatsu la ora când pe drum *Corăbiile erau pe cale să navigheze* Și așteptam luna *A venit valul...* *Acum vreau să pornim!*	From Nigitatsu Would we set sail, and Did await the moon, but With the tides against us Now must we go a'rowing!

Tabelul 2

În această operă a Prințesei Nukata observăm din nou păstrarea localității Nigitatsu, în modul ce a fost menționat mai sus în prima poezie, fără precizări sau comentarii pentru cititori referitor la locație sau specificul ei. Referitor la structură, aceasta a fost divizată în cinci versuri în ambele variante ale traducerii. Rima lipsește, ceea ce este specific pentru textul sursă, în japoneză fiind mai important ritmul și numărul de silabe, uneori mai există și mesaje ascunse în ieroglifele utilizate însă traducerea acestora este aproape imposibilă.

Verbul din japoneză conjugat la o formă de conjunctiv 待てば (mateba) – *să aștepți*, în română a fost înlocuită cu puncte de suspensie pentru a transmite aceleași sentimente de contemplare, așteptare, incertitudine. În engleză însă s-a integrat conjuncția *but – dar*, cu același scop. Astfel traducătorii au ales o strategie similară renunțând la traducerea cuvânt cu cuvânt și optând pentru adăugarea unor elemente discrete pentru a păstra mesajul, atmosfera și sentimentele din opera poetică.

Ambele opere conțin elemente ale naturii precum munți, cer, nori, lună, val. În cazul unei analize mai detaliate fiecare din acestea conține semnificații specifice. Spre exemplu în majoritatea cazurilor luna se asociază cu toamna. În cazul acesta este posibilă legătura dintre lună și valuri, fluxul și refluxul, deci schimbările din natură. Toate aceste idei trebuie descoperite în procesul traducerii pentru a crea o un text țintă cu același impact precum sursa. Iar mesajele celor două opere poetice au în comun așteptarea, dorul eului liric.

Japoneză	Engleză	Engleză
色見えでうつろふは世中の人の心の花にぞける	Not changing color yet fading all the same: Such is the flower of the heart of one who survives this world of love.	*A*ll too visibly its color fades: The flower of the heart of one passing through this world of love.

Tabelul 3

Doamna Ise sau Ise no Miyasudokoro, a trăit în anii 872–938, în perioada Heian din Japonia. Ea a fost unul dintre cei treizeci și șase de mari poeți ai perioadei Heian. Era cunoscută pentru poeziile ei de dragoste pasionată, 22 dintre acestea fiind introduse în *Kokin Wakashu*[11] (Colecție de poezie japoneză antică și modernă), iar unul dintre *waka* creată de ea a devenit parte din *Ogura Hyakunin Isshu* (Câte o poezie a o sută de poeți). Poeziile colectate ale Doamnei Ise se numesc *Ise-shu*. „Ise no Miyasudokoro, un maestru al cuvintelor, a putut să-și folosească abilitatea literară în avantajul ei, refuzând avansurile acelor din familia Fujiwara, care ar fi putut căuta să profite de pe urma poziției ei la curte. Se crede că a fost o femeie de o mare frumusețe, a menționat. tot ca muzician de prim rang”[12], o astfel de

[11] Kokin Wakashu, The first imperial anthology of Japanese poetry Stanford University Press 1985

[12] *Japanese Women Writers*: A BIO-CRITICAL SOURCEBOOK”, edited by Chieko I. Mulhern,

descriere poate fi găsită în unele surse. Doamna Ise de asemenea avea o poziție înaltă în societate ceea ce îi permitea să compună și să facă schimb de scrisori și poezii cu alte persoane de rang înalt. Până în prezent au fost păstrate o multitudine de opere poetice a membrilor familiei regale din diferite perioade istorice.

Lucrul care își schimbă culoarea fără a fi văzut este floarea inimii umane. Aceasta ar fi o modalitate de a interpreta aceste versuri. Un cântec care deplânge infidelitatea celuilalt bărbat, spunând că florile obișnuite pot fi văzute stingându-se cu propriii ochi, dar floarea iubirii care înflorește în inimile oamenilor se estompează înainte ca ei să-și dea seama.

În acest caz comparăm două versiuni în engleză a aceleiași poezii de Doamna Ise în japoneză. Notăm desigur structura și semnele de punctuație integrate de către traducători pentru a organiza ideile și a le face mai ușor de perceput pentru potențialii cititori. Interesant este faptul că ultimul vers în ambele cazuri este un exemplu de strategie de traducere, o adaptare pentru că în original se utilizează un verb accentuat prin utilizarea prefixului ぞ (zo)[13], verbul 有りける(arikeru) ce poate fi interpretat integral precum *spus* sau *pronunțat*, fie separat ca *a avea* și *a lovi*. Însă ân traducere finalul a fost înlocuit cu *a supraviețui această lume a dragostei*. Astfel pentru a simplifica textul poetic s-a optat pentru înlocuirea unei expresii și parafrazarea. În japoneză relația inimă dragoste fiind mai evidentă.

Sentimentele sunt fundamentul poeziei create de Nukata și Ise, ele reflectând modul de viață și lumea în care acestea retrăiau fiecare zi.

O viziune mai contemporană și idei noi sunt introduse de Akiko Yosano. Aceasta este o autoare, poetă, feministă, pacifistă și reformatoare socială japoneză, activă la sfârșitul erei Meiji, precum și în epocile Taishō și Shōwa timpurii din Japonia. Ea este una dintre cele mai marcante și cele mai controversate poete post-clasice ale Japoniei. Yosano Akiko s-a născut în decembrie 1878, într-o familie de negustori, lângă Osaka. Astfel avea un statut diferit de Prințesa Nukata și doamna Ise ce aveau relație cu familia regală. Japonia în care a crescut Akiko a fost modelată de decizia, la mijlocul secolului al XIX-lea, de a deschide porțile țării către contactul diplomatic și comerțul cu Occidentul. Akiko a scris primele ei poezii la vârsta de doar șaisprezece ani. Se spunea că una dintre motivațiile ei era îngrijorarea că poezia produsă de alte femei la acea vreme era atât de proastă încât risca să anuleze cauza creșterii statutului femeii în Japonia. Contribuția ei la dezbaterile culturale din zilele ei a fost aceea de a folosi un gen vechi pentru a vorbi despre o nouă eră, oferind o fereastră către viețile tinerelor femei care altfel erau în mare parte invizibile în societatea japoneză.[14] Yosano Akiko a contestat toate acestea prin poezia ei, reflecțiile ei asupra actualității și, de asemenea, pacifismul ei.

Greenwood Press, Westport, CT, 1994.

[13] H. Narrog, *Origin and structure of focus concord constructions in Old Japanese – a synthesis*, Glossa: a journal of general linguistics 4(1): 108, 2019.

[14] Christopher Harding, *Yosano Akiko – a great of modern Japanese poetry* [online] https://engelsbergideas.com/portraits/yosano-akiko-a-great-of-modern-japanese-poetry/ (consultat la 05.02.23)

Japoneză	Română	Engleză
今ここにかへりみすればわがなさけ闇やみをおそれぬめしひに似たり	Dacă e aici acum Mă întorc la cale a pasiunii mele Arătam ca un orb fara teama de întuneric	Now here when I turn to reflect my love was like a blind man unafraid of the dark When I reflect on it now, my feeling is that of a blind person unafraid of the dark

Tabelul 4

Astfel opera poetică creată de Akiko reflectă mult evenimentele istorice și viziunile inovatorii din acea perioadă.

Când mi-am venit în fire eram ca un orb. Eram atât de îndrăgostită de el încât nu vedeam nimic. Inima mea era îndrăgostită și totul era în întuneric. Acesta este unul dintre mesajele operei poetice. În spatele exprimării iubirii intense, se poate afla Akiko, care se uită cu calm înapoi la propriile acțiuni și gânduri. Tema dragostei rămâne una fundamentală indiferent de aproape un secol ce le desparte pe Akiko si Doamna Ise. În acest caz specific notăm lipsa semnelor de punctuație în oricare dintre variante, ceea ce denotă faptul că traducătorii au păstrat această caracteristică, fie poate fi redat acest lucru precum împrumutul unei trăsături. Structura în limba română este diferită de cea engleză. Dacă cea din urmă delimitează trei idei și le separă în trei versuri, în versiunea română s-a optat pentru cinci versuri. Prin intermediul versurilor scurte imaginile din fiecare dintre ele sunt mai concise și mai clare, astfel este un mod de adaptare a textului.

Transpoziția lexemului *acum* este foarte evident. În japoneză acesta este primul cuvânt al poeziei 今 *(ima)*, în română se găsește la mijlocul primului vers, în timp ce în engleză observăm *now* (acum) atât la începutul cât și la finalul primului vers. Acest detaliu depinde parțial de gradul de flexibilitate al cuvintelor într-o limbă, cât de rigide sunt regulile cu privire la ordinea cuvintelor într-o propoziție, și parțial depinde de decizia traducătorului și mesajul operei.

Japoneză	Română	Engleză
やは肌のあつき血汐ちしほ にふれも見でさびしからずや道を説く君	Niciodată tu nu atingi aceasta gingașa carne sub care sângele se zbate fierbinte Nu ti-e lehamite sa indici mereu Calea?	Not even touching the blood-tide in my soft flesh aren't you lonely you who teach the Way? This hot tide of blood beneath soft skin and you don't even brush it with a fingertip Aren't you lonely then you who preach the Way? You never touch The soft skin Surging with hot blood Are you not bored, Expounding the Way?

Tabelul 5

Este o lucrare cu un mesaj puternic, în care flacăra pasiunii ascunsă în spatele ei este transmisă doar destinatarului, „tu”.[15] În comparație cu textile din secolele trecute aceasta iese în evidență prin imagini puternice. În engleză se traduce cuvânt cu cuvânt *soft skin* (piele moale), precum e și în japoneză やは肌 (yawa hada). Traducerea română însă a optat pentru *gingașa carne*, ceea ce accentuează mult această imagine și involuntar cititorul va simți și își va imagina ceva, fie plăcut fie înfiorător. Deci are loc o adaptare a operei poetice. さびし (sabishi) ce înseamnă singur de asemenea este înlocuit prin *ti-e lehamite.* Prin intermediul acestor modificări produsul final în limba română este intens, cu imagini colorate și puternice și limbaj original. În engleză se realizează o traducere literală prin *singur* sau *plictisit*. Un alt detaliu interesant este faptul că 道 *(*michi*)-cale, a fost scris cu majuscule în toate variantele de traducere.* Aceasta demonstrează profesionalismul și seriozitatea studierii textului sursă, dat fiind faptul că toți au conștientizat importanța acestui lexem pentru întreaga poezie. Este nu doar o cale și toată viața și deciziile ce le luam.

Concluzii generale și recomandări

Femeile din Japonia au trăit perioade de libertate din punct de vedere al creației, cel puțin din perspectiva unui studiu comparativ cu situația din țările ce utilizează limbile engleză și română. Iar drept rezultat și dovadă observăm o multitudine de opere.

Ceea ce se referă la stilul sau elementele prezente, prezidă natura și stări de liniște, meditație, îngândurare, conștientizare a sentimentelor proprii și a lumii înconjurătoare. Însă multe dintre aceste detalii sunt specifice culturii japoneze în general. Spre exemplu dacă lecturăm câteva creații ale lui Matsuo Basho, subliniem o abundență de elemente ale naturii. Iar tema comună a exemplelor cercetate mai sus este sentimentul ce trece dincolo de bariere lingvistice, sociale și culturale, dragostea. Precum și câteva secole în urmă sunt create o multitudine de opere poetice pentru revărsa acest sentiment peste cititorii din toată lumea.

În urma examinării unor componente ale literaturii japoneze s-au formulat următoarele idei:

- în majoritatea cazurilor forma inițială a poeziei este modificată;
- unitățile lexicale specifice culturii au fost înlocuite cu vocabule cunoscute de destinatarii traducerilor;
- sunt înserate semne de punctuație adiționale pentru a delimita idei sau imagini, pentru a accentua o expresie sau o emoție, a exprima tăcerea;
- fiecare traducere este deosebită și este completată de imaginile și sentimentele traducătorului;

Iar pentru ulterioarele traduceri enumerăm următoarele recomandări:

- Să studiem aprofundat elementele lexicale utilizate în textul poetic în limba japoneză;
- Să încercăm să delimităm minuțios ideile și imaginile într-un text poetic;
- Să analizăm structura și numărul de silabe în textul poetic și să încercăm să selectăm unitățile lexicale ce ar conține un număr asemănător de silabe, fie să păstrăm fidelitatea textului original.

Patrimoniul fiecărei țări e constituit dintr-o multitudine de elemente, printre care și operele literale. El este păstrat și transmis prin diferite modalități, inclusiv traducerea și răspândirea ideilor și valorilor pentru a prelungi „viața” acestora nu doar în baștină dar si în afara limitelor. Iar rolul și impactul femeilor din Japonia a fost și rămâne a fi esențial, dovadă sunt colecțiile de opere poetice unice și irepetabile.

[15] 【やは肌のあつき血汐にふれも見でさびしからずや道を説く君】徹底解説!!意味や表現技法・句切れなど [online] https://tanka-textbook.com/yahahadano/ (consultat la 29.01.2023)

METODELE ȘI INSTRUMENTELE DE CERCETARE A ISTORIEI LITERATURII

The Methods and Tools of Literary History Research

DOI: 10.5281/zenodo.8397425
CZU: 821.135.1.091

Irina LUPAȘCO
Doctorandă, Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației
Universitatea de Stat din Moldova
Email: irina.lupasco92@gmail.com

Summary. The research process of literary history is based on a wide range of methods and tools. Thanks to these, theorists, critics, and literary historians reveal the profound meanings of literary works from all times. Scientific research methods help apply an organized and logical mode of thinking and action, which can contribute to obtaining desired results and dispelling certain speculations by the researcher. Organizing literary texts according to certain methodological principles is essential, as it can outline connections between literary works and describe their cultural context. In this article, we aimed to observe the approach to researching the contemporary Romanian literary history by Mihai Iovănel, in which he applies analytical, hermeneutic, and historical methods. We also mentioned critic Ion Vlad's perspective on the role of comparative research promoted by Romanian literary critic Dumitru Popovici.

Keywords: method, the history of literature, literature, research, critic, analysis.

Recurgând la o gamă largă de metode și instrumente de cercetare, istoricii și criticii literari au studiat textele literare din diferite epoci și spații geografice. Organizarea lor metodică într-o Istorie a literaturii este esențială pentru a contura conexiuni între operele literare și a descrie contextul lor cultural. Istoria literaturii este un patrimoniu alimentat de influențe culturale și evoluții artistice, care ne oferă ocazia să cunoaștem cele mai strălucite expresii literare ale sufletului uman, precum și specificul relațiilor literare din toate timpurile. Rolul cercetătorului este să ofere înțelegerea evoluției fenomenului literar din perspective diferite.

Metoda, în sens general, este o cale sistematică și organizată de a aborda o problemă, de a obține cunoștințe sau de a efectua cercetări. O metodă oferă o structură sau un set de pași pe care îi urmezi pentru a atinge un obiectiv specific sau pentru a rezolva o anumită întrebare sau provocare. Metodele sunt utilizate în diverse domenii, inclusiv în știință, cercetare, educație, afaceri și multe altele. Ele ajută la aplicarea unui mod ordonat și logic de gândire și acțiune, ceea ce poate contribui la obținerea rezultatelor dorite sau la înțelegerea mai profundă a unui subiect. Metodele pot varia de la cele empirice, matematice și statistice până la cele calitative, analitice sau experimentale. În cercetarea științifică, metoda implică următoarele etape sistematice: formularea unei întrebări sau ipoteze, colectarea datelor prin observație sau experiment, analiza datelor, concluziile și împărtășirea rezultatelor. Obiectul cercetării noastre constituie metodele și principiile de alcătuire a istoriilor literaturii de către criticii și istoricii literari.

Din aceeași sursă vom prezenta definiția, în sens larg, a cuvântului „instrument". Un instrument este un obiect, dispozitiv sau o tehnică utilizată pentru a efectua o anumită acțiune,

sarcină sau activitate. În general, instrumentele sunt concepute pentru a sprijini sau facilita procesele umane, fie că este vorba despre construirea a ceva, realizarea unei munci, efectuarea unei cercetări sau a unei activități specifice. Ele sunt folosite în diferite domenii, inclusiv în industrie, știință, tehnologie, medicină, muzică, arte și multe altele. Având în vedere această definiție, noi vom aborda instrumentele de cercetare științifică care sprijină cercetarea noastră asupra istoriei literaturii, precum textele literare, bibliografiile, textele de critică, jurnalele, memorialistica și diversele teorii literare.

Simțim nevoia de a preciza diferența dintre metodă și instrument. Ambele sunt esențiale în cercetarea istoriografiei, dar au roluri diferite. Metodele de cercetare sunt abordări generale pe care cercetătorii le aleg pentru a răspunde la careva întrebări, iar instrumentele sunt mijloace concrete sau materiale utilizate de către cercetător în procesul de colectare, înregistrare, analiză de texte sau date. Astfel, combinația corectă a metodelor și instrumentelor de cercetare poate ajuta cercetătorul să descopere straturile profunde ale operei literare, să analizeze conexiunile cu contextul istoric și cultural și să ofere o interpretare complexă a impactului operei în evoluția literaturii.

În cele ce urmează, vom menționa câțiva critici literari români care și-au orientat interesul spre cercetarea istoriei literaturii din diferite perioade. Ne va interesa în special metodele și instrumentele de cercetare utilizate de ei în procesul de examinare științifică.

În studiul *Teorii, metode și strategii de lectură în critica și istoriografia literară românească de la T. Maiorescu până la E. Lovinescu*, criticul și istoricul literar Andrei Terian-Dan își propune să aplice metoda comparativă pentru a evalua raporturile dintre critica și istoriografia literară românească din perioada 1870–1930 și în cea europeană a aceleiași epoci. Criticul consideră potrivită abordarea, deoarece aceasta reușește să reliefeze identitatea criticii și istoriografiei literare românești din perioada menționată. Cercetătorul identifică și sistematizează teoriile și metodele utilizate în istoria și critica literaturii române și analizează transferul de teorii și metode europene în cercetarea istoriografiei literare române[1].

Mihai Iovănel realizează în *Istoria literaturii contemporane 1990–2020* o complexă cercetare a literaturii românești din perioada postcomunistă. Criticul aplică diverse metode de cercetare, oferindu-ne un tablou bine conturat al semnificațiilor operelor literare cu un rol însemnat în cunoașterea și poziționarea creatorului într-o anumită categorie: socială, culturală, filozofică, estetică etc. Pentru a înțelege noile obiective ale literaturii, criticul invocă necesitatea cunoașterii obiectivelor vechi, de la care a pornit gustul și năzuința de schimbare.[2] Mihai Iovănel se concentrează pe mai multe aspecte ale evoluției literaturii române, aplicând metoda analitică. Analizează imaginile mai multor personalități care s-au detașat de tradiție și au acceptat cu prudență schimbarea ideologiilor la nivel cultural. Printre aceștia este trecut Neagu Djuvara (diplomat, filozof, istoric, jurnalist și romancier român) care a reușit, în exil, să-și conserve intact caracterul reacționar. Alexandru Paleologul (scriitor, eseist, critic literar), un alt exemplu, a cultivat moralismul rafinat al filozofului Montaigne în scrierea sa despre M. Sadoveanu, scriitor care a susținut ideologiile comuniste. Se face referință și la Al. Marino care se refugiază în istoria ideilor literare, manifestând un deosebit interes față de ideologia postcomunistă.

[1] Andrei Terian-Dan, *Teorii, metode și strategii de lectură în critica și istoriografia literară românească de la T. Maiorescu până la E. Lovinescu. O abordare comparatistă,* București: Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013, p. 7.

[2] Mihai Iovănel, *Istoria literaturii române contemporane 1990–2020,* Iași: Editura Polirom, 2021, p. 11.

Iovănel analizează evoluția ficțiunii care a intrat, în viziunea acestuia, într-o lungă perioadă de umbră începând cu decembrie 1989, aplicând principiul istoric. Acesta începe prin a preciza rolurile ficțiunii literare din perioada comunismului, care informa în locul ziarelor, discuta idei în locul filozofiei, oferea evaziune în locul televiziunii ș.a.m.d. Însă, din 1989, ficțiunea, precizează criticul, se află într-un declin accelerat și nu mai interpretează rolurile vechi. Aceasta suportă, în anii ’90, presiune din partea gazetăriei și a nonficțiunii autobiografice. Din aceste considerente, Iovănel constată că literatura și ficțiunea trebuie să se adapteze la viața accelerată de după 1989.[3] În această analiză deducem că lui Iovănel îi servesc ca instrumente de lucru următoarele concepte și noțiuni: *ficțiunea, comunismul, nonficțiunea, literatura de sertar* (sintagmă ce denumește literatura care nu putea fi publicată în comunism), *literatură ficțională* (romanele politice, de dinainte de 1990, pline de secvențe subversive trecute de cenzură, care ofereau informații codificate cu privire la realitate), *literatura experimentală* (subminase cu succes economia socialistă ținând ocupate echipe de cenzori, redactori și critici).

De asemenea, criticul analizează realismul și procesul apariției acestuia în literatura română. Realismul a fost importat în literatura română prin traduceri și imitații de la mijlocul secolului al XIX-lea. Criticul menționează primii noștri scriitori realiști (I.L. Caragiale, Ioan Slavici, Duiliu Zamfirescu, B. Delavrancea) în operele cărora observă că realismul apare în diverse combinații.

Pentru a prezenta parcursul apariției realismului în literatura română, Iovănel pornește cu analiza a celui mai important roman al lui Slavici și primul mare roman românesc *Mara*. Iovănel observă că în acest roman fuzionează trei coduri: idilic, naturalism și realism. De exemplu, prezența realismului este văzut în partea materială, a acumulării primitive de capital de către Mara considerată de Nicolae Manolescu primul model de businesswomen oferit literaturii române. În viziunea lui E. Lovinescu, Mara reprezintă „tipul volițional”, personajul energic care răzbate prin voință într-un mediu ostil sau dificil, o tipologie specifică mi mult pentru proza ardelenească.

Partea idilică este reprezentată de relația de dragoste dintre Persida și Nați, care a sfârșit de codul realist al romanului. Relația acestora a fost lovită de problemele materiale, resemnate de comportamentul abuziv al bărbatului și orgoliul femeii. Naturalismul este abordat de Slavici, menționează criticul, prin fiul ilegitim al lui Hubăr, Bandi, care sfârșește prin a-și ucide tatăl și prin comportamentul violent al lui Nați față de Persida. În omorul din finalul romanului criticii au văzut un gest nemotivat și abrupt. Iovănel, în acest scop, precizează că Slavici, de fapt, a construit minuțios finalul tragic printr-o serie de anticipări, crima jucând un rol simbolic și anume al sacrificiului plătit cu sânge.[4]

Prin explorarea realismului în literatura română, Mihai Iovănel consideră că acest curent reprezintă factorul de mediere între registrele romanului și codul dominant al acestuia, care absoarbe și neutralizează exagerările celorlalte maniere. Acestei superiorități a realismului i se datorează impresia de modernitate pe care romanul o păstrează și azi.[5] Prin urmare, în analiza realismului în literatura română, Iovănel se axează pe principiul cronologic, deoarece acesta cercetează opera literară pornind de la primii scriitori realiști (secolul XIX) și încheind cu scriitorii postmoderniști (secolul XXI). De asemenea, în această analiză criticul operează cu instrumente precum: *roman, realism interbelic, realism socialist, realism critic, personaj, simbol, metarealism, postmodernism.* Astfel, considerăm oportună necesitatea

[3] Mihai Iovănel, *Op. cit.,* p. 347.
[4] Mihai Iovănel, *Op. cit.,* p. 352.
[5] Mihai Iovănel, *Op. cit.,* p. 353.

aplicării unui sistem metodologic în cercetarea istoriei literaturii, deoarece doar așa putem asigura o studiere sistematică și coerentă a istoriografiei și înlătura anumite speculații.

Un alt critic literar român, Ion Vlad, în lucrarea sa *Între analiză și sinteză. Repere de metodologie literară*, subliniază necesitatea aplicării unei metodologii riguroase în cercetarea istoriei literaturii pe care trebuie să o realizeze cercetătorul. El trebuie să prezinte justificări științifice bazate pe perceperea dinamicii fenomenului cultural, dar și pe interpretarea fenomenului istoric. Ion Vlad definește în studiul său conduita intelectuală a istoricului literar, care, în viziunea lui, trebuie să aibă o gândire abstractă și să respingă arbitrarul. Cercetarea culturii românești trebuie să fie un act angajat și responsabil ca atitudine și ținută științifică. Acesta consideră că cercetarea poate fi validă ca proces științific din momentul în care devine o judecată susținută prin conjugarea tuturor factorilor implicați. Doar în așa fel istoricul literar va produce interpretări pertinente, fără fluctuații și fără ezitări. În această ordine de idei, Ion Vlad face trimitere la gustul estetic al istoricului literar (afinități, gust, preocupare predilectă pentru un anume gen al literaturii) despre care vorbea A. Thibaudet (eseist și critic literar francez). Acesta precizează că istoricul literar se va reține datorită echilibrului argumentației sale, iar istoria literaturii își va reconfirma vocația sa profund contemporană.[6]

În alt capitol al lucrării sale, Ion Vlad scrie despre contribuția criticului și a istoricului literar Dumitru Popovici în domeniul cercetării comparatiste și impactul acesteia asupra istoriei literare românești. Prin abordarea comparatistă, Dumitru Popovici a făcut ca literatura să devină o sursă de referințe și descoperiri pentru studiul istoriei literare.

Ion Vlad observă disciplină în cercetare lui Dumitru Popovici, mai cu seamă, în informațiile produse.[7] Dumitru Popovici ilustrează în istoria literară românească un tip consacrat al cercetării comparatiste, afirmă Ion Vlad. Această metodă de cercetare modifică dimensiunile istoriei literare propriu-zise, ceea ce face ca literatura să impună referințe și constatări de literatură comparată. Această metodă este valorificată de către Dumitru Popovici prin lucrarea sa *La littérature roumaine à l'époque des Lumières* concepută ca un prim volum al unei istorii a literaturii române moderne. Această lucrarea a beneficiat de o integrare completă și riguroasă a comparativismului literar, refăcând coordonatele culturale, ideologice și literare ale unei epoci dominate de patosul ideologic. De asemenea, Ion Vlad subliniază ideea că această abordare a comparativismului aparține unui studiu metodologic avansat, deoarece însuși structurile operei obligă la examenul paralel, la analogii și cercetări cu multiple implicații de ordinul istoriei, sociologiei, teoriei literare etc. La aceste constatări, Ion Vlad mai adaugă și opinia lui Tudor Vianu despre aportul lui Dumitru Popovici, care afirmă următoarele: „...inaugurează o epocă în istoria literară română. Ea este concepută în perspective de literatură comparată și izbutește, pentru întâia dată la noi să ridice comparativismul de la rolul modest al căutării „influențelor", la acela de a explica îndrumarea esențială a literaturii într-o anumită epocă"[8]. Astfel, contribuția teoreticianului literar în cercetarea contemporană a istoriei literaturii reprezintă un reper metodologic valoros, după cum menționează Ion Vlad.[9]

Prin urmare, constatăm că metodele și instrumentele de cercetare se bazează pe o gamă variată de abordări și resurse care au evoluat pe parcursul timpului. Teoreticienii, criticii, istoricii literari, preocupați să configureze istoria literaturii, ne dezvăluie semnificațiile profunde ale operelor literare cu ajutorul sistemul metodologic pe care și-l propun să-l aplice.

[6] Ion Vlad, *Între analiză și sinteză. Repere de metodologie literară,* Cluj: Dacia, 1970*,* p. 12.
[7] Ion Vlad, *Op. cit.,* p. 27.
[8] Ion Vlad, *Op. cit.,* p. 31.
[9] Ion Vlad, *Op. cit.,* p. 36.

Datorită acestui sistem, este bine determinată înțelegerea evoluției literaturii și a impactului său asupra societății. Însuși cercetarea istoriei literaturii presupune o călătorie a descoperirilor, în care metodele și instrumentele servesc drept ghizi pentru exploatarea trecutului istoric. S-a observat, prin exemplele prezentate, cum metoda analitică ajută la interpretarea straturilor profunde ale semnificațiilor textuale, iar abordarea hermeneutică a textului ajută cercetătorul să pătrundă în gândirea autorului și să înțelegem nemijlocit esența creativă. La rândul lor, instrumentele de cercetare, aplicate de cercetători, ne ajută să cunoaștem analize mai complexe ale fenomenelor literare.

În concluzie, cercetarea istoriei literaturii nu este doar un studiu al trecutului. Istoria literaturii e o cale care ne ajută să ne înțelegem experiențele trecutului și să prețuim bogățiile prezentului. Îmbucurător este că prin utilizarea variată a metodelor și instrumentelor de cercetare științifică, criticii și istoricii literari continuă să descopere personalități valoroase care au modelat lumea cu gândirea lor complexă, care au tins spre schimbare și nu s-au îngenunchiat ideologiilor ce au stăpânit dictatorial umanitatea. Astfel, se înțelege măreția literaturii și puterea influenței umanității prin literatură, de altfel nu ar fi existat fenomenul interzicerii unor opere literare.

METAFORA BIBLICĂ ÎN POEZIA LUI NICHIFOR CRAINIC

Biblical metaphor in the poetry of Nichifor Crainic

DOI: 10.5281/ZENODO.8397345
CZU: 821.135.1-14.09

Carmen-Maria BOLOCAN
Prof. univ., dr., Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae" din Iaşi
Email: bolocancarmenmaria@yahoo.ro

Pavel LUNGU
Prof. dr. Seminarul Teologic Ortodox, „Veniamin Costachi", Mănăstirea Neamţ

Summary. In Romanian religious poetry, and not only, Nichifor Crainic considers poets as "disciples and imitators of God related to Him. This statement is demonstrated by the poems built on biblical motifs, symbols and metaphors, starting with the first volumes, Sesuri natale, Smile in tears, and finishing with the Land beyond the age or the Hawk over the abyss. The preacher is the greatest poet of the undeniable mystery of God. He renders the mystery of God especially as endless light, not as darkness, as Western mystics do, such as Juan de la Cruz, Eckhardt, Bohtne. The figurative meaning of the words results even from the search for lexemes that make the divine matter become transparent and reflect that symbolic image of the mystery. Therefore, the biblical metaphor of Nichifor Crainic's religious poetry is based on the Holy Scripture as a Christian literary text.

Keywords: poetry, Nichifor Crainic, lexemes, symbols

Introducere. Nichifor Crainic, un mare gânditor creştin orthodox, a fost şi un mare trăitor al ortodoxiei, trăire pe care a deprins-o din copilărie prin comuniunea cu satul românesc. De aceea, gândirea şi simţirea lui creştină poartă o pecete românească, ceea ce face din scrisul lui Crainic o mărturie a spiritualităţii româneşti, care e o sinteză între credinţa ortodoxă tradiţională şi calităţile specifice ale poporului român, determinate de originea, de spaţiul şi de istoria lui[1].

Întrebat dacă avem în România vreun scriitor cu adevărat creştin, părintele Dumitru Stăniloae răspunde: „Da şi nu. Au încercat: Coşbuc, Sadoveanu, Arghezi. Au reuşit, se pare, alţii: Goga, Voiculescu, Alexandru, Turcea. Dar cazul exemplar este şi rămâne Nichifor Crainic"[2]. Tot Părintele prof. Stăniloae afirmă că Nichifor Crainic lega în mod strâns spiritualitatea românească de ortodoxie. Era şi un mare poet, spune el. În poemele sale el exprima această spiritualitate pe care o vedea prezentă în popor. Vedea ortodoxia ca pe o componentă esenţială a spiritualităţii româneşti[3].

Deţinut politic sub regimul comunist timp de 15 ani (1947–1962), întemniţat la Jilava, Văcăreşti şi Aiud, Nichifor Crainic a beneficiat în detenţie de o comunicare aparte cu Petre Ţuţea, acesta din urmă spunând despre el următoarele: „Păcat că profesorul ăsta nu-i şi

[1] D. Stăniloae, *Poezia creştină a lui Nichifor Crainic*, in: Nichifor Crainic. *Şoim peste prăpastie. Versuri inedite create în temniţele Aiudului*. Bucureşti: Roza Vânturilor, 1990, p. 7
[2] D. Stăniloae, *Poezia creştină a lui Nichifor Crainic*, in: Duţu F. Nichifor Crainic, *Arsenie Boca, Dumitru Stăniloae, cei mai buni dintre cei mai buni*. Bucureşti: Floare Albă de Colţ, 2014, p. 132.
[3] Ibidem.

popă. Că de-ar fi fost așa ceva în Bărăganul de unde zice că se trage, dacă s-ar fi armonizat şi cu clopotele bisericii din sat la liturghie, ar fi făcut cât o întreagă academie”[4]. „Creştinismul lui Nichifor Crainic nu se reduce la preceptele teologice învățate din Evanghelie şi din cărți, ci e un creştinism manifestat totuşi în practicile şi datinile poporului român, care şi-a păstrat autenticitatea lui neslăbită şi nealterată în satele noastre”[5]. De aceea, poezia lui Crainic nu e nici ea o poezie a unor simțiri general umane şi, în acest sens, o poezie abstractă, ci o poezie care exprimă viața spirituală concretă a poporului român. Poezia lui poate fi considerată, de aceea, ca expresie a spiritualității concrete a acestui popor. Însuşi titlul unuia dintre volumele sale de poezii exprimă această calitate: *Iisus în țara mea*[6].

Conştiința religioasă a lui Nichifor Crainic. Conştiința religioasă a lui Nichifor Crainic, aşa cum apare ea din arta lui poetică, poartă amprenta specificului plaiurilor şi sufletului românesc. Ortodoxia sa este în poezia lui o realitate aievea, în care se îmbină armonios linia ondulată a spațiului „mioritic”, cu condiția creştină a mântuirii. În conştiința lui poetică, mai mult decât oricare alta, peisajul şi permanența istorică s-au oglindit cu o putere cu totul originală. În această oglindire, ortodoxia lui nu apare ca o aflare târzie a unei funcții istorice pe care Biserica a jucat-o pe aceste plaiuri. Este mai degrabă o identificare a unor categorii psihice proprii spiritului românesc, o integrare a datelor viziunii creştine asupra cosmosului şi a lumii. În ea se pot identifica toate glasurile vii, care au însufleţit prin veacuri acest pământ, de la credința tare a Geților, până la virtuțile proteice ale acestui neam, care a dăinuit împotriva celei mai vitrege istorii, numai prin tăria limbii şi credinței lui. Este un spirit al acestui pământ, care, de la cultul lui Zamolxe, până la ortodoxia timpurilor de glorie creştină, a dat acestor plaiuri o formulă spirituală, care nu s-a confundat cu niciuna din jur şi nu s-a risipit în faţa nici unei furtuni. Ea este vie şi prezentă în faptele noastre de arme, în gândurile noastre despre viaţă şi moarte, în cântecele şi dorurile noastre, în dârzenia domoală şi liniştită cu care rezistăm în furtună, în conştiința că noi de aicea suntem, lut din lutul nostru[7].

„Străbunii mei din vremuri legendare, /Al vostru suflet de umili ţărani /A dormitat sub secolii tirani /Ca sub un greu de lespezi funerare. /Dar din adâncul miilor de ani /Tot ce-a mocnit în voi - frumos şi mare - /irumpe-n mine ca o-nvâlvorare /Spre ceru-ncins în zboruri de vultani. /În sânge mi-arde dorul vostru scris /Urcaţi, prin mine, către biruinţă, /Şi-aşa cum ale voastre toate mi-s, /Vă răzbunaţi, că-n tânăra-mi fiinţă /A pălpâit lumina unui vis / Şi s-a zbătut suprema năzuinţă.”

Dacă elementele religioase ale poeziei lui Crainic se înrudesc de aproape cu marea experienţă populară, ea a trecut la un moment dat de medianul local al peisajului specific românesc şi cu atât mai mult de cel al experienței personale particulare, ridicându-se la nivelul unei experienţe general umane, aş zice simbolice.

Nichifor Crainic din *Vecernie* nu este acelaşi, de pildă, cu cel din *Dezmărginire*. Vreau să accentuez prin aceasta, trecerea de la sentimentul difuzor şi exterior, provocat de elementele mediului, la experiența profund mistică, din Ţara de peste veac, în care elementele mediului nu mai sunt motive de contemplare şi poetizare, ci de-a dreptul experienţe mistice, prin care conştiința poetului se identifică cu sensul transcendent al lucrurilor, îmbinându-se în

[4] Ibidem, p. 133.

[5] D. Stăniloae, *Poezia creştină a lui Nichifor Crainic*, in: Nichifor Crainic. *Şoim peste prăpastie. Versuri inedite create în temnițele Aiudului*. Bucureşti: Roza Vânturilor, 1990, p. 7.

[6] Ibidem, p. 6.

[7] Ş. Cârstoiu, *Nichifor Crainic*, in: Nichifor Crainic, *Poezia noastră religioasă*. Editura Episcopiei Giurgiului, 2010, p. 13.

valurile ce merg spre alt tărâm. De altfel, într-aceasta stă valoarea profund religioasă a poeziei lui Nichifor Crainic[8]. De aici ne vom opri la o analiză a poeziilor în care îşi exprimă direct credința în Dumnezeu cel personal, de cele mai mult ori aşa cum e trăită de poporul român. Semnalăm mai întâi în poezia *Prinos* – cu care-şi începe unul din primele volume de versuri: *Darurile pământului*, mărturisirea credinței în Dumnezeu pe care şi-a însuşit-o şi o păstrează din copilărie; lui Dumnezeu căruia îi închina întâiul gând al acestui volum: „Întâiul gând ți se cuvine Tie, /Putere creatoare /E-n el credința din copilărie /Şi-o inimă tremurătoare."

În aceeaşi poezie îşi exprima impresia neştearsă pe care i-a lăsat-o în suflet datina creştină a poporului nostru, văzuta la masa sa de a da prima pârgă a rodurilor grădinilor drumeților, închinându-se lui Dumnezeu, faptă pe care o repetă şi poetul. El cunoaşte din copilărie cum credința în Dumnezeu poartă în ea noblețea iubirii de oameni[9]. „Când roadele grădinilor se coc /În iunie, la-ntâiul verii foc. /… /O văd pe mama, paznică ferbinte /A unor datini sfinte: /Cucernică adună-ntâiul rând /De poame coapte /Şi murmurând /Icoanelor misterioase şoapte /Tămâie îndelung şi luminos /Al ramurilor pârguit prinos /Şi iese ca şi mine în dimineți Duminicale, /O, Doamne, în cinstea rodniciei tale /Să-mpartă întâmplătorilor drumeți."

Tot de la părinți arată poetul cum a învățat să trăiască, cum în credința strămoşească toate faptele care susțin viața în cadrul naturii sunt unite cu sentimentul prezenței şi lucrării lui Dumnezeu. Aceste lucruri sunt exprimate fermecator în poezia *Cântecul potirului*. Bunicul şi tata, generație după generație, văd în spicele de grâu secerate „barba lui Domnu Hristos". Iar bunicii şi mamei, când scot pâinea caldă din cuptor însoțind-o de semnul crucii, li se pare că e „fața lui Domnu Hristos". Dar pâinea noastră cea de toate zilele e vazută nu numai ca hrană trupească a acestor vieți, ci şi transfigurată în trupul jertfit al lui Hristos. „Hrăneşte-mă mană de Sfânt Dumnezeu /Eşti totul în toate şi toate prin tine, /Tu, pâinea de-a pururi a neamului meu."

Iar vinul prefăcut în sângele lui Hristos e „seva de Sfânt Dumnezeu". „Şi iată potirul la gură te-aduce Iată Hristoase, /Tu jertfa pe cruce." /… /Eşti vinul de-a pururi al neamului meu."

Întreaga natură cosmică este astfel un rai potențial în care a aşezat Dumnezeu neamul omenesc. Dumnezeu e afirmat ca Persoană al carui Fiu făcându-se om se jertfeşte pentru noi, dar e arătat şi ca Creatorul naturii care ne întreține în viața pământească: „Podgorii bogate şi lanuri mănoase, /Pământul acesta Iisuse Hristoase, /E raiul în care ne-a vrut Dumnezeu, /Priveşte-te în vie şi vezi-te-n grâu, /Şi sângeră-n struguri şi frânge-te-n pâine, /Tu, viața de-a pururi a neamului meu."

Este poezia cu cele mai profunde şi mai bogate sensuri. În acest univers plin de Dumnezeu, țara îi este cea mai apropiată poetului. Ea este mai plină de Dumnezeu, decât cosmosul. Pentru el, „toată primavara în țara noastră miroase tămâios a Duhul Sfânt" (poezia Însă*mânțare*).

Dar pe cât de apropiat de noi şi pe cat de umanizat vede poetul pe Fiul lui Dumnezeu întrupat în Hristos, pe atât de mult îşi dă seama de taina nepătrunsă a Lui ca Dumnezeu şi a Tatălui Său. O minunată exprimare a tainei necuprinse a Lui o dă în poezia *Lauda*. Ar trebui să o redăm integral şi s-ar cere zeci de pagini pentru interpretarea ei. Nichifor Crainic este cel mai mare poet al tainei de netăgăduit a lui Dumnezeu. N. Crainic redă misterul lui Dumnezeu mai ales ca lumină nesfârşită, nu ca întuneric cum îl fac misticii occidentali (Juan de

[8] Ibidem, p. 18.

[9] M. Vizirescu Pan, *Iisus prin grâu*, in: Nichifor Crainic, *Poezia noastră religioasă*. Editura Episcopiei Giurgiului, 2010, p. 242.

la Cruz, Eckhardt, Bohtne)[10]. El e încredintat că oamenii continuă să existe prin sufletul lor şi cei ce vieţuim încă nu putem să-i uităm şi să fim lipsiți de nădejdea că îi putem ajuta prin rugăciunile noastre. Marea întrebare ce şi-o pune poetul cu privire la ei este „Unde sunt cei care nu mai sunt?”. Ei „sunt” într-un anumit fel. Nu putem sa nu credem în faptul acesta. Ce sens ar mai avea atunci toata iubirea ce există între oameni? Deşi la întrebarea „Unde sunt cei care nu mai sunt?”, poetul socoteşte ca nu putem da, cat suntem pe pământ, un raspuns lor, rămânând o taină nepătrunsă, totuşi dă existenței lor de dincolo de moarte câteva caracteristici care îi arată ajunşi la nişte stări superioare tuturor celor ce le cunoaştem[11].

Întrebând vântul unde sunt cei care nu mai sunt, acesta raspunde: „Aripile lor mă doboară nevăzute-n zbor”. Ciocârlia care zboară în lumina cea mai înaltă, raspunde şi ea la această întrebare: „S-au ascuns în lumina Celui nepătruns”. Dumnezeu este lumină, dar lumină nepătrunsă de noi. În sfârşit, bufnița oarbă care vede-n întuneric, raspunde: „Când va cădea marele-ntuneric, vei vedea.” Toate cele de aici care ni se par lumină, sunt de fapt întuneric, fața de marea lumină, cea mai presus de toate[12]

Poezia lui Nichifor Crainic e o poezie a misterului supra-luminos, o poezie a misticii ortodoxe, mistică a luminii care le explică pe toate, dar care e mai presus de înțelegerea tuturor celor ce se împărtăşesc în mod umbrit de lumina Lui. Analiza stăruitoare a ei ar putea avea ca rezultat o importantă operă în teologia română ortodoxă, care ar putea fi de mare folos şi culturii româneşti în general[13].

Cea mai mare parte a poeziilor care alcătuiesc acest volum Ş*oim peste prăpastie* profund, explicit creştine, au fost alcătuite de Nichifor Crainic în cei peste cincisprezece ani de închisoare, învățându-le, odată cu alcătuirea lor, pe de rost şi, apoi, comunicându-le, prin alfabetul Morse, în celulele învecinate şi prin ele în toate încăperile închisorii din Aiud. Aceste poezii sunt opera unui poet martir, create în lunga perioadă a martirajului său, suportat fără nici o vină de-a fi aparținut vreunui partid politic, ci pentru simplul fapt că s-a manifestat ca ziarist şi ca poet român creştin. El n-a pierdut în zadar timpul în închisoare, şi suferința prelungită i-a fost un prilej de aprofundare în meditație la tainele adevarate ale existenței.

Putem spune ca poezia de cea mai profundă spiritualitate românească s-a născut în închisoare şi credem că şi alte opere importante au fost fructul meditatiei din această perioadă de grele suferințe a multor spirite alese ale poporului român[14].

S-ar putea face şi o paralelă între poezia lui Nichifor Crainic şi cea a lui Lucian Blaga, poet ce a vizat în mai toată opera sa, metafizicul[15]. O interesantă observație ar fi că trăirea creştină a lumii şi trăirea în acelaşi timp a valorilor entice i-a impregnat lui Nichifor Crainic o atmosferă de luminos optimism care-l aşază polar față de atmosfera abisurilor, în care evoluează lirica lui Lucian Blaga. La Crainic nu vom găsi disperarea metafizică, teama dramatică a căutării fără soluție, crucificarea tragică a omului părăsite într-o lume de mistere

[10] M. Vizirescu Pan, *Poezia noastră religioasă. Antologie însoțită de un studiu critic*. Cluj-Napoca / Kolozsvar: f. ed., 1944, p. 65.
[11] Ibidem, p. 65.
[12] Ibidem, p. 67.
[13] T.-M. Popescu, *Nichifor Crainic în teologia noastră*, in: Gândirea, anul XIX, nr. 4, aprilie 1940, p. 277.
[14] D. Stăniloae, Poezia creştină a lui Nichifor Crainic, in: Nichifor Crainic. *Şoim peste prăpastie. Versuri inedite create în temnițele Aiudului*. Bucureşti: Roza Vânturilor, 1990, p. 16.
[15] D. Isac, *Cunoaştere şi transcendență, Nichifor Crainic, poetul cerului creştin*. Cluj-Napoca: Grinta, 2003, p. 127.

– atâtea elemente creeatoare de neegalabilă adâncime poetică. Gânditor creştin, Crainic va simți prezența divină în lume ca o sursă de optimism şi încântare. Pentru Blaga, Dumnezeu se opune revelării, stă închis în transcendență, nepăsător, lăsând omul să se zbată în singurătate şi suferință. Spaima de Necunoscut, de Mister, marchează culminant lirica blagiană. Natura e sumbră, misterioasă, plină de umbră şi necunoscut. Pentru Crainic totul e luminos, înflorit, cald. Ce distanță dintre versurile lui Blaga: „Îngenunchez în vânt /Mâine oasele au să-mi cadă de pe cruce. /Înapoi niciun drum nu mai duce. /Îngenunchez în vânt /Lângă steaua cea mai tristă."

Şi explozia de maxim optimism din *Carmen veris* a lui Nichifor Crainic: „Mă prinde dorul şi mă-nvinge /S-alerg, să strig, să râd, să cânt, /Şi brațe n-am să pot încinge /Cu dragostea-mi acest pământ"[16].

Nu e vorba, desigur, de a acuza poezia lui Nichifor Crainic de lipsa unei experiențe plenare şi nu e vorba în ea de un optimism ieftin, ci de o rezolvare a deznădejdii care l-a crucificat uneori şi pe autorul *Şesurilor natale* în rugăciune şi credință. Edificatoare în această privință ne stă *Missere Domine* cu versurile ei de adâncă suferință care-şi află ancorarea în nădejdea creştină mântuitoare: „O Crist, mi-aduc la tine, obosit /Şi sângerat adânc de-atâtea rele, /Tremurătorul suflet părăsit /În negurile deznădejdii mele. /… /O dulce Crist, şi cum s-ar reflecta /Un crin de-argint pe-a apei unduire, /Apleacă luminoasă fața Ta /Pe-a sufletului meu nemângâiere. /Şi-nalță iar din tristul meu pustiu /Speranțele şi-avânturile sfinte, /Cum se ridică-n cerul azuriu /Un stol de porumbei de pe morminte"[17].

De aceeaşi, sau poate de o mai mare tărie, stă sentimentul salvării destinului uman prin Dumnezeu, în poezia de cosmică amplitudine numită *Rugăciune*. Omul, spânzurat de planeta solară, se mişcă în spațiile goale, din necunoscut spre necunoscut – ca un naufragiat pe o plută în largul imensului ocean, gata să-l înghită. Salvarea din hăul care-l înconjoară nu stă decât în legătura sa cu ființa supremă.

Redăm numai o parte din această realizare de unică valoare, nu numai pentru poezia lui Crainic, dar pentru întreaga noastră poezie: „Sub stele, Doamne, cu pământul frate /Plutesc peste genuni nenumărate. /Deasupra zodii, beznă dedesupt, /Mă simt de beznă cu pământul, supt. /Ne soarbe-adânc vâltoarea de catran /Flămândă gură de leviatan. /Suntem fărâmitură aruncată /Spre foamea lui prăpăstios căscată. /Mă zgudui Doamne, cu pământul scăpat. /în golul neființei fără capăt. /Senin privesc în jos şi nu mă sperii, /Pe-adâncul nimicirii şi-al tăcerii. /Sunt candelă sub bolțile divine - /În Imos spânzur, dar atârn de tine"[18].

Socotim că e cazul să remarcăm că trăirea creştină a lumii nu dă totuşi autorului o comodă rezolvare a problematicii lirice interioare. Vrem să spunem că mântuirea în Dumnezeu a deznădejdii, suferinței şi chinului micimii şi necunoaşterii, nu scuteşte pe poet de întreaga trăire a lor. Experiența sa interioară rămâne completă; frământarea creatoare nu-şi vede retezate pornirile cu plate soluții comune. Pe ici pe colo, întâlnim răbufnind aceeaşi gravă şi dezagregantă disperare care forma, după cum am văzut, tema de predilecție a liricii lui Blaga. Ca dovadă, câteva strofe pe care le-ai crede rupte de undeva din *Marea trecere*: „Eu stau la răscrucea de unde /Poteci împotrivă se duc /Nu-i nimeni să-mi poată răspunde /Pe care s-apuc. /Sunt singur şi nedumerirea /Şi chinul spre ceruri le-ndrept, /Dar lespede, nemărginirea /Îmi cade pe piept. /Zadarnica inimă bate /Şi gândul întreabă-n pustiu /Eu tremur în singurătate /Cuprins ca-n sicriu"[19].

[16] Ibidem, p. 127.
[17] Ibidem, p. 128.
[18] Ibidem, p. 134.
[19] Ibidem, p. 136.

Dar, versuri de asemănător conținut pesimist sunt doar excepții în lirica lui N. Crainic, care rămâne parfumată de un blând optimism, colorată într-o caldă lumină serală. Viziunea sa poetică rămâne dominată de împăcarea cu destinul nedescifrat, de căutarea luminii divine în lume şi om. Aripile care i se moaie din când în când în tristeți şi adâncuri nu dovedesc decât plenitudinea trăirii lirice, libertatea în zbucium – singura în măsură să dea creația veritabilă. E ştiut, de altfel, că tonurile întunecate scot în evidență lumina – la Crainic ni se pare cu deosebire valabilă această observație. Pentru că, dacă *Țărmul de dincolo* i se pare un mister, despărțirea poetului de „amara frumusețe a pământului rătăcitor" şi intrarea lui în „dezmărginire" se face în calmă armonie: „Țărmul de dincolo de mare /O fi grădină ori pustiu /Ori sloi polar şi argintiu? /Nici tu nu ştii, nici eu nu ştiu – /Şi orice navă dusă-n zare /S-a dus pe veci ca un sicriu." (*Țărmul de dincolo*) „Mă va-nveli, spumoasă, pe crestele de hău /O pretutindenească vibrare de lumină /Şi m-oi topi în boare de muzică divină, /Despovărat de zgura părerilor de rău"[20]. (*Dezmărginire*)

Aşa cum se prezintă lirica filosofică a lui Crainic, este un mediu de comuniune cu Divinitatea. Frământările şi scufundările în adâncurile metafizice ale sufletului sau ale lumii nu duc la răzvrătire şi nu se încarcă de nerezolvată disperare. E multă lumină în poezia sa - lumină caldă, calmă, domoală şi adâncă, iar uneori solemnă ca o lumină de asfințit pătrunsă într-o catedrală, prin vechi vitralii. E o poezie împăciuitoare, odihnitoare - în ea nu simți prăpastia dintre om şi transcendentă, ci o mustire a Dumnezeirii în lume şi o înălțare a omului spre suprasensibil[21].

Pentru cine cercetează îndeaproape poezia noastră, cu intenția de a scoate la iveală elementele ei de fond corespunzătoare fundamentelor vieții noastre spirituale, un lucru îl izbeşte de la primul moment: absența sentimentului creştin şi a marilor teme legate de el. Considerația aceasta se referă în genere la producțiile poetice care stau la baza literaturii noastre până la o dată mai recentă, dată care coincide cu apariția lui Nichifor Crainic în poezia românească. Până aci, deşi e vorba de un tradiționalism plin de semnificație şi înțeles autohton, deşi toți istoricii şi criticii literari vorbesc de o epocă ale cărei izvoare de inspirație pornesc în mare parte de la esențele noastre specifice, totuşi lipsa pe care am subliniat-o la începutul acestor rânduri se resimte profund, lăsând sau impresia că sentimentul religios n-are nicio rezonanță în sufletul poporului român, sau că exponenții lui nu l-au găsit de un interes prea înalt pentru criteriile lor artistice. Astfel avem această ciudățenie, ca tocmai poezia tradiționalistă, care prin însăşi definiția ei ne duce cu gândul la o completă aderență față de sufletul popular, să se prezinte cu un asemenea gol care ne lipseşte de unul din aspectele cele mai caracteristice ale tradiției noastre. Explicația e simplă totuşi. Poezia noastră s-a dezvoltat fie sub influența clasicismului, care a deplasat în altă parte atenția şi sensibilitatea poeților (câți zei şi zeițe n-au fost invocate chiar şi în cele mai mari poeme ale secolului trecut!) – fie sub obsesia acelei filosofii romantice un subiectivism anarhic, plin de negații şi false interpelări de orice problemă legată de existența omului.

Religia fiind socotită ca o filosofie populară şi deci cu totul simplistă, nu putea fi admisă în rândul valorilor capabile să fertilizeze concluzii şi atitudini pe măsura unei epoci de grave şi îndrăznețe preocupări. Am fi nedrepți însă dacă am generaliza şi acest punct de vedere, fiindcă oricine ne poate demonstra că mai toți poeții noştri, începând cu Grigore Alexandrescu şi mergând până la Cerna, până la Iosif şi Goga, au uneori – dar aproape incidental – şi o oarecare înțelegere pentru temele religioase. Fiecare ne oferă câteva piese de acest fel şi în ele se poate recunoaşte câte o realizare de incontestabilă frumusețe şi adâncime.

[20] Ibidem, p. 136.
[21] Ibidem, p. 137.

Avem de pildă: *Rugăciunea* lui Grigore Alexandrescu, *Rugăciunea* lui Vasile Alecsandri, *Rugăciunea* lui Eminescu, *Hristos a înviat* şi un *Sonet* religios de Vlahuţă, un *Psalm* şi *La Paşti* de Coşbuc*, Rugăciune* de Goga*,* – iată câteva bucăţi demne să stea în orice antologie cu opere de inspiraţie religioasă. Dar e prea puţin atât! E prea puţin, iar după cum se poate vedea din titlurile citate, *Rugăciunea,* adică forma de odă, de mărturisire şi adoraţie, e motivul caracteristic la mai toţi poeţii. Sau la alţii e vorba de discuţii filosofice, în care se caută un sens moral, o explicaţie sau o idee de valoare axiomatică. Cu excepţia lui Coşbuc care plasticizează sentimentul religios în strânsă armonie cu viaţa şi cultura satului românesc în minunatul său poem *La Paşti*, nu avem unde căuta răsfrângerea sufletului autohton sub raportul acesta. Dar şi Coşbuc, cu toată larga lui bogăţie de pitoresc românesc, ne-a dat prea puţin în direcţia care ne preocupă. Oricum, motivele amintite şi altele pe care le-am lăsat de-o parte, au conţinut şi subiect religios, iar unele chiar tind să exprime adevăruri sublime legate de credinţa noastră, dar ele sunt pure intelectualizări şi nu expresii fireşti ale spiritului nostru popular. În ele nu se ridică profunzimile mistice ale neamului cu nuanţele caracteristice ale fondului nostru religios. Lipsesc marile ecouri, asocierile, spaţiul şi însăşi nota ortodoxiei care stă ca o pecete seculară pe întreg sufletul şi natura pământului românesc.

Taina aceasta, cu miresmele şi luminile ei, a adus-o în poezia noastră Nichifor Crainic. De aceea, pentru cel care vrea să urmărească tradiţia religioasă nealterată, transpusă in limbaj poetic, n-o poate face decât pornind de la Nichifor Crainic. Cu el şi de la el, intrăm într-o epocă nouă, în care poezia religioasă devine piatra de încercare a fiecărui poet. Astăzi avem o recoltă de o rară bogăţie în asemenea preocupări, iar modernismul, care fără direcţia iniţială a lui Crainic ne-ar fi sufocat cu tot felul de exotisme, s-a dovedit foarte sensibil faţă de spiritul creştin al ţărănimii noastre[22].

Încercaţi să vă imaginaţi poezia noastră de azi fără Nichifor Crainic şi veţi vedea în ce constă contribuţia lui adusă literaturii române.

Metafora biblică în poezia lui Nichifor Crainic. Pentru a arăta în mică măsură sensul şi valoarea poeziei religioase a lui Nihifor Crainic, vom analiza una din cele mai caracteristice poeme: *Iisus prin grâu.* Bucata aceasta, pe lângă frumuseţea ei unică şi marea căldură sufletească ce o străbate, are însuşirea deosebită de a reprezenta o adevărată sinteză a elanurilor poetice care stau la temelia operei lui Nichifor Crainic. Deoparte ne înfăţişează poezia câmpului, a holdelor pe care le-a cântat cu învăpăiată pasiune în alte ocazii, de alta, nestăpânita lui dorinţă de a contempla pe Dumnezeu şi de a căuta să intre în voile lui. Tema generală este însă alta: poetul se simte incapabil de a intra în rândul celor ce pot urma pe învăţătorul lumii – şi simte cu deznădejde această scădere – din pricină că nu se poate ridica la înălţimea morală a vrerilor dumnezeieşti. Sau cu alte cuvinte, aici e discutată puterea de aderenţă a omului la cuvântul Mântuitorului – la calea de mântuire, – deci, o temă exclusiv creştină şi cu rost începător.

Să vedem cum a înţeles Nichifor Crainic să dea grai acestui sentiment şi acestei drame a puţinătăţii omeneşti. Ar fi putut desigur să ne ofere o simplă mărturisire lirică, de verificare, de constatare a posibilităţilor sale interioare, faţă de dorinţa şi poziţia în care se pune, precum face în alte părţi – şi cu deplin succes, – când dezbate acest proces şi caută motivele neputinţei de a se ridica la Dumnezeu. Iată o justificare raţională a omului modern: „*inima-mi te roagă, dar mintea te respinge*” în *Călătorul,* poezia aceea de mare înduioşare faţă de vrăjmăşia cu care veacul închide poarta lui Dumnezeu; sau chinul poetului aflat într-o cumplită dilemă, – iarăşi semn al neputinţei de a se lămuri şi descătuşa de ademenirile pro-

[22] Ibidem, p. 139.

tivnice: „Eu stau la răscrucea de unde /Poteci împotrivă se duc, /Nu-i nimeni să-mi poată răspunde /Pe care s-apuc. /Sunt singur şi nedumerirea /Şi chinul spre ceruri le-ndrept, /Dar, lespede, nemărginirea /Îmi cade pe piept”[23] (*Porumbeii*)

E o stare de mare nefericire sporită de însăşi năzuinţa poetului de a se face accesibil supremei graţii şi de conştiinţa perfect lucidă că nu poate izbuti. Aici e drama, în dorinţa fierbinte şi sinceră, manifestată stăruitor de a-şi revela pentru mângâierea sufletului său, raza ochiului divin şi în zădărnicia care urmează acestui efort ca un destin necruţător. Condiţia inferioară a vieţii pământeşti a pus pecetea păcatului peste fruntea mică a omului, închizându-i calea aspiraţiilor de purificare şi de evadare. E ceea ce opreşte comunicarea dintre el şi Dumnezeu: „cuvântul tău n-ajunge până la mine”... Sau şi mai tare, – aproape infernal: „Cuvântul tău e clopotul din turlă /Vibrând zadarnic peste-un bărăgan, /Când între tine şi-ntre mine urlă /Păcatul meu cu glas de uragan.” (*Cuvântul tău*)

Totuşi, de-aici, din această cădere pe planul impurităţilor, sufletul creştin îşi descoperă antenele cu care va şti să recunoască divina caritate şi să se împărtăşească din adevărul ei, pentru o posibilă transfigurare: „E-nveninat pământul de păcate, /Dar numai astăzi, în amarul lui, /Îţi gust nemărginita bunătate.” (*Trudă*)

Iată câteva exemple din atâtea şi atâtea câte ne oferă opera poetică a lui Nichifor Crainic, şi din care pot fi reţinute diferitele nuanţe ale unei tragice mărturisiri, privind o conştiinţă creştină în trudnica şi dureroasa ei sforţare de a se mântui, – fiindcă sensul acesta îl are întregul zbucium. *Iisus prin grâu* ca idee nu cuprinde ceva mai mult, dar ea cumulează tot ce ni s-a spus până aici. Şi nu mai e doar o spovedanie lirică, sau metafora unei stări sufleteşti, ci o viziune grandioasă înscrisă pe dimensiuni de spaţiu şi de timp, în care intră deopotrivă şi elementul descriptiv şi cel narativ, din a căror îngemănare perfectă rezultă înţelesul ei adânc şi sentimentul poetului, ceea ce presupune o serie întreagă de dificultăţi pentru o poezie a cărei realizare desăvârşită e urmărită până în cele mai mici detalii.

Poetul are o revelaţie extraordinară, într-un măreţ apus de soare, i se pare că vede pe Mântuitorul trecând cu ucenicii săi printre lanurile de grâu de-acasă, nimbat de lumină şi apoteoză. „Prin grâul copt, pe unde-aleargă /şerpuitoarea mea cărare /Ce scapătă departe-n aur de glorioasă înserare, /Mi s-a părut că treci Iisuse, /precum treceai pe vremea ceea / Gustând în mers prietenia /pescarilor din Galileea.”

După cum se vede, poezia reproduce un moment evanghelic, de unde şi caracterul ei cu desăvârşire creştin. Nu e un motiv pur şi simplu religios, ci specific creştin, întărim această constatare, fiindcă prin ea se diferenţiază fundamental poezia lui Crainic.

Poetul nu a ales momentul acesta numai cu sens contemplativ, mulţumindu-se cu încântarea pe care o oferă tabloul văzut într-o clipă de extaz mistic, ci l-a ales trăindu-l, actualizându-l în conştiinţa sa. Iisus revine după veacuri, şi drumul Lui de astă-dată e prin holdele româneşti, prin lanurile care se legănau sub ochii poetului nostru şi care pentru sufletul lui ca şi al părinţilor săi, nu pot fi decât creştine, fiindcă sunt opera muncii sfinţite prin rugăciune şi a milei cereşti. Grâul, spicele, pâinea, vin din *Evanghelie.* În universul românesc, unde natura e atât de supusă regulilor dumnezeieşti şi unde totul grăieşte parcă în duhul amvoanelor, nu e nimic mai firesc decât închipuirea aceasta care plimbă imaginea Mântuitorului prin ţarinele noastre.

Tabloul e fastuos, iar asupra lui Iisus se revarsă toată splendoarea şi frumuseţea cerească în mijlocul acelei privelişti de câmp, fără ca însoţitorii Lui să fie neglijaţi: „Pe părul tău, încununându-l, juca o flacără bălaie /Şi soarele muia veştmântul drumeţilor în vâlvătaie”[24].

[23] M. Vizirescu Pan, *Iisus prin grâu*, in: Gândirea, anul XIX, nr. 4, aprilie 1940, p. 225.
[24] Ibidem, p. 225.

Până aici viziunea ne este înfăţişată cu conturul ei din afară, dar un contur atât de mult spiritualizat, încât parcă nu e vorba de figuri omeneşti, ci de făclii aprinse. Prezentarea lui Iisus într-un asemenea cadru, corespunde nu numai adevărului evanghelic, dar şi conştiinţei noastre populare cu care poetul se identifică. În altă parte, în *Terţine patriarhale* ne împărtăşeşte nostalgia sufletului familiarizat pe deplin cu viaţa religioasă, cu mângâierile şi elanurile ei. Nostalgia aceasta rezultă dintr-o dorinţă neîmplinită. În liniştea unui cămin tihnit de ţară, poetului i se pare că ar fi putut să fie accesibil lui Dumnezeu, în călătoriile Lui neştiute printre oameni: „Şi călători trudiţi pe drum de ţară /La noi să poposească rând pe rând /Să guste vorba ta familiară. /Zăvozii noştri să-i privească blând /Cu ochii umeziţi de duioşie.../Şi-n praf, printre drumeţi, amestecând /Dumnezeiasca lor epifanie, /Ca-n vechile balade ciobăneşti /Sân-Petru cu Moş-Dumnezeu să vie, /Şi tu la fel de bună să-i cinsteşti / Cu miere şi cu azimă bălană /Ca pe ori şi care oaspeţi omeneşti." Dar oaspeţii sfinţi ar fi trecut pe-acolo, fără ca să ştie gazda cine-au fost, în *neştiinţa ei pământeană,* plecând într-un amurg, când, „Din zări adânci solarul jărăgaiu /Să-i tăinuie-ntr-o glorie de fum..."

Această „glorioasă" însoţire cerească o vedem şi aici şi la Iisus, care apare în câmp deschis fără să-şi ascundă divinitatea. Numai că la Iisus e vorba de lumină şi strălucire, pe când la cei doi bătrâni de învăluirea unei taine.

În sfârşit, analogia motivelor din cele două poezii este evidentă, cu deosebire că, pe când în *Terţine patriarhale* e numai formularea unui gând rămas neîmplinit, în *Iisus prin grâu* se produce apariţia evanghelică dorită de sufletul poetului tot în consens cu spiritul tradiţiei noastre, dar pentru o necesară verificare a stării lui de puritate, precum se va arăta mai târziu[25].

Am văzut pe Iisus ca înfăţişare, în strofele citate; în cele ce urmează îl avem: „Vorbeai... şi inimile toate /se aninau de vorba ta /Şi le purtai ca o podoabă /de ciucuri prinse la manta." Imaginea aceasta şi ca valoare poetică şi ca originalitate, e tot ce se poate plăsmui mai frumos şi mai adecvat, pentru ca să ni se sugereze caracterul sublim al momentului: Iisus vorbeşte iar inimile celor ce-l ascultă, covârşite de bunătatea şi mierea vorbirii Sale, acoperă simbolic vestmântul ca o podoabă, vestmântul acela care reprezintă haina sfinţeniei şi a împărăţiei divine. Iar mai departe: „Că vorba ta era mai dulce /ca rodiile din Edom /Şi-nomenia dumnezeirea /şi îndumnezeia pe om."

Calitatea supranaturală a vorbelor sale în care este suprema blândeţe şi mângâiere, săvârşesc minunea ridicării omului a cărui conştiinţă a primit într-însa lumina cerească, precum dumnezeirea consimte să se apropie cu prietenie de făptura sa transfigurată[26]. Această reciprocă apropiere, de îndumnezeire a omului şi de umanizare a dumnezeirii, este însăşi temelia *Evangheliei* şi sensul în care s-a desfăşurat viaţa Mântuitorului cu pildele, cu învăţăturile şi patimile Sale.

Viziunea poetului evocă marile chinuri îndurate de bunul învăţător, cu omenescul şi tragicul lor: „Treceai... şi sângera în tine /prigoana crudelor sinedrii...", cu rănile rămase deschise peste veacuri, ca o dovadă a jertfei divine, făcute pentru neamul omenesc de totdeauna, pentru ca, imediat în versurile următoare să deschidă putinţa înseninării şi reabilitării terestre, prin sensul ocrotitor şi primitor pe care-l oferă natura în contrast cu firea înrăită şi păcătoasă a puterniciei omeneşti: „În zări vă aşteptau gigantici, /cu crengi ocrotitoare, cedrii."

După această înaltă prezentare a lui Iisus şi a însoţitorilor Săi, poetul ne vorbeşte despre sine, – alăturat şi el grupului sfânt într-un asemenea ceas evanghelic şi de sărbătorească trăire a sentimentului religios: „Iar eu părea că merg în ceata /de ucenici şi ucenice /Şi sfarm

[25] Ibidem, p. 225.
[26] Ibidem, p. 226.

şi eu pentru cină, /cu palmele-amândouă, spice." Participarea lui la taina aceasta în centrul căreia stă însuşi Mântuitorul cu sufletele cele mai alese şi mai curate, ar fi desigur un mare triumf moral şi cea mai desăvârşită afirmare pe calea sublimei înălțări[27].

O altă poezie de mare forță este *Ucenicul*; este poezia în care Nichifor Crainic exprimă foarte subtil şi sensibil admirația pentru natură, ca fiind creația perfectă cu care acesta înconjoară şi învăluieşte existența umană. Ființa omenească este martora puterii şi intelepciunii Creatorului[28]. „Tu, marele bijutier /Al diademelor cereşti /Tu, care veşnic şlefuieşti / În cosmicul atelier." Personificarea este deosebită, plastică şi de mare forță; Creatorul este bijutierul perfect al universului, acesta creează, şlefuieşte şi modelează în continuu viața şi întreg universul, el înfăptuind „diademe cereşti". „Primeşte-mă ca ucenic, /În nopți de taină să mă-nveți /Canonul sfintei frumuseți /Să scot podoabe din nimic." Poetul este fascinat şi subjugat de mareția creației şi cere Creatorului său să îl ia ca ucenic pentru a fi martor la un act perfect de creație; crearea frumosului din nimic. „Cuvinte dă-mi să le-mpreun /Fierbinți de-ntâiul suflu viu, /Dă-mi să le văd cât nu se scriu /Şi să le-aud cât nu se spun".

Asa cum, la începutul creației a fost – aşa cum spune Sfânta Scriptură, Cuvântul – la fel şi poetul cere de la Creator puterea de a da viață prin cuvânt; este un *ars poetica* această cerere şi totodată o cerere sublimă de a avea darul creației. „Din matca lumii să le chem /Şi-n duhul ei să le trimit /În constelații de sonet /Şi-n căi lactee de poem"[29]. Omul se împlineşte prin frumusețea creației, dar şi prin împărtăşirea acesteia totodată; simțim aici, pe lângă faptul că arta este de departe o formă de manifestare a nostalgiei omului, şi faptul că armonia şi frumusețea originară se doresc a fi recreate într-o lume proprie, o lume a creației ce transcede spațiul; sunt foarte sugestive metaforele „constelații de sunet" şi „căi lactee de poem".

Ulterior, ani mai târziu, un alt mare poet avea sa reia în poezia sa tema puterii creatoare a cuvantului – este Nichita Stanescu, în a cărui poezie *Emoție de toamnă* – se poate observa aceiaşi valență a forței creatoare a cuvântului, cuvânt care dă sau ia viața „Iau cuvintele şi le înec în mare"[30]. „Şi de pe vârf de munte mă voi sui pe-un nor. /Zi grea, cutremurată va fi, o zi de-adio, /Când inima-mi, de tine, fâşii voi deslipi-o, /Amară frumuseţe, pământ rătăcitor."

Este poezia în care transpare raționalitatea intrinsecă a lumii şi faptul ca rațiunea dumnezeiască a celor care o alcătuiesc primează. Suntem veşnici şi totodată efemeri, muritori şi nemuritori, prin perspectiva contopirii cu Dumnezeu. Pământul şi viața în sine este efemera, o frumusețe trecătoare, o simplă treaptă în drumul nostru spiritual spre unirea cu Dumnezeu. Desprinderea de viața efemeră este un amar, iar momentul despărțirii este „o zi grea". „Voi sfărâma sub pleoapă tot spaţiul din jur /Şi-mi voi culca suspinul pe norul meu: şalupă /Ritmată de arhangheli, la proră şi la pupă, /Cu aripile vâsle prin valul de azur." Sfărâmarea „spatiului din jur" simbolizează depăşirea raționalității vieții acesteia efemere; scopul vieții noastre în sine, este păşirea pe o treaptă de suport, o viața curat duhovnicească, care să premeargă întâlnirii cu Dumnezeu. Arhanghelii sunt cei care – aşa cum arată şi Biblia, la trecerea în neființă, ne duc sufletele la întâlnirea cu Dumnezeu. „Oceane de văzduhuri s-or lumina rotund /Prin stele-arhipelaguri şalupa mea să treacă, /Iar tu, frumoasă lume, să-mi pari o piatră seacă /Scăpând rostogolită spre-adâncuri fără fund."

---

[27] Ibidem, p. 229.

[28] Gh. Vrabie, *Nichifor Crainic şi lirica noastră de azi*, in: Gândirea, anul XIX, nr. 4, aprilie 1940, p. 243.

[29] N. Crainic, *Şoim peste prăpastie. Versuri inedite create în temnițele Aiudului*. Bucureşti: Roza Vânturilor, 1990, p. 150.

[30] N. Stănescu, *Integrala poeziei*. Iaşi: Vasiliana 98, 2013, p. 343.

Modul de a atinge taina originară este lăsarea în urma a vieții efemere de pe Pământ; drumul către Creator este un drum evolutiv, un drum inițiatic ce presupune lăsarea în urmă a „frumoasei lumi" ce pare „piatră seacă". Tot ce este efemer este aşadar sec, adică lipsit de esență. „Mă va-nvăli, spumoasă, pe creştete de hău, /O pretutindenească vibrare de lumină /Şi m-oi topi în boare de muzică divină, /Despovărat de zgura părerilor de rău." Transpare şi din aceasta strofă convingerea că cele mai înalte trăiri sunt cele scăldate în divin, fapt subliniat de metafora „vibrare de lumină"; tăcerea interioară este cufundată în experiența extazului mistic, regretele şi părerile de rău sunt lăsate în urmă ca şi lumea plină de păcate şi impură[31].

Crainic a fost de departe un pasionat de poezia populară; am putea spune că poezia Noaptea Invierii este o reactualizare a câtorva teme din Balada Miorita. Dacă privim şi structura poeziei şi tablourile o putem încadra în categoria de poem; are 18 strofe şi sunt prezentate succesiv mai multe tablouri dinamice. Este primavară, în noaptea Învierii „spuma de vişini" scaldă conacul care este pândit de un „buimac" ce-şi strânge toporul sub brațul încordat, îndemnat de rachiul din sânge să prade casa, aparent goală.

Este foarte plastic descrisă – antitetic – atmosfera sacră a nopții de Înviere în contrast cu duhoarea de alcool ce parcă spurcă văzduhul: „Din sânge rachiul, din minte amorul / Străpung cu duhoare văzduhu-nflorit." Sunetul clopotului – care transpune în atmosfera pascală – îl tulbură pe necredincios, care înjura paruta zabava cu care creştinii se duc spre altar. „Conacul e singur; ai casei plecare /Zăvoarele astazi pe uşi nu se pun /Deschisă e poarta oricărui de-afară /În noaptea-nvierii tot omul e bun." Strofa aceasta este în întregime o metaforă; ea nu face referire strict la casa singură, lăsată cu uşile deschise. Uşa deschisă a casei semnifică uşa deschisă în permanență, a iertării lui Dumnezeu pe care ne-o acorda necondiționat.

Calea către credința lui Dumnezeu şi mântuire este mereu deschisă şi în mod special, în noaptea Învierii fiecare om, chiar şi păcătosul este bun. În casa, rămasă singură, o bătrână bolnavă se roagă; stă sub candele şi se roagă când păcătosul intra pentru lada cu bani. Credința bătrânei este de neclintit, ea rugându-se în continuare, neclintită. Bătrâna, transfigurată, vede ca şi cum omul, în loc de topor are în mână o cruce şi cântă „Hristos a înviat". Este momentul în care, aşa cum menționăm în rândurile de mai sus, putem identifica, la fel ca în balada populară Miorița, motivul măicuței bătrâne, motivul mamei bătrâne. „Ce caldă blândețe, ce miere cerească /E-n glasul bătrânei că omu-a-mpietrit? /Se nărui brațul ce vru să lovească, /Toporul îi cade cu zgomot icnit." Tumultul sufletesc al omului însetat să prădeze şi să ucidă într-o zi sfântă este acoperit de curățenia şi atmosfera de sărbătoare, de lumina sărbătorii pascale. Lumina Învierii Fiului lui Dumnezeu luminează însă, cele mai obscure colțuri ale sufletului păcătos.

Bătrana priveşte blând, străină de zbuciumul sufletesc al omului; acesta o percepe ca pe bunica sa, reamintindu-i de o copilărie pură, curată în care aceasta îl ducea la biserică să aducă prinos Învierii Domnului. „Bătrâna-l priveşte de parcă-l răsfaţă, /Străină cu totul de zbuciumul lui; /Ea pare bunica lui însuşi de faţă /Ca-n vremea când, fraged, era doar un pui."

Este foarte plastic construită, ca imagine, antiteza sacru – profan în aceste versuri: „Cascada de munte căzută-n băltoacă /Zapada de suflet topită-n noroi." Minunea se înfăptuieşte şi păcătosul, zdrobit sub povara propriei nimicnicii, îngenunchiază înaintea bătrânei şi îi cere iertare; cunoaşterea prin pocăință este de natura transcedentală. Iertarea ne face să fim mai buni, să fim şi noi la rândul nostru cei ce iartă, aşa cum Dumnezeu ne iartă tot

[31] M. Vizirescu Pan, *Poetul vieții noastre unanime*, in: Nichifor Crainic, *Şoim peste prăpastie. Versuri inedite create în temnițele Aiudului*. Bucureşti: Roza Vânturilor, 1990, p. 19.

timpul şi necondiționat pe noi. Iertarea este calea spre desăvârşire; este o cale a apropierii noastre de Dumnezeu pentru că în fiecare dintre noi, cei ce păcătuim şi cei ce iertăm, pâlpâie fărâma flăcării Creatorului nostru. Există trei căi de progres în cunoaşterea lui Dumnezeu, foarte bine surprinse de poet în acest poem: purificarea, luminarea şi desăvârâşirea. „Zdrobit îngenunche şi geme: «Iertare, /Iertare, iertare» cu grai sugrumat. /Bătrâna-l priveşte cu-adâncă mirare, /Iar glasul ei cântă: «Hristos a-nviat!»”[32]. Misterul divin îşi face mereu simțită prezența chiar şi în minunile din noaptea pascală; momentul acesta aduce cu sine iluminare, purificare, ieşirea din propriile tenebre şi întunecimi sufleteşti, pentru a împărtăşi unii cu alții prezența lui Dumnezeu în viețile noastre.

Cântecul potirului este un psalm prin intermediul căruia Crainic aduce un înalt imn religios divinului, arătându-şi sentimentele de laudă şi smerenia pentru Dumnezeu. Etimologia cuvântului „psalm” îşi are originea în latinescul „psalmos” care se traduce ca scriere poetică biblică ce are caracter de rugăciune sau odă sacră. Titlul poeziei indică faptul că este vorba de un imn adresat divinității de către omul credincios; acesta duce o viață în credință este conectat spiritual la simbolistica biblică.

Poemul este alcătuit din şapte strofe alcătuite, la randul lor, din şase versuri ce sunt inegale din punct de vedere metric. „Când pâinea-n cuptor seamănă cu arama, /Bunica şi mama /Scoțând-o sfielnic cu semnele crucii, /Purtau parcă moaşte cinstite şi lucii /Ca pâinea, dând abur cu dulce miros, /Părea că e barba lui Domnu Hristos.”

Acest poem este, de fapt, poemul neamului românesc; prima strofă conturează momentele cele mai fericite din viața ancestrală a țăranului român, respectiv secerişul care înseamnă obținerea roadelor aferente muncii de a cultiva pământul; este mulțumirea pentru traiul de zi cu zi al poporului român. Bunica şi mama trebuie să mulțumească în permanență lui Dumnezeu şi să îl slăvească pentru darul hranei şi al traiului de zi cu zi. „Şi iată potirul la gură te-aduce, /Iisuse Hristoase, tu jertfă pe cruce, /Hrăneşte-mă mamă de sfânt Dumnezeu. /Ca bobul în spice şi mustu-n ciorchine /Eşti totul în toate şi toate prin tine, /Tu pâinea de-a pururi a neamului meu.”

Strofa a doua descrie îndeletnicirea de coacere a pâinii, la fel de importantă, pe care, sub semnul crucii, din generație în generație, bunici şi mame o coc respectând tradiția. Ele sunt astfel recunoscatoare lui Dumnezeu pentru acest dar divin.

Strofa a treia face o paralelă între Potirul Sfânt ce ține Sângele Mântuitorului Iisus Hristos şi omul care bea vinul, acesta fiind sangele Mantuitorului. Ciorchinii de struguri şi boabele de grâu semnifică lacrimile vărsate de Maica Domnului şi motivul prezenței lui Dumnezeu în toate cele, în toți oamenii şi toate lucrurile. Dumnezeu este acum „painea de-a pururi a neamului meu”. „Din coarda de viță ce-nfăşură crama /Bunica şi mama /Mi-au rupt un ciorchine, spunându-mi povestea; /Copile, grăiră, broboanele-acestea /Sunt lacrimi de mamă vărsate prinos /La casnele Domnului nostru Hristos.”

Strofa a patra prezintă puternica legătură creată de-a lungul generațiilor prin intermediul credinței creştine, care se transmite astfel, de la bunica la mama şi apoi la copii şi la nepoți. „Apoi, când culesul de struguri fu gata, /Bunicul şi tata În joc de calcâie jucând nestemate /Ce lasă ca rană şiroaie-nspumate, /Copile, grăiră, e must sângeros Din inima Domnului nostru Hristos.”

Imaginea biblică este prezentată cu smerenie şi pioşenie şi astfel, fiecare om va simti profunzimea suferințelor lui Iisus, ale cărui chinuri provocate derăstignire sunt „*must sângeros*” din inima lui Hristos. Sângele lui Hristos are în el povestea rănilor şi sacrificiului

[32] N. Crainic, *Şoim peste prăpastie. Versuri inedite create în temnițele Aiudului*. Bucureşti: Roza Vânturilor, 1990, p. 114.

lui Său, chinurile pe care le-a îndurat pentru a izbăvi omenirea de păcate, de a o salva de la pieire şi de a-i oferi darul vieţii veşnice prin iertarea tuturor păcatelor. „Şi iată potirul la gură te-aduce, /Iisuse Hristoase, Tu jertfă pe cruce; /Adapă-mă, sevă de sfânt Dumnezeu. / Ca bobul în spice şi mustu-n ciorchine /Eşti totul în toate şi toate prin Tine, /Tu, vinul de-a pururi al neamului meu."

Vinul stors din boabele strugurilor semnifică matricea de bază, esența însăşi a lui Dumnezeu, care împreună cu pâinea hrăneşte omul. Reîntâlnim şi aici – tipic poeziei lui Crainic – motivul omniprezenței lui Dumnezeu în toate şi în tot, creionată foarte frumos în versul „eşti totul în toate şi toate prin tine". „Podgorii bogate şi lanuri mănoase, /Pământul acesta, Iisuse Hristoase, /E raiul în care ne-a vrut Dumnezeu. /Priveşte-te-n vie şi vezi-te-n grâne / Şi sângeră-n struguri şi frânge-te-n pâine, /Tu, viaţă de-a pururi a neamului meu"[33].

Ultima strofa a poemului este o sinteză a simbolurilor creştine; „pământul acesta" este creația lui Dumnezeu Cel ce a făcut şi dăruit viața, cel care a clădit un loc al fericirii divine eterne „E raiul în care ne-a vrut Dumnezeu".

Finalul poeziei este un îndemn al lui Crainic către toți românii de a nu uita credința strabună; poemul este poemul neamului românesc. Românul trebuie să aibă mereu prezent în minte faptul că Dumnezeu a îndurat cele mai cumplite chinuri de dragul omenirii, cele ale răstignirii propriului Său Fiu, Iisus Hristos.

Credința şi tradiția ortodoxă trebuie transmise din generație în generație; românul este prin excelență un creştin ortodox; copilul trebuie să primească această învățătură sacră a credinței neamului din care face parte de la părinți şi bunici, înțelegând astfel, că tot ceea ce este mai important pentru viață şi om este creat şi binecuvântat ca şi creație de către Dumnezeu. Putem spune că această poezie este poezia ortodoxiei româneşti, deoarece slăveşte credința ortodoxă românească; „Tu pâinea de-a pururi a neamului meu", „Tu vinul de-a pururi al neamului meu", Dumnezeu este pâinea, vinul şi eternitatea „neamului meu". „Eşti totul şi toate prin tine" este nucleul credinței creştin-ortodoxe; Dumnezeu este cel ce a creat pentru noi lumea din iubire şi cu iubire, ce veghează asupra noastră pentru că a pus în fiecare dintre noi o bucățică din El.

Poezia abundă în cuvinte şi sintagme populare, fapt ce demonstrează vechimea în credință a poporului român, ortodoxia fiind o matrice de bază a românului. Generațiile sunt solidare între ele prin intermediul credinței în Iisus, care, de altfel, este chiar liantul acesteia. Verbele la perfectul simplu se sincronizează foarte bine cu cuvintele de sorginte populară. Sunt prezente în poezie comparații, foarte sugestive pentru pioşenie şi smerenie în fața grandorii lui Dumnezeu; „ca bobul în spice şi mustu-n ciorchine", ca „rană şiroaie-nspumate", „pâinea-n cuptor seamană cu arama", „părea ca e fața lui Domnu Cristos". Înălnim şi un epitet dublu: „moaşe cinstite şi lucii" reflectă atributul de creştin al românului, recunoştinta acestuia față de divinitate pentru că i-a daruit viață şi îi asigură perenitatea în timp. Sunt foarte vii metaforele şi încărcate de foarte multe sensuri biblice; „seva de sfânt Dumnezeu", „pâinea de-a pururi a neamului meu". Ideile de baza ale ortodoxiei româneşti ce se deprind din această poezie sunt că Dumnezeu a făcut lumea, a dăruit viața şi este Stăpânul absolut al vieții omului. Pronumele nehotărât „tot" însumează simbolistica omniprezenței şi omniscienței lui Dumnezeu, poezia devenind, astfel, o adresare directă dumnezeirii.

Poezia abunda în terminologie laică şi cuvinte biblice, arhaisme şi regionalisme, precum: chită, broboane, casne, adapa-mă, sfielnic, lucii, să-nchipuie, cucernic, moaşte, potir, sfânt, Iisuse, Cristoase, jertfă pe cruce etc.

[33] Ibidem, p. 102.

Una din poeziile de mare forță a lui Crainic rămâne poezia *Paradis*. Aceasta este alcătuită din opt strofe a câte trei versuri fiecare. Ca toate poeziile sale şi aceasta este o invocație a lui Dumnezeu, un monolog al său în prezenta Sa. Momentul primordial – Creatorul îl face din rob – titan, iar căderea din paradis îi lasă eului liric gustul amar al viziunii unui eden tiranic. „Un rob eram şi m-ai făcut titan /Prin fumul miilor de ani mi-apare /Vedenia Edenului tiran." Autorul rememorează actul dinaintea căderii în păcat, când omul trăia în perfectă comuniune cu Dumnezeu care i-a lăsat omului raiul să trăiască în el. „Neîntrerupta stelelor mişcare /Rotație melodioasă în abis /Pământul, ca un cap de mire-n zare"[34].

În locul în care timpul nu curge, în care răul nu exista, apare ispita; timpul era veşnic şi fără măsură. Acum Eva cade în ispită, „voind ceva şi nestiind ce vrea" – şerpuitoare ca o melodie „un rod din mărul cel oprit a rupt." Deşi decăzut din rai, omul poartă ontologic în el chipul lui Dumnezeu; existența sa nu are sens fără Dumnezeu. Deşi gonit din rai, el mereu va tinde spre un alt mister, mai înalt.

Poezia lui Crainic este în esență poezie de sorginte religioasă, absolută şi totală. Creează un limbaj ce cuprinde un adevăr exprimat cu mii de ani în urmă; adevărul regăsirii lui Dumnezeu de către om. Pentru Nichifor Crainic creştinismul reprezintă o a doua creație a lumii; după ce omul a căzut în păcat doar singur Dumnezeu poate readuce restabilirea şi mântuirea omenirii. Astfel creştinismul este cel care recrează lumea din nou asociind pe om în lucrarea divină. Acest principiu al reîntregirii apare în însăşi întruparea Fiului lui Dumnezeu. Iisus este cel care care prin răstignirea Sa ne redeschide nouă oamenilor calea spre paradisul pierdut din care am căzut. Poezia este o metafora şi se refera la paradisul spiritual al relației omului cu Creatorul său.

Simplitatea spirituală şi inima pură sunt bazele celor nouă fericiri prezentate de Iisus Hristos în predica de pe munte; simplitatea spiritului este răsplatită de dreptul de a trăi în împărăția cerurilor. Pentru Nichifor Crainic puritatea inimii înseamnă despovărarea omului de tot ce înseamnă impuls egoist, înseamnă deschiderea omului către lumea ce ne înconjoară şi dorința de a urca în lupta împotriva răului atât material cât şi spiritual.

Vorbind despre ortodoxie şi creştinism Crainic afirma cu mult patos că esența crestinismului este departe de soartă şi fatalitate: „Soarta sau fatalitatea nu există în afară de noi. Ea nu e decât voința noastră intrată în putrefacție. Soarta e starea de josnicie şi de ticăloşie pe care un om sau un popor o primeşte cu capul plecat. Pentru creştinism nu există soartă şi nu există fatalitate. Soarta omul şi-o făureşte; soarta, neamurile şi-o făuresc, iar creştinismul îi porunceşte îndrazneala fără de margini. Abisuri şi primejdii de-ar apărea el îi insufla încredere nebună în biruință. Cine a spus oare că dacă am avea credință cât grăuntele de muştar am putea să mutăm munții din loc? Şi cine a rostit în urechea pământului îndemnul eroic „îndrăzniți, Eu am biruit lumea! Dacă Iisus ar fi fost fatalist, creştinismul nu ar fi existat. Creştinismul este cultul îndrăznelii fără limita şi izvorul de inspirație al celui mai nobil eroism"[35]. Crainic a slujit cu extraordinar de mult talent şi dăruire teologia şi Biserica neamului, cu multă devoțiune şi cu atitudine de vizionar avangardist care şi-a pus geniul în slujba binelui şi a militat pentru scoaterea teologiei din şcoală şi de a o aduce în lume pentru a obține înțelegerea şi adeziunea unor personalități marcante şi oameni de primă mană în poezie şi cultură. Justificarea sa este pusă în cuvinte răsunătoare: „Omul e trup din materie şi spirit din divinitate. În virtutea spiritului liber, El domină materia şi este factor determinant şi activ în întâmplările vieții. Atributul acesta îl face responsabil de actele sale"[36].

[34] N. Crainic, *Poezii alese 1914–1944 în selecția autorului*. Bucureşti: Roza Vânturilor, 1990, p. 79.
[35] N. Crainic, *Sensul tradiției*, in: Gândirea, anul IX, nr. 1, 1930, p. 23.
[36] N. Crainic, *Sfințenia. Împlinirea umanului (Curs de teologie mistică 1935–1936)*. Iaşi: Editura

Concluzii. Poezia religioasă pe care ne-a lăsat-o Nichifor Crainic este o poezie absolută şi totală, ce a creat un extraordinar limbaj accesibil şi inteligibil, dar cu profunzime. Poezia sa transcede ființa, îți ajunge în suflet, îți transmite emoție, te face să simți vibrație, suflet şi culoare. Opera sa poetică şi literară se bazează pe o viziune teologică asupra istoriei şi artei româneşti, poezia lui fiind inspirată din *Viaţa câmpeneasc*ă şi dominate de nota religioasă din revista „Gândirea" a lansat sau a încurajat multi poeți şi eseişti contemporani (Lucian Blaga, Vasile Voiculescu, Ion Pillat ş.a.).Poetul rămâne în scara valorilor româneşti un punct de vârf, un deschizător de drumuri, un reprezentant important al religiozității româneşti ce transmite frumusețe, sensibilitate, forță de expresie şi originalitate.

Poezia religioasă a lui Nichifor Crainic confirmă teza inovației în chiar interiorul tradiționalismului cultivat în „Gândirea". Contemporanizarea subiectului religios obligă la o parțială renunțare la figurile retorice, într-o „epică" ce repudiază lirica eului confesiv folosind peisajul şi descrierile spațiale ca intermediari. Într-o perspectivă largă, textul de materie religioasă pune în structura ortodoxiei elemente ale unui fond popular, precreştin, dar şi ale unei experiențe asumate din ambiții doctrinare. Păstrarea codului retoric, cultivarea unui repertoriu sămănătorist în care elementele sacre sunt plasate într-un spațiu autohton populate cu simboluri biblice, permit, uneori, apelul la strategii ale obiectivării, în care paradoxurile lexicale nu infirmă năzuința de recucerire a unei funcții originare a cuvântului, conform căreia, poezia, arta în genere, este un mijloc de comunicare cu divinitatea.

Este creatorul acelei poezii care te face să îți pui întrebări existențiale, să îți simți apartenența la o gintă, să simți că trebuie să creşti spiritual, intelectual, să faci tot ceea ce poți în cel mai bun mod, şi să transmiți acest lucru mai departe. Crainic, prin poezia sa, ne învață să ne rugăm şi să creştem spiritual învățând şi creând.

Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei, 1993, p. 43.

IMAGINARUL ACVATIC ÎN LIRICA LUI GHEORGHE GRIGURCU
The Aquatic Imaginary in the Lyrics of Gheorghe Grigurcu

DOI: 10.5281/zenodo.8397441
CZU: 821.135.1-14.09

Marta SEVERIN
Doctorand, Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova; Facultatea Transfrontalieră, Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați
ORCID: 0000-0002-8578-9359
Email: martaseverin5@gmail.com

Summary. The present work aims to analyze and interpret the meanings of the element of water in Gheorghe Grigurcu's lyrics. In the *Encyclopedia of Romanian Imaginaries*, a volume coordinated by Corin Braga (Polirom, 2020), the idea is stated that „the imaginary is the whole world of beliefs, ideas, myths, ideologies that nourishes all individuals and all civilizations". Our scientific approach will highlight the primordial element – water – with its valences of femininity, mystery, fatality, violence, absolute knowledge and purification, values found in the lyrical creation of the poet, where the three states of aggregation of water reveal symbols as a particularity of a well-defined lyrical universe. Water as a metaphor of life and death, of purification and knowledge, turns into an identifiable semantic core in the poet's exegesis. Having maternal meanings, the water flowing from the clouds with drops like mother's milk, reveals an image with fundamental meaning for water as a life-giving liquid and milk as a water that perpetuates life.

Keywords: Gheorghe Grigurcu, image, water, aquatic imaginary, Romanian lyric.

Precizări generale. O importantă cale de acces în lumea creației lirice a poetului Gheorghe Grigurcu o constituie studiul poeticii elementelor. Abordarea din această perspectivă ne va permite o interpretare originală a lumii de sensuri a liricii sale, dezvoltând un imaginar specific având la bază elementele primordiale: pământ, foc, aer și **apă**. **Apa** constituie un nucleu semantic predominant în cultura umanității, fiind primul element din cele enumerate de G. Călinescu care pot forma obiectul unui studiu elaborat: „Dintre alimente, cel mai des sunt folosite în ordinea următoare: Apa, vinul, laptele, smântâna, mierea, fructele".[1] Poetica fenomenologică a lui Gaston Bachelard ne va servi nu doar ca o metodă de analiză a imaginarului acvatic, ci și o abordare explicită prin care putem recepționa opera exact în modul în care a fost înființată. Creația lirică a poetului este întemeiată pe criterii și legi bine definite și structurate de către aceeași ființă trasată de o personalitate puternică de critic literar. Demersul nostru științific va pune în valoare elementul primordial – APA – cu valențele sale de viață, moarte, feminitate, mister, fatalitate, violență, cunoaștere absolută și purificare, valori identificabile în lirica lui Gheorghe Grigurcu.

Gaston Bachelard susține ideea că în **apă** nu poate fi recunoscut infinitul, ci *profunzimea* este cea care contează.[2] Lumea nu este doar ceea ce ochiul nostru vede. Ea cuprinde și un plan de profunzime, unde *conștientul* și *inconștientul* prezintă o legătură indisolubilă. Toate conotațiile apei îl invită pe visător într-o experiență onirică care dublează totul, începând de

[1] George Călinescu, *Universul poeziei*, București: Editura Minerva, 1971, p. 136.
[2] Gaston Bachelard, *Apa și visele*, București: Editura Univers, 1995, p. 13.

la lume. Apa complinește focul, deși acesta este un element total opus. Din cele patru elemente, **apa** este cea care se prezintă sub forme diferite: lichidă (mișcătoare), solidă (lichid static), gazoasă (norii). Aceste stări de agregare prezintă simboluri în creația lirică a lui Gheorghe Grigurcu, fiind un semn al unui univers liric în devenire. „Apa conferă lumii astfel create o solemnitate platoniciană. Ea îi conferă și un caracter personal, care sugerează o formă schopenhauerianǎ: într-o oglindă atât de pură, lumea este viziunea mea."[3] Chiar dacă **apa** nu este la fel de bogată în semnificații în comparație cu focul, deși Novalis afirmă că: **Apa** este o flacără umedă, iar Grigurcu confirmă ideea în versul: „... toamna aprinde **apa** râului cum o pipă și ecoul fuge zig-zag (**Vedere de pe pod, 2021**)", ne propunem să aprofundăm sensurile imaginarului acvatic pentru a contribui la cunoașterea creației artistice a poetului.

Simbolurile APEI. Apa este elementul vital pentru ființa umană. Ea deschide calea unor semnificații opuse: viață și moarte, purificare și impuritate, infinit și finit, cunoaștere și intimitate, calmitate și violență, lichid și lapte, vinovăție și inocență, coagulare și dizolvare, fiind ușoară și grea, transparentă și încărcată (profundă), vorbitoare și tăcută, veselă și tristă, bună și rea, statică și mișcătoare. Toate aceste aspecte confirmă simbolicul și miticul prezente în poemele lui Gheorghe Grigurcu. Poetul însuși afirmă: „... poemele mă înfățișează așa cum sunt". (**Poet și pictor, 2004**)

Apa – ca viață și moarte. Încă din Vechiul Testament al Bibliei, **apa** reprezintă simbolul **vieții** și embrionul din care se formează viața. În Noul Testament, **apa** a ajuns să poarte simbolul Duhului Sfânt care călăuzește mintea spre infinitatea cunoașterii. Ambele aspecte sunt valorificate și contemplate în creația lirică. Bachelard afirmă (**Apa și visele, p.211**) că vocala specifică apei este A, prima literă a alfabetului ceea ce confirmă ideea că totul începe în lume cu primul simbol al apei – viața. „Apa curgătoare, apa care țâșnește este la început o apă vie. Această viață, care rămâne legată de substanța ei, determină purificarea".[4] Această gândire este o lume creată de însuși poetul Grigurcu care tălmăcește ideea apei ca viață sub forma următoarelor versuri: „**Apă** caldă amintindu-i lui Kavafis/ în fiecare dimineață/ că nimic altceva însuflețit/ nu există în preajmă". (**Apă caldă, 2021**). Așa cum afirmă Bachelard, doar un poet profund poate să descopere în imaginea apei ceva viu care reprezintă o parte a lumii.

Simbolul antagonic al apei este **moartea**. În **Dicționarul de simboluri** (vol. 1, p. 109), apa este prezentată ca oferind și viață și moarte, fiind creatoare și distrugătoare în același timp, reprezentând chiar instrumentul morții. „Apa, substanță de viață, este și substanță de moarte pentru reveria ambivalentă".[5] În poezia **O punte**, acest simbol este identificabil purtând semnul viziunii artistice a poetului: „O punte care se prăbușește și uită / uită apa care trecea pe sub ea / înecată-n apa aceea". În concepția lui Bachelard, în moarte, apa este elementul așteptat și acceptat.[6] În poemul **Apă caldă** se prezintă acest atribut dezirabil: „apă caldă cum un mic animal de casă / ținând tovărășie morții lui morții tale / cu-o atât de leală egalitate / încât nu iscă nicio gelozie". Apa este în acest caz un element al deznădejdii, al neantului care omoară ființa odată cu moartea apei. O lume transcendentală care își găsește realizarea în dezideratul poetului: „Și cât de greu ar fi cât de ușor / să transformi **piatra-n apă** / **focul să-l torni în apă** fără a-l stinge / sufletul în **moarte** să ți-l preschimbi". (**Deziderat)** Apa reprezintă totodată, pentru mintea creatoare, o taină existențială. Ea este originea și sfârșitul, precum și centrul existenței umane.

[3] Idem, p. 59.
[4] Idem, p. 161.
[5] Idem, p. 84.
[6] Idem, p. 92.

Apa – purificare și impuritate. Apele potopului biblic au fost apele purificatoare care au curățat și spălat pământul de păcatul umanității. „Apa este subiectul uneia dintre cele mai importante valorizări ale gândirii omenești: valorizarea purității”.[7] Apa limpede și curată prezintă un simbolism al reînnoirii spre care tinde ființa umană: „Cinstește Forma – dreptul său de-a fi / similară Ființei / mântuitoare ficțiune sau vaiet atunci / când ficțiunea întâmpină piedici / ... cum apa de ploaie-n țărâna uscată de iunie / când nici nu-ți dai seama / dacă-ajunge la rădăcini / sau de-a dreptul la ceruri”. (**Cinstește Forma, 2021**) Suntem scufundați în apa botezului ca să fim purificați și să renaștem, declanșându-se geneza din ramura soteriologică, conform căreia apa botezului este inițiatoarea unei noi nașteri (Ioan, Cap. 3).

La polul opus se află apa impură și murdară care „produce scârbă, ca și duhoarea, murdăria, boala, moartea; poluarea este cancerul apei”.[8] Imiscibilitatea apei asigură puritatea ei, fiind un simbol cheie în opera lui Gheorghe Grigurcu în ceea ce privește definirea valorilor existențiale și creația lirică: „Iubirea și poezia / imiscibile precum uleiul și apa / una sau alta ies cu rândul / la suprafață”. (**Poetică, 2022**) Ca semn al unei suferințe care secătuiește viața este apa ca metaforă a raportului dramatic cu cei din jur și cu sinele: „Până și apa Jiului / miroase azi a ouă stricate / mâine probabil va duhni cum hoitul lui Zosima”. (**Până și apa Jiului, 2022**)

Apa – infinit și finit (mărginit sau limitat). Apa reprezintă infinitatea, apa primordială din care se naște existența omenirii. „Cultul din Polinezia localizează puterea cosmică în apă (...) Apa dobândește deci un sens de eternitate, iar cel care bea din această apă vie se împărtășește din nemurire”.[9] În poemul **Flux și reflux** se dezvăluie o imagine inedită despre principiul absolut al existenței: „rămân undeva în văzduh o pulverulență de stropi aurii / amestec al apei cu sufletul o materie primordială / pe care ar putea-o omologa un presocratic târziu”. „ ... câtă **apă e-n Dumnezeu** / ca-ntr-un fluviu”. (**Cât întuneric, 2021**) Apa infinită din ființa divină este plasată antitetic cu apa mărginită (înghețată) din ființa umană: „cărțile noastre-s topoare / în stare a sparge / marea-nghețată din noi”. (**Iarnă, 2021**) Transferul de materie și viață dinspre divinitate spre uman se face pe planul metamorfic: infinititate – finitate, așa cum e posibil că „O mare se varsă într-un pahar de apă (...) / un mort se-ascunde într-un om viu / și-l face să se simtă nemuritor”. (**Metamorfoze, 2021**) Prin această metamorfoză ființa umană își cunoaște și dezvăluie latura divină creatoare. „O simbioză a imaginilor dăruiește apei adânci pasărea și bolții cerești peștele”.[10] Aceeași simbioză este marcată în poemul **Album tomitan, 2022**: „Cerul sărat aidoma apei de mare”.

Gheorghe Grigurcu este un poet care știe să scoată la suprafață orice profunzime a sensului unui logos care creează. „Limbajul poetic nu constă în mod necesar din vocabular numeros, cum se crede adesea (...). El reprezintă operația de a da vocabularului, atât cât este, semnificații noi, de a schimba chipul lăuntric al cuvintelor, de a scoate la iveală ce pot desemna ele dincolo de ceea ce se știe că desemnează”.[11]

Apa ca infinitate reprezintă pentru poetul Grigurcu sursa de inspirație și de cunoaștere. Acțiunea de a înmuia condeiul în apă și a scrie implică în același timp și o separare de lume: „Îți moi condeiul în apa Gilortului scrii / despre visele mișcându-se-alene în depărtări / aidoma unei turme de vite / despre trenul cu ritmu-i metalic / care cu sârguință coase valea

[7] Idem, p. 20.
[8] Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. 1, p. 116.
[9] Idem, p. 108, 111.
[10] Gaston Bachelard, *Op.cit.*, București: Editura Univers, 1995, p. 61.
[11] Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, II, București: Editura Academiei R.S.R., 1985, p. 19.

Cum picură / dimineţile / cum / aidoma unor / stropi de / lapte cald / pe degete / pe pantaloni / pe sandale / şi-o pisică / deretică / printre flori / cu mişcările / moi / ale cozii / alungă mirosul / laptelui.

Apa caldă amintindu-i lui / Kavafis / în fiecare dimineață / că nimic altceva însufleţit / nu există în preajmă.

de deal / despre razele care se-ntorc nepăsătoare / din râu înapoi în Soare". (**Ilustrată din Târgu Cărbunești, 2022**)

Apa – cunoaștere absolută și intimitate. Creația lirică a lui Gheorghe Grigurcu ne prezintă un poet care estetitează și prin versurile sale accentuează capacitatea de a valorifica forme eterne, „istovind programatic formele perisabile ale realului" (Mircea Moț). Cunoașterea absolută a lumii reale și imaginare conturează semnificațiile apei ca lumină, cuvânt, verb generator și înțelepciune,[12] aspecte legitimate în poemul **Anti-Narcis**: „Chipul acesta răsfrânt în apă / se uită pe sine / și inventează un alt chip / de dragul apei".

Cunoașterea absolută de sine și de lume este dublată antitetic de spațiul intim generat de limita dintre universal și individual. Bachelard pune în evidență elementul apei printre cele care pot valorifica cele două spații ale eului liric: „Pentru o imaginație materială foarte vie, pentru o imaginație care știe să surprindă intimitatea materială a lumii, marile substanțe ale naturii: apa, noaptea, aerul însorit sunt substanțele cu gust puternic". Apa, în comparație cu focul care prezintă o intensitate masculină, este mai feminină. Gaston Bachelard explică intervenția apei în imaginar sub forme mai subtile, ascunse, într-un mod în care orice lector avizat să recunoască în substanța și elementul apei, un „tip de intimitate foarte diferită de cele sugerate de profunzimile focului sau ale pietrei". Transferul în spațiul intimității se face în maniera personală a poetului care este eliberat de materialitate și privește spre un spațiu transcedental: „... viitorul care se hrănește cu mici vânătăi cu litere zgribulite / care rontăie amănuntele povestirilor miroase atent **libidoul** / bea **apă** din micile fotografii lucioase / își face cuib în pieptul de pâslă al fecioarelor / chițcăie fericit la portavoce". (**Viitorul, 2021**)

Apa – fatalitate și violență. Încă din cartea biblică a Genezei ni se revelează opoziția dintre apa liniștită care semnifică ordinea și oferă retinei calmul, pacea și apa violentă și distrugătoare a potopului care a înghițit tot pământul, pedepsind oamenii care au păcătuit. „Apele învolburate sunt semnul răului, al dezordinii. Deci, apa poate fi malefică".[13] Poetul potențează simbolul apei în poemul **Purgatoriu**: „Apă sălbatică încă precum moartea / rană încă plină de furtună / suflet încă lipsit de Formă". Simpla privire asupra acestor versuri conturează atitudinea eului liric față de realitatea dură, folosind termenii imaginarului pentru a estompa congruența celor două lumi. Fiind o apă rea, aceasta își va pierde feminitatea, devenind masculină. Bachelard propune o idee incontestabilă despre elementul acvatic ostil: „Când e violentă, apa devine mânioasă într-un mod specific sau, altfel spus, apa capătă cu ușurință toate caracteristicile psihologice ale unui tip de mânie. Omul se grăbește să se laude că poate domina această mânie, de aceea apa violentă este curând apa violentată. Un duel plin de răutate începe între om și valuri".[14]

Gestul poetului Grigurcu de a „înmuia condeiul în apă" oferă rațiocinare actului creativ identificându-se cu toți poeții care „scriu cu ușurința / cu care noi citeam cândva / ei trăiesc cu calmul / cu care viața / ne ia pe toți de la capăt / înainte de-a ne spune ceva". (**Poeți**, 2022)

[12] Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. 1, p. 110, 114.

[13] Idem, p. 112.

[14] Gaston Bachelard, *Op.cit.*, București: Editura Univers, 1995, p. 21.

Apa – lichid și lapte. Raportul *eu – apă* creează o atmosferă liniștitoare atunci când apa are valențe materne reprezentând mama și matricea. „Valorizarea feminină, senzuală și maternă a apei a fost minunat cântată. (...) Așa este apa lacului, nocturnă, lunară și lăptoasă, unde se trezește libidoul”.[15] Poetul Grigurcu propune forme efemere pentru a sublinia profunzimea imaginii reprezentate de maternitatea apelor. Apa care curge din nori cu picuri asemenea laptelui matern este o imagine cu sens fundamental pentru apa ca lichid oferind viață și laptele ca o apă care perpetuează viața: „Îngeri aşezaţi în coşuri cum ouă proaspete / uşi puse cu faţa la perete asemeni delincvenţilor / bile atât de lucioase încât tremură de frig / nori din care poţi mulge lapte”. (**Mitologie blocată**, 2007) Gaston Bachelard afirmă că toate apele au ceva matern în ele. „Orice lichid este o apă și orice apă este un lapte”.[16]

Toate apele, mai ales cele calde, surprind un mecanism complex care formează o simbioză între ideea de matern și feminin în corelație cu atributul *cald* (simbol pentru căldura sufletească de la sânul matern) și adverbul de timp *dimineața* (etapa unui nou început, a unei noi vieți). Ambele ipostaze sunt observate de ochiul cititorului care urmărește linia poetică din poemele lui Gheorghe Grigurcu, dintre acestea amintim poemele **Lapte matinal** (2010) și **Apă caldă** (2021):

Apa – coagulare și dizolvare. Poezia lui Gheorghe Grigurcu propune un imaginar al apei fluide care păstrează sugestia de dizolvare și disoluție. Apa asimilează neliniștile sufletești și le transpune pe planul celest ca reflexie a lucidității care descompune: „ Privești pe fereastră și cauți marea / marea care nu se mai află acolo / marea care-nchisă într-un plic / călătorește azi până foarte departe / cu trenul”. (**Album tomitan, 2022**)

Bachelard surprinde în apă elemente care sunt duse departe și nu se mai regăsesc, „punând stăpânire pe noi o altă reverie, care ne învață pierderea ființei noastre în totala disperare, fiecare element avându-și propria disoluție; pământul are praful, focul își are fumul. Apa dizolvă mai complet. Ea ne ajută să murim total”. În *Dicționarul de simboluri,* p. 108, se pun în valoare cele două atribute antitetice, dar complementare ale apei: „fiind fluidă, apa tinde spre **dizolvare**, dar, fiind totodată omogenă, tinde spre coeziune, spre **coagulare**”. Tensiunea dramatică care se regăsește în aceste idei cuprind semnificații pline de simboluri în creația lirică a poetului Grigurcu. Apa este omogenă și tinde spre coagulare asemenea unui poem: „Cât de îngrijorător crește apa spun toți / apa plină de sine precum un poem / și-n preajmă doar aerul luminos...nu e nimic grav să lăsăm / apa ultimă să se-aștearnă o clipă / pe masă precum / o față de masă”. (**Inundație, 2021**)

Pentru poetul Grigurcu dizolvarea apei este imaginea ființei care se scurge asemenea timpului care trece „... ca și cum ai fi apa / ce se evaporă dintr-un vas”. (**Tresari fără gânduri, 2022**) Gilbert Durand afirmă că „apa este epifania urgiei timpului, e clepsidra definitivă”.[17] Această imagine sporește semnificația simbolului prin asocierea cu oglinzile care sondează interiorul ființei și-l transpune în realitatea și simplitatea sa: „Și iată oglinzile / ce se evaporă / aidoma apei / lăsând imaginile / cum un pietriș / în albia / unui râu secat”. (**Și iată oglinzile, 2022**) Râul este cel mai în măsură dintre formele acvatice de a simboliza trecerea timpului și trecerea ființei prin timp. Poetul a reușit să valorifice destinul uman prin asocierea cu oglinda despre care Bachelard a făcut o remarcă extatică: „Un poet care începe cu **oglinda** trebuie să ajungă la **apa** din fântână dacă vrea să facă o experiență poetică completă. Experiența poetică trebuie să fie dependentă de experiența onirică”.[18]

[15] Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. 1, p. 109, 116.
[16] Gaston Bachelard, *Op.cit.*, București: Editura Univers, 1995, p. 133.
[17] Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, București: Univers, 1977, p. 117.
[18] Gaston Bachelard, *Op. cit.*, București: Editura Univers, 1995, p. 29.

Apă transparentă (ușoară) și încărcată (grea). Inițial, orice apă este transparentă și limpede. Odată cu trecerea timpului ea devine încărcată, grea sau profundă. Edgar Poe afirmă că apa se întunecă când absoarbe neagra suferință. „Niciodată apa grea nu devine ușoară și niciodată o apă întunecată nu se luminează. Povestea apei este povestea omenească a unei ape care moare”.[19] Toate reflexele sufletești, prin nostalgia originilor formează destinul poetului Grigurcu care se reflectă și se transpune în apa care se încarcă cu durere, devenind cea mai grea apă.

Migrarea acestei ipostaze se observă și pe plan fizic atunci când „Pe mâna ta / vinele apelor tulburi”. **(Pe mâna ta, 2022)** Bachelard menționează ideea că imaginarul accentuează sensibilitatea ascuțită și dureroasă a poetului și poate delimita un spațiu consacrat valorilor idealiste. Gheorghe Grigurcu celebrează metafora **adâncimii** când descompune lucid straturile reveriei ajungând la apa curată, freatică, subpământească care alimentează izvoarele – simbolul fecundării sufletului, existenței umane și fluctuațiilor sentimentelor[20]: „Toți sunt Doamne de zăpadă / toți se topesc / toți se prăbușesc sub temelii / în cavele pământului / lichefiați de parcă n-ar fi fost / toți devin ape freatice / dar în ciuda acestui fapt / toți aprind focul Doamne”. (**Toți, 2022**) Opus apei, focul – element antagonic, apare în acest poem ca să deschidă semnificații precum: moarte și renaștere, impuritate și curăție, dizolvare și purificare, sublimând cu puterea creatoare a eului liric și ieșirea din limitele impuse de timp. **Apele adânci**, așa cum afirmă Lăcrămioara Solomon în *Poetica elementelor în lirica lui Lucian Blaga* (p. 119) „poartă cu ele potența unei existențe în veșnică renaștere. În contextul unei permanente relaționări între ființa umană și ființa lumii (fie raporturi armonioase, fie dislocări dramatice), limbajul apei se constituie un model pentru modul de exprimare a ființei umane, în ipostază creatoare”.

Apă vorbitoare și tăcută. În poezia lui Gheorghe Grigurcu izvorul și râul vorbesc, bolborosesc (Până când într-o zi va osteni şi poemul / ah cât de dureros va osteni / ...înainte ca acesta să semnifice ceva / bolboroseşte accidentul cum un izvor – **Până când, 2000**), murmură și se înscriu în spațiul de manifestare al sufletului care este absorbit, transformându-se în apă - corespondentul său ideal, având posibilitatea renașterii: „Din ce adînc se rostește pămîntul / haotic și plin de citate nobile? / De unde (simulînd forme) **își trage izvorul / durerea noastră**-atît de liberă? / Din ce parte a morții adie această briză constantă? / (Ca spadele zăngănesc metalicele lacrimi.) (**Memento: 4 martie 1977, 2021**)

Poetul Grigurcu valorizează în poemele sale tăcerea apei ca spațiu ocrotitor și liniștitor al sufletului. Contemplarea în fața apei revelează privirea sinelui în ipostaza Celuilalt (Rimbaud, *Je est un autre*) și reliefarea absolutului ca formă de manifestare a vieții eterne fundamentată pe principiul credinței: „Crede și nu cerceta crede-n această / **tăcere de pâine și lemn de beton și apă** / care te-mpresoară care se joacă cu tine / te face să te simți tu însuți atât de mult timp / încât parcă-ai fi un **Celălalt**”. (**Crede, 2000**) În *Apa și visele* (p. 215), Bachelard remarcă în apă un model de calm și tăcere materializată: „Se pare că pentru a înțelege mai bine tăcerea, sufletul nostru are nevoie să vadă ceva care tace, pentru a fi sigur de odihnă, are nevoie să simtă alături o mare ființă naturală care doarme” și urechile căreia sunt deschise pentru a asimila toată furtuna insondabilă a sufletului: „seară / miros de piatră ... apa ascultă / (e atenția însăși)”. (**Triptic, 2021**)

Apă veselă și tristă. Apa este un element integrant în creația lirică a lui Gheorghe Grigurcu. Majoritatea interpretărilor propun descoperirea incognoscibilului prin descifrarea misterelor ființei și existenței umane. Apa ca metaforă a efemerității, a renașterii și regăsirii

[19] Idem, p. 56.

[20] Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. 1, p. 116.

surprinde criza existențială în toate formele ei. Poemele valorifică elementul acvatic conferindu-i potență creatoare: „Chipul acesta răsfrânt în apă / se uită pe sine / și inventează un alt chip / de dragul apei". (**Anti-Narcis, 2022**) Apa reflectă starea lăuntrică preluând statutul de apă veselă sau tristă. În acest mod se confundă natura cu ființa umană exteriorizându-se prima formă de apă tristă – lacrimile. Ele sunt linia de separare între trăirile eului și tot ce este în jur. Pentru Grigurcu, lacrima este un simbol al sfârșitului, dar și unicul mod de a trăi intens: „Pretutindeni atâtea lucruri/ființe / înșurubate-n ele însele / atât de bine-nșurubate / că nu mai rămâne / niciun spațiu liber / niciun gol cât de mic / măcar atât / cât să poată transpira / ori vărsa o lacrimă / măcar atât cât / să se poată recunoaște". (**Exces, 2022**) Definitoriu în acest sens se exprimă Bachelard când afirmă că apele sunt „hrănite cu lacrimi cosmice care cad din întreaga natură. Influența astrologică nefericită îi conferă apei culoarea nefericirii universale, culoarea lacrimilor. Ea este apa-mamă a nefericirii omenești, materia melancoliei".[21]

Apa și sângele. Apa ca element al vieții și sângele ca viață sunt cele două componente complementare necesare pentru formarea unei poetici originale de o mare importanță. „Când un lichid se valorizează, el se înrudește cu un lichid organic. Există deci o poetică a **sângelui**. Este o poetică a dramei și a durerii, căci sângele nu-i niciodată fericit. E totuși loc și pentru o poetică a sângelui curajos".[22] Gheorghe Grigurcu va da viață, în creația lirică, unei poetici a sângelui plin de viață și vigoare, poezia căpătând rol ontologic: „Din când în când îi adresez unei poete / epistole totodată senzuale și caste / aidoma unei lenjerii de damă pe-un manechin / și ce larmă face-n jur Amarul Târg / cum un cârd de ciori agitate / din Cișmeaua Sâmboteanu curge viața / zi și noapte fără-ncetare / viața aceasta ordinară și tulbure / ca dintr-o arteră spartă-a țărânii / **sângele nostru de apă". (Bilanț provizoriu, 2022)** Pentru inconștientul lui Edgar Poe, apa stă la baza formării vieții și trebuie să-și ia rolul de „sângele pământului. Este viața pământului".[23]

Apa, sub toate formele ei, conferă poetului o viziune despre sine și despre lume materializată în creația lirică care face transparente imaginile pentru a putea contempla profunditatea sensului metafizic. Poetul Grigurcu reușește să mențină interdependente cele două experiențe fundamentale imperioase unei creații lirice: experiența poetică și cea onirică.

Ca simbol central al liricii sale, **apa** aduce o viziune nouă conform sensurilor menționate anterior: apa fiind un principiu al existenței, dar și un principiu al morții – schisma între eu și lume; apa pecetluiește ireversibilitatea timpului, dar subliniază și renașterea apei din apă ca principiu al regenerării și absorbției existenței umane cu scopul de a defini locul acesteia în univers. Poetul resimte acut temporalitatea ca pe o apă curgătoare și propune stagnarea în poezia **Oprește poemul, 2021:** „Oprește poemul acesta exact în locul în care-a-nceput / ca și cum nu i-ar ajunge respirația nici pentru a se recunoaște / fii ca și poemul o simplă privire asupra unui lucru / care nu-și mai amintește nimic / sau o lăuntrică măsură o simplitate / cum durerea ce n-ar mai dori să dizerteze / adoptă chipul poemului (uneori încordat crunt / numai fălci și-așteptare în solitudinea lui deplină) / fii ferm aidoma nesfîrșitei lui nesiguranțe".

[21] Gaston Bachelard, *Op. cit.*, București: Editura Univers, 1995, p. 75.
[22] Idem, p. 71.
[23] Idem, p. 73.

VALENȚELE SEMANTICE ALE UNOR EXPRESII DIPLOMATICE CELEBRE
The semantic valences of some famous diplomatic phrases

DOI: 10.5281/zenodo.8397449
CZU: 81’42’37:327

Stella TĂRÎȚĂ
Doctorand, Școala Doctorală Științe Umaniste, Universitatea de Stat din Moldova
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4742-9010
Email: taritastella@gmail.com

Summary. There are notorious names of great writers who are found in the pages of history being represented by their prolific masterpieces, as well there are personalities who perpetuate their existence in the collective conscience for the creation of a single expression full of ingenuity and wit. Famous expressions, functional phrasemes along with collocations and phrases hold a crucial position in the architecture of any language; both in the standard register of the literary and the ordinary aspects. These mostly stable linguistic constructions, have been eternalized over time, accumulating the intensity of universal contemplation as well as national characteristics, which, due to the often authentic and heterogeneous linguistic combinations, are capable of a plasticized idea imposing on communication a dose of notoriety. In the general language and languages for specific purposes, renowned expressions are used, but whose etymology and often meanings are difficult to identify, so we shall tackle the particularities and distinctions of a vast range of phrases and specific linguistic formulae. This article will explore several famous expressions, that belong to the specialized language, namely diplomatic language – our field of study, but which also slip into the general language. We will make a journey through the semantic valences of some well-known and lesser-known phrases; therefore, we aim to elucidate the meaning and the origin of the expressions, nevertheless the history or the legend that stands behind them.

Keywords: semantic valences, linguistic formulae, diplomatic phrases, Latin sayings.

Introducere. În ultimele două secole, expresia diplomatică a evoluat considerabil, datorită metamorfozelor din peisajul geopolitic al lumii, noilor configurări politice și revoluțiilor tehnice care au modificat semnificativ sistemele de transport și de comunicații. Relațiile diplomatice au evoluat de la negocieri secrete și de budoar la o diplomație publică, digitală, prin conferință, iar misiunile diplomaților au devenit din ce în ce mai complexe, majore și indispensabile. Într-o perioadă de comunicații instantanee, diplomații sunt principalii reprezentanți ai națiunilor lor din străinătate, desfășurând misiunea expertizei și subtilității în implementarea relațiilor oficiale dintre statele independente.

Limbajul diplomatic în esența sa reflectă tact, prudență, exactitate semantică, coerență, mai mult decât atât, presupune folosirea unor expresii pentru a atenua declarațiile pripite, judecățile negative și tendențioase ceea ce necesită forme variate ale ingeniozității, disimulare și chiar cosmetizare în arta negocierii.

Astfel, după cum remarcă Berg I. – în adnotarea *Dicționarului de cuvinte, expresii, citate celebre* „în orice limbă, expresiile îndeplinesc o dublă funcție. Pe de o parte, fac posibilă comunicarea laconică, simplificată convențional, a unor gânduri, simțăminte și atitudini

complexe. Pe de altă parte, expresiile evocă spontan o amplă experiență de viață și gândire, proprie epocii în care s-au ivit".[1]

Drept urmare, o expresie celebră poate desemna istoria unei epoci, este capabilă de a dezinforma, de a reprezenta manifestarea frustrării sau contrariul; poate formula o pledoarie fascinantă care aspiră către dreptate, adevăr și pace. Ideea unei expresii încorporate într-un discurs permite constituirea esenței unei națiuni, care ar putea renaște din propria cenușă.

Revenind la afirmațiile lui Berg – „întâlnim o expresie și nu-i cunoaștem actul de naștere. Sau nu ni-l amintim. Eforturile mintale sunt uneori înșelătoare, alteori zadarnice...".[2] În această ordine de idei, sintagmele celebre nu au cedat fragilității timpului, ba dimpotrivă îl sfidează, fiind atât de frecvente în limbajul general, încât au fost însușite de vorbitori fără a le cunoaște, uneori, semnificația.

Dictoane latine. Vom face în continuare o incursiune în latina clasică, unde iau naștere dictoanele latine, care sunt expresii formulate de personalități celebre, expresii devenite în anumite cazuri proverbe, aforisme, maxime, zicători; expresii concise care exprimă o povață sau un gând înțelept.[3] Aceste expresii latine recreează și mențin tradiția clasică, pe care o înserează în reflexele înviorării modelelor de sugerare și persuasiune prin sintagme ce scot în evidență contemporaneitatea. Fără umbră de dubiu, unele expresii de prestigiu sunt arhicunoscute: de la dictonul horațian *carpe diem* – trăiește clipa, devenit o expresie clișeizată, care a cunoscut o evoluție galopantă fiind un îndemn de a nu amâna bucuriile zilei de azi pe mâine, la termenul machiavelist, *divide et impera* – împarte și stăpânește, care desemnează o maximă romană și un principiu de guvernare cu tendințe actuale, cu toate că formula datează încă de pe timpurile regalității macedonene (359 î.Hr.), principiu aplicat de multe regimuri șoviniste cu scopul de a îngenunchea popoare sau a înrobi propria națiune. *Ipso facto*, un termen latin, înseamnă „prin însuși acest fapt" și se folosește frecvent atât în scris, cât și în vorbire, cu sensul propriu – „chiar prin aceasta" sau „în virtutea faptului însuși". Formula diplomatică *de facto* derivă din această expresie celebră și desemnează recunoașterea unui fapt politic. O altă expresie din limba latină – *grosso modo*, înseamnă „în linii mari" și se spune astfel, de exemplu, despre o lucrare incompletă sau despre o problemă înfățișată în linii generale și nu amănunțit.

Una dintre cele mai renumite sintagme din comunitatea academică este – *honoris causa*, care în traducere desemnează însușirea de a fi vrednic de stimă. În pofida faptului că această expresie aparține culturii și limbii latine, ea nu este atât de veche, ci se întrebuințează doar de câteva secole. S-a înrădăcinat îndeosebi prin tradiția universităților de a acorda titlul de *doctor honoris causa* unor personalități de valoare și cu merite excepționale în știință, artă și cultură.

Livrescul poeticii și retoricii împrumutat din cultura și filosofia antică dă naștere la o varietate mare de sintagme în care apar nume proprii, referințe cu semnificații istorice, filosofice, sociale și religioase, aparent însușind principiile generalității, dar de mai mică accesibilitate fiind utilizate cu predilecție în limbajele de specialitate. În această ordine de idei revenim la valențele semantice și istoriile ce stau la baza expresiilor celebre, îndeosebi vom evidenția caracteristicile și cuvintele care marchează perioadele respective. Așadar Rubiconul (lat.: Rubico „roșu") este un râu de mică adâncime care separă Galia de Italia, iar traversarea lui propriu-zisă nu presupune nicio dificultate, însă acceptarea acestui fapt era iminentă, fiind semnul interdicției constituționale, ceea ce însemna nesupunere și răzvrătire.

[1] I. Berg, *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre*. București: Editura Vestala, 2003, p. 366.
[2] Ibidem, p. 366.
[3] Florin Marcu, *Marile dicționar de neologisme*. București: Editura Saeculum, 2000, p. 958.

Prin manevre diplomatice abile, Caesar lăsase impresia că inițiativa declanșării războiului civil nu-i aparține, însă traversează Rubiconul rostind cuvintele care au devenit celebre: *Alea iacta est – Zarurile au fost aruncate*. Astfel, *trecerea Rubiconului* definește momentul de răscruce al unui plan, clipa de decizie cu consecințe ireparabile.[4] Un alt dicton latin ilustrează o istorie din orașul Frigia pe acropola căreia se afla carul cu nodul buclucaș cu care intrase în capitală plugarul Gordius, devenit rege. Un oracol a prezis că acela care va desface acel nod multiplicat va cuceri Asia și nu este de mirare că au existat foarte mulți care au încercat, ofilindu-și speranțele tainice. Ajuns în Frigia, în campania din 334–333 î.Hr., Alexandru Macedon a vrut să încununeze triumful său militar, dar nereușind „Într-adevăr, noianul de noduri era atât de încurcat, încât nimeni nu își putea da seama nici cu mintea, nici cu simțul văzului de unde încep și unde se sfârșesc ori se ascund legăturile nodului." [Quintus Curtius Rufus], a scos paloșul și a tăiat nodul spunând pentru eternitate cuvintele care vor rămâne expresie a voinței și a forței, aflate în moment de dificultate: „Dacă nu voi cuceri lumea cu mâna, o voi cuceri cu sabia!". Așadar, *nodul lui Gordius – nodul gordian* este un simbol tranșant și plastic pentru dezlegarea nu a nodului, ci a modului de a ieși dintr-o situație dificilă și încâlcită, găsind soluții curajoase și rapide.[5]

Expresia *idele lui Marte* a rămas în istorie ca dată de referință (15 martie) pentru evenimentul din anul 44 î.Hr. – asasinarea lui Caius Iulius Caesar, mai mult decât atât, marchează un punct de cotitură în istoria romană, fiind unul dintre evenimentele care au marcat tranziția de la republică la imperiu.[6] Nemulțumirile generale ale senatorilor care acuzau modul autoritar de conducere, neglijarea Senatului, abuzurile, acumularea de averi și măsurile aspre impuse de autorități au favorizat urzirea mai multor comploturi pentru înlăturarea sa fizică. Complotul organizat de Cassius, Brutus și alți senatori este interpretat ca un sacrilegiu (Ovidiu), unde Caesar a căzut sub loviturile pumnalelor în sala Senatului, acoperindu-se cu mantaua, într-un gest de sublimă eleganță opus gestului brutal și plin de lașitate al crimei.

Idele lui Marte este un argument puternic prin numeroasele sale sensuri pe care expresia le denotă: *răscruce primejdioasă, pericole preconizate, un act decisiv în apărarea libertății, dispariția unei personalități excepționale, conjurație pentru eliminarea cuiva*.[7] Dacă s-ar putea ca niște obstacole, pericole să fie anticipate pentru această dată profetică ar fi bine *să ne ferim de idele lui Marte.*

Dictoanele latine marchează spectaculos civilizația antică și intersectează palierele temporale ale lumii moderne, însoțind prezentul prin formule nemuritoare, stimulând percepția și imaginația cercetătorilor.

Formule și expresii diplomatice. În continuare vom face un salt spre Secolul Luminilor (secolele XVII–XVIII), epoca cunoașterii și cultivării spiritului uman, în care conceptul filosofic de accentuare a rațiunii, experienței precum și progresul științelor vor contribui la fericirea omenirii.

Misiunile diplomatice secrete din acea perioadă au dat naștere construcției stilistice *eminență cenușie*, care are o vechime de peste patru secole, fiind generată de o întâmplare petrecută în timpul regelui Ludovic al XIII-lea al Franței. François Le Clerc du Tremblay (1577–1638), călugărul cunoscut mai ales sub numele de Père Joseph a fost aliatul, confidentul

[4] https://paginarium.ro/tag/expresii-celebre/ (consultat 27.02.2023)
[5] https://istorie-edu.ro/miscellanae/dictionar-cuvinte-celebre/N.html (consultat 27.02.2023)
[6] Wikipediahttps://ro.wikipedia.org › wiki (consultat 26.02.2023)
[7] *Forum in Rome*. Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome. Oxford University press, 2010, p. 3408.

și umbra cardinalului Richelieu, trimis în numeroase misiuni diplomatice secrete. Dacă termenul *eminență* se referă la un demnitar bisericesc, atunci adjectivul *cenușie* obține în această conjunctură o conotație ce descrie o persoană incognito, discretă, care dirijează din culise.

Această expresie actuală definește individul din umbră, persoana fără nicio funcție oficială, dar care reprezintă de fapt, mâna dreaptă a „creierului", omul cel mai influent și cu calități intelectuale deosebite. Un alt personaj istoric pe cât de emblematic, pe atât de controversat și mistic călugărul Rasputin, care la răscrucea secolelor XIX–XX a avut o mare influență asupra familiei ultimului țar al dinastiei Romanov este considerat *eminența cenușie* a țarinei Alexandra.

În Anglia secolului al XVIII-lea, Actul de revoltă (The Riot Act, 1715) era un document cât se poate de real și era în repetate rânduri declamat gloatelor furioase pentru a se împrăștia în mod pașnic. Acest act a dat guvernului britanic autoritatea de a supune arestării sau îndepărtării cu forța a celor care ignorau lectura legii împotriva revoltelor. Această lege nemiloasă a rămas în negura vremurilor când dreptul la întruniri, exercitarea dreptului la grevă era doar o ficțiune, dar expresia *a citi actul de revoltă – to read the riot act* – este des întâlnită în limbajul general și în limbajele de specialitate cu sensul de „a se revolta/indigna, a mustra, a ține predică, a acuza, a trage o săpuneală".

O altă expresie anglo-saxonă cu sensul de „a opri un conflict și a face pace" este *a îngropa securea războiului – to burry the hatchet.* Acesta datează din timpurile conflictelor asupra teritoriilor nativilor americani și nou-veniților puritani, respectiv, când negociau pacea, nativii americani își îngropau toate securile, cuțitele, bâtele și tomahawk-urile pentru a fi inaccesibile, sugerând terminarea conflictului și instalarea păcii.

Conceptele referitoare la război erau de proveniență cutumiară sau aplicabilă, cum ar fi declarația de război, armistițiul, depunerea armelor, capitularea, care au fost reglementate prin tratate internaționale și legi despre purtarea războaielor și crimele de război. Astfel, conceptul de drept al războiului stă la baza diferitelor expresii, cum ar fi: *dreptul de la Haga, dreptul de la Geneva, dreptul conflictelor armate, dreptul internațional militar.* În prezent, *conceptul de drept al războiului* a fost modificat, fiind estompat prin sintagma *dreptul internațional umanitar*, care este un eufemism ce creează confuzii cu dreptul statelor de a utiliza – *jus ad bellum* și *pactul social*, un exemplu actual în acest sens ar fi: atacul Rusiei asupra Ucrainei, care aduce cu forța în discuție ideea de război just. Tot în acest context apare sintagma *cutumă internațională*, care se referă la o practică generală a statelor, relativ îndelungată și repetată de acestea în relațiile internaționale și considerată ca fiind expresia unei reguli juridice obligatorii pentru statele respective.[8]

Criză orientală este o expresie celebră care ilustrează o perioadă în istoria Europei determinată prin tentativele de soluționare a chestiunilor diplomatice și politice generate de declinul Imperiului Otoman. Expresia nu este dedicată unei chestiuni anume, dar include o varietate de complicații apărute între secolele al XVIII-lea și al XX-lea, îndeosebi cele care au produs instabilitate în regiunile europene aflate sub oprimarea turcească.

Poate fi definită și ca *chestiunea orientală* sau *agonia otomană (omul bolnav al Europei)*, expresie care cu încetul, dispare la sfârșitul primei conflagrații mondiale și reprezintă simbolul declinului unei supraputeri și entități politice care și-a manifestat dominația timp de secole. Expresia a apărut odată cu ascensiunea, propășirea, evoluția, stagnarea Imperiului Otoman și, într-un final moare odată cu declinul acestuia, însă contrar celor menționate mai sus, este supusă curenților temporali și schimbărilor majore de politici și conjuncturi. Această sintagmă a supraviețuit parțial, regăsindu-se în următoarele eufemisme: *criza Ori-*

[8] Dan Dungaciu, *Enciclopedia de diplomație*. București: RAO, 2019, p. 671.

entului Mijlociu, criza iraniană, chestiunea transnistreană, criza ucraineană, toate acestea prezentând o singură valență semantică, cea a confruntării, conflictului direct și într-un final al unui război.

Expresiile războiului rece. Orice conflagrație, criză și război are propriul său set de expresii, iar războiul rece, în pofida faptului că nu au existat confruntații directe, nu a fost o excepție. Una dintre cele mai de temut expresii din acea perioadă este *broken arrow – săgeata ruptă*, care în calitate de eufemism reprezintă un eveniment accidental ce implică arme nucleare sau componente nucleare, dar care nu creează riscul unui război nuclear. Totodată în terminologia militară este o expresie codificată care indică faptul că o unitate terestră se confruntă cu o distrugere iminentă din cauza atacului inamic și toate forțele aeriene disponibile în raza de acțiune trebuie să ofere imediat sprijin aerian.[9] Un alt termen militar *on the front lines – în prima linie a frontului*, utilizat și în prezent, pe parcursul evoluției sale pătrunde în limbajul general, deviind de la semnificația inițială. Astfel, cea dintâi linie a frontului devine o funcție importantă și dinamică într-un domeniu de activitate sau de cercetare.

Celebra metaforă *cortina de fier* este folosită de scriitorul Alexander Campbell în cartea sa *Imperiul tău*, descriind „o cortină de fier a tăcerii și a cenzurii care a coborât de la cuceririle japoneze din 1942".[10] Cu toate că inițial expresia se referea la perdelele ignifuge din cinematografe, care au fost instalate pentru a încetini răspândirea focului (secolul al XIX-lea), popularitatea sa ca simbol al războiului rece este atribuită utilizării pentru prima dată într-un discurs ținut de Winston Churchill pe 5 martie 1946, la Fulton, Missouri.[11] Pe de o parte, faimoasa metaforă desemnează perdeaua influenței și cenzurii, pe de altă parte cortina de fier a fost o barieră impenetrabilă de separare propriu-zisă între blocurile de putere, care definea blocajul politic, militar și ideologic.

Așadar, termenul *cortina de fier* a devenit un eufemism comun, care marchează începutul și desfășurarea războiului rece, reprezentând granițele – fizice și ideologice – dintre statele socialiste și cele capitaliste. *Cortina de gheață* marchează distanța de doar 3,8 km dintre SUA, Alaska și URSS, din Marea Bering, expresie care a luat naștere în timpul războiului rece.

Un analog al *cortinei de fier* este *cortina de bambus*, un eufemism utilizat pentru a descrie versiunea asiatică a forțelor aliniate împotriva comunismului. De asemenea, un câmp de cactuși cubanezi care împrejmuia stația navală americană din Golful Guantanamo, a fost situațional numit *cortina de cactus*. Expresia *cortina de iarbă* a apărut în timpul războiului civil sudanez pentru a reprezenta asuprirea, a cosmetiza violența politică și chiar exterminarea din Sudanul de Sud.

După destrămarea Uniunii Sovietice, în 1991, relațiile dintre Statele Unite și Rusia au evoluat, fiind caracterizate ca bune și mai puțin bune iar atitudinile americane față de fostul său inamic au oscilat considerabil de la proclamarea de către George H. W. Bush a *noii ordine mondiale* – expresia predecesoare *cortinei de fier* și *războiului rece*. [12]

---

[9] Roland Everett Langford, *Introduction to Weapons of Mass Destruction: Radiological, Chemical, and Biological*, 2004 p. 97.

[10] Alastair Campbell, *It's Your Empire*, Victor Gollancz Ltd., London, 1945.

[11] Ignace Feuerlicht, *A New Look at the Iron Curtain*, American Speech, 30 (3): pp. 186-189, doi:10.2307/453937, JSTOR 453937

[12] Maus, Derek C. *INTRODUCTION. Unvarnishing Reality: Subversive Russian and American Cold War Satire*, University of South Carolina Press, 2011, pp. vii-xvi. JSTOR, https://doi.org/10.2307/j.

Epoca războiului rece a creat o discrepanță între două ideologii opuse declarate în toate configurațiile, la nivel social, economic, spațial, cultural și în special lingvistic prin propaganda expresiilor neprietenoase, a presiunilor și amenințărilor politice. Cu toate acestea, unele expresii din epoca războiului rece sunt absorbite de conjuncturile sale, altele plonjează în modul în care au fost modelate relațiile externe și diplomatice ale Statelor Unite și Uniunii Sovietice. Pe când în spațiul american apar expresii patriotice, exclamative, de genul sloganelor cum ar fi: *better dead than red – mai bine mort decât comunist, red scare/alert – oroarea/alerta comunistă, communism America's mortal enemy – comunismul, dușmanul de moarte al Americii*, în spațiul sovietic expresiile marchează perioadele reprezentate de anumite personalități comuniste, cum ar fi: *dezghețul hrușciovist* – anii '50 și '60 ai secolului trecut, perioadă caracterizată prin temperarea cenzurii și a represiunilor, eliberarea deținuților politici din lagărele Gulagului, precum și *coexistența pașnică* cu alte națiuni încurajate de N. Hrușciov, redând un suflu neînsemnat libertății mass-mediei, culturii și artei, numit și *socialismul cu fața umană*; a urmat *înghețul brejnevist* – douăzeci de ani de stagnare și neperformanță economică, ineficiența aparatului birocratic.

Adoptarea pe scară largă a satirei ca mediu de exprimare fictivă provine dintr-o serie de factori care au apărut atât în Statele Unite ale Americii, cât și în Uniunea Sovietică, în anii războiului rece. Savanți dintr-o varietate de discipline au încercat să dezlege dinamica ce a alterat atât de drastic peisajele culturale americane și sovietice între 1945 și 1991. Deși adesea diferă foarte mult în ideile lor despre mijloacele prin care fenomenele culturale influențează reprezentările lingvistice, savanții din perioada războiului rece sunt în general de acord că acești doi factori fac parte dintr-un ciclu cauză-efect.[13]

Este cunoscută tuturor denumirea *Zona 51* care a fost obiectul unor speculații conform cărora situl este folosit pentru a secretiza și a cerceta vizitele extratereștrilor. Prima dată a fost înregistrată în 1955, potrivit CIA, iar numele *Zona 51* provine de la desemnarea hărții sale; a mai fost denumită anterior *Ferma paradisului – Paradise Ranch, Orașul apei – Watertown etc.,* pentru a face ca unitatea să sune mai atractiv pentru lucrători și să spulbere zvonurile despre experimentele efectuate pe OZN-uri.

În realitate, la 120 km nord de Las Vegas se află un lot de pământ în mijlocul deșertului, numit *Zona 51/Area 51*. Parcela se află chiar în afara poligonului de testare și antrenament, unde au fost efectuate peste 100 de teste cu bombe atmosferice în anii 1950, de asemenea au avut loc zboruri experimentale ale celor mai performante avioane de luptă supersonice din timpul războiului rece.[14] Oficial, guvernul SUA nu a recunoscut niciodată existența *Zonei 51*, iar neoficial acesta a devenit un loc asociat cu teoriile conspirației, paranormalului, aterizările extraterestre și nave spațiale minuscule, care, conform unor surse, au fost inventate de către sovietici pentru a destabiliza și a panica societatea americană privind un potențial război interstelar. Sintagma este utilizată în limbajul general cu sensul de a descrie o situație, un fenomen, o regiune atribuindu-i elemente conspirative, paranormale și pline de mister, fiind actuală și reanimată în contextul războiului ruso-ucrainean.

Misiunea secretă *Project Azorian* din anii '60 – a inspirat o sintagmă operată acum de oficialii ucraineni, care nu recunosc sau dezmint atacurile împotriva unor ținte rusești. Această tactică eficientă a fost gândită de CIA în ceea ce privește misiunea secretă *Project*

ctv6wgcs0.3 (consultat 23.01.2023).

[13] Maus, Derek C. *The Role of Literature during the Cold War. Unvarnishing Reality: Subversive Russian and American Cold War Satire*, University of South Carolina Press, 2011, pp. 1-22. JSTOR, https://doi.org/10.2307/j.ctv6wgcs0.4 (consultat 23.01.2023).

[14] https://edition.cnn.com/2019/07/31/us/area-51-fast-facts/index.html (consultat 7.02.2023)

Azorian, expresia cu caracter ambiguu reflectă următoarele: "*We can neither confirm nor deny*" / „*Nu putem confirma sau infirma*". Sintagma diplomatică a fost inventată de Agenția Centrală de Informații (CIA) în 1968, când submarinul sovietic K-129 cu rachete nucleare balistice nu a fost de găsit în Oceanul Pacific. După două luni, a fost abandonată căutarea submarinului și a armelor nucleare de către sovietici, dar tehnologiile de localizare avansate ale SUA au izbutit să identifice K-129 în apropiere de Hawaii la o adâncime de peste 5.000 de metri. Dorind să evite tensiunile diplomatice, agenția de informații a elaborat o legendă, ce-l implica pe enigmaticul miliardar Howard Hughes, care a comunicat construcția unei navei de cercetare, de mare adâncime *Hughes Glomar Explorer* pentru exploatare minieră și marină. Astfel, în vara anului 1973, Glomar Explorer, presupusul vas de cercetare, monitorizat de două nave sovietice, lucra la misiunea de recuperare a submarinului și, la o distanță de o săptămână de progres lent, a fost ridicată cu succes una din părțile submarinului, dat fiind faptul că K-129 a fost rupt la scufundare. Ceva mai târziu povestea a apărut în presă în urma unei spargeri și desecretizări iar la presiunea ambasadorului sovietic în SUA și a solicitărilor jurnaliștilor, care invocau Legea privind libertatea de informare, reprezentanții CIA au vrut să evite să recunoască direct că au recuperat un submarin sovietic, dar au fost obligați să dea un răspuns. În efortul de a menține relațiile diplomatice cu URSS, a fost inventat *răspunsul Glomar – nu putem confirma sau infirma*.

Proiectul azorian reprezintă una dintre cele mai complicate, exorbitant de scumpe și dificile operațiuni ale războiului rece, fiind evaluat la 4 miliarde de dolari.[15] Dacă e să revenim în contextul conflagrației ruso-ucrainene, oficialii de la Kiev au dat răspuns fără a confirma sau a infirma oficial că exploziile de la bazele rusești din Crimeea au fost consecința unor operațiuni ale forțelor armate ale Ucrainei. Autoritățile de la Kiev au preluat aceeași abordare diplomatică și cu referire la exploziile din regiunea rusească Belgorod la sfârșitul lunii martie.

Expresiile celebre din limbajul diplomatic îmbrățișează esența și complexitatea perioadei care le-a dat naștere. Astfel sintagmele notorii înviorează aerul stătut al epocii, ilustrând concesii tactice, propagandiste, omniprezența „diversiunii sugerării normalității", interzicerea apoi „readucerea în conștiința publică când discretă, când vizibilă a unor sintagme iluzorii, semne ce păreau să anunțe înăsprirea sau îmblânzirea regimului".[16]

Epoca cenzurii și „felul drastic în care s-a aplicat ea au generat două fenomene cu consecințe serioase asupra limbii. Pe de o parte, a apărut tentația autocenzurării, fenomen care a viciat conștiințele și a făcut ca oamenii talentați să renunțe la sinceritatea absolută fără de care nu se ivește marea creație. Pe de altă parte, s-a activat dorința scriitorilor de a face din cititor un complice și de a-i da acestuia satisfacții morale prin fraze, expresii, construcții parabolice care trimiteau la mizeria din jur și la inepțiile clanului propagandist"[17] „constatând că mesajul lor, oricât de învăluit, este perceput ca o mică, dar izbăvitoare răzbunare pe mizeria vieții și pe minciuna zilnică... expresia care a luat astfel naștere și care recurgea la șopârle (vorbe cu subînțeles, minciuni) și la limbajul criptic, esopic ori aluziv ...".[18]

Încercând să gustăm din expresiile, citatele celebre, dictoanele latinești etc., multe dintre aceste sintagme renumite, cu toate că sunt folosite ca titluri de cărți, de articole, nu sunt

[15] https://www.hotnews.ro/stiri-razboi_ucraina-25741117-project-azorian-cum-stat-misiune-secreta-din-anii-39-60-spatele-unei-sintagme-folosite-acum-oficialii-ucraineni.htm (consultat 31.01.2023)
[16] Florin Marcu, *Marile dicționar de neologisme*. București: Editura Saeculum, 2000, p. 499.
[17] Vladimir Tismăneanu, membrii comisiei prezidențiale. *Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România raport final*, București 2006, p. 504.
[18] Ibidem, p. 505.

susținute de o înțelegere culturală adecvată. Dacă e să ținem cont de instabilitatea și superficialitatea vremurilor în care trăim, semnificațiile acestor expresii devin ambivalente, de cele mai multe ori intuite sau bănuite mai mult decât fundamentate istoric sau lingvistic în acest mod, în unele cazuri se îndepărtează de sensul inițial sau îl remodelează, totuși păstrând prestigiul și tentația civilizației clasice precum și ineditul evenimentelor istorice. În această ordine de idei, în multitudinea unităților frazeologice, uneori a clișeelor internaționale, în multitudinea de expresii întâlnim mărturii ale erudiției, distincției și înțelepciunii, care se impun prin adevărate probe de forță, marcând triumfal epoca sau perioada pe care o reprezintă.

AUTOREFERENȚIALITATEA DIARISTICĂ ÎN CREAȚIA LUI SERGIU MATEI NICA

Diaristic self-referentiality in the creation of Sergiu Matei Nica

DOI: 10.5281/zenodo.8401646
CZU: 821.135.1.09(092)

Ecaterina CORNEA
Doctorand, Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației, USM
Email: catalina.cornea@gmail.com

Summary. Our scientific discourse aims to rehabilitate the national literary heritage of the valuable work of Sergiu Matei Nica: a Romanian poet, prose writer and publicist from Bessarabia, one of the most talented and least known Bessarabian writers of the Romanian interwar period, part of the generationist movement of the mid-30s of the 20th century, who aimed to rehabilitate the literary prestige of the province of Bessarabia and to give new and special personality to the Bessarabian spirituality.

The writer's diary, left in seven handwritten notebooks, covering the period 1968-1973 and including diaristic notes (from his youth, from the front or from prison), essays, position papers, opinions on literary, social and political life, is a memoir of great historical and literary documentary value for its richness and uniqueness.

At the beginning of our doctoral research, we chose to analyse unpublished pages from Sergiu Matei Nica's last diary-notebook.

Keywords: Sergiu Matei Nica, Bessarabia Literature, diaristic self-referentiality, generationist movement, interwar period.

A scrie echivalează cu restabilirea ordinii în haosul lăsat de teroarea istoriei. Astfel, evenimentele ce au avut loc sunt colectate de miile de pagini. Scrierea e un mod de a cunoaște lumea, de a te revolta contra ei. Martor al exterminării spirituale a intelectualilor, Nica devine un exilat în propria țară.

Sergiu Matei Nica este un poet, prozator şi publicist român din Basarabia, unul dintre cei mai talentaţi și cei mai puţin cunoscuţi scriitori basarabeni, născut în 20 august 1917, în satul Holercani, ținutul Orhei. A debutat în *Cuvânt moldovenesc* (1933), a condus revista *Limba noastră* (1934), a colaborat la: *Raza, Luminătorul, Tribuna tinerimii, Pagini basarabene, Viaţa Basarabiei*, ş.a. În timpul vieţii a publicat volumele: *Aluviuni* (1940); *Furtuni pe Nistru* (1943), lăsând numeroase manuscrise, publicate postmortem.

Scriitorul face parte din mișcarea generaționistă de la mijlocul anilor '30 ai secolului al XX-lea (printre adepții „noii spiritualităţi" se manifestă Nicolai Costenco, Vasile Luţcan, Vladimir Cavarnali, Bogdan Istru, Teodor Nencev, Petre Ștefănucă ș.a.), care și-a propus să reabiliteze prestigiului literar al provinciei Basarabia și să ofere personalitate nouă și deosebită spiritualității basarabene.

Publicistica sa literară prolifică relevă înțelegerea mișcărilor novatoare literare şi ideile în legătură cu organizarea profesională a confraţilor săi, scriitorul fiind un lider energic de opinie.

La începutul cercetării doctorale am ales să supunem analizei pagini inedite din ultimul caiet-jurnal al lui Sergiu Matei Nica, păstrat în fondul aflat la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iași, 8 texte-notații de jurnal autoreferențiale, înscrise din februarie până în iulie 1973, în care își concentrează opinia asupra propriei vieți literare, a creației sale polifonice și a concepției despre artă *Bustografie (I*); *Notă pentru o autobiografie literară (II-VII*), și un șir de meditaţii autorefelxive asupra itinerarului biografic: *Bine şi rău, Calităţi şi neajunsuri, Obsesia urmelor, Victoriile lui Pirus, Stigmatul scrisului, De ce am renunțat?*

În jurnalul său, asupra căruia ne vom opri în special, Sergiu Matei Nica relatează circumstanțele în care el a fost silit să părăsească uneltele scriitorului şi explică pe larg de ce nu le-a putut relua vreme de peste 20 de ani, dar şi de ce, purtând mereu „stigmatul scrisului", a trebuit să o facă, fie şi cu o mare întârziere, fără ca totuşi să o ducă la finalizare deplină.

Jurnalul devine cel mai bun prieten al scriitorului. E unicul loc în care poți fi sincer când în jurul tău roiesc torționarii. Jurnalul devine o bibliotecă a propriilor trăiri, senzații, gânduri.

Eugen Simion formulează următoarele concluzii cu privire la jurnalul intim:

- Diaristul surprinde cotidianul, îl filtrează prin propria sensibilitate, o metamorfozează în artă.
- Trăirea devine artă.
- Timpul e prins în pagini ce vor fi recitite peste ani[1].

Jurnalul are misiuni neliterare, precum de a ajuta memoria sau pentru a se cunoaște pe sine. Un exemplu invocat de critic e cel al lui Kafka, fiind o formă de salvare pentru scriitor. Jurnalul poate fi o cronică a evenimentelor, al stărilor, al ideilor.

Autorul scrie și, scriind, narează ceva despre sine, creând – fie că vrea, fie că nu vrea – un personaj (cel despre care vorbește). Acest personaj se impune la suprafața textului, este *personajul-emblemă,* personajul-agreat și trimis în lume să ducă imaginea autorului"[2].

Mircea Mihăieș în „De veghe în oglindă" observă că majoritatea jurnalelor intime sunt literare, iar „omul biografic" prin acest exercițiu relevă „mișcările sufletului."[3].

„Jurnalul ținut în secret este o cunoaștere de sine, o coborâre sistematică în spațiul eului profund, cum îi spune Proust, sau al eului pur, cum îl numește Valery"[4].

Mihăieș menționează că: „Jurnalul intim al scriitorilor încearcă să suplinească o absență. Creatorul, astfel, nu își satisface nevoia de a se destăinui, de a spune ce gândește Creatorul suferă de tentația mărturisirii."[5].

Scrierea în jurnal e un strigăt al unui eu încătușat în cazul lui Sergiu Matei Nica. Memorialiștii au prefăcut existența într-o operă, teroare existenței, a morții e depășită prin scris. Citind un jurnal intrăm în lumea interioară a scriitorului, unde nu există cenzură și persistă libertatea de a gândi, de a crea. Între spontaneitate și estetică, autobiograficul își caută propria cale.

Ne propunem să analizăm pagini inedite din ultimul caiet-jurnal al lui Sergiu Matei Nica, păstrat în fondul aflat la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iași. 8 texte-notații de jurnal autoreferențiale, înscrise din februarie până în iulie 1973, în care își concentrează opinia asupra propriei vieți literare, a creației sale polifonice și a concepției

[1] Eugen Simion, *Ficțiunea jurnalului intim*, București:Tracus Arte, 2018, p. 22.
[2] Eugen Simion, *Genurile biograficului*, București: Univers enciclopedic, 2002, p. 24.
[3] Mircea Mihăieș, *De veghe în oglindă*, București: Cartea Românească, 1988, p. 288.
[4] Eugen Simion. *Genurile biograficului*, 2002, p. 33.
[5] Mircea Mihăieș. *De veghe în oglindă*, p. 292.

despre artă: *Bustografie (I); Notă pentru o autobiografie literară (II-VII)*, și un șir de meditaţii autoreflexive asupra itinerarului biografic: *Bine şi rău*, *Calităţi şi neajunsuri*, *Obsesia urmelor*, *Victoriile lui Pirus*, *Stigmatul scrisului*, *De ce am renunțat?*

În jurnalul său, asupra căruia ne vom opri în special, Sergiu Matei Nica relatează circumstanțele în care el a fost silit să părăsească uneltele scrisului şi explică pe larg de ce nu le-a putut relua vreme de peste 20 de ani, dar şi de ce, purtând mereu „stigmatul scrisului", a trebuit să o facă, fie şi cu o mare întârziere, fără ca totuși să o ducă la finalizare deplină.

În *Stigmatul scrisului* (14.11.1968), își recunoaște apartenența la mișcarea generaționistă de la mijlocul anilor '30 ai secolului al XX-lea, care și-a propus să reabiliteze prestigiului literar al provinciei Basarabia și să ofere personalitate nouă și deosebită spiritualității basarabene, dar declară și unicitatea sa nefastă: „Sunt, cred, unul dintre puținii din generația mea care nu-şi poate afirma şi folosi identitatea şi truda trecutului. Sunt ca fata cea mezină din poveste, care, alungată de un tată nesăbuit, dă târcoale din când în când casei părintești, supremei bucurii, dar nu poate intra, alinându-se cu gândul că pe nedrept e prigonită."[6].

Trecutul său de condamnat pentru ideile naționale, total antisovietice, nu-i poate conferi posibilitatea de a deveni membru al Fondului Literar: „Ce răspuns mi-ar da puritanii pernicioşi ai sforăriilor sacrosancte, dacă le-aş arăta sentinţa nr. 2771 din 10 octombrie 1951 a Curţii de Apel Bucureşti, Secţia I-a Penală, prin care, în baza art. 2, lit. c din legea 207/1948, am fost condamnat la 4 ani temniță grea, 5 ani degradare civică şi confiscarea averii, pentru „activitatea publicistică dintre 1941 și 1944, când am sprijinit lupta de încorporare definitivă a Basarabiei la teritoriul românesc", pentru „crimă contra umanităţii", când am afirmat încă din 1941–1944 că Stalin este cel mai crud dictator şi un diabolic oficiant al puterii personale discreţionare, pentru că „am scris despre binefacerile comunismului descoperite cu ocazia războiului."[7].

Își face bilanțul întregii vieți și a creației, indicând studiile, activitatea la reviste, cărțile publicate, perioada de întemnițare, „5 ani de degradare civică și confiscarea averii."[8].

Ne prezintă o concluzie a sorții nedrepte și a efortului de a fi scriitor care scrie doar despre spațiul natal basarabean, pentru care și suferă: „Fără îndoială, îndeletnicirea scrisului a fost pentru mine un adevărat blestem! Mă urmărește până în ultima clipă din viață. Fără ea, eram cine ştie ce profesor universitar sau director general, poate chiar ministru, poate un protopop milionar! Cu ea am rămas un proscris, care a colaborat la revistele basarabene şi a scris şi scrie numai despre pământul dintre Prut şi Nistru!"[9].

În eseul autobiografic *Bine şi rău (24.11.1968)*, autorul enumeră funcțiile pe care le-a avut. Observăm spiritul său de inițiativă, tendința de a contribui la viața culturală a Basarabiei. La 17 ani a fost președinte al Societății Culturale a elevilor Seminarului Teologic din Chișinău. La 19 ani a fost ales vicepreşedinte al Societăţii Culturale „Petru Movilă" a studenţilor Facultăţii de Teologie din Chişinău. La 20 de ani a fost ales secretar al Societăţii Scriitorilor din Basarabia şi numit secretar de redacţie al cotidianului „Gazeta Basarabiei" din Chişinău. La 23 de ani, în calitate de prim-redactor în Ministerul Propagandei Naţionale, a fost însărcinat cu conducerea redacţiei cotidianului Basarabia şi a revistei Basarabia literară.

---

[6] Sergiu Matei Nica, *Scrieri. Publicistică. Jurnal, vol. II*. Chișinău: Editura Știința, 2021, p. 143.
[7] Ibidem, p. 144.
[8] Ibidem, p. 144.
[9] Ibidem.

Totuși, succesul pe plan profesional a fost umbrit de obligațiunile și presiunea impuse de un regim politic: munca în folosul obștesc; stagiul militar prin *viscol și burniță, cu eforturi fizice mai mari decât constituția mea, având de înfruntata şi o mentalitate întunecată de distrugere a intelectualului priponit în armată*[10]. Iar apoi au urmat opt luni de chin pe frontul din Basarabia și Nordul Odessei, scriitorul fiind împușcat în genunchiul stâng. La 33 de ani, însă a suferit cea mai mare umilire din partea propriei țări, a fost întemnițat timp de 4 ani. „La expirarea detențiunii, ajuns din nou acasă, m-am întrebat cum de-am scăpat din infernul creat de oameni pentru oameni şi cum de mi-au rămas întregi trupul şi sufletul.”[11]

În concluzie, autorul accentuează că în vremurile bune, a știut să fie un conducător bun, iar în momentele de cumpănă grea a știut să treacă peste primejdia demoralizării şi decadenței.

Obsesia urmelor (28.11.1968) reprezintă rememorarea evenimentelor din copilărie. Autorul își reamintește că fiind copil, examina urmele lăsate de car, făcând o aluzie la urmele pe care le-ar dori să le lase după trecerea în neființă. De aceea, *strădania nu ar trebui să aibă astâmpăr,* iar creația este precum acele roți de car care lasă urme adânci în memoria colectivă și pavează drumul pentru următoarea generație.

„Ar părea straniu pentru unii, dar eu de la vârsta de 7 ani, adică de la primele semne de independență, am simțit o adevărată pasiune în a examina cu ochii urmele carului cu boi sau ale trăsurii cu cai în care călătoream.”[12]

În *De ce am renunțat* (05.12.1968), aflăm motivul de ce Sergiu Matei Nica nu a devenit preot, deși a absolvit Seminarul Teologic în 1935 și se înscrie la Facultatea de Teologie din Chișinău, abandonând-o peste 2 ani pentru a se dedica scrisului. În acest text, autorul cugetă asupra colegilor săi de la teologie care au devenit preoți și au starea materială excelentă. Recunoaște că într-o vreme i-a părut rău că nu s-a făcut preot, însă observă că în perioada comunistă preoții au devenit un instrument al propagandei regimului, fiind dezbrăcați de evlavie și spiritualitate.

„Astăzi Biserica Ortodoxa este colaboratoare de elita a unui regim politic ateu, prezența ei în viața publica fiind tolerată. Ea este autonoma numai în colectarea contribuțiilor bănești pentru plata ierarhilor și a protopopilor, nu însă și în aplicarea metodelor celor mai cu efect pentru aprinderea sentimentului religios si a dorului de libertate si prosperitate religioasă. Desființându-și o buna parte din formele solemne ale cultului sau, participând la propaganda represiva a orânduirii comuniste, biserica a preluat o buna parte din răspunderea pentru contractul iscălit cu Lucifer.”[13]

Scopul generației lui Sergiu Matei Nica era să creeze o literatură autentică basarabeană. Intenția lor era să scoată arta și cultura din ghearele influențelor străine. În *Victoriile lui Prius* (01.12.1969), scriitorul accentuează că: „Aveam o societate a scriitorilor, existau două reviste serioase, apăreau două cotidiene...se pornise o editură pretențioasă si se ivise o pleiadă de condeie.”[14].

Efortul intelectualității basarabene însă a fost curmat de pricazul lui Stalin de pe 28 iunie. O zi neagră pentru întreaga Basarabie. Scriitorul a condamnat gestul României, acuzându-i de lașitate și de faptul că și-au ratat șansa de a-și consolida independența și poziția

[10] Ibidem, p. 151.
[11] Ibidem, p. 151.
[12] Ibidem, p. 152.
[13] Ibidem, p. 161.
[14] Ibidem, p. 259.

în lume. „Cedarea pământului transprutean fără împotrivire...a inaugurat șirul marilor traumatisme ale națiunii române!”[15].

Dominația sovietică a însemnat pervertirea intelectualilor și transformarea lor în portavoci ale regimului sovietic. Intelectualii erau persecutați și amenințați.

„În 1950, după ce organizasem printr-o strădanie excepțională o instituție și-mi tăiam cale liberă în harababura setei de putere si gustului de huzur ale demnitarilor agramați, a început tortura pentru victoriile mele înainte de 1944, pentru credința torpilata și clătinată.”[16].

În 1951, autorul va fi arestat, fiind acuzat de crimă contra umanității. Este condamnat la 4 ani temniţă grea, 5 ani degradare civică şi confiscarea averii. Își ispășește pedeapsa la Jilava, Aiud, Poarta Albă etc. Intelectualii deveniseră dușmanii regimului tiranic. Nesupunerea lor era pedepsită, ia trecutul cercetat minuțios.

„Orice cuvânt cu care mi-am aparat obcina s-a prefacut în pocnitura de harapnic, fiecare fraza cu care mi-am protejat părinții s-a transformat în supliciu, orice vers de tristețe a devenit o culpa acumulata; fiecare țipăt de bucurie și libertate a fost denumit crim[... Toate victoriile s-au îndreptat împotriva mea.”[17]

În textul *Notă pentru o autobiografie literară IV* (30.05, 1973), Sergiu Matei Nica își face autocaracterizarea. Se prezintă ca un om calculat, rațional și lucid. Datorită bagajului său cultural, a putut obține respectul soldaților. Datorită curajului, a comandat un batalion în locul maiorului, care tremura de frică.

„Orgoliul îmi transmitea curajul aproape inconştient şi măreţ, vivacitatea şi luciditatea comenzilor şi mişcărilor, calmul molipsitor şi râsul reconfortant şi patetic.”[18].

Orgoliul l-a păzit, de asemenea, de trădarea prietenilor, de notorietatea negativă și de crize psihologice. „Acolo unde nu pot fi printre cei dintâi mă dau la o parte, ca să nu fiu tolerat sau împins la urmă. Replicile de contrazicere sau de acuzare mă rănesc adânc, le simt cum mă rod la rădăcina inimii câte două-trei zile, dar în acelaşi timp îmi place să fiu polemic, pentru în confruntarea câştigată de mine, orgoliul să plutească în satisfacţie.”[19].

Scriitorul aduce un omagiu orgoliului, mulțumindu-i că l-a ajutat să se mențină în picioare și că l-a învățat când să tacă. Orgoliul l-a făcut să se căsătorească la vârsta de 30 de ani, cu ieşeanca Maria-Victoria Ganea.

În textul precedent cunoaștem omagiile pe care i le-a adus scriitorului orgoliului. Însă nu trebuie să-l privim ca pe un „încrezut și infatuat”. Sergiu Matei Nica adoptă un orgoliu modest, potrivit caracterului său rațional. Suferind de complexul de inferioritate în fața fraților de peste Prut, acesta totuși critică stilul bucureștenilor de a scrie în *Notă pentru o autobiografie literară V* (01.06.73). „Trăind în sânul unor oameni certaţi cu oratoria şi care fuseseră condamnaţi să macereze două limbi într-o singură generaţie, fără să cunoască la perfecţie niciuna, logoreea împodobită a bucureşteanului răsfăţat m-a impresionat.”[20].

Recunoștea că era superior unor intelectuali din acele vremuri, însă se închina în fața mareelor talente și celor mai buni decât el. Încercase să se împrietenească cu Ionel Teodoreanu, să-l îmbrățișeze pios pe Teodor Nencev, „cu versuri parcă mai fierbinţi ca ale mele, să-l sărute pe George Meniuc, cu poezii parcă mai profunde ca ale mele și să-I spună Mag-

[15] Ibidem, p. 259.
[16] Ibidem, p. 260.
[17] Ibidem, p. 261.
[18] Ibidem, p. 438.
[19] Ibidem, p. 438.
[20] Ibidem, p. 440.

dei Isanos, la un recital de poezie dintr-un liceu de la Chișinău i-a recunoscut poetei că „e mai adorată de muze.”[21].

Confesiunea scriitorului continuă în *NOTĂ PENTRU O AUTOBIOGRAFIE LITERARĂ VI* (04.06.73), explicând motivul exilului în interior. Vasta operă poetică, scrisă într-o jumătate de deceniu rămâne în sertare. Poezia sa nu își avea locul într-o lume modelată de propagandă. Poezia sa era autentică, reda spiritul adevărat al Basarabiei, acel spirit care nu poate fi supus și distrus. Această poezie reprezintă amintirea libertății, a esteticului nesugrumat.

„Motivul principal este că poezia mea exprimă, cred, adevărata imagine spirituală a unor generații românești, care detestă demagogia oficialităţii, respinge logica neconfirmată de viaţă a unei ideologii discriminatorii şi aluzive şi nu crede în zgomotul propagandistic al epigonilor leninişti. În versul meu, adesea dur şi caustic, clocotește o amărăciune ce nu se poate spune, umilința și revolta înăbușită, gândul uman concentrat în dreptul de a striga, pe care nu-l am, răcnetul strangulat al dreptului de a nu fi de acord (pe care, de asemenea, nu-l am)”[22].

Un alt motiv e trădarea intelectualilor. Cei care și-au vândut condeiul nu vor putea aprecia sinceritatea și talentul artistic. Într-o vreme când poezia era instrumentul propagandei, estetismul nu reprezenta un element indispensabil al preocupărilor artistice.

Ironic sau nu, publicarea versurilor ar fi însemnat trădarea sinelui creator, trădarea de neiertat a însăși creației. Scriitorul, de asemenea, aduce un omagiu orgoliului, mulțumindu-i că l-a ajutat să se mențină în picioare și că l-a învățat când să tacă.

În concluzie, paginile de jurnal ne ajută să-l cunoaștem pe omul și scriitorul Sergiu Matei Nica. Pe lângă valoarea literară, acestea devin documente istorice, fiind o frescă a societății basarabene.

[21] Ibidem, p. 440.
[22] Ibidem, p. 440.

SECȚIUNEA SĂNĂTATE:
CONDIȚIE DE BAZĂ PENTRU PROSPERAREA SOCIETĂȚII
THE HEALTH:
BASIC CONDITION FOR THE PROSPERITY OF SOCIETY

Maria Saka-Răcilă, *Sărbătoarea câmpiilor* **(1974), lână, țesut neted, colecția MNAM.**

Maria Saka-Răcilă, *Fertiltate* **(2007), tehnică mixtă, colecția MNAM**

Secvențe de la expoziția națională „Medicii pentru pace" din 22 noiembrie 2022, Sala Aurie a Academiei de Științe a Moldovei

EVALUAREA PSIHOLOGICĂ A DIMENSIUNILOR PSIHOEMOȚIONALE ALE PACIENȚILOR ÎN STARE CRITICĂ, INTERNAȚI ÎN SECȚIA CLINICĂ DE TERAPIE INTENSIVĂ

Psychological assessment of psychoemotional dimensions o critically ill patients admitted to the intensivecare unit

DOI: 10.5281/zenodo.8397443
CZU: 616-036.81:159.942.2

Mariana SUCIAGHI
Psiholog clinician principal, doctorand, Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-6752-2526
Email: mari_suciaghi@yahoo.com

Summary. The present work aims to study the psychological manifestations of acute stress occurring in patients hospitalized in the Intensive Care Unit, both from a cognitive, emotional and behavioral point of view, developing a diagnostic and psychological support tool used and tested in the assessment of the dynamics of acute stress disorder, anxiety and depression in patients admitted to intensive care units.

Despite the acquisitions in the field of quality of medical services in the Intensive Care Unit the anxiety of patients admitted to this unit, the critical state of patients, fear of medical treatments and specific procedures (which can develop into a pervasive disorder, which adversely affects many areas of individual functioning) involves a procession of cognitive-emotional and behavioural symptoms of varying intensity and frequency, often with an insidious evolution, which affects the patient's compliance with treatment, and therefore the patient's health.

Keywords: acute stress, anxiety, depression, traumatic event, emotions, cognitive schemas, psychological techniques.

Introducere. Pacienții spitalizați în unitățile de terapie intensivă pot prezenta o serie de **simptome cognitiv-emoționale și comportamentale** de intensitate și frecvență variabile, în funcție de severitatea bolii, durata internării factorilor individuali și mediului de terapie intensivă în sine[1].

[1] Jackson JC, Pandharipande PP, Girard TD, Brummel NE, Thompson JL, Hughes CG, Pun BT, Vasilevskis EE, Morandi A, Shintani AK, Hopkins RO, Bernard GR, Dittus RS, Ely EW; *Bringing to light the Risk Factors And Incidence of Neuropsychological dysfunction in ICU survivors (BRAIN-ICU) study investigators*. Depression, post-traumatic stress disorder, and functional disability in survivors of critical illness in the BRAIN-ICU study: a longitudinal cohort study. Lancet Respir Med. 2014 May;2(5):369-79. doi: 10.1016/S2213-2600(14)70051-7. Epub 2014 Apr 7. PMID: 24815803; PMCID: PMC4107313; https://www.google.ro/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=0CAIQw7AJahcKEwjQ-Z2s9sz_AhUAAAAAHQAAAAAQAg&url=https%3A%2F%2Fwww.srati.ro%2Fdescarca-document%2FnLeplp24k5Wzza2Xm7i-5maWSk4ylp7KJps3Gipu4qYqbvMaVnc3KkZySqYWzp7GGpqetj7PNpY%2BduKmFs825z5u4uZWeuM6TnZGtmbKrss%2BnhbaIs5G9lKWYwsI%3D&psig=AOvVaw1RJQo06_REpt2U-coMQO8Q&ust=1687181256147418&opi=89978449 (consultat 18.06.2023)

Simptomele cognitive pot include tulburări ale atenției, concentrării și memoriei, precum și dificultăți în gândirea abstractă și procesarea informațiilor. Aceste simptome pot fi atribuite factorilor precum sedarea, delirul sau hipoxemia[2].

Simptomele emoționale pot fi caracterizate prin anxietate, depresie, tristețe, labilitate emoțională și insomnie. Acestea pot fi rezultatul stresului psihologic și al izolării sociale la care sunt supuși pacienții în terapia intensivă[3].

Simptomele comportamentale la pacienții din terapie intensivă se pot manifesta prin agitație, agresivitate, delir sau halucinații. Aceste simptome pot fi influențate de sedativele utilizate în terapia intensivă și de afecțiunile medicale subiacente[4].

Simptomele cognitive la pacienții din terapie intensivă pot fi diverse și pot afecta diferite aspecte ale funcționării cognitive. Aceste tulburări pot fi cauzate de afecțiuni medicale severe, tratamente intensive sau efectele secundare ale medicamentelor administrate în terapie intensivă. Unele dintre tulburările cognitive comune întâlnite la acești pacienți includ[5]:

Delirul: este o afecțiune caracterizată prin confuzie, dezorientare, tulburări de atenție și de gândire. Pacienții pot prezenta halucinații, iluzii și fluctuații rapide ale stării de conștiență. Delirul este o problemă frecventă în terapia intensivă și poate afecta negativ rezultatele pacientului[6].

Dificultăți de atenție și concentrare: pacienții din terapie intensivă pot avea probleme în menținerea atenției și concentrării, în special în mediul agitat și stresant al unității de terapie intensivă. Aceste dificultăți pot afecta capacitatea pacientului de a interacționa cu mediul și cu membrii echipei medicale.[7]

Deficit de memorie: pacienții pot prezenta dificultăți în a-și aminti evenimente recente, informații sau instrucțiuni. Aceste probleme de memorie pot afecta capacitatea pacientului de a se implica în deciziile referitoare la tratament și de a participa la activități de reabilitare[8].

Dificultăți în gândirea abstractă și în rezolvarea de probleme: pacienții pot avea probleme în abordarea sarcinilor care necesită gândire abstractă, planificare și rezolvare de pro-

[2] Ely EW, Shintani A, Truman B, Speroff T, Gordon SM, Harrell FE Jr, Inouye SK, Bernard GR, Dittus RS. *Delirium as a predictor of mortality in mechanically ventilated patients in the intensive care unit*. JAMA. 2004 Apr 14;291(14):1753-62. doi: 10.1001/jama.291.14.1753. PMID: 15082703.

[3] Ophuis RH, Olij BF, Polinder S, Haagsma JA. *Prevalence of post-traumatic stress disorder, acute stress disorder and depression following violence related injury treated at the emergency department: a systematic review*. BMC Psychiatry. 2018 Sep 25;18(1):311. doi: 10.1186/s12888-018-1890-9. PMID: 30253782; PMCID: PMC6156976.

[4] Patel RP, Gambrell M, Speroff T, Scott TA, Pun BT, Okahashi J, Strength C, Pandharipande P, Girard TD, Burgess H, Dittus RS, Bernard GR, Ely EW. *Delirium and sedation in the intensive care unit: survey of behaviors and attitudes of 1384 healthcare professionals*. Crit Care Med. 2009 Mar;37(3):825-832. doi: 10.1097/CCM.0b013e31819b8608. PMID: 19237884; PMCID: PMC3719180.

[5] Mitchell ML, Shum DHK, Mihala G, Murfield JE, Aitken LM. *Long-term cognitive impairment and delirium in intensive care: A prospective cohort study*. Aust Crit Care. 2018 Jul;31(4):204-211. doi: 10.1016/j.aucc.2017.07.002. Epub 2017 Jul 20. PMID: 28736089.

[6] Salluh JI, Wang H, Schneider EB, Nagaraja N, Yenokyan G, Damluji A, Serafim RB, Stevens RD. *Outcome of delirium in critically ill patients: systematic review and meta-analysis*. BMJ. 2015 Jun 3;350:h2538. doi: 10.1136/bmj.h2538. PMID: 26041151; PMCID: PMC4454920, p. 2538.

[7] Timmers T., Verhofstad M.H.J., Moons K.G. M., & van Beeck E.F., *Long-term cognitive functioning after traumatic brain injury: A review of the literature*, in: Journal of Neurotrauma, 30(6), 2013, p. 1-14.

[8] Brummel NE, Girard TD. *Preventing delirium in the intensive care unit*. Crit Care Clin. 2013 Jan;29(1):51-65. doi: 10.1016/j.ccc.2012.10.007. PMID: 23182527; PMCID: PMC3508697, p. 51-65.

bleme complexe. Aceste tulburări pot afecta abilitățile cognitive superioare ale pacientului și capacitatea de a se angaja în activități intelectuale[9].

Tulburări de percepție: uneori, pacienții din terapie intensivă pot experimenta tulburări de percepție, cum ar fi halucinații sau iluzii. Aceste tulburări pot afecta modul în care pacienții percep și interpretează informațiile senzoriale din mediul înconjurător[10].

Disfuncție executivă: pacienții din terapie intensivă pot prezenta dificultăți în funcțiile executive, cum ar fi planificarea, organizarea, luarea deciziilor și rezolvarea de probleme complexe. Aceste tulburări pot afecta abilitatea pacientului de a-și gestiona sarcinile de zi cu zi și de a reveni la nivelul anterior de funcționare cognitivă[11].

Tulburări de limbaj și comunicare: unele tulburări cognitive pot afecta capacitatea pacientului de a se exprima verbal și de a înțelege limbajul, pot avea dificultăți în găsirea cuvintelor potrivite, în formarea propozițiilor și în comunicarea eficientă cu membrii echipei medicale și cu cei din jur[12].

Deficit de învățare și adaptare: pacienții din terapie intensivă pot întâmpina dificultăți în procesul de învățare și adaptare la noile situații. Acestea pot afecta abilitatea de a dobândi noi cunoștințe, de a se adapta la schimbări și de a-și recăpăta independența funcțională[13].

Este important de menționat că tulburările cognitive la pacienții din terapie intensivă pot varia în severitate și durată. Unele simptome pot fi reversibile și se pot ameliora pe măsură ce pacientul se recuperează, în timp ce altele pot persista pe termen mai lung, de aceea este necesară o evaluare individuală și o abordare multidisciplinară pentru gestionarea și tratamentul acestor tulburări.

Tulburări de orientare spațială și temporală: pacienții din terapie intensivă pot prezenta dificultăți în a se orienta spațial și temporal. Aceste tulburări pot include confuzie în privința locului, timpului și evenimentelor recente, ceea ce poate afecta capacitatea pacientului de a se orienta în mediul înconjurător și de a înțelege ordinea cronologică a evenimentelor[14].

Probleme în procesul de luare a deciziilor: tulburările cognitive pot afecta capacitatea pacientului de a lua decizii rationale și bine fundamentate. Pacienții pot prezenta dificultăți

---

[9] I.I. Ilieș, & J. Avram, *Tulburări cognitive în boala Parkinson*. in: Revista Română de Neurologie, 12(2), 2013, pp. 53-59. https://www.movementdisorders.org/MDS-Files1/Education/Patient-Education/Cognitive-Impairment-and-Behavioral-Problems-in-PD/pat-Handouts-Cognitive-Romanian-v1.pdf

[10] D.A. Nedelcu & D.F. Mureșan, *Delirium: ceață în terapia intensivă*. in: Medicina Internă, 11(1), 2015, pp. 29-33.

[11] Kohler J, Borchers F, Endres M, Weiss B, Spies C, Emmrich JV. *Cognitive Deficits Following Intensive Care*. Dtsch Arztebl Int. 2019 Sep 20;116(38):627-634. doi: 10.3238/arztebl.2019.0627. PMID: 31617485; PMCID: PMC6829162.

[12] Hu, M. L., Ou, Y. C., Huang, C. C., Chao, P. W., Chu, K. S., Liu, L., & Chen, J. B. *Cognitive impairment and language dysfunction in patients with post-intensive care syndrome: a prospective cohort study*. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(17), 2020, p. 6304. https://www.scimagojr.com/journalsearch.php?q=144989&tip=sid (consultat 18.06.2023)

[13] Zeng, L., Huang, M., Cheng, Q., & Zhang, M. *Cognitive impairments in patients who survived sepsis: a meta-analysis*. International Journal of Neuroscience, 129(6), 2019, pp. 590-597. https://www.tandfonline.com/toc/ines20/126/4?nav=tocList (consultat 18.06.2023)

[14] Vasile, R., David, C., Faur, A., & Mureșanu, D. F. *Neuropsychiatric and cognitive disorders in critical care patients.* Journal of Medicine and Life, 9(3), 2016, pp. 223-226. https://medandlife.org/ (consultat la 18.06.2023)

în evaluarea informațiilor, în analizarea opțiunilor și în identificarea consecințelor posibile, ceea ce poate interfera cu procesul de luare a deciziilor.[15]

Dificultăți în controlul emoțional: tulburările cognitive la pacienții din terapie intensivă pot influența și sfera emoțională. Pacienții pot experimenta fluctuații ale stării de spirit, dificultăți în controlul emoțiilor și în adaptarea la situații stresante. Aceste aspecte pot afecta atât bunăstarea emoțională, cât și capacitatea de a interacționa cu ceilalți[16].

Simptomele emoționale ale pacienților din terapie intensivă pot fi rezultatul stresului psihologic și al izolării sociale la care sunt supuși și se pot manifesta sub formă de:

Stres acut: pacienții din terapie intensivă pot experimenta stresul acut, care este o reacție emoțională puternică și intensă la evenimentele traumatice sau la situații de viață extrem de dificile. Acest stres poate fi declanșat de experiențele trăite în terapie intensivă, de separarea de familie și prieteni, de durerea fizică și de incertitudinea legată de prognosticul medical.

Simptomele stresului acut pot include: sentimente intense de neliniște și anxietate; tulburări de somn, precum insomnie sau coșmaruri; hipervigilență și reacții exagerate la stimuli; gânduri recurente și flash-uri ale evenimentelor traumatice; evitarea activităților sau a locurilor asociate cu evenimentele traumatice; dificultăți de concentrare și de luare a deciziilor; agitație psihomotorie și iritabilitate crescută[17].

Anxietate: pacienții pot experimenta simptome de neliniște, îngrijorare excesivă, teamă constantă și dificultăți în relaxare[18].

Iritabilitate și agitație: pacienții pot prezenta stări de agitație, hiperactivitate, iritabilitate crescută și reactivitate exagerată la stimuli externi[19].

Labilitate emoțională: pacienții pot prezenta schimbări rapide și intense ale stării de spirit, precum plâns sau râs necontrolat[20].

---

[15] Nedelcu, D. A., & Enache, A. *Delirium în terapia intensivă - provocări diagnostice și terapeutice*. in: Revista de Psihiatrie și Psihoterapie, 18(4), 2017, pp. 173-177. https://psihiatrie.org/revista-romana-de-psihiatrie-nr-12017/ (consultat la 18.06.2023)

[16] Sava A., Cristea I.A. & Mureșanu D.F. *The role of neuropsychological evaluation in ICU patients*. in: Romanian Journal of Neuropsychology, 2(1), 2017, pp. 47-53. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28410656/ (consultat 18.06.2023)

[17] Davydow, D. S., Gifford, J. M., Desai, S. V., Needham, D. M., & Bienvenu, O. J. *Posttraumatic stress disorder in general intensive care unit survivors: a systematic review*. General Hospital Psychiatry, 30(5), 2008, pp. 421-434. IDPubMed18774425https://www.unboundmedicine.com/medline/citation/18774425/Posttraumatic_stress_disorder_in_general_intensive_care_unit_survivors:_a_systematic_review_ (consultat 18.06.2023)

[18] Schelling G, Stoll C, Haller M, Briegel J, Manert W, Hummel T, Lenhart A, Heyduck M, Polasek J, Meier M, Preuss U, Bullinger M, Schüffel W, Peter K. *Health-related quality of life and posttraumatic stress disorder in survivors of the acute respiratory distress syndrome*. Crit Care Med. 1998 Apr;26(4):651-9. doi: 10.1097/00003246-199804000-00011. PMID: 9559601.

[19] Rabiee A, Nikayin S, Hashem MD, Huang M, Dinglas VD, Bienvenu OJ, Turnbull AE, Needham DM. *Depressive Symptoms After Critical Illness: A Systematic Review and Meta-Analysis.* Crit Care Med. 2016 Sep;44(9):1744-53. doi: 10.1097/CCM.0000000000001811. PMID: 27153046; PMCID: PMC7418220.

[20] Pandharipande PP, Girard TD, Jackson JC, Morandi A, Thompson JL, Pun BT, Brummel NE, Hughes CG, Vasilevskis EE, Shintani AK, Moons KG, Geevarghese SK, Canonico A, Hopkins RO, Bernard GR, Dittus RS, Ely EW; BRAIN-ICU Study Investigators. *Long-term cognitive impairment after critical illness*. N Engl J Med. 2013 Oct 3;369(14):1306-16. doi: 10.1056/NEJMoa1301372. PMID: 24088092; PMCID: PMC3922401.

Sentimente de frică și neliniște: pacienții pot experimenta o frică intensă și o neliniște constantă, adesea legate de experiențele traumatice trăite în terapie intensivă și de incertitudinea viitorului[21].

Sentimente de furie și frustrare: pacienții pot dezvolta o furie intensă și o frustrare față de boală, de limitările fizice și de dependența de îngrijirea altora[22].

Sentimente de tristețe și dezamăgire: pacienții pot experimenta tristețe profundă și dezamăgire în legătură cu consecințele afecțiunii lor medicale și cu pierderea independenței și autonomiei[23].

Simptome de evitare și retragere socială: pacienții, adesea din cauza anxietății sau a sentimentelor de rușine sau vinovăție, pot manifesta evitarea interacțiunilor sociale și retragerea din activități și relații sociale[24].

Simptome de disforie și agitație psihomotorie: pacienții pot prezenta stări de neliniște internă și agitație psihomotorie, pot avea dificultăți în a-și controla mișcările, cum ar fi căutarea neliniștită a poziției, gesturi repetitive sau mișcări necontrolate ale membrelor, care pot afecta funcționarea pacientului și pot necesita intervenții medicamentoase sau management specializat pentru a se asigura confortul și siguranța acestuia în cadrul terapiei intensive.[25].

Simptome somatice: pacienții din terapie intensivă pot experimenta simptome somatice în cadrul tulburărilor emoționale, care pot include dureri de cap, dureri musculare, greață, palpitații și disconfort abdominal. Aceste simptome pot fi rezultatul unei reacții fiziologice la stresul emoțional și pot contribui la o stare generală de disconfort și suferință[26].

Pierderea interesului și a plăcerii: Pacienții pot experimenta pierderea semnificativă a interesului și a plăcerii în activitățile obișnuite, inclusiv în cele care anterior le aduceau satisfacție. Aceasta poate fi asociată cu o stare generală de apatie și dezinteres față de viață[27].

[21] Iwashyna TJ, Ely EW, Smith DM, Langa KM. *Long-term cognitive impairment and functional disability among survivors of severe sepsis*. JAMA. 2010 Oct 27;304(16):1787-1794. doi: 10.1001/jama.2010.1553. PMID: 20978258; PMCID: PMC3345288.

[22] Rabiee A, Nikayin S, Hashem MD, Huang M, Dinglas VD, Bienvenu OJ, Turnbull AE, Needham DM. *Depressive Symptoms After Critical Illness: A Systematic Review and Meta-Analysis*. Crit Care Med. 2016 Sep;44(9):1744-1753. doi: 10.1097/CCM.0000000000001811. PMID: 27153046; PMCID: PMC7418220.

[23] Schelling G, Stoll C, Haller M, Briegel J, Manert W, Hummel T, Lenhart A, Heyduck M, Polasek J, Meier M, Preuss U, Bullinger M, Schüffel W, Peter K. *Health-related quality of life and posttraumatic stress disorder in survivors of the acute respiratory distress syndrome*. Crit Care Med. 1998 Apr;26(4):651-659. doi: 10.1097/00003246-199804000-00011. PMID: 9559601.

[24] Pandharipande PP, Girard TD, Jackson JC, Morandi A, Thompson JL, Pun BT, Brummel NE, Hughes CG, Vasilevskis EE, Shintani AK, Moons KG, Geevarghese SK, Canonico A, Hopkins RO, Bernard GR, Dittus RS, Ely EW; *BRAIN-ICU Study Investigators. Long-term cognitive impairment after critical illness*. N Engl J Med. 2013 Oct 3;369(14):1306-1316. doi: 10.1056/NEJMoa1301372. PMID: 24088092; PMCID: PMC3922401.

[25] Davydow DS, Gifford JM, Desai SV, Needham DM, Bienvenu OJ. *Posttraumatic stress disorder in general intensive care unit survivors: a systematic review*. Gen Hosp Psychiatry. 2008 Sep-Oct;30(5):421-434. doi: 10.1016/j.genhosppsych.2008.05.006. Epub 2008 Jul 30. PMID: 18774425; PMCID: PMC2572638.

[26] Rabiee A, Nikayin S, Hashem MD, Huang M, Dinglas VD, Bienvenu OJ, Turnbull AE, Needham DM. *Depressive Symptoms After Critical Illness: A Systematic Review and Meta-Analysis*. Crit Care Med. 2016 Sep;44(9):1744-1753. doi: 10.1097/CCM.0000000000001811. PMID: 27153046; PMCID: PMC7418220.

[27] Schelling G, Stoll C, Haller M, Briegel J, Manert W, Hummel T, Lenhart A, Heyduck M, Polasek

Sentimente de vinovăție și rușine: Pacienții pot experimenta sentimente intense de vinovăție și rușine legate de boală, de incapacitatea de a-și îndeplini responsabilitățile și rolurile anterioare și de dependența de îngrijirea altora. Aceste sentimente pot contribui la la o imagine negativă asupra propriei persoane și la scăderea stimei de sine.[28]

Tulburări de somn: Pacienții din terapie intensivă pot prezenta tulburări de somn, cum ar fi somn agitat sau întrerupt, insomnie, coșmaruri sau dificultăți în menținerea unui program regulat de somn, care pot afecta calitatea somnului și pot contribui la o stare generală de oboseală și epuizare[29].

Simptome comportamentale la pacienții în stare critică pot varia în funcție de condiția individuală a pacientului și de stresul și traumele asociate terapiei intensive. Iată câteva simptome comportamentale care pot apărea la acești pacienți:

Agitație și agresivitate: pacienții pot prezenta agitație psihomotorie crescută, manifestată prin mișcări necontrolate, încercări de a se smulge de pe aparatele medicale sau de a îndepărta personalul medical. De asemenea, pot manifesta agresivitate verbală sau fizică față de personalul medical[30].

Retragere socială: pacienții pot prezenta retragere socială și reducerea interacțiunilor sociale, pentru ei poate să fie dificil să se conecteze cu cei din jur și să participe la conversații sau activități sociale[31].

Comportament de evitare sau rezistență la îngrijire: pacienții pot prezenta rezistență la îngrijirea personală sau medicală, refuzând să primească anumite tratamente sau să coopereze cu personalul medical. Aceasta poate fi rezultatul anxietății, fricii sau a dorinței de a avea control asupra deciziilor și propriului corp[32].

J, Meier M, Preuss U, Bullinger M, Schüffel W, Peter K. *Health-related quality of life and posttraumatic stress disorder in survivors of the acute respiratory distress syndrome*. Crit Care Med. 1998 Apr;26(4):651-659. doi: 10.1097/00003246-199804000-00011. PMID: 9559601.

[28] Pandharipande PP, Girard TD, Jackson JC, Morandi A, Thompson JL, Pun BT, Brummel NE, Hughes CG, Vasilevskis EE, Shintani AK, Moons KG, Geevarghese SK, Canonico A, Hopkins RO, Bernard GR, Dittus RS, Ely EW; *BRAIN-ICU Study Investigators. Long-term cognitive impairment after critical illness*. N Engl J Med. 2013 Oct 3;369(14):1306-1316. doi: 10.1056/NEJMoa1301372. PMID: 24088092; PMCID: PMC3922401.

[29] Iwashyna TJ, Ely EW, Smith DM, Langa KM. *Long-term cognitive impairment and functional disability among survivors of severe sepsis*. JAMA. 2010;304(16):1787–1794. doi:10.1001/jama.2010.1553

[30] un BT, Balas MC, Barnes-Daly MA, Thompson JL, Aldrich JM, Barr J, Byrum D, Carson SS, Devlin JW, Engel HJ, Esbrook CL, Hargett KD, Harmon L, Hielsberg C, Jackson JC, Kelly TL, Kumar V, Millner L, Morse A, Perme CS, Posa PJ, Puntillo KA, Schweickert WD, Stollings JL, Tan A, D'Agostino McGowan L, Ely EW. *Caring for Critically Ill Patients with the ABCDEF Bundle: Results of the ICU Liberation Collaborative in Over 15,000 Adults.* Crit Care Med. 2019 Jan;47(1):3-14. doi: 10.1097/CCM.0000000000003482. PMID: 30339549; PMCID: PMC6298815.

[31] Sessler CN, Gosnell MS, Grap MJ, Brophy GM, O'Neal PV, Keane KA, Tesoro EP, Elswick RK. *The Richmond Agitation-Sedation Scale: validity and reliability in adult intensive care unit patients.* Am J Respir Crit Care Med. 2002 Nov 15;166(10):1338-1344. doi: 10.1164/rccm.2107138. PMID: 12421743.

[32] Needham DM, Davidson J, Cohen H, Hopkins RO, Weinert C, Wunsch H, Zawistowski C, Bemis-Dougherty A, Berney SC, Bienvenu OJ, Brady SL, Brodsky MB, Denehy L, Elliott D, Flatley C, Harabin AL, Jones C, Louis D, Meltzer W, Muldoon SR, Palmer JB, Perme C, Robinson M, Schmidt DM, Scruth E, Spill GR, Storey CP, Render M, Votto J, Harvey MA. *Improving long-term outcomes after discharge from intensive care unit: report from a stakeholders' conference*. Crit Care Med. 2012 Feb;40(2):502-509. doi: 10.1097/CCM.0b013e318232da75. PMID: 21946660.

Suferința psihologică este cea mai frecventă problemă de sănătate mintală în descrierea unei game largi de simptome și experiențe din viața interioară fiind asociată cu simptome de depresie (pierderea interesului, frustrare și tristețe), anxietate (neliniște) și stres psihologic acut, care pot duce la schimbarea sentimentelor și comportamentului unei persoane într-un mod negativ[33]. Poate duce la simptome fizice (insomnie, dureri de cap), plângeri fizice și poate avea efecte adverse, chiar și în relațiile interumane[34]. Cercetările recente în teoria emoțiilor arată că schemele emoționale (conceptualizarea și convingerile individuale despre emoții) joacă un rol crucial în dirijarea proceselor emoționale[35]. Teoria schemelor emoționale este un model cognitiv social care arată convingerile de bază despre emoții și procesele emoționale și ghidează natura răspunsurilor cuiva la experiențele emoționale[36].

Schemele cognitive rigide pot juca un rol important în apariția și perpetuarea simptomelor emoționale la pacienții în stare critică, întru-cât acestea reprezintă modele de gândire și interpretare a informațiilor care sunt inflexibile și rigide. Ele pot influența modul în care pacienții își interpretează și reacționează la evenimentele și experiențele din terapia intensivă[37]. Aceste **scheme cognitive rigide** pot contribui la apariția simptomelor emoționale precum **anxietatea, depresia și stresul psihologic acut** la pacienții din terapie intensivă. Ele pot amplifica interpretările negative și temerile legate de starea de sănătate, prognostic și experiențele din spitalizare[38]. Este important să se acorde atenție schemele cognitive rigide și simptomelor emoționale asociate la pacienții în stare critică, pentru a putea interveni în mod corespunzător și a oferi sprijin psihologic adecvat în cadrul terapiei intensive[39].

Metodologia cercetării. Evaluarea cognitivă poate fi realizată prin teste specifice care evaluează funcțiile cognitive și abilitățile de concentrare și memorare[40].

---

[33] Arvidsdotter T, Marklund B, Kylén S, Taft C, Ekman I. *Understanding persons with psychological distress in primary health care*. Scand J Caring Sci. 2016 Dec;30(4):687-694. doi: 10.1111/scs.12289. Epub 2015 Oct 13. PMID: 26463897.

[34] Haftgoli N, Favrat B, Verdon F, Vaucher P, Bischoff T, Burnand B, Herzig L. *Patients presenting with somatic complaints in general practice: depression, anxiety and somatoform disorders are frequent and associated with psychosocial stressors*. BMC Fam Pract. 2010 Sep 15;11:67. doi: 10.1186/1471-2296-11-67. PMID: 20843358; PMCID: PMC2945969.

[35] Edwards, ER, Liu, Y., Ruiz, D. și colab. *Scheme emoționale neadaptative și funcționare emoțională: evaluarea unui model integrat pe două eșantioane independente*. J Rat-Emo Cognitive-Behav Ther 39, 2021, p. 428-455. https://doi.org/10.1007/s10942-020-00379-8

[36] Leahy, RL. I*ntroducere: Scheme Emoționale și Terapie Scheme Emoționale*. J Cogn Ther 12, 2019, p. 1-4. https://doi.org/10.1007/s41811-018-0038-5

[37] Mohammadkhani S, Foroutan A, Akbari M, Shahbahrami M. *Emotional Schemas and Psychological Distress: Mediating Role of Resilience and Cognitive Flexibility*. Iran J Psychiatry. 2022 Jul;17(3):284-293. doi: 10.18502/ijps.v17i3.9728. PMID: 36474701; PMCID: PMC9699810.

[38] Wade DM, Howell DC, Weinman JA, Hardy RJ, Mythen MG, Brewin CR, Borja-Boluda S, Matejowsky CF, Raine RA. *Investigating risk factors for psychological morbidity three months after intensive care: a prospective cohort study*. Crit Care. 2012 Oct 15;16(5):R192. doi: 10.1186/cc11677. PMID: 23068129; PMCID: PMC3682294.

[39] Bienvenu OJ, Gellar J, Althouse BM, Colantuoni E, Sricharoenchai T, Mendez-Tellez PA, Shanholtz C, Dennison CR, Pronovost PJ, Needham DM. *Post-traumatic stress disorder symptoms after acute lung injury: a 2-year prospective longitudinal study*. Psychol Med. 2013 Dec;43(12):2657-71. doi: 10.1017/S0033291713000214. Epub 2013 Feb 26. PMID: 23438256.

[40] https://atimures.ro/wp-content/uploads/2016/12/Dragoescu-Alice-Evaluarea-pacientului-cu-coma-si-delir.pdf (consultat 21.06.2023)

Evaluarea emoțională poate implica utilizarea chestionarelor sau a interviurilor structurate pentru a evalua intensitatea și tipurile de emoții resimțite de pacient[41].

Evaluarea comportamentală poate implica observații directe ale comportamentului pacientului, precum și evaluarea utilizării mecanismelor de adaptare și a strategiilor de gestionare a stresului[42].

În vederea justificării scopului și a obiectivelor propuse, cât și realizarea demersului psihodiagnostic se pot utiliza următoarele instrumente:

- Interviul clinic
- Tehnici de observație: analiza comportamentului nonverbal și interacțiunea socială
- Cognitive Emotion Regulation Questionnaire (CERQ)
- Schema Mode Inventory – Short Form (SMI – SF)
- Chestionarul ATQ forma scurtă
- Chestionarul schemelor cognitive Young forma scurtă 3 (YSQ-S3)
- Chestionarului de Autodescriere a Schemelor Cognitive (CASC forma scurtă)
- Cognitive Triad Inventory for Critical Care (CTI-CC)
- Brief Illness Perception Questionnaire (BIPQ)
- Perceveid Stress Scale (PSS)
- Brief Cope
- Inventarul de anxietate ca stare și trăsătură (State - Trait Anxiety Inventory: Form: STAY-Y; Spielbergel et al, 1983)
- Acute Stress Disorder Scale (ASDS)
- Hospital Anxiety and Depression Scale (HADS)
- Scalele de depresie, anxietate, stres (Depression Anxiety Stress Scales; DASS; Lovibond Lovibond, 1995)
- Chestionarul Durerii McGill, forma scurtă (CDM-FS, Melzack, 1975, 1983)
- Evaluarea fiziologică a tulburărilor de anxietate prin monitorizarea frecvenței respirației, frecvența cardiacă, conductanța electrică a pielii

Concluzii și recomandări. Cunoașterea și evaluarea manifestărilor psihologice ale stresului acut apărut la pacienții spitalizați la terapie intensivă, atât din punct de vedere cognitiv, emoțional și comportamental, va permite elaborarea unui instrumentariu de diagnostic și de asistență psihologică utilizat și testat în cadrul evaluării dinamicii de diminuare a tulburării acute de stres, anxietății și depresiei la pacienții internați în secțiile de terapie intensivă, iar dezvoltarea abilităților de depășire a situațiilor stresogene au un efect pozitiv asupra stării emoționale a pacientului, a interacțiunii sale cu medicul și a respectării tratamentului[43]. Este important să se ia în considerare experiența individuală și caracteristicile personale ale pacienților, starea lor psihică, natura proceselor cognitive și de asemenea strategiile antistres[44].

[41] https://www.psychologytools.com/assets/covid-19/critical_illness_intensive_care_and_ptsd_ro.pdf (consultat 21.06.2023)

[42] https://www.atitimisoara.ro/content/ghiduri/2008/35%20Tulburari%20neurocognitive%20si%20psihice%20postoperatorii.pdf (consultat 21.06.2023)

[43] Holdevici Irina, Valentina Neacsu, *Consiliere psihologică și psihoterapie în situațiile de criză*, 2006, Editura: Dual Tech, 2011, https://www.academia.edu/38243560/Irina_holdevici_valentina_neacsu_sisteme_de_psihoterapie_si_consiliere_psihologica_(consultat 20.06.2023)

[44] *Intervenția în criză și primul ajutor psihologic: ghid operațional*/ Vasile Marineanu, Ilona Voicu. București: Centrul Tehnic-Editirial al Armatei, 2016. https://dgmru.mapn.ro/webroot/fileslib/upload/files/cis/ghid%20FPA.pdf (consultat 20.06.2023)

METODE ȘI INSTRUMENTE DE EVALUARE PSIHOLOGICĂ A TULBURĂRILOR EMOȚIONALE LA PACIENȚII CU BOLI INFLAMATORII CRONICE

Methods and tools for psychological evaluation of emotional disorders for patiens with chronic inflammatory diseases

DOI: 10.5281/zenodo.8397412
CZU: 616-002-02:159.9.07

Corina LUNG
Psiholog clinician autonom, doctorand, Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației Universitatea de Stat din Moldova
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-4835-568X
Email: lung_corina@yahoo.com

Summary. The psychological assessment of emotional disorders in patients with chronic inflammatory diseases involves the use of specific psychological methods and tools. The current work aims to present a set of psychological tests and tools used in the evaluation of emotional disorders in adult patients with chronic inflammatory diseases. These tests and tools are intended to highlight emotional disorders and some aspects regarding the quality of life in this category of patients. The tests presented are to evaluate the level of anxiety as a stress and as a trait, depression, stress disorder and quality of life. Short and easy-to-apply forms were selected considering the evaluation in several areas. The tests used are recognized, licensed and adapted to the population by the accredited institutions.The application of the tests is done by specialized persons for the application and interpretation of the results.

Keywords: inflammatory diseases, emotional disorders, tests, psychological tools, patient.

Introducere. Pentru a putea studia relația între manifestrăile pshologice la pacientii diagnosticați cu boli inflamatorii cronice au fost selectate un set de instrumente in vederea realizarii acestui demers. Testele și instrumentele alese vizează aspecte și manifestări ale tulburărilor emoționale dar și carcateristici legate de calitatea vieții.

Inventarul de Depresie Beck (BDI): utilizată pentru evaluarea simptomelor de depresie.

Scala de anxietate a lui Hamilton (HAM-A): utilizată pentru evaluarea severității simptomelor de anxietate.

Scala de Stres Perceput (PSS): evaluează modul în care pacienții percep nivelul lor de stres în viața de zi cu zi.

Scala de Calitate a Vieții (QoL): evaluează calitatea vieții pacienților cu boli cronice și pot furniza informații despre starea emoțională.

Scala de depresie a lui Zung (ZDS): Este un instrument de autoevaluare utilizat pentru a măsura severitatea simptomelor de depresie. Pacientul completează un chestionar cu întrebări legate de starea de spirit, somn, apetit și nivelul de energie.

Scala de anxietate autoevaluată (STAI): Este un chestionar utilizat pentru a evalua nivelul de anxietate al pacientului. Întrebările se referă la stările subiective de anxietate și la manifestările fizice asociate.

Scala de evaluare a stresului în viața de zi cu zi (DSSI): Acest instrument evaluează nivelul de stres resimțit de individ în viața de zi cu zi. Include întrebări despre evenimente stresante recente și modul în care persoana reacționează la acestea.

Scala de evaluare a calității somnului (PSQI): Acesta este un instrument utilizat pentru a evalua calitatea somnului. Include întrebări despre durata somnului, eficiența acestuia, frecvența tulburărilor de somn și nivelul de disconfort asociat.

Inventarul de Depresie Beck (BDI). Inventarul de Depresie Beck[1] (BDI), dezvoltat de psihologul Aaron T. Beck,[2] este un instrument[3] larg utilizat pentru evaluarea simptomelor de depresie. BDI[4] este un chestionar de autoevaluare care cuprinde 21 de întrebări, fiecare având mai multe afirmații, referitoare la diferite aspecte ale depresiei.

Scopul principal al BDI este de a măsura severitatea simptomelor de depresie, oferind o evaluare obiectivă a stării emoționale a individului. Întrebările cuprind diverse aspecte ale afectului, cogniției și comportamentului asociate cu depresia. Răspunsurile sunt evaluate pe o scală de la 0 la 3, unde 0 indică absența simptomului, iar 3 indică prezența simptomului într-o măsură semnificativă.

BDI explorează simptome precum tristețe, dispoziție deprimată, sentimente de vinovăție, pierderea plăcerii și interesului pentru activități, modificări ale apetitului și somnului, scăderea energiei, dificultăți de concentrare, sentimente de inutilitate și gânduri sau idei suicidare.

Punctajul total obținut prin însumarea răspunsurilor oferă o măsură a severității simptomelor de depresie. Există o anumită cut-off (punctaj) care poate fi utilizată pentru a clasifica severitatea depresiei, dar acest lucru poate varia în funcție de interpretarea clinicianului.

Inventarul de Depresie Beck (BDI) este utilizat în cercetare și în practica clinică pentru evaluarea inițială a simptomelor de depresie și monitorizarea progresului terapeutic. Cu toate acestea, este important să se țină cont de faptul că BDI este doar un instrument de evaluare și nu poate fi utilizat singur pentru a pune un diagnostic de depresie. Diagnosticul corect al depresiei trebuie să se bazeze pe o evaluare completă a simptomelor și a contextului individual de către un specialist în sănătate mentală.

Scala de anxietate a lui Hamilton (HAM-A). Scala de anxietate a lui Hamilton[5] (HAM-A) este un instrument[6] utilizat în evaluarea simptomelor de anxietate[7] și măsurarea

[1] A.T. Beck, C.H. Ward, M. Mendelson, J. Mock & J. Erbaugh, *An inventory for measuring depression*, in: Archives of General Psychiatry, 4(6), 1961, pp. 561-571.

[2] A.T. Beck, R.A. Steer &, M.G. Carbin, *Psychometric properties of the Beck Depression Inventory: Twenty-five years of evaluation*, in: Clinical Psychology Review, 8(1), 1988, pp. 77-100.

[3] A.T. Beck, R.A. Steer & G.K. Brown, *Manual for the Beck Depression Inventory-II*. Psychological Corporation, 1996

[4] R.A. Steer, R. Ball, W. F. Ranieri & A.T. Beck, *Dimensions of the Beck Depression Inventory-II in clinically depressed outpatients*, in: Journal of Clinical Psychology, 53(1), 1997, pp. 77-85.

[5] M. Hamilton, *The assessment of anxiety states by rating*, in: British Journal of Medical Psychology, 32(1), 1959, pp. 50-55.

[6] W. Maier, R. Buller, M. Philipp & I. Heuser, *The Hamilton Anxiety Scale: reliability, validity and sensitivity to change in anxiety and depressive disorders*, in: Journal of Affective Disorders, 14(1), 1988, pp. 61-68.

[7] M.K. Shear Bilt, J. Vander, P. Rucci, J. Endicott, B. Lydiard, M.W. Otto, ... & D.M. Frank, *Reliability and validity of a structured interview guide for the Hamilton Anxiety Rating Scale (SIGH-A)*, in: Depression and Anxiety, 13(4), 2001, pp. 166-178.

severității acestora. A fost dezvoltată de către psihologul Max Hamilton și este una dintre cele mai utilizate și validate scale de evaluare a anxietății[8] în cercetare și în practica clinică. HAM-A este completată de către clinician și constă într-un interviu structurat și o serie de întrebări referitoare la diferite aspecte ale anxietății. Scala[9] cuprinde 14 sau 21 de itemi, în funcție de versiunea utilizată, care explorează simptomele cognitive, somatice și comportamentale ale anxietății. În timpul interviului, clinicianul evaluează prezența și severitatea următoarelor simptome de anxietate:

Tensiunea psihică: Gradul de neliniște, agitație și sentimentul de a fi în tensiune constantă.

Insomniea: Dificultăți în inițierea sau menținerea somnului.

Ruminarea și preocuparea: Preocupare excesivă, gândire obsesivă sau anticipare a evenimentelor negative.

Frică: Frică nejustificată, sentimentul de pericol iminent.

Simptome somatice: Manifestări fizice asociate cu anxietatea, cum ar fi palpitațiile, transpirația, tremurul, senzația de sufocare, senzația de greață etc.

Comportament evitant: Tendința de a evita situațiile sau obiectele care provoacă anxietate.

Fiecare item este evaluat în funcție de severitatea simptomului, de la 0 (absența simptomului) la 4 (prezența simptomului într-o măsură extremă). Scorul total obținut prin însumarea punctajelor pentru fiecare item oferă o măsură a severității anxietății.

Scorurile obținute pe HAM-A pot fi interpretate în termeni de absență/moderată/severă anxietate, în funcție de pragurile de tăiere definite pentru fiecare grupă.

Este important să se menționeze că evaluarea anxietății ar trebui să fie întotdeauna realizată într-un context mai larg, luând în considerare și alte aspecte ale stării emoționale și clinice ale individului. HAM-A poate fi un instrument util, dar diagnosticul și evaluarea corectă a tulburărilor de anxietate trebuie să fie realizate de către un specialist în sănătate mentală pe baza unui set mai larg de informații și criterii.

Scala de Stres Perceput (PSS). Scala de Stres Perceput (PSS), dezvoltată de Sheldon Cohen[10], este un instrument[11]utilizat pentru a evalua percepția individului asupra nivelului său de stres[12] în viața de zi cu zi. Scopul acestei scale[13] este de a măsura modul în care persoana percepe situațiile stresante și gradul în care consideră că poate face față acestora.

[8] K. Rickels, F. Garcia-Espana & L. A. Mandos, *Case definition and symptomatology in anxiety: literature overview and a new taxonomy*, in: Journal of Clinical Psychiatry, 69(10), 2008, pp. 1542-1552.
[9] K. W. Wyrwich, H. Yu, R. Sato &, J.H. Powers, *Observational longitudinal study of symptom burden and time for recovery from community-acquired pneumonia reported by older adults surveyed nationwide using the CAP Burden of Illness Questionnaire*, in: Patient-Related Outcome Measures, 2, 2011, pp. 35-50.
[10] S. Cohen, T. Kamarck & R Mermelstein, *A global measure of perceived stress*, in: Journal of health and social behavior, 24(4), 1983, pp. 385-396.
[11] E.H. Lee, *Review of the psychometric evidence of the perceived stress scale*, in: Asian Nursing Research, 6(4), 2012, pp. 121-127.
[12] S Cohen & G.M. Williamson, *Perceived stress in a probability sample of the United States*, in S. Spacapan & S. Oskamp (Eds.), The social psychology of health: Claremont Symposium on Applied Social Psychology, 1988, pp. 31-67. Sage Publications.
[13] S. Cohen & D. Janicki-Deverts*, Who's stressed? Distributions of psychological stress in the United States in probability samples from 1983, 2006, and 2009*, in: Journal of Applied Social Psychology, 42(6), 2012, pp. 1320-1334.

Scala de Stres Perceput[14] constă în 14 sau 10 itemi, în funcție de versiunea utilizată, care explorează diverse aspecte ale stresului perceput. Persoana care completează scala trebuie să evalueze cât de des au experimentat anumite sentimente sau situații în ultimele luni, utilizând o scală[15]cu patru opțiuni de răspuns, de la 0 (deloc) la 4 (foarte des).

Exemple de itemi includ:

„În ultimele luni, cât de des ai simțit că viața ta a fost imprevizibilă?"

„În ultimele luni, cât de des ai simțit că ai avut control asupra evenimentelor importante din viața ta?"

„În ultimele luni, cât de des ai simțit că situațiile erau nesigure și instabile?"

Scorul total al scalei este obținut prin însumarea punctajelor obținute la fiecare item și poate varia de la 0 la 56 sau de la 0 la 40, în funcție de versiunea utilizată.

Cu cât scorul total este mai mare, cu atât percepția individului asupra nivelului său de stres este mai mare. Scorurile ridicate indică o percepție crescută a stresului și a dificultății în a face față situațiilor stresante.

Scala de Stres Perceput este utilizată în cercetare și în practica clinică pentru a evalua impactul stresului perceput asupra individului și poate oferi informații importante despre nivelul de stres și resursele de coping ale persoanei. Cu toate acestea, este important să se înțeleagă că aceasta măsoară doar percepția subiectivă a stresului și nu furnizează o evaluare obiectivă a evenimentelor stresante în sine.

Scala de Calitate a Vieții (QoL). Scala de Calitate a Vieții (QoL)[16] este un instrument[17] utilizat pentru a evalua percepția și evaluarea[18] unei persoane asupra calității vieții sale. Scopul acestei scale[19]este de a măsura nivelul general de bunăstare și satisfacție în diferite domenii ale vieții, inclusiv aspecte fizice, psihologice, sociale și ambientale.

Scala de Calitate a Vieții[20] poate varia în structură și conținut, dar în general include întrebări și itemi care acoperă următoarele domenii:

Sănătate fizică: Evaluarea stării de sănătate fizică, prezența sau absența simptomelor și limitările funcționale.

Sănătate mentală: Evaluarea stării de sănătate mentală, nivelul de stres, anxietate, depresie și bunăstare emoțională.

---

[14] S. Cohen & T.A. Wills, *Stress, social support, and the buffering hypothesis*, in: Psychological Bulletin, 98(2), p. 1985, pp. 310-357.

[15] E. Andreou, E.C. Alexopoulos, C. Lionis, L. Varvogli, C. Gnardellis, G.P. Chrousos & C. Darviri, *Perceived stress scale: Reliability and validity study in Greece*, in: International Journal of Environmental Research and Public Health, 8(8), 2011, pp. 3287-3298.

[16] The WHOQOL Group, *The World Health Organization Quality of Life assessment (WHOQOL): Position paper from the World Health Organization*, in: Social Science & Medicine, 41(10), 1995, pp. 1403-1409.

[17] Jr. J.E. Ware, C. D. Sherbourne, *The MOS 36-item short-form health survey (SF-36): I. Conceptual framework and item selection*, in: Medical Care, 30(6), 1992, pp. 473-483.

[18] EuroQol Group, *EuroQol—a new facility for the measurement of health-related quality of life*, in: Health Policy, 16(3), 1990, pp. 199-208.

[19] S.M. Kevington, M. Lotfy & K.A. O'Connell, *The World Health Organization's WHOQOL-BREF quality of life assessment: Psychometric properties and results of the international field trial. A report from the WHOQOL group*, in: Quality of Life Research, 13(2), 2004, pp. 299-310.

[20] The WHOQOL Group, *Development of the World Health Organization WHOQOL-BREF quality of life assessment*, in: Psychological Medicine, 28(3), 1998, pp. 551-558.

Relații sociale: Evaluarea calității relațiilor sociale, sprijinul social și interacțiunile sociale.

Mediu și condiții de viață: Evaluarea satisfacției cu mediul înconjurător, condițiile de locuit, accesul la resurse și securitatea.

Realizarea personală: Evaluarea nivelului de satisfacție și împlinire în ceea ce privește realizările personale, scopurile și aspirațiile individuale.

Scala poate fi completată de către individ în mod subiectiv, utilizând o gamă de răspunsuri care pot varia de la scale de evaluare (de exemplu, de la 1 la 5) sau scale verbale (de exemplu, de la „deloc mulțumit" la „foarte mulțumit").

Scorul total al scalei poate fi calculat prin însumarea punctajelor obținute la fiecare item sau sub-domeniu și poate varia în funcție de scala specifică utilizată. Scorurile mai ridicate indică o percepție și evaluare mai bună a calității vieții.

Scala de Calitate a Vieții este utilizată în cercetare, evaluare clinică și planificarea serviciilor de sănătate pentru a înțelege impactul bolii, tratamentului sau intervențiilor asupra calității vieții unei persoane. Aceasta poate oferi informații importante pentru îmbunătățirea intervențiilor și serviciilor de sănătate, precum și pentru evaluarea și monitorizarea progresului în timp.

Este important de menționat că există mai multe scări de calitate a vieții disponibile, cum ar fi Scala de Calitate a Vieții SF-36, Scala de Calitate a Vieții EuroQol (EQ-5D) și altele, fiecare cu specificitățile sale și modalități diferite de evaluare a calității vieții.

Scala de depresie a lui Zung (ZDS). Scala de depresie a lui Zung[21] (ZDS) este un instrument de autoevaluare[22] utilizat pentru a măsura nivelul de depresie al unei persoane. A fost dezvoltată de William W. K. Zung[23] în anii 1960 și este una dintre cele mai utilizate scări de evaluare a depresiei.

Scala de depresie a lui Zung conține 20 de itemi și persoanele evaluate trebuie să răspundă la fiecare item în funcție de frecvența cu care experimentează anumite simptome specifice depresiei. Fiecare item are patru opțiuni de răspuns, care sunt punctate de la 1 la 4, în funcție de gradul de severitate a simptomelor.

Punctajul total al scalei de depresie a lui Zung poate varia între 20 și 80. Cu cât scorul este mai mare, cu atât nivelul de depresie este considerat mai ridicat. De obicei, sunt utilizate praguri de punctaj pentru a clasifica nivelul de depresie, cum ar fi:

20-44: depresie absentă sau minimă

45-59: depresie ușoară până la moderată

60 și peste: depresie severă

Scala de depresie a lui Zung este utilizată în cercetare și practică clinică pentru a evalua prezența și severitatea simptomelor de depresie.

---

[21] W.W. Zung, *A self-rating depression scale*, in: Archives of General Psychiatry, 12(1), 1965, pp. 63-70.

[22] W.W. Zung, *The depression status inventory: an adjunct to the self-rating depression scale*, in: Journal of Clinical Psychology, 42(6), 1986, pp. 892-897.

[23] W.W. Zung, *The measurement of affects: depression and anxiety*, in: Modern Problems of Pharmacopsychiatry, 7, 1973, pp. 170-188.

Scala de anxietate (STAI). Scala de anxietate (STAI)[24] este un instrument utilizat pentru a măsura nivelul de anxietate[25] al unei persoane. A fost dezvoltată de Charles D. Spielberger și colaboratorii săi în anii 1960 și este una dintre cele mai utilizate scale de evaluare a anxietății[26].

Scala de anxietate[27](STAI) constă din două subscale distincte:

Subscala de anxietate trăită în prezent (STAI-X1): Această subscală este concepută pentru a evalua nivelul de anxietate trăită în prezent. Persoanele evaluate sunt rugate să evalueze gradul în care se simt anxioase în prezent, în funcție de afirmațiile din scala de răspuns. Scala de răspuns poate varia de la 1 la 4 sau de la 1 la 5, iar scorurile sunt adunate pentru a obține un scor total al subscalei.

Subscala de anxietate trăită în general (STAI-X2): Această subscală este concepută pentru a evalua tendința generală a unei persoane de a experimenta anxietate în diferite situații. Persoanele evaluate sunt rugate să evalueze gradul în care se simt anxioase în mod obișnuit, indiferent de circumstanțele actuale. Scala de răspuns și calculul scorului total al subscalei sunt similare cu cele ale subscalei STAI-X1.

Ambele subscale au un scor total care poate varia între 20 și 80 sau între 20 și 100, în funcție de scala de răspuns utilizată. Scorurile mai mari indică un nivel mai mare de anxietate.

Scala de evaluare a stresului în viața de zi cu zi (DSSI). Scara de evaluare a stresului[28] în viața de zi cu zi (Daily Stressors Scale – DSSI)[29] este un instrument utilizat pentru a măsura nivelul de stres[30] experimentat de o persoană în viața cotidiană. A fost dezvoltată de David Almeida și colaboratorii săi în anul 2002 și se concentrează pe evaluarea stresorilor zilnici cu care o persoană se confruntă.

Scala DSSI este formată dintr-un set de întrebări care acoperă o varietate de domenii de stres în viața de zi cu zi, cum ar fi sarcinile și responsabilitățile familiale, conflictele interpersonale, evenimentele neașteptate sau perturbările rutinei zilnice. Persoanele evaluate sunt rugate să raporteze frecvența și intensitatea stresorilor în ultima perioadă de timp (de exemplu, ultimele 24 de ore sau ultima săptămână).

---

[24] C.D. Spielberger, *Theory and research on anxiety*. In C. D. Spielberger (Ed.), in: Anxiety and behavior, 1966, pp. 3-20. Academic Press.

[25] T.M. Marteau & H. Bekker, *The development of a six-item short-form of the state scale of the Spielberger State-Trait Anxiety Inventory (STAI)*, in: British Journal of Clinical Psychology, 31(3), p. 1992, pp. 301-306.

[26] P.J. Bieling, M.M. Antony & R.P. Swinson, *The State-Trait Anxiety Inventory, Trait version: structure and content re-examined*, in: Behaviour Research and Therapy, 36(7-8), 1988, pp. 777-788.

[27] B.O. Olatunji, B.J. Deacon & J.S. Abramowitz, *The Craving for Anxiety Scale*, in: Journal of Anxiety Disorders, 20(7), 2006, pp. 918-933.

[28] D.M. Almeida, *Resilience and vulnerability to daily stressors assessed via diary methods*, in: Current Directions in Psychological Science, 14(2), 2005, pp. 64-68.

[29] D.M. Almeida, E. Wethington & R.C. Kessler, *The daily inventory of stressful events: An interview-based approach for measuring daily stressors*, in: Assessment, 9(1), 2002, pp. 41-55.

[30] S.D. Neupert, D.M. Almeida & S.T. Charles, *Age differences in reactivity to daily stressors: The role of personal control*, in: Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences, 62(4), 2007, pp. P216-P225.

Scala de evaluare a calității somnului (PSQI). Scala de evaluare a calității somnului (Pittsburgh Sleep Quality Index – PSQI)[31] este un instrument utilizat pentru a evalua calitatea somnului unei persoane[32]. A fost dezvoltată de Daniel J. Buysse și colaboratorii săi la Universitatea din Pittsburgh în anul 1989 și este una dintre cele mai utilizate scale pentru evaluarea calității somnului.

PSQI[33]constă într-un set de întrebări care acoperă diferite aspecte ale somnului, inclusiv durata, eficiența, întârzierile în a adormi, frecvența trezirilor nocturne, nivelul de disconfort sau tulburări respiratorii în timpul somnului, utilizarea de medicamente pentru somn și evaluarea generală a calității somnului.

Concluzii si recomandări. Evaluarea psihologică permite identificarea și evaluarea tulburărilor de sănătate mentală asociate cu bolile inflamatorii cronice, cum ar fi depresia, anxietatea, stresul și tulburările de somn. Aceasta permite intervenții terapeutice adecvate și susținerea pacienților în gestionarea aspectelor emoționale și psihologice ale bolii.

Evaluarea psihologică poate identifica factorii de risc și comportamentele maladaptative care pot afecta evoluția bolii inflamatorii cronice. Acest lucru permite intervenții preventive și strategii de gestionare pentru a minimiza impactul acestor factori asupra sănătății și rezultatelor medicale. Deasemenea evaluarea poate oferi sprijin în adaptarea și ajustarea pacienților la boala cronică. Aceasta poate implica evaluarea resurselor și capacităților de adaptare, dezvoltarea strategiilor de față cu schimbările și dezvoltarea unei perspective pozitive asupra vieții cu boala cronică.

[31] D.J. Buysse, C.F. Reynolds, T.H. Monk, S.R. Berman & D.J. Kupfer, *The Pittsburgh Sleep Quality Index: A new instrument for psychiatric practice and research*, in: Psychiatry Research, 28(2), 1989, pp. 193-213.

[32] J.S. Carpenter & M.A. Andrykowski, *Psychometric evaluation of the Pittsburgh Sleep Quality Index*, in: Journal of Psychosomatic Research, 45(1), 1998, pp. 5-13.

[33] M.A. Grandner, D.F. Kripke, I.Y. Yoon & S.D. Youngstedt, *Criterion validity of the Pittsburgh Sleep Quality Index: Investigation in a non-clinical sample*, in: Sleep and Biological Rhythms, 4(2), 2006, pp. 129-139.

RAŢIONAMENTUL CAUZAL ÎN DOMENIUL BOLILOR NETRANSMISIBILE

Causal reasoningin the field of non-communicable diseases

DOI: 10.5281/zenodo.8397360
CZU: 616.1/.8-036-05:614.2

Teofana BIBIRE
Student, Universitatea de Medicină și Farmacie „Gr.T. Popa”, Iași, România
Email: teofanabibire@yahoo.com

Summary. The concept of causality reflects the complexity of the connection and interaction between cause and effect. The Bradford Hill criteria, otherwise known as the “Hill criteria” for causality, are a group of nine principles that can be useful in establishing epidemiological evidence of a causal relationship between a putative cause and an observed effect, and have been widely used in research from the field of public health.

Advanced tools and techniques that have developed in recent decades in all scientific disciplines have complemented the application and interpretation of the Bradford Hill criteria in noncommunicable diseases as well.

The paper concerns the application of the Hill criteria in the 21st century, they were written as flexible guidelines or considerations intended to guide epidemiological investigations and aid in causal inference. As the world of epidemiologic research has changed and expanded, the criteria for determining causal inference must evolve similarly.

Although the specific interpretations of each criterion have evolved over time, the concepts underlying each criterion can be applied to a variety of methodologies to answer questions of causation in the NCD field.

Keywords: causal reasoningin, Bradford Hill criteria, non-communicable diseases, methodologies, 21st century.

Introducere

Conceptul de cauzalitate reflectă complexitatea conexiunii și interacţiunii între cauză și efect.

Criteriile Bradford Hill, cunoscute altfel sub numele de criterii Hill pentru cauzalitate, sunt un grup de nouă principii care pot fi utile în stabilirea dovezilor epidemiologice ale unei relații cauzale între o cauză presupusă și un efect observat și au fost utilizate pe scară largă în cercetarea din domeniul sănătății publice.

Postulatele lui Hill sunt bazate pe cercetarile epidemiologice ale lui Doll (modelul interrelațiilor dintre tabagism și cancerul pulmonar). Lista criteriilor lui Hill[1] în forma publicat de autor este următoarea:

Puterea (mărimea efectului): o asociere mică nu înseamnă că nu există un efect cauzal, deși cu cât asocierea este mai mare, cu atât este mai probabil ca aceasta să fie cauzală.

Constanta (reproductibilitatea): constatările consecvente observate de diferite persoane în locuri diferite cu mostre diferite întăresc probabilitatea unui efect.

[1] H.A. Bradford, *The Environment and Disease: Association or Causation?*”, in: Proceedings of the Royal Society of Medicine, 1965, 58 (5): 295-300.

Specificitate: cauza este probabilă dacă există o populație foarte specifică într-un anumit loc și boală, fără altă explicație probabilă. Cu cât este mai specifică o asociere între un factor și un efect, cu atât este mai mare probabilitatea unei relații cauzale.

Temporalitate: efectul trebuie să apară după cauză (și dacă există o întârziere așteptată între cauză și efectul așteptat, atunci efectul trebuie să apară după acea întârziere).

Gradient biologic (relația doză-răspuns): o expunere mai mare ar trebui să conducă, în general, la o incidență mai mare a efectului. Cu toate acestea, în unele cazuri, simpla prezență a factorului poate declanșa efectul. În alte cazuri, se observă o proporție inversă: o expunere mai mare duce la o incidență mai mică.

Plauzibilitate: Un mecanism plauzibil între cauză și efect este util (dar Hill a remarcat că cunoașterea mecanismului este limitată de cunoștințele actuale).

Coerență: Coerența dintre constatările epidemiologice și cele de laborator crește probabilitatea unui efect. Cu toate acestea, Hill a remarcat că „lipsa unor astfel de dovezi (de laborator) nu poate anula efectul epidemiologic asupra asociațiilor".

Experiment: „Ocazional este posibil să apelezi la dovezi experimentale".

Analogie: Utilizarea analogiilor sau asemănărilor între asocierea observată și orice alte asociații[2].

Bolile netransmisibile (boli cardiovasculare, diabet, boli respiratorii cronice, tulburări mintale, afecțiuni neurologice, cancer etc.) sunt responsabile pentru 80% din bolile identificate în țările UE și sunt principalele cauze ale deceselor premature care pot fi evitate.

În cazul bolilor netransmisibile (boli multifactoriale) se recomandă aplicarea criteriilor cuprinse în Postulatele lui Hill.

În 1965, Sir Austin Bradford Hill a publicat cele nouă criterii pentru a ajuta la stabilirea conceptului de cauzalitate în bolile epidemiologice. Când Hill și-a publicat liniile directoare cauzale – *la doar 12 ani după ce modelul dublu helix pentru ADN a fost sugerat pentru prima dată și cu 25 de ani înainte de începerea Proiectului Genomului Uman* – cauzalitatea bolii a fost înțelesă la un nivel mai elementar decât este astăzi. Progresele în genetică, biologie moleculară, toxicologie, știința expunerii și statistici ne-au sporit capacitățile analitice de a explora potențialele relații cauză-efect și au dus la o mai bună înțelegere a complexității din spatele debutului și progresiei bolii umane[3].

Criteriile cuprinse în postulatele lui Hill care sunt considerate baza raționamentului cauzal în domeniul bolilor netransmisibile sunt completate prin extinderea studiilor epidemiologice la rezultatele obținute de către J. Cornfield și A. Lilienfeld (1959)[4] care constată că este necesară stabilirea unei corelații între incidența, durata și intensitatea expunerii (conform cu criteriul 4 stabilit de Hill), a unui paralelism între distribuția bolii și factorul cauzal la care se adaugă spectrul etiologic asociabil factorului cauzal. În 1978, H.S. Evans susține că schimbarea modurilor de manifestare și răspândire ale bolii obligatorii se realizează după schimbările caracteristicilor organismului gazdă.

---

[2] H.A. Bradford, *The Environment and Disease: Association or Causation?*", in: Proceedings of the Royal Society of Medicine, 1965, 58 (5): 295-300.

[3] M. Porta, editor. *A dictionary of epidemiology*. 5th ed. New York: Oxford University Press; 2008.

[4] J. Cornfield, W. Haenszel, E.C. Hammond, A.M. Lilienfeld, M.B. Shimkin, E.L. Wynder, *Smoking and lung cancer: recent evidence and a discussion of some questions***,** J Natl Cancer Inst. 1959 Jan;22(1):173-203.

2. Raţionamentul cauzal în domeniul bolilor netransmisibile: aplicarea criteriilor Hill în secolul XXI

Criteriul 1: ***Puterea asocierii*** – în primul criteriu Hill a explicat că, cu cât este mai mare o asociere între expunere și boală, cu atât este mai probabil să fie cauzală. Pentru a ilustra acest punct, Hill a oferit exemplul clasic al examinării de către Percival Pott a incidenței cancerului scrotal la curățătorii de coșuri. Asocierea dintre acea ocupație și boală – de aproape 200 de ori mai mare decât cea observată în alte ocupații – a condus la determinarea că funinginea de coș a fost probabil un factor cauzal.

Progresele în teoria statistică și puterea de procesare computațională au permis oamenilor de știință să delimiteze asocieri puternice față de cele slabe, folosind criterii matematice mai susceptibile decât a avut Hill în minte. Astăzi, semnificația statistică - nu amploarea asocierii – este punctul de referință acceptat pentru a judeca puterea unei asocieri observate şi, astfel, potenţiala sa cauzalitate. Rezultatele semnificative statistic prezentate în cadrul unui studiu nu sunt întotdeauna semnificative din punct de vedere biologic sau adecvate din punct de vedere metodologic pentru a contribui la inferența cauzală. În schimb, eșecul de a demonstra matematic semnificația statistică într-un singur studiu nu exclude posibilitatea unei relații semnificative expunere-răspuns în realitate. Un exemplu poate fi văzut în analiza și reanaliza ulterioară a funcției pulmonare pentru un lot de 106 lucrători la o unitate de producție de arome alimentare care a folosit o varietate de substanțe chimice. A existat o asociere puternică din punct de vedere statistic între expunerea profesională la arome și boala pulmonară restrictivă, însă utilizarea unor metode statistice diferite poate duce la rezultate diferite din punct de vedere statistic, impactând astfel aplicarea puterii asocierii.

Criteriul 2: ***Constanta (consistența)***

În mod tradițional, criteriul de constantă al lui Hill este susținut de studii epidemiologice multiple folosind o varietate de locații, populații, iar metodele arată o asociere consistentă între două variabile în raport cu ipoteza nulă. Hill a subliniat importanța constatărilor repetitive, deoarece un singur studiu, oricât de solid din punct de vedere statistic, nu poate fi baza care să dovedească cauzalitatea din cauza amenințărilor mereu prezente la adresa validității interne. Acest criteriu este încă foarte potrivit pentru determinarea relațiilor cauzale; cu toate acestea, practicile de integrare a datelor au condus la o evoluție a gândirii asupra a ceea ce constituie consistența.

De exemplu, în cazul leucemiei mieloide acute (AML) asociată benzenului se ilustrează aplicarea criteriului de consistență în lumina integrării moderne a datelor. Atât modelele animale, cât și culturile de celule umane în vitro au demonstrat că hidrochinona și para-benzochinona sunt metaboliții activi ai benzenului. În plus, s-a demonstrat că hidrochinona induce modificări celulare care sunt în concordanță cu diferite modificări celulare cunoscute că marchează progresia timpurie a AML la om[5].

Studii la nivel molecular au susținut datele disponibile in vivo umane (adică studii epidemiologice standard), reducând astfel necesitatea unor studii observaționale suplimentare pentru a susține o relație cauzală.

Aceste exemplu ilustrează modul în care analizele moleculare avansate pot fi integrate cu rezultatele studiilor observaționale pentru a demonstra concluziile coerente ale cercetării care susțin o relație potențial cauzală.

[5] M. Porta, editor. *A dictionary of epidemiology*. 5th ed. New York: Oxford University Press; 2008.

Criteriul 3: ***Specificitatea***

Hill a sugerat că asocierile sunt mai probabil să fie cauzale atunci când sunt specifice, ceea ce înseamnă că expunerea provoacă o singură boală. În timp ce Hill a înțeles că unele boli au cauze multiple sau factori de risc, el a sugerat că „dacă am ști toate răspunsurile, ne-am putea întoarce la un singur factor" responsabil de cauzalitate. În epoca lui Hill, expunerea era adesea definită, pentru expunerile reale, cum ar fi un cadru ocupațional sau o locație rezidențială.

Astăzi, încercăm să definim în mod specific expunerile nu în ceea ce privește mediul sau condițiile unei persoane, ci mai degrabă ca o doză reală a unui agent chimic, fizic sau biologic.

În timp ce există câteva exemple de asociații foarte specifice agent-rezultat, majoritatea preocupărilor legate de expunere și sănătate aflate în fruntea cercetărilor de astăzi se concentrează pe amestecuri chimice complexe și expuneri la doze mici de mediu și profesionale complicate de o varietate de factori de risc.

Criteriul original de specificitate este considerat slab sau irelevant din punct de vedere epidemiologic.Cu toate acestea, specificitatea poate avea implicații noi și interesante în contextul mai larg al integrării datelor.

De exemplu, cercetătorii pot demonstra un mecanism molecular de acțiune cu relații precis definite (adică, specifice) între agent și efecte, folosind o varietate de metodologii de cercetare. Amestecurile complexe de substanțe chimice (de exemplu, fumul de tutun) nu au de obicei specificitate atunci când sunt studiate folosind modele epidemiologice clasice, deoarece mai multe boli pot rezulta din expuneri. Cu toate acestea, este posibil ca integrarea datelor să elucideze o anumită specificitate mecanică printre variatele efecte ale bolii asociate cu aceste amestecuri carcinogene complexe.

Criteriul 4: ***Temporalitatea sau Secventa temporală*** **–** o cauză trebuie să preceadă efectul ei. Majoritatea persoanelor cu cancer pulmonar fumează intens de ani de zile, deși există și alte cauze ale cancerului pulmonar. Timpul dintre expunerea la agenții cancerigeni pulmonari și dezvoltarea cancerului pulmonar variază pentru diferiți agenți cancerigeni, depinde parțial de concentrația de expunere[6].

Temporalitatea este poate singurul criteriu universal acceptat de epidemiologi ca fiind esențial pentru inferența cauzală. Hill a explicat că pentru ca o relație expunere-boală să fie cauzală, expunerea trebuie să preceadă debutul bolii. Un exemplu modern de analiză temporală extinsă folosind integrarea datelor este ilustrat de studiile expunerii la doze mici la arsenic prin apă potabilă și alimente. Nivelurile de arsen din păr și unghii servesc ca biomarker al expunerii anterioare, iar înregistrările analitice ale compoziției apei potabile din locuințele anterioare și prezente ale unui individ pot fi utilizate pentru a crea o estimare a expunerii istorice a mediului[7].

Criteriul 5: ***Gradientul biologic*** este o relație doză-răspuns între expunere și probabilitatea de îmbolnăvire. În epidemiologia tradițională, un gradient biologic monoton, în care expunerea crescută a dus la creșterea incidența bolii, oferă cea mai clară dovadă de relație cauzală. De exemplu, riscul de cancer pulmonar crește pe măsură ce crește

[6] M.J. Whitrow, B.J. Smith, L.S. Pilotto, D. Pisaniello, M. Nitschke, *Environmental exposure to carcinogens causing lung cancer: Epidemiological evidence from the medical literature*, in: Respirology, 2003, 8:513-521.

[7] M. Porta, editor. *A dictionary of epidemiology*. 5th ed. New York: Oxford University Press; 2008.

numărul de țigări fumate pe zi și pe măsură ce crește durata fumatului. Acest criteriu nu este o condiție necesară pentru o judecată a cauzalității, deoarece unele relații cauzale au doze-prag sau prezintă alte relații neliniare cu riscul rezultatului[8].

Incidența bolii oferă cea mai clară dovadă a unei relații cauzale. Cu toate acestea, Hill a recunoscut că pot exista relații mai complexe doză-răspuns, iar studiile moderne au confirmat că o curbă monotonă doză-răspuns este o reprezentare prea simplistă a majorității relațiilor cauzale. De fapt, majoritatea curbelor doză-răspuns sunt neliniare și pot varia ca formă de la un studiu la altul, în funcție de caracteristicile unice ale populației date, căile de expunere și obiectivele moleculare evaluate.

Acum este posibil să observăm răspunsurile la prag în intervalul de doze mici. Folosind tehnici moleculare îmbunătățite s-a definit fenomenul doză-răspuns denumit hormesis care se caracterizează printr-o doză mică de stimulare și o mare inhibarea dozei. Curba doză-răspuns asociată cu acest fenomen este bifazică și, în funcție de punctul final măsurat, are formă de J sau U. Astfel, răspunsurile la aceste niveluri scăzute nu indică o boală, ci mai degrabă răspunsuri adaptative care indică un prag de inițiere care trebuie depășit înainte de îmbolnăvire.

În plus, analizele moderne au arătat că efectele epigenetice pot apărea în intervalul de doze mici de expuneri chimice din mediu, deși aceste modificări măsurate pot să nu conducă la boli observabile.

De exemplu, cercetătorii americani în urma unui studiu privind aplicarea criteriilor Hill privind cauzalitatea encefalopatiei (CTE) în rândul jucătorilor de fotbal publicat în 2022[9], au evaluat relația dintre nivelul de joc în fotbalul american și diagnosticul CTE după ajustarea statistică pentru prejudecățile de selecție. Dintr-un eșantion de 290 de participanți care au jucat cel puțin 1 an de fotbal american la nivel de liceu, facultate sau profesionist, cercetătorii au descoperit că cel mai înalt nivel de fotbal (profesionist) a fost asociat cu diagnosticul CTE într-o manieră doză-răspuns (după ajustarea pentru vârsta morții). În această analiză, jucătorii de la nivel de facultate au avut un risc de 1,82 ori mai mare de a fi diagnosticați cu CTE decât jucătorii de liceu, în timp ce cei care au jucat la nivel profesionist au avut un risc de 2,13 ori mai mare decât jucătorii de liceu.

Astfel, de la prima sa descriere, acum aproape 100 de ani, și până în prezent, encefalopatia a fost recunoscută ca având un gradient biologic puternic oferind din nou dovezi ale unei relații doză-răspuns.

Criteriul 6: ***Plauzibilitate biologică*** Există un mecanism biologic plauzibil prin care expunerea ar putea duce la rezultat? De exemplu, știm că, cancerele sunt inițiate atunci când procesele care reglează diviziunea celulară sunt dezactivate de mutații. De asemenea, știm că fumul de tutun conține mulți agenți cancerigeni, iar expunerea tractului respirator la acești agenți cancerigeni an de an poate induce aceste mutații, așa că există cu siguranță o cale cauzală plauzibilă pentru tutun ca și cauză a cancerului pulmonar. Mai

---

[8] K.M. Fedak, A. Bernal, Z.A. Capshaw, S. Gross, *Applying the Bradford Hill criteria in the 21st century: how data integration has changed causal inference in molecular epidemiology*, in: Emerg Themes Epidemiol, 2015, 12:14; J. Cornfield, W. Haenszel, E.C. Hammond, A.M. Lilienfeld, M.B. Shimkin, E.L. Wynder, *Smoking and lung cancer: recent evidence and a discussion of some questions***,** J. Nat, Cancer Inst.1959 Jan;22(1):173-203.

[9] K.M. Fedak, A. Bernal, Z.A. Capshaw, S. Gross, *Applying the Bradford Hill criteria in the 21st century: how data integration has changed causal inference in molecular epidemiology*, in: Emerg Themes Epidemiol, 2015, 12:14.

mult, agenții cancerigeni și radicalii liberi din fumul de tutun pot fi absorbiți din plămâni și pot intra în fluxul sanguin, așa că este plauzibil ca fumul de tutun să poată provoca alte efecte adverse, cum ar fi alte tipuri de cancer și boli de inimă. Astăzi, instrumente precum testele de screening cu randament ridicat pot fi folosite pentru a studia o cale specifică plauzibilă din punct de vedere biologic și să identifice agenții toxici care interferează cu acea cale în moduri definite.

Criteriul 7: *Coerența*

Coerența a fost privită ca fiind similară cu plauzibilitatea biologică, prin aceea că relația cauză-efect ar trebui să aibă sens cu toate cunoștințele disponibile cercetătorului, iar acest criteriu nu s-a schimbat foarte mult de la începutul său.

Într-adevăr, Hill a identificat dovezi histopatologice ale bronhiilor, modificări ale epiteliului și teste de toxicitate pe animale pentru carcinogenitatea fumului de țigară ca exemplu de coerență între mai multe căi de proiectare a studiului.

Astăzi, coerența este un domeniu în care studiile moleculare au fost folosite pentru a demonstra diferite aspecte ale paradigmei expunerii la boală. De exemplu, analiza fibrelor din țesutul pulmonar prin microscopia electronică cu transmisie de scanare (STEM) a extins cunoștințele despre doza de amfibol intern eficientă biologic în legătură cu structura și funcția modificată a țesutului pulmonar, susținând concluzia că amfibolul și fibrele de azbest induc formarea de mezoteliom[10].

Criteriul 8: *Experimentul*

Hill a explicat că dovezile extrase din manipularea experimentală – în special studiile epidemiologice în scăderea riscului de îmbolnăvire după o intervenție sau încetarea expunerii – pot duce la cel mai puternic sprijin pentru inferența cauzală. Cu toate acestea, în contexte moderne, experimentarea trebuie să ia în considerare faptul că multe boli rezultă din expuneri cu mai multe fațete și urmează căi complexe de progresie[11].

Încetarea expunerii, așa cum a descris Hill, poate să nu inverseze sau să încetinească în mod apreciabil progresia bolii. În unele cazuri, factorii de risc multipli, inclusiv dieta, exercițiile fizice, fumatul, expunerile chimice și predispoziția genetică pot contribui la apariția și progresia bolii. Astfel, în timp ce combinația acestor factori poate culmina în boală, manipularea experimentală a unui singur factor contributiv poate duce sau nu la scăderi observabile in incidenta bolii.

Cercetătorii care folosesc un cadru de integrare a datelor pot acum să se bazeze pe descoperirile toxicologice pentru o perspectivă experimentală asupra cauzalității. Studiile in vitro care testează căile mecaniciste și demonstrează rolul biologic al unui agent în progresia bolii pot avea ca rezultat cunoștințe care pot fi utilizate pentru a prezice rezultate potențiale asupra sănătății umane într-un mod mult mai eficient în timp decât studiile umane, în special pentru rezultate adverse cu o perioadă lungă de latență. Înțelegerea extinsă a temporalității în lumina datelor din fluxuri variate de dovezi poate afecta, de asemenea,

[10] K.M. Fedak, A. Bernal, Z.A. Capshaw, S. Gross, *Applying the Bradford Hill criteria in the 21st century: how data integration has changed causal inference in molecular epidemiology*, in: Emerg Themes Epidemiol, 2015, 12:14; M. Porta, editor. *A dictionary of epidemiology*. 5th ed. New York: Oxford University Press; 2008.

[11] J. Cornfield, W. Haenszel, E.C. Hammond, A.M. Lilienfeld, M.B. Shimkin, E.L. Wynder, *Smoking and lung cancer: recent evidence and a discussion of some questions***,** J Natl Cancer Inst.1959 Jan;22(1):173-203.

interpretarea criteriului experimentului. Expunerile individuale pot provoca modificări epigenetice ale ADN-ului parental care au ca rezultat un efect observat asupra urmașilor viitori, chiar dacă nu există o expunere directă la urmași.

Deoarece analizele epigenetice din studiile transgenerațională umane durează decenii și sunt pline de potențiali factori de confuzie, experimentul pe modele animale și cu tehnici analitice avansate poate ajuta la determinarea unei relații cauzale[12].

Criteriul 9: ***Analogie***

Hill a sugerat că atunci când există dovezi puternice ale unei relații cauzale între un anumit agent și o anumită boală, cercetătorii ar trebui să accepte mai mult dovezile mai slabe, că un agent similar poate provoca o boală similară. Analogia a fost interpretată în sensul că atunci când un agent cauzal este cunoscut, standardele de dovezi sunt scăzute pentru un al doilea agent cauzal care este similar într-un fel[13].

Unii epidemiologi moderni au susținut că lipsa de analogie nu exclude cauzalitatea, ci pur și simplu implică o lipsă de creativitate din partea cercetătorului[14]. Într-adevăr, unii ar putea argumenta că există suficiente cunoștințe și sunt accesibile astăzi pentru a identifica o analogie pentru fiecare situație, mai ales dacă cercetătorul extrage aceste cunoștințe din mai multe discipline și din fluxuri de dovezi. Astăzi, cercetătorii au o gamă mai largă de instrumente prin care să caute o analogie, inclusiv modelul de progresie a bolii, factorii de risc comuni și factorii de confuzie și mecanisme biologice de acțiune. Prin urmare, valoarea modernă a analogiei nu se câștigă din confirmarea unei inferențe cauzale, ci mai degrabă din propunerea și testarea ipotezelor mecaniciste.

De exemplu, testarea ipotezei mecaniciste analoge a fost efectuată pe nanotuburi de carbon (CNT) folosind literatura extinsă privind toxicitatea mecanică a fibrelor de azbest. Modelele bazate pe structura moleculară și caracteristicile fizico-chimice, cum ar fi raportul de aspect, prezic un mecanism de acțiune similar cu cel al azbestului[15]. Morfologia fizică a CNT-urilor pare similară cu cea a fibrelor de azbest; astfel, se așteaptă ca fibrele de dimensiuni respirabile să se comporte similar în mediile profesionale și să conducă la translocare și depunere pulmonară similară.

În plus, fibrele de azbest sunt cunoscute că provoacă inflamație și fibroză a pleurei pulmonare ca precursor al mezoteliomului; aceleași rezultate au fost demonstrate în urma expunerii la CNT[16]. În plus, s-a descoperit că CNT-urile stimulează eliberarea de citokine

[12] K.M. Fedak, A. Bernal, Z.A. Capshaw, S. Gross, *Applying the Bradford Hill criteria in the 21st century: how data integration has changed causal inference in molecular epidemiology*, in: Emerg Themes Epidemiol, 2015, 12:14.

[13] J. Cornfield, W. Haenszel, E.C. Hammond, A.M. Lilienfeld, M.B. Shimkin, E.L. Wynder, *Smoking and lung cancer: recent evidence and a discussion of some questions***,** J Natl Cancer Inst.1959 Jan;22(1):173-203; K.M. Fedak, A. Bernal, Z.A. Capshaw, S. Gross, *Applying the Bradford Hill criteria in the 21st century: how data integration has changed causal inference in molecular epidemiology*, in: Emerg Themes Epidemiol, 2015, 12:14.

[14] C.J. Nowinski, S.C. Bureau, M.E. Buckland, M.A. Curtis, D.H. Richard, L.M. Faull, L.T. Grinberg, E.L. Hill-Yardin, H.C. Murray, A.J. Pearce, C.M. Suter, A.J. White, A.M. Finkel, R.C. Cantu, *Applying the Bradford Hill Criteria for Causation to Repetitive Head Impacts and Chronic Traumatic Encephalopathy*, in: Frontiers in Neurology, July 2022, 3, doi: 10.3389/fneur.2022.938163.

[15] K. Donaldson, F.A. Murphy, R. Duffin, C.A. Poland, *Asbestos, carbon nanotubesand the pleural mesothelium: a review of the hypothesis regarding the role of long fibre retention in the parietal pleura, inflammation and mesothelioma*. Part Fibre Toxicol. 2010;7:5.

[16] M.J. Whitrow, B.J. Smith, L.S. Pilotto, D. Pisaniello, M. Nitschke, *Environmental exposure to*

în fază acută din macrofagele umane și celulele mezoteliale expuse la CNT-uri de lungimi diferite, demonstrând că expunerea la CNT are ca rezultat un răspuns proinflamator dependent de lungime, similar cu cel al azbestului[17]. Aceste descoperiri sporesc analogia cu azbestul confirmând că CNT-urile pot fi capabile să provoace o boală care începe cu inflamația pleurală – același mecanism responsabil pentru mezoteliomul legat de azbest. Cu toate acestea, rezultatele demonstrează, de asemenea, că nu toate CNT-urile au același potențial de carcinogenitate, ceea ce implică faptul că proiectarea proactivă a CNT-urilor poate limita riscurile și permite utilizarea în siguranță a acestora într-o varietate de aplicații – și că analogia cu azbestul nu ar trebui să fie privită într-un mod care limitează cercetarea continuă.

3. Concluzii

„Criteriile Bradford Hill" au fost scrise ca linii directoare flexibile sau considerații menite să ghideze investigațiile epidemiologice și să ajute la inferența cauzală. Pe măsură ce lumea cercetării epidemiologice s-a schimbat și s-a extins, criteriile pentru determinarea inferenței cauzale trebuie să evolueze în mod similar. Instrumentele și tehnicile avansate care s-au dezvoltat în ultimele decenii în toate disciplinele științifice au completat aplicarea și interpretarea criteriile Bradford Hill și în bolile netransmisibile. Deși interpretările specifice ale fiecărui criteriu au evoluat de-a lungul timpului, conceptele care stau la baza fiecărui criteriu pot fi aplicate la o varietate de metodologii pentru a răspunde întrebărilor legate de cauzalitate în domeniul bolilor netransmisibile.

Exemplele de mai sus au demonstrat că integrarea datelor poate îmbunătăți aplicarea criteriilor Bradford Hill, care rămân un instrument valid și util, atunci când se stabilește cauzalitatea bolilor netransmisibile prin: permiterea unei mai mari atenții în proiectele de studiu; furnizarea de noi instrumente pentru a demonstra coerența, specificitatea și plauzibilitatea asociațiilor; integrarea evaluării moleculare pentru a determina temporalitatea și răspunsul la doză; clarificarea constatărilor epidemiologice contradictorii pentru a determina coerența; și promovarea propunerii și testarii de noi ipoteze mecaniciste.

carcinogens causing lung cancer: Epidemiological evidence from the medical literature, in: Respirology, 2003, 8:513-521; K. Donaldson, F.A. Murphy, R. Duffin, C.A. Poland, *Asbestos, carbon nanotubesand the pleural mesothelium: a review of the hypothesis regarding the role of long fibre retention in the parietal pleura, inflammation and mesothelioma*. Part Fibre Toxicol. 2010;7:5.

[17] K. Donaldson, F.A. Murphy, R. Duffin, C.A. Poland, *Asbestos, carbon nanotubesand the pleural mesothelium: a review of the hypothesis regarding the role of long fibre retention in the parietal pleura, inflammation and mesothelioma*. Part Fibre Toxicol. 2010;7:5.

PARTICILARITĂȚILE CALITĂȚII VIEȚII LEGATE DE SĂNĂTATEA POPULAȚIEI ÎN ȚĂRILE CU VENITURI MICI ȘI MEDII

Particuliarities of health-related quality of life of population in low and middle-income countries

DOI: 10.5281/zenodo.8397386
CZU: [614.2+330.59(1-77)

Alina FERDOHLEB
Coordonator național al proiectului multilateral „PhageLand", JPIAMR HARISSA,
dr. hab., conf. univ., Catedra de medicină socială și management „Nicolae Testemițanu"
ORCHID 0000-0003-1344-5466
Email: alina.ferdohleb@usmf.md

Summary. This work paper examines the frequency of use of general questionnaires to assess quality of life (QoL). The analysis was based on scientific articles published in journals in various fields of Medicine from 2010 to 2023. Foreign scientific journals were analyzed, of which about 200 publications were selected. Foreign scientific journals were analyzed, from which around 200 publications were selected. Quality of life studies were evaluated in areas such as cardiology and diseases of the circulatory system, neurology, gastrology, transplantology, rheumatology, diabetes and diseases of the digestive system, oncology and gynecology. The analysis of the specialized literature demonstrates that quality of life research is important in various fields of medicine, and the most frequently used instrument is the SF-36 questionnaire.on quality of life are important in various fields of medicine, and the most frequently used instrument is the SF-36 questionnaire.

Keywords: quality of life; health-related quality of life; SF-36; Low and Middle Income Countries (LMIC).

Introducere. În 1994, în cadrul Organizației Mondiale a Sănătății (OMS /WHO) a fost înființată departamentul, Calitatea Vieții (CV/QoL) a Organizației Mondiale a Sănătății (WHO_QoL), care a definit calitatea vieții drept „o percepție individuală a propriei poziții în viață, ținând cont de condițiile culturale, sistemul valorilor personale în concordanță cu scopurile, așteptările, normele și problemele personale. Calitatea vieții este influențată într-un mod complex de sănătatea fizică, relațiile cu alte persoane și caracteristicile mediului, fiind importante pentru o anumită persoană"[1].

Astfel, definiția de mai sus acoperă toate aspectele vieții umane, în științele medicale autorii folosesc mai des conceptul de *calitatea vieții legată de sănătate* (*CV LS*/ HRQoL). Definiția *CV LS* se bazează pe definiția OMS a sănătății, care definește sănătatea ca o stare de bunăstare fizică, mentală și socială completă și nu doar absența bolii sau a dizabilității[2]. *Calitatea vieții legată de sănătate* este acceptată ca o evaluare multidimensională a modului în care boala și tratamentul afectează sentimentul de funcționare generală și bunăstare

[1] WHO QoL Group. *The World Health Organization*, in: Soc SciMed. 1995, nr. 41, pp. 1403-1409; S. Al-Ruzzeh, T. Athanasiou, O. Mangoush, J. Wray, T. Modine, S. George, M. Amrani, *Predictors of poor mid-term health related quality of life after primary isolated coronary artery bypass grafting surgery*, in: British Heart Journal, vol. 91 (12), 2005, p. 1557.

al pacientului[3]. Actualte este definiția oficială a *calitatății vieții legată de sănătate* (*CV LS*) este „un concept pe mai multe domenii care reprezintă percepția generală a pacientului asupra efectului bolii și al tratamentului asupra aspectelor fizice, psihologice și sociale ale vieții[4]. Un motiv principal pentru care se pune accent pe *CV LS* este că pacienții doresc să trăiască bine și mai mul, și este din ce în ce mai recunoscut ca fiind crucial pentru rezultatele generale ale acestora.

Provocările medicinei moderne includ nu doar prelungirea vieții pacientului, ci mai presus de toate îmbunătățirea și aducerea calității vieții bolnavului mai aproape de starea anterioară bolii, motiv pentru care în zilele noastre există un interes din ce în ce mai mare pentru cercetarea calității vieții. a persoanelor care suferă de diferite boli.

În procesul de tratament, pe lângă atingerea scopurilor medicale, implementarea obiectivelor non-medicale joacă un rol important, care include îmbunătățirea stării de bine a pacientului, permițând funcționarea fizică și socială eficientă. Acest lucru este deosebit de important în cazul bolilor cronice sau incurabile în care nu este posibilă atingerea integrală a obiectivelor medicale asumate. Apoi, obiectivele care vizează îmbunătățirea calității vieții unui anumit pacient devin mai importante.

Materiale şi metode

Pentru atingerea obiectivelor trasate în cadrul proiectului „Phage treatment and wetland technology as intervention strategy to prevent dissemination of antibiotic resistance in surface waters (PhageLand)”, a fost realizat studiul secundar, cu obiectivul de analiza instrume de cercetara socilogie satandardizate contemporane la subiectul proiectului de cercetare pentru țările cu venituri mici și medii.

Estimarea calității vieții cu instrumentele standardizate internaționale este o soluție eficientă pentru populația din țările cu venituri mici și medii. Conform listei de economii a Băncii Mondiale anunțată în 2021 (https://www.worldbank.org), țările cu venituri mici (ȚVM) sunt definite ca acelea cu un venit național brut (PIB) pe cap de locuitor de 1.035 USD și mediu inferior. Țările cu venituri mici și medii (TVMM / LMIC) sunt cele cu un PIB pe cap de locuitor între 1.036 USD și 4.045 USD. În prezent, există 29 de ȚVM și 50 de ȚVMM, majoritatea în Africa și Asia și doar două în Europa (Moldova și Ucraina). Apoi, printre țările cu venituri medii superioare (UMIC), 12 din 56 de țări (*Albania, Armenia, Azerbaidjan, Belarus, Bosnia şi Herţegovina, Bulgaria, Kazahstan, Kosovo, Muntenegru, Macedonia de Nord, Federația Rusă și Serbia*) sunt cele europene.

Cercetarea privind calitatea vieții este o expresie a unei abordări holistice a pacientului. Totodată, este metodă eficientă pentru determinarea astectelor atât subiective, cât și uneori formularea unor raspunsuri.

Sinteza /reviul narativ a presupus colectarea de informații din baze de date internaționale cu acces deschis – PubMed, Google Scholar, Medline, utilizând cuvinte-cheie: „calitatea vieții”, „calitatea vieții legată de sănătate”, „**țările cu venituri mici și mijlocii**”, „Organizația Mondială a Sănătății / WHO”, „instrumente sociologice”, „36-Item Short Form Survey /SF-36”, „World Health Organization Quality of life /WHO QoL”. Au fost analizate circa 200 de surse bibliografice și au fost reținute în funcție de relevanță – 47 de surse. Limbile de publicare a surselor bibliografice selectate au fost: engleza şi româna. La sumarizare sintezei narative a fost selectat instrumentul sociologic, care o corespuns cerințelor obiectivului de

[3] S. Al-Ruzzeh, T. Athanasiou, O. Mangoush, J. Wray, T. Modine, S. George, M. Amrani, *Predictors of poor mid-term health related quality of life after primary isolated coronary artery bypass grafting surgery*, in: British Heart Journal, vol. 91 (12), 2005, p. 1557.

[4] DF. Cella, *Measuring quality of life in palliative care*, in: Semin Oncol 1995;22(2 Suppl 3), pp. 73-81.

studii proiectului multilateral PhageLand. Protocolul cercetării a fost avizat pozitiv de către Comitetul de Etică a Cercetării al USMF ,,Nicolae Testemițanu" nr. 7 din 09.01.2022

Rezultate

Conceptul *calitatea vieții* este crucial pentru pacienți și important pentru evaluarea tehnologiei medicale. Pe de altă parte, este un concept dificil de măsurat. Iar, majoritatea cercetătorilor, confirmă că atât durata vieții, cât și calitatea vieții sunt importante. Totodată, sensul *calitatea vieții* înaltă și *foarte bună* poate fi diferită în diferite subgrupe de cercetare. Nu există o definiție unică a calității vieții, in pofida faptului ca au existat multe încercări de a o sistematiza / formula. Definiția Organizației Mondiale a Sănătății (OMS) se numără printre definițiile mai cuprinzătoare ale calității vieții. OMS definește calitatea vieții ca, *percepția indivizilor* asupra poziției lor în viață în contextul culturii și sistemelor de valori în care trăiesc, și în relație cu obiectivele, așteptările, standardele și preocupările acestora.

Calitatea vieții (CV) este un concept larg afectat într-un mod complex de sănătatea fizică a persoanei, starea psihologică, nivelul de independență, relațiile sociale, convingerile personale și relația acestora cu trăsăturile esențiale ale mediului înconjurător"[5].

Pentru o evaluare detaliată a calității vieții ar trebui să fie măsurați parametri: sănătatea fizică și mentală, bunăstarea generală, severitatea simptomelor, funcționarea socială. Totodată, nu se uită de importanți așa factori, cum ar fi tulburările de somn, performanta sexuală. În recomandatele ale Agenției Europeană pentru Medicamente (EMEA), a fost menționat că chestionarele de evaluare a calității vieții trebui au următoarele caracteristici: 1) utilitatea (validitate) – unitate de măsura în carea fost apreciat un subiect de test; 2) sensibilitate (reacție) la detectarea, care au loc într-un subiect detest; 3) fiabilitatea pentru a primi aceleași rezultate într-un test de repetare. Mai mult ca atât, acestea ar trebui să fie practice, adecvate pentru o anumită condiție, simple la traducere în limbile locale / din regiune, să prevadă marcare ușoară, economice și create pentru auto-completare de persoane din grupul de test.

Caracteristicile chestionarelor generale selectate de evaluare a calității vieții

Așadar, chestionarele de evaluarea calitățiivieții pot fi împărțite în trei grupe de bază:

1) **chestionarele generale sunt** folosite pentru a examina **HRQoL** într-o gamă largă, sunt folosite la oameni sănătoși și bolnavi cu diverse probleme de sănătate. Avantajul lor este că rezultatele pot fi comparate la diferite grupuri de subiecți. Dezavantajul este că nu sunt foarte sensibili la schimbările cauzate de tratament într-o anumită entitate de boală;

2) **chestionarele specifice bolii** au o aplicație mai restrânsă, privind un anumit grup de pacienți, însă sunt mai sensibile la schimbările stării de sănătate. Acestea sunt împărțite în chestionare specifice bolii, menite să evalueze calitatea vieții la pacienții cu o anumită boală sau pentru a evalua impactul unui anumit grup de medicamente asupra calității vieții și chestionare specifice bolii, care pot fi utilizate pentru a examina un grup de pacienți ce suferă de aceeași boală;

3) **chestionarele mixte** conțin unele elemente ale unui chestionar general, dar sunt destinate unei anumite afecțiuni. Acestea includ chestionare ad-hoc, pregătite special pentru un anumit studiu clinic și utilizate numai în cadrul acestuia. ***Specialiștii implicați în cercetarea calității vieții recomandă a mai multor chestionare***.

Chestionarele generale sunt aplicate pentru a evalua factorii mentali, intelectualiși fizici, indiferent de starea de sănătate, precum și prezența unor altor boli. Aceste sunt utilizate în rândul populației generale, atât la subiecții sănătoși și la pacienții ale căror simptome sunt de severitate înaltă.

[5] A. Spinei, *Oportunități în prevenirea cariei dentare la copii cu dizabilități.* Teză de doctor habilitat în științe medicale, Chișinău, 2018.

Chestionarul SF-36

Chestionarul *SF-36* este un instrument general pentru măsurarea calității vieții legate de sănătate. Chestionarele sunt instrumentele cele mai frecvent utilizate pentru a măsura nivelul calității vieții. Chestionarul *SF-36* poate fi folosit de persoane cu vârsta peste 18 ani, persoane sănătoase și persoane cu diferite boli. Chestionarul utilizat în prezent este a doua versiune (v. 2), creată în 1998 pe baza *SF-36* pe baza *SF-36* (v. 1); este format din 36 de întrebări în 11 categorii care vă permit să distingeți 8 aspecte ale calității vieții, precum: funcționarea fizică (FF) – conține 10 itemi, rolul fizic (RF) – 4 itemi, dureri somatice (DS) – 2 itemi, sănătate generală (SG) – 5 itemi, vitalitate (VT) – 4 itemi, funcționare socială (FS) – 2 itemi, limitări în îndeplinirea rolurilor rezultate din probleme emoționale/rol emoțional (RE) – 3 itemi, sănătate mintală (SM) – 5 itemi. În plus, starea de sănătate este evaluată comparativ cu anul precedent. Categoriile sunt combinate în două domenii colective: sănătatea fizică (Physical Health Summary) – calculată ca medie a FF, RF, DS și SG, și sănătatea mintală MHS (Mental Health Summary) – media scalelor VT, FS, RE și SM. Modul de răspuns la grupuri individuale de întrebări variază, de la scale Likert dihotomice (da/nu) la 3, 5 și 6 puncte. După calcularea, după reguli specifice, a punctelor din toate cele 8 categorii, rezultatul este o scală de 100 de puncte de la 0 la 100, unde un scor mai mare înseamnă o calitate mai bună a vieții. Forma standard a SF-36 examinează calitatea vieții pe baza ultimelor 4 săptămâni. Acest chestionar are o versiune în limbă română furnizată de *Medical Outcomes Trust and Quality Matric Incorporated* și norme pentru populația de oameni sănătoși cu boli cronice specifice.

Chestionarul SF-12

Scala *SF-12* evaluează calitatea vieții în categorii fizice și mentale. Fiecare categorie constă dintr-o evaluare a 4 subscale punctate până la maximum 50 de puncte.

Scorurile de sănătate fizică (SF) includ următoarele subscale: Funcționare fizică (FF), Rolul limitărilor fizice (RP), Durerea somatică (DS) și Sănătatea generală (SG). Rezumatul componentelor fizice (PCS) este media valorilor acestor subscale. Categoria Scorurilor de sănătate mintală (SSZM) include 4 subscale: Vitalitate (VT), Funcționare socială (FS), Rolul limitărilor emoționale (RE) și Sănătate mintală (MH). Scorul mediu pe aceste subscale (Mental Component Summary, MCS) este un indicator al calității vieții în categoria de sănătate mintală. Evaluarea pe scara SF-12 se bazează pe un standard extern. Standardele dezvoltate pentru populația SUA în 1998 au fost adoptate ca standard. S-a demonstrat că acest model nu diferă semnificativ de modelul din populația din nouă țări europene.

Chestionar scurt – scurt 6D – este o modificare a chestionarului *SF-36*. Conține 11 itemi incluși în chestionarul SF-36, care permit evaluarea a 6 dimensiuni ale calității vieții: funcționare fizică, limitări de rol, funcționare socială, durere, sănătate mintală și vitalitate. Fiecare dintre aceste 6 dimensiuni are 4 până la 6 niveluri posibile de calitate a vieții. Fiecare nivel este notat pe o scară de la 0 la 1. Nivelul 1, în fiecare dimensiune, nu reprezintă nicio pierdere a sănătății sau funcționare deplină în acea dimensiune; astfel, statutul „111111” înseamnă sănătate perfectă. În schimb, „000000”, ceea ce înseamnă cea mai proastă calitate posibilă a vieții.

Chestionar european – Euro-Quality of Life Questionnaire (EQ-5D) – este un chestionar general care poate fi folosit după vârstă de 12 ani. A fost creat în 1987 de o echipă multicentrică și interdisciplinară de experți europeni, EuroQoL Group. Folosit inițial ca un chestionar suplimentar, acum este folosit din ce în ce mai mult ca instrument independent. Este format din două părți. Partea I – descriptivă, include evaluarea *HRQoL* în următoarele categorii: 1 – capacitatea de mișcare, 2 – autoîngrijire, 3 – activități obișnuite, 4 – dureri și

disconfort, 5 – anxietate și depresie. Dificultățile legate de sănătate din fiecare dintre aceste categorii sunt descrise ca trei niveluri: fără probleme, probleme ușoare/ severitate moderată, incapacitate de a efectua activități/severitate înaltă. Partea a II-a (așa-numita *EQ-VAS*) este o scală vizuală analogică cu care pacientul își evaluează starea actuală de sănătate pe o scară de la 0 (cea mai proastă stare de sănătate imaginabilă) la 100 (cea mai bună stare de sănătate imaginabilă). Chestionarul este interpretat folosind ghidurile disponibile. Se recomandă ca rezultatele să fie prezentate pentru fiecare dintre cele trei niveluri de rating ale categoriilor individuale (1 – *fără restricții*, 3 – *incapacitatea de a efectua activitățile*). Acest instrument este utilizat pentru persoanele cu dizabilități motorice.

Chestionarul Organizației Mondiale a Sănătății Calitatea vieții – BREFF (WHO QoL-BREFF) – este un instrument relativ nou pentru examinarea calității vieții. Acesta a fost creat pe baza chestionarului *WHO QoL-100*, dezvoltat la începutul anilor 1990 la solicitarea Organizației Mondiale a Sănătății ca instrument universal de cercetare pentru evaluarea calității vieții; este utilizat pentru a evalua calitatea vieții persoanelor sănătoase și bolnave, atât în scopuri cognitive, cât și clinice. Conține 26 de întrebări care analizează patru domenii ale vieții: fizic, psihologic, social și de mediu. Chestionarul contine si doua intrebari analizate separat: intrebarea 1 referitoare la individ, perceptia generala a calitatii vietii si intrebarea 2 privind perceptia individuala asupra propriei sanatati. Punctajul întrebărilor variază de la 1 la 5 și este pozitiv, calitatea vieții este mai bună cu cât numărul de puncte este mai mare.

Conform ultimelor date ale OMS, calitatea vieții cuprinde mai multe domenii cheie, numite domenii / parametrii. Aceste sunt elemente de baza a chestionarelor standartizate. La nivel mondial, s-au realizat peste 1000 de studii în ultimii zeci de ani în care au fost utilizare chestionarea ***SF-36, SF-12, Chestionar scurt – scurt 6D, EQ-5D, WHO QoL-BREFFm WHO QoL, SWLS***. În tabelul mai jos sunt sistemtizate parametrii și itemii în domenii de bază ale calității de viață legată de sănătate.

Primele patru domenii ale calității vieții enumerate în tabelul de mai sus includ aspecte care pot fi direct afectate de sănătate și de utilizarea medicamentelor și a tehnologiei medicale, în timp ce ultimele două domenii (*mediu și valori și convingeri personale*), deși importante, este posibil să nu fie afectată la fel de frecvent de utilizarea tehnologiilor medicale (*inclusiv medicamente*). Acest accent mai restrâns asupra calității vieții din cauza stării de sănătate se numește *calitatea vieții legată de* sănătate.

Pacientul sau persoana care doresc să înțeleagă valoarea unui tratament ar putea include ultimele două domenii sau ar putea presupune că nu se vor schimba și apoi se vor concentra mai specific pe aspectele direct afectate de tehnologiile de sănătate. *Calitatea vieții legată de sănătate* este multidimensional (conține mai multe elemente și domenii), inclusiv domenii fizice, psihologice, funcționale și sociale legate de percepția unei persoane asupra calității vieții afectate de starea de sănătate. Rezultă, deci, că încercările de măsurare *calitatea vieții legată de sănătate* vor încerca să capteze aceste domenii.

Cercetătorii au demonstrat că evaluarea și gestionarea simptomelor în afara vizitelor medicale obișnuite sunt fezabile și îmbunătățesc rezultatele. Integrarea tehnologiei pentru o mai bună monitorizare și management al simptomelor poate fi vitală pentru îngrijirea integrată, îmbunătățirea *calității de viața* și rezultate mai bune.

Tabelul 1.

Domeniile Organizației Mondiale a Sănătății ale calității vieții

	Domenii	***Itemii încorporate în domenii***
calității vieții legată de sănătate	1. Sănătate fizică	•Energie și oboseală •Durere și disconfort •Timpul suficient pentru somn și odihna
	2. Sănătate psihologică	•Imaginea și aspectul corpului •Sentimente negative •Sentimente pozitive •Stimă de sine •Gândire, învățare, memorie și concentrare
	3. Nivel de independență	• Mobilitate • Activități din viața de zi cu zi • Dependența de medicamente și ajutoare medicale • Capacitate de lucru
	4. Relații sociale	• Relatii personale • Suport social • Activitate sexuală
	5. Mediu	• Resurse financiare • Libertate, siguranță fizică și securitate • Sănătate și asistență socială: accesibilitate și calitate • Mediul acasă • Oportunități pentru dobândirea de noi informații și abilități • Participarea și oportunitățile de recreere și petrecere a timpului liber • Mediul fizic (poluare, zgomot, trafic, climă) • Transport
	6. Valori și convingeri personale	• Religie • Spiritualitate • Convingerile personale

După ce instrumentele sunt puse în aplicare pentru a recunoaște problemele de suferință și *calitatea vieții legată de sănătate*, lucrătorii din sistemul de sănătate ar trebui să se concentreze asupra modului de abordare a acestor simptome. O temă recurentă, în special în ceea ce privește componenta psihosocială a *calitatea vieții legată de sănătate*, este coordonarea și integrarea îngrijirii. Integrarea cu adevărat a serviciilor psihosociale în îngrijirea pacienților palliative, necesită mai multe componente cheie. Acestea include: (1) managerii de îngrijire psihosocială care pot face legătură între serviciile disponibile din asistența medicală primară, (2) urmărirea sistemică a simptomelor și aderarea la recomandările de

tratament, instrumente, (3) educarea pacientului cu privire la problemele psihosociale și importanța auto-îngrijirii, (4) tratamente psihosociale scurte bazate pe dovezi care pot fi executate de managerii de îngrijire sub supravegherea specialiști și (5) un model de management care să permită escaladarea treptată a intervenției pe baza liniilor directoare și a răspunsului la tratament. O parte a unui model de management ar putea include, de asemenea, mijloace mai puțin tradiționale de abordare a problemelor psihosociale. Ghidurile pentru pacienții paliatipi recomandă o abordare integrată în domeniul sănătății psihologice și relațiilor sociale.

În unul din obiectivele ale proiectului ,,PhageLand" a fost evaluarea Cunoștințelor, Atitudeni și Practici populației privind utilizarea nejustificată preparatelor antibacteriene. În tabelul 2, este vizibil demonstrată legatura satistică dintre ,,atitudini" de negrlegarea față de problema și starea de ,,sănătatea mintală" / ,,rol emoțional" / ,,stari de depresie".

Tabelul 2.

Rezultatele corelației în funcție de parametrii chestionarelor *SF-36* și chestionarului Cunoștințelor, Atitudeni și Practici a populației privind fenomenul de utilizarea nejustificată preparatelor antibacteriene.

	Cunoștințe	**Atiduneni**	**Practici**	*****
1.Funcție fizică (FF)	0,33*	0,55*	0,33*	p<0.05
2. Rol fizic(RF)	0,33*	0,55*	0,33*	p<0.05
3.Durere somatică (DS)	0,33*	0,55*	0,33*	p<0.05
4.Sănătate generală (SG)	0,33*	0,55*	0,33*	p<0.05
5.Vitalitate (VT)	0,33*	0,55*	0,33*	p<0.05
6.Funcție socială (FS)	0,33*	0,55*	0,33*	p<0.05
7.Rol - emoțional (RE)	0,33*	0,55*	0,33*	p<0.05
8.Sănătatea mentală (SM)	0,33*	0,55*	0,33*	p<0.05

Așadar, putem să contăm pe faptul că utilizare chestionarelor generalizate privind calitatea vieții este o metodă la fel de utilă în determinarea problemelor de sănătate publică a societății.

Discuții: În ultimii cincisprezece – douzeci de ani, cercetătorii naționali au început mai frecvent să utilizeze instrumente sociologice standandartizate de organizații internaționale în domenii științifice sănătate: chirugia, stomatologia, pediatrică, igienă, medicină socială și management[6]. De multe ori, cercetătorii caută instrumente, bazându-se pe metodologia studiului empiric, de aceea este important ca instrumentul să fie standartizat și fezibil conform criteriilor biostaticii / statsticii medicale. Pentru realizarea studiilor comparabile și fezabile la nivel european, cercetătorii din Republica Moldova utilizează chestionare standardizate, fiind utilizate chestionarul *SF-36* – pentru populație matură, *PedQol* pentru populație pediatrică[7]. Evalurea instrumentului socilogic cu coeficientul Cronbach alfa este conștiințezare

[6] A. Ferdohleb, *Eficiența clinico-funcțională a tratamentului chirurgical al stricturilor biliare benigne.* Teză de doctor habilitat în științe medicale, Chișinău, 2020.

[7] A. Ferdohleb, *Eficiența clinico-funcțională a tratamentului chirurgical al stricturilor biliare benigne*, Chișinău, 2020; A. Spinei, *Oportunități în prevenirea cariei dentare la copii cu dizabilități.* Teză

internă a chestionarului[8]. Totodată, mare majoritatea studiilor sunt finalizate cu elaborarea chestionarelor elaborate de autori / cercetătorii a studiului, care sunt prezentate la finalul cercetării. Aceste instrumente în mod obligatoriu trebuie să fiu verificate la fezabilitate prin intermediul programelor statistice, testelor statistice, coeficientul Cronbach etc.[9].

Concluzii. Dovezile cu privire la importanța *calitatea vieții legată de sănătate* continuă să se acumuleze în toate aspectele îngrijirii pacienților, inclusiv supraviețuirea generală și alte rezultate cheie. Există și continuă să evolueze intervenții care îmbunătățesc *calitatea vieții legată de sănătate* global, inclusiv simptome fizice, simptome psihosociale și toxicitate financiară. Instrumentul cel mai frecvent utilizat pentru evaluarea calității vieții în cadrul lucrărilor de cercetare analizate a fost chestionarul *SF-36*. Al doilea chestionar folosit frecvent a fost formularul *EQ-5D*. La fel, s-au folosit adesea chestionare *SF-36* modificate, în cardiologie și boli ale sistemului circulator a fost forma *SF-12*, iar în reumatologie și boli ale sistemului digestiv *SF-6D*. Versiunea prescurtată a *WHO-QoL* a fost folosită în reumatologie. Chestionarul *SF-36* a fost adesea combinat cu instrument general *EQ-5D* de evaluare a calității vieții. Cercetătorii din țară la fel utilizează chestionale generale (S*F-36, PedQoL, WHO-QoL*).

de doctor habilitat în științe medicale, Chișinău, 2018; G. Gorbunov, *Impactul migrației parentale de muncă asupra stării sănătății copiilor*. Teză de doctor habilitat în științe medicale, Chișinău, 2022; V. Hotineanu, E. Darii, V. Cazacov, N. Negarî, *Aspecte medico-sociale a dizabilității* şi *calităţii vieţii la pacienţii cirotici chirurgical asistaţi.* in: Arta Medica, 2019; 3(72), p. 137; A. Ferdohleb, D. Gamureac, L. Spinei, *Particularități ale calității vieții copiilor cu maladii oncohematologice,* in: Sănătate publică, economie și management în medicină, 2020; 5(87), pp. 63-68.

[8] A. Ferdohleb, C. Croitoru, E. Ciobanu, *Instrumente de cercetare în Sănătatea Publică* (culegere de chestionare). Print-Caro, 2023, p. 139.

[9] C. Croitoru, E. Ciobanu, A. Ferdohleb. *Validarea chestionarului: cunoștințe, atitudini și practici privind fenomenul de antibiorezistență la medici,* in: Arta Medica 2022; 3(84), pp. 4-15.

INDICII STATUSULUI IMUNO-INFLAMATOR LA PACIENȚII OBEZI CU INFECȚIE SARS COV-2

Indices of immune-inflammatory status in obese patients with SARS COV-2 infection

DOI: 10.5281/zenodo.8397394
CZU: 616-002-056+616-21:578.834

Tatiana GHELMICI
Cerc șt., Laborator de gastroenterologie USMF „Nicolae Testemițanu”
ORCHID 0000-0001-6566-2943
Email: glmtt14@gmail.com

Iulianna LUPAȘCO
Dr. hab. șt. med., cerc. principal, șef laborator de gastroenterologie USMF „N. Testemițanu”
ORCHID 0000-0002-1282-5080
Email: labgastroenterologie@usmf.md

Vlada-Tatiana DUMBRAVA
Dr. hab. șt. med., prof. univ., Disciplina de gastroenterologie USMF „N. Testemițanu”, Om Emerit
ORCHID 0000-0002-6866-1070
Email: vladadumbrava2020@gmail.com

Elena BEREZOVSCAIA
Cerc șt., Laborator de gastroenterologie USMF „Nicolae Testemițanu”
ORCHID 0000-0003-0360-745X
Email: elenaberezovskaia69@gmail.com

Tatiana BURDA
Șef secției gastroenterologie Spitalul Clinic Republican „Timofei Moșneaga”
ORCHID 0000-0002-1274-4002
Email: burdatatiana07@gmail.com

Daniella LUPAȘCO
Masterand, specialitatea „Nutriție Umană” USMF „Nicolae Testemițanu”, Laborator de gastroenterologie USMF „Nicolae Testemițanu”, Tehnolog în alimentație publică
ORCHID 0000-0003-1876-6322
Email: daniella.lupasco@gmail.com

Summary. The severe acute respiratory distress syndrome caused by the SARS-CoV-2 coronavirus caused one of the biggest pandemics that affect humanity in the last century. There is evidence that male sex, older age and obesity have been reported as major risk factors for mortality due to SARS-CoV2. Obesity being a chronic metabolic disease presents a key factor for the occurrence of complications, unfavorable evolution and hospitalization of patients with severe acute respiratory syndrome caused by SARS-CoV2. Considering the major prevalence of obesity in the world, these data are of particular importance, since obesity is associated with marked disturbances in the regu-

lation of the immune system with an inadequate immune-inflammatory response and increased risk of mortality in patients with COVID-19. In this context, the use of simple tests and indices such as the ratio between neutrophils and lymphocytes can serve as an index of the immune-inflammatory response and can allow earlier diagnosis of severe cases of COVID-19.

Keywords: Obesity, SARS-COV2, immune-inflammatory response, C-reactive protein, neutrophil-to-lymphocyte ratio index.

Introducere

Sindromul de detresă respiratorie severă acută cauzată de coronavirus (SARS-CoV-2) a provocat una dintre cele mai mari pandemii care au afectat omenirea în ultimul secol. Epidemia a început și s-a răspândit fulgerător pe teritoriul Asiei și apoi în restul lumii. La 11 martie 2020, Organizația Mondială a Sănătății (OMS) totuși a declarat COVID-19 ca fiind o boală pandemică[1]. Până la 31 ianuarie 2023, peste 670 de milioane de cazuri au fost raportate la nivel mondial; peste 6,8 milioane de decese confirmate, ceea ce caracterizează pandemia COVID-19 una dintre cele mai mortale pandemii din istorie[2]. Mai mult de 90% dintre cei infectați cu COVID-19 au prezentat simptome ușoare, dar restul au avut simptome clinic severe și fatale. Există dovezi care indică că factorii de risc pentru mortalitatea datorată coronavirusului-19 (COVID-19) includ sexul masculin, vârsta înaintată, obezitatea, hipertensiunea arterială, bolile cardiovasculare, bolile pulmonare obstructive cronice, diabetul zaharat și cancerul. Obezitatea, indicele de masă corporală (IMC) ridicat, au fost principalii factori de risc după vârstă, pentru prezicerea prognosticului pacienților spitalizați cu COVID-19[3].

Obezitate, fiind o maladie metabolică cronică, prezintă un factor cheie a cauzelor clinice cu evoluția nefavorabilă cu îndreptarea pacienților cu sindrom de detresă respiratorie acută severă condiționată de infecția SARS-CoV2. Până la 40% din populația lumii este supraponderală și obeză[4]. Acest lucru este îngrijorător, deoarece obezitatea este asociată cu tulburări marcate în reglarea sistemului imunitar și a răspunsului imunitar și cu un risc crescut de mortalitate la pacienții cu COVID-19[5].

Studiu care a fost realizat în Statele Unite ale Americii (SUA) cu participarea a 1482 de pacienți diagnosticați cu COVID-19, a constatat că 12% dintre pacienți spitalizați aveau comorbidități: 49,7% aveau hipertensiune arterială, 48,3% erau obezi, 34,6% aveau o boală hepatică cronică și 28,3% aveau diabet[6].

---

[1] V. Roccaforte, M. Daves, G. Lippi, M. Spreafico, C. Bonato, *Altered lipid profile in patients with COVID-19 infection*, in: J LAB PRECIS MED, 2021, n. 6, p. 2. doi: 10.21037/jlpm-20-98.

[2] "COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University". [online] https://gisanddata.maps.arcgis.com/apps/dashboards/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6 (consultat 30.07.2023).

[3] M. Sudhakar, S.B. Winfred, G. Meiyazhagan & D.P. Venkatachalam, *Mechanisms contributing to adverse out comes of COVID-19 inobesity*, in: MOLECULAR AND CELLULAR BIOCHEMISTRY, 2022, vol. 477, pp. 1155-1193.

[4] M. F. Landecho, M. Marin-Oto, B. Reca lde-Zamacona, I. Bilbao & G. Frühbeck, *Obesity as an adipose tissue dysfunction disease and a risk factor for infections–Covid-19 as a case study*, in: EUR. J. INTERN. MED., 2021, vol. 91, pp. 3-9.

[5] F. Sanchis-Gomar, C.J. Lavie, M.R. Mehra, B.M. Henry & G. Lippi, *Obesity and outcomes in COVID-19: when an epidemic and pandemic collide*, in: MAYO CLIN. PROC., 2020, vol. 95(7), pp. 1445-1453.

[6] S. Garg, L. Kim, M. Whitaker et al., *Hospitalization Rates and Characteristics of Patients Hos-*

Totodată, conform altor studii efectuate în acest domeniu la pacienții cu obezitate posibilitatea dezvoltării COVID-19 a fost de două ori mai mare decât la pacienții cu masa corporală normală[7]. La pacienții obezi, datorită capacității reduse a celulelor imune de a produce interferon în timpul replicării ARN viral, se formează tulpini virale noi, mai virulente[8]. Schimbarea funcțiilor celulelor imunocompetente la persoanele obeze joacă un rol semnificativ în dezvoltarea inflamației în diferite organe și țesuturi cu apariția complicațiilor cu evoluția nefavorabilă. În ultimul deceniu, problema obezității a devenit o problema mondială cu atragerea atenției specialiștilor din diferite domenii, inclusiv și privind interrelația dintre metabolismul lipidic și sistemul imunitar[9]. Actualmente sunt binecunoscute date că virusul SARS-CoV-2 provoacă simptome respiratorii și leziuni sistemice ale organelor cât și alte complicații, legate de afectarea metabolismului celular profund[10] și dereglarea răspunsului imun adecvat[11].

Scopul evaluarea unor indici a statutului imuno-inflamator la pacienții obezi cu infecția SARS-COV2**.**

Materiale și metode: Au fost investigați 44 de pacienți: bărbați 27 (61,62%), femei 17(38.8%). Vârsta medie a constituit 55,16± 4,5 ani. Pacienții au fost divizați în 4 loturi: lotul I (n=9) a constituit pacienții cu obezitate gradul I cu indexul masei corporale (IMC)= 30, lotul II (n=8) – cu obezitate gradul II, IMC = 35, și lotul III (n=10) pacienții cu obezitate severă IMC = 40, lotul IV au servit persoane fără obezitate (n=17). Gradul de obezitate a fost determinat de valoarea indicelui de masă corporală (IMC) – raportul dintre greutatea corporală în kilograme și pătratul înălțimii în metri (kg/m2)[12]. La toți pacienții au fost examinați parametrii de laborator – hemoleucograma completă cu determinarea elementelor uniforme prin metoda fluocitometrică, proteina C reactivă – printr-o metodă cantitativă imuno-turbodimetrică. Indicele raportului dintre neutrofile și limfocite NLR[13] se calculează prin împărțirea numărului absolut de neutrofile la numărul de limfocite[14]. Diagnosticul de

pitalized with Laboratory-Confirmed Coronavirus Disease 2019 – COVID-NET, 14 States, *March 1-30, 2020*, in: MMWR MORB MORTAL WKLY REP, 2020, vol. 69, pp. 458-464; I. Lupașco, E. Tcaciuc, V.-T. Dumbrava, I. Vengher, N. Taran, E. Berezovscaia, *Ghid de conduită a pacienților cu boli cronice difuze hepatice* în *condiții de pandemie cu COVID-19*, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu", Ediția a III-a, Chișinău: CEP „Medicina", 2022, 207 p.

[7] F.C. Richter, A. Alrubayyi, A. Teijeira Crespo, S. Hulin-Curtis, *Impact of Obesity and Sars-CoV-2 Infection: Implications for Host Defence - A Living. Review*, in: OXFORD OPEN IMMUNOL, 2021, vol. 2(1), p. iqab001. doi: 10.1093/oxfimm/iqab001.

[8] R. Honce, E.A. Karlsson, N. Wohlgemuth, L.D. Estrada, V.A. Meliopoulos, J. Yao, et al., *Obesity-related microenvironment promotes emergence of virulent influenza virus strains,* in: MBIO, 2020, vol. 11(2), p. e03341-19. doi:10.1128/mBio.03341-19

[9] V.Z. Rocha & P. Libby, *Obesity, inflammation, and atherosclerosis*, in: NAT REV CARDIOL, 2009, vol. 6, pp. 399-409.

[10] R. Baral, O. Ali, I. Brett, J. Reinhold, V.S. Vassiliou, *COVID-19: a pan-organ pandemic*, in: OXF MED CASE REPORTS, 2020, vol. 2020(12), p. omaa107. doi:10.1093/omcr/omaa107.

[11] M. Sudhakar, S.B. Winfred, G. Meiyazhagan & D.P. Venkatachalam, *Mechanisms contributing to adverse out comes of COVID-19 inobesity*, in: MOLECULAR AND CELLULAR BIOCHEMISTRY, 2022, vol. 477, pp. 1155-1193.

[12] WHO: "Obesity and overweight". [online] https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight (consultat 30.07.2023).

[13] L. Suliman, M. Elwasefy, N.S. Farrag, H.A. Tawab, H.W. Abdelwahab, T*he platelet-to-lymphocyte ratio versus neutrophil-to-lymphocyte ratio in prediction of COVID-19 outcome*, in: PULMONOLOGIYA, 2022, vol. 32(6), pp. 849-853. doi: 10.18093/0869-0189-2022-32-6-849-853.

[14] J.S. Moore, T.H. Aulet, *Colorectal cancer screening*, SURG CLIN NORTH AM., 2017, vol.

COVID-19 a fost evaluat prin simptome clinice și rezultatul reacției în lanț a polimerazei cu transcripție inversă (RT-PCR) și tomografia computerizată a plămânilor, conform protocolului[15]. Valorile orientative de referință sunt furnizate de laboratorul Synevo unde au fost efectuate analizele de laborator.

Studiul nostru prezintă o serie de cazuri retrospective: 44 de pacienți spitalizați consecutiv cu diagnostic confirmat de COVID-19 la Spitalul Clinic Republican „Timofei Moșneaga", Chișinău, Republica Moldova. Pacienții au fost apitalizați în secția COVID-19 în perioada an.2020 până în luna februarie anul 2022. Decizia Comitetului de etică a cercetării din cadrul Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemitanu" Chișinău, Republica Moldova, Nr. 10 din 28.12.2020. Toți pacienții au fost de acord voluntar să participe la studiu și au semnat un acord informat (consimțământ informat). Datele clinice au fost colectate folosind un protocol standardizat.

Datele au fost extrase din dosarele de sănătate electronice ale pacientului folosind un protocol de date standardizat. Parametrii studiați au inclus metode epidemiologice, clinice, de laborator și instrumentale de cercetare a pacientului. Informațiile examinate au inclus date demografice, istoric medical, comorbidități majore, simptome clinice, constatări fizice și constatări de laborator. Fișele medicale ale pacienților au fost analizate de un grup de cercetare de profil gastroenterologic[16].

Analiza statistică: procentele și mediile cât și eroarea mediei au fost utilizate pentru evaluarea și analiza variabilelor, semnificația diferențelor (p) a fost evaluată cu ajutorul testului U Mann-Whitney.

Cercetarea a fost realizată în cadrul programului de stat „Bolile cronice hepatice și pancreatice: aspecte nutriționale și chirurgicale" cu cifrul 20.80009.8007.37.

Rezultatele proprii și discuția rezultatelor obținute: Acest studiu a avut ca scop evaluarea stării imuno-inflamatorii la pacienții cu SARS-CoV-2 în faza acută de infecție, pe perioada spitalizării. Studiul a relevat o scădere a numărului de limfocite la pacienții cu obezitate severă din lotul III (IMC=40) 1,17± 0,1 10^3/ul, p≤0,001, comparativ cu lotul I (IMC=30) -2,5 ± 0,2 10^3/ul. p≤0,05, cu lotul II (IMC=35) -2±0,1 10^3/ul, p≤0,001 și cu lotul IV-1,45±0,2 10^3/ul, p≤0,01.

În procesul analizei *neutrofilelor* a fost identificată o creștere a parametrilor odată cu creșterea *IMC:* cu cele mai mari indici în lotul III (IMC=40) 5,16± 0,05 10^3/ul p≤0,01, comparativ cu lotul I (IMC=30) - 3,9 ±0,3 10^3/ul, p≤0,05, lotul II (IMC=35)-4,7±0,12 10^3/ul , p≤0,05 și IV-1,45± 0,2 10^3/ul, p≤0,01.

Au fost depistate valori ridicate semnificativ al coeficientului NLR proporțional gradului de obezitate: fiind apreciat în lotul III cu IMC=40 - 4,4, în lotul II cu IMC=35 – 2,4 în lotul I cu IMC =30 – 1,6. Cu cât gradul obezității este mai mare, atât și nivelul stresului fiziologic depistat cu ajutorul coeficientului utilizat este mai adânc.

Totodată au fost depistate date interesante privind creșterea nivelului acut al proteinei C reactive cu valori maximale în lotul III (IMC=40). - 48,6±2,6 mg/l, p≤0.001, în lotul II (IMC=35) - 46,6±3.3 mg/l, p≤0.001, în lotul I.(IMC=30) - 44,4±9.4 mg/l, p≤0.001 și în lotul IV - 45,3±8 mg/l, p ≤0.001.

97(3), p. 487- 502. doi:10.1016/j.suc.2017.01.001.

[15] Gh. Curocichin, V. Șalaru, L. Gîțu, *Protocolul clinic standardizet pentru medicii de familie. Infecția cu coronavirus de tip nou COVID-19. Pentru aplicare în cazul de sfășurării Scenariului 3 din Planul de pregătire și răspuns, la infecția cu coronavirus de tip nou COVID-19,* Chișinău, 2020, 6 p.

[16] E. Mortaz, S.D. Alipoor, I.M. Adcock, S. Mumby, L. Koenderman, *Update on Neutrophil Function in Severe Inflammation,* in: FRONT. IMMUNOL., 2018, vol. 9, p. 2171. doi: 10.3389/fimmu.2018.02171.

Rezultatele noastre de laborator au relevat o relație semnificativă statistic între obezitate și severitatea COVID-19 și indicatorii stării imuno-inflamatorii. Datele publicate anterior au sugerat, de asemenea, că pacienții obezi au deficiențe semnificative ale sistemului imunitar și sunt mai expuși unui risc sever de COVID-19, stres fiziologic, în comparație cu pacienții non-obezi[17].

În inflamația cronică sunt eliberate celule supresoare granulocitare imunoreglatoare, de origine mieloidă din măduva osoasă, care pot crește numărul de leucocite periferice cu până la 10% și pot reduce numărul și funcția limfocitelor (Lf)[18].

În cazul unui răspuns inflamator hiperintens, infecția cu SARS-CoV-2 distruge limfocitele (ducând la limfopenie), predominant limfocitele T[19] și celulele killer naturale (T-NK), regulatori ai controlului infecțiilor virale[20]. Datorită exprimării crescute a receptorului inhibitor NKG2A de către limfocitele citotoxice[21], activitatea celulelor T NK- și CD8+ este afectată cu dereglarea sistemului imunitar[22]. Limfocitele – una din componentele imunității adaptive, care sunt constituite dintr-o varietate de celule (celule B, celule T CD4 pozitive, CD4/CD8 – negative sau CD8 pozitive; celule T-killer native), furnizând un răspuns specific antigenului reglat de complexul prinicipal de histocompatibilitate (MHC) clasa I. Limfocitele sunt implicate activ în răspunsul gazdei la viruși, celule tumorale și atopie[23].

Neutrofilele sunt celule sanguine responsabile pentru prima linie a răspunsului imun al gazdei împotriva agenților patogeni, inclusiv chemotaxia, fagocitoza, eliberarea de specii reactive de oxigen (SRO) și citokine[24]. În focarul inflamației, neutrofilele cresc aderența monocitelor, care ulterior se transformă în macrofage. Neutrofilele joacă un rol important de reglare în imunitatea adaptivă și sunt principalele celule efectoare în răspunsul inflamator sistemic (RIS). Neutrofilele secretă o serie de citokine și chemokine proinflamatorii și imunomodulatoare care recrutează, activează și programează celulele dendritice, celulele B, celulele NK, CD4, CD8, celulele T γδ și celulele stem mezenchimale[25]. Neutrofilele secretă

[17] F. Gao, K.I. Zheng, X.B. Wang, Q.F. Sun, K.H. Pan, T.Y. Wang et al., *Obesity is a risk factor for greater COVID-19 severity*, in: DIABETES CARE, 2020, vol. 43, pp. e72-e74.

[18] S. Kim, M. Eliot, D.C. Koestler, W.C. Wu & K.T. Kelsey, *Association of neutrophil-to-lymphocyte ratio with mortality and cardiovascular disease in the Jackson Heart Study and modification by the Duffy antigen JAMA,* in: CARDIOL, 2018, vol. 3(6), pp. 455-462. doi: 10.1001/jamacardio.2018.1042.

[19] L. Tan, Q. Wang, D. Zhang, J. Ding, Q. Huang, Y.-Q. Tang, Q. Wang, H. Miao, *Lymphopenia predicts disease severity of COVID-19: A descriptive and predictive study,* in: SIGNAL TRANSDUCT. TARGET. THER., 2020, vol. 5, pp. 1-3. doi: 10.1038/s41392-020-0148-4.

[20] C. Qin, L. Zhou, Z. Hu, S. Zhang, S. Yang, Y. Tao, C. Xie, K. Ma, K. Shang, W. Wang et al., *Dysregulation of Immune Response in Patients with Coronavirus 2019 (COVID-19) in Wuhan, China*, in: CLIN. INFECT. DIS., 2020, vol. 71, pp. 762p768. doi: 10.1093/cid/ciaa248.

[21] M. Zheng, Y. Gao, G. Wang, G. Song, S. Liu, D. Sun, Y. Xu, Z. Tian, *Functional exhaustion of antiviral lymphocytes in COVID-19 patients*, in: CELL. MOL. IMMUNOL., 2020, vol. 17:533–535. doi: 10.1038/s41423-020-0402-2.

[22] L. Antonioli, M. Fornai, C. Pellegrini, C. Blandizzi, *NKG2A and COVID-19: Another brick in the wall*, in: CELL. MOL. IMMUNOL., 2020, vol. 17, p. 672–674. doi: 10.1038/s41423-020-0450-7.

[23] D.F. LaRosa, J. Orange, *Lymphocytes*, in: J. ALLERGY CLIN. IMMUNOL., 2008, vol. 121, pp. S364–S369. doi: 10.1016/j.jaci.2007.06.016.

[24] E. Mortaz, S.D. Alipoor, I.M. Adcock, S. Mumby, L. Koenderman, *Update on Neutrophil Function in Severe Inflammation,* in: FRONT. IMMUNOL., 2018, vol. 9, pp. 2171. doi: 10.3389/fimmu.2018.02171.

[25] Y. Li, W. Wang, F. Yang, Y. Xu, C. Feng, Y. Zhao, *The regulatory roles of neutrophils in adaptive immunity*, in: CELL COMMUN. SIGNAL., 2019, vol. 17, p. 147. doi: 10.1186/s12964-019-0471-y.

mediatori inflamatori care contribuie la degenerarea pereților vaselor de sânge, în timp ce limfocitele pot inhiba ateroscleroza[26]. Infecția COVID-19 suprimă activitatea celulelor imune, a limfocitelor T și a celulelor killer naturale[27], perturbă mecanismul imunitar protector prin inhibarea activității IFN-γ I, care contribuie la acumularea de neutrofile patogene în focarul inflamației[28] și, în consecință, a crește valoarea NLR la pacienții cu COVID-19, reflectând eșecul răspunsului imun de prima linie[29]. Raportul dintre neutrofile și limfocite (NLR) este luat ca parametru care arată impactul negativ al unui nivel ridicat de neutrofile, în faza acută a inflamației, pe fondalul scăderii limfocitelor, relevând prezența stresului fiziologic[30], reflectă starea răspunsului imun înnăscut, în principal datorată neutrofilelor, și imunității adaptative susținute de limfocite[31]. Indicele NLR, este cel mai studiat biomarker al progresiei bolii critice la pacienții cu COVID-19[32], ceea ce a fost confirmat de o serie de studii[33]. Dinamica NLR la un pacient individual poate oferi unele informații despre evoluția stresului fiziologic la care este supus. O scădere a NLR poate fi un semn favorabil, în timp ce o creștere a NLR poate indica eșecul tratamentului.

La pacienții în stare critică au fost înregistrate nivelele crescute a citokinelor inflamatorii circulante, (IL-2R, IL-6, IL-8, IL-10 și TNF) și a biomarkerilor proteinei C-reactive – CRP ș.a.), decât la pacienții cu COVID-19 cu faza ușoară și moderată[34]. Proteina C reactivă a fazei acute a inflamației, sintetizată în principal în ficat, a cărei transcrierea este influențată de citokinele IL-6 și IL-1. Este bine cunoscut ca un indicator al inflamației[35]. Un grup de cercetători a descoperit că nivelurile CRP în grupul cu COVID-19 sever au fost mai mari decât în grupul moderat[36] și au crescut în plasmă la pacienții cu COVID-19 cu obezitate cri-

[26] P. Sanchez-Salcedo, J.P. de-Torres, D. Martinez-Urbistondo et al., *The neutrophil to lymphocyte and platelet to lymphocyte ratios as biomarkers for lung cancer development*, in: LUNG CANCER, 2016, vol. 97, pp. 28-34. doi:10.1016/j.lungcan.2016.04.010

[27] A. el-Hag & R.A. Clark, *Immunosuppression by activated human neutrophils. Dependence on the myeloperoxidase system*, in: J. IMMUNOL., 1987, vol. 139, pp. 2406-2413.

[28] L. Antonioli, M. Fornai, C. Pellegrini, C. Blandizzi, *NKG2A and COVID-19: Another brick in the wall*, in: CELL. MOL. IMMUNOL., 2020, vol. 17, p. 672–674. doi: 10.1038/s41423-020-0450-7.

[29] T.S. Rodrigues, K.S. de Sá, A.Y. Ishimoto, A. Becerra, S. Oliveira, L. Almeida, A.V. Gonçalves, D.B. Perucello, W.A. Andrade, R. Castro et al., *Inflammasomes are activated in response to SARS-CoV-2 infection and are associated with COVID-19 severity in patients*, in: J. EXP. MED., 2021, vol. 218, p. e20201707. doi: 10.1084/jem.20201707.

[30] J.S. Moore, T.H. Aulet, *Colorectal cancer screening*, in: SURG CLIN NORTH AM., 2017, vol. 97(3), p. 487- 502. doi:10.1016/j.suc.2017.01.001.

[31] M. Song, B.I. Graubard, C.S. Rabkin, E.A. Engels, *Neutrophil-to-lymphocyte ratio and mortality in the United States general population*, SCI. REP., 2021, vol. 11, p. 464. doi: 10.1038/s41598-020-79431-7.

[32] M. Seyit, E. Avci, R. Nar, H. Senol, A. Yilmaz, M. Ozen, A. Oskay, H. Aybek, *Neutrophil to lymphocyte ratio, lymphocyte to monocyte ratio and platelet to lymphocyte ratio to predict the severity of COVID-19*, in: AM. J. EMERG. MED., 2021, vol. 40, pp. 110-114.

[33] A.G. Fois, P. Paliogiannis, V. Scano, S. Cau, S. Babudieri, R. Perra, G. Ruzzittu, E. Zinellu, P. Pirina, C. Carru et al., *The Systemic Inflammation Index on Admission Predicts In-Hospital Mortality in COVID-19 Patients*, in: MOLECULES, 2020, vol. 25, p. 5725. doi: 10.3390/molecules25235725.

[34] C. Qin, L. Zhou, Z. Hu, S. Zhang, S. Yang, Y. Tao, C. Xie, K. Ma, K. Shang, W. Wang et al., *Dysregulation of Immune Response in Patients with Coronavirus 2019 (COVID-19) in Wuhan, China*, in: CLIN. INFECT. DIS., 2020, vol. 71, pp. 762-768. doi: 10.1093/cid/ciaa248.

[35] Black, S., Kushner, I., Samols, D., *C-reactive protein*, in: JBIOL CHEM., 2004, vol. 279(47), pp. 48487-48490.

[36] L. Chen, H.G. Liu, W. Liu, J. Liu, K. Liu, J. Shang, *Analysis of clinical features of 29 patients with*

tică[37]. Conform ultimelor estimări ale Organizației Mondiale a Sănătății, peste 1 miliard de oameni din lume sunt supraponderali. Această problemă este relevantă indiferent de apartenența socială și profesională, zona de reședință, vârstă și sex. În țările dezvoltate economic, aproape 50% din populație este supraponderală, în Moldova este de 18,9%, dintre care 30% sunt obezi[38].

Obezitatea a devenit o problemă majoră de sănătate, în special în țările din prima lume, afectând aproximativ o treime din populația lumii[39]. Persoanele cu un indice de masă corporală (IMC) > 30 kg/m2 sunt clasificate drept obezi și dezvoltă un răspuns imunitar care, ca parte a sindromului metabolic, crește riscul de boli netransmisibile precum diabetul zaharat de tip 2, hipertensiunea arterială, bolile cardiovasculare, astmul bronșic și cancer[40].

Cel mai important factor în dezvoltarea obezității prezintă un dezechilibru energetic între procesele de liponeogeneză și lipoliză, în care se absoarbe mai multă energie decât se arde. Acest lucru duce la acumularea de trigliceride în adipocite, o creștere a masei de grăsime, o scădere a fluxului sanguin și hipoxie în țesutul adipos, moartea celulelor și stres mecanic asupra țesutului conjunctiv. Odată cu creșterea permeabilității intestinale și diseminarea de către produse bacteriene, se dezvoltă un răspuns inflamator cronic lent, care duce la dereglarea locală și periferică și polarizarea celulelor T limfocitare[41].

Pacienții obezi prezintă un risc crescut de COVID-19 sever în comparație cu pacienții non-obezi[42]. Obezitatea, indicele de masă corporală (IMC) ridicat, au fost principalii factori de risc după vârstă, pentru a prezice evoluția pacienților spitalizați cu COVID-19[43].

Spre deosebire de infecțiile bacteriene și microbiene, infecția cu SARS-CoV-2, pentru a se multiplica și a evita supravegherea imună, suprimă toate mecanismele de reglare ale celulei.

Hipoxia prelungită duce la dezvoltarea fibrozei locale și la disfuncția ulterioară a țesutului adipos[44]. Se cunoaște că obezitatea și sindromul metabolic afectează funcționarea organelor limfoide. În obezitate, infiltrarea lipidelor în măduva osoasă și timus perturbă

2019 novel coronavirus pneumonia, in: ZHONGHUA JIE HE HE HU XI ZAZHI, 2020, vol. 43(3), pp. 203-208.

[37] A. Mostaghim, P. Sinha, C. Bielick et. al., *Clinical outcomes and inflammatory marker levels in patients with COVID-19 and obesity at an inner-city safety net hospital*, in: PLOS ONE, 2020, vol. 15, p. e0243888.

[38] H. Ritchie, M. Roser, "Obesity". [online] https://ourworldindata.org/obesity (consultat 30.07.2023).

[39] K.M. Cautivo, A.B. Molofsky, *Regulation of Metabolic Health and Adipose Tissue Function by Group 2 Innate Lymphoid Cells*, in: EUR J IMMUNOL., 2016, vol. 46(6), pp. 1315-25. doi: 10.1002/eji.201545562

[40] E. Stolarczyk, *Adipose Tissue Inflammation in Obesity: A Metabolic or Immune Response?,* in: CURR OPIN PHARMACOL, 2017, vol. 37, pp. 35-40. doi: 10.1016/j.coph.2017.08.006.

[41] V. Schmidt, A.E. Hogan, P.G. Fallon, C. Schwartz, *Obesity-Mediated Immune Modulation: One Step Forward, (Th)2 Steps Back*, in: FRONT IMMUNOL., 2022, vol. 13, p. 932893. doi:10.3389/fimmu.2022.932893

[42] F. Gao, K.I. Zheng, X.B. Wang, Q.F. Sun, K.H. Pan, T.Y. Wang et al., *Obesity is a risk factor for greater COVID-19 severity*, in: DIABETES CARE, 2020, vol. 43, p. e72-e74.

[43] M. Sudhakar, S.B. Winfred, G. Meiyazhagan & D.P. Venkatachalam, *Mechanisms contributing to adverse out comes of COVID-19 inobesity*, in: MOLECULAR AND CELLULAR BIOCHEMISTRY, 2022, vol. 477, pp. 1155-1193.

[44] N. Halberg, T. Khan, M.E. Trujillo et al., *Hypoxia-inducible factor 1α induces fibrosis and insulin resistance in white adipose tissue*, in: MOL CELL BIOL, 2009, vol. 29, pp. 4467-4483.

structura țesutului limfoid și afectează negativ maturarea, diferențierea și activitatea celulelor imune, suprimă apărarea imună și îmbunătățește replicarea ARN virală[45].

Acest studiu a fost realizat de noi pentru a înțelege ce schimbări provoacă virusul SARS-CoV-2 în corpul uman și cu ce poate fi asociată dezvoltarea complicațiilor clinice la pacienți, luând în considerare indicatorii unui test clinic de sânge. Un test de sânge clinic este inclus în lista obligatorie de studii, astfel încât evaluarea stării pacientului pe baza acestui studiu este cea mai accesibilă și mai masivă. În procesul de evaluare a stării pacientului, în timpul infecției acute cu coronavirus, în studiul nostru, a fost utilizat și indicele raportului dintre numărul absolut de neutrofile și limfocite. Avantajele utilizării măsurătorii NLR sunt: simplicitatea, rapiditatea, preț redus și este asociată cu mai puțin disconfort pentru pacient, deoarece pentru testare sunt necesare doar valorile sângelui periferic. În plus, aceste valori sunt ușor de determinat în majoritatea laboratoarelor spitalicești[46].

Concluzii

La pacienții din lotul cu obezitate grad sever cu IMC = 40 au fost constatate cele mai mari modificări statistic semnificative al indicelui NLR, numărului de neutrofile și nivelului proteinei C reactive.

La pacienții din lotul cu obezitate grad sever cu IMC = 40, a fost depistat un număr redus de limfocite, ca indicator al imunității adaptative scăzute comparativ cu pacienții din alte loturi cu gradul obezității II și I.

Aprecierea raportului dintre neutrofile și limfocite concomitent cu proteina C-reactivă pot servi ca indice ale răspunsului imuno-inflamator și poate permite diagnosticarea mai precoce a cazurilor severe de COVID-19.

[45] R. Honce, E.A. Karlsson, N. Wohlgemuth, L.D. Estrada, V.A. Meliopoulos, J. Yao, et al., *Obesity-related microenvironment promotes emergence of virulent influenza virus strains,* in: MBIO, 2020, vol. 11(2), p. e03341-19. doi:10.1128/mBio.03341-19

[46] J. Cai, H. Li, C. Zhang, Z. Chen, H. Liu, F. Lei, J.-J. Qin, Y.-M. Liu, F. Zhou, X. Song et al., *The Neutrophil-to-Lymphocyte Ratio Determines Clinical Efficacy of Corticosteroid Therapy in Patients with COVID-19*, in: CELL METAB., 2021, vol. 33, pp. 258-269.e3. doi: 10.1016/j.cmet.2021.01.002.

EVALUAREA NUTRIȚIONALĂ A PACIENȚILOR CU PATOLOGII CRONICE HEPATICE CU AJUTORUL CHESTIONARULUI SPECIALIZAT

Nutritonal assessment of patients with chronic hepatic diseases using the specialized questionnaire

DOI: 10.5281/zenodo.8397418
CZU: 613.2:616.36-002:159.9.07

Daniella LUPAȘCO
Masterand, specialitatea „Nutriție Umană” la USMF „Nicolae Testemițanu”, Laborator de gastroenterologie, Tehnolog în alimentație publică
ORCHID 0000-0003-1876-6322
Email: daniella.lupasco@gmail.com

Vlada-Tatiana DUMBRAVA
Dr. hab. șt. med., prof. univ., Om Emerit, Disciplina de gastroenterologie USMF „N. Testemițanu”

ORCHID 0000-0002-6866-1070
Email: vladadumbrava2020@gmail.com

Iulianna LUPAȘCO
Dr. hab. șt. med., cercet. principal, șef laborator de gastroenterologie USMF „N. Testemițanu”
ORCHID 0000-0002-1282-5080
Email: labgastroenterologie@usmf.md

Inna VENGHER
Dr. șt. med., conf. cercet., Laborator de gastroenterologie USMF „N. Testemițanu”
ORCHID 0000-0001-9702-1059.
Email: innavengher@gmail.com

Elena BEREZOVSCAIA
Conf. cercet., Laborator de gastroenterologie USMF „N. Testemițanu”
ORCHID 0000-0003-0360-745X
Email: elenaberezovskaia69@gmail.com

Summary. Nowadays, the nutritional status analysis represents a topic of scientific interest in chronic liver patient approach. Protein-caloric malnutrition as well as metabolic disorders present major complications of chronic liver diseases conditioning the progression and unfavorable evolution. Scientific studies indicate the existence of different methods of evaluating the nutritional status of chronic liver patient. The scientific data analyzed confirm the need to develop a specialized questionnaire serving the purposes of the proposed research. The purpose and objectives of the actual research were illuminated, that demonstrate the necessity of the non-invasive method of interviewing, which allows the identification and monitoring of the nutritional status in patients with chronic liver pathologies. A specialized questionnaire was developed for implementation in the actual research project.

Keywords: nutritional status, malnutrition, chronic liver diseases, dietary questionnaire.

Introducere

Aspectele nutriționale ale diverselor boli cronice reprezintă un domeniu de interes al comunității științifice medicale[1]. Țintă a multiplelor cercetări din întreaga lume a devenit studierea particularităților statutului nutrițional la bolnavii cu boli cronice difuze ale ficatului[2].

Boala hepatică cronică (BHC) prezintă o sursă majoră de morbiditate, mortalitate și utilizare a resurselor, devenind a 10-a cauză de deces în clasamentul Republicii Moldova în lume, conform celor mai recente date OMS publicate în an.2020. Decesele din cauza bolii hepatice în Moldova au atins 2.869 de cazuri sau 7,43% din totalul deceselor[3].

Boala hepatică cronică (BHC), este frecvent asociată cu malnutriția protein-calorică, deoarece în ficat se efectuează majoritatea proceselor biochimice ale organismului uman, dar nu sunt definite instrumente clinice adecvate pentru evaluarea nutrițională[4].

Materiale și metode. Au fost analizate un șir de publicații științifice consacrate temei de cercetare din baze de date internaționale PubMed, NCBI etc, cât și ghidurile internaționale recente. Au fost ajustate criteriile de selecție a surselor științifice obținute scrise în limba engleză, după selectarea filtrului. Au fost propuse criterii de excludere a surselor fără conținut științific. Cercetarea a fost realizată în cadrul programului de stat „Bolile cronice hepatice și pancreatice: aspecte nutriționale și chirurgicale" cu cifrul 20.80009.8007.37.

Scop: Analiza instrumentelor de evaluare a particularităților statutului nutrțional existente la momentul efectuării cercetării, și identificarea itemilor specifici instrumentului autohton pentru identificarea diversificării alimentelor consummate pe parcursul zilei/săptămâinii, a pacientului hepatic cronic.

Conținutul articolului: Malnutriția reprezintă o complicație destul de frecventă a BHC cu evoluția spre ciroza hepatică, care deseori nu este corect abordată de către medici specialiști. Având o interrelație cu evoluția nefavorabilă a progresării bolii, este important de identificat la timp factorii de risc de apariție a malnutriției la pacienții cu BHC pentru managementul și tratamentul precoce.

Conform datelor ghidului internațional EASL de nutriție în patologii hepatice cronice, prevalența malnutriției este legată de statutul funcțional al parenchimului hepatic. Datele înregistrează o creștere condiționată de evoluția bolii: atât la pacienții cu ciroză compensată în limitele procentuale de la 20 până la 100% cât și la pacienții cu ciroză decompensată în limitele procentuale de la 50 până la 100%[5].

Factorii de contribuție – reprezintă factorii care contribuie la malnutriție la pacienții cu ciroză care pot grupate în modul următor[6]:

[1] B. Caballero, *Encyclopedia of Human Nutrition*. Reference Work, 3rd Edition. 2013. Elsevier Ltd. Academic press. 2190 p.

[2] C. Mandato, A. Di Nuzzi A. & P. Vajro, *Nutrition and Liver Disease*, in: Nutrients, 2017, 10(1), 9. https://doi.org/10.3390/nu10010009

[3] WORLDHEALTHRANKINGS LIVE LONGER LIVE BETTER https://www.worldlifeexpectancy.com/moldova-liver-disease accesat 25.07.2023

[4] *European Association for the Study of the Liver. EASL Clinical Practice Guidelines on nutrition in chronic liver disease*, in: J Hepatol. 2019 Jan;70(1):172-193. doi: 10.1016/j.jhep.2018.06.024.

[5] K. Cheung, SS Lee, M. Raman, *Prevalence and mechanisms of malnutrition in patients with advanced liver disease, and nutrition management strategies*, in: Clin Gastroenterol Hepatol. 2012 Feb;10(2):117-25. doi: 10.1016/j.cgh.2011.08.016; EJ Huisman, EJ Trip, PD Siersema, van Hoek B, van Erpecum KJ. Protein energy malnutrition predicts complications in liver cirrhosis, in: Eur J Gastroenterol Hepatol. 2011 Nov;23(11):982-9. doi: 10.1097/MEG.0b013e32834aa4bb

[6] K. Cheung, SS Lee, M. Raman, *Prevalence and mechanisms of malnutrition in patients with ad-*

- Aport redus – aportul redus de alimente poate fi legat de simptome precum anorexia, greața, modificările cognitive legate de encefalopatia hepatică și distensia abdominală ascitică. O dietă cu conținut limitat de sodiu și consumul de alcool pot contribui, de asemenea, la reducerea aportului alimentar.
- Absorbție afectată – absorbția și digestia defectuoasă a nutrienților pot rezulta din reglarea alterată a sărurilor biliare, creșterea excesivă a bacteriilor, motilitatea intestinală alterată, inflamația intestinală și permeabilitatea intestinală crescută.
- Factori legați de ciroză – ciroza reprezintă o stare accelerată de risipire și se folosesc alți „combustibili umane" decât glucoza (de exemplu: proteine, lipide)[7]. Există o pierdere generală de proteine din sinteza redusă a ureei și proteinelor hepatice, absorbția redusă a proteinelor intestinale și excreția urinară crescută de azot.
- Inactivitatea fizică – inactivitatea fizică poate contribui la reducerea masei musculare[8]. Encefalopatia hepatică este asociată cu o activitate fizică redusă[9].
- Alți factori – pentru unii pacienți cu ciroză, starea metabolică contribuie la dezechilibrul dintre necesarul de calorii și aportul alimentar[10]. Unele boli hepatice au fost asociate cu o stare inflamatorie cronică care poate duce la reducerea sintezei proteinelor musculare[11]. Pentru pacienții vârstnici cu ciroză hepatică, există factorii legați de vârstă care contribuie la apariția sarcopeniei[12].

Printre instrumentele, care permit evaluarea statutului nutrițional, fac parte chestionarele de apreciere a particularităților alimentației[13]. Există chestionare alimentare aprobate, destinate utilizării în practica medicală și în scopuri științifice (FFQ, DH III etc.). De obicei, elementele chestionarelor alimentare sunt grupate pe categorii (tipul alimentelor, preferințele alimentare, obiceiurile alimentare, frecvența și volumul meselor pe zi etc.). Unele

vanced liver disease, and nutrition management strategies, in: Clin Gastroenterol Hepatol. 2012 Feb;10(2):117-25. doi: 10.1016/j.cgh.2011.08.016; 7. JC Lai, P. Tandon, W. Bernal, EB Tapper, U. Ekong, S. Dasarathy, EJ Carey. Malnutrition, Frailty, and Sarcopenia in Patients With Cirrhosis: 2021 Practice Guidance by the American Association for the Study of Liver Diseases. Hepatology. 2021 Sep;74(3):1611-1644. doi: 10.1002/hep.32049.

[7] E. Kalaitzakis, I. Bosaeus, L. Ohman, E. Björnsson. *Altered postprandial glucose, insulin, leptin, and ghrelin in liver cirrhosis: correlations with energy intake and resting energy expenditure*, in: Am J Clin Nutr. 2007;85:808–815.

[8] M. Plauth, ET. Schütz, *Cachexia in liver cirrhosis*, in: Int J Cardiol. 2002;85:83–87.

[9] A. Bellar, N. Welch, S. Dasarathy. *Exercise and physical activity in cirrhosis: opportunities or perils*, in: J Appl Physiol (1985). 2020 Jun 1;128(6):1547-1567. doi: 10.1152/japplphysiol.00798.2019.

[10] T. Eslamparast, B. Vandermeer, M. Raman, L. Gramlich, V. Den Heyer, D. Belland, M. Ma, P. Tandon, *Are Predictive Energy Expenditure Equations Accurate in Cirrhosis?* in: Nutrients. 2019 Feb 4;11(2):334. doi: 10.3390/nu11020334; AT Limon-Miro, CD Jackson, T. Eslamparast, H. Yamanaka-Okumura, LD Plank, CJ Henry, AM Madden, LG Ferreira, E. Kalaitzakis, C. Prieto de Frías, AW Knudsen, L. Gramlich, M. Raman, C. Alberda, D. Belland, V. Den Heyer, P. Tandon, MY Morgan, *Predicted estimates of resting energy expenditure have limited clinical utility in patients with cirrhosis*, in: J Hepatol. 2022 Jul;77(1):98-107. doi: 10.1016/j.jhep.2022.01.005.

[11] B. Gao, H. Tsukamoto. *Inflammation in Alcoholic and Nonalcoholic Fatty Liver Disease: Friend or Foe?* in: Gastroenterology. 2016 Jun;150(8):1704-9. doi: 10.1053/j.gastro.2016.01.025.

[12] N. Welch, A. Attaway, A. Bellar, H. Alkhafaji, A. Vural, S. Dasarathy. *Compound Sarcopenia in Hospitalized Patients with Cirrhosis Worsens Outcomes with Increasing Age*, in: Nutrients. 2021 Feb 18;13(2):659. doi: 10.3390/nu13020659.

[13] F.E. Thompson, A.F. *Subar*, in: Dietary assessment methodology. Chapter 1. From book Nutrition in the Prevention and Treatment of Disease. 2001, pp. 3-30. https://www.sciencedirect.com/sdfe/pdf/download/eid/3-s2.0-B9780121931551500039/first-page-pdf .

chestionare cuprind perioade de timp mai scurte (24 ore), altele se referă la obiceiurile alimentare pe termeni mai îndelungați (zile, săptămâni, luni). S-a observat că odată cu detalizarea aprofundată a întrebărilor prezentate crește și oboseala respondenților în procesul de completare a chestionarului. Cu cât mai complicat este elaborate chestionarul, cu atât mai importantă devine intervenția și controlul din partea interviatorului. Participanții, incluși în studiu, trebuie să fie instruiți în procesul de completare a chestionarul, iar investigatorul va monitoriza procesul și va verifica corectitudinea răspunsurilor prin oferirea întrebărilor suplimentare la necesitate.

Modalitatea interviului poate să difere (întrebări și răspunsuri completate în forma scrisă pe hârtie sau în forma eletronică). Fiecare modalitate de interviu are avantajele și dezavantajele sale.

Un aspect important este compleanța și interesul, motivația respondentului de a participa la interviu. Se cunoaște că unele persoane nu doresc să completeze careva documente, mai ales la prima adresare la medicul gastroenterolog sau atunci când prezintă simptome deranjante și o stare generală nefavorabilă. Din aceste considerente, avînd în vedere existența a multiplelor instrumente calitative, elaborate în scopul aprecierii particularităților de alimentație individuale, sunt prea puține cercetări, care răspund la întrebările de bază, legate de nutriție la pacienții cu patologie hepatică cronică compensată. Pentru a evita piedicile menționate se poate recurge la interviuri scurte.

Ce reprezintă chestionarele ce cuprind o perioadă de alimentație pe o durată de 24 ore?

Prin aceste interviuri se capătă informația din ultimele 24 de ore. Întrebările pot fi adresate în timpul consultației pacientului în mod verbal sau pe hârtie[14], informația poate fi colectată prin discuție telefonică[15] sau prin intermediul dispozitivelor computerizate. Prin discuția cu pacientul se poate obține informația: despre tipul produselor, cantitatea lor cât și metoda de preparare. Obținînd date după intervievare avem posibilitatea de calculare mai adecvată a calorajului și aprecierea calității pentru fiecare masă în parte. Pentru efectuarea acestui tip de interviu este necesar de aproximativ 20-60 de minute, cu variații individuale. Devin tot mai solicitate programe computerizate mobile, destinate auto-completării[16].

Ce reprezintă chestionarele frecvenței meselor?

Chestionarele pentru aprecierea frecvenței meselor (FFQ) sunt instrumente care permit colectarea informației despre lista produselor ce corespund obiceiurilor alimentare. Cu FFQ poate fi măsurat consumul unor produse sau nutrienți, caracteristic pentru un grup anumit de

[14] I.M. Buzzard, C.L. Faucett, R.W. Jeffery, L. McBane, P. McGovern, J.S. Baxter et al., *Monitoring dietary change in a lowfat diet intervention study: advantages of using 24-hour dietary recalls vs food records*, in: J. Am. Diet. Assoc. 96 (1996) 574579.

[15] P.H. Casey, S.L. Goolsby, S.Y. Lensing, B.P. Perloff, M.L Bogle. *The use of telephone interview methodology to obtain 24-hour dietary recalls*, in: J. Am. Diet. Assoc. 99 (1999) 14061411.

[16] National Cancer Institute. *ASA24t Automated Self-Administ ered24-Hour Recall, Epidemiology and Genomics Research Program*, Division of Cancer Control and Population Sciences, National Cancer Institute. Available from http://epi.grants.cancer.gov/asa24 //. 2015; L. Arab, C.H. Tseng, A. Ang, P. Jardack, *Validity of a multipass, web-based, 24-hour self-administered recall for assessment of total energy intake in blacks and whites*, in: Am. J. Epidemiol. 174 (2011) 12561265; L. Arab, K. Wesseling-Perry, P. Jardack, J. Henry, A. Winter, *Eight self-administered 24-hour dietary recalls using the Internet are feasible in African Americans and Whites: the energetics study*, in: J. Am. Diet. Assoc. 110 (2010) 857864; C.A. Vereecken, M. Covents, W. Sichert-Hellert, J.M. Alvira, C. Le Donne, S. De Henauw et al., *Development and evaluation of a self-administered computerized 24-h dietary recall method for adolescents in Europe*, in: Int. J. Obes. (Lond.) 32 (2008) S26S34.

persoane (grupuri de cercetare)[17]. Chestionarele FFQ conțin o listă limitată (de la 80 până la 120) de alimente și băuturi cu variante de răspunsuri privind frecvența consumului acestora pe o perioadă anumită de timp. Volumul meselor poate fi specificat separat, pentru fiecare dintre bucate sau băuturi. Interacțiunea cu respondentul poate fi efectuată și prin desene. Se permite un interviu suplimentar (la necesitate) după auto-completarea chestionarului. Chestionarul FFQ, de obicei, nu înregistrează informația despre modul de preparare a bucatelor, iar valoarea lor despre cantitatea fiecărui produs cedează, ca precizie, în raport cu chestionarele de 24 ore, cu interviurile sau cu agenda alimentară. În plus, chestionarele FFQ trebuie să fie validate și aprobate pentru fiecare caz special în funcție de scopurile propuse și țara unde se preconizează a fi utilizat acesta. Există următoarele tipuri de chestionare privind frecvența meselor ca de exemplu: Block Questionnaires[18], Harvard University Food Frequency Questionnaires или Willett Questionnaires[19], Fred Hutchinson Cancer Research Center Food Frequency Questionnaire[20], NCI's Diet History Questionnaire[21]. NCI's Diet History Questionnaire a fost elaborat pentru determinarea particularităților cognitive[22] și este destinat diferitor grupuri etnice (afroamericani, hispanici etc.) din SUA. Timpul necesar pentru completarea acestor chestionare este de aproximativ 30-60 minute.

Generalități despre Agenda alimentară.

Agenda alimentară furnizează informații detaliate despre toate produsele alimentare, suplimentele nutriționale și băuturile consumate într-o perioadă anumită de timp (zile, săptămâni, luni). Agenda poate fi completată în formă liberă și va conține atâtea elemente, cât este necesar. De obicei, se recomandă ca respondentul să fixeze, îndată după ce a fost consumat (în timp real), fiecare produs alimentar, supliment sau băutură. Completarea agendei poate necesita cel puțin 15 min pe zi, dar initial totuși necesită mai mult timp pentru completare. S-a demonstrat că instructajul preventiv mărește calitatea agendei[23]. De obicei, agenda alimentară este un sistem deschis, care permite completări suplimentare[24]. Dezavantajul

[17] F.E. Thompson, A.F. *Subar*, in: Dietary assessment methodology. Chapter 1. From book Nutrition in the Prevention and Treatment of Disease. 2001, pp. 3-30. https://www.sciencedirect.com/sdfe/pdf/download/eid/3-s2.0-B9780121931551500039/first-page-pdf .

[18] NutritionQuest. *Block questionnaires*. Available from http://nutritionquest.com/., 2014.].

[19] Harvard School of Public Health. Harvard T.H. *Chan School of Public Health Nutrition Department's File Download Site*: Directory Listing of /Health/FFQ/Files. Available from https:// regepi.bwh.harvard.edu/health/FFQ/files., 2015.

[20] *Fred Hutchinson Cancer Research Center*. Food Frequency Questionnaires (FFQs), Fred Hutchinson Cancer Research Center. Available from http://sharedresources.fhcrc.org/services/food-frequency-questionnaires-ffq; R.E. Patterson, A.R. Kristal, L.F. Tinker, R.A. Carter, M.P. Bolton, T. Agurs-Collins, *Measurement characteristics of the Women's Health Initiative food frequency questionnaire*, in: Ann. Epidemiol. 9 (1999) 178187.].

[21] *National Cancer Institute. Diet History Questionnaire II and Canadian Diet History Questionnaire II (C-DHQII),* Epidemiology and Genomics Research Program, Division of Cancer Control and Population Sciences, National Cancer Institute. Available from http://epi.grants.cancer.gov/dhq2/.,2015.].

[22] A.F. Subar, F.E. Thompson, A.F. Smith, J.B. Jobe, R.G. Ziegler, N. Potischman et al., *Improving food frequency questionnaires: a qualitative approach using cognitive interviewing*, in: J. Am. Diet. Assoc. 95 (1995) 781788; M.M. Cantwell, A.E. Millen, R. Carroll, B.L Mittl, S. Hermansen, L.A. Brinton et al., *A debriefing session with a nutritionist can improve dietary assessment using food diaries*, in: J. Nutr. 136 (2006) 440 445.

[23] R.S. Gibson, *Principles of Nutritional Assessment*. Second edition. Oxford University Press, New York, NY, 2005, 908 p.

[24] R.R. Couris, G.R. Tataronis, S.L. Booth, G.E. Dallal, J.B. Blumberg, J.T. Dwyer, *Development of*

agendelor alimentare este complexitatea lor. S-a observat, că odată cu creșterea duratei de completare (pe parcursul săptămânii) scade veridicitatea informației introduse[25].

Metode succinte (scurte) de apreciere ale alimentației

Metodele scurte au rol de screening și pot fi utilizate atunci când nu este necesară o apreciere detaliată a dietei, al aspectelor cantitative pentru produsele consumate sau ale meselor. Cu ajutorul instrumentelor de screening, poate fi detectat consumul anumitor produse sau componente ale bucatelor (de exemplu: sarea) la un grup anumit de pacienți (de exemplu: ciroza hepatică).

Alegerea oricărei dintre metodele de intervievare a statutului nutrițional va depinde de necesitățile individuale cât și de scopurile propuse ale cercetării. Actualmente nu există un instrument ideal, din acest motiv se propune elaborarea unui instrument nou adaptat cerințelor necesare, pentru a obține rezultate mai precise (este posibilă combinarea diferitor metode existente).

Obiectivele de cercetare:

1. Evaluarea regimului alimentar al pacienților hepatici privind cantitatea, volumul și frecvența meselor.
2. Estimarea componenței alimentației în ce privește cantitatea produselor de carne, lactate, ouă, produse făinoase, dulciuri, fructe și legume, grăsimilor de origine animală sau vegetală, pește la pacienți cu patologie hepatică cronică.
3. Evidențierea folosirii dietelor speciale bazate pe proteine, cu sau fără legume verzi, legume fierte /preparate, de proteine și grăsimi, de glucide, ketodieta, dieta vegetariană la patologii cu diferite boli hepatice cronice.

Structura și conținutul chestionarului

Grupa țintă de aplicare a chestionatului sunt pacienții cu patologii hepatice cronice la nivel prespitalicesc și spitalicesc.

Instrumentul este constituit din 4 compartimente:

- date sociodemografice (8 itemi);
- date privind regimul alimentar al pacienților hepatici (7 itemi);
- informații despre componența alimentației (19 itemi);
- date suplimentare (4 itemi);

Anchetarea propriu-zisă a unei persoane va dura în mediu 20-30 min. şi va fi realizată doar o singură dată.

Chestionarele se aplică eșantionului prin administrare în grup în aceleași condiții ca un test scris, iar completarea datelor este anonimă.

Chestionarul prezentant a fost depus la AGEPI pentru obținerea dreptului de autor cu titlul „Evaluarea caracteristicilor și compoziției nutriției a pacienților cu diete speciale. Influența acestora asupra statutului nutrițional în patologia cronică a ficatului prin desfășurarea sondajului cu chestionar autohton”. Cererea de înscriere înregistrată la AGEPI cu Nr 2351 din data 22.06.2023.

---

a self-assessment instrument to determine daily intake and variability of dietary vitamin K, in: J. Am. Coll. Nutr. 19 (2000) 801 807.

[25] M. Gersovitz, J.P. Madden, H. Smiciklas-Wright, *Validity of the 24-hr. dietary recall and seven-day record for group comparisons*, in: J. Am. Diet. Assoc. 73 (1978) 48 55.

Concluzii

În rezultatul cercetării am obținut:

1. Malnutriția protein-calorică reprezintă una din complicațiile majore ale bolilor cornice hepatice, și necesită un screening mai profund specializat.

2. Datele internaționale dovedesc existența diferitor metode de intervievare a pacientului hepatic cronic.

3. Fiecare cercetare necesită elaborarea unui instrument specific conform scopurilor propuse.

4. Au fost determinate obiectivele de cercetare, cu identificarea compartimentelor ale chestionarului cât și a întrebărilor necesare atingerii scopurilor propuse ale cercetării.

SUMAR

Secțiunea PATRIMONIUL CULTURAL		
Liliana CONDRATICOVA	Marcăm împreună Zilele Europene ale Patrimoniului Cultural, având în 2023 tema Consiliului Europei Living heritage – Patrimoniul viu. *În loc de prefață*	**3**
Programul conferinței științifice internaționale „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine”, ediția a VIII-a, 26-27 septembrie 2023		**7**
Igor ȘAROV	Imnul, drapelul, stema și sigiliul ca simboluri identitare ale unui stat / *Anthem, flag, coat of arms and seal as identity symbols of a state*	**22**
Marius- Adrian NICOARĂ	Buzău – busola orașului. Proiect de bună practică la Curzbura Carpaților / *Buzău – City Compas good practice project at the curvature of the Carpaties*	**26**
Liliana CONDRATICOVA	Pacea, susținerea parcursului european și balanța gender în cercegtare sunt mesajul femeilor din știință, întrunite la AȘM	**33**
Liliana CONDRATICOVA	„Astăzi am făcut istorie”. Lecție de onoare și demnitate la Chișinău pentru a consemna 105 ani de la Unirea Basarabiei cu România	**41**
Alina RUSU	Necesitatea politicii memoriale pentru o societate democratică / *The necessity of memorial politics for a democratic society*	**46**
Svetlana MICU	Patrimoniul cultural – moștenire națională unică și diversă a Republicii Moldova pe calea integrării în spațiul european al cercetării	**52**
Secțiunea ARTA ȘI MITOPOETICA ORAȘULUI ÎN CONTEXT NAȚIONAL ŞI INTERNAȚIONAL ***The art and mythopoetics of the city in the national context and international***		**63**
Aliona GRATI	Vizitele monarhilor la Bălți sau despre poveștile unui oraș onorat / *The Monarchs' Visits to Balti or About the Stories of an Honored City*	**64**
Mariana ŞLAPAC	Arhitectulctul Nicolae Mertz – portret de creaţie / *Architect Nicolae Mertz – creative portrait*	**74**
Marius-Adrian NICOARĂ	Orașul Buzău – protector al creatorilor de patrimoniu național, de la Școala de Zugravi de subțire la pictori consacrați / *The city of Buzău – protector of the creators of national heritage, from the school of thin painting to established painters*	**83**

Natalia PROCOP	Lacurile Chișinăului în pictura de șevalet / *The lakes of Chisinau in easelet painting*	**90**
Viorel GHEORGHE	Orașele Vechiului Regat și timpul liber în secvențe memorialistice / *Cities of the old Kingdom and leisure time in memoir sequences*	**96**
Mircea TĂNASE	Vila „Albatros" – bijuteria arhitectonică a marelui om politic Alexandru Marghiloman / *Villa „Albatros" – the architectural jewel of the great politician Alexandru Marghiloman*	**108**
Rodica URSACHI	Universul obiectual al atelierului de creație refractat în pictură prin ochiul magic al artistei Valentina Rusu-Ciobanu / *The object universe of the creative studio refracted in painting through the magical eye of the artist Valentina Rusu-Ciobanu*	**113**
Elisaveta IOVU	Imaginea orașului Cahul în însemnările de călătorie străine / *The image of the City of Cahul in foreign travel notes*	**120**
Liliana CONDRATICOVA	Satul Dubăsarii-Vechi – patrimoniu cultural între necunoaștete și valorizare / *The village of Dubasarii-Vechi* – cultural heritage between ignorance and valuation	**128**
Stela PLĂMĂDEALĂ **Jana SAVCA**	Designul interior în spații rotunde / *Interior design in round spaces*	**138**
Secțiunea CONSERVAREA ȘI RESTAURAREA PATRIMONIULUI CULTURAL – EXPERIENȚĂ ȘI BUNE PRACTICI ***Conservation and restoration of cultural heritage – experience and best practices***		**142**
Nicoleta VORNICU	Studiu analitic implicat în realizarea proiectelor de restaurare a clădirilor / monumentelor istorice / *Analytical study involved in the realization of restoration projects of historical buildings / monuments*	**143**
Oana Mihaela CĂPĂȚÎNĂ **Maria GEBA**	Analizarea și conservarea-restaurarea unui document de secol XVII, din timpul celei de a doua domnii a lui Ștefan Tomșa (II) / *Analysis and preservation-restoration of a document of the XVII century, from the time of the second reign of Stephen Tomșa (II)*	**149**
Iuliana COJOACĂ **Mina MOȘNEAGU**	Cercetarea și restaurarea icoanei bifaciale „Maica Domnului cu Pruncul" și „Răstignirea Domnului" (1852) / *The Research and Restoration of the Bifacial Icon „Mother of the Lord with Child" and „The Crucifixion of the Lord" (1852)*	**155**

Lăcrămioara STRATULAT, Maria GEBA, Doina ANĂSTĂSOAEI, Mihaela Antonina SIMON	Săpături arheologice la Catedrala romano-catolică „Adormirea Maicii Domnului” Iași: studii analitice ale artefactelor din metal și textile / *Archaeological excavations at the Roman-Catholic „Assumption of the Virgin Mary” Cathedral Iasi: analytical studies of metal and textile artefacts*	**168**
Simona Violeta GHEORGHE	Redarea circuitului expozițional al unei piese ceramice din cultura Gârla Mare-Cârna / *Reintroductiona in the exhibitiona circuit of a ceramic piece from the Gărla Mare – Cârna Culture*	**179**
Mihai-Alex OLTEANU	Însemnări pe cărți de cult din patrimoniul Mitropoliei Moldovei și Bucovinei (II)	**182**
Claudia LUPU	Aspecte ale stării de conservare a trei documente și problematica restaurării lor / *Aspects of the state of conservation of three documents and the issue of their restoration*	**187**
Alexandrina MUSTEA	Casa familiei Lateș din Muzeul „Arta lemnului” Câmpulung moldovenesc: starea de conservare / *The house of the Lateş family from the art of wood Museum Moldova Campulung: condition of conservation*	**197**
Secțiunea ALEXEI ȘCIUSEV: ARHITECT, ISTORIC ȘI TEORETICIAN AL ARTEI *Alexei Șciusev (SHCHUSEV): architect, art historian and theorist*		**208**
Alla CHASTINA	The artist-architect A.V. Shchusev (1873–1949). To the 150th anniversary of the birth of the Master / *A.B. Щусев – художник-архитектор (1873–1949). К 150-летию рождения Мастера*	**209**
Anatolie POVESTCA	Alexei Șciusev (re)văzut prin prisma talentului de arhitect și artist plastic / *Alexei Şciusev (re)seen* through the lens of architect and plastic artist talent	**216**
Alina OSTAPOV	Planul de reconstrucție a Chișinăului prin prisma corespondenței arhitectului-academician Alexei V. Șciusev / *The reconstruction of Chișinău through the correspondence of architect-academician Alexei V. Şciusev*	**233**
Mihail ORLOV	Materials of the General Plan of Kishinev as of year 1947, from the archives in the Library of the Union of Architects of Moldova / *Materialele Planului General al Chișinăului, păstrate în biblioteca Uniunii Arhitecților din Republica Moldova*	**251**
Anatol PETRENCU	Alexei Șciusev – un arhitect talentat, dar controversat / *Alexei Şciusev – a talented but controversial architect*	**255**

Secțiunea PATRIMONIUL ISTORIC ȘI EDUCAȚIONAL ***Historical and educational heritage***		**259**
Igor CERETEU	Patrimoniul bibliofil din biblioteca Mănăstirii Vărzărești / *The bibliophile heritage from the library of the Vărzărești Monastery*	**260**
Ioan OPRIȘ	Marcu Beza și Harta – argument diplomatic / *Marcu Beza and the Map – Diplomatic Argument*	**267**
Teofil RENDIUK	Євангеліе Гетьмана України Івана Мазепи арабською мовою, видане у місті Алеппо (Сирія) у 1708 році – видатна пам'ятка православної духовної культури / T*he gospel of Hetman of Ukraine Ivan Mazepa in arabic, published in Aleppo (Syria) in 1708 – an outstanding monument of orthodox spiritual culture*	**280**
Andrei NICOLESCU	Contextul intern și internațional al relațiilor militare româno-franceze din perioada 1930–1936 / *The internal and international context of the Romanian-French military relations from the period 1930–1936*	**290**
Teofil RENDIUK	Масова еміграція с України: історія та сучасність / *Mass emigration from Ukraine: history and present*	**299**
Constantin MANOLACHE	Activitatea academicianului Tatiana Gheideman (1903–1995) în contextul cercetărilor botanice în RSS Moldovenească (1946–1991) / *The activity of the academician Tatiana Gheideman (1903–1995) in the context of botanical research in the Moldavian SSR (1946–1991)*	**311**
Svetlana BASAMALERCĂ	Implementarea legislației sanitare în Basarabia interbelică / *The implementation of health legislation in intervar Bessarabia*	**324**
Maria ZINOVII	Gulagul și dimensiunea sa economică / *The Gulag and its Economic Dimension*	**329**
Iurie BOSTAN	Analiza domeniilor privind completarea și păstrarea fondurilor arhivistice ale Direcției Generale Arhiva Națională / *Analysis of the process of acquisition and preservation of the archival fonds of the General Directorate of the the National Archives*	**336**
Viorel DANDARA	Ctitorii ale marilor logofeți din secolul al XVI-lea / *The founders of the great logophetes of the 16th century*	**342**
Carmen-Maria BOLOCAN Pavel LUNGU	Educația religioasă în abordare extracurriculară, astăzi / *Religious education in extracurricular approach, today*	**349**

Felicia HAIDU	Perspective de identificare a factorilor ce influențează manifestarea comportamentului agresiv la conducătorii auto în trafic / *Perspectives of identifying the factors that influence the manifestation of aggressive behavior in driver in traffic*	**360**
Natalia CARABET	Sporirea nivelului de eficiență personală (autoeficiența) și profesională ale cadrelor didactice prin self-management / *Increasing the level of personal (self-efficacy) and professional efficiency of teaching staff through self-management*	**370**
PATRIMONIUL ETNOLOGIC: DE LA NECUNOAȘTERE LA VALORIZARE CULTURALĂ ***Ethnological heritage: from ignorance to cultural valorization***		**392**
Alina FELEA	Foile de zestre ale fiicelor de boieri din Țara Moldovei (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea) – element important al patrimoniului / *Dowry sheets of boyar's daughters from the Principality of Moldova (XVIII-th century – the beginning of XIX-th century) – an important element of the heritage*	**393**
Mihai-Alex OLTEANU	Obiecte din patrimoniul Muzeului Mitropolitan Iași datate în perioada păstoririi Mitropolitului Veniamin Costachi / *Objects from the heritage of the Iași Metropolitan Museum dated during the pastorate of Metropolitan Veniamin Costachi*	**401**
Ihor PEREVERTNYUK Olena FEDORCHUK	Приватне колекціонування та мистецькі практики з відтворення українського традиційного одягу / *Private collecting and artistic practices of reproducing Ukrainian traditional clothing*	**410**
Kateryna TSURKAN	Кодимський історико-краєзнавчий музей – осередок збереження культурної спадщини / *Kodyma Museum of Local Lore – cultural heritage preservation center*	**416**
Halyna IVASHKIV	Гончарство Бережан XIX–XX століть: актуальність, історіографія та методологія дослідження / *Pottery in Berezhany in the 19th – 20th cc.: Its Topicality, Historiography and Methodology of Research*	**423**
Romana MOTYL	Кераміка Косова у XXI столітті – архаїчність, традицій і нові перспективи / *Ceramics of Kosiv in the 21th Century – Archaic Traditions and New Perspectives*	**434**

Valentin ARAPU	Viața și personalitatea unei descântătoare oarbe din nordul Basarabiei: cazul Sofiei Cojocari din satul Scăieni, raionul Dondușeni (aspecte istorice, medicale, psihologice și etnocilturale) / *The Life and Personality of a Blind Enchantress from Northern Bessarabia: the case of Sofia Cojocari from the village of Scăieni, Dondușeni district (historical, medical, psychological and ethnocultural aspects)*	**441**
Valentina SUSHKO	Костюм українців-слобожан як об'єкт матеріальної культурної спадщини України / *Clothing of Ukrainian of Slobidska Ukraine as an object of material cultural heritage of Ukraine*	**454**
Viktor KOZHUKHAR	Зовнішня міграція українців в контексті загальних міграційних процесів в Республіці Молдова / *External migration of Ukrainians in the context of general migration processes in the Republic of Moldova*	**461**
Diana NICOGLO	Labor in the Gagauz views / *Труд в представдениях гагаузов*	**467**
Katerina KOZHUKHAR	Берегиня скарбів народних Тетяна Попа і її «Батьківська хата» / *Coast of national treasures: Tetyana Popa and her «Parental House»*	**480**
Carmen-Maria BOLOCAN, Pavel LUNGU	Teme religioase în poezia lui V. Voiculescu – o perspectiva contemporană / *Religious themes in the poetry of V. Voiculescu – a contemporary perspectiv*e	**484**
Secțiunea PROBLEME DE LINGVISTICĂ ȘI LITERATURĂ. PROVOCĂRI ACTUALE ***Problems of linguistics and literature. Current challenges***		**492**
Iraida CONDREA	Chișinăul anilor 50 în memorialistica lui Ion Druță / *Chisinau of the 50's in the Memoirs of Ion Druță*	**493**
Aurelia HANGANU	Aspecte Referitoare la funcționare a limbii Române în Universitatea de Stat din Moldova în anii 1988–1989 / *Aspects relating to the functioning of the romanian language in the State University of Moldova in the years 1988–1989*	**498**
Ala DAVID	Estetica comunicării specializate în contextul pandemiei COVID-19 / *Aesthetics of specialized communication in the context of COVID-19 pandemic*	**506**
Mihaela IOVU	Strategii de traducere în română și engleză a operelor poetice ale autoarelor japoneze / *Strategies of translating in Romanian and English of the poetic works of Japanese female authors*	**513**

Irina LUPAȘCO	Metodele și instrumentele de cercetare a istoriei literaturii / *The Methods and Tools of Literary History Research*	**522**
Carmen-Maria BOLOCAN	Metafora biblică în poezia lui Nichifor Crainic / *Biblical metaphor in the poetry of Nichifor Crainic*	**527**
Marta SEVERIN	Imaginarul acvatic în lirica lui Gheorghe Grigurcu / *The Aquatic Imaginary in the Lyrics of Gheorghe Grigurcu*	**542**
Stella TĂRÎȚĂ	Valențele semantice ale unor expresii diplomatice celebre / *The semantic valences of some famous diplomatic phrases*	**549**
Ecaterina CORNEA	Autoreferențialitatea diaristică în creația lui Sergiu Matei Nica / *Diaristic Self-Referentiality in the Creation of Sergiu Matei Nica*	**557**
Secțiunea SĂNĂTATEA: CONDIȚIE DE BAZĂ PENTRU PROSPERAREA SOCIETĂȚII ***The health: basic condition for the prosperity of society***		**563**
Mariana SUCIAGHI	Evaluarea psihologică a dimensiunilor psihoemoționale ale pacienților în stare critică, internați în secția de terapie intensivă / *Psychological assessment of psychoemotional dimensions o critically ill patients admitted to the intensivecare unit*	**564**
Corina LUNG	Metode și instrumente de evaluare psihologică a tulburărilor emoționale la pacienții cu boli inflamatorii cronice / *Methods and tools for psychological evaluation of emotional disorders for patiens with chronic inflammatory diseases*	**572**
Teofana BIBIRE	Raționamentul cauzal în domeniul bolilor netransmisibile / *Causal reasoningin the field of non-communicable diseases*	**579**
Alina FERDOHLEB	Particularitățile calității vieții legate de sănătatea populației în țările cu venituri mici și medii / *Particuliarities of health-related quality of life of population in low and middle-income countries*	**587**
Tatiana GHELMICI, Iulianna LUPAȘCO, Vlada-Tatiana DUMBRAVA, Elena BEREZOVSCAIA, Tatiana BURDA, Daniella LUPAȘCO	Indicii statusului imuno-inflmator la pacienții obezi cu infecție SARS COV-2 / *Indices of immune-inflammatory status in obese patients whit SARS COV-2 infection*	**595**

Daniella LUPAȘCO, Vlada-Tatiana DUMBRAVA, Iulianna LUPAȘCO, Inna VENGHER, Elena BEREZOVSCAIA	Evaluarea nutrițională a pacienților cu patologii cronice hepatice cu ajutorul chestionarului specializat / *Nutritonal assessment of patients with chronic hepatic diseases using the specialized questionnaire*	**603**
Sumar		**610**

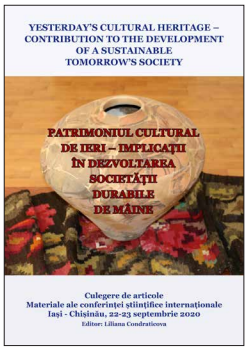

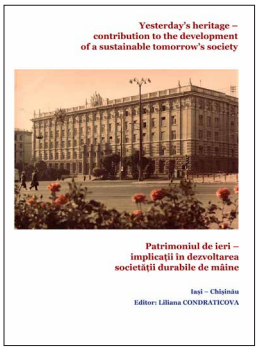

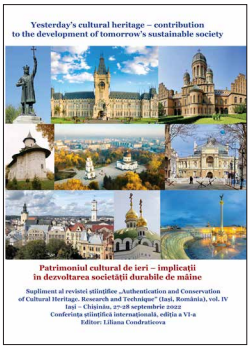

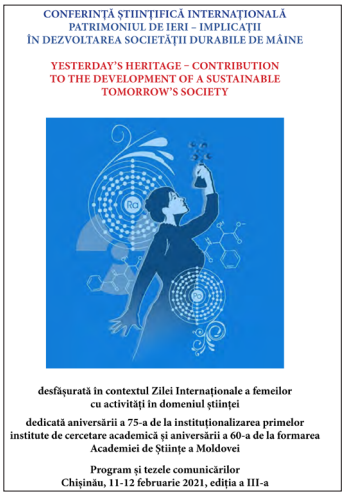

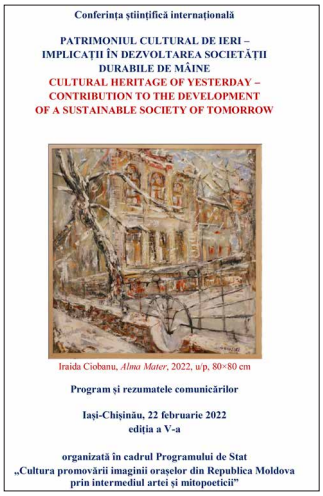

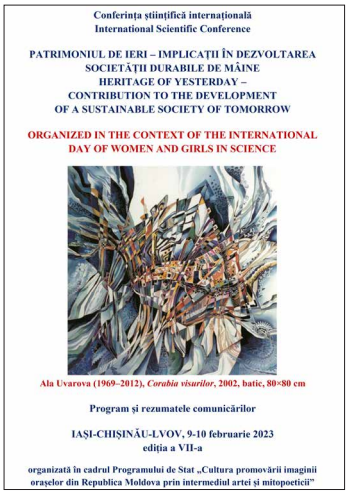

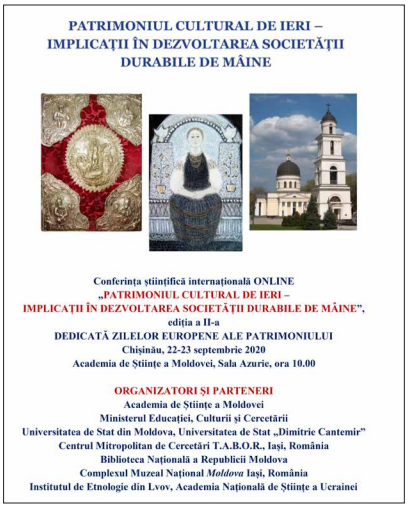

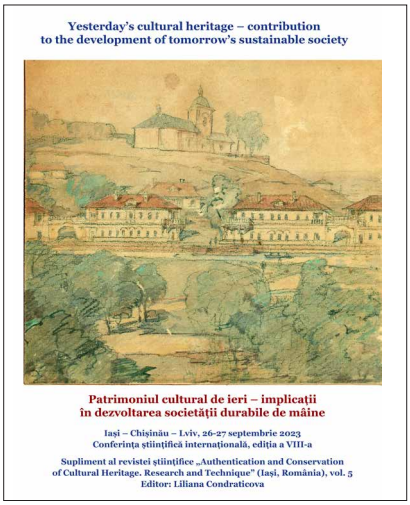

„Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine" /
"Yesterday's cultural heritage – implications for the development of tomorrow's society"
Vol. I, 2020 (638 p.); Vol. II, 2021 (260 p.); Vol. III, 2021 (352 p.);
Vol. IV, 2022 (354 p.); Vol. V, 2023 (618 p.).

Edițiile I, II, IV, VI și VIII sunt realizate în contextul Zilelor Europene ale Patrimoniului.
Edițiile III, V și VII sunt consacrate Zilei Internaționale a femeilor în cercetare.